BODOLAY GÉZA

IRODALMI DIÁKTÁRSASÁGOK

1785—1848

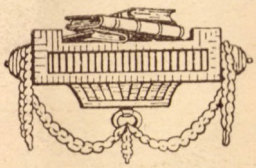

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

BODOLAY GÉZA

IRODALMI DIÁKTÁRSASÁGOK

1785—1848

A felvilágosodás kori és reformkori diáktársaságok (önképzőkörök) életéről eddig csak hézagos ismereteink voltak, bár fontosságukra gyakran történt utalás a legújabb irodalomtörténeti művekben. Hosszabb kutatómunka eredményeként ez a könyv tárja fel először részletesen az önképzőkörök őseinek tevékenységét. Műve első részében bemutatja a szerző, hogy milyen helyet foglaltak el a társaságok a magyar nyelvű oktatásért, a polgári demokratikus átalakulásért folytatott harcban, mi volt a szerepük a Fiatal Magyarország tagjainak nevelésében, az 1848-as magyar forradalom előkészítésében. Megvizsgálja, milyen olvasóközönség tömörült a társaságokban, milyen volt azok írásra ösztönző, írókat útbaindító hatása, értékeli irodalomközvetítő szerepüket. A továbbiakban a társaságok történetét foglalja össze, majd alapos elemzést nyújt belső életükről. Végül a mozgalomban részt vevő diákok névsorával bizonyítja, milyen sok tollforgató, író, művész, tudós, pedagógus és közéleti ember került ki e társaságokból. Régi hiányt pótol ez a kötet, hatalmas, eddig nagyrészt ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető anyagával.

A tudományos igényű, de ugyanakkor olvasmányosan, érdekesen megírt munka egyaránt megérdemli az irodalomtörténészek, pedagógiatörténészek, nyelvészek, történészek, a helytörténet kutatói és művelői, valamint önképzőköri vezetők és diákok figyelmét is.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

BODOLAY GÉZA

IRODALMI DIÁKTÁRSASÁGOK

1785—1848

BODOLAY GÉZA

IRODALMI DIÁKTÁRSASÁGOK

1785—1848

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1963

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE

Lektorok
KISS JÓZSEF
LUKÁCSY SÁNDOR
PÁNDI PÁL

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1963
AK 186 k 6366
Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó ... 9

IRODALMI DIÁKTÁRSASÁGOK 1785—1848

Bevezetés ... 15

I.

Irodalmi diáktársaságok alakulása a felvilágosodás korában... 15. — A társasági élet hanyatlása, illetve megszűnése a magyar jakobinusok pöre után, elszórt társasági kísérletek... 20. — A reformkori fellendülés: harc a magyar nyelvű iskoláért... 25. — A nyelvi harc haladás-ellenes kinövése: a magyarosítás... 28. — A német városi ifjúság önkéntes magyarosodása... 34. — A nemzeti ruha kultusza... 37. — A reformkor politikai mondanivalója a harmincas évek társaságaiban... 39. — Az első betiltó rendeletek Magyarországon és Erdélyben... 43. — A felsőbbség kifogásai a demokratikus szervezeti formák ellen ... 46. — Különbségek a protestáns és a katolikus ifjúság nevelésében... 49. — A társaságok felvirágzása a negyvenes években, a Fiatal Magyarország az iskolapadokban... 51. — A társaságok második, szigorúbb betiltása 1845-ben... 53. — Az ezzel kapcsolatos felterjesztések, tiltakozások... 55. — A betiltás utáni helyzet... 63.

II.

A társaságok korszerű művelődési célkitűzései... 65. — Szervezeti formák... 68. — Olvasóközönség a társaságokban... 71. — A társaságok írásra ösztönző hatása (dolgozatok, versek, bírálatok, szavalás gyakorlása, pályamunkák, írók a társaságokról)... 86. — Irodalomközvetítő szerepük... 102.

III.

A társasági tagok létszáma, társadalmi hovatartozása... 107.

IV.

Kitekintés: 1849 után... 110.

A TÁRSASÁGOK TÖRTÉNETE

Az első társaságok 1785—1795 ... 117

A pozsonyi kispapok társasága... 117. — A pesti kispapok köre... 119. — A pesti egyetemi társaság... 120. — Csokonai köre Debrecenben... 122. — A nagyenyedi Magyar Társaság... 123. — A pozsonyi társaság... 124. — A sárospataki egyesület... 126. — A soproni Magyar Társaság... 126.

A hanyatlás évei 1796—1816 ... 134

Méreyék társasága a pesti egyetemen... 134. — A soproni Magyar Társaság 1805-ig... 136. — Új társaság Pozsonyban... 150. — Társaság Nagyenyeden a századforduló táján... 151. — A soproni Magyar Társaság a francia háborúktól pártfogójuk, Festetich haláláig... 152. — A sárospataki diákok kiadványa 1813-ban... 156. — A pesti kispapok mozgalma a tízes években... 156. — A győri kispapok színjátszása a század elején... 158. — A székesfehérvári kispapok színjátszó társasága... 158.

Újjászületés, terjedő mozgalom 1817—1837 160
Sopron és Pozsony ösztönző példája 160
A pozsonyi társaság újjáalakulása... 160. — A szombathelyi társaság... 164. — A soproni Magyar Társaság élete a húszas években... 165. — A selmeci társaság megalakulása... 169. — A pozsonyi társaság a húszas évek végén... 170. — A selmeci társaság a harmincas években... 170. — A késmárki társaság... 170. — A lőcsei társaság... 171. — A rozsnyói társaság... 171. — A losonci társaság... 171. — Az eperjesi Magyar Társaság... 172. — A kaposvári társaság... 177. — A pozsonyi társaság a harmincas években... 178. — A soproni Magyar Társaság a második tanárelnök lemondásáig... 181.
Az erdélyi ifjúság társaságai 184
A kolozsvári református kollégium társaságának küzdelmei... 184. — A nagyenyedi diákmozgalmak a harmincas években... 189. — A kolozsvári unitárius diákok társasága... 192. — Társaság Székelykeresztúron... 196. — Az alsósiménfalvi ifjúsági kör... 197. — A kolozsvári Remény... 199. — A marosvásárhelyi társaság... 201. — Néhány adat a nagyváradi társaságról... 202.
Debreceni „Lant" és sárospataki „Parthenon" 204
Olvasó Társaság alakul Debrecenben... 204. — A sárospataki Ifjú Egyesület első évei... 206. — A debreceni Lant története... 213. — A sárospataki Parthenon... 217. — Debreceni diákok irodalmi sikerei az évtized végén... 219.
A kispapok Magyar Gyakorló Iskolái 222
A pesti szeminárium... 222. — Az egri kispapok... 226. — A nagyszombati Nyelvgyakorló Egyesület... 227. — A veszprémi kispapok köre... 227. — A temesvári kör... 227. — A bécsi Pázmáneum növendékei... 228. — A pesti piarista diákok kiadványa... 228.
A „Fiatal Magyarország" az iskolapadokban 1838—1848 229
Tanárelnökök „társasága" 229
Magyar tanárok és diákok Berlinben... 229. — Petőfi nyomában... 233. — A selmeci Magyar Társaság az első betiltás után... 233. — Félévszázados ünnepség Sopronban... 235. — Pozsonyi Magyar Társaság... 236. — Pákh Albert reformjai Sopronban... 237. — Az eperjesi társaság második fénykora... 238. — Petőfi a késmárki társaság ülésén... 245. — Lőcsei színelőadás... 246. — Petőfi Losoncon Homokaynál... 246. — A pesti evangélikus lyceum Magyar Oskolája... 247. — Vajda Péter társasága Szarvason... 250. — A pesti Magyar Társalom Tavassy vezetésével... 251. — A pozsonyi társaság a negyvenes években... 253. — A soproni társaság a forradalomig... 257.
Olvasóegyesület és Szépműegylet 261
A debreceni Egyesület, összeolvadása az Olvasó Társasággal... 261. — Tízéves évforduló Patakon, névváltozás, a Szépműegylet virágkora és betiltása... 268. — Az első örömünnep, a hanyatlás évei Debrecenben... 275. — A miskolci társaság... 281. — Olvasó Társaság Kecskeméten... 282. — Csurgói társaság... 283. — Nagykőrösi olvasó kör... 283.
A pápai öreg kollégiumban 284
A képzőtársaság megalakulása... 284. — Petőfi éve... 286. — Tiszteleti tagságától a Tavaszig... 290. — Tarczy lemondásától 1848. márc. 15-ig... 296.
Erdély 300
A nagyenyedi „jakobinus pör"... 300. — A kolozsvári unitáriusok... 305. — A kolozsvári református kollégium... 306. — Marosvásárhely... 307.

Kispapok és piarista diákok társaságai 308
A pesti kispapok Munkálatai... 308. — Nyitra... 310. — Vác... 312. — Eger... 314. — Kalocsa... 315. — Nagyszombat... 315. — Szatmár... 316. — Székesfehérvár... 316. — Temesvár... 316. — Veszprém... 316. — Rozsnyó... 317. — Károlyfehérvár... 317. — Gyulafehérvár... 317. — Pécs... 318. A szegedi piaristák Olvasó Társasága... 318.
Az akadémiai és egyetemi ifjúság társaságai 322
A pozsonyi akadémia társasága... 322. — Vás Gereben társasága a győri jogakadémián... 322. — Nemes Kompánia a pesti egyetemen... 323. — Cassino... 324. — Pesti Magyar Társaság... 324. — Egyetemi Magyar Társulat... 327. — Irodalmi Kör... 333. — Az egri jogászok társasága... 337. — A Pilvax ifjúsága... 337.
A társaságok tagjai a forradalomban 1848—1849 339
A társaságok kiemelkedőbb szereplői a forradalom és a szabadságharc idején... 339. — A márciusi ifjúság és a társaságok... 339. — Az egyes társaságok tagjai 1848/49-ben... 341.

A TÁRSASÁGOK MUNKÁJA

Szabályaik, törvényeik 355
A soproni törvények... 355. — A soproni mintára készült törvények (Pozsony, Selmec)... 364. — Eperjes... 365. — A pesti Magyar Oskola törvényei... 365. — Debreceni törvények... 367. — Sárospatak... 371. — Pápa... 371. — A kolozsvári reformátusok törvényei... 374. — Az unitárius társaság szabályzata... 376. — Pesti Egyetemi Társaság... 381. — Nyitrai kispapok... 386. — Váci kispapok... 386. — Társasági „tanúlevelek"... 388.
Könyvtáraik, olvasmányaik 390
Az egyes társaságok könyvtárai... 390. — *Szépirodalmi könyveik:* Magyar írók és költők a reformkorig... 396. — Drámák a reformkorban... 402. — Reformkori regények, novellák... 405. — Kritikák... 408. — Költők... 409. — Kötetek a világirodalomból... 414. — *Tudományos irodalom:* Irodalomtudomány... 416. — Nyelvtudomány... 417. — Történelmi művek... 419. — Földrajz... 420. — Jog... 421. — Filozófia, pedagógia... 422. — Teológia... 423. — Természettudományok... 423. — *Közérdekű irodalom:* A reformkor politikai művei... 424. — Útleírások... 426. — Folyóiratok, hírlapok... 427. — A pataki könyvtár „forgalma"... 435.
Szavalataik 437
Összefoglaló jellemzés hét társaság szavalatairól... 437. — A felvilágosodás költői a szavalásban... 441. — A reformkor idősebb nemzedéke 443. — A tízes évjáratú költők... 447. — Prózaszavalás... 449. — Volt társasági tagok, a fiatal költők... 450. — Petőfit szavalják leggyakrabban... 452.
Dolgozatok, értekezések 455
A dolgozatírás társaságonként... 455. — *Dolgozataik témakörönként:* Társaságaikról... 457. — A társasági mozgalom jelentőségéről... 463. — A hazaszeretet, a haza felvirágoztatása... 466. — Társadalmi kérdések, a felvilágosodás... 467. — A reformkori haladásról... 470. — A nyelvkérdés a dolgozatokban... 474. — Irodalmi tárgyak... 478. — A művészetekről... 482. — Magyar történelmi témák... 483. — Világtörténet... 490. — Jogtudomány... 492. — Természettudományok... 492. — Filozófia... 492. — Teológia... 494. — Pedagógia... 495. — Erkölcs... 497. — A tudományokról általában... 499.

Költői és szépprózai próbálkozások 501
Költői kísérletek a XVIII. század végén... 501. — A századforduló verstermésből... 507. — Az időmértékes vers előretörése... 513. — A húszas évek példaképei: Berzsenyi és Vörösmarty antik formájú versei... 516. — *Harmincas évek:* Romantikus múltbanézés, a szabadság-eszme első megfogalmazásai... 528. — Szerelmi líra... 542. — Az erdélyi diákköltészet eltérő vonásai... 546. — *Negyvenes évek:* A politikai, társadalmi témájú líra erősödése, hazaszeretet, szabadságszeretet... 549. — Történelmi kisepika 565. — Szerelmi lírájuk... 571. — Népies költészet... 575. — Bordalok... 582. — Műfordítások... 585. — Epigrammák... 586. — Drámai és szépprózai kísérletek... 593.

Bírálatok 604
Soproni bírálatok... 604. Bírálatok a pesti Magyar Oskolánál... 605. — Sárospatak nagy számú írásos bírálatából... 605. — Egy debreceni példa... 613. — A pápai jegyzőkönyv bírálataiból... 614. — Pályamunkák bírálatai Pápán... 618. — A bírálat Eperjesen... 626. — Kolozsvári „Bírálat-tár"... 626. — Bírálatok a pesti Egyetemi Társaságban... 629. — A pesti és váci kispapoknál... 631. — Nagyenyedi adat a bírálatról... 631.

Kéziratos lapok, zsebkönyvek 632
Kéziratos lapok a harmincas években... 632. — A negyvenes évek kéziratos lapjairól... 634. — Zsebkönyvek... 644. — *XVIII. szd.:* Nagyenyedi Próba... 645. — Pesti Magyar Társaság kiadványa... 645. — *A századforduló után:* Soproni Próbamunkák... 648. — Tavaszi virágok Pozsonyban... 650. — *Tízes évek:* Poétai gyűjtemény Sárospatakon... 650. — *Húszas évek:* A pozsonyi Öröm-ünnep... 651. — *Harmincas évek:* A kolozsvári Aglája... 653. — A selmeci Kis koszorú... 654. — Pallas Debrecina és Carmina honoribus... 655. — A debreceni Lant... 655. — A sárospataki Parthenon... 656. — Az eperjesi Jáczint... 659. — A soproni Virágfüzér... 660. — A nagyenyedi Virágkosár... 661. — A kolozsvári Remény... 662. — *Negyvenes évek:* A pápai Tavasz... 665. — A nagyenyedi Korány... 666.

Örömünnepek, irodalmi estek, színelőadások 668
Az örömünnepek kialakulása Sopronban... 668. — Soproni és pozsonyi örömünnepek a XIX. szd. elején... 672. — Örömünnepi híradások a Tudományos Gyűjteményben... 676. — Örömünnepek a harmincas években... 681. — Ötvenéves jubileum Sopronban... 683. — Pozsony... 687. — A pesti Magyar Oskolában... 688. — Örömünnep Debrecenben... 691. — Tízéves jubileum Sárospatakon... 691. — Évzáró örömünnepek Pápán... 693. — Irodalmi estek... 696. — A színelőadások beszámolóiból... 698.

A TÁRSASÁGOK TAGJAI

Sopron... 705. — Pozsony... 719. Eperjes... 722. — Selmec... 724. — Késmárk... 726. — Szombathely... 726. — Pesti Magyar Oskola... 726. — Debrecen... 729. — Sárospatak... 738. — Pápa...742. — Kecskemét... 747. — Nagykőrös... 747. — Kolozsvári unitáriusok... 747. — Kolozsvári reformátusok... 754. — Nagyenyed... 755. — Nagyvárad...757. — Győr... 757. — Pesti egyetem ...757. — Szeged... 760. — Kispapok... 760. — Tanárelnökök... 762.

Forrásjegyzék 765
Rövidítések 783
Névmutató 787

ELŐSZÓ

Hosszabb, meg-megszakított kutatás eredményeként első ízben kísérlem meg itt, hogy összefoglaló képet adjak az önképzőkörök őseinek, a magyar felvilágosodás és reformkor irodalmi diáktársaságainak az életéről. Ezek a társaságok sokkal jelentősebb szerepet játszottak országos viszonylatban, mint utódaik, az iskolai önképzőkörök. Jelentőségük nemcsak abban rejlik, hogy műveltebb olvasóközönséget neveltek, hogy sok írót, költőt indítottak el az irodalmi pályán, hogy a magyar nyelvű irodalom alkotásait ismertté tették szélesebb körök előtt (ezt később is elmondhatjuk több önképzőkörről), hanem abban is, hogy ezekben a társaságokban nőtt fel a magyar polgári átalakulás és haladás harcos követelője, a Fiatal Magyarország nagyszerű gárdája. Teljességre törekedve nem csupán az ő diákkorukról írok itt, hanem a társasági szervezkedések kezdetéig, a felvilágosodás korába megyek vissza: végső soron a felvilágosodás ringatta a Fiatal Magyarország bölcsőjét is.

A nagyrészt ismeretlen, kéziratokban heverő, vagy nehezen hozzáférhető, az egykorú sajtóban, emlékezésekben, iskolatörténetekben szétszórt anyag, amelyet kutatásaim során összegyűjtöttem, olyan elrendezést kívánt, amely bő lehetőséget ad az ismeretlen dokumentumok közlésére is, de az átfogó ábrázolás, értékelés igényének is megfelel. Szükségesnek látszott tehát olyan bevezető tanulmány megírása, amely az egész társasági mozgalom kialakulását, fejlődését végigkíséri, de a részleteknél nem áll meg, azokban nem vész el. Kiemeli ez a tanulmány az elvi jelentőségű következtetéseket, értékeli a mozgalmat, megfelelő szemléltető példákat ragadva ki az egyes társaságok életéből. Hasonló módon készült a társaságok belső életéről nyújtott összefoglalás is, a bőséges példával dokumentált részletezést a monográfia későbbi fejezeteire hagyva. A társasági tagság osztálytagozódását is érinti végül a bevezető, megállapításait a lehetőségig teljes tagnévsorok hivatottak igazolni.

A bevezető tanulmányt követő részletes monográfia három részre tagolását ugyanezek a szempontok vezették. Szükségesnek látszott a társaságok eseménytörténetének az összeállítása, hiszen több híres társaságé részben megíratlan, részben hiányosan van benne egy-egy iskolatörténet-

ben vagy iskolai értesítőben. Az egymás mellé helyezett társaságtörténetekkel az egész mozgalom történetét igyekszem bemutatni: erre törekedtem a korszakok és földrajzi-iskolai csoportok szerinti rendezéssel. A társaságok életének bizonyos adatai azonban nem csupán az egyes társaságokra, hanem az egész mozgalomra jellemzőek: közös tárgyalásuk tehát szemléltetőbb, többetmondó, mintha az egyes társaságok történetében szétszórtan újra és újra beszélnénk róluk. Ezeknek a külön csoportosításából születtek meg a második rész egyes fejezetei. Számba vesszük bennük a jellemző adatokat a társaságok törvényeitől könyvtáraikon és irodalmi kísérleteiken keresztül nyilvános szerepléseikig. Végül a harmadik rész társasági tagnévsorai azt a tételt dokumentálják, hogy a reformkor legtöbb kiemelkedő alakja, különösen a Fiatal Magyarország korosztálya valóban ezekből a társaságokból indult. (Egyúttal további kutatás, életrajzi monográfiák stb. számára kíván ez a rész értékesíthető tényanyagot nyújtani.)

A különböző részek közti kapcsolatot lapalji utalásokkal kívánom megteremteni. Például a bevezető tanulmány jegyzete utal a későbbi részletes tárgyalásra, vagy a történeti részé az örömünnepekről szóló fejezetre stb., s ugyanígy visszautaló jegyzetek is vannak. A nagyszámú jegyzőkönyvi s más idézetnél betűhív közlésre törekedtem. Különösen a jegyzőkönyvek, de az egykorú sajtótermékek szövege is tele van nemcsak a maitól eltérő írásmóddal, hanem helyesírási hibákkal is. A betűhív közléseknél ilyenkor szokásos (sic) vagy (!) jeleket elhagytam, mert az olvasást nagyon megnehezítették volna. Itt elöljáróban közlöm, hogy az idézetekben levő elírások, helyesírási hibák az eredetiben is így találhatók. Nem hagytam meg az idézetekben az ő,·ű-nek (főleg az első emlékekben szokásos) ȯ, ű̇ jelölését, hanem átírtam ő-re és ű-re; nem jelöltem a hosszú németes ſ betűket sem, átírtam őket s-re. Egyes jegyzőkönyvekben (főleg Sopronban és Debrecenben) használatos rövidítéseket általában feloldottam, szögletes zárójelbe téve a hiányzó, a sor fölé húzott vonallal helyettesített betűket, pl. társakk̄ helyett társak[na]k, m̄g helyett m[e]g stb. A társaságok leveleinek és a társaságokról szóló hírlapi tudósításoknak az idézésénél az eredeti bekezdések nem kerülhettek új sorba, minthogy így ezeknek ugyanolyan jelentőségük lenne, mint az idézetet tartalmazó fejezetek bekezdéseinek. Folyamatosak tehát az idézett szövegek, csupán kettős gondolatjel mutatja az eredetiben levő bekezdéseket. Ugyanígy folyamatosan írom a levélbeli címzéseket és záradékokat is, amelyek az eredeti levelekben természetesen a szokásos kiemeléssel találhatók. Helykímélés céljából a gyakran előforduló (sokszor nagyon hosszú című) forrásmunkák csak a forrásjegyzékben és a rövidítésjegyzékben szerepelnek teljes címmel, a lapalji jegyzetekben mindig a megadott rövidítés utal rájuk. Az eredetileg nem számozott, csak később fóliált kéziratos kötetek-

nél a pontosabb helymegjelölés céljából szükségesnek tartottam a kézirat leveleit jelölő szám után betűjellel azt is közölni, hogy az idézett levélnek első, illetve hátsó lapján található-e a szóban forgó adat. (Pl. a soproni Magyar Társaság első jegyzőkönyvénél 5/a., 5/b. stb. a használt jelölés.)

A jegyzőkönyvekben általában aláhúzással emeltek ki szövegrészeket vagy szavakat a társasági tagok. Ezeket a kiemeléseket itt dőlt betűs szedés jelzi. Csak teljesen mechanikusnak tűnő kiemeléseket hagytunk el, így a dátum szövegének a kiemelését és hosszabb felsorolásnál (pl. egy gyűlés szereplőinél) a tagok neveit. Egyébként a jegyzőkönyvi idézetek kiemeléseit megtartottuk. A dőlt betűs szedés általában jegyzőkönyvi aláhúzást jelent, külön megemlítem, ha nem aláhúzás a kiemelés eredeti formája, vagy ha nem a jegyzőkönyvben volt a kiemelés, hanem valamilyen jellemző szövegrészt én emeltem ki.

Bizonyos fokig egyszerűsítettem a korabeli sajtó kiemeléseit is. Nemcsak az eredetileg is dőlt betűs szedést, hanem a ritkítással való (elég gyakori) kiemelést is mindig dőlt betűkkel jelöljük az idézetekben. Hasonlóképpen az itt-ott előforduló nagy betűkkel való kiemelést is dőlt betűvel szedtük. Elhagytam, illetve módosítottam a kiemelést néhány örömünnepi műsor sajtóbeli ismertetésének a közlésénél. A mechanikus kiemeléseket itt éppúgy elhagytam, mint a jegyzőkönyvekből való idézésnél.

Kedves kötelességemnek teszek eleget, amikor köszönetet mondok mindazoknak, akiknek a segítsége, ösztönzése nélkül ez a munka talán nem is született volna meg. Mintegy húsz évvel ezelőtt még egykori tanárelnököm, Szabadi Béla irányította rá a figyelmemet erre a kérdésre a fennállásának akkor 100. évét ünneplő pápai Képzőtársaságban. Hadd köszönjem meg először neki ezt az útmutatást, és azóta is megnyilvánult ösztönző érdeklődését. Horváth János professzoromnak kedves emlékét hadd idézzem ezután — időrendben haladva kutatásaim során —, aki sokkal járult hozzá munkám megkezdéséhez, amikor doktori értekezés témájául elfogadta. Irányítása, majd értekezésemről mondott elismerő bírálata sokat lendített kutatásaimon. Köszönettel tartozom Keresztury Dezsőnek is, aki mint tanárom az Eötvös Collegiumban sok jó tanáccsal segített, értekezésem kiadására is tett kezdeményező lépéseket, majd munkám folytatására buzdított. — 1957-ben vettem ismét elő régi munkámat, amikor az Irodalomtörténeti Intézet felszólított a továbbfejlesztésére. Köszönettel tartozom az Intézet vezetőinek e könyv megjelentetéséért. Hálásan kell megemlékeznem lektoraim segítő munkájáról. Bírálatuk hozzájárult ahhoz, hogy elrendezésében kiforrottabb, anyagában teljesebb munka kerüljön az érdeklődő olvasó kezébe. Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik kutatásaimat messzemenő előzékenységükkel nagymértékben segítették: Kiss Sándornak, Mályusz Elemérnek,

Pongrácz Józsefnek, Prőhle Jenőnek, Ujszászy Kálmánnak, a debreceni, pesti, pápai, soproni és sárospataki társasági kéziratok tudós őreinek; Trencsényi Waldapfel Imrének, Szauder Józsefnek, Kiss Józsefnek és Dienes Andrásnak, akik egyes társaságokról készített jegyzeteiket rendelkezésemre bocsátották; Tiborcz Ildikónak, aki sok pápai kéziratot másolt le részemre; kedves tanítványaimnak, a budapesti Rákóczi Ferenc Gimnázium már végzett és mai diákjainak, akik lelkes „önképzőköri" munkával siettek segítségemre. Különösen ki kell emelnem gimnáziumunk önképzőköri jegyzőjének, Ódor Lászlónak a buzgalmát, aki korát meghaladó komolysággal alapos segítséget nyújtott az életrajzi adatok gyűjtésében és a névmutató összeállításában. Meg kell említenem, hogy húsz tanítványom segített a korabeli sajtótermékek átlapozásával régebbi adatgyűjteményemet kiegészíteni. Végül, de elsősorban nagy hálával tartozom feleségemnek, aki önfeláldozó munkájával mind a könyv előkészítése, mind gépelése során hűséges munkatársam volt.

Budapest, 1962. december hó.

Bodolay Géza

IRODALMI DIÁKTÁRSASÁGOK

1785–1848

BEVEZETÉS

„Kezdvén az a' vastag homály, melly a' Magyar nyelvet, 's véle eggyütt a' nagyra született Magyarságot is bétakarta, eggy Besenyei, eggy Bárotzy és Pétzeli gyümöltsöző fáradozási után oszolni; — derétteni indult a' hasadó hajnal világoskodo sugára eggy Batsányiban, eggy a' szerelmekkel édessen mulatozó Kazintzyban, 's eggy jó szivü Révayban fekete lát-körünket."[1] Ezekkel a szavakkal kezdődik egyik legrégibb magyar iskolai társaságunk, az 1790-ben Sopronban alakított Magyar Társaság első jegyzőkönyve. Írójuk, az egykori soproni diák, el is árulta velük, hogy kiknek a nyomdokain haladva, milyen mozgalom hatására alakultak hirtelen szerte az országban ezek az iskolai társaságok: *a magyar felvilágosodás hozta őket létre.* Bessenyeinek nyelvművelő tudományos társaság felállítását célzó törekvését mind többen és többen tették magukévá, s az ifjúság sem maradt el az utat mutató, társaságokba tömörülő íróktól. Jellemző, hogy Bessenyei *Jámbor szándéka* és Báróczi *A védelmeztetett magyar nyelv* című munkája ott szerepelt az első néhány könyv között, melyet a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztőitől, Bécsből kaptak ajándékba a társaság alapítását hírül adó soproni diákok. Egyidejűleg a Voltaire-fordító komáromi lelkészhez, Péczeli Józsefhez is levéllel fordultak, tőle kértek eligazítást, irányítást. A komáromi *Mindenes Gyűjtemény*ben jelentkeztek írásaikkal a pozsonyi és a pesti központi papneveldék növendékei is az alatt a néhány év alatt, míg II. József haláláig ezek az intézetek fennálltak, s bennük egy felvilágosultabb, saját korával közelebbi kapcsolatba kerülő kispap-nemzedék, Fejér Györgyéké, Dayka Gáboréké tanult, és szervezett irodalmi kört. Példaként emlegetik Péczelit a távoli Erdélyben a nagyenyedi diákok is 1792-ben kiadott *Próba* című könyvecskéjük előszavában: „Mi még Ifijak vagyunk, és tsak abban a' Kertben köttyük a' Koszorut, mellyben Bárótzi, Szabó, Horvát, Pétzeli és Gyöngyösi nevelik a' virágokat . . ."[2] Bécs és Komárom mellett a kassai írói kör tagjai lehettek

[1] SMT I. jk. 3/b.
[2] Próba 3—4. Részletesen l. a 645. lapon.

hatással a diákokra, mint látjuk, az ő nevüket is emlegették. Kazinczy, az ifjú irodalomszervező csakhamar kapcsolatot teremtett velük, a pozsonyi kispapokat meglátogatta; a soproni társaság hamarosan tiszteleti tagjává választotta. 1793-ban írta Regmecről Kis Jánosnak: „Lakos Társunk által végre bévezettettem a' Sopronyiba [ti. társaságba]; 's már erről merem reményleni, hogy ez, ha csak egy két Kist és Lakost találunk, dicsőségére fog válni Nemzetünknek. Én nem sokára valamelly munkám homloklevelére függesztem ezt a' megtiszteltetésemet. — Igazán, kedves Barátom, ti vagytok azok, és tágosabban, a' Sopronyi Társaság az, a'miből mindent várok."[3] Levelezésben állt Kazinczy a Benkő-testvérekkel is, akiknek mint enyedi professzoroknak hatásuk lehetett a kollégium diákjaira, s így közvetve ott is érvényesülhetett irodalomszervező működése. (Benkő egyik hozzá írt levelében említi is a „Nyelvet Palléro zó Társaságok"-at.)[4] Nem nehéz ugyanezeket az indító rugókat felfedezni a pesti egyetemi ifjúság körében ugyancsak a 90-es évek elején alakult társaságnál sem. A Vályi András buzgalmából létrejött társaság tagjai a maguk kis körét egyenesen a Bessenyei—Révai tervezte tudós társaság megvalósításához vezető első lépésnek tekintették. Az ő társaságuk lehetne, mondják, az ott is tervezett alumnus-csoport, s lehetővé kellene tenni, hogy „a'kik magokat köztök példásan kimutattyák, idővel az Anya tudós Társaságba léphessenek által."[5] Az általános nemzeti felbuzdulás éveiben a pozsonyi kispapok és a nagyenyedi diákok társaságán kívül ennek a pesti egyetemi társaságnak is sikerült önálló kötettel jelentkeznie az irodalomban. A társaság összetétele világosan mutatja, hogy II. József halálát követően, a nemzeti felbuzdulás idején milyen széles rétegek találkoztak, látszólag a nemzeti haladás azonos célkitűzéseit vallva. Ennek a társaságnak ugyanis a diákok közül választott elölülője a későbbi aulikus gróf, Cziráky Antal volt mint joghallgató, titoknoka pedig az a Szluha György teológus, aki Budán 1790-ben kiadott röpiratában a cenzúra szigorítását követelte.[6] Alapszabályaikban azt is kikötötték, hogy elnöküknek mindig arisztokratának kell lennie. Nyilván-

[3] Kaz. Lev. II. 297. 1793. júl. 27-én kelt levél. Csakugyan, a levél után megjelent Stella címlapján a soproni társaság tagjának nevezi magát *Kazinczy*, s erről Kist tudósítja is 1794. márc. 4-i levelében: „Sztellám Gőthe után... Pozsonyban most jöve-ki. A' mai Posta viszi rendelésemet Aszalayhoz, hogy a' Sopronyi Társak számára 50 nyomtatvány ajándékban küldődjék hozzád. Homloklevelén úgy jelenék meg, mint *Tagja a' Sopronyi Magy. Társas.* és a' borítékon eggyet 's mást mondottam ezen titulus felől, attól tartván, hogy némelyek félre ne értsenek." Kaz. Lev. II. 341.

[4] Uo. I. 377.

[5] „A Pesti Magyar Társaságnak hirdetménye" c. nyomtatvány (OSzK Acad. 160.). Vö. Waldapfel, 96. és Magyar Hírmondó 1792. febr. 28.

[6] Waldapfel, 110.

való, hogy gondolkodásban már ekkor nagyon messze lehettek a pesti társaság tagjai is, vezetői is a soproni társaságot alapító jobbágyfiútól, Kis Jánostól, vagy a Debrecenben ugyancsak irodalmi kört szervező polgári sarjtól, Csokonaitól. A felvilágosodott Európával való kapcsolattartás, az európai tájékozódás vágya egyébként legvilágosabban Csokonai körén látszik, amennyire Domby Márton visszaemlékezéseiből ismerjük.[7]

Mint az egész magyar felvilágosodásra, ezekre a társaságokra is a hazafias, nemesi-nemzeti ébredés nyomja rá a bélyegét, s helyenként nagyobb hangsúly kerül a nemzeti gondolatra, mint a felvilágosodásra. Kis János is azt panaszolja Péczelihez írt levelében: „A külföldi mindennémű dolgokról, valamennyit kivánok, annyit tanulhatok... De hazánk tudománybéli állapotjára nézve csaknem egyiptomi setétség vala eddig rajtunk."[8] A nemzeti felbuzdulás hatásáról tanúskodnak a már idézett soproni jegyzőkönyv további sorai is: „Ki nyiltak nagyobb részént a' Magyarok szemei, eszbe is vették hogy az árnyék kapdosásán a' kontzot el ejtettük. Szivre ható iparkodással kezd'ttek tehát ahhoz kapni, a'mi hireket a' külsőknél fényessé, ditső nevöket pedig az utobbiaknál áldottá, és édes emlékezetüvé tegye; tellyes tehetségökből iparkodtak is azon, melly által a' nemzetet mellyből eredeteket vették, a' boldogságnak, és a' tökélletességnek lehető poltzára fel emeljék, 's mellyet édes Őseik ezek a' Kereszténség védelmező Bástyái, a' szüntelen való atzél pengetésben, — talám nem éppen a' gondatlanság miatt, el mulattak, szóval hogy a' Magyar Litteraturát, ezt az első eredetét minden Hazai boldogságnak, lábra segéllyék. Olly forró szorgalommal és munkássággal nyultak pedig ehhez, hogy ugy látszik, mintha Őseink ebbéli gondatlanságokat helyre akarnák rövid idő alatt hozni. El terjedt mindenfelé széles ez Országba ez a' Litteratura' elől mozditásának ösztöne, ugy hogy minden szegeletben, különös érdemmel ditsekedö elmék, kiknek mind azáltal eggy közönséges tárgya a' Honnyai nyelv elől menetele, — bokros reménségünkre támodnak. Igy már ezeket elől beszélvén reá igazitottalak Magyar Olvasó, ezen Társaságnak is, mellynek jegyző könyvét forgatod, első eredetére."[9]

A testőr írók fellépése óta érlelődő gondolatoknak, a magyar felvilágosodás hatásának és a II. József halálát követő nemzeti ébredésnek szerencsés, sajnos csak pár évre kiható találkozása hozta tehát létre ezeket

[7] *Domby Márton:* Csokonay V. Mihály élete. Pest 1817. Új kiadása Bp. 1955. 18—19.

[8] Az 1790. febr. 2-án kelt levelet *Kis* is említi Emlékezéseiben. A levél szövegét *Toldy Ferenc* közli (Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. II. 194—96.) ezzel a jegyzettel: „A levél eredetiéből, mely történetírónk Péczelinek, a halhatatlan atya méltó fiának, barátságából fekszik előttem."

[9] SMT I. jk. 3—4.

a társaságokat. Külföldi diákmozgalmak vagy más külföldi irodalmi példák közvetlen hatásának semmi nyoma nincs a társaságok megalakulásával kapcsolatban. Van adatunk arról, hogy a pozsonyi ev. líceumban tanuló német ifjak 1788-ban folyamodtak az iskola vezetőségéhez irodalmi gyakorló összejövetelek engedélyéért, s talán egyidejűleg indult meg a magyar irodalmi társaság működése is,[10] ez azonban még nem elegendő német irodalmi hatás feltételezéséhez, hiszen Sopronban például csak a századforduló után alakult német társaság. A reformkor kezdetén a *Tudományos Gyűjtemény*ben olvashatunk utalást a szombathelyi társaságról szóló beszámolóban a német irodalomra, de ebből sem lehet olyan következtetést levonnunk, hogy az irodalmi diáktársaságok külföldi, vagy éppen német kultúrhatás eredményeként jöttek létre: „A'ki tudja, melly könnyen gyuladnak a' jól termett ifjak enthusiasmusra, melly örömest tanúlnak, 's az élet tavaszában beléjek hintett jó magot, melly szép gyümöltsé nevelik, ha böltsen serkentetnek 's okosan kormányoztatnak: az ezen tudósitást örömmel fogja venni, 's a' Hazai Literaturának az illyen tsekélynek látszó, de valóban fontos igyekezetből örvendetes jövendőt igér; kívált ha meggondolja, hogy hasonló magános társaságból a' múlt század közepe táján a' Német szép Literatúrának egynehány első rangú Jelesei származtak."[11] Feltétlenül helytálló tehát Trencsényi-Waldapfel Imrének egy régebbi megállapítása: „Az önképzőkör magyar szükségletekből kinőtt, jellegzetesen magyar intézmény."[12]

Magyarországi előzmények természetesen voltak. Ilyennek kell tekintenünk az iskola-drámák ekkor már mintegy félszázados hagyományát. Nem véletlen, hogy a pozsonyi és pesti kispapok, majd a soproni társaság tagjai megalakulásuk után rövidesen színelőadást rendeztek, a nagyenyediek Molière darabjait fordították, és Voltaire-darabot adtak elő. Bár erről az ismert jegyzőkönyvekben nincs szó, maguk a társaságokat alapító diákok is előzménynek érezhették az iskolai színjátszást. Társasági szervezeteik megalkotására hatással lehettek az évszázados iskolák diákönkormányzati hagyományai is, különösen a nagy protestáns kollégiumokban. Tudunk róla, hogy voltak latin nyelven működő, elsősorban hitbuzgalmi egyesületek egyes szerzetesi iskolákban is a XVII–XVIII. században.[13] Mindezeknek a felvilágosodás korában kialakuló társasá-

[10] Tolnai, 561.

[11] Tudományos Gyűjtemény 1824. II. 127.

[12] Az 1937-ben elhangzott rádió-előadás kézirata a szerző szívességéből tulajdonomban van. — Minthogy az önképzőkör szót csak a szabadságharc után kezdték használni, munkámban mindig társaságokról beszélek, ahogy akkor általában nevezték őket.

[13] *Schönwitzky Bertalan:* A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története. Pozsony 1896. 89—94., 157—59., 426.

gokra gyakorolt hatása össze sem hasonlítható azzal, amelyet az említett magyar írók és hírlapírók gyakoroltak az ifjúságra. Különösen nagy hatásuk lehetett az állandóan olvasott bécsi magyar lapoknak. A soproni diákok nemcsak buzdítást és könyveket kaptak a *Hadi Történetek*től, hanem innen vették a Magyar Társaság elnevezést is, s valószínűleg innen került a név Nagyenyedre és Pozsonyba is. Az 1789-i évfolyamban ugyanis olyan Magyar Társaságokról olvashatunk, „kik haldoklott nyelvünknek uj életre való hozásában... munkálódnak", s tagjaik „nyelvünk gyarapodásáért élnek, halnak". Említi a lap a komáromi társaságot, mely Péczeli vezetésével kiadja a *Mindenes Gyűjtemény*t (erről már korábban is írt),[14] azután a kassai társaságot és lapját, a *Magyar Museum*ot, felsorolva a tagokat is: Batsányi, Kazinczy, Baróti Szabó.[15] 1790-ben a szebeni „kis Magyar Társaság"-ról ír, melynek tagjai az *Erdélyi Magyar Hírvivő*t adják ki. Ezek után olvashatunk a soproni Magyar Társaság megalakításáról.[16] Azt hiszem, nem tévedek, amikor ezekben a példákban keresem a soproni, pesti, pozsonyi és nagyenyedi társaság elnevezését. A bécsi *Magyar Hírmondó* később ír a pesti Magyar Társaságról is, és Magyar Társaságnak nevezi a *Debreceni Grammatika* szerzőit.[17] A megvalósítatlan „jámbor szándék", a hiányzó magyar tudós társaság, az akadémia helyettesítői voltak tehát, legalább elnevezésben, ezek a csoportosulások, s ezt az elnevezést vehették át a bécsi lapokból a diákok is. A Magyar Társaság elnevezés annyit jelentett eredetileg, hogy tagjai a magyar nyelv ápolásával, fejlesztésével foglalkoznak, s csak később jelentett megkülönböztetést Sopronban a német, sőt egy ideig a latin társasággal, másutt a szlovák társaságokkal szemben.[18] Nagyenyeden ilyen megkülönböztetésre nem is volt szükség.

[14] Hadi és más nevezetes Történetek 1789. 30—31.
[15] Uo. 1789. 593—94.
[16] Uo. 1790. 344., 375—76., 705—708.
[17] Magyar Hírmondó 1792. I. 30. és 1795. VIII. 112.
[18] *Tolnai Gábor* A soproni önképzőkör című tanulmányában (Századok és tanulságok. 1946. XVII. füzet 202.) ezzel ellentétben Magyarul Tanuló Társaságról beszél, és azt mondja, hogy csak később rövidült a név Magyar Társaságra, amikor a társaság tagjai már jól tudtak magyarul. A Tanuló szó valóban szerepel a társaság jegyzőkönyveinek címében, azonban nem abban az értelemben, hogy valamit tanuló, hanem hogy diák- vagy ifjúsági társaság. (Vö.: Sárospataki Ifjú Egyesület, Pápai Ifjúsági Képzőtársaság.) Szerintem tehát a felnőttek hasonló társaságaitól való megkülönböztetés van ebben a névben: Magyar Tanuló Társaság. Az általam ismert kéziratos és egykorú hírlapi adatok ezt a magyarázatot támasztják alá, egy, kétségtelenül nagyon illetékes nyilatkozatot kivéve. *Kis János* azt írja ugyanis emlékirataiban (67): „Március 20-án összejövénk, *magyarul tanuló társaság* neve alatt egyesületet alakitánk." Ha ez nem elírás vagy szerénykedés, akkor a Hadi Történetek szerkesztői módosították a nevet az általuk gyakran használt Magyar Társaságra, bevonva így a soproni diákokat is a felnőtt irodalmi körök közé. Ebbe bizonyára a diákok is

Az alig meginduló társasági élet nem tartott sokáig. A kispapok társaságai Pozsonyban és Pesten (ha Dayka körül egyáltalán lehet pesti társaságról beszélni, s nemcsak irodalmi érdeklődésű baráti körről) már a központi szemináriumok feloszlatásakor megszűntek. *A magyar jakobinusok pöre véget vetett a többi társaság életének is,* amelyekről a sopronit kivéve egyébként is alig van adatunk. Kiadványaikon kívül más emlékünk a pesti egyetemi és a negyenyedi társaságról sincs, Csokonai köréről csak a baráti visszaemlékezés beszél, még kevesebbet tudunk a pozsonyi evangélikus líceumi társaságról, arról meg, hogy Sárospatakon is kezdődött valamilyen szervezkedés, csak a Martinovics-pör utáni betiltó intézkedésből értesülhetünk. A francia forradalmi eseményektől megrémült udvar mindenütt jakobinusokat szimatolt, pedig ezek a társaságok messze voltak még a forradalmi gondolatoktól.

A pesti egyetemi társaságnak a kor haladó politikai eszméihez való viszonyát már érintettem. De a soproni társaságról sem mondhatjuk el, hogy tagjai lelkes hívei voltak a francia forradalomnak. Mégis bizonyára gyanúsították őket ilyesmivel, mert Wietoris János rektor jónak látta megvédeni a társaságot a gyanúsítások ellen, amikor az első tanárelnököt, Raits Pétert hivatalába beiktatta, mondván: „... ezen bé-állott Ns. Iffjú Magyar Társaság, éppen nem valami ártalmas Frantz Jakobinus Klúbot jegyezzen ..."; a társaságnak nem célja szerinte, „hogy botránkoztató beszédekkel vagy irásokkal töltse ártatlan idejét", a benne tömörült ifjúság csupán arra törekszik, „hogy iskolai munkáinak folytatása alatt is, jó, és szép renddel Magyar Nyelvét leg-inkább pallérozhassa, magát az által, minden, Magyar Hazánkban folytatandó, és elő-adandó dolgokban, alkalmatossá jó idejében tehesse". A beszédből kiderül, hogy azokkal szemben védelmezi meg a társaságot, „a' kik illy Ns. Iffjainknak ártatlan alkalmaztatásokat, vagy éretlennek, vagy botránkoztatónak, vagy éppen helytelennek állították lenni". Ezek után reméli, hogy senki sem lesz „a' Ns elő-menendő Iffjúságot szerető Lélek, ... a'ki illy ártatlan igyekezetiben vagy gántsot találna, vagy ... hátráltatná ezen most bé-jelentt Ns M. S. Társaságot."[19] Ebből a korszakból kéziratos munkák Sopronban sem maradtak ránk, de dolgozataik címeiből következtethetünk arra, hogy a felvilágosodás és a kor politikai, társadalmi kérdései foglalkoztatták őket.[20]

A magyar jakobinusok kivégzése, bebörtönzése után egyedül a soproni társaság maradt fenn. „Alig serkentünk fel ama lomha álomból,

---

szívesen beleegyeztek, mert amikor Kisék távozása után első jegyzőkönyvüket vezetni kezdték, ettől kezdve mindenkor Magyar Tanuló Társaságról beszélnek. Esetleg az „újraalapítók", Lakos Jánosék nevezték el így társaságukat.

[19] Magyar Hírmondó 1793. márc. 1. I. 277—280.

[20] L. a 467—69. lapon.

melyben századokig aludtunk, s újra szunnyadozunk" — panaszolta Csokonai. „Oda vagyon minden igyekezetünk, serénységünk ismét megszakadt... legjobb Literátorink vagy megholtak, vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek elhallgattak, nincs a ki őket serkentgetné."[21] Nem volt többé serkentgetőjük az ifjúsági társaságoknak sem: Péczeli meghalt, Kazinczy hosszú fogságát töltötte, a bécsi hírlapok szerkesztőt cseréltek és óvakodtak a felvilágosodás eszméinek terjesztésétől.

A Sopronból Pestre kerülő diákoknak (Lakosnak, Ihászynak) valószínűleg szerepe volt abban, hogy az egyetemen a század utolsó éveiben szerveződött egy kis társaság. A soproni jegyzőkönyv több helyen őrzi a pesti—soproni kapcsolatnak az emlékét: 1797-ben Mérey Sándort levelező taggá választották, majd egy évtized múlva a pesti társaság másik ismert nevű tagja, „Csehy Ur" látogatta meg a soproni diákokat. Ezek az adatok bizonyítják, hogy már ekkor kialakulóban volt az ifjúság országos méretű szerveződése, amely azután a harmincas, negyvenes években öltött komoly méreteket. A társaságok közt kialakuló kapcsolatnak másik árulkodó jelét is a soproni jegyzőkönyv őrizte meg 1795 végéről, mely szerint a pozsonyi társaság küldött hozzájuk verseket.[22] A soproni és pesti társaság puszta létezése egyúttal annak is jele, hogy az ifjúság a nehéz körülmények között sem mondott le haladó művelődési céljairól.

Nemsokára, a XIX. század első évtizedében bizonyos *fellendülés* figyelhető meg Sopronban. Ekkor adja ki a társaság első zsebkönyvét, a *Próbamunkák*at. Lehet, hogy ez csak akkori mozgékony titoknokuknak, egyben ünnepelt versszerzőjüknek, Döbrentei Gábornak a szorgalmát tanúsítja, de az is lehet, hogy közrejátszott benne az a viszonylagos politikai enyhülés, amely a nemességnek az uralkodóhoz való közeledéséből fakadt. Erre vall az a tény, hogy a szomszédos Pozsonyban is újra alakult a Magyar Társaság, tagjai valószínűleg közreműködtek egy kis zsebkönyv, a *Tavaszi virágok* létrehozásában, amelyet (ismét jellemző adat a kapcsolatok kibontakozására) a pozsonyi társaság egyik tagja ajándékozott ekkor, látogatást téve Sopronban, az ottani magyar társaknak. Ugyanebben az időben épült ki még teljesebben a levelező és tiszteleti tagok hálózata Sopronban, amelynek a szervezését már Lakos János elkezdte 1793-ban, s most Döbrentei folytatta. Szép számú neves íróval, vidéki lelkészekkel, tanárokkal, irodalmi érdeklődésű birtokos nemesekkel kerültek így kapcsolatba, elsősorban a volt soproni diákok-

[21] *Csokonai* levele Széchényi Ferenchez 1798. jan. 23-án. Idézi Waldapfel, 123.
[22] L. a 125. lapon.

kal. Megrendezték 1808-ban második színelőadásukat is a soproni „néző-helyen".

A társaságnak ez a korszaka mégsem volt töretlen folytatása az első évek lelkes, fölfelé ívelő munkájának. A felvilágosodás útján való megtorpanás, amely egész közéletünket jellemezte, megmutatkozott ebben a diáktársaságban is. Arról a Hajnóczyról, akinek szoros kapcsolatai voltak Sopronnal és az iskolával is,[23] véletlenül sincs szó a soproni kéziratos emlékekben, még annyi sem, hogy „szerencsétlenségbe esett", ellenben verssel gyászolták „a régi jó Gvadányit", az öreg lovasgenerálist, aki ilyen kedélyesen emlegette a magyar jakobinusok kivégzését: „Nemrég ugyan hétnek gombjokat elüték, Kik petsenyéjeket rossz tüz mellett süték." Nem emlegették többé a franciák kiáltványát fordító Batsányit sem, akiről 1791-ben még olyan elismerően írtak, s Kazinczyról is csak több esztendővel szabadulása után volt szó ismét. Két ízben is lelkesen adakoztak ellenben a franciákkal vívott háború céljaira, már 1795-ben és 1809-ben. „Szivére vévén kisded Társaságunk-is ő Felsége szer felett való költségét, mellyet a' jelenvaló veszedelmes háborúra tészen, eltökéllette magában valamelly sommát öszve rakni, melly öszve ragasztatik azzal, mellyet az egész Sopronyi Evangelicum Gymnasium ajánlani fog, — hogy ezzel tsak valamennyire-is meg-mutathassa, honnyához 's a' haza' attyához való hűségét" — írták 1795-ben,[24] 1809-ben pedig a Sopronban táborozó felkelt nemesség tiszteletére örömünnepet rendeztek, „sok jeles magyar Uraknak jelenlétek" mellett,[25] ahol ilyen című verseket és prózai dolgozatokat olvastak fel Magasy Dávid titoknok „Miképp' itéljünk a' mái Magyar Nemesekről?" című beköszöntő értekezése után: „A' Magyar Szív, Honnyához hív" — „A' nagylelkü Hazafiak" — „Az igaz Nemes" — „Melyik a' boldog Ország?" — „Minden bajnoki próba nagy szívekre szorul" — „Mi által tudta a' Magyar Ősi szabadságát máig is fenttartani" — „Kardra Nemes Magyarok!" — Ezek versek voltak, s többen „folyóbeszédben" mondták el ugyanezeket a gondolatokat: „A' Haza' szeretete nemesit!" — „Serkentés a' Magyarokhoz". — „Buzdítás a' szabadság' fenttartására". — „Nem a' puhaság, hanem a' vitézség méltó a' Magyar Névre".[26] A tanárelnök emlegette buzdításképpen a korábbi adakozást is, s új gyűjtésüket, 89 Ft-ot,

[23] *Payr Sándor:* Hajnóczy Sámuel és fia, József. Sopron 1934. Eszerint dédapjának a bátyja (Hajnóczy Dániel) híres rektor, nagyapjának az unokatestvére (Hajnóczy Sámuel) tanár Sopronban; neki magának a menyasszonya soproni lány, s ő viszi Sopronból a Marseillaise fordítását Pestre; két unokaöccse is soproni diák, az egyik részese a szervezkedésnek.

[24] SMT I. jk. 33/a. 1795. dec. 12.

[25] Uo. II. jk. 83. 1809. febr. 20.

[26] Uo.

Heinráth Gottlieb Sopron vármegyei generál-preceptor kiegészítette 100 Ft-ra, amennyit a társaság gyűjteni szándékozott. „Sokáig éljenek az Ifjúság' illy Jóakarói!!" — írják.[27] A világhódító francia seregben, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, a magyar nép leigázására készülő ellenséget látták, nem a szabadság és a függetlenség hozóját. Egy helyen „a' gőgös és hitszegő Frantz" nemzetről írtak, „melly soha állhatatos nem volt".[28] Helyesen állapítja meg a Magyar Társaság centenáriumi történetírója: „A társaság hű képe volt az akkori Magyarországnak. Irtózott a reformoktól, féltette az ősi alkotmányt, melynél tökéletesebb intézményt képzelni sem tudott."[29]

Az egyetlen, ami a 90-es évek törekvéseiből megmaradt, a magyar nyelv ápolásának az ügye volt. Úgy látszik, még ezen a téren is védekezniük kellett a mindjobban *előre törő reakcióval* szemben. Említett 1808-i színelőadásukkal kapcsolatban ugyanis ez olvasható jegyzőkönyvükben, miután előbb megállapítják, hogy a darabot „a' nézőközönségnek nagy megelégedésével" adták elő: „T. T. Elölülő Urunk arról való atyai 's bölts intésit, hogy Társaságunk' Tagjainak többé a' fellyebb meg-irtt Játékszinén jádzani szabad nem lészen, rakta sziveinkre; egyszer 's mind *azoknak* [kiemelés nagyobb betűkkel a jegyzőkönyvben] dölfös véleményeket is közlötte velünk, kik ezen szabadságunkat el-nyomni igyekeznek. — Kikről igy szólhatunk: Irigy szemekkel nézik édes Honnyai nyelvünk' tsinosodását; — de engedjünk meg nékik, mert hiszen kedves Hazánknak tsak mostoha fijai!"[30]

A Szent Szövetség kora közeledett. Lehet, hogy az egykor körülrajongott tanárelnök, Raits Péter öregedése is, de bizonyára az általános politikai nyomás erősödése is közrejátszott abban, hogy a Magyar Társaság korábbi szabadabb szervezetét is elvesztette.[31] A soproni s a már említett, 1806—1810-ig fennálló pozsonyi envangélikus társaságon kívül alig van megemlíthető diákvállalkozás ebben a korban. Hallgatott Nagyenyed — ha volt is olvasó társasága a századforduló táján, munkája nem lehetett nagyon élénk —, és hallgatott egész Erdély ifjúsága is a húszas évekig. A hosszú hallgatás okát a kolozsvári kollégiumra vonatkozóan ugyan, de a többi híres iskolára is találóan így fogalmazta meg a kollégium történetírója: „A franczia forradalom leverése után több ízben eltiltotta az erdélyi főkormányszék az ifjúsági egyesületeket s főconsistoriumunk köteles engedelmességgel hajtotta végre

[27] Uo. 87. 1809. márc. 5.
[28] Uo. 91.
[29] Kovács, 23.
[30] SMT II. jk. 54—55.
[31] L. a 154. lapon.

a rendeleteket."[32] Az orthológusok egyik főfészkének, a debreceni kollégiumnak az ifjúsága is teljesen elhallgatott ebben az időben. A latinnyelvűség feltétlen tisztelete, a mindjobban retrográd irányt képviselő iskolavezetés nem kedvezett az ifjúság szervezkedésének sem. Sárospatak mindig mozgékonyabb és haladóbb szellemű iskolájában sem történt sok, de azért több, mint Debrecenben. Kazinczy közelsége és barátsága a pataki professzorokkal nem volt hatástalan az ifjúságra sem: 1813-ban kiadtak egy kis gyűjteményt költői munkáikból.

Majdnem teljes volt a csend a katolikus kispapi szemináriumokban és középiskolákban is. Annak a néhány esztendőnek, amelyet a központi szemináriumokban töltöttek az egyházi pályára készülő fiatalok, világosságot árasztó hatását most minden eszközzel igyekezett közömbösíteni az egyház. Ha arra a néhány évre az volt a jellemző, hogy a kispapok „fenntartás és idegenkedés nélkül olvasták" az időszaki folyóiratokat,[33] most a közélettől, a kor eszméi elől való teljes elzárkózás vált jellemzővé. Még a régi, hagyományos iskolai színjátszást is megakadályozták a túlbuzgó egyházi vezetők. Így pl. Győrött 1791-től 1802-ig játszottak színdarabokat, de 1802-től egészen 1817-ig ezt a szigorú egyházias szellem meghiúsította. Veszprémben 1790-ben kezdtek színelőadásokat, de rövidesen betiltották őket, néhány évi szünet után ismét játszottak, de 1807-ben már újabb tilalom sújtotta a szemináriumi színjátszást. Székesfehérvárott 1808—1818-ig évente kétszer rendeztek színelőadást, de végül a püspök ezt is megtiltotta. Pécsett mindvégig szigorú tilalom uralkodott, és Eszterházy Pál „excommunicáltatni akarta az alumnusokat, akik engedelmet merészeltek tőle kérni a komédiára".[34] Egyetlen, de csak rövid ideig virágzó kispapi társaság a pestiek tömörülése volt 1813-ban Berzsenyi Dániel költeményeinek a kiadására. Itt is, valamint Fehérváron, ahol a színjátszás leghosszabb ideig volt szokásban, kézzelfogható a kapcsolat az egykori pozsonyi társaság vezetője, Fejér György és az új kispapnemzedék között.[35] Ők képviselték az egyre jobban visszaszorított felvilágosultabb szellemet az egyházi intézetekben. Elgondolhatjuk, milyen dühödt küzdelem indult meg ekkor a szabadabb gondolkodás ellen, ha még másfél évszázad távolából is így jellemezte a központi szemináriumok tevékenységét a reakciós egyházi történetírás: „A felvilágosodás szelleme ... olyan gyümölcsöket termett, amelyek miatt az 1773—1790 közötti rövid időszakot a katholikus egyház szempontjából más-

[32] Török, III. 159.
[33] Brisits, 52.
[34] Szabó, 37—40.
[35] *Hermann Egyed* írja rosszallólag Fejér Györgyről (A PPTE története I. A Hittudományi Kar története. Bp. 1938. I. 244), hogy még 1847-ben is „lelkesen védi a pozsonyi szemináriumot".

nak, mint a mély süllyedés korszakának nem nevezhetjük."[36] Most mindent megtett az egyház, hogy eltüntesse iskoláiból a felvilágosodás „mély süllyedést" eredményező gyümölcseit. Így a kispapok egyre inkább távolodtak, elszigetelődtek a körülöttük zajló magyar közélet szellemi irányítóitól, vezetőitől.

A Szent Szövetség korának fásult zsibbadtsága nem tarthatott sokáig az ifjúság körében. „... a' már-már elhamvadt tűz az igazi Hazafi kebelben ismét egyszerre lángra kapott" — írja Homokay Pál, a reformkori ifjúsági társaságok egyik rokonszenves és buzgó tagja.[37] „Nem is tsuda — teszi aztán hozzá — mert már ekkor Tessediki vér forrott a magyar ifjak ereiben." „Tessediki vér", vagyis az ország megreformálásának, korszerűsítésének a vágya fűtötte a társaságokba tömörülő ifjúságot. Egyelőre elsősorban az örökségül kapott, de még mindig meg nem oldott *nyelvkérdés* (a magyar nyelv ügye az iskolában és a közéletben) foglalkoztatta a húszas évek néhány — főleg evangélikus iskolákban keletkező — társaságát.[38]

A magyar oktatási nyelv kérdése egészen 1844-ig nem nyert megnyugtató megoldást. Az állami és államinak tekinthető katolikus gimnáziumokban és főiskolákban 1844-ig latin volt a tanítás nyelve. Egy 1827-ben kiküldött országgyűlési bizottság (amelynek Cziráky Antal, az egykori egyetemi társaság elölülője volt az elnöke) azt az elvi álláspontot képviselte, hogy a magyar nyelv művelése a tudós társaságoknak, nem pedig az iskoláknak a feladata.[39] Ha valamelyik iskolában magyarul tanítottak egy-egy tárgyat, s ez a főhatóságnak tudomására jutott, azonnal szigorú vizsgálatot rendeltek el, s visszaállították a latin nyelv uralmát, így pl. Szegeden 1833-ban. Egyes buzgóbb tanárok állásukat is elvesztették a magyar nyelvért való lelkesedésük miatt (Czuczor Gergely).[40] A Habsburg-katolikus állam a hatalmát féltette a magyar nyelvi törekvésektől, s egyes ijedező hívei a nyelvkérdésben valamiféle kálvinista „összeesküvést" gyanítottak: „... mihelyt a magyar nyelv lesz a hivatali állás betöltésének fő feltétele, nyilvánvaló, hogy minden fontos állás lassanként a kálvinisták kezére kerül..." — írja Hoffmann pesti szenátor titkos jelentésében. „Ha kálvinista uraink célt érnek, ezzel vége

[36] Uo. 249.
[37] Homokay, 120.
[38] Valószínűleg igaza van Kornisnak (I. 360.), amikor a társaságok megalakulását az evangélikus iskolák szellemi frisseségével, európai tájékozottságával is kapcsolatba hozza.
[39] Szekfü, 189.
[40] Uo.

a katholikus egyháznak s mindazoknak, kik a legmagasabb osztrák ház iránti ragaszkodást fönntartani kívánják."[41]

Sajnos, a reformátusok önállóságot élvező, híres iskolái nem nagyon szolgáltak rá, hogy tőlük mint a magyarnyelvűség élharcosaitól kelljen rettegnie a Habsburg-hatalomnak. Egyedül Sárospatakon tanították 1796 óta magyarul a tantárgyak többségét, s itt külön tantárgy volt a gimnáziumban a magyar nyelv 1810 óta. De itt is megkísérelték visszaállítani a latin uralmát 1803-ban, 1815-ben, sőt még 1828-ban is, Patak dicséretére sikertelenül. Debrecenben és a debreceni mintára csak most újjászerveződő pápai kollégiumban (amely csak II. József türelmi-rendelete következtében térhetett vissza a városba, s kezdte kiépíteni főiskolai évfolyamait) a század elején még szigorúan tiltott volt a diákoknak a magyar nyelvű társalgás, Miskolcon még 1820-ban is, s akit „tetten értek", súlyos büntetést kapott. Csak 1820-tól kezdett a magyar nyelvű oktatás tért hódítani Debrecenben, s 1833-ban rendelte el az egyházkerület, hogy a hazai törvények kivételével minden tudományt magyarul tanítsanak.[42] A református kollégiumok maradi magatartását bírálta a sárospataki társaság tanárelnöke, Majoros András is beköszöntő beszédében 1832-ben: „De ha nyelvünk ujjabb életre lett serkenésétől az örök emlékezetre-méltó 1790-dik esztendőtől fogva tekintjük Litteraturánk tőrténeteit, úgy találjuk, hogy azon felekezetet, azon Oskolákat, mellyek az előtt leg hívebb őrjei valának a' Magyar nyelvnek, a' Nemzet azon becses Palládiumának, mintha hideg 'sibbadás, 's némi részvétlenség fogta volna el... Innen lett, hogy intézeteinkből olly kevés ujjabb szellemű Irók, Költők 's Litterátorok származtak, innen hogy a' Nemzeti Literaturát tárgyazó munkáknak, folyó irásoknak, köztünk olly kevés becse 's kelete vólt; szóval innen lett, hogy bár valamit tettünk is, de annyit a'mennyit kellett 's lehetett vólna, és a' mennyit a' Nemzet 's a' Nemzeti nyelv közügye kívánt 's méltán is várt tőlünk, — fájdalom — nem tettünk."[43] Túlnyomóan latin volt a tanítás nyelve Nagyenyeden is, s a magyar nyelvet külön tárgyként nem tanították még az 1820-as tanterv szerint sem.[44] Hasonló volt a helyzet az evangélikusok iskoláiban is, a magyar nyelv ezekben sem szerepelt önálló tárgyként (Pozsonyban a német és a szlovák nyelvet tanitották, a magyart csak 1841-től), a tanítás nyelve pedig a latin volt.

Ilyen körülmények között egyedül az irodalmi és nyelvészkedő diáktársaságokra maradt a húszas és harmincas években is a feladat, hogy a magyar nyelvet ápolják az iskola falai között. Ebből a szempontból

[41] Kornis, I. 413.
[42] Uo. 326—27.
[43] SIE jk. 3—5. 1832. máj. 27-én mondott megnyitó beszéd.
[44] Kornis, I. 330.

felmérhetetlen a haszna és a jelentősége ezeknek a kis társaságoknak. A soproni Magyar Társaság folyamatosan működött kezdete óta, s újjáalakult 1817-ben a pozsonyi is. A bécsi újságok ösztönző szerepét most a *Tudományos Gyűjtemény* vette át, rendszeresen beszámolva a két társaság életéről. (A bécsi rendőrminiszter meg is állapította, hogy az egész magyarosodási, magyar nyelvi mozgalom oka a *Tudományos Gyűjtemény*.)[45] A folyóirat híradásain kívül az iskolát cserélő, az iskolák közt vándorló diákok és tanárok lelkesítésének volt az eredménye (mint ennek a társaságok történetében sok példáját találjuk), hogy a húszas években Selmecen, Eperjesen, Késmárkon indult társasági szervezkedés, sőt a soproni példára hivatkozott a *Tudományos Gyűjtemény* a szombathelyi katolikus líceumban alakuló diáktársasággal kapcsolatban is. Érdekes és jellemző, hogy a magyar nyelv ápolására a nyelvterület szélein, mintegy a végvárakban diákoskodó ifjúság hívta fel a református magyar iskolaközpontok diákjait. Az egykori sárospataki diák, a húszas évek elején a pozsonyiak Magyar Társaságának a vezetője, Papp József írta ekkor megjelentetett *Öröm-Ünnep* című zsebkönyvükbe: „Volt, végtére, és van 's meg is marad mind addig, míg élek, vagy míg örömmé nem fog változtattatni, egy édes, és nekem mindennél kedvesebb 's jóltévőbb óhajtásom, az, t. i., hogy ezen mustármagnyi munkánk, hegyeket indító hitem szerént, eljutván Patak-, Debrecen- és Pápára, Kolosvár-, Enyed- és Vásárhelyre, bárcsak ott a' minden jót gazdagon megtermő áldott földbe egy illyféle Magyar Társaság' magváúl elvettetnék! Ez ott kikelvén, bizonyosan magasra nőne, és egész Hazánkbann a' legédesebb és táplálóbb gyümölcsöt teremné nyelvünknek."[46] Papp óhajtása egy évtized múlva kezdett valóra válni az általa említett iskolákban, akkor viszont a nyelvkérdés mellett mintegy varázsütésre más, gazdasági, politikai, társadalmi kérdések is helyet kaptak valamennyi társaság munkájában. (Nevét is tudjuk a „varázspálcának": *Hitel*.)

A húszas években tehát a magyar nyelv művelésének a feladata áll a társaságok munkálkodásának a középpontjában. A felettes hatóságok később is mindent elkövettek, hogy a társaságok működése ne legyen több „ártatlan" nyelvművelésnél. Arra hivatkoztak a társaságok védelmezői is, hogy csak nyelvműveléssel foglalkoznak a társaságokban a diákok, s ezt, legalább szóban, nem kifogásolhatta az államhatalom sem. (A bécsi rendőrfőnök ugyan azt írta még 1807-ben, hogy „a magyar nyelv ápolására tervezett nemzeti intézet alapítását államfelforgató kezdeményezésnek kell tekinteni.")[47] Számtalan kisebb-nagyobb dolgozatban,

[45] Szekfü, 97. 3. jegyzet.
[46] Öröm-Ünnep 25. Részletesen l. a 651—52., 208. lapon.
[47] Kornis, I. 426.

versben, amelyekről később részletesebben lesz szó, hangsúlyozták a társaságok tagjai a nyelvművelés fontosságát, s tudatában voltak annak, hogy milyen szerepet töltenek be ezen a téren társaságaik. Papp József is arról beszélt azon a pozsonyi évzáró örömünnepen, amelynek a műsorát zsebkönyvükben kiadták, hogy a haza javai a mieink, tehát a haza nyelvét is mindenekelőtt ápolnunk kell, mert bármely európai nyelvvel felveheti a versenyt, mert csak nekünk lesz hasznunkra a magyar nyelv kiművelése, mert őseink nyelvét tiszteletből is őriznünk kell. Követelte az ifjak nevében a magyar nyelvnek a többi tantárggyal való egyenlő elbírálását. Hivatkozott az 1792. évi törvényre, amellyel ellentétben az a gyakorlat, hogy a magyar nyelv tanulása még mindig csak a magánszorgalomtól függ, s a magyar nyelven tett előmenetel sem az iskolai bizonyítványba nem kerül bele, sem a jutalom kiosztásánál nem jön számításba. Az iskolákban a magyar nyelvnek még rendszeresített tanítója sincs.

A magyar nyelv jogaiért folytatott küzdelemben a társaságok nagy szerepet játszottak, a magyar haladás, polgárosodás, művelődés ügyét szolgálták. Volt azonban ennek a nyelvművelésnek egy olyan, sokszor túlságosan hangsúlyozott hajtása, amelyet nem nevezhetünk haladónak, demokratikusnak. Ez pedig a *nemzetiségek magyarosítása*, a nemzetiségekkel való áldatlan harc. A magyar állam-nyelvért és iskoláztatási nyelvért folyó küzdelem még II. József német összbirodalmi törekvéseinek ellenhatásaként indult, és sajnos, kezdettől fogva magában hordozta a nemzetiségi súrlódások csíráit. Az a racionalista elképzelés, amely II. József nyelvi rendeleteit szülte, hogy ti. a nyelv olyan használati eszköz, amelyet belátása szerint felvesz vagy letesz, akinek szüksége van rá, követőkre talált nálunk is, és ránk nézve katasztrofális kihatású „eredményeket" hozott: az ország szláv nyelvű lakóival való szembekerülést. A magyarosító irányzat gondolatmenete körülbelül az volt, hogy Magyarország önálló állam, nem az osztrák monarchia része, nálunk tehát a mindenki által elsajátítandó nyelv nem lehet a német, csak a magyar. Még a felvilágosodás legjobbjai is vágyálmokat szőttek az országban lakó vagy nemrég beköltözött idegenek rövid időn belüli magyarosításának a lehetőségéről. Jellemzően az 1792. évi nyelvtörvény is úgy intézkedett, hogy csak azokban a királyi gimnáziumokban kell tanítani a magyart, ahol a tanulók nem magyar anyanyelvűek. A magyar anyanyelvű ifjúság számára a nyelv tanulását nem tartották fontosnak. Ebben a korban még nem volt erőszakos a nyelvi küzdelem, de megjelent már a sajtóban s az ifjúsági társaságokban is a XVIII. század végén. A *Magyar Hírmondó* például 1794-ben hosszabb tudósításban számolt be a pozsonyi kispapok színelőadásáról. Többek közt ezt olvashatjuk benne: „A' Játszó sze-

méllyek között ollyan iffjú Papok is vóltak, kik tsak ide lett jövetelektől fogva tanúlták meg, különös szorgalmatosság által anyai nyelvünket, minéműek: Tisz. Danielis Ferentz, Schehovits János, 's Petrovits István Urak, kiknek betses neveiket, mások' buzdítására kívántam közleni."[48] A nemzetiségi kérdés, a nyelvi vita ott volt már ekkor is, elsősorban az erősen vegyes anyanyelvű katolikus kispapság körében. Az egyház a kérdés megoldását nem a továbbhaladás útján kereste; a különböző nyelvek jogainak csorbítatlan biztosítása helyett a latinhoz való ragaszkodást és a katolikus egyházias szellem szigorú megőrzését tekintette orvosságnak az ébredő és egymással szembefeszülő nemzeti törekvések ellenében. Többször, így a pesti kispapok közt a húszas években éppen a nemzetiségi torzsalkodásokra való hivatkozással tiltották be az irodalmi társaság szervezését.

A húszas években már erősödött a küzdelem, az érvek ugyanazok maradtak. A magyarság, sajnos, nem tudott leszámolni az egynyelvű nemzeti állam illúziójával, egyre indulatosabb hangok követelték az országban élő népektől saját nyelvük feladását, a magyar állami és iskolai nyelv elismerését. Ennek a munkának nem feladata, hogy részletekbe bocsátkozva elemezze a nemzetiségi, nyelvi harc különféle álláspontjait,[49] minthogy azonban magától értetődően az iskolákban, s ott elsősorban a különböző nyelvű társaságokban is zajlott ez az áldatlan harc, kell vele foglalkoznunk. Pozsonyban, Selmecen és Lőcsén éleződött ki a küzdelem az evangélikus iskolák szlovák és magyar ifjúsága között. Már az 1820-as évek elején megtámadta Rumy Károly, aki akkor éppen Pozsonyban tanított, a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain a pozsonyi ifjakat, akik állítólag azt kiáltották egyik órája végén: „Nolumus audire hungarica!"[50] Megindult a kölcsönös vádaskodás s ettől kezdve a sajtóban egyre többször olvashatunk erőteljes kifakadásokat amiatt, hogy a magyar társaságokat a felvidéki evangélikus iskolákban nem karolják fel eléggé a hivatalos iskolai vezetők, bezzeg a németet és a szlovákot pártfogolják. A korszak vége felé, 1844-ben írja például a *Regélő Pesti Divatlap:* „Van Pozsonyban egy evang. lyceum 's e' lyceumban a' többi közt egy magyar társaság is. Fájdalom, hogy az egész lyceum nem ma-

[48] Magyar Hírmondó 1794. I. 422—24. Márc. 16-án kelt levél.

[49] A nemzetiségi harc legújabb elemzését l. *Arató Endre:* A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848. Bp. 1960. Eddigi megállapításaimmal vö. „A magyar nyelvújítás és a magyar nyelvért folytatott harc haladó vonásai" c. fejezetét. I. 172—83. és I. 352; a magyarosító vágyálmokra vonatkozóan pedig I. 353—55.

[50] Tud. Gyűjt. 1825. V. 119. Rumy működését egyébként úgy értékeli Arató, mint aki közvetíteni igyekezett az elmérgesedő viszályban. I. 164—65. Erre mutat több nyelven folytatott irodalmi tevékenysége. A pozsonyi Magyar Társaságról l. Arató, II. 257.

gyar 's hogy a' magyar elemet csak egy kis társaság képviseli. 'S hogy a' lyceum nem magyar, ennek elég tanuja ama' latin programm, melly a' nyári iskolai vizsgálatokra hivta meg a' t. cz. közönséget. Ex ungue leonem. — A' mellett, benne a' német elem gondosan ápoltatik S... úr' éber őrködése alatt; sőt azt is tudja mindenki, hogy e' lyceumban a' szláv elemnek is megvannak a' maga apostolai. 'S ennyi idegen elem mellett a' kisded magyar társaság, ennyi viszály között a' magyar társaság még sem oszlott szét, erős kapcsokkal fűzi össze tagjait a' nyelv és nemzetiség' lángszerelme, mellynek zászlaja alá esküvének, áldozatot véltek hozni a' haza' szent oltárára. És illy lelkesedés illik a' romlatlan ifjú kebelhez, mert csak illy keblekben fekszik a' hon' reménye."[51] Az iskolákon belüli nemzetiségi torzsalkodást már a kormányzat sem tűrte szótlanul. Beavatkozásai elég balkezesek, s általában haladásellenesek voltak. Több iskola kapott a nemzetiségi ellentétek miatt megrovó iratokat. Így például a Lőcsén alakult magyar és szlovák társaság viszálykodásába az egyházi főhatóság és a Helytartótanács is jónak látta beleszólni. Megdöbbentő a magyar vezetők rövidlátása és következetlensége, amellyel a nemzetiség kérdését kezelték. Említettem, hogy a magyar nemzeti ébredés II. József németesítő törekvéseinek az ellenhatásaként jött létre, s a nemzeti öntudatra ébredt magyarok mégis mintegy elvárták, hogy magyarosító törekvéseiket a nemzetiségek rokonszenvvel fogadják. Erre az ellentmondásra mutatott rá az 1839/40. évi országgyűlés egyik szónoka: „Állíttatott ugyan, hogy midőn József császár a német nyelvet hazánkba rögtön behozta, rögtön értett kiki németűl, hasonló fog történni a magyar nyelvvel is a horvátoknál. De nem keserű-e még csak emlékezete is azon időnek, midőn anyanyelvünk erőszakosan lenyomatni kívántatott? Talán azt akarjuk, hogy valaha a horvátok is keserű könnyek közt emlékezzenek vissza azon kényszerítő módokra, melyeknél fogva nyelvünket reájuk akartuk tolni?"[52] Ez az ellentmondás lépten-nyomon felbukkan az egykorú sajtónak a felvidéki társaságokról szóló beszámolóiban is. Ezekben állandóan visszatérő mottó, hogy a derék szlovák vagy német ifjak is buzgalommal akarnak magyarrá válni. Míg a magyar nyelvi és irodalmi törekvéseket lelkesen ünnepelte a sajtó, a szlovák nemzeti és nyelvi törekvéseket képtelen volt méltányolni. Nem vették észre, hogy a két törekvés egy tőről fakad, a polgári haladást szolgálja. Lőcsére, az említett torzsalkodásokkal kapcsolatban azt írta Zay Károly egyházkerületi főfelügyelő, hogy az evangélikus szlovákoknak nem lehet más útjuk, mint megmagyarosodni, mert a magyarság egyet jelent a protestantizmussal és a szabadelvű haladással, viszont a cári Oroszországban,

[51] Regélő Pesti Divatlap 1844. jún. 30. 52. sz. 840. Folytatását l. a 687. lapon.
[52] Szekfű, 153. Bezerédy Miklós beszéde. Vö. Arató, I. 176—77.

amelynek pánszláv izgatásai — szerinte — olyan fogékony fülekre találtak a szlovákok körében, sem a protestantizmus, sem a szabadelvű haladás nem talál támogatóra.[53] Ez utóbbiban ugyan igaza volt Zaynak, de az a következtetése, hogy emiatt a szlovákoknak le kell mondaniuk saját nemzetiségükről, teljesen logikátlan, és szlovák részről csak elutasítást kaphatott. Jellemző, hogy a konzervatív Dessewffy is csak azért bírálta Zayt, mert érveivel a katolikus és konzervatív szlovákok magyarosítását lehetetlennek látta, és kifogásolta, hogy Zay a magyar nemzet korszerű haladását hangsúlyozta a Habsburg monarchia és a cárizmus reakciós voltával szembeállítva.[54]

Megállapíthatjuk, hogy a nemzetiségi kérdésben tanúsított, korántsem haladó magyar álláspont volt az oka részben annak, hogy a haladás és a reakció nagy erőpróbája idején, 1848/49-ben a nemzetiségek nagy része nem a haladás táborába állt. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezeknek a népeknek tekintélyes része még jobban hatása alatt állt a feudális társadalmi rendben kialakult nézeteknek, egyház- és király-tisztelőbb volt, mint az alföldi „nyakas" magyarok, valamint azt sem, hogy erős nacionalista, sőt soviniszta megnyilatkozás közöttük is volt,[55] s különösen fontos rámutatnunk arra, hogy a Habsburg hatalom

[53] Arató megállapítja, hogy a reakciós pánszláv elmélethez Kolláréknak, a magyarországi szlovák nemzeti mozgalom vezetőinek nem volt közük (I. 243—45 és 372—82). A magyar nemesség félelme tehát a pánszláv előretöréstől túlzott volt. „Igaz ugyan — írja —, hogy a szláv kölcsönösséget propagáló munkákból nem hiányzott a türelmetlen nacionalizmus, amely hozzájárult a magyar—szlovák viszony romlásához." I. 245. Megállapítja, hogy Kolláréknál is megfigyelhető a cári birodalom iránti rokonszenv, az ottani állapotok idealizálása, bizonyos illúziók annak a haladó voltáról, amit a magyar közvélemény észrevett, és ezért nyugtalankodott (I. 270).

[54] Arató, II. 116—19., a lőcsei Jitřenka vitája. Kornis, II. 180. *Kramarcsik Károly*nak a vitát kiváltó türelmetlen szlovákellenes írása a Társalkodó 1840. 92. számában jelent meg, *Zay* levele uo. 1840. 102. sz. Ezt követően *Csaplovics János* és *Zay Károly* a Századunk 1841. 3. és 4. számában vitáztak. A Zay—Dessewffy vitát Arató (II. 65) említi, és részletesen tárgyalja Zay nézeteit (II. 47).

[55] Arató, I. 229—55. Ír a Kollár által megindított szlovák—magyar nyelvharcról és következményeiről. Már Kollár első cikkében látja a nacionalizmus jelentkezését. Megállapítja, hogy nacionalista megnyilvánulás volt többek között az önként magyarosodó szlovák nemesség gúnyolása is. Ha az önkéntes asszimiláció jogát és lehetőségét is tagadnók, mondja, Petőfi sem lett volna soha magyar költővé. Arató megkülönbözteti a „magyarosítás" reakciós-nacionalista jelenségétől a „magyarosodás" természetes jelenségét (I. 183—90. és 353—64). Egyes konkrét esetekben persze nehéz itt határvonalat húzni. Arató pl. negatívan értékeli, s a „magyarosítás" kategóriájába sorolja, hogy a selmeci Magyar Társaság 1833. évi örömünnepén szlovák származású diákok magyar versek (részben saját verseik) előadásával szerepeltek. De hátha ez éppen a baráti együttműködésnek vagy a „magyarosodásnak" olyan megnyilvánulása volt, amilyenről még lesz szó az eperjesi társasággal kapcsolatban?

jól ismerte és ügyesen alkalmazta a maga reakciós hatalmi törekvései érdekében a magyarság és a többi kis nép kapcsolatának megmérgezésére a „divide et impera" régi elvét.[56] Mégis bizonyos, hogy a szlovákokkal és horvátokkal szemben magyar részről tanúsított megértőbb, együttműködő álláspont más irányt adhatott volna a fejlődésnek. Hiszen részükről hangzottak el megszívlelendő érvek. Például az *Apologie des ungarischen Slavismus* című munka szerzője 1843-ban a több nyelvű Svájcra hivatkozva mutatott rá, hogy a hazához való hűséget sohasem tagadta meg egyik népe sem. „A németek ott kétségkívül a legszámosabbak. De vajjon nem menne-e náluk őrültségszámba, ha a németek azt kívánnák, hogy a francia és olasz svájciaknak németekké kell lenniök, mert ezt kívánja a nemzet egysége?"[57] Voltak nálunk is, akik felemelték szavukat a haladás táborában a magyarosítási törekvések ellen. Deák Ferenc elvi ellensége volt a magyarosításnak, ellene megyéjében is felszólalt. Széchenyi híres, 1842. évi akadémiai beszédében tört pálcát a magyarosító törekvések felett, vállalva az ezzel járó népszerűtlenséget: „Azt hisszük: nemzetiséget csak úgy rákenhetni bárkire is, ki éppen kezeink közé jut, mint például meszet falra, vagy mázat fazékra? És azt hisszük: parancs már elégséges, hogy valaki nemzeti sajátságaiból kivetkezzék?"[58] Eötvös, Wesselényi szintén a mérséklők közé tartozott. Kossuth, sajnos, csak későn ismerte fel a kérdés lényegét és a haladásért folytatott harcban való fontosságát. A *Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn* (1843) című irat szerzője Kossuth szabadelvűségét is kétségbe vonja a nyelvkérdésben tanúsított merev álláspontja miatt.[59]

Nem csodálkozhatunk rajta, hogy a magyarosítási láz, amely ellen nagyjaink közül néhányan oly hiábavalóan emelték fel szavukat, sok helyen magával ragadta az ifjúságot is. Hadd hivatkozzam azért néhány, messze előre mutató megnyilatkozásra is. A már emlegetett alföldi (kecs-

[56] Vö. Arató, II. 36. és II. 67—72, 243—44. Arra is rámutat, amit a társasági adatok is bizonyítanak, hogy az elv alkalmazásában rugalmas volt az udvar, az összmonarchia fenntartása érdekében hol szította, hogy csitította az ellentéteket, igyekezett számára kedvező egyensúlyt tartani.

[57] Kornis, II. 141.

[58] Kornis, II. 144. Idézi és jellemzően „kétségkívül egyoldalú beszéd"-nek minősíti Széchenyi érvelését. Arató, II. 48—58. és 236—40. részletezi Deák, Széchenyi, Batthyány Lajos és Baloghy László toleráns nézeteit.

[59] Kornis, II. 126. Ő is elismeri, hogy a liberalizmus és a demokrácia zászlótartói ebben a kérdésben következetlenek voltak, azonban a nacionalista álláspontot helyesli, és a demokráciát tagadja, igazolni akarván a magyarosító törekvéseket. — Arató, II. 243. Kornis művének jellemzésénél találóan mondja: „Ellenforradalmi nézeteire a koronát a liberális nemesség nemzetiségi politikája demokratikus vonásának elítélésével teszi fel." — Arató, II. 38—42. és 229—34. Részletezi Kossuth, Gorove és Wesselényi nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját.

keméti) magyar ifjú, Homokay Pál (aki saját vallomása szerint német és szlovák szóra ment Pozsonyba, majd Selmecre diáknak), akit később Petőfi is tisztelettel keresett fel mint losonci tanárt, kiadott 1832-ben a selmeci Magyar Társaság tagjainak munkáiból egy kis gyűjteményt (ő maga is diák még, és a társaság alapítója), s ebben felsorolja bevezetésképpen az iskolai társaságok jelentőségét, kiemeli ezek nemzeti hasznát is, majd így folytatja: „De midőn itt a' nemzeti lélekről szóllok: nem értem alatta a' nemzeti vak buzgóságot, a' vastag nationalismust; mert ez ugyan inkább sirja, mintsem életrekelése egy Nemzetnek; mivel hogy a'val az embertelen nemzeti gyűlölség szoros egybefüggésben van, mellynek azt a' tetemes kárát vallja a' Nemzet: hogy általa egyéb Nemzeteket magától elidegenít; mert ki gyűlölt és megútált 's vettetett erőltethetné meg emberi természetét annyira, hogy vele megbékélni nem vágyó embertársához magát erővel kösse?" Azt is elmondja Homokay, hogy mikor Pozsonyba került, szlovák asztaltársai sokszor gúnyolták magyar beszéde miatt: „... ezt is köszönettel veszem jó atyafijaimtól; mert kárhozatos szokásoknál fogva megtanítottak minden Nemzet' általányos tiszteletére 's megbecsülésére, felébresztvén bennem azon szikrát, melly a' jóért még ma is minden nemzet eránt általjában lángol, 's fog éltem' fogytáig lángolni."[60] Hasonló felfogással találkozunk az eperjesi Magyar Társaságban is. Ennek az általános nacionalista gyűlölködéstől eltérő iránynak a vezetője Eperjesen is egy alföldi születésű magyar diák, Sárosy Gyula volt.[61] Vahot Imre, diáktársa jegyzi fel róla visszaemlékezéseiben, hogy szlovákul és németül is verselt, s az eperjesi ismerős polgárok „pán dichter"-nek szólították. Sárosy és társai a Magyar Társaság felvirágoztatásával egyidőben részt vettek az eperjesi szlovák kör munkájában is. Haan Lajos, később békéscsabai ev. lelkész, aki a szlovák és cseh mozgalom vezetőivel is kapcsolatba került, ugyanakkor, szlovák anyanyelve ellenére, tagja, majd könyvtárnoka, sőt alelnöke volt a magyar társaságnak is, és lelkesen beszél naplójában Eperjesen töltött éveiről, a társaságról, ottani magyar barátairól: „Öt esztendeig tanultam Eperjesen. Életem legszebb évei voltak ezek."[62] Ugyanott Haan ellenszenvvel ír a szlovák származású magyar nacionalistáról, Kramarcsik Károlyról, akivel Berlinben tanult együtt.[63] A szlovák nemzeti törekvéseket megértő magyar állásfoglalások

[60] Kis koszorú 77—78. és 25. L. a 654. lapon. Éppen Homokay állásfoglalása miatt nem érzem megalapozottnak Arató fentebb (55) érintett értékelését a selmeci Magyar Társaság örömünnepéről. 1833-ban ugyanis Homokay vezette ezt a társaságot, s ha ő a szlovák nyelv tanulása végett ment Selmecre (Kecskemétről!), akkor nyilván lehettek ott szlovák diákok is, akik szívesen tanultak magyarul, s nem vettek részt a gyűlölködésben.

[61] Sziklay, 210., 229.

[62] Haan, 10/b.

[63] Uo. 20/a.

közül ki kell még emelnünk Székács Józsefét és Kazinczy Gáborét.[64] Mindketten megfordultak Eperjesen is, de Székács ezenkívül vezető tagja volt a soproni, Kazinczy Gábor pedig a sárospataki társaságnak. A társaságok legjobbjai körében tehát megtalálható egy felülemelkedettebb, haladóbb szemlélet is. Sajnos nem ez volt az általános, az ilyen törekvés és magatartás, a Homokay-féle hang elveszett az általános vádaskodás, kölcsönös becsmérlés hangzavarában. Még Homokay is rosszallólag említi pozsonyi beszámolójában a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain, hogy az új szlovák irodalmi körnek sok pártfogója van, a magyarnak alig. De azért a magyar nyelv terjed — mondja —, csak néhány idősebb szlovák ifjú nem tanulja a magyar nyelvet, „kikben talán megrögzött szokássá vált a' magyar nyelv iránti hidegség... Már e' tekintetben németeink ditséretre méltóbbak".[65]

A városok német anyanyelvű polgáraival valóban egészen másképpen állt a helyzet. Maga Kis János azt írja visszaemlékezéseiben: „Néhány évektől fogva [pontosan 1803-tól] ezen magyar társaság mintája szerint Sopronban egy német is áll fenn, német nyelvbeli gyakorlások végett, de amazzal épen nem ellenkezve, hanem inkább oly szépen összeférve s megegyezve, hogy a jelesebb és szorgalmasabb tanulók közül mindenkor vagynak olyanok, kik mind a kettőnek tagjai."[66] Egy-két adatot találtam csak, amely azt mutatja, hogy azért előfordult nemzetiségi torzsalkodás Sopronban is. Amikor az 1831/32. tanévben Unger Mihály jelentkezett felvételre, „némelly Tagoktól arra, tsupán azon okból, hogy »Német Társ egyszersmind Magyar ne légyen« — nem érdemesítetvén, — többféle szócsaták váltogatása után annak bévétetésbeli állapotja függőben maradott".[67] Amikor azután úgy döntöttek, hogy mégis felveszik, Dienes Gábor kincstartó lemondott, mert ellenezte, hogy német társakat felvegyenek. A tagok névsorát nézegetve egyébként túlnyomó többségben magyar nevűeket találunk. Azért szép számmal van a hosszú névjegyzékben ilyen név is: Weiszmandl Tóbiás, Bergman Fridrik stb., sőt a titoknokok közt Schatten Károly, Taubner Károly. (Természetesen nem állítom, hogy a német nevűek mind német anyanyelvűek voltak, de többen lehettek közöttük.)

A társaság tagjai számon is tartották, hogy a nyelvművelés útján idegeneket is megnyernek a magyar nyelvű kultúra számára. Azt írták pél-

[64] Sziklay, 230., 234.
[65] Homokay, 125.
[66] Kis, 70.
[67] SMT IV. jk. 1831. nov. 19-én. A Német Társaság részéről megnyilvánuló magyarellenes türelmetlenségről a Szünórák c. kéziratos lapban olvashatunk. L. a 638—39. lapon.

dául beköszöntőként az 1833/34. év elején jegyzőkönyvükbe: „S ha valaha, tehát most van honunknak szüksége olly férjfiakra, kik meg nem tsüggedő szorgalommal és buzgósággal mivelik a' nemzet nyelvét és lelkét. Most a' midőn nem tsak a' honfiban ébred fel százados álmából nyelve szeretete, hanem az idegen is, ki eddig nem mondom hogy gyülölte, hanem nem esmervén elmellőzte nyelvünket, buzgósággal miveli azt. Minekünk is az a' czélunk, azért ne sajnáljuk fáradságunkat 's szorgalmunk' ne lankadjon e' szent ügyben. Ha mostani ifjui gyakorlásaink által nem sokat használhatunk is hazánknak; azt még is elérjük általok, hogy alkalmatosokká tétetünk javát 's diszét egykoron sikeresebben és hathatósabban előmozdithatni."[68] Az aláíró Gáyer Ferenc titoknok. Talán ő maga is azok közé a német származású ifjak közé tartozott, akik elsősorban a Magyar Társaságban ismerkedtek meg nyelvünkkel és kultúránkkal.

A német származású polgárság ifjainak *a magyar nyelvű kultúrkörbe való bekapcsolódása* azonban *teljesen önkéntes volt,* mentes minden erőszakos „magyarosítástól". Ennek az okait kibogozni szintén nem feladatunk most, valószínű, hogy ez a polgárosult réteg a magyarságban látta ekkor a haladás fáklyavivőjét, ezért csatlakozott hozzá. Nálunk akkor német nyelvű a Habsburg-reakció volt, s gondosan elzárta az országot a haladóbb német kultúrától. Az okok kutatása helyett hadd álljon itt Hunfalvy (Hunsdorfer) Pálnak, a késmárki társaság egyik 1832-beli diákalapítójának, későbbi híres tanárelnökének szép és találó vallomása: „Köztünk Széchenyi' *Világa* villant meg először. Nyiltan megvallom, mi a' magyart igen távolról néztük, 's olly világban, melly bennünk hasonérzelmet koránsem gerjeszte. A' magyar állapot idegen volt előttünk... Ellenben a' német irodalom igéret' földje vala, hová reményünk, vágyunk fordula. Ki kavicsban drága kőre találna, nem lepetnék meg örvendetesben, mint mi Széchenyi' Világától. Mint idegen, ki a' jónak mindenütt örül, becsültük előbb az új életet; majd közelebbnek is találtuk magunkhoz. Elővettük a' *Hitelt,* elő *Berzsenyi, Kisfaludyt, Kölcseyt,* 's mintha fiul fogadtattunk volna, buzgóság gerjede bennünk a' magyar mívelődésért. Már az iskolai gyakorlatok nem eléglének többé 's Kralovánszky' felügyelete alatt utósó évben magyar társaságot alkottunk, melly mint gondolhatni, a' németet nem éré utól, mivel bimbó nem virág; csecsemő társaságunk pedig annál inkább bimbó vala, mert a' született magyar ifjaknál alig talált részvétre."[69]

Ha jól értem a késmárki társaság akkor kezdett jegyzőkönyvének a bevezető szavait, a benne tömörült fiatalok nem is az erőszakos magya-

[68] Uo. 1833. okt.

[69] *Hunfalvy Pál:* Emlékezés Késmárkra. Athenaeum 1841. II. 737—45. L. a 171. lapon.

rosításban látták a megoldást, hanem abban, hogy a különböző nyelvű népek a közös haza iránti szeretetben, a művelődés és a felvilágosodás terjesztésében találkoznak, válnak eggyé. „... és ha bár gyenge erőnk a hazai nyelv és literatura széles mezején mintegy csepp a világ oceánjában észrevétlenül olvadand is el — írják — vigasztal az a felemelő gondolat Hazánk koszorús költője szerint;

Mindegy az áldozat
Akár csekély, akár nagy legyen az,
Ha mindene az áldozónak.

Adja az ég, hogy csendes munkálatunk virágaira a haza geniusa nyájasan mosolyogván egykor azok honunk oltárára megért gyümölcsöket teremhessenek! Vajha mind azon különböző nyelvű honfiakat, kik ugyanazon honban az idegen hangzatú nyelv által elszigetelve ugyanazon köz édes anya gazdag emlőit szivják, hasonló gondolat, érzés és tűz egyesitené a honszeretet, művelődés és világosodás vidám fényben lengő hajnalára a rég óhajtott napokat felderiteni."[70]

„Honszeretet, művelődés, felvilágosodás" — ezeknek a céloknak a szolgálata hozta tehát a magyar kultúra munkásainak táborába nemcsak Hunfalvy Pált és Jánost, hanem az Eperjesen tanuló Henszlman Imrét s a valamivel fiatalabb Irányi (Halbschuh) Dánielt, Kerényi (Christman) Frigyest, az Iglóról származó soproni diákot, Pákh (Packh) Albertet; ezek a célok állították a negyvenes években a pesti evangélikus líceumi Magyar Társaság tanárelnöki posztjára az alapító egykori soproni diák, Taubner Károly után Tavassy (Teichengräber) Lajost, hogy csak a legnagyobb, közismert neveket említsem. A soproni és a felvidéki társaságokon kívül a pesti evangélikus társaság munkájában játszott még nagy szerepet a magyar nyelvű kultúra terjesztése. Egy ideig külön nyelvtan gyakorló órát is rendszeresítettek azok részére, akik még nem tudtak jól magyarul, s szép számú német nevű ifjú közt (pesti, budai német és zsidó származású polgárok gyermekei) ebből a társaságból nőtt ki Erzsébet királyné későbbi magyar nyelvoktatója, Széchenyi bizalmasa, Falk Miksa is. Ez a társaság is hozzájárult kétségtelenül ahhoz, hogy a fővárosról nemsokára elmondhatta Arany János: „az édes honi szót selypíti nyelve". A társaság eredményeiről a lapok ugyanolyan magyarosítási lázzal számoltak be, mint a felvidéki társaságok hasonló jelenségeiről, így például az *Életképek* levelezője írta 1845-ben: „... lehetlen örömmel nem emlékezni vissza azon serdülő szónokokra, kiknek ajkairól anyai — német— cseh — nyelvök helyett, *tiszta eredetiségben* hallottuk majd lehangzani, majd ismét lezúgni szép ősi nyelvünket."[71]

[70] Votisky, 26. Idézi Kornis, II. 172—73.
[71] Életképek 1845. máj. 31. I. 22. sz. 717. L. még a 690. lapon.

A nyelvápolás mellett az 1790. évi nemzeti felbuzdulásnak másik, külsőségesebb jelét, a *magyar nemzeti öltözet kultuszát* is örökölték a reformkori társaságok. A nemzeti öltözködéssel való tüntetés is akkor kezdődött, amikor a „kalapos király" halála után a koronát Budára kísérték. Ott volt a soproni nemesi bandérium tagjaként e felvonuláson a soproni társaság alapító tagja, Németh László is. A zsinóros magyar atilla viselése újra és újra napirenden volt ezután több reformkori társaságban. A nemesi nemzet jelképéről, az „ősi kard" viseléséről is többször vitatkoztak. Hogy mennyire nemzeti tüntetésről volt szó, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy éppen az országgyűlések időszakaiban került elő a ruhaügy, amikor az egész nemzet figyelme a közjogi, függetlenségi kérdésekre terelődött. 1825-ben új tanárelnökük vezetésével rendezett első örömünnepük előkészületei közt írták a soproni diákok: „A' mi a' külső szépségét ezen ünnepünknek u. m. a' fel öltözködést illeti erre nézve az rendeltetett, hogy magyarossan egész gályába és mivel egy két alázatosságot ki-vévén az egész közönség ugy kiváta, kardossan (a' mi még eddig nem volt) jelenjünk meg."[72] A következő évi örömünnepről írták: „Különösen nevelte diszét az ünnepnek az is, hogy több uraságok egész Magyar gálában kardosan jelentek meg. Melly igen öröm ez mi reánk nézve; ha magunkra és Nemes Társaságunkra tekintünk szép megtiszteltetés, ha egyedül a nemzetiségre lelkesítő reménység. Jól megfontold ezt, ó Nemes Társaság és virágozván gyümöltsözni fogsz!" Az öltözet kérdéséről tárgyaltak legközelebbi összejövetelükön is: „*. . . kinyilatkoztatott azon kedves hazafiui óhajtás, hogy bár minden Magyar társnak volna Magyar nemzeti öltözetje;* mellyre az által is buzdítatnak a' Társak, mivel az Örömünnepen több érdemes Urak, a' mint magok mondák, azért jelentek meg Magyar Gálában, mivel *ők Magyaroknak tartják magokat, és Magyarok közé is jöttek.* Ezen óhajtásnak foganatja reménylhető lészen, mivel személyesen a' Társak közül sokan igéretet tettek, leginkább, midőn *T. T. El. Urunk élőszóval megigérte, hogy a' jövő örömünnepben bizonyosan nemzeti ruhában fog m[eg]jelenni.*"[73] Az aláhúzással való kiemelés elég ritka a jegyzőkönyvben, általában csak neveket szoktak aláhúzogatni, ez is mutatja, milyen nagy fontosságot tulajdonítottak a nemzeti ruha ügyének. A következő reformországgyűlés végén, 1837-ben olvashatunk ismét jegyzőkönyvükben a magyar viseletről: „Tiszt. Elnök urunk a' Titoknok által megkéretni rendeltetett, hogy az Örömünnepen egész magyar öltözetben megjelenni méltoztasson." „*Május 25-én* egy minden tekéntetben igen diszes és nagy számú halgatóság öröm ünnepünket kétszeressen tevé Örömnek ünnepévé

[72] SMT III. jk. 1825. jún. 18.

[73] Uo. 1826. máj. 25. és máj. 27. Kiemelés aláhúzással a jk.-ben.

midőn Tiszt. Elnök urunk elnöksége alatt (: ki mint Elnök a' Társaság kivánságára most jelent meg először *egész* magyar öltözeti diszben:) a' szavalló tagok illy renddel léptek fel:" stb.[74]

Ez a magyar ruhás tüntetés egybeesik a jogot hallgató ifjúság külön egyesületeinek, a soproni „Deák-kuti vármegyének" és a sárospataki „Pánczél-vármegyének" a megalakításával. A „vármegyék" fő feladata, mint ez a magyar társasági iratokból kiderül, hazafias jellegű ifjúsági mulatságok rendezése volt.

1842-ben esik szó ismét a magyar ruháról. A szűkszavű jegyzőkönyvből nem derül ki, kinek az indítványára, mindenesetre érdekes indokolással a következőket határozták Sopronban: „Minden szavaló tag magyar ruhában (atilában) lép fel ugyan, hanem az eddigi szokás ellenére, kard, kalpag és sarkantyu nélkül, mint a' mi részint sok bajjal járónak, részint feleslegesnek, részint körünkhez — a' béke és tanulmányok, nem pedig a' had és fegyver fiai köréhez, hol nem mint haza védői, hanem mint tudomány és mivészet gyakorlók jelenünk meg nem illőnek találtatott." Ezt a határozatot egy hónap múlva megsemmisítették, és úgy látszik, a kard-kérdés (valószínűleg mint a nemesi kiváltságok szimbóluma) évenként újra előkerült, mert még 1846-ban is azt írták az örömünnepi előkészületek során, hogy „az ősi kard még ez éven is megtartatott",[75] és utolsó örömünnepük előtt, 1847 májusában is a kard viseléséről vitatkoztak, kétórai vita után a kard mellett döntve.

A soproni mintát talán leghívebben utánzó pesti evangélikus társaság jegyzőkönyvében is ott szerepelt a ruha és a kard kérdése 1845-ben azzal az év végi örömünneppel kapcsolatban, amelyről az *Életképek* már idézett beszámolója szólt: „Az örömünnepen — írják — csupán a' tisztek, mint a' Társalom képviselői jelenjenek meg kardosan, a' többiek, ha bár magyar ruhában, de kard nélkül, minden zajnak' elhárítása' végett."[76]

A hosszú hallgatás után 1830-ban szervezkedni kezdő kolozsvári ifjúság éppen a magyar ruha viselésével okozott némi „zajt", magára haragítva az iskolai elöljáróságot. Ennek a kolozsvári református kollégiumban keletkezett társaságnak a tagjai fő feladatuknak a *Hitel* közös tanulmányozását tekintették. A társaság tagjai erős fogadást tettek, hogy megállapított törvényeiket tiszteletben tartják, és egyenlő nemzeti ruhát viselnek. Ez a ruha: „Egy térdig érő sujtással kihányt atilla-dolmány fekete posztóból; egy veres lajbli fekete kihányással; fekete rojtos nyakravaló; egy szolnoki csalma kócsagtolluval." Ehhez rajzmintát is közöltek, és kifejezték vágyukat, vajha utódaik is a nemzeti ruhát viselnék, „melly

[74] Uo. IV. jk. 1837. ápr. 1. és máj. 25.
[75] SMT V. jk. 75. 1842. márc. 15. és uo. 1846. máj. 18. 3. pont.
[76] PMO jk. 118. 1844/45. XXXVI. gyűlés.

sokkal jobban áll a szittyai deli termetre az idegennél", s nem is drágább. Engedélyt kértek erre az öltözetre gr. Rhédey Ádám főgondnoktól, s azt meg is kapták. Pár hónap múlva utasítást kaptak az iskola vezetőségétől, hogy kócsagtollat ne viseljenek, de ők úgy határoztak, hogy csak az iskolába beléptükkor teszik le, „nem látván a letétel helyes okát, mivel csak egy- két ember áskálódásából történt, s mivel szabad egy magyar nemes embernek a maga nemzeti ruháját viselni." 1831 márciusában aztán „többszöri hatalmas szózatok mennydörögvén" elhatározták, hogy leteszik a tollat, „nem félelemből ugyan, hanem abból a meggyőződésből, hogy a jól nevelt ifjunak sokkal illőbb még az oktalan parancsot is végrehajtania, mint avval szembeszállania, mégis azért ünnepek alkalmával, mint magyar nemes ifjak" kócsagtollat fognak viselni.[77]

A felvilágosodás kori ifjúság társaságaihoz képest lényeges új vonás a húszas évek társaságaiban még az is, hogy nyelvművelő munkájukkal most már nem érzik magukat a társaságok tagjai annyira az irodalmi élet részeseinek, mint akkor. Inkább *közvetítői az irodalomnak*, nem gondolnak már arra, hogy a hírneves írókat társaságuk tiszteleti tagságával a maguk körébe vonják, hiszen sokkal jobban érzik a nagy különbséget saját próbálkozásaik és az irodalmi alkotások közt, mint pár évtizeddel korábbi elődeik. Kapcsolatban állnak természetesen most is az írókkal, de nagyon jellemző a változásra, hogy míg 1792-ben saját színpadi alkotásukkal álltak elő Sopronban, most itt is Vörösmarty egyik drámáját adják elő, s míg az első évtizedekben csak saját verseiket szavalták a gyűléseken, 1822-től nagy költők verseivel is lehet jelentkezni szavalásra.

A harmincas években meginduló református kollégiumi társaságokban, elsősorban az erdélyiekben, sokkal határozottabban jelenik már meg a nyelvkérdés mellett a szélesebb programot felölelő politikai érdeklődés. A nyelvápolás kérdése csak mint a latin háttérbe szorítását célzó törekvés jelentkezik itt, s fel sem merülnek azok a kérdések, amelyeket fentebb, az evangélikus iskolákban dúló nyelvi harc ismertetése során érintettünk. *A társadalmi haladás gondolata* válik most már központi kérdéssé a társaságokban, és lépten-nyomon felbukkanó Széchenyi-idézetek mutatják, hogy az ő mondanivalóját visszhangozza a társaságokba tömörült ifjúság. Az egész országra értve is helytálló Arany János megállapítása, de az iskolai társaságokra vonatkoztatva minden bizonnyal: „Ifjú, ez a kor Széchenyi kora." Az ő útmutatásai, az ő szavai ösztönözték az „eszmeváltó díszes körbe" gyűlő, társaságokat alapítgató ifjúságot. Természetesen

[77] Török, III. 159—160., 163. L. még a 184., 375. lapon.

hatottak rájuk azok az írók, közéleti férfiak, tanárok is, akik a Széchenyi-programot magukévá téve, a saját mondanivalójukkal is megtoldva adták tovább azt a fogékony ifjúságnak.

A református iskolák társaságai közt leghamarabb megalakuló kolozsvári társaság érdeklődésének középpontjában sem a nyelvkérdés állt már elszigetelten, hanem a reformok útján való általános haladás. Kabós Ferenc 1835-ben visszaemlékezett egyik beszédében a társaság kezdeteire: „Még most is előttem lebeg, mennyi tűz futotta át, mint elektromos szikra tanuló műhelyünket, mikor Péntek Ferencz a Kelemen Jánostól és Bethlen Farkastól kapott egyesületi ideát szárnyrabocsátá." Szavait így fejezte be: „Barátim induljunk! Mindenütt és nálunk is nagy változások esnek, látjuk az igazságtalan bilincseket szakadni. Az emberi lélek jobb része felébredt. Ihlete tanuló műhelyünket lehelte; collegiumunk többé nem sirások-rivások tanyája."[78] Bideskuti Antal elnök beköszöntő beszéde még elevenebben az időszerű politikai kérdésekbe vágott. Örömmel emlékezett a folyó erdélyi országgyűlésről, mely orvosolni akarja a bajokat, fájdalommal említette, hogy vannak hazánkfiai, kik az abszolutizmus ügyét támogatják, az idők szelleméhez illő újításokat megakadályozzák. Arra szólította fel ifjú barátait, hogy igyekezzenek hasonlók lenni a szabadság és alkotmányosság bajnokaihoz.

Az unitárius kollégiumban Kriza és Szentiváni vezetésével alakult társaság ugyanekkor (a politikai kérdésekkel való foglalkozást tiltó alapszabály ellenére) Wesselényi Miklóst üdvözölte 1834. december 6-án, névnapja alkalmából. Az erdélyi haladó mozgalom vezérének ekkor mondott szép beszédét meg is őrizte a társaság irattára: „A' kinek bölcsőjétől fogva a Haza bálványa — mondotta többek között Wesselényi —, 's keblében a Hazaszeretet lángolt, — lelki örömmel nézi az Ifiak' illyetén lelkesedését." „Meg vagyok győződve, hogy e tisztelet igaz tiszta szivből származott, mert esmérem az ifiak' lelkét... Vigyék meg azon társaságnak, vigyék meg és mondják minden Ifiaknak, hogy én azon pálján, meljen indultam, melyen hazám' boldogságát elémozditni törekszem, oly' erőssen, oly férfiason állok, hogy engem sem az önkény, sem az erőszak, vagy ajándék el-nem tántorit, — soha el-nem hidegűlök, vagy el-nem rettenek; — melyet ha cselekedném, vessék gunyosan szememre, és tagadják meg töllem bizodalmokat, barátságokat. — — Vigyék meg Társaságoknak, hogy szeretem én, midőn az Ifiak önmivelődésekre önként egyesűlnek; jó hirét tudom és hallottam az Uraságtok oskolájának, — mely a' nevelés', tetszhető hijányai mellett, a' mivelődésben más sokakot — 's merem mondani — mindeneket messze hátra hagyva előre haladott...

[78] Török, III. 172. L. még a 187. lapon.

Köszönöm, ifju Barátim! barátságokat, — köszönöm; és tisztelem Társaságokat, és oskolájokat."[79]

Ebben az időben Nagyenyeden is újra mozgolódott az ifjúság, bálványozott professzora, Szász Károly útmutatását követve, és Marosvásárhelyen meg Nagyváradon vannak nyomai az ifjúság szervezkedésének.

A magyarországi református kollégiumok közül Sárospataknak volt társasága ebben az időben, Debrecenben a tanári testület vaskalaposság miatt csak „olvasó társaság" alakulhatott, amely könyvtárat tartott fenn, de irodalmi működést nem fejtett ki. A sárospataki társaság tanárelnökének már idézett beszédében is a politikai kérdésekről, a polgári átalakulásról volt szó, a polgári haladás útján előttünk járó nyugati országokra mutatott rá, és Széchenyi magasztalásával zárta ezt a gondolatsort: „A' polgári Társaságok együttvéve, — 's egyenként is a' lelki és testi erők öszve függése, viszonos egyesitése által juthatnak, 's jutnak a' nemzeti jól-létnek, 's tökélynek azon fokára, mellyre sok századokon keresztül törekednek. — Európát 's ennek egyes Országait, mellyekben az egyesült erők csudát tevének, el mellőzvén, vessük szemeinket az Atlanti Oczeánon túl, az alig fél százados Éjszak-Amérikai Státusokra, 's Amérika több részeiben naponként születő országokra; Bámulva fogjuk szemlélni, azon sebes előlépéseket, azon óriási haladást, mellyet az erők, a' lelki és testi tehetségek egyesitései szültek... Lépjünk be a' gyárok és kézművek alkotmányiba, fussuk végig elménkel azon felséges tudományt, melly a' mesterséges erőműveknek vagy gépelyeknek törvényeit előadja; örömmel térünk vissza azon képzelhetetlen, — lelkünket meg lepő tünemények 's munkálatok szemléletéből, mellyeket az egyesült erők ki hatásai okoznak... Bóldogok a' Nemzetek, bóldogok azon társaságok — folytatta beszédét Majoros András —, [me]llyek a' természettől ki szabott ezen törvények szerént, több évekkel ez előtt egyesitő intézeteket alapitottak! Örök halhatatlanságot nyert élve Hazánk egy fő rangú Fija, — ki Nemzetünket, — jelenkorunkban, ezen mód által törekszik Europa leg mivelteb népeinek sorába fel emelni."[80]

A pataki társaságnak nem kisebb diák-alapítója volt, mint Szemere Bertalan, később a szabadságharc miniszterelnöke, aki hamarosan Pozsonyba kerülvén, Kölcsey figyelmét is felhívta a társaságra. A diákok el is küldték a reformkor kiváló vezéralakjának a munkáikból kiadott kis zsebkönyvet, a *Parthenont*. „Lehetetlen, fiatal Barátim! — írta válaszképpen Kölcsey — hogy Társaságtok' nevében, a' Titoknok által számomra küldött Párthenonért köszönetet ne mondjak; 's egyszersmind ki ne

[79] Beszédtár, 18—20.
[80] SIE jk. 3—5.

jelentsem az örömet, mellyet mind annyiszor érzek, valahányszor Magyar Ifjakat látok, szépet, jót, nemest, magok elébe czél gyanánt tűzni, 's elérésére közös erővel törekedni. Fogadjátok el áldásomat; éljetek szerencsésen; emlékezzetek ezentúl is rólam, a' férjfiról, ki felette keveset tehetett, de sokat 's vérző szívvel küszdött." Az ifjak közzétették a levelet a Parthenon második kötetében, és válaszoltak is rá: „Nagy és igaz fényü Férjfi!... Vajha hivek lehetnénk példádhoz a Honszeretetben, tiszta emberiségben, szép és nemes érzelmek országának terjesztésében!... Fogadd el örök tiszteletünk jeléül e kisded koszorút... Ez emléklap pedig álljon itt s ártatlan dicsekedéssel hirdesse a későbbi utódoknak: hogy korában honának legnagyobb műphilosophjával, legműveltebb s legnemesebb érzésű emberével, édes viszonyban állott, és szerettetett és örök hálára kötelezteteti a Pataki Ifjak Társasága."[81]

A harmincas évek derekán hasonló politikai érdeklődés mutatkozott már az evangélikus iskolák társaságaiban is. Vahot Imre írja visszaemlékezéseiben eperjesi diákéveikről, ismertetve a Sárosy Gyula által vezetett társaság életét: „A politizálás édes mérgét is nagy mohósággal kezdtük már ekkor élvezgetni; — Sárosmegye közgyűléseit csoportosan látogattuk, s most már a történelemből ismerni és bálványozni tanulván a népjogok védőit, a szabadság hőseit, vértanúit, — egész Sárosmegyében nem volt előttünk oly nagy ember, mint a Budaméri földbirtokos, Ujházy László, az ellenzék vezére, ki bátran kimondta az igazat, s hathatós szónoklatával elragadá főleg az igazságszerető s gyulékony lelkű ifjúságot. — — Még akkor Sárosmegyében főleg a kormánypártiak, az úgynevezett aulicusok többnyire latinul mondák el beszédeiket, míg a liberális, ellenzéki párt majd minden tagja magyarul szónokolt... Ujházyt fáklyászenével tiszteltük meg s a tanuló ifjúság nevében én üdvözöltem őt, mire a derék hazafi lelkesítőleg, buzdítólag felelt. — — Ezt már merész tüntetés gyanánt vették, s a budai helytartótanácstól rendelet jött, hogy a tüntető ifjakat kérdőre kell vonni és megfenyíteni."[82]

Az ifjúság körében tapasztalható politikai nyugtalanság valóban nagyon aggasztotta a magyarországi Helytartótanácsot és az erdélyi Guberniumot is. Végül is a diáktársaságok betiltását határozták el. Az első betiltó rendeletek Erdélyben születtek, először korlátozták, azután bezárat-ták a „rebellis" ifjúsági egyesületeket. Amikor 1835. február 6-án felosz-latták az országgyűlést, Erdélyre ismét az abszolutizmus nehezedett teljes súlyával. A hatalom nyomására a kolozsvári református kollégium olvasótársaságának elnöki székét már február 28-án Méhes Sámuel rektor-pro-

[81] Kölcsey levele: Parthenon II. 5—6. és Kölcsey ÖM (Bp. 1960) III. 673. A diákok válasza: Parthenon II. 3—4.
[82] Vahot, 143—44.

fesszor foglalta el, és megszüntették a társaság addigi önállóságát. Történhetett volna ennél rosszabb is, de az ifjakat ez is nagyon elkeserítette. Méhes a társaság gyűlésén azt mondta, hogy az messze eltért eredeti céljától, az olvasástól, amelyet a tanári kar támogatott. Tudomásukra jutott, hogy az országgyűlésről, sőt az iskolai törvényekről is vitatkoztak. Ezért ezután, minthogy egyedüli céljuk az olvasás lehet, üléseket nem tarthatnak, értekezéseket nem írhatnak, vitákat nem rendezhetnek. Azt is szigorúan megszabta a tanári kar, hogy csak tanulóifjak lehetnek tagok, végzettek nem. Ez Kabós Ferencnek a társaság éléről való eltávolítását célozta, ő ugyanis idézett beszéde elmondásakor már nem volt az iskola diákja. Az erdélyi országgyűlési ifjúság vezetője volt már ekkor, s röviddel ezután eltűnt, a megkezdődő üldözések elől minden jel szerint öngyilkosságba menekült.

Amikor a főconsistorium 1836-ban a másik két erdélyi társaság miatt felsőbb rendeletre a szabályozott társaságok megszüntetéséről intézkedett, az iskola elöljárósága már nyugodtan jelenthette, hogy ilyen a kolozsvári református kollégiumban nem létezik.[83] Az enyedi kollégium alig megnyitott olvasótársaságát is betiltotta a Gubernium 1835. febr. 23-i rendeletével.[84] Az unitáriusok társasága ügyesebb volt, és elkerülte a betiltást, amiben nagy része volt a társaságot pártfogoló bátor tanári testületnek is. A társaság fő pártfogója Bölöni Farkas Sándor volt. Bölönin kívül pártfogóul kérték fel Molnos Dávid rektort is, és egy külső felügyelő bizottságot, amelynek a tagjai rajtuk kívül Kelemen Lajos és Gyergyai Ferenc voltak. A társaság történetírója főkormányszéki rendeletet említ, amely már 1834-ben elrendelte, hogy az ifjúság semminemű társaságot ne alakítson, gyűléseket ne tartson, más országi ifjakkal levelezésben, szövetségben ne álljon.[85] Ezért hangsúlyozták, hogy a társaság működése szigorúan rektori felügyelet mellett, felnőttek irányításával zajlik. Az idézett rendelet minden bizonnyal arra a levélre célzott, amelyet 1834. június 27-én a pozsonyi országgyűlési ifjak intéztek a kolozsváriakhoz, s amely Szentiváni Mihály iratai között maradt ránk. Arra biztatják benne a kolozsváriakat, hogy egyesüljenek velük a kor nagy eszméinek a megvalósítására, az emberi jogok és a függetlenség kivívására, és tegyenek meg mindent a két testvérhaza egyesülésére, hogy aztán szabad alkotmánnyal végre Magyarország is felemelkedhessék az európai nemzetek

[83] A kollégium irattárában levő főconsistoriumi és elöljárósági rendelet alapján említi Török, 178.

[84] Trócsányi, 39—40. 56. sz. jegyzet.

[85] Kozma, 17. Hivatkozik egy 7879. sz. udvari rendeletre, amelynek értelmében a főkormányszék 8905. sz. alatt szólította fel az unit. kollégiumot a fentiek betartására.

sorába.[86] Az unitárius társaság alapszabályait pár héttel a református társaság szigorú korlátozása előtt fogalmazták meg a diákok. Heves viták folytak „alkotmányozó" gyűléseiken, hogy megtárgyaljanak-e politikai tárgyú munkákat a társaságban, vagy ne. (A teljes szabadság híveinek élén Gálfi Mihály állt, akit 1851-ben királyellenes összeesküvésben való részvétel miatt végeztek ki.) A késő esti órákba nyúló heves vitákra már a gubernátor cirkáló járőrei is felfigyeltek. Végül a politika kizárását foglalták írásba. Amikor Estei Ferdinánd rendelete a református társaságot lényegében megszüntette, illetve számukra csak az olvasást tette lehetővé, az unitáriusok alapszabályait is magához kérette. Ez az alapszabályi pont és Molnos felügyelői működésének a hangsúlyozása mentette meg a társaságot. A társaság ügyeiről egyébként Bölöni Farkas Sándor tájékoztatta Sala Mihály consiliáriust, aki így jóindulatúlag terjesztette az ügyet a gubernátor elé.[87] A „politika-mentesség" azért, mint láttuk, nem akadályozta meg őket abban, hogy 1834. december 6-án tisztelgő küldöttséget menesszenek Wesselényi Miklóshoz. Szinte még csírájában elfojtották ez idő tájt az 1834-ben szervezett marosvásárhelyi olvasótársaságot is. Ez a társaság hangsúlyozta, hogy csak olvasással, az olvasmányok megbeszélésével foglalkozik, mégis szemet szúrt a működése.

„Az olvasótársaságnak ez az eredményes munkája — olvashatjuk a társaságról legújabban megjelent tanulmányban — nem lehetett hosszú életű. A Metternich által tökéletesített rendőrállam székelyföldi besúgó-apparátusába valami alapvető hibának kellett volna becsúsznia ahhoz, hogy a hatóságok hamarosan fel ne figyeljenek a diákok szervezkedésére. Az apparátus azonban hibátlanul működött, és egy tisztességtelen kéz rövid idő múltán papírra is vetette a társaság jövőjét megpecsételő feljelentést."[88] A feljelentés eredményeképpen a református egyház főconsistoriuma a vásárhelyi kollégium elöljáróságától jelentést kért. Bár a tanári kar merészen és igen ügyesen védelmébe vette a társaságot, sőt azt is kérte a főconsistoriumtól, hogy „ezen alaptalan, s Nevelő Intézetünköt kisebbiteni intézett fel adás Szerzőjének, Hazai Törvényeink nyomán, a Felséges Királyi Fő Kormánytóli ki nyilatkoztatását, hathatós közbenjárásánál fogva ki eszközölje", bátor kiállásuknak nem lehetett eredménye. Hiszen időközben a Gubernium a többi társasággal együtt ennek a betiltását is elrendelte: „in qua inter cetera dissertationes super quaestionibus politicis scriptae perlegi ac circa ordinationes altiorum Instantiarum discussiones

[86] *Szentiváni Mihály:* Összes költeményei. Kiadta és bevezetéssel ellátta Szabó Anna. Bp. 1930. L. még *Antal Árpád* Szentiváni Mihály c. monográfiáját. Bukarest 1958.

[87] Kozma, 20.

[88] Benkő, 54.

teneri consveverunt, super quibus omnibus formale protocollum ducitur."[89] Így az egyébként reformpárti többségű egyházi főconsistorium nem fogadhatta el a marosvásárhelyi tanárok álláspontját, hanem 1836. jan. 13-i gyűlésén se hideg, se meleg döntést hozott, megállapítva, hogy a jó könyvek olvasása „nem hibáztatható, de sőt ditséretet érdemlő", de szervezkedésre nincs szükség, mert „balmagyarázatokra is szolgáltathatna alkalmat".[90]

Magyarországon tovább tartott a politikai küzdelem, így a betiltásra is valamivel később, csak 1836-ban került sor, amikor az országgyűlés berekesztésekor bebörtönözték a pozsonyi ifjúság vezetőit, pert indítottak Wesselényi és Kossuth ellen. Hogy mi szolgáltatott ürügyet a betiltó rendelet kiadására, az egykorú adatok nem árulják el világosan, de a lényeg ugyanaz volt, mint Erdélyben. A Helytartótanács félt attól, hogy a társaságokban tömörülő ifjúság körében politikai haladást, demokratikus fejlődést követelő közszellem alakul ki. A soproni társaság jegyzőkönyvében olvashatjuk 1837 elején: „Április 15-én+ egy a' Fő Mlgú. Helytartó Tanácstól érkezett Társaságunkat némileg érdeklő K. K. parancs' következésében, Tiszt. Elnök Urunk' meghagyása szerént gyülést nem tartottunk", a +-hez megjegyzés a lap alján: „Kéntelenittetve érzem magamat lenni Társaságunk' ezen veszélyel fenyegetődző időpontjára nézve jegyzésbe foglalnom: hogy azon K. K. parancs azon szempontból »hogy minden ifjak által fennálló egyesületek *politicai* [aláhúzás a jegyzőkönyvben] tekintetekből töröltessenek el«, Társaságunkra is eltörlő itéletet mondott. Ezen parancs kétségen kívül szüleménye volt a' Pesti és Posonyi ifjak lázongásainak. Ezen parancs törlé el a' Posonyi, Losonczi 's több más testvér Társaságokat. A' sopronit lelkes pártfogás tartá meg. Ugyan is, a' helybéli Convent azon felelete mellett, hogy Társaságunk nem politicai tárgyakkal foglalatoskodik, de egyedüli czélja a' honni nyelvben való gyakorlás, — fenn áll bár saját erkölcsi ereje 's kül-szives pártoltatás által, örökre!! Óvásul legyen ez, cz. Utódom, a jövendőre nézve! Major mk."[91] Hogy a pesti és pozsonyi ifjak lázongásain mit értett — minden bizonnyal — a jegyzőkönyv írója, azt két későbbi forrás adatából tudhatjuk meg. Az egyik szerint a pozsonyi társaság örömünnepén Zrínyi Péterről szavalt ballada volt a társaságok betiltásának a közvetlen oka, sőt a tanárelnök Greguss Mihályt is el akarták mozdítani katedrájáról, a másik szerint a pesti egyetemi hallgatók egyesületének Orczy-kerti gyűlése adott

[89] Közli Benkő, 55. 23. sz. jegyzet. Egyházker. Lvt. 56/1836. számú iratból, 1263. sz. guberniumi rendelet.

[90] Benkő, 56. Lvt. 38/1836 számú iratcsomó.

[91] SMT IV. jk.

okot a betiltó rendeletre.[92] A két látszólag ellentétes adatra a magyarázatot a soproni jegyzőkönyv adja meg: mindkettő helytálló lehet, s a két gyűlés híre többek közt Sopronig is eljuthatott, ezt jelenti a „pesti és pozsonyi ifjak lázongása". A betiltó rendelet egyik kitétele valóban tiltja a diákoknak politikai tárgyú költemények ünnepélyeken való elszavalását is: „Dignata est Sua Majestas Sacratissima clementer praecipere: ut omnes studiosae Juventutis consociationes, cujuscunque demum indolis sint, strictissime prohibeantur; praeterea vero cuncti Scholarum Directores et Inspectores eo invientur: ut occasione publicorum Examinum Declamationes et Recitationes Orationum aut Poematum, quorum Themata objecta politica involvunt, in nullo casu admittant."[93]

A politikai kérdésekkel való foglalkozás volt tehát a betiltás elsőrendű oka. A kolozsvári unitáriusok és a soproniak példáját azután „a jövendőre nézve" hamar magáévá tette minden társaság: a rövidesen újra induló szervezkedéskor minden társaság alapszabályába felvették külön pontként, hogy politikai kérdésekkel nem foglalkoznak. A Helytartótanács azonban nemcsak a nyílt politizálástól félt, magukat a *szervezett társaságokat* is veszélyesnek tartotta szervezeti formájuk miatt. Már 1834-ben olvashatjuk a debreceni olvasóegyesület jegyzőkönyvében, hogy a társaság megalakításával kapcsolatban az egyházkerület lojális vezetősége ilyen határozatot hozott: „Hogy az Oskolai Ifjuság között bárminémű ollyan társaság álljon öszve, melly magának Statutumokat készíttsen: az Oskolai Igazgatóság a' Felsőbb Kegyelmes Parancsolatok értelmében, semmi esetben meg nem engedheti, és hogy az ide bejelentett Olvasó Társaság Professori engedelem nélkül alkottatott, azt keményen improbálja, 's az Egyesületet haladék nélkül meg szüntetni rendeli. Nem csak nem kivánja azomban akadályoztatni, hogy az Ifjúság olvasson, sőt inkább azt minden törvényes módokon elősegiteni akarja, 's e' végre a' könyvek meg szerzéséről és olvasás végett lejendő ki adásáról bővebb rendeléseket is fog tenni. Ezen határozat végrehajtás végett a' Professorátusnak ki adatik Debreczenben December 15/834. Péchy Imre mk. fő curator Budai Esaiás mk. superintendens."[94] Hasonlóképpen a szervezett formát tiltja az erdélyi református egyház főconsistoriumának már idézett határozata is, mely „meghatározza azt is, hogy nyittassék mindenik Fő Oskoláinkban a Könyvtár mellett egy olvasó szoba, hol a tanuló Ifjúság akár az Oskolai Könyvtárból ki kért, akár pedig általok különösen, vagy némeljek közös költségével, az Oskolai Előljáróság jóvá hagyásával szerzett köny-

[92] Szinnyei, III. 1448. Greguss Mihályról szóló cikk, és *Szentpétery Imre:* A bölcsészettudományi kar története 1635—1953. Bp. 1935. 208. L. még a 181., 324. lapon.
[93] OL 12247/L:287, 836. számú latin nyelvű irat, aláírója Pálffy Fidél gróf.
[94] DOT jk. 5—6.

veket is, minthogy lakó szobáikba, hol többen vannak együtt, ezt fel nem találhatják, illő csendességbe, a Könyvtárra felügyelő Professor fel vigyázatja alatt olvashassanak, de *ezen olvasó Ifjaknak semmi nemű társasági alakjok ne légyen.*"[95] Jól tudta a „felsőbb kegyelmes parancsolatokat" kiadó Helytartótanács és Gubernium, hogy a demokratikus formák is veszélyeztethetik a feudális államrendet, hiszen az az ifjúság, amely hozzászokott, hogy maga kezdeményez társaságokat, bennük elnököt és tisztviselőket választ, maga kéri fel a tanárelnököt is, az az ifjúság, kilépve a közéletbe, hasonló demokratikus átalakulás hívévé válhat ott is, s a tekintélyelvi „isten kegyelméből való" uralkodás helyett a nép, a nemzet akaratára fog majd apellálni. A társaságok szervezését tehát demokratikus nevelő hatásuk miatt is sietett megakadályozni a Metternich-féle rendőrállam.

A protestáns iskolákban, a felvilágosodott protestantizmus eredményeképpen, magától értetődően jelentkezhetett a polgári átalakulás kísérőjelensége, a *demokratizmus.* Hiszen a protestantizmus XVII. és XVIII. századi fejlődésében is lényeges szerepe volt a demokratizmusnak. A pápai kollégium legrégibb ránk maradt pecsétjén — hogy egyebet ne említsek — ez a körirat szerepel: „Szabadon tenyészik". Ha jól szemügyre vesszük a protestáns iskolák diáktársaságainak keletkezését, harcait, láthatjuk, hogy szinte mindegyikre jellemző ez a jelmondat. Mindegyiknél az ifjúság kezd mozgolódni, szervezkedni, ő alakít magának társaságot. Láthattuk ezt már a legelsőknél: Sopronban Kis Jánosék, Debrecenben Csokonai, s a többi társaságban is az ifjúság maga a kezdeményező. Sopronban hamarosan kialakult a vezetőség választása is, csak két év múlva, 1792-ben gondoltak rá, hogy tanárelnökre is szükség lenne, akkor kérték fel Raits Péter professzort. Ugyanezt látjuk a harmincas évek elején Sárospatakon, ahol Szemere Bertalan volt a kezdeményező. 1831. december 15-én írta Fáy Ferenc iskolai világi algondnokhoz: „Még 1828-ban (szeptemberben, elsőévű publicus koromban) villámlék fel lelkemben ezen édes és nem alanti czélú gondolat s három hosszú éveken ápolám lelkemben... A társulat ébresztő szikra lenne az ifjak lelkében, felébredne mély szenderéből a szunnyadó tűz, haladni akarnának, miként korunk halad; egyszóval ezen itt szokatlan jelenet nagy és hatalmas hatású fogna lenni és sok ifjakkal láttatná, mily irányzatot kell venni elmélyöknek az élet hosszú pályáján."[96] Amikor azután megkapták az engedélyt, „a' jó rend fel-

[95] Benkő, 56. A Lvt. 38/1836. sz. iratcsomóból. Kiemelés tőlem.

[96] *Szinnyei Gerzson:* Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbeli életéből. A sárospataki ev.-ref. főiskola értesítője az 1894/95. iskolai évről. 37. Szinnyei Gerzson azt írja az idézet előtt, hogy „kezeim közt levő levele".

tartására" — mint a jegyzőkönyvben írják — elegendőnek ítélték, ha Nyiry István professzort első elölülőnek, Majoros András professzort pedig második elölülőnek kérik fel.[97] Diákok kezdeményezték az erdélyi kollégiumok minden társaságát, diákok vetették fel az egyesület eszméjét később a pápai kollégiumban is, azután hívták meg tanárelnöknek Tarczy Lajost. „Mint ifjúság barátja — írja Tarczy —, engedtem a meghívásnak, ugy levén meggyőződve, hogy csak a magányszorgalom minél hívebb ápolása s élesztése által lehet az értelmi sulyt folyvást magasabb fokra emelni, — mire nekünk magyaroknak olly kiváltképeni szükségünk van."[98] Még a kisebb diákokat tömörítő pesti evangélikus iskola társaságának megalakítására is egy diák hívta fel társait, azután kérték fel Taubner Károlyt tanárelnöknek. Nagy jelentőséget kell ennek tulajdonítanunk a társaságokban növő ifjúság gondolkodása, nevelődése szempontjából, még akkor is, ha tudjuk, hogy ösztönzőként sokszor állt egy-egy tanár a társaságot alakító diákok mögött, mint éppen Pápán Tarczy, vagy Pesten Taubner, Enyeden Szász Károly, Debrecenben Péczely.

Az ifjúság tudatában is volt demokratikus szervezeti formái értékének. Említettem már, milyen elkedvetlenítő hatást keltett Sopronban az, hogy Raits az 1810-es években megszüntette a tisztviselők szabad választását, s jellemző, hogy mikor Raits halála után Ódor István, az új tanárelnök elfoglalta a tanárelnöki széket (1824-et írtak már!), ezt olvashatjuk róla a jegyzőkönyvben: „... hozzánk viseltető szeretetének az által is egy ki tettző jelét adta, hogy a titoknok választást [itt valami ki van húzva, s helyére írva] ezen első alkalommal a' Társak akaratjára eresztvén, a' voksok többsége által kivánta meg határoztatni.[99] Az új fiatal tanárelnök tehát legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy visszaállítsa mindjárt az első összejövetelen a társaság korábbi demokratikus szervezetét. A pozsonyi diákok 1830-ban, azután ismét a negyvenes években elkeseredett küzdelmet folytattak az iskolai elöljáróságval demokratikus szabadságuk biztosításáért. Az általuk felkért elölülőt (egy pozsonyi mérnököt) a tanári kar nem fogadta el, ezért robbant ki a küzdelem, amelyről bővebben lesz még szó a társaság történetének ismertetése során. Még a következő tanév elején is erről a kérdésről beszélt (a társaság 25 évi munkáját méltatva) a titoknok, Fabó András: „Mi megkülönböztetjük a' határtalan szabadságot az illő szabadságtól, a' mit Professor uraink vagy nem tudnak, vagy is inkább, a' mi hihetőbb, tudni sem akarnak. Bennünket az elsőbbel ok nélkül vádolnak, mi az utóbbihoz ragaszkodunk. Annyival is inkább, mert ez nemzetiségünk talpköve" — mondta önérzete-

[97] Lásd a 101., 208., 371. lapon.
[98] Tavasz, IV. Lásd még a 67., 106., 285. lapon.
[99] SMT III. jk. 1824. jún. 30.

sen.[100] A negyvenes években, amikor az elöljáróság ismét iskolai tanórává változtatta társaságukat, szabad szervezetük elvesztése miatt hosszú levélben panaszkodtak a pápai Képzőtársaság tagjainak. (E levelet később ismertetem.) Lényegében ugyanez a vita zajlott a *Lant* köré csoportosuló diákokat védelmébe vevő Péczely József és a maradi debreceni tanárok között is. A protestáns iskolák tanári karai között nem véletlenül a „kálvinista Róma" tanárai voltak a legmerevebbek, legtávolabb a „szabadon tenyészik" elvétől, legközelebb a katolikus, középkori, feudális tekintélyelvi neveléshez. A vitában, amelyet még részletesebben fogunk tárgyalni, azt válaszolják többek közt Péczelynek, hogy „az életböltseséggel gazdag Öregek, 's Elöljárók, és Felsőbbségek megbetsülésére, tiszteletére" kell oktatni az ifjúságot, s feladatuknak tekintik, „hogy egyebekben is a' minden nagy dolgokra hevitő ifjui tüz minden kitsapongásoktól megoltalmaztatván illendő határok között tartassék."[101] A debreceni diákok aztán úgy válaszoltak a társasági szervezkedésüket akadályozó vaskalapos tanároknak, hogy három éven keresztül titkos egyesületet tartottak fenn, kint a városban. Ebben az egyesületben azután havonként volt tisztújítás, melyet a kor szellemét híven tükröző székfoglaló beszédek követtek.

Más volt a helyzet a katolikus ifjúság körében, s ez is magyarázza, miért nem válhatott népszerűvé a társasági mozgalom a katolikus iskolákban. *A katolikus iskolák nevelési elve,* szelleme éppen az ellenkezője volt a protestánsokénak. Olvassuk csak, mit ír Németh János kispap a szombathelyi társaságról 1826-ban a *Tudományos Gyűjtemény*ben: „Ez a' valóban ditséretre és követésre méltó Férjfiú [Bittnitz] a' mellett, hogy anyai nyelvünk' tanítása körűl már hat esztendőtől fogva buzgón fáradozván, a' Tanulók közt egy magát magyar kidolgozásokban gyakorló Társaságot *állított fel,* azon felűl még 1823-dikban kezdve évenként ezen *általa felállított* Társaságnak jelesebb tagjait édes honni nyelvünkből próbára (úgy nevezett Tentamen Publicumra) *állítja ki.*"[102] Világos ebből a szövegből, hogy itt nem az ifjúság volt a kezdeményező. Egy-egy a magyar nyelvért lelkesedő paptanár (jelen esetben Bittnitz Lajos, a későbbi szegedi társaságban Horváth Cyrill) pótolni akarta a magyar nyelvtanítás hiányát, és ezért gyűjtötte össze a diákjait egy rendkívüli magyar órára. Nem belemagyarázás ez a fenti szövegbe, hanem a különböző nevelési elvekből következik, hogy a hierarchikus, tekintélyelvű katolikus iskolákban csak ilyen „magyar órákat" hoztak létre, felülről való kezdeménye-

[100] Teljes szövegét idézi Tolnai, 579—80. L. még a 179. lapon.
[101] Felelet... a debretzeni ref. collegiumbeli professori kar részéről... L. még a 213—17. lapon.
[102] Tudományos Gyűjtemény 1826. IV. 111. Kiemelés tőlem.

zéssel, mert az ifjúságot nem úgy nevelték, hogy egyáltalán gondolhasson önálló kezdeményezésekre. Jellemző, hogy a Horváth Cyrill által létrehozott szegedi piarista társaság jegyzőkönyvében azt olvashatjuk 1841 őszén: „A Társaság nagyérdemű Fő Tiszt. Horváth Ur elölülőjétől elnöknek Mészáros Lajos, könyvtárnoknak Schlauch Lőrincz választattak."[103] Nem is volt ezeknek a társaságoknak gyökerük az ifjúság körében, s a kezdeményező tanár távozásával vagy halálával el is múltak, mint például a kaposvári kir. kat. gimnáziumban a Bittnitz egyik tanítványa, Horváth József által kezdett kör a harmincas években. A kispapi szemináriumok érettebb korú ifjúsága már maga irányította a társaságait, de a szemináriumok vezetősége gyakran beavatkozott ügyeikbe tiltó rendelkezéseivel. Ezekben természetszerűleg csak olyan ifjúság vett úgyis részt, amely eleve elzárkózott minden gondolattól, amelyre nem adta áldását az egyházi tekintély. Így az elöljáróságnak általában sikerült elérnie, még a legkiemelkedőbb kispapi társaságoknál is, mint a pesti, egri, váci, nyitrai, hogy munkásságuk ne lépjen túl a teológiai tárgyú nyelvművelés és irodalom határain. A negyvenes években azért valami érlelődni kezdett még a kispapi szemináriumokban is. Hirtelen megnőtt a kispapi társaságok száma, s például az 1846-ban szervezkedő veszprémi kispapok azt kérték elöljáróiktól, hogy a *Nemzeti Újság* és a *Religio* mellett járathassák a *Pesti Hírlapot*, vagy a *Jelenkort*, vagy a *Budapesti Híradót*.[104] Azt mutatják ezek a szaporodó kispapi társaságok, hogy ha nehezen is, valami csak eljutott a körülöttük forró magyar élet eseményeiből, vívmányaiból a szemináriumok zárt falai mögé is, és bár az elöljáróságok általában mindent elkövettek, hogy a rájuk bízott kispapokat távol tartsák a haladó magyar közélettől, azok mégis érdeklődéssel fordultak koruk új eszméi felé is. Egyik helyen Petőfire emlékeztető versek, másutt a *Pesti Hírlap* iránti érdeklődés, ismét másutt a szabadságharc idején honvédelmi célokra való gyűjtés a bizonyságai ennek. A kispapok közül a haladóbb szelleműek részt is vettek tábori papként a szabadságharcban. Biztos azonban, hogy a kispapi társaságokból közéleti pályára kerülők nevét csak kis számban találjuk a szabadságharc nagyszerű értelmiségi gárdájának táborában, ellenben sokkal több névvel találkozunk majd a kiegyezés utáni Magyarország Habsburg-hű politikusai között.

A protestáns iskolák sokkal függetlenebb és a haladás iránt fogékonyabb ifjúsága a negyvenes évek elején virágoztatta fel igazán a hosszabb-rövidebb múltra visszatekintő társaságokat. Nem lehetett már megakasztani az ifjúság tömörülését a reform-eszmék zászlóvivői mögött

[103] Diósi, 7.

[104] Brisits, 81. — A veszprémi papnevelő intézet emlékkönyve. Veszprém 1896.

azokkal a betiltó rendeletekkel, amelyek Magyarországon és Erdélyben is, mint láttuk, sorra eljutottak az iskolai társaságokhoz. Nem lehetett úgy megakasztani többé a haladás mozgalmát, mint a kilencvenes években a Martinovics-összeesküvés vérbefojtásával. Néhány társaság ugyan tartott „lélegzetvételnyi" szünetet, mások megváltoztatták a nevüket, és bizonyos óvatossági rendszabályokat vezettek be (például tanárelnök jelenléte a gyűléseken). Sopronban, ahol alapítása 50. évfordulójának a megünneplésére készült már a társaság, még ennek is kevés nyomát találjuk. De az a válság, amely a gyűlések gyérebb számában, a résztvevők buzgalmának hiányában mindenütt megmutatkozott, nyilvánvalóan annak a politikai nyomásnak volt a következménye, amely a sikertelen országgyűlés után, a harmincas évek végén az országra nehezedett. Amikor e rövid kényszerű visszahúzódás után *újra fellendült a társaságok élete*, azok az ifjak ültek már a legtöbb társaság gyűlésein, akiknek a legjobbjait szinte kivétel nélkül ott látjuk majd pár év múlva a „Fiatal Magyarország" tagjai között. Meg kell jegyeznünk, hogy a negyvenes évek haladó írói közül nemcsak Petőfiék nemzedéke volt a társaságok neveltje. Az előző évtizedben induló írók, költők közül is azok, akik Vörösmartyék mögött sorakoztak fel, azaz a haladás oldalán álltak, szinte kivétel nélkül ugyancsak ezekből a társaságokból jöttek. Petőfiék fellépése a társaságokban is, később az irodalomban is egyenes folytatása volt annak, amit az előttük járók megkezdtek, azt fejlesztették tovább.

Okulva a pár év előtti tapasztalatokon, minden társaság leszögezte alapszabályaiban, hogy politikai kérdésekkel a tagok nem foglalkoznak. Ott szerepelt ez, a tanári testület kívánságára, a csak 1841-ben alakuló pápai Képzőtársaság alapszabályaiban is. De ezt legfeljebb a tanárok vették komolyan, bizonyára ők sem valamennyien. Nélkülük el is feledkeztek volna erről a pontról az alapítók, de alapszabály-tervezetüket benyújtó kérvényükre ezt a választ kapták: „. . . e' helyes czél illőleg méltányoltatván a' társaság alakulása megengedtetik olly megjegyzéssel, hogy ezen társaság tanácskozása tárgya politicai dolog soha ne legyen, és a' rendes tanulmányok a' tanulóknak talán ez általi elvonattatásuk miatt hijányt soha ne szenvedjenek."[105] Hogy mennyire tartották magukat ehhez a feltételhez, azt ékesen bizonyítja ugyanennek az évnek a következő bejegyzése: „Horváth Elek tagur bemutatá a társaságnak Kossuth Lajos arcképét, mellyet Litassy Lajos ur II-od éves jogász szíveskedett a társaságnak ajándékozni. — Az ajándékozó Urnak köszönet szavaztatott, 's a' kép aranyos rámába csináltatni rendeltetett." Kossuth iránti tiszteletüket mutatja az is, hogy év végén a jogászok is és a „nyelvészeti iskola" tanulói is a társaságnak ajándékozták a *Pesti Hírlap* első félévi példá-

[105] PKT jk. 11. Az alapszabályokról részletesen a 371—74. lapon.

nyait, az utóbbit „félbőrbe kötve".[106] De nemcsak Pápán, minden társaságban Kossuth volt a példakép, őrá figyelt, a *Pesti Hírlap*ot olvasta a fogékony ifjúság. Az említett debreceni titkos egyesületben, majd később az engedélyezett olvasó egyesületben, ahol Irinyi, Csengery mellett Bulyovszky játszott vezető szerepet, Sárospatakon, ahol Tompa Mihály volt a társaság büszkesége, a Pesten újraalakuló egyetemi társaságban, ahol Vasvári Pál, Oroszhegyi Józsa nevével találkozhatunk, Győrben, ahol Vas Gereben alakított társaságot, Pozsonyban, ahol Szeberényi Lajos, Sopronban, ahol Pákh Albert állt az ifjúság élén, Eperjesen, ahonnan Irányi Dániel és Kerényi Frigyes indult el azon az úton, amely 1848. március idusához vezetett. Nem volt sima ez az út. Először óvatos vagy maradi tanárokkal, végül ismét a legkegyelmesebb felső parancsok szerzőivel találták magukat szemben a társaságok tagjai. Pápán történt a „nagy" esztendőben, amikor Petőfi, Jókai, Orlay, Kerkapoly voltak a Képzőtársaság ünnepelt tagjai, hogy a jegyző elnökletében szóba kerülvén a kitűzendő pályatétel „A' beadott historiai kérdések közül egyhangulag fogadtatott el: Fejtessenek ki a' Dósa-had okai 's következményei." Két gyűléssel később azonban ezt írták: „A' feltett tudományos kérdést T. Elnök úr — távollétében tűzetvén az ki — a' politikával nagyon összefüggőnek találá; ugyanazért figyelmezteti a társaságot azon alap szabályi záradékra, melly a' politikai dolgozatokat mellőzni parancsolja: ezen figyelmeztetés után a' feltett kérdéstől azonnal elállt a' társaság 's helyébe másik lesz kitűzendő."[107] Hasonló tanári „cenzúrát" találunk az engedélyezett debreceni társaságban is, s nyilván ennek a következménye volt az, hogy a korábban lelkesen működő titkos egyesület irodalmi terméséhez képest elenyészően kevés volt a beadott munkák száma 1842-től, amikor tanári felügyelettel „törvényesítették" társaságukat, s később egészen abba is hagyták az írogatást. Pedig a két tanárelnök, Tarczy Lajos Pápán és Szűcs István Debrecenben nem sorolható a maradiak közé. Az *Athenaeum* hasábjain lezajlott vita mutatja, hogy Eperjesen még nagyobb idegességgel figyelték a tanárok a politizálgató ifjúságot. A hosszú sajtóvita, amelyet Irányi Dániel nyilatkozata zárt le, s amelyet az *Athenaeum* nyomán a *Pesti Hírlap* is figyelemmel kísért, azt is bizonyítja, milyen nagy fontosságot tulajdonítottak a közélet és az irodalom haladó vezetői ezeknek a társaságoknak. A politikával való foglalkozást panaszolta Benedicty János 1842-ben a tiszamelléki evangélikus oktatók első késmárki gyűlésén „a főbb tanodáinkban létező nyelvészeti társaságokról" értekezvén. Jelentést tett arról, hogyan keletkezett a társaság Késmárkon, majd „bajaikat rajzolá általában, mellyek abban állanak leginkább, hogy

[106] Uo. 28. 1841. júl. 28. XX. ülés, és uo. 36. és 37.
[107] Uo. 57—59. 1842. jún. 22., 26. és júl. 3. XLII., XLIII. és XLV. ülés.

az éretlen tagok között politikai lapok és röpiratok forognak . . ."[108] Másutt viszont a tanárelnököknek gyűlt meg a bajuk a felettes hatóságokkal. A nagyenyedi „jakobinus pörben" Szász Károly ellen intéztek erős támadást reakciós tanártársai, őt téve felelőssé az ifjúság (Gáspár János, Mentovich Ferenc, Czakó Zsigmond stb.) politikai állásfoglalásáért. A Sárospatakra Berlinből visszatérő fiatal tanárnak, Szeremley Gábornak is valószínűleg politikai okokból kellett lemondania a társaság alelnöki tisztéről. Az 1843. évi pataki örömünnepet a jegyzőkönyv szerint ő nyitotta meg „jeles és a' derék férfiuhoz méltó megnyitó beszédével", s talán ebben mondott olyasmit, amit kifogásoltak, mert július 12-én kelt lemondó levelében ezt írja: „. . . Több okok azonban, mellyeket föl nem fedezhetek — ajánlják nyomadékosan nekem azt — hogy akár melly színű társúlatbani részvéttől is óvjam magamat — ahoz még csak hunyoritással se közelitsek." A jegyző pedig ezt írta a levél után: „A' válás gyötrő fájdalmait azomban enyhíté azon nyugtató tudat, mi szerint kedves elnökünket, ezen viszonyos elszakadásra — nyomós — életbevágó okok múlhatlanul késztették."[109] És így megérthetjük Tarczy és Szűcs óvatosságát, a valószínűleg jó szándékú, de bizonyára maradibb Vandrák tiltakozását az ifjúság politizálása ellen. Ők nagyon jól tudhatták, milyen borotvaélen táncolnak a társaságok. Szeremley és Tarczy már csak azért is gondolhatták, hogy működésüket fokozott figyelemmel kísérik felsőbb helyeken, mert egy időben jártak kint a berlini egyetemen, ahonnan „gyanús" új tanokkal, a Hegeltől, Diesterwegtől, a Grimm-testvérektől tanulható elvekkel, elméletekkel megrakodva tértek haza. Berlinnek, ahol 1842-ben szintén alakítottak kis magyar társaságot az ott tanuló diákok, a korszerű Európára kaput nyitó szerepéről ezzel a berlini társasággal kapcsolatban még lesz szó.

A nemcsak újraéledő, hanem kétségtelenül virágkorukba érkező társaságok épp elég okot szolgáltattak arra (itt csak példaként emeltem ki néhányat), hogy az 1836-ban született *betiltó rendeletet* 1845-ben Bécs parancsára megújítsa a Helytartótanács. A bécsi kancelláriáról 1845. ápr. 22-i keltezéssel szigorú hangú parancsot indítottak a budai Helytartótanácshoz gróf Majláth Antal és gróf Teleki Ferenc aláírásával, amely szerint „Ő Cs. K. Felsége legfelsőbb tudomására jutván: hogy az agostai hitvallásuak pozsoni közoskolájokban továbbá a' helvét hitvallásu pápai és eperjesi anyaiskolában, ugyszinte Györött, Sopronban és Késmárkon a tanuló ifjuság közt társulatok léteznek, ezen m. k. helytartótanácsnak Ő Felsége legfelsőbb parancsa következtében meghagyatik", hogy sze-

[108] Jelenkor 1842. dec. 7. 101. sz. 664. L. még a 245. lapon.
[109] SIE jk. 258—60.

rezzen érvényt a korábbi betiltó rendeletnek.[110] A Helytartótanács nem késlekedett sokáig: utasításaiban majdnem szó szerint megismételte a kapott parancsot, amint ez hűséges alattvalóhoz illik, s azt szét is küldte az illetékeseknek június 3-i keltezéssel. Teljesen egyező szöveget kapott a pesti egyetemi tanács, a pozsonyi, győri, kassai és nagyváradi tankerületi főigazgató, a görög nem egyesült egyház karlovici érseke és tanfelügyelője, végül a négy református püspökség. Latin nyelven továbbították a parancsot a zágrábi tankerületi főigazgatónak. Némiképpen eltérő szöveget küldtek az evangélikus egyház főfelügyelőjének, Zay Károlynak, amelyben a fent nevezett iskolákat ki kellett emelniök, és a pozsonyi iskolára vonatkozóan még külön értesülései is voltak „őfelségének" (hiába, közel volt Bécshez). Ez az utasítás az eperjesi, pozsonyi, soproni és késmárki társaság mellé tévedésből a győrit is odasorolja, holott Győrben a kir. kat. jogakadémián volt Vas Gerebenéknek társaságuk, az evangélikus alsó fokú iskolában ilyen nem létezett. Van egy másik érdekes és jellemző elírás is ebben a rendeletben. A Bécsből küldött rendelkezésben olvasható: „Legfelsőbb tudomására jutván [ti. az uralkodónak] továbbá még az is: hogy emlitett pozsonyi köziskolában német tanító előadásai akadályoztattak..." A „német" szót a Helytartótanácstól továbbküldött szövegben először szintén kis kezdőbetűvel írták, de ezt valamelyik tájékozottabb helytartótanácsi alkalmazott nagy kezdőbetűre javította. A rendelet alapjául szolgáló feljelentésben ugyanis nyilván Németh Sándor tanító szerepelt, aki a magyar nyelv tanítója volt Pozsonyban 1840-től. Vele a magyar társaság tagjai függetlenségükért állandó harcban állottak, s elképzelhető, hogy magyar óráit emiatt zavarták is. Az udvar azonban mindjárt németellenes politikai tüntetésre gondolt. Bár az evangélikusok válasza határozottan leszögezte, hogy a német nyelvórákat évtizedek óta soha nem zavarta senki, a Helytartótanács végül mégis a kis kezdőbetűnél kötött ki (ez jobban beleillett a „koncepcióba", mint a Németh nevű magyartanár óráinak a zavarása), mert 1847. évi válaszfelterjesztésében névelőt is tett a szövegbe, nem „német tanítóról", hanem „a német tanítóról" beszélt. A többséghez küldött megegyező szöveg egyébként fogalmazványában így fest: „Ő Cs. Kir. Felsége azon oknál fogva, mivel legfelsőbb tudomására esett, miszerint 1836[ik] Aug. 25-én kelt, e' helyről azon évi 28380[k] számú Intézvénnyel kihirdetett legmagasb elhatárzata ellenére, mellyel a' tanuló ifjuság közti mindennemű társulatok legszigorúbban tiltatnak, némelly ágostai és helvetvallásu tanintézetekben... illy tanulóifjúsági társulatok léteznek; ezen, úgy nem különben az egyébütt netalán az ifjúság közt létező társulatokat szétoszlattatni 's a' tisztelt legfelsőbb elhatárzat minden pontjainak szo-

[110] OL 845. 27. Közoktat. 1. L 6985/265. sz. irat.

ros megtartását legkegyelmesebben megrendelni méltoztatván; — Ő Cs. Kir. Felségének e'beli legfelsőbb parancsa következtében ... (:Czím[nek]:) meghagyatik: hogy haladéktalanúl az iránt intézkedjék, miszerint a' hatásköréhöz tartozó tanintézetekben akárhol a' tanuló ifjuság közt létező bármi nemű és irányu társulatok szétoszlattassanak; egyszersmind arról is gondoskodjék: hogy jövőre, semmiféle illynemű társulatok ne keletkezzenek, 's az idézett kegy. kir. elhatárzat mind e' részbeni, mind a' politikai irányu költemények vagy beszédek nyilvános elszavalásának tilalmazása iránti foganatosítására felelet terhe alatt felvigyáztassék; az ezek következtében teendő intézkedésekről jelentése, mellyben a' netalán keletkezett társulatok névszerint kijelölendők, béváratván."[111]

Sem a társaságok, sem a protestáns iskolafenntartók nem nyugodtak bele a rendeletbe, hanem *tiltakozó kérelemmel* fordultak a Helytartótanácson keresztül az uralkodóhoz. Közben több helyen továbbra is fennállt a társaság, bizonyára úgy gondolták, hogy tiltakozásuk eredményét megvárják. A beérkezett jelentések és tiltakozások alapján a Helytartótanács részletes jelentést küldött 1847-ben az uralkodóhoz; több jelentést csak ebből ismerünk, de a legfontosabb tiltakozó iratok eredetiben is megmaradtak. A pesti egyetemi tanács már 1845. aug. 5-én jelentette, hogy a rendeletet mind a négy karhoz másolatban elküldték, s az egyetemi szabálykönyvbe beírták. „Továbbá azt is alázatosan nyilatkoztatjuk: hogy tudtunkra jelenleg ezen királyi tudományos Egyetemi tanuló ifjuság közt semminemü, és irányú társulatok nem léteznek, sem politikai irányú költemények, vagy beszédek a' tanuló ifjak által nyilvánosan elnem szavaltattak." Az egyetemi tanács ez alkalommal vagy valótlant állított, vagy nem nézett eléggé utána az ügynek, hiába biztosította levele végén a „Császári Királyi Fenséget" és a „Nagyméltóságú Királyi Helytartó Tanácsot", hogy a legmélyebb tisztelettel a legalázatosabb szolgája marad, mert a bölcsészeti és jogi kar hallgatói közt működő társaság ekkor rendes jegyzőkönyvet vezetett, kéziratos lapot szerkesztett, s fennállásáról Toldy Ferenc is tudott, akit tanárelnöknek akartak felkérni.[112]

A tankerületi főigazgatók jelentései természetesen lojálisak, és többségükben a betiltó rendelet szellemében születtek. A pozsonyi tankerületi

[111] Uo. 845. 27/a. Közokt. l. jelzetű irat 19.509 Htt sz. A Sárospatakra küldött példány meg is található az ottani lvt-ban ezzel a keltezéssel és aláírással: „Budán a' Magyar Királyi Helytartó Tanács 1845. évi Szent Iván hó 3-án tartott üléséből Bujanovics Erneszt." Láttamozta b. Vay Miklós. A dunántúli püspökséghez küldött példány név szerint is kiemelte a pápai főiskolát.

[112] Uo. 845. 64. Közoktat. l. jelzetű okmány, 1845. 34 998. az egyetemi tanácsi száma, röviden ismerteti a Htt 1847. évi jelentése is. Az egyetemi társaságot l. a 324—33. lapon.

főigazgatóság jelenti 1845-ben, hogy „a' pozsonyi főtanodánál 1843/4 év alatt keletkezett, de a' fenebbi rendelet vétele után azonnal megszüntetett »olvasó és szavalókör«-ön kívül más ifjusági társulat nem találtatott". Még erre a beszüntetettre vonatkozólag is mentegetik magukat, hogy a boldogult főigazgató engedélyezte még, hogy rendes nyelvtanár vezette, és hogy az illető nyelvtanár szerint hasznos volt a társaság „miután a' tanulók nyelvét tökélyesiti, szavaló tehetségét fejti és erősíti, hasznos könyvek olvasása által bennök a' munkásságot éleszti, a' kicsapongásokra időt nem engedvén, azoktól őket visszatartóztatja, és már ennél fogva is a' balirányvételnek és féktelenségnek táplálékot nem csak nem ad, de inkább azok megelőzéséül hatályos eszközül szolgál."[113] A nagyváradi főigazgató jelentette, hogy a nagyváradi akadémián alakult előbb hangászati iskola, majd „magyar iskola" „az ifjaknak a' magyar nyelvbeni bőveb kiképzésére", a szegedi líceumban hasonló magyar és szerb társaság volt, másutt ilyenek nem léteztek. A győri főigazgató nemcsak a tilalom végrehajtását jelenti, az is kiderül válaszából, hogy véleményezés végett megkapta Győr megye közgyűlésének a kérvényét, amely „a' győri kir. főiskolai tanulók által szellemi kiképezhetés előmozditására nézve »képző kör« nevezett alatt felállitandó társulatot jóváhagyatni kéri". A főigazgatóság a társaságot „czélszerűtlennek, sőt már azért is, mivel a' mindenheti gyülekezetek, azokra való készületek, irodalmi kidolgozások és tervezések a' tanuló ifjuságot rendeltetésétől eltévelyitik, és benne az ingerültséget és hiuságot táplálják az ifju elmékre káros hatásunak jellemezvén" helyette jobbnak tartaná az irodalomesztétika rendes tárgyként való oktatását az akadémiákon.[114] A kassai tankerületi főigazgató is jelentette, hogy ilyen társulatok eddig nem keletkeztek, „ezentúli keletkezésök sikeres meggátolhatása végett pedig a' kellő intézkedések részéről megtétettek", s még azt is javasolta, hogy a többi iskolai szabályhoz hasonlóan ezt a tilalmat is évenként kétszer hirdessék ki minden iskolában.[115] Zágrábból, valamint a görög nem egyesült tanodákról is nemleges válasz érkezett.

A protestáns iskolák fenntartói, az egyházkerületek elsősorban az egyházi autonómiába való beavatkozást nehezményezték, és határozottan védelmükbe vették társaságaikat. A pataki válasz először ismerteti a tilalmi rendeletet, majd így folytatja: „Nem lehetett a' tiszteltt Intézmény

[113] Uo. 848. 2. Közokt. 23. feliratú köteg a VKM 1848. D. 610. számú fasciculusból tartalmazza a Htt felterjesztését P 11.622. 562. 847. Htt számmal, ez ismerteti a pozsonyi főigazgató 1845: 28 649. számú jelentését.

[114] Uo. a Htt összefoglaló jelentésében 1846: 7797. számú nagyváradi és 1846: 18 639. számú győri jelentés.

[115] Uo. Idézetek a Htt felterjesztéséből, az 1846: 28 033. számú kassai jelentésből.

szigorúan rendelkező parancsának olvasására 's hallására a' leg aggasztóbb érzelmeknek nem ébredni bensőnkben", mert túl szélesen értelmezhető, ártatlan egyesületek eltörlésére vezet, sőt még „tudományos intézeteinknek is általában — mellyek nagyban mind egy egy társulatot képezhetőknek nézettethetnek — létét sötét jövendővel rettegtetheti." Természetesen „a' múltakra vissza pillantva" nem kételkedhetnek a Felsőség atyai jóságában, bölcsességében stb. (milyen nehéz lehetett ilyeneket leírni a pataki Rákóczi-vár tövében), s ezért hiszik, hogy a pataki főiskolában létező egyesületek nem tartoznak a tilalmazottak közé, hiszen azok csak üdvös és hasznos célokért buzognak. Elmondja ezután a jelentés, hogy létezik Patakon Szépműegylet (korábban Ifjú Egyesület) „melly figyelmes vezérlet mellett mindenkor az oktatók egyikének jelenlétében tartván gyűléseit, a' nemzeti nyelv művelésén kivűl semmi egyéb tárgyra ki nem terjeszti foglalkozását", van a teológusoknak „homiletikai egyesülete", van zenekar, rajziskola. Említi az évzáró ünnepélyeket, ahol a nagyközönség előtt szoktak szavalni a diákok, mintegy annak az ellenőrzése alatt, de „soha nem politicai irányú" verseket. Azzal zárják jelentésüket, hogy „a' leg jobb akarat iránti bizodalmatlanság vétke" terhelné őket, ha azt hinnék, hogy az illető parancs célja az, hogy „illyen, irányokban egészen ártatlan, és az ízlést nemesítő 's az elméket a' tisztúltabb eszmék világába emelni törekvő társulatokat" szétoszlasson és elenyésztessen.[116]

A dunántúli református egyházkerület felterjesztéséhez mellékeli a pápai Képzőtársaság alapszabályait is. Bevezetőben ez is összefoglalja a tilalom lényegét, majd hivatkozik a protestáns iskolák autonómiájára. A Képzőtársaság szükségességét pedagógiai elvekkel igyekszik igazolni: „... a' mint egy részről megvagyunk győződve arról, miként a' Tanuló ifjuság erköltsisége a' lélek mindenkori illő foglalkozásától feltételeztetik — úgy szellemi erejének mivelése és nevelése a' rendszeres Tanulmányok mellett, mellyek kivált az élesebb elméjű Ifjaknak több űres órákat engednek, a' rendes oskolai órákon kivűli szavalások, munkálatok és ezek birálata által többeknek versenyzésével leginkább eszközölhető." Ezután óvatosan, de határozottan visszautasítják az iskola ügyeibe való beavatkozást: „... 's valamint egy részről törvényes állásunknál fogva az 1790/91 26 Tcz. oltalma alatt nem kétkedünk, hogy Oskolai Ifjuságunk tzélerányos nevelését Hazánk Törvényeiben 's Törvényes szokásaiban nem űtköző rendszabásainkal eszközölni nem tsak szabad, sőtt kötelességünk: úgy más részről sokkal mélyebben tiszteljük Felséges Urunknak törvényben gyökerezett legfelsőbb felűgyelési alkotmányos jogát, hogy

[116] Uo. 845. 65. Közokt. 1. számú irat, 36 716. számú sárospataki felterjesztés. Röviden ismerteti a Htt jelentése is.

sem annak olly modoni gyakorlatát, melly szerint Oskoláinkban létező Társulatok miben léte, tzélja, 's iránya tudomássára jussanak legkevésbé is kétségben vonni kivánnánk. — — E' nézeteinket követve, a' mint tartozó egész tisztelettel ugyan, de egyszer'smind teljes őszinteséggel nyilvánitjuk, hogy Tan-intézeteinkben Társulatok, mellyekben politikai irányú beszédek vagy költemények elszavalásai tartatnának, nem léteznek: úgy más részről hodolva Felséges Urunk törvényes parantsának, nem késünk Császári Királyi Fő Hertzegségednek és a' Nagy Méltóságu M. K. Helytartó Tanátsnak Pápai Anya oskolákban létező Képző Társaságnak, melly nem köz tzélzatú, — 's egyedűl a' Tanuló ifjak folytonosabb foglalkozását, 's szellemi jobb léteknek elő mozditását tárgyazza, — és legfőképp a' Magyar Litteratura tanittására anyagi szegénységünk miatt külön oktatónk nem lévén, ezen hijányt pótolja — alapszabályait egész tisztelettel ... ide kaptsolva legfelsőbb tudomás végett felterjeszteni, semmit nem kételkedvén egyszersmind kijelenteni, hogy ezen Társulatot, mint a' Törvény korlátai közt keletkezettet, Oskolai Tanittóink felűgyellése alatt létezőt, egyébberánt pedig csak és egyedül a' Tanuló ifjúság lelki mivelésére irányzottat, 's e' részben már is üdvössen hatót szükségesnek 's pártolásra méltónak tartjuk." E határozott ellenvélemény-nyilvánítás után udvarias záradékkal, melyben a nádor alázatos és engedelmes szolgáinak nevezik magukat, fejezi be levelét az egyházkerületi közgyűlés.[117]

Hasonlóan elutasító a debreceni egyházkerület jelentése is, amely három egyesületről „tüzoltó társulatról", „éneklő társulatról" és „olvasó társulatról" tesz jelentést, mindhárom oktatói felügyelet alatt működik, s az utóbbinak a tagjai „a' magyar irodalom jelesebb termékeinek megszerzésére és előljárói őrködés melletti használására állottak össze, és olly sikerrel működnek, hogy a' Kisfaludy társaság által évenként kitűzetni szokott jutalmakat már többször e' társulat körében magukat kiképzett ifjak nyerék el". Még azt is jelenti az egyházkerület, hogy az iskolában bármely társulat csak az ő tudtukkal és beleegyezésükkel működhet.[118]

Az evangélikus iskolákra vonatkozóan Zay is válaszolt a Helytartótanácsnak, de részletesebb, a reformátusokéhoz hasonlóan érvelő a soproni evangélikus püspök felterjesztése, amely tartalmazza a soproni konventnek a püspökséghez írt levelét is. E két és fél ívoldalt kitevő levél aláírója Fabriczius Endre soproni főbíró, konventi elnök, a Magyar Társaság egykori tagja és Pálló Endre ügyész, konventi jegyző. Megállapítja a levél, hogy az evangélikus iskolák főfelügyelőjétől, Zay Károlytól meg-

[117] Uo. 845. 82. Közoktat. l. A Dunántúli Ref. Egyházkerület 45: 43 112. számú felterjesztése, kelt 1845. szept. 23-án. Ezt egészen röviden tolmácsolja a Htt jelentése.

[118] Uo. 848. 2. Közoktat. 23. A Htt jelentésében az egyházkerület 1846: 36 350. számú felterjesztésének az ismertetése.

kapott rendelet „a' tudományos haladásnak minden őszinte barátját fájdalommal illette", de különösen a soproni konventet mint iskolavezetőt, mert nekik két intézetük is van, s az egyik félszáz évnél öregebb. Kötelességüknek tartják a társaságok működésének ismertetése mellett kérni a szuperintendenciát, járja ki legfelsőbb helyen a társaságok fennmaradásának engedélyét. Ismertetik a társaságok keletkezését, gyűléseiket, kiemelik, hogy működésük mintegy kiegészíti az iskolai oktatást, mindig tanári felügyelettel munkálkodnak, s évzáró örömünnepeik nagyon népszerűek. Mondhatná valaki, írják tovább, hogy ma már nincs szükség e társaságokra, hiszen törvény mondta ki, hogy a magyar nyelv az oktatás nyelve, de éppen ezáltal megnőttek igényeink is, amelyeket csak a társaságok tudnak kielégíteni, lehetőséget adva a fogalmazásra és „korunkban olly nagy becsben tartott szónoki előadásbani gyakorlásra". Politikai kérdéseket természetesen sohasem feszegettek szerintük ezek a társaságok, ilyen tárgyú költemények szavalását tagjaiknak soha nem engedték meg. Ehhez a levélhez a püspökség még három oldalas folyamodványt írt, a nádorhoz intézve szavait. Hangsúlyozza ez a felterjesztés a tanári felügyeletet, amely az ifjakat „tévutakra vetemülni nem engedi, és az eszelős politikai viszketegségtől hatályosan megóvja", hangsúlyozza, hogy mennyi hasznuk van a társaságoknak a képzés szempontjából, „eltörlésök pedig e' tekinteteknél fogva a' soproni főtanoda egész hatásán és az egyházi pályára szánt ifjak kimüvelődésén is majdnem orvosolhatlan sebet ejtene". Hangsúlyozza a felterjesztés, hogy az egyébként is csendes Sopronban alkalmuk sincs a még nem is akadémiai, csak líceumi növendékeknek „idétlen politikus vitatkozásokba bocsátkozni", végül hivatkozik a nagymúltú intézetek régi tagjaira: nem lehet a társaságokra fogni, „hogy azoknak növendékei valamikor politikus vétségek által béllegezték volna meg magokat".[119]

Az evangélikus egyházak főfelügyelőjének, Zay Károlynak két rövid jelentését ismerjük. Először jelenti a tilalom kézhezvételét, és hogy intézkedést tett a benne foglaltak végrehajtására és kinyomozására. Azután jelenti, hogy az evangélikus iskolákban „illy társulatok nem léteznek", és hogy a pozsonyi iskoláról feljelentett eseményeket kivizsgálták, a német nyelvnek huszonhét év óta ugyanaz a tanára, és még soha nem zavarták az óráit, Gyurcsek (és nem Jurtsek, mint a rendeletben volt) Endre szlovák nyelvoktató ablakait ugyan betörték, de a tettesek erős nyomozás után is ismeretlenek maradtak, végül a szerb könyvtárt „némelly ifjak"

[119] Uo. 845. 68. Közoktat. l. A Dunántúli ev. Egyházkerület 37 547. számú felterjesztése. Ismerteti a Htt jelentése is.

elvitték ugyan a helyéről, de még az illető rendelkezés megérkezte előtt „régi helyére visszatétetett".[120]

Zay azonban nemcsak a Helytartótanácshoz fordult ebben a dologban, hanem értesítette Zala vármegye közgyűlését, majd rajta keresztül az összes vármegyét a társaságok betiltásáról. A megyék Zala megye körlevelére sorban tiltakoztak részben az uralkodónál, részben a Helytartótanácsnál, éspedig Vas, Torna, Zemplén, Gömör, Győr, Bereg, Csanád, Nyitra, Komárom, Ugocsa, Máramaros és Abaúj megye az uralkodónál (ezeket véleményezésre szintén a Helytartótanács kapta meg), Ung, Pest, Bars, Szatmár, Somogy és Zólyom megye pedig a Helytartótanácshoz fordult. Ezek a tiltakozások, a máramarosit kivéve, amely 1847-ben kelt, mind 1846-ban születtek. Megelőzte őket Győr megye első állásfoglalása, amelyben már 1845. szeptember 2-i közgyűlésén kérte a győri akadémiai Képző Kör engedélyezését. A győri főigazgatónak erre vonatkozó negatív állásfoglalását már ismerjük. Felterjesztésükben a győri rendek ezt az „ártatlan", „az ifjuság kiképezhetésére azomban igen nagy hatással lehető társulatot" a király „kegyes pártfogásába" ajánlják. Hangsúlyozzák a nevelésbeli hasznait: „öngondolkozásra, az elmét helyes fogalmak, ön álló itélet, szilárd elvekhezi juthatásra elősegitti". Hivatkoznak arra, hogy más iskolákban már régóta nagy eredménnyel működnek ilyenek „sok érdemteljes hazánkfia, saját vallomásuk szerint, szellemi kiképzésük, és jellem szilárdságuk első csiráit ily nemű társulatoknak köszönhetik". Kérik tehát az uralkodót, hogy a győri társaság „felállítását akadályozni ne méltóztassék".[121] A következő év márciusában azután sietve csatlakoztak a Zala megye által megindított tiltakozó mozgalomhoz, s ebben a tiltakozásukban hivatkoztak korábbi kérvényükre is. Mint majdnem minden megye, Győr megye is emlegeti az 1791/26. törvénycikket, amely a protestáns iskolák szabadságát biztosította, azonkívül az 1844. évi nyelvtörvényt, a nevelés eszméjét, hazánk érdekeit. A tiltakozások általában a Zala megyei terjedelmes iratnak a variációi.

Zala megye közgyűlése hangsúlyozza, hogy több mint fél százada működnek már a társaságok. „Azoknak létezését tehát a kormány eddig is bizonyosan tudta. De mivel minden mellékes titkos, vagy politicai czélzatoktul menteseknek tapasztalta, fenállhatásukat ez időig nem gátolta, így helyesítette." Ha a társaságokat, írják tovább, nem tartották veszedelmesnek akkor, amikor a közélet nyelve a latin volt, hogy válhatnak

[120] Uo. 845. 36. Közoktat. l. 1845. júl. 8-án kelt 26 109. számú és 29 589. számú jelentés, utóbbit a Htt jelentése ismerteti.

[121] Uo. D 610. számú fasc. 848. 2. Közoktat. 23. számú kötegében 15 950/930. 845. számú győri kérvény és 5968/328. 846. számú Győr megyei tiltakozás. Érdekes módon az uralkodóhoz küldött tiltakozások eredetiben megtalálhatók a kötegben, a Htt jelentése szerint őhozzá érkezettek viszont nincsenek meg.

veszedelmessé most, mikor az állam és az iskola nyelve is a magyar lett? „E' kormányi rendeletet nem egyeztethetjük öszve fent álló törvényeink lelkével", hiszen ez a rendelkezés épp a magyar nyelvű oktatás lehetőségét csökkenti, azt pedig törvény írta elő; „... de ellenkezik az magával a' nevelésnek eszméjével is, melly szükségképen megkivánja, hogy azon theoriai tanok, mellyeket a' tanitók a' nyelv szabályjai felett előadnak, a' tanulók által valósággal gyakorlatba is vétessenek." Erre a társaságok a legalkalmasabbak, e téren elért eddigi eredményeik tagadhatatlanok. „E' nyelvmivelő társulatoknak eltiltását még magára a' közigazgatásra, és a' kormány ön érdekére nézve is károsnak találjuk" — írják, hiszen a közigazgatás nyelvét nem engedik az ifjúságnak begyakorolni. Kérik tehát a társaságok visszaállítását.[122] Abaúj megye tiltakozása hangsúlyozza Győr megyéhez hasonlóan a protestáns egyházakra vonatkozó 1791/26. törvénycikket, mert ez a rendelet sérti az ott kimondott „szabad oktatási jogukat is, mert azon felekezetüeknek magok Ifjúságát, az általuk legczélszerűebbeknek talált módok és eszközök által képezhetni, szabadságukban állott mindenkor." Ezért fordulnak az uralkodóhoz „mint az igazság kútfejéhez, és az alkotmányos szabadság fő őrjéhez", hogy módosítsa a rendeletet, kimondva, hogy az „a vészes irányú társulatokra" vonatkozik, az evangélikus iskolák nyelvművelő társaságaira nem.[123] Vas megye azt hangsúlyozza, hogy ezek a társaságok, „a' hazának már több jeles, és igen békés szellemű polgárokat képeztenek", érdemeik köztudottak, tehát kérik a királyt, vonja vissza a rendeletet. Hasonló értelemben tiltakozik hosszabb-rövidebb felterjesztésében a többi említett megye is. Általában mind az evangélikusok társaságait emlegetik, tehát Zay volt az, aki mozgósította a megyék közvéleményét. Komárom megye felterjesztésében van egyedül szó arról, hogy a dunántúli református püspök értesítette őket, az érvek egyébként itt is ugyanazok. Valamennyien hangsúlyozzák, hogy a társaságok betiltását „sem törvényeink lelkével, sem a' nevelés eszméjével, sem nemzetiségünk köz érdekével öszve egyeztetni" nem tudják.[124]

Mindezeket a beérkezett jelentéseket és feliratokat ismertetve, illetve a megyeieket mellékelve a Helytartótanács „e' következőkben bátorkodik igénytelen véleményét előterjeszteni": hivatkozik a társulatokat megszün-

[122] Uo. 1196/56. 846. számú felterjesztés. 1845. nov. 10-i közgyűlésből Zala vármegye karai és rendei.

[123] Uo. 16 555/815. 846. számú felterjesztés. Kelt Kassán 1846. aug. 24.

[124] Uo. 4719/279. 846. sz. Vas megye felterjesztése. Kelt 1846. márc. 9-én és 12 129/629. 846. számú komáromi felterjesztés. Kelt. 1846. máj. 25-én. Az utolsó idézet Gömör és Kishont rendeinek 5964/324. 846. számú tiltakozó felterjesztéséből való, de majdnem azonos szöveggel a többiben is megtalálhatók ezek a gondolatok.

tető rendeletekre, azok kihirdetésének megtörténtére s így folytatja: „... tagadhatlan lévén, miszerint a tanulóknak illy társulatok végetti szövetkezése az azokkal válhatlan kapcsolatban álló gyűlésezések, vitatkozások, és ezekből eredő surlódásoknál fogva, könnyen tévutakra vezethet, az ifjakat valódi rendeltetésöktől elvonja, 's általában a' közoktatás czéljaival össze nem egyeztethető, jelenleg sem látszik fenforogni semmi alapos ok, melly az iskolai növendékek illyetén társulati alakot viselő egyesülésének szabad keletkezését és létezését ajánlhatóvá tenné." Világos, hogy ez a felfogás kibékíthetetlenül ellenkezik mindazzal, amit a társaságokat vezető és pártfogoló tanárok, a társaságokban tömörülő ifjak képviseltek. Utalok itt a pápai tanárelnök, Tarczy szavaira, aki — látni fogjuk — éppen az eszme-súrlódásokban, vitatkozásokban jelölte meg a nevelés kitűnő eszközét, s gondoljunk arra, mennyire ragaszkodtak az ifjak demokratikus szervezeti formáikhoz. A tekintélyelvű és a szabadelvű gondolkodás, középkor és felvilágosodás, parancsuralom és demokratikus szabadság két külön világa nézett itt egymással farkasszemet. A Helytartótanács is érezte azonban, hogy a társaságok magyar nyelvi és irodalmi munkásságát nem kifogásolhatja már nyíltan. Ezért így folytatódik a felterjesztés: „Miután azonban más részről az sem vonathatik kétségbe, hogy olly intézet fenállása, melly távol minden társulati szerkezettől, mintegy rendkivüli tanelőadás alakjában a' szorgalmasb ifjaknak alkalmat nyujtson a' tanodai — pusztán elméleti képzés mellett fennmaradó hiánynak a' gyakorlati téren eszközlendő kiegészíthetésére, hasznos könyvek olvasása által bennök a' munkásságot élessze, őket a' kicsapongásoktól visszatartóztassa, kiválólag tudományos és szépirodalmi anyagok feldolgozása által öngondolkozásra szoktassa, az anyai de főleg az országosan szükséges magyar nyelvbeni kiképezésben gyámolitsa, 's igy egyszersmind az uj tanulmányi terv szerint megszünendő rendes magyar-nyelvi előadások helyét pótolja, — kivált kellőleg korlátozva és folytonos előljárói felügyelés alá rendelve — a' köznevelés és az ifjuság saját érdekében igen is kivánatosnak mutatkozik." Ezért javasolják, hogy a felsőbb iskolákban engedélyezzen az uralkodó ilyen magyar, esetleg más nyelvű irodalmi előadásokat, kilenc pontban foglalva össze azokat az „óvásokat és feltételeket", amelyek biztosítanák, hogy az előadások a Helytartótanács szája ize szerint folyjanak. Ezek szerint csak főtanodák mellett működhetnének ilyen „nyelviskolák", a nyelvtanár mindig legyen jelen, az ő feladata a fegyelem fenntartása, „az illynemű előadásokrai egybegyűléseknek mentten kellvén maradniok a' társulati szerkezetnek szinétől, önkényt következik: hogy minden tag és tisztviselőválasztásnak, tanácskozásnak és jegyzőkönyvvezetésnek egyátalán el kell maradnia", a részvételt az igazgató engedélyezheti, a munkálkodásnak a szépirodalom tárgykörében kell mozognia, félévenként nyilvános próbatételeket is tart-

hatnak, „önkényt értetődvén, hogy ezeknek minden politikai czélzás és szinezettől menteseknek kell lenniök".[125]

A betiltó rendelettel és a Helytartótanács véleményével mit sem törődve működött közben néhány társaság a szabadságharcig. Éppen a név szerint is említett Sopronban, Pozsonyban és Pápán *folyt tovább nagy lendülettel* a társaság élete. Pápán többek között olyan történelmi tanulmánnyal állt elő 1846-ban az év végi pályázaton a szabadságharcban később hősi halált halt Győrffy Endre, hogy a bírálóul felkért Jókai ezt írta bírálatában: „Sokkal több igazság van... lerakva e műben, mintsem annak jelen sorsunkban világot látni, vagy a világtól láttatni szabad lehetne. A képző társulatok sorsa, a nélkül is olly ingadozófélben van; — okul a politicai életkérdésekbe avatkozást vetik fel, — hogy ha még egy illy helyes felfogású, tisztult nézetű, okokkal és tényekkel bizonyító értekezés jöhetne valamellyiknek kebeléből tudomásra, ez volna megölő betüje minden rokonállapotú társulatnak."[126] Debrecenben ebben az időben már csak Olvasó Társaság létezett ismét, de ennek az olvasást intéző közgyűléseiről változatlanul vezettek jegyzőkönyvet, és év végén pályatételeket is tűztek ki, amelyek szintén „a politikai életkérdésekbe avatkoztak". A soproni és pozsonyi társaság 1846-ban is megrendezte nagy nyilvánosság előtt örömünnepét, s nyilvános örömünnepet rendezett ebben az évben még a pesti evangélikus társaság is. Ekkor az iskolabizottság feloszlatta ezt a társaságot. Bár örvendetesnek találta, hogy a tanulók a magyar nyelvben tanári vezetéssel gyakorolják magukat, rendelkezését azzal indokolta, hogy „es wurde erwähnt dass der Text mehrerer Gesänge und Declamier-Übungen nicht geeignet war von der Jugend vorgetragen zu werden".[127] A Helytartótanács is foglalkozott külön a társaság ügyével, és feloszlatását javasolta. Itt is elsősorban a társasági szervezet, a nyomtatott meghívó és érdekes módon az örömünnep név ellen volt kifogása. Így is több mint egy évvel túlélte a társaság a Helytartótanács már ismertetett betiltó rendeletét.

A pozsonyi és a soproni Magyar Társaság azonban még 1847-ben is rendezett nyilvános örömünnepet, s az utóbbin: „Az ünnepély szinhelye, a' főtanodai szónokterem — mint az *Életképek* jelenti —, alkalmilag, egyszerü csinnal diszitetett, jelesb szónokaink, és koszorús költőink, ugy egyéb innepelt müvészeink arczképei foglalván el a' zöldfüzéres falaza-

[125] Uo. 848/2 Közoktat. 23. melléklete a P. 11 622/562. 847. számú, 15 ívoldalt kitevő helytartótanácsi jelentés a VKM 1848. D. 610. számú fasciculusból.

[126] L. részletesen a 485—87., 624. lapon.

[127] *Heckenast Gusztáv:* A budapesti evangélikus gimnázium „Arany János" önképzőkörének története 1841—1941. Bp. 1941. 3.

tot."[128] A jegyzőkönyv azt is elárulja, hogy három „jelesb szónok", mégpedig Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós és Deák Ferenc „nagyobbszerü képe" díszítette a falat „a' szónok-szék felett", mellettük jobbról Petőfi, Vörösmarty és Garay, balról pedig Liszt, Barabás és Lendvay „kisebszerü képe" függött.[129] „Valóban sajnos, ha illy ártatlan és hasznos czélu társulatok fensőbb helyen félreértetnek" — írja az *Életképek* levelezője, aki Torma álnéven valószínűleg a győri társaság éléről Sopronba került Vas Gereben volt.[130] Bizonyára ő is nagyon jól tudta, hogy sem ezért a teremdíszítésért nem dicsérték volna meg felsőbb helyen a társaságot, sem az általa is felsorolt társasági célokat, amilyen a gondolkodásra ébresztés, az eszmecsere, nem hagyták volna jóvá, hiszen a kettő ugyanazt jelentette: korszerű haladást, szembekerülést a fennálló reakciós államrenddel.

Az uralkodó válasza a Helytartótanács felterjesztésére késett, s időközben az európai események meggyorsulásával a társaságokban felnőtt ifjúság hazánkban is a forradalmi megmozdulás élére állhatott. Legjobbjait ott találjuk a márciusi ifjúság vezérkarában, majd nagy számban vesznek részt a szabadságharc küzdelmeiben is. Azok a társaságok, amelyekben dacolni mertek a korábbi betiltó rendelettel, fennállottak a forradalomig. A pesti egyetemi ifjúság korábban is titkosan működő egyesülete Nyáry Albert egykorú beszámolója szerint a márciusi ifjúság gyülekező helye volt, ebből a körből nőtt ki a forradalmi mozgalom erősödésével a Pilvax ifjúsága.[131] Sopronban külön helyi forradalmat kezdeményezett az ifjúság, Pápán, mintegy jelképesen, 1848. március 15-én volt az utolsó gyűlés, amelyről jegyzőkönyv maradt ránk. Még nyár elején a diákok egy csoportja önkéntesként Pestre indult, hogy felajánlja szolgálatait a honvédelem céljaira. Debrecenben egészen nyár végéig vezették a jegyzőkönyvet, s a debreceni forradalmi mozgalmak vezetője a társaság utolsó ifjúsági elnöke, Révész Bálint volt. A forradalom vívmányaként megalakuló magyar kormány a társaságokra vonatkozó egész iratcsomót, amelyet a Helytartótanács egy évvel korábban küldött Bécsbe, megkapta elintézés végett: „A magyar külügyi minister A közoktatási ministernek. Ő Császári Királyi Felsége — olvassuk az iratcsomó első aktájában — f. hó 2án kelt kegyes határozatával, — a magyar nyelv bővebb művelése tekintetéből több magyarhoni tanintézetekben alakult társulatok iránt közbenjött felirásokat azzal méltóztatott visszaküldeni: hogy ezen ügy a közoktatási ministerium által vétessék tárgyalásba. Minél fogva a fentebbi iratokat Méltóságodnak ezennel általküldöm. Bécs május 17én 1848. A külügyi minister helyett álladalmi titkár Pulszky Ferenc." Az

[128] Életképek 1847. máj. 22. I. 21. sz. Borítólapján: „Soproni ujdonságok".
[129] SMT V. jk. 1847. máj. 13.
[130] L. 323. old. 5. jegyzet.
[131] *Nyáry Albert:* A magyar forradalom napjai. Pest 1848.

akta külzetén ezt olvashatjuk: „Ezen beadványok a tanintézeteknek tervezetben levő ujabb rendezéseig, jegyzékbe vétetvén, a f.e. 1439. szám alatt előforduló iratokhoz csatolandók. Kelt Budán 848. évi junius 23án. Láttam Szőnyi Pál mk."[132]

A forradalom és a szabadságharc bukásával Eötvös tanügyi reformjai sem valósulhattak meg, amelyekhez a társaságok ügyét is csatolta a minisztérium, s nem működhettek tovább a társaságok sem. Csak évek múlva szerveződtek újjá, ha közben, titokban össze is gyülekeztek itt-ott, jegyzőkönyvet vezetni, gondolataikat érdemkönyvekben megörökíteni csak néhány év múlva merték.

*

Mielőtt a társaságok itt vázolt több mint 60 éves történetét a társaságok közt jól elkülönülő csoportok és a 60 évet felosztó korszakok szerint részletesen szemügyre vennők, próbáljunk választ adni még arra a kérdésre, milyen volt hát az a *művelődés*, amely a társaságokban folyt, amelyért olyan hevesen síkra szálltak a megyék, s amelynek a szükségességét még a Helytartótanács sem merte nyíltan kétségbe vonni. Az egyes társaságok története után a további fejezetekben részletesen foglalkozom majd a társaságokban folyó tevékenység elemzésével, bőven idézek is kéziratos és nyomtatott emlékeikből, de már itt rá kell mutatnom a legfontosabb jelenségekre, amelyek a társaságok belső életét, munkálkodását jellemezték. Mindenekelőtt arra, hogy a társaságokat a résztvevők valóban a művelődés, éspedig a korszerű, haladó művelődés eszközének tekintették.

A soproni Magyar Társaság félszázados örömünnepén, 1840-ben mondotta például többek közt Tóth János, a társaság akkori titoknoka: „Eszközt nyujtottak ők [ti. az alapítók], módot, ösztönt a' művelődésre, mi pedig példájokon gyuladván, azokat magunkévá tevénk. Mivelődés volt az ő jelszavok 's elöl mentek egy nemzet előtt utmutatásokkal, lelkesítésekkel, ők 's némelly más rokonérzetü honfitársaik, ők voltak alkotói jelen századunk' jelszavának, melly mindenütt a' buzgalom 's lelkesedés hangjával kiáltja: »Ébredjünk! Haladjunk! Mivelődjünk!« Érezték ők már korán a' tudományos miveltség' méltóságát, fenségét 's báját, azért kivánták azt Századunk' lelkébe, 's legközelébb a' mi kebleinkbe becsepegtetni. — Hiv maradt társaságunk elvökhöz, hiv jelszavokhoz, a' nagyok' nyomain buzgott mindég haladni, 's hogy törekedése csüggetlen volt,

[132] OL a VKM 1848. D. 610. számú fasciculusból egy köteg irat 848. 2-hez Közoktat. 23. felirattal. Egykorú száma 1068. és 1427/678. 848. Nem érdektelen itt megjegyeznünk a társaságok és 1848 kapcsolatát illetően, hogy az ügyiraton szereplő Pulszky Ferenc az eperjesi társaságnak volt alapító tagja, Szőnyi Pál pedig a debreceni Olvasó Társaság első ifjúsági elnöke.

hogy iparjai, a'millyen szük hatáskörüek, olly lankadatlanok voltak, annak bizonyságát a' mai nap mutatja, melly az ötvenéves intézetet még létezni látja. Nem is létezhetne ez, hacsak a' müvelődés' vágya, a' mellyből csírádzott, folyvást nem övedzené."[133]

Szász Károly is a művelődést emeli ki naplójában, amikor 1843-ban sikerül társaságot alakítania: „Betelt legkedvesebb eszmém az Egyesüljünk... Haton vagyunk, elegen arra, hogy célunk a' *mivelödés* telyesüljön. Örömöm nagy, nagyobb mint valaha."[134]

Az egyik pozsonyi örömünnepről beszámolva az *Életképek* levelezője is azt írja, hogy „ez egyesület közvetlen és egyenes czélja nem az, hogy költővé képezze az ifjat, hanem hogy alkalmat nyujtson önmivelődésre azon eszközökkel, mellyek az egyesület czéljához tartozhatnak. Illyen eszközöknek tartom a' felolvasásokat a' dolgozatok birálását 's eszmék fogalmazását, hogy ezek által, mint egy részről különböző tárgyak felett különböző nézeteket nyerjen az ifju, értelmisége fejlődjék 's érzelmei higgadjanak, nemesedjenek, 's az élet gyakorlati terére lépendő az oskolai évekért kárpótlásul némi positiv ismeretet szerezzen, ugy más részről a' szavalásban is gyakorolhassa magát."[135] Az *Életképek* már idézett soproni levelezője is hasonlóan foglalja össze a társaságok céljait 1847-ben: „Véleményem szerint, gyakorlatilag illyes körnek legközelebbi czélja: *tökéletesülés* a' *magyar nyelvben,* miként azt müvelt embernek irnia, beszélnie kell. Rokon vele: a' *gondolkodásra ébresztés* és *munkához szoktatás.* Másod czél, mint amazoknak következménye: *az ész- és sziv-képzés.* Mikre eszközül szolgálnak: *az olvasás, irásbeli dolgozatok, kölcsönös birálat, eszme-csere és szavalás,* — melly utóbbi egyszersmind czél ugyan, 's az ebben és a' dolgozásban szerzett ügyesség eredményül mutattatnak föl, — de azért a' főczél irányában eszközök maradnak."[136]

Így beszél célról és eszközökről a debreceni Egyesület egyik vezetőségi tagja, Szabó Mihály is székfoglaló értekezésében: „A' Cél — mondja —, mint minnyájunk előt tudva van, a' magunk tökélletesítése. Az eddig használt eszközök, apró versecskék, vagy elbeszéllések írása, idegen nyelvű munkák' fordítása 's a' szavalás. A' cél ollyan, mellynél nemesbet magunk elébe nem tüzheténk, az eszközök is helybe hagyhatók." „Jól választott 's célszerű eszközök tehát ezek. De tudva lévén, hogy minél töb eszközök által munkál valaki valamelly célra; annál kivántab fáradozásának sikere, bátorkodom ajánlani a' tisztelt egyesületi tagoknak, hogy tudo-

[133] Tóth János: „Mivelődjünk! ez századunk, ez Társaságunk jelszava." Megnyitó beszéd a SMT félszázados örömünnepén, 1840. máj. 30. SMT III. öm. 2.
[134] Szász, 10/b. 1843. nov. 5-én.
[135] Életképek 1844. júl. 10. II. 55.
[136] Uo. 1847. máj. 22. I. 21. sz. borítólapján.

mányos tárgyakra is — mellyek eddig sem voltak kirekesztve, fordítanák figyelmüket."[137]

Az iskolai oktatást kiegészítő művelődés fontosságát, s a társasági forma pedagógiai jelentőségét hangsúlyozza Tarczy Lajos professzor a pápaiak *Tavasz* című zsebkönyvének az előszavában: „A dunántuli ref. főiskola növendékei közűl, némely lelkesebbek belátván, mikép a puszta iskolai tanulás csupán alap, mellyre választékos magány foglalkozás rakhat szellemileg erős épületet, 1841-dik év tavaszán meg kérték az iskolai igazgatóságot, engedtetnék meg nékiök egy *képző társulat* alakítása, mellyben a tagok hajlamaik szerint, költői vagy tudományos munkák irásában, s szavalásban próbálhassák s gyakorolhassák erőiket." „Ugy voltam s vagyok meggyőződve mikép az ifjak közti véleményközlés, eszmezsurlódás — azon kivül, hogy folytonos gyakorlás által a gondolatok elmondásában bizonyos bátorságot s ügyességet teremt — az egyes tárgyakróli nézetet hatalmasan tisztítja, sőt némely tán örökre rejtve maradt magvakat is csirádzásra bir."[138] A sárospataki társaság megalakulásakor mondott beszédében, amelyet már idéztem, a társaságok művelődési céljáról és az egyesületi eszme fontosságáról beszélt Majoros András tanárelnök is.

Általában az *egyesülésről* mint korszerű, haladó célkitűzésről sokat írnak a társaságok tagjai dolgozataikban, ünnepi beszédeikben. Ezekből sokat megismerünk még,[139] itt csak egyből idézzünk néhány jellemző mondatot, Böszörményi Eleknek a debreceni Egyesületben elhangzott székfoglalójából: „A legújabb időszak 's jelen korunk az — írja — melly az egyesületek határtalan hatalmát az emberiségnek megbizonyítván, a' nemzeteket hatalmas karral emeli az egyesület nagy eszméjéhez... Az érintett egyesületi szellem létesité e' kisded egyesületet is, melly körére nézve ugyan szűk, de egyenes és mellékes hasznai eddig is számosak, 's még számosabbak leendők, ha a' tisztelt tagok nemes 's egymást viszonyosan serkentő törekvéseik közt folytatandják a' megkezdett pályát, mit forrón ohajtva, gyenge tehetségemhez képest eszközleni szent kötelességem leend, mint vólt mindeddig."[140]

Tehát magát az egyesületet, a társasági szervezetet, amely olyan nagy szálka volt a Helytartótanács szemében, tartották fontosnak, a korszerű művelődés kiváló eszközének. Ezt emelte ki a fentebb idézett néhány sorban Szász Károly is naplójában, ahol már korábban egy elmefuttatása

[137] DE I. jk. 68—70. 1840. nov. 28.
[138] Tavas, 1—3. További részét l. a 48., 106. lapon.
[139] Az értekezések fejezetében, l. a 457—66. lapon.
[140] DE I. jk. 75. 1841. jan. 16. A teljes szöveg DE ir. II. 1. L. még a 464. lapon.

végén lelkesen így kiált fel: „Egyesülyünk!"[141] Értekezéseikben a kérdésről szólva — mint látni fogjuk — külföldi példákra, a polgárosult nemzetekre, elsősorban Angliára és az Egyesült Államokra hivatkoztak. Az egyesületekben tehát a polgári átalakulás megtestesülését látták. „Ezek a társaságok — írja naplójában Haan Lajos, az eperjesi társaság egykori vezetőségi tagja — mintegy respublicát képeztek az iskolában." Éppen ettől félt a Helytartótanács és az uralkodó. Attól a „köztársaságtól", amelyben közakarattal készültek a törvények, s minden lényeges kérdésben a közösség akarata volt irányadó. Haan írja említett naplójában: „Ezek a' társaságok az iskolától egészen elkülönitetten müködtek. Volt saját könyvtáruk, pecsétjük, pénztáruk, szabadon választott tisztviselőik, um. elnök, titoknok, pénztárnok és könyvtárnok. A' választás ugy történt, hogy az év elején a' társaság összeült 's megválasztotta elöször is az elnököt, és ugy a' többi tisztviselőket. Ekkor azután az egész társaság elindult muzsika szóval az elnök lakására 's ott éljenek közt, more patrio, az elválasztott egyént vállára emelte 's igy ment el azután a' többiekhez. Nagyra vette, a' kit az ily megtiszteltetés ért. Én oly szerencsés voltam, hogy már a' második évben könyvtárnoknak, Eperjesen való lakásom utolsó évében pedig Vandrák tanár mellé alelnöknek választattam. Nem tudom mennyiért nem adtam volna ezt a' nagy kitüntetést!" Ugyanott a gyűlésekről szólva: „Ha a' felolvasott munkáról a' biráló kedvezöleg nyilatkozott, akkor kérdés támadt: érdemes e' az arra, hogy az érdemkönyvbe beirassék? 's e' fontos esemény szavazással döntetett el."[142] Az egyesületi életet mindenütt törvényekkel szabályozta az ifjúság. A törvényeket gyakran felülvizsgálták, a gyakorlat közben felmerülő kívánalmakhoz idomították, gyakoriak voltak az „alkotmánymódosítások", mert mindig jobb és jobb szervezeti formák kialakítására törekedtek.

A soproni Magyar Társaságban eleinte egészen rövid, néhány pontból álló *törvényt* alkottak, de egy-két év múlva már új pontokkal bővült a szabályzat, a reformkorban alakult társaságok pedig mindenre kiterjedő aprólékos gonddal állították össze szabályaikat, s természetesen újabb és újabb törvényeket fogadtak el a „félszázados Magyar Társaságban" is. „E javaslat egészen parlamenti formába van öntve" — mondja a kolozsvári református kollégium történetírója a Kabós Ferenc által szerkesztett törvényekről, s ezt elmondhatjuk a többi társaság törvényeiről is.[143] Leszögezik törvényeikben az egyesület már érintett, s általában mindenütt azonos célkitűzését. Így például az említett kolozsvári törvények is „ál-

[141] Szász, 5/b.
[142] Haan, 7/a.
[143] Török, III. 168. Az egyes társaságok törvényeit részletesen ismertetem a 355—89. lapon.

talános célul a művelődést tűzik ki, melynek eszközei az olvasás, eszmélkedés, társalgás, írás és előadás".[144] Intézkednek a gyűlések helyéről, idejéről, feladatáról, meghatározzák, hogy kik lehetnek tagok, tisztázzák azok jogait és kötelességeit, szabályozzák a tisztviselők választását, pontosan körvonalazzák a tisztségekkel járó feladatokat. Említettem már a társaságok első betiltásával kapcsolatban, hogy a harmincas évek végétől, helyenként már korábban is, fontosnak tartják feltüntetni az alapszabályokban a politikai kérdések kizárását. A következőkben bőven lesz még példa rá, hogy ezt az alapszabályi pontot mennyire nem vették komolyan. Helyenként történtek ugyan rá hivatkozások, főleg tanári részről, egy-egy politikai témájú munkával kapcsolatban, de látni fogjuk az adatokból, hogy a haladó liberális nemesség gondolatainak visszhangozását, a kiemelkedő közéleti nagyságok, Kölcsey, Wesselényi, Széchenyi, Kossuth és mások ünneplését, róluk versek írását nem kifogásolták még a felelősségtől jobban félő, ezért természetesen óvatosabb tanárok sem. Mindez nem vonatkozik a kispapok társaságaira, ahol nemcsak a politikai kérdések elől, hanem a külvilág minden kérdése elől igyekeztek elzárni teológiai jellegű működésüket. A protestáns kollégiumok diákjai azonban túltették magukat a politikát kizáró alapszabályon. Érdekes, hogy több társaságban a „vallásos búvárkodást" is mellőzendőnek mondja az alapszabály, s valóban keveset foglalkoztak vallási kérdésekkel.[145] Kivéve a politikával, illetve világnézettel összefüggő magyar egyháztörténeti kérdéseket: a magyar protestantizmus felvilágosultságáról és a Habsburg-ellenes protestáns szabadságharcokról előszeretettel írtak. Több dolgozat harcosan szembeszállt a klérus hatalmával.

A társasági gyűlések lefolyásáról általában úgy rendelkeztek, hogy hetenként két, kevésbé szorgos korszakban egy vagy két hetenként egy gyűlést rendezzenek. A gyűlések formája elég változatos képet mutat a 60 esztendő leforgása alatt. Az első időkről természetesen csak soproni adatainkból alkothatunk képet. Jó ideig könyvek olvasása, kivonatolása és önálló kis (verses vagy prózai) dolgozatok felolvasása töltötte ki a gyűlések idejét. Ezekhez társult hamarosan a bírálat. A századforduló után bevezették az „orálást" azaz a szavalást is, de a reformkorig csak saját munkáikat szavalták. Az egyes gyűlések felolvasói, illetőleg szavalói a legtöbb társaságban előzetes, kötelező érvényű kijelölés alapján léptek

[144] Török, III. 168.

[145] L. a 376. lapon a kolozsvári unitárius társaság, a 384. lapon a pesti egyetemi társaság törvényeit, és a 239. lapon Irányi Dániel levelét a pataki társasághoz az eperjesiek nevében.

fel, de lehetett önkéntes dolgozatot is beadni, önkéntes szavalásra jelentkezni.[146]

A tagsággal anyagi kötelezettség is járt, lapok járatására, könyvvételre tagdíjat kellett fizetni. Egy-két helyen arról is olvashatunk, hogy kiváló szegény sorsú tanulóknak a tagdíjat elengedték. A tagoknak a gyűléseken való megjelenését sok társaságban szigorúan megkövetelték, másutt, például Sopronban és Patakon kimondták ezt illetően is az önkéntességet, de a lelkesedés csökkenésével itt is szigorították a szabályt. A törvényekben kiszabott pénzbírság főleg Erdélyben divatozott. A tagok egyenjogúsága sem volt kezdettől fogva magától értetődő. Sopronban évtizedeken keresztül csak „időre-társ"-ként eltöltött év vagy évek után lehetett teljes jogú „munkás-társ" az, akit a munkás tagok erre érdemesnek ítéltek. Az előbbieknek nem volt joguk beleszólni a társaság ügyeibe. Pákh Albert indítványozott 1842-ben nagyszabású alapszabály-módosítást, s vezetése idején szüntették meg ezt a feudális „kiváltságokra" emlékeztető különbséget. A későbbi társaságokban általában minden jelentkezőt egyenlő jogú tagnak vettek fel, de voltak olyan társaik is, akik csak bizonyos olvasási díjat fizettek, ezért a könyvtárat használhatták, egyébként nem vettek részt a társaság életében, nem is tartották őket nyilván a tagok sorában. Különösen az első évtizedekben divatozott a tiszteleti tagság intézménye Sopronban, de találunk rá későbbi példát is, hogy a törvények intézkednek a tiszteleti tagok ügyében, s valóban kértek is fel ilyeneket.

A tisztviselőkkel kapcsolatban a protestáns iskolák társaságainál a már említett, szavazás útján történő választást kell kiemelnünk. Láttuk, hogy szavazással döntöttek más kérdésekről is, s néhány törvényszövegben azt is megszabták, mekkora többség szükséges egyik vagy másik kérdés eldöntéséhez. A tisztségek hozzávetőleg azonosak voltak minden társaságban, némelyikben több tisztviselőt választottak, különböző hatáskörökkel, másutt kevesebbel is megelégedtek. Érdekes és fontos itt még egyszer kiemelnünk, hogy a protestáns főiskolákban a tanárelnököt is ők kérték fel, s törvényeikben a tanárelnök jogait és kötelességeit is körvonalazták. A kispapok társaságaiban és az erdélyi társaságoknál tanárelnökről nem olvastam, csak felnőtt pártfogókról. Ezek az előbbieknél — látni fogjuk — teljhatalommal szóltak bele alkalmanként a kispapok ügyeibe, az utóbbiaknál viszont egészen kívül álltak a társaságon, csak az abszolutizmus erősödésével voltak kénytelenek a létében veszélyeztetett társaság vezetésére vállalkozni, például a kolozsvári református társaságban.

[146] A dolgozat szón a társaságok szóhasználatának megfelelően itt nemcsak prózai dolgozat értendő, a szó mai iskolai értelmében, hanem bármilyen munka, amelyen a társasági tag dolgozott. Használják mellette ilyen értelemben a munka szót is pl.: „Munkahozásra kijelöltettek", „Önkéntes dolgozatát olvasta fel" stb.

Nagy vonalakban ilyen törvények szabályozták a társaságok életét. Ennek a belső életnek, a társaságokban folyó munkának összefoglaló vizsgálatát három szempont érvényesítésével kísérelhetjük meg legeredményesebben. Elsősorban egymástól távoleső területeken élő *olvasóközönséget* foghatunk vallatóra a társaságok könyvtári adatait vizsgálgatva. De ugyancsak olvasóközönségként nyilatkozik ez az ifjúság a szavalati darabok kiválasztásával is, sőt olvasmányairól, irodalmi példaképeiről árulkodnak saját írásbeli próbálkozásai is versben és prózában egyaránt. Az olvasóközönség vizsgálata szempontjából, amely irodalomtörténetírásunknak fontos, de még kevés adattal rendelkező feladata, értékelhető elsősorban a társaságok emlékei közt található számos adat.[147] Jóllehet a társaságok tagjait mint fogékony olvasókat kell tehát látnunk, nem szabad mégsem lebecsülnünk a társaságok *írásra ösztönző* hatását. Egy sereg, az átlagnál műveltebb tollforgató értelmiségi, szép számú író és költő is került ki belőlük. Ez a második szempont, amely szerint értékelnünk kell a társasági munkát. Végül az előzőknél talán kisebb mértékű, de érdekes és eredményes volt a társaságok *irodalomközvetítő*, irodalompártolásra buzdító munkája is, amellyel az iskolák székhelyén a magyar nyelvápolás, irodalomfejlesztés gondolatát népszerűsítették, az iskolához közelálló nagyközönség körébe az új irodalmi alkotásokat, könyveket, lapokat, verseket eljuttatták. Ezeket a szempontokat figyelembe véve emeljük ki összefoglalónkban a későbbi fejezetek bőséges anyagából a legtanulságosabb adatokat.

Sok irányú működésükből, mint láttuk, a Helytartótanács csupán a *könyvek olvasását* akarta megengedni. Az erdélyi Gubernium még tovább ment, az olvasást is csak úgy engedélyezte, ha bemutatták a könyvtár jegyzékét, nincsenek-e benne tiltott könyvek. Legnagyobb könyvtára természetesen a soproni Magyar Társaságnak volt, a hosszú idő alatt mintegy másfél ezer könyvet gyűjtöttek össze. De pár száz könyve majdnem minden társaságnak volt. Jellemző a könyvtárakra, hogy szinte kizárólag magyar nyelvű könyveket gyűjtöttek. Több társaságban ezt határozatilag is kimondták, hiszen idegen nyelvű könyveket az iskolai könyvtárban találhattak. Könyvgyűjtésüket sokoldalúság jellemzi. Szépirodalmi, tudományos és közérdekű irodalomhoz tartozó könyveket egy-

[147] Erről a belső életről találhatunk a múlt század végén iskolatörténetekben, évfordulók alkalmával megjelent füzetekben, társasági történetekben a legkevesebbet, egy-két munkát kivéve. Így, sajnos, csak néhány nagyobb társaság bő kéziratos anyagát dolgozhattam fel, tehát a könyvtárakról, szavalatokról nyújtott kép nem lehet olyan teljes, mint az, amelyet a társaságok történetéről vagy nyomtatásban is kiadott munkáiról alkothatunk. A felhasznált adatokat részletesen a Könyvtáraik, Szavalataik stb. c. fejezetekben közlöm.

aránt szereztek be. E megállapítás alól ismét a kispapokat kell kivennünk: a pesti kispapok társaságáról tudjuk, hogy könyvtárukból 1840 után elöljáróságuk intézkedése teljesen kiszorította a szépirodalmi könyveket. Bizonyára a többi kispapi társaság könyvtára is erősen teológiai jellegű volt, akárcsak saját írásbeli tevékenységük.

A régi magyar irodalom kimagasló alkotásai csak elvétve találhatók meg egyik vagy másik könyvtárban, legtöbb természetesen a soproni társaságéban. A hagyományos nemzeti formák, Gyöngyösi és általában a formaújítás előtti magyar költészet képei, hangja, nyelve első zsebkönyveikben, a pesti Magyar Társaság kiadványában, a nagyenyedi *Próbá*ban és a soproni *Próbamunkák*ban élnek tovább.[148] A klasszikus formák saját próbálkozásaikban csak a századforduló után hódítanak, de a soproni könyvtárban megtalálhatók már a formaújító költők kötetei, sőt a prozódiai harc iratai is kivétel nélkül. Különösen nagy tisztelői voltak Révai Miklósnak. Halálakor külön gyászünnepséget rendeztek az emlékezetére, amelyről beszámolót küldtek a *Hazai Tudósítások*nak: „... Révai Miklósnak emlékezetét szomorúan inneplettük. Tartozó kötelességünknek véltük ezt mind azért, mivel nagy érdemeit a' Magyar Literaturában az egész Hazával együtt tiszteltük; mind, mivel személyében Kisded Magyar Társaságunk egy Első Rendbéli Levelező társával ditsekedett. Gyűlekezetet tartván az Ifjú Társak, elolvasták külömbféle vers nemekben készült munkáikat."[149] Kazinczy hatásáról a felvilágosodás kori társaságok megalakulásával kapcsolatban már volt szó. A soproni könyvjegyzékben levő nagyszámú kötete is bizonyítja népszerűségét és a társasággal való kapcsolatát. Könyveinek egy részét ő maga ajándékozta nekik.

Általában jellemző a soproni társaságra egészen a tízes évek végéig az írókkal, szerkesztőkkel való szorosabb kapcsolat, így sok könyvet és folyóiratot kaptak ajándékba. Már 1790 májusában ezt írhatják jegyzőkönyvükbe: „Eggy olly váratlan szerentsénk történt, a' mellyen való örömünket nem is tudtuk elegendőképpen érezni. A' Hadi Történetek' érdemes Irói e' következendö könyvekkel méltoztattak meg ajándékozni: 1. A' Hadi Történetek első darabjából két nyomtatványt 2. Hervey Sirhalmai 3. Alzir eggy szomoru Játék, 4. Kampe Erköltsös Könyvetskéjje, 5. Tornyos Péter eggy Farsangi vig Játék, 6. Eggy Jámbor Szándék a' fel állitandó Magyar Társaság eránt." Később ismét kaptak tőlük néhány

[148] Ebből a korból csak nyomtatott emlékeink vannak, mert a SMT első érdemkönyve még akkor elveszett, így kéziratos munkáik csak 1816-tól vannak, amikor az eltűnt érdemkönyvet újjal pótolták. *Vargha Balázs* (Berzsenyi. Bp. 1959. 13.) szerint 1803-tól van érdemkönyv, de erről nem tudok. Talán úgy érti, hogy az elveszett érdemkönyvet kezdték írni 1803-ban.

[149] Hazai Tudósítások, 1807. máj. 12. 329—31. Munkáikból is közöl mutatványt, köztük Hetyésy László, későbbi tanárelnök leoninusait. L. az 512. lapon.

könyvet: „7. Eggy Falusi Notarius Budai Utazása 8. Nándor Fehérvár meg vétele. 9. A N[agyságo]s Magyar Dámákhoz 's Kis Asszonyokhoz szollo versek, 10. Az ember gyülölés és meg bánás tzim alatt ki jött érzékeny játékbol eggy nyomtatványt. 11. Eggy nyomtatványt pedig a' védelmeztett Magyar nyelv tzimü munkátskából."[150] Ezek a könyvek alkották a könyvtár alapját, amely fél évszázad alatt tekintélyes nagyságúvá gyarapodott. Idézni fogom még Kazinczyról szóló első feljegyzésüket, amely szerint felkérték, hogy „mindenik munkájából eggy példányt küldjön" a társaságnak. „Az végeztetett — írják 1794-ben is — hogy ezután a' Társaság költségén tsak egy M. Ujság hozattasson-meg; 's hogy a más kettőt-is ingyen meg-küldjék, azt netsak reményljük, hanem kérjük-is. Parantsoltatott a' Secretariusnak, hogy e' szerént irjon az Ujjság-író Uraknak."[151] Több szerzőtől kaptak könyveket, folyóiratokat kérés nélkül is.[152] Ilyen személyes kapcsolatok kiépítésére a későbbi társaságokban is van példa, de már nem olyan jellemző tünet ez, mint korábban. A soproniak levelet váltottak például még a húszas évek végén Vörösmartyval,[153] de az irodalmi élet kiszélesedésével a társaságok természetszerűleg távolabb kerültek az íróktól, közvetlen kapcsolatuk inkább csak a társaságukból kikerülőkkel volt. Kivétel talán Petőfi, aki egy sereg társaságban megfordult mint ifjú költő, s látogatásakor a késmárki társaságnak ajándékozta versei kötetét.[154] Olyan adatot, hogy egy-egy íróhoz vagy szerkesztőhöz fordultak ajándékért, a soproni példát mindenben hűen másoló pesti evangélikus társaságnál találunk még a negyvenes években is. Ilyeneket olvashatunk a jegyzőkönyvben: „Az végeztetett, hogy Podmaniczky Fridrik és Bulovszky Vörösmarty és Szalay Urakhoz mennének a' könyvtár ügye miatt." — „Kossuth Ur kihez Finali és Leyritz kiküldve voltak, nem csak jóságos közbenjárása által megszerezte oskolánknak Landerer Urtól a Pesti hirlapot, hanem azonkivül könyvtárunkat hat uj könyvel ajándékozta meg..." — „Szalay, a hirlap és Wachot Imre, a divatlap szerkesztőjéhez küldötség neveztetett ki — a lapok megkérése végett; amahoz Ráday, Ivánka, Melczer, — ehhez Kende, Uher, Hoffmann." — „Császár Ferencz eö nagyságához küldötség küldetett, h[ogy] tőlünk kegyelmét meg ne vonja. Kineveztetett: Szirmay Pista, Ivánka Móricz, Márton Ferencz." — „Ugyan azon választmánynak megparancsoltatott, hogy Fáy András Úr munkáit, mint legjelessebb költőjét ki kérjék." — „Meghatároztatott, hogy a' Tudós társaság' titoknokához

[150] SMT I. jk. 6/a. 1790. máj. 22. és uo. 6/b. és 7/a. 1790. jún. 30. A számozás a jk.-ben is folytatólagos.
[151] Uo. 19/a. 1793. febr. 2. és 26/a. 1794. dec. 6.
[152] Részletes adatok a Könyvtáraik, folyóirataik c. fejezetben.
[153] Vörösmarty levelét l. a 167. lapon.
[154] L. a 245. lapon.

Schedelhez egy választmány menjen tisztelegni, e' választmány számára nézve 5 nél ne több, 3 nál kevesebb ne legyen." A küldöttségek be is számoltak sikeres útjukról, a Schedelhez küldött bizottság még azt is jelentette, „hogy Titoknok Úr szives fogadás mellett megigérte a' Társalomnak, hogy Barátjait is felszólítandja, hogy mennél több hasznos könyvekkel szolgálhasson".[155]

Könyveik nagyobb részét természetesen megrendelés útján szerezték meg a társaságok, vagy maguk a tagok adták be a könyvtárba. Sopronban például szabály volt, hogy minden távozó tag egy könyvvel szaporítsa a könyvtárat. Mind a könyvrendelésekre, mind a folyóiratok előfizetésére és a szavalatokra vonatkozó adatok azt bizonyítják, hogy élénk érdeklődéssel kísérték irodalmunk új jelenségeit, a fontos munkákat lehetőség szerint azonnal megvásárolták (híresebb könyvekre elő is fizettek az előfizetési hirdetések nyomán), s az új verseket is hamarosan szavalni kezdték a társaságok gyűlésein.

Tekintsük át röviden a század elejétől kezdve a társaságok olvasó közönsége és az irodalmi alkotások, írók közti kapcsolatot, s közben hadd hívjam fel a figyelmet egy-két érdekesebb jegyzőkönyvi adatra, amely a társaságok gyors tájékozódását, a kor irodalmával való lépéstartását mutatja. Kazinczy hatását kötetein kívül a nyelvújítás átvétele is tükrözi Sopronban. A későbbi társaságokban kevés szó esik róla, bár munkáiból több megtalálható a harmincas, negyvenes években szervezett könyvtárakban is. Amikor azonban ismert költők verseinek a szavalása megkezdődött Sopronban, Kazinczy kissé már a múlthoz tartozott, összesen sem sok versét szavalták, a későbbi társaságok közül pedig csak Pesten. Érdekes, hogy hasonlóan kimaradtak a szavalt versek közül Csokonai költeményei is. Pedig az ő kötetei minden feldolgozott könyvjegyzékben megtalálhatók,[156] itt-ott Csokonai-reminiszcenciák is felfedezhetők a diákok verspróbálgatásaiban, elsősorban humoros verseikben. A szavalást megelőző évtizedben valószínűleg nagy volt még a Csokonai-kultusz Sopronban, mert 1815-ben és 1816-ban ezt írták: „Felolvastuk példányul a minapi végzés szerint, hogy ti. midőn a' tanácskozás tartatik, némelly hiresebb szerzőknek munkáji olvastassanak fel, Csokonainak e' következendő darabjait: 1. Az Estve, 2. Az ősz, 3. A' nyár, 4. A' november, 5. A' Tél, 's ugyan ezeket a' mint gyenge ifjui erőink engedék, meg-is critizáltuk, szépségeket 's némelly bizonytalan kimondásoknak értelmét felfedezvén." Majd később is: „Csokonai Vitéz Mihály anacreoni Daljai-

[155] PMO jk. 8. 1839. dec. 17; — 30. 1842. jan. 12; — 92. 1844. okt. 29.; — 94. nov. 3. és nov. 10.; — 101. és 104. a XII. és XV. gyűlés.

[156] Részletes adatok a könyvtárakról és a szavalatokról szóló fejezetekben, a 400., 441—42. lapon.

ból olvastunk fel egynéhányat." Később azonban csak elvétve kerülnek elő Csokonai versei.

Annál maradandóbb hatást gyakorolt minden társaság ifjúságára a nemesi nemzet nagy ódaköltője, Berzsenyi Dániel. A fentihez hasonló feljegyzés csak róla van még abban a korban: „A' Tanátskozásra rendeltetett idő lévén, mivel semmi Társaságunkat illető fontos dolog nem adta elő magát, Berzsenyi Dániel Verseiből némelly jelesebb darabokat felolvastunk."[157] Nemcsak verseinek a kötetét találjuk a könyvtárakban, nemcsak az ifjú költők példaképe formában, nyelvben, kifejezésekben hosszú időn keresztül, hanem a húszas évek legnépszerűbb költője Sopronban a szavalás terén is. Népszerűsége, úgy látszik, nem sokat csökkent az évek során sem. Tudjuk, hogy igen élénk Berzsenyi-kultusz volt a harmincas években is a híres eperjesi társaságban,[158] s Pápán az 1845-ben megjelent *Tavasz*ban is ilyen Berzsenyi-utánzatban szólaltatja meg egy diák saját korának lelkes derűlátását:

A veszni indult hajdan erős magyar
Áttörni készül álma nehéz ködén,
'S áttörve a' vakság homályán
Látni eget, napot és világot.

Éleszti ismét a' Buda orminál
Gyujtott szövétnek fennlobogó tüzét
És látja a' derült egeknek
Fénymosolyát derülő hazáján.[159]

A negyvenes években a pesti evangélikusoknál és a nyitrai kispapoknál is újraéled a Berzsenyi-kultusz a szavalati adatok szerint. Ez a szónokló kor Berzsenyi erőteljes, szárnyaló ódáiban valóban a sajátjára ismerhetett, a nemesi pátosz kifejezését legjobban bennük találta meg.

A nemesség maradibb szemléletű, a század elején országszerte nagyon népszerű költője, Kisfaludy Sándor sokkal hamarabb feledésbe merült. Amikor meghalt, Pápán ugyan egész estet betöltő műsorral áldoztak az emlékének,[160] emlegették más társaságokban, idéztek tőle, de hatása korántsem olyan szembetűnő, mint Berzsenyié.

Nagy hatást gyakoroltak a század elején a soproni társaság tagjaira a magyar sajtó úttörő lapjai. Bizonyára egyes költőkre is felhívták e lapok a figyelmüket, de hatásuk talán még inkább kisebb dolgozataik, értekezéseik írásánál érvényesült. Az, hogy a latinnal, némettel szemben a magyar nyelv jogaiért folytatott küzdelemben a diákok olyan tevékenyen részt vettek, hogy erről a kérdésről olyan sok dolgozatot írtak, bizonyára nem utolsósorban a korabeli sajtó érdeme. Ez a sajtó hívta fel a figyelmüket a felvilágosodás új eszméire is, ebből ismerhették meg az alig in-

[157] SMT II. jk. 209., 216. 1815. nov. 18.; 1816. márc. 2.; 212. 1815. dec. 23.
[158] Sziklay, 221.
[159] PKT I. ék. 41. Tatay Pál Ferenczyhez c. ódája 1840/41-ből.
[160] L. a 292., 697. lapon.

duló magyar nyelvű tudományos élet eseményeit.[161] A bécsi lapok mellett azonnal felfigyeltek az első hosszabb életű, Pesten megjelenő lapra: „Nem kevés gyönyörűséggel értettük azt is — írják —, hogy Tekint. Kultsár István Úr *Hazai Tudósítások* neve alatt egy nemzeti és eredeti Ujságot fog kezdeni, a' melly tsupán tsak Magyar Országot fogja széles értelemben véve tárgyazni." — „Május 31dikén tartatott Gyűlésünkben felolvastattak Tek Kultsár István Urnak mind Tiszt. Előülő Urunkhoz, mind Társaságunkhoz intézett gyönyörű levelei. Ajánlja magát a' Hazai Tudósítások' nagy érdemű Kiadója, hogy leveleiből Társaságunknak is fog egy exemplárt küldeni taxa nélkül. Elvégeztük azon fellyül, hogy ezen kívül még egy példányt hozassunk."[162]

A soproni diákok gyors tájékozódását természetesen nagyban elősegítette, hogy az irodalmi élettel szoros kapcsolatban levő felnőtt pártfogóik, Wietoris, Raits, akiknek a könyvtárait kezdetben olvashatták is, majd később Rumy Károly és Kis János ráirányították figyelmüket az új jelenségekre. Így fizettek elő Kis János tanácsára (s először vele közösen) a *Tudományos Gyűjtemény*re mindjárt 1817-ben, s a következő évre vonatkozóan így határoztak: „... a' Tudományos Gyüjtemény a' jövő 1818-ik Esztendőre is meghozattassék Előfizetés által, de úgy, hogy azt magunk számára, 's könyvtárunk fényére, mint sajátot megtartjuk."[163] Ugyancsak Kis János ajánlására fizettek elő a *Felsőmagyarországi Minervára*. Röviddel megjelenése után írják jegyzőkönyvükbe: „Felolvastatván Felső Magyar Országi Minerva nevezetű folyó irásról tett jelentés, minthogy mind a' benne elő forduló tárgyak hasznosoknak láttattak, mind pedig minthogy az irás módja mellyel a' jelentés tétetett igen kellemetes volt és sokat igérő, hozzá járulván Fő Tiszt. Superintendens Urnak ajánlása, köz akarattal meg hozatni kivántatott, a' tisztekre bizván az, az eránt teendő rendeléseket."[164] Különösen nagy hatással volt rájuk a *Tudományos Gyűjtemény*, amely sok beszámolót is közölt a húszas évek társaságairól, elsősorban a soproni és pozsonyi örömünnepekről, részben társasági tagok vagy volt társasági tagok tollából.[165]

A költészetben további tájékozódásukat elősegítették a húszas években már megjelenő szépirodalmi évkönyvek és lapok. Amikor a szavalás megindult, Sopronban gyakori volt a lelőhely szerinti megjelölés a szerző neve nélkül (pl. *Auróra*ból, *Hébé*ből, *Erdélyi Múzeum*ból stb.). Ez azt

[161] A soproni diákok felvilágosodáskori kapcsolatait a lapokkal részletezem a könyvtárakról szóló, e kori dolgozatait ismertetem az értekezésekről szóló fejezetben.

[162] SMT I. jk. 177/b. 1806. máj. 24. és 31.

[163] Uo. II. jk. 255. 1817. dec. 17.

[164] Uo. III. jk. 1825. febr. 2.

[165] L. az örömünnepek fejezetében.

bizonyítja, hogy a szépirodalmi gyűjteményeket gyakran forgatták, s az új számokból a tetszetős verseket mindjárt meg is tanulták. Valóban ott szerepelnek az említettek könyvtárjegyzékükben is, az *Auróra* majdnem minden évből. Bizonyára ezek közvetítették hozzájuk a hexameteres hősi eposzok és elbeszélő költemények egyre jobban terjedő divatját, ami a húszas évek soproni verstermésére nagyon jellemző. Sopronban hathatott a hexameteres költészet divatjával a társaság egykori ünnepelt verselője és titoknoka, Döbrentei Gábor is, de a legnagyobb hatást ezen a téren is Vörösmarty gyakorolta.

Vörösmartyval egyidejűleg, sőt valamivel korábban még két másik híres költő hatása érezhető a reformkor kezdetén írt diákverseken a már említett Berzsenyin kívül: Kisfaludy Károlyé és Kölcsey Ferencé. Az ő hatásuk is maradandó. Kisfaludy hatása különösen a humoros elbeszélésekre mutatható ki. Pár évvel halála után pedig lépten-nyomon Kisfaludy-hatásról árulkodnak a verseik, mint például az egyik debreceni diáknak a mohi csatáról írt elégiája:

Ősi viták szomorú mezején andalgva bolyongasz
Nemzeti mély siralom néma tanúja Sajó! —

kezdi a költeményt, s Kisfaludytól veszi át a befejező sorok gondolatait is:

És te bolyongj némán, gyászos folyam, ősi atyáink
Szertelenül hullott hamvadozó porain;
S el ne hireszteld a késő századnak, a honra
Hogy romlást önnön magzati vétke hozott![166]

Kisfaludy népszerűségét, olvasottságát mutatják többek közt a pesti evangélikus társaság szavalati adatai, amelyek szerint 1839/40-ben még Vörösmartynál is többször szavalják. Ezt mutatja a sárospataki társaság érdekes könyvkiváltási katalógusa is: *Összes munkái*nak köteteit szinte egymás kezéből vették ki a könyvtár szorgalmas olvasói. A gyors beszerzés bemutatására hadd említsem még, hogy Sopronban 1831-ben megjelent műveit a következő évben már megrendelték.[167]

De elég sokszor cseréltek gazdát Sárospatakon Kölcsey *Minden munkái*nak kötetei is. A szavalatokról található adatok is azt bizonyítják, hogy Kölcsey vetekedett népszerűségben Kisfaludy Károllyal. A diákok költői próbálkozásaiban sok kifejezés, kép mutat Kölcsey hatására:

[166] *Baksay Dániel:* Sajó. Lant I. 1832. További részletei az 533. lapon.
[167] Kisfaludy műveiről részletesebben l. a 401. lapon.

A' Szabadsághoz.

Szálj alá hozzánk szeretett szabadság
Szálj alá s hintsed szemeid körünkre,
Mert te adsz nékünk diszes égi csillag
Fényt 's nemes érzést.

— írja egy soproni diák 1832-ben.[168] Egy debreceni diák pedig a negyvenes évek elején „száll vitába" tréfás szerelmes versében a *Vanitatum vanitas*-szal, átvéve annak kifejezéseit, versformáját.[169] Kölcsey azonban nemcsak költészetével hatott rájuk, s talán elsősorban nem azzal, hanem politikai, társadalmi mondanivalójával. Az említett kapcsolaton kívül, amely Kölcsey és a pataki diákok közt szövődött, bizonyítja ezt az is, hogy beszédeiből gyakran szavaltak gyűléseiken.

Költészetével legnagyobb hatást kétségtelenül Vörösmarty gyakorolt a reformkori ifjúságra. Már 1825-ben felajánlotta két soproni társasági tag a *Zalán futása* meghozatását, s ki ne ismerné fel Perlaky Sándor, soproni diákköltő *Árpád sírja* című versében *Zalán futása* és *Cserhalom* hatását:

Szent Csepely! Oh te még állsz! s nem rendét semmi erőszak
S késő százak után méltán villogtatod a' Nagy
Párduczos Árpádnak sirját fenséges alakban,
Szent Csepely a' te meződ a' hirnek büszke mezője![170]

Eposzai mellett színművei voltak ekkor népszerűek. A *Salamon király*ért (1827) már olvasatlanul is nagyon lelkesedtek, mert 1826. okt. 24-én felolvasták „Vörösmarty ur Jelentését Salamon királyról, melyet drámában ki ád", és azonnal szép számmal iratkoztak fel előfizetők. Ezzel kapcsolatban váltottak levelet a költővel, s a *Salamon* színre is került Sopronban. Hasonló gyors beszerzési adatokat találunk a többi társaságnál is Vörösmarty színműveiről.[171] Általában nagyon sok művével szerepel minden ismert könyvtárjegyzékben, s a harmincas évek közepétől kezdve ő a legünnepeltebb, legtöbbször szavalt költőjük. Majdnem kétannyiszor szavalnak tőle verset a szabadságharcig, mint a számszerűen utána következő Berzsenyitől, és a szavalt versek száma is kétszer annyi, mint az említett népszerű nagy költőké. Megfigyelhető egyébként, hogy nagy költőktől nagyon sok verset szavalnak (legtöbbször természetesen az irodalomtörténet által azóta is kiemelt híres verseket, tehát jó ízlésük volt a kortárs-diákoknak), ugyanakkor kisebb költőknek sokszor csak egy-

[168] SMT II. ék. Karsay Sándor verse. L. még a 92. lapon.
[169] L. az 571. lapon.
[170] SMT II. öm. 1832.
[171] L. a 404. lapon.

egy felkapott versét szavalják, de azt elég sokszor. Vörösmartynak is nagyon sok verse szerepelt tehát a szavalati darabok közt, de messze meghaladja többi versének az elmondását a *Szózat*.[172] A harmincas, negyvenes évek bő „verstermésében" rengeteg Vörösmarty-utánzatra találhatunk. Közülük ismét csak egyből hadd idézzek itt elöljáróban egy versszakot: *Liszt Ferenchez* írt ódájának nyilvánvaló utánzata ez a Deák Ferencet köszöntő vers 1841-ből (tehát a példakép megjelenésével azonos évből!):

Gyujtsd példáddal égő honszerelemre
A' tettekre edzett férfiút,
Hogy segítse a' közjót előbbre, —
Mellyre mindeniknek nyílik út —
S néha bár kell küzdni vészhabokkal
Küzdjön értte csüggetlen karokkal.[173]

Akárcsak Vörösmarty drámáit, hasonló gyorsasággal szerzik be a többi romantikus drámaíró műveit is a társaságok könyvtáraik számára, különösen nagy számban és gyorsan Szigligeti Ede és Czakó Zsigmond műveit. A színház, színművek, színészet láthatólag nagy érdeklődést váltott ki a társaságok tagjaiból, erre vallanak színelőadásaik is, amelyekről még lesz szó.

Hasonló kedveltségnek örvendtek a romantika regény- és novellaírói. Az első nagy hatású társadalmi regény megjelenésekor írják a soproni jegyzőkönyvbe: „Jelentették a könyvtárnokok, hogy ezen című Munkára *Bélteki Ház*, melly tsak most botsájtatott közre Fáy András által, pronumerálni annak reménylhető szépségét tekéntvén, jó volna. Ezt a' Társaság is jónak gondolván annak megvásárlását meg ajánlotta."[174] Megszerezték *A Bélteky házat* a többi társaságban is. A legnépszerűbbek mindenütt Jósika Miklós romantikus történelmi regényei voltak, azokat is rendre meghozatták a társaságok könyvtáruk számára, amint megjelentek. Kuthy Lajos, Nagy Ignác hasonlóképpen népszerűek voltak, hamar beszerezték őket. A romantikus történelemszemlélet történelmi tárgyú értekezéseiken is érződik, Horváth István különösen a pesti egyetemi társaságban gyakorolt nagy hatást Vasvárira és társaira. Ugyanakkor nagy hatással volt az ifjúságra a magyar realista regény megteremtője, Eötvös József is. Méltán híres regényeit megjelenésük után azonnal megszerezték minden társaságban. Ismerték politikai,

[172] Számszerű adatok a szavalatokról szóló fejezetben.

[173] SMT IV. öm. 1841. Borbély Lajos verse Deák Ferenchez címmel. További részletei az 549. lapon.

[174] Uo. IV. jk. 1832. jan. 28. Kiemelés a jk.-ben.

közéleti szereplését is, beszédeiből éppúgy szavaltak, mint Kölcsey szónoklataiból.

Nem kerülte el természetesen a társaságokat a szalon-költészet mesterkélt nyelve sem, dagályos képeivel főleg szerelmi költészetükben találkozhatunk. Tele vannak ezek a költemények az ifjak „kéjsugalló, lágy sóhajtásaival", „esdő vággyal", „nyögő reménnyel" és „tündérédes, reszkető dalok lengenek", s az ifjú vagy „felleli mennyjét" „a dicső alak lángoló ajkán", vagy arra kéri a sorsot, hogy a „bús fűznek tövében" örök nyugodalmat találjon. Különösen a debreceni *Lant*ban volt divatos ez a stílus. De megtaláljuk a szalonköltészet ismertebb nevű lírikusainak műveit a könyvtárakban is. Kunoss különösen népszerű volt a szavalásban, Császárt főleg Pesten kultiválták az evangélikusoknál. E költészet ízléstelen túlkapásaitól azonban nagyrészt megmentette őket az, hogy ízlésük irányítójaként Bajza Józsefet fogadták el, és sok versét szavalták a társaságok tagjai. Bajza maga volt a megteremtője ennek az érzelgős költői iskolának, de nem ment túl a kellő határon a természetesség rovására.

Az *Athenaeum*ot, a *Figyelmező*t és a *Kritikai Lapok*at is megtaláljuk könyvtáraikban. Sopronban már 1836-ban írják, hogy mivel „a' haza 3 nevezetes iróitól" szerkesztve megjelenik az *Athenaeum*, ezután azt hozatják meg a *Rajzolatok* helyett.[175] A napilapok olvasásában is történt változás: a *Magyar Kurír* és a *Hazai Tudósítások* háttérbe szorult a *Jelenkor* mögött. Társaságuk életéről most már nem Bécsbe, s nem is Kulcsár Istvánnak küldtek híreket a soproni diákok: „Felolvasá továbbá a' Titoknok a' Virágfüzér és a' Pesti Magyar Szinházra adott áldozat tárgyában a' Jelenkor Szerkesztőségéhez küldendő jelentését."[176]

A társaságok történetét vázolva utaltam már Széchenyi és Wesselényi népszerűségére, a tiszteletre, amellyel körülvette őket az ifjúság. A *Hitel* talán a kor legnagyobb hatású, legolvasottabb könyve volt körükben, beleértve a szépirodalmi műveket is. A politikai művek sorát szinte kivétel nélkül minden könyvjegyzékben Széchenyi munkái nyitják meg. A soproniak a *Hitel* megrendelésekor ezt írták a jegyzőkönyvbe: „Végére köz megegyezéssel meghagyatván a' Titoknoknak és a' Kincsesnek, hogy a' Cassa maradván'nyából ezen könyv »a Hitel« megvétessék 's Könyvtárunkat, mind külső szép formáját, mind belső értékét tekintvén, ékesitse, eloszlottunk."[177] Munkái olvasottságát mutatja, hogy többször adtak elő az ő prózájából is a gyűléseken, elsősorban a *Hitel*ből. Még a nyitrai kispapok is szerették volna elszavalni híres *Akadémiai beszéd*ét, társaságuk

[175] Uo. IV. jk. 1836. dec. 17.
[176] Uo.
[177] Uo. 1830. szept. 11.

pártfogójától, Grosser Jánostól azonban nem kaptak rá engedélyt a következő indokolással: „Dugonics társasága czélul tűzte ki magának a magyar nyelv művelését... e'végre nem csak szükségtelen, hanem nagyon is ártalmas hatásu a' szerencsétlen nemzeti tűrelmetlenség; ez csak pártszellemet szül, és szenvedélyes véleményi súrlódásokra gerjeszt, következőleg az ország által törvényesítendő műveltségi nyelvnek ügyét hátráltatja. ... az okosság és czélszerűség kivánja tehát, hogy a' társaság működéseiben mindent elmellőzzön mi nemzetiségi viszályokra csak távolról is alkalmat nyujthatna és ebbéli türelmetlenséget élesztheine. Igy a' társaság irányzatával épen ellenkezik olly dolgozatokat, vagy szavalási darabokat elfogadni, mellyek' tartalma bár mikép nemzetiségi viszályokra vonatkozik; a' miért is a' kérdésben forgó beszéd sem használható a' társaság' körébeni szavalásra."[178] Minél messzebbre az időszerű kérdésektől! — Ez volt ebben a súlyos kérdésben is a katolikus egyház már érintett felfogása, ezt képviselte Grosser is.

Bezzeg nem féltek a „véleményi súrlódásoktól" a híres protestáns társaságokban, amelyekben ekkor már nem Széchenyi mondanivalójára figyelt az ifjúság — sajnos, a nyelvkérdésben sem —; a polgári haladás útján tovább lépő liberális politikusok, mindenek előtt Kossuth volt az, akinek a szavára hallgattak. Említettem már a *Pesti Hírlap* népszerűségét, hadd emeljek ki itt még két jegyzőkönyvi adatot arról, hogyan váltotta fel a *Pesti Hírlap* Debrecenben a *Világot*, Sopronban a *Jelenkort*: „Csengery Antal és Szilágyi István tt inditványai, — mi szerint amaz az eddig járatott »Világ« helyébe a »Pesti hirlap« megrendelését óhajtá egyesületünk számára, — ez pedig az Athenaeum járatását ajánlá, — közhelyeslést nyervén egyhangúlag elfogadtattak, fizetvén e célre minden tag 25 krt a következő gyűlésig."[179] Sopronban pedig ezt olvashatjuk: „Minthogy a Pesti hirlapban majd mind azon tudósítások, mellyek a Jelenkor lapjait töltik, olvashatók, ez utolsó meghozatása megszüntetik. A többi lapok hozatala azonban folytattatik."[180] Széchenyi nimbusza ugyan még visszatérítette őket a laphoz: „A Jelenkor ..., hallván a társaság, h[ogy] gr. Széchenyi Istv. ez évre a Jelenkor térére ujra kiszáll, ismét meghozatni rendeltetett."[181] Valóban a következő évben járatták is, de egy év múlva véglegesen bejelentették, hogy „a Jelenkor szótöbbséggel járatni megszünt."[182]

[178] NyDT jk. 1844. jan. 21.

[179] DE I. jk. 89. 1841. jún. 19. 67. ülés. Volt már szó róla, s még látni fogjuk a következőkben is, hogy mindkét lap sokat foglalkozott ebben az időben a társaságokkal is.

[180] SMT V. jk. 86. 1842. szept. 17.

[181] Uo. 103. 1842. dec.

[182] A Jelenkor megrendelése uo. 116. 1843 nyarán, beszüntetése 1843. dec. 9.

Hogy a protestáns nevelési felfogás, amelyről már beszéltem, nem a „kényes" kérdések elkerülésére, „egyedül üdvözítő" megoldások elfogadására ösztökélte a protestáns iskolák ifjúságát, azt hadd érzékeltessék azok a könyvtári adatok is, amelyek Széchenyi és a konzervatívok, majd Széchenyi és Kossuth vitáira vonatkoznak. A *Hitel* ellen írt konzervatív munkák is megvoltak több könyvtárban,[183] de a *Kelet népe* után ott találhatjuk Sopronban Kossuth *Feleletét*, Fáy és Eötvös hozzászólásait is. Amikor Wesselényi *Szózata* megjelent, Sopronban és Debrecenben azonnal megrendelték, de Debrecenben hamarosan megvásároltak egy hozzászólást is: *Észrevételek B. Wesselényi Miklós szózatjára.* Lipcse 1843.[184] A *Szózat* beszerzésének a gyorsaságát Sopronban a jegyző is érdemesnek ítélte a megemlítésre: „Nevezetes — írja —, hogy a társaság alig hallván m[eg], hogy b. Wesselényi Miklós »Szózat a magyar és tót nemzetiség ügyében« kijött sietve tette megrendelését."[185] A közérdekű irodalomról lévén szó, ki kell még emelnünk, hogy nagy kedveltségnek örvendtek azok az úti élményeket közreadó könyvek, amelyek a polgárosultabb nyugatról tájékoztatták az olvasgató ifjúságot. Bölöni Farkas Sándor híres északamerikai útleírására többször hivatkoztak is dolgozataikban. Ő maga a kolozsvári unitárius társaságnak volt pártfogója és első részvényes tagja, az ő útmutatásai szerint szervezték a társaságot, s milyen jellemző, hogy a többi híresebb útleírás szerzője is mind egy-egy társaságból indult el: Hrabovszky Dávid, Tessedik Ferenc, Szemere Bertalan, Irinyi József. Az a művelődési vágy, amely diákkorukban társaságokba léptette őket, tovább ösztökélte a polgárosult világ megismerésére is, élményeik leírása pedig újabb művelődni vágyó ifjaknak jelentett eligazítást, útnak indítást.

A külföldjárásnak is része volt talán abban, hogy az erdélyi unitárius diákok társaságában hamarabb jelentkezett az új költői irány, mint a többi társaságban: Kriza János a berlini egyetemről, a Grimm testvérek működésének színhelyéről hozta magával a népköltészet iránti erősebb érdeklődést már a harmincas években, de legalábbis a berlini hatásra erősödött ez meg benne és társaiban.[186] Erdélyben egyébként sem volt olyan erős a „fentebb stíl" hatása, mint nálunk, így hamarabb érvényesülhetett az élő székely néphagyomány. Az unitárius társaság mintájára Siménfalván alakult falusi székely ifjúsági egyesület már 1838-ban azt ígéri levelében a kolozsvári diákoknak, hogy „széköl honi ujságokkal,

[183] Lásd a 425. lapon.

[184] DV jk. 1843. nov. 19. (Baloghy László toleranciát sürgető munkája.) A Szózatot 1843. jún. 14-én, uo. 41.

[185] SMT V. jk. 113. 1843. ápr. 22.

[186] Vö. *Horváth János:* A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 258.

regékkel, népdalokkal, eredeti széköl elmésségekkel" fog nekik kedveskedni.[187] A népköltészet iránti érdeklődés saját költői működésükön is meglátszott. A kolozsvári unitárius társaság *Remény* című zsebkönyvében nem sokkal a debreceni *Lant* szalonköltészete után már a népi hangvételű, népdal formában írt versek serege található. Szentiváni Mihály és Kriza János itt kiadott költeményei természetesen nem sorolhatók többségükben a „költői próbálkozások" sorába, éspedig nemcsak vitathatatlan esztétikai értékük miatt, hanem azért sem, mert ők s velük együtt a *Remény*nek még néhány munkatársa a kötet megjelenésekor nem diákok voltak már, hanem felnőtt fiatalemberek, ifjú költők. A népiesség mindenesetre velük és általuk vonult be szórványos korábbi kísérletek után a társaságok költői próbatételeibe. A *Remény*t ugyanis ott találhatjuk a többi társaság könyvtárában is, szavaltak is belőle verseket még Sopronban is. A sárospataki társaságból induló Erdélyi Jánost is Berlin hatása fordíthatta még fokozottabban a népköltészet felé. Híres népköltési gyűjteményét 1846-ban, mindjárt megjelenése után megszerezték Sopronban, Debrecenben és Pesten is.

A népköltészet iránti érdeklődést, a népiesség irodalmi stílusirányát erősíthette két másik volt társasági tag, az Eperjesről induló Szakál Lajos és az irodalommal Sopronban és Eperjesen kapcsolatba kerülő Székács József *Cimbalom*, illetve *Szerb népdalok* című gyűjteménye is, amelyeket szintén megtalálunk több könyvtárban. A diákok népies dalai Szentiváni sikerült költeményeinek a nyomdokain nem pusztán formai népiességről tanúskodnak, hanem demokratikus népszemlélet szólal meg bennük, többségükben a plebejus népiesség irányához sorolhatók. Nem véletlen, hogy a népdalok kezdődő divatjával egyidőben, a negyvenes évek elején vetnek fel olyan kérdéseket értekezéseikben is, amelyek a jobbágyság életével foglalkoznak: „Honunk, különösen a pór nép állapotjának rövid vázolata Mátyástól a mai időkig." „Adassék elő mitsoda változásokon ment által időről-időre a' jobbágyok állapotja Magyarországban, — mikor mitsoda törvények hozattak ezt illetőleg, — mik vóltak azon törvények okai és következményei."[188] „A magyar polgári szerkezet hisztóriájának vázlata" című debreceni értekezésben így emlékezik a szerző a Dózsa-felkelésre: „Végre n[em] állhatva a' nyomást, tömegben kelt-föl elnyomói ellen; 's ha a' soká v[issza]tartott erőkirontásában korlátot n[em] ismert, [me]lyik félt érheti ezért a' vád?... De az urak győztek; 's milly nemtelenül használták győzelmöket, mutatja az örökre gyászos 1514-ki hon-

[187] L. a 197. lapon.

[188] DH jk. 10/b. Szilágyi Zsigmond székf. értekezése 1843. máj. 20. és uo. 22/a. kitűzött pályatétel 1845. febr. 8.

gyülés, [ame]lyben a' jobbágyság *örökös szolgaságra* kárhoztattatott!!!"[189] Nem véletlenül akartak a pápai diákok sem Dózsa-témát tűzni ki Petőfi pápai évében a Képzőtársaság évi pályatételeként, amit már említettem, s az sem véletlen, hogy Orlay Petrich Soma az évi díjnyertes elbeszélésének cselekménye ugyancsak Dózsa táborában játszódik. A romantikus, szónokias balladái miatt is népszerű, sokat szavalt és olvasott Garay Jánosnak is egyik legtöbbször előadott verse ízes, népi hangú költeménye, *Az obsitos*. Ez az 1843-ban írt vers nagyon jól mutatja, milyen gyorsan reagáltak az újdonságokra: Pápán és Debrecenben már az 1842/43-as tanévben szavalták, Sopronban és a pesti egyetemi társaságban 1843/44-ben, Pesten az evangélikus líceumban 1844/45-ben. Hasonlóan népszerű, többször szavalt vers (éspedig mindegyik, jegyzőkönyvekből alaposabban ismert társaságban szavalják) Gaál József *Ólmos botok* című verse. Pesten Márton Ferenc szavalta nagy sikerrel, Pápán pedig Petőfi Sándor, a plebejus, demokratikus népi irány leendő vezére.

Petőfivel vonult be véglegesen diadalt aratva a plebejus népiesség a társaságokba. Az ő felléptével váltak a társaságokban is nagyon népszerű és olvasott divatlapok, a *Pesti Divatlap*, majd az *Életképek* az új irány terjesztőivé. Petőfi népszerűsége, sikere mindent elsöprő az ifjúság körében. Említettem már, hogy a soproni „magyar társak" irodalmi tájékozódását megkönnyítette a pártfogók, elsősorban Kis János irányítgató segítsége is. Az ősz költő szellemi frisseségét, tájékozódó készségét mi sem bizonyítja jobban, mint ez a jegyzőkönyvi idézet 1844 őszéről: „Jelentetett Főtisztelendő 's Nagyságos urnak azon szivessége, miszerint ő a társaság számára Petőfi verseire előfizetett. Ezen szives részvéte a társaság részéről azonban köszönettel vétetett, míg a könyv általadásakor ő nagyságának ünnepélyes köszönet határoztatott."[190] Ezután kivétel nélkül megrendelik Petőfi megjelenő köteteit a soproni diákok, s ugyanígy megtalálhatók kötetei a többi könyvjegyzékben is. A pesti evangélikus társaság jegyzőkönyve több nagyon érdekes feljegyzést tartalmaz Petőfi feltűnésével kapcsolatban. A feljegyzések mondanivalóját még hangsúlyosabbá teszi az a tény, hogy senki másról, senkinek a köteteiről hasonló mondatokat nem írtak a jegyzőkönyvbe. A váratlan „üstökös" megjelenése lenyűgöző volt a kortársakra, a kortárs ifjúságra is: „Ráday Pál Petőfy mostan kiadandó költeményeit megszerzendőknek indítványozá. Egy tisztelt vendégünk e költeményekre aláírási lapot nyujtott 's Elnökünk a társalom számára aláírt."[191] „Elnök Úr társal-

[189] DE ir. II. 53. Tóth Dénes székf. értekezése 1841. júl. 10. Kiemelés a kéziratban.

[190] SMT V. jk. „1-ső rendes ülés Tiszt. Elnök ur jelenlétében Őszelő 7 kén 1844."

[191] PMO jk. 92. 1844. okt. 27. I. gyűlés, XI. pont.

munk számára megszerzé *A Helység Kalapácsát* Petőfytől."[192] — Ugyanakkor „Fáy Béla társalmunk egyes tagjaihoz buzdítást küldött h[ogy] Petőfynek verseit megszerezzék magoknak."[193] — A megrendelt költemények hamarosan megkapták: „Elnök Úr... Petőfi verseit is béadá a' társalomnak 's ez utólsókból nehány költeményt a' remek költő megismertetése végett föl olvasott."[194] — „Ráday könyvtárnokunk a' Társalomnak Petőfinek egy kiadandó könyvét »Etelka sirján, Cziprus lombok«-at ajánlotta."[195] — „Elnök Ur egy uj könyvet ajánlott a Társalomnak; mellynek czime: János vitéz; köszönettel fogadtatott."[196] — Nemcsak a könyvtárakba vonult be diadallal Petőfi, gyűléseik szavalati darabjai közé is nagy számmal kerültek be versei már 1844-ben. Talán az ellene indított hajszával függ össze, hogy a következő tanévben bizonyos visszaesés mutatkozott ezen a téren,[197] de az utolsó két évben Petőfi lett a legtöbbet szavalt költő (bízvást általánosíthatjuk a meglevő soproni és pápai adatokat), Vörösmartyt is messze maga mögött hagyva. Amit a Vörösmarty-versekkel kapcsolatban már említettem mint szavalási jelenséget, az Petőfinél még szembetűnőbb: nem egy-egy versét kapták fel, hanem mindig újabb és újabb verseit szavalták. A versek számában összesen is csak Vörösmarty múlja felül, akinek a verseit már régóta szavalták, s a szavalatok számában is csak azok, akiket Sopronban két évtizedig szavalgattak. Ha azonban csak azt a néhány évet veszszük figyelembe, amelyekben az ő versei megjelentek, 1844 és 1848 között csak Vörösmartyt szavalták valamivel többször. Hatása az utolsó évek költői próbálkozásain is lemérhető. A népdalok elszaporodása is elsősorban az ő fellépésével magyarázható. Hadd idézzek itt elöljáróban két pápai verset, amelyek nyilvánvalóan a Képzőtársaság tiszteleti tagjának híres verseit utánozzák. Gondolatmenetében, formájában egyaránt Petőfi Pápán írt, első nyomtatásban megjelent versét, *A borozót* követi egyik volt iskolatársának, Kutasi Ferenc „2-od évi jogász"-nak a verse 1844-ben:

Üdvözlet.

Üdvözölve légy bor ága,
Tőlem, a'ki nedvedet,
Tágas öblü borkupából
Inni olly nagyon eped.

Nedved az, mi lelkesité
Dalra gyulni e' kebelt;
'S bátorit ha bumnak árja
Össze csap fejem felett.

[192] Uo. 94. 1844. nov. 3. XIV. pont.
[193] Uo. XIII. pont.
[194] Uo. 97. 1844. nov. 17. X. pont.
[195] Uo. 109. 1845. XVI. gyűlés.
[196] Uo. 110. 1845. márc. 16. XVIII. gyűlés, VII. pont.
[197] Részletes adatok a 452—54. lapon.

Nedved üzi el agyamból
A' borongó képzetet,
Hon 's leányért sziveremben
Gyujt magasztos érzetet.

'S mig a' néma sir ürébe,
Be nem int a' zord halál:
Létadó nedűdet inni,
Szomju torkom meg nem áll.[198]

Még érdekesebb, mert már az igazi Petőfi hangját utánozza Horváth Károly *A két virág* című népmonáncnak nevezett költeménye 1845-ből, amelyen nem nehéz felismernünk az alig valamivel korábban megjelent *János vitéz* hatását:

Még egyszer visszanéz Jancsi falujára,
Könybe lábbad szeme nagy búsulására, —
Elhagyta kedvesét, oda van mindene,
Bujdosásnak indult a' merre lát szeme.

„Hej miért nincs pénzem, mért nincs gazdaságom?
Nem lenne most illyen szörnyű bujdosásom,
Örömöm, mindenem lenne én galambom,
Boldogabb nem volna széles e' világon."[199]

Petőfivel együtt vonult be a társaságok könyvtáraiba és gyűléseire a többi fiatal író és költő, a Tizek Társasága is.

Összefoglalva mindazt, amit a társaságokban tömörült ifjúságról mint olvasóközönségről mondhatunk, meg kell állapítanunk, hogy a társaságok tagjai sok irányú művelődésre törekedtek, a szépirodalom, tudományos és közérdekű irodalom újabb és újabb fontos alkotásait meglepő gyorsan beszerezték könyvtáraik számára, élénk érdeklődéssel figyeltek a költészetben az ízlésirány változásaira, jó érzékkel választották ki az újat, előremutatót, hamar felismerték a maradandó értékű költeményeket, regényeket, azokat olvasták és szavalták, s tájékozódó képességük a folyóiratok és napilapok kiválasztásában is világosan megmutatkozott.

Amikor a társaságokról, mint *írásra ösztönző*, tollforgatást gyakoroltató műhelyekről beszélünk, elsősorban nem is arra kell gondolnunk, hogy nagy költők és írók kerültek ki belőlük, hanem arra, hogy abban a korban, amikor az iskola még egyáltalán nem tanította a magyar nyelvű fogalmazást, a társaságok módot nyújtottak erre, kedvet ébresztettek az írogatásra, és széles értelmiségi réteget neveltek, amely nem ijedt meg a gondolattól, hogy tollat fogva a kezébe hírlapi tárcáktól kezdve nagyobb lélegzetű tudományos munkákig, önéletrajzi visszaemlékezésektől iskolatörténetekig sok mindennel hozzájáruljon egyre jobban szaporodó magyar nyelvű sajtótermékeinkhez. De ha voltak közöttük

[198] PKT II. ék. 99.
[199] Uo. 103. 1845-ből. L. még az 581. lapon.

sokan, akiknek az írása nyomtatásban sohasem jelent meg, sem diák korukban, sem azután, az írásbeli gyakorlatozás bizonyára jobb tanítókká, lelkészekké, ügyvédekké tette őket, mint amilyenek különben lettek volna. Így látták ezt a résztvevők és a felnőtt kortársak, tanáraik is, amire vonatkozóan idéztem már például Tarczy szavait a *Tavasz* előszavából. Hadd említsem még Haan Lajos naplóját, amelyben azt írja, hogy amikor a negyvenes években egy békéscsabai beszámolója jelent meg valamelyik lapban, nagy tekintélyt szerzett vele megye-szerte, hiszen az egész megyében alig volt néhány ember, akinek írása jelent meg valahol. Erre az írásra pedig a társaságok adtak ösztönzést, nyilván onnan kapta Haan Lajos is.[200] A kolozsvári kollégiumban a mozgalmat kezdeményező Kelemen Jánosnak az elöljárósághoz beadott kérvénye 1828-ban hangsúlyozza a társaságnak a fogalmazás-tanításban, magyar nyelv- és stíluskészség fejlesztésében betöltött szerepét: „Látván azt — írja Kelemen —, hogy az idevaló Nemes Anya-Oskolába nem méltó buzgósággal kívánjuk mi Ifjakul a hazai nyelvet gyakorolni, 's hogy a megkívánható ismérettel nem bírunk annak Orthographiája, Syntaxissa, egyszóval Grammatikája, különböző Dialectussai, Stylisticája, belső természete, szépsége, pontomossága, s számtalan különös tulajdonságaira nézve; s hogy innen következik az, hogy ritka jó magyar levelet írhatunk, továbbá Conceptust, avagy Instantiát, s hogy ámbár tudjuk a Deákban hól kell Colon, punctum s' a' t s a magyarban sokszor egy comma sints a maga hellyén: bátorkodtam azon ártatlan szándékom telljesítéséhez fogni a mult oskolai esztendő kezdetén, hogy ezen kis Társaság öszveállításával segíthessek valamit."[201]

Az írogatás a legrégibb feljegyzések szerint egyébként az előbb tárgyalt szorgalmas olvasásnak volt mintegy következménye az első, felvilágosodás kori társaságokban. Amit a társaságok tagjai olvastak, arról társaik előtt igyekeztek számot adni. Ilyen egymás előtt való beszámolókról tudósít Domby Márton is Csokonai diáktársaságáról írt soraiban: „Amikor osztán valamelyik a maga könyvét elolvasta, s kisummázta; összegyűltek, s ezt a rövid summát egymás előtt elolvasták. Ezzel azt nyerték, hogy mikor közűlök mindenik csak egy könyvet olvasott is el, mindannyinak a velejét tudta, ahányan voltak a társaságban."[202] Ilyen beszámolókat jegyeztek fel gyűléseikről a soproni Magyar Társaság alapítói is: „El olvastuk hárman ugy mint N. P. és K. a' Magyar nyelv tanitó könyvből szedegetett jegyzéseinket; szedtük pedig ezekből a' könyvekből; N. az Ádáméból, P. a' Melibery-ból, Molnárból és Tsétsiből:

[200] Haan, 7/a.
[201] Levéltári anyagra hivatkozva közli Benkő, 48.
[202] *Domby Márton:* i. m. 19.

K. pedig Kalmárból. A' végzés e' volt, hogy ki ki eggy Aestheticus könyvet olvasson, 's két hét mulva hozza el a'mit leg nagyobb szorgalmatossággal szedegetett belőlle." — „H. a' Magyar Gramatikából való jegyzéseit, mellyeket Kövesdiből és Kleinból szedegetett, P. és K. az Iz érzés tudománnyáról, amaz Eberhard és Eschenburg, e' pedig Batteux szerint való munkájjokat olvasták el. 'S Eggyszer 's mind az végeztetett, hogy H. az Iz érzés tudománnyáról, N. pedig és P. a' Stylusnak közönséges tulajdonságiról a' Poézisnek különös nemeiről irt könyvekből hozzanak jegyzéseket."[203]

A következő évben önálló dolgozatok írására is vállalkoztak már, s mind jobban függetlenítették magukat az olvasott könyvektől, míg aztán később értekezéseik címeit kitűzve már nem hivatkoztak az elolvasandó könyvekre. Ezeknek az önálló fogalmazványoknak a tárgyát mindig közösen tűzték ki előre, sőt egy ideig az volt a gyakorlat, hogy a feladat kitűzése is egy-egy tag kötelessége volt a tagnévsor sorrendjében. A kitűzött tárgyakat tetszés szerint dolgozták ki, sokszor azonos tárgyat prózai dolgozatnak és versnek is. A jegyzőkönyvből eleinte nem is derül ki mindig világosan, hogy prózai dolgozatról vagy versről van-e szó, mert mindkettőt „munkának" nevezték, később aztán világosan megkülönböztették a „folyó beszédben" írt munkákat a „versekben", illetve „kötött beszédben" írottaktól.[204] Azt is mutatja írásbeli munkáiknak ez a fejlődése, hogy hosszú ideig a versírást épp olyan fogalmazási feladatnak tekintették, mint a prózai dolgozat megírását, amelynek csak a témáját kell kitűzni, s kiki természetesen meg tudja oldani a tanult szabályok alapján, mint egy számtan példát, vagy bármilyen más iskolai feladatot. A latin nyelv tanításának is fontos eszköze volt a versírás, a jegyzőkönyvből gyanítani lehet, hogy ők is írtak többször latin nyelvű verseket. Raits tanárelnökké való beiktatása ünnepén például „köszönni kellett Horváth Társnak Deák, Ajkay Társunk[na]k pedig Magyar versekbe".[205] Sokszor dolgoztak ki versben és prózában egyaránt olyan témákat, mint a halál, az évszakok, az ifjúság, a költészet, az este, a hajnal és különböző erkölcsi kérdéseket.

A reformkori társaságokban már jobban elválik egymástól a prózai dolgozat és a vers. Megjelennek az elbeszélések, szépprózai kísérletek, s végül vers és elbeszélés háttérbe szorítja a fogalmazványok, dolgozatok

[203] SMT I. jk. 5/b. 1790. ápr. 3. és ápr. 24., két egymást követő gyűlésen. L. még a 455. lapon.

[204] Részletesebb adatok az értekezésekről írt fejezetben.

[205] SMT I. jk. 17/a. 1792. nov. 4. Ugyanitt Kis János németül beszélt, s a magyar beszédeknél hangsúlyozzák, hogy magyarul mondták. A deák vers elnevezés másutt is előfordul latinul írt vers értelmében, az időmértékes magyar nyelvű verseket ritkán nevezik így.

írását. A társaságok világosabb látású tagjai, pártfogói tiltakoztak is az ellen, hogy mindenki költői babérokra pályázik. Az *Életképek* már idézett pozsonyi levelezője írja 1844-ben a társaságok célkitűzéseinek meghatározása után: „Ezért nem helyeselhetem, hogy, mint majd minden illy társaságnál a' tagok, a' megnyitó beszéden 's a' végszón kivül mindnyájan költeménynyel állanak elő. Ezt én az egyesület czéljának hibás felfogásából eredettnek hiszem."[206] Idéztem a debreceni Egyesületből Szabó Mihályt is, aki a tudományos tárgyakkal való foglalkozást sürgette. Székfoglaló értekezését így folytatta: „Valamely komoly tudomány' köréből vett tárgyróli értekezés, és ennek meg bírálása ugyanis, mind az iróra; mind a bírálókra; mind azokra, kik azt figyelemmel végig olvasták, vagy halgatták, igen jótékony hatást fogna gyakorolni."[207] A pápai diákok is állandóan napirenden tartották a kérdést. Szűcs Dániel tanító, alapító tag írta nekik Balatonfüredről tiszteleti taggá választásakor: „... *figyelmöknek nem csak költői tárgyakra kiterjesztését hathatósan ajánlván,* maradok Kegyeteknek hű szolgája, Szűcs Dániel tanító."[208] „Ne akarjunk továbbá mindnyájan költők lenni; tapintson kiki szivére, 's ismerje el, hogy benne költészeti művek irására sem valódi kedv, sem szellem nincs" — írja egy másik tiszteleti tag, Szilágyi Sándor Kisigmándról 1845-ben.[209] Amikor Kerkapoly Károly már másodszor nyerte el az értekezés pályadíját, „kijelenté, hogy azon ohajtástól vezérelvén, — bár a' társulat tagjai többet foglalkoznának a' komoly dolgozatokkal — nyert jutalmát a' pénztárban kívánja hagyni; azon célból, hogy az a' jövő évi tudományos kérdés koszorus megfejtőjének, a' szokott díj mellett kiadassék."[210] Úgy látszik, ennek sem volt elég foganatja, mert „a képzőtársulatnak komoly munkákbani hiányát érezve — olvashatjuk 1843 őszén — Petrich S. tag ur inditványozá, miszerint e' bajon csak úgy segithető, ha a' képzőtársulat hatályosan föllépve minden tagjának 2od izbeni munkahozatalára komoly munka irását tüzné ki." Orlay indítványa hosszú vita után „mint kényszerités elve, mi célra ugysem fogna vezetni, nem fogadtatott el". Helyette csupán engedélyt adtak, hogy minden tag nyújthat be tudományos dolgozatokat év közben is, nemcsak az év végi pályatételre, s „teljes bizalommal" szólították fel a tagokat, „hogy kiki, tehettségéhez képest a' társulat e' részbeni hiányán segiteni ne terheltessék".[211]

[206] Életképek 1844. júl. 10. II. 2. sz. 55.
[207] DE I. jk. 68—70. 1840. nov. 28.
[208] PKT ir. A: 7. sz. 1842. ápr. 14-én kelt levél. L. még a 287. lapon.
[209] Uo. A: 28. 1845. máj. 12-én kelt levél.
[210] PKT jk. 98. 1843. aug.
[211] Uo. 103. 1843/44. tanév, I. gyűlés.

Műfaji szempontból korántsem egységesek prózai írásaik, sok munkájuk van, amely az iskolai fogalmazási gyakorlatok ősének tekinthető, mások már megérdemlik a rövid tanulmány, értekezés elnevezést. Számunkra nyilván az utóbbiak az érdekesebbek, az előbbiek csak azt illusztrálják, hogy a társaságok valóban a hiányzó magyar nyelvi és fogalmazási oktatás pótlására szolgáltak. Különösen sok ilyen kis dolgozatot találunk Sopronban és a pesti evangélikus társaságban az egykori soproni diák, Taubner Károly elnöksége idején. Mindkét helyen lényeges feladat volt a nyelv gyakorlása, hiszen a tagok egy része a társaságban tanult meg magyarul írni és fogalmazni. Mint a hírlapokban közölt egyes örömünnepi műsorokból kiderül, hasonló kis fogalmazványokat szép számmal írhattak a felvidéki társaságok tagjai is. A három nagy református kollégium diákjai kevesebb fogalmazványt írtak, vagy egyáltalán nem írtak fogalmazványokat év közben, de nagyobb lélegzetű értekezésekre pályázatokat hirdettek, arannyal jutalmazva a legjobb munkákat. Kialakult a társaságokban az alkalmi beszéd műfaja is. Különösen szívesen szónokoltak gyűléseiken a patakiak; Sopronban, Pápán és Debrecenben viszont az alkalmi értekezés divatozott. A soproni Magyar Társaságban az örömünnepek bevezető és befejező értekezései lényegében a közönséget üdvözlő beszédek voltak, de egyúttal valamilyen kérdést boncolgató értekezések is. A Képzőtársaságban a bíráló tagok első bírálói felléptükkor voltak kötelesek értekezést felolvasni, az Egyesületben pedig minden tisztviselő előbb rövid székfoglaló beszédet, majd székfoglaló értekezést mondott, ami elég gyakran történt, hiszen havonként cserélték őket.

Mondanivalójukat tekintve is többfelé ágazók ezek a dolgozatok és értekezések, de a kor legégetőbb kérdéseitől nem tudtak, s bizonyára nem is akartak szabadulni írogatás közben a diákok. Kevés a „tiszta" tudományos kérdést tárgyazó munka, majdnem minden dolgozatba belejátszik valamilyen formában a haza kérdése, s korábban a felvilágosodás, majd a reformkori haladás. „Jelszavaink valának: haza és haladás" — mondotta Kölcsey, s mintegy utána mondják országszerte ezeknek a társaságoknak a diákjai prózai munkáik témaválasztásában. Ritkán foglalkoztak szigorúan nyelvészeti vagy irodalmi kérdéssel, de nagyon sokszor írtak a magyar nyelv és irodalom ápolásának a haza és haladás szempontjából való szükségességéről. A történelmi kérdések felvetésénél is legtöbbször saját koruk kérdéseire kerestek választ, s jellemző, hogy a történelmi példákkal is koruk eszméit igyekeztek igazolni: „Mi szentelte Hellast a' Hazák legkívántabbjává?" — teszi fel a kérdést Molnár György, a debreceni Egyesület titoknoka, s válaszol is rá: „Egy közérdek, a' *szabadság*. Mi tette a' görögöket a' nemzetek leg dicsőbjévé?

Egy közerő, a' *Honszeretet* és *Nemzetiség.*"[212] Sokat foglalkoztatták őket a magyar történelemből a „régi dicsőség" korszakai, főleg Mátyás uralkodása, azután a magyar függetlenségi és szabadságmozgalmak eseményei. A jog, filozófia, pedagógia, erkölcs kérdései, általában a tudományok mind-mind elsősorban haza és haladás szempontjából érdekelték őket.

Költői és szépprózai próbálkozásaik elsősorban olvasmányaik utánzatai, s mint ilyenek érdekesek. Láttuk, hogy a társaságokban is megszólalt a tiltakozás a „költővé képezés" célkitűzése ellen. Érdekes, hogy talán a sárospataki diákköltészet nagy hagyományának az eredményeképpen ott a jegyzőkönyv az egyesület legfontosabb feladataként a költészetben való előhaladást hangsúlyozza: „A' költéshez, mint fő czélhoz járulnak rokon eszközül a' szép müvészeti, nyelvtárgyi rendszeres, és más akármelly tudományos értekezések, ... és igy czélunkhoz, a' honnyelv és ízlés emeledéshez 1ször Költői — 2szor Szépmüvészeti — 3szor Nyelvtárgyi — 4szer Tudományos íratok által közelithetnek az Ifjú egyesület tagjai, de még is természetes, hogy a' költői tárgy légyen első."[213] A nem egész szabatosan fogalmazott szabályból kiderül, hogy végső soron ők sem célnak, hanem elsőrendű fontosságú eszköznek tekintették a „költést", s célul a magyar nyelv fejlesztését, a közízlés emelését tűzték maguk elé. Ebből is láthatjuk, hogy kezdettől fogva megvolt a társaságokban a költői alkotásra való hajlandóság, sőt a negyvenes években már mutatkozni kezdett ennek az egészségtelen túlhajtása is. Nem utolsósorban a társaságokból kikerült hírneves költők példája is hathatott a költői babérokra vágyó diákokra. De éppen a sárospataki társaság költőbüszkesége, Tompa Mihály tiltakozott örömünnepükről írt kritikájában a versfaragás ellen: „... örömmel tapasztalám, hogy az örökös rim-nyaggatás helyett, komolyabb nemben is igen szép előmenetelt tőn [a társaság]. Jutalmakat tüzött ugyan is ki, historiai, széptani, satyrai, s helyirati kérdések iránt, továbbá drámára és balladára, s csaknem mindenik kérdésre várakozáson felüli jóságu dolgozatokat nyert."[214] A verselgetés aránytalan terjedése elleni tiltakozásokat hadd zárja néhány sor Szathmáry Károlynak, a kolozsvári társaság egyik tagjának írásából. Amikor Medgyes Lajos 1846-ban arról panaszkodott az *Életképek*ben, hogy az erdélyi ifjúság nem műveli elég szorgalommal a szépirodalmat, Szathmáry ezt válaszolta: „Arra nézve, hogy »a' legszebb tér, hol az ifjuságnak működnie kellene; az *irodalom* is parlagon hever« — két megjegyzésem van: először, nem az irodalom a' legszebb tér, hol az ifjuságnak működnie kell, —

[212] DE I. jk. 60. 1840. aug. 15. Székf. ért.
[213] SIE jk. 3. A pataki diákköltészetről l. *Jánosi Ferenc:* A sárospataki református főiskola irodalmi élete 1800—1868-ig. Debrecen 1941.
[214] Pesti Divatlap 1845. aug. 7. 19. sz. 606—607. L. még a 275., 692. lapon.

bukdácsoló firkászaink ugyis elegen vannak: hazafinak legyen *az* ifju bár, vagy férfi, a' legszebb tér, hol munkálódnia illik, sőt kötelesség — a' *tettek* mezeje, — egyébiránt az irodalom sem hever parlagon Erdélyben..."[215] Viszont nem tagadhatjuk, hogy Arany János vélekedésében is sok igazság van az utánzó költészetről, ez is ide kívánkozik még: „Nagy fontosságot helyezünk tehát abban, hogy a költészet s általában a művészet terén minél több *jó* középszerű s ha tetszik, »utánzó« fussa szabad versenyét; nem mintha a középszerűséget becsülnők nagyra, de mivel ezek teszik lehetővé, hogy koronkint lángész álljon elé s mivel egy ily pezsgő, szélesen kiterjedt, hagyományos művészi élet nélkül a genie megszületik ugyan, de meg is hal, a nélkül, hogy léteztéről valamit tudna a világ."[216]

Amit a társaságok tagjai által írt költeményekről általánosságban el lehet mondani, azt nagyrészt elmondottam, amikor mint olvasóközönséget és mint nagy költőink utánzóit jellemeztem a diákokat. Versforma, nyelv, képek, gondolatok, sokszor még a gondolatmenet is mind, mind olvasmányaikat tükrözik. Itt a bevezetőben röviden tekintsük át még a témaköröket, amelyek jellemzőek költeményeikre. A felvilágosodást a legelső versekben éppúgy emlegetik, mint első prózai dolgozataikban. Emellett a nyelvápolás gondolata is megszólal több költeményben. A haza boldogítása állandóan visszatérő óhaja és célkitűzése verseiknek. A legelső időkben divatosak a propozíciós versek, a századforduló után a lakodalmi, temetési stb. alkalmi versek a legjellemzőbbek a soproni diákköltészetre. Ezután a „régi dicsőség" szólal meg lantjukon; a már tárgyalt irodalmi példák nyomán hősi eposzokat írnak. A harmincas években kevesebb lesz a propozíciós versekre különösen jellemző gondolati líra, több a kisebb elbeszélő költemény. A szerelmes versek divatja is ekkor erősödik, főleg a már szintén említett szobai költészet hatására. Később sok a szerelmes vers népdal-kísérleteik közt is. Fontosabb témaváltozás, hogy a párizsi forradalom és a lengyel események után megjelenik verseikben a nemzeti függetlenség és a szabadság eszméje. „A szabadsághoz" című, Kölcseyt utánzó, már idézett soproni vers így folytatódik:

A' szabadságért tanakodni láttam
Lengyel Országban, nemesebb barátit
A Szabadságnak, dalait rebegni
Nemzeti dísszel.

A' Szabadságért viadalba szállni,
Láttam a' Varsó fiait tüzessen
'S egyesült szívvel sebesen rohanni
Ellenek' ellen.[217]

[215] Életképek 1846. II. 378. „Az erdélyországi ifjúság. Medgyes Lajosnak."
[216] *Arany János:* Irányok. Összes prózai művei, 384. Franklin kiadás, é. n.
[217] SMT II. ék. Karsay Sándor verse 1832-ből. Részlet. Lásd még a 78. lapon.

Divatossá válnak az ódák, amelyekben a nemzet élő vagy halott nagyjait magasztalják, költőket, politikusokat. A gondolati lírából egészen a szabadságharcig megmarad, sőt nagy kedveltségnek örvend az epigramma. Ennek nem utolsósorban épp a költői ihlet gyors elpárolgása is oka: egy-egy jól-rosszul sikerült epigrammát csak kiizzadott az, akinek „munkát" kellett beadnia. Elbeszélő költeményeik közt sok a történelmi tárgyú. Ezekben gyakran találkozunk olyan témával, amelyet nagy költőink is megénekeltek évekkel vagy évtizedekkel később, ami Arany János tételét igazolja: hány gyenge próbálkozás előzte meg ugyanabban a témában is a remekművek megszületését, hátha nem születtek volna meg nélkülük! Így például a soproni diákok is megénekelték Szécsi Mária történetét és Buda halálát.[218] Egy debreceni ballada címe „Zách Visegrádon", s a leány így könyörög benne apjának:

„Ölj meg, ... kebelvirágaim
Mert elhervadtanak.

Kázmér a lengyel herczeg, ő
Orzá el kincsemet;

Büntárs királyném, ... sírkebel
Temess el engemet!"[219]

Sokat kellett még a magyar költészetnek és ízlésnek fejlődnie, hogy ugyanezt később a másik „debreceni diák", Arany János olyan művészi eszközökkel énekelje meg. A negyvenes évek irodalmi hatásáról szólva főleg a népiességet emeltem ki, s érintettem azt a politikai színezetet is, amely népi tárgyú verseikben meg-megjelenik. Ezek mellett nagyobb, főleg modern időmértékes versekben újra kifejezést nyert a lengyelek iránti erős rokonszenv. Ezzel egyidejűleg megszólalt költeményeikben a nemzethalál gondolata, helyet adva még a reformkor lelkes, derűlátó bizakodásának is. Mindezek a témák természetesen szintén nem önállóak, nem az ifjúság kezdeményezte őket, irodalmi példaképeik hatását ezeknél is nyomon követhetjük. Drámai és szépprózai próbálkozásuk sokkal kevesebb, mint a költeményük. Lényegében jellemeztem is őket, amikor rámutattam Kisfaludy Károly humoros elbeszéléseinek és a vad-romantikus beszélyeknek, drámáknak a hatására.

A társaságok írásra nevelő munkáját kívánták a tagok még eredményesebbé tenni a bírálatokkal. Kezdettől fogva hangsúlyozták a társaságokban a bírálatok fontosságát. „Az ő munkájjának barátságos meg itéléséért senki meg ne nehezteljen" — szögezik le 1790-ben a soproni Magyar Társaság első négy alaptörvénye közt.[220] A barátságos bírálat nem is maradt el, sajnos azonban Sopronban mindvégig csak szóban

[218] Uo. III. öm. Csengető István és Ugrik József verse.
[219] Oláh Antal verse, amely 1843. júl. 30-án dicséretet nyert, DE ir. IV. 40. sz.
[220] SMT I. jk. 5/b. 1790. márc. 27.

folyt, a jegyzőkönyvekből is csak annyit tudunk meg, hogy bírálgatták az előadott munkákat, sokszor még ezt sem jegyezték fel. Az 1793. évi „második alapítás" után gondoskodtak arról, hogy felnőtt „ítélő társak" még eredményesebbé tegyék bíráló munkájukat. Rendszeres, írásban is megörökített bírálat különösen Patakon és Pápán virágzott, de van érdekes adatunk Debrecenből is. A pesti evangélikus diákoknál is elhangzott mindig bírálat a jegyzőkönyvek szerint, de a bírálatok tartalmát nem írták le, s kéziratok sem maradtak ránk. Nagyon érdekes gyűjteménye maradt fenn a kolozsvári unitárius társaságnak: egy Bírálattár című kéziratos kötet, amelybe a sikeres bírálatokat bemásolták. Több társaságban állandó bíráló tagokat is neveztek ki. Minden társaságban hangsúlyozták, hogy a bírálatnak s ezzel együtt a vitának is minden személyeskedéstől mentesnek kell lennie. A sárospataki jegyzőkönyvben olvashatjuk: „*Kazinczy Gábor* Úr, mint a' Társaság rendes tagja által a *Pásztor Lány dalára* tett Recensiónak (:a' sok furcsa elmésségekkel teljesnek:), — a' Dal szerzője *Kún Dániel* Úr által írt *Antirecensiója*, — minekutánna Altitoknok Orosz Pál Úr, azt még az elolvasás előtt vastag és inhumánus személysértésekkel tellyesnek lenni declarálta, — a' Tekintetes Elölülőség által *felolvasatlanúl örökösen félretétetni* és megsemmisittetni parancsoltatott."[221] A részletes, írásbeli bírálat legszebb példáit is Sárospatakon találhatjuk a kolozsvári Bírálattáron kívül. Pápán ilyenek csak az év végi pályadíjak bírálatai voltak, de ezeket nem társasági tagok írták, hanem nevesebb írók, tanáraik, akiket bírálókul kértek fel, köztük Czuczor Gergely, Jókai Mór, Kovács Pál, Tarczy Lajos, Stettner Ignác stb. A pápai jegyzőkönyv ezeken kívül a társaság első éveiben ismerteti az elhangzott bírálatok lényegét, így részletes adatokat kaphatunk a Képzőtársaság híres tagjainak sikereiről és balsikereiről egyaránt.[222]

Megbírálták a szavalatokat is. A szavalatokat szónoklásbeli, „szájaló, orátori, deklamáló" gyakorlatnak tekintették. Így indultak meg már a század elején Sopronban, s a declamálás, szónoklás gyakorlását éppen olyan feladatuknak tekintették, mint az írásbeli, költői jártasság megszerzését. A kettőt össze is kapcsolták, ezért hosszú ideig nem az ismert költők verseit szavalták, hanem saját verset kellett Sopronban mindenkinek előadnia. 1802. október 9-én intézkedtek: „Az is el végeztetett, hogy a' rend szerint való munkákon kivül, tartozzék holnaponként minden Munkás Társ egy rövidebb munkátskát készíteni és azt a' Hónap' végivel a' többi Társok jelenlétében szájolni, a' végre, hogy igy az emlékezet gyakoroltatásán kivül, (:a'minek a'nélkűl is szükséges meg tör-

[221] SIE jk. 25. 1833. júl. 10. Kiemelés a jk.-ben.
[222] Részletesen l. a Bírálatok című fejezetben, a 614—21. lapon.

ténni:) a' mondásban is nagyobb készséget nyerhessenek."[223] Idővel rájöttek, hogy nagy költőink műveinek a megismerése és a deklamálási gyakorlat összekapcsolható. Akkor vehették ezt észre, amikor megingott a versírás és a nyelvtanulás közötti szoros kapcsolat elmélete. Valószínűleg az iskolában is kevéssé szorgalmazták már a latin versgyakorlatokat. Előbb-utóbb rá kellett jönniük (s ez a propozíciós feladat-versek megszűnéséhez vezetett), hogy a versíráshoz különösebb adottságok is kellenek. Jobb tehát, ha a kisebb tehetségűek Kazinczyval szólva: „másnak hagyják az áldozatot", avagy Petőfivel: „földhöz vágják silány dorombjukat", és inkább abban tökéletesítik magukat, amire nagyobb szükségük, s amihez több adottságuk is van. A „declamálásra" pedig nagy szükségük volt, hiszen túlnyomó többségükben lelkésznek, tanítónak, tanárnak, ügyvédnek készültek, s nem egy megyei vagy országos politikai szónok is került ki közülük. Elválasztották tehát a versírástól, és önállósították a szavalást.

Először azt panaszolja a jegyzőkönyv, hogy a deklamálók nem tanulják meg jól saját verseiket, majd néhány üléssel később részletesebben foglalkozik a kérdéssel: „Ezen szájolásról az a' meg-jegyzés tétetett, hogy ha bátor a' minapi Intés egészen sikeretlen nem esett-is; de még a' fő tzélt elnem értük. Mert az elmondást vévén tekintetbe, az egész szám közül többen akadoztak, mint declamáltak. És sokan a'kik tsak alkalmasint tudták-is munkájokat, hogy a' munka terhét magoknak könnyebbétsék, két rendből álló declamátiót, vagy egy silány Epigramát mondottak, melly azon felül, hogy szégyen vele fellépni a chatedrába a' köz-haszonért rendelt szájolás béli intézetből való játék-üzés. Hogy tehát en[n]ek utánna az órátori gyakorlás tulajdon tzéljával jobban megegyez[z]en, 's az elmére nézve is nagyobb haszon[n]al járjon, megengedtetik, hogy kiki a' főbb 's jelesebb autorokból a' velősebb és szebb helyeket declamatiónak választhassa, de a szerzőt mindenkor meg-kell nevezni."[224]

A későbbi, soproni példára szervezett társaságok már „készen kapják" a szavalás hagyományát. Érdekes ezzel kapcsolatban, hogy a pataki és a debreceni társaság kevésbé él vele, mint a pesti és a pápai. Ez is azt mutatja más különbségekkel együtt, hogy a debreceni és pataki társaság emezektől elkülönülő, nem soproni fogantatású, míg a pesti teljes egészében a soproni társaság másolata, s a pápainak is nagyon eleven kapcsolata van Sopronnal. Egyébként Debrecenben is, Patakon is többször hangsúlyozzák a szavalás fontosságát, de azért csak késve indul meg, és később is ritkán szavalnak. Szemere már 1832-ben azért ajánlja Po-

[223] SMT I. jk. 123/b.
[224] SMT III. jk. 1822. febr. 16.

zsonyból írt levelében pozsonyi mintára az örömünnep tartását, mert „így bejönne a' Declamálás is", amit ő különösen fontosnak és hasznosnak ítél, hiszen „hazánkban még kevesebb az ügyes szónok, mint a' jó író".[225] Ekkor azonban még teljesen hiányzott a szavalás gyűléseikről, végre 1843 őszén megállapítják: „A' szavalás; mint egyesületünk egyik lényeges célja, eddigi munkás körünkből, mondhatnók egészen száműzve lévén, vagy jegyzőkönyvünk hólt betűibe szendergett; életbe léptetése tekintetiből meghatároztatott, hogy minden ülés alkalmakor két tag szavalni tartozik, még pedig azon kötelezettséggel, — hogyha önkéntes szavalók nem ajánlkoznának, a' titoknoki hivatal nevezend ki szavaló egyéneket."[226] A következő két évben el is hangzott 20—20 szavalat, sajnos azután megszakadt a társaság élete. Debrecenben már sokkal több a szavalatok száma, bár itt is elég rapszódikusan változik. 1842 nyarán intézkednek is: „A szavalás ügye, melly jelenleg Egyesületünkben igen elhanyagoltatott, a' tagok figyelmébe ajánltatott, az Ülés által kitűnő részvéttel tárgyaltatott, 's annak tettlegi pártolására a' tagok felszóllíttattak."[227]

Pápán, ahol sok szavalat hangzott el, a szavalatok bírálatát is rögzítették röviden. Érdekes megállapítást tartalmaz a jegyzőkönyv Petőfinek két szavalatával kapcsolatban: „Szavalt Petrovics Sándor »Petikét« Vörösmartytól. Személyesitő szavalata több helyen jó: de testtartása, 's taglejtése nem kielégitő."[228] S egy fél év múlva: „Petrovics Sándor [ti. szavalta] „Szózatot" Vörösmartytól előrebocsátván »labdacsul azoknak, kiknek a' szinészi szavalástól gyomrok elromlott.« Melly kifejezéssel a' fölebbi gyűlésben a' szavalatról történt vitára célozott; egyszersmind az ellenkező véleményűek szavalatát akarta hanghordozásával és taglejtésével kigunyolni: mint a' társaság tekintetével meg nem egyező tény jegyzőkönyvileg megrovatni rendeltetett."[229] Tegyük mindjárt mellé, amit Orlay Petőfi szavalatáról általában ír, azután nézzük meg, vajon helytálló lehet-e, amit a második szavalattal kapcsolatban idáig Orlay és Jókai nyomán a Petőfi-kutatás megállapított. „Szavalatában is sok eredetiség volt — írja Orlay —, mellyel azonban társai nem tudtak egészen megbarátkozni, nagyon *színpadiasnak találták.*"[230] Orlay is, Jókai is úgy emlegeti a jegyzőkönyvileg megrótt szavalatot, hogy Petőfi „egy

[225] SIE jk. 24.

[226] Uo. 257. 1843. szept. 10. Szept. 17-én azt írják, hogy a kötelező fél évi munkahozás helyett is elfogadnak szavalatot, „legyen bár a' szavalandó darab nem saját műve is a' szavalónak".

[227] DE II. jk. 26/b. 1842. júl. 9.

[228] PKT jk. 40. 1841. nov. 17.

[229] PKT jk. 56—57. 1842. júl. 10. XLVII. gyűlés.

[230] Orlay: Adatok Petőfi életéhez. Idézi Hatvany, II. 52. (Kiemelés tőlem.)

kiéhezett tót diákot alakítva" „tótos dialectussal" szavalta a *Szózat*ot. Így került bele ez a Petőfi-irodalomba is. Véleményem szerint a leglényegesebbről feledkeztek el visszaemlékezéseikben, amit a jegyzőkönyv szövege őrzött meg, hogy tudniillik az ellenkező véleményűek *szavalatát akarta* hanghordozásával és taglejtésével *kigúnyolni,* tehát azokat utánozta, akik nem szavaltak olyan „színészies", mint ő. Hogy a vita Petőfi és a többi diák közt ekörül forogható, s nem a „tótos" kiejtés körül, azt Orlay fentebb idézett mondata is valószínűsíti. Erről a vitáról sajnos nincs a jegyzőkönyvben bővebb feljegyzés, lehetséges, hogy az idézett novemberi szavalatra vonatkozó bírálat után volt ilyen vita. Kétségtelen, hogy a közben eltelt fél év kissé hosszú idő, lehet, hogy későbbi szavalatánál volt ilyen vita, amit a jegyzőkönyv nem említ, de minthogy senki más szavalatánál sincs olyan megjegyzés, mint az ő novemberi szavalatánál, lehetségesnek tartom, hogy itt volt vita Petőfi „személyesítő szavalata", azaz bizonyára a Petike szerepeit eljátszó, „színészi" előadásmódja miatt. Ezt kifogásolhatták, s erre vágott ő viszsza későbbi szavalatával, ahol a *Szózat*ot minden póz nélkül, merev tartásban hadarta el, „labdacsul" az ő színészi szavalatát kifogásolók számára: így szavaltok ti! De akár a Petike elszavalásával kapcsolatban, akár egy későbbi szavalat miatt alakult ki a vita, s gúnyolta ki Petőfi az ellenkező véleményűeket, én e kis epizód lényegét a jegyzőkönyv alapján a színészi szavalásban látom, semmi esetre sem hiszem, hogy Petőfi anyanyelvéről vitatkoztak.[231] Talán nem is „tótos" kiejtéssel akart szavalni, hanem egyszerűen merev, mesterkélt stílusban, s ehhez változtatta meg még a kiejtését is. Orlay is megállapítja: „A gyűlés elismerte, hogy eszméjét sikerülten személyesítette meg, de mint a társaság komolyságával össze nem férhető előadást, megrovandónak ítélte." A sikerülten személyesített eszme pedig a jegyzőkönyv tanúsága szerint a színészi szavalást ellenzők kigúnyolása volt, s ezt a kigúnyolást rótta meg a társaság annak a társasági törvénynek az alapján, hogy bírálatban és vitában egymást nem gúnyolhatják ki a tagok. A megrovással egyébként saját magukat is elmarasztalták a diákok, mert előbb jót nevettek a kigúnyoltak rovására, aztán jöttek rá, hogy ez törvénybe ütköző cselekedet. („Elejétől végig kacagás kísérte — írja Orlay — s elnökünk Tarczy, nem kevésbbé mulatságosnak találta azt, mint mi.") Tegyük még ehhez hozzá, hogy egy későbbi, a szemtanúk elbeszélése szerint ugyancsak

[231] Hatvany (II. 79) a XLI. ülésre gyanakszik, ahol Petőfi Szemere versét, az Olympi Zeust szavalta, de úgy gondolja, hogy Petőfi idegen kiejtéséről vitázhattak, s ez sértette a származása miatt érzékeny költőt. Legújabban *Pándi Pál* a fentiekhez hasonlóan értékeli a Szózat elszavalását. Ő is a „színészietlen" szavalás kigúnyolását látja benne. (Petőfi. Bp. 1961. 60—61.)

„színészi" szavalásával végre diadalt aratott a költő: az *Ólmos botok*at is „személyesítve" adta elő az örömünnepen.[232]

Visszatérve a Petőfi szavalataival kapcsolatos kitérő után az írásbeli kísérletekhez, a társaságokban kitűzött pályakérdésekről, pályadíjakról kell még röviden szólnom. Az első korszakok társaságaiban nem találkozunk pályadíjakkal, a soproni jegyzőkönyvek később sem beszélnek róluk. Nem tudok arról sem, hogy a soproni mintát követő társaságokban, az erdélyiekben vagy az egyetemi társaságban pályadíjat tűztek volna ki. Ellenben mind a három magyarországi református kollégium társaságában találkozunk a pályadíjak kitűzésének szokásával. Pápán a megalakulás után pár hónappal, 1841 tavaszán már tűztek ki pályadíjakat, s azután is minden év munkájában lényeges esemény volt a pályázat kiírása, elsősorban a „tudományos" dolgozat címének a kijelölése. A pályadíjakra tiszteleti tagjaik útján még vidéken is gyűjtöttek pénzt, így tudtak például 1842-ben két-két arany jutalmat kitűzni lírára, balladára, novellára és tudományos kérdésre.[233] Gyűjtöttek a diákok között is, s az egyik diák gyűjtőívén olvashatjuk többek közt: „Egy szegény ördög $2^1/_2$ kr.+++ obsitos katona 10 kr." Kerkapoly Károly gyűjtőívén: „Kozma Sándor 3 forint, Jókay Moricz 2 forint." Az obsitos katona nyilvánvalóan Petőfi volt, akinek képzőtársasági tevékenységéről ez az utolsó feljegyzés.[234] Debrecenben is tűztek ki hasonlóképpen pályadíjakat, amikor az Olvasó Társaság átalakult, s az írásbeli munkák készítését is céljául tűzte ki. Még akkor is olvashatunk év végi pályakérdésekről a társaság utolsó éveiben, amikor évközi munkájuk már ismét csak a könyvek, folyóiratok olvasására korlátozódott.[235] A buzgóbb és tehetősebb tagok is tűztek ki pályadíjakat eltávozásukkor, így például Pápán Puzdor Gyula, Debrecenben Szabó Károly.[236] Találunk olyan adatokat is, amelyek pártfogó tanárok pályadíjairól tudósítanak. Debrecenben Lugossy József, Sárospatakon Pálkövi Antal tűzött ki pénzjutalmat dalra, illetve értekezésre.[237] Sárospatakon, Pápához hasonlóan, szép eredménnyel gyűjtöttek a diákok között is a Szépműegylet pályadíjaira. Lelkesedéssel írja Pásztor Dániel titoknok a társaság jegyzőkönyvébe: „... megértük az időt, mellyben bár világi nagyjaink s hatalmasaink szép-

[232] Orlay elbeszélését l. Hatvany, II. 79., az Ólmos botokról szóló visszaemlékezéseket pedig uo. 82—90.

[233] A nyertesek: Ács Károly, Petőfi Sándor, Orlay Petrich Soma és Kerkapoly Károly.

[234] PKT jk. 72.

[235] L. a 281., 484. lapon.

[236] PKT jk. 217. Puzdor 1847. dec. 3-án 150 forintot adományozott, évi kamatát népies költemény pályadíjaként tűzve ki. — DOE jk. 16. 1842. nov. 12. Szabó Károly pályadíja történelmi elbeszélésre.

[237] DOE jk. 249. 1846. — SIE jk. 278. 1844. nov. 30.

műegyletünk dajkálására, cselekvőlegi fölsegéllésére eddigelé nem léptek föl olly hévvel, olly buzgalommal s részvéttel, mint a' milyet magas állásuk 's miveltségök remélleni engede; enmagában szépműegyletünkben fejlik ki az erő, melly hatni, alkotni és teremteni törekszik. És bár nem sajátunk az élők felett dicsérő szavakat hangoztatni, annyival kevésbé enmagunk tettei felett birói pálczát törni hogy önzés bünével ne vádoltassunk, szabadjon mindazáltal nyilvánítanunk, szabadjon azon őszinte nyilatkozatban kifejezni magunkat; hogy ha az áldozatra 's áldozókra mindig hálásan emlékezik az utókor, bizonyára olly czélirányos, olly üdvös, olly jóltevő egy sincs, mint a' tudományos és erkölcsi haladást eszközlő egyesületek oltárára nyujtott áldozat..."[238] Talán a sárospataki—eperjesi kapcsolat eredményeképpen, vagy az Athenaeumnak a három említett társaságot ismertető cikke alapján tűztek ki pályadíjakat Eperjesen a negyvenes évek végén. Az *Életképek* tudósítójának erről írt beszámolója is azt bizonyítja, hogy a soproni mintájú társaságokban nem tűztek ki korábban pályadíjakat: „Miután egyszer már tevénk említést az itteni ev. tanuló-ifjuság képzőtársulatában ezidén legelőször létrejött pályázásról, jónak tartjuk ennek eredményét is az olvasó közönséggel, különösen az ezt közelebbről érdeklő illynemü társulatokkal tudatni... Igen óhajtható volna, ha ezen pályázás minden, a honban létező illynemü képzőtársulatoknál divatba jőne! általa bizonyosan előidéztetnék az olly szükséges — de jelenben majd mindenütt egészen kihalt — ifjui nemes verseny; és igen hathatós ösztönül szólgálandna a tehetségek kiképzésére."[239] Van adatunk arról is, hogy a szegedi piaristák társaságában balladára tűztek ki pályadíjként könyvjutalmakat, s a nyerteseknek ünnepélyesen adták át Berzsenyi, Kölcsey és Kis János költeményeit.

Adatainkból az derül ki tehát, hogy a negyvenes években vált divatossá a pályadíjak kitűzése. Feltevésem szerint ebben is a „nagyirodalom" példája hatott rájuk, éspedig a Kisfaludy Társaság pályázatai. Ennek Debrecenben igen nagy hatása lehetett, hiszen debreceni diákok nyerték a balladapályázatot 1838-ban és 1839-ben.[240] Debrecenben alakulhatott ki legelőször ez a szokás, s onnan kerülhetett át a vele kapcsolatos diáktársaságokba. (A pápai tanárelnök, Tarczy Lajos katedrája elfoglalása előtt többek közt a debreceni kollégium életét is tanulmányozta, s általában a három kollégium kapcsolata elég élénk volt.)

A nagyszámú költemény s a kevés elbeszélés közt a jobbakat válogatva lépten-nyomon egy-egy később ismertté, sőt nevessé váló költő vagy író ifjúkori művei akadnak a kezünkbe. Ennek a munkának a célkitűzését meg-

[238] SIE jk. 273. 1844. szept. 22.
[239] Életképek 1847. jún. 12. 24. sz. borítólapja. L. még a 245., 626. lapon.
[240] L. a 219—21. lapon.

haladja ezeknek a zsengéknek írónkénti vizsgálata, hogy megmutatkoznak-e bennük, és mennyiben mutatkoznak meg a későbbi „oroszlán-körmök". Itt csak arra akarok kitérni, hogyan nyilatkoztak ők maguk a társaságban eltöltött időről, ottani indulásukról. Valószínű, hogy a legnagyobb tehetségek, Petőfi, Jókai s még mások is a társasági mozgalom nélkül is nagy írók vagy költők lettek volna, mégis mindnyájan, akik nyilatkoztak, úgy beszéltek a társaságukról, mint arról a helyről, ahonnan írói pályájukra elindultak, amely ösztönzést adott nekik. Sok híres író, tudós és publicista, szónok és színész került ki a társaságokból, s szép számmal voltak olyanok is, akik ugyan közismert nevet nem vívtak ki írásaikkal, de tevékenységükkel elérték, hogy irodalomtudományunk számon tartja őket. Hadd álljon itt tehát néhány író nyilatkozata arról, hogy számukra a társaságok „költői iskolának" is kitűnőek voltak. Mindenekelőtt a pályája legelején álló Petőfit idézzük, aki lelkesedéssel számol be barátjának, Szeberényi Lajosnak arról, hogy megjelent az első verse, és hogy pályaműveit már benyújtotta a pápai Képzőtársaságban: „Édes örömmel függök serdülő »képző társaság«-unk növekedésén; és az valóban növekszik... Már beadtuk pályamunkáinkat, e hónap 30-kán lesz örömünnepünk, melyben a jutalmat, s dicséretet nyert munkák elszavaltatnak s felolvastatnak. A jövő évre zsebkönyvet fogunk kiadni, érdemkönyvünk jobb műveiből."[241] Jókai is azt írja Pápáról később a Képzőtársaságra vonatkoztatva: „Áldott légyen a láng, mely utamra rávilágított, áldott légyen a kéz, mely arra rávezetett... Milyen komoly dolog volt az! A tagok mind teljes számmal jelen. Tarczy tanár volt az elnök. A tagok által benyujtott szépirodalmi és esztétikai munkák kiadattak birálatra s azután az ülésen felolvasták a művet és a birálatot. Mindenki elmondta rá észrevételeit... Versenyeztünk a nyelvtanulásban; versenyeztünk a pályázaton; megmondtuk egymásnak hibáit s örültünk egymásnak a diadalán, sikerén. Ez az igazi barátság."[242] Haan Lajos, Sárosy Gyula jó barátja, írja naplójában: „... ami kiképzteté-semet illeti, legtöbbet köszönök még is az úgynevezett *magyar és tót társaságoknak*". „Egyébiránt az én időmben élte az eperjesi Collegium fénykorát... Különösen a' magyar társaság sok jeles fiut számlált kebelében... Ezek mind mint költők, irók, publicisták, zenészek kitüntek."[243] Vahot Imre, aki ugyancsak Eperjesen tanult, s akit Haan fel is sorol nevezetes barátai között, emlékirataiban szintén kiemeli a társaságnak az írói pályára irányító hatását. Elmondja, hogy a vakációban Pestre kerülve az eperjesi társaságtól kapott indíttatásnak megfelelően a már akkor híres írók után

[241] Petőfi levele Szeberényihez. Pápa 1842. júl. 7. *Petőfi Sándor:* Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 212.

[242] *Lampérth Géza:* A pápai református főiskola története 1531—1931. Pápa 1931. 193—94. Idézi a Képzőtársaság rövid történetében.

[243] Haan, 7/a.

érdeklődtek: „... fiatalkori hajlamainkra nézve jellemző az, hogy Pesten az írókat, kiktől olvastunk valamit, tudván, hogy hova járnak étkezni, vagy kávézni, csakhogy külsőleg is megismerhessük őket, órákig ellestük, s Vörösmarty, Bajza, Czuczor, Széchenyi István, Helmeczy — ki a szavakat elmetszi, — kegyeletteljes csodálkozásunk tárgyai voltak."[244] Hogy milyen nagy jelentősége volt egy-egy kis irodalmi társaságnak még a későbbi írók életében is, azt Kriza János önéletrajzából is felmérhetjük. Kriza, mint írja, már kisdiák korában ügyes verselőnek bizonyult. „Azonban a magyar versekre nem kaptam oly szép Lektákat, mint a latin versekre; sőt komolyan intett [ti. a tanító], hogy új, még szokatlan szókat használni óvakodjam. Ugyanis csak togatus koromban — mintegy 18 éves lehettem — midőn legelőször kaptam mintegy történetből kezemhez néhány újabbkori magyar irót, mint Kazinczy Ferenc, Fáy András, többre nem is emlékszem, hogy olvastam vagy ismertem volna 19 éves koromig... Sz. kereszturi vén deák koromban megizelintvén egy-két újabbkori irónk bájoló művét, nagy mohón estem neki az új irodalom olvasásának 1829 óta, midőn a kolosvári collegiumnak lettem togatus vagy egyenruhás diákjává."[245] Ekkor alakították meg társaságukat, s a mohó olvasást ott folytatták, megbeszélve közben saját kísérleteiket is. A másik kolozsvári társaságra Gyulai Pál emlékezett vissza szeretettel 1862-ben búcsút véve a kolozsvári református kollégiumtól: „... ez az iskola az, melynek neveltetésemet köszönöm, s olvasó és önképző társulatában lobbant volt fel szivemben a lelkesülés a magyar költészet és irodalom iránt. Jól emlékszem midőn olvasó szobátokban először olvastam Kisfaludy Sándort és Vörösmartyt jól emlékszem, midőn ugyanott először szavaltam el társaimnak első kisérleteimet. Oh édes emlék!"[246] Egykori tanárelnökének, Majoros Andrásnak a ravatalánál Erdélyi János mondotta: „... magamat látom a mult előterén, egykori társaimmal ez iskola kebelében, mintegy 20—22 évvel ezelőtt, a nagy emlékezetü Nyiry István és elhunyt társunk elnöksége alatt... ez anyaiskola ifjai közé behatott a lélek, s ma már csak emlékezet az mindnyájunk előtt, hogy itt egykor az iskolai tanitványokból egy nyelvmivi társaság ülésezett, tanácskozott, két tanár jelenlétében... Visszanézve mint emlitém, husz huszonkét év előtti korra, ezóta az én életemen is sokképen fordult a szerencse, és ha van érdeme az őszinteségnek, fogadjátok el tőlem e vallomást, hogy igen sok másokon kivül, kik irókká lettek, bennem is, ki a magyar irodalmi pályának egyik napszámosa vagyok, ő gyujtotta meg az első lángot [ti. Majoros], előbb ugyan még mint tanitóm a költészeti osztályban; később mint elnököm

[244] Vahot, 137.
[245] Kriza János önéletrajza. Ker. Magvető 1912. 40—45.
[246] Hölgyfutár 1862. júl. 1. 78. sz. 620.

az emlitett nyelvmivelő társaságban; és legyen e vallomás az én hálám az ő emlékezetének!"[247]

Harmadik szempontunk szerint kell még szemügyre vennünk a társaságokban folyó munkát: milyen volt *irodalomközvetítő* szerepük, hogyan toboroztak irodalmi közönséget? Már könyvtárukkal és folyóirat előfizetésükkel is láttak el irodalomközvetítő feladatot a soproni diákok, s hasonló kísérletre másutt is van adat. Kikölcsönözték ugyanis könyvtári könyveiket kívülállók is, folyóirataik, hírlapjaik pedig, különösen az első évtizedekben, körutat tettek a felnőtt olvasók körében. Az erre vonatkozó adatok közül csak egyet emeljünk itt ki, a társaság könyvtárának híres költő olvasójáról szóló feljegyzést: „... jelentést téve Göndöcz Bibliothecariusunk, hogy némelly külvalók is szándékoznak a' társaság' könyvtárából olvasni, 's ezek közt Tek. Káldy Pál és Bersenyi Dániel Urak, az érette járandó pénzt egész esztendőre le-is fizették; az első a' szokott 2 fr., az utóbbi pedig 2 fr. 16xrt."[248] Ez az első alkalom, amikor Berzsenyi nevét olvashatjuk a társaság jegyzőkönyvében. Természetesen nem tudták még a soproni diákok, hogy a későbbi híres írót tisztelhetik könyvtáruk olvasójában. Még amikor 1803-ban másodrendű levelező taggá választották (a neves írók elsőrendű levelezők voltak), akkor sem ismerhették a költőt, csak iskolájuk egykori diákját, Kis János barátját akarták megtisztelni. Évtizedek múlva találunk a sopronihoz hasonló könyvkölcsönzési törekvésre adatot Debrecenben. Jó híre lehetett az 1842-ben fellendülő Olvasó Társaságnak iskolán kívüli városi urak körében is, mert többen szerettek volna olvasás céljából bejutni, de a választmány nem merte felvenni őket az iskolai vezetőség szigorú kikötései miatt.[249] Úgy látszik, a diákok nem merték kockára tenni a tanári kar nehezen megnyert támogatását éppen a három évig titokban működött Egyesület nyilvánosságra jutása és az Olvasó Társasággal való egyesülése után. Így az iskola vaskalapos vezetése miatt irodalomközvetítő feladatukat teljesíteni nem tudták. Nyitva álltak azonban a könyvtárak mindenütt az olyan diákok számára is, akik vagy fiatal koruk miatt nem lehettek még tagjai a társaságnak, vagy akik csak a könyveket akarták olvasni, de a társaságban tevékenykedni nem óhajtottak. Ezek nem voltak tulajdonképpeni társasági tagok, de megfelelő könyvtári díj lefizetése ellenében a könyveket, folyóiratokat éppúgy olvashatták, mint akik beléptek.

[247] Elhangzott 1854. júl. 9-én. Megjelent: Sárospataki Füzetek I. évf. 1857/58. 113—14.

[248] SMT I. jk. 56/b. 1798. okt. 26. Közli *Vargha Balázs* is: Berzsenyi. Bp. 1959. 15.

[249] DV jk. 2. 1842. jan. 29., majd DOE jk. 6. 1842. febr. 20. 19. sz. határozat. Uo. 7. 25. sz. határozat, febr. 29-én is.

Irodalomnépszerűsítő szerepet töltöttek be a társaságok a szavalás bevezetésével is. Ismertettem már a szavalás soproni kialakulásának körülményeit. Érdekes, hogy bár gyűléseiken 1822 óta szavalták már ismert költők verseit, éspedig gyorsan felfigyelve az új versekre, a nagyközönség előtt rendezett nyilvános évzáró örömünnepeiken egészen 1846-ig csak saját munkáikkal léptek fel, irodalomnépszerűsítő feladatukat nem vették észre. Az *Életképek* levelezője, Torma[250] figyelmeztette őket erre. Bírálata nagy vitát váltott ki a társaság tagjai között. Azt írta ugyanis: „... csupán saját munkáikat hallani; ha a' kis számu közönséget nemzetiség iránti kitürés nem tartóztatja, bizony unalmassá válhatik; azért tanácslanám, hogy jelesb költőink darabjait, jövőre szíveskedjenek előadni; mire Sopronban annyi szükség van, hogy tán ez által a' honi irodalom olvasásához is lehetne egyet kettőt édesgetni. Közben-közben e' mellett saját *jelesebb* dolgozataikat is bemutathatnák, 's a' társaság épen semmit sem vesztene, sőt a' profanus közönség előtt inkább nyerhetne tekintélyében."[251] 1847 elején valóban el is határozták, hogy megfogadják ezt a jó tanácsot. Talán arról is értesültek közben, hogy más társaságok örömünnepein, Pápán, Pesten és Patakon is a műsor felét ismert költők műveinek előadása teszi ki. Új határozatukról is értesült az *Életképek* levelezője: „Fülhegygyel hallók — írja —, miszerint az ev. lyceumi képző társaság jövő örömünnepére elhatározá, hogy jelesb íróink müveiből is tart szavalatokat. Tehát végre mégis elismerék tavali ajánlatunk czélszerüségét, mellyért pedig akkoron olly indulatos kifakadások keletkeztek, hogy felvilágosithatásuk felől szinte kétségbe esheténk. Majd az eredménynél többet szólhatunk; most csak őszinte örömnyilvánitásunk mellett azon baráti tanácsot adjuk, hogy ezentul az igaz szót szenvedélytelenül vegyék és vizsgálják, 's hogy az óhoz, mert ó, makacsul soha ne ragaszkodjanak, ha kivált helyette jobb ajánltatik. Magára az örömünnepre vonatkozólag pedig figyelembe vetetni kérem, hogy *fölolvasásaik* lehetőleg vidám szinezetüek legyenek; mert tapasztalás után tudom, miként a' komolyabb fölolvasás illy ifju körből eredvén, többnyire untatja a' hallgatóságot, — mert ritkaság, hogy rajta némi éretlenség nyomai ne látszassanak. Ezzel nem akartam önök képességét kétségbe vonni, — egyedül óvatosságot ajánlok a' választásban."[252] Vahot Imre visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az eperjesi társaság örömünnepein is szavalták a nagy költők verseit, felváltva saját munkáikkal. Az 1835. évi örömünnepről írja: „Én ... a Romlásnak indult hajdan erős magyart szavaltam el Berzsenyitől Sárosy modorában, ki mesterileg tudta azt előadni, s a közönség felvidítása végett: »Szerelmi röppentyűk« cím alatt tréfás, de ártatlan ötle-

[250] Torma valószínűleg Vas Gereben volt. L. a 64., 323. lapon.
[251] Életképek 1846. máj. 30. I. 22. sz. 701.
[252] Uo. 1847. febr. 27. I. 9. sz. borítólapján.

tekből összeállított felolvasást tartottam és tapasztaláson alapult saját művemet a megjelent hölgykoszorú derült mosolygás- meleg részvét- és tűztől szikrázó szemsugáraik rám lövellésével és élénk tapsaikkal jutalmazták."[253] A pozsonyi társaságnak csak a húszas években rendezett örömünnepi műsorait ismerem, azokon Sopronhoz hasonlóan csak saját munkáikat adták elő. Debrecenben csak erősen megkésve, 1843-ban rendeztek egyetlen évzáró örömünnepet (Sárospatakon is csak 1842-től, de minden esztendőben),[254] s erre készülve kimondták, hogy az örömünnepen csak eredeti darabokkal lehet szerepelni, „habár nem mérkőzhetők is koszorús íróink remekeivel". Ebben a határozatban, sőt valószínűleg magának az örömünnepnek a megrendezésében is soproni hatás érvényesült, választmányt küldtek ugyanis ki az előadandó darabok megbírálására, amelynek a tagjai között ott találjuk Pákh Albertet.[255] Az örömünnep hagyománya, maga a név is Sopronban alakult ki,[256] s onnan vették át a hozzá közel álló társaságok. A pápai Képzőtársaság pár havi fennállása után örömünneppel mutatkozott be a közönségnek, s a műsor felét már ekkor ismert költők verseiből állították össze. Pápán nyoma sincs az örömünnepek „vizsga" jellegének, amely a húszas évek soproni és pozsonyi örömünnepeit még jellemezte, s amelytől olyan nehezen szabadultak meg Sopronban. A pápai örömünnepek kezdettől fogva inkább az „irodalmi délután" fogalmához sorolhatók, nem a „tentamen publicum" fogalmához, ahogy a szombathelyi diákok nyilvános évzáró „vizsgáját" nevezte a *Tudományos Gyűjtemény* 1824-ben. Az irodalomközvetítés feladatára csak lassan ébredtek rá, s nem véletlen, hogy éppen az 1841-ben alakult, tehát korábbi hagyományokkal nem rendelkező pápai Képzőtársaságban rendeztek külön irodalmi esteket Vajda Péter és Kisfaludy Sándor emlékére és szavalati estélyt az éhező felvidékiek javára.[257] A második pápai örömünnepen, 1842-ben szavalta Petőfi nagy sikerrel Gaal József *Ólmos botok* című versét. Ez a szavalat valóban új alkotás közvetítését jelentette. A hallgatók túlnyomó többsége nem ismerte még a költeményt, hiszen csak 1842. május 2-án jelent meg az *Athenaeum*ban, s Petőfi már július 29-én szavalta. Miután a soproniak elfogadták Torma javaslatát, 1847-ben rendezett örömünnepükön már ők is a legújabb költeményeket népszerűsítették. Így Torma várakozása ezt illetően nem volt hiábavaló, azt írhatta többek között erről a műsorról: „Petőfynek gyönyörü »csárda

[253] Vahot, 168.

[254] Ez is azt mutatja, amit a szavalatokkal kapcsolatban már megállapítottunk, hogy Sárospatakon és Debrecenben eredetileg a soproni Magyar Társaságtól függetlenül indult a társasági mozgalom.

[255] DOE jk. 26. 1843. máj. 25.

[256] L. a 668—72. lapon.

[257] Az ezekről írt tudósításokat l. a 292—93., 297., 697—98. lapon.

romjait« velünk egy derék német fiu, Zundel Károly, örvendetes sikerrel ismerteté meg. Kaján Ábelnek »Csont, a' kóbor szinész« czimü parodiája, Badáczy Pál által előadva, jól megnevetteté a' közönséget."[258] Természetesen hasonló jelentősége volt annak is, hogy rendes gyűléseiken, diáktársaik előtt szavalták a tájékozottabb, olvasottabb tagok az új, még nem mindenki által ismert verseket.

Az örömünnepek kezdeti vizsgajellegén kívül más oka is lehetett annak, hogy éppen a legrégibb társaságban nehezen hódított az irodalomközvetítés eszméje. A soproni Magyar Társaság alapításakor úgy érezték a diákok — és joggal —, hogy szinte az írókkal egyenrangú részeseivé váltak a magyar irodalmi életnek. Hiszen számos író szívesen barátkozott velük, Kazinczy büszkén kiírta a *Stella* címlapjára, hogy ő a Soproni Magyar Társaság tagja, Aranka Györgyék levélben kérték a véleményüket stb. Az „első félszázados Magyar Társaság" tagjai, ahogy magukat büszkén nevezték, nehezen törődtek bele, hogy az írók köréből kimaradva, az írókat népszerűsítők körében kell feladatokat keresniök. Múltjuk ilyen megítélésére utalnak Tóth János idézett szavai is: „... elöl mentek egy nemzet előtt utmutatásokkal, lelkesitésekkel ők 's némelly más rokonérzetü honfitársaik, ők voltak alkotói jelen századunk' jelszavának ..." Természetesen észrevették ők is feladataik változását a megváltozott irodalmi életben, de mint Torma mondta, jobban ragaszkodtak „az óhoz", mint azok a társaságok, ahol ilyen öntudat nem alakulhatott ki. Jól mutatja egyébként a megváltozott körülmények észrevevését a színelőadások rendezése is. A színelőadások voltak a legáltalánosabban elterjedt alkalmak, amelyeken irodalmi alkotások terjesztésére, irodalomnépszerűsítésre vállalkoztak a diákok. A húszas, harmincas évektől kezdve mindenhol magától értetődő volt már, hogy ismert szerzők műveit adták elő. Így a soproniak is Vörösmarty *Salamon király*át 1827-ben. De korábbi két előadásukon, 1792-ben és 1808-ban saját szerzeményüket vitték színpadra! Vessük össze ezt a dátumot azzal, hogy ismert költők verseinek a szavalását is 1822-ben engedték meg, s akkor világos, hogy itt, a reformkor elején történt meg a helyzet kényszerítette változás a társaság tagjainak szemléletében. Itt találkoztak először az irodalomnépszerűsítés feladatával, de a korábbi alkotói „öntudat" sokáig nem engedte ezt kellőképpen érvényesülni. A különböző társaságok színelőadásainak jellemzésére, amelyekkel a korabeli sajtó sokat foglalkozott, hadd álljon itt bevezetésképpen a nagy tekintélyű *Athenaeum* tudósítása arról az eperjesi előadásról, amelyen a diákok Gaal József *Szerelem és Champagnei* című vígjátékát adták elő a helybeli kórház javára. Az akkori irodalmi viszonyokat te-

[258] Életképek 1847. máj. 22. I. 21. sz. borítólapján. A teljes műsort l. a 685—86. lapon.

kintve ez is egészen új irodalmi alkotás volt, hiszen csak 1839-ben jelent meg az *Árvízkönyv*ben, s ők 1842-ben adták elő. A tanulók zenekara „Rákóczi indulójával" kezdte meg az előadást zsúfolt nézőtér előtt. A tudósító Hunfalvy János szerint sok nyíltszíni taps és éljen jutalmazta az egyes szereplőket. Dicséri az eperjesi ifjú hölgyeket, akik hajlandók voltak a darabban fellépni. Végül megállapítja, hogy az ilyen diákelőadások sokkal többet segítenek a magyar színészet fejlesztése és megkedveltetése terén, „mint ama' kóbor magyar színészmesteremberek", kik „rendesen a' magyar szinügynek sokkal többet ártanak, mint használnak."[259]

Az is jellemző a soproni társaság tagjai körében lezajlott változásra, hogy különféle kiadványokkal is csak a század első évtizedének végéig kísérleteztek, azután hosszabb szünet következett kiadványaik sorában. A harmincas-negyvenes években feltámadt ugyan a zsebkönyv-kiadás, s minden társaság a nagyközönség elé lépett, elsősorban versekkel. Az irodalmi életbe való bekapcsolódás vágya változatlanul élt tehát a diákokban, de bizonyára minden társaságban azzal a meggyőződéssel adták ki munkáikat, amellyel Tarczy Lajos bocsátotta útjára a pápai *Tavaszt* 1845-ben: „Jól tudom — ki nem tudná azt — mikép jobb mívek, hosszas tanulmány s érettebb kor gyümölcsei: de tisztelettel kérem: hadd legyenek szellemi emlékei az ifju kornak is mellyek közt — ugy hiszem vannak művek — az olvasásukra szánt időt megérdemlők."[260] A zsebkönyvekben a társaságok költői próbálkozásait kívánták ugyan bemutatni, bennük az „írói iskola" emlékeit szemlélhetjük, de kétségtelen, hogy volt ezeknek a zsebkönyveknek irodalom-megkedveltető, olvasáshoz szoktató szerepük is. Az a kisvárosi közönség, amely az ő műveiken keresztül ismerkedett először a magyar irodalommal, bizonyára eljutott utána azokhoz az írókhoz is, akik ennek az írogató, verselgető ifjúságnak a példaképei voltak. És szép számmal lehettek az iskolához diákfiaikon keresztül kapcsolódó vidéki nemesek, akik éppen az ifjúság által kiadott zsebkönyvecskék hatására kaptak kedvet a versolvasáshoz. Hasonló, olvasási kedvet gerjesztő szerepük lehetett egy-egy kisváros közönsége és a diákság körében a társaságok kéziratos lapjainak, amelyeket neki-nekibuzdulva néha éveken át szorgalmasan körmölgettek. Az *Életképek* tudósít például arról, hogy a pápai Képzőtársaságban: „Az ifjuság munkássága gyümölcseit a »Korány, Estike, Növendéklelkész és Remény« cimü irott és a' városban keringő lapokba rakja le."[261]

Voltak a kortársak között is, akik az ifjúság ilyenforma „maga fitogtatását" kárhoztatták. A debreceni professzorok és Péczely közt ezért

[259] Athenaeum 1842. márc. 20. I. 34. sz. 543.
[260] Tavasz, 1—3.
[261] Életképek 1845. I. 807. L. még a 255., 293., 634. lapon.

alakult ki heves harc a *Lant* kiadása miatt,[262] ez a rosszallás adta a tollat Szilágyi Sándor tiszteleti tag kezébe is a pápai *Tavasz* megjelentetése után: „Ne akarjunk tudósoknak látszani — írja többek között —, 's ha egypár magunknak tetsző sort összeférce lünk, ne gondoljuk magunkat nymbusban lenni, ne áruljuk szemtelen kofa módjára éretlen gyümölcseinket, mert a' világ kinevet... Egymásnak mutassuk meg legfölebb gyenge gyakorlatainkat... Sok nem átallott parányi munkája birálatakor szinte boszusan védőleg föllépni idétlen szüleménye mellett... Részemről ezután beszélyt nem ohajtanék kitüzetni, annyival inkább olly széles körü értekezési pályakérdést mint a mostani, mellyről köteteket irhatna a hozzáértő ember, — mert ezek céljainknak nem megfelelők, mert mi sem komoly művet, sem novellát többé nem fogunk világ elé adni, ha csak azt nem akarjuk, hogy a mostani »Pesti divatlap«-ban megjelenő formáju haszontalanságokkal untassuk a' publicumot, magunkat pedig idétlen kérkedésünkért és vakmerényünkért megrovassuk a' világ előtt."[263] De sem a debreceni professzoroknak, sem Szilágyinak nem volt igaza addig, míg az írói-költői próbálkozás csak egy része, arányos része maradt annak az átfogó művelődési programnak, amelyről itt igyekeztem számot adni. Igaz, hogy a szabadságharc előtti társaságokban is kísértett a veszély, hogy a „költő-iskola" háttérbe szorítja a társaságok teljesebb, átfogóbb programjának kevésbé látványos, kevesebb hírnevet ígérő céljait. A helyzet azonban ekkor még nagy egészében kielégítő volt, mint láthattuk. A mérleg a „versfaragás" oldalára csak a kiegyezés után gomba módra elszaporodó önképzőkörökben billent.

*

A társaságok tagjairól szólva mindenek előtt azt kell kiemelnem, hogy a korabeli diákifjúságnak csak kis hányada vett részt a mozgalomban. Maguk a résztvevők is gyakran panaszkodnak a diáktömeg részvétlenségéről, gúnyolódásáról, amellyel a társaság ügyeit illetik.[264] De ha az iskolatörténetek és a korabeli sajtó iskolastatisztikáit forgatjuk, akkor is azonnal szembetűnik, hogy a felsőbb évfolyamok diákjainak számához képest (csak ők léphettek be a társaságokba) milyen kicsi a társasági tagoké. Csak néhány kiragadott példa hadd bizonyítsa ezt: a pozsonyi kispapok száma a központi szemináriumban 400—500 közt mozgott, ebből tízegynéhányan alakították meg a társaságot.[265] — 1819/20-ban a soproni diákok közül felsőbb osztályos 172 volt, köztük társasági tag 27; ugyan-

[262] Bővebben l. a 213—17. lapon.
[263] PKT ir. A: 28. 1845. máj. 12-én kelt levél. L. a 89., 296. lapon.
[264] L. a 265., 269., 271., 277., 289., 326., 328., 330. lapon.
[265] Szabó, 29.

ott az 1822/23-as tanévben vizsgázott 139 felsőbb osztályú tanuló, s a tagok száma 25 volt.[266] — Nagyenyeden az összdiákság száma 600—700 között mozgott, de az 1790-es évek társaságában csupán 35, majd 22 diák vett részt.[267] — Debrecenben 2000 körül, Sárospatakon 1200 körül volt a század elején a diákok száma,[268] s ez a szám nyilván nem változott sokat; közülük 1840/41-ben kb. 60 tagja volt a debreceni Egyesületnek (az Olvasó Társaságnak több: 1836/37-ben 145); Sárospatakon 1833/34-ben, amikor *Parthenon* című zsebkönyvük készült, 8—12 volt a tagok száma.[269]

Ezek a számszerű adatok még nagyobb jelentőséget adnak annak a ténynek, hogy a közélet és főleg az irodalmi élet kiválóságai közül azok, akik a harmincas-negyvenes években fejezték be tanulmányaikat, szinte kivétel nélkül a társaságokból jöttek. A társaságokba tömörülő ifjúság volt tehát az a kovász, amely már az iskola falai közt megkezdte erjesztő munkáját a magyar nyelvű művelődés szolgálatával, demokratikus eszmék terjesztésével, szépirodalmi közönség nevelésével, s amely aztán országos méretekben is ilyen kovásznak bizonyult az iskolából kilépve. Akár Szemere Bertalanék sárospataki, akár Krizáék kolozsvári, Gáspárék nagyenyedi vagy Sárosyék eperjesi körének kiváló tagjaira gondolunk, akár a „Fiatal Magyarország" nagyszerű gárdájára Petőfivel, Jókaival, Vasvárival az élen: valamennyien ezekben a társaságokban kezdték kibontani tehetségüket, kialakítani életcéljukat, szemléletüket.

De az, hogy társaságok tagjaivá váltak diákkorukban, nem volt magától értetődő, természetes velejárója az iskolába való beiratkozásnak. A társaságok létrehozása, fenntartása ugyancsak ennek a maroknyi diákseregnek az érdeme, sokszor a kívülálló diákok gúnyolódásával, az iskolai vagy az állami hatalommal dacolva. Velük szemben ott volt a mulatozó, műveletlen, művelődésre nem is fogékony diákok tömege, a parlagi nemes úrfik, a gazdagabb közép- és főnemesi ivadékok nagy része, akiknek a diákévei léhaságokkal teltek el. A kor diákjaira nagyon jellemzőek Vörösmartynak Sopronba írt szavai: „Az ifjuság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság; de annál nagyobb érdem."[270] Több, a társaságok munkáját magasztaló hírlapi tudósítás is elítélően emlegeti az ifjúságnak ezt a nagyobb, a mozgalom tagjaitól merőben különböző részét, például a *Literaturai Lapok* az eperjesi társaság kiadványáról írva: „... mind, kik itt megjelentek, idejüket szentebb foglalatos-

[266] Tudományos Gyűjtemény 1820. X. 116. és 1823. X. 113.
[267] *Szathmáry Károly:* A gyulafehérvári—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed 1868. 277., és Török, III. 164.
[268] Kornis, I. 317.
[269] DE I. jk., DOT jk. és SIE jk.
[270] Vörösmarty levele a SMT-hoz. L. a 167. lapon.

ságnak szentelték, midőn a' Jáczint' kiadását megalapíták: mint ifjaink' nagyobb része, kiket bizonyos gondatlanság, hidegség lepett meg, kik egyedűl élnek, de hogy életük a' hazáé, eszökbe sem jutatják."[271]

Honnan, melyik társadalmi osztályból vagy rétegből verbuválódott hát ez a kisebbségi „kovász-ifjúság", amely „új időknek új dalaival" jelentkezett a korabeli „nemes tanuló ifjúság" nagy, mihaszna tömegében? A tagnévsorokból csak hozzávetőleges választ tudunk adni. Azt természetesen megállapíthatjuk, hogy a társasági tagok nagy része is a nemességhez tartozott. Nehezebb már arra a — nagyon lényeges — kérdésre válaszolnunk, hogy melyik rétegéből. A falun majdnem jobbágyparaszti szinten élő réteg gyermekei adták-e ennek az ifjúságnak a zömét, vagy a polgárosodó (városi kereskedő, iparos, ügyvéd) nemesi rétegek gyermekei tömörültek a társaságokban, avagy a birtoktalanná vált, elszegényedett honoráciornemesség gyermekei? A honorácior rétegből származók mindenesetre nagy számmal voltak köztük, éspedig olyanok is sokan, akik nem nemesi családból származtak, lelkészek, tanítók gyermekei. A híresebb társasági tagok közt, akiknek társadalmi hovatartozását már kellőképpen felderítették, elég sok ilyen elszegényedett nemes, vagy jobbágyi származású honorácior-családból jött ifjút találunk, s bizonyára sok van az ismeretlenebb nevűek közt is. De ott találjuk mindjárt a mozgalom megindítói közt a jobbágy családból, egyszerű, műveletlen otthonból induló Kis Jánost, s utána hosszú sorát a jobbágyi sorból a művelődés útján kiemelkedő ifjaknak; hogy csak néhányat említsek: Sárospatakon Erdélyi Jánost, Debrecenben az Olvasó Társaság alapítóját és buzgó szervezőjét, Kiss Bálintot. Velük szinte azonos sorból indulnak el a falusi kisiparos-kispolgári családok küldöttei, mint a sárospataki társaság büszkesége, Tompa Mihály, vagy a Sopronban és Eperjesen egyaránt vezető szerepet játszó Székács József. A városi kis- és középpolgárság különösen az evangélikusok társaságaiban található nagy számmal. Egyes soproni családok gyermekei (néha két generáció tagjai is) a Magyar Társaságban nevelődnek (Fabriciusok, Artnerek), s szép számmal találjuk a magyarosodni vágyó német és zsidó származású városi polgárok gyermekeit a pesti evangélikus társaságban meg a felvidéki városok társaságaiban is. Ez a művelt polgári rétegből származó s most a magyar nyelvű művelődésért lelkesedni kezdő diákság komoly szerepet vitt a társaságok életében (Irányi, Kerényi, a Hunfalvyak, Falk stb.).[272] Különösen a soproni társaság első évtizedeiben elég nagy számú képviselője van a dunántúli középnemes családoknak is (Berzsenyiek, Ihászyak, Döbrenteiek, Magassyak stb.), s megtaláljuk a középbirtokos nemesség képviselőit a pataki,

[271] Literaturai Lapok 1836. febr. 19. 8. sz. 57.
[272] L. a 34—36. lapon.

debreceni, kolozsvári társaságokban is a későbbi évtizedekben. Több evangélikus társaságban találunk fűúri családokból származó ifjakat, főleg a húszas-harmincas években. Főúri pártfogóikról (Széchényiről, Festetichről) már volt szó, de a diákok közt is akadtak kiemelkedő tagjai ennek az osztálynak. Vitathatatlan, hogy gróf Ráday Gedeon, báró Radvánszky Antal a pozsonyi társaságban, az idegen származású gróf Stainlein Ottó a soproniban, báró Podmaniczky Frigyes a pesti és a késmárki társaságban kitűnt ügybuzgalmával, tehetségével. (Persze bizonyára sokkal több „báró Sertepertit" vagy „báró Szélházyt" sorolhatnánk fel ellenkező példaként.) Több mágnás ifjú szerepel a kolozsvári kollégium társaságában is, köztük kiemelkedik Bethlen Farkas gróf. Ez a történelmi szerepét már betöltött osztály is elküldte tehát néhány kiemelkedő tagját a polgárosodást, magyar nyelvű polgári művelődést előkészítő diákmozgalomba.

*

Végezetül rövid kitekintést adunk arról is, hová fejlődtek, mivé alakultak a társaságok a szabadságharc utáni évtizedekben. Maga a névváltozás már sokat elárul: a reformkori „veszélyes" *társaságok* helyett csak „ártatlan" *önképzőkörök* alakultak. (Volt valami „ellenzéki" abban e kortünettel szemben, hogy a soproni Magyar Társaság és a pápai Képzőtársaság mindvégig megőrizte eredeti nevét.) A forradalom bukása utáni gyors átalakulás szembetűnő a kispapok legismertebb, központi társaságánál, a pestinél, különösen ahogy névváltoztatását és újjáalakulását a társaság első történetírója a hetvenes években akaratlanul is megfogalmazza: „A központi papnövelde tagjai hazánk különböző vidékeiről ismét összegyültek, és a »magyar gyakorló iskola« tizennyolc havi hallgatás után *levetve régi leplét*[273] »egyházirodalmi iskola« néven új életre ébredt."[274] A többi társaságban a Bach-korszak idején ilyen változás nem történt. Nem vethették le „régi leplüket", mert nem lepel volt rajtuk a reformkorban magukba szívott szellem, legbensőbb énjükké vált. Ennek megfelelően vettek részt a tagok a forradalomban és a szabadságharcban is,[275] és ennek megfelelő volt működésük az elnyomatás éveiben. Természetesen nemcsak tizennyolc hónapig, a harcok idején kellett szünetelniük, évekig hallgatásra voltak kárhoztatva ezek a társaságok. Vannak ugyan róla adatok, hogy helyenként titokban már 1850 elejétől kezdve összeösszejöttek az iskolákba visszatérő diákok, munkájukról jegyzőkönyvet azonban leghamarabb 1853-tól kezdve vezettek, sok helyen még később alakult újjá a társaság. Ezzel új korszak nyílt meg a társaságok életében.

[273] Kiemelés tőlem.
[274] Séda, 144.
[275] L. a 339—52. lapon.

A reformkor haladásra, építésre buzdító lelkesedése természetesen eltűnt ezekből az új társaságokból. „Most tél van és csend és hó és halál!" — írta Vörösmarty, s ezt érezhették mindazok, akik az új társaságokat a régiekkel összehasonlították. Az elnyomás súlya nehezedett rájuk, s ez magyarázza meg Erdélyi János szavait is fentebb idézett emlékbeszédében: „Engem ez idők felé nyájas emlékezet ragad vissza, s most midőn módomban volna már, eleget aggódom rajta: nem illik, vagy nem szabad-e mai nap ugy szólni nekem, vagy nem tudok-e ugy lelkesiteni, mint tudtak bennünket akkor Nyiry és Majoros tanár elnökeink; eleget kérdem: vagy talán megváltozott az idő s benne az ifjuság szelleme is?"[276] 1854-ben mondta el beszédét Erdélyi, s a pataki társaság csak 1855 elején kezdte meg működését ismét. Forgattam a pataki s mellette a soproni, pápai és debreceni társaság e korbeli jegyzőkönyveit is, s azokból az derül ki, hogy az ifjúság szelleme nem változott meg lényegesen. Lassan fellendült a társaságok munkája is, s valószínűleg jól töltötték be iskolai vonatkozásban azt a szerepet, amelyet az irodalmi életben akkor Jókai, Arany, Tompa Mihály képviselt: őrizték 48 emlékét, s erősítgették egymásban a meggyőződést, hogy „vissza nem foly az időnek árja". Bizonyára sok társaságban beszélgettek arról a kérdésről, amelyet az egyik pápai diák, Peti József értekezés formájában is kidolgozott: „Jelenkorban miképp mutassuk ki honszerelmünket?"[277]

A pápai Képzőtársaságban ekkor tűnt fel Thaly Kálmán, majd utána az ötvenes évek végén Eötvös Károly. „»A fájdalomban fogamzik a dal« jelige alatti Petitől birált költemények — olvashatjuk a jegyzőkönyvben — egyenkint az érdemkönyv koszorújának szebb virágaiként közhangulatu elismeréssel s örömmel megtartattak. A fiatal szerző különösebb kiemelésben részesülvén a jeligés levélke feltörése után kitünt, hogy a szerző Thali Kálmán."[278] Ugyanott azt olvashatjuk, hogy az elnök (változatlanul Tarczy Lajos) a következő lírai tárgyat ajánlja kidolgozásra: „Petőfy sírján" és „A Budapesti Lánczhídon". „Az első a keblek közérzületével egyszerre elfogadtatott" — olvassuk a jegyzőkönyvben. Találunk ilyen jeligét: „Fiaim, csak énekeljetek!". Általában sok verset szavaltak Tompától és Petőfitől. 1855-ben Vörösmarty-estélyre készültek. Van érdekes adat arról is, hogy a Rákóczi-kultusz feltámadt, nyilvánvalóan időszerű politikai célzattal. Thaly Kálmán már Pápán írt kuruc tárgyú verseket, „közülök első megdicsértetett Rákóczy búcsúja czím alatt, de politicai szinezete miatt Érdemkönyvön kivülinek nyilvánittatott."[279]

[276] Sárospataki Füzetek 1857/58. 113.
[277] PKT II. ék. 260. 1852/53. tanév munkáiból.
[278] PKT jk. 1854/55. 6. ülés.
[279] Uo. 1855.

Ezzel a néhány adattal talán sikerült érzékeltetnem, milyen irányba haladtak, milyen feladatot láttak el a társaságok az abszolutizmus korában, mit őriztek a reformkor és a szabadságharc hagyományából. Ennek a korszaknak a történetéről még kevesebb feldolgozásunk van, mint az általam itt tárgyalt korszakról. Feldolgozása sok érdekes adattal járulna hozzá az abszolutizmus korának irodalomtörténetéhez. Úgy tűnik, hogy az iskolai társaságok haladó jellegüket ebben a korszakban általában még megtartották, bár többet foglalkoztak az elveszett nemzeti függetlenség kérdésével, mint a társadalmi haladás ügyével. Az az ellaposodás, versfaragó önképzőkörré átalakulás, amely a század végén már ijesztően jellemző, valószínűleg csak 1867 után következett be. Ennek a kérdésnek a tárgyalása ugyan már nem tartozik munkám körébe, mégis hadd idézzem a 67 utáni átalakulás érzékeltetésére a pápai Képzőtársaság 100 éves jubileumán elhangzott visszaemlékezést a legrégibb, akkor még élő korosztály egyik tagjától: „A munkás-tagok nem írtak birtokpolitikai, társadalompolitikai, jogbölcseleti és nemzetgazdasági cikkeket. Nem pedig azért, mert nem értettünk hozzá. Nem értenek ehhez a Képzőtársaság mai tagjai sem... Írtunk rajzokat, útleírásokat, irodalomtörténeti és történeti kisebb dolgozatokat, elbeszéléseket, beszélyeket, dalt, ódát, himnuszt, románcot, elégiát, balladát, szatírát és mindenekfelett szerelmes verset."[280] Közelebb volt a reformkori ifjúsághoz művelődésvágyával a Képzőtársaság harmincas évekbeli és a 100. évet ünneplő diáksága, akikre a millennium kori öregdiák rosszalló megjegyzése vonatkozott, mert beszámolóikban ilyeneket olvashatunk: „A mi nemzedékünk legjobbjait már ifjú éveikben olyan kérdések foglalkoztatták, melyek évtizedekkel előbb még a legkomolyabb felnőttek számára is jórészt ismeretlenek voltak... A Képzőtársaságban arról vitatkoztunk, mi legyen a diák magatartása a politikával szemben, szabad-e, kell-e a diáknak politizálnia... A versírók száma hihetetlenül leapadt, a szavalók, szónokok hitele és tekintélye is megingott... Divatba jöttek az előadások. Áttekintő tájékozódást akartunk s ha kérdéseinkre tankönyveink és tanáraink nem feleltek, mi a magunk erejéből akartuk megadni a választ...: Tudom, izgatottan lestük a Tanut és a Választ. Feleletet vártunk és kaptunk is: a problémáknak egész láncolatát, új szempontokat, szélesebb látóhatárt... Bartók és Kodály munkásságának ismertetésére díszgyűlést rendeztünk... Kodolányi még meg sem írta könyvét Finnországról: köztünk már volt, ki finnül tanult és finnekkel levelezett... Kíváncsiak voltunk szomszédainkra, s Európa távolabbi tájaira... Kevesebbet verseltünk, ritkábban szavaltunk, de többfelé tekintettünk és többet tanultunk" — mondotta

[280] A Pápai Ref. Kollégium Főiskolai Ifjúsági Képzőtársulatának jubileumi emlékkönyve. Pápa 1941. 15—17. *Medgyasszay Vince*, akkori dunántúli ref. püspök visszaemlékezése: Valami a régi pápai Képzőtársaságról és magamról.

Balázs János, az Eötvös Collegium akkori széniora.[281] Hasonlóképpen beszélt a jubileumi év főtitkára is jelentésében: „Sok gondot fordítottunk könyvtárunkra, mert hiszen tagjaink önképzése nagy részben innen indul ki... Érdekes kívánság volt, hogy könyvtárunk szerezzen be nyelvkönyveket, mert egyik-másik tagunk szeretne idegen nyelvet tanulni. Be is szereztünk egy orosz és egy francia nyelvtant... Pályatételeinket úgy igyekeztünk kitűzni, hogy először azok, akik az egyes tételeket kidolgozzák, kénytelenek legyenek egyéni meglátásaikat és tapasztalataikat felhasználni a kidolgozásnál. A másik szempontunk pedig az volt, hogy korszerűek legyenek a pályatételeink. Ezért tűztünk ki pl. négy néprajzi tételt, amelyek közül kettőnek a címe: Dalol a falum (mit, hogyan, mikor és kik?) és Hogyan gyógyítanak falumban? Ezért lett a történelmi pályatétel címe: »Falum gazdasági és társadalmi viszonyainak alakulása az utolsó ötven esztendőben«, a földrajzié: »Hogyan alakította át a kultúra falum határának képét az utolsó 100 esztendőben?« Az egészségügyi pályatétel címe: »Milyen hiányai vannak a pápai diákéletnek egészségügyi szempontból?«" — „Március 15-ével kapcsolatban nehéz kérdés volt az ünnepségen előadandó színdarab kérdése. Mit is adjunk elő? S a Bánk bán mellett döntött a választmány, amelyet kemény munkával gyakoroltunk be, s amelyet négyszer telt ház előtt adtunk elő."[282] Meg kell itt még jegyeznem, hogy a *Bánk bán*t akkor már több mint egy évtizede nem láthatták Pápán, mert színészek nem játszották, s azt is, hogy a *Bánk bán*t megelőző évben, 1940-ben Kós Károly *Budai Nagy Antal*át játszották a pápai diákok, s ezekkel az előadásokkal méltó folytatói voltak annak a színjátszó hagyománynak, amelyet az *Athenaeum* 100 évvel korábban megdicsért idézett tudósításában.

Az önképzőkörök e későbbi korszakainak értékelése azonban még a jövő feladata.

[281] Uo. 23—29. *Balázs János:* A Képzőtársaság élete a 30-as években.
[282] Uo. 31—36. *Komjáthy Aladár:* A Képzőtársaság jelene [1940/41].

A TÁRSASÁGOK TÖRTÉNETE

AZ ELSŐ TÁRSASÁGOK

1785—1795

A felvilágosodás korának irodalmi diáktársaságairól kevés pontos adatunk van. Időrendben a központi szemináriumok rövid életű társaságai voltak az elsők. A későbbi társaságok szervezeti formáit, a rendszeres üléseket, az azokról vezetett jegyzőkönyvet, az ott elnöklő tisztikart, tehát a felsőbbségek részéről később annyiszor kifogásolt társasági szerkezetet itt még nem találhatjuk meg.[1] 1783-tól állt fenn az államosított központi papnevelő intézet POZSONYBAN, s az ottani irodalmár kispapok rövidesen országosan ismertté váltak írói körökben.[2] Talán már 1785-től működött Fejér György baráti köre, de csak 1788-tól, Frank György iskolai főnök „kormányzása idején bontakozott ki Fejérék irodalmi élete".[3] Ezek a Kazinczyval évekig levelező, s őt 1789-ben vendégül látó kispapok még ugyanúgy lelkesedtek a kor eszméiért, elsősorban a nemzeti nyelv fejlesztéséért, mint a világi pályára készülő diákok. Példákért nem is kellett messze menniük, hiszen a katolikus egyházi emberek körében is számos művelője volt még ekkor a magyar irodalomnak. Ányos, Baróti Szabó, Faludi, Révai, Verseghy, Virág példája bizonyára erősen hatott rájuk. Révaival való szoros kapcsolatuk eredménye, hogy Faludy Ferenc munkáinak kiadását ők tették lehetővé pénzgyűjtésükkel.[4] Kapcsolatban álltak Péczelivel is (a református lelkésszel!), és a *Mindenes Gyűjtemény* lelkes munkatársai voltak verseikkel, cikkeikkel, tanulmányaikkal. Mintegy negyven munkával szerepeltek a lapban, részben név nélkül, vagy a „Pozsonyi szemináriumból" aláírással. Verseket küldtek a hírlapoknak is, különösen benső viszonyban álltak Görög Demeterrel, a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztőjével. A lap többször ír róluk magasztalva, így például 1790-ben örömmel közli a *Mindenes Gyűjtemény* egyik számára hivatkozva, hogy a pozsonyi szeminárium növendék papjai „a' közönséges leckéken magyarul kérdez-

[1] Szabó sem beszél társasági szervezetről sem Pozsonyban, sem Pesten.
[2] Tizenketten alakították meg a társaságot. Az alapítók nevét l. a 761. lapon.
[3] Szabó, 7—9. — *Fejér György:* Egy vén posoni növendékpap visszaemlékezése a posoni közönséges papnevelő házra. Religio és Nevelés 1846. I. 315.
[4] Szabó, 10—11.

tetnek, s a' legtisztább magyarsággal felelnek a' feltett kérdésekre."[5] A *Pályám emlékezetében* Kazinczy is lelkesedéssel írt róluk. Meg is látogatta őket, s Döme Károly verseit, akivel éveken keresztül levelezésben állt, közölte is az *Orpheus*ban. Batsányi Jánossal Juranits László társuk útján kerültek kapcsolatba, aki Batsányinak korábban iskolatársa volt.[6] 1786-ban levelet írtak Baróti Szabó Dávidnak is, magyarított szavakat kértek tőle, s kaptak is.[7]

A kispapok tehát teljesen magukévá tették a magyar nyelvű művelődés gondolatát, lelkesen igyekeztek bekapcsolódni a meginduló irodalmi életbe. Egyelőre még nem volt világos számukra, hogy a felvilágosodás útján járó írók és az egyház között előbb-utóbb választaniok kell. Bár kétségtelenül elsősorban a katolikus egyházi irodalmárok vonzották őket példájukkal, őszintén tudtak barátkozni Kazinczyval, Péczelivel és Batsányival is. A felvilágosodás szelleme behatolt a központi szeminárium falai közé. Amikor a társaságba tömörülő kispapok, Fejér, Juranits és Péteri Takáts „ünnepélyes fogadalmat tettek egymásnak, hogy életüket és tehetségüket a nemzeti nyelv és hazai tudományosság felvirágoztatására fogják fordítani",[8] még nem gondolták, hogy ezek a törekvések nálunk a felvilágosodással karöltve jelennek meg, s az egyház rosszallását hívják ki. Maga Fejér írja visszaemlékezéseiben, hogy a pozsonyi szemináriumban „az illuminatismus annyira ment, hogy 1789-ben uj esztendő' napján egyik ötödik-évi kispap azzal lepett meg a' sz.szószéken, hogy: ‚az illuminatismus szükséges; mert Krisztus is azért született e' világra, hogy az embereket megvilágositsa.' A' házi előljáróság köriratot bocsátott museumról-museumra, hogy ki az illuminatusok' főbbjeit ismeri, 's csinjaikat tudja, adja be; neve titokban maradand stb. Találkoztak olly igazlelkűek, kik őket és hitgáncsolásaikat föladták. Azon verseket is, mellyeket a' dogmaticai padokra Voltaireből irtak, a' ‚friponerie' 's ‚fripones' fölfedeték 'stb. A' bünben marasztalt tanulótársaim közül öten kivetköztettek; a' többi megfeddetett. A' kivetköztettek közül ketten szerentsétlenül a' Martinoviccsali szövetségbe is vetemedtek, és vele bünhődtek: Stancsics Ignácz és Neumiller József."[9] A nyelv művelésére vállalkozó kispapok valószínűleg nem érezték, hogy a kor nagy kérdéseivel való bátor szembenézés szükségképpen arra az útra vezet, amelyen barátaik, Kazinczy és Batsányi is elindultak. Ők csak a magyar nyelvművelés gondolatát tették magukévá, a felvilágosodás útjára lépni nem tudtak.

[5] Hadi és más nevezetes Történetek 1790. 70—72.
[6] *Gálos Magda:* Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz. ItK 1933. 317.
[7] Szabó, 9.
[8] *Takáts Sándor:* Péteri Takáts József. Bp. 1890. 11.
[9] *Fejér György:* i. m. Religio és Nevelés 1846. 316—17.

A magyar nyelvművelés célját szolgálták színelőadásaik és színdarab fordításaik is. Ebben is a társaság legtehetségesebb tagja, Fejér György járt elöl, aki átalakította Pállya *Tisztségre vágyódók* című, németből magyarított színdarabját, s azt társaival 1789-ben elő is adta, majd a következő évben ki is nyomatta.[10] Ezt a darabot is, meg az 1790-ben előadott, ugyancsak németből fordított *Nevelők* címűt többször játszották később is a szemináriumokban, sőt az első magyar pesti színtársulat játszotta őket, s az utóbbit előadták a keszthelyi helikoni ünnepségeken is három évtized múlva.

Fejér további drámafordításai[11] már nem kerülhettek előadásra a pozsonyi központi szemináriumban. A szeminárium tagjai is lelkesen ünnepelték még a korona Budára vitelét, aztán II. József rendeleteinek visszavonása következtében 1790 nyarán megszűnt az intézet, a kispapok visszatértek megyéikbe.

A PESTI központi szeminárium csak 1786-ban jött létre az egri és a zágrábi összevonásából.[12] Itt szervezett társaságról még kevésbé beszélhetünk, mint Pozsonyban. Kevesebb a tollforgató, irodalmárkodó kispap is, az egyetlen kiugró tehetség viszont, aki körül többen tömörülnek, Dayka Gábor, nagyobb a Pozsonyban írogatóknál. Dayka 1787-től a szeminárium feloszlatásáig tartózkodott Pesten. A pesti kispapok is kapcsolatban álltak Batsányival, a *Hadi és más nevezetes Történetek*kel, a *Mindenes Gyűjtemén*nyel.[13] Magyar nyelvi törekvéseiket előmozdította a szeminárium vezetője, Wohlgemuth Fülöp. Dayka sok irányban művelte magát, nyelveket tanult „a kispapokból pedig önművelő és hazafias nyelvi programmú társaságot alakított".[14] Sok irányú és egyáltalán nem egyházias szellemű munkálkodásukra jellemző, hogy Dayka egy protestáns teológusnak, Joachim Spaldingnak *Bestimmung des Menschen* című munkáját fordította, egy másik kispap Montesquieu-t, egy harmadik a deista Campet, s maga Dayka még Ovidius *Amoresét* akarta átültetni magyar nyelvre. A lapoknak elküldték verseiket, s több közülük meg is jelent. Dayka egyébként költeményeinek körülbelül egyharmadát még itt a szemináriumban írta. A központi szemináriumok feloszlatásával ez a Dayka körül kikristályosodó irodalmi kör is felbomlott, akárcsak

[10] Szabó, 21., 22.

[11] Uo. 23—24. Öreg fösvény című vígjátékáról a lapok is írtak, és később is játszották a szemináriumokban. L. a 700. lapon.

[12] Uo. 30—36. A szeminárium tagjainak száma általában 260—300 között mozgott.

[13] *Szinnyei F.:* Batsányi János. Bp. 1904. 9—10. Hadi és más nevezetes Történetek 1790. 121—22.

[14] Szabó, 31.

a pozsonyi. Pedig az egykorú írók sokat vártak ezektől a lelkes kispapoktól. Említettem már Kazinczy lelkes visszaemlékezését, hadd álljon itt a *Mindenes Gyűjtemény*nek egyik elismerő megnyilatkozása befejezésül: „Eggy Levelet sem lehetne talán a' Gyüjteményből közre botsátanunk a' Posoni és Pesti Papnevelő Házban tanuló nemes Ifjaknak dítséretek nélkűl, ha mind ki-írnánk a' mit ezek a' kedves Hazafíjak anyai nyelvünk' gyarapítására elkövetnek."[15]

A pozsonyi és pesti kispapok példája lelkesíthette fel Cziráky Antal grófot, aki kikerülve a pozsonyi katolikus középiskolából a PESTI egyetemen szervezett nyelvművelő egyesület ifjúsági elölülője lett. Pozsonyi kapcsolatait elárulja az, hogy a társaság kiadványában az egykori pozsonyi kispapnak, későbbi egyházi írónak, Horváth Jánosnak is több verse olvasható. A társaság kezdeményezője azonban nem Cziráky volt, hanem a magyar nyelv első pesti professzora, Vályi András. Ő fogalmazta meg a társaság munkatervét. Megalakulásukról először a *Magyar Hírmondó* tudósít röviddel a megalakulás után.[16] Ebből a beszámolóból megtudjuk, hogy az egyetemi hallgatók „a folyó 1791-dik Esztendő végén, mellyben Juniusnak hatodikán, a Magyar nyelvezésnek (stylus) és Literaturának nyilván való tanítása elkezdetett, egy Magyar Társaságot" állítottak fel, „olly tzéllal, olly igyekezettel, és meg-másolhatatlan igéret tétellel, hogy azt idővel Magyar, Erdély és Horvát Országokban felfordíthatatlan lábra" állítsák.[17] Az is kitűnik, hogy nem nyelvhelyességi és nyelvtani kérdésekkel akartak foglalkozni, hanem a nyelv művelésével „ékesen szólás és költés" által, tehát szépirodalommal.

Körlevelet küldtek az írókhoz, a nyelv minden barátjához, egy másikat a nemes vármegyéknek és a nevezetesebb uraságoknak, köztük Ürményinek is. Ezekhez mellékelték a „Nem magyar, aki nem örvend" című lelkes írásukat: „*Bé tellyesedett,* a'mit sok jó Hazafiak olly régen óhajtnak; fel-állíttatott a' nemzeti nyelvnek mind tanítása, mind terjesztése; és már a' mostanában megérkezett Királyi rendelés' ereje szerént a' közönséges Tanítók még a' Gymnásiumokban is minden órán kezdeni fogják ezen kedves, és nyughatatlanúl vártt hivatalt. — — Hogy a' most élő jó Hazafiak sokkal figyelmetesebbek e' pontra nézve, mint a' mi meg ditsőültt régi Atyáink, és élnek az alkalmatossággal, nyilván ki tetszik azoknak a' ditséretes igyekezetű Nemes Magyar Ifjaknak példás ipar-

[15] Szabó, 31. — Mindenes Gyűjtemény 1790. jan. 23. III. 102.

[16] Magyar Hírmondó 1792. febr. 28. Toldalékában 300—10.

[17] Idézi Waldapfel, 96. Ugyanez a szöveg „A Pesti Magyar Társaság hirdetménye, 1792." című nyomtatvány második lapján, mely tulajdonképpen a társaság röpirata, s „Társaság kötés" címmel beszél a társaság céljairól. L. még a 16., 647. lapon.

kodásából, a'kik Pesten egy Magyar nevendék Társaságot állítottak fel magok között..."[18] A körlevélnek az volt a célja, hogy társaságukat országos társadalmi megmozdulássá bővíthessék. Azt írták ugyanis, hogy a társaság „Uraságokból, Hazai Literatorokból, és nevendék Ifjakból" áll. „A 'Méltóságos Urak és Asszonyságok, a' Társaságnak díszei, gyámolai és felsegéllői; a' Literatorok tehetségek, kedvek és akarattyok szerint munkálkodó Tagjai; a' Nemes Ifjak pedig magokat a' Tudományokban, és a' szép nyelvekben készitő 's tehettségeiket a' Haza előtt kinyilatkoztatni akaró része a' Társaságnak."[19]

Gyűlést a társaság csak 1792-ben rendezett, éspedig először január 11-én.[20] Egy hét múlva, január 18-án iktatták be hivatalukba a tisztviselőket. Elölülő Cziráky Antal gróf törvénytanuló lett, titoknok Szluha György teológus. Február 21-én „egy kis kezdő próbagyűlés"-t rendeztek a *Magyar Hírmondó* szerint. Ezen elsőként ifj. Bessenyei György törvénytanuló olvasott fel verseket, melyek „méltóknak találtattak, hogy a Társaságnak ki-jövő Irásai közzé bé-iktattassanak."[21] Ugyancsak a *Magyar Hírmondó*ból tudjuk, hogy április 20-án „a' Magyar Nyelvet gyarapitó Társaság" gyászünnepélyt tartott „II. Leopold jó Királyunknak" emlékére. Ezen az elölülő „szívreható beszédet" mondott, amely külön is megjelent: „Gyászló beszéd, melyel második Leopold megboldogult felséges császárt és királyt a pesti magyar társaság gyülekezetében szent György havának 12. 1792. élő szavával megtisztelte."

A megyékhez küldött felszólításra Szabolcs vármegye május 7-én felajánlotta támogatását. Levelét a társaság feleletével együtt kinyomtatták.[22] Ez a pénzadomány tette lehetővé zsebkönyvük kiadását. Rá is írták, hogy Szabolcs megye és a Hajdú városok pénzbeli támogatásával. A cím mutatja (A' Pesti Magyar Társaság Ki Adásának Első Darabja),

[18] A Pesti Magyar Társaság hirdetménye. Pest 1791. 1. Kiemelés az eredetiben nagy betűkkel.

[19] *Simai Ödön:* Adalékok a nyelvmívelő társaságok történetéhez. ItK 1918. 397—400. Idézi a Magyar Hírmondó 1792. febr. 28-i sz. toldalékából.

[20] *Simai* szerint csak ekkor alakult meg a társaság, de feltevését cáfolja *Cziráky Antal* elölülő nyomtatásban megjelent munkájának évszáma: „Pesti magyar nevendék társaságban választott elölülőnek beköszönő beszédje. Pest 1791." Vö. Szinnyei, II. 528.

[21] *Waldapfel József* Adatok Bessenyei életéhez és munkásságához c. tanulmányában (ItK 1930. 88) tisztázza, hogy ez az ifj. Bessenyei György valószínűleg B. István 1776-ban született fia, akinek néhány verse jelent meg a társaság kiadványában, s egy a Magyar Kurírban (1792. 475). Vö. Szinnyei, I. 1006.

[22] Waldapfel, 98.

hogy további kötetek kiadását is tervezték.[23] Ebből, valamint sok más tervükből a bekövetkezett politikai változás miatt semmi sem lett.[24]

Elhatározták, hogy a társaság „minden munkákban a' tiszta, és ékes Magyarságot terjeszteni fogja, egy tudós, és gyönyörködtető Ujságot szándékozik ki botsátani, a' mellyben eleitől fogva minden nevezetesebb Magyar Könyvírók érdemei, 's gyengeségei ki mutogattatván, egyszersmind gyönyörködtető, hasznos és az olvasásra unszoló munkátskákkal kedvesíttse ez írást."[25] Igérték azt is, hogy esztendőnként egy kalendáriumot fognak kiadni. „Közönségesen véve pedig minden munkáiban kiváltképen a' használhatást tette magának tárgyul" a társaság. Ennek az érdekében foglalkozásuk körét a nevelési, nyelvművelési és a gazdasági kérdések megvitatásában jelölték meg. Jutalmazni akarták „a jó erkölcs ellen irányuló munkák" megcáfolóit, ami valószínűleg úgy értendő, hogy felvilágosodásellenes művek írására buzdítottak ezzel.[26] Az országgyűléshez felterjesztett kérvényüket maga Vályi fogalmazta, abban jelölve ki fő céljukat, hogy hivatalosan is elismertessék a magyar nyelvtudomány rendes tudomány voltát, de ha rendkívüli tudomány maradna is az egyetemen, minden hivatalhoz szükséges legyen „a' Magyar tanitások elvégzése felől nyilvánvaló próbatétel által érdemlett" bizonyítvány. Ezenkívül kérték folyamodványukban a társaságot megerősítő királyi levelet. Kérvényük további sorsáról nem tudunk; vagy semmilyen választ nem kaptak, vagy talán elutasítót, s bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy a különben is nagyon lojális fiatalokból szervezett társaság hamarosan megszűnt.

Amikor a Szabolcs megyei rendek és hajdú városok pénzbeli támogatásukat eljuttatták a pesti egyetemi társasághoz, bizonyára nem volt tudomásuk róla, hogy hasonló, támogatásra méltó kis társaság jött létre DEBRECENBEN is Csokonai körül. Erről a társaságról sajnos még kevesebbet tudunk, mert írott emlékei nem maradtak. Érdekessége, hogy amennyire ismerjük a működését, a magyar nyelvi kérdés nem szerepelt benne, hanem az európai irodalommal való megismerkedés és a költői munkálkodás foglalkoztatta őket. A diákköltészetnek egyébként is nagy hagyománya volt Debrecenben. Érdeklődésük most a művelt külföld felé fordult, azt akarták onnan kis körükbe összehordani, amit nyelvtudásukkal elérhettek. Ezért mindenkinek egy-egy nyelvet kellett tanulnia

[23] Részletes ismertetését l. a 647—48. lapon.

[24] *Velledits Lajos:* A pesti magyar társaság (It 1912. 315—16) című tanulmányában ezt írja: „A pénzt is, a lelkesedést is elvitték a francia háborúk." De sokkal inkább a reakció és a haladás közt kiélesedő harc volt a társaság további működésének megakasztója.

[25] Uo. Idézi Waldapfel is, 98.

[26] Uo.

a kör tagjai közül. Csokonai az olaszt tanulta, „mikor még se németet, se franciát nem tudott". Végül Velencéből szerzett egy latin—olasz szótárt, és annak a segítségével tanulta meg a nyelvet. Járatták a *Litteratur-Zeitung*ot, abból kiválogatták, hogy milyen könyveket hozassanak meg, s azokat nyelvtudásuk szerint szétosztották.[27] Csokonairól, a debreceni diákról egyébként ugyanúgy hírt ad a *Magyar Hírmondó*, mint a többi egykorú diáktársaság tagjairól. A társaság létezését ugyan nem említi a debreceni tudósító, amiből valószínű, hogy az írásos emlékekkel nem rendelkező kör szintén nem volt „szabályozott" társaság, de beszél a költő olasz nyelvtudásáról, említi a *Béka-egérharc*ot, a *Méla Tempefőit*, s megjegyzi, hogy jól ismerte a költő apját, de magát Csokonait nem, mert a kollégiumból csak erdőre, mezőre szokott kijárni.[28]

A pesti egyetemi társaság kiadványával egyidőben hasonló diák könyvecske jelent meg NAGYENYEDEN is, melyet a kollégiumban létrejött társaság tagjai adtak ki. A nagyenyedieknek sikerült nyomtatásban megjelentetniük műveiket, amit a fejlettebb diákköltészettel rendelkező debreceniek és patakiak ekkor nem tudtak megvalósítani. A siker bizonyára nagyon lelkesítette a nagyenyedi diákokat, akik 1790-ben még méltatlankodva írták, amikor a maguk verseire fel akarták hívni a *Magyar Kurír* figyelmét, hogy ne csak Debrecen és Patak virágzó költészetét emlegessék mindig.[29] A színjátszás iránti érdeklődés itt is nagy volt, színdarab írással éppúgy megpróbálkoztak, mint a kispapok és a soproni diákok. „Az idevaló Reform Kollégyiom — jelenti Nagyenyedről a *Magyar Hírmondó* — rendszerint eljátszik minden esztendőben egy teátrumi darabot."[30]

A társaság megalakulásáról a *Magyar Kurír* tájékoztat: „A' follyó 1791-dik esztendőben Szent Mihály havának 18-dik napján váltanak ki a' N. Enyeden tanuló Togas Deákok, és Urfiak közzül mint egy 35-tön, a'kik el-szánták magokat egyéb Oskolai gyakorlások között különösön a' Magyar Nyelv mivelésére, vagy inkább magoknak a' Magyar ékesen szollásban való gyakorlására. Első dolgok a' vólt, hogy Professoroktól engedelmet kérjenek egy kis Társaság fel-állitására, mellyben anyai nyelveket kötött és köttetlen beszéd által gyakorolhassák. Nagyobb része a' Professoratusnak, kik között vólt a' Rector, nem tsak helybe hagyta, és meg-engedte tzéljokat bé-küldött Követtyeik előtt, sőt minden kitelhető segittséget is igért szembe; vóltak ollyanok is, a'kik nem talál-

[27] *Domby Márton:* Csokonay V. Mihály élete. Pest 1817. Új kiadása (Magyar Könyvtár) Bp. 1955. 18—19. L. még a 87. lapon.
[28] Magyar Hírmondó 1794. I. 482.
[29] Magyar Kurír 1790. 221—24.
[30] Magyar Hírmondó 1792. II. 146. L. még a 700. lapon.

ván némelly bé-járós (tyúk fogó, nyúl sütő) Déákjaiknak, és Attyokfiainak nevét a' Társaság Tagjainak nevei közt ez iránt kedvetlenségeket kimutatták, de ugyan tsak nyilván ellent nem mondottak, hanem alattomba való ijesztgetésekkel, és igéretekkel némelly Tagjait a' Társaságnak el-idegenitették, ugy hogy tsak 22 maradott ezen kivül a' közönséges Letzkéken, majd minden órán elé hozta némelly ember a' Társaságot, és tsufolódott vélle. — Ez ellent nem álván az Ifjak, Társaságot formáltak, mellynek tzélja az: *1-szőr* Fordit Deák, Német, Frantzia, és Görög Könyvből; nevezetesen vig és szomoru Játékot Gyermekek nevelésire tartozó könyveket. 's a' t. — *2-szor.* Ki adott matériákra dolgozik eredeti Odákot és egyéb formában öntött gondolatokat, helyek és indulatok le-festésit. *3-szor* Ide hátrább eredeti Magyar Theatralis Játékokat. Holmi Tudományos visgálódásokat Historiába és régiségbe Magyarul akár köttetlen, akár kötött beszédbe. Vagynak a' Tagok közt Urfiak, első rendü Deákok, és Gyermekek is, azért vették-bé az utolsókat, hogy szokjanak. Ugyan tsak nevek nints a' Társaság tagjainak nevei közt, és nem annyira munkás, mint Tanuló Tagok. De azonba, az Enyedi Professorok közzül egy sem Patronussa a' Társaságnak. Sőt ha nem merik is a' világ szájától mondani, de szeretnék, hogy a' fiu ne legyen jobb ember az attyánál."[31] Ilyen akadályok ellenére is megjelent 1792-ben a *Próba* című kis zsebkönyv. „Nem a' Ditséret kívánása, sem a' Jútalomra vágyó alatson Indúlat: hanem kedves Anyai Nyelvünkhez buzgó Szivünk inditott-fel, hogy ott, a' hol a' Nagyobbak meg-indúltak elöll, mi-is Ifjak az ö töréseken próbát tegyünk" — írják a *Próba* előszavában.[32] A zsebkönyv és a színelőadások bizonyítják, hogy pezsgő irodalmi élet lehetett az enyedi diákok között, de hogy meddig állt fenn a társaság, azt nem tudjuk.

Ugyancsak keveset tudunk arról a társaságról, amely ezekben az években a POZSONYI evangélikus líceumban működött. Történetírója, Tolnai Vilmos szerint Stretskó György professzor gyűjtötte össze először az ifjúságot a magyar nyelv tanulása céljából, valószínűleg akkor, amikor a német ifjak is folyamodtak ilyen irodalmi gyakorló összejövetelek engedélyéért, 1788-ban.[33] Prónay Gábor tanfelügyelő jelölte akkor ki ilyen összejövetelek vezetésére Stretskót. Sajnos, kevés adatunk van erről a társaságról, mert sem jegyzőkönyvet, sem más feljegyzéseket nem készítettek munkálkodásukról. Csupán két, Stretskó halálára 1795-ben

[31] Magyar Kurír 1791. dec. 30. 103. sz. 1646—47. (Sajtóhiba következtében 1604-nek írva, ilyen számra hivatkozik Török, III. 157.)
[32] Próba, 3. A zsebkönyv kiadásakor 19 tagja volt a társaságnak, nevüket l. a 755. lapon. A zsebkönyvről részletesen l. a 645—46. lapon.
[33] Tolnai, 559.

írt vers bizonyítja, hogy a társaság éveken keresztül működött. „Tiszteletnek oszlopa, Mellyet az Evangelikusok' gymnasiumabeli nagyérdemű T. T. Professőr és Rector Stretskó György úrnak temetésekor; a' magyar ifjúság hellyett, Pozsonyban tartózkodásakor, emelt Mikolay István. November 6-dikán 1795-benn. Kinyomatattatták: [itt 21 ifjú neve következik] Pozsonyban, Wéber Simon Péter betűivel."[34] Többet mond ennél a másik vers címe: „Háládatosságnak emlékezet-köve, mellyet T. T. Stretskó György úrnak a' pozsonyi evangélikusok gymnáziuma XLI. esztendeig vólt nagy érdemű, hasznú, 's tiszteletű Professorának, és Rectorának sirhalmán állított fel az életében keze alatt vólt háládatos Magyar Társaság egyik élő tagja Nagy Ferencz... Ki-nyomatattatták a Magyar Társaságnak következendő tagjai: [tizenkét ifjú neve, közöttük a híres szónok, publicista és képviselő, id. Pázmándy Dienes]. Pozsonyban Wéber Simon Péter bötűivel."[35]

Hát nincs-é tekintet a' Magyar Múzsákra?
Ki visel már gondot ennyi sok árvákra?

— kérdezte versében a szerző, s valóban nincs tudomásunk róla, hogy Stretskó halála után valaki vezette volna továbbra is a társaságot.[36] Lehet, hogy ezt a két verset küldték el a pozsonyi társaság tagjai a soproni Magyar Társaságnak, esetleg még több verset is írtak, mert az első soproni jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk: „A' Posoni M. Társaságtól ajándékba hozzánk küldött versek, mellyeket T. T. P. és R. Stretsko György Urnak sirhalmán állitott fel, el-olvastattak."[37] Érdekes, hogy e kapcsolat ellenére feledésbe ment később Sopronban is ennek a pozsonyi társaságnak az emléke. Pedig minden társaságot igyekeztek számon tartani. Társaságuk 50 éves jubileumán írják, hogy más hasonló társaság is létezett az övék alapításakor, tisztelettel beszél a jegyző Kazinczyék kassai és Péczeliék komáromi társaságáról, s úgy tudja, hogy velük egyidőben keletkezett Pesten a jogtanulók, Pozsonyban a növendékpapság, „Nagy Enyeden több lelkes ifjak Magyar nyelv müvelő társasága", de ezek mind elenyésztek, ők tehát „az első félszázados Magyar Társaság".[38] Stretskó társaságát tehát nem említik. Maguk a pozsonyi diákok sem emlékeztek

[34] Uo. 562. Sajnos, nem közli a 21 ifjú nevét. Stretskó haláláról a Magyar Hírmondó is tudósít 1795. II. 621. Életéről és működéséről Szinnyei, XIII. 81—82.

[35] Uo. 563. A kiadó ifjak neve itt is hiányzik.

[36] Uo. 563. „De hogy tovább is fennállott, arra későbbi okmányok hivatkoznak" — mondja Tolnai, nem ismerteti azonban ezeket az okmányokat. Későbbi visszaemlékezéseikben a pozsonyi diákok sem emlegetik ezt a társaságot.

[37] SMT I. jk.

[38] Uo. IV. jk. 1840. máj. 30.

erre a próbálkozásra, mert az 1830-as években — mint látni fogjuk — a második, 1805-ös, ugyancsak rövid életű társaságról beszéltek, mint ősükről. Küldöttségük részt vett az említett soproni jubileumon is, s ott sem emlegették az ő — Tolnai feltevése szerint — két évvel amannál idősebb társaságukat. Írott emlékei nem lehettek tehát Stretskó körének, így emléke is hamar elenyészett.

Valószínűleg akkor is megszüntették volna a pozsonyi társaságot, ha lett volna továbbra is tanárelnöke, mert a Martinovics-pört követő terror idején az államhatalom minden ilyen ifjúsági mozgalom feloszlatására törekedett. Így tiltották be a SÁROSPATAKI diákok társaságát is. Magáról a társaságról csupán annyit tudunk, amennyit a betiltással kapcsolatban a nádor ír róla, Patakon ma már nincs nyoma. József nádornak a királyhoz küldött jelentésében olvashatjuk: „... die von den Pataker Studenten eingegangene und denen Debrecinern mitgetheilte Gesellschaft nur blos litterärisch und zu dem Endzweck errichtet war, um sich mehr den Geist auszubilden. Die von dem Studenten Csokanyi aufgesetzte und von den V. Gespan Bernáth eingeschickte Schrift ist nur eine Abschrift einer Zeitung. Diese Gesellschaft unter den Studenten wurde gleich anfangs durch den Rector und Professoren des Pataker Collegiums auseinander getrieben. Zu größerer Vorsorge trug ihnen der königl. Comissair auf, darauf bedacht zu seyn, daß keine solche Gesellschaft (die doch ein übles Ende nehmen könnte) unter den Studenten entstehe."[39] Felmerült a gondolat, hogy a levélben Csokányinak nevezett diák senki más, mint Csokonai,[40] ezt a feltevést meg is cáfolták már,[41] de figyeljünk fel arra is, hogy a debreceniekkel létesített valamiféle kapcsolatról beszél ez a jelentés, nem lehetetlen tehát, hogy Csokonai is részese volt a mozgolódásnak, s ő teremtett kapcsolatot egykori debreceni köre és a pataki diákok között.[42]

A felvilágosodás korának diáktársaságai közül egyedül a SOPRONI Magyar Társaság volt hosszabb életű. „Kis János és Németh László ez a' két érdemes Magyar születésü ifju volt az — olvashatjuk a társaság már idézett első jegyzőkönyvében —, kikre a' Magyar ég derülő fénnye ki hatván, 's kikben a' leg magassabb ész, a' leg jól tévőbb Haza és

[39] *Domanovszky Sándor:* József nádor iratai. Bp. 1925. I. 159—160.

[40] *Trencsényi Waldapfel Imre* vetette fel először (Köznevelés 1951. 307.), rá hivatkozott *Tolnai Gábor* (Az első magyar köztársasági mozgalom MTA I. OK. 1951), és *Vargha Balázs* (Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1954. 45).

[41] *Borzsák István:* Budai Ésaiás és klasszika-filologiánk kezdetei. Bp. 1955. 70.

[42] Csokonai sárospataki tartózkodásáról l. *Harsányi István:* Csokonai Sárospatakon. Sárospatak 1922. Sárospataki Hírlap Füzetei 27.

Emberiség szerelmével foglalva, a' kik ezen kis Társaság, melly Tagjainak fő tzélja, magokat anyai nyelvökbe hetenként való munkálkodások eggymás előtt valo el olvasása által is gyarapéttani, a' kik mondom ezen Társosság' allap követ meg vetették. Ifjui esztendejekre nézve Sopronban nevelődtek még tsak a' köz Társasság hasznára midőn ezen nagy lelket 's még forrób Hazai szerelmet mutato szándék ébresztette volna szivöket. Örültek ezen szándéknak a' melly ditseretes is volt, — más Magyar Ifjak[na]k is kedvet szerezvén, Társosságokba vettek; — 's azt a' kis Társasságot állitották fel, melly a' mi időnkig fel áll még. — El végeszték azt is hogy a' Társosság minden viszontagságait, — Törvénnyeit, — a' Társok számát — a' Társosságba fel olvasott munkákat eggy könyvetskébe jegyezzék. — Mi pedig háladatos utobbiak e' Jegyző könyvet készéttetvén azoknak kötetlen irásait, Sopronba 1791^{be} Bak' 10^{dikén} rendre fel jegyeztük."[43] A „két érdemes Magyar születésű ifjú" egy életre szóló barátságot kötött egymással a soproni iskolában. Ismerjük az ilyen barátkozás erejét és természetét: másokat is magához vonz, és hamarosan egy baráti körnek a középpontjává válik. Így alakult ki baráti kör Kis és Németh körül is. 1790. március 20-án alapították öten a társaságot,[44] de még korábban levéllel fordult Kis János Péczeli Józsefhez, a komáromi lelkészhez. Levelében elmondja, hogy a magyar irodalomból csupán Balassi és Rimay énekeit, Kónyi János *Hadi románját*, Gyöngyösi *Murányi Vénuszát* és *Kemény Jánosát* ismerték. Most előfizettek a *Mindenes Gyűjteményre*, *Magyar Kurírra*, *Hadi és más nevezetes Történetekre*. Péczelitől a levélben is útmutatást kért Kis János: „Kiket tart tiszt. uram nemzetünk legclassicusabb prózaistáinak s poétáinak, s micsoda renddel következteti őket egymásra? (Az önnön szép munkái s Faludi Ferenc irásai mindnyájunknak esméretesek s kedvesek.) Mi módon és honnét tudhatnám én meg, milyen új könyvek jöttek ki az elmult esztendő-tizedben, s kik legyenek virágozni kezdő literaturánknak forróbb kedvelői és buzgóbb gyarapítói, hol laknak azok, micsoda tisztséget s titulust viselnek?"[45] Péczeli készségesen válaszolt az érdeklődő ifjaknak, akik legközelebbi levelükben már a társaság megalapításáról is értesíthették. Péczelin kívül tájékoztatták a bécsi hírlapírókat is, s így a *Hadi és más nevezetes Történetek* is örömmel számolhatott be a társaság megalakulásáról.[46] Híradásukból megtudjuk, hogy a lap buzdításai és a komáromi példa serkentették őket. A szerkesztők előmozdításul „szép magyar könyvetskékkel" és a *Hadi Történetek* első évfolyamával

[43] SMT I. jk. 3—4. Ebből kiderül, hogy a jegyzőkönyvet csak a társaság alapítása után másfél évvel kezdték vezetni.
[44] A társaság tagnévsorát s külön az alapító tagokat l. a 705—20. lapon.
[45] *Toldy Ferenc:* i. m. II. 194—96.
[46] Hadi és más nevezetes Történetek 1790. 705—708.

kedveskedtek a soproni diákoknak, és megkérték őket, foglalatosságaikról továbbra is küldjenek értesítést. A könyvajándékról a társaság első jegyzőkönyve is lelkesedéssel számol be.[47] Hamarosan megírták köszönő levelüket, s írtak újra Péczelinek is: „Ikernek 29 napján nem volt gyűlésünk. Leveleket irtunk Bétsbe 's Komáromba a' Társaság nevébe."[48] Az öt alapító tag első dolga az volt, hogy meghatározták társaságuk törvényeit,[49] azután különféle irodalmi, nyelvészeti munkák olvasását osztották szét maguk között, s az olvasottakról rendszeresen beszámoltak.[50] A tanév utolsó gyűlését június 24-én tartották, ugyanakkor távozott Németh László a korona fogadására Budára: „Rák havának 24 napján N. a' Sopron Vármegyei Banderiumal el ment Budára."[51] Augusztus végén gyűltek össze ismét, s akkor folytatta összejöveteleit a baráti kör. Új nevek tűnnek fel a jegyzőkönyvben,[52] s rövidesen egész sor új taggal bővül a társaság. „Még az 1790-dik év utolján a jelesebb fiatalabb tanulók közül nehány társakat választánk mellénk — írja Kis János[53] —, kik Sopronból elmenésünk után az általunk kitűzött czél elérésére egyesülve törekednének." 1791 őszén tizenegyen írták alá az átalakított törvényeket, akik szinte újra alapították, igazi társasággá szervezték a korábbi baráti egyesületet, főként Lakos János buzgalmából. Így emlékezik erről Kis János is egyrészt *Emlékezései*ben,[54] másrészt Lakoshoz írt nyílt levelében a *Soproni Estvék* előszavában: „Néha soproni tanulóvá leszek, veled a' tudományoknak, különösen a' magyar literatúrának szeretetében vetélkedem, a' magyar irókat, *Kónyi János*tól 's *Kartigám*' fordítójától fogva egész *Virág*ig s *Kazinczy*ig tüzzel olvasom, a' kis magyar társaságot alapítom, elmenetem után benned ennek hatalmas restauratorát látom."[55] Kisék távozása után választottak először jegyzőt maguk közül, előbb Zigán Jánost, a később is írogató dunántúli lelkészt, s őt követte Lakos János ebben a tisztségben.[56] Az újjáalakulásról a jegyző-

[47] Idéztem a 72. lapon.
[48] SMT I. jk. 6/b. 1790. máj. 29.
[49] L. a 355. lapon.
[50] L. a 87—88., 455. lapon.
[51] SMT I. jk. 6/b. 1790. jún. 24.
[52] Illetve egyelőre csak kezdőbetűk: K., P., N., H. és A. urakról olvashatunk.
[53] Kis, 68.
[54] Uo. „Általában, miután Németh és én Sopronból elmentünk, a társaság leginkább mostani generális báró Lakos Jánosnak, ki akkor Sopronban tanult, buzgósága által ... uj alakot veve magára ..."
[55] *Kis János:* Soproni Estvék. 1839. Első füzet 2. Kis távozásáról I. jk. 9/b. 1791: „Kis társunk el ment Sopronból 16 Májusban", Lakos felvételéről: „ma ismét eggy Társal Lakos János Urral szaporodott Társaságunk." Uo. 8/b. 1790. dec. 11.
[56] Az alapítótagokat l. a 705. lapon.

könyvben is olvashatunk 1791 őszén: „Már itt ezen kis Társaságnak érdemes Szerzői, és egyebek-is, kik idő' jártával annak Tagjaivá lőttek, vég-bútsut vévén, ki-maradtak: Fellebb emlitett Társaságnak fenn-marad'tt Tagjai, a' köz-akaratból meg-határozott törvényeknek bé-töltésekre,... — egész a' lehetőségig magokat, és Utóbbiakat-is le-kötelezik, és köteleznek."[57]

Ennek az esztendőnek legnevezetesebb vállalkozása egy sikeres színelőadás volt. A magyar színjátszás történetében előkelő helyet biztosított ez a soproni diákoknak, hiszen az első, és hosszú időre az egyetlen magyar nyelvű színelőadás volt Sopronban. Lakos János eredeti tragédiáját adták elő 1792. április 30-án. Hírt ad róla a jegyzőkönyv is, felsorolva a szereposztást: „Eggynehányszor nem lehettünk jelen; mivel eggy Szomorú Játékra készültünk; mellyet április 30dikán el-is jádzottunk a' Néző helyen, mellynek tzimje e' volt: *Hunyady László V Fel-Vonásba, Szerzője Lakos János* eredeti munka."[58] A címszerepet maga a szerző játszotta. Lelkes hangon számolt be az előadásról a *Magyar Hírmondó* is.[59]

1792 őszén Lakos János vezetésével kezdődött meg a nagyobb arányú szervezkedés. Ekkor olvashatunk először levelező társakról, majd új törvényeket dolgoztak ki, s ebben a különféle levelező, érdemes társak helyzetét pontosan szabályozták.[60] Ekkor választották meg Lakos János indítványára tanárelnöknek, „praesesnek" Raits Péter professzort, aki aztán haláláig, 1824-ig vezette a Magyar Társaságot. „Mivel hogy a' N. Társaság el végezte hogy Praesest válasszon, a' már el-olvasott tzikkelyeket, némely részbe meg változtatva olvasta a' Notárius" — olvassuk a jegyzőkönyvben. „'S ugyan ekkor ki rendeltettek a' jövő Praeses T. Raits Péter Urhoz, hogy azt az egész Társaság nevében invitálják, Kis János, Wéssey Ferentz és Lakos János."[61] „És mivel már az Installatió' Innepe közelgetett azt határoztuk meg, hogy a' ki nevezett Hirdész Társok készítsék magokat arra; a' többi pedig ugyan ezen napra

[57] SMT I. jk. 10/b. Az 1791/92. tanév bevezetése. L. még a 355. lapon.
[58] Uo. 14/b. 1792. máj. elején.
[59] Magyar Hírmondó 1792. máj. 18. I. 701—702. Részletesen l. a 698. lapon.
[60] 1792 őszén az első ülésen: „Mérték' 8dikán volt a' szabadságok' el multa után az első Gyülésünk. — Ebbe fel olvastatott a' Mr Hirmondó betses Irói' hozzánk küldött levele, ... nem külömben Német László volt Társunké, mellybe eggy forintot ajándékozott Cassánkban. Belicz Jónás Úr Correspondens Társunk is eggy forintal gazdálkodott. Nem külömben Zigán János Correspondens Társunk... Titt Káldy Pál Úr Correspondens Társunk 1 ft nyoltz Xrral méltóztatott meg ajéndékozni." SMT I. jk. 15/b. — Az 1793 elején kidolgozott törvényeket l. a 355—56. lapon.
[61] SMT I. jk. 16/a. 1792. szept. 29. Az itt említett Kis János nem a költő püspök, hanem fiatalabb diák. L. a 712. lapon.

akar új munkát tsináljon, akar pedig a' régebbekből eggyet ki-válosztván hozza el a' bé-iktatásra, — és ha a' Titt Halgatóság parantsolja olvassák fel."[62] „Nyilas' 4dikén volt azon Innepi összve gyülésünk, mellybe ezen kis Társosáságunk' első Praeseséül T. T. Raits Péter Professor Urat iktattuk bé. Meg tiszteltek jelen lételökkel, más Uraságokon kivül Gróf Szechény és Pejachevich Urfiak. Összve gyülekeztünk t. i. az emlétett napon 10 órakor az Evang. Iskola háznál. Itt a' leg téressebb szobába két felöl a' (Titt) Halgatóság' számára készült hely. Középett Fő-Tiszt. Wietoris . Rector és Professor, Stanislaides Professor, és Raits Péter Praeses Uron kivül a' kilentz Társ. Elsőben F. T. Wietóris, mint a' Társaság Consiliáriussa eggy rövid Magyar beszéddel bé iktatta hivataljába T. Raits Urat." Idéztem már bevezetőmben ennek a beszédnek egy részét a *Magyar Hírmondó*ból. Beszéde végén kérte Wietoris a társaságot, hogy fogadja be magaválasztotta praesesét, Raits Pétert, hogy benne „értelmes ember-gyámolt találljon. — Meg is lessz. Illy bizodalomban vagyok én magam, de többet bizakodik a' Ns. Iffjuság. Provokállak azért, T. Raits Péter Ur szeretett Kollega Professzor Ur, édes Barátom, és ezen béállott Ns. Iffju Magyar Társaságnak, Prézesül nem tsak elő-állitlak, de ebben Iffjuságunknak javára szolgálandó, igaz privátus, de betses hivatalba bé is iktatlak, azon egyenes szivem szerént való kivánásommal, hogy esmérd, tetszett érdemes qualitásaid szerént, a' Ns Magyar itt való tanuló Társaságot, a' fel-tett tárgyainak előbb 's meg előbb való el-érhetésére szerentséssen segiteni, és napról napra minden el-szántt igyekezetiben tovább emelni méltóztassad."[63] „Magyarul felelt erre a' Praeses Ur" — olvashatjuk tovább a jegyzőkönyvben. — „Ezután Lakos Társ ment a' Kathedrára, 's magyarul adta elől mi vége a' Társaságnak; Kis Társ pedig németöl beszéllette el annak eredetét, 's főbb változásit a' mastani időkig. Ezek után fel olvasta Lakos Notárius a' Társaság' Törvénnyeit; kellett volna itt a' rendelés szerént még a' jegyző könyvet, és a' Praesesség' határjait ki mutató Tzikkelyeket is olvasni, de az idő rövidsége ellent-állván köszönni kellett Horváth Társnak Deák, Ajkay Társunk[na]k pedig magyar versekbe. Ezzel vége lévén az Öröm-Innepnek, a' Nagy Nemü Hallgatóság feles jó-kivánással el takarodott."[64]

Az előkelő vendégsereg is bizonyítja, amit beszédében Wietoris hangsúlyozott, hogy a soproni Magyar Társaság nem volt „frantz jakobinus klub". Más megyei urakon kívül színelőadásukon megjelent „az itten lakozó Eszterházyné ő Hertzegsége is", a tanárelnök beiktatásán pedig,

[62] Uo. 16/b. 1792. okt. 24.
[63] Magyar Hírmondó 1793. márc. 1. I. 277—80.
[64] SMT I. jk. 17/a. 1792. nov. 4. L. még a 20. lapon.

mint láttuk, többek közt Széchényi fiai. A főúri pártfogókkal való kapcsolat különösen a századforduló táján volt jellemző a társaságra, de már megindulásától kezdve voltak főúri pártfogói. Elsősorban Széchényi Ferenc, aki már Kis János tehetségére is felfigyelt. Mint ezt emlékezéseiben is leírja, neki köszönhette Kis első művének nyomtatásban való megjelentetését. A most szigorúbb szervezetet öltő társaság is pártfogójának tekintette Széchényit, elküldték neki alapszabályaikat. „A minden jó igyekezetet, kivált nemzetünk javára czélozót forrón szerető gr. Széchenyi Ferencz sem tartotta rangjához s méltóságához illetlennek hozzánk kegyesen lebocsátkozni — mondja Kis —, s intézetünk hasznosabbá tevése végett bölcs tanácsokat adni."[65] Az új alapszabályokat is bemutatták neki, s a gróf azt megjegyzéseivel küldte vissza, amire a társaság újabb választ küldött.[66]

Főúri pártfogóikon kívül levelezőtársaknak hívták meg a tekintélyesebb írókat, másodrendű levelezőknek vagy érdemes társaknak egykori tanulótársaikat.[67] A kis társaság így vált egyszerre országszerte ismertté, ami kétségtelenül Lakos János érdeme. Ő teremtett kapcsolatot Kazinczyval, aminek a jegyzőkönyvben is többször van nyoma: „Halak' 2án küldöttünk T. Kazintzy Urnak Levelet, mellyben az el-adott Benkő Minerálogiáját jelentettük, és h[ogy] mindenik munkájából eggy példányt küldjön Társoságunknak."[68] Majd ismét: „Ugyan ez nap vettük T. Kazintzy Ur feleletét, mellyre feleltünk ismét. Mélt. Protektorunkhoz is egy kérelmet nyujtottunk, mellyre Kettős' 31-én [azaz május] felelni méltóztatott Prof és Elölülő Rajts Urnak."[69] Még egyszer szerepel Kazinczy letartóztatása előtt: „Ezen kivűl parantsoltatott a' Secretariusnak, hogy T. Kazinczy Urnak, az Herder' és Diogeneszért Aszalay Ur kezébe küldött pénz eránt irjon."[70] Arról nincs adatunk, hogy a Kazinczyval ekkor már állandó levelezésben álló Kis János milyen kapcsolatot tartott fenn ezekben az években az általa alapított társasággal, csupán az első jegyzőkönyv címlapjára beírt idézet mutatja, hogy még külföldi tanulmányai idején, Göttingából is levéllel kereste fel őket. Onnan írt leveléből ezt idézi a jegyzőkönyv: „Életünknek utóbbi esztendei meg köszönik még valaha, mostani tsekély iparkodásinkat. A' Baráttságnak leg kedvess'bb mulattságai között tesszük azt, a' mit most

[65] Kis, 70.

[66] SMT I. jk. 20/a. 1793. márc. 26.: „Ekkor olvasódott fel azon alázatos válasz is, mellyet Méltóságos Gróf Széchény Ő Excellentiája jegyzetire el is méltóztatott Bika 4én vinni a' Gróf Urhoz Tiszt. Elöl-ülő Urunk."

[67] Az elnevezésre vonatkozó adatok ellentmondók, nem egységesek.

[68] SMT I. jk. 19/a. 1793. febr. 2. Kazinczynak a Mineralógia eladására felszólító levele ma is a SMT levéltárában van.

[69] Uo. 21/a. Ez a protektor nyilvánvalóan Széchényi Ferenc volt.

[70] Uo. 24/b. 1794. szept. 27.

teszünk; 's annyira mehetünk ezen édes mulatságunkal, a' mennyire idősebb korunkba, a' leg kedvetlenebb fárodsággal is nehezen mehetnénk."[71] A másik alapító, Németh László többször személyesen is felkereste őket a jegyzőkönyv adatai szerint, sőt a távoli Erdélyből is szerzett levelező-társat nekik. 1794-ben levelező-társnak ajánlotta Szendrei Veres Dávidot, a „Bethlen Gróf urfiak udvari nevelőjét" Erdélyből, „a' ki magát örömest a' Társaság' tagjának nevezné".[72]

Ugyancsak a távoli Erdélyből kereste fel őket levelével 1794-ben az Aranka György alapította marosvásárhelyi Magyar Nyelvművelő Társaság.[73] Az erdélyiek arra kérték fel őket, jelöljék ki, hogy melyik szerintük a legjobb magyar grammatika. A kérdésre hosszú vizsgálat után válaszoltak, miután gyűléseiken több nyelvtant áttanulmányoztak. A levélváltásnak Sopronban és Erdélyben egyaránt megmaradtak az emlékei.[74] A kérdésre adott feleletükben azt mondták a soproniak, hogy született magyar számára a *Budai magyar grammatika,* idegennek Farkas és Bél munkája, a helyesírás elsajátítására Tsétsi regulái a legalkalmasabbak az addig ismert 22 mű közül, minthogy ítéletmondásukkal a *Magyar Hírmondó* pályázatának eredményére, vagyis a *Debreceni Grammatika* megjelenésére hiába vártak. Ezzel mentegették legalábbis magukat késé-

[71] Uo. 2/b. A címlap belső lapján, 1792. jan. 12-én írt levélből.

[72] Uo. 26/b. 1794. dec. 20. Szendrei révén újabb, később személyes látogatást is tevő főúri pártfogót szerzett a társaság: „... fel olvastatott Szendrei Veres Dávid Levelező Társ Ur' levele. Német László Ur eggy különös levél által kéretetvén említett Urtól ez eránt, jelentette, hogy Betleni Betlen Elek ifjú Grof szándékozna Társaságunk Levelező Tagja lenni; a'kinek bé-vétetését azonnal el-végezvén a' Társaság, a' Hívó levél' el-készítése parantsoltatott." I. jk. 28/a. 1791. máj. 16-án, majd 20-án: „Az ifju Grof Betlent Levelező Társnak valló irás el-küldődött." — Németh Lászlóról 1793. dec. 2-án (I. jk. 22/a) írják, hogy jelenlétében olvasták munkáikat, 1795. júl. 5-én pedig (28/b), hogy „eggy rövid, indító beszéddel ajánlotta a' Társaságot az elmenők emlékezetébe".

[73] Levélváltásukat a soproni társaság levéltárából közli *Peéry Rezső:* Soproni adalék 1794-ből az erdélyi magyar nyelvművelő mozgalomhoz. MNy 1957. 1—2. sz. 274—78.

[74] *Jancsó Elemér* Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai (Bukarest 1955) című forráskiadványában található két bejegyzés ezzel kapcsolatban (165. és 167). Utóbbi egy kiküldött bizottság javaslata, előbbi a javaslat elfogadásáról szóló jegyzőkönyvnek amavval csaknem szószerint megegyező szövege (a később közölt szöveg kelt tehát előbb), mely szerint „Magyarországon a Soproni Társaság találtassék meg a Társaság neve alatt aziránt, hogy egy olyan kézi grammatikát amelyet onnan legjobbnak találtak, ezen Társasággal közleni, s aziránt maga vélekedését adni ne terheltessék." Az erdélyi jegyzőkönyvek teljes szövegét *Jancsó:* i. m. nyomán l. *Bodolay Géza:* Adatok a soproni Magyar Társaság szabadságharc előtti életéből. It 1958. II. sz. 247.

sük miatt.[75] Wietoris János felszólítására meg akarták „jobbítani" az 1782-ben kiadott *Budai Ortográfiát* is, de ez a terv túl nehéznek bizonyult.[76]

Ezzel le is zárult a társaság első hőskora. Időközben elvesztették első íróbarátjukat, Péczelit,[77] a másikat, Kazinczyt börtönbe vivő útján láthatta még Győrben Kis János, aztán éveken keresztül óvakodtak a soproni diákok még csak említeni is, hogy valaha kapcsolatban állottak a hosszú fogságát töltő íróval. A Martinovics-pör utáni elnyomáson kívül a megújuló háborúskodás is akadályozta a társaság zavartalan működését. A nagy szervező, Lakos János is úgy jelent meg egyik gyűlésükön, hogy „a' Táborhoz menvén Sopronyba szállott bé".[78] A napóleoni háborúk háttérbe szorították a múzsákat, s 1795-ben, mint már említettem, a hadi kiadásokra adakoztak a társaság tagjai is.

[75] Nem tudjuk, hogy alapos volt-e a nyelvtanok tanulmányozása. *Balázs János* Sylvester János és kora (Bp. 1958) című műve 66. lapján hivatkozik erre a soproni levélre, amely *Janus Pannonius* nyelvtanát is említi, de *Balázs* valószínűnek tartja, hogy ilyen nyelvtan nem volt a kezükben, csak a korábbi utalásokat vették át ők is, ma ugyanis ilyen nyelvtan nincs már a társaság könyvtárában. Lehet tehát, hogy több nyelvtant csak emlegettek, de nem tanulmányozták őket.

[76] SMT I. jk. 25/b. 1794. nov. 15. és *Peéry:* i. m. 275.

[77] Uo. 18/a. 1792. dec. 22-én: „Wéssey, Prasser, Ihászy, Mészáros, Kiss Mihály szabad gondolatokba szomorkodták Pétzelyt, Kis János Magyar Versekbe, ... és Lakos Pétzely életét vizsgálta".

[78] Uo. 23/b. 1794. június 4.

A HANYATLÁS ÉVEI

1796—1816

A Martinovics-pör után, az általános hanyatlás korában próbálkozó néhány társaságnak az adatait nem nehéz számba vennünk. A PESTI egyetemen újra alakuló kis társaságról annyit tudunk, hogy Mérey Sándor és Csehy József buzgalmából jött létre. Csehy írja Kazinczynak 1803. jan. 26-án, elmondva irodalmi érdeklődése felébredésének a történetét: „Az első oktatásokat nyelvünkben bold. Vályinktól nyertem, ő hozta Csalóközi együgyű szóejtésemet a' nyelv' országos reguláira. Az ő útmutatásait, és saját olvasásomat haszonra térítvén, még azon korban a' fenn álló magyar Theátrom számára fordítottam vagy három játékdarabokat, mellyek meg is jelentek a' színen. Ez volt első műve csekély tehetségemnek egyszersmind olly foglalatosság, melly többeket fárasztott nagy buzgósággal a' tanúló nevendékek közt, kik[ne]k e' tekintetben is Ihászi és Lakos czímereik voltak. — Az alatt Mérey Sándor gondolattyából egy kisded m. Társaság formálta magát, mellynek, ha (:iskolásan szólván:) objective nem vala is látszattya; de subjective hasznos volt, minekutanna nagyobb előmenetelt tehetett kiki e' huzamos munkásság, és közös belátás' segedelmével, mint sem magára bízva. Hogy sokakat el-halgassak, kik öt esztendők alatt benne meg fordultak, Mihalkovics Jász Berényi, Kovács Imre Nagy Váradi, Csepcsányi Kassai Professorok sorsossaink valának."[1] Ihászy Imre és Lakos János nevének említéséből arra következtetek, minthogy mindketten a soproni társaságból kerültek Pestre, hogy nekik is volt valamilyen kapcsolatuk a társasággal, esetleg létrejöttében is szerepet játszott a soproni példa, bár nevüket ilyen vonatkozásban Csehy fenti levele nem említi, és Mihalkovics sem, aki Csehy halála után barátja életrajzát összeállította. A soproni hatást valószínűvé teszi az, hogy, mint már említettem, Méreyt ekkor Sopronban levelező-taggá választották: „... titt. Mérey Sándor Pesti Törvény hal-

[1] „Csehy József levelei Kazinczyhoz" című kéziratos kötet. A kötetben a Kazinczyhoz írt eredeti leveleken kívül Csehy József élettörténetét találjuk az emlegetett Mihalkovics nevű barátjától; Mihalkovicshoz írt leveleit Kazinczy másolatában; Csehy testamentumát és még több, másokhoz írt levelét. Idézet a fol. 77—78-ról.

gató Urnak levele olvastatott-fel, melly által a' Társoságba való bévetetődését kéri. Elfogadá kivánságát Társaságunk, felvévén Őt' Levelező-Társai számába, 's ennek tudtára való adatása, Lakos Társra bizódott."[2] Ekkor elküldött levelüket Mérey nem kapta meg, ezért később még egyszer intézkedtek: „Felolvasta a' Társoság' Titoknokja Tiszt. Mérei Sándor, Pesten az Universitáson Magyar törvényeket halgató Urnak küldendő levelet."[3] Csehy leveléből is az derül ki, a volt soproni diákok és Mérey neve is azt mutatja, hogy leginkább a színpad, a színműírás és fordítás érdekelte őket. Kelemen Lászlóék társasága játszotta is több darabjukat. Lakos és Ihászy Sopronból hozták a színpad iránti érdeklődést, Mérey, mint tudjuk, később a második fővárosi színpadi társaság igazgatója lett.[4] Mihalkovics azt állítja, hogy Csehy hozta létre a társaságot. Eldönteni ma már bajos, hogy Csehy volt-e szerény idézett levelében, vagy Mihalkovics akarta a harctéren elesett jóbarát érdemeit növelni: „Valaki azon időpontban — írja — Pesten 's Budán tudós embernek tartatott, Csehy azokat rend szerént meg látogatta; a' Magyar Litterátort, ugy a' Litteraturát enthusiasmussal kedvelte, ha el kerülhette, soha más Nyelven nem szóllott, és szóllásában Magyar puritanismust affectált. — Csehynek Nyughatatlan Lelke, és a Magyar Litteraturát mindenekbe be oltani törekedő Tüze Társakat szerzett: kik hetenként az oskolai szün napokon öszve gyülvén, a' Magyar Nyelv elő mozdítására ügyellő foglalatosságokat kötelesség gyanánt tartoztak elő Mutatni, 's közülök Minden Holnapban Elő ülő választatott voksok többségével a' Társak által. Egykori Vakatiók el töltével egybe lett gyülekezésünket mint Elő ülő, melly felséges képzeletek elő adásával Nyitótta meg? Saját keze írása utánn való Maradvány meg mutattya. A' Társak Hét Számmal voltak kezdetben; 's 4 esztendőkig tartott; én a' 3[k] esztendőben váltam meg tőlök, 's távol laktomból küldöztem Nékiök üres oráim foglalatosságait; mellyről leveleiben emlékezik ... Ezen kiss Társaságról emlékezik Pesti Plebanus Kiáltossy máskép Schrayer Ur négy sorú Verseiben: Mellyeket a' Társaságnak küldött Tiszteletül: 's azon érdemes Ur eránt a' Társak is rokon Tisztelettel viseltettek." Eszerint tehát a tiszteleti tagság itt is megvolt, ha nem is intézményesen. „A' Társaságnak Jegyző könyve — írja tovább Mihalkovics — 's Irás Tára [olvashatatlan szó] Mérei Mérey Sándor Urnál maradt, kiben a' Haza mai napig Tudós és Magyar Lelkű Honnyost tisztel; 's mai napig Pesten tartózkodik; a'

[2] SMT I. jk. 40/b. 1797. febr. 18. Itt Lakos Józsefről, János öccséről van szó. L. még a 713. lapon.

[3] Uo. 44/b. 1797. okt. 7.

[4] Waldapfel, 135. és *Csatkay Endre:* Az első soproni magyar színielőadás szereplőinek levélváltásából. A Soproni Szemle kiadványai 1942.

többi Társak elszélledtek."[5] Csehy azt írja idézett levelében, hogy jogi tárgyú fordításai „a' Társaság' munkácskáival eggyütt" László nevű bátyjánál vannak, aki Vácott szemináriumi professzor. Nemcsak Mérey, Csehy is kapcsolatba került a soproni társasággal, amikor egy évtized múlva mint katonatiszt Sopron mellett táborozott. A társaság jegyzőkönyvében olvashatjuk, hogy 1806. dec. 6-án meglátogatta őket „Csehy Ur fő-hdgy", aki öt forintot adományozott nekik, hogy több Csokonai-kötetet vegyenek. Maga Csehy részletesebben beszél erről a látogatásról, amely, úgy látszik, fontos találkozás volt számára. Kazinczynak írja: „Sopronban felkerestem a nagy érdemű Raicsot. A társaságnak minden dolgairól vettem informatiót. Könyvtárja már 400 darabra szaporodott, és jó gondviselés alatt van. Jelen voltam kisded ülésekben, 's halgattam olvasásaikat. Mind ez hazafiúi örömmel töltött meg. Kis János is megfordult ez idő alatt Sopronban. Efelől ő maga tudósított."[6] Mihalkovics barátjának a társaságról is írt néhány ismertető szót, amit Kazinczynál bizonyára azért nem tartott fontosnak, mert tudta, hogy tiszteleti tagja a soproni társaságnak: „A' Sopronyi M. Társaságot 1789. állították-fel Kis János, Németh László, Ihászi, Lakos János. Most Prof. Rajcs Péter igazgatja 's lelkesíti. Tagjai mind Tanúlók. A' mostani tagok négyféle versezetet készítettek a' Gr. Zichy Károly és Gr. Festetich Juliána menyegzőjére. Ezek közt legjobb az ifju Döbrenteié. — Ihászi fordított eggy Sarolta nevű Románt. Megnéztem a' Társaság' jegyző könyvét és B[iblio]thecáját."[7]

A SOPRONI Magyar Társaság jegyzőkönyveiből részletes képet kapunk a Csehy látogatása előtti évtized életéről is. Munkásságuk látszólag zavartalanul folyt tovább ezekben az években, de azért, mint Kis János hozzájuk intézett leveléből kiderül, a kezdeti évek buzgalmához képest hanyatlott a társaság élete: „. . . a' mint illetődött szívvel írjátok, némellyekben ollyanokban is meghült a' múzsák szeretetének, legalább a' hazai literatura iránt való enthusiasmusnak szent tüze, a' kiktől sokat vártatok. Ennek talán valamennyire elejét vehetnétek, ha az oskolából kilépett idősb társaitokat ottan-ottan (mint engemet minapában) foglalatosságitokról 's a' társaság állapotjáról tudósítanátok s tőlük viszont mit dolgoznak, megkérdeznétek."[8] Kis János hazatérése után 1796-tól kezdve szoros kapcsolatban állt velük a jegyzőkönyv adatai szerint. Többekkel

[5] „Csehy József levelei Kazinczyhoz" című kéziratos kötet 5/b.
[6] Uo. 119/b. Körmöndről (Körmend?) 1806. dec. 13-án keltezett levél.
[7] Uo. 28/a. 1806. dec. 15-én ugyancsak Körmöndről keltezett levél.
[8] Kovács, 47.

együtt 1796 januárjában hívták meg mint győri rektort érdemes társnak,[9] s azután ebben az évben többször szerepel már mint nagybaráti lelkész: „El-fogadtuk elsőben-is Kis János Érdemes Társunk[na]k bé küldött munkáját, mellyet ezen tzim' alatt Gyűrű' második része németből általtett; ezzel le-fizette, a' mivel mint valóságos Társ tartoza." „Tiszt. T. Kis János, Baráthi Predikátor küldött első ízléssűl néhány darabokat verseiből egy ahoz ragasztott levéllel, mellyet szívessen fogadván, örömmel fel-olvastunk."[10] Németh László egy ideig még Sopronban lehetett, mert azt olvashatjuk róla, hogy 1795 végén is megjelent egyik gyűlésükön, majd 1796-ban átrándult hozzájuk Győrből: „*Halak' 20dikán* tetszett éppen itt mulatozó T. T. Németh László Érdemes Társ Urnak gyülésünkben meg-jelenni, mellyben-is az újj esztendőre bé-küldetendő munkát maga személyessen fel-olvasta; ezen munkának fogalalatja vala: *a' nép meg-számlálása;* által-adatott a' Társ.' Titkosának, ennek meg-őrizése véget." Egy év múlva Raitson keresztül üzent: „Jelentette T. Elölülő Urunk által Győri Professor Tlendő Németh Úr, hogy elkészülvén Ujesztendői munkájával, azt nem sokára bé is fogja küldeni a' Ns Társaságnak."[11] Az alapítók közül még Halasy Mihály kísérte figyelemmel munkájukat 1805-ig, amikor távozott Sopronból.

A társaság hatéves fennállását így ünnepli a jegyzőkönyv: „Ezen reménylett bóldog esztendő már hatodik Esztendeje kisded Társaságunk' fel-állásának. Az eggyet-értés és barátság lévén sinor mértéke mind eddig virágzó állapotjában meg-maradott, az Egek szerentséltessék tovább-is."[12] Szükségesnek érezték, hogy társaságuk számára most már pecsétnyomót is készíttessenek: „Továbba szó vólt arrol-is minémü petsét-nyomót válasszon Társaságunk magának; — ennek maga költségénn való meg készíttetését magára tetszett ditséretessen válalni Társaságunk kebelében tartozkodó, valóságos Munkás Társ Ifjú Torkos Sámuel Urnak." — „A' Társaság' készítetendő petsétnyomójáról vala a' szó, mellynek megtsináltatását hogy Torkos Sam. mostanság a' Posoni Oskolákon tanuló Ifju ma-

[9] SMT I. jk. 34/a. 1796. jan. 16.: „Jónak találván a' Ns Társaság azokat, a'kik úgy-is egykor már Munkás Társak vóltak, elszéllyedések után vagy Érdemes vagy Levelező Társok[na]k m[eg] hivni. A' meg-hivattatandók következendők: Érdemes Társok[na]k 1. Kiss János Győri Rektor. 2. Zigán János Veszpr. Prédik. 3. Lakos János. 4. Tatay Imre. 5. Kiss Mihály. 6. Ajkay Pál. 7. Véssey Ferentz. 8. Veörös Pál. 9. Madarassy Pál. Levelező Társok[na]k 1. Szakonyi József. 2. Horváth János. 3. Tsaplovits Dániel. 4. Halász Bálint. 5. Veörös István. 6. Horváth Sámuel. 7. Szabó János. 8. Major Pál."

[10] Uo. I. jk. 35/b., 37/a. 1796. ápr. 9. és jún. 25.

[11] Uo. I. jk. 35/a., 40/a. 1796. febr. 20. és 1797. febr. 11.

[12] Uo. I. jk. 33/b. 1796. jan. 1. Ugyanitt adnak hírt a „számos Uri sereg jelenlétében" tartott örömünnepről és arról, hogy „a' bé-igért hadi segítséget-is által-adták a' Társaság' Tagjai". Hírt adott örömünnepükről a bécsi Magyar Hírmondó is (1796. 27—28). L. a 669. lapon.

gára vállalta, lásd az 1796dik Eszt. Halak' 13dikán tartott gyülésünket. Ennek a' jó szívü Ifjúnak ez eránt irattatandó levél Lakos Társra bizatott." — „A' IVdik Hónapnak 14dik napján bémutatta a' Titoknok a' Társaságnak Torkos Samuel által készítetett petsétnyomót, a'mellyen a' nap a' nevekedni indúlt tsemetékre szórja-le sugárit, mivel ez valamennyire nagy, elvégeztetett hogy még egy kissebb metszettessék melléje, a' mellyel a' közönséges leveleket lehessen petsételni."[13]

Ezekben az években készült a társaság első kiadványa, amely világnézeti irányuknak is hű kifejezője. Az iskola tanárának, Nagy Jánosnak vallástanító kézikönyv-fordítását, a *Boldogságra vezérlő oktatást* adták ki. Még 1795 októberében jelentette a társaságnak Nagy János professzor, „hogy ezen tzim alatt való vallásbéli könyvet: *Unterweisung zur Glückseligkeit nach der Lehre Teise*, magyarra forditotta, 's egyszersmind kérte-is a' Társasságot, hogy által nézvén, a' maga jegyzéseit különössen tegye-fel". Ki is küldtek e célból egy bizottságot, de végül a kész fordítást csak egy év múlva adta át a professzor. 1797 májusában jelentik aztán, hogy a bizottság elvégezte a munka átnézését, s az „a' Ns. Társaság' Titkossának általadattatott, a' ki-is ... azt a' ki-nyomtatásra készítse-el". 1798 szeptemberében jelentik végül, hogy a könyvet ezer példányban kinyomatták.[14] A könyvecske kiadása, amelyet, úgy látszik, a falusi iskolamesterek és lelkészek is használtak és terjesztettek, újabb alkalom volt arra, hogy pártfogóikat és egykori tagjaikat felkeressék, utóbbiakat a könyv vidéki eladása céljából. 1798 egész őszi munkáját a könyvecske eladása, szétküldése, a befolyó összegek nyugtázása jellemzi. Számot adnak róla, hogy kinek adtak kötött, illetve kötetlen, „irópapirosú", illetve „nyomtató papirosú" példányt. A püspökön, a professzorokon és a szerzőn kívül szerepel Széchényi Ferenc és Schedius Lajos is Pestről. Vidékre sokfelé küldtek köteteket, tizenhét krajcárban szabva meg a könyv árát. A jelentésekben ismét találkozhatunk Kis János, Németh László, Zigán János és mások nevével, akik az eladott példányok árát rendre beküldték a társaságnak.[15]

Tovább ápolták kapcsolataikat korábbi literátor pártfogóikkal, levelező társaikkal is. A *Boldogságra vezérlő oktatást* elküldték buzgó levelező társuknak, Belicz Jónásnak is, akinek a nevével ezekben az években is gyakran találkozunk a jegyzőkönyvben.[16] Egészen 1808-ig kapcsolatot

[13] Uo. I. jk. 35/a. 1796. febr. 13., 47/a. 1798. jan. 13., 49/b. 1798. ápr. 14.
[14] Uo. I. jk. 31/b. 1795. okt. 31., 38/a. 1796. okt. 8., 42/a. 1797. máj. 13., 54/b. 1798. szept. 26. Kiemelés a jk.-ben gót betűkkel.
[15] Uo. I. jk. 56/b., 57/a. 1798. okt. 13. és 26., 63/b. és 65/a. 1799. ápr. 27. és jún. 21.
[16] Uo. I. jk. 35/b. 1796. ápr. 9.: „Bellicz Jónás, levelező Társunk' hozzánk érkezett tudósíttását olvastuk-fel." — 54/b. 1798. szept. 26.: „Felolvastatott ez

tartott a társasággal, akkor írta utolsó levelét. Másik lelkes levelezőjük volt a Sopronból Budára került dilettáns irodalmár, Czinke Ferenc, aki később az egyetemi katedrát is elnyerte. Ő legtöbbször a hagyományossá váló újesztendei és tanév végi „örömünnepek" alkalmával kereste fel a társaságot verseivel, de küldött verseket más alkalmakkor is.[17]

Az örömünnepek alkalmain gyűltek össze a társaság úri és főúri pártfogói, hogy meghallgassák a diákok legjobb munkáit. 1798-ban írják újév után: „Ezen Esztendő' 6dik napján tartotta azon minden esztendőnn megesni szokott solennitássát Társaságunk, mellyben szerentséje vala számos fő Rendü Halgatósághoz. A' többek között szerentséltetett jelenlétével Mélt. Grof Széchenyi Lajos, Mélt. B. Zay, Mélt. Palotsay Jó'sef Cs. K. Tanátsos Ur." A következő év elején: „Az 1sö Hó 6dikán tartotta Társaságunk a' bévett szokás szerint solennitását, mellyre ifju Gróf Széchény

---

alkalmatossággal a' Titoknok által tiszt. Bellitz Jónás Levelező-Társunk' betses levele, mellyhez a' nevezett Ur egy darab versezetet-is ragasztott." — 58/a. 1798. nov. 3.: „Bellitz Jónás Levelező-Társunk egy Deák-Magyar Circulust külde a' megitélés végett; melly hogy mentől előbb megolvastassék, elvégeztetett." — 65/a. 1799. máj. 25-én jelentik, hogy Bellitz, aki már nem geresdi rektor, hanem antalfai prédikátor, 55 kötetet vett át a kiadott könyvecskéből.

[17] Uo. I. jk. 50/a. 1798. ápr. 28-án kapnak Czinkétől halotti verseket, „mellyeket B. Mesznill Ur' halálára ditséretesen koholt az említett Költő". — 60/a. 1799. jan. 12.: „...általadá T. T. Elölülő Urunk a' Titoknoknak azon versezetet, mellyet T. Prof. Czinke Ferentz Ur a' véggel utasított a' Társasághoz, hogy az közelebb mult Solennitásunkor olvastatott volna-fel, de különös fájdalmunkra későn jöve kezünkhez 's ez okból felolvastatása-is elmúlt." — 75/b. 1800. jan. 25.: „Tündér-kép a' Sopronyi Mr Társaság' Érdeméről" című versét olvassák, melyet később zsebkönyvükbe is felvettek, s megbízták a titkárt, „hogy ezenn buzgó Magyarnak a' jövő hétenn esendő Neve Napjára Verseket készítsen, mellyet véghez is vive." — 1800 nyarán (81/b. júl. 4) időben érkezett Czinke „betses" munkája: „Tréfás Bútsúvétel a' Sopronyi Nemes Magyar Társaságtól, a' melly tüstént közönségessenn felis-olvastatott." — 87/a. 1800. nov. 29-én „Öt »Tábori Mars« tzim alatt írt Lantos Verseivel mind magát a' Társaságot, mind pedig fejenként annak tagjait" ajándékozta meg. — 102/a. 1801. júl. 3-án „48 nyomtatvány Magyar Idilliom, vagy is Pásztori Dallból, és tizenkét nyomtatvány Magyar Tábori Marsból" álló ajándékot kaptak tőle, ugyanakkor újabb levelező társat is ajánlott Kardosfalvay Kardos Alóiz személyében, akit meg is hívtak levelező társnak. — 121/b. 1802. szept. 18-án újabb verseket kapnak tőle ajándékba: „Édes öröm fogta el szíveinket, látván, hogy e' hajdan közel lévő nagy érdemü drága Barátunk 's ösztönünk, távollétében sem felejtette el ifju seregünket. Éljenek az illy nagy lelkü Magyarok!" — Érdekes, hogy csak 1802. dec. 15-én adták fel azt a levelet, „mellyben a' fenn titulált Urat a' Társaság kívánságára Levelező Társnak meg hivta, 's küldött néki egyszer'smind a' B. T. T. Wietoris Prof. Ur halálára irtt versekből is egy magyart és egy deákot. Egy a' Társaság nevében ugyan Czinke P. Ur tiszteletére a' Bibliothecarius által készíttetett irott verset is rekesztett a' levélbe, a' mint a' multt gyülésb[en] e' meg-határoztatott." (129/a). Ez a könyvtáros Döbrentei Gábor volt. — 141/a. 1803. szept. 10-én ismét arról adnak hírt, hogy Czinke több példányban elküldte verseit.

Lajos Ő Nagyságán kivül több fő-rendü Urak-is sereglettek egybe."[18] A Széchenyiekkel, mint láttuk, kezdettől fogva szoros kapcsolata volt a társaságnak, Széchényi Ferenc ebben az időben is segítette őket, s a diákok megragadták az 1798-ban kínálkozó alkalmat, hogy nagy pártfogójukat Somogy megye főispáni tisztébe történt beiktatása alkalmával üdvözöljék. Egyik szorgalmas verselőjük, Sikos István költeményét ki is nyomtatták, és Széchényi viszonzásul küldött pénzadományát hálásan nyugtázták: „T. T. Elölülő Urunk azon 30 fr az az harmintz forintokat adá által, mellyeket Gróf *Széchény* Ferentz Ő Excellentziája, édes anyanyelvünknek és nemzeti litteraturánknak legszivessebb Pártfogója, 's nagy lelkü elölsegítője, a' N. Társasághoz vonszo Atyai kegyességéből, ajánlani méltóztatott azon versezetért, mellyet a' Társaság Ő Excja Somogy Vármegyébe lett béiktattatásokor, nyomtattatott; Sikos Társ pedig készitett. Kirendeltettek egyszer'smind Lakos, Horváth Pál, és Göndöcz Társok, Ő Excja ezen legszivessebb hajlandóságának 's jótétének a' N. Tság nevében való megköszönésére."[19] A következő évben olvastak fel „Méltóságos Gróf Széchényi Ferentz ő Ex[cel]l[en]tiája Könyv-Tárában találandó Könyveknek, már a' sajtó alóll megszabadúlt laistromából... eggy Darabot". Híres Széchényi Könyvtárunk kialakulását tehát éppúgy figyelemmel kísérték és tudomásul vették a soproni diákok, mint a magyar művelődésnak egy másik ekkori híres eseményét, Tessedik Sámuel szarvasi intézetének a megalakulását: „Fel olvastattak továbbá a' Szarvasi Oekonomiai Institutumnak Tzikkelei" — írták a jegyzőkönyvbe.[20]

A század végére körülbelül ennyi maradt a felvilágosodás és a francia forradalom eszméiből: művelődési tervek töredékei és mellettük a nyelvápolás gondolata. A társaság tagjai is a nyelvápolásban látták legfontosabb feladatukat. 1799 őszén az eltávozott tagokról emlékezik meg a jegyző, akik már célhoz értek, s akik számukra ilyen társaságot hoztak létre, „nékünk pedig, hü és Magyar buzgósággal tellyes munkásságok által ditséretes példát adván, hogy a' Haza díszét, mellyet ők annyira igyekeztek fel emelni, anyai nyelvünk' mivelése által pallérozván öregbitteni meg nem lankadjunk". Ugyanígy ír 1800 őszén is, az új tanév bevezető szövegében: „A' Sors, más ösvényt jelelvén ki némelly Barátinknak; el hagyának bennünket, a'kiknek minden tehetségek a' Magyarság, még pedig a' tiszta Magyarság mellett füstölögvén, vagy azért is, hogy ez illy jeles példamutatások és fáradhatatlan szorgalmatosságok által, az ő Helyeiket fel váltóknak sziveikre kötnék ezen fontos, de sz. kötelességnek tellyesíttését; hogy a' kikre ezenn nagy, de betses és

[18] Uo. I. jk. 47/a. 1798. jan. 6. és 60/a. 1799. jan. 6.

[19] Uo. I. jk. 50/b. 1798. máj. 12-én van róla szó először, majd (54/b) 1798. szept. 26-án.

[20] Uo. 72/a. 1799. nov. 23., 69/a. 1799. okt. 19.

haszonnal járó Művnek viselését biznák, az ő nyomdokaikban járnának."[21] Ugyanennek az évnek az elején hosszabb elmélkedést olvashatunk a jegyzőkönyvben: „Elmúla ismét eggy Politikai Esztendő! 'S ezenn több Nemzeteknek bóldogságát tárgyazó nagy változásokról jeles, 's fontos folyadékokat maga utánn vonszó XVIII[ad] Századnak végső karimájánn lebegünk! Most léptünk eggy nagy és nevezetes Századnak bérekesztő esztendejébe', melly arra emlékeztet fejenként bennűnket, hogy mind a' minket megelőző N. érdemű Barátinktól szíveinkre kötett kötelességinkben híven eljárván, mind pedig később Utóinknak feddhetetlen példát mutatván, Honnyunknak tartozó adósságunkat igazánn lefizessük — 's lankadni nem tudó szorgalom és munkásság által, a' Köz-Jónak gyarapításánn eggyes elmével váltig törekedjünk, 's illy búzgó Hazafiúi Lélektől éllesztetvén, ezenn Századúnkat jól és példássann végezhessük! E' lészen mindenkori iparkodásinknak 's fáradozásinknak ki tűzett tzélja."[22]

A századforduló alkalmával nagyszabású örömünnepet rendeztek. Az iskolai cenzúra (a szűkszavú jegyzőkönyvből csak sejteni lehet ezt) törölte a készülő műsorból az egyik, valószínűleg túlságosan időszerű kérdéseket boncolgató dolgozatot. „El olvasá azután Kiss Mihály tag is ugyan ezen Solennitásra készitett munkáját, mellyben e' kérdést fejtegette: A' mostani háború, mennyire akadályoztatta a' Magyar nyelv' pallérozását. Ezen munkáját bizonyos okokból nem hagyta helybe Társaságunk, — 's azért is eggy más tárgy' ki dolgozását bizá reája." „1801. Esztendő... 1[sö] Hava' elsőjénn... a' fenntt meg nevezett Tagok jeles Úri sereg Jelenlétében elmondották mondójokat, s' jeles beszédjeiket mindnyájan, ki vévén Kiss Mihály Társot, a' ki bizonyos okokra nézve nem mondhatta-el hozott munkáját."[23]

Az így megcsonkított örömünnep jegyzőkönyvében olvashatunk először arról, hogy Széchényi mellett a másik irodalompártoló dunántúli főúr, Festetich György is felkarolta a társaságot: „Méltóztatott ezenn alkalmatossággal T. T. Előlűlő Úrunk ezenn őrvendetes hírrel megvidítani a' Társakat, hogy szerette Magyar Hazánk', nevezetessen pedig a' honnyosi Litterátúrának buzgó előmozdítója, munkás és szíves Metzénássa, 's legfőbb és leg izmossabb Oszlop-embere, nagy *Méltóságú Tólnai Gróff Festetits György* ő Nagysága, kisded Társaságunkhoz vonszó buzgó Magyar Nagy lelkűségének valóságos jeleit akarván adni, azt 45 f-kal az, az, negyven öt egész forintokkal méltóztatott meg ajándékozni, olly véggel, hogy az a' Könyv-Tárnak gyarapíttására és szaporíttására fordíttassék; melly summa leg ottann a' Kints-tartónak által

[21] Uo. I. jk. 66/b. 1799. szept. 7. és 82/b. 1800/1. tanév bevezetése.
[22] Uo. I. jk. 74/a.
[23] Uo. 89/a. 1800. dec. 20. az előkészületek során és (89/b) az örömünnepen. L. még a 474., 672. lapon.

adattatván hűséges gondviselésére bizattatott. — Éljenek, bóldog időket éljenek, az illy nagy lelkű, buzgó és munkás támogatói honnyosi Nyelvünk 's Litteráturánknak! Éljenek szerentséssenn, illy kegyes Gyám-Atyáink, — 's nagy lelkű Hazánkfiai!"[24]

Főúri kapcsolataikról, s ami ezzel együtt jelenik meg a társaság életében, a pártfogó főurakhoz írt udvarló versekről ezekben a századeleji években esik legtöbb szó a jegyzőkönyvben. 1802-ben írják az újévi örömünnepről: „Az 1sső Hó' 3dikán tartotta Társaságunk az ezen alkalmatossággal lenni szokott öröm-ünepét — mellyre is annyi, és olly jeles uri méltóságok sereglettek vólt egybe, hogy még eddig tán soha, vagy igen ritkán vala szerentsénk annyi érdemes Úri Személyekhez. Megjelenének ezen Solemnitásunkban az Ifju *Gróf Széchenyi Lajos* Ő Nagysága, 's a' két ifjabb *Grófi Nevendékeken* kivűl a' Sopronyi Királyi Gymnasium' Directora Fő T. T. *Tóth Ur*, Nagyságos *Dell Majór* Ur, 's nem külömben T. N. Sopron' Vármegye Vice Ispányja, T. *Eötvös Ur*, — és egyébb fő rendű Urak is. Melly Úri Méltóságokkal meg örvendeztetvén a' Szájaló Tagok annál nagyobb örömmel 's bátorsággal mondák el mondójokat, és egy se vólt köztünk, a' ki a' ki szegezett tzélunkra ügyelő buzgó törekedését, 's szent igyekezetét ekkor ujonnan meg nem fogadta vólna; édes öröm, 's szent buzgóság lelkesíte itt mindnyájunkat."[25] Idősebb bátyja mellett tehát Széchenyi István is részt vett, talán több ízben is, a soproni Magyar Társaság örömünnepén. Jól emlékezhetett később is ezekre az ünnepélyekre, hiszen már tíz éves fiúcska volt. Vajon nem ezek a gyermekkori emlékek éledtek-e fel, munkáltak benne tudat alatt, amikor nevezetes felajánlását az Akadémia alapítására megtette? A következő év újesztendei örömünnepén a már évekkel előbb levelező taggá választott Bethlen Elek gróf kereste fel őket Erdélyből.[26] Nyári öröm-

[24] Uo. 90/a. 1801. jan. 1.

[25] Uo. I. jk. 109/b., 110/a. 1802. jan. 3.

[26] „Buzgó örömöt érzettünk, a'midőn számos fő Rendü Uraságok' jelen létekben el mondván munkáinkat, tapasztalhattuk, hogy bár tsekéllyek valamelly ifju elmének szüleményei 's tehetségei, ha azok a' jó indulat 's a' munkásságra való készség által szereztettek, a' jót kedvellő lélektöl nagyra betsültetnek. Meg alázta magát ünnepünkre: Méltóságos Gróf Bethleni Bethlen Ur Ő Nagysága Erdélyböl [levelező tagságáról l. az előző fejezet 72. sz. jegyzetét], Tek. ifju Torkos Urral 's több fő rangú Halgatósággal, kik elött T. T. Czinke Ferentz Ur' a' Budai Fő Gymnasium egyik ditsö érdemekkel tetézett Tanéttójának ekkoriban hozzánk érkezett betses munkája, mellyben egyszersmind a' Társaságnak, hogy az őtet levelező Társnak meg hivta, meg köszönte 's el fogadta, — T. T. Élölülő Urunk általtol fel olvastatott. Szittyai szivböl ered't az, Honnyunk eránt való szeretetre serkent kit kit, 's tüköre egy ember társa' javára ügyelö, 's Hazája' virágzására törekszö ritka Hazafinak." I. jk. 129/b. Erről az örömünnepről is olvashatunk a Magyar Hírmondóban 1803. jan. 18-án (68). Ez a tudósítás is kiemeli Bethlen Elek megjelenését, és lelkes szavakkal méltatja a társaságot.

ünnepükön „több Uri Személlyeken kivül T. N. Eötvös Ur T. Sopron Vár[me]gye Vitze Ispánja is meg jelent, 's meg elégedését mutatta".[27]

Ekkor már két éve tagja, majd könyvtárosa, végül titoknoka a társaságnak Döbrentei Gábor. Már Sopronban olyan buzgó szervezőnek és termékeny verselőnek bizonyult, amilyen később is volt az irodalmi pályán, s amely buzgalommal és termékenységgel tehetsége valószínűleg már akkor sem állt arányban. Kétségtelen, hogy a társaságot, mint ezt nem csekély büszkeséggel ő maga is megállapította, újabb virágkorba juttatta el soproni tanulóévei idején. Először akkor olvashatunk róla a jegyzőkönyvben, amikor több társával együtt 1801 őszén a tagság meghívására belépett a társaságba.[28] Úgy tűnik, egészen idáig ez a meghívás volt az új tagok felvételének a módja. Csak egy év múlva olvashatunk először felvételi kérvényről.[29] Ettől kezdve az „esedező levél" benyújtása vált a tagfelvétel szokásos formájává.

Döbrentei könyvtárossága idején vezették be a rendszeres szavalást is,[30] titoknoksága alatt írták a legtöbb ünnepi alkalomra szánt verset (Döbrentei járt elöl a példával), s ekkor jelentették meg a társaság tagjainak verseit tartalmazó első zsebkönyvüket. Hozzájárult a társaság fellendítéséhez az is, hogy Döbrentei újra szervezte és kibővítette a tiszteleti és levelező tagok hálózatát. A levelező tagok nemcsak levelekkel jelentkeztek, hanem szép számmal küldték be verseiket a társasághoz, részben bizonyára Döbrentei szervezése nyomán. A régi társak felkeresésére egy szomorú esemény is késztette őket: 1802 végén meghalt Wietoris János rektor-professzor, régi gyámolítójuk. „Le irhatatlan szomoruság fogta el sziveinket — olvashatjuk a jegyzőkönyvben —, mellyet tsak a' bus sohajtások enyhíthettek valamennyire, meg értvén, hogy bokros érdemekkel tetézett T. T. Wietoris Jonathán Professor Urat, a' kegyetlen halál az élők számából a' multt éjtszakán ki törülte. A' tanuló ifjak körül való szorgos fáradozása 's azok eránt buzgó és holtig lángoló szeretete

[27] Uo. 139/b. 1803. júl. 2.

[28] Uo. 105/b. 1801. nov. 21-én írják: „... Különös örömmel hallgattuk, hogy T. T. Elölülő Urunk ezen most Társaságunkba bélépendő Barátaink' jelenlétekben a' Társaságunk jeles tzélját, 's annak ditséretes 's egyszer'smind hasznos voltát ujonnan eszünkbe juttatván mindnyájunkat annak elérésére atyaiképpen serkengete. Ezek' megértése után a' meg-hivattatott 's személyesen meg is jelent ifjak megkérdeztetvén e' dolog felől eltökéllett szándékjaikról, el-fogadák ebbéli barátságos meghivásunkat nevezetessen Lampért György, Szüts Pál, Horváth István, Rátz János, Döbrentei Gábor, Horváth János, Gyalókay Sámuel, — a'kik minek utánna alapos törvényeink bé vételére magokat lekötelezték, 's velünk kezet fogván azon szent tzélra leendő törekedéseket meg-igérték 's fogadták vólna, az Időre-Társak Könyvébe bé irák neveiket."

[29] Uo. 123/b. 1802. okt. 16. Egy felvételt kérő „esedező levelet" olvasnak fel, „'s köz akarattal meg is egygyeztek bé jövetelén."

[30] L. a 94. lapon.

esmeretessebb, mint sem hogy sokat emlegessük. E' Jeles Hazánkfia' 's drága Gyámolunk' és egyszer'smind Társaságunk[na]k számos esztendőktől fogva Tanátsnokjához vonszó szeretetünket, 's eránta való sőt hamvai eránt is viseltető mély tiszteletünket, hogy ki mutathassuk, rendelte a' Tsság, hogy Döbrentei Társunk az egész Tsság nevében készítsen, annak utólsó tisztelete' meg adására néhány szomoru verseket, melyek noha tsak igen tsekély részben ezen fájdalmas eseten való búsongásunkat jelentsék."[31] Döbrentei versét aztán a *Magyar Kurír*tól kezdve Czinke Ferencig mindenkinek elküldték.[32]

Döbrentei vette fel újra a közben tán megszakadt kapcsolatot Kis Jánossal, mint írják: „... a' Bibliothecarius nagyobb esmeretségbe vagyon T. T. Kis János Dömölki Prédikátor Urral, tehát annak mint Érdemes Társnak iratandó levél el-készítését magára válalta, mellyet ma fel is olvasott." Pár hónap múlva említi a jegyzőkönyv Kis János válaszát, melyben „némelly betses munkáit" is elküldte s „mellyet ugy irt, mint Társaságunknak érdemes levelezö Társa 's igaz Hazafi".[33] Hogy több levelet váltottak-e, azt nem tudjuk, de Kis János rövidesen személyesen is felkereste őket: „T. T. Kiss János (:N. Dömölki Prédikátor:) Társaságunk Szerzőji közül egygyik és mostan érdemes Társ-Urunk' kivánságára Rendkivül való Gyülést hirdettünk, mellyet ö maga jelenlétével meg tiszteltt, a' hol is a' Munkás Társok' igyekezetekben való elő menteket tapasztalni akarván, azok munkáikat fel olvasták, végre maga méltóztatott egy tulajdon munkáját, melly versekből állott felolvasni, és igy serkentvén a' Társaságot e' jeles Hazafi, minekutánna meg köszöntük volna meg alázódását, el oszlottunk. Előtte való nap ugyan ez T. Érdemes Társ Ur Könyvtárunkat is meg szemlélte, 's annak gyarapodásán való szives meg elégedését ki jelentette."[34]

Wietoris halála után a *Boldogságra vezérlő oktatás* fordítóját, Nagy Jánost kérték fel tanácsosnak, s ugyanakkor az alapítótag Halasy Mihályt s a pecsétkészítő Torkos Sámuelt ítélő társaknak.[35] Ekkor olvashatunk először ítélő társakról, bár ilyen tisztség elvben létezett Lakos szervező működése óta. Nagy János rövidesen meghalt, s őt vagy Nagy György professzor, vagy Waltersdorfer János követte ebben a tisztségben. Ez azért nem egészen világos, mert az utóbbit többször, így rövid

[31] Uo. I. jk. 124/b. 1802. nov. 1.

[32] Uo. I. jk. 128/a., 129/a. 1802. dec. 8-án és 15-én küldik el a verset a Magyar Kurírnak, „a' Hirmondó Érdemes Iróinak", illetve Czinke Ferencnek, utóbbiba egy a társaság nevében Czinke tiszteletére készített verset is „rekesztett" Döbrentei.

[33] Uo. 128/a. 1802. dec. 8. és 135/b. 1803. ápr. 2.

[34] Uo. 137/b. 1803. jún. 3.

[35] Uo. 130/b. 1803. jan. 15. „Valóban illy Gyámolokért kell Társaságunknak esedezni, hogy fénye' sugára a' ködön általtol hathasson" — írják.

idő múlva bekövetkezett halálára írt kesergő versek említésekor is ítélő társnak titulálják.[36] Egyáltalán a tiszteleti, levelező, érdemes, ítélő stb. tagság megjelölésénél nagy a bizonytalanság, ugyanannál a személynél különféle megjelöléseket találunk.

Raits tanárelnököt is lelkesedéssel veszik körül ebben az időben tanítványai, amit a következő bejegyzés is bizonyít: „Nagy érdemü T. T. Elől Ülő Urunk Neve napja lévén minthogy az ifju-Társak szivességeket 's örömöket jelenthessék, bé mentek a' R. Titoknok és az All-Tit. a' Könyv-Tárnokkal, (:a'ki versek' szerzője volt:) és egy időre-Társsal egygyütt 's Elől[ülő] Urat idvezelvén az ünnepi neve' napjára Készültt nyomtatott verseket néki bé nyujtották. Erre ő sajnálkodását ki nyilatkoztatta, hogy a' Társok ezt illy mostoha időkben tselekedték, de egyszer 's mind utóbbi gondoskodásáról 's hozzánk vonszó szeretetéről is bizonyossá tett, noha ezt ugy is gyakran tapasztaltuk."[37] Felnőtt pártfogóik közül egyébként Halasy Mihály kapcsolódott be legjobban munkájukba, s Döbrentei mellett nyilván az övé volt az érdem, hogy a társaság verseiből készített kis zsebkönyv egy év múlva megjelent. „Régen kivántuk már az érdem-könyvünkben találtató szebb munkákat ki botsátt'ni — írják 1803 tavaszán —; meg maradván szándékunkban, most erössebben fogtunk a' dologhoz. A' fenn-nevezett érdemes itélő Társ Urunk [Halasy], eránt unk vonszó kegyes hajlandóságától vezéreltetvén, a' munkáknak meg itéléseket, 's némelly Munkás társak' jelen létekben azoknak ki jegyzéseket magára válolta."[38]

1803 őszétől már Döbrentei Gábor a titoknok, s ekkor még fokozottabban folytatja azt a szervező munkát, amelyet már mint könyvtárnok is eléggé a kezében tartott. A jegyzőkönyv külalakján is gondosság látszik, részletes, szépen írt jegyzőkönyveket készített minden gyűlésről. Az általa megkeresett egykori társak beküldték verseiket, s ezeket a ki-

[36] Uo. 136/b. 1803. máj. 14-én: „Boldogult Nagy János Tanátsnok Urunknak halálára készült versezetet osztottuk ki magunk között." Nagy Györgyöt még jan. 20-án (131/a) meghívták tanácsnoknak. Máj. 14-én pedig meghagyják a titoknoknak (136/b), hogy „T. T. Waltersdorfer Urat pedig Tanátsnokunknak hivja meg". Ennek ellenére úgy emlegetik június 4-én, amikor Nagy György tanácsnokkal és Halasy Mihály ítélő társsal együtt gyűlésükben megjelent, mint ítélő társat (138/a). Ez alkalommal Nagy György „egy jeles beszédet mondott, mellyből hazafiui búzgósága 's Társaságunkhoz vonszó szives hajlandósága ki tettszett... minden Társ' szájából e' forró 's öszintébb kivánság harsogott; Éljenek e' drága Hazafiak! — Éljenek a' nemzeti nyelv' és a' mi kisded Társaságunk' Kegyes Pártfogóji!!!" Nagy és Halasy 1803. szept. 24-én is meglátogatta őket (142/a), 1803. dec. 17-én pedig (148/b) tanácsnoknak meghívják Papp „Plenipotentziárius" és Tibolt „Assessor Urakat", ítélő társnak Varga Jánost, érdemes társnak Fabriczy Andrást.

[37] Uo. 139/b. 1803. jún. 29.

[38] Uo. 134/a. 1803. márc. 5.

adandó zsebkönyv munkáiként emlegeti Döbrentei.[39] Újabb érdemes és levelező társakat is kértek fel még szeptember végén. Érdemes társaknak egykori diáktársaikat hívták meg, majd ezt írják: „Levelező Társakról is volt szó. El is végeztük hogy T. Prof. Schédius Lajos, T. T. Virág Benedek, T. P. Révai Miklós, T. Váradi Sámuel, T. Márton Jósef, T. Kisfaludy Sándor (:a' Himfy Irója:) Urakat Első Rendbeli Levelező Társaknak meg hivjuk. Második Rendbéliek[ne]k pedig Tek. Gömbös Pál, Tiszt. T. Szüts Pál, T. T. Gödör György, T. Sztrokay Antal, T. Bersenyi Dániel, T. T. Hrabovszky György Urak választtatrak."[40] A jegyzőkönyv beszámol a megválasztottakhoz küldött levelekről és a válaszokról is. Így olvashatunk Révai válaszáról is, „a' ki is Társaságunknak Ötet E. R. Levelező Társnak lett meg hivattatását alázatossan meg köszönte, de terhes hivatalja miatt magára fel nem vállalta; mindazonáltal búzdította seregünket, 's annak jeléül hogy kivánja elölmenetelünket az Ő általa készült Magyar, de deákul irt, Gramatikáját ajándékba küldötte egy más könyvel együtt." Ennek ellenére később levelező társuknak nevezték Révait.[41]

Folytatták a zsebkönyv előkészítését, sőt újabb kiadványra is gondoltak, amely azonban nem valósult meg: „Tetszett ekkor T. T. Elölülő Urunknak Tek. Kiss Jósef Orvos-Doktor Urnak eredeti Játékdarabját által adni — írják —, melly még eddig *Muráki* nevezett alatt vagyon, 's a'mellyet ki-adandó munkáink közzé fogunk iktatni."[42] A zsebkönyv címe *(A' Sopronyi Magyar Társaság Próba-Munkáinak első 'sengéje. Első Darab. Költemények.)* először 1804. április 7-i jegyzőkönyvükben szerepel.[43] 1804 nyarán a készülő zsebkönyv miatt örömünnep

[39] Többek közt 1803. szept. 17-én (141/b) Zigán János verseiről írja: „Ezek a' majd kiadandó munkák közé fognak iródni."

[40] Uo. 143/a. 1803. szept. 24. Érdemes társak: Fejér Sigmond, Kelemen Sándor, Bersenyi Sigmond, Gömbös János és Kleinrath Károly, volt tagok. Jellemző, hogy Kisfaludyt inkább a Himfy írója néven ismerték, mert a titoknok először Boldizsárnak keresztelte, aztán javította Sándorra. Berzsenyi még mint egykori diák, s nem mint ismert költő került a másodrendű levelezők közé.

[41] Uo. 154/a., 157/a. 1804. febr. 11-én küldték el a levelet, márc. 31-én érkezett a válasz. L. még a 72., 417. lapon.

[42] Uo. 145/b. 1803. nov. 5. Kiss Józseffel már korábban is kapcsolatban voltak, 1799. nov. 2-án (70/a) írják: „Mélt. Széchényi Ferentz ő Excellentiája Udvari-Orvosa, T. T. *Kiss József* Úr az ő Hazai buzgó szivűségéből kisded Könyv-Tárunkat szaporítani akarván, a' Himlő-béoltásnak hasznára emlékeztető tzímű, mind m[agya]r, mind német nyelvenn irtt könyvetskéjével méltóztatott a' Ns. Társaság' Könyv-tárát meg ajándékozni." 1796-ban is kaptak már tőle egy kis munkát: „Doct Kis Jósef méltóztatott az egészséget tárgyazó katekizmusból két nyomtatványt ajándékozni a' N. Társaságnak." L. a 424. lapon.

[43] Uo. 158/a. 1804. ápr. 7. „Közönséges meg egyezésből".

sem volt, mert szerették volna, hogy zsebkönyvükkel „a' Deák Sereg eloszlására készek lennének; — mindazonáltal ez nem lehetett." Nyárra szétoszlott a társaság, s ekkor írja Döbrentei: „Olvasó! Ha talán Gyüléseink gyakortább való elmulasztásán megilletődnél, jusson eszedbe, hogy azon a'ki a' terhet viselte, semmi sem múlt-el. És tsak ugyan még is, nem de nem ez a' legditsőebb szakassza Társaságunknak? — Ha a' Gyülésekbe a' dolgok nem ugy folytak mint kelletett volna, vagy mint talán már folytak, — oh jól mentek másfelől! hidd el, ha a' te szíved tud buzogni Hazánkért — tudtunk mi is, 's tud a' mi vérünk is azért tsergedezni!!!" A továbbiakból megtudjuk, hogy Döbrentei „Próba-Munkáink 'Sengéjére való vigyázás 's az a' mellett előfordúló fáradság vagy dolog végett" a szünnapok alatt is Sopronban maradt, és írt a *Magyar Kurír* szerkesztőinek is, hogy a zsebkönyv megjelenését „jelentenék ki az egész Két Nemes Magyar Hazának", s azonkívül az elnökkel azt is megtárgyalta, hogy kiknek küldjék el eladás végett a kész köteteket, amit azután magába a kötetbe is belenyomtattak.[44] „Adják tehát az Egek — írta Döbrentei a jegyzőkönyvbe —, hogy ezen 'sengéket a' Haza ugy nézze mint Ifju Elmék szüleményjeit — 's ugy vegye — a'millyen szivessen adattatik. Mi pedig mostani Társak! ifju Barátok, ugy nézzük Társaságunk' ezen mostani állapotját, mint annak (:ki vévén kezdetét:) leg főbb szakasszát — 's erre nézve annyira fel búzduljunk, hogy akármelly fáradságok el viselésére is bátraknak készeknek valljuk magunkat, ugy viseljük hogy tselekedeteink is el áruljanak igaz Magyar Ifjaknak lenni bennünket; mert vagy melly édes a' Hazának már ifju korban is szolgálhatni!"[45]

A zsebkönyv megjelenése ismét alkalmat teremtett régebbi kapcsolataik feleleventésére és újabbak kialakítására. A kötetek egy részének szétküldését még a nyáron Raits professzor intézte el, s erről beszámolt a szeptemberben ismét összegyűlő társaságnak.[46] „Melly nagy öröm! melly édes érzés! — lelkesedett Döbrentei — 's melly a' hazai boldogság elől mozdításának kellemetes elragadtatása foglalta el légyen magyar szívünket ezek hallására! Tsak néma indulataink is alig fejezhették-ki örömünket. Még soha nem látott munkáinkat a' Társaknak kiosztogatta ekkor a' Titoknok, a'kik is örömmel eltelve, minek utánna még Társaságunk' Bibliothekájáról beszélgettek 's kedves Elől-ülő Urunk által pe-

[44] Uo. 161/a, b. 1804 nyarán.
[45] Uo. 158/b.
[46] Uo. 162/a.: „Nyugvó napjaink elmulása után Mérték Havának 8dik Napján nagy búzgósággal és örömmel ismét egybe gyűltünk. T. T. Elől-Ülő Urunk elszámlálta a' Pesti történeteket, előbeszéllette melly szívessen vették édes Hazánk' fiai Próba Munkáinknak 'sengéjét 's miként küldötte-el a' többi példamányokat a' kirendeltt helyekre maga Pestről."

dig ezen tárgyat: Mint segíthetjük elől Társaságunk boldogulását még jobban? nyerték volna, eloszlottak."[47] Októberben a *Próbamunkák*ból küldtek „egy tzifránn bekötött iró pappirosú példamányt" Kazinczy Ferencnek is, mint a társaság levelező társának Érsemlyénbe, hasonlóképpen Czinke Ferencnek Budára és Sárvári Pálnak Debrecenbe, akit most hívtak meg levelező társuknak. „Ekkorban értettük-meg — írják —, hogy M. Gróf Széchenyi Ferencz példamányunkat szívessen vette."[48] Sikeres vállalkozásuk büszkeséggel töltötte el őket. Az 1805. esztendőt ezekkel a szavakkal kezdi Döbrentei: „Ismét edgy esztendőnek napjain estünk által, ismét edgy butsuzott el örökre tőlünk. — Mi reánk nézve boldog esztendőnek mondhatja Seregünk, — felemelt bennünk a' néma tsendesség kamarájából, igyekezeteinket 's azoknak Gyümöltseit nem tsak azon városba mellytől Társaságunk tzimjét nyeri, mutatta meg, hanem, az egész Két Magyar Hazának is! — Nyertünk, bizonyos értelembe nyertünk — ha valamelly Magyar Vándor reá tekínt Seregünk helyére, — itt is edgy Magyar Társaság vólt."[49] A sikeren felbuzdulva már a második kötet kiadását tervezték, s „azt is, hogy F. M. Gróf Tolnai Festetits Györgynek irjunk, 's néki ajánljuk, mind azonáltal valamelly bizonyosra nem mehettünk. Az idő legjobb mester! erre hagytuk mi-is mostanába. — Előbb Munkáink' első Darabjának czenzuráját az Ostriai Annalesekbe várjuk-el."[50] A bécsi lapok azonban nem ismertették a zsebkönyvet. Talán emiatti elkeseredésükben kezdték a következő szavakkal egyik örvendetes hírüket: „Az érdemnek valamelly megjutalmaztatását éreztük, midőn értésünkre esett, hogy Zsengénket T. Schédius Ur *Zeitschrift* nevű hónapos Munkájába bele tette 's igyekezetünket nem tsak ditsérte, helybe hagyta, sőt ajánlotta is azt édes Hazánknak."[51] Bizonyára hasonlóképpen örültek annak, hogy Kazinczy levélben köszönte meg ajándékukat, s „a' Társaságot tisztelte", amire aztán a titoknok válaszolt. Kazinczy, aki korábban a már említett *Stellá*ból ajándékozott nekik 50 példányt, most abból a házassági episztolából is küldött 50 darabot saját arcképével, amelyet Kis János írt az ő házasságkötésére, olyan meghagyással, hogy azokat eladva, az árát adják át a szerzőnek. Kapcsolatban voltak ebben az időben a már említetteken kívül Horváth Istvánnal és

[47] Uo.
[48] Uo. 163/b. 1804. okt. 31.
[49] Uo. 167/a.
[50] Uo. 168/a. 1805. jan. 19.
[51] Uo. 171/a. 1805. márc. 2. Hivatkoznak is a Zeitschrift 1804. októberi számára. Schediusszal már korábban kapcsolatban voltak. 1797. szept. 9-én (43/b) „jóakarójának" hívta meg a társaság Raits tanácsára, akkor kapták ugyanis ajándékba tőle az Erdélyországi Tudós Magyar Társaság munkássága zsengéjének első kötetét. Említettem már, hogy a Boldogságra vezérlő oktatást is elküldték neki 1798-ban (I. jk. 56/b). Bírálatát l. még a 649. lapon.

Kulcsár Istvánnal is, akinek a lapjába tudósításokat küldtek. A *Próbamunkák*ra hivatkozott Pápay Sámuel, amikor 1807-ben levelezni kezdett a társasággal: „Melly Levél mellett ezen nevezett 's nálunk még esméretlen Litterátor Társaságunk eránt, mellyet, vallása szerént még eddig tsak a' közönséges tudóséttásokból, és Társaságunk' az 1804-dik Esztendőben ki jött Próba Munkáinak Zsengéjibül esmért, az eránt mondom vonszó szeretetétül ösztönöztetvén ezen nemes gondolkozásu férfiu Könyv-Tárunk bővettésire általa a' világ eleibe lépett munkát: *A' Tisztbéli Magyarságrul* 2 példányokba meg küldötte... Minthogy pedig ezen Litterátor Társaságunkal tovább esmérkedni kiván, meg hagyatott itt ezen gyülésünkbe, hogy a' Társaság' Titkosa, annak egész környülállásos Történeti le-irását meg küldje."[52]

A *Próbamunkák* kiadásával azonban a társaság felpezsdülő korszaka be is fejeződött. 1805 májusában búcsút vett tőlük Halasy Mihály: „elhagyá Sopronyt, elhagya minket is testiképp". Elmenetele napján Döbrentei által írt és kinyomtatott verseket adtak át neki.[53] Ősszel már Döbrentei Gábor is külföldön tanult. Szeptemberben még egy kiadványnyal bővült a társaság neve alatt kiadott munkák száma. Az elnök jelentette, „hogy egy vólt Társunk, a'ki még eddig magát meg nem nevezte, Társaságunk tőke-pénzét nevelni akarván tőle fordítatott *Sarolta* nevű munkájának példányival minket meg ajándékozott". Intézkedtek az eladásáról, mindenkinek adva belőle egy-egy példányt, „mellyel egy Érdem. Tagunk társaságunkat meg-ajándékozta. A' neve még eddig titokban van; mivel addig nem is kivánja magát meg-nevezni, valamig a' nevezett munkából hasznunk nem lészen." A szerző neve azonban nem derült ki soha a jegyzőkönyvekből, így szerepel 1856-ban könyvtárjegyzékükben is: „Sarolta, a Soproni M. T. egy tagjától, Győr 1805. román." Mint Csehy leveléből értesültünk,[54] az egykori alapítótag, Ihászy Imre fordította.

Egy héttel később rendezték utolsó gyűlésüket, azután a francia háború első ízben szakította meg a társaság munkáját. Ezt olvashatjuk a jegyzőkönyvben: „Minekutánna a' hadi szerentse' álhatatlan kotzkája édes honnyunk' határihoz közel hozta vólna a' Frantzia fegyvereseket, mi is valamint egyébb tanulók szülötte földünkre mindnyájan elútaztunk, 's igy ezen meggondolatlanságból eredtt rendelés miatt, mind önnön ma-

[52] Uo. II. jk. 29.

[53] Uo. I. jk. 172/b. 1805. máj. 11.

[54] Uo. 174/a. 1805. szept. 28. és 175/a. okt. 19. A Sarolta című regényt valóban árusították, s 1810-ben jelentették, hogy mind elfogyott (II. jk. 104), de még 1826. ápr. 8-án is (III. jk.) ez olvasható: „Sarolta nevezetü Románból egy felesleges példány eladatott 15 gr. azaz tizenöt garason." Csehy levelét l. a 136. lapon.

gunk, mind Társaságunk nagy hijánosságot szenvedett. Ekképp' mentek füstbe minden mi igyekezeteink, mellyeket az 1805dik esztendő' utólsó negyedében végre akartunk hajtani!"[55]

Talán a *Próbamunkák* viszonzásaképpen kapták ajándékba a soproni társaság tagjai a POZSONYBAN 1805-ben megjelent kis zsebkönyvet, amely ugyan nem a pozsonyi társaság kiadása volt, de munkatársai valószínűleg a Pozsonyban ez idő tájt újraalakult társaság tagjaiból is verbuválódtak. Azt olvassuk a soproni jegyzőkönyvben: „Azt is illő lessz itt említenünk, hogy Győri Mihály úr, a' Po'sonyi Evang. M. Társaságnak tagja, midőn a' mult alkalmatossággal tartatott öszvegyülésünkben meg-jelent volna, Társaságunkat a' következendő tzimü könyvetskével: Tavaszi Virágok, meg ajándékozta."[56] A pozsonyi társaság történetírója nem tud róla, vajon volt-e valamilyen közelebbi kapcsolat ekkor a soproni és pozsonyi társaság között, és hogy a pozsonyi társaság újjáalakulása nem volt-e kapcsolatban a soproni fellendüléssel. Ez az adat arra enged következtetnem, hogy a két társaság között később olyan elevenné váló kapcsolat a már említett korábbin kívül ekkor is megvolt, és hogy Pozsonyban talán a soproni fellendülés következményeképpen kezdett újra szervezkedni a Magyar Társaság 1805-ben. Tolnai Vilmos idéz egy tanári kari tervezetet, de lehet, hogy azt már a diákok ilyen irányú kívánsága hozta létre. Ennek a tervezetnek megfelelően Bilnitza Pál, a pozsonyi magyar—szlovák evangélikus gyülekezet lelkésze megkezdte a magyar nyelv tanítását, aminek a folytatásaképpen 1806. szeptember 1-én néhány ifjú kis társaságba egyesült,[57] hogy „a' magyar nyelvet a' tanuló Magyar Ifjak gyökeresen megtanulhassák, 's azt tsekél tehetségek szerint pallérozhassák".[58] Bernthäler György győri fiút, akkor harmadéves primánust tették meg elölülőnek.[59] Sajnos az ekorbeli alaptörvények, munkák elvesztek, jegyzőkönyvet csak később írtak Pozsonyban. Csak néhány egykorú feljegyzésből és két évtizeddel későbbi visszaemlékezésből kö-

[55] Uo. I. jk. 175/b. 1805. okt. 26-i gyűlés után.

[56] Uo. II. jk. 48. 1807 őszén. A zsebkönyvről l. a 650. lapon.

[57] Tolnai, 564. A tervezet 10. és 11. pontja foglalkozik a társasággal: „10. ut Societatis Hungaricae plura constituentur membra, et in ea praecipuas teneant partes studiosi nostri, e partibus Trans-Danuvianis nati Hungari atque e fratribus Nostris Reformatis ita, ut Slavorum et Germanorum protuntiandi ratione forment os Hungaricum. 11. ut Professor Ordinarius Linguae Hungaricae usque 1. Sept. 1805. in Gymnasio Nostro Constitui possit atque inceptum huius linguae studium a die 15. Febr. 1805. per nostrum Collegam Cl. Bilnitza et studiosos sub nostra inspectione, ea ratione, quam indicavimus feliciter continuat."

[58] Uo. 564. Bernthäler György 1807. szept. 1-i leveléből való sorok; Tolnai korában a társaság levéltárában volt.

[59] A társaság alapító tagjait l. a 719. lapon.

vetkeztethetünk a társaság század eleji működésére.[60] Ezek szerint a társaság „a Professzor uraknak engedelmek mellett és vezérlések alatt" alakult. Működését „közakarattal szerzett törvények" szabályozták, melyeknek a megtartására minden tag „a törvénykönyvbe keze aláírásával" kötelezte magát. Tag lehetett a líceumnak minden felsőbb osztályos tanulója. Eleinte itt is voltak rendes, „betsület" és külső tagok. Kéthetenként gyűléseztek, amikor a rendes tagok kötelesek voltak megjelenni és dolgozni. Lapokat is járattak, és könyveket vásároltak. Első nyilvános fellépésüket 1807. január 5-én rendezték, melyről Bernthäler számol be a Jeszenák-féle convictus latin nyelvű jegyzőkönyvében.[61] Ennél többet a társaság belső életéről nem is tudunk. Az adatok szerint Bilnitza 1807 januárjától két évig vezette a társaságot, munkájában támogatták tanártársai: Stanislaides Dávid, Gros János, Fábry István és az iskola pártfogója, Jeszenák János báró. Bernthäler említett levele megírásakor már nem volt tagja a társaságnak, és azt írja, hogy bizonyos belső viszályok miatt lépett ki. Azért a távolból is serkentette és intette őket, könyveket küldött nekik. „1810-től fogva magának a Társaságnak munkássága úgy látszik, hogy szünetel" — mondja Tolnai.[62]

Mielőtt a soproni Magyar Társaság történetét folytatnók, említsük meg itt, hogy valószínűleg működött a század elején NAGYENYEDEN is társaság, ahol több mint egy évtizeddel megelőzte a *Próba* a soproni *Próbamunkák*at. Erről a társaságról azonban mindössze néhány mondatnyi adatunk van. A Szász Károllyal kapcsolatos „nagyenyedi jakobinus pör" kihallgatásai során mondta el Horváth Ferenc, Szász barátja a következőket: „Olvasótársaságot tudok, hogy volt még időmbe is ezen collegyomba 1803 körül. Akkor is több jó, szorgalmatos deákok egy olvasótársaságot formáltak. Elosztották magok közt, hogy egyrésze olvasson teológiát, más filozófiát, mások más tudománybéli fakokat — s ezek, amit olvastak, hetenként kétszer egybegyűlvén, ki-ki amit olvasott, előmondotta. Sokszor éjfélig is eldisputáltak. Ezen disputák és

[60] Összes adatunk: Bernthäler említett levele 1807. szept. 1-én, melyből Tolnai, sajnos, csak részleteket közöl, egyes jegyzetek a Jeszenák János-féle convictus naplójából (ez a líceum levéltárában volt, belőle is részleteket közöl Tolnai), néhány célzás és vonatkozás a Magyar Társaság későbbi jegyzőkönyveiben (Tolnai az 1829. év bevezetését említi, az 1829. márc. 5-én és 6-án írt jegyzőkönyvet és az 1830/31. év bevezetését, melyek a levéltárban voltak), végül *Homokay Pál* cikke a Tudományos Gyűjtemény 1829. V. kötetében: „Nemzeti nyelvünk állapottya az Evangyelikusoknak Po'sonyi oskolájukban." (117—126) és *Papp József:* Öröm-Ünnep (Pest, 1824) című könyvecskéjének a bevezetése. Az utóbbi két forrást természetesen én is ismerem, és felhasználtam.

[61] L. a 675. lapon.

[62] Tolnai, 566.

súrlódások által a mívelődés szembetűnőleg nevekedett, minek a' lett a szerencsés következése, hogy különösön a cathedrai ékesenszóllás, benn a collegyomba pedig a tiszta és alapos tanítás virágzásban és divatban jött."[63]

A békekötés után, 1806 tavaszán folytatta csak működését a SOPRONI Magyar Társaság. Az új titoknok, Baranyai Ferenc így vezeti be az új évet: „Idvez légy te újonnan felderűlt esztendő — Hazánknak békességet, ámbár felette sokba kerűlt békességet adál. Megszünetted te a' vérengező had' Istene' gyilkolását, hüvelyekbe tétetted ismét az öldöklésre kiköszörűlt fegyvereket, bédugtad otsmány szájokat a' halált okádó értzmenyköveknek; 's a'miért leg nagyobb dítséretet érdemelsz megkímélletted kedves hazánk' földjét a' had' piatzától. Édes anyanyelvünkhez sem látszol irgalmatlannak lenni; mivel majd tsak ugyan azon tűz fogta el hazánkfiait, a'melly az 1792dik eszt. forrott szívekben. Adnák az Egek, hogy e' mostani buzgóságunk nyelvünk mellett, tartósabb lenne mint amaz, hogy tudna már egyszer a' Magyar egy olly alkalmatossággal élni, mellyet önként nyújtanak kezébe, és végre hogy azon kaján Irigyek, kik a' Magyar hangokat kiirtani 's eltörölni igyekeznek, megszégyeníttessenek."[64] Ezt a lelkes hangú beköszöntőt azonban nem követte olyan munka, amilyet a titoknok remélt. Bizonyára ő maga is a nemesi-nemzeti felbuzdulásra gondolt, amikor ezeket a sorokat leírta, s annak az erejéből nem futotta egyébre, csak a szégyenteljes győri meghátrálásra. Bevezetőben említettem, hogy a felvilágosodás és a forradalom eszméi egyáltalán nem háborgatták már ennek a kornak társaságba tömörülő diákjait. Még több alkalmi költeményt írtak, így Festetich leányának és Zichy Károlynak, Széchenyi Zsófiának és Zichy Ferdinándnak az esküvőjére, majd Festetich anyjának a halálára.[65] Ez a főuraknak udvarló alkalmi költészet a legjellemzőbb ez évek munkájára, meg az a lelkesedés, amellyel a felkelt nemességet üdvözölték. Erről a bevezetésben már beszéltem, itt még csak azt hadd említsem meg, hogy az 1808/9. tanév tagnévsorában 27 tag közül négy név után olvasható: „Vajda Albert könyvtárnok (A' Nemesekkel felkélt), Horváth Sándor (felkélt), Szemerey János (felkélt), Szabó Péter (felkélt)".

Időközben azért igyekeztek a társaság korábbi tagjainak nyomdokába lépni a nyelvművelés és a színjátszás terén. Segítségükre voltak ebben érdeklődő leveleikkel és látogatásaikkal az eltávozottak is. Döbrentei Gábor még wittenbergi és lipcsei tanulmányai idején is felkereste levelei-

[63] Trócsányi, 36.
[64] SMT I. jk. 176/a. 1806.
[65] Uo. II. jk. 3. 1806. okt. 18., 41. 1807. őszén és I. jk. 177/b. 1806. máj. 24. A versekről l. még az 510. lapon.

vel a társaságot.[66] Egyik gyűlésükön felolvasták Lakos Jánosnak, „a' Cs. Kir. Generálstábnál lévő fő Hadnagynak" a levelét is „azon levél mellé zárt, summás historiával együt, mellyet a' fenn nevezett Hadnagy Úr bóldogúlt Ötse' Lakos Jó'sef' kézírásiból öszve szedett, és nékünk megküldött. Ezen historiai jegyzések Társaságunk' eredeténél kezdődvén az 1796-dik esztendővel végződnek."[67] A későbbi évekből vannak csak írott adatok rá, de valószínűleg már ekkor, Sopronba költözésétől kezdve érdeklődött a társaság munkája iránt Kis János is. Régi levelező társuk, Belicz Jónás 1808-ban írt utolsó leveléhez mellékelte Kis János Sopronba helyezésén örvendező versét.[68] Kiadványaik folytatásaképpen elhatározták, hogy a kertai prédikátornak, Kontor Jánosnak „Méhekkel való bánásról" szóló könyvét kiadják, „hogy ezen kis Munka Tgunk költségénn a' Köz jóra világoljon."[69] A könyv meg is jelent, s korábbi kiadványaikkal együtt buzgón árusították hosszú ideig. A kiadás költségeinek nagy részét Széchényi Ferenc fedezte, aki 60 forintot adott erre a célra.[70]

1808 őszén nagyon várták régi tiszteleti tagjukat, az irodalmi élet vezérét: „... tetszett jelenteni T. T. Elől-Ülő Urunknak — olvashatjuk a jegyzőkönyvben — Ts. Kazinczy Ferencz Urnak Bétsbe való utazását, és onnét hozzánk való bizonyos eljövetelét, mire nézve meg-határoztatott, hogy ezen fényes érdemű és magyar szivű Magyarnak el-fogadására Társaságunk' eránta való tiszteletének és szeretetének jeléül, kiki a M. Társok közzül valamelly munkára el-készüljön." Megtörtént-e a látogatás, nem tudjuk, a jegyzőkönyv nem ír róla többet. Ugyanakkor tovább bővült levelező tagjaik köre is 1808-ban: „Erdély Országból Alsó Csernátoni Vajda Sámuel Urnak, ki a' Tudományokból részint a' Debreczeni részint a' Pápai Collegiumokban bőv részt veve, és a' Német Nyelvnek megtanulása végett Balfon mulata, azon levelére, mellyben Társaságunkkal öszveszövetkezni való óhajtozását kinyilatkoztatta, ... az végeztetett, hogy a' fent nevezett Ur Másod Rendbéli Levelező Társnak el-fogadtassék, és az azt Valló-Irás, nékie ki-is szolgáltassék; a' melly akkor mindjárt véghez-is vivődött."[71]

[66] Uo. II. jk. 4. 1806. dec. 20-án olvasták fel „Lipsziából" küldött levelét.

[67] Uo. I. jk. 177/a. 1806. ápr. 26. Lakos József a század végén volt a társaság egyik vezéralakja, s fiatalon meghalt.

[68] Uo. II. jk. 60. 1808. márc. 12.

[69] Uo. I. jk. 180/b. 1806. szept. 27.

[70] Uo. II. jk. 10., 13. 1807. jan. 10. szerint 500 példányt nyomattak, az árát 1808-ban (68) 12 krajcárban szabták meg (a Boldogságra vezérlő oktatás 30 kr, a Sarolta 24 és a Próbamunkák 36 kr), de még 1831. febr. 26-án (IV. jk.) is jelentik, hogy a Méhésznek 31 eladatlan példánya van. Széchényi adományáról (II. jk. 77) 1808 decemberében van szó.

[71] Uo. II. jk. 69., 75. 1808. okt. 1. és nov.

Végül az 1808-as év eseményeihez tartozik második nagy színpadi vállalkozásuk is. Ekkor rendeztek újra színelőadást az 1792-i óta először Pejachevich Károly gróf udvari színházában. Színre került a társaság egyik tagjának a munkája, egy négyszakaszos „vitézi" dráma „Zrini Miklós és az ő baráti" címmel.[72] Az előadás után elhangzott játszási tilalmat bevezetőben már említettem. A színelőadás idején soproni diák volt már Bárány Boldizsár, aki 1808 őszétől időre-társ két éven keresztül, azután 1810/11-ben munkás-társ, végül alkönyvtárnok és kincstartó is. Ezek szerint az ő irodalmi és színpad iránti érdeklődését, amelyet a *Bánk bán* körüli tanácsaiból jól ismerünk, szintén a soproni Magyar Társaság keltette fel. Távozása után „II. nembéli Levelező Társnak" hívták meg. Bárány megköszönte a megtiszteltetést, és felajánlotta a társaságnak Virágok címmel harmadmagával kiadandó munkáit. A társaság vállalta is a kiadási költségek felét, megjelenéséről azonban a jegyzőkönyv nem tudósít.[73]

Közben a franciák előnyomulása miatt hosszabb időre — 1809 májusától 1810 februárjáig — szünetelt a társaság munkája. Ezúttal Sopront is megszállták Napóleon csapatai. A diákság szétszéledt. Bevezetésemben utaltam már rá, hogy a franciák közeledését nem nagy rokonszenvvel fogadták. A jegyzőkönyv így ad hírt a megszállásról: „a' hadi szerentse álhatatos maradván ama nemzet mellett, melly soha álhatatos nem volt, a' gőgős és hitszegő Frantz" elfoglalta nyugati megyéinket, s ezért a társaság működése megszakadt.[74] Még 1810-ben sem rendeztek emiatt örömünnepet.

Ettől kezdve egészen a tízes évek végéig, pártfogójuk, Festetich György haláláig, ami jelképes lezáródása is ennek a korszaknak, nem sok érdekes adatot jegyezhet ki a jegyzőkönyvekből a társaság krónikása. A gyéren előforduló eseményekről azok is csak röviden számoltak be. Folytatódott ugyan megszakítás nélkül a Magyar Társaság élete, de nemcsak korábbi nagy jelentőségét veszítette el — abbamaradván az az élénk kapcsolat, amely az irodalom legjobbjaihoz kötötte —, hanem még formáját tekintve is lesüllyedt az iskolai különóra színvonalára. Raits ugyanis 1812-ben megszüntette a tisztviselők szabad választását, és maga nevezte ki őket, amivel nem csekély elégedetlenséget keltett. Az öregedő professzor lassan vissza is vonult a társaság munkájától, ritkán jelent meg a gyűléseken.[75] Többször megjelent azonban a tízes években Kis János, aki saj-

[72] Uo. II. jk. 54., 55. Részletesen l. a 23., 699. lapon.
[73] Uo. II. jk. 128., 131., 141. Meghívása 1811. okt. 5-én.
[74] Uo. II. jk. 91.
[75] Az 1812-es dátumot Kovács (14) állítja, én csak 1813-tól találtam ilyen jegyzőkönyvi adatokat: „T. T. Elölülő Urunk akarattyából, nem külömben a' Tagok Megegyezéséből" választották a tiszteket. 1813. II. jk. 162. és 1814

nálhatta a társaság hanyatlását, és számos könyvadománya mellett (élete folyamán több mint 200 kötettel gazdagította a társaság könyvtárát) ilyen formában is segítségükre sietett. 1815. január 7-én említi először a jegyzőkönyv, azután március 4-én ismét: „Jelen volt Társaságunkban Főtisztelendő Sup. Ur is 's verseiből eggy példánnyal ajándékozott meg bennünket." 1817 áprilisában is megjelent és bejelentette, hogy egy magyar versgyűjtemény kiadását kezdi el. Kérte a tagokat, hogy segítsenek nagyobb költőink szebb verseit kiválogatni a gyűjtemény számára.[76] Ebben az időben volt egy ideig tanára a soproni líceumnak a híres, kalandos életű Rumy Károly György is, akinek a társasággal való kapcsolatáról főleg a távozása utáni jegyzőkönyvek árulkodnak, például: „T. T. Rumi Károl néha Gymnasiumunknak érdemes professor Ura, most pedig a' Carlovitzi Oskolák' Rectora, Társaságunk eránt vonszó szeretetének, a' mellyet már sok izben bizonyitott, zálogául, megküldötte a' tőle világ [el]eibe botsátott Monumenta Hungaricának második darabját: kedvezzen az Ég ezen nagy Hazánkfia életének; 's adjon sok illyeneket hamvaiból már-már fényre törő magyar Hazánknak."[77] Soproni tartózkodása alatt azonban nincs a jegyzőkönyvben nyoma annak, hogy részt vett a társaság irányításában. Talán összeférhetetlen természete miatt sem kapcsolódott be a munkába, ami különben is egyik oka volt állandó helyváltoztatásának. Érdekes emlékét találtam hasonló célú latin nyelvű körének. Létrehozott egy Latin Társaságot, amely 1813-ban (talán más években is) nyomtatott meghívót adott ki évzáró örömünnepéről. Ezen a négy lapnyi meghívón olvashatjuk, hogy „Director ac Praeses" ... „Societatis latinae": „Carolus Georgius Rumi, Philosophiae Doctor et Professor".[78]

Megrendezte évzáró örömünnepeit a Magyar Társaság is, amelyeken azonban nem gyűlt össze olyan nagy magyar közönség, mint korábban. 1816. március 2-án írják: „Ennek utánna azt végeztük, hogy mivel a' halgatóknak szűk volta miatt Társaságunknak Öröm-Ünnepe bizonyosan megnem határoztathatik, tehát készüljön el mindenikünk még előre 's jókor munkájával, hogy ollyankor, mikor alkalmatosságunk lészen

---

őszén ugyanígy. 1816 és 1817 őszén „választattak" a tisztek (II. jk. 221., 247), azután 1823-ban találunk ilyen adatot: „Összejőve T. T. Elölülő Urunk azon Határozását nyilatkoztatá ki, hogy az idei Oskolai Esztendőben Titoknokot kinevezni már nem fog" (ti. az előző eltávozott) (III. jk. 1823. júl. 26.), és ősszel az új tiszteket „a' Társak köz-meg-egyezésével" kirendelni „méltóztatott" 1823. okt. 15-én.

[76] SMT II. jk. 189., 194., 242.; az utolsó látogatás 1817. ápr. 16.

[77] Uo. II. jk. 235. 1817-ben.

[78] Az érdekes dokumentumot, melyet Bodoky Richárd tulajdonában volt alkalmam olvasni és lemásolni, s amely Sopronban a társaság emlékei közt sem található, az örömünnepekről szóló fejezetben közlöm a 675—76. lapon.

Magyar halgatókra szert tenni, mindenkor elkészülve előlálhassunk." „Május hava 7-dikén Örömünnepünket ültük a'mellyen-is számos halgatókhoz vala szerentsénk" — jelentik azután.[79] 1817-ben „több Tisztes Papi 's Világi rangú Urak jelenlétében" volt az örömünnep, a következő évben pedig az országos vásárkor.[80] 1819-ben nem tartottak örömünnepet; szeptemberben „jelentette ... T. T. Elölülő Urunk, minthogy gróf Föstetits György Eő Excellentiája a' Társaságnak nagy Gyám Atyja volt, tehát illő volna a' Magyar Nemzet részére gyászos halálán minekünk is egy Innepet szentelni, s abban érdemeit 's halálán epekedő szívünk jajjait szájolni, melly ajánlását T. T. Elölülő Urunknak szivessen el fogadtuk, azon föl tételek között, hogy mindenikünk a' Tárgy érdeméhez mérséklett munkát fog ezen szomoru innepre készítteni." Addig-addig halogatták azután az emlékünnepet, hogy 1820. május 17-én örömünnepüket rendezték meg végül emlékünnepély gyanánt. „A' mindenféle főrangú Hazafiak jelenléte ujj tüzet öntvén sziveinkbe olly hévvel nyomtuk ki érzéseinket, hogy az egész fő rendű Halgatóság tapsát el nyertük, ez buzdittson bennünket utóbb is Édes Hazánk' diszére élni."[81]

A tízes évek gyér számú és rövid életű megmozdulását kell még itt számba vennünk. Említettem már a SÁROSPATAKI diákok kiadványát, amely 1813-ban jelent meg.[82] Kéziratos adataink ezeknek az éveknek diákszervezkedéséről nincsenek. Egy kisebb tanulmányban olvasható: „A nagyobb diákok Csokonaitól és Berzsenyitől ösztönt nyerve s a Patakra sűrűn belátogató Kazinczytól közvetlenül is buzdíttatva, társaságba álltak, költeményeket írogattak, amelyekből Nagy József szerkesztésében, Poétai Gyüjtemény c. alatt 1813-ban 2 kötetet bocsátottak közre."[83] A szerző, sajnos, nem hivatkozik forrásokra, így nem követhető nyomon, milyen is volt, szervezett formában létezett-e az általa említett társaság.

Volt szó a bevezetőben a Berzsenyi verseit közreadó PESTI kispapok mozgalmáról is. Sokat arról sem tudunk, de többet, mint a pataki diákok szervezkedéséről.[84] A pesti kispapok Berzsenyi munkáinak kiadására a maguk körében gyűjtést indítottak. A kötetet kiadó kispapokat tulajdonképpen még nem lehet társaságnak tekintenünk, de 1814-ben Bilkei Pap

[79] SMT II. jk. 216., 219. 1816. márc. 2. és máj. 7.
[80] Uo. 1817. máj. 6. és 1818. jún. 2.
[81] Uo. 288. 1819. szept. és 1820. máj. 17.
[82] Részletes ismertetése a zsebkönyvek között a 650. lapon.
[83] *Rácz Lajos:* Kazinczy és a sárospataki főiskola. Debrecen 1931.
[84] Waldapfel, 208—209. — Szabó, 43—54.

Ferenc társaságot is szervezett.[85] A kötetre adakozó kispapok közül ekkor már csak Guzmics Izidor volt a szemináriumban. A társaságnak a tagok munkáiból is jelent meg kiadványa, melyben Guzmics lépett regényes történetekkel a közönség elé.[86] Ezt követően azonban Guzmics visszahúzódott a társaság munkájától, valószínűleg Bilkeivel való nézeteltérésük miatt. Részt vettek a kispapok Kölesy-Melczer *Nemzeti Plutarkhoszának* készítésében is, és segédkeztek Fejér Györgynek, aki tanáruk volt, a Hübner-féle lexikon fordításában.[87] Bilkeinek az volt a terve, hogy a társaság újra kiadja Berzsenyi verseit, de változtatások nélkül, nem úgy, mint korábban Helmeczy. Ezért levélben fordult Berzsenyihez. Ebben írja, hogy ő alapította a társaságot, s hogy annak a célja: „középpontot állítván Pesten, a Hazának Megyéjiben széllyel s távol egymástól a nyelvet mívelni s szerettetni."[88] „Engedje az Úr — írja tovább a levelében —, hogy e' pontban bizodalmát megnyerhesse, 's a' halhatatlan munkát bocsátván előre, kezdje azon pályát futni, amellyre immár készen áll... E' Társaság nőni akar, 's remélhetni, hogy mig a' vérengző Marsz a' világot dulja, tökéletesen megérik."[89] Berzsenyi másodszori kiadására azonban nem került sor. A társaság Bilkeiék távozása után lehanyatlott, nagyobb tehetség is csak évek múlva tűnt fel benne: „Czuczor Gergely, Guzmics rendtársa, 1820-ban került a központi papnevelőbe, s a tovább fennálló Magyar Társaság körében fejlődött ki irodalmi műveltsége." A társaságban olvasott fel először részleteket az *Augsburgi ütközet*ből, melynek a kéziratát a szeminárium egyik „irodalmi vendége" elvitte Kisfaludy Károlyhoz, ki már másnap felkereste Czuczort, „a nemzet hősköltőjét".[90] Waldapfel szerint is fennállt a társaság 1829-ig, s belőle került ki Czuczor is.[91] Ezzel szemben a *Figyelmező* 1838-ban írt cikke a reformkor közepén újraéledő kispapi társaságról így beszél: „Örömmel látja a' buzgó hazafi, hogy épen ott, hol ez előtt mintegy húsz évvel egy keletkező magyar társaság, puszta önkény által, csirájában elfojtatott, most »magyar iskola« virágzik, sőt gyümölcsözik is."[92] Egy későbbi múlt századi forrás sem tud arról, hogy az 1814-ben kezdeményezett társaság folyamatosan fennállt. Ez a forrás egyébként Guzmics kezdeményező

[85] Bilkei nincs a Berzsenyi-kiadás résztvevői közt, de Szabó (47) szerint sajtó alá rendezésében mint elsőéves részt vett.

[86] Két koszorus Delinke, Pest 1814. L. SzF I. 11.

[87] Waldapfel Fejér György hatásáról beszél, de Szabó (49) ezt nem tartja valószínűnek.

[88] Bilkei 1814. dec. 18-i levele Berzsenyihez, idézi Waldapfel, 208.

[89] Ugyanebből a levélből idézi Szabó, 50.

[90] Uo. 53.

[91] Waldapfel, 208.

[92] Figyelmező 1838. II. 42. sz. 712. Négyhasábos cikk a Munkálatok 5. kötetéről.

szerepét emeli ki, mondván: „Mint növendék 1814-ben több rokonszellemű társaival tudományos egyesületbe állott; dolgoztak együtt eredetieken és fordításokon."[93] Ha működött is a húszas évek elején társaság, az elöljáróság bizonyára mindent megtett a megakadályozására. Szabó említi ugyanis, hogy a pesti szemináriumnak volt tagja Klivényi is, és innen írta Vörösmartynak, hogy az elöljáróság, élén a püspökkel, „esküdt ellensége minden szinjátéknak, s azokat, a kik azt akár kedvelik, akár elősegitik, erkölcsrontóknak tartja."[94]

Említettem a GYŐRI kispapok század eleji színjátszását is. A színjátszással kapcsolatban itt létrejött egy társaság, amelynek a névhasználata (Magyar Társaság) esetleges soproni hatásról is árulkodik. Forrásom szerint „nem valószínűtlen, hogy létét s tovafejlődését Horváth Endrének, a később ünnepelt költő, s a század elején az intézet növendéke gyújtó szellemének köszöni."[95] Az alakulásról pontos dátumunk nincs, 1811-től kezdve van adat a társaság rendszeres működéséről.[96] A társaság célja az anyanyelv művelése volt, s talán kísérleteztek az irodalomnak több ágában is, bár sajnos csak Deáky Zsigmondnak egy ódája s néhány kézirata maradt fenn a múlt század végéig. Érintkezésben voltak Döbrenteivel, Kisfaludyval és Horváth Endrével.[97] Színdarabokat adtak elő, főleg az utóbbi két írótól, Horváth egyenesen számukra írta *Győr ostroma* című művét. „A Magyar Társaság a 20-as években megszünt. Hogy mi okból? nem tudjuk."[98]

A győrihez hasonló színjátszás folyt egy ideig a SZÉKESFEHÉRVÁRI kispapok közt. A század elején pár évig Fejér György is tanár volt itt, s amikor 1808-ban Színjátszó Társaság alakult, „mely színművek előadása által a nemzeti nyelv megkedveltetését tűzte ki czéljául", az a Májer József volt a szeminárium vezetője, aki Fejér György pártfogoltjaként végezte iskoláit.[99] Farsang utolsó napjaiban voltak az előadások, amelyekről maradt egy „Protocollum". Eszerint első évben Májer fordításában a *Sz. Ágoston megtérése* című darabot, s Fejér György fordításában a *Fösvény*t adták elő. Az előadásokon a püspök, helyi és vidéki papok mellett nagyszámú világi előkelőség is megjelent. 1809-ben is volt

[93] Séda, 25.
[94] Szabó, 53.
[95] Baán, 188.
[96] Uo. Ekkor adták ki a püspök aranymiséjére a „Dal, melyet méltóságos s főtisztelendő Vilt József, győri megye püspökének szentelt a győri növendékpapságból összeállott magyar Társaság" című hexameteres verset.
[97] Uo. 189.; a szerző hivatkozik Farkas Imre kanonok közléseire.
[98] Uo.
[99] Uo. 206. Vö. Szinnyei, VIII. 363—65.

előadás, aztán a francia betörés miatt két évig szünetelt a társaság, majd ismét működött 1818-ig, amikor a püspök egyszer s mindenkorra betiltotta.[100]

Ezek a társaságok tehát nem voltak hosszú életűek, vagy a szervezők távozásával szűntek meg, vagy a felsőbb hatóság tilalma sújtotta őket. „Ébredésük" ideig-óráig tartott. (Virág Benedek írja Kazinczynak, hogy az egri kispapok is „ébrednek", de társaságról, irodalmi munkásságukról e korszakból még semmi adatunk nincs.)[101]

Az igazi, tartós „ébredés" csak akkor következhetett be az iskolai diáktársaságok életében, amikor "a' vérengző Marsz a' világot" már nem „dúlta": a napóleoni háborúk után lassan meginduló reformkori mozgalom idején.

[100] Uo. 207.
[101] Szabó, 42.

ÚJJÁSZÜLETŐ, TERJEDŐ MOZGALOM

1817—1837

SOPRON ÉS POZSONY ÖSZTÖNZŐ PÉLDÁJA

A napóleoni háborúk idején elaludt lángot POZSONYBAN 1817-ben gyújtották meg ismét Gödör Lajos kezdeményezésére. Körülbelül húsz, köztük néhány ismertebb nevű diák szervezte újjá a társaságot Magyar Helikon névvel.[1] Munkásságukról már maradtak érdemkönyvek is, de jegyzőkönyvet még nem vezettek. Gödör Lajos írt néhány bejegyzést az érdemkönyvbe, például év végén: „Előmenetelünk bizonyságai legyenek ezen lefolyt Oskolai Esztendőben készített Munkáink, melyek ámbár 'sengéji fáradságunknak, mindazonáltal a legtisztább kútforrásból származtak."[2] „A' millyen hévvel kezdették az e'kori társak a' szorgalmatos munkálkodást, szint ollyan hévvel és egyarányúsággal folytatták azt a' leggondosabb Előlülőnek két esztendei igazgatása alatt" — dicséri Gödört és társait a társaság első krónikása, Homokay is. „Melly szorgalmoknak az Érdem könyvbe száma nélkűl béírt válogatottabb munkájok nyilvánságos tanúji."[3] Ebben az évben nyilvános emlékünnepélyt is rendeztek saját verseikből egyik elhunyt társuk emlékére, majd a tanév végén örömünnepet.[4] 1818 szeptemberében folytatták munkájukat. Tehetségével — Tolnai szerint — különösen Tessedik Ferenc (Sámuel fia) vált ki, aki főként nemzeti tárgyú verseket írt. A második év végén rendezett örömünnepükről maga Gödör Lajos számolt be a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain.[5]

1819 őszén Csutak Jánost, a Podmaniczky családnál levő fiatal nevelőt választották meg elölülőnek, aki azt el is fogadta „egyszer 's mind

[1] Tolnai, 568.
[2] Uo.
[3] Homokay dicsérően említi többek közt Tessedik Ferencet és a későbbi tanárelnököt, Papp Józsefet.
[4] Tolnai, 568. Az örömünnep helyét és idejét nem közli.
[5] Tudományos Gyűjtemény 1819. IX. 110. Korábban is jelent meg két rövidebb tájékoztatás a társaságról ebben az esztendőben a Tudományos Gyűjtemény hasábjain, éspedig előbb *Ráday Gedeon* (1819. I. 109), azután *Gödör Lajos* tollából (1819. III. 114).

magoktól a' T. T. Professzor Uraktól illendően megkéretve".[6] A Magyar Helikonnak elég kiterjedt kapcsolata volt különféle mágnás családokkal; Pozsonyban talán még több mágnásgyerek járt iskolába, mint Sopronban. Csutak János a társaság vezetésén kívül a többi tanulót is tanította magyar nyelvre. Ismét rendeztek örömünnepet, ennek a részletes műsorát is közli a *Tudományos Gyűjtemény*, amely kezdettől fogva nagy figyelmet szentelt mind a pozsonyi, mind a soproni társaságnak, ismertette örömünnepeiket, hírt adott a tanárelnök-változásokról.[7]

„1820—21-ről más adatunk nincs, mint hogy az akkoriban Pozsonyba került hires Rumy Károly György volt elölülője a Társaságnak (lásd az 1826. február hó 25-én tartott XVI. gyűlés jegyzőkönyvét)" — írja Tolnai.[8] Az ő előadása szerint 1821/22-ben Zsigmondy Sámuel, akkori igazgató (a régi, 1805-ös társaság hajdani alapító tagja) az újonnan alakult Magyar Helikon vezetésére Papp Józsefet kérte fel, aki pár éve még tagja volt a társaságnak, s ekkor a Ráday családnál volt nevelő. Papp Józsefnek sikerült fellendítenie a társaságot, amelyet két részre osztott. „Kis Társaság"-ba gyűjtötte a magyarul nem jól beszélő diákokat, ahol elsősorban nyelvtani ismereteket tanított, innen léphettek át a magyar nyelvet elsajátítók vagy eleve jól beszélők a „Nagy Társaság"-ba, amelyben verstani ismereteket közölt az elölülő, levelek, mesék, leírások készítését gyakoroltatta. A szavalást mindkét társaságban művelték. Papp József munkájának eredményeképpen csakhamar 56 ifjú vett részt heti három órában a társaság összejövetelein. 1822-ben újra rendeztek örömünnepet is, az itt elhangzott munkákat adta ki Papp József *Öröm-Ünnep* című zsebkönyvecskéjében.[9]

Papp József távozása után Homokay szerint „Az 1823dik oskolai esztendőben Elölülőre szert nem tehetvén az ifjak, hallgattak e' Lyceumban a' magyar Múzsák".[10] E rövid megjegyzésre bővebben rávilágít a *Tudományos Gyűjtemény* egykorú tudósítása: „A' Pozsonyi Evang. Lyceumnak Magyar Társaságában Tisztelendő és Tudós Rumy Károly Subrector és Catecheta Ur 1823-dik oskolai esztendőben ingyen tanitotta a' Magyar Grammatikát (Révai és Márton szerint), gyakorlásokkal együtt, Magyar Aesthetikát és Rhetorikát deák nyelven, a' Magyar Prosodiát és Metrikát pedig, bölcselkedési Politikát és Gazdaságbeli Tudományt magyar nyelven. Bizonyos collisiók miatt Tiszt. és Tud. Rumy Professor Úr jövendőben ezt az oktatást és Magyar Társaságnak igazgatását nem akarja többé folytatni; hanem mint eddig, úgy jöven-

[6] Tolnai (569) idézi a jegyzőkönyvből.
[7] Tudományos Gyűjtemény, 1820. X. 115. Az örömünnepeket l. a 676-81. lapon.
[8] Tolnai, 569.
[9] L. a 651-52. lapon.
[10] Homokay, 121.

dőben is a' maga Classisában a' deák Auctorok magyarázását és a' hit 's erkölcsi tudományt honnyi nyelven, továbbá Magyar Prosodiát 's Metrikát és Magyar Declamatiót (oratori gyakorlást) fogja tanítani."[11] Mik voltak a „collisiók", amelyek miatt Rumy lemondott, az nem derül ki forrásainkból, de úgy látszik, ettől kezdve megromlott a viszony Rumy és a pozsonyi ifjúság között, bár a *Tudományos Gyűjtemény* beszámolói legtöbbször az ő monogramjával, R. K. aláírással jelentek meg. Két év múlva azután éppen egy ilyen beszámoló miatt tört ki az ellenségeskedés és a hírlapi vita köztük. Addigra a társaság élete újra fellendült.

1823 őszén Csötönyi Márton lett az elölülő, de már 1824 januárjában lemondott, mert az alsó tagozati diákok nem fizették meg a nyelvtanítás csekély díját. A társaság titoknoka egyidejűleg Hrabovszky Dávid lett, aki nemrégen még a soproni társaság kiemelkedő tagja volt. Csötönyi távozása után „a' Magyar Társaság — írja a *Tudományos Gyűjtemény* — Tekintetes 's Tudós Doctor Malatidesz Dániel Urat, Pozsonyi nagy érdemű Orvost, kérte meg, hogy ő a' Társaságnak igazgatását magára vállalja. Ezt a' nagy tudományú Doctor Úr (egykor a' Sopronyi Evang. Lyceumban Tiszt. Rajcs, Seybold és Rumy Profeszszor Urak jeles tanítványja, és a' Sopronyi virágzó magyar Társaságnak tagja), az Evang. Oskolák nagy érdemü Inspectora', Tekint. Kettner Urnak helyben hagyásával, megtselekedte, és valósággal a' magyar Társaságot hasznosan igazgatja. Tek. Malatidesz Úr maga magyar Költő és épen most egy szép magyar honi Drámát versekben írt, a' melly már nyomtattatik. Tek. Malatidesz Úr is a' magyar Társaságot minden jutalom nélkül igazgatja."[12] (Az utolsó mondat talán célzás Csötönyi lemondásának az okára.) Hrabovszkynak, aki a társaságot újjászervezte, valószínűleg nem kellett különösen hadakoznia azért, hogy a soproni társaság szervezetét tekintsék példának, hiszen rajta kívül az elölülő, s talán még más pozsonyi tanár vagy diák is soproni „magyar társ" volt korábban.[13] Folytatták az örömünnepek hagyományát, amelyekre nyomtatott meghívókat is adtak ki. Ezeknek „számos példánya ma is

[11] Tudományos Gyűjtemény 1823. X. 114. Tolnai Rumynak e második tanárelnökösködését, illetve az 1823. évi szünetelést nem említi, csak a Tudományos Gyűjtemény sorolja a tanárelnököket ilyen rendben: Papp, Rumy, Csötönyi, Malatidesz (1825. V. 118).

[12] Tudományos Gyűjtemény 1825. III. 109—10. Az itt emlegetett dráma azonos lehet a korábban hirdetett Édesy Gergellyel, amelyet mint a „Lyceum' Magyar Társaságának érdemes Directora" harangozott be a szerző (uo. 1824. VII. 117).

[13] A soproni jk.-ben és névsorban csupán Malatidesz Dávidot találtam 1806-ban: nem tudom, azonos-e a pozsonyi tanárelnökkel. Hrabovszky kezdeményezéséről l. a 364. lapon.

megvan a levéltárban" — írja Tolnai.[14] Malatidesz Dániel is lelkesedéssel vezette a társaság ügyeit, népnyelvi adatok gyűjtésére buzdított, régi nyelvemlékeket ismertetett, új szavakat magyarázott a tagok előtt, sőt még „általa a' Psychica Anthropologia is anya nyelvünkön minden ülési alkalmatossággal magyaráztatott."[15] Ennek az évnek az évzáró örömünnepéről R. K. tájékoztat a *Tudományos Gyűjtemény*ben, s itt említi: „Méltán sajnálni lehet, hogy a' Po'sonyi Magyar Társaság majd ismét árva lesz", mert Malatidesz eltávozik Pápára, „mint Veszprémi Physícus."[16] Az örömünnep nagyszámú szereplője között találunk egyébként néhányat, akiknek volt szerepük más társaságok életében is: Homokay Pált, Benczúr Józsefet és Hrabovszky Dávidot.

Minthogy felnőtt vezetőt nem kaptak, 1825 őszén Altsohler András ötödéves primánust választották meg elölülőnek maguk közül, aki azonban nemsokára „hanyagság miatt hivataláról letétetett és a' Társaságból kitsapatott".[17] Helyébe Molnár Gábor teológust választották meg, a magyar nyelvtan tanítására pedig Hrabovszky Dávid vállalkozott. Számuk növekedvén „minden Gyűlésre öt Munkahozás és két Declamator rendelni intéztetett."[18] Soproni mintára bevezették az „esedező-levelet", amellyel felvételüket kérhették a belépni szándékozók. 1825. dec. 31-én olvasható a jegyzőkönyvben, hogy Radvánszky Antal titoknok az ülés után felállva „felgerjesztette a tagokat a Grammaticai Reguláknak előadására, azonkívül megkérte a Nemes Társaságot, hogy a Gyűlésekre rendelt óráit senkinek se engedje által és Schulek Professor Úr, a ki semmi hazafiúi tűzzel nem tápláltatik, hátráltassék az Ülésekre rendelt óráknak elvételében".[19] Schulek Gáspár ugyanis arra az időre tette az óráit, amikor a Magyar Társaság gyűlései voltak, ami annyira akadályozta működésüket, hogy legközelebb csak március 25-én gyűlhettek egybe, amikor „el is rendeltetett, hogy a Magyar Társaságnak rendelt Óráját semmi más Tudományok előadása miatt elvenni senkinek se szabad ne légyen".[20] Ettől kezdve örökös volt a harc néhány rosszindulatú tanárral, különösen Schulekkel, akit még évek múlva is a Magyar Társaság ellenségeként emlegettek. Azt mindenesetre elérték, hogy többször nem szünetelt a társaság munkája, még örömünnepet is ren-

[14] Tolnai, 571. Az 1828. évi örömünnep nyomtatott meghívója az OSzK-ban is megtalálható, az előző évit pedig közölte a Tudományos Gyűjtemény is (1827. VII. 118). L. a 680—81. lapon.
[15] Homokay, 122.
[16] Tudományos Gyűjtemény 1825. V. 118—19.
[17] Tolnai (572) idézi ezt a jegyzőkönyvből, Homokay viszont azt mondja, hogy meghalt.
[18] Uo. 572.
[19] Uo.
[20] Uo.

deztek a líceum „Bibliothecájában, melly jóllehet igen tágas, mégis minden Karú és Rendű Hallgatókkal olly tele volt, hogy több belé nem férhetett". Az erre az alkalomra írt ünnepi ódát nyomtatásban szétosztották, s énekkaruk Benczúr József kincstartó versét énekelte Radvánszky Antal dallamával. A megnyitó beszédet is Radvánszky mondotta, megcáfolva benne „Rumy Professor úr balvélekedését, mellyel azt állította, hogy a Pozsonyi Oskolában tanuló ifjak azt mondották volna: Nolumus audire Hungarica".[21] Ezt Rumy még az előző évben a Német Társaság örömünnepével kapcsolatban írta a *Tudományos Gyűjtemény*ben, állítva, hogy óráján a diákok így kiáltottak fel.[22] Ebből hosszabb sajtóvita keletkezett. H. D., azaz Hrabovszky Dávid is cáfolja örömünnepi tudósításában Rumy vádját a *Tudományos Gyűjtemény*ben: „Végezetre a' *Tudósító* azt kérdezi R. Úrtól: *hol vagyon másutt Hazánknak számos oskolájiban, Sopronyt 's Szombathelyt kivéve* (a' hol Bittnitz Prof. Úr' jelentése szerint ugyan tsak a' Sopronyi Társaság vétetett mustráúl, 's követő példáúl a' nem rég felállított Egyesűletre nézve) *Magyar Nyelvet mívelő ifjak Egyesűlete?* — Míg ezt R. Úr meg nem mutatja, addig *Tudósító* minden igaz Hazafiakkal együtt a' Pozsonyi Evang. ifjúságnak a' Sopronyi 's Szombathelyi után, Hazafiúi buzgóságra nézve első helyet fog tulajdonítani. A' Pozsonyi ifjúságot pedig nem buzdította, mint amazokat, egy halhatatlan emlékezetű *Széchényi*, 's egy tiszteletre méltó *Skerletz*."[23]

A SZOMBATHELYI társaságról H. D. nyilvánvalóan ugyanúgy csak a *Tudományos Gyűjtemény*ből értesült, mint ahogy, sajnos, mi sem tudunk róla többet az ott megjelent ismertetéseknél. „Fő Tisztelendő Tudós Kis János Superintendens e' következendő nemes tselekedetet adja tudtunkra, mellyet olvasójinkkal közölni sietünk: »Hazánk Tudósainak haszon keresés nélkűl, serényen 's köz hasznú buzgósággal munkálkodó érdemeit hirdetni minden jó Hazafinak öröme és gyönyörűsége. Illyen örömmel és gyönyörűséggel tudósítom én is az Ur által az olvasó Magyar Közönséget nagy tiszteletű és Tudós Bitnicz Lajos Szombathelyi Professor Úrnak (kinek egynehány derék értekezéseit már a' Tudományos Gyűjtemény közlötte) egy még eddig kevesé esmert jeles érdeméről. Ez a' fundamentomos tudományú 's nem fényleni: hanem körében valósággal használni akaró es sokat használó Tanító egyéb hívatalbeli példás szorgalma mellett a' Magyar nyelvet is, minden külső ösztönöz-

[21] Uo. Idézi a jegyzőkönyvből Tolnai. Erről az örömünnepről részletes beszámoló olvasható a Tudományos Gyűjteményben. 1826. VII. 119. L. a 681. lapon.
[22] Tudományos Gyűjtemény 1825. V. 119—21. H. D. az 1825. II-ra hivatkozik cáfolatában, de ott ilyen cikket nem találtam.
[23] Tudományos Gyűjtemény 1826. VII. 122.

tetés nélkül, már öt esztendőktől fogva buzgón tanítja, 's hogy munkája annál foganatosabb legyen, a' tanúlók között egy magát Magyar kidolgozásokban gyakorló társaságot is állított fel, melly most harmintz öt tagokból áll, kik részszerínt logicusok, résszírent physícusok.[24] Ezen társaság a' végre szabott bőlts törvények szerént igazgattatik, 's vagyon benne, mint a' Sopronyiban Előlülő, Jegyző, Kintstartó és Könyvtárőrző«." Ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény* 1826-i évfolyamában számol be részletesen Németh János szombathelyi kispap, Bittnitz volt tanítványa, kedves tanárának és az általa létrehozott Magyar Társaságnak a munkájáról.[25] Tulajdonképpen három örömünnepről szól ez a beszámoló. Hosszú híradását ezzel fejezi be: „Az Öröm Ünnep mindenkor számos egyházi és világi férjfiak' jelenlétében történik meg. A' jelesebb Hallgatók között különös figyelmet érdemel Mélt. Skerletz Jó'sef Úr, Cs. K. Kamarás, ki nem csak jelenlétével, és az érdemeseknek osztogatott dicséretekkel ösztönözi az ifjúságot, hanem a' Philosophiának érdemes Tanítójit, és a' nyelv' ügyében különös szorgalommal fáradozó ifjakat igazi magyar szívességgel és nyájassággal meg is szokja vendégelni."[26] Skerletz pártfogói szerepéről is innen értesült tehát Hrabovszky.

Hrabovszky Dávid, mint említettem, a szombathelyieknek és a pozsonyiaknak egyaránt példát adó SOPRONI Magyar Társaságból került Pozsonyba. Amikor 1820-ban időre-társ lett Sopronban, még ott találta Berzsenyi Farkast, a nagy költő fiát, akinek a munkáiról még lesz szó. Amikor Hrabovszky 1823 őszén Pozsonyba távozott, jelentette Raits Péter a társaságnak „sajnos környül-állásait, mellyek miatt olly rendes nem lehet elölülése, mint hajdan, midőn még az erős test a' lélek akaratjának engedett".[27] Már korábban is fiatal tanártársai, a Magyar Társaság egykori tagjai helyettesítgették, Szabó Józsefet és Sztrokay Ignácot két évvel korábban másodelnökké is megválasztották.[28] Amikor Raits betegeskedését bejelentette, felkérték harmadikul Ódor Istvánt is,

[24] Tudományos Gyűjtemény 1824. II. 127. Kis János és Bittnitz kapcsolata régebbi keletű, még szombathelyi kispap korában, 1810—12 között levelezni kezdett Bittnitz Kissel, és műveit is terjesztette a kispapok között. Szabó, 43. és Kovács, 111.

[25] Tudományos Gyűjtemény 1826. IV. 111—20.

[26] Uo. 1826. IV. 120. L. még a 680. lapon.

[27] SMT III. jk. 1823. okt. 15.

[28] 1820. szept. 16-án az év első ülése „T. T. Elölülő Urunk 's Sztrókay Ignátz hajdani társ-barátunk' jelenlétébe" zajlott le. Szabó József 1821. márc. 31-én ígérte meg, hogy gyakrabban látogatja üléseiket, Sztrókay többször meg is jelent. Esküvőjére (1821. nov. 17.) verseket is írtak, s ekkor választották őket másodelnökökké.

„a' Hazai Literatura Érdemes Tanitóját", s a jegyzőkönyv lelkes versel köszöntötte az új alelnököt:

'S ime! új tsillag tűne fel feletted
Hunniánk' békés Helikon-tetője!
Ez világoljon deli fénnyel a' te
Tárt kebeledbe!

Jer! kilencz Múzsák! zenegő dalokkal
Töltsük el tsendes levegőnk' folyamját,
Ódorunk míg több ragyogó vezér köztt
Tsillog előttünk!!![29]

A Pozsonyba távozott Hrabovszky Dávid hamarosan létrehozta a két társaság új kapcsolatát is, s így még Raits életében bemutatták Malatidesz Dánielnek „a' Posonyi Nemes Magyar Társaság' érdemes elölülőjének betses ajándékát, az az legközelebb kiadott munkáját illy czim alatt: »Édesi Gergely«".[30] A soproni diákok viszonzásul már csak a hosszú ideig volt első és különösen fiatalabb éveiben rajongva szeretett tanárelnöküknek, Raits Péternek a halálára írt verseiket küldhették el: „Néhai T. T. Elölülő Urunk halálára készitett versezetekből egy magyar, egy Deák és egy német példányt küldöttünk el a' Posonyi M. Társaságnak, ugyan annyit ezen most említett Társaság érdemes Elölülőjének Tek. Malatides Dániel Urnak."[31] Raits Péter nem érhette meg azt az időt, amikor néhány év múlva már nemcsak a pozsonyi, szombathelyi, hanem sok más társaság tekintett az általa oly hosszú ideig vezetett soproni Magyar Társaságra mint elöljáró példára. 1824. június 24-én adott hírt a társaság jegyzőkönyve a haláláról, s később jelentették: „1824. Augusztus 7-dike volt azon nevezetes nap, mellyen feles számu uri halgatók jelenlétében 's mint a' következés meg mutatta tellyes meg elégedésével tartottuk meg T. T. Néhai Raits Péter volt Elölülőnk 's még több nem régiben el hunyt nagy hazafiak ditső porainak szentelt gyász ünnepünket."[32]

Időközben a már másodelnökké történt választásakor is lelkesen ünnepelt Ódor István elfoglalta tanárelnöki székét, s a Raits utolsó éveiben hanyatlófélben levő társaság ismét fellendült. Pár év múlva a *Tudományos Gyűjtemény* hosszabb beszámolót közölt „A' Sopronyi Nemes Magyar Társaságnak esmértetése" címmel Edvi Illés Ádám tollából. Ez az ismertetés a már tárgyalt történeti adatok után elsősorban az 1827. évi örömünnepet emeli ki. Vele kapcsolatban fontosnak tartja megemlíteni a szerző: „Ily jeles alkalommal a' Tagok minnyájan, nem-

[29] SMT III. jk. 1823. okt. 15.

[30] Uo. 1824. máj. 8. A munkáról Szinnyei is tud (VIII. 443): „eredeti hősrege négy cselvékben. Pozsony 1824."

[31] Uo. 1824. júl. 17.

[32] A Tudományos Gyűjtemény (1824. VII. 120) is hírt adott Raits haláláról. Nem sokkal korábban halt meg pártfogójuk, Matkovits Pál ev. egyházi felügyelő is. A jk. utalása rá vonatkozik.

zeti magyar ruhában állnak elő".[33] Erről bevezetőmben már volt szó, ott idéztem az új tanárelnök vezetésével rendezett első, 1825. évi örömünnep előkészületeinek jegyzőkönyvét. Az első reformországgyűléseknek, Széchenyi fellépésének és Vörösmarty „régi dicsőségünk"-et felidéző eposzának a kora ez, s a soproni ifjak ismét az elölhaladókkal igyekeztek lépést tartani, akárcsak nagy elődeik, a Magyar Társaság alapítói. Ekkor alakult Sopronban a megyei nemesség nemzeti ellenállásának szimbolikus utánzója, a híres „Deák-kúti vármegye" is. Évenként a Deák kútnál gyűlt össze mulatságra az ifjúság. Talán az első ilyen összejövetelek egyikét őrizte meg a társaság 1826. évi jegyzőkönyve, amely szerint Ihászy Imre, az egykori alapító tag „a' Magyarok' Kútjához, (melly eddig Deákok Kútjának neveztetett)" uzsonnára hívta meg a társaságot „az Öröm-Ünnepi jeles magaviseletéért". A meghívó családján, az elnökön és az alelnökökön kívül több professzor jelen volt, „és egész estvélig mulatván ezen nagy jóltevőnknek illyen lelkes intésével váltunk el egymástól: Iparkodjon a' Magyar Társaság, hogy minden tagja a' Hazára érdemes lehessen!"[34] A kor ünnepelt költőjével, Vörösmartyval személyesen kapcsolatba kerültek, amikor elhatározták, hogy a *Salamon királyt* előadják. Tizenketten előfizettek a drámára, melyet Vörösmarty a következő levél kíséretében küldött el 1827. február 24-én: „Nem hagyhatom felelet nélkül azon szép és példátlan készséget, mellyel Uraságod és társai felszólitatlan is részt kivántak venni munkáim előmozditásában. Én valamint eddig örömmel hallottam hirét Társaságoknak, ugy most új okom van nagyra becsülni azt, midőn benne a legszebb ügyekezetet munkálódni látom. Ezen nyilatkoztatásom és köszönetem mellett fogadja el uraságod az előfizetési példányokon kivül a 14-ik nyomtatványt velinen, melyet jeles Társaságok könyvtára számára magam jegyeztem ki. Az ifjuság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság; de annál nagyobb érdem."[35] A tervezett előadást a *Tudományos Gyűjtemény* tanúsága szerint meg is tartották 1827-ben.[36] Az 1826/27. év egyik legeredményesebb évük lehetett: a munkák nagy száma miatt örömünnepet is kettőt rendeztek (máj. 24-én és jún. 14-én). Nagyon készültek a színelőadásra, s azt írják, hogy „Vörösmarty ur Salamon király czimü szomoru játékjára készülvén a' Társoknak nagy része a' Tisztekkel eggyütt bé jelentettük T. T. Elölülő Urunknak, hogy az idén számot nem adhatunk, hanem a' jövő oskolai esztendő beállá-

[33] Tudományos Gyűjtemény 1828. V. 117—22.

[34] SMT III. jk. 1826. máj. 27.

[35] Kovács, 55. A levél ma már, sajnos, nincs meg. „Vörösmarty levele 1827. febr. 24-ről a társaság levéltárában" — írja jegyzetben Kovács. L. még a 108. lapon.

[36] Tudományos Gyűjtemény 1828. V. 117—21. *Edvi Illés Ádám* említett hosszabb cikke a társaságról.

sával azt pontosan meg fogja mind a' Titoknak mind a' Kintstartó mind a' Könyvtárnokok tenni."[37] Érdekes, hogy ezt követően a jegyzőkönyv nem ír az előadásról, csak két év múlva. Az 1828/29. tanév után olvasható néhány soros megemlékezés a jegyzőkönyv utolsó lapján. Bizonyára ennek az alapján írta a társaság első történetírója, hogy az előadás 1829-ben volt, ugyanis a nyomtatott meghívón évszám nincs: „Felső Engedelemmel, fog ma Vasárnap Junius' 24. Soprony Szabad' Királyi Városa' játékszinén a' Sopronyi Tanuló Magyar Társaság' Tagjai által előadattatni: *Salamon király* Szomoru-játék 5 felvonásban. Irta Vörösmarty Mihál."[38] Az előadás jövedelmét a színlap szerint a „Felsőség' kivánságára", a létesítendő soproni szegényház javára szándékoztak fordítani.

Volt egy másik, hosszú ideig halogatott tervük is: „Azon 1804ben kijött *Próbamunkáknak* második részét, melly akkor az elsőben megigértetett, 's mellyért Papp József Ur is a' Po'sonyi M. Társaság' Örömünnep tzimű munkájában az előbeszédben mintegy gunyolva intett bennünket, előfizetés utján kiadni erősen meghatározta [ti. a társaság]"[39] A kiadandó zsebkönyv remélt jövedelméből akarták azután újra kiadni a *Boldogságra vezérlő oktatás* című hittankönyvet, mert az már kifogyott, de új kiadásra nem volt elég pénzük. Az új zsebkönyv megjelentetése azonban 1837-ig váratott magára. 1827-ben elhatározták, hogy tanárelnöki javaslatra „megjobbítják" a társaság törvényeit. A következő évtől kezdve a távozó tagoknak diplomát adtak. Az új tanévben sok gyűlésen hiányzott az elölülő. Az örömünnepet 1828-ban is, 1829-ben is megrendezték.[40]

Valószínűnek tartom, hogy ezeknek az éveknek a fellendülő munkájához tevékenységével Székács József is hozzájárult, akinek a neve

[37] SMT III. jk. 1827. jún. 16. „Jegy."

[38] *Csatkay Endre:* Vörösmarty Mihály soproni kapcsolatai. Soproni Szemle, 1955. 124—26. Közli a meghívó fényképmásolatát (ez megtalálható *Fodor Ottmár:* Sopron első magyar színészei a soproni diákok c. kis kötetben is. Sopron, 1944. 31), és a Tudományos Gyűjtemény idézett cikkére hivatkozva cáfolja Kovács 1829. évi dátumát. 1827. mellett szól, hogy a színlap szereplői mind 1826/27-ben voltak a társaság tagjai, s csak néhányan maradtak 1828/29-re, s még az is, hogy (Prőhle Jenő megállapítása szerint) 1827-ben volt jún. 24-e vasárnap. Kérdés, hogy mit kezdjünk az 1829. nyári gyűlések után beírt színelőadási adattal a jk.-ben? Aligha tehető fel, hogy 1827-ben kerültek az elismerő sorok a jk. utolsó lapjára, s a két esztendő gyűléseiről készült jk. később töltötte meg az előtte levő lapokat. Valószínűbb, hogy 1829-ben is volt előadásuk, természetesen nem a színlap szereplőivel, mert az kétségtelenül 1827-ből való. Bonyolítja a dolgot az, hogy a jk.-ben is jún. 24-i előadásról van szó, évszám nélkül. (L. a 699—700. lapon.)

[39] SMT III. jk. 1825. okt. 19.

[40] Uo. 1827. okt. 6., 1828. febr. 9., 1828. jún. 5. és 1829. máj. 28.

először 1826/27-ben szerepelt az időre-társak között, de már 1827. március 10-én soron kívül munkás-taggá léptették elő. Így az 1827. évi színelőadásokon már munkás-társként alakította Ottó morvai fejedelmet. A következő iskolaévben könyvtárnok, majd 1828/29-ben kincstartó volt.[41] Székácson kívül még két leendő társasági tanárelnök-tagja volt ekkor a soproni Magyar Társaságnak: az időre-társak között a selmeci társaságból jött és oda tanárelnökként később visszatérő Molitorisz Károly, és a pesti evangélikus líceum későbbi Magyar Társaságának első tanárelnöke, Taubner Károly.[42] Egyébként Székács Józsefre is tanárelnöki feladat várt néhány év múlva Eperjesen.

Diákoknak és tanároknak a vándorlása a különböző evangélikus iskolák között, s elsősorban az, hogy a kiválóbb diákok rövidesen más iskolák tanáraiként tűntek fel ismét, teszi könnyen érthetővé, hogy a reformkor amúgyis forrongó éveiben a soproni és pozsonyi példa rohamosan terjedt, elsősorban természetesen a többi evangélikus iskolában. Pár hónappal Hrabovszky említett cikkének a megjelenése után megalakult és hírt adott magáról a SELMECI Magyar Társaság is, Sopron és Pozsony mellett tehát már nemcsak Szombathely dicsekedhetett ilyen diákmozgalommal. Alapítója a már ismert Homokay Pál volt, aki a társaság megalakulásának a történetét maga beszéli el a pár év múlva megjelent *Kis koszorú*ban. Ott említi, hogy Pozsonyból Selmecre menve felvetette a társaság alapításának a tervét, s az akkori pozsonyi titoknok, Benczúr József is támogatta, levélben keresve fel ez ügyben Schevrlay rektorprofesszort, aki szintén Pozsonyból került Selmecre. Az első ülést 1826. október 26-án rendezték. Pozsonyból elkérték a törvényeket, s köszönő válaszukban „egész fiúi háladatossággal" a pozsonyi társaság „szülöttjének" nevezték magukat.[43] Csakhamar együtt emlegették az új társaságot a példaképekkel. 1827-ben már színelőadásukra hívta fel a *Tudományos Gyűjtemény* a közönség figyelmét.[44] Év végén örömünnepet is rendeztek Prónay Sándor egyházi és iskolai felügyelő jelenlétében.

[41] Ha valóban két előadás volt, lehet, hogy éppen az ő buzgalmából született meg az 1829. évi, hiszen az 1827. évi színlapon olvasható 22 társasági tag közül már csak hatodmagával volt Sopronban, és ő volt vezető tisztségben.

[42] 1829. márc.-tól munkás-társak, majd Taubner 1830/31-ben titoknok. L. a 234., 247. lapon.

[43] Tolnai, 573. L. még a 364. lapon.

[44] Tudományos Gyűjtemény 1827. V. 124. Részletesen l. a 701. lapon. A társaság megalakulásáról és első éveiről legbővebben *Homokay* ír 1832-ben a Kis koszorúban (19—58).

1827 őszén Homokay visszatért POZSONYBA, ahol titoknokká választották, és két esztendeig ilyen minőségben vezette a pozsonyi társaságot. Mint a *Kis koszorú*ban írja, ekkor is folytatták a levelezést a selmeciekkel. Elküldték Pozsonyba néhány munkájukat a soproniak is, mire ők is küldtek munkáikból Sopronba és Selmecre, bírálatot kérve rájuk. „... igy foglalatoskodnak hasznosan egymást buzditva ezen Intézetek" — írja Homokay.[45] Molnár Gábor elnöklete és Homokay titkársága idején olyan szorgalmasan folyt a pozsonyi Magyar Társaság munkája, hogy 1829-ben már három 50—50 ívnyi érdemkönyvük volt telerírva munkáikkal.[46] Ekkor írta meg Homokay Pál a társaság már emlegetett történetét a *Tudományos Gyűjtemény*ben. Ebből az is kiderül, hogy nemcsak a selmeciek tanultak tőlük, hanem ők is azoktól: „... nem kevéssé láttatik kedveltetni nyelvünket az ifjusággal a' selmeczi Magyar Társaság' példájára már két esztendeje fenn álló magyar énekes-társaság is, melly ártatlan és haszonnal mulattató foglalatosságnak számos munkásai vagynak. Itt tehát az ifjuságnak még maga mulatása is nemzeti."[47]

Pozsonyi diákéveinek befejeztével Homokay még egyszer visszatért SELMECRE, ahol a Prónay családnál nevelősködött, és az általa létrehozott társaságot igazgatta. Ekkor adta ki a társaság munkáiból az említett *Kis koszorú*t.[48] Távozása után egy ideig nem volt felnőtt vezetője a kis körnek, hanem a diákok maguk közül választották az elöl-ülőt. Valószínűleg annak köszönhette a társaság az 1836. évi betiltás utáni folyamatos fennmaradását is, hogy szinte észrevétlenül, a nyilvánosság előtt alig mutatkozva élt a harmincas évek végéig.[49]

Talán a selmeci társaságot is megelőzte alakulásával a KÉSMÁRKI Magyar Társaság, amelyről azonban közelebbi adatunk nincs, csak annyit tudunk, hogy állítólag 1824-ben alakult Kralovánszky István tanár vezetésével.[50] Ez a társaság valószínűleg hamarosan meg is szűnt, ha egyáltalán létezett, mert Homokay említi a *Kis koszorú*ban, hogy egy-

[45] Kis koszorú 57. Lap alji jegyzetben.
[46] Homokay, 120. Lap alji jegyzet.
[47] Homokay, 116.
[48] A Jelenkor 1833. jún. 15-én (48. sz.) egy hasábos beszámolóban tájékoztat a társaság életéről.
[49] Breznyik, 292., 447—52. Dienes András szíves közlése szerint a társaság iratai jelenleg — teljesen rendezetlen állapotban — a selmeci ev. templom emeleti traktusán vannak elhelyezve. Legutóbbi kutatóútja alkalmával (1958. júl.—aug.) az irathalmazt megtekintette, de minthogy a Petőfi selmeci tartózkodásakor készült jegyzőkönyv külön a múzeumban van (l. még a 233. lapon). Dienes András sem foglalkozott a többi irattal.
[50] Votisky, 26. Ennek a társaságnak nem volt jegyzőkönyve.

kori pozsonyi társai, Benyovszky Móricz és Révay Kálmán akartak társaságot alapítani Késmárkon, „de a' kosáron kívűl csipős kinevettetésnél egyebet nem nyertek".[51] Amikor tehát a húszas évek végén Homokay és társai elhagyták Pozsonyt, a Kralovánszky-féle társaság már nem létezhetett. Újraalakult azonban a társaság, mint Hunfalvynak már idézett visszaemlékezéséből is tudjuk, 1832-ben.[52] A késmárki Magyar Társaságnak erről a korszakáról is keveset közöl a társaság rövid története. Annyit tudunk, hogy Kralovánszky meghalt 1836-ban, s ekkor Zsarnay Imre jogtanár vezetésével Magyar Szónoklati Társaság alakult, ezt azonban — nyilván a betiltó rendelet következtében — feloszlatták.[53]

A felvidék vegyes lakosságú városaiban alakult társaságokról általában nagyon kevés adatunk van. Arról például, hogy LŐCSÉN is alakult magyar és szlovák társaság, csak a bevezetőben már említett nemzetiségi torzsalkodásból értesülünk, semmi egyebet a társaságról nem tudunk.[54]

A ROZSNYÓI társaságra is csupán egyetlen korabeli sajtóhír hívta fel a figyelmemet. A *Jelenkor* írja 1833-ban, hogy a nagyobbrészt szlovák és német ajkú tanulók közt három év óta „virágzik egy munkás-magyar társaság a' sopronyi 's pozsonyiak példájokra". Újabban értesültem róla, hogy a társaság iratai, könyvtára és 1835—1904-ig vezetett jegyzőkönyvei megvannak.[55]

Valamivel többet tudunk a LOSONCI társaságról, amelynek az élén a már sokat emlegetett Homokay Pált találjuk. „A' losonczi ev. ref. lyceumban — olvashatjuk a *Jelenkor*ban — jul. 5-én a' lyceumi ifjúság

[51] Kis koszorú 100—101.

[52] *Hunfalvy:* i. m. Athenaeum 1841. II. 737. A Jelenkor csak 1833. márc. 13-án (21. sz. 162) tudósít, hogy Kralovánszky István „ügyelése alatt" megalakult Késmárkon a magyar társaság.

[53] Votisky, 27. Dienes András közlése szerint a Késmárki Magyar Társaság Jegyzőkönyve 1832—1852. c. kéziratos kötet a késmárki líceumi levéltár nyilvántartásában szerepel 321. sz. alatt, — de a helye üres. Talán még előkerül a levéltár rendezése során, mert többen a helyi kutatók közül látták és forgatták még 1947-ben és később is. Azóta keveredhetett el.

[54] Kornis (II. 180) említi a lőcsei társaságot, de forrásokat nem közöl. Arató, II. 116—19. A lőcsei vita.

[55] Jelenkor 1833. jún. 1. 44. sz. 346. Kérésemre Dienes András 1958-ban kutatott ennek a társaságnak az iratai után is, s végül meg is találta a rozsnyói ev. templomban több nagy szekrénybe zsúfolva az említett iratokat. Eszerint tehát a Jelenkor tudósításában szereplő társaság iratai nem maradtak meg, vagy nem is voltak, de 1835-től minden emléke megvan a társaságnak, s feldolgozásra vár.

közt létező magyar nyelv-gyakorló társaság, igen számos és fényes gyülekezet jelenlétében üllte örömünnepét; mely idő alatt, kivétel nélkül a' tanitóknak munkás igyekezete, a' tanulóknak pedig mind erkölcsi, mind tudományos előhaladása, köz megelégüléssel tüntek elő."[56] Ezzel a társasággal még a negyvenes években is találkozunk.

Legtöbbet tudunk a híres EPERJESI társaságról. Ezt a társaságot 1827-ben alapították olyan kiváló eperjesi diákok, mint Henszlman Imre, Pulszky Ferenc, Úrményi László és a későbbi tanárelnök, Vandrák András. Pártfogójuk az alakuláskor mint felügyelő tanár Greguss Mihály volt. Ő volt ekkor az egyetlen magyarul tudó tanár Eperjesen.[57] Pulszky említi *Életem és korom* című könyvében, hogy nevelője, Nemessányi Károly kapott megbízást arra, hogy a magyar nyelvet tanítsa az eperjesi diákoknak, s ő volt ugyanakkor a Magyar Társaság megalapítója is.[58] A tanulókat könyvek vásárlására buzdította, adományokat gyűjtött könyvtár létesítésére, s így szerveződött meg a társaság, amely azonban ebben az első évben minden jel szerint csak a könyvek olvasásával foglalkozott, írásbeli gyakorlatok készítése csak a következő tanévben kezdődött. Erről az évről jegyzőkönyvet sem vezettek, maradt azonban egy Emlékkönyv, amelyben megtalálhatók „azon Nagylelkű Hazafiaknak T. T. Neveik, a'kik vagy pénzbeli vagy Hazánk nyelvén írtt könyvekből álló szíves ajánlásaik által, a' tsak most először Sz. k. Eperjes Városában öszve-állott, a' nemzeti nyelv kipallérozására törekedő ifjaknak óhajtott tzéljokat a' magyar könyvtárt t. i. bővíteni és ápolgatni, kivánkoznak."[59]

Az 1828/29. tanévben már olyan törvényeket alkottak, amelyekből kiderül, hogy a tagoknak írásbeli feladatokat is kell készíteniük, munkáikat időről időre be kell mutatniuk.[60] A heti összejöveteleknek körülbelül a fele azzal telt el, hogy a társaság elölülője, Nemessányi előadást tartott a magyar irodalomról. A társaságnak ebben a korszakában tehát a gyűlés a hiányzó magyar oktatás pótlását szolgáló „rendkívüli óra" volt. Ezt mutatja a tagnévsor is, amely a 95 jelentkezőt két csoportba osztja: „a magyar literatura hallgatói" és „a magyar grammatika hallgatói". Az utóbbiak nyilvánvalóan a magyarul gyengébben tudók voltak.

[56] Jelenkor 1835. júl. 15. Megszűnéséről a SMT IV. jk. 1837. ápr. 15-én olvashatunk (L. a 45. lapon), de azután újjáéledt ez a társaság is.
[57] Szinnyei, III. 1448.
[58] *Pulszky Ferenc:* Életem és korom. Bp. 1958. I. 59.
[59] Mikola, 3.
[60] L. a. 365. lapon.

1829/30-ban új, részletesebb törvényeket alkottak, s ezzel megtették az első lépéseket, hogy a sopronihoz és pozsonyihoz hasonló igazi társasággá alakuljanak át.[61] Itt már a szavalatokról és az örömünnepekről is olvashatunk. Ennek ellenére a társaság hanyatlásnak indult. A következő tanév első gyűlésén „fájdalmát és rosszalását kénytelen Greguss Mihály főfelvigyázó kifejezni a mult évi viszonyok felett", s nagyobb rendre és a magyar nyelvvel való buzgó foglalkozásra intette az ifjúságot.[62] A gyűléseket ugyan megtartották, de a tagok készületlenül jelentek meg, egyesek ki is léptek a társaságból. Ennek ellenére 1831 elején rendeztek már örömünnepet is. 1831/32-ben Benczúr József, a volt pozsonyi titoknok váltotta fel hivatalában Nemessányit, s Homokay azt írja a *Kis koszorú*ban, hogy az eperjesi társaság elsősorban neki köszönheti létezését. A társaság történetírója azonban ezt az évet még nem számítja a társaság virágzásának a korához.

Az 1833/34-es tanévvel — több egybehangzó vélemény szerint — új korszak nyílt a társaság életében.[63] Hirtelen egy egész társaságra való irodalmár verődött össze a kollégiumban. „Kötve hiszem, hogy akár elöttem, akár utánam lettek volna oly tanonczai mint mi voltunk" — írja Haan Lajos naplójában.[64] Ebben az évben Székács József vette át a magyar nyelv és irodalom tanítását, s bizonyára neki is nagy szerepe volt a fellendülésben, bár nem vitt olyan tevékeny szerepet, mint pár évvel korábban a soproni társaságban. „Rhetorok és poéták, szónokok és költők, — azaz, szónoklat- és költészet-tanulókká lettünk Sándor bátyámmal együtt 1833/4-ben, a hírneves eperjesi evang. kollégiumban" — írja Vahot Imre emlékirataiban. „... különben jeles, értelmes tanárunk a classicus latin, és német szónoklat és költészet remek példányait ismerteté meg velünk, a már akkor jogosan létezett hazai, a magyar helyett, s fanatikus buzgalommal törekedett bennünket tősgyökeres, magyar fiúkat germanizálni, németekké átalakítani, s maga saját jogait már ekkor fenhangon visszakövetelt hazai nyelvünket elnémítani.

[61] L. a 365. lapon.

[62] Mikola, 7.

[63] Mikola, 8. *Gömöry János:* Az eperjesi ev. kollégium rövid története (1531—1931). Presov 1933. *Benkő István:* Székács József élete és irodalmi munkássága. Marosvásárhely 1901. 21—22. *Farkas Gyula:* A „Fiatal Magyarország" kora. Bp. 1932. 56—57. — Dienes András szíves közlése szerint egyébként az eperjesi volt kollégiumi levéltárban a Magyar Társaság valamennyi jegyzőkönyve megvan, az 1845-ös, Petőfi látogatását tartalmazó jegyzőkönyvet kivéve, mert azt nem itt őrizték, hanem a gimnáziumban, ahol időközben megsemmisült. Tekintve, hogy a társaságokban általában nem kezdtek évenként önálló jegyzőkönyvi kötetet, feltehető, hogy ez több év (talán a negyvenes évek) jegyzőkönyvének megsemmisülését jelenti. A meglevő anyag feldolgozása kívánatos lenne.

[64] Haan, 7/a.

— — Az erőtetés, a zsarnoki nyomás nálunk is ellenhatást, forradalmat idézett elő, ... s így alakult az eperjesi főtanodában ... a mi *önképző magyar társulatunk*. Akadt vezérünk is egy derék alföldi magyar fiú személyében."[65] Ez a vezér Sárosy Gyula volt, aki úgy látszik, nagyobb szerepet vitt, mint Székács, s aki őt követte a magyar nyelvtanítói katedrán is. Ez Vandrák Andrásnak az iskola történetéről írt rövid tanulmányából tűnik ki, aki szerint a magyar irodalomnak majdnem évenként változó tanítója, egyúttal „a' m. nyelvmivelő ifjui társulatnak elnöke Nemessányi Károly, Benczur József, Székács József, Sárosy Gyula, Kovács Sámuel stb."[66] Az újjáalakult társaság először is új törvényeket alkotott, „a miben Sárosy Gyulának, a Magyar Társaság első nagy alakjának s talán legtevékenyebb tagjának van oroszlánrésze" — mondja első történetírójuk.[67] Ebben az évben Greguss helyén már Vandrák András, fiatal tanár volt a pártfogó. „Az ő közbenjárásának köszönhető, hogy Vörösmarty, Bajza, Döbrentei, Czuczor, Toldy és más neves emberek mintegy 60 kötet könyvet ajándékoznak a Magyar Társaságnak."[68] Legjobb munkáikat érdemkönyvbe írták, s elhatározták, hogy pecsétet készíttetnek, melynek „nagysága garasforma, körülte: Az Eperjesi Magyar Társaság 1833., középtáján egy napsütött s hazánk czímerével ékesített oltár, rajta egy koszorú, melybe a múzsák egyike egy zsenge bimbót nyújt, ezen aláírással: kevés, de mindenünk."[69] Év végén már jól sikerült örömünnepükről számolhatott be a *Jelenkor*: „Eperjesről: Kerületi iskolánkban a' hazai nyelv mivelése ezidén nagyot lépett kitüzött czélja felé. Ugyanis az 1829ben Nemessányi Károly létre hozta, Benczúr, Kengyel, Vandrák ápolta 's élesztette magyarodás, mostan virágzásra fejledez Székács József ur lelkes fáradatlan törekedései által, ki a' m. literatura tanitásán kívül, egy m. Társaságot alkotott a' sopronyi 's pozsonyi példájára, mellynek elintéztetése czélirányos, rendbentartása szoros, haladása jeles 's jun. 30kán üllött Örömünnepe, belső tartalomra és hallgatóji számára nézve, fényes és meglepő volt."[70] Az év utolsó gyűlésén (48.!) Kalmár Lajos titoknok nem ok nélkül írta a következőket: „Imé befejeztük! — megvetettük az alapot! — Utóink! ne hagyjátok az enyészetbe dőlni azt, a mit nagynehezen a semmiből kiemelénk! Csak lelkesedés! — lelkesedés s elenyésznek a' feltornyodzó akadályok. — Csak hazaszeretet, — s a már-már

[65] Vahot, 125—27.
[66] *Vandrák András* (i. m.) nem említi Vahot Imrét, aki azt írja emlékirataiban, hogy ő is volt oktatója a magyar nyelvnek.
[67] Mikola, 8.
[68] Uo. 10.
[69] Uo. 11. Idézi a jegyzőkönyvből.
[70] Jelenkor 1834. júl. 16. 57. sz. 450.

elhamvadó szikra fénylő lobra törend kebletekben, — s koszorúzva fogjuk látni buzgó iparunk tettét, — s nem folyt el hasztalan életidőnk."[71]

1834/35-ben Székács távozásával Kovács Sámuel és Sárosy Gyula voltak a társaság vezetői, ők ketten tanították a magyar nyelvet is.[72] Ebben az évben még lelkesebb munka folyt, 64 gyűlést rendeztek, és Sárosy buzgalmára jellemző, hogy csaknem minden gyűlésen szerepelt, egy személyben könyvtárnok és ideiglenes titoknok volt. A következő tanévben ugyanilyen lelkesedéssel indult a munka, s bár csak 17 tag volt, a társaság virágzó életet élt. „A mi önképző magyar társulatunkban — írja Vahot — azt tanultuk meg, a mit az iskolában nem lehetett, — jó könyvek olvasása, verses és prózai dolgozatok írása, kölcsönös megbírálása, s költészeti remekeink jól betanult elszavalása által sajátunkká tettük a műveltebb, irodalmi magyar nyelvet, történetet."[73] Addigi tapasztalataik alapján módosították törvényeiket is, és lelkesen dolgoztak. Ekkor azonban Kovács Sámuel váratlanul leköszönt, több tag kilépett, s így az első félév végén feloszlott a társaság. Lelkesedésük azonban csakhamar új társaságba tömörítette őket, már a második félév elején 35-en álltak ismét össze, s felkérték az addigi pártfogó Vandrák Andrást, hogy az elölülő tisztségét is ő töltse be. A társaság történetírója dicséri Vandrákot, mellette Szakál Lajos főjegyzőt és Vahot Imre aljegyzőt emeli ki, mint akiknek a buzgalma a társaságot ismét fellendítette. Vandrák kívánságára újra kidolgozták törvényeiket, s írásba foglalták a társaság célját is: „... a társaság főczélja: *tulajdon művelődés* a tudományban, művészi ügyességben és szívnemesítésben előmenet, nem pedig más, magasabb, érettebb kort illető czélok."[74] Az utolsó szavak nyilván a politikára vonatkoznak, s ismerve Vandrák későbbi nyilatkozatát[75] azt kell gondolnunk, hogy itt nemcsak a felettes hatóság megnyugtatásáról volt szó, a tanárelnök is korainak tartotta a diákok politizálását. Vandrák elintézte, hogy egyes lapokat ingyen kapjon a társaság, versenyszavalatot rendezett, ami addig nem volt, s szép számú tiszteleti tagot szervezett a társaság támogatására, köztük az alispánt és más eperjesi előkelőségeket. Egyik gyűlésükön „a vármegye tisztei közül 20-an jelennek meg".[76] Nyilvános ünnepélyeket, örömünnepet is rendeztek: „... társulatunk nyilvánosan megtartott örömünnepein — írja

[71] Mikola, 11. Idézi a jegyzőkönyvből.

[72] Mikola csak ebben az évben említi új tagként Vahot Imrét és Haan Lajost, Vachott Sándort pedig csak 1835/36-ban.

[73] Vahot, 130.

[74] Mikola, 13. Idézi a jegyzőkönyvből.

[75] L. a 241. lapon.

[76] Mikola, 13. Idézi a jk.-ből. Ez lehetett az a gyűlés, amelyről Haan is megemlékezett. L. a 626. lapon.

Vahot — megjelent a megye és város lakóinak színe, java, s a szép és lelkes nők tapsait, virágbokrétáit nem adtuk volna a világ minden kincséért."[77] A virágzó társaságról ismét hírt adott a *Jelenkor* is.[78] „Sárosy Gyula és Sándor bátyám legjobb verseket írtak köztünk, — s mivel amaz a szláv nyelvet is bírta, nemcsak a magyar, de a német és cseh, lengyel költők műveiből sokat tudott szavalni az eperjesi polgároknak, kik őt barátságos, vidám kedélye, demokratikus, népies szellemének, s modorának fogva igen kedvelték, s pán dichternek, költő úrnak nevezték."[79] „Sárosy mint poéta, csakhamar névre tett szert — olvashatjuk Haan naplójában is —, 's különben is csinos külsejű ember lévén, szivesen látott vendég volt a' legelőkelőbb eperjesi házakban."[80] „... mint kitünő jelességű szavaló — folytatja Vahot — mindnyájunkat felülmult, jóval túlhaladott, s hogy később nem lett belőle a politikai pályán nagy szónok, — oka az, mert nem nyilt ahhoz tere, hivatalos állásánál fogva."[81] Szavalókészségét igazolja az egyik jegyzőkönyvi adat is, amely szerint „példásan mutatá meg azt, hogy azon kis darab, mely annyiszor s mindig a társak megelégedetlenségével mondatott el, helyesen elszavalható."[82] Műkedvelő színelőadásokat is rendezett a társaság, elsősorban Kisfaludy darabjait adták elő.[83] „Még akkor csupán német színészek játszottak Eperjesen, de mi rendeztünk olykor magyar színi műkedvelői előadásokat is, régibb drámaköltőink műveiből, — s a magunk által rögtönzött bohózatokból..."[84] Volt egy írott képes lapunk is, melynek szerkesztését én vittem Sárosy Gyulával. S a cenzura zsarnoki hatalmát már akkor is — mintegy előlízlelőül — éreztették velünk: igazgató-tanárunk kinek pedáns modorát kigúnyoltuk e lapban, ily megintéssel tiltván azt be: »Hallja-e kis Helmeczy ur, ha lapjából még egy számot ki mer adni — kiküszöböljük az iskolából.«... *Eperjesi kurjancs* volt címe az én lapomnak, amivel a kurir, futár, sürgöny szót akartam tréfásan kifejezni."[85] Vahot Imrének ebből a csevegő hangú visszaemlékezéséből azt is megtudjuk, hogy az irodalom és művészetek mellett különösen érdekelte őket a politika. A politizálás „édes mérge" — ahogy Vahot nevezi — egy időre az eperjesi társaság életét is megakasztotta. Megjelent ugyan még a Helytartótanács beszüntető rendelete előtt a társaság néhány évi munkájának a gyümölcseként *Jáczint* című kis zseb-

[77] Vahot, 131.
[78] Jelenkor 1837. febr. 1. L. a 682. lapon.
[79] Vahot, 133.
[80] Haan, 7/b.
[81] Vahot, 136.
[82] Mikola, 11. Idézi a jk.-ből.
[83] Uo. 13. Nem említi, hány színelőadást rendeztek.
[84] Vahot, 131. L. még a 701. lapon.
[85] Uo. 139., 146. L. még a 632—33. lapon.

könyvük, de aztán két évig szünetelt a társaság.[86] Az 1836/37-es tanévet ugyan még megkezdték (Sárosy már nem volt diák, csak mint tiszteleti tag vett részt munkájukban), de a félév végén Vandrák leköszönt, és a társaság feloszlott.[87]

Itt kell még megemlítenünk azt a tiszavirág életű KAPOSVÁRI társaságot is, amely ugyancsak a soproni Magyar Társaság kisugárzásának eredményeképpen jött létre a királyi katolikus gimnáziumban. A kezdeményező igazgató, Horváth József Elek Bittnitz tanítványa volt Szombathelyen, s nyilván innen vitte magával a magyar nyelvórák gondolatát. Kapcsolatban állt egyébként Berzsenyi Dániellel is.[88] A szombathelyi társaságnak nem volt tagja, de azért szerepelt az 1823. évi örömünnepen: „Említésre méltók még esmeretes Literátorunk' 's kivált Szombathely' Évei által köz kedvességet és tiszteletet nyert Ügyvédlő Horváth Jó'sef Elek Urnak ezen Öröm-ünnepre készített lelkes versei."[89] Horváth az ügyvédi pályát otthagyva tanár lett, s 1829-ben került Kaposvárra, de 1835-ben már meghalt. Így valószínű, hogy az az önképző munka, amelyről csupán egyetlen híradásunk van, halálával abba is maradt. „Kaposvárott — írja a *Jelenkor* 1833-ban — a' tanuló ifjuság, hogy a' nemzeti nyelvcsinosodásban, egyszersmind a' latin classicusok ismerésiben sikeresb előhaladást tehessen, mellesleg pedig a' német nyelvben is hasznos gyakorlást bizonyitson, tudományos társaságot állitá keblében, melly minden szünnapon összeülend 's az igazgató által feladott tárgyakat már kidolgozva rostálás végett az egész társaság előtt felolvassa; minekutána azok a' helybeli igazgató vagy jelen leendő oktató urak által is helyben hagyatnak, a' jegyzőkönyvbe beiratván az iskolai év végével kinyomatnak. A' munkálkodási tárgyak eredeti kötött 's folyó beszédi müvekből latin 's német irók remek fordításiból fognak állani. Továbbá, hogy a' szónoki 's elbeszélési ügyességben is hasznos előmenetelt tegyenek, minden ülésben más meg más fog bizonyos kötött vagy folyó beszédet tartani. Ki magát illy esetben 's munkáiban megkülönböztetendi, 's összeülések alkalmikor legtöbb uj és elavult magyar szót fog feljegyezve előmutatni, legtöbb joga leend az előlülői 's egyéb társasági tisztségekre 's a' társaság kiadandó könyvében különösen meg fog neveztetni."[90]

[86] A zsebkönyvet l. a 659. lapon, politizálásukról a 42. lapon.
[87] Mikola, 14.
[88] *Horváth János:* Berzsenyi és íróbarátai. Bp. 1960. 287—89. — *Berzsenyi Dániel:* ÖM. Bp. 1956. Levelei Horváth Elekhez 626., 631.
[89] Tudományos Gyűjtemény 1826. IV. 115. Irodalmi munkásságát *Horváth* (i. m.) részletesen ismerteti, magasztaló ódáit Szinnyei is említi.
[90] Jelenkor 1833. nov. 2. II. 698.

A soproni és pozsonyi társaság nyomán létrejött társaságok adatait áttekintve térjünk még vissza a két példaképhez, s kövessük azok történetét is a harmincas éveken át a betiltásig. A POZSONYI társaság a harmincas években válságos korszakába lépett. Molnár és Homokay távozása után 1829/30-ban Koszta György elnök betegeskedése, majd halála idején egyenetlenség, viszály züllesztette szét a társaságot. Fabó András titoknok ezt írta a jegyzőkönyvbe: „Mintha arra lenne kárhoztatva a' Posonyi Magyar Társaság, hogy ülési egy szakadatlan tzivakodási lántzot képezzenek! Szeretünk kevélykedni a' »magyar« névvel, szeressünk tehát büszkélkedni azzal is, hogy kötelességeinket, mellyeket törvényeink parantsolnak, pontosan beteljesítettük, 's igy a' rendetlenség száműzve lesz a' nélkül, hogy azzal Előlülő Urunkat vádolhatnók! Lépjen ki körünkből, a'ki a' több idegen nyelv' súlyos járma alatt nyögő 's a' legkissebb Fijaihoz is szabadításért kiáltozó édes haza' szent szavára siket akar maradni! Tárvák a' kapúk, lépjen ki, mert szent a' tzél, melly felé futunk. Nem puszta szavak ezek, de bebizonyíthatók. Lám Berzsenyi, Döbrentei, Kis, Literatúránk ezen hősei, a' Sopronyi Társaságban is ragyogtak hajdan! A' Posonyi Társaság nem kevélykedhetik illyenekkel, de ollyanokkal, a'kiktől szintén sokat várhatni, kevélykedhetik t. i. Kováts Pállal. Ha illy hasznos tehát egyesületünk, kérem 's egyszersmind barátságosan intem a' Nemes Társakat legyenek pontosak kötelességeik teljesítésében 's Előülő Urunk távollétét türjék békével 's legyenek olly szorgalmatosak, mint elmenetele után egy hónapig."[91] Lett volna-e foganatja ennek a felszólításnak, nem derülhetett ki, mert Koszta György rövidesen meghalt, és az új elnök választása újabb bonyodalmakat okozott. Schevrlay Mátyás tanárral szemben szavazattöbbséggel Pusztay Sándor ügyvédet kérték fel, s mivel az nem vállalta, az általa ajánlott Erdélyi József mérnököt hívták meg egyhangúan. A tanári kar azonban nem fogadta el az új elnököt, a jegyzőkönyv szerint: „Előülő Urunk helybenhagyatása tagadtatik azért (Jámbor Olvasó! ne olvasd a' következő három szavat!), mert Románo-Catholicus!!! Az a' tanáts adatik, hogy Előülő Urunkról mondjunk le; mi ellenben, a' kik e' dologban függetlenségünket jól esmertük, a'kik nem lehettünk olly szemtelenek, hogy egyszer már nemtsak választott, hanem meg is hívott Előülő Urunkat elhagyattuk volna, választásunk mellett állandók maradtunk." A titoknok még a társaság egykori alapítójával és állandó pártfogójával, Bilnitza Pál lelkésszel is heves szóváltásba keveredett, ami miatt kicsapatással is fenyegették. Végül nyilatkozatot nyújtottak be a tanári karhoz, amelyben védték választási jogukat, és kiálltak Fabó titoknok mellett. Mind a harminchárom aláírót tanári kar elé idézték,

[91] Tolnai, 574.

és „nem tsak az oskolából és Magyar hazánkból, hanem az egész Austriai birodalomból kitsapatással" fenyegették. Négy kivételével azonban kitartottak álláspontjuk mellett.[92] Miközben a tanári kar végleges válaszára vártak, felfedeztek a könyvtárban egy kéziratot, „melly 1805 ólta tartatik fel könyvtárunkban. Minthogy pedig Társaságunk eredetének éve az említett esztendő: egyesületünk eredeti alkotmánya is abból itéltethetik meg; midőn továbbá, az említett kézirat útmutatásánál, előtteink magok között választottak Elölülőt, Tanító Uraink befolyása nélkül, a'mit az akkori e' következő: »Georgius Bernthaler a' Társaság kegyelméből Elölülő« bizonyít: innen méltán következtettük az Elölülő választásában függetlenségünket." A tanári kar ezt az érvet sem fogadta el: hiányos az aláírás, írója elfelejtette odaírni „a Tanító Urak helybenhagyását és megegyezését... De minthogy Társaságunk történetéből világos, hogy a' Társaság Professor Urainktól annakelőtte sohasem pártfogoltatott, sőt űléseiben különféleképen gátoltatott: mitsoda okoskodás által lehet a' pártfogói oltalmat, mellyel Professor Uraink ditsekednek, kihúzni?" Még egy alázatosabb kérelmet akartak beadni, ha annak sem lenne eredménye, a Helytartótanácshoz szándékoztak fordulni. „Ezenközben — írja Tolnai — az egész Lyceum zárva volt, az előadások szüneteltek; a többi ifjúságnak úgy megtetszik a Társaság magatartása, hogy többen elmennek az igazgatóhoz, hogy ők is aláírhassák azt a nyilatkozatot; mikor pedig ezt nem engedik meg, külön nyilatkozatot nyújtanak be, melyben az előbbihez csatlakoznak."[93] Az egy hónapig húzódó ügyben végre 1830. március 23-án megkapták a tanári kar végső döntését, amely eltörölte az „állítólagos" független elnökválasztási jogot, a felügyeletet egyelőre Schevrlayra bízta, de megengedte, hogy maguk közül válasszanak ifjúsági elnököt. Végül Schevrlay, aki rokonszenvezett a társasággal, magára vállalta az elnökséget, és azt is, hogy beszél Erdélyivel, az ifjak korábbi felkérését hatálytalanítandó, mit ők maguk nem akartak megtenni. Ezután Fabó és még tizennégy társa, akiknek a „sérelmi politikánál" fontosabb volt a társaság élete, úgy határozott, hogy folytatja a munkát. Köztük volt Jókay Károly is, Mór bátyja. „Ezek valának tetteink, ezek viszontagságaink, melyekből kiki önmeggyőződése szerint itéljen" — zárja be a viharos év jegyzőkönyvét Fabó.[94]

A következő tanévben, 1830/31-ben báró Prónay Gábor, egykori tag vette pártfogásába a társaságot, még az elnökválasztási jogot is újra kiharcolta számukra, bár a rektor most is ellenezte. Fabó visszatekin-

[92] Tolnai, 576.

[93] Tolnai, 577. Ebből az adatból is látszik, hogy 1805-öt tekintették alapítási évnek.

[94] Tolnai (576—78) mondja el a harc történetét, s idéz a jegyzőkönyvből.

tett évnyitójában az első alapítástól eltelt 25 évre, és azt fejtegette, van-e joguk a tanároknak beleszólniuk az elnökválasztásba.[95] A Prónaynál tartott értekezleten Károlyi Istvánt, sárospataki „hétéves" tógátus diákot, Komáromy abaúji követ fiainak a nevelőjét választották meg elnöknek.[96] Bilnitza Pál az összezördülés ellenére támogatta őket, könyveket vett, lapokat járatott számukra. Engedélyt kaptak arra is, hogy 1828-ban készült pecsétjüket használhassák. Így helyreállt a béke, és 1831. június 26-án nagy hallgatóság előtt gazdag műsorral rendezték meg az örömünnepet. „Te pedig nyelvünk — olvasható a jegyzőkönyvben —, nemzetiségünk és e kettőben nemzetünk védistene: támaszsz e gyenge egyesületnek számos párfogót, jóltevőt, önts tagjaiba buzgóságot, hazaszeretetet, munkásságot, hogy e hazának hasznos fijai lehessenek. Leteszi immár tollát, azon, hogy a Társaságnak gyenge tehetsége szerint szolgálhatott, örvendező Fabó András titoknok."[97]

1831 őszétől sajnos hiányos a társaság története, a jegyzőkönyvek elkallódtak egészen 1858-ig. Így Tolnai történetében csak olyan adatok szerepelnek még, amelyeket néhány okiratból összeszedhetett.[98] Egy évig még a társaság maga választott elnököt, Ponori Thewrewk Józsefet, azután 1832 őszén ismét Schevrlay lett az elnök, s ettől kezdve minden esztendőben tanárok vezették a társaságot, akik egyúttal a magyar nyelvet is tanították rendkívüli óraként az alsóbb osztályokban. Schevrlay után egy évig Hrabovszky Dávid, majd 1834 őszétől Greguss Mihály vezette a társaságot négy esztendőn keresztül. „Már székfoglaló beszédének tárgyául — írja Szinnyei — a pozsonyi iskola magyarosítását vevé: ő volt az első ág. ev. tanár, ki a bölcseleti tudományokat magyarúl kezdte előadni. Pozsonyi működését megkeseríttették egy még 1831-ben támadt halálos betegsége és mindenféle ellene irányzott ármányok, legtöbb kellemetlenséget azonban a magyar történelemnek szabad szellemben való előadása szerzett neki..."[99] Greguss elnökségének kezdetén indult meg levelezésük a sárospataki társaság tagjaival, talán a Patakra visszatért Károlyi István buzgalmából is.[100] Úgy látszik, a debreceni és főleg a pataki példán felbuzdulva a pozsonyi diákok is gondoltak arra, hogy munkáikat zsebkönyvben adják ki. Előfizetők gyűjtésére Sop-

[95] Újabb adat arra, hogy 1805-öt tekintették alapítási évnek, nem 1788-at.
[96] Valószínűleg azonos a sárospataki társaság tagjával; l. ott.
[97] Tolnai, 582.
[98] „Úgy csak a megmaradt névkönyvből, az egyházi levéltár egy-két okmányából sejthetjük inkább, sem mint tudhatjuk biztosan az eseményeket" — mondja Tolnai (582), de mint látni fogjuk, a korabeli sajtó még sok mindent elmond a társaság életéről a negyvenes években.
[99] Szinnyei, III. 1448. „Magyarosítás"-on a latin tanítási nyelv elhagyását érti.
[100] Ha valóban azonos személy a kettő. A levelezésről l. még a 210—13. lapon.

ronba is írtak levelet: „A' Posonyi N. M. Társaságnak hozánk utasítot abbéli levele, hogy az általa kiadandó Remény czimzetü 'sebkönyvre előre füzessünk fell olvastatott, 's minekutána 15en találkoztak volna előrefüzetők, a' Titoknoknak meg hagyatot, hogy feleljen visza, a' levél pedig a' Társaság Levél Tárába le tétetet."[101] Talán a betiltó rendelet miatt nem jelenhetett meg már ez a zsebkönyv. A rendelet okaként említi Szinnyei, hogy a Greguss vezetésével rendezett örömünnepen elhangzott egy szavalat Zrínyi Péterről: „Ez utóbbi esemény következtében az ág. ev. iskolákban létező magyar társaságok eltöröltettek változó névvel azonban (mint magyar nyelvegyletek) mégis fentartották magokat."[102]

A SOPRONI Magyar Társaság tagjainak sikerült már a betiltás után a régóta tervezett zsebkönyvvel nyilvánosság elé lépniük. Székács távozása után, 1830-tól ez az új vállalkozás szinte minden mást háttérbe szorított, de azért találunk még rajta kívül néhány említésre érdemes eseményt. Az örömünnepeket változatlanul megrendezték minden évben, sőt 1833-ban, 34-ben és 35-ben (úgy látszik, ezek voltak legtermékenyebb éveik) évenként két örömünnepet is rendeztek. Az 1833. évi első örömünnep után Kis János is megjelent a társaság gyűlésén, „jelentvén Örömünnepünkel való tellyes megelégedését". Érdekesek az év eleji és év végi kezdő és záró szövegek, amelyeket a titoknokok írtak. Így 1833-ban: „Virágozz tovább is Nemes Társaság! a' barátság és egyetértés lelke vezérelje minden utaidat! Légy a' tiszta erkölcsök' a' barátság' és a' honszeretet' oskolája; légy egykor méltó emlék dicső Alkotód' Érdemoszlopán!!! Pálfy Titoknok."[103] Említettem a pozsonyi társaság pecsétjét. Új pecsétet készíttetett 1836-ban a soproni Magyar Társaság is: „A' pecsét ábrázolja Minervát horgonyra a' remény jelére támaszkodva, a' horgonyra akasztott paison S. M. T. betűk szemlélhetők, mint Sopronyi Magyar Társaságunk előbetűi. Vajha a' remény mely kecsegtet, mely támaszunk, valóvá változzon!"[104] Úgy látszik, arra is gondoltak, hogy felújítják elődeik sikeres színelőadásait, mert 1834. dec. 20-án engedélyt kértek az iskolai elöljáróságtól, „teátromot kivánván játtzani". Az előadásból ugyan nem lett semmi, de volt más lehetőségük, hogy áldozzanak Thália papjainak oltárán: száz váltóforintot gyűjtöttek a

[101] SMT IV. jk. 1836. jan. 9.

[102] Szinnyei, III. 1448. L. még a 45—46. lapon.

[103] SMT IV. jk. 1833. jún. 6. Az első örömünnep máj. 16-án volt, és Kis János máj. 18-án látogatta meg őket. Az idézetből is látszik, hogy Kis Jánost milyen lelkesedéssel vették körül.

[104] Uo. IV. jk. 1836. dec. 24.

Nemzeti Színházra 1836-ban.[105] 1836 végén kezdődtek meg az új zsebkönyv kiadásának az előkészületei. A már említett pozsonyi levél, amelyben zsebkönyvük tervét közölték, bizonyára növelte a soproniak szégyenérzetét, hogy oly régóta tervezgették újabb kötetkéjüket. A zsebkönyv kiadásához a személyi feltételek adva voltak, amit az évi két örömünnep és az bizonyít, hogy voltak a társaság tagjai között többen, akik később, felnőtt korban is írogattak, ha nem is váltak ismert írókká, így Major Pál titoknok, Nagy Elek, Matisz Pál és a későbbi pápai alapító tag, majd tanárelnök, Eöry Szabó Sándor. A legnagyobb előkészületek közben érte őket a betiltó parancs, amely alól azonban sikerült társaságukat kimentetniük. Így tehát folytatódott a zsebkönyv előkészítése is, és az évzáró örömünnepre való készülés is.

Június 3-án mutatták be az elkészült *Virágfűzért*, és tiszteleti példányokat adtak belőle a professzoroknak, Kis Jánosnak, a széniornak, a városbírónak, "a' Titoknoknak is nyujtottak által egy példányt, mellyet ez legmélyebb illetődéssel vett által, mint emlékét az általa hiven tisztelt Soproni m. társaságnak". Küldtek egy példányt Döbrenteinek, a Nemzeti Múzeum és az Akadémia könyvtárának is.

A következő évben a konvent határozatából „történhető nehézségek jóeleve elkerülése végett" tanárelnök nélkül gyűlést nem tarthattak. Emiatt csökkent valamennyire a gyűlések száma, hiszen a harmincas évek elején nagyon sok gyűlésük volt „Elölülő Urunk jelen nem létében", s most csak akkor jöhettek össze, ha tanárelnökük ráért. Lelkes szavakkal zárja be a titoknok ezt a tanévet is: „Búzgón Tisztelt Nemes Magyar Társaság, Te Bájos Öröm Kert! Ékeskedj borún' 's derűn egyaránt hervadatlan Virágfüzérekkel, halhatatlan érdemü 's emlékű Alkotód' örök diszére, Nemzetünk örömére, 's Édes Hazánk javára!!! — Schatten Károly s. k. R. Titoknok."[106]

Ódor Istvánnak, második tanárelnöküknek utolsó tanári esztendeje volt ez az év. A következő tanév elején ugyanis lemondott tanári állásáról, és így az elnökségről is. Helyébe Szabó Józsefet kérték fel, de az elfoglaltsága miatt nem vállalta. Végül Hetyésy László tanár lett az új

[105] A jegyzőkönyv megemlíti (1836. okt. 23.), hogy elődeik a hadi célokra adakoztak lelkesen. Jellemző, hogy a színházi adakozás említésekor Széchenyi-idézet is került a jk.-be. Érdekes, hogy a Jelenkor (1836. dec. 31. 418) kisebb összegről tud: „A' sopronyi magyar társaság növendék tagjai azzal bizonyiták színészetünk előmozdítása iránti buzgalmokat, hogy a' Pesten épülő magyar szinház költségei födözéséhez 44 pengő forintnyi adakozással járultak."

[106] SMT IV. jk. 1838. máj.

elölülő.[107] Az új tanárelnök vezetésével ünnepelték meg félévszázados fennállásukat, s büszkén emlegették, hogy társaságuk „az első félszázados Magyar Társaság". Akkor már a márciusi ifjúság, Petőfiék nemzedéke gyűlésezett ezekben a társaságokban, mitsem törődve az 1836. évi betiltó rendelettel.

[107] Hetyésy is régi tagja volt a társaságnak. A Hazai Tudósítások többek közt az ő alkalmi verséből közölt részletet, beszámolva Révai halálára rendezett gyűlésükről. L. a. 72., 512. lapon.

AZ ERDÉLYI IFJÚSÁG TÁRSASÁGAI

Majdnem egyidőben indult meg az ifjúság szervezkedése a kolozsvári református, unitárius, a nagyenyedi és marosvásárhelyi kollégiumban. Versíró, szépirodalmi hagyomány korábban is volt ezekben a kollégiumokban. Ez a kéziratos diákköltészet most új, politikai tartalmat is nyert, és társaságba szervezetten folytatódott.

A KOLOZSVÁRI református kollégiumban Kelemen János tógátus ifjú nyújtott be az elöljáróságnak „Vers Koszorú" címen egy versgyűjteményt 1827-ben, melyet társaival készített, és kérte kinyomattatását az iskola egyik alapítványából. A versek valóban meg is jelentek az *Aglája* című zsebkönyvben, mert az iskolai elöljáróság a professzorok belátására bízta az engedélyezést. Hogy pénzt is kaptak-e rá, vagy csak engedélyt, az nem derül ki az iratokból.[1] Az *Aglája* első kötetének a megjelenésekor adataink szerint tulajdonképpen még nem volt szervezett társaság, bár a könyv címe: *Aglája, egy ifjú egyesülettől.*[2] Megvolt azonban Kelemen János baráti köre, amelyből a társaság rövidesen kifejlődött. Maga Kelemen ekkor már külföldi egyetemen tanult.

1830. szeptember 19-én rendezték meg szervező gyűlésüket, amelyen ifjúsági elnökké S. Pataki Sándort választották meg szavazattöbbséggel. Választottak alelnököt, főjegyzőt és számadót. Gyűléseikről jegyzőkönyvet vezettek, abban szerepel egyenruhájukkal kapcsolatban egy érdekes határozat. A bevezetésben említettem már, hogy egyenruhát is viseltek, s szó volt ezzel kapcsolatos küzdelmükről is a tanári karral. A jegyzőkönyv határozata kimondja, „hogy az egyenruhában semmi czégéres helyre menni, magát közhelyen illetlenül viselnie nem szabad [ti. a tagságnak], a' mi teljességgel nem illik egy jól nevelt ifjuhoz", de ezt törvénycikkek közé nem kívánták tenni, mivel remélték, hogy a becsületérzés sokkal inkább visszatartja a tagokat, mint néhány krajcár büntetés.[3] Törvényeik ugyanis minden egyes szakaszhoz néhány krajcáros pénzbírságot is kiszabtak a törvény ellen vétőknek.[4] Ennek a társaságnak

[1] Török, III. 157.
[2] Első kötete 1829-ben jelent meg. Ismertetését l. a 653. lapon.
[3] Török, III. 159—160. L. még a 39. lapon.
[4] L. a 374—75. lapon.

a tagjai valamennyien jobbmódú nemes ifjak voltak, részben az erdélyi mágnás családok gyermekei. Pataki Sándor elölülő nagy vendégséget adott a hivatalába való beiktatás örömére. Nem voltak azonban nagyon megelégedve vele, ezért pár hónap múlva alelölülővé degradálták, és elölülővé gr. Bethlen Farkast tették meg.[5] Ebből a tanévből még annyit közöl forrása alapján Török, hogy 1831. március 16-án és 19-én Széchenyi *Hitelét* és a *Magyar Kurírt*, április 27-én ismét a *Hitelt* olvasták és beszélték meg közösen.[6]

Nem egészen világos, hogy ez a társaság feloszlott-e év végén, vagy folytatódott tovább, mindenesetre új jegyzőkönyvet kezdtek 1831 őszén ezzel a Széchenyitől vett mottóval: „Virad, haladjunk előre!"[7] A jegyzőkönyv előszava (melyet Török sajnos csak összefoglalva közöl) arra vall, hogy új társaság alakulásáról volt szó. „Nem örömest szeretünk hátramaradni" — írják a társaság alapítói. „De puszta magányban a lelki erő szunnyadoz — társalkodás fejti ki azt, — s különösen a könyvekkel való társalkodás, — melyekből indító okokat — ki fejléseket, s következtetéseket tisztán láthatunk, — s ez okozta azt, hogy Társaságot igyekeztünk alapítani, — egy olvasó Társaságot."[8] Azt is fejtegeti ez a bevezető beszéd, hogy az egyes ember boldogsága az egész boldogságától függ, és hogy a valódi boldogság forrása a tudomány. A tudomány elsajátítására kell törekednünk, ezt a célt szolgálja a társaság is. Ennek a társaságnak a kezdeményezője Péntek Ferenc volt. Mágnás ifjak már kisebb számmal vettek részt benne, de Bethlen Farkas ebben is vezető szerepet vitt az iskolától való búcsúvételéig.[9] 1832 márciusában megkezdték irodalmi próbálkozásaikat, a tagok értekezéseket adhattak be névvel, vagy anélkül, amelyeket bírálni csak névvel lehetett. Munkálkodásukat azonban rövidesen beszüntették, mert veszekedés keletkezett belőle, két tagot „mocskos kifejezéseik miatt" ki is zártak.[10] A közös olvasást és annak alapján az eszmecseréket folytatták. Elhatározták, hogy Széchenyi munkáit tanulmányozzák, a *Hitel* olvasásába bele is kezdtek. Ezután fél évig szünetelt a társaság élete; mint a későbbi jegyzőkönyvekből ki-

[5] Török, III. 163. 1831. febr. 23. Ekkor írhatták le a törvényeket, mert annak az aláíróiként már ilyen tisztséggel szerepel Bethlen és Pataki.

[6] Uo. 163.: „Jegyzőkönyve a kolozsvári reformáta oskolába egybeállott tanuló nemes ifjaknak 1830. Ez ivrétű, bekötött jkv.-ből vettem az adatokat."

[7] Benkő, 49. Csak az 1831-ben kezdett jegyzőkönyvet említi; talán a Török által idézett előző jegyzőkönyv időközben elkallódott.

[8] Ezt a néhány sort idézi Benkő, 49. „A' Kolo'svári Ev. Ref. Kollégyombeli Olvasó Társaság Jegyző Könyve (1831—1835)" 3. lapjáról.

[9] Török ír egy bizottságról, amelyet könyvvásárlás ügyében küldtek ki, tagjai közt már csak br. Kemény Simon mágnás.

[10] Török, III. 164. Említi, hogy a tagok névsora benne van a jegyzőkönyvben, de nem közli.

derül, az összejövetelek heves és személyeskedő vitái miatt a kollégiumi elöljáróság megvonta tőlük az olvasószobát.

Csak 1833. január 26-án gyűjtötte össze újra Kolozsvári Ferenc pénztáros az érdeklődőket. Bizottságot alakítottak Kabós Ferenc elnökletével új törvények szerkesztésére. A bizottság tagjai között már egy mágnás ifjút sem találunk, de a törvények elkészültéig változatlanul Bethlen Farkast választották elnökké. A gyűléseket szombaton délután tartották. Nagyszabású terveik voltak az olvasóterem bebútorozásával, új könyvek vásárlásával kapcsolatban. Kabós Ferenc volt a könyvtárőr, „ő szerepel legtöbbször a kor legérdekesebb könyveinek ajánlásával" — mondja Török.[11] Ennek a tanévnek a végén búcsúzott az iskolától és a társaságtól Bethlen Farkas és Földváry József. Búcsúzáskor száz váltóforintot adományoztak a gyűlés színe előtt a társaság javára.

A következő tanév elején találkozunk újra a társasági eszme első elindítójának, Kelemen Jánosnak a nevével, ugyanis Kabós indítványára gyűjtést kezdtek a külföldi akadémiákon pénz nélkül nyomorgó egykori diáktársuk részére.[12] Zeyk Domokos indítványára jelentést tettek a társaság körülményeiről a tanári karnál és támogatását kérték. Jegyzőkönyvük hálásan említi Méhes Sámuelt, hogy segítségben részesítette a társaságot, s ezért küldöttségileg köszönetet mondtak neki.[13] A tagok száma elég kevés volt, ezért Kolozsvári Ferenc elnök javasolta egy tag kinevezését részvényesek gyűjtésére, hogy szólítsák fel az olyan nemes ifjakat, kik értelmi és vagyoni tehetségüknél fogva alkalmasak a belépésre. „Buzdítsa, lelkesítse őket; tárja eléjök, hogy az olvasó társaságban külés belföldi hírlapokból, a nagy Széchenyinek élettel teljes munkáiból szélesbíthetik ismereteiket; koszorús költőink jelesebb és újabb műveiből megismerhetik irodalmunkat, stb."[14] Kolozsvárit küldték ki ennek a feladatnak az elvégzésére, aki azt derekasan végre is hajtotta, mert a tagok száma megkétszereződött. Ugyanakkor felvettek több ingyenes tagot is: A tagság gyarapodásával az olvasószoba szűkké vált, ezért Kabós indítványozta, hogy a földszinti udvari szoba helyett, ahol gyermeklárma zavarja az olvasást, s az ablak előtt álló szekrény miatt setét van, ahol a gyakori füst miatt orrát, szemét be kell kötnie az ott időzőnek (képzeljük el az ifjúsági egyesület körülményeit!), kérjék el az egyik osztály

[11] Török, III. 166.

[12] Majdnem 520 forintot gyűjtöttek össze, amelyben gr. Kendeffy Ádám, br. Kemény Simonné, Zeyk Domokos nagyobb adományán kívül az enyedi, udvarhelyi és marosvásárhelyi kollégium ifjúságának a gyűjtése is benne volt. Török, III. 167.

[13] Hogy miben állt ez a segítség, ezt nem említi Török (III. 167).

[14] Uo. 168. Talán az eredeti jegyzőkönyvi szöveg átfogalmazása. Az adatból az is kiderül, hogy nagyobb tagdíjat kellett fizetni, amit minden tanuló nem tudott megtenni.

emeleti termét. 1834 áprilisában kaptak is egy szobát a második emeleten. Eddig csak a határozatokról vezettek jegyzőkönyvet, most Kabós azt is javasolta, hogy naplószerű jegyzőkönyvet írjanak, megörökítve a gyűléseken elhangzott beszédeket is. Többen nagyon jónak tartották ezt, miután Kabós kifejtette, hogy művelődési céljukat ez mennyire előmozdítaná, látva azonban a megvalósítás bizonyos akadályait, 12 szavazattal 10 ellen egyelőre mégis elvetették az indítványt. Felmerült, hogy elhalt tanáruknak, Lengyel Istvánnak síremléket emeljen a társaság, ezt a tervüket sikeresen meg is valósították.

Kabós lehetett a spiritus rector, mert ismét ő indítványozta, hogy küldjenek ki bizottságot új szervezeti javaslat elkészítésére. Április végére készült el a 23 pontból álló, 46 ívrétű lapra írt javaslat. Ebben többek között bevezették Kabós régebbi indítványának megfelelően az üléseken elhangzott beszédek feljegyzését is.[15] Az ifjúság elfogadta az alapszabály-tervezetet. A jegyzőkönyv ettől az időtől kezdve válik különösen érdekessé, minthogy felszólalásaik szövegét is közli.

1835 januárjában Kabós Ferencet választották jegyzővé, aki ugyan tanulmányait már befejezte, de az új alapszabály szerint megválasztható volt. Beköszöntő beszéde éles bírálat volt az iskola ellen, amelyben gyermekkorától növekedett: „Ha az oskola nem volt nekem pokol, azt csak utolsó mélyen tisztelt és forrón szeretett tanítómnak [ez Méhes lehetett] és ezen társaságnak köszönöm. Az kisegített engem hátramaradásom örvényéből; ez nemes polgárrá eszméltetett, és barátokkal ajándékozott meg, kik éltem boldogsága maradnak." Említi ezután a hanyatlás okait, majd arról beszél, hogy az új alapszabályokkal ismét virul a társaság, de kívánja is, hogy viruljon, mert nagyon hasznos az: felébreszti az egyesülés iránti érdeklődést; a gyűlések pontosságra szoktatják az ifjakat; a vitatkozások tisztítják eszméiket; akik addig közönyösen mentek el egymás mellett, mint egy iskola véletlenül összekerült diákjai, a társaságban sírig tartó barátságokat kötnek; megtanulják és megszokják a szabad véleménynyilvánítást, s az ehhez szükséges bátorságot megedzve viszik át a férfikorba.[16]

[15] „Organizáló Bizottság rendszeres munkálatja. 1834. ápr. 30." Kiss József szíves közlése szerint a Kolozsvári Akadémiai Lvt rendezetlen anyagában található az eredeti kézirat. Részletes tárgyalását l. a 375—76. lapon. Uo. látta Kiss József „A Kolozsvári Ev. Ref. Kollégyombeli Olvasó Társaság Jegyző Könyve. 1835. Február 20." — címzetű ugyancsak ívrétű, mintegy 160 számozatlan lapot tartalmazó kéziratos kötetet is, amely 1835-től 1839. szept. 7-ig a társaság 56—111. gyűléséről készült jegyzőkönyvet tartalmazza. A Benkő által idézett jk. nem volt a kezében, de létezéséről tájékoztatták. A Török által idézett legelső jk.-ről ő sem hallott.

[16] Török III. 172. L. még a 40. lapon.

A társaság ifjúsága a szabadelvű ellenzék vezérei iránt lelkesedett, s ezt tettel is bizonyítani akarta, amikor elhatározta, hogy január végén Károly napkor küldöttségileg felköszönti Szász Károlyt, Herepey Károlyt és Huszár Károlyt, az erdélyi ellenzék kimagasló tagjait. Amikor ez Méhes Sámuelnek tudomására jutott, magához kérette az elnököt, és igyekezett lebeszélni őket. Huszár Károly csoportos felköszöntését politikai tüntetésnek vehetnék, mondta, márpedig a politikai dolgokba való avatkozást éppen legújabban tiltotta meg az ifjúságnak egy felsőbb rendelet. Különben is Huszár katolikus lévén, máskor tartja a névnapját. Más lenne a helyzet, ha Wesselényit üdvözölnék, mert ő politikai szereplése mellett mint református ember az enyedi és a zilahi kollégium főfelvigyázója is, így nem magyarázhatnák üdvözlését feltétlenül politikai tüntetésnek. Az iskola nehéz helyzetére való tekintettel is arra kérte a társaságot, hogy halasszák el ezt az üdvözlést. Az ifjakat nem győzte ugyan meg Méhes érvelése, nagy vita után mégis úgy döntöttek, hogy tanácsát megfogadják. Méhes írásban is intette a társaságot, hogy gyűlésein politikával ne foglalkozzék, és elöljárói iránt teljes tisztelettel viseltessék. Méhes leiratára Wajda Endre szerkesztésében készítettek választ. Elhárították magukról a politizálás és az elöljárók iránti tiszteletlenség vádját, végül kérték Méhest, hogy védje meg őket az elöljáróságnál.[17]

Említettem már bevezetőmben, hogy az erdélyi országgyűlés feloszlatása, vagyis nem sokkal a fentebb ismertetett események után a társaságot is szűkebb keretek közé szorították, önállóságát megszüntették, és Méhes vette kezébe a vezetést. Így csak ügyeket intéző tisztviselőik lehettek, csak könyvtárőrre, pénztárosra és ellenőrre volt szükségük. Ezeknek az elszámoltatása céljából félévenként tarthattak gyűléseket, de azokon egyebet nem tárgyalhattak. Méhes kijelentette nekik, hogy mindez iskolai törvényként kötelező a társaságra, őt is a törvény kötelezte ezeknek a rendszabályoknak a bevezetésére. Szavai arra mutatnak, hogy ő nem akadályozta volna meg az ifjak önálló szervezkedését, sőt helyeselte is azt. Bizonyára azért vállalta tehát az elnökséget, hogy így mentse, ami még menthető. A jegyzőkönyv alapján elmondja Török, hogy miután eltávozott a gyűlésről, ahol mindezt tudomására hozta az ifjúságnak, heves tanácskozás indult az ifjak között. Bánffy Albert nem talált szavakat keserűsége kifejezésére. Javasolta, hogy a társaság ragaszkodjék ahhoz a törvényéhez, hogy végzett diákokat is felvehet soraiba, és ahhoz, hogy önmagát tetszése szerint kormányozhassa, e cél-

[17] Török, 174—75. Úgy látszik, Wesselényit is üdvözölték korábban, mert ebben a levelükben azt írták, hogy akik Wesselényinél jártak, nem a társaság, hanem az iskola köszöntését tolmácsolták.

ból az eddigi tisztviselőket megválaszthassa. Szerinte a tanári kar eltiporta a társaság törvényeit, ezért ő az újfajta társaságba nem lép be. Sombori Miklós csatlakozott hozzá, Bideskuti Antal jobbnak látta belenyugodni a helyzetbe, hátha később bővül a társaság munkalehetősége. Bánffy Kabóst is védelmébe vette az ellen a vád ellen, hogy elvonta a tanulástól az ifjakat. Szerinte inkább a tanítók nem teljesítették elég megfelelően oktatási kötelességüket. (Elképzelhetjük, milyen hangot ütöttek meg a diákok, ha a bizonyára tompított fogalmazású jegyzőkönyv is megőrzött ilyen részleteket.) Csengery István új kérvény beadását javasolta, Kabós Ferenc nyugalmat ajánlott a körülmények jobbrafordultáig. Végül le is csitultak a kedélyek, az önkényuralomra célozva Csengery még azt javasolta, hogy könyvtáruk számára hozassák meg Machiavelli munkáit, „mert ez idők szelleméhez csak ez méltó".[18]

Március eleji ülésükön ismét megjelent Méhes, újra elmondta szóban a korábbi leiratában foglaltakat, és nagyon megörvendeztette az ifjakat, amikor Bideskuti kérésére visszaadta jegyzőkönyvüket, és ahhoz is hozzájárult, hogy jegyzőt válasszanak. Wajda Endrét választották jegyzővé, és így tovább folyt az olvasótársaság élete, de régi szervezetüket többé nem kapták vissza. Az ifjúság belenyugvása nem tartott sokáig. 1838. április 28-án Bányai Dániel javasolta már, hogy próbálják visszaszerezni szabadságukat, legalább arra kapjanak engedélyt, hogy idegen nyelvből fordított munkákat készíthessenek. Indítványát elfogadták ugyan, de az eredményről nincsenek adatok. Ugyanott Nagy Miklós javasolta, hogy ismét mondjanak beköszöntő és búcsúbeszédeket, mint Kabósék idejében, de ezt nem merték megtenni. Lényeges változás nélkül havonta tartottak tehát rektori engedéllyel adminisztratív gyűléseket, amelyeken a könyvtár és az olvasás ügyes-bajos dolgait beszélték meg. Tevékenységükről 111 ilyen gyűlés jegyzőkönyve tanúskodik. Az utolsó jegyzőkönyv 1839. szeptember 7-én kelt.[19]

Hasonlóképpen viharos évek, betiltások és újrakezdések jellemzik a NAGYENYEDI református kollégium ifjúságának az olvasótársaságát. Az 1790-es évek munkájának egy fajta folytatása volt már 1820 óta a Hegedűs Sámuel buzdítására évenként megrendezett Bethlen Gábor emlékünnepély, melyen az ifjúság szavalatokkal, szónoklatokkal, zene- és énekszámokkal lépett fel.[20] A kolozsvárihoz hasonló társaság enge-

[18] Török, 176—77.

[19] Uo. Török szerint volt olvasótársaság továbbra is, csak nem írtak jegyzőkönyvet, vagy nem tisztázták le. Kiss József fentebb ismertetett közlése szerint a 111 gyűlés az indulástól számítandó, hiszen az 1835-ben kezdett 2. jk. az 56. gyűléssel kezdődik, s az utolsó a 111.

[20] Vita, 3.

délyezése érdekében itt is 1830-ban kezdődött az első szervezkedés. Ez az első akció azonban sikertelen volt. Szabó György, későbbi enyedi tanár írta erről: „A tanári kar nagyobb része ellensége volt az újkori eszméknek, mindent elkövetett a forradalmi szellem elnyomására; az ifjúsági olvasókörnek nem adott helyiséget az intézetben."[21]

1833. szeptember 29-én a diákok újabb kérvényt nyújtottak be 111 aláírással a professzorátushoz „társalkodva olvasó egyesület" engedélyezése céljából.[22] Elutasító választ kaptak ugyan, de fellebbeztek (talán Szász Károly tanácsára) az iskolai elöljárósághoz. Ez 1834. december 26-i ülésén, amelyen Wesselényi is jelen volt mint az iskola főgondnoka, engedélyt is adott az olvasótársaság működéséhez. Ezután még a maradi tanárok is jónak látták a társaság könyvekkel való támogatását. A diákok öröme nem tarthatott sokáig. Már 1835. február 23-án elrendelte a Gubernium a társaság feloszlatását.[23] A professzorátus sürgősen igyekezett eleget tenni a parancsnak, és rövidesen jelentette az általa amúgy is rossz szemmel nézett társaság felfüggesztését. Az elöljáróság ugyan tett lépéseket a társaság megmentésére, azonban eredmény nélkül. Gáspár János írja: „1835. január 25-én nyittatott meg ünnepélyesen [az olvasó szoba], de, fájdalom, mártiusban már bezáratott ártatlanul."[24] A társaság körüli bonyodalmakból is Szász Károly ellen igyekeztek vádat kovácsolni ellenfelei, mert a vádpontok között szerepel Szásznak az az állítólagos kijelentése, amelyet a társaság betiltásakor tett, hogy a kormányzat úgy bánik velük, mint a farkas a báránnyal, s az is, hogy a társaság létrehozásáért Szász felelős.

Az ifjúság azonban itt sem nyugodott sokáig, és hamarosan kis körökké szerveződött, természetesen titokban, amelyekben tovább folyt az újságok és könyvek olvasása, közös megvitatása. Takács János, Sükösd

[21] Vita, 9. Azt következteti, hogy ha nem is önképzőkör jelleggel, olvasókör működött már 1830-tól, mert Szabó György naplójegyzeteiben arról beszél, hogy Szász Károly 1830-ban megalakította az enyedi kaszinót. Szerinte ez az olvasótársaság lehetett, mert a városi kaszinó csak 1832-ben alakult. Ezzel szemben Trócsányi kiváló tanulmányában azt írja, hogy az 1830-as engedélykérés sikertelen volt (37).

[22] Trócsányi, 37.

[23] Trócsányi, 39—40. Minthogy ez az alapos tanulmány részletesen tárgyalja az enyedi kollégiumban Szász Károly körül lezajlott küzdelmeket, itt ezekre nem térek ki, inkább igyekszem az általa elmondottakhoz más források adatait hozzátenni.

[24] Gáspár János hagyatékából közli Vita (10). Gáspár irodalmi hagyatékából a 3. és 11. számú iratot említi Vita, amely az olvasótársulat ügyével foglalkozik. Kiss József szíves közlése szerint Gáspár hagyatéka jelenleg is megtalálható a Nagyenyedi Bethlen Kvt-ban Ms. 474/1—4. sz. alatt, benne Gáspár naplói 1838/39-ből, egy levél az 1839/40. évi eseményekről, a társaság feloszlatásáról érdekesek szempontunkból.

Sámuel voltak a központjai egy-egy ilyen kis körnek, s a legnevezetesebb kört Gáspár János hozta létre: „Még 1836 előjén, ármány bezárván olvasó-termünket, több ifjú tanász Gáspárék gradusából összeáll s nem kis áldozattal heti s havi lapokat hozat, olvas s okul" — olvashatjuk az egykorú feljegyzésben.[25] Választottak titkárt, könyvtárost, pénztárost, sőt még két-három igazgató tagot is. Az elnöklés betűrendben ment sorba a tagokon. A programot Virágháti Farkas állította össze, benne az országszerte visszhangzó szavakat olvashatjuk: „Ébredjetek! elmúlt a szender." A társaság programja a művelődés volt. Ehhez akartak könyveket, folyóiratokat, újságokat szerezni, ennek az érdekében akartak nyelveket tanulni, és lehetőleg irodalmi műveket is alkotni. Programjukhoz rövid szervezeti szabályzatot is készítettek. Visszaemlékeztek az előző század végi diákelődök *Próba* című zsebkönyvére, ami bizonyára erősen serkentette is őket, de Gáspár János egyik megjegyzéséből az látszik, hogy ismerhették a kolozsvári ifjúság *Aglája* című könyvecskéjét, meg a magyarországiakat is, a *Lant*ot, *Parthenon*t, *Jáczint*ot, *Virágfüzér*t. Ezek adhatták nekik az ösztönzést, hogy saját próbálkozásaikat ők is kiadják. „Év végén már nehányuk közt kifejlett az eszme, hogy próbálnák olykor egy s más tárgyról gondolataikat is letenni papírra, egymásnak barátságos bírálata alá adók; minek ha tán nem is lenne egyéb eredménye, stylust legalább sajátítandnának maguknak, mert igazán jól magyarul akkor vénebbjeink se tudának. Az új vállalat, noha mindenben kezdők voltak, mert elvonulva lárma nélkül tőnek, csakhamar megtermé gyümölcseit, s ők örülve első szülöttüknek, azok szép-literaturai részét az 1837-diki utolsó »Virágkosárba« tevék le, hol az álnevűek Békevölgyin kívül mind e társulatból (a már ezen gráduson kívüli munkás ifjakkal is szaporultakból) teltek ki.[26] A literaturai gondolat-cserébe beszélgetések közelébb hozzák a tagokat s már könyveket is hozatnak s már olykor-olykor találkozva saját dolgozatokat olvasának."[27] Munkáikból kéziratos lapot is szerkesztettek Ébredők címmel,[28] erről kaphatták az „Ébredő Társaság" elnevezést.[29] Ez a társaság 1837 végéig állt fenn, akkor ugyanis Herepey rektor újra engedélyezte az olvasószoba használatát és abban társaság szervezését. Az Ébredő Társaság az olvasószobának ajándékozta addig gyűjtött könyveit és folyóiratait. Ennek az újra engedélyezett

[25] Vita, 12. Gáspár hagyatékából közli.
[26] Részletesen l. a 661—62. lapon.
[27] Vita, 12. Gáspár János hagyatékából.
[28] Uo. 14.
[29] Trócsányi (60) ezt a nevet a programjukat gúnyoló diákoknak tulajdonítja, de úgy látszik, ők maguk választották. Az Ébredők bekötött példányai jelenleg a Nagyenyedi Bethlen Kvt-ban Ms. 301/18. I. k. sz. alatt. (Kiss József közlése.) L. még a 633. lapon.

olvasótársaságnak az életéről csak annyit mond Vita, hogy „erre nézve érdekes feljegyzéseket találunk Gáspár János hagyatékában. E szerint a társaság tagjai 1837-ben és 1838-ban könyveket hozatnak és felolvassák egymásnak dolgozataikat".[30] A betiltás tehát ekkor itt nem éreztette hatását, annál nagyobb port vert fel egy év múlva a „nagyenyedi jakobinus pör", amelyről már a következő korszak tárgyalásánál lesz szó.

Az előző két társaságnál szépirodalmibb jellegű a KOLOZSVÁRI unitárius kollégium társasága. Ebből a társaságból indult el a korszak két legkiválóbb erdélyi költője: Szentiváni Mihály és Kriza János. Bőven foglalkoztak ugyan ők is politikai kérdésekkel, de olyan elkeseredett harcokat nem kellett folytatniuk fennmaradásukért, mint az előbbieknek, talán az unitárius elöljáróság haladóbb gondolkodása miatt sem. Tehetségükön kívül ez is oka, hogy érdeklődésük sokkal erőteljesebben fordulhatott a szépirodalom felé. Akárcsak valamikor Kis Jánosék baráti köréből a soproni Magyar Társaság, úgy fejlődött itt is egy baráti körből a *Remény* című zsebkönyvvel rövidesen országos hírre jutó diákcsoport.

Martonosi Gálfi Sándor gyűjtötte össze először irodalmi céllal néhány barátját. Összejöveteleiken felolvasták magyar dolgozataikat és kölcsönösen megbírálták.[31] Ezekből szerkesztettek is egy „A' Barátság Lántza" című 72 lapos kéziratos gyűjteményt, „mely az alább megirandó Barátok közt öszveszövetett 1829dik Esztb. October 3kán. Kolosváron az Unitarium Collegiumban". A könyvecske hátsó táblájának belső oldalán olvasható jegyzet: „A ki a Társaságba nem jelenik meg 's Jupitertől [Gálfi] nints engedelme büntettetik 2 kr." A társaság tagjai tehát álnéven írogattak, aminek a romantikán kívül bizonyára az is oka volt, hogy senkitől sem kértek engedélyt. Munkáikkal nem léptek a nyilvánosság elé, mint a kötetben írják: „Nem akarjuk senki eleibe terjeszteni munkánkot; anynyival inkább nem tzélunk a' világ eleébe adni — nem ez a tzél —, hanem tsupa idötöltésböl irogatunk. — Valyon nem jobb é az elmének ilyen játékot adni, mintsem a' henyélésre alkalmatosságot szolgáltatni?"[32] 1829 decemberében versekkel gyászolták Szentiváni Lászlót, a kör elhunyt tagját. Még ebben az iskolai évben, 1830 februárjában lépett a

[30] Vita, 18.

[31] Kozma, 7.

[32] A Barátság Lántza. A kéziratból elhatározásuknak megfelelően egy vers sem került a későbbi Reménybe.

körbe Szentiváni Mihály, aki Leányosi és Bacchus néven írt meséket, verseket, színdarabokat és kritikákat.[33]

A kis kör újra alakult, amikor Kriza is Kolozsvárra került a következő tanévben. Először az ugyancsak költői hajlamú Káli Nagy Elekkel kötött szoros barátságot, verselgetni kezdtek, s egy-két költeményük meg is jelent névtelenül Szemere 1831. évi *Auróra*jában.[34] Csakhamar Szentiváni Mihállyal és a régi társaság többi tagjával is kapcsolatot teremtettek, és összejöveteleket kezdtek Szentiváni lakásán. Felolvasott műveikből fennmaradt egy „Emlény 1830—1831. Kolo'svárt az Unitár. Collégiumban" című 80 lapos kéziratos gyűjtemény.[35] Műveiket elküldték névtelenül az akkori tordai papnak, Aranyosrákosi Székely Sándornak, de szerintük túlságosan enyhe, inkább csak buzdító bírálatot kaptak, ezért ettől kezdve Szentiváni bírálta meg társai munkáit. Szigora miatt megsértődve egy ideig nem is gyűltek össze a tagok.

Irodalomszeretetük azonban csakhamar ismét összehozta őket, s a következő tanévben még nőtt is a tagok száma. Folyóiratokat is kezdtek járatni, és munkáikat újabb gyűjteménybe szedték össze Rózsabokor címmel. Ez ugyan elveszett, de több munka átkerült belőle későbbi gyűjteményekbe, így például Szentiváninak egy kis vígjátéka az első *Remény*be is.[36]

A következő (1832/33) tanévben újabb tagokkal bővült a még mindig csak baráti alapon gyűlésező irodalmi kör. Közadakozásból könyveket is vásároltak, ezeket Kriza őrizte. Az újságokat az összejöveteleken Kriza olvasta fel. Ebből az évből is maradt egy 428 lapnyi kéziratos gyűjtemény: Viola, Emlékfüzér 1833.[37] Év végén, amikor Nagy Elek, Gálfi Sándor, Szentiváni Mihály és Árkosi Dénes elhagyták az iskolát, ezt írták a gyűjtemény lapjaira: „Utolsó fűzérét köté a jelennel kis Társaságunk, mely a' barátság' és művészet' egekkel határos mezein öt évek alatt örök ídvü órákat tölte. Szétoszlunk most az oskola barátságos falai közül e világ' pályáira; de társaságunk' emlékét magunkal visszük, 's ba-

[33] Szentiváni diákkori munkáit részletesen tárgyalja legújabbban *Antal Árpád* Szentiváni Mihály c. monográfiája (Bukarest 1958).

[34] Kozma, 9.

[35] L. a Forrásjegyzékben. Kozma (10) említ egy Kulcs című gyűjteményt is, amelyet azonban már ő is csak névről ismert.

[36] Kozma, 11.

[37] L. a Forrásjegyzékben. Ez a legnagyobb gyűjtemény. „A' némely darabok utáni (:R:) jelent Rosabokor-t — olvashatjuk az utolsó lapján —, a jelen társaság 1832. évi dolgozványai füzetét, mely eloroztatván, megtalált darabjai ebbe irattak." Kozma (12) említ még egy Szentiváni által szerkesztett gyűjteményt, mely a kollégiumban már nem volt található, de Gálfi Sándor őrizte egy példányát „Rosabokor, barátsági füzér. Emlékül 1833." címmel. Ebből láthatjuk, hogy e kis kör nagyon termékeny volt.

rátságunk az ifjukori vissz' emlékezet' tűzsugarai között glóriaként fölfénylend. Ha fogjuk-é annak kötelességeit az élet szövevényei közt is teljesiteni? Ha fogunk-e társaságunk irányának hiven megfelelni? Még egyszer öszve gyülendünk 1854-ben october 3-dik napján, mint szövetkezésünk századnegyedes napján Kolosvártt a le éltt órák' helyjén: társaságunk' emlékét ünneplendők, czélzátai sükereit számitandók 's egymásnak sorsunk addigi játékaihoz képest baráti kezeket nyujtandók. Vidor [Szentiváni], kire a' társaság' irományjai bizvák, mennyire az esendők bonyolódásain el láthatni, — Kolosvártt lakandó, meg teendi az akkor szükséges elő lépéseket; ha tőle ezen nap öröme irigyeltetnék, tegye Székelyfi [Gálfi Sándor], a' társaság legrégibb tagja 's nagyobb részint alapitója is, ha tőle is tiltva lenne, teszi melyikünk Kolosvártt vagy közelében fog lakni. Addig Isten, és barátságunk' angyala velűnk!"[38]

Csak az ezután következő, 1833/34. tanévben állapították meg a mind szélesebb érdeklődésnek örvendő társaság alapszabályait a Bölöni Farkas Sándor alapította kolozsvári kaszinó mintájára. Bölöni, az unitárius ifjúság bálványozott mintaképe maga is belépett mint első részvényes a kis társaságba, amelynek rajta kívül 40 alapító tagja volt.[39] Hivatalnokaikat ekkor két hónaponként választották, gyűléseket hetenként tartottak, de jegyzőkönyvet még nem vezettek. Tagdíjat is szedtek, s azt könyvekre, lapokra költötték. Bölönin kívül pártfogóul kérték fel Molnos Dávid rektort is. A betiltó rendelkezés ellen így megvédte a kis társaságot az iskola lelkes tanári testülete, élén Molnos Dáviddal, mint ahogy a soproni is megvédték a betiltó rendelkezések ellen a derék soproni tanárok.

Az alapszabályok végleges megfogalmazására csak a következő tanév elején került sor. Lelkesedésük olyan nagy volt, hogy hamarosan heti két gyűlést tartottak, szerdán és szombaton. Ezeken az úgynevezett kisgyűléseken szavaltak, felolvastak, beszédeket mondtak, ezeken kívül havonkénti nagygyűléseken intézték a társaság ügyeit. Ekkor küldtek Miklós napján üdvözlő küldöttséget Wesselényihez, aki idézett beszédében még a következőket mondta: „Jaj annak a Hazának, melynek öregei gyermek koroktol fogva megrögzött előitéletektől szorossan lántzoltatnak, — jaj annak, melynek férfiai erejőknek délpontyán lomha puhaság párnáján fetrengenek, de százszoros jajj annak, melynek Ifiai még heves erejökben az elöitéleteknek, balvéleményeknek, és az önkénynek rabszolgáivá aljasodnak; — ellenben őrömmel nézem én, midőn látom hogy az Ifiak' keblei most nem csak meleg érzésekkel, melyek tulajdoni az ifiu Kornak, telyesek, — hanem ezek felett, azokat a Hazaszeretet, és

[38] Viola című kéziratos kötet 425—27.

[39] Kozma, 17—18. L. még a 43—44. lapon; az alapszabályokat a 376—81. lapon.

boldogithatás érzésével gazdagittyák, az értelmi súly és valodi müvelődéssel tetézik."[40]

Wesselényi mellett bizonyára Széchenyinek is nagy tisztelői voltak az unitárius diákok, amit az is mutat, hogy szerény összeggel hozzájárultak a Tudományos Akadémia megalapításához, mely ott így van bejegyezve: „A kolozsvári unitárium collegiumbeli olvasó-társaság adománya."[41] A társaság egyik neves tagja, Jakab Elek is azt emeli ki visszaemlékezésében, hogy a társaság a reformkori eszmékhez való csatlakozásával megújította az iskola egész oktatását és nevelését: „E társaság alakulása a kolozsvári unitárius főtanoda történetében új korszakot képez. Frigykötés volt ez ifjuságunk és az ébredő nemzeti szellem között, eljegyzés a tudomány istennőjének, szakitás a mult idők scholasztikai rendszerével, sőt ennél is több: a jó és szép, nemes termőága volt ez, beoltva az ifjuság szivébe, hogy abból a haza és tudomány szeretetének gyümölcsei fejlődjenek, idegen szinü miveltségünk lassanként nemzeti alapot nyerjen."[42]

Az alapszabályokkal rendelkező, s az első betiltási intézkedéseket sikeresen kivédő kis társaság tovább folytatta munkáját és újabb kéziratos gyűjteményt állított elő, amely már a későbbi zsebkönyv címét viselte: Remény.[43] Ugyanilyen és Remény-lapok címmel hetilapokat is jelentettek meg munkáikból. Gyűléseiken állandóan olvasták a hírlapokat, az újságolvasó tisztségét Kriza János töltötte be. Ebből is láthatjuk, hogy a közélet kérdései őket is erősen foglalkoztatták. Az újságolvasás előkelő tisztség lehetett, mert Jakab így emlékezett rá: „... a hirlapokat egy értelmes társuk olvassa s magyarázza, de a hallgatók is tehetnek észrevételt és kérdéseket."[44] Év végén, 1835 nyarán Kriza János, Fejér Márton és Füzi Sámuel megváltak az iskolától, elbúcsúztak a társaságtól, és kötelezték magukat, hogy még három évig fizetik a tagdíjat.

1835/36-ban már kétszerannyi (85) tagja volt a társaságnak, mint az alapításkor. Úgy látszik, városszerte jó híre volt a társaságnak, amelynek ebben az évben is Bölöni Farkas Sándor volt az első tagja, mert több tiszteleti tagot is választottak a városból.[45] Arról is tárgyaltak, hogy szegény sorsú diákok támogatására Erdélyt és Magyarországot bejárva gabonát gyűjtenek, és így biztosítják ingyenes kenyérellátásukat.

[40] Beszédtár 18—20.
[41] *Gál Kelemen:* A kolozsvári unitárius kollégium története. II. 163.
[42] *Jakab Elek:* Fejér Márton életrajza. Ker. Magvető 1867. 1—37. Ebben a társaságról 9—11.
[43] Kozma erre az évre teszi (21) az általa ismert 164 lapos gyűjteményt, s külön kiemeli az 1835-ben elhunyt Kanyaró Pál verseit.
[44] *Jakab:* i. m. 10. és Kozma, 18—19.
[45] Kozma, 23.

Erre vonatkozó kérvényüket az egyházi képviselőtanács pártolólag terjesztette a főtanács elé, de az nem találta kivihetőnek, s ezért nem engedélyezte. Tovább folyt Remény-lapok címmel kéziratos lap szerkesztése, emellett Kőváry Józsa és Szolga Miklós hetenként megjelentették Serdület című lapjukat.

A következő tanévben a Serdület mellett még egy Virulat című kéziratos lapjuk is volt, s van ebből az évből is egy cím nélküli kéziratos gyűjteményük.[46] A társaságból kikerülő tagok nemcsak későbbi visszaemlékezéseikben emlegették lelkesen az elhagyott kört, hanem új iskoláikban vagy a felnőttek körében is igyekeztek tovább annak az érdekében tevékenykedni. Így például 1836 őszén Marosvásárhelyre került Gálfi Mihály, a szabadságharc utáni megtorlás egyik tragikus sorsú mártírja, s a társaság iránti buzgalomból pártfogó részvényeseket gyűjtött a vásárhelyi diákok közt. Küldött is pénzt, s ezt a társaság külön-külön levélben köszönte meg az adakozóknak.[47]

1837 őszén kezdtek hozzá Csongvay Károly indítványára a munkáikból kiadandó zsebkönyv előkészületeihez. A begyűjtött műveket bemutatták a pártolókul felkért Aranyosrákosi Székely Sándornak, aki ekkor már rektor-professzoruk volt, Brassai Sámuelnek, Bölöninek, Gyergyai Ferencnek és a Berlinből hazatért Krizának, aki kolozsvári unitárius lelkész lett. A zsebkönyv címéül természetesen a már sokszor használt, és az ifjúságnak bizonyára sokat mondó *Remény* nevet választották. Előfizetők gyűjtésére íveket köröztek ekkor készített pecsétjükkel ellátva, amelynek a körirata: „A Kolozsv. Unitár. Kollég. Olvasó Társ. Pecsétje."[48] Az előkészületek idején, 1837/38-ban Ébredő címmel Jakab Elek és Kőváry László szerkesztésében jelentettek meg kéziratos lapot. Ekkor kezdtek levelezni a székelykeresztúri diákokkal is.

Péterfi Sándor a társaságból SZÉKELYKERESZTÚRRA kerülvén 1837-ben az unitárius iskola szénijának, ott is szervezett egy kis olvasó társaságot. Ötven diák kötelezte magát, hogy az önmívelésre szolgáló társaság szabályait megtartja. Első gyűlésüket 1837. október 28-án tartották. Péterfi a célt fejtegetve lelkesítő beszédet intézett az ifjúsághoz: „Ifjak! szép reményi szülőiteknek és a hazának! Egy nehéz, egy ónsulyu álmot akarok szavaimmal rólatok elüzni és közületek, ha nem mindeneket is, legalább az életrevalókat felébreszteni. Béhunyt szemeket látok,

[46] Ezek a kéziratos lapok jelenleg is megtalálhatók az RNK. Tud. Ak. 3. sz. kolozsvári könyvtárában. Mikrofilm másolat sajnos nem készült róluk. (Kiss József szíves közlése alapján.) L. részletesebben a 633. lapon.

[47] Kozma, 24.

[48] Uo. 25.

s ha nem irtóznátok a szellemi világosságtól, megpróbálom felnyitani."[49] Minden vasárnap és szerdán tartottak gyűlést, felolvastak Brassai *Vasárnapi Újság*jából, az *Athenaeum*ból egy-egy nevezetesebb cikket, Péterfi felolvasta Gessner *Idilljei*ből készült fordítását. Levelező tagnak több kolozsvári diákot is megnyertek: Jakab Eleket, Kőváry Lászlót, Berde Áront. Leveleiket, lelkesítő soraikat felolvasták a társaság gyűlésein. Péterfi könyvtáralapítást is kezdeményezett, a társaságnak ajándékozta Virág Benedek munkáinak egyik kötetét, és kívülálló pártfogóktól is kaptak könyveket. Ugyancsak Péterfi indítványára kéziratos hetilapot szerkesztettek Tavaszi Bimbók címen. Péterfi minden év elején és végén beszédet mondott a társaságban, ezeket iromántyáruk őrizte meg. Az 1838/39. tanévet többek között ezzel nyitotta meg: „Rólunk fejedelmek nem gondoskodtak; mi szegény és kevés számu unitáriusok vagyunk, de, ha a jóban egyesülünk, oda emelkedhetünk, hová mások. Mintha hallanám, miként dobog kebletek ifju barátim, várva a pálya kinyiltát. Pirulnak arczáitok, fényt, tüz-sugárt látok szemeitekben, s mindezek kiáltanak hozzám, hogy én lángérzetü, lelkes és szabad ősök fiainak szólottam. A jövendők meg fogják mutatni, hogy nem csalódtam. Egyesületünk erős legyen mint szikla s arra áldás szálljon."[50] A társaság további életéről nem tudunk, valószínűleg az a rendelet okozta megszűnését, amely a kolozsvári unitárius társaságot is erősen korlátozta munkájában.

Ezt a rendeletet az váltotta ki, hogy — talán egy Kolozsvárról kikerült unitárius lelkész vagy tanító buzdítására — az ALSÓSIMÉNFALVÁN alakult ifjúsági kör tagjai is levéllel fordultak a kolozsvári társasághoz. Ez a kör, más három hasonló falusi egylettel karöltve, a falusi ifjúság ismeretkörének a szélesítését tűzte céljául, hasznos könyvek szerzése, hírlapok járatása, szavalás és olvasás által. „Falusi körünkben — haladni akarván elő mi is jelenkorunk szellemével — egyesületet alkotánk. Nagyra ugyan nem emelkedhetünk, mindazáltal czélzataink teljesülte, megfelel várakozásunknak. Mi csak azokban kivánunk leginkább előhaladni, melyek egy falusi emberben és gazdában szükségesképpen megkivántatnak" — írják levelükben. „A mi főelveink ide mennek ki: mivel nékünk falusiakul a számvetés tudománya, a szépirásbani előmenetel, *hazánk törvényeinek némü-némü ismerete*, a gazdasági csinos jó-izlés mulhatatlanul szükségesek — egyesületünk is az ezen tárgyakról szolló és tanitó könyvek megszerzésében foglalatoskodjék, a mint már egy-

[49] *Sándor János:* Péterfi Sándor pap és egyházi iró élete. Ker. Magvető 1888. 362.

[50] Uo. 363.

nehányokat szerzettünk is. Vannak hivatalosink, kik minden fertály évben változnak szabad szavatolás útján, vannak rendszabályaink; vagyon gyüléseinkről szerkesztett jegyzőkönyvünk, melyek 53 egyes részvényeseket egy czélra törekvő erkölcsi testületté alkotnak; jelenleg gyengélkedő tehetségünk miatt több folyó iratot a *Vasárnapi Ujság*nál nem jártathatunk, de majd gyarapodván, többekről is fogunk gondoskodni. Czélunk, hogy szövetséget kössünk közelebbről a kolozsvári unitarium collegiumban virágzó nemes olvasó-társasággal is, és levelezéseink által egymást tudósitgassuk, ha nem fogja ajánlatunkat megvetni. Hogyha nekünk akármely egyveleg tárgyakról közlekedéseit megküldi, mi is igérjük, hogy állunk hivségesen a barátságban, és székölhoni újságokkal, regékkel, népdalokkal, eredeti széköl elmésségekkel fogunk kedveskedni... Melyre nézve egész bizodalommal fölszólitjuk a nemes olvasótársaságot, minket tudósitson, elfogadta-e önkéntes ajánlatunkat és fölveszen-e bennünket barátságába, a mit ha megnyerendünk — édes örömmel telve állunk fogadásunknak, és törekedünk, hogy a mely lánczszemet jelen viszonyaink egymás között alkotnak, soha meg ne szakadjon."[51] Ez utóbbi ígéret csak jámbor óhaj maradt, mert a Gubernium rövidesen közbelépett. Brassai Sámuel ismertette a *Vasárnapi Újság*ban előbb a tordátfalvi, majd részletesen a siménfalvi, végül az etédi olvasókört, így erről a „veszedelmes" szervezkedésről a Gubernium is tudomást szerzett.[52] Nem is nézhette tétlenül ezt az „államrendet veszélyeztető szervezkedést", hanem a siménfalvi és a többi falusi társaságot betiltotta, a kolozsvári unitárius iskola elöljáróságának pedig rendeletet küldött, hogy csírájában fojtsa el a szervezkedést.[53]

[51] Kozma, 26—27. Sajnos a levélnek „kivonatát" közli, azaz — úgy tűnik —, két részletét. „Társaságunk örömteljes meghatottsággal fogadta a felszólítást — írja Kozma — és jegyzője által tudtul adatta, hogy az összeköttetést a legnagyobb örömmel fogadja." Hivatkozik az 1837/38. évi jk.-re.

[52] Vasárnapi Újság. Közhasznú ismeretek terjesztésére szerkeszteté Brassai Sámuel Kolozsvárott. 1838. okt. 14-én a 434—35. hasában olvasható jelentés Tordátfalváról, Udvarhelyszékből a falusi egyesület megalakulásáról. „Céljok az ujság olvasáson kívül magokat a számvetés és gazdálkodásban előbb segíteni, földeiket egyszerre és idejében mívelni, s ha valamellyikük barma lebetegül az egyesület kitelhetőleg segíti az elmaradottat... mind olly szándékok — teszi hozzá *Brassai* —, mellyek érdemesek volnának minden falvak és helyek követésére." 1838. nov. 11-én a 497—507. hasában jelenik meg a siménfalviak egyesületének részletes ismertetése: Az alsó siménfalvi nemes székely ifiúi egyesület alaprajza. Ennek a lényegét Kolozsvárra írt, fentebb idézett levelükből már ismerjük. Érdekes, hogy az etédi olvasótársaságról csak 1840. jún. 14-én, a 377. hasában tudósít az újság, holott Kozma szerint a Gubernium hamarabb közbelépett. A siménfalvi levél említi még a medeséri hasonló társaságot is.

[53] Kozma, 30—31. Közli a rendeletek számát is: a főkormányszék 5606., 6646. és 9791. sz. rendeleteivel betiltja a falusi társaságokat; 8494. sz. rendeletével intézkedik az unitárius kollégium társaságáról. L. a 44., 380—81. lapon.

A KOLOZSVÁRRA küldött rendelet hasznosnak és dicséretre méltónak mondja ugyan az ifjúságnak azt a törekvését, hogy a könyvtár hiányait pótolni akarva a saját körében pénzt gyűjt, és szabad idejét a vásárolt könyvek olvasására fordítja, de ehhez elnöknek és más tisztviselőknek a választását feleslegesnek tartja, ezért meghagyja, hogy az ifjaknak szabályokkal rendelkező társaság felállítását, ilyen szabályzat alkotását, tisztviselők választását, főképpen pedig más társaságokkal vagy testületekkel való levelezést és bármiféle nyomtatvány kiadását szigorúan meg kell tiltani.

Ez az utolsó tilalom nyilvánvalóan az országos hírre jutott zsebkönyvre, a *Remény*re vonatkozott, amely időközben szintén megjelent, és valószínűleg egyik okozója volt a Gubernium közbelépésének. A kötet egyik diák-szerkesztője, Hajós János mondja el visszaemlékezéseiben, hogy Kriza szép verse, a *Szegény székel nótája* miatt heves vitájuk volt a cenzorral. A vers harmadik versszakát a cenzor átírta, ellenkező értelműre változtatva azt: „Veszni a Német Császárért, S nem a Székel szabadságért" helyett így jelent meg a vers: „Veszni a Német Császárért, És a Székel szabadságért." Kriza hallani sem akart a változtatásról, de végül neki kellett engednie. Szentiváni Mihálynak Honfi című dalából is csak két versszakot hagyott meg a cenzor. „Mi aztán — írja Hajós — e dal... két szakaszát a zsebkönyvbe felvettük, de némi revancheül et caeterát toldottunk a vers végéhez, jelezni kívánva, hogy még több is volna, de elmondani nem szabad."[54] Végre elkészült a zsebkönyv, melyből 500 példányt nyomtattak, s ebből már előfizetéssel elkelt 335. 1838. december 13-án mutatták be a társaságnak a nyomdából kijött kötetet a szerkesztő bizottság tagjai, „... és a leirhatatlan öröm külső nyilvánulásainak lecsillapulta után Kővári László egy igen szép alkalmi beszédet tartott" — írja Kozma.[55] Ebben Kőváry emlegette a magyar irodalom újjászületésének harcosait is: „Állana itt litteraturánk, ha Kazinczy a' börtönt nemzeti nagy lélekkel nem szenvedi?" — mondta többek között. Megemlékezett kis társaságuk alapítóiról is, majd így folytatta: „Nem miénk tehát a dicsőség! miénk csak egy parányi, annyi tudni illik, hogy meg mutatjuk, hogy él még a társaság, s hogy fényét, és dicsőségét képesek vagyunk öregbiteni... Kész tehát a nagy válla-

[54] *Hajós János:* A kolozsvári unitárius collegiumbeli olvasótársaság irodalmi mozgalmai 1839-ben s Kriza János a censura ítélő széke előtt. Ker. Magvető 1893. I. 23—32.

[55] Kozma, 27. A társaság mikrofilmen levő Beszédtárából kiderül, hogy előbb Sebe Sándor beszélt: „A' Remény sajto alol ki jöttekor 1838-dik év Télelő 13-k Napján mondott beszédek." Sebe Sándoré 67—74., Kőváry Lászlóé 75—81. Itt a lap tetején a helyes dátum: „Télelő 13-k 1839." Nem hiszem, hogy egy évvel korábban hangzott el Sebe beszéde.

lat! Pompájában áll valahára a Haza oltárára nyujtandó áldozat... Fogadd Hazám! parányi áldozatunkat! Nyisd fel könyvünket, anyanyelven szólunk abban hozzád, anyanyelven [olvashatatlan szó] rokonainkhoz, az Árpád dicső nyelvén Árpád' unokáihoz. — Gyönge és homályos az! de bocsáss meg, mert mi csak most tudók meg, hogy nekünk nemzetünk és hazánk vagyon, csak most tudók meg, hogy nem róma' ivadéki vagyunk — hogy nyelvünk vagyon, hogy rokonink vannak, 's azokkal magyarul kell beszélnünk, csak későn tudók meg 's mi ezért nem tudunk jól nyelveden édes anyánk!... ne nézz gunynyal picziny áldozatunkra, mert az mindenünk! Egyebet semmit se kivánunk, csak hogy ismerj gyermekeidre, ismerj nyelvedre és érzéseidre."[56] Jakab Elek lelkes alkalmi költeménnyel üdvözölte a nagy örömmel fogadott eseményt, benne ilyen gondolatokkal: a hazánk felett nyugatról keletre fújdogáló lágy szellő

Hozott a' nép közé
Zajongóbb életet,
Keblében kelte fel
Szabadság érzetet;

Az alvó bús hazát
Fölrázta álmiból,
Fényt fejtett ezredes
Nyomó fájdalmiból;

Hozott közénkbe is
Szellemvilág' erőt,
'S az ifjuság hevült
Lánggal fogadta őt.

Korszellem, áldva légy!
Üdvözlünk tégedet!
... Mindenkinek szive
Igy gondolt, érezett.[57]

A bemutatáskor azt is jelentették, hogy Gáspár János Nagyenyedről tíz előfizetőt szerzett a református kollégiumból. Bizonyára mindez tudomására jutott a Guberniumnak, amely említett rendeletében még arról is intézkedett, hogy könyvtárukról évenként jelentést adjanak be, nem olvasnak-e tiltott könyveket. Ilyen körülmények között a *Remény* második és harmadik kötete már nem is jelenhetett meg a társaság kiadásában, hanem Szentiváni Mihály magánvállalkozásaként.[58]

[56] Beszédtár 75—81.

[57] Uo. 81—82. 23 versszakból álló költemény, az idézettekből két-két versszak következik közvetlenül egymás után.

[58] A cenzúrával ekkor is volt nézeteltérésük; Szentiváni írja erről Ormós Zsigmondnak: „Vizsgálónk az itteniek legjobbika volt ugyan, mindazonáltal az én 1834. óta megjegyzett nevem (Cabinet noir) s Nagyjainknak ellenemi előleges elfogultsága szigorúvá tevé. Néhány kedvelt darabjaink bukottak meg, de nem szenvedtünk pótolhatatlan veszteséget. Legkeményebb volt a lengyel darabok iránt. Csak beszélyedet és egy versecskédet tudám megmenteni, hogy a vörös tenger át ne follya. Beszélyedben is tett ugyan, sajnos, de nem nagyon káros kitörléseket." (*Hofbauer László:* i. m. EMúz 1930. 345.)

Még csírájában elfojtotta az önkényuralom a negyedik erdélyi diáktársaságot, a MAROSVÁSÁRHELYI ifjúság mozgalmát. A marosvásárhelyi iskolában a többiekkel majdnem egyidőben, 1834-ben alakult társaság.[59] „Most, midőn a mívelődés szelleme szabad szárnyra kelve lebeg a mívelt világ láthatára fölött — írják jegyzőkönyvükbe —; most midőn az Európa mívelt Nemzetei kettőztetett igyekezettel sietnek a tökéletesedés útján a szabadság ditső Templomába; a Magyar szívrokon érzetre hevülve hűséget esküdt a vezér elveinek. Látva a pállyát a tzél felé, mely mindenkitől meg futandó, érezve magunkban erőt a viadalra, a gátok-, akadállyok szét rontására, ki-állottunk a fövény szélére. A lelkesedés érzésétől körül övedzve ezen Tanuló Intézet kebelében Társaságban öntöttük magunkat e' folyó 1834ik év September 2ik napján, a közös mívelődés tzéljából; melyre vezető útak a közönséges olvasások, és az azokra tett észre vételeknek vitatásai lésznek. Az Eggyesség és Áldás koronázzák e szent igyekezetet!"[60] A társaságnak még ez az olvasásra és az olvasmányok megbeszélésére korlátozott célkitűzése is ellenszenves volt a hatalom birtokosai számára, s bizonyára itt is különösen azokat a demokratikus formákat nehezményezték, amelyeket a többi társaságnál is feleslegesnek nyilvánítottak. A tagoknak ebben a társaságban vagyoni és származásbeli különbségekre való tekintet nélkül egyenlő jogaik voltak, és szavazással választották tisztviselőiket. Hetenként tartottak gyűléseket, de jegyzőkönyvet, sajnos, csak a szigorúan vett szervezési kérdésekről vezettek. Könyvtáruk jegyzéke így is támpontot nyújt arra vonatkozólag, hogy a rövid ideig fennálló társaság tagjai milyen irányban tájékozódtak.[61] Egy — bevezetésemben már említett — feljelentés eredményeképpen a református egyház főconsistoriuma 1836 januárjában felszólította a vásárhelyi kollégium elöljáróságát, hogy ne késlekedjék „ezen Olvasó társaság formálódását, fennállását, környülállásoson és egyenessen, a Méltóságos Fő Consistoriumnak le irni, fel küldvén egyszersmind annak a fel adásban említett Jegyző Könyvét és minden Könyveinek Laistromát."[62] A kollégiumi kurátorok és tanárok dicséretesen védték a társaságot, mondván: „Nem az Új Idő szüleménye, Méltóságos Fő Consistorium, a mi Fő Oskolánkban létező Olvasó társaság", mert a „tudni vágyó" ifjúság már régóta olvasgatta az iskola által járatott újságokat, de a sok jó magyar könyvet nem tudta a könyvtár

[59] Benkő, 46—57.

[60] A M.Vásárhelyi Ref. Nemes Collegiumban létező Olvasó Társaság határozatait magában foglaló Jegyző Könyv. 1834. című kéziratból idézi Benkő, 50—51.

[61] A könyvek jegyzékét ismerteti és részletesen értékeli Benkő, 51—52. Munkám második részében én is visszatérek rá.

[62] Uo. 54. Idézi az Egyházker. Lvt. 38/1836. számú iratát. L. még a 46—47. lapon.

mind beszerezni, ezért az ifjak maguk álltak össze azok meghozatalára. A rektor megvizsgálta a társaság működését megalakulása után, és megállapította, hogy „a Kollégyomi törvények ellen semmit sem hibázik". Még fentebb idézett jegyzőkönyvi bevezető szavaikra is találtak mentséget: „Inkább Ifjúi Képzelődés és stylus, melynek a Jegyző Könyv tartalmával semmi arányt jelelő öszve függése nintsen." Könyveik a tanári kar véleménye szerint „nagyon közönségesek és esméretesek, de hogy tiltott könyvek-e azok, vagy nem? mi magunk nem tudhatjuk, nem lévén velünk közöltetve a tiltott Könyvek Laistroma". (A könyvek között mindenesetre első volt a *Hitel,* aztán a *Magyar Játékszín* Széchenyitől, követte ezeket a *Balítéletek* Wesselényitől, a *Stádium,* Bölöni *Utazása Északamerikában,* és a többi kötet hasonló szellemben nevelte az olvasó diákokat.) A tanári testület, visszautasítva a társaság ellen felhozott vádakat, úgy értelmezte a főconsistorium rendelkezését, hogy a társaságot csak akkor kell betiltani, „ha a fel adott vádak igazak lennének".[63] A rendkívül ügyesen fogalmazott védekező iratnak természetesen nem lehetett eredménye. Hiszen a Gubernium általában a társaságok betiltására törekedett. Így az egyébként reformpárti többségű egyházi főconsistorium nem fogadhatta el a marosvásárhelyi tanárok álláspontját, hanem az olvasás engedélyezése mellett megrótta a vásárhelyi kollégium elöljáróságát, hogy nem fedezte fel azonnal a diákok szervezkedését. Az új magyar könyvek olvasását tehát most már törvényesen biztosította ugyan a főconsistorium, az ifjúság azonban bizonyára éppúgy megrövidítve érezte magát, megfosztva társasági szervezetétől, mint a többi kollégiumban.

Még egy erdélyi társaságról van tudomásunk, Szigligeti Ede és Hazucha Ferenc (Kelmenfi) alapították 1831-ben NAGYVÁRADON.[64] Az első szűkszavú tájékoztatás erről a társaságról talán még Szigligetinek saját közléséből keletkezett 1858-ban. Eszerint Szigligetit, „megismerkedvén az irodalom és színészet élveivel, sőt Hazucha Ferenc (Kelmenfi) iskolatársával kisérleteket is tevén regény- és színdarabirásban, a kenyéradó tudományok nem vonzották többé. Annál inkább érdekelte az akadémiai ifjuság közt 1831-ben alkotott m. nyelvmivelő társaság, melynek fő dolgozótársa volt, s dolgozataiból egy soha meg nem jelent almanachot is szerkesztett; — s a magánszinpad mulatsága, melyhez lopva festé a papirdiszitményeket."[65] Hogy a „magánszinpad mulatságán" mit kell érte-

[63] Uo. 54—55. Az aláíró Dósa Elek elöljárósági jegyző valószínűleg szerzője is a remek védekezésnek.

[64] Szinnyei, XIII. 848.

[65] Magyar írók arczképei és életrajzai első gyűjtemény 40 arczképpel. Pest 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv. 161.

nünk, nem egészen világos, mindenesetre Szinnyei azt írja, hogy 1831-ben Szigligeti már műkedvelői előadást is rendezett. Többet egyelőre nem tudunk erről a nagyváradi társaságról, pedig érdekes lenne működésére fényt deríteni, már csak azért is, mert a harmincas évek végén Debrecenben megalakuló titkos diáktársaság vezérei közül többen, köztük Irinyi József, majd később Csengery Antal a nagyváradi akadémiáról kerültek át Debrecenbe, s talán innen vitték magukkal az egyesületi élet gondolatát és szeretetét, s a debreceni tanári kar tiltó rendeleteivel semmit sem törődve, Debrecenben új társaságot hoztak létre.

DEBRECENI „LANT" ÉS SÁROSPATAKI „PARTHENON"

Nagy hírre tett szert a reformkorban szépirodalmi munkáival és diáktársaságával a debreceni és a sárospataki ősi kollégium is. Említettem már, hogy mind Debrecenben, mind Patakon régi hagyománya volt a kéziratos diákköltészetnek,[1] sőt a kéziratos munkák mellett említhettünk már korábbi nyomtatott versgyűjteményt is, a sárospatakiak 1813-ban kiadott *Poétai Gyűjteményét*, amelyet Debrecenben a század eleje óta felgyülemlett diákversekből 1827-ben kiadott kötet, a *Pallas Debrecina* követett. Ezt a kötetet a nagyhírű professzor, Péczely József rendezte sajtó alá.[2] Ez a hagyományos diákköltészet keresett most, a harmincas években szervezett formát a maga számára ezekben a nagymúltú iskolákban is.

DEBRECENBEN a tanári kar és az iskolai elöljáróság vaskalapossága miatt éveken keresztül csak olvasó társaság működhetett, az írogatást is célul tűző egyesületre nem kaptak engedélyt a diákok. Még az olvasó társaság megalakulása is nehezen sikerült. De adjuk át a szót maguknak a diákoknak, akik pár év múlva így beszélik el a társaság megalakulását. „Még az 1832/3 Oskolai Esztendő utóbbi felében, nehány Tanuló Ns. Ifjak, szám szerént 9^{en} ... öszve állottak olly czélból hogy bizonyos mennyiségű pénzt tévén öszve 's nehányat az Új Magyar Könyvek közzűl meg szerezvén: azoknak együtt olvasása 's észrevételeiknek egymással közlése, végre erejöknek némelly apró munkátskák készítésebeni próbálgatása által magokat formálni 's tökélletesíteni igyekezzenek. Tették is ezt a' mennyire csekély értékek 's tehettségek engedte Kiss Bálint szállásán. De ebből illy szűk hatáskörben nem sok hasznot reménylhetvén az a' szerencsés gondolat ötlött elméjökbe, hogy terveket közöljék az egéssz Collegiumi Tanuló Ns. Ifjúsággal. E' végre meg bízták Kiss Bálintot, mint ezen kis Társaság Elnökét, hogy szóllittsa fel az egéssz Tanuló Ns. Ifjúságot gradusonként midőn azok Letzkéjökre öszve gyűléndenek."[3] Ez a felszólítás 1834 novemberében hangzott el,

[1] L. *Otrokocsi Nagy Gábor:* Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Debrecen 1942.
[2] Mindkét említett kötetről l. még a 650., 655. lapon.
[3] DOT jk. 1.

tehát a kis baráti körnek több mint egy esztendőn keresztül működnie kellett a fenti elbeszélés szerint, erről azonban közelebbi adataink nincsenek. „Öröm volt látni — írják — az ezen felszóllitást meleg kebellel, még melegebb részvéttel fogadott Tanuló Nemes Ifjuságot — tsak hamar ugyan is számosan találkoztak kik a' fel állitandó Társaság Tagjai lenni óhajtanának."[4] A társaság előtörténetének elbeszélése után 19 pontból álló alapszabály-tervezet olvasható első jegyzőkönyvükben. Ezt az alapszabály-tervezetet „első közönséges gyülésükön", november 19-én fogadtatták el a tagokkal. A határozat értelmében az az évi rektorhoz, Kalós Mózeshez fordultak, aki 1834. december 6-án tanári gyűlés elé vitte a társaság ügyét. A tanári gyűlés meghallgatva a rektor jelentését kinyilvánította, hogy helyesebb lett volna a megalakulás előtt kérniök engedélyt, a maga részéről „a' czélt ártatlannak sőt dítséretesnek" látja, de szükségesnek érzi ezt a „Főtiszteletű és Méltóságos Deputationak be jelenteni".[5] Ezt a végzést szóban is közölték a jegyzőkönyv szerint a diákok képviselőivel, meghagyva egyúttal nekik, hogy irományaikat, vásárolt könyveik lajstromát mutassák be. Rövidesen megérkezett a püspök és a főkurátor aláírásával a már idézett elutasító végzés.[6] „A' Főtiszteletü 's Méltóságos Deputatio ezen véghatározatának hiven engedelmeskedve — írja Kiss Bálint a jegyzőkönyvbe —, a' Tanuló Nemes Ifjuság az Olvasást az 1834ki esztendő December 10kén félbeszakasztotta."[7] Pedig már a társaságot vezető Igazgató Bizottságot is megválasztották, és a megvásárolt könyveket a tagoknak kiosztották olvasás céljából.[8] Nem is nyugodtak bele a fenti határozatba, hanem 1835. január 28-án újra kértek engedélyt az oktatói kartól. A kar adott is engedélyt olvasó egyesület működésére, azonban mindenféle társasági szervezet nélkül.[9] Így folyt a könyvolvasás a következő tanév folyamán is, a szervezet hiánya miatt azonban egyre kisebb jelentőségű lehetett a benne folyó élet, mert Kiss Bálint 1836. június 1-én újabb beadvánnyal fordult a professzori karhoz. Úgy látszik, ő volt a fő mozgatója a társaságalakításnak, hiszen már a kezdetben alakult baráti kör is az ő lakásán tartotta összejöveteleit. Most hat pontba foglalta össze észrevételeit, és kérte a professzorokat, hogy „méltóztassanak meg visgálni és ha talán bennök valami helybe

[4] Uo. 1. A társaságnak ezt az előtörténetét Kiss Bálint írta meg 1836. nov. 1-én. Ekkor kaptak engedélyt jegyzőkönyv vezetésére, ezért Kiss „öszve szedegetvén az Olvasó Társaságot illető adatokat e' Jegyzőkönyvet elkezdette".

[5] Uo. 5.

[6] Uo. 3. Érdekes, hogy sem a tanári kari, sem az elöljárósági határozat nem válaszol a diákoknak arra a kérésére, hogy munkákat is írhassanak. Erre később sem adtak engedélyt a tanárok. L. még a 46. lapon.

[7] Uo. 7.

[8] Uo. 3., 4.

[9] Uo. 8—10. Közli a kari gyűlés jegyzőkönyvi kivonatát.

hagyhatandó lejénd, szokott Atyai kegyességök szerint meg erősiteni, 's a' Társaság rendszabásai közzé bé iratni". Kérte, hogy osztályonként két-két küldött gyűlhessen össze a könyvrendelések és más, a társaság fennállását érdeklő ügyek intézésére. (Ez tulajdonképpen a nem engedélyezett Igazgató Bizottság felújítása.) Kérte, hogy havonta lehessen közgyűlés, melyen a könyvtárnok tájékoztatja a tagokat, könyvváltás pedig minden nap lehessen. Legfontosabb az 5. és 6. pont, melyek közül csak az utóbbira kaptak engedélyt. Azt kérte ugyanis Kiss Bálint: „Kinek tettszik apróbb munkácskákat készithessen, de azoknak felolvasása felsőbbi fel ügyelés alatt történjen... Legyen szabad eggy jegyző könyvet tartani, mellyben a' Társaságot illető dolgok időről időre feljegyeztessenek a' Társaság kezdetétől fogva."[10] A professzori kar hosszan foglalkozott a kérelemmel, és azt „a' mennyiben az a' Superintendentiai Méltóságos és Fő Tiszteletü Küldöttség ki adott, 's magokkal az Olvasó Ifjakkal is annak idejében közlött Rendelésével öszve nem ütközik, teljesitni kivánja". A hosszú szöveg mindenről intézkedett, de az 5. pontot, hogy tudniillik a tagok munkákat írhassanak, most sem említette a professzori végzés. Engedélyüknek az eredményeképpen jött létre mindenesetre az a jegyzőkönyv, amelyben Kiss Bálint a társaság korábbi viszontagságait is rögzíthette az utókor számára. Meglehetősen korlátozott keretek között folytatódott tehát tovább a debreceni ifjúság önművelő munkája, hiszen a professzori kar még ennek az engedélynek a végén is jónak látta záradékul odaírni: „Egyébiránt az Olvasó Ifjakat illető régibb rendszabások, mellyeket a' Professoratus ki adott volt a' magok erejében maradnak."[11]

SÁROSPATAKON sokkal kedvezőbb körülmények között indult meg Debrecennel körülbelül egy időben az ifjúság szervezkedése. Először itt is olvasó társaság alakult az esküdt diákok között, de ezt csakhamar követte az önképzőkör jellegű Ifjú Egyesület megalakulása. „Minden mozog. — A testi mint a szellemi világnak fő tulajdona a helyváltozás 's előhaladás; az a nehézkedés törvénye után örök körbe forog; ez egyenes páját fut végczélja a tökély felé" — írják az esküdt diákkar könyvtárának megalapításakor, 1832. március 22-én. „A szellemvilág nemes polgárja az ember a tökéletesedéshez egyedül józan tudományos miveltség által közelithet" — írják. A továbbiakban kifejtik, hogy hazánkban a magyar nyelvű tudománynak kell felvirágoznia, „tiszta kebellel óhajtva azt is, hogy virágzó Anya-Oskolánk a kor szellemével emelkedjen, melly eddig sem marada ugyan el, de az eszközök hijánja könnyen kénszerít-

[10] Uo. 10—11. A kérvény aláírása: „Kiss Bálint mk. a' többiek' tudtával és meg edjezésével."
[11] Uo. 12—13.

hetné hátra maradni... alább iratándo esküdt Deákok kőz egyezéssel el határozánk az *esküdt Deákkar Könyvtárja* alapitását".[12] Két hónappal később, 1832. május 20-án kezdték írni az Ifjú Egyesület emlékkönyvét: „Több szem többet lát, több agyba több értelmi súj van" ezért „elhatároztuk, hogy szemléleti vagy olvasó társaságunk, — ... minden szorgalmas tagját iskolánknak ölelő karral fogadva, — cselekedeti vagy irói társasággá váljon, — Pataki Ifjúegyesület név alatt."[13] Az új társaság alapítója és főmozgatója Szemere Bertalan volt.[14] Nagyon érdekes az egyházkerületi főhatóság engedélye, amely ahhoz a kikötéshez ragaszkodott, hogy a társaság ne zárkózzék be az ország határai közé, hanem európai látókörre törekedjék, tartsa feladatának a deák, francia, német és angol nyelv tanulását is.[15] A társaság második gyűlésén mondta el Majoros András professzor bizonyára sokáig emlékezetes, nagyszabású megnyitó beszédét, amelyből bevezetőmben már idéztem.[16] Beszéde elején az egyesülésben rejlő erőről szólt. Ezután nemzeti művelődésünk történetét foglalta röviden össze, kiemelve az irodalmi társaságok szerepét. „Igy támadtak az Oskolákban nevendék Társaságok — folytatta —, mint 1790dikben Sopronyban, — 1791ben a' Pesti Egyetemben, minekutánna Vályi András a' Magyar Nyelv 's Litteratura első Tanítója, — Tanitásait el kezdette. Nem külömben 1805-ben Posonyban, nem régiben Kolosváron és Debretzenben a' tanúló ifjak között. Mind ezen társaságok, — munkáikkal is gazdagitották a' Magyar Litteraturát, 's bár csekélységeknek itéltessenek is, — felette hasznos következésűek maradnak azok mindenkor a' Nemzeti ki miveltetés történeteiben... A' mi korunknak, nekünk, 's nektek, Nemes Ifjak, jutott az a' szerencse, hogy tudományos intézetünk az idő szellemétől meg hatva, a' jó ügy eránt lelkesítve, a' példáktól ösztönözve, 's neki bátorítva, szemléljen kebelébe általatok olly Egyesűletet, melly a' Nemzeti Litteraturát, 's nyelv

[12] „Az esküdt Deákkar Egyesületi Jegyzőkönyve."

[13] SIE jk. 5.

[14] Szemere az esküdt diákok könyvtárának alapítói közt nem szerepel. Az emlékekből nem derül ki, hogy az esküdt diákok olvasótársaságát bővítették-e Ifjú Egyesületté, vagy egy másik olvasótársaságot emleget a jegyzőkönyv. Amikor később megkérdezték a már Pozsonyban levő Szemerétől, hogy az Ifjú Egyesület és az esküdt diákok társasága összefüggött-e egymással, Szemere azt válaszolta, hogy a nyelvészeti egyesület nem az esküdt diákok olvasó társaságából keletkezett (1842. okt. 2. SIE. jk. 253). Azért voltak erre kíváncsiak, mert a két társaság könyvtárát egyesíteni akarták. Szemere tagadó válaszára áttanulmányozták a jegyzőkönyvet is, és megállapították: „hogy bár csaknem ugyanazok vóltak mind a' két társaságnak alapítói; mind az által, mind kettő külömböző czéllal, külömböző időben, és külömböző alapszabályokkal alapíttatott, 's a' kettő semmi viszonyban nem lévén, nem is egyesíthető." (Uo.)

[15] *Szinnyei Gerzson:* i. m. 36.

[16] L. a 26., 41. lapon.

előmenetelét, ezzel együtt a' nemzeti ki miveltetést, a' ti és Utóitok ki miveltetésével öszve foglalva tárgyazza. Ez az, a' mit sokan, én is szivemből ohajtottam 's ebbeli ohajtásomat Magyar Litteraturai kedves óráimon nyilván is ki jelentettem. El van tehát részünkről hárítva a' panasz, melly sokszor nem ok nélkül piritotta artzainkat. Be van töltve azon sokak kívánsága, mellyet szinte Oskolánk egyik nevendéke, túdós Pap József, A' Posonyi Evangélica Oskolában fen álló Ifjak Egyesülete' munkája' közre bocsátásában, az úgy nevezett *Öröm Innep* derék Elöljáró Beszédében olly hévvel magyaráza, olly melegen, olly buzgón óhajta... Köszönöm, szives indulattal köszönöm, Nemes ifjak! — fejezte be beszédét a méltán szeretett tanárelnök — azon bizodalmat, melly az én csekély személyemet azon Nagy Érdemű 's Tudományú Férjfiu (:kit mindnyájan szeretve tisztelünk, kinek országos meg tiszteltetésén most közösen örvendünk:) mint leg méltóbb Első Elölülő mellett, a' másod rangú fel ügyeléssel meg tisztelni méltónak találta. Mellyért részemről szentül igérem, hogy a' mit terhes hivatalom bajai között, csekély tehettségemmel tehetek, mind azt erőm, időm fel áldozásával meg tenni, leg főbb, leg dicsőbb, leg örvendeztetőbb foglalatosságomnak sőt dicsekedésemnek ösmérendem."[17] Warga János üdvözölte az ifjúság nevében Majorost, majd a következő gyűlésen Szemerével együtt üdvözölték a két megjelent elölülőt. A társaság igazi irányítója Majoros volt. Nyiry Istvánt, aki ekkor már 56 éves volt, nagy tekintélye miatt hívták meg erre a tisztségre.[18] Így emlékezik erre vissza Erdélyi János is, már idézett beszédében: „Elég az hozzá: ha Nyiry nyájas szóval: Majoros örvendő mosolylyal, szemeinek mosolyával legeltette, biztatta társaságunkat; s ha Nyiry volt is az első elnök: a társaság körüli érdemekre nézve mégis Majorost illette az elsőség. Az ő szemei még azután is, hogy Nyiry meghalt, soká örvendeztek e néhai társaság müködésén. Hátrahagyott irományai között igen sok, reménynyel és aggodalmakkal teljes, de mindig lélekből mondott beszédek találhatók e társaság dolgaival, jövőjével foglalkozók, ápoló gondjainak szóló tanui gyanánt."[19]

Befejezve pataki tanulmányaikat az alapító tagok közül többen el is búcsúztak a társaságtól már 1832 júliusában. A búcsúzók nevében Szemere Bertalan beszélt: „O! Istene az ifjú kornak, nézz mosolygva e' szép lelkü népre, 's minden tavaszod új virágzást terjesszen fölette!"

[17] SIE jk. 3—5. Elhangzott 1832. május 27-én. A tanárelnökök felkéréséről l. még a 48. és a 371. lapon.

[18] Nyiryt az Akadémia első nagygyűlésén levelező taggá, 1832-ben pedig rendes taggá választotta, erre vonatkozik Majoros megjegyzése az országos megtiszteltetésről.

[19] *Erdélyi János*nak a főiskola nagytermében 1854. júl. 9-én mondott beszéde. Sárospataki Füzetek I. évf. (1857/58) 113—14. L. még a 101. lapon.

Warga János „feltitoknok" búcsúztatta őket: „Én is meg lehet közitek számittatom [rövidesen ő is elment], fájlalni, és talán csak ezen el válást fogom fájlalni. De egy körül nézet enyhíti fájdalmamat, mert Tudós Elölülők és munkás tagok tünnek előmbe, kik ezen társaság létét több mint hasznosnak, — szentnek tartják. Engem bár vessen a' végzés az égető homokra, vagy az éjszaki rideg fagyra ezen jeles társaságra mindig édesen emlékezem, nékem az öröm melyet e' fölett érzek, éjszak csipős fagyát, 's dél rekkenő melegét is édes mérsékletül fogja enyhiteni." Ormós László szonettel búcsúztatta őket.[20] Rövidesen már övé volt a vezető szerep, mert az idősebbek hamar távoztak Patakról, így 1833 tavaszán Warga János is elbúcsúzott „a' leg ujjabban fel állott Kőrösi Anya Oskola Mathezisi és Physicai egyesült chatedráira Professornak meg hivattatván".[21] Ez alkalommal is több beszédre került sor, Warga búcsúszavaira előbb Majoros válaszolt, majd az ifjak nevében Ormós László. Majoros Warga érdemének tulajdonította a társaság fennállását, ő volt szerinte annak a csüggedetlen motorja. Távozása miatt félt is a társaság munkájának a hanyatlásától, és megragadta az alkalmat, hogy újra figyelmeztesse a jelenlevőket a társaság jelentőségére: „Oskolánk' disze, 's a' mi leg föbb, — nemzetiségünk, honi nyelvünk, mellynek kimiveltetése nélkül csak silány utánzók vagyunk, de soha nagyok nem lehetünk, forog itt kérdésben. — Mit nem tesznek mind ezekért a' nemes lelkek! Mit nem tesznek az utóbb említettért Nemzetünk Képviselői, Túdósai 's minden buzgóbb fijai! Hát mi illy csekély, 's tulajdon hasznunkal járó áldozatot is sajnálnánk? ... Hozzá szokván itt eleve a' munkához, bizonyos nemes és hasznos tárgyak fel-fogásához, nem-lehet fáradságunk siker nélkül. Ki nem látja, — hogy itt a' mások példája, a' köz igyekezet, köz helyben hagyás, a' hibáknak barátságos megróvása, olly szikrák lehetnek a' lélek szúnyadó tehetségeinek felébresztésire, oly alkalmak erőnk 's tehetségünk ki fejtésére, mellyeknek ki képzésünkre, jövendő szerencsénkre, 's egész életünkre, nem lehetnek nem-jó következései." Beszédét így fejezete be: „Nevelj a' Hazának, a' Magyar Nemzetnek sok érdemes fiakat, űzd a' tudatlanság 's babona setét fellegeit. Légy bóldog, légy szerencsés minden feltételeidben."[22]

Egyelőre azonban nem kellett hanyatlástól félteni a sárospataki Ifjú Egyesületet. Ott találjuk Patakon ez időben Károlyi Istvánt, akivel már Pozsonyban találkoztunk, ahol egy évig nevelősködött.[23] Most őt választották meg feltitoknoknak Warga helyére, mellette Orosz Pál és Ormós

[20] SIE jk. 8—9. Warga első idézett mondata, úgy értem, ugyanolyan kritika a pataki iskoláról, mint amilyet Kabós mondott a kolozsváriról.
[21] Uo. 14. 1833. márc. 24.
[22] Uo. 14—16. A beszédek teljes szövegével.
[23] L. a 180. lapon.

László lett az altitoknok, s ott volt Szeremley Gábor, Kazinczy Gábor és a következő évben Erdélyi János is. Ormós beiktatásuk alkalmával is beszédet mondott: „Egybe öltött karokkal, öszve-tett vállakkal, egyesített lelki és testi erőkkel, légyünk munkások e' szép czélú intézetet szép czéljához segíteni."[24] De nem szakadt el a társaságtól Szemere Bertalan sem. Az „egykori lángszellemű ritka munkásságú és érdemű tagnak" Pozsonyból írt levelét 1833. máj. 5-én olvasták fel: „De kell, hogy kiki érezze e' czélnak egész becsét, e' társaság igen fontosságát, melly *izlés, nyelv, sokoldalúság* dolgában, elhatározó befolyással lehet az egész Anyaiskolára." Értesült róla, hogy Hébe címen ki akarják adni zsengéiket. Kérte őket, legalább 1834-ig halasszák el: „Mert ha poëzisunk jelen-állapotjához méltólag nem tünhet is fel, de nem kellene a' Debreczeni *Lantnál* alább állani, — pedig alázatos értelmem szerént olly nyelven kevés ír még Patakon, mint van irva a' *Lant* legtöbb darabja, melly minden habozása, homályossága, nehézsége mellett is sok érdemmel bir." Nem ajánlotta a Hébe nevet a bécsi *Hébe* magasabbrendűsége miatt, inkább a „Virágok" vagy „Virágok és Levelek" címre gondolt, ha próza is lenne benne. Idegen nevek közül ajánlotta az Iriszt, gondolt a Hajnal és az Emléklapok címre is, az első kettőhöz alkalmas kötetnyitó verset is mellékelt. Elmondta, hogy kapcsolatba került a pozsonyi társaság tagjaival, és ajánlotta, hogy kezdjenek egymással levelezni: „Szép alkalom, mód ez, sok hasznosra, munkálkodásra, versenyre — s' az ifjú Egyesület lelkességére hagyom, mint, és miként fordithatni ezt erő és virúlás szerzésre, 's mint lehet ebből és ez által kedvet, és jótékony gyönyörüséget meríteni." Megírta, hogy Kölcsey figyelmét is felhívta a pataki társaságra. „Patak emléke nekem szent marad" — fejezte be levelét.[25]

A levél mellékleteként elküldte a pozsonyi társaság Patakra címzett levelét is: „Nemes Egyesület! Dicső nyelvünk' gyors elő haladtát, hazafiúi érzéssel ohajtván, — kimiveltetése' nagy munkáját, a' mi csekélységünk is, ha nem a' nagy közönségre, legalább hatáskörünkre nézve — törekedvén, könyitni 's elősegíteni, valamint mindennek, a' mit szent czélunk elénkbe tüzött, buzgó szándékkal igyekezünk megfelelni, — szinte úgy hazafiúi örömérzéssel, 's szíves részvéttel veszünk, minden nemes Hazánkban, anyanyelvünk terjesztésére czélzó, szerte szét létesített honi Egyesületekről szólló Tudósitásokat... Ezen szives — résztvevő érzésünk bátorított, 's ösztönözött bennünket, hogy Téged, Nemes Egyesület, meg értvén Anyanyelvünk-melletti buzgó törekedéseidet, 's szent czélodat, örömidvezleteinkel, 's barátságos köszönésünkkel meg-keressünk. — — Nevelni fogná örömünket az, ha testvéri érzéseinket Te is, nemes Egyesület, szives

[24] SIE. jk. 17. 1832. ápr. 28.
[25] Uo. 17—19. 1833. máj. 5.

lennél viszonozni, ha kölcsönös egyben-köttetésünket viszonyos tudományos levelezés lenne fenn-tartandó, 's így egymás-köztti testvéri társalkodás, nemes vetélkedés, bátorító buzdítás, résztvevő szép indulat biztosíthatnák, mind a' két részről, — erőss, alapos lettünket. A' kezdet megvan, erős szándék, kiálló akarat, buzgó szorgalom, kivivhatják a' feltétel szent ügyét... Vedd szívesen N. Egyesület, e'bbéli hazafiúi fel-szóllamlásunkat, 's érdemesíts bennünket, e' részben való szándékod, túdósításával — a'kik egyébbaránt vagyunk Nemes Egyesület! tisztelő Társid a' Posonyi Tanúló N. Magyar Társaság Előlülője, Tisztjei, 's minden rendes és rendkivűli Tagjai, 's ezek' nevökben Balassa Pál mk. Titoknok. Költ. Posonyban, a' 49dik Sz. György hava' 14dikén tartott rendes ülésünkben, 1833."[26]

A patakiak válaszát Károlyi István főtitoknok írta, akinek pozsonyi kapcsolatait már ismerjük: „Nemes Magyar Tanúló Társaság! Hólt az élet a' páratlan szív körűl, 's ő szegény szakadt lánczszeme a' világnak, — ám! de lángol érző keble, ha rokon szívre másra találhat; ezen édes gerjedelem önté-el mellünket is, kik benned hason-félre találánk — N. Társaság!, midőn leveledet 's azon baráti kinyilatkozást olvastuk, melly az igaz hazafiúi léleknek valódi eleme. — — Szolgálni a' hazának ott, a'hol lehet nem utólsó érdem. Szivvel, ésszel, értékkel teheti ezt ki ki. Háromszor bóldog, ki mind hárommal tömjénezhet; háromszor átkozott, ki mindegyikkel bír, 's egyel-sem teszi. — Kezet kell hát fognunk, Nemes Társaság, 's az annyi díszszel, annyi honfiak fonták koszorúhoz, igyekezzünk mi is tűzni, ha bár ibolyákat is. Kezet kell fognunk, s így futni a' ki-tűzött czél fele. Hosszú ugyan a' versenytér, — de könnyen lejt ott az erős, hol a' gyáva tántorog, sokat tehet elszánt akarat a' szépért, jóért hevűlő kebelben, — fényköre lész ez nálla észnek, erőnek, mindennek. Maga a' szent ügy lész elősegítendő a' szives ipart. — Minthogy pedig a' nyelv a' Nemzetnek az, mi a' napfény az eleven világnak, — el hal az, ha nem sugároz reá éltető fény, nem él amaz, 's nincs nemzeti viszonya nyelv nélkűl. Az ennek lehető elősegitése végett egyé olvadt szent érzelmek, tegyenek minket iker testvérekké a' kedves Honnban; — ez; — nemzetünk ezen dicső palládiuma, tegye a' szivet, — mellyhez, ha bár távol erek is, kapcsolva légyünk. Levelezzünk egymással, ez által eszközöljük azt, mi a' szent szándéknak sikert, társaságunknak díszt, érdemet, fényt kölcsönözendő; a'kik egyébaránt vagyunk a' Nemes Magyar Tanúló Társaságnak tisztelő Társi 's Barát'i A S.Pataki M.Nyelvművész Egyesület mind két Előlülői, — rendes tagjai, különösen ezeknek nevökben Károlyi

[26] Uo. 20. Azért is közlöm itt nagy részét ennek a levélnek, hogy ezzel a pozsonyi társaságra vonatkozó kevés adatunkat is bővítsük, ugyanis, mint már szó volt róla, 1831-től kezdve a pozsonyi társaság jegyzőkönyvei nem maradtak fenn. L. a 180. lapon.

István, F. Titoknok. Költ. S.Patakon, 1833dik Év Május 12dikén tartott gyülésünkben."[27]

Ugyanekkor Kölcsey is írt, Szemerétől tájékoztatást nyerve, Nyiri professzorhoz egy levelet, amelyről a jegyzőkönyvben, sajnos, csak ennyi áll: „Felolvasta a' T.T. Elsőbb Előlülő Úr Tekintetes Kölcsey Ferencz Úrnak ugyan csak magához a' T.T. Előlülő Úrhoz intézett levelét, — mellyben Hazánk' e' leg első Rendű koszorúsa: Résztvevő örömét jelenti, mellyet érez az Egyesület fel állása fölett, — 's e' nevendék társaságnak, erőt, életet, örök és nevekedő virágzást óhajt".[28] A tanév utolsó gyűlésén, 1833. július 10-én ismét Szemere levelét olvasták fel: „Üdvezlek tehát Patak! 's benned üdvözlem a' Jeles Ifjú Egyesületet, mellynek tagjai forrón ragadván-meg a' nyelvet a' Diaetán is annyi lángolással pártoltat, — ez' 's litteratúrájával v[al]ó meg-ismerkedés által, nemzeti lélekkel, 's férjfiúi erővel szállnak ki. A' Magyar Társaságnak írott levelet általadám, midőn első *örömünnepét* tartotta (:mellyen Pyrker Exc. 's több Cath. Papok, — követek, jelen valának:) 's ugyan akkor a' Titoknoknak mondván, javaslaná az elő-mondott munkáknak Patakra elküldését, e' javaslat elfogadtatott ... Van szerencsém küldeni az *örömünnep hirdetvényét* is ... Jó lenne — írja tovább — be hozni azon szokást, hogy az új tagok valami, akár minemű munkácskával köszönjenek be, — 's szinte igy búcsuzzanak-el a'kik el-mennek. Ha éppen nem kötelesség vólna is ez, a' divatba jött szokás által sanctionáltatnék." Ezt talán Pozsonyban látta Szemere, oda pedig Sopronból kerülhetett ez a szokás, ahol évtizedeken keresztül külön jegyzőkönyvbe írták az új tagok beköszönő munkáit. „A' Posonyi Társaságban sok német, 's tót ifjú van — írja tovább Szemere — mint némellyike az ide rekesztett munkáknak mutatja, — mellyből világos az is, mi szépen haladtak, 's mint nem ír úgy sok magyar." Javasolja, munkáikat ezután kölcsönös megbírálás végett küldje el egymásnak a két társaság. Ajánlja a jutalomtémák kitűzését is és pályanapok tartását, vagyis örömünnep rendezését a pozsonyiak mintájára.[29] A nyár folyamán megérkezett a pozsonyiaknak 1833. június 27-én kelt levele is, melyet szintén megőrzött a pataki jegyzőkönyv. Ez válasz Károlyi fentebb idézett levelére, és Szemere javaslatának megfelelően küldtek benne néhány munkát is bírálatra. A pataki Ifjú Egyesület tagjai azonban a kölcsönös bírálgatás gondolatát nem fogadták el. Csak ősszel került sor a pozsonyi levél felolvasására, s ekkor ezt írták jegyzőkönyvükbe: „... a' Posonyi M. Társaságnak folyó Év, Iván Hó 27dikén Társaságunkhoz intézett levelében azon bizalmas kérelme, mellynél fogva költsönös birálat véget

[27] Uo. 21.
[28] Uo. 20. 1833. máj. 5. 3. pont.
[29] Uo. 24.

küldözné meg a' két Társaság egymásnak egy más egyes Müdarabjait, minthogy Társaságunk szerénysége sem amazokat birálgatni, hanem milylyen köszönettel fogadta, oly hiven Emlékkönyvében feltartani kivánja, sem magát kikiáltatni nem engedni, mostani válaszukban a' Titotoknok Uraknak, viszont-igéret nélkül, legszebb módon mellőztessék el."[30] Azt hiszem, a pozsonyi javaslat visszautasításának, amely levelezésük egy ideig való megszakítását eredményezte, az volt a legfőbb oka, hogy 1833 szeptemberében csak nagyon kevesen gyűltek össze Nyiry professzor vezetésével. Majoros is hiányzott betegsége miatt, és Ormós Lászlón kívül, aki a jegyzőkönyvet vezette, csak hét rendes tag volt jelen, köztük Kazinczy Gábor és Erdélyi János. Általában 10—15 tag látogatta ebben a tanévben a gyűléseket, s az egész iskolai évről mindössze nyolc gyűlésnek a jegyzőkönyve maradt fenn. Bizonyára nem is volt több gyűlés. Így ez az év nem hozta meg a korábban nagy lelkesedéssel tervezett zsebkönyvnek a kiadását, pedig még pénzadományokat is gyűjtöttek rá előző évben,[31] és elhatározták, hogy „Virágfüzér Patakról" címmel adják ki, a kassai Werfer Károlyra, „hazánk' legszebb ízlésű könyvnyomtatójára" bízva a nyomdai munkát.

Ezzel szemben DEBRECENBEN már második éve jelent meg a Patakon is többször emlegetett, versenytársnak tekintett *Lant* című zsebkönyv. Ezt a zsebkönyvet nem az ifjúsági társaság hozta létre, hiszen az irodalmi tevékenységet nem is engedték meg olvasó társaságuknak, csak az olvasást, hanem egyetlen, tanártársaival elkeseredett harcot vívó tanár gyűjtötte össze diákjai szépirodalmi munkáit. Péczely József professzor, a soproni diákokkal és a pozsonyi kispapokkal egykor levelezésben álló Péczeli József, komáromi lelkész-író hasonnevű kiváló fia adta ki a *Lant*ot, s vele országos hírt szerzett a debreceni ifjúságnak. A második kötetben, 1833-ban jelent meg névtelenül egy költemény (bizonyára Péczely tollából), amely erősen felbőszíthette maradi tanártársait. A kis versből számunkra is érzékelhetővé válik, mi körül folyt olyan nagy küzdelem a „maradandóság városában" az ifjúság által rajongva szeretett Péczely és a többi professzor között.

A' Lant' Mű'sája.

Le ösi szent homály' rideg bálványa!
Az új nap' fénymosolygó reggelén,
Átküzdve a' rémek vak éjelén,
Üdvet hoz a' föntebb ízlés leánya.

Nem ösmért dalra kél e' kert' viránya,
Melly 'sibbadott bús babonák' telén;
Nyit-é, mit kértem esdő hévvel én,
Rokon kebelt e' táj' setét magánya?! —

[30] Uo. 27. 1833. szept. 22. A pozsonyi levél szövege uo. 24—25.
[31] Uo. 21. Itt szerepel először az adakozók névsorában Erdélyi János „Philosophiát-halgató" neve.

Miért pillogtok ősz szakállasok,
Lángzó szemekkel vad bosszút lövelve,
A' moh-fedett templom' Goth-ormain?
Az éj fut! ajkam' 'senge csókjain,
Fény-élet ébred, biztatón feselve;
Kitelt időtök — ősz szakállasok.[32]

A régi, még Kazinczy által megindított vita ez: a „föntebb ízlés" üzent hadat a parlagiasságnak. Igaz, hogy a szalonlíra stílusáról ma már nincs olyan fenntartás nélküli elismerő véleményünk, mint az akkori haladó íróknak, s Arany nyomán ma „a tanító körmönfont irályára" gondolunk a *Lant*ot forgatva (érdekes, hogy Szemere is szóvá tette a *Lant* homályosságát és nehézkességét fentebb idézett levelében), de akkor valóban „nem ösmért" új dalt jelentettek a *Lant* versei Debrecenben, s Péczely mozgalma jelentette „az új nap fénymosolygó reggelét" a „táj setét magányában". A *Lant* megindulásával kiéleződött ellentéteket fokozta az olvasótársaság körüli, már ismertetett betiltási bonyodalom, végül a Csokonai-síremlék volt az oka, hogy a vita a nagy nyilvánosság előtt folytatódott. Ekkor a *Lant*nak már az utolsó kötete is megjelent, és újabb névtelen költemény mondta el a *Lant* megszűnésének okait.

Lant' bucsúja.

Mohos szirtek között hárfám' dala
Zendült a' kor-szellemnek ihletére:
Hivém, az érzés' 'senge énekére
Tám enged a' sziklák rideg fala.

Reményem csalfa szép remény vala!
Szó nem hat a 'vad szikla' vas keblére:
Méltatlan szeny nemesb törekvés' bére;
Szitkot szórt rám a' vakság' Angyala.

Tomboljatok fény' pártos elleni!
Huny egy sugár, megszűnik fényleni;
Nincsen miért a' gyöngyöt vesztegetni —

Tiszánk Titeltől vissza, fog jöhetni? —
De méretvén való ész' mérlegén,
Hová lésztek, ha megnémúlok én?[33]

Úgy látszik, a *Lant*ot többször érte rosszalló bírálat a tanárok részéről, legalábbis ez a vers erre enged következtetni. Péczelyt elkedvetlenítette

[32] Lant II. 158.

[33] Lant IV. 160. Péczely 1835. július 23-án Toldyhoz írt levelében küldi a Lant IV. kötetét, egy-egy példányt Bajza, Döbrentei, Fáy, Helmeczy, Galvácsy, Széchenyi és a címzett számára. Ugyancsak hozzá 1835. okt. 4-én címzett levele rávilágít a fenti vers mondanivalójára: „A' Lantról kedvező nyilatkozása igen kellemetes és hatós antidotum vólt az azon gyűjtemény folytatása alatt, különösen itt helyben nyelt sok méreg ellen." (Balkányi, 71.)

törekvéseinek meg nem értése. Nemsokára a Csokonai-síremlék ügyével csordultig telt a pohár, és Péczely nyilvánosan támadta meg tanártársait. Azzal kezdődött ez az összecsapás, hogy gyűjtőívet bocsátott ki a diákok között a síremlékre, és azt a széniorral köröztette. A tanári kar azonban Péczely távollétében elítélően nyilatkozott a gyűjtésről, és a széniornak határozottan megtiltotta. Péczely válaszul személyesen vette kezébe a gyűjtést, ugyanakkor *Levéltöredék* címmel névtelenül hosszabb gúnyiratot közölt a *Rajzolatok*ban és rövidebbet a *Jelenkor Társalkodójá*ban.[34] „Ideje volna már egyszer — írja Péczely ugyanakkor Toldynak —, hogy lássa a világ, egy ily nagy tudományos intézetben, mint ez a mienk, mik is történnek, s' esmerje némely vonalokban legalább azon Urakat, kik ... minden szépet, jót, ha új ... még csirájában megfojtani igyekeznek, kik közelebb elhallgattaták a' Lantot is."[35] A Levéltöredékben hazafiatlansággal, elhunyt nagyság iránti tiszteletlenséggel és hibás nevelői elvhez való ragaszkodással vádolta tanártársait, elbeszélve, hogyan akadályozták meg a síremlékre való gyűjtést. „... csak azt az egyet említem még: — írja — hogy ezen hatalmas párt ellenszegűlésénél több hasonnemü, az ifjuság' szív- és észbeli kiképezésére kezdett, a' hazai mívészet és előhaladás' barátaitól, utóbb magoktól az ellenszegűltektől is, czéliránosnak ösmert, máshol még köz költség 's serkentő jutalmak által is elősegített igyekezetek és vállalatok szenvedtek már hajótörést." Nyilván a *Lant*ra és az Olvasó Társaságra gondolt Péczely. Így értette ezt a tanári kar is, mert válaszolva a célzásokra „a helybeli ref. collegium Professorai egygyen kívül" aláírással kitért a *Lant* és a társaság kérdésére.[36] Eszerint a *Felelet* szerint a Csokonai-síremlékre való gyűjtést csak Sárváry Pál rektor tudta nélkül való kezdeményezés miatt ellenezték, hiszen ők maguk is adakoztak a síremlékre. „A' mi a' Lantot illeti: nem titkoljuk, hogy mi azt soha sem nevelési elvből, sem más tekintetekből helyben nem hagyhattuk: mindazáltal nem akadályoztattuk még akkor sem, mikor e' tályt setét magánynak, oskolánkat mohfedett góth templomnak, annak igazgatóit kitelt idejű őszszakállasoknak gúnyolta; a' mint hogy mind addig folyamatban

[34] Rajzolatok 1835. dec. 15. II. 48. sz. 299—300. Társalkodó 1835. dec. 19. 101. sz. 404. A gúnyiratok szövegét teljes terjedelmükben idézi a professzoroknak erre adott Felelete is (l. lejjebb).

[35] Balkányi, 72. Ebben az 1835. dec. 2-án kelt levélben a Levéltöredék közlésének elintézését kéri, 1835. dec. 30-án kelt levelében pedig a Levéltöredék keltette zűrzavarról számol be.

[36] „Felelet Az e' folyó 1835-dik esztendei Rajzolatok' 48-dik 's a' Jelenkor Társalkodója 101-dik számjában kijött gúnyírásokra a debretzeni ref. collegiumbeli professori kar részéről." Ez a nyomtatott röpirat megtalálható a debreceni főiskolai könyvtárban is, s teljes szövegét saját gyűjteményéből közzétette *Szilágyi István:* Csokonai síremléke és a debretzeni tanárkar. Abafi-féle Figyelő 1877. II. 161—74.

is vólt, mígnem azt a' szerkeztetőnek, a'mint a' Lant gúnyoló végbútsújából gondolni lehet, megszüntetni tetszett." Azt is igyekszik megokolni a *Felelet*, miért tiltotta be a tanári kar az Olvasó Társaságot, illetve miért csak az olvasást engedte meg neki. Szerintük nem lehet nevelői cél, „hogy az Ifjúval magát tudósnak képzeltessük, minekelőtte tanúlt vólna; hogy azt iróvá tegyük, míg az oskolai gyakorlásokon sem ment keresztűl, hogy az életbeli praxisba bele vonjuk, minekelőtte oskoláját végezte vólna". Szükséges tehát a *Felelet* szerint, hogy az ifjúság „gyakorolja ugyan magát az árnyékban, de ifjúi próbatételeiről szerfelett sokat ne tartson, és azokkal világ eleibe lépni nagyon ne siessen (nonum prematur in annum)". Az Olvasó Társaság célját, magát az olvasást helyesnek tartották, mondja a *Felelet*, de a fenti meggondolások alapján a társaság szervezését nem, s ezért a kar „olyan rendeléseket tett, hogy a' jó és hasznos tzél, minden társasági forma és gyülekezés nélkűl is elérődhessék, 's e' szerént a' tanuló ifjak, a' Professoratus tudtával 's az az által meghatározott módon, a' jó magyar könyveket megszerezhessék, és olvashassák; melly intézet most is folyamatban van, és külön könyvtárában már többet számlál 150 darab válogatott magyar könyvnél". Péczely újabb feleletében, melyet nem adott ki, csak Toldynak küldött el, kifejtette a maga nevelési elveit: „A miket a t. professorátus Felelete végén nevelői bölcsességéről mond, azokban véle nagyobb részint egyetértek, azzal a különbséggel, hogy én azon szép elvekkel sem több az oskolában hallottakon kívül is tanulni vágyó ifjaknak olvasótársaságba való öszveállását, sem, — kiktől a nonus annusra várakozás nélkül is telik, — apró, kivált költészeti munkák készitését öszszeférhetetlennek nem tartom, s ha ez valósággal is igy nem volna, által nem láthatom, annyi más, a hazában nemcsak elszenyvedett, hanem igyekezeteiket méltányolni tudó előljáróiktól gyámolított, pártolt ifjui olvasó- és írótársaságokat elhallgatva miként veheték közelebb a s.pataki kollégium Tek. főkormányzói mindkettőt közönséges pártfogás alá. Miként segitheték Zemplin lelkes fiai és leányai magányos adományokkal is életre Patak Lantját, a Párthenont? (Lásd Párthenon előbeszédjét). Megjegyezve részemről továbbá az is, hogy én az oskolát az élet előkészületének tartván, szeretem az ifju embert még az oskolában, tanitói felügyelése vezetése alatt az élettel megösmertetni, hogy az oskolát elhagyva, ne legyen kéntelen egyszerre bebukni a világba, ez okon nem kivánom ugyan nyakra főre az életbeli praxisba beavattatni, de elszigeteltetni sem egészen."[37] A küzdelem lényegében Péczely győzelmével zárult. Maga írja

[37] Péczely 1836. jan. 19-én kelt levelében küldte el Toldynak a professzorok Feleletét, s a maga újabb feleletének a kivonatát pesti barátai tájékoztatására, minthogy annak a kiadásáról az egyházkerületi vezetőség megújított kérelmére lemondott. „...különben azt hiszem — írja —, a' Professoratus *Felelete* magában hordja czáfolatát." (Balkányi, 73). Péczelynek ezt a válaszát, amelyből itt

Toldynak 1836. aug. 16-án: „Csokonai' emléke — kívül a' városon, sirja' helyén — már áll. Felállítása' dicsőségében osztozott az Ifjuság is, mely az ellenfél által elővett intriguek', terrorismus' ellenére is, folyvást adakozott."[38] Az ifjúság Péczely mögé állt az új irodalmi törekvések követésében, és ha el is némult a *Lant*, az ő irodalmi nevelésének eredményeképpen ünnepelhette a kollégium pár év múlva a debreceni diákok nagy irodalmi sikerét. Joggal állapította meg Szűcs István, Péczely tanítványa, majd professzor-társa mesteréről: „Eddig nem észlelt mozgást idézett elő nem csak a tanuló ifjúság, hanem a városi nagy közönség körében is."[39]

Időközben SÁROSPATAKON is megjelent a régóta tervezett zsebkönyv első kötete 1834-ben.[40] A tagok száma most sem volt nagy. A zsebkönyv megjelenése után újabb levelet kaptak a pozsonyi társaság tagjaitól: „Nemes Magyar Társaság! A' buzgó hazafi, ki szüntelen hordja kebelében nemes szeretetét hona iránt, ennek fejlődő miveltségét, 's előbbre haladását tárgyazó minden, még olly csekély, még olly parányi eszközt is nem megvetőleg, hanem valódi örömmel szemlél és vizsgál. — Mit érze szivünk, midőn hallánk S.Patakon is velünk rokon indulattól kisztetett ifjakat egymásnak kezet nyujtva, a' haza' oltárán áldozni; — miként dagad a' keblünk, midőn ezen, velünk — már egyébként is egy czélra való törekedés által — atyafiságos egyesülettel, szorosabban, 's egyszersmind kellemesebben, édesebben kapcsoltatánk-öszve levelezésünk által, — azt magad is nemes társaság előbbi hozzád intézett iratainkból tudhatod. De milly érzetek kelnek most belsőnkben, midőn buzgóságodnak 's fáradozásidnak nemes társaság, nem csak feselő virágit, hanem édes gyümölcseit is szemléljük, azt most akarnók leirni, ha hideg betűkkel azt tenni lehetne. Igen is, örömmel tekintünk mi is *Parthenonra*, melly nem csekély csiráját hordja magában honunk haladó miveltségének; mert nem az ifju-e az, kiből hazája egykor munkás férjfit, és szorgalmas polgárt remélhet 's várhat? De örömünk még nagyobbúl az által nemes társaság! hogy munkásságod' ezen első gyümölcsét téged forrón átölelő testvérednek, társaságunknak ajándékul nyujtád-be. — Vedd ezért meleg 's háladattal teljes

idéztem, *Barcsa János* tette közzé a debreceni főisk. könyvtár R. 472. sz. kéziratából: Adalék a debreczeni Csokonai-síremlék történetéhez. ItK 1908. 498—504. Ugyanő közli a professzorok és Péczely kibékülését szentesítő tanári kari jegyzőkönyv szövegét is: A debreczeni Csokonai-síremlék és Péczely József. ItK 1905. 247—48. Idéz még ez iratokból O. *Nagy Gábor:* A „debreczeniség" alkonya. Debrecen 1939. 6., 8., 13.

[38] Balkányi, 74.

[39] *Szűcs István:* Sz. kir. Debreczen város történelme. Debrecen 1871. III. 965.

[40] SIE jk. 29. 1834. szept. 14-én az első ez évi gyűlésen 500 példány megjelenését említik. L. még a 656—57. lapon.

köszönetünket, vedd ezen szivünkből ömlő ohajtást is; bár *Parthenonod* évek' lefolyta után legszebb, legfenségesb dicsőségében ragyoghasson hazánk térein! Tarts meg egyszersmind emlékezetedben minket is, kik maradunk Pozsonyban Dec. 10kén 1834 a' nemes magyar társaságnak örökös tisztelői. A' pozsonyi m.tanuló társaság tagai, 's ezek' nevében Geduly Tivadar m.k. Titoknok."[41] Elküldték a *Parthenon* első kötetét Kölcseynek is, és a második kötetben közölték Kölcsey buzdító válaszát.[42]

A következő évben is nagyon kevés gyűlésről van meglehetősen szűkszavú jegyzőkönyv, így a *Parthenon* folytatása egyelőre nem jelenhetett meg. 1835 szeptemberében olvashatjuk a búcsúzó Kazinczy Gábor titoknok levelét: „Vajha utódom, erősebb mint én, megtenné azt, mint én gyönge tenni képes nem valék, 's uj virúlatban tünne-fel *Parthenon*, 's ne szálna rá az örök szemrehányás: ifjú tűz, szalmatűz, — ne követné útát az elzengett *Lantnak*!"[43] Ugyanez év novemberében harmadik elnökké választották az eddigi tanárelnökök sok elfoglaltsága és betegeskedése miatt Károlyi István professzort, volt titoknokukat. Károlyi beköszöntő beszédében a „nagy Széchenyit" emlegette, ki „a' nemzet' oltárára" elsőként vitte „gazdag áldozatát". Majoros válaszolt, majd „örömteljes éljenek" után az altitoknok, Tóth Dénes üdvözölte az új elnököt.[44] Ormós László is tagja maradt tovább a társaságnak, bár tanulmányait már befejezte, és előfizetett számukra a kassai *Szemlélő*re és a hozzácsatolt *Literaturai Lapok*ra.[45] Az egyesület élete azonban egyelőre nehezen lendült fel. A fellendülés elsősorban Ormós buzgalmának köszönhető, aki a *Parthenon* második kötetének kiadására is vállalkozott. 1837. február 5-én „T. Majoros Endre' elnöksége alatt szép számmal öszve gyült az egyesület. Elnök ur remegő aggodalommal mondá el, mint siet az egyesület hanyatlásra; buzditá azért a' tagokat".[46] Írt nekik Szemere Bertalan is, elküldte Barkassy Imre udvari ágens ajándékaképpen Schiller minden munkáit. Kölcsey Ferenc is írt a társaságról Ormóshoz küldött levelében: „S az ifjak Patakon állanak-e még azon társaságban, mely nehány év előtt ott alapult? Kár volna, ha társaságok megszünjön. Az ifjunak sokat kell olvasni is, írni is; mert csak olvasgatás és irogatás tesz akár polgári, akár literatori pályára alkalmatosokká. Azért ily olvasó s író társaságok nagy eszközök

[41] Uo. 31. Az 1835. márc. 8-i gyűlésen olvasták fel.

[42] A Kölcseynek dedikált példány jelenleg az OSzK-ban van.

[43] SIE jk. 32. 1835. szept. 13.

[44] Uo. 32—33. 1835. dec. 6.

[45] Uo. 35. 1836. szept. 24. „Felolvastatott — írják — a' Parthenon' Literaturai Lapokban levő bírálata." Kovacsóczy Mihály lapja 1836. aug. 26-i és szept. 16-i, 35. és 38. számában írt hosszabb bírálatot a Parthenonról. L. az 532., 535., 607., 608., 658—59. lapon.

[46] Uo. 36.

a jövendő férfi kikészülésére."[47] A *Parthenon* második kötetét Kölcseynek ajánlották.[48] A kötet megjelenésével azonban egyelőre be is fejeződött az Ifjú Egyesület élete. 1837 őszén arról szól még a jegyzőkönyv, hogy a társaság számára szobát igyekeztek szerezni, ugyanakkor felolvasták a társaságtól megváló Ormós László búcsúlevelét is.[49] Nem derül ki a jegyzőkönyvből, hogy miért, de valószínűleg az országos betiltás következtében 1838 márciusában megszűnik a jegyzőkönyv, és csak másfél év múlva folytatódik.[50]

DEBRECENBEN az Olvasó Társaság élete csendesen folyt az engedélyezett szűk keretek között. Itt is a megfelelő helyiség kérdése foglalkoztatta őket, s Kiss Bálint újabb kérelmével 1837. április 8-án el is érték, hogy a régi „senioralis ház" helyett megfelelőbb helyiséget kapjanak könyveik számára.[51] Kiss Bálint azután el is távozott az iskolából még 1837 végén, és helyére Demeter Józsefet választották az esküdt diákok közül. A jegyzőkönyv könyvbeszerzésekről, ajándékozásokról mond el még egyet-mást,[52] s ezenkívül az egymást váltó elnököket sorolhatjuk fel. Demeter József „Rektorrá lett kinevezése után" lemondott 1838 elején. A társaság nevében Lugossy József köszönte meg a munkáját, majd szótöbbséggel Veress László esküdt diákot választották meg elnöknek, „de a'ki csak a' N. T. és T. Professori Kar' megerössitése után kezdheti el a' reá bizott hivatalt."[53] 1839 augusztusában Veress László „mint nevelői pályára lépendő" lemondott tisztségéről, s utódja Révész Bálint lett.[54] Az ő elnöksége idején zárult a társaság első jegyzőkönyve, amelyben a gyűlések feljegyzésein kívül egy névsor található 199 tag nevével. Pénztári számadás után a társaság könyvtárának a lajstroma következik még a jegyzőkönyvben 400 kötet könyvről.[55]

Az Olvasó Társaság csendes munkája mellett Péczely néhány tanítványának nagy irodalmi sikere hozta mozgásba a debreceni kollégium ifjúságát. Már az is büszkeséggel tölthette el őket, hogy Papp Endre, előbb

[47] *Kölcsey:* ÖM. Bp. 1960. III. 767—68.
[48] Parthenon II. 1837. L. még a 41—42. lapon.
[49] SIE jk. 38. 1837. nov. 25. és 26.
[50] Uo. 39. lapnál szűnik meg a jegyzőkönyv 1838. márc. 20-án, a 41. laptól „költői művek és bírálatok" következnek a 233. lapig, néhány üres lap után a 239. lapon 1839. nov. 24-én folytatódik a jegyzőkönyv.
[51] DOT jk. 13—14. 1837. ápr. 8.
[52] Ezekkel az adatokkal a könyvtárakról szóló fejezetben foglalkozom.
[53] DOT jk. 16. 1837. kisasszony hava: Demeter József megválasztása, leköszönése uo. 25. 1838. böjtelő hó 18.
[54] Uo. 33. 1839. aug. 21.
[55] A könyvek jegyzékét l. a 391—92. lapon, a tagnévsort a 729—38. lapon.

debreceni, ekkor pataki diák, megnyerte a Kisfaludy Társaság balladapályázatának első díját 1838-ban és 1839-ben Béla és Géza című balladáival. A következő évi balladapályázat nyertesei még debreceni diákok voltak: Nagy Imre és Szilágyi István.[56] Toldy és Jósika azonnal értesítették Péczelyt: „Öröme kettős volt a Társaságnak, mert e hangok olly vidékről zengenek át hozzánk, melly sok ideig más oldalt foglalt el közös literaturánk mezején; de mióta a Tekintetes Ur olly buzgón kezdé ama régi díszű magyar főiskola nevendékeit a kor haladásába, nyelvben és szépművészetekben, bevonni, több talentumok fejlesztése által sikerült magára vonni a haza' köz figyelmét. E legújabb költői próbatételek mutatják, hogy ... a hintett magvak maholnap szép gyümölcsöket igérnek."[57] Nagy Imre hat nappal a Kisfaludy Társaság jutalmazó ülése előtt, nem egészen 23 éves korában meghalt. Ez a tragikus esemény még meghatóbbá tette a félig öröm-, félig gyászünnepélyt, amikor 1840. március 1-én Péczely átadta a nyert emlék-billikomokat. Mély részvétet keltett az ifjú költő halála a Kisfaludy Társaságban is, ahol február 18-án felolvasták Nagy Imrének pár nappal halála előtt írt *Hattyúdalát*. Jósikának Péczelyhez intézett részvét-irata szerint „nem maradt szem szárazon".[58] A billikomok átadásakor Péczely, aki nevelési célkitűzéseinek igazolását láthatta, nagy buzdító beszédet mondott: „... három év alatt ... már négy babérkoszorú, tehát minden a' költői osztályban nyerhető jutalom, nyerve mind, iskolánkból vagy nem rég, vagy még ki sem kelt társaitok által, nyerve nyilván mind azoknak élénk részvéte, helyeslő, 's egyszersmind lelkesítő tapsai között, kiknek rég hazafi óhajtása volt: bár ezen szépen virágzó, legnagyobb tiszta-magyar ajku főiskolában Róma' és Hellas' izlést, 's elméket formáló nagy classicusai mellett általjában több figyelem fordíttatnék a' hazai nyelv' és literaturára. Íme most tettel bizonyítva, hogy a' réginek szerelme nem oltotta ki hazafi kebleitekből az újnak, a' nemzetinek sokkal természetesb, mindenen felül állni tartozó, czélra egyedűl vezető szerelmét; hogy a' kor' előrehaladtával előre törekedtek ti is; 's hogy minden tisztelet mellett is, melylyel, mint kell, ama' régi nagy példányok iránt viseltettek, azokat, illő méltánylással, hazánk' minden el nem fogúlt értő férfiai, minden, virágzó nemzeti literaturával biró, mivelt népek' példájaként, csak eszközül, nem czélul tekintitek. Rajtatok függnek a' haza' szemei; törve társaitok által az út. Haladni ezen kettős kötelességtek; vesztegelni kettős szégyen, kettős, hon és iskola

[56] *Nagy Imre:* Árpád, és *Szilágyi István:* Árpád. Vö. Athenaeum 1840. I. 249., 266. és 280.

[57] *Zsigmond Ferenc:* i. m. 95.

[58] Uo.

elleni, árulás lenne. Előre tehát a' megkezdett pályán, előre ifjú barátim!"[59]

A debreceni diákokat már nem kellett nagyon buzdítania Péczelynek. Tanári engedély hiányában 1839 óta titokban gyűléseztek a városban, felolvasva és megbírálva egymás munkáit, s a társaság vezető tagjai között ott volt a díjnyertes Szilágyi István is, egyébként Arany János barátja, aki Aranyt a Toldi megírására és beküldésére ösztönözte. A titkos Egyesület története azonban már következő fejezetünkbe tartozik.

[59] Athenaeum 1840. I. 362—68. „Kisfaludy-társaság' ünnepe Debreczenben."

A KISPAPOK MAGYAR GYAKORLÓ ISKOLÁI

A PESTI szemináriumban élt leginkább a haladó világi törekvésekkel való lépéstartás vágya, mint ezt a tízes években már láttuk. A közben megszűnt társasági munkát 1829-ben próbálták újra kezdeni a kispapok. Ihász György, cisztercita szerzetesnövendék felszólította társait, hogy alapítsanak magyar társaságot, s a többiek lelkesen fogadták a javaslatot.[1] Társaságukat azonban, amely már nemcsak a régi irodalmi-nyelvi törekvéseket tűzte maga elé, hanem a reformkori társadalmi haladás gondolatát is képviselni akarta, az elöljáróság csírájában elfojtotta a nemzetiségi torzsalkodásokra való hivatkozással. Ihász nem nyugodott bele a tilalomba, s 1830 tavaszán összegyűjtötte társait új társaság alapítására. Ezen a gyűlésen beszédet mondott társaihoz, és egy értekezést is felolvasott „a nemzeti nyelv becséről".[2] Beszédének hatására 19 kispap nyilvánította belépési szándékát. Ihász Györgyöt elölülőnek kiáltották ki. A társaság életének további alakulásáról forrásaink ellentmondóak. Brisits szerint Ihász társasága titokban szervezkedett. Ennek radikális szellemétől és tiltott formájától a magyar kispapok egy része is visszariadt, ezért Somogyi Károly és Nagy János vezetésével külön tömörült, és 1830-ban megkapta az elöljáróság engedélyét az új társaság megalapítására. Szerinte Somogyiékkal szemben állt Ihász vezetésével egy liberálisabb és világibb színezetű csoport, de végül az igazgatóság a Somogyi és Nagy vezette társaság engedélyét is visszavonta.[3] Séda ilyen politikai különbségekről semmit nem ír, szerinte Ihász elölülővé választása után kiküldték Somogyi Károlyt és Nagy Jánost az akkori igazgatóhoz, akinek helybenhagyó, sőt buzdító határozatát 1830. június 13-án (III. rendes gyűlésükön) ismertették. Időközben rendszabályokat is készítettek, azokat július 1-i gyűlésükön fel is olvasták, majd Ihászt ünnepélyesen beiktatták, s ő kiosztotta a tagoknak az év végéig elvégzendő munkákat. Ezután gyűléseiken felolvasgatták eredeti vagy fordított műveiket, bírálatokat mondtak. Séda idézi a társaság később kelt, a kezdetre vonatkozó jegyzőkönyvét is: „Igy kezdénk azon drága hazának, melynek ölében születtünk, körében létezünk, javaival élünk, munkásan, hasznosan élni egész kész-

[1] Séda, 25.
[2] Uo. 32—34.
[3] Brisits, 62—63.

séggel szentelvén a mi gyenge erőnktől kitellett áldozatot oltárára."[4] Nyár végéig működött a társaság, akkor az igazgató — Séda szerint — felsőbb tilalom miatt az engedélyt mégsem adta meg.[5] A következő tanév így társaság nélkül indult.

1831. február 14-én Csajághy Sándor és Boross Károly újra a főigazgatóhoz fordult engedélyért. Az biztatta őket, de a társaság biztosítása céljából egyenesen a hercegprímáshoz, Rudnay Sándorhoz utasította kérésüket. Levélíró bizottságot neveztek ki, amely megfogalmazta a kérvényt, s azt harminc jelentkező kispap írta alá. Május 8-án meg is kapták Rudnay engedélyét, illetőleg „alapítólevelét". Így adott erről hírt később a *Figyelmező* is, amikor a kispapok Munkálataival foglalkozott: „Lelke' nemes ösztönétől buzdítva a' választott pesti nevendékpapság, már 1830ban összeállottak a' jelesek' jelesbjei, a' lelkesb magyar ifjak, hogy kebelökben magyar társaságot állítsanak. Hogy pedig ezt lappangás' gyanúja nélkül, szabadon és nyilván tehessék, először is közvetlen igazgatójokhoz folyamodtanak, ki hogy az intézetnek nagyobb nyomatékot és állandóságot szerezzen, a' még akkor élő primás érsekhez, Rudnay Sándorhoz utasítá a' folyamlókat, ki is elég bölcs volt, nem csak el nem nyomni e' szép ösztönt gyámataiban, sőt szándékokat igazolva s jóvá hagyva, azt még nevelni is; egyszersmind »magyar gyakorló iskola« névvel kívánta neveztetni ez uj intézetet, mellynek kitűzött czélja lenne: honi nyelvünk' mívelése az egyházi tudományokra nézve, 's a' fiatal papság' öntökéletesedése."[6] Maga Rudnay körvonalazta az engedélyezett „Gymnasium Hungaricum" alapszabályait, s ezek alapján alkották meg részletes rendszabásaikat. Célkitűzésükkel, hogy tudniillik a magyar nyelvet „az isteni tudományokban" óhajtják művelni, eleve korlátozta a társaság működését a teológia területére. 1831. június 2-án volt a tisztválasztó gyűlés, amelyen Nagy Jánost választották meg elölülőnek. Ihász és Somogyi már nem voltak a majdnem 30 főt számláló tagság sorában, nem sokkal a társaság megalakulása után búcsút mondtak az intézetnek. Bár a prímás engedélye mindenkire vonatkozott, az iskolai elöljáróság tanulmányi okokra hivatkozva az elsőéveseknek, sőt több évben a másodéveseknek is megtiltotta a társaságban való részvételt, illetve csak hallgató tagok lehettek.[7] Voltak tiszteleti tagok is, akik pénzzel támogatták a társaságot, de nem dolgoztak. 1838-ig egyre szaporodott a vidéki levelező tagok száma, akik más kispapi szemináriumokban tanultak. Nyilvános örömünnepélyeket is rendeztek minden év április 27-ét követő vasárnapon az

[4] Séda, 35—36.
[5] Uo. 37. Az évkönyvekben nem talált rá utalást.
[6] Figyelmező 1837. 19. sz. 152.
[7] Séda, 45—46.

alapításra emlékezve. Ezeken elöljáróik és más meghívott vendégek is megjelentek.

Munkásságukra, a hercegprímás által megjelölt célkitűzés értelmében is az volt jellemző, hogy külföldi teológiai műveket fordítottak magyarra, eredeti dolgozatot nagyon keveset írtak.[8] Vers csak elvétve fordult elő. 1836-tól tagja volt a gyakorló iskolának Sulyánszky Antal, az ő hatására volt némi fellendülés a költésben is. Legnagyobb vállalkozásuk, amely a kor vezető íróinak a figyelmét is felhívta rájuk, *Munkálatok* című kiadványuk volt. 1832. február 5-én határozták el, „hogy a M. Iskola Tagjai által készítendő munkák a ‚Pesti Növedék Papság' Magyar Iskolájá'-nak czime alatt bocsáttassanak napfényre".[9] Határozatuknak megfelelően el is készült egy év múlva a *Munkálatok* első kötete: „Boross Károly ur rövid beszéddel jelenté első évi munkálatainknak a sajtó alól kiszabadulta által régi forró óhajtásunknak már egyszer beteljesedését."[10] Munkásságukra legelőször természetesen Guzmics Izidor figyelt fel, aki már 1832-ben több levélben biztatta őket munkálkodásra, s azt is kilátásba helyezte, hogy munkáikat különböző egyházi folyóiratokban elhelyezi: „Milly gyönyörű az — írja —, mikor az ifjú erők egyesülnek munkára! mennyi ösztön ez egymásra nézve! mennyi remény a közjónak előmozdítására!" „Tehát rendes üléseket, rendes Előlülő alatt rendes Jegyzővel és Jegyző könyvet tart ez a nevendék társaság?" — kérdezi következő levelében. „Mennyi reménye, s milly szépen fejlik igy a Hazának, a Nemzeti Magyar Egyháznak!" — „Csak arra kérem a Társurakat — írja ismét —, hogy hozzám intézendő munkáikban kerüljenek ki minden feszes dogmatismust, metaphysikálást és polemisálást..."[11] Döbrentei is írt nekik levelet, már a *Munkálatok* megjelenése előtt: „Tisztelendőségtek szép-lelkű törekedéseit én kimondhatatlan örömmel nézem. Az ifju kornak teljes erejében veszik nemes kebelbe föl a mi nemzeti nyelvünk tisztítása, meglelkesítése körül jó történt, s azt terjeszteni, emelni fogják, sőt teljesíteni ön erejükkel a még pótolandót."[12] Döbrenteihez hasonlóan a magyar nyelv ápolásáért dicsérték a kispapokat Toldy Ferenc és Horváth István is, akikhez eljuttatták *Munkálataik*at. Toldy írja 1836. január 12-én: „A tegnapi ülésben volt szerencsém a' pesti nevendékpapság' m. iskolájának tudományos munkálkodásai' becses gyümölcseit az academiának bemutatnom; s ez kedves kötelességemmé tette azokat Önnek 's megbi-

[8] Uo. 77—82.

[9] Uo. 95. jegyzet. Idézi az eredeti jegyzőkönyvből.

[10] Uo.

[11] 1832. márc. 18-án, máj. 8-án és máj. 16-án kelt leveleiből, melyeket Séda (315—17) közöl.

[12] 1832. máj. 30-i levél. Idézi Séda, 318.

zóinak megköszönni; egyszersmind pedig abbeli örömet kijelenteni, hogy országunk első státusa a' Tiszt. Urakban egykor olly lelkes, buzgó, hivatásokat egész terjedésében felfogó polgárokkal fog gyarapodni. Vajha az a lélek, melly Önöket egyesítette, sohasem hagyná el azt a' házat, mellynek a' Tiszt.Urak' hazafiui szép érzése és szerény munkássága dicsőségére szolgál; vajha példájok lelkesítené honunk' egyéb egyházi nevendékeit is, hogy illy testületekbe összeállván, ők is érdemeket szereznének magoknak azon nyelv körül, melly a Pázmányoknak és Káldiaknak annyit köszön, 's vajha e' buzgóság, hazafiui erős szándék 's a' nemzeti méltóság' szeretete soha nem hagyván el Önök' 's minden társaik' kebleit, a' haza folyvást gyönyörködtetnék munkásságok' szerencsés gyümölcseivel. — Legyenek a' Tiszt. Urak meggyőződve arról, hogy az academia különösen becsüli hazafiui iparkodásaikat."[13] Horváth István a Széchényi könyvtár őreként kapott tőlük a *Munkálatok*ból, s erre válaszolt 1837. június 28-án. Levelében ő is nyelvművelő törekvéseiket üdvözli lelkesen, s arra biztatja a kispapokat, hogy a nemzeti gondolat mellé álljanak: „Halladjatok előre a' kedves pályán férfiui erős kebellel; ápolgassátok a' mindinkább éledő 's emelkedő Nemzeti Nyelvet; bővitsétek és tágitsátok közöttünk a' Tudomány határát; törekedjetek nyomos eredetiségre; ditsőitsétek a' Magyar Sion bértzeit."[14] Hasonló gondolatokat keltettek Széchenyiben is az ajándékba küldött *Munkálatok*, melyeknek a megköszönésére két levelet is írt hozzájuk 1837-ben és 1839-ben: „Méltán örvendezhet a haza is, melly serdülő vallás-szolgáiban századunkhoz illő olly mivelt kereszténeket, 's hű polgárokat szerencsés birhatni — írja —, minőknek e nagyérdemű Iskola tagjait, hozzám intézett soraikban nyilvánitott nézeteik, 's hont-ölelő szeretettel teljes érzelmeik bizonyitják." — „De hála még inkább önöknek szeretett Hazánk' nevében! — írja azután — azon állhatatos buzgalomért, mellyel nemzetiségünk ügyét, az ember' legmagasabb érdekével kötve össze a' szent vallás' és édes honi nyelvünk' kölcsönös javára legbiztosb sikert eszközölhető egyházi körükben ügyekeznek előmozditani."[15]

Ami ezeket az elismerő sorokat kiváltotta, nyilvánvalóan nem volt rokonszenves az egyházi vezetők előtt, bizonyára nem tetszett nekik, esetleg veszélyesnek is tartották, hogy a nemzeti, tehát világi kérdések foglalkoztatják a kispapokat, s igyekeztek őket kivonni a reformkor hatása alól. Így a pesti kispapok gyakorló iskolájának az ügyeibe is beleavatkozott Gyarmathy János tanulmányi felügyelő 1837-ben. Séda ugyan azt írja, hogy viszályok romlással fenyegették az iskolát, s ezért helyes volt,

[13] Közli Séda, 319.
[14] Levelét közli Séda, 321.
[15] Széchenyi 1837. július 15-én és 1839. okt. 22-én kelt leveleit Séda (322—24) közli.

hogy „rögtönző tetterély s parancsoló méltósággal lépett az iskolába" s „az utókor hálát adhat" ezért neki.[16] Az egyébként nagyon lojális Séda is elárulja azonban munkájának másik helyén, hogy Gyarmathy intézkedései korántsem csupán a Gyakorló Iskola fennmaradását célozták. Megtudjuk például, hogy „1837-ben Gyarmathy János tanulmányi felügyelő megkövetelte, hogy a veendő könyvek címét nála jóváhagyás végett előre jelentsék be",[17] s ugyancsak a könyvtárral kapcsolatban azt is, hogy 1837-ig kívülálló világiak is olvasták a könyveket, s ezt Gyarmathy megtiltotta.[18]

A gyors és erőteljes egyházi beavatkozásnak sikerült is a kispapok társaságait a következő évtizedben teljesen elszigetelnie a kor haladó mozgalmától. A pesti kispapok Gyakorló Iskolájának az életét egyelőre a pesti árvíz is megzavarta 1838-ban, amely a szeminárium épületét úgy megrongálta, hogy összeomlásától kellett félni.[19]

Munkásságuk a harmincas években többfelé visszhangot keltett a vidéki kispapi szemináriumokban, amelyekből, mint említettem, levelező tagjaik is voltak. Ezek a szemináriumok a pestit tekintették mintaképüknek, elkérték alapszabályait, némelyik jelentette is levelében, hogy a pestiek mintájára ott is megalakult vagy átalakult a kispapok Gyakorló Iskolája.

Pesti mintára alakították át a kispapok társaságát EGERBEN is. Az egri kispapok Magyar Olvasó Társasága már 1830-ban megalakult, s eleinte a protestáns magyar társaságokéhoz hasonló célkitűzéseket vallott, a világi irodalom is munkálkodásának a tárgykörébe tartozott. Feltételezhető, hogy tudomásuk is volt ezekről a társaságokról, talán legjobban a pozsonyit ismerték, amelynek egyik örömünnepén éppen a harmincas évek elején — mint Szemere Sárospatakra írt leveléből értesültünk — Pyrker érsek is megjelent. Bizonyára hatással volt a társaságra az érsek irodalmi munkássága és pártfogói működése is. Ezzel magyarázható, hogy az egri kispapok köréből kerültek ki irodalmunkban is számon tartott, ha nem is első vonalbeli tehetségek: Tárkányi Béla, Páyer Antal, Zalár József. „Ez a kispap-nemzedék — írja Brisits — irodalmibb hajlamú és képességű, mint bármelyik szemináriumé." Verseny címmel kéziratos hetilapot szerkesztettek, s az első években farsangi estéken előadták Tárkányi

[16] Séda, 68.
[17] Uo. 132.
[18] Uo. 134.
[19] Uo. 77.

Béla vígjátékait.[20] Társaságuk szervezetét azonban a pesti kispapok példájára már 1835-ben módosították, és célul „a vallásos szellemtől vezéreltetett elme, s nyelvbeli művelődést" tűzték ki.[21] Így ez a társaság sem léphetett ki a szigorú egyháziasság korlátai közül.

Pesti hatásra alakult a NAGYSZOMBATI kispapok Honi Nyelvgyakorló Egyesülete is 1832. május 1-én.[22] Talán a földrajzi közelség miatt is hatott rájuk a soproni és pozsonyi társaság, ami abból is gyanítható, hogy az egyházi lapokon kívül járatták a *Tudományos Gyűjteményt*, amely elég gyakran írt ezekről a társaságokról. Ennek a kispapi egyesületnek a célja a nyelv gyakorlása és gyarapítása volt, elsősorban a hittudományi irodalom magyarítása. Ebből a célból latin és görög egyházi szerzőkből fordítottak. A világi irodalomból is eljutott hozzájuk valami, legalábbis katolikus papok költeményei, így például Pázmándi Horváth Endre kisebb költeményei megtalálhatók voltak könyvtárukban. Működésük nem tartott sokáig. Alig két év után, 1834-ben felsőbb parancsra megszüntették az egyesületet, azzal a megokolással, hogy a kispapokat elvonja tanulmányaiktól.[23]

A VESZPRÉMI szemináriumban 1836-ban néhány növendék a pesti iskola buzdítására „inkább magánjellegű, mint nyilvános" kört alakított. A tagok tudományos és szépirodalmi dolgozatokat írtak, s a sikerültebbeket Bimbó című írott hetilapban közzétették. Gyűléseik magánjellegű összejövetelek voltak.[24]

TEMESVÁRON még 1828-ban „valószinü ... hogy csak rövid ideig létezett" egy magánjellegű, szervezet nélküli kör a nyelvápolás céljával.[25]

[20] Brisits, 84. Lapjukról és színelőadásaikról Toldy ír: Tárkányi (Viparina) Béla József költeményei (Pest 1857) c. kötet elején, a szerző életrajzában. Az egri kispapi társaság szabadságharc előtti iratait hiába kerestem Egerben, így róla csak másodkézből, nyomtatott források alapján írhatok.

[21] Uo. Séda (109—10) szerint csak 1838. dec. 27-én kereste fel levelével az egri olvasó társaság a pestit.

[22] Brisits, 73—75. Séda (26—27) szerint Temesvárott volt már 1828-ban „olvasó társulat", Nagyszombatban pedig „még azelőtt valami magyar társulat létezett".

[23] Brisits, 75.

[24] Baán, 212—13. Séda (110) is említi, hogy 1836. okt. 20-án elkérték a pestiek alapszabályait.

[25] Baán, 209. Séda, 26.

Hasonló társaság alakulásáról számolnak be a pesti Gyakorló Iskolához írt levelükben a BÉCSI Pázmáneum növendékei is, erről azonban semmi közelebbit nem tudunk.[26]

Itt kell megemlítenünk, hogy a PESTI piarista diákok kiadtak 1833-ban egy kötetnyi verset, arra vonatkozólag azonban, hogy társaságot is alapítottak volna, nincs adatunk.[27]

[26] Séda (109—10) említi a fehérvári és nyitrai kispapokkal együtt, de nem világos, hogy melyik évekből. Fehérváron és Nyitrán ugyanis csak a negyvenes években alakult társaság. L. a 310—12., 316. lapon.

[27] Jelenkor 1833. aug. 3. 62. sz. 489—90. A tudósító kiemeli Flaskai István, Tóth Lajos, Gorove István, Beöthy Mihály nevét.

A „FIATAL MAGYARORSZÁG" AZ ISKOLAPADOKBAN

1838—1848

TANÁRELNÖKÖK „TÁRSASÁGA"

Mielőtt a hazai társaságoknak a betiltás után újra induló mozgalmát részletesen megismernők, külön fejezetet kell szentelnünk egy külföldi magyar társaságnak. Pontosabban: a Berlinben tanuló magyar diákokkal és fiatal tanárokkal kell foglalkoznunk. Lehetetlen ugyanis a negyvenes évek társaságainak felvirágzását kapcsolatba nem hoznunk a berlini egyetemen megforduló magyarokkal. 1835-ben engedélyezte a bécsi kormány, hogy magyar diákok a bécsi egyetemen kívül az új berlini egyetemet is látogathassák.[1] Azt hitték Bécsben, hogy a porosz kormány felügyelete elég biztosíték a forradalmi gondolatoknak az egyetemtől való távoltartására, s így nyugodtan kiengedhetők oda a tanulni vágyó protestáns magyar fiatalok. A bécsi egyetem katolikus jellege miatt ugyanis a protestáns egyházak többször szorgalmazták valamelyik külföldi protestáns egyetem látogatásának az engedélyezését. Elsősorban a protestáns kollégiumok diákjai keresték fel tehát a berlini egyetemet, s onnan az új filozófiai irányzat híveiként mint hegeliánusok tértek vissza, hogy elfoglaljanak egy-egy katedrát a kiküldő iskolákban. Éppen azok az iskolák küldték ki legjobbjaikat, amelyekben az itt tárgyalt társaságok is létrejöttek. A hegeli tanok, a népköltészet iránti érdeklődés és Diesterweg pedagógiai elveinek megismerése mellett innen hozhatták vissza a különféle iskolákból összekerült leendő tanárok az ifjúsági társaságok fejlesztésének a tervét is. Már az egyetemi hallgatók berlini tanulmányainak engedélyezése előtt kint járt néhány fiatal tanár: Tarczy Lajos, Taubner Károly, Warga János és Szeremley Gábor. Az utóbbi hárommal találkoztunk már a soproni, illetve a pataki társaságban, és bizonyára nem véletlen, hogy Tarczy Lajos hazatérve Berlinből alapító tanárelnöke lett a pápai Képzőtársaságnak. Hadd idézzem itt, amit Jókai ír róla visszaemlékezéseiben: „Tarczy Lajos volt a legkitűnőbb tanár a főiskolában. Ő magyarázta a

[1] *Zoltán Papp—Béla Szentiványi:* Hundert Jahre Bund ungarischer Hochschüler Berlin, Ungarische Jahrbücher 1942. okt. 1—28.

természettant és a felsőbb matézist. Eleve ugyan arra volt hivatva, hogy a filozófiát tanítsa: arra készült a németországi egyetemen, ahová a szuperintendencia költségén küldetett ki — ámde amint hazakerült, s elfoglalta katedráját, akkor vették észre, hogy »Hegel« filozófiáját tanítja. Hanyatt esett ijedtében minden vaskalap. Elförmedt Bergengócia: »mi a Kantunkat nem hagyjuk!« A hégelistát lehúzták a katedrából, s megtették fizikai tanárnak. Annak is kitűnő volt. Tankönyve ma is használható. Akkor ez volt az egyedüli nyomtatott fizika. Hát még az előadása! Azt élvezet volt hallgatni!... De az iskolán kívül is folyton gondja volt a tanítványaira. Nemcsak tanítónk, hanem nevelőnk, vezetőnk volt."[2] Valóban ez a néhány fiatal tanár volt a hegeli tanok első terjesztője nálunk. Szempontunkból azonban most az a fontosabb, hogy Taubner Károly is új iskolai társaság alapító tanárelnöke lett: ő kezdeményezte a pesti evangélikus líceum társaságát. Szeremley Gábor pedig Patakra tért vissza, és mint tanár is részt vett az akkor már Szépműegylet nevet viselő társaság munkájában, 1841 decemberétől 1843 júliusáig helyettes tanárelnöke volt. Lemondásának, láttuk már, valószínűleg politikai, vagy legalábbis olyan világnézeti okai voltak, amilyenek miatt Tarczynak is katedrát kellett cserélnie.

A császári engedély kiadása évében került a berlini egyetemre (ugyancsak két irodalmi diáktársaság éléről) Kriza János és Székács József. A hazatérő Kriza, most már mint kolozsvári unitárius lelkész, talán azért is irányította olyan buzgalommal az unitárius társaság életét, mert Székácstól a soproni és az eperjesi társaságról is hallhatott, s egymást kölcsönösen megerősíthették abban a meggyőződésükben, hogy ezek a társaságok milyen fontosak. Krizával együtt kellett volna Berlinbe mennie Szentiváni Mihálynak is, akit azonban hosszú huzavona után, mint számontartott veszedelmes rebellist, nem engedtek külföldre. Így csak közvetve, Krizától hallhatott arról a népköltészet iránti érdeklődésről, amely a berlini egyetemen a Grimm-testvérek nyomán szintén felszedhető újság volt külföldi diákok számára. Hegel filozófiája kevésbé hatott Krizára, de bizonyos, hogy Grimm *Mythologiája* nagy hatást gyakorolt rá, és a *Remény* írógárdájának népköltészet iránti érdeklődését többek között ez a hatás is élesztette.[3]

1839/40-ben még csak négyen voltak magyar diákok Berlinben, 1841/42-ben már huszonöten. Ide is elküldték az iskolai társaságok „képviselőiket". Ott volt több nagyenyedi diák, köztük Gáspár János, Mentovich Ferenc, Sükösd Samu, Takács János; Kolozsvárról Sándor József

[2] *Jókai Mór:* Az én iskolatársaim. Írások életemből. Válogatott művei. Bp. 1960. 30—31.

[3] *Horváth János:* A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig, Bp. 1927. 318—48.

és Berde Áron; Eperjesről Haan Lajos, Kramarcsik Károly, Greguss Ágost; Sopronból Győry Sándor; Pozsonyból Terray Károly; Debrecenből Irinyi József. Ők nem Berlinből hozták a társasági eszmét, mint esetleg Tarczy, hanem innen vitték oda, s 1842. július 18-án Gáspár János vezetésével társaságot alakítottak.[4] „Ennyien lévén — írja naplójában Haan Lajos —, egy öszvejövetel alkalmával elhatároztuk, hogy némi emléket hagyandók magunk után, magyar társaságot és magyar könyvtárat állítunk. Az ige csakhamar testté lőn. Irinyi és Sándor József kidolgozták az alapszabályokat, azok Sándor József lakásán felolvastattak, helyben hagyattak, 's mindnyájunk által aláirattak. Ugy tudom, hogy a' könyvtár is tetemesen szaporodva létez, a' társaság is virágzik mind e' mai napig."[5] Megfordult a negyvenes években egyébként még néhány tanárelnök is Berlinben: 1841-ben Szász Károly és Brassai Sámuel, 1844-ben Erdélyi János, 1845-ben Hunfalvy János, az enyedi, kolozsvári, pataki és késmárki társaság pártfogói, illetve későbbi tanárelnökei, s 1846 nyarán megfordult itt az eperjesi társaság egyik büszkesége, Kerényi Frigyes is.[6]

A Gáspár János által alakított társaság száz esztendeig állt fenn. Emlékkönyvébe évről évre bejegyezték magukat a Berlinben tanuló magyar diákok. Az Emlékkönyv tartalmazza egyrészt a gyűlések jegyzőkönyveit és a társaság szabályait, másrészt a Berlint járt magyar diákok neveit. Hasznos útmutatásokat is ad a Berlinbe érkező diákoknak lakás-, tanulmányi és egyéb ügyekben. Foglalkozik végül a magyar könyvtár kérdésével is. Az egyesület legfontosabb célja talán a könyvtár fejlesztése, benne a magyar irodalom legjobb alkotásainak összegyűjtése volt, mert a jegyzőkönyvben azt írják, nagyon fájdalmasan esik nekik, hogy két-három évi tanulmány-idejük alatt a fiatal magyar irodalom alkotásait nélkülözniük kell, pedig erre külföldi tanulmányaik során is szükségük lenne, éspedig nemcsak a szépirodalomra, hanem a tudományos szakirodalomra is. A könyvtár szabad ajándékozások, pénzadományok és a szerzők ingyenes példányai útján növekedett. A társaság elölülője és adminisztrátora a könyvtárőr volt, akit félévenként szótöbbséggel választottak. A könyvtárőr feladata volt, hogy minden Ber-

[4] Z. *Papp—B. Szentiványi:* i. m. 6.
[5] Haan, 20/a.
[6] Z. *Papp—B. Szentiványi:* i. m. 6. Az ismertetésből azt is megtudjuk, hogy 1843-ban a Berlinben hangversenyező Liszt Ferenc is beírta nevét az Emlékkönyvbe, s említik még a szerzők a fentebb felsoroltakon kívül Reguly Antal és Kertbeny Károly nevét, akiknek hazai társaságokkal való kapcsolatáról nincsenek adataink. Haan Lajos is említ még több diákot naplójában, akiknek egyikemásika tagja lehetett valamely itthoni társaságnak is. Csulak Dániel, Kis Ferenc, Tóth Ferenc, Nagy Áron, Futó Dániel és gr. Teleky Sándor neve szerepel még nála.

linbe érkező magyar diáknak felvilágosításokat adjon, bevezesse őket a társaság életébe, ezenkívül ő volt a könyvtáros és a könyvbeszerző. A társaság könyveit és Emlékkönyvét a lakásán őrizte, s félévenként rövid hírt közölt a könyvtár helyzetéről a *Pesti Hírlap*ban.[7] Lakásán tartották a gyűléseket is barátságos beszélgetés formájában. Gáspár 1842-ben és 1843-ban több magyar újságnak is küldött híradást a társaság kulturális munkájáról, és 500 darab tájékoztató röplapot is nyomatott, hogy a vállalkozást ismertté tegye. Javaslatára az alapítók távozása után a társaság könyvtárát a berlini egyetem könyvtárának adták át, ahol mint „Magyar Könyvtár" elkülönítve álltak ezek a könyvek később is. 1845-ben részt vett a társaság a Diesterweg professzor tiszteletére rendezett ünnepségen is. A tagok átnyújtottak neki egy ezüst serleget ezzel a felirattal: „Es gibt keine edlere Kunst als die des Menschenbildners. Zum 25. Jubelfest Herrn Dr. Diesterweg. Die Ungarn in Berlin. Den 3. Juli 1845."[8] A társasággal nemcsak egyetemi hallgatók voltak kapcsolatban. 1842 és 1846 között 72, vándorlása közben Berlinbe érkező magyar iparos legény is beírta nevét az Emlékkönyvbe. 1846. július 15-én megalakult a berlini Magyar Egyesület, amely az egyetemi hallgatók társaságának feladatait részben átvette. Ettől kezdve a társaság a könyvtár ápolását és a kulturális munkát tartotta szem előtt, a segélynyújtási és közéleti feladatok a berlini Magyar Egyesületre hárultak.

[7] *Z. Papp—B. Szentiványi:* i. m. 7.
[8] *Z. Papp—B. Szentiványi:* i. m. 10.

PETŐFI NYOMÁBAN

A negyvenes évek evangélikus iskoláiban működő társaságok élettörténetét nem önkényesen foglalom össze a fenti címmel. Nem is a nagy egyéniség fényéből akarok lopni valamit a társaságok számára. Egyszerűen abból a tényből indultam ki a címadásnál, hogy az evangélikus társaságok közt alig van olyan, amelyben Petőfi meg ne fordult volna. Igaz, hogy más fejezetbe kerülő társaságokban is forgolódott, sőt a pápai Képzőtársaságnak röviddel megalakulása után egyik kiemelkedő tagja volt. Később az egri, debreceni, majd a pataki ifjúsággal is volt találkozása. De az evangélikus iskolák társaságait legegyszerűbben úgy járhatjuk végig egy fejezetben, ha az ő életútját követjük.

Legelőször SELMECEN jelent meg költőnk, ahol Homokay távozása után is tovább folyt a társaság élete. Egyelőre maguk közül választottak elölülőt.[1] Petőfi selmeci diákoskodásának az évében Szeberényi Lajos volt az elölülő, Domanovszky Endre pedig a főjegyző. Petőfit, bár csak első éves rétor volt, rendes tagnak vették fel. Dicséretére válik néhány selmeci diáktársának, hogy a kisdiákban mindenki más előtt megsejtették a jövő nagy költőjét. A társaság jegyzőkönyvében olvashatjuk róla, hogy kétszer szavalt, s mindkét ízben „közdicséretet" érdemelt. Két ízben bírált is, és két alkalommal bírálta Szeberényi Lajos az általa benyújtott egy-egy verset, s azokat a társaság tagjai érdemkönyvbe írásra méltónak találták. A költő sajátkezűleg írta be versét első ízben az érdemkönyvbe. A második alkalommal 1839. február 16-án mint az iskolai pályától és tőlük is búcsút vett társukról beszél a jegyzőkönyv a költőről (febr. 15-én hagyta el Selmecet), s azt olvashatjuk, hogy versében a költészet „kecse ... oly kitünő volt", hogy „meglepve" figyelniük kellett, s „egy szivvel szájjal" óhajtották munkáját az érdemkönyvbe beírni.[2] Ezenkívül csak azt jegyezte föl a társaság életéről

[1] 1835/36-ban Kicska Dániel, későbbi szarvasi tanár, 1836/37-ben Jancsovics Pál, később Békés megyei alispán volt az elölülő, utánuk Szeberényi Lajos következett 1838/39-ben. Breznyik csak őket említi (II. 449).

[2] Breznyik, II. 450. Vö.: Ferenczi, I. 115—17. *Versényi György:* Petőfi Selmecen. Koszoru 1881. VI. 91. Hatvany, I. 347—61. — A társaságnak az 1838/39. tanévben készült jegyzőkönyve jelenleg a selmecbányai múzeum igaz-

Breznyik János, első történetírója és tanárelnöke, hogy az 1839/40. tanévtől Molitorisz Károly, volt soproni tag, a magyar nyelv és irodalom tanára vezette a társaságot, majd 1841 őszétől a szabadságharcig ő maga. Van még egy adatunk arról is, hogy a hagyományos selmeci—pozsonyi társasági kapcsolat még ebben az időben is tartott. 1841-ben a pozsonyiak hírét vették, hogy Selmecen feloszlóban van a társaság, ezért levélben felvilágosítást kértek tőlük. A *Jelenkor* selmeci levelezője ad hírt a levélváltásról: „Selmecz jun. 23kán. A' pozsonyi német hirlap m. é. 90 számában közlött egy czikket, melly az itteni ág. evang. lyceumbeli magyar társaságot feloszláshoz közelnek állítá. Azon czikk következtében a' pozsonyi magyar társaság az ittenit e' dolog felvilágositása végett levél által felszólítá. A' selmeczi társaság erre adott válaszának egy része, mellyben a' pozsonyi n. hírlapban közlött hír valóságát tagadja, a' Hirnök által közre is tétetett. F. h. 16kán adá az említett társaság létezése nyilványos bizonyságát, midőn örömünnepét tartá, melly alkalomkor tagjai közűl 17 (kettőt betegség hátráltata föltett szándéka létesitésében) szavalá meglehetős számmal öszszegyült közönség előtt saját dolgozatait. Forró hazaszeretet, előretörekvés a' haladás utján 's tiszta, fesztelen nyelv bélyegzék azokat. Áll e' társaság jelenleg 37 rendes, 24 rendkivüli tagból Molitorisz Károly rector-professor elnöksége alatt. Az ő buzgóságának köszönheti leginkább a' tagokat lelkesitő szellem után a' társaság rövid ideig tartott pangása utáni felvirulását, mellyet legujabb időben uj alapszabályok alkotása, szorosb rendtartás 's élénkebb részvét által tanusíta. Hálásan megismerék a' tagok szeretett elnökük érdemeit 's az örömünnep estvéjén fáradozásit megköszönő küldöttséggel 's éji zenével tisztelék meg. Sz. J."

Fontosnak tartotta a *Pesti Hírlap* is, hogy néhány sort szenteljen a selmeci társaságnak: „Selmecz. Magyar társaságunk mult évben nem kis változásokon ment keresztül, 's már aggódni is kezdettünk további sorsa felett. Azonban aggodalmunkat t. Suhayda Lajos ur megszünteté, kinek tanácsára a' bányászi gyakornokok közül választánk ideiglenes elnököt; az ő buzditásának köszönhetjük azt is, hogy az eleinte csak 30 tagból álló társaság most már 66 ot számlál; különben, ha e' tisztelt férfiu meleg részvéttel nem ápolja a' hanyatló társaságot, már eddig kétségkül eloszlása bekövetkezett volna."

1845-ben a Helytartótanács betiltotta Breznyik szerint mind a magyar, mind a szlovák társaságot, s az iskolai évkönyvből idézi az ürügyet is: „... quia non semper optimo spiritu animatae, juventutem potissimum ad devia, a scholasticis tradandis ad allotria seducebant".

gatójánál van. A Petőfire vonatkozó lapokról készült már fotomásolat.

Azt állítja, hogy vezetésével a társaság mégis tovább működött Magyar Irodalmi Kör néven. A *Pesti Divatlap*ban viszont Sz. J. (bizonyára a fentebbi tudósító) Breznyik közlésével ellentétes hírt jelentetett meg, amely nem mentes a már tárgyalt nemzetiségi elfogultságtól, vádaskodástól: „Selmeczbánya. Tavaszutó 1. — Az ittlétező magyar ifjúság társulata végképen eltöröltetett; az eltörlő urak királyi intézvényre hivatkoznak; és e királyi intézvény ellenében a szláv lyceumi ifjuság társulatát virulni hagyják. Sőt mi több, a jó tanár urak eltulajdonitják a magyar egyesület minden könyveit; pedig tudniok kellene, hogy a lyceum e könyvek megszerzéséhez csak egy fillérrel sem járult, s a tagok maguk pénzén vagy mások adakozásaiból alkoták a könyvtárt; sőt mi több, az ifjúságnak egy magyar szindarab előadását sem engedék meg, midőn ezt a szláv ifjuság minden héten teszi s teheti az iskolai hatóság legcsekélyebb beleavatkozása nélkül . . ."[3]

Selmecről az ismert színházi kaland után Ostfiasszonyfán keresztül SOPRONBA vezetett a költő útja, ahol az új tanárelnök, Hetyésy vezetésével megkezdődött a régi társasági szervezet megreformálása: az időre-társak is jogot kaptak, hogy szavaljanak a gyűléseken. 1839/40-ben az időre-társak között van már Petőfi gyermekkori barátja, Sass István, és az itt szerzett új íróbarát, Pákh Albert (akkor még Packh Béla) is. Talán Petőfi is megfordult a társaság gyűlésein, a könyvtárból mindenesetre kapott olvasni könyveket, aztán odahagyta Sopront, és elindult majdnem végzetessé váló katonai pályáján. Barátai még ebben az évben munkás-társakká léptek elő.[4] Ugyanazon a gyűlésen, amelyen az új munkás-társakat kijelölték, az elnök bizottságot küldött ki a társaság félszázados örömünnepének az előkészítésére. A „kiküldöttség" még a szónok-terem újrameszeléséről is gondoskodott, intézkedtek, hogy „a' városi jelesebb személyek, magyar díszruhában hivassanak meg", és a kétnaposra tervezett ünnepség műsorát is összeállították. Felsorolja a jegyzőkönyv a meghívandók neveit, köztük a régi tagok közül többek

[3] Jelenkor 1841. júl. 7. 54. sz. 217. — Pesti Hírlap 1842. febr. 7. 112. Korábban már közölt a lap 10vid hírt a szlovák társaság elleni támadással (1841. nov. 13. 91. sz. 764), és később Suhayda Lajos igazgató nyilatkozatát arról, hogy szlovák kör nem áll fenn, ellenben a magyar társaság 50 taggal virágzik (1841. dec. 11. 99. sz. 833). — Pesti Divatlap 1846. I. 398.

[4] Petőfi soproni tartózkodására és baráti körére vonatkozólag a legrészletesebb *Csatkay Endre* Petőfi Sopronban (Sopron 1948) című írása, ahol többek közt ezt írja: „Állítólag Pákh csempészte be Petőfit a Magyar Társaság üléseire." (24). Azt is mondja, hogy ekkor Pákh a társaság könyvtárosa volt, „így magyar könyvekkel elláthatta" (15). A jegyzőkönyv szerint azonban a szintén barátai közt említett Nagy Imre volt alkönyvtárnok; Pákh, Sas, Fabriczius csak rendkívüli tagok 1840. márc. 7-ig, ekkor léptek elő. (SMT IV. jk.)

közt Lakos János, Döbrentei Gábor, Székács József, Taubner Károly, Major Pál nevét találjuk, és a pápaiakkal való kapcsolat első jeleként Tarczy Lajos és Bocsor István nevét.[5] Meghívóikra válaszleveleket és pénzadományokat kaptak, többek közt az iskola Német Társasága is üdvözölte őket, annak jeléül, hogy a két társaság közti kapcsolat valóban olyan baráti volt, amilyennek Kis János mondta.[6] Meghívták a pozsonyi, eperjesi és lőcsei társaságot is, de csak a pozsonyiak jelentek meg, akiket két tisztségviselő képviselt mint hivatalos küldött, s rajtuk kívül hat társasági tag. Kis Jánost melegen ünnepelték már ezen a díszgyűlésen is, majd este fáklyásmenettel és zenével tisztelték meg, s másnap a „Magyar Kútnál" rendezett mulatságon is lelkesen ünnepelték.[7]

A következő tanévben titoknok Pákh Albert, főkönyvtárnok pedig Sass István volt, s a tagok között ott találjuk azt a Győry Sándort, akiről a berlini magyar diákok közt már beszéltünk. Ezen az őszön még újabb másodelnököt választottak, Király József, az „istenészet és természettan" tanítója személyében.[8] A félévszázados örömünnepen kötött barátság eredményeképpen sűrű levélváltás indult meg Sopron és Pozsony között. Mindkét társaság élén Petőfi barátja állt: Sopronban Pákh, Pozsonyban Szeberényi Lajos.

A POZSONYI társaság első levelét 1840. október 3-án olvasták fel Sopronban, a hetediket és egyelőre utolsót 1842. november 12-én. A soproni társaság Pákh-féle reformja részben ennek a levelezésnek lett az eredménye.[9] Ezen a levelezésen kívül keveset tudunk a pozsonyi társaság életéről. Greguss Mihály után Tomka János tanár vezette az egyesületet, majd 1841-ben Németh Sándort, a rendszeresített magyar tanszék első tanárát bízták meg az irodalom tanításán kívül a nyelvtan, költészettan és a „magyar szavaló és stilistikai rendkivüli órák" vezetésével is, meghívó levele szerint. A Magyar Társaságot tehát teljesen bevonták az iskolai oktatás keretébe.[10] Még így is kapott Zay egyházi főfelügyelő leiratot az udvari kancellária elnökétől 1841. november 7-én, hogy a

[5] A jegyzőkönyvben Bocsor Imre áll, de minthogy Tarczy neve mellett fordul elő, elírásnak tartom, valószínű, hogy a pápai rektor-professzort jelenti.

[6] A két társaság jó kapcsolatáról is árulkodik *Csatkay* (i. m. 16—18) adata, mely szerint Fabriczius Endre, a polgármester fia a Német Társaság könyvtárából hordott könyveket Petőfinek, s ugyanakkor a Magyar Társaságnak is tagja volt.

[7] SMT IV. jk. 1840. máj. 30. Részletesen l. a 683—84. lapon.

[8] Uo. V. jk. 7.

[9] Uo. V. jk. 7. 1840. okt. 3., dec. 5. — 21. 1841. jan. 9. — 31. márc. 13. — 38. jún. 10. — 58. nov. 13. — 95. 1842. nov. 12. Pákh és Szeberényi leveleiből idézetek Kovácsnál (59) találhatók. L. még a 364. lapon.

[10] Tolnai, 583.

diákok a „Társaság" címet többé ne használják, és gyűléseiken ne politizáljanak. Tanárelnök nélkül nem is volt szabad összejönniük, hogy az egylet, mint a leirat mondja, „minél jobban felelhessen meg céljának, melly egyedűl a' nemzeti nyelv és irodalom terjesztésében 's kiművelésében áll; továbbá, hogy minden kellemetlen 's gyarapítását gátoló körűlményektől megszabadúljon". A súlyos rendszabályok ellen tiltakozva 1841. november 1-én mégis összegyűltek a diákok a tanárelnök tudta nélkül, s ezt írták a tanári karhoz küldött, régi szabadságuk visszaállítását kérő felterjesztésükbe: „Ha mégis reánk kényszerítenék [ti. az új szabályokat] rossz jövő vár reánk. Idegen ifjaknak van házuk, nekünk nincs kunyhónk, hol nemzetünkről megemlékezve dalnak ereszthetnők bús hangjainkat."[11] Természetesen a tanári kar akarata érvényesült.

Ezen az őszön járt Pozsonyban Petőfi, és bele is került két dala, ha nem is saját neve alatt, a társaság emlékkönyvébe. 1841 őszén itt szerette volna tanulmányait folytatni, miután soproni kísérlete kudarcot vallott. Itt tartózkodása idején egy nap sétára indultak, de Kemény János nem akart velük menni, mert másnapra verset kellett beadnia a társaságban. Petőfi vállalta, hogy megírja helyette a verseket, csak menjen velük. Két versét aztán méltónak is találták az emlékkönyvbe írásra, az *Erdő szélén* ... és a *Fürge méh* ... kezdetű népies dalokat.[12]

Ugyanebben az időben a SOPRONI Magyar Társaság Pákh Albert vezetésével újabb virágkorához érkezett. Pákh megreformálta a társaságot. A legfontosabb változtatás az volt, hogy az eddigi rendes és rendkívüli (munkás és időre) tagok közti megkülönböztetés egészen megszűnt. Az általa lefektetett alapelveknek megfelelően[13] részletes új törvényeket is készítettek, amelyek megszabták a tisztviselők feladatait, a tagok jogait és kötelességeit. Pákh megírta a társaságnak 1836 óta nem folytatott történetét is, melyet levéltárba tettek.[14] A megreformált Magyar Társaság Pákh Albert főtitkárságának éveiben, 1841-ben és 1842-ben két-két örömünnepet is rendezett, ami a fellendülés egyik bizonyítéka. A második évben még nagyobb lendületet vett munkájuk. Heti egy gyűlés nem bizonyult elégségesnek, ezért hetenként kétszeri összejövetel

[11] Uo. 584. Ez célzás arra, hogy a német és szlovák kör munkáját senki sem akadályozza.

[12] Ferenczi, I. 218. és Hatvany, II. 34. Petőfi műveinek új kritikai kiadása (Bp. 1954) ezeket a verseket kétes eredetűnek minősíti. *Pándi Pál* Petőfi c. művében (Bp. 1961) azonban a költő verseiként tárgyalja őket, s fel sem veti a kétséget keletkezésüket illetően (57., 64—65., 217).

[13] L. a 70. és a 362—63. lapon.

[14] Tudomásom szerint ma már nincs meg. Pákh reformjának népszerűségére jellemző, hogy a korábbi 15 munkás és 20 időre társ helyett 51 lett a tagok száma.

tartását határozták el.[15] A pozsonyi társaságon kívül a selmeciek és a pápaiak is felvették velük a kapcsolatot: „Felolvasván a' titoknok a' selmeczi m. társaságnak hozzánk intézett, jun. 12-kén kelt 's még a' mult oskolai év végén vett, — úgy szinte Ns. Tatay Pál ur, társaságunk nehány év előtti tagjának Pápán nyárutó 22-kén 1841. kelt 's most vett levelét: megbizatott a' titoknok, hogy ezen levelekre, a' legközelebbi ülésben felolvasandó válaszokat készítsen."[16] Ebben az esztendőben hangzott el a legtöbb szavalat a társaság ülésein. Lelkesen készültek a már említett örömünnepekre is.[17]

1842/43-ban már nem volt Sopronban Pákh Albert, kevesebb lett a gyűlések száma, és rövidebb, hiányos a jegyzőkönyv.[18] Valamilyen okból Hetyésy is leköszönt 1844 elején, helyére Király Józsefet választották meg, aki azonban csak három évre vállalta az elnökséget. A hanyatlásnak beszédes bizonyítéka még, hogy Pákh Albert elveit félretéve bevezették a gyűlésekről elmaradók pénzbüntetését is.[19]

Hagyjuk egyelőre a működésében így visszaeső soproni társaságot, s keressük fel a többi iskola társaságát, ahol Petőfi már mint országosan ismert költő felvidéki útja alkalmával megfordult. Ezeket a társaságokat is későbbi barátai és fegyvertársai tették híressé. A *Jáczint* megjelenése után három évig szünetelő EPERJESI társaság 1839 elején indult meg újra. „Öntökéletesítésünk sokkal szentebb s lélekben fekvőbb czél, mintsem eléréséért minden módokat elkövetni készek ne lennénk" — írja a társaság jegyzője az újraalapító 27 diák nevében. A régi tagok közül ott van még Haan Lajos, ő a társaság alelnöke, Vandrák helyettesítője. Új, kiemelkedő tagjai a társaságnak Irányi Dániel, Kerényi Frigyes, Hunfalvy János és Eördögh István. Kerényi aljegyző, Irányi könyvtárnok. Kerényi csak ekkor kezdett foglalkozni magyar irodalommal, elégetve korábbi latin és német nyelvű verseit. Irányi mint szavaló tűnt ki a társaságban.[20] Év végi örömünnepükről már a legelőkelőbb irodalmi lap, az *Athenaeum* számolt be a társaság régebbi tagjának, Riskó Ignácnak a tudósítása alapján: „Jun. 23-án tartotta itt az ev. iskola' tanulóifjai közt négy hónap előtt ujólag létre kelt magyar-nyelvintézet, feltámadása utáni első örömünnepét, nem nagyszámú, de válogatott; nagy

[15] SMT V. jk. 60. 1841. dec. 4. Szerdán és szombaton volt gyűlés.
[16] Uo. 48. 1841. szept. 18.
[17] Uo. 75—76. 1842. márc. és ápr.
[18] Uo. 85. 1842. szept. 17-én visszaállítják a heti egy gyűlést.
[19] Uo. 1844. jan. 26., febr. 3. és febr. 7.
[20] Mikola, 14. L. még a 68., 100. lapon Haan naplójának idevágó részletét és *Szoják Rezső:* Kerényi Frigyes élete és költészete. Breznóbánya 1909.

részben hölgyekből álló közönség' jelenlétében 's teljes megelégedésével."[21]

A következő tanévben már Irányi Dániel (akkor még Halbschuh) állt a társaság élén. A társaság történetírója szerint annak ellenére, hogy „Vandrákot nagymérvben felszaporodott teendői elszólítják a Magyar Társaságtól", lelkesen folyik a munka, hetenként két, néha több gyűlést is rendeznek, az egész tanévben mintegy 74-et. Munkákban sem szűkölködnek, már a második gyűlésen 13 kész munkát nyújtanak be a tagok. Új, kiemelkedő tagja a társaságnak Lisznyai Kálmán. Az érdemkönyvbe kerülő 34 munka közül 11 az övé. Levelezni kezdenek a kassai, lőcsei, késmárki és pataki „hasonló irányú" körökkel.[22] Íme a Patakra küldött levél: „Nemes Társaság! el nem feledvén, hogy minden nagy sok kevésből áll, és hogy a' dühös lángnak egy kicsi szikra szülője, 's hogy senki sem adhat többet a' lehetőnél, és ki annyit ád, mennyit adhat, eleget tesz kötelességének. Egyesült erővel állánk öszve 's már nehány évig virágzott ugy nevezett magyar nyelvmivi Intézet czim alatti Társaságot (:nehogy honi nyelvünket mint leg drágább kincsünket a' karpatusi fagy szétzúzza, vagy leg alább elkorcsosítsa:) alapítánk. Minek korunk' szellemléhez képest tárgyául a' honi nyelvbeni előhaladást — távol minden politicus 's vallásos buvárkodásoktól — tűzénk ki. — — E' törekvésünket számos tagok még inkább segéllették. 'S minek utánna körünket naponként magosra emeltetni tapasztalnók; bátorkodánk a' nemes Társaságot társaságunkkali viszonti levelezésbe illően szóllítani fel, minek tárgya mindkét társaság részéről átküldött munkák 's ezekre írt birálatok fogjanak lenni — ohajtottuk. — — A' kassai mivelődési társasággal már léptünk levelezésbe hasznát mélyen érezők melly illy képpen virágzik: Mind két társaság' részéről küldetik, a' főjegyzőre-czimzett bérmentes levélbe beirt, ötöt soha felül nem haladó, szerző nevének alá irása nélküli munka; minek bírálata hasonképen biráló neve nélkűl, egy más be pecsételt 's csak a' munkák ujjonnan meg biráltatása után felbontandó levélbe záratik, a' főjegyzőnél megrovattatásukig őrizendő. 'S eképen bátorkodánk — miután egyesületünknek leg főbb föltétje a' honi literatura, a' pataki mívelődési társasággal is szorosabb összeköttetésbe léphetni, és miután baráti szíves kérésünket ismételnők, minél előbbi feleletet elvárván maradunk A' Nemes Társaságnak az eperjesi magyar nyelv

[21] Athenaeum 1839. II. 47—48. L. még a 682—83. lapon.

[22] Mikola, 15. A kassai Művelődési Egyesületről, amelyről Mikola is beszél, s amelyet az itt következő levél is emleget, nincs biztos adatom. Lehet, hogy nem diáktársaság volt, hanem polgárok olvasó köre. Talán azonos azzal a kassai társalkodási egyesülettel, amelynek a megalakulását a Regélő jelenti 1842. 5. számában.

mívi intézet' helyben hagyásából Halbschuch Dán. h. Elnök, Eördeögh István Főjegyző."[23]

A patakiak helyeslő válasza után elküldték az eperjesiek az első öt verset is, és ismertették a társaság alapszabályait, valamint a levelezés és munkaküldés tervezett módját.[24] Figyelemmel kísérte az eperjesi társaság életét az *Athenaeum* is, és a következő évben hosszabb sajtóvitának adott teret hasábjain: „Tárcza. Az eperjesi magyar társaság' ügyében. Több hirlapban tétetett már közzé, hogy ez idén Eperjesen a' magyar társaság, mellyet hajdan Székács alapított, ismét megszünt, 's mindenütt, joggal 's jogtalanúl, az itteni magyar tanulóság vádoltatik hanyagsággal, hideg közönösséggel. Azonban még egy lap sem nyilvánította valódi okait a' társaság' nemlétének... »Vandrák pr. úr hozta a' társaságot harmadéve, miután néhány évig nem volt, életbe«, állíták némellyek; de azon állítás igen tágas és részint hamis", ugyanis „az eperjesi magyar társaságnál semmi érdemet sem szerzett magának", csak névleg vállalta el a társaság elnökségét, „de egész év alatt, jóllehet azon terem, mellyben a' társaság összegyült, alig van tíz lépésnyire az ő lakától, *egyetlen egyszer sem tisztelte azt meg jelenlétével*... És hány ember volt taval 's van jelenleg itt Eperjesen, kik közől a' magyar társaság elnököt választhat?... A' professorok' összesége engedi, hogy társaság alakúljon, és külsejére nézve ők kormányozzák, de belsejére nézve, azaz: benne elnökölni, az ülésekben megjelenni, egyik sem akar... Az ifjakat nem lehet hanyagsággal, hidegséggel vádolni, hogy ez idén nem keletkezett társaság, ha mindent jól meggondolunk. Ez idén is álltak össze, bár őket arra senkisem szólította föl, sőt Vandrák úr mindjárt eleinte elkedvetlenítette az által, hogy a' tanúlókat ülésre meghivó czédulát, melly a' hirdetési táblára fölragasztatott vala, egyenesen levétette." Végül Vandrák vállalta ugyan az elnökséget, írja a cikkíró, de aztán megkért maga helyett egy Eperjesre érkező nevelőt. Ezt viszont az ifjúság nem fogadta el, és felkérte Sárosy Gyulát, aki Eperjesről eltávozván, a társaság vezető nélkül szétoszlott. A szlovák társaság működik, mivel van elnöke, panaszolja a cikkíró „ki, ha nem is minden ülésben, legalább néhányszor meglátogatja, de a' magyar egészen magára hagyatva; sőt gyakran még akadályoztatik."[25]

[23] SIE jk. 242. A politikai és vallás „buvárkodás" mellőzését l. még a 69., 376. és a 384. lapon, az eperjesi—pataki kapcsolatot még a 272. lapon.

[24] Uo. 242—43. 1840. ápr. 7-én kelt a pataki válasz. L. a 269. lapon. 1840, máj. 3-án kelt az újabb eperjesi válasz, melyet jún. 21-én olvastak fel (uo. 244—45). Mikola (15) azt is írja, hogy a pataki társaság jegyzője, valamint a kassainak az elnöke és jegyzője vendégként meg is jelent ez idő tájt az eperjesi társaság gyűlésén.

[25] Athenaeum 1841. I. 397—99. x—y aláírással. Mikola (16) a jegyzőkönyv alapján hírt ad róla, hogy 1840 őszén a társaság sikertelen megindulása után

Vandrák ingerülten válaszolt a támadásra, megállapította, hogy az x—y álnevű szerző csak 19 éves, mire a szerkesztő csillag alatt megjegyzi: „Az érdemes prof. úr talán csak nem akarja a' beszéd' alaposságát attól függeszteni fel, tizenkilencz, vagy ötven éves ajkakról zengett-e az?" A továbbiakban Vandrák kifejti a társaságban folyó munkáról vallott nézeteit: „... a' hazafiság' lobogója alatt a' szabadsággali hánykolódás, arra érdem nélkül, az üres hangu tirádák való erény nélkül, ... végre az idétlen politizálás, belátás és tapasztalás nélkül! ... Én illyen társaságok' pártolója soha sem leszek 's délibáb mezejökön nem csak érdemeket szerezni nem akarok, hanem hivatalomnál fogva azokat »akadályoztatni« hazafi kötelességemnek tartandom." „Mi azt hiszszük — válaszol ismét a szerkesztő — olly tanitónak, kiben az ifjaknak bizodalma van, kit becsülnek, mint az érdemes prof. urat, ... könnyű volna az ifjak felett olly szellemi superioritást szerezni, minél fogva a' frivolitásokat kiirtaná közölök és a' grammatico-poetica társaságocskának olly irányt adna a' magyar nyelvbeni gyarapodásban, mellyre mind a' szülék, mind a' haza örömmel és hálával fognak tekinteni ..."[26] Még egy hosszabb választ közöl az *Athenaeum* a névtelen cikkírótól is, végül Irányi Dániel következő „Nyilatkozás"-a zárja be a sajtóvitát: „Több felől a' Vandrák ur ellen írt X—y aláirásu közlemények' szerzőjének gyaníttatván, ez ellen nyilvános óvást teszek; becsületemre fogadván egyszersmind, hogy saját nevem alatt léptem vala föl a' helybeli iskola' nemzetiségtelensége ellen, hahogy meg nem előztetem, a' különben ki nem elégitő, X—y álnevű czikk által. Ne gondolják uraimék, hogy nem merünk nyilt sisakkal megjelenni kegyetek előtt. Ifj. Halbsú Dániel."[27]

Ugyanebben az évben több alkalommal foglalkozott a társasággal a *Pesti Hírlap* is, amelyet ekkor már minden társaságban olvastak. „Sajnos — állapítja meg az első cikk —, hogy a' Székács-alapította 's rövid pályája alatt is annyi lelkes ifjat nevelt magyar társaság ez idén, nyilvános megrovást érdemlő hanyagság miatt, elenyészett ... Istenért, rázzuk le már egyszer magunkról a' szalmatüz méltó vádját."[28] Ezután Vandrák András közöl hosszabb cikket a társaság életéről, s ugyanott

17 ifjú az iskolától független társaságot létesített, mint a jegyzőkönyv írja: „... a mostoha s győzhetlen körülmények gátolván ezen nemes törekvést, egy hajótört, számban csekélyre olvadt, akaratban azonban nevekedett Privát Magyar Társaság áll össze."

[26] Uo. 1841. 605—606. és 619—23.: „Nyilatkozat az eperjesi magyar társaság' dolgában". Ebben *Vandrák* hivatkozik a Hírnök 1841. 12. számára is, ahol írt már a kérdésről „Eperjes" címen.

[27] Uo. *X—y:* „Még egy szó az eperjesi grammatico-poetica társaságocska' ügyében." 973—76. és 989—91. *Irányi* „Nyilatkozás"-a pedig uo. 1072.

[28] Pesti Hírlap 1841. jan. 23. I. 7. sz. 53.

egy rövid nyilatkozatot tesznek közzé a tanulók arról, hogy a rájuk erőszakolt elnököt nem fogadták el, azért nincs társaság. Vandrák elmondja a társaság múltját is, azután a jelenre tér, amikor az ő elnöksége alatt működött a társaság, s csak kétszer félesztendőre akadt meg a munkája, szerinte „némelly heveskedő 's tulságokra hajlandó ifjak meg nem engedhetendő követelései miatt". Most is őt kérték fel, de sok elfoglaltsága miatt nem vállalhatta, „az igen képes és buzgó Terray Károly nevelő urat ajánlá elnökül", kihez az egész tanári testületnek bizalma volt, az ifjak egy része azonban bizalmatlan volt, míg novemberben többen Terrayt mégis felkérték, azóta folyik a munka, örömünnepre is készülnek. A *Pesti Hírlap* korábbi cikkére célozva azt mondja, hogy a cikkíró által említett külső ellenséges befolyásról ő nem tud, majd így folytatja: „A' szalmatüznek 's tudományos kitartó ipar hiányának megrovása alaposabb. Igénytelenség, resignatio, csendes izzadás 's rendszeres studium, ugy látszik, nincs napirenden, kivált az ifjúságnál." A továbbiakban hangsúlyozza, hogy nemcsak a társaság, hanem az egész iskola magyar nyelven oktat. Hangsúlyozza a müveltséget, amelyet a nemzetiség, hazafiság lényegének tart, s nem helyezi azt „fellengzően hangzó 's tüzes *declamatiókban,* a' hazával, szabadsággal, Árpáddal való hiú *coquettirozásban.*"[29] Foglalkozik a *Pesti Hírlap* később is Eperjessel, hivatkozik az *athenaeum*beli támadásra, s abban igazat ad neki, hogy Vandrák „a' társaság hanyatlását hideg vérrel nézte", sőt gátolta az ifjúságot, de azt mondja, hogy hibáját most már helyrehozta, a hírlapi cikkek eredményeképpen ismét irányítja a társaságot. Erre a kis cikkre egy névtelen levélíró válaszát közli a *Pesti Hírlap,* amely védelmébe veszi Vandrákot, aki „valamint a' magyarságnak 's a' nemzeti ép szellemnek terjesztője; ugy minden privát 's nyilvános társaságoknak is, a'mennyiben amazok érdekében *jogosan 's méltóképp* munkásak, barátja 's gyámolója: de a'mennyiben ferde irányuak (felügyelés nélkül magokkal tehetetlenek, 's mégis a' korlátozó kormány ellenei), annyiban mindig nyilt ellenzője 's gátlója. A' visszatorlás különben is nem a' társaságot, mint eszmét, vagy testületet, hanem azon volt nagy lenni akaró hiú agitátor tagjait illeti 's éri, kiknél a' szabadság önkény, az intés bántás, a' higgadt ész pedantság, a' törvény békó. — ['S illyen az Athenaeum X—y jeles levelezője] — Hunsdorfer János, tanuló 's egy pár rokon érzelmü társai."[30] A névtelen levélíró tehát Hunfalvy Jánost nevezte meg mint az X—y aláírású cikkek szerzőjét.

[29] Pesti Hírlap 1841. ápr. 14. 30. sz. 246—47.

[30] Pesti Hírlap 1841. máj. 22-i száma (340) ír *X—y* cikkéről, majd 1841. jún. 19-i száma (411) közli a névtelen levelet azzal a tévedéssel, hogy a zárójelbe tett részt kihagyták, s ezért úgy tűnt fel, mintha Hunsdorfer (Hunfalvy) lenne a levél aláírója, holott a levélíró őt támadta mint izgága fiatalembert. Ez

Érdekes, hogy az első virágkor neves tagjai közül Vahot Imre és Haan Lajos egyaránt lelkesedéssel ír Vandrákról: Vahot megállapítja egykori tanárához írt nyílt levelében: „Hogy Ön tanítványaiból nem csak értelmes, jellemes embereket, hanem szabadelvű, jó hazafiakat is akart növelni, azt már csak azon tény is tanúsítja, miszerint... Ujházy László lelkes beszédet tartván akkoron a várfogságra elitélt Lovassy László ügyében, a tanuló ifjúság az én vezetésem alatt, fáklyás zenével tisztelte őt meg, s ezért az iskolai törvényszék büntetni akart bennünket, ... s az akkori tanárok közűl egyedül Ön pártolta ügyünket határozottan... Nyiltan megvallom, leginkább az Ön vezéri útmutatása és buzdításának köszönhetem azt, hogy már 19 éves koromban, a classikus tapintattal szerkesztett Athenaeum és Figyelmező című heti lapokban fölléphettem aesthetikai, történelmi, bölcselmi s kritikai cikkeimmel, később pedig önálló lapot, lapokat, s folyóiratokat adhattam ki."[31] Haan Lajos is több dicsérő megjegyzést tesz naplójában, kiemeli nagy tudását, s ezt mondja: „Amellett határozott jellemü magyar hazafi, anélkűl, hogy más nemzetiségek iránt igazságtalan lett volna."[32] Úgy látszik, fiatalabb és radikálisabb tanítványaival már nem sikerült ilyen jó összhangot teremtenie.

Az *Athenaeum* és a *Pesti Hírlap* cikkei mégis eredménnyel jártak, mert a következő évben már sikeres színelőadásukról számolhatott be az *Athenaeum* levelezője. A *Szerelem és Champagnei* című vígjátékot adták elő Gaal Józseftől (az 1839. évi *Árvízkönyv*ben jelent meg!) a helybeli kórház javára.[33] Vandrák is elvállalta az elnökséget, s a társaság határozottan fellendült. Kimondták, hogy mindenki akkor hozhat munkát, amikor akar, s így is volt bőven, aki verseit benyújtotta. A szor-

---

a Pesti Hírlap júl. 14-i számából derül ki (472—73), ahol a szerkesztőség megjegyzi, hogy nem közölték volna a levelet, ha észreveszik, hogy H. J. nem szerzője, hanem róla ír gorombákat a névtelen levélíró. Közben az 1841. júl. 7-i szám (454) is emlegeti őket a magyar nyelv helyzetét vizsgálva a szepességi városokban, s hírt adva róla, hogy Pack A. iglói lelkész (Albert és Károly apja) nyelvápoló városi társaságot létesített. „Szintilly buzgóan munkálkodik az eperjesi tanuló ifjak közti magyar társaság, melly már több idegen ajku társaival megkedvelteté nyelvünket, melly remélhetőleg ott nem sokára társalgási nyelvvé leend."

[31] Vahot, 138., 140. Vö. Szinnyei, XIV. 836.

[32] Haan, 10/a. *Gömöry János* is így ír róla rövid iskolatörténetében (40): „Miként valamikor a nagy Stoeckel Lénárt, ugy Vandrák is nagy tanitómestere volt korának... Vandrák nemcsak nagy tudós, jeles tanár és kiváló jellem, de egyszersmind a Kollégium rajongó hive volt... A főiskolai hallgatók, Vandrákkal élükön, résztvesznek a szabadságharcban."

[33] Athenaeum 1842. márc. 20. I. 34. sz. 543.

galmas tagok közt is kiemelkedett Greguss Ágost.[34] Levelezésüket is újra kezdték, most a pozsonyiakkal és a selmeciekkel váltottak leveleket. A következő, 1842/43-as tanévben Vandrák ismét nem elnökösködött, hanem ülésről ülésre választott helyettesek vezették a társaságot. A következő évben ismét ő volt az elnök, tagok is voltak szép számmal, de a társaság már nem érhette el többé — bizonyára tehetséges tagok hiányában sem — korábbi színvonalát. Örömünnepeket ezekben az években például már nem rendeztek.

1845 januárjában válaszoltak a pápaiak hozzájuk érkezett levelére, amelynek „felolvasása közben annak összes tartalmát ugy, mint egyes pontjait őszinte részvét követé — írták —, minthogy társulatunk is a' kor' jobb szellemétől meghatva, nem más érdekből gyült össze, mint hogy a' már önöktől is emlitett czél és irány felé intézze nemesebb szándéku törekvéseit; — Illy tiszta szándékkal levén mindnyájan, meglepően leginkább azon levelökben emlitett tüneményre fordítánk fügyelmünket, mennyiben mi is hasonló szándékkal 's akarattal müködünk; a' terv megtestesülése azonban még a' kedvező jövendőtől függ."[35] A pápaiak *Tavasz* című zsebkönyvük előfizetésére szólították fel őket, s a válasz utal rá, hogy ők is készültek a *Jáczint* nyomdokaiba lépve új zsebkönyvet kiadni, hasonlóképpen újabb színelőadást is terveztek.[36] Ugyanez év tavaszán nagy öröm érte őket, Petőfi látogatott el hozzájuk. 1845. április 20-án köszöntötték a költőt fáklyás zenével. Erről pár nap múlva a *Pesti Divatlap* is megemlékezett. De már előbb, április 16-i (az évi 50.) gyűlésükön bírálatra adtak ki egy Petőfi hozzánkérkeztekor című művet, és az április 19-i (51.) gyűlésen részt vett Petőfi is, a fáklyás zene tehát mintegy válasz volt megtiszteltetésükre. Petőfi fel is szólalt ezen a gyűlésen: „Végül tiszt. Petőfi Sándor úr, ki jelenlétével megtisztelé társaságunkat, e szerény nyilatkozatát közlé a társasággal, miszerint: a szavalásnál czélszerű volna minden taglejtést elhagyni, kivált a kezdőkre nézve, mivel a kétfelé hajló ügyelés közt megoszolván a figyelem, a szavalás sikertelen leend." Egy hét múlva (ápr. 26-án, az 53. ülésen) ismét meglátogatta őket a költő. „Tisztelt Lukács Pál helyettes elnök vezérlete alatt rendes működésünket szeretett vendégünk, tisztelt Petőfi Sándor, Vörösmarty »Szép Ilonka« cz. költeménye szavalásával előzé meg, kinek fellépése a társaságnak nagy örömöt, a műnek helyes előadása pedig köztetszést szerze." Ugyanezen a gyűlésen többek között Petőfi *Ebéd után* című költeményét szavalták, és bírálták a Petőfi hozzánkérkeztekor című verset. Felkérték az ugyancsak jelen levő Tompa

[34] Mikola, 17. Azt írja, hogy „31 distichon formában írt epigrammja s a »Sokrates oszlopa mellett« czímű monológja valódi dísze az Érdemkönyvnek."
[35] PKT ir. A:22. A pápai levelet l. a 294—95. lapon.
[36] Mikola, 17.

Mihályt is szavalásra, „ki is a megtiszteltetést szivesen fogadván, legközelebbi alkalomra ajánlkozék". A május 4-i ülésen el is szavalta Garay *Kont*ját; Petőfi ekkor már eltávozott Eperjesről.[37]

1847-ből az *Életképek* híradásai árulnak el még egy-két érdekes adatot az eperjesiek társaságáról, s bizonyítják, hogy Eperjesen sem törődtek sokat a betiltó rendelettel. Több társasághoz hasonlóan ők is gyűjtöttek Vajda Péter síremlékére, és előadták e célból Gaal József *Pazar fösvények* és Kisfaludy Károly *Hűség próbája* című művét.[38] Sóvári Ödön közöl még két rövid tudósítást a társaságról, melyekben a társaság pályaműveiről ad hírt.[39]

Felvidéki útja alkalmával KÉSMÁRKRA is ellátogatott Petőfi, és megjelent a Hunfalvy Pál vezetése alatt működő társaság egyik gyűlésén. Egy akkori társasági tag elbeszélése szerint Hunfalvy vezetésével és Kerényi társaságában tekintette meg a költő a város nevezetességeit. Hunfalvy ezután a társaság ülésére ment, ahová rövidesen Petőfi is megérkezett. A társaság nevében a tanárelnök üdvözölte, Petőfi helyet foglalt az utolsó padban, és végighallgatott egy felolvasást. Ezután buzdította a társaságot, és nekik ajándékozta akkor megjelent költeményeinek két kötetét. Látogatását a jegyzőkönyv is megörökítette, és a következő gyűlésen elrendelték, hogy ajándékát köttessék díszkötésbe.[40]

Még Petőfi látogatása előtt foglalkozott a társaság ügyével a tiszamelléki evangélikus oktatók első késmárki ülésén Benedicty János 1842-ben, s kifogásolta többek között, „hogy a' részvevő ifjak az igéleti és szavalási gyakorlatokra gyakran alkalmatlan 's szerénytelen tárgyakat választanak, 's hogy szokás szerint hiuságnak és gőgnek engedik át magokat. Ezen bajokat pedig — olvashatjuk a gyűlésről szóló jelentésben — elmellőzhetőknek vélé az értekező, ha ügyes elnökség mellett a' társaságokbai beléphetés kissé megszorittatnék 's csak az érettebbek vétetnének fel; továbbá, ha azon elv tartatnék szemügyben, hogy a' nyelvészeti működés csak héját 's boritékát tünteti elő az emberi lélek tehetségeinek."[41] Ebben az esztendőben a már akkor országos hírű Hunfalvy Pál, az egykori alapító tag volt a társaság tanárelnöke, és ekkor volt

[37] *Horváth Ödön:* Petőfi Eperjesen. Eperjes 1899. 23. L. még Hatvany, III. 12—19. — *Máriássy Béla:* Tompa Mihály Eperjesen. Eperjes 1902.

[38] Életképek 1847. márc. 27. és máj. 15. (13. és 20. sz.) Részletesen l. a 701. lapon.

[39] Uo. 1847. febr. 20. és jún. 12. (8. és 24. sz.). Bővebben l. a 99., 262. lapon.

[40] Erről a látogatásról Ferenczi nem ír, de Votisky (27) és Hatvany (III. 35) említi. Ha a 171. lapon említett jegyzőkönyvek nem kerülnek elő, akkor sajnos homályban maradnak e látogatás ott megörökített részletei.

[41] Jelenkor 1842. dec. 7. 101. sz. 664. Az előadásnak egy részletét l. még az 53. lapon. A tudósító Tomásek Pál lőcsei professzor.

tag a későbbi híres „demokrata báró", Podmaniczky Frigyes is. Még annyit tudunk a késmárki társaságról, hogy 1846-ban is volt örömünnepe,[42] és hogy 1848-ban Hunfalvy Pált öccse, János váltotta fel a tanárelnöki székben.[43]

Eperjesről LŐCSÉN keresztül utazott a költő Késmárkra. Itt nem időzött sokat, s nincs róla adatunk, hogy a lőcsei ifjúsággal bármiféle találkozása lett volna. Sajnos nagyon keveset tudunk a lőcsei ifjúság e korbeli irodalmi munkálkodásáról is. A *Jelenkor* említi, hogy 1841-ben „meglepő pontossággal és sikerrel ... szép számmal összegyült közönség előtt" Kisfaludy *Pártütők* című művét adta elő a „lyceumbeli ifjúság ... néhány itteni kisaszszony hozzájárultával, Tomásek Pál prof. ur felügyelete alatt, a' város színházában."[44]

LOSONCON jártában viszont felkereste Petőfi az általa is nagyra tartott és tisztelt derék tanárelnököt, Homokay Pált, akinek a verstanát már Aszódon forgatta, s akiről tudjuk, hogy a pozsonyi és a selmeci társaság felvirágoztatásában oroszlánrésze volt. Losoncon is Homokay hozhatta létre a kis kört, amelynek tanárelnöke volt. Működéséről ebből az időből nem tudunk közelebbit. A társaságról a negyvenes években mindössze egy helyen történik említés, éspedig a pápai Képzőtársaság jegyzőkönyvében. Ott írják 1842 őszén: „Szóba hozatott a' két magyar hazában létező illy nemű társaságokkali levelezés, kifejtése későbbre hagyatott." — „A VI-ik ülésben tett indítvány következtében a' pozsonyi, sopronyi, eperjesi és losonci társaságokkali levelezés elhatároztatott."[45] A levelezés akkor nem indult meg, csak két év múlva írtak *Tavasz* című zsebkönyvük megjelenésekor a társaságoknak, sajnos a losonci válasz nincs a pápai levéltárban, így azt sem tudjuk, vajon ekkor írtak-e nekik, s létezett-e még a társaság.

Felvidéki utazása során ROZSNYÓN is megfordult Petőfi. A harmincas években megalakult társaság valószínűleg itt is működött láto-

[42] Pesti Divatlap 1846. II. 538. Az örömünnep dátuma 1846. jún. 21.
[43] Votisky, 27.
[44] Jelenkor 1841. febr. 17. 14. sz. 56. Szerepel még a lőcsei társaság a meghívott testvérintézetek közt a sopronіak 50 éves jubileumán (SMT IV. jk. 1840. máj. 30.), de nem jelent meg Lőcséről senki, s állítólag velük is levelezni kezdtek az eperjesiek 1840 elején (Mikola, 16).
[45] PKT jk. 79., 88. 1842. dec. VI. ülés 5. pont, és 1843. febr. 5. XIX. ülés 7. pont. *Bulcsu Károly* Homokay Pál tanár emlékezete (Kecskemét 1858) című munkájában említi, hogy Homokay tanítványa volt Losoncon Lisznyai Kálmán, Adorján Boldizsár, Halász József és Győry Dániel, akik más társaságokban is munkálkodtak. L. a 723., 739. lapon.

gatása idején, bizonyosat azonban csak jegyzőkönyveinek a feldolgozása után mondhatunk róla.

A PESTI evangélikus tanodában, amely szintén büszkélkedhetett azzal, hogy Petőfi, ha rövid ideig is, diákja volt, csak a költő távozása után alakult társaság. 1839. november elején Taubner Károly igazgató ösztönzésére Turcsányi J. József, a legfelső humanitási osztály tanulója felszólította diáktársait, hogy alakítsanak a magyar nyelv tanulására és gyakorlására „Magyar Oskolát": „Felszóllítás oskolatársimhoz! Barátim 's oskolatársim! Szorúlt kebellel tekinték pesti Gymnasiumunkra, mellynek Kegyes pártfogói rövid idő alatt ugyan nagy haladást tevének honi nyelvünk előmozdításában, mire a' betsület szent szava ösztönzé mintegy, 's sugallá lelkeikbe, — de egy főczélt feledve, a' sír magány ölében tenyészni, 's ott szinte megrögzeni hagyák, — 's ezen czél a' honi nyelvbeni írásmód és szavallás, mellynek megalapítását nyílt karokkal fogadánk Tanítónk és Igazgatónk által." Néhány mondatban összefoglalja az igazgató vezetésével működő társaság hasznait, majd így folytatja: „Kérem azért minden hasonérzésü társaimat, kik e' jeles intézvénybe magokat gyakorlani, a' szavallást és irásmódukat magasabb 's nem mindennapira emelni kivánják, nevöket aláirnák a' következő rendben:"[46] Külön iratkoztak be a munkás társak, külön a nyelvtan-gyakorlók. Ezt a kettősséget részben a nyilvánvaló adottság hozhatta létre, hogy a diákok nagy része pesti német polgárok ivadéka lévén, nem beszélt jól magyarul, másrészt annak a következménye lehetett, hogy a pesti társaság szorosan a soproni mintáját követte megalakulásakor. Akik nem tudtak elég jól magyarul, csak nyelvtan-gyakorlók lehettek. Ha már megtanulták nyelvünket, kérvényt írtak, s ha ez kielégítette a munkás-társak igényeit, felvették maguk közé. A két csoport külön összejöveteleket tartott, amelyeket Taubner Károly vezetett. Más iskolák diákjai is beléphettek az oskola tagjai közé, de a könyvtárat csak akkor használhatták, ha egy evangélikus gimnáziumbeli tag kezességet vállalt értük.[47] A nyelvtan-gyakorlók órái egészen iskolaszerűen folytak, a jegyzőkönyvben csupán a résztvevők neveit olvashatjuk ilyen felírásokkal: „Feleltek", „Nem voltak jelen", „Fordítást olvastak", „Csacsogtak", „Leczkéztek". Meglehetősen iskolás jellegű volt a munkás-társak foglalkozása is, előre kitűzött témákról dolgoztak, dolgozataikat felolvasták, s amelyeket elég jónak találták, azokat adták ki társaiknak részletes megbírálás céljából. A nagy lendülettel kezdett munka hamarosan meg-

[46] PMO jk. 1.

[47] Uo. 5. 1839. nov. 30. Hogy ennek a szabálynak volt-e gyakorlati megvalósulása, arra vonatkozólag nincs adatom.

lassúdott, ezért elhatározták, hogy „a' könnyebbség miatt ezentúl szerdán a' munkás párt, szombaton pedig a' gyakorlóké jöjjön össze."[48] Ebben az első évben összesen 27 gyűlésről van jegyzőkönyv. Az utolsót 1840. április 18-án rendezték, ekkor kitűzték a „nyilvános vizsgálat" napját júniusra.[49] Az örömünnepet meg is hirdették, amit csak abból tudunk, hogy az Ausschuss-Convent 1840. július 18-án sajnálattal vette tudomásul, hogy az iskolában alakult Magyar Oskola örömünnepet hirdet anélkül, hogy az iskolabizottságnak bejelentették volna. Ezután az igazgató írásban benyújtott tervezetét 1841. január 27-i keltezéssel jóváhagyólag tudomásul vette.[50] Közben ősszel újra megindult a munka az előző évi módszer szerint, de a nyelvtan-gyakorlók órái lassan abbamaradtak, csak egyféle összejövetelt tartottak. Podmaniczky Frigyes, aki az előző évben főkönyvtárnok, majd kincstárnok volt, már nem Pesten tanult, de Bulyovszky Gyula, aki korábban ugyanezen tisztségeket viselte, még többször szerepelt ez évben is.[51] Több bejegyzés tanúskodik a tagok munkakedvének a csökkenéséről: „... ezen összejövetelünkben még az is érintetett, hogy készültebben jelenjenek meg ez Oskola tagjai, mivel ha némelly látogatók véletlen betoppannának, mind azok rosz véleményel és elégületlenül el ne menjenek!"[52] „Igen rosszalandó, hogy illy alkalomkor annyian kimaradoznak, midőn összesen kellene készülnünk a' jövő örömünnepre. Még rosszalandóbb, hogy ők magukat nem is jelentik, 's nem adják okát kimaradásuknak."[53] Az örömünnepi munkákat több ízben is bemutatták, igyekeztek jól felkészülni.[54] Az örömünnepről a *Jelenkor*ban találunk beszámolót, a jegyzőkönyv nem említi, mert 24 gyűlés után megszakad a tanév bevégzése előtt.[55]

[48] Uo. 13. 1840. márc. 14. Törvényeiket részletesen l. a 365—67. lapon.

[49] Uo. 14. 1840. ápr. 18. Ekkorra már az Athenaeum olvasóközönsége tudomást is szerezhetett a társaságról *Székács József*nek az iskola életével foglalkozó hosszabb cikkéből, amelyben azt írja többek között: „Taubner Károly a' gymnasium' rectora az idén tanítványait úgynevezett *magyar iskolába* gyüjté össze, kétszer egy héten, hol is a' gyengébbeket a' magyar nyelv' grammaticájában oktatja, míg a' jártasabbak dolgozatokat készítnek, ezeket kölcsönösen birálgatják, 's nevesebb magyar költők 's írók munkáit szavalják és olvassák." Athenaeum 1840. I. 470—71. 5. pont.

[50] A jegyzőkönyvben erről az örömünnepről nincs szó. *Heckenast Gusztáv* A budapesti evangélikus gimnázium „Arany János" önképzőkörének története 1841—1941. c. munkájában (különlenyomat a Bp.-i ev. gimn. 1940/41. évkönyvéből. Bp. 1941) más iskolai jegyzőkönyvek alapján említi az iskolabizottság beavatkozását.

[51] PMO jk. 8. 1839. dec. 17-én tűnnek fel először. L. a 73. lapon.

[52] Uo. 19. 1840. okt. 28.

[53] Uo. 25. 1841. máj. 15.

[54] Uo. pl. „Bulyovszky elolvasá örömünnepi munkájának egy részét »Etel« vers."

[55] Jelenkor 1841. júl. 17. 57. sz. 228.

A következő, 1841/42. tanévben Bulyovszky sem volt már Pesten (a debreceni társaságban találkozunk majd vele). Erről az évről csak 19 gyűlést jegyeztek fel, az utolsót 1842 márciusában, de tovább folyt a munka, s örömünnepük is volt június 29-én, amelyről a jegyzőkönyv is értesít: „1842. évi junius 29. ünnepelvén örömünnepünket ez évre végeztük a' magyar oskolákat, 's a' könyvtárt rendbe szedvén, minden rendben találtatott. Szint ugy a' pénztár is, mellynek maradéka ez évre 8/30 kr. váltóban ezúttal t. Taubner K. úrnak átadatott. Finály Fülöp e. é. főjegyző."[56] 1842-ben emlékkönyvet is kaptak egy névtelen adakozótól, melybe ezután legjobb műveiket bemásolták.[57]

A következő évben ismét volt nevezetesebb tagja a társaságnak, aki több éven át irányítója lett, sőt még távozása után is fel-felkereste őket könyvadományaival: Falk Miksa volt ez, akinek felvételi kérelemlevelét 1842 őszén olvasták fel, s már 1843 áprilisában az akkori hanyag könyvtárnokot elcsapták, s „helyette Falk társaságunknak egyik tagja választatott".[58] A választás idején már Vajda Péter vezette a társaságot. Taubner ugyanis lemondott állásáról, az intézet igazgatását Kanya Pál, a humanitási osztályt s vele együtt a Magyar Oskola vezetését Vajda Péter vette át. Az ő irányításával készültek az év végi örömünnepre, amelyet június közepére tűztek ki, s az év utolsó gyűlései az erre való előkészülettel teltek el.[59] A tanárelnök indítványára azt is pontosan meghatározták, hogy egy-egy örömünnepi munka felolvasása mennyi ideig fog tartani.[60] Összesen 33 gyűlés leírásával találkozunk ebben az évben, de az örömünnep beszámolója ismét hiányzik. Év végén Vajda Péter is megvált a társaságtól, és Szarvasra ment tanítani. „Alulirt — jelenti ő maga a *Jelenkor*ban —, Szarvasra az evang. iskolákba a' dícséretesen ismert Magda Pál helyébe megy tanítónak, mint a' hazának

[56] PMO jk. 32. A márc. 2-i gyűlés után ceruzával beírva.

[57] Ez az emlékkönyv még nem került elő.

[58] PMO jk. 36. 1842. szept. 24-én jelentkezik Falk a társaságba, és (uo. 46) 1843. ápr. 1-én teszik meg könyvtárnoknak.

[59] *Heckenast:* i. m. 2. A jegyzőkönyvben a tanárelnök-változás nincs benne, s Vajda Péter neve is csak egyszer fordul elő ez alatt az idő alatt (PMO jk. 46): „Domby: Pásztori fohász czimü munkáját birálja Vajda úr." — A következő év elején (uo. 55., 1843. nov. 27.) van olyan bejegyzés, amely Vajda vezetésére utal: „Kleinrath azon jelentést tette, h[ogy] a tavali pénzmaradékot Tettes Vajda úrnak adta át 's nem tudjuk azóta, mi történt vele; a jegyző tehát rövid levelet készítsen, mellyben fentisztelt Vajda urat megkérjük, sziveskedjék tudósitani, kinek adta át a pénzt." — „Felolv. a főjegyző által Vajda Urhoz a társalom nevében irt levél s helyeseltetvén pénztárnoknak bérmentésre adatott át." (58. 1843. dec. 24.) „Tettes Vajda Péter ur a főjegyzőnek a tavali pénz maradékot 2 f. 20 pp. személyessen át adni méltóztatott." (74. 1844. ápr. 14.)

[60] PMO jk. 48. 1843. nyár elején. XXX. ülés. 12 előadó kb. két órás felolvasását tervezték.

munkálkodni kész polgára, s ott kizárólag nemzeti nyelven fog tanítani természeti, philosophiai és szép irodalmi tudományokbul, nemkülönben a' magyar nyelvből és irodalomból. Vajda Péter."[61]

SZARVASON az iskola történetírói szerint társaságot is alapított. „A magyar irodalmi oktatásnál a nagyobb tanulókkal tartalmi kivonatokat készittetett, *önmunkásságra* való szoktatás volt a célja az általa alapitott s ma is működő »Vajda Péter Önképzőkör«-nek. Tanitványai előtt való népszerüsége páratlan" — olvassuk az iskola újabb rövid történetében.[62] A régebbi, részletesebb iskolatörténet többet mond a társaságról is. Előzménynek említi Molitorisz Adolf és Magda Pál magyar verselő és szónoklatot gyakoroltató tanítását.[63] „Voltakép Vajda Péter költői lelkülete, írói hirneve és a szorosabban vett tanári teendőkön kivül is közhasznú munkát kereső önfeláldozása léptette életbe az önképző kört az által, hogy vasárnaponkint maga is felolvasásokat s szabad előadásokat tartott a művelt közönség előtt, melyekben vallásbölcselet, ethikai kérdések felett elmélkedett s a természet istenitését költői felfogásának eredetiségével s mélyelműséggel űzte, bár ezzel sok félreértésnek, megrovásnak, sőt üldöztetésnek tette ki magát. — — A nagyobb tanulók Vajda korában ezen nyilvános üléseken gyarapodó ügyességük arányában bevonva, szavallottak, értekezéseket, birálatokat olvastak, melyek előzetesen tanári vizsgálatnak és javitásnak voltak alávetve:[64] Ezen önképző kör további sorsára Bloch (Ballagi) Móricz és utóbb Greguss Ákos hatottak kedvezőleg s nyilvános üléseken is a közönség elismerésével és biztató serkentésével sokszor találkoztak kiválóbb tanulóink."[65] A szarvasi iskolában egyébként különféle társaságok neveltjei adtak egymásnak találkozót, illetve többet közülük csak meghívott az iskolafenntartó. Így Vajda előtt meghívták Hrabovszky Dávidot, Hunfalvy Pált, Breznyik Jánost, Kicska Dánielt. 1845-ben lett tanár Vajda mel-

[61] Jelenkor 1843. júl. 23. 58. sz. 301.

[62] *Nádor Jenő:* A szarvasi ág. hitv. ev. Vajda Péter gimnázium története. Bp. 1934. 37.

[63] *Benka Gyula:* A békési ág. hitv. ev. egyházmegye tulajdonát képező s az általa fenntartott szarvasi főgymnasium története 1802—1895. Gyoma 1895.

[64] Láthatjuk, hogy ez a kör még jobban tanári vezetés alatt állt, mint a pesti, ami abból érthető, hogy a tanulók itt mind kisebb diákok voltak.

[65] *Benka* így folytatja az önképzőkör történetét: „Domanovszky Endre igazgató tanár vezetése mellett ezen fejlő és erősödő önképzőkör aztán évente többször tartott nyilvános üléseket, melyek mindinkább lekötötték a közönség s a fentartó esperesség érdeklődését. De a szabadságharczra következett elnyomatás az önképző köröket országszerte megszünteté. Ekkor a szarvasi főgymnasium önképző köre is feloszlott." (i. m. 99—100) Viszont azt írja, hogy Domanovszky csak 48 után foglalta el katedráját, s 1850-ben lett igazgató, tehát a körnek működnie kellett volna ekkor is, ez azonban valószínűtlen.

lett a soproni Magyar Társaságban nevelkedett Pecz Gyula. 1848 előtt meghívták Greguss Ágostot és Domanovszky Endrét.[66]

Vajda Péter népszerűsége nemcsak tanítványai körében volt nagy, hanem valamennyi nevezetesebb társaságban. Halálát nemcsak a pestiek gyászolták, emlékünnepélyt rendezve „azon sziklák egyikén, a'melyeken az ünnepelt férfiú leg gyakrabban mulatott",[67] hanem a pápaiak is gyászünnepélyen emlékeztek meg róla, s megemlékeztek a „feledhetetlen" Vajda Péterről a debreceniek is egyik gyűlésükön.[68] A síremlékére indított gyűjtésbe bekapcsolódtak az eperjesiek már idézett színelőadásukkal, Késmárkon Hunfalvy, Pesten Tavassy gyűjtött Bloch (Ballagi) Mór kezdeményezésére.[69]

Vajda távozásával ismét új tanár került a most már Magyar Társalom nevet viselő PESTI társaság élére, Teichengräber (később Tavassy) Lajos. Az új évet „igen érdekes és lelkesitő beszéddel nyitá meg",[70] és új alapszabályokat adott a társaságnak. Mindjárt év elején azt is elhatározták, hogy megíratják a társaság történetét, s a megbízott főjegyző, Falk Miksa rövidesen fel is olvasta azt egyik gyűlésükön.[71] Gyűléseiken vendégeket is fogadtak, s egymást érik a jegyzőkönyvben a különböző indítványok, amelyek a társaság felpezsdülő életéről tanúskodnak. Így 1844 februárjában külön olvasókör alakult a társaságon belül, a tanév vége felé szerveztek kirándulást „a visegrádi vár romjaiba", június 3-án „tavaszünnepet", június 23-án pedig évzáró örömünnepet rendeztek. A kiváló, haladó szellemű tanár és az ifjúság csakhamar széles körű elismerést és figyelmet vívott ki. A gyűlések száma is megnövekedett, ebben az évben 39 gyűlésről van jegyzőkönyv.[72] Lelkesen készültek az évzáró örömünnepre is. Négyszáz

[66] Uo. 107—11.

[67] PMO jk. 1846. ápr. 26. XXIII. gyűlés. „A gyűlés következő rendben ment véghez: Elnök úr beszédet tartott az elhunyt férfiú felett, azután szavaltak Ullmann K. Vajda P. emléke — Petőfytől. Horváth — Emlékbeszéd V. P.-re mondotta Bloch Móricz. Mangold: Jövendölés Petőfy. Takách — Ghasell — Vajdától. Nánásy — Számadás — Vajdától. Weis — Magyar költő Vörösmarty végül Wiener — Fohász Székácstól."

[68] A pápai ünnepélyről l. Jelenkor 1846. jún. 18. 48. sz. 285; a debreceniről a DOE jk. 1846. nov. 25.

[69] Életképek 1847. okt. 31. II. 18. sz.

[70] PMO jk. 51. 1843. okt. 29.

[71] Már okt. 18-án, első összesereglésük alkalmával (jk. 50) írják, hogy „a' m. társadalom eddigi története kidolgozandó". L. még a 458. lapon.

[72] Pártfogóikról és vendégeikről ilyen feljegyzéseket olvashatunk: „Meghatároztatott, hogy Tettes Fáy András úrhoz a főjegyző Falk és könyvtárnok Sztrokay küldessék, azt megkérendők, hogy zsenge intézetünket gyámolítani szivesked-nék." (jk. 52. 1843. nov. 5.) „Tisztelt vendégünk Mélt. Szirmay Ádám septemvir ur kedvéért jelen alkalommal a szokot rendet elhagyván Hoffmann tagtársunk multkori »rabló« című szavalatot ismétlé." (Uo. 56. 1843. dec. 3.) 1844. márc.

meghívó lapot nyomattak, s egy részét a tisztviselők vitték személyesen a címzettekhez egy-egy önkéntes tag kíséretében.[73] Az előadótermet is önkéntes vállalkozók díszítették fel. Hírt adott erről az örömünnepről a *Regélő Pesti Divatlap*, az *Életképek* és a *Nemzeti Társalkodó*, s leírták ezúttal a teljes műsort a jegyzőkönyvben is.[74]

1844 őszén elhatározták a magyar nyelvtudás még erőteljesebb fejlesztése érdekében, hogy az új tagoknak a felvételi kérvény mellé mindjárt egy munkát is be kell nyújtaniuk, hogy ebből kitessék, vajon érdemes-e a folyamodó a felvételre. Erre a nyelvtangyakorló foglalkozás évek óta való szünetelése miatt is szükség volt, s talán ebben is érvényesült soproni hatás, ahol külön könyvbe írták az első fellépéskor felolvasott munkákat.[75] Nem sokáig folyhatott azonban zavartalanul és ilyen széles körben a társaság munkája. 1845-ben ugyan még nagyszabású örömünnepet rendeztek, amelyre rengeteg irodalmi és közéleti nagyságot hívtak meg.[76] Nagy csalódás érte őket, mert a meghívottak nagy része nem jött el, pedig nagyon készültek erre az örömünnepre. Azért, bár sokan elmaradtak, „számos és szép hallgató koszoru jelenlétében" tartották meg ezt az örömünnepet is az *Életképek* tudósítója szerint.[77] A társaságnak ekkor Márton Ferenc volt kiemelkedő tagja, nevét az *Életképek* tudósítója is megemlítette.[78] Év végén rendezték a társaság tisztviselői a levéltárat, ebben őrizték többek közt Bajza, Toldy és Kossuth hozzájuk írt levelét.[79] A szokásos jú-

---

11-én üdvözlő küldöttséget küldtek Erdélyi János és Petrichevich Horváth Lázár elé, akik munkáikat ajándékozták a társaságnak (Uo. 69). „Inditv. tétetett, h. a' könyvekben levő arczképei az iróknak kiszedessenek 's rámázva függesztessenek fel az oskolatermekben." (Uo. 75. 1844. ápr. 21.) „Ajánltatott kirándulás a visegrádi vár romjaiba" (Uo. 78. 1844. jún. 2.), a jún. 3-i tavaszünnepről pedig 1844. jún. 6-án (jk. 80) olvashatunk.

[73] PMO jk. 80. és 81. Az örömünnepi előkészületekről 1844. jún. 12., 16. és 23.

[74] L. a 688—90. lapon.

[75] PMO jk. 87. 1844. szept. 25. és *Heckenast:* i. m. 2.

[76] PMO jk. 115. Összesen 178 név között: Gr. Batthyány, Barabás M., gr. Brunczwickné, Benyovszky, Császár, Czuczor, Czakó, Csengery, Czapfalvy ügyvéd (a debreceni társaság volt tagja), Döbrentei, Degré, Egressy G., Eötvös, Erkel, Fáy, Fényes, Garay, Gaál, Glatz, Helmeczy, Hrabovszky, Horárik, Heckenast, Jósika, gr. Károlyi, Kossuth, Kanya Pál, Kollár, Kuthy, Kappel, Lisznyai, Lendvay, Lukács M., Lónyay, Mátray G., Nagy Ignác, Nyáry P., Ney Ferenc, Obernyik, Petrichevich, Prónay Albert, Ráday család, Schédel, Széchenyi, Schédius, Szalay, Szigligeti, Székács, Szontágh, Szemere, Sztrókay, Török Pál, Tiszáék, Telekyék, Trattner, Thaiszék, Vörösmarty, Vachotok, Ürményi.

[77] Életképek 1845. máj. 31. I. 22. sz. 717. L. a 690. lapon.

[78] Márton Ferenc (később Abonyi Lajos néven író) Falk Miksa távozása után Ráday Pál könyvtárnokkal együtt vezető szerepet vitt a társaságban.

[79] Ez a levéltár még nem került elő.

niusi visegrádi kirándulást is megrendezték; erről színes beszámoló olvasható a jegyzőkönyvben.[80]

A következő évben is fennállt még a társaság, ekkor rendezték az említett Vajda Péter-emlékünnepélyt, s még az év végi örömünnepet is megrendezhették. Erre is szorgalmasan készültek, de most már csak azokat hívták meg, akik az előző évben megjelentek a kiválóságok közül: Toldy, Fáy, Döbrentei, Csengery, Heckenast, Frankenburg, Vahot Imre, Fejér György, Császár Ferenc, Petrichevich. Erről az utolsó örömünnepről is beszámolt az *Életképek*.[81] Nem sokkal az ünnepély után, 1846. június 27-én az iskolabizottság feloszlatta a társaságot. Valamilyen korlátozottabb tevékenységet azért tovább is folytattak, amire Tavassynak az 1846/47. iskolai évről szóló jelentésében egy mondat utal: „Külön, vasárnapi két és több órában tartatott a szavalat, irály gyakorlási és magyar könyvek olvastára vezérlő társalom 31 tanítvánnyal."[82] Jegyzőkönyvet azonban nem vezettek, s ez már inkább csak „rendkívüli magyar óra" volt, nem pedig társaság.

Fellendült egy időre a negyvenes évek közepe táján a Németh Sándor vezette POZSONYI társaság élete is, legalábbis a divatlapok a pesti mellett talán erről a társaságról adnak legtöbbször hírt. Valószínű, hogy az 1845-ös betiltás volt az oka, hogy korábbi szabadabb szervezetüket többszöri kérés ellenére sem kaphatták vissza a tanári kartól. Ezt megelőzően azonban eredményesen dolgozhatott a kis társaság, amelynek az életéről 1844-ben a *Regélő Pesti Divatlap* és az *Életképek* is hosszabb beszámolót közölt. Az utóbbiból megtudjuk, hogy „a társaság, melly a magyar literatura jeles tanitója, Németh Sándor ur buzgó elnöklete alatt áll fenn, 52 tagot számlál."[83] 1844 őszén azonban már újabb összeütközése volt az ifjúságnak a tanári testülettel, amely többek között azt sem engedte meg, hogy más társaságokkal levelezzenek.[84] Valószínűnek tartom, hogy a pápai Képzőtársaságnak hozzájuk intézett levele miatt volt a vita, mert Pápán őrzött, 1845 elején kelt válaszukban panaszkodnak társaságuk sorsáról. Talán a pápai társaság önállóságának a hírére kérték ők is újra szabad elnökválasztási jogukat, új pecsétjük használati jogát. Az új pecséten pálmaágas lant volt látható, felírása: „Csak honszerelmet sugjon minden dalod. 1845. A' pozsonyi evang. főtanodai magyar egylet pe-

[80] PMO jk. 122—25. 1845. jún. 7. L. a 600—602. lapon.
[81] Életképek 1846. júl. 4. II. 1. sz. 29. L. a 690—91. lapon.
[82] *Heckenast:* i. m. 3.
[83] Regélő Pesti Divatlap 1844. jún. 30. 52. sz. 840. és Életképek 1844. júl. 10. II. 2. sz. 55. L. a 687—88. lapon.
[84] Tolnai, 584.

csétje". A tanári kar engedély helyett korábbi dorgálásait ismételte meg.[85] A Pápára küldött érdekes levél megérdemli, hogy teljes terjedelmében közöljük: „Tisztelt Társaság! Minél váratlanabb és meglepőbbek valának baráti soraik, annál nagyobb örömet költének kebleinkben. A hir utján sok szépet hallottunk egyletük felől, de a' mondának vagy puszta hirnek — bár mindig a jobbnak szeretünk hitelt adni —, midőn nem volt mindég magával következetes, telljes egyezésünket nem adhattuk; 's igy annál kedvesebb lőn levelök, mint melly által társulatukkal közelebbről is megismerkedheténk. Köszönet érte Önöknek, hogy szomjas tudnivágyunk kielégitésére valamit nyujtottak. — Hogy célunk egy 's hogy eszközeink, mellyeket annak elérésére választánk, egyenlők, érezzük; de fájdalommal vagyunk kénytelenek megvallani, hogy e' célt alig vagyunk képesek csak megközeliteni, midőn Önök annak visszasugárzó malasztjait már szivekben megtestesülve érezik. Nem soroljuk elő az okok hosszú sorát, mellyek haladásunkban gátként tornyosulnak föl előttünk; csak azt tartjuk megemliteni méltónak, miszerint mig Önöket körükben a' szabadság érzete tettekre lelkesíti, addig a' mi lelkeinken az ellenkezőnek egész súlya nehezül, 's a' vágyaknak nem enged szabad röptöt: mert vannak kezek, mellyek magasabb szárnyalásunkat kimért körbe szorítják, önérzetünk 's tiszta meggyőződésünk adta jogait szenttelenül tapodják. Szolgáljon némi példáúl mostani helyzetünk, mellynek rövid rajza ez: — Társulatunk 36 évig önszerkezett alapszabályaival élt 's mondhatjuk, az általok kimért uton haladtában az üdv koszorúzá lépteit; de, fájdalom, elleneink szemében az érdem koszorúja tövis volt, — irigyelve azt mérges pókként hálókat szőttek 's azokat veték utunkba, 's a' feslő bimbót életnedvétől megfoszták: mert alapszabályainkat pártos szellemüeknek kiáltván azok helyébe drácóiakat adtak. Az ezekből jött elkeseredés, elégületlenség, a' reánk tölt elnökkeli meg nem elégedés 's igy az erántai bizalmatlanság vagy talán ellenszenv, mint mérges kigyók zavarák nyugtunkat, 's a' hol előbb szelidség, munkásság honolt, helyén most a' visszavonás ütött tanyát. Ezek ellen többször ismételt kérelmeink egy pártoló vagy rokonhangra sem találtak. Igy jelenleg is az elnök önkényének alávetve (:mert megemlitenünk szükséges, miszerint társulatunkat iskolai órává alacsonyiták:) 's nem türhetve tovább a' rajtunk elkövetett méltatlanságokat, uj kérelemlevelet nyujtottunk be, ettől várva vagy előbbi állapotunk visszaállittatását, vagy a' mi léleksujtó, társulatunk végképi fölbomlását. Mire pedig folyamodásunkra az illető helyről választ nyernénk, jónak láttuk az egyletet munkálkodási körében fölfüggeszteni. Valljon célirányos volt e ezen tettünk, Önök megitélésére bizzuk. Mennyi eredménye lőn

[85] Uo. 585.

pedig jelen kérelem levelünknek, el nem mulasztandjuk Önöket tudósítani. — — De elég erről: mert Önöknek is fájna az, ha vérező sziveinket mélyebben tárnók ki előttük. Hogy baráti jobbukat, mellyel meg kináltak, hidegen vissza nem utasítjuk, arról jelen soraink adjanak némi tanubizonyságot. — Miszerint körüknek történeteit 's fokonkénti fejlődését nem tudatják velünk, fájlaljuk, jóllehet hisszük, hogy az egyes részletekben meg egyez a' magunkéval; de ha bizton nem is állíthatjuk, némileg még is meg vagyunk győződve, hogy az, csupán állásukat tekintve, sokban eltér a' mienkétől. A' mienket illetőleg ennyit még: számra 60-an vagyunk és pedig minden dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy a' honszeretet 's nemzetiség magasztos szikrája, lenyügzött kebleinkben is él. — — »Tavasz« című napfényre bocsátandó könyvecskéjökre előfizetőket szerezni fő gondunk leend. — Végül hogy mi is tudósítsuk Önöket egy rendkivüli tüneményről, megemlítjük, miszerint nagyon nagyon tisztelt elnök Urunk Németh Sándor Ur nagyon fájlalja és megbántólag vevé, hogy levelökben róla egészen megfeledkeztek 's a' néki járandó címet: »Tiszt. elnök s a t.« meg nem adták. — — Baráti szeretetökbe magunkat ajánlva maradunk A' Tisztelt Társaságnak Pozsonyban 1845 Télutó 1jén alázatos szolgái A' pozsonyi evang. lyceumbeli Magyar egyesület tagjai. Jakubovics János jegyző által.[86]

Az elutasító válaszról talán mégsem értesítették a pápaiakat, mert újabb levelük nincs a levéltárban. Az elutasítás következtében abbahagyták a munkát, de még ezen a tavaszon 22, majd 26 ifjú újra megalakította a „Magyar nyelvképző intézet"-et.[87] Érdekes beszámoló olvasható a társaságnak erről a korszakáról a *Pesti Divatlap*ban: „Pozsony. A mi irodalmi pangásunkban némi vigasztalásúl szolgál: az a mindkét felekezetbeli tanuló ifjuságnak, különösen pedig az evangelikusoknak erős igyekezte a literatura minden ága körüli gyarapodásban, hogy egykoron ők is sükerrel léphessenek fel a nyilvános pályatérre. Itt lehetetlen elhallgatnom a mintegy 40, 50 egyénből álló, többnyire szegény sorsu magyar ifjaknak erőmegfeszitésseli működését, mellyel, bizonyos önkényes akadályok és körülmények által felfüggesztett nyelv- s önmivelő egyletük helyét, saját költségükön fentartott olvasó szobákkal pótolják, hova nem csak ünnepeltebb férfiaink diszes rámába foglalt arczképeit gyüjtögetik, hanem divat- és hir-lapjainknak nagyobb részét, s mintegy 1000 darabból álló

[86] PKT ir. A: 23. sz. Tolnai írja (585): „Keservesen panaszkodik egyik tagja erről [ti. helyzetükről] a pápai Magyar Társaság írott lapjában, a »Korány« 1845. 10 és 11-ik számában." Sajnos ez a kéziratos lap nincs meg Pápán. A fenti levelet közölhették lapjukban a pápai diákok. L. még a 106., 293. és a 634. lapon. A pápai levelet l. a 294. lapon.

[87] Tolnai, 585.

csupa magyar könyveiket olvasgatják. Meglepő volt reám nézve, midőn ez ifjaknak egyikétől bevezetve, s kitűnő szivességgel fogadtatva, a falról Deák, Kossuth, Szemere, Vesselényi, Eötvös József, Zay, Teleky László, Bajza, Vörösmarty, Berzsenyi, s még több, úgy irodalmunkban, mint politikánkban kitünt jeles férfiak mosolyogván le reám, az asztalok körül vidám arczczal látám olvastatni a Pestihirlapot, Erdélyi Hiradót, Hirnököt, Protestáns lapot, Életképeket, Divatlapot, s a legujabban kijött mind tudományos mind mulattató könyveinket. S e fiatal barátim számára minden ohajtásom ez egyben központosul: kisérje süker és elismerés fáradozásaikat, működésüket."[88]

1845 őszén ugyancsak a *Pesti Divatlap*nak másik tudósítója a társaság hanyatlásáról panaszkodik: „Pozsony. A mult hetekben Pozsonyban lévén, az ottani lyceum irodalmi intézetének néhány tagjaitól kérdezősködém a társaság mostani állásáról. Panaszkodva emliték, hogy részvétlenség miatt, már a mult iskolai évben is csaknem föloszlottak, és most újólag igen csekély számmal vannak. Ezelőtt hat évvel, én is tagja valék ezen iskolának, akkor hatvan sőt néha több tagok is valánk, s mindnyájan sokat köszönheténk az intézetnek; ott alkalmunk vala a magyar irodalommal megismerkedni, a társaság minden jeles magyar könyvnek birtokában volt, szavalásban irásban és birálgatásban gyakorlottuk magunkat. Örömmel emlékezem most is azon órákra, mellyeket e társaságban barátimmal töltöttem; sokszor elragadott bennünket egy vagy más társunknak lelkes szavalása, vagy jó munkája; és az évenként, szűnnapok előtt tartatni szokott *Örömünnep* után, a hegyek között habzó poharak mellett vevénk bucsut távozó barátainktól. — — Azóta a magyar nyelv Pozsonyban és az egész hazában otthonosabb lett, s most ezen irodalmi intézet, a helyett hogy mindinkább kiterjedne, fölbomoljék? Valóban nem válnék a lyceum igazgatóinak dicséretére, ha a helyett, hogy az ifjuságot a magyar nyelv mivelésére buzdítanák, attól őket elidegenitnék! de a lyceumi magyar ifjuság is igen lelketlen lenne, ha némelly csekély akadályok miatt, elhagyná magát ezen irodalmi intézettől idegeniteni. Midőn e társaság tagja voltam, sokan igérték az akkori tagok közül, hogy később is pártolandják könyvekkel vagy pénzbeli ajándékokkal az intézetet. Az akkori tagok nagyobb része, már azóta hivatalban van, fölszólítom őket ezennel szavok és igéretök beváltására. Ha mindenik csak egy két könyvvel, vagy egy két forinttal segitené az intézet könyv- és pénztárát, menynyire emelkednék az. Lesznek talán olly lelkes honleányok is, kik ezen intézetet pártolni akarnák, pártolásuk által annál több ifjunak nyujtanának alkalmat a magyar nyelvet mivelni. Becses adományaikat a küldők

[88] Pesti Divatlap 1845. ápr. 1. II. 160. aláíró *Kiskéry Lajos.*

t. cz. Német Sándor professor urhoz, a lyceumi irodalmi tanulási egyesület igazgatójához sziveskedjenek küldeni."[89]

A társaság történetírója nem mond többet szabadságharc előtti életükről, de az *Életképek*nek még egy híradásából értesülünk, hogy a társaság 1847 nyarán is megtartotta örömünnepét: „A' napokban tartá az ág. ev. lyceumbeli magyar társaság örömünnepét, melly kielégitő volt. — A' magyar társaság itt igen csekély számból áll 's miért? talán nincsenek magyar ifjak? oh nem. Az év elején, midőn a' társaság felállitása megpendíttetett, örömtöl áradozó kebellel gyült öszve az ifjuság azt létre hozni 's fentartani. De fájdalom! ez nem történhetett meg egy valaki gőgje miatt, ki a' társaság tagjain mint valami kényúr akart uralkodni, mert a' régi törvények általa félre magyaráztattak, 's különféle jogokat akart magának tulajdonítgatni. Több viszontagságok után végre ismét megpendíttetett az ügy, de ekkor már az ifjuság nagy része el volt keseredve, 's csak igen kevesen állottak be a' társaságba. És ezen csekély társaság mégis milly jeles tehetségeket mutatott? De millyeket mutathatott volna, ha mindjárt kezdetben semmi visszavonás által szét nem dúlatik? Itt is elmondhatjuk, hogy a' magyar mindig szétvonó! Biztat azonban a' remény, hogy a' viszály kiegyenlíttetvén, a' társaság ernyedetlenül sietend rendeltetése megközelitése felé!"[90]

A pozsonyiak és a SOPRONIAK közötti levelezés is folytatódott ezekben az években.[91] A Pákh Albert távozása utáni hullámvölgyből talán az a pápai levél mozdította ki az első félszázados Magyar Társaságot, amelynek pozsonyi változatáról és a rá adott válaszról már volt szó. 1844 végén olvashatjuk a jegyzőkönyvben: „A' pápai képzőtársulat első levele felolvastatott 's reá válasz határoztatott." Válaszlevelükkel egy *Virágfüzért* is küldtek.[92] Levelük megtalálható a pápai Képzőtársaság levéltárában: „Tisztelt barátink! Vannak pillanatok, mellyeknek élvezete századdal felér. Illy pillanat volt az, mellyben önöknek érzés tele sorait olvastuk; azon sorokat, mellyeket a' barátság legtisztább érzete 's az egyesülési szellem forró ölelése mondott önök tolla alá ... Félszázadot túl

[89] Pesti Divatlap 1845. nov. 13. II. 1111—12. Aláíró: *S.*

[90] Életképek 1847. júl. 11. II. 2. sz. borítólapja. Aláíró: *F—d—y.*

[91] SMT V. jk. 1844. márc. 2.: „A' jegyző megbizatott a' Társaság körülményeit és az ez évben lett változásokat [ezek az említett szigorítások, büntetések lehettek] a' posonyi m. társasággal tudandó levél készitésére." 1845. máj. 31-én olvassák fel a pozsonyiak újabb levelét, 1847. márc. 6-án pedig a pozsonyiak kérésére elküldik törvényeik másolatát. Bizonyára ezt is a tanárelnökükkel folyó vita miatt kérték a pozsonyiak.

[92] Uo. 1844. dec. 21-én 7. pont. A Képzőtársaságnak valóban ez az első hivatalos levele, de Tatay Pál volt társuk, pápai alapító tag írt már nekik korábban Pápáról. L. a 238., 294. lapon.

haladó társulatunk eddig csak egy testvért ölelt 's ölel, — ez a' po'soni társulat, mellyel a' barátság legőszintébb hangján levelez; — s ime az ég őszbe csavarodó korában egy új testvérrel áldá meg, kivel hasonlólag kiván szót váltogatni." — Igérik, hogy a „feselő" Tavaszra igyekeznek előfizetőket gyűjteni, „barátságuk zálogául" küldik a *Virágfüzért*. Végül röviden ismertetik társaságukat: „Nekünk nem annyira a' részvétlenség, mint a' törekvés ellen volna néha-néha panaszunk; mert 59-en vagyunk — mind egyenlők 's ezt azért említjük, mint hogy eddig voltak rendes és rendkivüli tagok, — számunk tehát aránylag a' beléphetőkhez elég volna 's bár parányiak tehetségeink; de ezen parányi tehetségekkel is sokkal többet ki lehetne vinni, ha volna szellőcske, az ifjui tűzet éllesztő, ha volna más is az egy érdemen kivül, mint önöknél. — Működéseinknek Tiszt. Király Jósef oktató ur elnöklete alatt hetenként két órát szentelünk szombaton, mellyben hatan szavallnak, ugyan annyian munkát olvasnak és birálnak 's igy mindig 18 van működésben. Könyvtárunk mint egy 1500 darabból álló 's az uj jelesebb könyveket mind meghozatjuk. — Lapjaink: a' pesti hirlap; Életképek és Pesti divatlap. — További becses levelezését bizodalmasan kikérve vagyunk tisztelt barátinknak Sopron Jánuary 3kán 845. őszinte baráti a' soproni magy. társaság tagjai, Tóth József s. k. jegyző által."[93]

A jegyzőkönyvek és a korabeli sajtó tanúsága szerint ezekben az utolsó esztendőkben ismét fellendülőben volt a soproni Magyar Társaság. Pedig megint cseréltek tanárelnököt, Király lemondott, és újra Hetyésyt választották meg elnöknek.[94] Nagy gyásza is volt 1846 elején a társaságnak, meghalt alapítója, Kis János. Pedig már előkészületeket tettek, hogy ünnepélyen emlékeznek meg soproni lelkészségének 50. évfordulójáról. Ezt az ősz püspök már nem érhette meg. Külön gyászünnepélyt a társaságban nem rendeztek, minthogy a halottas ünnepélyen úgyis többen szerepeltek verseik elmondásával. A szokásos örömünnepet 1846-ban is megrendezték. Ezzel kapcsolatban jelentik, hogy meghívót és a társaság állapotáról szóló levelet küldtek Pozsonyba és Pápára.[95] Beszámol az ünnepélyről részletesen a jegyzőkönyv is, és foglalkozik vele az *Életképek* Torma álnevű levelezője is.[96]

Az 1846/47. tanévben ismét új tanárelnökük volt: Tatay István, aki korábban mint soproni diák szintén vezető tagja volt a társaságnak.[97] Az 1847. évi örömünnepre való előkészületek közben kaptak egy becses

[93] PKT ir. A: 21.
[94] SMT V. jk. 1846. febr. 25.
[95] Uo. 1846. máj. 23.
[96] Uo. 1846. máj. 21. és Életképek 1846. máj. 30. I. 22. sz. 701. Részletesen l. a 103., 685. lapon.
[97] 1837—40-ig. L. a tagnévsorban, a 717. lapon.

levelet, amely azt mutatja, hogy bár irodalmi életünk kiterebélyesedésével olyan jelentőségük már nem lehetett az iskolai társaságoknak, mint az 1790-es években, mégis számon tartották őket nemcsak a folyóiratok levelezői, hanem a nagy irodalmi társaságok is: „Erdélyi János, mint a Szépirodalmi Szemle szerkesztőjének a Kisfaludi társaság nevében társaságunkhoz szóló s őt pártolásra felhivó levele olvastatott fel s a jegyző válasz irásra felhatalmaztatott."[98] 1847 májusában rendezett utolsó örömünnepük pompájában és tartalmában is felülmúlta az előző évieket.[99]

Valamilyen feszültségnek kellett lennie a tanárelnök, esetleg több tanár és az ifjúság között, amely aztán 1848 elején, a márciusi napokban robbant ki. A társaság ez évi 58 tagja között mind ott voltak az előző örömünnep kiemelkedő szereplői. Valószínűleg valamennyien résztvevői voltak a márciusi „diákforradalomnak". Ennek van irodalma,[100] de nem tette közzé a Magyar Társaság jegyzőkönyvének erre vonatkozó részleteit. A soproni diákok „Reformkivánatok a soproni evang. főiskola körében. Költ. Sopronba, a sajtószabadság 20. napján. Nyomatott Kulcsár nyomdájában 1848, A soproni ev. főiskolai ifjuság" címmel röpiratot adtak ki, amely az egész iskola megreformálásával, a diákok által helytelennek tartott órák, intézkedések átalakításával foglalkozik. Müllner Mátyás, maga is volt soproni diák, majd ekkor már fiatal tanár a líceumban, részletesen elmondja iskolatörténetében, hogyan próbált beszélni az ifjakkal, hogy hagyják ki röpiratukból a tanárokra nézve sértő kifejezéseket, azonban erre nem voltak hajlandók.[101] Müllner szerint különösen a teológusok álltak a mozgalom élén, melyet ő láthatólag helytelenített, s azt írja, hogy egyedül gr. Stainlein Ottó „volt elég bátor társai gúnya daczára alá nem irni" a *Reformkivánatok*at. Müllner egyébként hangsúlyozza, hogy az ifjúság bírálata őrá nem vonatkozott, amit egyébként valószínűsít az is, hogy ezt követően 1848 nyarán vezetője volt a diákokból alakított nemzetőr csapatnak, maga is részt vett a szabadságharcban nemzetőr zászlójuk alatt, amelyre ez volt írva: „Győzelem, vagy halál".

Ami a társaságot illeti, azzal kapcsolatban is voltak intézkedések a Reformkívánatokban. Kimondták a Német Társaság megszüntetését, könyveit az iskola könyvtárának adták át, a Magyar Társaságot szélesebb hatáskörű ifjúsági körré kívánták átalakítani, amelybe minden diák belép, a társaság újságokat járat, önkéntes szavalati gyakorlatokat tart, s

[98] SMT V. jk. 1847. máj. 8.

[99] Életképek 1847. máj. 22. I. 21. sz. és SMT V. jk. 1847. máj. 13. Részletesen l. a 63—64., 685—86. lapon.

[100] *Németh Sámuel:* A soproni diákforradalom 1848-ban. A Soproni Szemle kiadványai 152. sz. 1943.

[101] *Müllner Mátyás:* A soproni evang. főtanoda története. Sopron 1857. 103—104. Elismerő szavakkal méltatja a Magyar Társaságot is. Uo. 92—93.

így „a lehető legsikeresebb módon az önképzés előmozdíttatik".[102] Ezzel kapcsolatban a társaság rendkívüli gyűléseket tartott: „22. ülés rendkivül tartva, Tavaszutó 5-kén 848. Az ifjuságnak, a' sajtószabadság 20-dik napján kelt, Reformkivánatiban ki van mondva, [olvashatatlan szó, talán: miszerint] a' magy. társaság egy az egész ifjúságot magába foglaló körré alakul át. Ennélfogva a' társaság elnökről lemondván, a' társaság értékeit és pénzeiről szóló kötelezvényeit egy erre kinevezett választmány által attól elhozatni rendelé. A 'társaság könyveinek behozatalára kiki felszólittatott a' tisztek p[edi]g számadásra, melyet egy a' kör által választandó ideiglenes bizottmány kezébe fognak letenni." — „23. ülés rendkivül tartva május 6-dikán. Jelentés tétetett a' társaságnak, hogy volt elnöke elég vakmerő a' választmány kétizbeni felszólamlása után is a' pénzekről szóló kötelezvényeket és a' pecsétet át nem adni. Mire nézve a' társaság utoljára kiküldi 3 szor tisztjeit választmánykép, mi ha kivánt siker nélkül marad a' legszigorúbb törvényes úton kiván a' társaság a' magáéhoz eljutni. Azonban az elnök tartóztatási szándokával s ügyünkbe fogadatlanul avatkozó jogtudós barátainak politicai tanácsával tovább élni nem akarván, mindent általadott. — Minthogy már most bennünket a társaság ez évben volt tisztjeit a' felelősség terhe alól nem társaság, hanem a' köz bizottmány oldoz fel ennélfogva a' társaság százados müködését az újabb és hatalmasabb szellem szavára bevégezem azon forró óhajtással, hogy a' társaságnak régi formájából kibontakozott elemei mint szeretettek áljanak fent a' körben 's tehessék ennek örökké egyik hatalmas alapkövét!! Réder Péter jegyző, 848."[103]

[102] *Német S.:* i. m. 3., a kiáltvány 8. pontja.

[103] Még egy 1848-ból származó „békés" bejegyzés van ennek a lapnak az alján: „Jegyzés. Toldy Ferencnek Kis János felett tartott emlékbeszédeit a' társaság átvette és tagjainak kiosztá." Ezután csak 1853/54-ben folytatódott a jegyzőkönyv, de mint értesülünk belőle, a társaság az 1850/51. tanévtől már létezett „gyakorlati magányóra szinezetét viselve". 1853/54-ben az első tanárelnök a Szarvasról Sopronba visszatérő Domanovszky Endre volt.

OLVASÓEGYESÜLET ÉS SZÉPMŰEGYLET

Mialatt Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen Pákh, Szeberényi, Irányi, Kerényi, Hunfalvy és Greguss tűntek fel, a debreceni és a sárospataki kollégiumban is azok a fiatalok gyűléseztek, szavaltak, vitatkoztak már, akik közül rövidesen többet ott láthatunk majd az egész magyar ifjúság élén, a politikai, irodalmi élet kimagasló nagyságai között; például Csengery Antal, Irinyi József, Emődy Dániel, Bulyovszky Gyula Debrecenben, Tompa Mihály Sárospatakon, hogy a nevesebbeket említsem.

1839 őszén DEBRECENBEN kis társaság állt össze tanári engedély nélkül az olvasó társaságból száműzött írói szárnypróbálgatások közös megbeszélésére, bírálására. Ez a társaság 29 taggal kezdte meg működését, s magát egyszerűen Egyesületnek nevezte. (Később Működő Egyesületnek is nevezgették.)[1] Három éven keresztül gyűléseztek a városban bérelt kis szobácskákban.[2] „Czélul tüzték ki a' tagok — olvassuk a jegyzőkönyvben — magok formálását 's tökélyesítését, 's erre eszközül határozták: a.) A' folyóbeszédben b.) A' szavalásban c.) Eredeti vagy fordított munkák' készítésébeni magok' gyakorlását, ki vévén a' politicumokat."[3] Négy „hivatalt" alkottak, volt elnök, első és másodjegyző és titoknok. Az alapszabályok kidolgozására választmányt küldtek ki.[4] A választmány által kidolgozott és elfogadott alapszabályok egyik érdekes pontja,

[1] Az első gyűlés 1839. nov. 23-án volt. DE I. jk.

[2] DE I. jk. 14. 1840. jan. 8-án intézkednek, hogy Erdélyi Sándor tag gyűlési helyet keressen, de az egyesület beleegyezése nélkül „végalkuba ne ereszkedjék annak kifogadásában". Uo. 20. jan. 25-én újra megbízzák Túry Sámuelt, s indítványát a következő gyűlésen el is fogadják, a bérelt szobában két tag lakik majd. Később is: (uo. 77. 1841. jan. 16.) „A gyűlés végén elnök Csengeri Antal jelentvén, hogy a' Sárközi háznál vagynak kiadó szobák... közülök egynek kivétele rendeltetett." stb.

[3] Uo. l. A politika kizárását, látni fogjuk, ők sem vették komolyan, de amúgyis titkos összejöveteleiknek ilyen óvintézkedésre szüksége volt (nem hiába voltak jogászok).

[4] Uo. Ennek a választmánynak a tagjai közt találjuk először Irinyi József nevét, de pár lappal hátrább (jk. 5.) arról értesülünk, hogy „a' választmánynak hatodik tagja: Irinyi József nem vett részt az alapszabályok' szerkesztésiben." L. még a 368. lapon.

hogy havonta újra választották a tisztviselőket. A gyakori tisztújítást a jegyzőkönyvek tanúsága szerint mindig megtartották, s az újonnan megválasztott tisztviselők székfoglaló beszédeket mondtak. Ezeket mind megörökítették a jegyzőkönyvben. Így az egyesületi élet azokra a közéleti feladatokra is felkészítette a diákokat, amelyek rájuk mint ifjú, jogvégzett emberekre a megyei életben, politikai téren, ügyvédi pályán vártak. A Péczely által vallott nevelési elv gyakorlati alkalmazása volt ez az egyesületi élet, hogy ti. a diák még az iskolában ismerje meg az életben rá váró feladatokat, és „az oskolát elhagyva ne legyen kénytelen egyszerre bebukni a világba". Az első tisztviselők székfoglalói közül Böszörményi Eleké érdemel figyelmet.[5] Az 1840. májusi tisztújításon Irinyi Józsefet választották első jegyzővé, s milyen jellemző, hogy a leghaladóbb szellemű nyugateurópai útirajz majdani szerzője a jegyzői hivatal fontosságát fejtegetve már itt felhívta társait: „... tekintsünk csak kissé a' mivelt Európa' igazabb constitutionális országiba ..." Ebben a hónapban merült fel először, hogy ne csak negyedéves jogászokat, hanem kisebb és nagyobb diákokat is vegyenek fel, de hosszas vita után egyelőre szavazattöbbséggel elvetették a javaslatot.[6] Csak év végén gondoltak rá, hogy a társaság folytatása szempontjából hasznosabb lesz a tagság bővítése: „Azon többször megpendített indítvány; mi sz[erin]t — ellenkezőleg alaphatározatinkkal — ezentúl ne csak 4 éves, hanem bármelly rendű tanulókat is Egyesületünkbe felvehessünk, elfogadtatott; — mint szinte, hogy az elmenendő tagok távolban is tagok maradjanak."[7] Az év utolsó előtti gyűlésén azután „Szilágyi István, Kiss Sándor, Szőke István és Szabó Károly tagoknak ajánltatván, mindnyájan szótöbbséggel, — még pedig az első szavazatok' egységével, — elfogadtattak, a' legközelebbi gyülés' határozata' következtében."[8] Ekkor került tehát a társaságba Szilágyi István, aki már díjat nyert a Kisfaludy Társaság pályázatán, s aki a következő két évben vezető szerepet vitt az Egyesületben, és Szabó Károly, aki még csak másodéves volt, de hamarosan az Egyesület vezetői közé került. A más társaságokhoz képest meglehetősen nagyszámú (44) gyűlésen nemcsak tisztújítás és székfoglaló értekezés volt, hanem bőven nyújtottak be szépirodalmi munkát is.[9]

[5] Uo. a 7—11. lapon találhatók a beszédeik, ezekből, valamint a későbbi érdekesebb beszédekből szövegrészleteket l. a 67., 458—500. lapon.

[6] Uo. 41. 1840. máj. 6. 27. gyűlés.

[7] Uo. 60. 42. gyűlés.

[8] Uo. 65. 1840. aug. 19. 43. gyűlés.

[9] Száznál több munkát bíráltak meg az első évben, elsősorban verseket. A munkák nagy része ma is megtalálható. A DE ir. I.-ben 85 számozott kézirat van, de ezek közül több szám alatt egész csokorra való vers, így pl. 53. sz. alatt Somogyi Józsefnek 15 verse.

1840. november 7-én gyűltek össze ismét.[10] Tisztújításukon a Debrecenbe érkezett Csengery Antalt választották meg elnöknek, s ebben a tisztségben a havonkénti választások újra és újra megerősítették, csak februárban és júliusban váltotta fel Szilágyi István.[11] Ők ketten ebben az évben a társaság virágzónak mondható életében az irányítók, mellettük feltűnt a fiatalabb Szabó Károly, későbbi jónevű történészünk, és ennek a bátyja, Mihály.[12] Az 1841. januári tisztújításon már nem elégedtek meg az eddigi beköszöntő beszédekkel, hanem különböző témákról értekezéseket olvastak fel, s ezt kötelességévé tették a mindenkori tisztviselőknek. Egyszersmind úgy határoztak, hogy többé nem írják be őket a jegyzőkönyvbe, hanem irattárukba helyezik el. A székfoglaló beszédekből is több helyen kiderül, hogy az egyesület tagjai nagy tisztelettel tekintettek az egykori debreceni diák Kölcseyre. Ezt bizonyítja ennek az esztendőnek a következő adata is: „Tóth Dénes a' Kölcsei emlékére megbizatása következtében beszedett 15 pengő forinttal beszámolván, annak, mint nehány debreczeni tanuló által összeadott öszvegnek felküldésére Csengeri Antal megbizatott."[13] Megemlíthetjük még a tanév nevezetesebb eseményei közül, hogy 1841 nyarán Csengery indítványozta a társaság reformját, reformbizottságot küldtek ki, és részletes új alapszabályokat alkottak.[14] A tanév szépirodalmi próbálkozásokban ugyanolyan gazdag volt, mint az előző. Bizonyára a Kisfaludy Társaságnál elért sikereken felbuzdulva tűztek ki pénzzel és könyvvel jutalmazott balladapályázatokat az egyesületben is. Egyik gyűlésükön „Elnök Szilágyi István felolvasta a '»*Pontuszparti Sir*« című, a' Kisfaludi Társaságtól dicséretet nyert pályamunkáját".[15]

A harmadik évben is buzgón munkálkodtak az Egyesület tagjai. A Szabó testvérek (Mihály és Károly) majdnem minden tisztújításkor kap-

[10] Már előző év végén kimondják (1840. aug. 22. 44. gyűlésen, jk. 65): „... Gyűlés határoztatott a' jövő oskolai évnek a' leczkék kezdetétől számítandó első szerda v. szombaton délutánni 4. órájára Szabó Mihály' egyesületi tag lakhelyén." Novemberben folytatták a gyűlések sorszámát, tehát a 45. gyűlés az év első gyűlése.

[11] Csengeryt választó gyűlések: 1840. nov. 21. 49. gyűlés (I. jk. 68), 1841. jan. 9. 53. gyűlés (uo. 75), 1841. márc. 6. 64. gyűlés (uo. 84), 1841. máj. 15. 65. gyűlés (uo. 87), 1841. júl. 31. (II. jk. 12/a). Szilágyit választják meg: 1841. febr. 6-án az 57. gyűlésen (I. jk. 80) és 1841. júl. 3-án (II. jk. 8/b).

[12] A II. jk-ben a gyűléseket nem számozták (1840/41-ben 23 gyűlés volt az I. jk.-ben, 8 gyűlés volt a II. jk-ben, összesen 31). A II. jk. lapjai csak utólag vannak levelenként fóliálva, ezért a levél két lapját a és b betűvel jelölöm.

[13] DE I. jk. 78. 1841. jan. 23. (55. gyűlés).

[14] Uo. 88. 1841. jún. 12. (66. gyűlés) A 67. gyűléssel zárul az I. jk., s a II. jk. „küldöttségi jelentés"-sel kezdődik, amely az új szabályzatot tartalmazza. Ezt 1841. júl. 26-án el is fogadták. L. a 369. lapon.

[15] Uo. 81. 1841. febr. 13. 58. gyűlés. Az ez évi munkák nagy része is megtalálható, összesen 62 számozott munka. DE ir. II.

tak valamilyen megbízatást (első és másodjegyző, titoknok). Szilágyi István is titoknok volt egyszer, majd újra elnök, de „minthogy rövidesen távozik Anya-Oskolánkból", lemondott, s helyét ismét Tóth Dénes foglalta el, aki ez évben öt tisztújításkor nyerte el a társaság bizalmából az elnöki tisztet, s az utolsón titoknok lett. Az Egyesület termékeny költői közül tisztségviselő volt még Somogyi József, és év vége felé első jegyző lett Bangó Péter is (közvetlenül az után, hogy Kossuth egyik vezércikkét szavalta az Egyesület gyűlésén). Az első két év termékenysége változatlanul tartott, az eddigi 206 megbírált munkához ebben az évben pontosan 100 csatlakozott.[16] Korábbi sikereiken felbuzdulva felvetették 1842 elején, hogy jobb munkáikból küldjenek a *Regélő*be. E célból válogató bizottságot küldtek ki, tagjai Szilágyi István, Erdélyi Sándor, Szabó Mihály, Szabó Lajos és Szabó Károly voltak.[17] Pályázatokat ebben az évben is tűztek ki történeti beszélyre, balladára.[18] A *Regélő*nek mégsem küldték el munkáikat, talán az időközben távozott Szilágyi mulasztása miatt, mert később újra felmerült a gondolat, új bizottságot neveztek ki, amelyben Szilágyi helyett már Bangó Péter szerepelt.[19] Rövidesen jelentette is a bizottság, hogy 22 művet kiválogatott. „Éppen ez alkalommal indítványoztatván — olvassuk a jegyzőkönyvben —, hogy az Athenaeum' Szerkesztőségéhez is célirányos sőt talán jobb sikerrel ketsegtető volna dolgozatainkból néhányakat felküldeni, — midőn az e' tárgyróli vitatkozás alkalmával azon eszmét hozták vólna többen szőnyegre, mi szerint Egyesületünknek még inkább érdekében 's betsületében fekszik, — engedve az Athenaeum Szerk. lapjai 67[k] számában az illy Társulatokhoz intézett felszólításának — szerkezete 's munkálkodási körének alapvonatait mutatni föl: ez eszme köz akarattal pártoltatott, 's ezen vázlatnak minél előbbi nevezetesen Nyárelő 29-rei elkészitésére választmány neveztetett ki, mellynek tagjai Erdélyi Sándor, Szabó Jósef, Szabó Károly, Kolmár Lajos és Bangó Péter." Ugyanakkor megbízták a jegyzőt (Szabó Károlyt), írjon az *Athenaeum*nak levelet munkáik közöltetése végett is.[20] A kitűzött időpontban rendkívüli közgyűlésen fogadták el Kolmár Lajos fogalmazványát, és el is küldték az *Athenaeum*nak.[21]

Pár nap múlva, július 3-án meg is jelent egy hosszabb beszámoló a lapban bizonyos Bélteki Lajos tollából. A két időpont közelsége valószínűtlenné teszi, hogy ez az álnéven írt cikk Kolmár Lajos fogalmazványa, s

[16] Ezeknek kb. fele van meg: DE ir. III. Eredetileg 64 kézirat, de 37—45-ig éppen Szabó Károly versei hiányoznak.
[17] DE II. jk. 16/a. és 17/a. 1842. jan. 9. és 15.
[18] Uo. 16/b. 1842. jan. 15., 18/b. febr. 5. és 20/b. márc. 2.
[19] Uo. 24/b. 1842. jún. 18.
[20] Uo. 25/a. és b. 1842. jún. 25.
[21] Uo. 25/b. 1842. jún. 29.

a diákok tagadták is, hogy valami közük van hozzá. Elmondja ugyanis Bélteki „Tanuló ifjak egyesülete Debrecenben" című írásában, hogy örömmel olvasta az *Athenaeum*ban a sárospatakiak beszámolóját, és „felsőhajték, bár lennének e magyar haza minden iskoláiban illy nyelvészeti egyesületek... Meglehet ugyan, hogy illy egyesületek már több iskolákban léteznek, de az illetők' hanyagsága miatt azok még a' haza előtt ismeretlenek; pedig nem megvetendő dolog volna tán, ismerni a' hazának az ifjuság' szellemét, kiktől szebb jövendője' felderülését várja?" Elmondja ezután, hogy náluk csak olvasó társaságot engedélyezett az oktatói kar. Ennek eddig kb. 600 kötet könyve van, és tagjainak száma 1842-ben 90. Megemlíti, hogy van mellette egy három éve működő „kisded munkáló egyesület". Ez hetenként ülésezik, akkor a tagok értekezéseket olvasnak fel, könyvismertetésekkel és saját verseikkel szerepelnek. Az Egyesület szabályait az iskolai felsőbbség nem hagyta jóvá, ezért a városban bérelt szobában gyűléseznek. Ennek az egyesületnek csak 23 tagja van. „Igen, mert vannak sok önfejü ifjak, kik kevés ismereteikkel is szerfelett megelégedve, feleslegesnek tartják azt gyarapítani, 's oktalan elbizakodásukban elég szemtelenek gunynyal illetni a 'nemes czélra törekvőket." Emlegeti Bélteki az elöljárók közönyösségét, hidegségét is, és beszámolóját így fejezi be: „... bár vennék gondolóra már, hogy sok, inkább tót ajku ifjakból álló lyceumok' növendékei e' részben szégyenben hagyják a' minden magyar ajku iskolák közt legnépesebb debreczeni iskola' növendékeit!!"[22]

A beszámolót olvasták a professzorok is, s az ifjak jónak látták, hogy részben lelepleztetésük, részben az elöljáróságot támadó mondatok miatt kitörhető veszedelmet jóelőre elhárítsák. Ezért megfelelő lépésekre határozták el magukat: „Inditványba hozatván, mi szerint az Egyesület állásának 's jövendőjének biztosítása tekintetéből magunkat önként a' N. Tiszteletű 's Tekintetű Oktatói Kar törvényes felsősége 's felvigyázása alá adva, a' mélyen tisztelt Felsőség pártfogását, — melly által reménylhetjük, hogy e' társaság feladatának igazán megfelelni képes lejend — megnyerni igyekeznénk — ezen élénk viszhangra talált inditvány minél előbbi életbe-léptetésére nézve, minden Egyesületi tagoknak nyilván kijelentett köz-akaratából elhatároztatott; hogy a' Jegyző által az Egyesület nevében a' N.Tiszt. 's Tek.Oktatói Kar' legközelebbi Köz-Gyülésének benyújtandó, Egyesületünk' pártoltatását alázatosan kérő folyamodás készíttessék."[23] Rendkívüli ülésen másnap némi módosítással elfogadták és jegyzőkönyvbe írták folyamodásuk szövegét: „Midőn engedve a kor szózatának" — olvashatjuk a folyamodványban, egyesületek alakultak or-

[22] Athenaeum 1842. júl. 3. II. 1. sz. 5—7.
[23] DE II. jk. 27/a. 1842. júl. 16.

szágszerte a tudományoknak „a hőn szeretett" honi nyelven való művelésére és felvirágoztatására, akkor egyesületek alakultak „az ezen nagyok lelkesítő példáját követő ifjak között is". A két testvér haza ifjai közt több ilyen egyesületet lehetett látni, s ezért a debreceni diákok is „hivatva érezték magukat ezen nemes cél felé buzgó szorgalommal törekedni". Majdnem három éve működnek már, ismerték be folyamodványukban, előbb mint a joghallgatók, a második évtől mint az egész ifjúság egyesülete. Részletezték munkásságuk célját. Azt írták, hogy ugyan eddig a felsőség elé nem terjesztett, „de az által bármikor helyeslendőknek hitt elvekhez 's alap-törvényekhez szorosan ragaszkodva" folytatták munkájukat, aminek a bizonyságai pontos jegyzőkönyveik. „Elvonultságukat" azzal indokolták, hogy csekély erejükkel nem akartak a nagyközönség előtt megjelenve hajótörést szenvedni. De most, miután az ifjúság nagyobb része érzi már ilyen társaság szükségességét, szeretnék működésüket nyilvánosságra hozni, „'s mi után e' szándékában *egy* bárhonnan de nem az Egyesület meg egyezéséből keletkezett folyóirati cikk által megelőztetett", sürgetőnek érezték, hogy rendes alapokra helyezzék működésüket. Az oktatói karhoz való folyamodás „olly rég' ápolt, de életbe tsak most léptetett eszme" — írták, s ezért kérték, hogy azt a „jó indulatot", mit az Olvasó Társaság „folytonos pártolásában tanusított", rájuk is terjessze ki.[24]

A professzori kar állásfoglalás előtt vizsgálóbizottságot küldött ki, s erről értesítette az Egyesületet is: „Hogy sem előre — magát alakítni akaró szándékát — sem később — alakúlását 's munkálkodási célját 's hatáskörét — a' folyamodó Egyesület mind ez ideig a' Professori Karnak be nem jelentette, 's a' helyett hogy ezen béjelentés 's illetőleg bizodalmas folyamodás által magának szilárd alakíttatást, 's az Olvasó Társulat példájára a' Fő-Iskola épületében ingyen szállást 's állandó maradást nyerhetett vólna, inkább kint a' városon, pénzért — 's igy az Egyesület egyes tagjainak terheltetésével — fogadott szálláson, mintegy lappangva — 's ekként magát a' szükséges felvigyázat alól kivonva — a' hírlapokban[25] is érintett oszló félben lévő állapotjának maga lőn okává, ezt a' Professori Kar hibául teszi ki; a' többire nézve miután már a' Professori Kar — jelen folyamodás nyomán — az Egyesület voltaképpeni állásáról értesült vólna, előbb mint a' tárgy érdeméhez szóllana kebeléből Rector Professor Zákány Jósef, Erdélyi Jósef, Vetsey Jósef Urakat és a' rendes Jegyzőt olly véggel küldi ki 's bizta meg, hogy ezen kinevezett küldöttség az Egyesület Jegyző Könyveit 's munkálatait meg visgálván, visgálatának eredményéről véleményes jelentését a' Professori Gyűléshez — melly érdemileg

[24] Uo. 27/b., 28/a., b. és 29/a.

[25] Eszerint tehát talán több lapban is jelent meg cikk, s ezek okozták a professzori kar engedékenységét.

ezen ügyet tárgyalandja — elő terjessze. — Költ a' Professori Kar Köz Gyülésében 1842k évi Jul. hó 27 napján Jegyzette Szűts István rendes Jegyző."[26]

Közben az Egyesület újabb kezdeményezést tett, kiküldött öt tagú bizottságot, és felszólította az Olvasó Társaságot hasonló bizottság kiküldésére, hogy tárgyalják meg a két egyesület összeolvadásának a lehetőségét.[27] Ezután Tóth Dénes hivatalosan jelentette, hogy a tanári kar is az összeolvadást tartja helyesnek, Szűts Istvánt bízta meg a tanárelnöki teendőkkel, s kinevezte az Olvasó Társaság részéről Révész Bálint széniort, Pénzes József esküdtet és Gyárfás Istvánt, az Egyesülettől Szabó Józsefet, Tóth Dénest és Szabó Károlyt új alapszabályok készítésére. Ezt az intézkedést köszönettel fogadva, saját javaslatukat az öt tagú bizottságra vonatkozóan visszavonták. Az utolsó gyűlést 1842. augusztus 20-án tartotta az Egyesület, ekkor lezárták ügyeiket.[28]

Az Olvasó Társaság, amely 1842. augusztus 9-i rendkívüli közgyűlésén örömmel határozta el, hogy a tanári kar kívánságára egyesül a Működő Egyesülettel, Olvasó Egyesület néven, nem is oly régóta élvezte a tanári kar pártfogását.[29] Könyvtáruk, amely, mint láttuk, előbb Kiss Bálint pénz- és könyvtárnok lakásán, majd a „közgyűlési jegyzőkönyv" rövid történeti visszapillantása szerint „a' régi seniorális házban, ez vissza vétetvén az Odeumban volt", csak 1841. május 5-én „a' társaság kérésére 'a Professorátus engedelme mellett" került át „az ugy nevezett XVIII-k szobában, 's itt egész uj korszaka kezdődik az olvasó Társaságnak 's már most Hirlapok olvashatása 's öszvejövetel által szembetűnő előlépéseket tesz, 's reményleni lehet, hogy még sokkal előbbre haladand." Gyűléseiken ekkor csak adminisztrativ ügyeket intéztek, könyvbeszerzést, elszámolást stb. „Ez is előbb a' felebb emlitett Kiss Bálint Ur lakán vólt, később a' régi Seniorális házban, majd a' IV-k Teremben, most Május 5-től 1841. a' XVIII. szobában. Mi a' Gyűlés tartás módjait illeti; elsöbb mind össze gyűltek, később minden gradus képviselőket választott, 's képviselésileg gyűlt össze. Majd ez elenyészvén, ujra mind befolytak a' tagok a' társaság' dolgainak elintézésében 's máig is ez van divatba. Boros István sk. Révész Bálint mk. Elnök."[30] Nem sokkal e visszatekintés megírása után ismét helyreállították, bizonyára az Olvasó Társaság fellendülésével megnövekedett tennivalók miatt, a választmány rendszerét, amelybe minden évfolyam két-két tagot küldött, s ezek maguk közül választottak vá-

[26] DE II. jk. 30/b. és 31/a. 1842. júl. 30.
[27] Uo. 31/a. 1842. júl. 30.
[28] Uo. 32/a. aug. 6-án fogadták el Tóth jelentését, és aug. 20-án volt a záró-gyűlés.
[29] DOE jk. 10.
[30] DOE jk. l.

lasztmányi elnököt és jegyzőt is. Az első választmányi gyűlést 1841. december 13-án tartották, s ettől kezdve külön jegyzőkönyvet is vezettek.[31] A választmánynak komoly hatásköre volt, ők határoztak a hírlap előfizetésekről és a könyvrendelésekről, és csak tagfelvételi és más hasonló ügyeket vittek az egész közgyűlés elé. A választmány első elnöke Micskey János volt, jegyzője pedig Tóth Dénes, aki egyidejűleg a titkos Egyesület elnöki tisztét is betöltötte. A társaság 1841 őszén közfelkiáltással Szűts István professzort választotta tanárelnökévé az egyik küzgyűlésen.[32] Úgy látszik, jó híre volt a fellendülő társaságnak iskolán kívüli városi urak körében is, mert többen szerettek volna olvasás céljából bejutni, de a választmány nem merte felvenni őket az iskolai rendszabályok miatt.[33] Szigorúan ragaszkodott a társaság saját alapszabályaihoz is, így például a tagdíjat nem fizető tagokat kizárták; köztük említi a jegyzőkönyv Dobsa Lajost is, aki azonban később ismét részt vett a társaság életében.[34]

Az összeolvasztott két társaság új alapszabályait 1842. augusztus 18-án hagyta jóvá a tanári testület, s a következő tanévben már az Olvasó Egyesületben folyt az olvasás általi önművelés és a költői, írói szárnypróbálgatás.

Bélteki Lajos említett debreceni beszámolójában olvashattuk, hogy az alakulásának tizedik évfordulóját ünneplő SÁROSPATAKI társaság híradása adta kezébe a tollat. A tízéves évforduló idején már virágzott a sárospataki társaság is, de a korábbi években nehezen ment a munka. Hosszabb szünetelés után 1839. november 24-én gyűltek össze először, azután decemberben, januárban és februárban is egy-egy alkalommal. A jegyzőkönyv szerint januárban vizsgák miatt, februárban „részint munka nem léte, részint a' t. tagok meg nem jelenésök miatt ülés nem tartatott".[35] Ezután márciusban volt két gyűlés, majd megint havonként egy. 1839 őszén választottak először titoknokot, eddig az elnök nevezte ki. Az első megválasztott titoknok Pásztor Dániel lett, s beiktatásakor székfoglaló beszédet is mondott.[36] Ugyanekkor másodelnökké Zsarnay

[31] A DV jk. címlapja szerint „1842. január 14-től", de bent az első választmányi gyűlés 1841. dec. 13-án keltezett.

[32] DOE jk. 3. 1841. dec. 10-én rendkívüli közgyűlés. 1842. jan. 9-én jelentette Révész, hogy Szűts elvállalta az elnökséget, felkérő küldöttséget menesztettek az üdvözlésére (Uo. 4).

[33] DV jk. 2. 1842. jan. 29., majd DOE jk. 6. és 7. 1842. febr. 20. és febr. 29. 19-es és 25-ös számú határozat.

[34] DOE jk. 5. 13. sz. határozat.

[35] SIE jk. 241. Ugyanezt mondják a március 1-i és 8-i gyűlésre is, amiből kiderül, hogy szabályszerűen hetenként tartottak volna gyűlést, de résztvevők nem voltak.

[36] Uo. 239. 1839. nov. 24.

Lajos közoktatót választották. Az első elnök Majoros András volt, Nyiry ekkor már nem élt.[37] Újra ki akarták adni ebben a tanévben a *Parthenont*, de ez csak terv maradt. A Kölcsey-kultusz változatlanul élt Patakon, s a tanév végén az ötödéves diákoktól megkapta a társaság „a' halhatatlan férjfiu" minden munkáinak első kötetét.[38] 1840 tavaszán kapták meg az eperjesi társaságnak már említett levelét, s hamarosan válaszoltak az eperjesieknek: „Nemes Társaság! Használni tudni az eszközöket, egyeseknél mint testületeknél, céluk' megközelitésére: élet bölcseség. Az eszközök illy egyikének tekinti Egyesületünk felszólittása alaptárgyát és tudván miképen a' gondolat' közlés vélemény' kicserélés 's kölcsönös zsurlodás emberi müvelődés' 's tökélyesbülés főfő rugói, 's értvén a' kor szellem' intéseit, melly hangfent hirdeti a' haladást, — intéseinek hódolva, nem csak tőle elnem maradni, de miként erőnk birandja vele versenyt haladni hő vágya keblünknek. — Azért is rokon érzelemtől át hevült sziveiteket, minden szép, nemes és dicsőért felzsengő kebleinkhez gyönyörédes lánczokkal füzni 's az irántunki bizodalmat viszonyos bizalommal fogadni elnem mulasztván: arra kéri fel Társaságunk a' Nemes Egyesületet mi szerént ajánlatát meg kezdeni 's a' még ránk nézve csak tervben lévő müvelődhetési módszert életbe léptetni 's ez által velünk szorosabb kapcsolatba jőni — miként czélra vezetőnek itélendi — ne terheltessék. Társaságunk a' részről teendőket elnem mulasztva, szives részvétükbe zártak maradunk. S.Patakon april 7k 1840. A' Nemes Társaságnak a' s. pataki magyar nyelv-mivi Társaság' helyben hagyásából Majoros András Elnök, Mecsey Mihál Feltitoknok, Pásztor Dániel Al-titoknok."[39] Még ebben az esztendőben megkapták az eperjesiek újabb levelét is. A következő tanévben azonban mindössze hat gyűlésről van jegyzőkönyv, s abból nem derül ki, de valószínű, hogy ilyen körülmények között a levelezést a sárospatakiak szakították meg.

1841 őszén azzal kezdődött a tanév, hogy a jelesebb diákok között „meghívó emléklapot" osztottak szét, hogy a társaságot „a' végenyészettől, melly reá ... a' hideg részvétlenség 's gyalázatos hanyagság miatt elközelgetendőnek látszék", megóvják.[40] Ezután rendezték első gyűlésüket „Tek.Majoros András elnöklete alatt a'ki is teljes szivörömét nyilatkoztatván az ujonnan érkezett tagok' diszes egybesereglése felett, — miután a' gyanusitgatásokat, mellyekkel társaságunk hirlapilag méltatlanul sértetett, — röviden azok alaptalanságát megemlitve, 's hogy az illyfélékre jö-

[37] Uo. 240. Nyiry 1838-ban halt meg. Vö. *Nagy Sándor:* Tompa Mihály iskolai pályája. ItK 1907. 299.

[38] Uo. 240. 1839. dec. 8-án említik a Parthenon kiadási tervét, és (uo. 245) 1840. jún. 21-én Kölcsey munkáit.

[39] Uo. 242—43. Kelt. 1840. ápr. 7-én. Az eperjesi levelet l. a 239. lapon.

[40] Uo. 247. 1841. nov. 21.

vendőben mit sem hajtanánk, — lelkesen buzditá a' tagokat, vennék szivökbe 's ne engedjék végelenyészésre jutni a' Társaságot, egyszer'smind ajánlá a' munkás szorgalmat, a' Társ.üléseibe rendes megjelenést."[41] Szigorú pénzbírságot mondtak ki azokra, akik a gyűlésekről hiányoznak, aki nem jelenhetett meg, előre kellett közölnie. Megreformálták az eredeti alapszabályokat is. Ekkor mondták ki a már röviddel előbb bevezetett gyakorlatot szabályként, hogy a titoknokot szavazattal választják.[42] Majoros indítványára ekkor választották meg Szeremley Gábort, a társaság „egykori érdemes alapító tagját... 's minden szép és jóért lángoló erő és ízlésteljes férfiát" másodelnöknek.[43] A lassú fellendülés a gyűlések gyakoriságában is mutatkozott. 1841-ben ugyan még csak a két említett összejövetel volt, de 1842-ben július közepéig még tizenegy gyűlés. Ebben az esztendőben tagja volt már a társaságnak Tompa Mihály is.[44] Év végén, 1842. július 12-én rendezték meg fennállásuk tízéves évfordulójára első örömünnepüket, sok iskolai és városi előkelőség jelenlétében, a főiskolai énekkar és zenetársaság közreműködésével, „hogy így a' művészet többféle nemei emeljék öszvehangzólag a' minden szépre, és jóra hevűlő közönség érzetét."[45]

A jubileumi örömünnepkor jelent meg Otrokocsi Soma említett beszámolója az *Athenaeum*ban, „Nyelvészeti egyesület S. Patakon" címmel: „És kimondák a' nagy szót [ti. a diákok] jósolva, de határozottan, hogy ez egyesületnek szakadatlanul kell virágozni, hogy ennek szálai keresztül folyjanak mindazon ifjak' életén, kik ez iskolába nemesebb lélekkel jőnek." Elpanaszolja Otrokocsi, hogy az előző évben, amikor „alig lézengett nyolcz egyén társaságunkban", pangott az egyesület élete, a gyűlésekre járó tagokat is csak a három járatott folyóirat tartotta együtt. Gyűléseket alig tartottak egész év folyamán, „mellyben csak sopánkodtunk és terveztünk sikertelen". Végül felszólították csatlakozásra társaikat. Sok gúnyolódásnak tették ki magukat, de a kitűzött napon mégiscsak megtelt a társaság terme. „Most mondja már valaki, hogy Patak nem érti az idő' szellemét, nem figyel a' haza' intésére, hogy nyomasztó álmából még fel nem ébredt 's nem halad a' nagy egészszel?... Ime csak akarni kellett..." Az elért eredmények miatti ujjongás mellett azért, írja, „némi szomorér-

[41] Uo. 247. 1841. dec. 5. Sajnos nem említi a jk., hogy melyik hírlap sértegette őket.

[42] Uo. 249. A gyűlések szabad látogatásának eredeti elvét tehát feladták.

[43] Uo. 247—48. 1841. dec. 5.

[44] *Nagy Sándor* (i. m. 298) szerint 1839-től volt tagja a társaságnak, ami lehetséges, de a jk.-ben nem találtam a nevét. Tagnévsort nem állított össze a jk. írója, így csak annak a neve fordul elő, aki valamivel szerepelt is, Tompa tehát legfeljebb részt vett a gyűléseken.

[45] SIE jk. 252. L. még a 691—92. lapon.

zet lepi meg ollykor belsőnket azon, hogy a' tisztelt jogász urak közűl csak egyet bír társaságunk; valamint az esküttt deákok közől is csak jeles feltitoknokunkat".[46]

1842 őszén Szemere Bertalannak azt a levelét említi a jegyzőkönyv, amelyben cáfolta, hogy az Ifjú Egyesület az esküdt diákok olvasó társaságából keletkezett.[47] Ebben az évben „Nincs többé Unalom" című, hetenként egyszer megjelenő lap kiadását határozták el, melyben „komoj iratok 's tréfák" lettek volna, s melyet a városban is terjeszteni akartak. Tervük nem valósult meg, amiről a következő feljegyzésből értesülünk: „... fel olvastatott *Panasz* czím alatt közbírálat alá be adott vers, némi meg rovás foglalatú, melly a' *Nincs többé Unalom* című lap meg nem indittatásáért, részvétlenséggel vádolá a' társasági tagokat. Tudomásul vétetett."[48] Tanév vége felé cserélték fel eddigi nevüket „A' Fő iskolai Szépmüegylet" névre.[49] A Szépműegylet „más ifjú egyesűletek példájára egyakarattal határozá el: jövőre minden évben örömünnep tartását".[50] Ez évben július 11-én tartották meg az örömünnepet, amelyre olyan sokan jöttek el, hogy a tanácsteremben nem fértek el, végül egy nagyobb terembe mentek, de az is szűknek bizonyult. Megjelent az ünnepélyen „Herczeg Breczenheim Ferdinánd ő magassága" is. Az agg püspök is megígérte, hogy végighallgatja műsorukat, „de erőtlensége kénszeríté őt a' teremből szobájába visszavonúlni".[51] Ez után az örömünnep után mondott le alelnöki tisztéről Szeremley Gábor. Lemondó levelének a szövege után ezt írták a jegyzőkönyvbe: „... társulatunk eránt két évig tett hő fáradozásainak megköszönése végett, feltitoknok Kálniczky János szónoklata melett, hozzá küldöttség neveztetett ki."[52]

Szeremley leköszönése ellenére sem hanyatlott az új nevű társaság, ellenkezőleg, utolsó két évében, 1843/44-ben és 1844/45-ben tartotta legtöbb gyűlését: 29-et, illetve 25-öt, azután 1845 nyarán a helytartótanácsi betiltórendelet következtében kénytelen volt működését megszüntetni. A fellendülésben nagy része volt a Szeremleyt követő új másodelnöknek, Palkovics (Pálkövi) Antalnak, Pásztor Dániel titoknoknak, s nem utol-

[46] Athenaeum 1842. I. 67. sz. 1067—70.

[47] SIE jk. 253. 1842. okt. 2. A társaság keletkezésére és első három évtizedére vonatkozóan szép kortársi visszaemlékezést találunk 1863-ban Erdélyi János „tiszteletbeli tag" tollából, aki a diákok verseiből, elbeszéléseiből kiadott kötet elé írt előszót: Emlékkönyv. Kiadja a sárospataki főiskolai ifjúság önképzőtársulata. Spatak 1863.

[48] Uo. 255. 1843. febr. 12. és márc. 5. L. még a 634. lapon.

[49] Uo. 256. 1843. júl. 8. Erdélyi fent idézett előszavában idáig számítja a társaság életének első korszakát.

[50] Uo. 258.

[51] Uo. 260. Csak 1843. nov. 19-én olvasták fel gyűlésükön.

[52] Uo. 256. 1843. szept. 10.

sósorban annak, hogy Tompa Mihály, aki buzgó tagja volt a Szépmű-egyletnek, diákkori sikereit ekkor aratta a társaságban.[53] Korábbi tisztelt és buzgó tagjuk, Ormós László halálakor, 1844. május 16-án emlékünnepet rendeztek, melyen Kálniczky János szavalt, Tompa Mihály felolvasott műveiből, a meghalt érdemeit Balogh István kötetlen, Miskolczy Pál pedig kötött beszédben méltatta.[54] Az évzáró örömünnepet Majoros András, az „agg, de lélekben ifjú, honi nyelv, nemzetiség és haladás szerelmében olly forrón lángoló keblű" tanárelnök nyitotta meg, s „... a' terem csak nem fuladásig tömött vala, 's minden arczon epedő várakozás jelei mutatkozának". Majoros arról beszélt, hogy a szépművészetek összeférnek a tudománnyal: „Ész és sziv nem olly különbözők, mint némelyek gondolják." Kifejtette, „hogy a' nemzetiség és nemzeti nyelvnek leghatalmasabb tényezője a' szépirodalom ... és nincs korszerűbb, mint a' nemzetiség emelése."[55] Az örömünnep után táncvigalmat is rendeztek a helybeli katonazenekar közreműködésével a városi tanácsteremben, ami szép anyagi sikert is hozott.[56]

A következő tanévben Üstökös majd Bujdosó címmel kéziratos lapot szerkesztettek.[57] Novemberben, András napkor lelkesen köszöntötték Majoros tanárelnököt.[58] 1845. február 2-án kedves vendégei voltak a társaságnak: „Végül még az is megemlitendő, hogy a' kárpáti kedves dalos Kerényi Frigyes, és — kit olly szívesen mondunk magunkénak — Tompa Mihály gyülésünket személyes jelenléttükkel szerencsésiték. Vajha több illy látogatókat fogadhatna egyletünk."[59] Tompa Mihályt egyébként magáénak mondhatta a pápai Képzőtársaság is, mert még pataki diák korában, 1842 őszén a pápai Képzőtársaság tiszteleti tagjává választották Petőfivel együtt. Ez volt az első alkalom, amikor Tompa és Petőfi neve egymás mellé került.[60] Tompa említett pataki látogatásával egyidőben újabb kapcsolat szövődött a pataki és a pápai társaság között. „Felolvastatott a' pápai képző egyesület hozzánk küldött levele, mellyben kölcsönös közlekedésre, 's az általa kiadott »Tavasz« czimü zsebkönyv előfizetésére

[53] Szerepléseiről számot ad *Nagy Sándor* (i. m. 300), de előfordul a neve a jk.-ben az általa említetteken kívül még háromszor, amikor „felolvasást ígér", s egy hét múlva valóban megtörtént a *Nagy* által is említett felolvasás. Így 1843. szept. 17-én (jk. 257), nov. 26-án (jk. 261) és 1844. jan. 28-án (jk. 263).

[54] SIE jk. 266. 1844. máj. 15. du. 3 órakor.

[55] Uo. 268—70. 1844. júl. 16.

[56] Uo. 270—71.

[57] Uo. 272., 275. 1844. szept. 22. — Uo. 276. Nov. 20-án adják a lapnak a Bujdosó nevet.

[58] Uo. 277. 1844. nov. 30.

[59] Uo. 280. 1845. febr. 2. Vö. *Nagy Sándor:* i. m. 300. *Váczy János:* Tompa Mihály életrajza. Bp. 1913. 43. *Kéky Lajos:* Tompa Mihály 1912. 25—26.

[60] L. a PKT történeténél, a 290. lapon.

szóllitja fel a' társaságot; mellyre elő fizetők gyüjtése 's felelet határoztatott" — olvassuk a pataki jegyzőkönyvben.[61] Válaszuk a következőképpen hangzott: „Tisztelt társaság Szeretett barátink! Szives örömmel 's teljes bizodalommal elfogadjuk önök baráti jobbjaikat, 's mindenre mi e' két testvér társulat szorosabb egyesülését mind jelenben, mind jövendőre jótékonyan elősegitendi magunkat örömest ajánljuk. Nem elsők önök, kik illy szellemben velünk érülközének; több illy társulatokkal váltánk már mi hason baráti sorokat; de fájdalom! ezek mind nehány kölcsönös levelezéseink után elhallgatának, 's az egyesülés szent heve — magyar szokásként — az első fellobbanás után csakhamar kihűlt. Vajha önökkel ne ez lenne utósó érülközésünk; vajha azon bizodalom, mellyre minket barátilag fölhivának, 's mellyet mi viszont barátilag elfogadánk, szoros testvéri szellemrokonsággá válnék köztünk! hogy az eszmék kölcsönös kicserélése által az ifjúi ész és erő társulatainkban mind inkább kifejlődhetnék. — — Részvétlenségről panaszkodnak az ifjuság részéről; mi erről nem panaszkodunk, mert egyesületünk számos tagokat számlál, de panaszt emelünk inkább szegénységünk felett, melly nem engedi hogy számos munkáinkat világ elibe bocsássuk; e' végre egy más eszközt gondolt ki egyesületünk, jelesül egy folyóirat megjelenését tervezé még ez iskolai év kezdetén jelesebb dolgozatainkat köröztetendőt, mi csakugyan rövid időn létesült is, és hetenként egyszer megjelen »Bujdosó« czimmel. Előfizetőink számosak, nehányan még vidékiek is. Tartalmáért tisztelt Elnökünk tekintetes Palkovics Antal oktató Ur felelőséggel tartozik az iskolai széknek. — — A' társaság tagjainak lelkesedését élesztendők jutalmakat is tűzénk ki még a' letünt 1844dik év November folytán külön nemű költői 's prózai dolgozatokra. A' hat rendbeli pályajutalmak közűl egyet már kiadtunk műbirálatért, egy prózai 's egy költői pályaművet a' legközelebbi gyűlésen jutalmazandunk, hármat pedig jövő közvisgálat elmultával osztandunk ki. Jutalma — a' műbirálatot kivéve, mindeniknek egy darab arany. — — Ezek, — a' szavalást, munkák felolvasását és birálását nem említve — egyesületünk főbb mozzanatai; mi hisszük önöknél is szintén igy megy. — — Fájdalommal kell végre megemlitenünk, hogy »Tavasz« czimű zsebkönyvükre, nem ugyan részvétlenség, de anyagi hijány miatt csak három példányban fizethet elő egyesületünk. Ezeknek elküldéseire baráti bizalommal szólitjuk fel önöket. — — Becses válaszukat óhajtva várván barátságukba ajánlottan maradtunk a' tisztelt társaságnak S. Patak 1845. febr. 20-kán alázatos szolgáji a' Spataki ref. főiskolabeli szépmű egyleti társulat tagjai, különösen annak jelenlegi egyik Titoknoka Orbán Jósef, esküdtdiák."[62]

A pápaiak tavasszal válaszoltak: „Olvastattott a' pápai képzőtársúlat

[61] SIE jk. 279. 1845. jan. 12. A pápai levelet l. a 294. lapon.
[62] PKT ir. A: 24.

egyesületünkhöz intézett levele, mellyben »Tavaszuk« iránt mutatott részvétünkért köszönetet szavazván kérnek, hogy Bujdosónkat egy párban leiratván, küldjük meg számukra, megirván egyszersmind árát is. Mire nézve határozattá lőn annak leiratás, — és az aratási segélyszedőtőli megküldése. — Mostani levelükre pedig válaszolni a' titoknoki hivatalnak tétetett kötelességévé."[63] Ezt a pápai levelet a „Nemes képző Társulatnak szerető testvére a' spataki Szépműegylet" nevében Fodor Pál, az akkori első titoknok köszönte meg. Levéltáruk fogja a pápai levelet „szentségesbjei közt megőrzeni — írta —, viliágosodjék az ott, mint maradandó emléke az édes frigynek, mellyet e' két Társaság között a' Nemzeti nyelv szerelme, a' honfiui buzgóság kötött, — az együtt munkálkodás megerősitett, a' barátság és kölcsönös bizalom állandó 's nevekedő virágzásra felszentelt." — A továbbiakban arra kérték a pápaiakat, hogy „karöltve" fussanak „minden akadályokon áttörő lélekkel a' kitüzött czélhoz". Ők mindig boldogoknak fogják érezni magukat „e' szent és kedves egybeköttetés felett", s kérik, hogy „a' hon őrszelleme" fordítson el róluk minden bajt, „mellyek ezt csak meggyengithetnék is". Szükségesnek látták, „hogy egymás belszerkezetével megismerkedjenek", ezért felhívták a pápaiak figyelmét az *Életképek*re: „ott szépmüegyletünk beléletéről kimerítő tudósitást veendhetnek. — Reményljük önök is — mint megigérték — kegyeskedendnek minket önallkotmányszerök főbb alappontjaival adandó kedvező alkalommal megösmerkedtetni." Őszinte hálával köszönik Bujdosó című lapjuk megrendelését, és a pápai Képzőtársaság „további kedvezéseibe, becses indulataiba" ajánlják magukat.[64]

Az *Életképek*ben megjelent beszámolójuk pár nappal később van keltezve, mint ez a levél: „*Sárospatak*, máj. 28. ... iskolai keskeny falaink közt a' szép müvészet körében mi is megtevők a' magunkét: irtunk, biráltunk, szavaltunk versenyezve, szóval, éltünk!... Ne vegye a' tiszt. közönség dicsekvésnek szerény nyilatkozatunkat — írják —, mert mi, a' szerénység háttérbe vonultával, tartoztunk ezzel a' nyilvánosságnak, már csak azért is, hogy másokban is a' nemes tüz és szent buzgalom a' jó, szép és dicső iránt, fellobbant bolygófényként hirtelen el ne tünjék; hanem inkább hasonirányu, szellemű társulatokban tüzpontosulva, a' nagynak és fönségesnek olly remekét teremtse elő, mellyből majd egykor e' honra fény és dicsőség napja derüljön fel."[65]

A Helytartótanácsnak nyilván nem volt célja, hogy a diáktársaságok működése következtében „e honra fény és dicsőség napja derüljön fel",

[63] SIE jk. 284. 1845. máj. 25.
[64] PKT ir. A:29. Kelt 1845. máj. 25.
[65] Életképek 1845. I. 807—809. A részletes beszámolóban említett félévi örömünnep a pályamunkákat ismertető ápr. 13-i gyűlés volt, melyről a jegyzőkönyvben azt írták, hogy „valódi ünnepély volt".

mert ekkor küldte el Patakra már ismert betiltó rendeletét. Jellemző, hogy Erdélyi János még 1863-ban írt említett előszavában sem írja meg a társaság megszűnésének az okát (lehetetlennek tartom, hogy ne ismerte volna a pataki levéltárban ma is meglevő betiltó rendeletet), csak így emlékezik meg az 1845. évi megszűnésről: „... mint a fa, mely egy évben bőségesen kitermi magát, s utóbb évekig pihen, a szépműegylet is megszünik munkálkodni."[66] A társaság utolsó — jegyzőkönyvben megörökített — összejövetelét 1845. július 12-én rendezték, ez a nap „a' koszoruzott pályaművek megjutalmazásának napja volt". Ekkor állították össze az örömünnep műsorát is, amelynek a kinyomatásáról is intézkedtek. Ezt az örömünnepet végignézte az ismét Patakra látogató Tompa Mihály is, s beszámolt róla a *Pesti Divatlap*ban: „Örömmel mondhatom — írta a társaságról —, hogy olly férfias erőben sohsem nyilatkozott még élete, mint épen most." Az örömünnep műsorával kapcsolatban, bár több diákot, különösen Miskolczy Pált megdicsérte, volt néhány kritikai észrevétele: „Bár egy gyönge, lankadási árnyacska lebegett az ünnepélyen — írja végül —, mintha az csakugy hirtelenében lett volna »improvisálva«: de azért a közönség elégedetten távozott el."[67] Erről az örömünnepről a jegyzőkönyv már nem írt, és további bejegyzések a szabadságharc előttről nincsenek. Néhány üres lap után ezt olvashatjuk: „Az 1832-dik évben alakult sárospataki »Ifju Egyesület« 1845-dik évben müködni megszünvén; — mai napon, azaz: 1855-dik év Február 25-én alul irtak egyesülése által *»Önképző társulat«* név alatt müködését ujólag megkezdi."[68]

Ilyenformán, amikor Petőfi Sárospatakra is eljutott, a társaság tagjai már nem vehették úgy körül, mint Eperjesen és Késmárkon, gyűlésükön sem jelenhetett meg. Csak a diák-énekkarban láthatták vendégül a körülrajongott költőt (ma is őrzik Patakon a boroskupát, melyből ekkor állítólag Petőfi is ivott), és Pálkövi Antalt, a volt tanárelnököt kereshette fel a lakásán, aminek az emlékét márványtábla őrzi.

Érdekes, hogy a pápai—sárospataki levélváltással egyidőben a DEBRECENIEK is azt válaszolták Pápára a pataki levélhez hasonlóan, hogy ők a részvétlenség miatt nem panaszkodhatnak. Ez azonban ekkor már nem volt őszinte megnyilatkozás, mert a debreceni Olvasó Egyesület élete az egyesülés óta eltelt három év alatt erősen lehanyatlott. Az egyesülés után még lelkesen folyt a munka, míg a régi Működő Egyesület tagjai részt vettek benne. Így lelkesen készültek az egyesített társaság örömünnepére 1843 nyarán. Az újjáalakult társaság szervezeti formája any-

[66] Emlékkönyv. Sárospatak 1863. *Erdélyi János* előszava V—XI.
[67] Pesti Divatlap 1845. aug. 7. 19. sz. 606—607. L. még a 91., 692. lapon.
[68] SIE jk. 287. az utolsó gyűlés a szabadságharc előtt, és uo. 291. az újrakezdés 1855-ben.

nyiban változott, hogy az olvasó társasági elnök, jegyző, könyvtáros és pénztáros mellé külön választottak titoknokot és két jegyzőt a „heti gyűlések" ügyeinek vezetésére és külön jegyzőkönyv készítésére.[69] Ezeken a heti gyűléseken folytatódott a korábbi Egyesület munkája, ebben a tanévben még változatlan szorgalommal: 25 gyűlésen 205 munkát bíráltak.[70] Folytatta működését a választmány is. Egyik gyűlésén indítványozták, „hogy a' működő egyesület 3 évi dolgozatai apróbb füzetekbe kötve, mint más könyvek adassanak ki olvasás végett", de az elveszéstől félve csak olvasótermi olvasásukat engedték meg.[71] Az egyesülést végrehajtó Révész Bálint szénior tanulmányait befejezve elnöki tisztéről lemondott, s távozásakor pályadíjat tűzött ki az egyesület tagjai számára. Hosszú, lelkes beszéddel köszöntötték, amelyet a jegyzőkönyvbe is beírtak az új elnök, Kovács Dániel és Csikós Sándor jegyző aláírásával.[72] 1843 tavaszán Kovács Dániel szénior is elbúcsúzott tőlük, s akkor Szalay Istvánt választották szótöbbséggel elnökké. Távozott év közben az iskolából Szabó Károly is. Az Egyesület régi szokását, hogy a tisztviselőknek székfoglaló értekezést kellett mondaniuk, továbbra is megtartották. A félévi közgyűlésen összefoglaló beszámolót tartottak a heti gyűlések munkájáról. Elnökük indítványára rendkívüli közgyűlésen elhatározták, hogy ez évben Lőrinc-napi vásárkor örömünnepet rendeznek „már csak azért is, mivel mondhatni, minden a' honban létező kisebb nyelvművelő társulatok közt legvirágzóbb" a debreceni.[73] Választmányt küldtek ki az előadandó darabok megbírálására, tagjai között ott találjuk Pákh Albertet.[74] Bár nagy buzgalommal készültek, végül azt írták a jegyzőkönyvbe, hogy az ünnepély „közbejött akadályok miatt meg nem tartatik". A jegyzőkönyvben nincs is szó az örömünnepről, de a *Jelenkor* tudósítója részletesen beszámolt róla.[75]

[69] DH jk.

[70] DH jk. 1842/43. Ebből 103 maradt fenn: DE ir. IV.

[71] DV jk. 25. 1842. dec. 3. III. gyűlés 9. pont.

[72] DOE jk. 11. 1842. aug. 21-én távozott Révész, s aug. 22-én búcsúztatták. Uo. 14. A DOE jk. és a DV jk. különféle gyakorlati intézkedésekről szól egész évben, így pl. az előbbiben az esti olvasásról gondoskodtak négy napon este hét óráig „az égő gyertyák száma az olvasók számától függvén" (17), az utóbbiban a fűtési fa beszerzéséről volt szó (4. gyűlés), a könyvtárnok seprűt vásárolt (9. gyűlés), ezenkívül természetesen a könyvek és hírlapok meghozataláról írtak sokat.

[73] DOE jk. 26. 1843. máj. 25.

[74] Pákh Albert nevével ezen kívül csak egy helyen találkoztam a társaság irományai közt: „A' debreczeni Anyaoskolabeli Olvasó Társaság tagjainak teljes névsora 1842-ik évtől fogva" című könyvben. Az 1842/43. második félév 122 tagja között a 93., de nincs kitöltve, hogy befizette a tagdíjat.

[75] Jelenkor 1843. szept. 2. 70 sz. 373. Az elmaradásról DOE jk. 34. 1843. aug. 6. L. még a 691. lapon.

A következő tanévben ismét új ifjúsági elnökük volt, Boros István, s a heti gyűlések egyik jegyzője Bulyovszky Gyula. Egyelőre még az előző lendülettel indult a munka, azután erősen lehanyatlott. Egész évben már csak 19 heti gyűlést rendeztek, s azokon 55 munkát bíráltak.[76] 1844 elején elhatározták, hogy zsebkönyvet adnak ki, de pár hónap múlva azt írták jegyzőkönyvükbe: „... hogy a zsebkönyv, nem engedvén az egyesület szigoru körülményei — a minden szépet, nemest, 's jót csirájában elfojtó részvétlenség kiadatását; ezuttal világba nem léphet, jegyzőkönyvbe igtattatni rendeltetett."[77] A zsebkönyv tervezgetése idején indult el Debrecenből kéziratos költeményeivel a hóna alatt Petőfi Sándor, aki a Debrecenben töltött téli hónapokban sokszor megfordult a társaság tagjai között, mint erről visszaemlékezéseikben többen beszélnek. „Olvasni, időzni feljárt az úgynevezett olvasóköri helyiségbe" — írja Somogyi József, a társaság egyik szorgalmas versírója. Ott Kovács József, aki Petőfi verseire dallamokat szerzett, társaival együtt kedélyes estét rendezett neki, Petőfi elbeszélte élettörténetét, a diákok a verseit szavalgatták, és Kovács-szerzette dallamokkal énekelték, ami tetszett neki. „Én az időben mint akkori könyvtárnok »Lepke« cím alatt egy ifjúsági írott heti lapot szerkesztettem, melybe Petőfi, Bulyovszky, Székely dolgozatokat adtak." A Lepke számára ekkor írta *Ivás közben* című bordalát.[78] Péchy Imre elmondja, hogy Petőfi bejárt a kollégiumba, ott ismerkedett meg az ő apjával is, s a diákok közül Székely Józseffel, Somogyi Józseffel, Kovács Józseffel, Bangó Péterrel és Pákh Alberttel barátkozott.[79] A nevezettek közül az idézett Somogyin kívül Kovács és Székely is írtak Petőfi debreceni tartózkodásáról, mindketten, s rajtuk kívül még Asztalos György is a költő zárkózott, hallgatag magatartását emelik ki. Asztalos szerint megjelent a társaságban, felkérték szavalni, de „magát mentegetve, a kérést szerényen visszautasította."[80] Székely József írja: „Megfordult többször a református kollégiumban, az olvasókörben, melynek elnöke voltam, könyveket vitt ki kölcsön olvasásképen, s azokat neki hol Somogyi, hol Kovács Józsi a könyvtárnok a legelőzékenyebben kiszolgáltatták." Székely azzal indokolja Petőfi tartózkodó magatartását, hogy a költő észrevette a debreceni diákok viselkedéséből, hogy „különb vagy legalábbis olyan poétának"

[76] DH jk. 1843/44. Ez évből nem is maradtak fenn kéziratok, csupán Mészöly László heti jegyző „Egyesületünk mult, jelen 's jövendője" című dolgozata, amelyben épp a társaság hanyatlását panaszolja.

[77] DOE jk. 41. 1844. jan. 10-én merült fel a zsebkönyv terve, ápr. 28-án (Uo. 51) jelentették be tervük kudarcát.

[78] Hatvany, II. 244—45.

[79] Uo. II. 247.

[80] Uo. II. 246.

tartották magukat, mint ő volt.[81] Ez azért valószínűleg nem volt általános vélemény, hiszen a búcsúzó Petőfit meglepték a diákok, elénekelve neki Kovács dallamával *A szerelem, a szerelem...* című dalát, s kis összeget is gyűjtöttek számára.[82]

Tavasszal lehanyatlott a társaság élete. „Vagy a' jelen idők szigorusága miatt ennyire pangó heti ülések' tartása töröltessék el — írja Komáromy Károly heti jegyző —, vagy ennek bár mi módon szebb életbe és virágzásba hozására, sürgetőleges javítások tétessenek."[83] A társasági munkálkodás fellendítésére elhatározták, hogy egyleti lapot szerkesztenek. Rövid ideig élt is talán a Reménybimbók című lap, szerkesztésével Bulyovszky Gyulát bízták meg.[84] Hogy mennyi ideig írták a lapot, arról nem tudunk, de a heti gyűléseknek továbbra sem volt sem munkájuk, sem látogatójuk. Még a nyáron is foglalkoztak vele a közgyűlésen: „... több részről jelentetvén, hogy a' hetiülések a' leg nagyob hanyagsággal gyakoroltatnak, a' munkálatok pedig telyeséggel meg szüntek, a' heti ülések e' félévben felfüggesztetni rendeltettek, a' titoknoknak mindazáltal meghagyatván, hogy a' munkák érkeztét, ha lesznek az elnöknek jelentse, 's heti gyülést tartasson."[85]

1844 őszén újra megindították a heti gyűléseket, de tavasszal ismét beszüntették, majd alkalmanként tartották. Egész évben 17 gyűlésük volt, s azokon mindössze 30 munkát bíráltak meg.[86] A tanév elején intézkedtek, hogy a lapokban megjelent arcképeket, írók és közéleti nagyságok képeit függesszék ki az olvasóteremben, ugyanakkor azt írták, hogy az *Életképek*hez beküldött munkáik „mi okból, nem tudatik, nem közöltettek".[87] Ezen az ülésen javasolta Komáromy Károly azt is, hogy G. Nagy Imrének, a fiatalon elhunyt költőnek síremléket állíttassanak, s erre gyűjtést indítsanak. De ez a tervük sem valósult meg. Engedélyt kértek a tanári kartól, amire a következő választ kapták: „Hogy az Ifjuság' sorait egykor diszitett elhunyt tagjának emléket állittson, nem elleneztetik, de legyen az erejéhez mért, becsét nem az emlék' nagyszerüségétől, hanem az állítók indulatjától veendő. Az iskolán kivül lévőknek e' végre felszóllíttatását az Oktatói Kar sem a' dolog' természetével, — sem az ifjuság' állásával, sem a' mindenféle kéregetések

[81] Uo. II. 248—49.

[82] Ferenczi, I. 347—48. Az általa idézett forrást Hatvany nem találta meg (II. 250).

[83] DH jk. 20/a. 1844. jún. 8.

[84] DOE jk. 54. 1844. jún. 12.

[85] DOE jk. 55. 1844. jún. 26. Rendkívüli gyűlés 1. határozat.

[86] DH jk. 1844/45.

[87] DOE jk. 58. 1844. nov. 13-án és 20-án van szó a munkák beküldéséről, majd (Uo. 60) dec. 11-én az eredménytelenségről, ugyanakkor a képek kifüggesztéséről és a síremlékről.

által külömben is eléggé megterheltt közönség iránti kimélettel megegyeztethetőnek nem látja. Ide járul a' hasonló vállalatokhoz ifjui kezek közt könnyen férkezhető vissza élésektőli méltó aggodalom. Mire nézve az ifjuság' dicséretes szándéka' kivitelében egyesenes saját erejére szoritkozni rendeltetik. Kőlt az Oktatói Kar' Decemb. 14. tartott üléséből, kiadta Révész Bálint mk. Rendes Jegyző."[88] A jegyzőkönyvben későbbi kéz bejegyzése a professzori határozat mellé: „Az ifjuság közt köröztettek az aláirási ivek — de a' részvétlenség nem engedvén a' szent akaratot tettben nyilvánulni — minden jó emeljen szivében emléket a' bóldogult jeles férfinak." Ugyanakkor a leendő pesti ref. egyetem céljára 100 r. forintot adtak össze a diákok azzal a meghagyással, hogy ha az egyetem nem létesülhet, a pénz a társaságé legyen.[89] A heti gyűlések újra való szüneteltetésekor alkalomszerű összehívásra adtak jogot a titoknoknak, „mit titoknok csak akkor tehet, ha a' társaság' 3 nemű foglalkozása — értekezés, munka birálás, 's szavalás — közűl legalább kettő, vagy értekezés és szavalás, vagy birálás és szavalás tárgyalására anyag és személy leend."[90] A Pápára válaszul küldendő levéllel is sokat késett a társaság „korlátozva érezvén magát azon felsőbb rendeletnél f[ogv]a, mi szerint semmi testülettel levelezést folytatnia nem szabad, — azomban e' levélre válaszolni becsület parancsolván, 's a' testvériség is igényelvén, jónak látta felszólítani az elnököt, folyamodjék e' tárgyban felsőbb helyre minél hamarább."[91] Közben minden évfolyamból kineveztek egy-egy tagot, hogy gyűjtsön előfizetőket a *Tavasz*ra, míg végre nagy nehezen meg is született a válasz: „Tisztelt társaság! Hozzánk emelt szózatára az alább megnevezett körülmény miatt nem elébb, mint most lehetünk szerencsések válaszolni, 's ekként csak most lehet alkalmunk a' felénk már rég' intézett bizodalmas hangokat rokon érzések szülte szavakkal felváltani. — — Képzőtársulata' előállásának velünki tudatásán mint egyfelől fejlett az öröm: úgy másfelől kedvetlen érzést hozott-elő bennünk azon panaszos nyilatkozata »miként a' részvétlenség nemes czélt tűzött társulatuktól sokakat eltávolit«. E' részben társaságunk panaszt nem emelhet; noha átlátni nem bírjuk, miért nem indúlnak sokan társaink közől diszkoszorúvái füzésére az irodalom' szép kertje' virágainak. — — Azon felszólítására »gyüjtenénk aláirókat«, a' még akkor sajtó alatti;

[88] Uo. 62. 1845. jan. 12.

[89] Uo. 59. 1844. dec. 11. 6. számú és 63. 1845. jan. 12. 8. számú határozat.

[90] Uo. 67. 1845. jún. 17. 3. számú határozat. Hogy milyen gyéren látogathatták ezeket a gyűléseket, azt már a tanév elején mutatja egy bejegyzés a DH jk.-ben: „A' hivatalnokok 's az ezeken kívül jelen volt három rendes t. tag urak nevében Elnök úr a' tagok részvétlenségét kinyilvánítá 's jegyzőkönyvileg megjegyeztetni rendelé." DH jk. 21. 1844. nov. 30.

[91] Uo. 61. 1845. jan. 12. A pápai levelet l. a 294. lapon.

de már azóta világot látott »Tavasz-czimü zsebkönyvre« szavunkat társainkhoz emelvén: aláirók nem találkoztak. De egyletünk, mint más szépirodalmi, úgy a' tisztelt társulat által ajánlott könyvet könyvtárának megszerzette. 'S épen az időnek jobbrafordultárai várakozásunk — hogy a' megszületett mív inkább tetszendik az ígértnél, — okozta főleg késő válaszunkat; azon remény kecsegtetvén, hogy tán nagyobb részvéttel örvendeztethetjük meg a' tisztelt Társaságot. — — Továbra is becses emlékébe ajánlva magunkat, maradtunk A' tisztelt társaságnak alázatos szolgái' a' debreceni főiskolabeli olvasó egylet tagjai nevében Rosztomili Jó'sef elnök, Debreczenben, tavaszhó 5-én 1845."[92]

A munkahozás a következő iskolaévben is nagyon lassú ütemben folyt, ezért Erdei Sándor esküdt diák, az új elnök (Rosztomili 1845. ápr. 12-től volt elnök, előtte Boros István, utána Oláh Antal elnökösködött még Erdeit megelőzően) 1845 végén javasolta, hogy vagy tegyék komollyá a heti gyűléseket, vagy ismét hagyják abba, mert ez így csak „szembekötősdi". Kitettek az olvasószobában egy lapot, hogy akik a társaság munkálkodó gyűléseinek fennállását óhajtják, írják alá. Egy hét alatt nem akadt egy aláíró sem, így a heti gyűléseket teljesen abbahagyták.[93] Bevezetőmben érintettem már, hogy a pangás okát valószínűleg az állandó tanári „cenzúrában" kell keresnünk. Az 1842/43-ból fennmaradt kéziratokon mindig olvasható Szűcs István ellenőrző kézjegye olyan megjegyzéssel, hogy a vers kézirattárba tevését, illetve szavalását engedélyezi. A heti gyűlések jegyzőkönyvében maradt fenn egy adat ilyen engedély megtagadásáról, éspedig politikai okokból: 1842. nov. 26-án a beadott Rab című vershez ezt írták: „Felügyelő Szűcs István urtól meg jegyeztetvén ezen versezetben nehány politicai tulcsapongó eszme, tüstint vissza adatni rendeltetett."[94] Ez is hozzájárult bizonyára ahhoz, hogy a társaság elvesztette korábbi nagy vonzóerejét. Másrészt Szűcs István keveset foglalkozott velük, a gyűléseken általában nem jelent meg, ellenőrzése csak adminisztratív jellegű volt, nem volt igazán vezetője az ifjúságnak. 1845 végén már a jegyzőkönyvet is hanyagul vezették, néhány üres lap után olvashatjuk, hogy 1846 januárjában jöttek össze újra, ekkor Szűcs István megjelenését is feljegyezték. A gyűléseket olyan kevesen látogatták, hogy szükségtelennek érezték külön vá-

[92] Uo. 67. A levelet csak 1845. jún. 7-én olvasták fel közgyűlésükön. A pápaiak által felajánlott folytatólagos levelezésről azért hallgat a válasz, mert a tanári kar nem felelt érdemben a kérésükre, engedélyezi-e vagy sem, s ezért a közgyűlés a kérdés elhallgatására utasította az elnököt. Az elküldött levél is megvan, nemcsak a jk.-i másolat: PKT ir. A:27.

[93] DOE jk. 73. 1845. nov. 29.

[94] DH jk. 2/b. 1842. nov. 26. L. az 52. lapon.

lasztmány összehívását, a választmány hatáskörét kiterjesztették az egész közgyűlésre.[95]

A következő tanévben Szűcs István többször megjelent a gyűléseken, de most már csak olvasó társasági munka folyt, a gyűléseken könyvek beszerzéséről, hírlapok előfizetéséről és hasonló tennivalókról intézkedtek. Az egyesületi munka egyetlen maradványa az volt, hogy különféle pályázatokat tűztek ki, amelyekre legtöbbször a tisztviselők nyújtottak be pályamunkákat. Közben Erdei lemondott, Pénzes József lett az elnök, majd őt Révész Imre követte.

1847. december 5-én Révész Imre elnök indítványára nagy tetszéssel elhatározták, hogy a társasági élet felélénkítésére „tekeasztalt" szereznek be.[96] Révész 1848 februárjában, a jegyzőkönyv szerint ok nélkül, hiúságában sértve, lemondott az elnökségről, amikor pedig a fejlődésnek induló társaságban nagy szükség lett volna rá. „Mi nyilvános bizonysága annak — olvashatjuk —, milly nehéz a' közérdeknek alárendelni a' kicsinyes magánérdekeket, 's milly méltók azok a' magasztalásra 's dicsőségre, kiket a' közügy forró szeretete fellyül emel minden magánérdekeken ejtett sérelmek, károk befolyásán."[97] 1848-ban nyolc gyűlést rendeztek, az utolsót augusztus 1-én, s még akkor is a tekeasztal ügyével foglalkoztak. Az időközben bekövetkezett nagy eseményekről hallgat a debreceni diákok amúgy is szűkszavú közgyűlési jegyzőkönyve.

A debreceni és sárospataki társaságnak éppúgy megvolt a kisugárzó hatása a többi református iskolára, mint Sopronnak és Pozsonynak az evangélikusokra. Ez a hatás ugyan nem mindig olyan nyilvánvaló, mint amazoké, de azért helyenként adatszerűen is felfedezhető. A kisebb református iskolákban csak a negyvenes években történnek elég bizonytalan próbálkozások társaság alapítására. Hogy az itt felsorolandó, különféle iskolatörténetekben emlegetett társaságok nem lehettek nagy létszámúak és ismeretesek, nemcsak az bizonyítja, hogy a korabeli sajtóban cikkek nem jelentek meg róluk, hanem még inkább az, hogy az 1845-ös betiltó rendelettel kapcsolatos jelentésekben sincs szó róluk, holott a többi híres társaságot mind név szerint megemlítik a jelentések.[98]

A sárospataki társaság hajtásaképpen 1841 őszén alakult MISKOLCON a református gimnázium társasága. Két volt sárospataki diák, Rugócz Kovács József és Vágó József alakította meg, amikor tanárként Miskolcra került, majd Rugócz Kovács halála után, 1843-tól Papp János

[95] DV jk. 1846. máj. 13. 3. sz. határozat.
[96] DOE jk. 102. 1847. dec. 5.
[97] Uo. 104. 1848. febr. 6.
[98] L. az 53—60. lapon.

volt Vágó tanártársa a társaság vezetésében. Működésükről néhány mondatnál többet nem jegyez fel az iskola történetírója. Eszerint a fenti tanárok vezetésével minden év végén nyilvános ünnepséget rendezett a társaság a templomban, ahol díszes közönség előtt évi munkájukról titkári jelentést olvastak fel, és az érdemkönyvbe írt munkákból adtak elő.[99]

KECSKEMÉTEN is alakult olvasó társaság már 1836-ban, amely azonban szigorúan csak lapok járatását és olvasását tűzte ki céljául. Erről a következő években ugyanott megjelent s ma is megtalálható, Pálma című kéziratos lapból értesülünk. Eszerint néhány diák elkezdte járatni az *Athenaeum*ot, mire többen is csatlakoztak hozzájuk, s „származott egy *olvasó társaság*, melynek mindjárt lett 26 tagja, az idén pedig 10, minden tag egy pengő forintot fizetvén. Ezen társaságnak vagynak helyes törvényei, vagynak nagy és kis gyülései: nevezetesen november 26-án tartott nagy gyülésbe, hol én is jelen voltam, határoztatott, hogy a társaság kész pénzén, mely akkor 36 vft volt, hasznos könyveket kell hozatni, és a régi törvényeket részerént megujjitani, részerént eltörleni, értvén ti. a már nem alkalmaztathatókat."[100] Erről a kis olvasókörről semmilyen más adatunk nincs. Kéziratos lapot Jókai is szerkesztett Kalliope címmel kecskeméti jogászévei alatt, de ennek egy példánya sem ismeretes. Ugyanakkor kisdiák Kecskeméten a pesti evangélikus társaságban már emlegetett Márton Ferenc (Abonyi Lajos), aki életrajzírója szerint már ekkor mint kisdiák megismerkedett Jókaival és Petőfivel, s Jókai hatására színelőadást akart rendezni. Innen került Pestre az evangélikus iskolába, majd 1848-ban ismét Kecskeméten tanult a főiskolán. Ekkor egy kis kört szervezett barátaiból, amely a lakásán gyűlésezett, tagjai között ott volt Baksay Sándor is.[101] Az ő életrajzírója is tud a Márton Ferenccel közösen létrehozott körről: „Ketten egész kis akadémiát gyűjtenek maguk köré a tanultabb és komolyabb fiúkból s szavalgatnak, felolvasnak, megbírálják egymás szárnypróbálgatásait,

[99] *Kovács Gábor:* A miskolci ev. ref. főgymnasium története. 1885. A társaság iratai azóta elvesztek.

[100] *Szabadi Sándor:* Egy vidéki diáklap a reformkor idejéből. Népkutató füzetek. A szakszervezetek Bács-Kiskun megyei Tanácsa és a Katona József Társaság tudományos és kulturális kiadványai. Kecskemét 1961. 5. sz. (kézirat gyanánt) 1—30. Idézi a diáklap 1837. dec. 14-i számából (22). Ugyancsak a Pálma ír arról, hogy korábban még más lapok is jelentek meg. Ezeket l. a 633—34. lapon. L. még: *Keresztury Dezső:* A magyar irodalom képeskönyve. Bp. 1956. 180.

[101] *Győre János:* Abonyi Lajos pályája. Különlenyomat a máramarosszigeti ref. líceum 1812—13. tanévi értesítőjéből.

sőt írott lapocskát is szerkesztenek."[102] 1848 márciusa után szétoszlott a kör.[103]

Baksay Sándor a CSURGÓI református gimnáziumban is szervezett egy társaságot, mint életrajzából és a csurgói iskola történetéből értesülünk: „Nagyon érdekes és távolabbi kihatásaiban is igen jelentős szervezkedés indult meg az ifjúság körében az 1846—47. tanévben. Az iskolának 1839—40. tanév óta diákja, Baksay Sándor, ... akkor poétaosztályos diák, ... képzőtársulatot alakít tanulótársai köréből."[104] Baksay az alakuló közgyűlésen lelkes beszédet is mondott, s „buzdítására az alsóbb osztályok tanulói is alakítottak egy szűkebb munkakörű képzőtársulatot".[105] Többet erről a társaságról sem tudunk, valószínűleg megszűnt Baksay Kecskemétre távozásakor.

NAGYKŐRÖSÖN 1843/44-ben alakult meg „az első ifjusági olvasó kör, melyhez némi összeggel járul az önként belépő". Ez a kis kör működevelői előadást is rendezett, ennek a jövedelme vetette meg az önképző társaság alapját. „Ebből fejlődött ki s az előbbivel párosulva nyert határozott alakot a mai értelemben vett önképzőkör" — olvashatjuk az iskola történetében. „Kétségtelen azonban, hogy ez eszme az által erősbödött intézetünkben s kezdte meg önálló működését, hogy a Pápáról jött növendékek a Petőfi s Jókai által ott létesített elméletet s gyakorlatot magukkal hozták. Tanári testületünk nem csak elismerte ennek létjogosultságát, de különösen Sz. Warga segédkezése mellett, maga nyujtott utat módot ennek a korkövetelte szinvonalra emelése és fentartása érdekében, kijelölvén a követendő nemzeti és tudományos irányt növendékeink elé. — Így működtünk a forradalomig."[106]

A debreceni és a sárospataki diákok irodalmi és társasági mozgalmain kívül ez adat szerint is nagy hatása lehetett a pápai Képzőtársaságnak (talán Csurgón is volt hatása, hiszen Csurgó és Pápa között mindig nagy volt a diákcsere). Ez a társaság csak 1841-ben alakult meg, de rövidesen a leghíresebbek közt emlegették. Eseményekben gazdag történetéről külön fejezetet kell írnunk.

[102] *Kéky Lajos:* Baksay Sándor. Bp. 1917. 13—14.
[103] *Győre:* i. m. 9—10. Abonyi és Baksay mindössze 15 éves ekkor.
[104] *Bódi Ferenc:* A csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfélévszázados története. [H. n.] 1943.
[105] *Kéky Lajos:* i. m. 13.
[106] *Ádám Gerzson—Joó Imre:* A nagykőrösi ev. ref. főgymnasium története. Nagykőrös 1896. Függelékében (309—10) az önképzőtársulat. Az említett Warga tanár a sárospataki alapító tag, Warga János, akinek tehát nem kellett pápai diákoktól tanulnia a társasági élet „elméletét és gyakorlatát", s mint látni fogjuk, azt Pápán sem Petőfi és Jókai „létesítették".

A PÁPAI ÖREG KOLLÉGIUMBAN

Kéziratos diákköltészetnek már korábban is vannak nyomai PÁPÁN, így egy 1803-ban írt Próbadarabok című kötetet őriznek a pápai könyvtárban, és egy Rózsa címűt 1837-ből,[1] szervezett társaság azonban csak 1840-ben keletkezett. Először a debrecenihez hasonlóan csupán olvasással foglalkozó, szervezettel alig rendelkező egyesület volt, iratai nem is maradtak fenn, csak az 1841-ben induló Képzőtársaság első jegyzőkönyve utal az olvasótársaságra mint előzményre: „Hol nemzeti nyelv nincs, nemzetiségről szó sem lehet, és hol nemzetiség nincs, ott kihalt a' nemzet: ezt tanítják a' történetek évkönyvei. — Hogy egy állomány nevezetes jelentőséget nyerhessen, szükség a' tudományokat honositania, 's hogy ezek a közboldogság olly hatalmas emelcsői, csak ott működhetnek szerencsésen, hol a' nemzeti nyelvtől meg vagynak szentelve; világos jelenkorunk tanításiból. — A' történet intő szava, 's jelenkorunk tanítása megihleték főiskolánk növendékeit; 's ők megérték ébredő honunk, meg a' jelenkor kívánatát. Már évekkel ezelőtt egyesültek literaturánk virágainak megszerzésére és azok olvasása általi önképzésükre. Hogy ezt csak első lépésnek tartották, 's hogy nem vélték elégnek a' közmunkásságot munkátlanul szemlélni; mutatják kéziratban levő dolgozataik, — egy képzőtársaság utáni, bár homályos, de folytonosan égő vágyuk létesítésének félreismerhetlen tanui."[2] Mintha Pápán adott volna most találkozót egymásnak több protestáns iskola társaságának a tagsága, hogy létrehozzák azt az új társaságot, amelyben Petőfi is baráti kört és otthont találhat. Maga a tanárelnök, Tarczy („a derék Tarczy", kinek Petőfi annyit köszönhetett),[3] mint említettem, Berlinben tanult Pápára való meghívása előtt, és már ott megismerkedhetett más iskolák virágzó társasági életével. Katedrájának elfoglalása előtt pedig tanulmányutat tett az erdélyi tanintézetekben, járt Kolozsvárt, Nagyenyeden

[1] „Próbadarabok 1803-dik esztendő Szent István Hava' 26-dik napján kezdve. A' jelenvaló gyönyörködtetésre, és a' jövendő Haszonra. Pápán a' Reformátusok Collegiumában." „Rózsa szépmüvészeti folyóirat a' pápai Ref. Tanuló Ifjuság próbadolgozataiból. Pápán 1837. Megjelen minden héten egyszer Hétfőn."

[2] PKT jk. 5.

[3] *Petőfi* Szeberényihez írt egyik levelében nevezi így Tarczyt. (Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 211.)

és Marosvásárhelyt, majd pedig a debreceni főiskolát látogatta meg.[4] Tanulmányútja alkalmával bizonyára ezeknek a társaságoknak a nevelésben vitt nagy szerepére is felfigyelt, hiszen azt tűzte ki célul maga elé, hogy a pápai főiskola színvonalának az emelése érdekében a szokásos bemagoltatás helyett az ítélő tehetség és fogalmazás fejlesztését fogja előtérbe helyezni, márpedig ennek keresve sem lehetett volna ilyen társaságnál alkalmasabb eszközt találnia. Ő volt az ifjúság közötti szervezkedés serkentője és lelkes pártfogója. Baráth József fiatal végzett diáknak, „a költészet nyilvános tanítójának felszólítására" alakították meg a diákok a társaságot, és természetesen az ügyüket felkaroló Tarczy Lajost hívták meg tanárelnöknek. Baráth József indítványa 1841. április 25-én hangzott el,[5] ekkor határozták el törvények szerkesztését is, és május 9-én már Tarczy Lajos tanárelnök jelenlétében rendezték első gyűlésüket, melyen a tanárelnök „ülést megnyitó lelkes beszédében gyönyörü hasonlatokban mutogatá, a' kezdet mindig milly kicsi, a' következés milly nagy lehet. — Kitartás és elszánt akarat a' munkára, 's a' társaság reménye teljesülend... Azon igérettel rekeszté be szívhez intézett szavait: hogy a' társaság javára munkálnia szent kötelessége leend, mit hogy teljesíthessen, a' társaság neki hő kebellel erőt 's egésséget ohajt."[6]

De szép számmal voltak a diákok között is, akik máshonnan kerülve Pápára magukkal hozták a társasági eszmét. Voltak közöttük tagjai a soproni és a pozsonyi Magyar Társaságnak. (Pár év múlva az *Életképek* pápai levelezője azt állította, majd visszavonta állítását, hogy a pápai Képzőtársaságot pozsonyi diákok alapították.)[7] Az alapító tagok között ott találjuk Orlay Petrich Somát, Eöry Szabó Sándort, Vidt Károlyt, Horváth Eleket, Tatay Pált, akiknek a nevével Sopronban is találkozhattunk, ott találjuk Jókay Lajost, aki Pozsonyból jött Pápára és Finta Károlyt, akit a messze Nagyenyedről száműztek ide. Még később is ilyen találkozóhely a pápai Képzőtársaság, vezető tagjai között volt Domanovszky Endre és Szeberényi Lajos, akik Selmec, Sopron, illetve Pozsony társaságait megjárva jutottak el ide, és ott találjuk rövidesen az alakulás után Petőfi Sándort is, akinek a társaságokkali kapcsolatáról már volt szó. Minden lehetősége megvolt tehát a pápai Képzőtársaságnak, hogy bár utolsóként indult a nagyobb társaságok közül, rövidesen az elöl haladók között emlegessék.

Hetenként kétszer, vasárnap és szerdán rendezték gyűléseiket, melyeken a titoknok által kijelölt három tag felolvasta munkáját, három pedig

[4] Szinnyei, XIII. 1302.

[5] A jegyzőkönyv címlapjának 1840-es felírása azt mutatja, hogy a társaságot már a tanév elejétől tervezhették.

[6] PKT jk. 11. I. ülés. 1841. máj. 9.

[7] Életképek 1845. jan. 4. I. 30., majd uo. 221. L. a 293. lapon.

szavalt. Ezenkívül önkéntes jelentkezők bármikor szerepelhettek, de kötelesek voltak akkor is munkát hozni, ha rájuk került a sor. A tagok megjelenését szigorúan ellenőrizték. Az iskolai évből hátralevő néhány hónap alatt összesen 32 ülést tartottak, az utolsót augusztus 22-én. Néhány gyűlésen megjelent már Petőfi is, egyelőre azonban nem vett részt a társaság munkájában. Már ekkor elkészült az a díszes emlékkönyv, amelyben ma is őrzik Petőfi Pápán írt és érdemkönyvre méltatott költeményeit.[8] Év végén már pályaműveket is készítettek. A pályázatra kitűzött értekezés-cím is mutatja, hogy a pápai Képzőtársaság mintegy a korábbi társaságok összegezőjének érzi magát: „Adassanak elő a' tanuló ifjúság közt helyenként alakult magyar képzőtársaságok hatásai."[9] A közvizsgálatok miatt az év végi örömünnepet többször elhalasztották, pedig nagyon készültek rá, külön meghívó leveleket is készítettek.[10] Végre augusztus 22-én megrendezték első örömünnepüket „Főtisztelendő Püspök úr és igen válogatott közönség előtt." A „válogatott közönség" soraiban ott ült a *Jelenkor* tudósítója is, aki hosszú beszámolót közölt a lapban.[11]

Alig indult meg ősszel a Képzőtársaság élete, megjelent verseivel Petrovics Sándor. Már az első ülésen bírálatra adták önkéntes munkáját, a másodikon pedig „Jókay Móricz önkénytes dolgozata bírálatra adatott". Ettől kezdve a tanév végéig baráti körük tagjai élén mindketten nagyon sokszor szerepelnek a jegyzőkönyvben. Tarczy indítványára elhatározták egyik gyűlésükön, hogy a már eltávozott tagok és a régebbi pápai diákok közül tiszteleti tagokat kérnek fel.[12] A társaság levéltárában ma is őrzik a leveleket, melyekben a megtisztelt öregdiákok tiszteleti taggá választásukat megköszönték. „Kegyeteknek jutott azon édes önérzettel dicsekedni, hogy mit régen kell vala tennünk — az ifjú erőt mult évben összegyüjtheték" — írta Halka Samu oktató Perbetéről.[13] Pulay Kozma Imre Magyaróvárról mondott köszönetet, mert mint mondja, „a' legőszintéb vonzalommal ragaszkodom én e' Társasághoz; — különösen ennek melegkeblű, köztiszteltben álló igazgatojához". Pénzt is gyűjtött a társaság számára, és azt írta, hogy „bár csekély is, mit egyesek adhatnak, de megnyugodva egyet értek Kossutunkal »Adjunk uraim ha egy garast is, de adjunk többen, az érzékeny mérleg megmozdul, 's igy a' nagy ügyön segitve lesz.«" Azért is igyekszik a társaság számára gyűjteni, „mert egy varázsteljes édes emlékezet az, mely oly sokszor

[8] PKT I. ék. 1841-től 1844-ig írtak bele. L. a 456. lapon.
[9] PKT jk. 13. 1841. máj. 16. és uo. 31—32. XXIV. és XXVII. gyűlés.
[10] Uo. 32. XXIII. gyűlés.
[11] Jelenkor 1841. szept. 4. 71. sz. 284. L. a 693. lapon.
[12] PKT jk. 1841. nov. 24. VI. gyűlés.
[13] PKT ir. A:1. Kelt 1841. dec. 27.

ezen zsenge Társulat »első Öröm Ünnepére«" emlékezteti.[14] Baráth József Kocsról, ahol tanító volt, küldte köszönő levelét, „elragadó örömmel" nyugtázva megtiszteltetését.[15] Hasonló levelet írt Kiss Gábor Pusztamiskéről, Tatay Pál Balatonboglárról, Előry Szabó Antal Pestről.[16] Szűcs Dániel balatonfüredi tanító már írogatott egyes lapokba, amikor mint pápai öregdiákot tiszteleti tagnak hívták meg. Válaszlevele utolsó szavait idéztem már a bevezetőben érintett kérdésnél, hogy a kortársak közül is sokan helytelenítették a társaság munkaterületének a szépirodalmi próbálkozásokra való leszűkítését: „T.T. Igazgató Úr 's nagy reményű barátaim! Minapi levelök tartalmához képest van szerencsém azon nagy örömömet nyilvánítani, mit korszerű haladás barátjának éreznie kell, azon örömet, hogy kegyetek csekély magamat is tisztes maguk közé az ismeretes czél végett meghívni szíveskedtek."[17]

Az élelmes diákok a tiszteleti tagság intézményét arra is felhasználták, mint ezekből a levelekből kiderül, hogy pályakérdéseik jutalomdíjaira szélesebb körben gyűjtést indítsanak. A tiszteleti tagok által gyűjtött pénz is hozzájárult ahhoz, hogy négy pályakérdést tűzhettek ki két-két arany jutalommal. Miközben maguk is adományokat gyűjtöttek a Képzőtársaság céljaira, nagylelkűen adakoztak a Kliegl számára állítandó gépre, amiről a jegyzőkönyv megemlékezett.[18] Szűcs Dániel intelme ellenére általában verssel léptek elő a társaság tagjai, sok volt a szavalat is, az értekezés ritka. A „komoly dolgozatokban" ez évben Kerkapoly Károly tűnt fel, aki februárban olvasta fel első értekezését az ifjúság honunkbeli feladatáról.[19] Kolmár József és más két bíráló tag távoztával „Időközben a' biráló tagok száma hárommal megkevesedvén a' következő tagok választattak birálókul: Gaal Péter, Jokay Moric, Petrovics Sándor".[20] Jókai is, Petőfi is ritkán élt bírálói tisztével. Ennek

[14] Uo. A:6. Kelt 1842. márc. 5.

[15] Uo. A:3. Kelt 1842. jan. 1.

[16] Uo. A:2., A:4., A:5. Kelt 1841. dec. 7., 1842. jan. 4., 1842. febr. 18.

[17] Uo. A:7. Kelt 1842. ápr. 14. L. még a 89. lapon.

[18] PKT jk. 45. XVII. gyűlés. Kliegl találmánya, úgy látszik, több társaság ifjúságát érdekelte, mert a Regélő jelenti 1842-ben (44. sz.): „A' pozsonyi evang. lyceumban fennálló magyar társaság' tagjai legközelebb 102 fr. 30 krt gyüjtének össze maguk közt a' derék *Kliegelünk* számára; egyszersmindt a' sopronyi, eperjesi, selmeczi evang. főiskolákbani magyar társaságokat levél által a' Kliegl-gépekrei hasonló adakozásokra szólítván fel."

[19] Uo. 49. 1842. febr. 20. A társaság belső életét, így Petőfi, Jókai és társaik szereplését bővebben munkám második részében ismertetem.

[20] Uo. 54. 1842. máj. 29. XXXV. ülés. L. még a 617. lapon.

az esztendőnek Petőfi volt kétségtelenül egyik legszorgalmasabb munkás tagja.[21]

Év vége felé elhatározták, hogy zsebkönyvet adnak ki, és számára a tiszteleti tagokat is megnyerik munkatársakul, „hogy annál tartalmasabb műveket bocsáthasson a' társaság a' közönség elé".[22] Ugyanakkor értesültek Tarczytól, hogy a pataki és debreceni „illy nemű társaságokról" az *Athenaeum*ban ismertetés jelent meg, elhatározták tehát, hogy „ezen társaság is előtörténetét, mostani szerkezetét röviden összefoglalva a' nevezett hirlapban terjessze elé a' közönségnek ismertetésül".[23] A rövidnek egyáltalán nem mondható ismertetés 1843-ban jelent meg a következő bevezetéssel: „A' nemzet' figyelmét igénylő mozgalmak közt a' tanuló ifjak' körében alakuló társulatok nem lévén a' legcsekélyebb fontosságuak, örömmel csatolom a' pápai képzőtársulat' ismertetését a' mult évben az illynemü egyesületekről megjelentekhez; tudván, hogy a' nyilvánosság itt is csak üdvös hatást fog gyakorlani." Beszél az ismertetés a korábbi olvasótársaságról is, említi munkásságuk bizonyságaképpen, hogy „birunk mindazáltal egy pár kötet kéziratot azon korból, mint az önmunkásság' gyümölcseit. Ezen gyüjtemény' ívei hetenként jelentek meg és keringtek a' főiskolában; de a' képződésnek ezen neme egyoldalu volt 's megszünt".[24] A továbbiakban a társaság már ismert alakulásáról tájékozódhatunk a beszámolóból, majd a munkájukról esik szó: „Munkát abc-rendben neveztetve olvasnak a' tagok, de az önkénytes dolgozat is elfogadtatik, a' mit jeligés levelkével kell ellátni, melly, ha a' művet jónak találja a' társulat, felbontatik; ellenkező esetben a' gyülés előtt emészti meg a' láng. A' jó dolgozatok egy e' végre rendelt könyvbe — érdemkönyv — gyüjtetnek össze, mik azonnal és örökre a' társulat sajátivá lesznek. Megemlitem itt alkalmilag, hogy az érdemkönyv már annyi és olly minőségű dolgozatokkal bir, hogy a' tavaszra egy zsebkönyvvel kedveskedhetik a' társulat a' t.cz. közönségnek. Ezen zsebkönyv azon kor' nevét viselendi homlokán, mellyben a' szerzők élnek 's azon korét, mellyben megjelenik t. i. »Tavasz-t«." Szó van a bíráló választmányról, a többi tisztségről, s hangsúlyozza a cikkíró, hogy azok „minden kijelelés nélkül szavazat-többséggel választatnak". Külön kiemeli a beszámoló a pályázatokra és a tiszteleti tagokra vonatkozó,

[21] Petőfi szerepléseinek pontos jegyzékét l. Ferenczinél: verseiről, szavalatairól és bírálatairól I. 230—36., pályamunkáiról I. 251—53., az év végi örömünnepről I. 254—56.

[22] PKT jk. 59—60. 1842. júl. 6. XLVI. gyűlés 2. pont.

[23] Uo. „A' javaslat elfogadtatott, 's ezen munkával a' társaság jegyzője bizatott meg."

[24] Bizonyára ezek közé tartozott az említett 1837. évi Rózsa is, de a cikk alapján több hasonló kötetnek kellett annak idején lennie.

már érintett intézkedéseket. „Tiszteleti tagok, pályázás, biráló választmány, olly támaszai a' társulatnak, hogy jövendőjére csak örömmel tekinthetünk. Ide járul még a' tagok' munkás buzgósága 's a' fáradatlan elnök ur' a' társulat fölvirágzása körül tett 's teendö munkálatai, mellyek a' legtisztább hálára kötelezik az ifjuságot 's ennek czélszerű fejlődését szivökön viselő honfiakat." Köszönettel említi a pályadíjakra begyűlt adományokat is, majd így folytatja: „A'milly örömmel kell a' tagok' munkás buzgóságát megismernem, ép olly fájdalommal kell az ifjuság' egyrészének közönösségét kimondanom; 's ezen vád talán a' legalsó osztályt illeti? azon ifjakat, kik egy illy intézet' hasznait még elégtelenek belátni? Nem! a' legfelsőbb osztályt érdekli ez, a' minek épen illy mező szükséges, hogy az önmunkásság' terén ismereteit gyakorlatilag is meg tanulja használni. Az egyházi tudományok felét foglalják el az academiai pályának; tehát a' képző társulat' felének legalább azon osztályból kellene kikerülni, most azonban alig teszi egy heted részét. Szeretném megsugni ezen ifjaknak, hogy elvonulások által csak erősítik azon balvéleményt: hogy az egyházi pályára többnyire dolog-kerülő, szük elmetehetségű egyének adják magokat." Végül még az örömünnepet említi a szerző, s így fejezi be hosszú ismertetését: „Ennyit azon társulat' ismertetéséül, mellynek képzettségi minőségéről a' t.cz.közönség, a' megjelenendő zsebkönyv után öntapasztalása szerint fogja kimondani itéletét, soraimat azon szives kivánattal zárván be, hogy adjon az ég a' társulat' tagjainak össze- 's kitartást, hogy majd egy boldogabb jövőn a' hálás utódok örömünnepeiken egyszersmind örömmel ünnepelhessék az alapítók' emlékét is."[25]

Az említett zsebkönyvet hosszú ideig tervezték, s végül Szeberényi Lajos adta ki, aki ekkor még a pozsonyi társaságban tevékenykedett, s akihez Petőfi írta még Pápáról bevezetőmben már idézett sorait.[26] Petőfi pápai diákévének a végén rendezték meg leghíresebb örömünnepüket „Főtisztelendő Püspök ur, méltóságos Eszterházy Károl pápai földesur 's több jeles vendégek előtt", melynek Petőfi volt legsikeresebb és legünnepeltebb szereplője.[27]

Tudjuk, hogy a következő őszön is visszatért még Petőfi Pápára, de megélhetése nem lévén biztosítva úgy döntött, hogy ismét színésznek áll. Ekkor írta Domanovszky Endre lakásán nevezetes levelét Szeberényihez, melyben elmondja képzőtársasági sikereit is: „Nem tudom, hallád-e már, hogy tavaly a pápai képzőtársaság egyik pályadíját (balladán) én nyerém meg; azonkívül a másik balladám s két lírám (többet

[25] Athenaeum 1843. szept. 15. II. 207—209. Az aláíró *Szalay Gábor.*
[26] L. a 100. lapon.
[27] L. a 694—95. lapon.

nem is adtam be) dicséretet nyertek. Ez is elég egy obsitos-logicusnak."[28] Ez a levél is bizonyítja, hogy Petőfi nagyra értékelte a Képzőtársaságot, viszont a jegyzőkönyvből arról értesülünk, hogy diáktársai az ő munkásságát becsülték sokra, akárcsak pár évvel korábban Selmecen. 1842. november 3-án távozott Petőfi Pápáról, s a Képzőtársaság tagjai november 12-én már tiszteleti taggá választották: „Fekete János joggyakornok Sz.fehérvárott, Tompa Mihály S.pataki tanuló, Kiss Gábor és Petrovics Sándor, e' két utóbbi társaságunk' volt rendes tagjai tiszteleti tagokul megkéretni rendeltetnek."[29]

1843 januárjában már komoly előkészületeket tettek a tervezett zsebkönyv kiadására. Az érdemkönyvből kiválogattak 52 költeményt. Közben valószínűleg csappant a munkák száma több szorgalmas és kiváló tagjuk távoztával, mert a tanárelnök indítványára „elhatároztatott az üléseknek ezután hetenként egyszeri tartása, melly is vasárnap délelőtt szabatosan 1 negyed 11-re kezdődvén 12 óráig terjed".[30] Bizonyára hasonló okból a zsebkönyv kiadását is 1844 elejére halasztották április 30-i ülésükön.[31] A jegyzőkönyvek vezetése sem olyan részletes, mint az előző évben, több ülés jegyzőkönyve hiányzik is. A hiányzó jegyzőkönyvek hollétéről, az ezzel kapcsolatos felelősségről a következő esztendőben vitatkoztak is, de a jegyzőkönyvek nem kerültek elő.[32] Ebben az évben a baráti körből Kerkapoly Károly és Petrich Soma volt még Pápán, s ők voltak a társaság legmunkásabb tagjai, mellettük feltűnt Petőfinek Pápára csak most érkezett régi barátja, Domanovszky Endre. Az év végi pályadíjak nyertesei közt is főleg ők szerepeltek. A tudományos kérdés pályadíját ismételten Kerkapoly Károly nyerte el. Az örömünnepet ez évben „dalünneppé változtatván át" augusztus 9-én rendezték meg „a' Griff vendéglő teremében igen népes közönség előtt."[33] A társaság ez évi utolsó ülésén szomorú kötelességnek tett eleget, korán elhunyt kedves társuknak, Lantay Sándornak emeltek emléket. Kozma Sándor, Petrich Soma és Kiss Gábor beszéltek, Ács Károly alkalmi köl-

[28] *Petőfi Sándor* Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 216. Kelt 1842. nov. 2-án Pápán.

[29] PKT jk. 78. 1842. nov. 12. III. ülés. Tompa válaszolt is a megtiszteltetésre: „Jegyző Demjén Ferenc jelenté Tompa Mihály sárospataki főiskolai tanulótól hozzá — a' nevezett egyént tiszteletbeli tagságra meghivó levélre jött — köszönet hangjait, 's ezennel a tiszteletbeli tagságot elvállalt Tompa Mihályt vidéki tagjai közé nem kevés örömmel számitja a' Képző társulat." 1843. nov. 19. (jk. 104). L. még a 272. lapon.

[30] Uo. 86. 1843. jan. 22. XVII. ülés. — Uo. 90. XXX. ülés: Új határozattal visszaállították a heti két gyűlést.

[31] Uo. 89.

[32] Uo. 116.

[33] Uo. 98.

teményét adta elő, és az énekkar elénekelte alkalmi „zengeményét".[34]

Az 1843/44. tanév elején az értekezések hiányának kérdése foglalkoztatta őket.[35] A társaság életét rendetlenkedések és egy könyvből kilopott képek miatti viták erősen megzavarták. Megpróbáltak szigorú szabályokat életbe léptetni, kimondták, „hogy az üllésektőli távollét ezután nagyobb ráügyelettel tekintetik".[36] A képek kivágása ügyében képvizsgáló bizottságot küldtek ki, amelynek a jelentése nyomán Vidt Károlyt jegyzőkönyvi megrovásban részesítették. Emiatt nagy veszekedés tört ki, végül Kozma Sándor, Petrich Soma, Papp Dienes és Balogh Gábor kilépett a társaságból, Vidtet pedig kizárták.[37] A közben külföldre távozott Domanovszky Endrét és a Pozsonyban tovább tanuló Kerkapoly Károlyt tiszteleti taggá választották.[38] Varga Lajos az érdemkönyv és a jegyzőkönyv hanyag vezetése miatt Dömjént is megtámadta, „mert a' hosszas veszteglés alatt Ülések kivonatai és Társoság által elfogadott munkák végkép elvesztek 's visszaszerezhetlenek". Minthogy a titoknok feladata az alapszabályok szerint ennek a két könyvnek a vezetése „és ezt titoknokunk nem teljesíté, tehát hivatalában hanyagságért rovassék meg" — követelte Varga. Dömjén tisztázta magát a felelősség alól, s a társaság „az igényelt megrovást . . . nem alkalmazhatónak nyilvánítá". Varga maga nézett utána a hivatalnokok helyett a hiányzó műveknek, megpróbálta összeszedni őket a szerzőktől. „Az ezen hiányt hallgatva nem tűrő sőt kijavitásában en szorgalommal áldozó Vargah Lajosnak pedig jutalmául legyen az az öntudat, melly saját haszon után nem kapkodva, csak az ügynek él."[39] Dömjén azonban megsértődhetett a bírálat miatt, mert május végén „ellenőri terhes hivatala igényei következtében harmadfélévi fáradalmai után pályájáról le-

[34] Uo. 99—100.

[35] Uo. 103. L. részletesen a 89. lapon.

[36] „A' könyvosztási alkalmakkor történni szokott tolakodás, lárma, rendetlenség gátlásául határoztatott: hogy ki ezen alkalommal szerény, józan meggondolással székben, vagy más, senkinek akadállyal nem eső helyen nem foglaland magának tért, az törvényes joga mellett is legutolján jusson könyv birtokába." (jk. 106). „Ács Károl mint költészet tanító jelenté, hogy iskolájában a' könyvek kivitelekori padokra állást, azoknak összerombolását, mint e' teremre felügyelni tartozó többé béketűréssel kísérni nem képes, kifáradása méltányoltatván, végzéssé lőn, hogy ki ezentul akár pad, — legyen az a' társulaté vagy tanulóké mindegy — akár asztal tetejére állani 's lábbal ott tipródni hol más ül, vagy munkálkodik, nem szégyenel, könyvtárhozi jogát ez alkalommal elveszti." (jk. 114. 1844. jan. 20.) A segédjegyző emlékeztette a társaságot az 1842. évi határozatra, amely szerint a harmadszori hiányzókat ki kell zárni, mire elhatározták a hiányzók megkérdezését, a társaságban akarnak-e maradni vagy sem. (jk. 115. febr. 4.)

[37] Uo. 109—11., 115. 1843. dec. 3. és dec. 8.

[38] Uo. 112.

[39] Uo. 116—18. 1844. febr. 4., 11. és márc. 3.

köszönt, egyébiránt tagja lehetni e' társoságnak kikéré". Rendkívüli ülésen eddigi helyettesét, Kiss Gábort választották jegyzővé „és egyszersmind Titoknokká", Parragh Gábort pedig segédjegyzővé.[40] Annyit tudunk még erről az évről, hogy néhány tiszteleti taggal valóban szorosabb kapcsolatban állottak: Szűcs Dániel és Halka Samu beküldték munkáikat és azokat megbírálták a választmány tagjai.[41] Sajnos, további jegyzőkönyvi adatok sem erről, sem a következő évről nincsenek. Pedig a következő évben jelent meg a *Tavasz* című zsebkönyv, és az *Életképek*-ben olvasható beszámolók szerint elég élénk volt a társaság élete. A jegyzőkönyvben néhány üres lap után csupán az új alapszabály található, amelyet a társaság akkori tagjai aláírtak, élükön Dömjén Ferenc elnökkel.[42] Ez a névsor jelzi a társaság kéziratai közt először, hogy Tarczy sok elfoglaltságára való hivatkozással (és talán a társaságbeli zavarok miatt is elkedvetlenedve) az elnökségről lemondott, és a még szinte diák Dömjén Ferenc lett az új elnök.[43] Érdekes, hogy Szeberényi Lajos nincs az aláírók között, pedig ő volt a *Tavasz* kiadója, és hogy Halka Samu, aki korábban mint falusi tanító buzgó tiszteleti tagjuk volt, most rendes tagként szerepel.[44]

A hiányzó jegyzőkönyveket némiképpen az *Életképek* híradásai pótolják. 1844. december 1-én olvashatjuk: „Ugy hiszem, nem fog e' lapok czéljával ellenkezni, ha a' t.közönség előtt egy szerény kis kör ünnepélyét mutatom be, mellyel az hazánk agg dalnokának, Himfy szerelmei irójának, végáldozatát tevé. Ugyanis a' pápai ref. collegiumban fenálló képző társulatban, mellynek közelebbi ismertetését, ha szerkesztő ur nem ellenzi, (*Sőt szivesen várom. Szerk.) egyik levelem tárgyaul teendem, inditványoztatván, hogy e' valóban nagy költő tiszteletére emlékünnepet rendezzen, ez közakarattal elfogadtatott. Igy tartá meg e' kis kör, számos vendégek jelenlétében, igénytelen végtiszteletét az ősz költőnek, egy hó-

[40] Uo. 119. 1844. ápr. 21. és 24.

[41] Uo. 114., 119.

[42] Uo. 136. Dömjén nevét többször írja a jk. Demjénnek is, de ö-vel írva gyakoribb, s itt az ő aláírása is Dömjén. Az alapszabályt l. még a 372—74. lapon.

[43] Az Életképek egyik tudósításában is olvashatunk a változásról: „Pápa. jun. 8. ... A' ref. collegiumbani képző-társulat átalakulás stádiumán áll; a' már eddig történt változásokról a' bonyolodás kifejlése után irandunk talán egy-két szót; most legyen elég annyit megemlíteni, hogy t. Tarczy Lajos az elnökségről lemondott." (1845. I. 807.) L. még a 106. lapon.

[44] Valószínűleg nem más személyről van szó, hanem talán teológiai tanulmányok folytatása céljából tért vissza az Alma Materbe, hogy tanulmányai befejeztével aztán 1848 elején Csurgóra menjen tanárnak. Azért is sajnálatos, hogy a jegyzőkönyv elveszett, mert a névsorban olyan nevezetes fiatalok neve tűnik fel először, mint Hamar Dániel, a márciusi ifjúság egyik ismert alakja, Roboz István és Beöthy László.

nappal kimulta után, azaz nov. 28án...[45] Legyen szabad — fejezte be beszámolóját a tudósító — ez alkalommal Pápa hölgyeinek köszönetünket nyilvánitani azon lelkesedésért, mellynél fogva költészetünk Nesztora emlékünnepét jelenlétökkel díszesiteni sziveskedtek. — A hideg nálunk beállott, csak a' részvétlenség fagya ne következzék utána. Méli."[46] Méli, azaz Szeberényi Lajos ezután több rövidebb-hosszabb hírrel kereste fel az *Életképeket*. A szerkesztő ígéretéhez híven közölt is több cikkecskét, rövidesen egy hosszabbat a társaság történetéről,[47] amelyben Méli a *Tavaszt* is beharangozta, és az év végi pályatételeket említve a népdal-pályázat után felkiáltójelet tett, jelezve, hogy ez még új, szokatlan jelenség költészetünkben.[48] Ezután ismét nyilvános előadásukról tudósított: „Társaséletünk parlagmezején csak igen gyéren van alkalmunk szellemi élvezetekben részesülni. A' legközelebb mult hét azonban e' szabály alól kivételt érdemel, mert f.h.17-én egy »szavalati estély«-ben részesülénk, mellyet a' helybeli collegium néhány tagjai az egész díj odaengedésével a' szepesi éhezők számára rendezének. A' czél jótékonysága tiltja, hogy egyes előadásokba bocsájtkozzunk, a' működöttek neveit mindazáltal ideiktatjuk u.m. Beöthy L., Bottlik J., Kiss Gábor, Pap Dienes, Puzdor G. és Szeberényi."[49] Megjelent egy beszámoló a *Pesti Divatlap*ban is 1845 elején: „Pápa. Télelő végén. Magyar Társaság. Ötödik éve már, hogy főiskolánk ifjai közt él s működik képzőtársulatunk; igaz, szomoru napjaink is valának; de hol keressük az állandó derüt e földtekén? Munkásságot teremte ez az ifjui keblekben, kifejté az önerőt s irányt tűze a cselekvőségnek. És tanulánk eszméinket rendezni s hozzáfogánk jóeleve a kezdet terhes fáradalmihoz, hogy egykor annál hasznosabban foghassunk föllépni a komolyabb élet színpadára. S illy szép foglalkozásban nem feledők buzdítni egymást a jóra, s korszerü eszmék magvait hinté el a kedves társalkodás szivünkben, hogy egykor dúsan gyümölcsözzenek a hon javára. Birtokában van a társulatnak mintegy 500 kötetnyi jeles könyvtár a legérdekesb magyar munkákból összeszerkesztve, s 3 ujság u.m. Pesti Hirlap, Életképek, s Pesti Divatlap. A dolgozó osztály müveiből pedig a napokban egy zsebkönyv a »Tavasz« kerülend ki. Vajha kellő méltánylás részese lehetne! Jelenleg mintegy 100 olvasó s 36 dolgozó taggal bir e társulat; adja isten, hogy ne csak szóval s névvel, de tettel is azok legyenek. Továbbá az ifjuság keblében egy »Korány« czimü

[45] A műsort részletesen l. a 697. lapon.

[46] Életképek. 1844. dec. 18. II. 815.

[47] Ebben állította Méli, hogy pozsonyi diákok alapították a társaságot, amit később (1845. febr. 15. I. 221) megcáfolt. L. a 285. lapon.

[48] Uo. 1845. jan. 4. I. 30—31.

[49] Uo. 1845. I. 612. (Téves nyomás: 621) 1845. ápr. 23-án kelt tudósítás. Ezek a tudósítások még Tarczy lemondása előttről valók.

szépirodalmi lap is keletkezett, szerkesztve Szeberényi Lajos által, s még eddig elég siker kiséri munkálódását. Alpár."[50]

A divatlapok idézett tudósításain kívül a társaság levéltárának néhány levele ad még hírt a jegyzőkönyvből hiányzó korszak eseményeiről. 1844 nyarán Kerkapoly Károly Szentgálról, Szilágyi Sándor Kisigmándról, Ács Károly Kocsról köszönte meg tiszteleti taggá választását. Szilágyi írt arról is, hogy a készülő zsebkönyvre előfizetőket és adományokat gyűjtene, hogy előmozdítsa a társaság munkáját.[51] Érdekes, és feltétlenül említést érdemel a Nemzeti Kör levele, mely 1844. június 12-én kelt, s melyben „minden egyesületeket 's meleg keblű honfiakat részvét 's közre munkálásra, barátságos tisztelettel felszólitván" arra, hogy az irodalom felkarolásában pénzgyűjtéssel segítsenek, egyszersmind tudtul adják, „miként ... általában minden, legfőkép pedig azon iróinknak, kiknek még nem volt alkalmuk a' nagy közönség ösmeretségébe juthatni, 's ennél fogva részvétre alig ha számolhatnának, előnkbe terjesztendő kéziratait" ki szándékoznak adni. E célból keresnek segítőtársakat, „mert ha csak egy két közhasznú elmeszüleményt, melly különben nap fényt nem látott volna, — mentünk is meg ez uton, — 's ha csak egy pár kitűnőbb ifjui tehetséget segithetünk is az irodalom mezején önállóvá, — hazafiui igyekezetünk jutalmazva lesz, 's mind azoknak, kik e részben buzgón közremunkálódtak, a' jövendőség hálájával párosulandó őszinte köszönetet fogja mondani a' Nemzeti Kör".[52] Válaszolt-e erre a levélre a társaság, azt nem tudhatjuk. Valószínűleg válaszoltak, hiszen erre az időre esik a többi társasággal a *Tavasz* ügyében folytatott levelezésük is. Ekkor váltottak leveleket a pesti egyetemen alakult társasággal is, amelyről az egyetemi társaság történeténél lesz bővebben szó. A többi diáktársaság Pápára küldött leveleit már ismerjük. Hadd álljon itt a pápaiak kezdeményező levele is, melyet még 1844 végén szétküldtek:

„Tisztelt Társaság! Négy éve, hogy képző társulatunk fenn áll, 's mind eddig régibb testvéreivel nem ismerteté meg magát; négy éve hogy tagjai a' szépirodalom' mezején szerény violát és szelid emlényeket füzérré kötöznek, 's még sem mi testvéreinkkel, sem ők velünk nem hallatók szózatainkat; czélunk egy eszközeink miket e' czél megközelitésére választánk, egyek és mi ne legyünk azok? az egyesülés magasztos eszméje, mellynek vágyát keblünk legszentebb helyén tápláljuk, hangot ad ajkainkra, és mi e' hangot önök felé küldjük, reménylvén, hogy az nem csak megleli czélját, de viszhangjával is megörvendeztet bennünket. És e' hang'

[50] Pesti Divatlap 1845. I. 18. Vidéki szemle rovatban. Az Életképek (1845. I. 807) még több lapot említ. L. a 106., 255., 634. lapon.

[51] PKT ir. A:19. Szilágyi levele, kelt 1844. dec. 28-án; A:15. Kerkapoly levele, kelt jún. 3-án; A:20. Ács Károly levele, kelt dec. 28-án.

[52] Uo. A:16.

tartalma: hogy ugyan azon erő, ugyan azon szándék — melly önöket szűkebb körbe össze vonta, teszi képző társulatunk' sarkkövét. A' czél és eszközök' egysége tehát azon bizodalomra ösztönze bennünket, hogy baráti jobbunkat — mellyet önök hidegen vissza utasitani nem fognak, önök' felé terjesztvén, erre önöket is barátságosan felszólitjuk. Nem kezdjük szerény körünk történetét annak pólyáitól, nem rajzoljuk annak fokonkénti fejlődését, minthogy ez minden illynemü egyesülésnél — csak nem minden részletekben hasonlit a' miénkhez. Legyen elég annyit megemlítenünk, hogy a' részvétlenség képző társulatunktól is számosokat eltávolit. De bíztat bennünket azon tapasztalás által igazolt véleményünk, hogy nem szám az, mi az akaratot a' homály' titkaiból a' való nap' fényére hozza. — Ez alkalommal egy rendkivüli tüneményről is tudósitjuk önöket; társulatunk nehány tagjai ugyan is egy »érdemkönyveink« müveiből szerkeztett, és még ez év' folytán kijövendő zsebkönyvet adnak ki, »Tavasz« czím alatt, — bátorkodunk tehát bizodalmunkat oda is kiterjeszteni, hogy erre alá irókat gyüjteni, 's a' megkívántató példányok' számáról bennünket tudósítani szíveskedjék a' tisztelt társaság, hogy a' kiadók azokat minél elébb oda szállithassák. Becses válaszát, 's továbbá gyakori levelezését reménylvén, testvéri szeretetébe ajánlottan, maradunk a' tisztelt társaságnak — alázatos szolgái — a' pápai ref. Collegiumbeli képző társulat' tagjai — Szeberényi Lajos Jegyző által. Pápa, 1844. decemb. 8."[53]

A *Tavasz* megjelenése heves hírlapi vitát eredményezett Petőfi, a társaság tiszteleti tagja és a zsebkönyvet szerkesztő egykori barátok között. A vitában, melyet a Petőfi-irodalomból jól ismerünk, a költő talán a kelleténél ingerültebb hangon írta meg *Köszönet a pápai képző-társulathoz* című kis cikkét, hiszen pár évvel korábban ő maga is lelkesen tervezgette egy ilyen zsebkönyv kiadását,[54] s lehet, hogy a kiadók figyelmetlenségében nem volt célzatosság, amivel Petőfi gyanúsította őket.[55] Túlérzékenységét a Felhők-korszak ismert körülményei magyarázzák, arra viszont, hogy az egykori jó barát, Szeberényi válaszul a *Hírnök* hasábjain a reakciós kritika hangját ütötte meg, nincs semmiféle felmentő magyarázat.[56] Lehet-

[53] A levél szövege Debrecenben maradt meg, DOE. jk. 61. Az erre érkezett válaszokat l. a 244., 254., 257., 273., 279. lapon.

[54] Pesti Divatlap 1845. jan. 16-i, és „Megjegyzés" a febr. 2-i számban. Legújabb kiadásuk P. S. Össz. prózai művei... Bp. 1960. 242. A zsebkönyv tervéről Szeberényihez írt sorait l. a 100. lapon.

[55] A költőnek rossz emlékei voltak Dömjénről, aki Pápán, talán féltékenységből, több elmarasztaló bírálatot mondott verseiről. Ő hangoztatta először 1842-ben a póriasság vádját, s Petőfi őt gondolta mint a Tavasz egyik kiadóját a Hírnök-beli támadás társszerzőjének. L. a 615. lapon.

[56] *Petőfi:* i. m. 246., 711. Adatok „A kritika titkai"-hoz. Pesti Divatlap 1845. márc. 6. A kritika titkai: Hírnök 1845. febr. 25. és 28.

ségesnek tartom, hogy ez a sajtóvita is hozzájárult Tarczy lemondásához.[57]

A társaság élete is kockán forgott, legalábbis Szilágyi Sándor Kisigmándról írt leveléből ez tűnik ki: „Tisztelt Képzőkör! A' levél, melly hozzám intéztetett, kivert azon kételyből, mellyet több szállongó hirek a' társulat felül bennem támasztottak: él-e, meghalt-e, vagy a' halál révén van? — — Most jövendölni nem akarok, mert elmult a' hamis próféták ideje, de nem is célom rossz orvosként valakit elijeszteni, sőt a' társulatnak szivemből hosszu életet kivánok. *Életet* kivánok, mondom, mert valljuk meg, az eddigit, kivált az utóbbit, életnek nem mondhatnók."[58] Szilágyi bíráló sorai, úgy tűnik, a *Tavasz* ellen is irányultak, több szerénységet követelt a társaság tagjaitól. Felkereste levelével a társaságot hűséges alapítója, Baráth József is, aki Tarczy lemondásán sajnálkozott, és több híradást kért.[59] Ebből az időből való Szeberényi Andor levele is, melyben tiszteleti tagságát köszöni „annál nagyobb örömmel — írja Pozsonyból, ahová tanulmányai folytatására ment —, hogy ... helybeli társaságunkhozi — szerencsétlen állapotja miatt — viszonyom megszünik. S igy büszkén mondhatom el, hogy szép cél felé törekvő társulatnak tagja vagyok, és pedig mondhatom ezt ma, társaságtól megfosztott barátimnak."[60]

A társaság jegyzőkönyve csak 1845 őszén folytatódik. Az első ülésen új elnököt választottak, mert Dömjén Ferenc eltávozott Pápáról. Előry Szabó Sándort, akkor már pápai ügyvédet kérték fel „kinek ünnepélyesen leendő meghívására Kiss Gábor, Vikár János, Puzdor Gyula és Vecsei Sándor tagokat bízta meg a' társaság".[61] Tiszteleti taggá választották Dömjént, Szeberényit, Papp Dienest, Kranz Ferencet, „nekik tiszteletbeli tagsági oklevél küldetni határoztatott, meghagyatván egyúttal a' jegyzőnek, hogy a' Dömjén úrnak küldendő oklevél mellett egyszersmind írja meg, miszerint rosszul esett a' Társaságnak hogy volt elnöke, eltávozandását mégcsak meg sem jelenté, végre, hogy a' múlt évi jegyzőkönyvről, melly Kranz Ferencz által, neki mondatik átadatva lenni, bennünket minél hamarább tudósítani siessen."[62] Felmerült az olvasószoba berendezé-

[57] „Egy szó Tarczy Lajos urhoz". Pesti Divatlap 1845. máj. 8. i. h. 247. A lemondó levél PKT ir. A:31. Ez 1845. ápr. 6-án kelt, tehát korábban, mint Petőfi nyílt levele, de a Hírnök támadása után.

[58] PKT ir. A:28. Kelt 1845. máj. 12. L. még a 89., 107. lapon.

[59] Uo. A:30. Kelt Pesten 1845. jún. 7.

[60] Uo. A:26. Kelt Pozsonyban 1845. ápr. 24-én. Ez a levél is új adat a pozsonyi társaság bajairól.

[61] PKT jk. 165. 1845. nov. 5.

[62] Uo. 1845. nov. 9-én. 3. pont. A jegyzőkönyvet talán megkapták, mert később (uo. 172. 1846. jan. 4.) írják: „A' társulat mult évi üléseiről vezetett Jegyzőkönyv tisztán, az e' végre készített könyvbe beiratni határoztatott." Van a

sének a terve, ezt azonban egyelőre nem tudták megvalósítani.[63] Az év végi pályamunkák jutalmazására szükséges pénzt is előteremtették, összesen hat aranyat. Ismét panaszkodik a jegyzőkönyv a gyakori hiányzásokról, a munkahiányról, s talán ennek a következménye, hogy 1846-ban rendezett Vajda Péter emlékünnepélyükről sem a legelismerőbb bírálat jelent meg a *Jelenkor*ban.[64] Pedig hosszú ideig készültek, mert Puzdor Gyula indítványára már február 22-én kiküldtek egy választmányt az ünnepély előkészítése céljából, majd többszöri elhalasztás után tartották meg május 14-én.[65] Az év végi pályaművek bírálására többek közt Jókait kérték fel, akit ekkor tiszteleti taggá választottak.[66] Év közbeni többszöri sikeres szereplés után az értekezés pályadíjának nyerteseként, s a megdicsért lírai munka szerzőjeként ekkor tűnt fel Győrffy Endre, aki az utolsó két esztendő legkiválóbb tehetsége volt. Év végi örömünnepükre készültek, amikor megkapták a soproni Magyar Társaság örömünnepi meghívóját. Saját örömünnepüket augusztus 5-én délután 4 órakor tartották. Az évi munka eredményének összegezésével zárul a jegyzőkönyv, amely szerint az első félévben 38, a másodikban 32 ülést tartottak „Futásfalvi Hamar Dani jegyzőségében. 1846."[67]

A következő évben hanyatlás mutatkozott a társaság munkájában. Sok volt a hiányzás, és a munkák beadásának elmulasztása miatti megintések töltik ki az egyes ülések jegyzőkönyveit. Pedig az előző év kiváló tagjai mind ott voltak még a társaságban. Közülük Roboz Istvánt hallgató taggá fokozták le, mert nem adott be munkát.[68] A tanítási órák is zavarták a gyűléseket, amivel kapcsolatban intézkedtek egy alkalommal.[69] Való-

levelek közt egy 1845. dec. 14-én kelt levél, melyben Dömjén elnézést kér a rendezetlen ügyekért a társaság tagjaitól. (PKT ir. A:33.)

[63] Uo. 168. 1845. nov. 22.: „...kinevezett Választmány beadá az olvasó szoba fölállításáróli tervét; melly elvileg ugyan szépnek ismertetett el, de gyakorlatilag kivihető nem lévén, el nem fogadtathatott."

[64] Jelenkor 1946. jún. 18. 48. sz. 285. L. a 698. lapon.

[65] PKT jk. 179. a választmány kiküldése, uo. 182. márc. 15-én húsvét utánra halasztották az ünnepélyt, végre megállapodtak május 14-ében.

[66] Uo. 184. és 186. 1846. jún. 21. L. még a 622—24. lapon Jókai bírálata.

[67] Uo. 185: „A' soproni magyar társulat hozzánk levelet írt, mellyben a' társulat állását és a' legközelebb tartott örömünnepi rendet is megküldé, e' levélre választ küldeni rendelt társulatunk." Ez a levél nincs meg a PKT ir. közt.

[68] Uo. 197.

[69] Uo. 201. 1847. febr. 6.: „Minthogy a' társasági ülések, különösen némelly rendkívüli iskolai leckék idejéveli össze-esés miatt olly rendetlenül folytathattattak, hogy ez szinte aggodalomba ejtett bennünket: ennek megorvoslása tekintetéből tehát végeztetett, hogy Tek. Tarczy és Bocsor tanár urak a' két Jegyző által kerestessenek meg a' végett, hogy ekkor vagy ne adjanak tanítási órákat, vagy ha igen, bennünket az akkori ülés mikor tartandása felől rendelkezendőket jókor tudósítani méltóztassanak."

színű, hogy a fiatal elnök és a tagok között volt valami nézeteltérés, legalábbis Előry Szabó Sándor lemondási körülményei erre engednek következtetni: „Olvastatott Tens Előri Sándor Urnak elnökségéről leköszönő levele. Ki kell nyilvánítanunk, miként a' társulatot nagyon kellemetlenül érdekelte ezen lemondás, nem mintha másfél éves pályájánni szorgalmát akarná bírálni; de most épen a' legszorgosabb munkaidőben hagyott magunkra, midőn pályaműveink bírálatrai kiadatásánál elnök nélkül egyáltalában nem lehetünk: mindazáltal küldöttség neveztetett ki (Horváth és Puzdor) a' társulatnak fáradozásaérti köszönetét nyilvánitandó."[70] Ideiglenesen az ismét Pápán lévő, és az iskolában tanító Dömjén Ferencet kérték fel elnöknek, aki azonban csak öt ülésre vállalta az elnökséget. Időközben Liszkay igazgatótól levelet kaptak, melyben az elnökkel szembeni eljárásukat rosszallotta: „Figyelmeztetvén alólírt e' társulatot a' rendes elnök minél előbbi megválasztása- s' beigtatására, egyébb a' társulat' érdekeire vonatkozó erősségek mellőzésével csak azon egyszerű okból is, mivel a' társulat' több rendbeli actív adósleveleit ennek mint illetékes őrnek óhajtaná átadni; — ismét az ezután leköszönendő elnök hivatalos pályája' még csak távolról sem bírálata, hanem kellő méltánylására, 's ennek küldöttség által, 's jegyzőkönyvileg is nyilvánítására; — végül az ülések szabad időbeni tartására 's a' fensőbbség által megerősített alapszabályokhozi szigorú ragaszkodásra; a' folyó évi télhó 17 kétől szinte folyó évi tavaszutó 6 káig bezárólag tartott ülési határozatokat helyesli. Pápán tavaszutó 15. 1847. Liszkay igazgató."[71] Ismét Tarczyt akarták elnöknek megválasztani, aki csak úgy volt hajlandó vállalni az elnökséget nagy elfoglaltsága miatt, ha mást nem találnak. Minthogy a társaságot többször támogató Széki Béla tanár sem vállalta, mégis Tarczy Lajost választották meg, küldöttségileg felkérték, amelynek a tagjai Hamar Dániel, Győrffy Endre, Puzdor Gyula és Horváth János voltak. A Tarczy által vezetett első ülésen ismét belépett a társaságba több időközben kimaradt tag, ami valószínűvé teszi, hogy a tanárelnök ellen volt kifogásuk korábban. A tanárelnök-változás idején kapták meg ismét a soproni örömünnepi meghívót.[72] Az évzáró dalünnepet már Tarczy vezetésével tartották meg 1847. augusztus 5-én.[73]

[70] Uo. 205. 1847. ápr. 26. XXX. ülés.

[71] Uo. 208.

[72] Uo. 210. 1847. jún. 6.: „Olvastattak volt ideiglenes elnöknek T. Dömjén Ferenc ur elnökségéről lemondó, és a' Soproni Képző társaság ez évi munkálódását tárgyazó, 's bennünket folyó év tavasz utó 13-án tartott örömünnepére meg hívó levele. Az elsőt illetőleg volt ideiglenes elnökünk' fáradozásaiért köszönetét nyilvánitja a' társaság: a' soproni társulat levelében nyilvánitott rokon érzelmet testvéri szeretettel veszi társulatunk, 's ennek viszonzása a' kellő időben jegyzőnek kötelességeül tétetik." A soproni levél PKT ir. A:35. Kelt 1847. máj. 2.

[73] Uo. Ez évi LXIII. ülésük volt, tehát gyakran üléseztek.

A csonka 1847/48. tanévben nagy lelkesedéssel indult meg a munka. Az első ülésen „Horváth János ur indítványozása következtében határozattá lőn az »országgyűlési napló« meghozatása; de hogy ezen érdekes folyóirat olvasása minél többek által 's minél gyorsabban történhessék: a' társulat együttolvasást határozott szerdán és szombaton d. u. 4 órakor, melly együttolvasás a' »pesti hirlap«-ra is kiterjesztetett. Minthogy pedig a' lapok 1 óráni átolvasása csaknem lehetetlen: úgy intézkedett a' társulat, hogy csütörtökön és vasárnap szint d. u. 4 órakor folytathassa az együttolvasást."[74] Újra felmerült az olvasószoba kérdése is, helyiség keresésével megbíztak két tagot, és a pénz előteremtésére aláírási íveket indítottak. Sikerült is megfelelő összeget előteremteniük, és a Fazekas utcában „Cseresnyés doktor háza mellett" kibéreltek egy szobát olvasószobának.[75] Az év első felében Győrffy Endre volt a társaság első jegyzője, de január 30-án valamilyen összetűzés miatt lemondott. Azért tovább is vezető szerepet vitt a társaságban, mert az utolsó gyűlésen is ő szerepelt a legtöbbször. Ez az utolsó gyűlés mintegy szimbólumként 1848. március 15-én volt.

[74] Uo. 1847. nov. 17.
[75] Uo. 1847. dec. 7. VI. ülés és 1848. jan. 16. X. ülés.

ERDÉLY

Mind kéziratos, mind későbbi nyomtatott forrásaink keveset mondanak az erdélyi társaságoknak e korbeli működéséről, pedig a magyar közéletnek és irodalomnak nem egy kiválósága nevelkedett ekkor is az erdélyi kollégiumokban.

NAGYENYEDEN Gáspárék társasága, amely 1837-ben megszüntette működését beolvadva a csupán olvasási lehetőséget biztosító olvasótársaságba, újra szervezkedni kezdett 1839 tavaszán. Olvasótársasági tagságukat is megtartva összejöttek néhányan Virághátiéknál. Őszre megszületett az új Tudós Társaság terve is. A társaságban 26-an munkálkodtak Gáspár János által kidolgozott munkaterv szerint, amelynek lényeges célkitűzései: „ön-, haza-, nemzet- és világismeret; azután ezeknek művelése: testgyakorlat; ipar- és kereskedés, szegény barátjaik fölsegítése. Az önismeretre ajánltaték eszköznek az egyedek által napi munkálataikról s tapasztalataikról viendő napló; erejöknek egy s más tanulmányág kidolgozatában megkísértése, méltányos emberi ítélet alá terjesztése. A hon- és nemzetismeretre ajánltaték minden országukat illető könyv, jelesebb oklevelek- s iratoknak lassadáni egy helyre gyűjtése közhasználatra, hogy a szerteheverő s most még pénzen sem kapható adatok egy halomban fellelhetők lennének; továbbá a szüneteken csapatkákban teendő honi utazás Delabordé gyakorlati iskolája nyomán. A világismeretre: minden ezt tárgyazó leckéknek lelkiismeretes járása; nyelv-, főleg latin, franc, német, angol s a tudományos pályára jártaknak még hellen nyelv tanulás."[1] Ennek a kissé túlméretezett munkatervnek a végrehajtása során ajánlja a tervezet a szorgalmas tanulást, a tapasztalatoknak egymással való kicserélését és a pályázatokat. Tervezték a sikeresebb pályamunkák évenkénti kiadását is. Nyilvánvalóan a hazai polgárosodás új jelszava, a magyar ipar megteremtésének tervei hatnak rájuk, amikor az ipart és a kereskedést már diák korukban meg akarják kezdeni a társaság keretében. Arra is gondoltak, hogy a társaságon kívüli jó igyekezetű szegény ifjakat pénzzel, rossz útra csábított tanuló társaikat pedig jó példával

[1] Vita (19) idézi Gáspár János munkatervét. Részletesebben foglalkozik vele Trócsányi, 68—76.

segítik, hogy előbbre jussanak pályájukon. Jellemzőek az erdélyi ifjúságnak nem pusztán az irodalmi vagy nyelvfejlesztési kérdést szem előtt tartó mozgalmaira, hogy Gáspárék terve is felölel minden hasznos tudnivalót és nevelési célkitűzést a történelmi okmányok gyűjtésétől a testnevelésig. Hogy mennyire a közélet kérdései izgatták őket, arra mutat az is, hogy még a társaság megalakulása előtt levélben fordultak Wesselényihez, s egyúttal a pesti árvízsújtottak felsegélyezésére 540 magyar forintot küldtek „a nemzeti seb írját nevelni". Levelükben kifejtették, hogy az ifjúság örvend, ha „csak egy könnycseppet száríthat is fel a nagy tengerből... Vajha új élet nőne fel az omladványok bús kődarabjain. Vajha nem messze nyúlna azon idő, melyen így kiálthatnánk fel: »Él magyar, áll Budapest s napként szórja mindenfelé sugarait, nemzeti dicsőséget, közértelmességet, vagyonosságot s közjólétet tenyésztendőket«."[2] Széchenyi, Wesselényi gondolatai hatottak az enyedi ifjúság körében, s azokon felbuzdulva alakítottak ilyen társaságot. A tervezett társaság azonban nagyon rövid ideig működhetett. A tagfelvétel titokban történt, és a felvett tagokra nézve a titoktartás kötelező volt. Persze nem maradhatott a dolog a kívülmaradottak előtt sem titokban, így csakhamar ellenlábasai is akadtak a diákság köréből. Reg-ipartár című lapjukkal szemben Sükösd Samu vezetésével Virradt című ellenlap készült.[3] A diákok közötti társaságok híre csakhamar a tanárok fülébe is eljutott, végül maga Szász Károly volt kénytelen jelenteni az iskolai elöljáróságnak (megelőzve a Péterfi-testvéreknek ellene irányuló áskálódásait), hogy tudomására jutott ilyen ifjúsági társaság létezése. A kivizsgálás idején ellopták a társaság egyik tagjának, Finta Károlynak a társaság számára készült munkatervét, amely Gáspár tervezetéhez hasonlóan, de merészebben írt a társaság célkitűzéseiről.[4] Ezt az értekezést mint a társaság alapszabályát akarták kijátszani ellenük, „a freymaureri társaság megbuktatására". Péterfiék valóban ki akarták használni Szász ellen a Tudós Társaság napfényre került szervezetét, s az ő áskálódásuk nyomán híre terjedt, hogy „28 ifjú összeesküdt volna a felség ellen", hogy „politikai dolgokról zárt ajtónál tanácskoztak", s afelett vitatkoztak, hogy „melyik lenne jobb király, Wesselényi-é vagy Széchenyi?"[5] Megindult a vizsgálat, melyet az iskolai hagyomány „nagyenyedi jako-

[2] *Kardos Samu:* Báró Wesselényi Miklós élete és munkái. Bp. 1905. I. 347—48.

[3] Vita, 20. Trócsányi (68) szerint az ellenlap címe Odeum volt.

[4] Trócsányi (68) szerint a vizsgáló bizottság Habsburg-ellenesnek találta ezt a tervet. Finta ellopott tanulmányáról (név nélkül) említést tesz a nagyenyedi főiskolának az ügyről később kiadott hivatalos jelentése is, amelyből a Szász Károlyt támadó tanárok elmarasztalása olvasható ki: „A Nagy Enyedi ev. ref. Főiskolában mutatkozott események nyilvános Előterjesztése. Pest 1842."

[5] Vita (20) idézetei Gáspár János hagyatékából.

binus per"-nek keresztelt el. A főiskolának az ügyről utólagosan kiadott jelentésében is hivatkozás történik arra, hogy Szász Károly jelentette az elöljáróságnak a társaság létezését. Így a hosszú vizsgálat folyamán sem sikerült Szász Károly ellen terhelő adatokat szerezniük az ilyen irányban buzgólkodó Péterfi-testvéreknek. A társaság diák tagjai is megúszták kisebb-nagyobb iskolai fegyelmi büntetéssel, csupán Finta Károlyt, az említett programterv szerzőjét csapták ki Enyedről. Így találkozhattunk vele a pápai Képzőtársaság alapító tagjai között. Enyedi társai írásban is búcsúztatták. Úgy látszik pápai munkálkodásából, hogy megfogadta a Gáspár által hozzá írt vers intelmét: „Számüzetél — de ügy és cél sértetlen maradának. Távol is értök küzdj, s égi babér övezend."[6] A szép társasági terv bukása következtében a nagyenyedi diákok munkálkodása megszűnt.[7] Látva azonban, hogy Szász Károly diadallal került ki a vizsgálatok után, és hogy az ifjúság közül a besúgókat is szigorúan megbüntették, a következő Károly-napot az ifjúság „oly nagyszerű szövétnekes ünnepéllyel tartá meg, mint alig valaha."[8] Többen közülük munkáikkal csatlakoztak az 1840-ben megjelent harmadik *Remény* munkatársaihoz. A következő enyedi diákok írtak ebbe a zsebkönyvbe, természetesen álnéven: Mentovich Ferenc (Alpár), Halász Márton (Őrfi), Fekete Mihály (Hattyu), Finta Károly (Gyalui), Gáspár János (Hábor) és Balogh János.[9]

Láttuk, hogy Gáspár és társai külföldre távozva Berlinben is alapítottak egyesületet az ott tanuló magyar diákokból. De maradtak távozásuk után Nagyenyeden is diákok, akik nem engedték kialudni a meggyújtott lángot. Ennek a bizonyítéka az a Munkatár című kéziratos kötet, amelybe 1842 tavaszától 1843 tavaszáig készített dolgozatokat írtak az „önképző társulat" tagjai.[10] 1843 őszén Szász Károly (a professzor fia) hozott létre kis társaságot barátaiból. Lelkesedéssel írja naplójába: „Telyesedett végre, anyi fáradozásim törekvéseim után, anynyi meghiusult remények' romjain, mit leg inkább ohajték... Társulatunk van. Kicsiny, de jó barátokból biztos emberekből álló Jancsó, Bodola, Tompa, Salamon Róth én... Ma délután 3—5 találkozánk először gyü-

[6] Trócsányi, 75.

[7] A társaság életét azért nem ismertetem bővebben, mert Trócsányi tanulmánya kimerítette az ide vonatkozó adatokat.

[8] Vita, 22. Idézi Gáspár János hagyatékából.

[9] *Hofbauer László:* A Remény című zsebkönyv története. EMuz 1930. 351.

[10] Munkatár. A nagyenyedi Bethlen-Koll. önképző-társulat tagjainak irodalmi dolgozatai 1842. „harmad hó"-tól 1843. „másod hó"-ig. A 276 lapot kitevő kötetben (amelyről sajnos nem készült mikrofilm-felvétel) Kiss József szíves közlése szerint Gyarmathy Samu, Hegedüs Lajos, Eördegh Károly, Horváth Samu és Bogdán Lajos prózai dolgozatai, valamint Gyarmathy Samu „vegyes költeményei" találhatók.

lés alakban a' mezön félre való helyen" — írja tovább. „Imé itt egész terjedelmében áll — *Társulati Naplóm.* 1sö -Nov. 5. — Szász nehány teendőinkről értekező beszédével nyitá meg az első ülést. Mindnyájan meg egyeztének ajánlatai, állításai kivánataiban. — Róth olvasa értekezetet a' Történettan fogalmárul, 's müve bővebb átolvasás, és birálás végett átadatott a' társaknak. — Szász' beszédében a' szavalásroli inditványt közelebbről életbe léptetni akarván a' társak meghatározák, mikép minden héten — egy ülés tartatván — abban egy két darab (mindenik által ugyan az) szavaltassék. Ezt megelőzöleg minden szavalandó darabról egy — másszor más — társ által magyarázó értekezetke irassék. Jövő ülésre Bajza Apotheosis-a Tompának, Vörösmarty Szózata Róthnak adatott át magyarázandás végett." Egy hét múlva, november 12-én rendezték második gyűlésüket, amely Szász és Róth egymás munkáiról írt bírálataival kezdődött.[11] Ezután került sor az elhatározott verselemzésekre: „Roth a' Szózatot nem magyarázván megfeddetett. — Szász olvasta magyarázatát a' Szózatra. — Tompa Apotheosis' magyarázata cimü müvét nem tudom micsoda gyermekességből felolvasni nem akará, 's igy helyette kénytelen vala azt Szász olvasni fel. — Két határzat kelt: 1sö Mindenki eztán saját művét olvasni tartozzék. — 2ik Bötürendben irandják a' társak a' magyarázatot, még pedig egy héten prosát, máson verset váltogatva. A' választás az irora bizatik, csak az levén meg határozva prosa, vagy vers legyen é' a' magyarázandó. — Jövő hétre Bodola írjon valamely prosára magyarázatot." A következő vasárnapon elmaradt a gyűlésük, mert „a' közelebbi napok kínos eseményei" miatt „egészen elszorva és készületlen" voltak a tagok. (Erről bővebbet nem ír.) Helyette szerdán jöttek össze: „Szavalánk a' Tompa magyarázta Apotheosist. Ez első szavalás ter[mé]szet szerint gyöngén ütött ki, azonban még is leginkább Jancsó tünteté ki magát. Férfias hangja, bátor elé adása által, habár ő sem volt hiba nélküli. — Szász feleletet olvasott Rothnak birálatára. — Jancsó igen szép s jó dolgozatát: »Nevelő nevendékéhez« cimüt olvasá fel. — Bodola mivel mára nem készítheté el magyarázatát, Vasárnapra, az ismét föl adatott. Közelebbről Vörösm Szózatát Szavalandjuk. — Találkozás helye ma a' Poetica volt." Negyedik gyűlésüket „a' juristák auditoriumában" tartották. „Szász olvasott ily cimü pár iratot a' Jancsó mult ülési müvére »A' nevendék nevelöjéhez«. — Bodola ily cimüt »Kölcsey, 's néhány sora magyarázva«. — Szász valamit a beszélyről. — Szavaltuk a' Szózatot. — A' munkatár' első havi folyama — hét iv — bévégeztetett. — Jövőkor Kölcseinek Bodola magyarázata sorait szavalandjuk!" Végezetül december 3-i gyűlésükről írt még rövid jegyzőkönyvet Szász, további feljegyzéseiből csak követ-

[11] Szász, 10/b. L. még a 631. lapon.

keztetni lehet, hogy a kis társaság egy ideig még létezett. „Rosz kedvel valánk mindnyájan — írja dec. 3-án — de senki nem inkább mint én. Roth vissza pillantást olvasott és Magyarázatot Zrinyi dalára. — Szavalás elmaradt."[12] A naplójegyzetek ez évi utolsó feljegyzése Mentovich Ferenc hazaérkezését ünnepli, ami szintén arra vall, hogy az egyesülési eszmét tőlük örökölte Szász. Naplóját csak egy év múlva folytatta, de társaságról itt már nem olvashatunk. 1845. jan. 26-án feljegyezte, hogy Tompa temetésén volt, aki talán a társaságbeli jó barát. Később hiányos dátummal (1846 őszi iratoknak mondott lapokon, amelyek után azonban ismét következik 1845. augusztusi naplórészlet) a többi társaságbeli ifjú távozásáról olvashatunk: „Most bucsuzott el Bodola Laji. Ő is megy! Jancsó nincs, Hegedűs, Salamon, Bodola — mennek! ez engem ugy lehangol. Ugy nem tudom megtalálni magamat. Hurjait tépd el a' lantnak — szárnyait metéld le a' sasnak, — a' megértő viszhangzó kebleket vedd el az ifjútól. Mi lesz belőlök?" Bizonyára később is alakult, talán az előbbinél nagyobb szabású társaság is, hiszen, mintegy régi hagyományhoz ragaszkodva, a legelső, 1792-ben megjelent *Próba* című zsebkönyv, majd a *Virágkosár* után újra zsebkönyvvel léptek a nyilvánosság elé a nagyenyedi diákok 1847-ben, s ennek a *Korány* című zsebkönyvnek egyik fő szervezője és munkatársa Szász Károly volt.[13] Talán ebben az új társaságban hangzott el a naplójában található beköszöntő beszéd, amely a társaság hasznáról szóló elmélkedés: „... mert a' drága gyöngy — írja — nem fölszínén uszkál a' kebel oceánnak, de iszapjában lappang, a' buvár pedig, mely fényre hozza a' kebelnek érzelemgyöngyeit, 's mely iszapjaitúl tisztultan mutatja föl a' nagy kincset — e' buvár mondom, a' *társulati surlodás.*" A továbbiakban segítő kezeket, bizalmat kér a körtől, munkáját ígéri. Még egy hasonló beszéd található a kéziratban, melyet a szövegből kitűnőleg nyolc ifjúhoz intézett, s gyakran beszél benne a haladásról. Dátum sajnos egyik beszéden sincs. A *Korány*on kívül mindössze ennyit tudunk a nagyenyedi diákok mozgalmairól a negyvenes években.[14]

[12] Ezután dec. 8-i keltezéssel „Egyéb" címmel írja: „Roth gyáva, több a gyávánál — ő gaz ember!" Azzal gyanúsítják, hogy egy diáknak elárulta társaságukat. „A' fene egye meg az ilyen embereket." Egy vonal alatt még két jegyzőkönyvszerű mondat következik: „Szász Birálatot Jancsó müvére — Jancsó Ismét egy más Nevelő nevendékéhez cimü művet." Dec. 14-én feljegyzi még: „Demeter és Székely is tagok már társulatunkban. Dolgozatainkat olvasták és igérték hogy dolgozandanak magok is." Ezzel a társaság érdekes jegyzőkönyve megszakad.

[13] Az Életképek egyik erdélyi levelezője (*Reszelő* álnéven) jó előre be is harangozta, hogy rövidesen megjelenik a nagyenyedi tanulóifjúság Korány című zsebkönyve (1847. jún. 23. 25—26. sz. borítólapján). L. a 666—67. lapon.

[14] Szász, 11—16., 33., 52., 56—62.

A KOLOZSVÁRI unitárius kollégium ifjúságának a *Reménny*el kapcsolatos küzdelméről, erőfeszítéseiről már volt szó. A *Remény* megjelenése után azonban mintha kifáradtak volna a társaság tagjai. Történetírójuk kevés említésre méltó eseményt jegyez fel róluk. Igaz, hogy a társaság oszlopai egymás után távoztak az élők sorából. 1842-ben Bölöni Farkas Sándor emlékére rendeztek gyűlést. Meghalt Szentiváni Mihály is. A ránk maradt kéziratok szinte kivétel nélkül a korábbi évekből valók, csak egy emlék mutatja, hogy egy éven keresztül szerkesztett az ifjúság egy kéziratos hetilapot, amelynek 19 száma jelent meg, de hogy szervezett társaságuk ezenkívül milyen munkásságot fejtett ki, arról nincs adatunk.[15] Arról tudunk még, hogy társaságukat a körülrajongott színésznő, Lendvayné is buzdította és alapítvánnyal segítette 1847-ben. Korábban még 1839-ben járt Kolozsvárt, s akkor a társaság tagjai egy gyűrűvel tisztelték meg. Maga Lendvayné így mondta el az esetet: „Azon idő szerint, midőn 1839-diki május havában Kolozsvárt meglátogattam s gr Bethlen Györgyné őnagyságánál szállva voltam, az átellenben volt unitárium collegium lelkes ifjusága müvészi törekvésem iránti elismerését, s egyéniségem iránti — ugy szolván a bálványozásig fokozott rokonszenvét nem csak mindazon alkalommal, midőn lakásom ablakainál kinéző valék, tömeges éljenzésekkel fejezte ki, hanem még egy gyűrü emlékével is boldogitott."[16] 1847-ben újra Kolozsváron járva részt vett a művésznő a helybeli szegények javára rendezett színelőadáson. Fellépési tiszteletdíját megfelezve 25—25 forintot küldött a református és unitárius kollégium ifjúsági könyvtárának, az előbbit személyesen, az utóbbit levél kíséretében adva át: „Tisztelt olvasó-társulat! A nemzeti irodalom és müvészet iránti figyelmük és lelkesedésük és egy kedves emlék önök eldődeitől [az említett gyűrű] bátorit az olvasó társulat részére 12 rész-

[15] Héti Lap 1845—1846. Részletesen l. a 643—44. lapon. A többi kézirat ugyan általában korábban kezdett, de azt mégis bizonyítják, hogy a társaság élete megszakítatlan volt 1848/49-ig. Ilyen az olvasótársaság tagnévsorán kívül, amelyről mikrofilm másolatunk is van, a társaság könyvtárának a katalógusa, és a „Betételeiről való Számadás", amely 1833-tól 1848-ig a tagdíjakról és kiadásokról ad számot. 1840-ben kezdték „Az Unitarium Kollegyom' Olvasó Társasága Vendégkönyvé"-t, amelyben számos érdekes aláírás található, és 1842-ben a „Gazda Jegyzőkönyv"-et, amelyben könyvvételekről vannak érdekes adatok, és a „Pénztárnoki Kiadások Jegyzőkönyvé"-t. (Kiss József szíves közlései.) A Héti Lapon kívül irodalmi jellegű kéziratuk tehát csak a harmincas évekből maradt. Úgy látszik, a Kozma által használt jegyzőkönyv már nincs meg. Nem említi *Benczédi Pál* sem A volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratáról c. tanulmányában (Kelemen Lajos Emlékkönyv, Bukarest 1957. 33—45), amelyet így fejez be: „... e nagy múltú gyűjtemény várja a kutatókat."

[16] Kozma, 41. A gyűrűt Jakab Elek és Gaál Miklós adta át 1839. máj. 18-án, s az ekkor mondott üdvözlő beszéd Kozma szerint a társaság levéltárában volt. A Beszédtárba sajnos nem írták bele.

vényt 25 forintot oly képpen lefizettetni alapitványul, hogy ez összeg 10 évi kamatozása után annak interesse fordittassék jelesebb könyvek megvételére. Kolozsv. Máj. 28. 1847. Lendvayné." Június 1-én olvasták fel a társaság gyűlésén „a szinmüvészet legavatottabbjá"-nak ezt a levelét nagy éljenzés közepette, mint a jegyzőkönyv mondja.[17] Köszönő küldöttséget is menesztettek az ünnepelt színésznőhöz, akit társai nevében Szőcs Márton így üdvözölt: „Tisztelt Asszonyság! E' pillanat azon kevesek' egyike, mellyekkel az iskola egyszerű polgára igen ritkán találkozik. Engedje Kegyed felhasználnunk a' percet, hogy nehány keresetlen szóban elmondhassunk ez idejövetelünkre vonatkozó némi eseményeket. — — Alig kezdett pirulni honunkban a' müvészet hajnala, azonnal egén egy gyönyörü csillag jelent meg, pompásan ragyogó, mint a' hajnali, fényét máiglan bámulja a' két haza — és e' csillag? ... e' csillag Kegyed volt, drága nő!" Miután szólt a művésznő nagy sikereiről, így folytatta: „Különösen dagadt keblünk, örvendettünk az elragadtatásig, midőn hallók, hogy iskolánk rideg falai közt is találkoztak meleg keblű lelkes fiatalok, a'kikben a' Művészet iránt fogékony lélek lakozott, 's a'kik méltánylatukat állandó becsjel által kivánták bemutatni a' művészet avatottjának... 'S kegyed köztünk sok idő után ujból megjelenő, bennünket az igénytelen unitar. ifjuságot látogatásra méltatja, 's alapitványt tesz könyvtárunk szaporitására?! — — Nekünk már több van a'mivel utódainkat meg lepjük, a mit nekik dicsekedve elbeszéljünk. — És ha tán ajkaink gyengék, szavaink erőtlenek lennének: ott áll a' nemes tett melly — mint a költő mondja — minden Demosthenesnél szebben beszél...[18] A' napot, melyen asszonyságod társulatunkat kegyére méltatá — fejezte be beszédét —, minden évben megünnepelni határoztuk... Képcsarnokunkat a' kegyed arcképével, a' páratlan Juliáéval szaporitók." Kijelentette, hogy ez legdrágább kincsük, s más jeles honfiak képe közé függesztették fel.[19]

A KOLOZSVÁRI református kollégiumban is volt valami mozgolódás a korszak végén. Az 1839-ben betiltott társaság után 1846-ig az iskolai törvényszék jegyzőkönyvei tesznek említést valamilyen olvasóegylet-féléről. Ekkor néhány bölcsészet-hallgató folyamodott újra „egy szépirodalmi és szavalási kör" alakításának az engedélyéért. Kérvényük szerint szerdán és szombaton délután négykor jöttek volna össze a szénior, Lőrincz Endre elnöklete alatt saját munkáikat, verseiket bírálni, költők és szónokok műveiből szavalni. Kérték, hogy a tanárok meg-

[17] Uo. 42.

[18] Petőfi költeményei tehát ide is eljutottak, akárcsak a többi, jobban ismert társaságba. L. a 452—54. lapon.

[19] Beszédtár 83—87. 1847. jún. 3. Ez az egyetlen beszéd a negyvenes évekből.

jelenésükkel szerencséltessék a kört. Működéséről nincsenek adatok, de talán hasonló szervezkedés többször is feléledt a folyamatosan fennálló olvasó társaságon belül.[20] 1847-ben fiatalabb diákok (nyolcadik osztályosok) álltak össze, hogy gondolataikat egymással közöljék, s minden héten fél íven leírják. Az osztály tanítója értesülvén erről, a megjelent négy fél ívet bevette, elolvasta, s bár ártatlan verseket talált csak bennük, a további folytatást megtiltotta.[21] A tanári kar jóváhagyta eljárását. Az évtized elején volt diákja a kolozsvári református kollégiumnak Gyulai Pál. Az ő majdnem két évtizeddel későbbi visszaemlékezéséből úgy tűnik, hogy az engedélyezett olvasás mellett azért alkalmanként be-bemutatták egymásnak saját munkáikat, s akkor bizonyára meg is tárgyalták őket.[22] A fent említett Lőrincz Endre szénior egyébként Gyulai legjobb barátai közé tartozott az iskolában.[23]

A MAROSVÁSÁRHELYI ifjúság sem elégedett meg a puszta olvasgatással, amelyre a harmincas években engedélyt kapott. 1844. febr. 7-én azzal a kéréssel fordultak tanáraikhoz, hogy színdarabot adhassanak elő, egyrészt, hogy „magok társalgási mivelésök"-et előmozdítsák, másrészt, hogy az olvasótársaság könyvtárát a bevételből gyarapíthassák. Kérésükre ezt a választ kapták: „A kitűzött kettős törekvés métánylása mellett is, a választott eszközt semminemű tekintetben célravezetőnek nem találván, kérelmetek kívánságának eleget tenni nem állhat hatalmában" a tanári karnak.[24] Az olvasótársaság fennállása ilyen szórványos adatok alapján 1848-ig nyomonkövethető, iratai azonban nem voltak. A forradalom felrázta a marosvásárhelyi társaság tagjait is. 1848 áprilisában 135 diák beadványa követelte az olvasószobát, kinyilvánították, hogy az ifjúságnak „nem szabad zárdailag elvonni magát a külvilágtól, hanem meg kell ösmerkednie azokkal is, mik kivülötte történnek". Ezért kérték, hogy járathassák az újságokat, és hetenként kétszer rendezhessenek „disputákat... az értelem felvilágosodása s az igazság kitisztázása" érdekében.[25]

[20] Török, III. 179.
[21] Uo. III. 180.
[22] Hölgyfutár 1862. júl. 1. 78. sz. 620. L. a 101. lapon.
[23] *Papp Ferenc:* Gyulai Pál. Bp. 1935. 31., 43—44.
[24] Benkő, 56—57.
[25] Uo. 57. Idézi az Egyházkerületi lvt. 108/1848. sz. iratból.

KISPAPOK ÉS PIARISTA DIÁKOK TÁRSASÁGAI

A negyvenes években is a PESTI kispapi szeminárium társaságáé volt a vezető szerep. Ez a társaság mutatott példát a lassan szaporodni kezdő kispapi társaságoknak. Ennek megfelelően a pesti mintára alakult társaságok is elsősorban teológiai, vallásos jellegű munkákkal foglalkoztak, a kor irodalmi és közéletétől meglehetősen távol álltak. A pesti társaság életéből néhány jellemző adatot hadd emeljünk ki Séda Ernő társaságtörténete alapján, amelyek azt mutatják, hogy a társaság egyre messzebb került a forradalmasodó magyar közélettől. Egy ideig divatban volt a pesti társaságban korábban is, hogy gyűléseik végén nyelvészeti előadásokat tartottak, a nyelvtant gyakorolták. Ez a szokás később elmaradt, de 1841. december 26-án Nogáll János ismét feltámasztotta: „Elnökünknek — írja a jegyző — hazai nyelvünk körűli fáradozásait eléggé nem dicsérhetem, hogy az elhanyagolt ügyet, több évi mély álmából új életre hivta. És méltán, mert ha a természet-jog nem kényszerítne is minket honi nyelvünk szorgalmas tanulására, ennek bájai elegendőkép ösztönözhetnének, hogy müvelésében munkánkat ne sajnáljuk."[1] A nyelvészeti előadások mellett 1844 őszétől helyesírási szabályokat is ismertettek a gyűléseken az akadémiai szabályzat alapján.[2] A társaság belső életéről később még szólunk, itt csak egy érdekes adatot említsünk meg. 1842-ben vitagyakorlatot rendeztek korábbi tagjuk, akkor már tanulmányi felügyelő, Csajághy Sándor jelenlétében. Winkler József vitaindító értekezése nyomán a papi nőtlenségről vitatkoztak. „Élénk és heveskedő vita támadott — írja a jegyzőkönyv —, melyben negatiót negatió követe elannyira, hogy nem várván be az egyiknek teljes cáfolatát, új ellenvetés emelkedék föl ellene, a nélkül, hogy mi rendén s mindenek előtt teendő vala, az értekezőnek védvei forgattattak volna ki. Minthogy pedig más részről az ellenvetések sem fogadtattak föl egész terjedelmökben, a felelet, melynek végét egészen néha be sem várták, sem tartaték elégségesnek."[3] „Az első kisérlet — írja Séda — célszerűtlennek bizonyulván be a

[1] Séda, 87. Idézi a jk.-ből 1841. dec. 26-áról.
[2] Uo. 88.
[3] Séda, 94. Idézi a jk. 1842. jan. 1-i bejegyzését.

szavalat és vitagyakorlatok megszüntek."[4] 1847-ben próbálták még felújítani, de sikertelenül.

A társaságnak hamarosan elég gazdag könyvtára lett,[5] de az egyházias szellem előretörése a könyvtár fejlődésének is gátat vetett. A negyvenes években egy ideig a könyvtár „túlnyomólag szépirodalmi művekkel gyarapodott", többek közt Jósika regényeiből vették meg a még hiányzókat, „valamint más ilynemü müveket, melyek azonban az iskola szellemének kevésbbé feleltek meg".[6] Elöljáróik ezt nem is nézték jó szemmel, s 1847-ben Jósika újabb regényének és Eötvös *Magyarország 1514-ben* című regényének a megvételére már nem kaptak engedélyt. A szeminárium vezetősége ezzel kapcsolatban elrendelte, „hogy a könyvtárban levő regények olvasása a legszigoróabban tiltatik".[7] „Az elöljáróság ezen intézkedése folytán — állapítja meg Séda — a szépirodalmi művek pártolása az iskola részéről teljesen megszünt."[8]

Tovább folyt a negyvenes években a *Munkálatok* kiadása is, 1834-től 1848-ig összesen 19 kötet jelent meg belőle. Idéztem a harmincas évek vége felé hozzájuk írt leveleket, melyekben az irodalmi és a közélet nagyjai is elismeréssel és várakozással néztek vállalkozásukra. A negyvenes évekből, amikor nyilvánvalóvá vált elszakadásuk a haladó magyar élettől, ilyen leveleket már nem idéz a társaság történetírója. A kispapok egyházias szellemű munkálkodása egyre jobban távolodott a negyvenes évek irodalmától. „A Munkálatok világnézeti iránya . . . — állapítja meg Brisits Frigyes is — nem hatott a magyar közélet szellemére s egy író gondolatvilágában sem keltett lelki visszhangot."[9]

Annál nagyobb hatást gyakorolhattak a *Munkálatok* a vidéki kispapokra, akik a pestiek hatására, s nyilvánvalóan elöljáróik támogatásával hasonló egyházias szellemű köröket hoztak létre. Séda egész sereget sorol fel belőlük, amelyek levélben köszönték meg a pestiek által küldött *Munkálatok*at. Mielőtt ezeket a vidéki társaságokat sorra vennők, említsük még meg a pesti társaság további életével kapcsolatban, amit Séda mond el róla. Eszerint 1848-ig zavartalanul folyt a munka, de akkor „azon nagymérvű politikai átalakulások, melyek a társadalmat európaszerte romlással fenyegetik vala[!] . . . az iskola életére is áldástalan befolyással voltak."[10] „Fővárosunkban — mondja Séda — teljesen megváltozott a helyzet. Az izgatás napjai következtek be", s a forradalom és a szabad-

[4] Uo.
[5] L. a 394—95. lapon.
[6] Séda, 131.
[7] Uo. 132.
[8] Uo.
[9] Brisits, 66.
[10] Séda, 142.

ságharc alatt, melyet Séda egyszerűen Kossuth és Petőfi által felidézett „romboló vihar"-nak titulál, szünetelt a társaság munkája. Az önkényuralom idején újra szerveződött a társaság, de most már nevében is hangsúlyozottan egyházias szellemben működött tovább.[11]

A pesti kispapokkal levelet váltó szemináriumok közt említi Séda a NYITRAI kispapokat is,[12] korábbi nyomtatott forrásaink azonban erről a társaságról semmit sem írtak. Legújabban Szauder József megtalálta a társaság jegyzőkönyvét, amelyből tudjuk, hogy négy éven keresztül, 1843—47-ig állt fenn Nyitrán a kispapok társasága.[13] Az említett jegyzőkönyv beszámol a korábbi kísérletekről is, eszerint „1836-ban önmunkásító, 's nyelvművelő társulat alakult a' hittan nehány lelkesbjei között". Ezt a társaságot az irigység megszüntette. „1839-ben ismét társulatba tűrődött nehány, — lelkesítvék a' honszerelem' varázs szikrájától — »zobori lapok« czím alatt gyűjték egybe lelkes 's nagy számú munkálataikat." Egy év múlva ez a lapszerkesztő egyesület is feloszlott.[14] Ezután — mondja el a jegyzőkönyvi visszatekintés — Vácott „ütött tábort a' lelkesedés angyala". „Kölcseyek s Kisfaludyak látszanak dallani" közöttük. „*Hajnalukban* mintegy diszes csokorba kötötteket önelégitőleg mutaták föl akadályokat leküzdő iparuk' gyümölcseiül..." 1841 tavaszától őszig tartott ez, de aztán „némi, talán nagyított kitérésekért" betiltották. De a nyelv s önművelődés lángja nem sokáig lappangott, írja tovább a jegyzőkönyv. „Elnyerve lőn bizalmas folyamodás útján főtisztelendő s nagyérdemű *Grosser János* tartománynokunk pártfogolása, és így ujlag... föl tünt a' hazai buzgalom csillaga... Igy tehát 1843-ban, a' társaság »Dugonics-társaság« név alatt életbe léptetett." A társaság célja a jegyzőkönyv szerint az, hogy kisebb-nagyobb munkák hibátlan kidolgozásával „a' honi nyelvben tökéletesedni" kell a tagoknak, s ismereteiket tudományos szinten kell bővíteniük. A munkák, melyekből minden rendes tagnak félévenként kettőt kellett beadnia, lehettek versek (de különösen hitbuzgalmiak), szónoklatok, beszélyek (leginkább a szentírás fejezeteiből), értekezések az erkölcsről és nevelésről, végül régi remekírók fordításai. Alapszabályokat készítettek, melyeket Grosser János megerősített.[15]

[11] L. a 110. lapon.

[12] Séda, 110.

[13] A nagy quart-alakú kéziratos kötet 167 számozatlan lapra terjed, s az 1843. okt. 8-i „első nagy gyűlés"-től az 1847. júl. 27-én tartott „másodfélévi gyűlés"-ig tartalmazza az ülések jegyzőkönyveit. A jegyzőkönyvből készített jegyzeteit Szauder József szíves volt rendelkezésemre bocsátani.

[14] L. még a 643. lapon.

[15] L. a. 386. lapon.

Első nagygyűlésüket 1843. október 8-án rendezték, amelyen Ribiánszki Adolf, első elnökük mondott rövid beszédet. Csaplár Benedek ekkor még másodelnök volt, később ő lett az elnök, s az ő elnöksége idején lendült fel különösen a társaság élete. Ezen a gyűlésen mutatta be Szalóky Adolf jegyző Vas József szegedi közoktató levelét, melyben a társaságnak adja a már említett Zobori lapokat, „miket 1839/40-ben az akkoron fönállt Zobori magyar egyesület' tagjai fáradhatatlan iparral gyüjtének egybe". Ugyanitt egy tag javasolja, hogy a tanítói pályán fáradozó növendéktársak is kapcsolódjanak be a társaságba. Kikérik Grosser véleményét, aki azonban ezt nem engedi meg, a társaságnak csak a tanulókból szabad állnia. Ekkor határoznak arról is, hogy Minerva címen kéziratos lapot kezdenek. A félévenként tartott nagygyűlések közben úgynevezett kisgyűléseket rendeztek néha hetenként, néha csak havonként. Rövidesen azt is elhatározták, hogy minden november 30-án, Dugonics András névnapján örömünnepet rendeznek. Ezt az örömünnepet valóban minden évben meg is rendezték. Ilyenkor a beszédeken kívül szavalatok is hangzottak el. A pesti társaságtól eltérően a szavalás hagyományos volt ebben a kispapi társaságban mind a négy éven keresztül.[16] Örömünnepet rendeztek Grosser János születésnapján is, ugyancsak szavalatok és beszédek szerepeltek a műsorán. A tanév végén pályázatokat is hirdettek, főleg vers érkezett szép számmal, de több tudományos értekezés, fordítás és két szépirodalmi dolgozat is szerepel a pályamunkák között. Ismét kísérletet tettek arra is, hogy társaságuk körét bővítsék. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy szentgyörgyi és váci kispapokat is beszerveztek társaságukba, s arról hoztak határozatot, hogyan szóljanak bele azok a tisztviselők választásába: „Szőnyegre kerülvén ezután a' jövő évbeni sz'györgyi 's váczi tagok' befolyása a' választásba, végzésbe ment, hogy jövő oct. elején mindjárt tudósittassanak a' sz'györgyi 's másodévi váczi tagok a' nyitrai tagok névsoráról, kik is elnök, másodelnök 's jegyzőt megválasztván, ezen választásukat legfölebb okt. 15-kéig elküldeni tartozzanak."[17]

1844. október 17-én tartották évnyitó nagygyűlésüket a pártfogó helyettesének, Malocsay Antalnak a jelenlétében. Ekkor döntöttek a pályázatok ügyében, összesen kilenc arany jutalmat osztottak szét. Ebben az évben Csaplár Benedek volt az elnök, ő nyitotta meg a nagygyűlést. Arról beszélt, hogy a tehetségek összpontosult akarat hatása alatt fejlődhetnek ki, hivatkozott a francia akadémiára, a „pallérozott Germániára", és a „tudományokban óriásilag haladó Oroszországnak" tudományos eredményeire. Csaplár elnöksége idején nagyon sok kisgyűlést is rendeztek, s a szavalatok száma a rendes gyűléseken elég nagy volt. A kisgyűléseken a

[16] L. a 440. lapon.
[17] NyDT jk. 1844. jún. 16.

társaság ügyes-bajos dolgait intézgették, így például az egyiken Vörösmarty összes műveire fizettek elő, a másikon a szentgyörgyi tagok levelét olvasták fel. Megrendezték ez évben is Dugonics névnapján az örömünnepet.[18] Rendeztek örömünnepet pártfogójuk születésnapján is, majd az első félévi gyűlésen, az előző évi szokásnak megfelelően beszámoltak arról, hogy az időközben tartott szavaló gyűléseken kik mit szavaltak. Az év végi pályamunkák száma kisebb volt, mint az előző évben, a szavalatok száma nagyobb. Gyűlést is nagyon sokszor tartottak. Ennek az évnek a jegyzőkönyve a leghosszabb, több mint kétszer annyi lapot foglal el, mint a következő két esztendőé.[19]

A következő évben Lajos Nepomuk János lépett Csaplár után az elnöki székbe, s őt Zinka Marcellin követte az utolsó jegyzőkönyvezett esztendőben. Az előző évekhez hasonlóan ekkor is megünnepelték Dugonics névnapját és Grosser születésnapját örömünnep formájában, és elég sűrűn tartottak kisgyűléseket. A váci és szentgyörgyi kispapokkal való kapcsolatuk sem szakadt meg. Azok ide küldtek dolgozatokat, melyekről Grosser egy 1846. szept. 29-i levelében tesz említést. A jegyzőkönyvekből kiderül még, hogy előrehaladás helyett itt is bizonyos visszaesés figyelhető meg az utolsó évben; míg korábban Vörösmarty, Berzsenyi verseit szavalták túlnyomó többségben, Kölcsey hatása figyelhető meg beszédeik stílusán, addig a negyedik évi Dugonics-emlékünnepen Jámbor Páltól és Baróti Szabó Dávidtól szavaltak, pártfogójuk születésnapján pedig Lakner Sándor, Hutter Antal és Császár Ferenc verse került előadásra.

Az 1847. júl. 27-i „másodfélévi gyűlés" jegyzőkönyve az utolsó, amely a kötetben található, de a kötet utolsó lapján az évkönyv-vizsgáló választmányi tagok bizonyítják, hogy „a' lefolyt 1847-ik év 2-ik felében is mindent történethün följegyezve" találtak. A társaság tehát bizonyára működött a 48-as forradalomig, ezeknek a gyűléseknek a jegyzőkönyvei azonban már nincsenek benne az említett évkönyvben.

Viszonylag többet tudunk a nyitraiakkal kapcsolatban álló VÁCI kispapok társaságáról is.[20] A társaság 1844-ben kezdte meg működését, jegyzőkönyve azonban csak a következő tanévről maradt ránk. 1845. október 21-én tartották évnyitó rendes közgyűlésüket, melyen „miután Zolnay Ferenc elnök a' szép számmal egybe gyült tagokat, és tárgy szeretetből megjelent ügybarátokat szokásos őszinte örvendező üdvözletével köszöntötte volna, röviden rajzolá a' társulat' mult évi fáradalmait, előhozá

[18] L. a 696—97. lapon.

[19] 1844/45-ben 59 lap, 1845/46-ban 29, 1846/47-ben 23 lap.

[20] Brisitsen kívül Baán ír róla, s ezenkívül megmaradt 17, többnyire különálló lap kéziratos jk.-éből: VÖE jk.

az akadályokat, mellyek előbbrei haladhatásának nehezitéseül a' munkálódás' mezején elő kerültek, taglalgatá a' hasonló kis körök' egyesülési sikerét, és hasznait".[21] A társaság serkentője Nádasdy Ferenc püspök volt, aki korábban mint rektor a pesti kispapok magyar iskoláját is pártfogolta. Nádasdy előbb 100 forintot adományozott a társaság céljaira, s 1845 őszén első közgyűlésükön is hálásan veszik tudomásul, hogy „a' Neki mindent köszönhető Egyletünk könyvtárának ismét több minden féle szak beli folyóiratok és könyveket méltóztatott nyárhó közepén ajándékozni".[22] Ugyanezen a közgyűlésen köszönik meg Kapás Sándor megyebeli kispap ajándékát, aki jelenleg a „pesti központi intézetben" tanul, s nekik adja a pesti kispapok *Munkálatai*nak 11. kötetét. Ez az adat is mutatja, hogy a pesti kispapok társasága olyanfajta szerepet töltött be a kispapi társaságok közt, mint Sopron az evangélikusok közt. Hoztak egy sajnálatos szabályt is ezen a közgyűlésen: eltörölték az érdemkönyv használatát, „jobbnak látván", ha nem írják bele munkáikat. A jegyzőkönyvből az derül ki, hogy ilyen közgyűléseket havonként tartottak, s úgy látszik, hogy jegyzőkönyvet csak ezekről vezettek. Rendkívüli közgyűlést tartottak egy vers kinyomatása ügyében, amelyet Nádasdy Ferenc kalocsai érsekké történt kinevezése s a váci egyházmegyétől való megválása alkalmára írtak. A verset 200 példányban ki is nyomatták Nádasdy költségén.[23] A jegyzőkönyvből és az alapszabályokból is az derül ki, hogy elsősorban külföldi vallásos cikkek vagy régi egyházi szövegek fordítására törekedtek. Év végén évzáró nagygyűlést akartak rendezni, s „határozattá vált, hogy az elnöki megnyitó beszéd után az egyletnek egész évi működését, és állapotát tárgyazó hivatalos jegyzői jelentés olvastassék fel, melly után az e végre készült munkák fel olvasása következik. És e szerint a sorozat tudva lévén az ügy józan elintézését illető intézkedések tellyesítésére az Elnök szólítatván fel, a gyűlés eloszlott."[24] 1846. június 16-i gyűlésükön „felolvastatott a Pesti Növ. Papság magyar iskolájának következő tartalmu levele [nem közlik] melly is hő éljenekkel, és őszinte örvendezéssel fogadtatván, a küldött példányért, mellyet mint irántunk őszinte ápolt barátságuk, és figyelmük nyilvános zálogát fogadtunk, köszönet szavaztatott, és a jegyző könyvbe iktattatni, s nekik levél által is tudtul adatni határoztatott".[25] Megköszönik

[21] VÖE jk. 1/a. 1845. okt. 21.

[22] Uo. 1/b. 4. sz. határozat.

[23] Uo. 3/a. és b. 1845. dec. 8-án rendkívüli közgyűlés, és dec. 21-én rendes közgyűlés.

[24] Uo. 8/b. 1846. márc. 10. 12-ére tervezték a nagygyűlést, de „bizonyos körülmények végett meg nem tartani ildomosbnak vélvén" bizonytalan időre elhalasztották, s megtartásáról már nincs adat. Uo. 9/a. márc. 15.

[25] Uo. 12/a. 1846. jún. 16.

a *Munkálatok*at a pestiekhez írt levelükben, s azt írják, hogy „főleg a' sz. atyák fordítása által nyelvünk jövőjét tekintve annyira korszerű működéseitek... tetszésünk tellyes tapsait aratták".[26] A kéziratos jegyzőkönyv, amely úgy látszik csak töredéke az eredetinek, itt sajnos megszakad. Csak a többi forrásunkból tudjuk, hogy egészen a szabadságharcig létezett a társaság.[27] Kiadták a *Váci Növendék Papság Önképző Magyar Egyletének Munkálatait* is pesti mintára, amely novellákat, verseket, s javarészt egyházi érdekű fordításokat tartalmaz.[28] A két utolsó évben Kritikai Lapokat is szerkesztettek bírálatok és ellenbírálatok közlésére.[29]

Tovább élt a negyvenes években az EGRI kispapok társasága is egészen a szabadságharcig. A társaságnak, amelynek kéziratai sajnos elvesztek, bizonyára az a három nap volt a legnevezetesebb napja, amelyet Petőfi Sándor körükben töltött. A társaság egyik tagja, Zalár József számol be részletesen erről a látogatásról, s egyúttal elárul egyet-mást a társaság életéről is. Azt írja többek között, hogy „nem jelent meg az időben egy feltűnőbb magyar könyv sem", melyet meg ne rendeltek volna. Szavalni is kezdtek, „hazafiúi költemények" hangzottak el, s elhatározták, hogy évenként legalább egy, akár költői, akár tudományos munka megírása kötelező minden tag számára. Olvasták a lapokat is, „egyetlen egy magyar lap sem hiányzott, s élénk vitákat lehetett gyakran hallani a megjelent művek, főleg költemények fölött." Petőfi verseit is lelkesen olvasták, többen bámulói voltak már látogatása előtt.[30] Petőfi, aki a társaság ismert költőjét, Tárkányi Bélát keresve tért be Egerbe, hogy tőle útjára segítséget kérjen, jól érezte magát a kispapok körében, közös ebédjükön is részt vett. Ebéd után „elkezdte szavalni költeményeit oly hatással, hogy úgy csak maga a költőjük szavalhat". Azután a könyv nélkül nem tudottakat is felolvasta kéziratából. Több íróról „meglehetős kíméletlenül nyilatkozott", de „egyről mindég a legnagyobb tisztelettel szólott s ez az egy Vörösmarty volt". „Igy folyt le a három nap a Tárkányi szobájában és az étteremben."[31] Sajnálta, hogy

[26] Uo. 13/a. 1846. jún. 16.

[27] Baán szerint csak 1845. márc. 4-én kezdte meg törvényes működését az egylet ünnepélyes ülésen. Ebből az évből 13 gyűlést említ a jk., mondja Baán. Ugyanennyi van az 1845/46-os ismertetett jegyzőkönyvben is.

[28] Brisits, 79. A Munkálatok 1845/46-ból és 46/47-ből valók.

[29] Baán, 211. A társaság munkájáról és alapszabályairól l. a megfelelő fejezeteket a 386—88., 395., 631., 634. lapon.

[30] *Zalár József:* Petőfi és az egri kispapok. Szépirodalmi Közlöny 1858. máj. 30. Hatvany, II. 251—52.

[31] *Zalár József:* Petőfi halálának félszázados évfordulóján tartott ünnepi beszédből. Egri Híradó 1899. aug. 7. és 20. Hatvany, II. 257., 260.

a társaság másik büszkeségével, Pájer Antallal nem találkozhatott, őt főleg a *Szittyavirágok*ért nagyra becsülte. Sulyánszkyt viszont leszólta, mondván, hogy minden versében benne van a "hit, remény és szeretet". Utolsó délutánján írta az *Egri hangok*at, s azt felolvasta este a kispapoknak. A kispapok, akik nagy lelkesedéssel vették körül a fiatal költőt, „úti költségül honoráriummal lepték meg az *Egri hangok*ért". Kétségtelen, hogy a leginkább irodalmi érdeklődésű társaság az egri kispapoké lehetett; nagy kár, hogy kéziratai nincsenek meg.

Köszönő levelet küldött Pestre a *Munkálatok*ért a KALOCSAI kispapok Olvasó Társulata is.[32] Ez a társaság 1840-ben alakult, valószínűleg egri hatásra, mert a negyvenes évek előtt a bölcsészetet Egerben végezték a kispapok, s innen vihették a társasági eszmét magukkal Kalocsára. Fennállása után egy évvel az elöljáróság pártoskodás ürügyével sietett megszüntetni a társaságot. Rövidesen újra szervezték Olvasó Iskola néven 24 taggal. Ekkor volt egy évig elnöke a társaságnak Jámbor Pál, a *Honderű* Hiador néven ismert költője, aki a gyűlések tárgysorozatába a szavalást is felvette. A nyilvánosság előtt is megjelentek néha a társaság tagjai: „olvasó ünnepélyeken".[33] Különösebb irodalmi munkásság nem mutatkozott ennek a társaságnak az életében. A szabadságharc kitörésekor „közös pénztárból" 25 forintot szavaztak meg tagjai a honvédelem céljaira.[34]

A NAGYSZOMBATBAN az előző évtizedben betiltott egyesület 1844-ben „újra életre támadt" Magyar Iskola néven.[35] A „magyar nyelv alapos ismeretit előmozdító" irodalmi iskola engedélyezését kérték Kopácsy József hercegprímástól és meg is kapták. „A »Magyar Iskola« most új erővel kezdé meg működését, s életerejéről kiadványai tanuskodnak" — mondja Baán, de a kiadványokat sajnos nem sorolja fel.[36] Ez a társaság is levelezésben állt a pesti szeminárium társaságával,[37] de munkálkodásáról egyebet nem tudunk. „A bekövetkezett 48-as idők a csatasíkra vonzák az ifju levitákat is, minek folytán az iskolának csupán emléke maradt fenn."[38]

[32] Séda (112) szerint 1844-, 1845- és 1846-ban írtak levelet.
[33] Baán, 193.
[34] Brisits, 82—83.
[35] Brisits, 73—75. Baán, 185.
[36] Uo. 186.
[37] Séda, 112. 1845. évi levélről ír.
[38] Baán, 186.

Írt levelet a pesti kispapoknak a SZATMÁRI papnevelőben létesült Olvasó Társulat is 1845-ben.[39] Szatmáron 1842 első felében működött már 13 kispap buzgalmából az úgynevezett „első egyesület", „a tiszta irály és szónoklat gyakorlása czéljából", de a havonkénti tisztújítás meghasonlást okozott a tagok között, s hamarosan belefáradtak a gyűlésezésbe. „Helyét utóbb az olvasótársulat foglalta el, melyről azonban csak annyit tudunk, hogy 1845-ben még létezett, de hogy mily körülmények között, miként működött és meddig állott fönn? — arról biztos adatok nincsenek."[40]

A pesti kispapok társaságának alapszabályai szerint szervezkedett, s őket ugyancsak levéllel kereste fel a színelőadásairól korábban már ismert SZÉKESFEHÉRVÁRI kispapok szemináriumában létesült Olvasó Társulat.[41] Ez a társulat 1845-ben alakult, de csak annyit tudunk róla, hogy a pestieket tekintették példaképüknek, és hogy különböző lapokat járattak.[42]

A korábbi, említett kísérlet után 1842-ben a pesti iskola példájára újra megalakult a TEMESVÁRI kispapok Olvasó Társasága. A jegyzőkönyv dicséri az igazgató Gábriel Józsefet, aki pártolta az egyesületet. A püspöki engedély elrendelte, hogy „a latinul tartandó tudományos vitatkozásokat leszámítva", a társaság nyelve a magyar legyen.[43] Eredetileg csak szóban, 1845-től írásban is dolgoztak a szabadságharcig. Kétféle gyűlést tartottak: „elsőrendűt", melyen a növendékek dolgozataikat és bírálataikat olvasták fel, ezenkívül meghallgatták egymás szavalatait, továbbá „másodrendűt", melynek a tárgya egyedül „a honi nyelv írására, kelőlegi érzésére s más tudományos kiképzésre szolgáló felolvasások és gyakorlatok". Ezzel a munkálkodó körrel egyidejűleg volt egy korábban megindított olvasótársaság is.[44] Ez a társaság is felkereste levelével az utolsó évben a pesti kispapokat.

Baán szerint valószínűleg 1846-ig működött a VESZPRÉMI kispapok Olvasó Társasága. Ez a magánjellegű társaság már 1836-ban megalakult, mint volt már róla szó, a pestiek alapszabályainak az elkérése után.[45] Brisits szerint viszont csak 1846-ban szerveződött itt társaság,

[39] Séda, 112.
[40] Baán, 204.
[41] Séda, 112.
[42] Baán, 207.
[43] Uo. 210.
[44] Brisits, 72.
[45] Baán, 212—13. L. a 227. lapon.

s akkor kérték a kispapok elöljáróiktól, hogy a *Nemzeti Újság* és a *Religio* mellett járathassák a *Pesti Hírlap*ot, vagy a *Jelenkor*t, vagy a *Budapesti Híradót*.[46]

1841-ben alakult meg a ROZSNYÓI szeminárium Olvasó Egyesülete, azonban csak 1842-ben kapott püspöki megerősítést. Rozsnyón korábban is volt már magyar nyelvű olvasó kör, minden szabályzat nélkül, melynek alapjait még Scitovszky János vetette meg rozsnyói püspök korában. A társaság szabadabb, szabályoktól kötetlen formája később is megmaradt. Hetenként háromszor jöttek össze az esti órákban, amikor a már előre kijelölt könyvekből vagy folyóiratokból „a szebb, jelentősb, és lényegesb helyeket" felolvasták. Olvasmányaik „a klasszikai régi literatúra, korszerű könyvek, ujságok és folyóiratok, az iskolai tanulmányok szebb, kétes, homályos vagy netalán valakit eléggé meg nem győző helyei, a megyei körlevelek". A szeminárium könyvtára egyike volt a legnagyobbaknak, így céljaikat zavartalanul megvalósíthatták a társaság tagjai.[47]

Ugyancsak 1841-ben alakult KÁROLYFEHÉRVÁROTT is olvasóegyesület a kispapok között. Szervezetük a pestiekére, működésük szelleme a pozsonyiakéra emlékeztetett. A kispapok egyházi műveltségének fokozására szolgáltak összejöveteleik, amelyeken az elnök „kiszólítására kiki hangosan és értelmesen" felolvasta dolgozatát, amely lehetett „fordítás, kivonat, a nem gúnyos csipkelődésből, hanem szeretettel párosult bírálat, lehetőségig komoly észrevétel, a józan és mérsékelt vitatkozások sem küszöböltetvék ki". Könyvtárat ennek a társaságnak a tagjai is szerveztek.[48]

A GYULAFEHÉRVÁRI papnevelő intézet falai között is létezett a negyvenes években egy „virágzó egyházirodalmi iskola", ennek a keletkezéséről, szervezéséről, munkásságáról azonban biztos adatok nem maradtak fenn. Az iskola írott emlékei már a szabadságharc leverése után elpusztultak. 1849 szeptemberében ugyanis a gyulafehérvári püspök újra összehívta a növendékeket, de a mostoha viszonyok között a társaságot

[46] Brisits, 81. A veszprémi papnevelő intézet emlékkönyvében (Veszprém 1896) lévő cikk szerint talán nem is alakult meg ez a társaság. Említi a cikkíró, hogy a kispapok 1846-ban kérvényezték: „... engedtessék meg nekik más szemináriumok példájára egy magyar irodalmi iskola felállítása", de hozzáteszi: „Ugy látszik, hogy az előljárók ezen mozgalmas időket nem látták mindezen ujitások behozására alkalmasnak és féltek, hogy ez ujitások némelyike a növendékek figyelmét tanulmányaiktól még jobban elvonná..." (90) Vö. a 318. lapon a pécsi kispapok társaságával.

[47] Brisits, 49. Egyházi Tudósítások 1842. 1., 3. és 5. sz.

[48] Uo. 71. Egyházi Tudósítások 1843. I/6. sz.

helyreállítani nem tudták, s közben 1849. október 20-án kiadott rendeletével Erdély kormányzója a növendékpapságot „purifikáltatta", s ennek esett áldozatul a társaság irattára is.[49]

Végül hadd említsek még egy adatot a kispapi társaságokhoz: „A PÉCSI papnövendékek közt az önmüvelődést előmozdító társas kör megalkotását czélzó óhajok 1846-ban közlelkesedéssel találkoztak. Ennek behatása alatt az ifjak az alapszabályokat is kidolgozták a már megalakultnak tekintett kör számára. De az elöljáróság kedvezőbb alkalomra halasztandónak vélvén az eszme megvalósítását, beleegyezését egyelőre megvonta."[50]

Volt már szó a bevezetésben a SZEGEDI Bölcselkedők Olvasó Társaságáról, annak a bizonyságaképpen, hogy a katolikus iskolák társaságait, ha egyáltalán keletkeztek, a tanárok hozták létre, s nem az ifjúság mozgolódott, szervezkedett bennük. Ezt a társaságot a piarista iskola felső osztályaiban Horváth Cyrill tanár alapította 1840-ben.[51] A *Pesti Hírlap* egyik tudósításában azt írja, hogy „néhány lelkes ifju a' nemzeti haladás szellemétől buzditva, az iskolai igazgatóság elébe folyamodott egy, minden bölcselkedést-hallgató által használható könyvtár 's olvasótársaság alapithatása végett. Mennyire méltányoltatott legyen e' dicséretes szándék, eléggé kitetszik a' megadott engedelem- 's azon czélirányos intézkedésből, minek következtében az olvasó-társaság elrendezésével, mint leendő felügyelő, Horváth Cyrill prof. ur megbizatott. A' tavali jeles példa az idén ide sereglett ifjuságban is lelkes követőkre talált". A tudósítás szerint tehát itt is az ifjúság folyamodott talán először, többi forrásom azonban Horváth Cyrill kezdeményezését hangsúlyozza.[52] A *Pesti Hírlap* tudósítója is kiemeli, hogy a társaság könyvtárát saját könyveiből 300 könyvvel gyarapította. „Ide járul — írja tovább — a' minden csütörtökön tartatni szokott *gyakorló-iskola*, melly alkalommal a' felügyelő az önkint vállakozott 's mindig számosan összegyült ifjak előtt leczkéket ad a' magyar stylisticából és nyelvtudományból. Ezt kö-

[49] Baán, 183.

[50] Baán, 200. Ez az adat (adatait Baán zárszava szerint az illető kispapi szemináriumoktól kapta) mutatja, hogy az egyházi vezetés a reformkor utolsó éveit nem tartotta alkalmasnak ifjúsági társaság létesítésére, nyilván féltette a kispapokat, hogy nem maradnak mentesek a kor hatásától. Vö. a 317. lapon a veszprémi kispapok társaságával.

[51] Diósi, 7—10. A társaság kéziratos emlékeiről, amelyek alapján ez a rövid dolgozat készült, sajnos nem tudok semmit, állítólag a második világháborúban elpusztultak.

[52] Diósi, 7. „... mint az ifjúság lelkes barátja 1840-ben élére állt a diákság önképzésének és megalakította körünket." L. még Szinnyei, IV. 1153—54.

veti az olvasás közben nem értett uj, szokatlanabb, vagy régibb szavak megmagyarázása. Ide járul továbbá a' *működő-társaság*, mellynek eredeti müvek kidolgozására ajánlkozott tagjai minden kedden gyülést tartanak."[53] „Tanítványai — írja Horváthról Szinnyei — ma is lelkesedéssel beszélnek arról a lángoló hazaszeretetről és buzdító enthusiasmusról, melylyel e lelkes férfiú nemzeti irodalmunk történelmének egyes nevezetesebb korszakainál fejlődésünk vagy hanyatlásunk okait ecsetelte; s hogy ne csak tanítson, de ébresszen és honszeretetre lelkesítsen, a történelem megmásíthatlan adataival bizonyította be, hogy nemzet dicstelenül és örökre csak úgy enyészhetik el, ha önmaga mond le életéről és jogairól és tunya tespedéssel állja útját önerői kifejlődhetésének és megizmosodhatásának."[54]

Az Olvasó Egyesületnek egyéves pályafutására tekintett vissza a *Pesti Hírlap* idézett beszámolója. „Ünnepélyes megnyitása fennevezett évben [azaz 1840-ben] őszutó 5-én tartatott, a' mikor alkalmi, vegyes, saját és idegen versezeteket olvastak fel e köv. Urak: Kleé Károly és Mészáros Lajos: A' Szegedi Böltselkedői Olvasó Társaság megnyitásakor czimű és Dobó Miklós »Életképem« czimű saját készítményeiket; továbbá Schaffer Antal, Kisfaludy Károly Verseiből »A Budai harcz játék« s végre Kleé Károly Czuczor Gergely költészeti munkáiból a »Drégel« czimű versezetit szavalták. Ezt követték a' Magyar szótagokról és mértékről vett vitatkozások."[55] Úgy látszik, ennek az évnek a főszereplője Kleé Károly volt, mert a *Pesti Hírlap*ban is azt olvashatjuk a működő gyűlésekről, hogy „a' név nélküli beadott dolgozatok Klee Károly titoknoktól felolvastatnak, a 'tagoktól megitéltetnek, 's miután másnap a' felügyelőtől is helybenhagyatvák, csütörtökön szerzőiktől nyilvánosan elszavaltatnak". Megtudjuk a *Pesti Hírlap* tudósításából azt is, hogy a társaság Heti Szemlét szerkesztett, melybe a bírálatokat írták, a nyilvánosan elszavalt dolgozatokat pedig a társaság évkönyvébe írták össze.[56] Ezenkívül ismert magyar költőktől is szavaltak, hogy „a rhetori tudományban" képezzék magukat. Nyilvános gyűléseket általában félévenként rendeztek, s akkor a tagok legjobb munkáikkal léptek a közönség elé. Első nyilvános gyűlésüket 1841. márc. 18-án rendezték „nemzeti ügyünket pártoló több Vendégek jelenlétében".[57] „Folyó hó 18-kán tartá a' helybeli bölcselkedők magyar olvasó-társasága nyilvános ülését, hol számos mindkét nembeli vendégek jelenlétében részint tulajdon, részint jelesebb költőink müvei szavaltattak el. Köszönet e' serdülő társaság alapitójának tiszt. Horváth

[53] Pesti Hírlap 1841. máj. 1. 35. sz. 287.
[54] Szinnyei, IV. 1153—54.
[55] Diósi, 7. Idézi a jk.-ből.
[56] Pesti Hírlap 1841. máj. 1. 35. sz. 287—88.
[57] Diósi, 7. Idézi a jk.-ből.

Czirill urnak" — olvashatjuk a *Pesti Hírlap*ban.[58] Második nyilvános gyűlésüket 1841. június 17-én tartották. „A várakozást felülmúlt haladás, különféle érzelmek összes felbuzdulása, számos Vendégeket köz örömre, éljen-zengésre hevíté; s azon sóhajjal hagyá mindenki a tudománynak szentelte termet: vajha ezen haza, és nemzeti nyelv iránti buzgalom tovább is az ifjak szívében fentartatnék, hogy így édes hazánk hű, és igaz fiai lennének!"[59] Ebben az első évben 20 rendes és két nyilvános gyűlést tartottak, s évkönyvük 82 önálló versezetet őrzött meg az esztendő munkáiból.

1841. október 4-én gyűltek össze ismét. Ebben az évben erősítették meg a társaság szabályait, és az igazgatóság a Helytartótanácsot is értesítette a társaság létezéséről. Mészáros Lajos volt az ifjúsági elnök és Schlauch Lőrinc a könyvtárnok, mindkettőt Horváth Cyrill nevezte ki. Az év végi nyilvános gyűlésen „Balázsi Sándor tudósítá az érdemes gyülekezetet jelen évi munkálatairól, és könyvtára állapotjáról a társaságnak..." Szó esett arról is, hogy „a nagyobb mozgalom felingerléséért a n.t. Tanítói kar jutalmakat tűzött ki az általuk jeleseknek ítélt munkák jutalmazására". Az ünnepély végén Horváth Cyrillt szűnni nem akaró éljen kiáltással kísérték ki a teremből, és „nem vala ki e sóhajt nem röpítve ajkáról távozott volna a gyűlésből: Áldás és foganat kövesse tetteit n.t. Horváth Cyrillnek, a haza és tudomány oszlopának! ki már kivívta nevének halhatatlanságát e mulandó élet köréből!"[60]

A következő tanévben, 1842/43-ban 19 rendes és 1 nyilvános gyűlést rendeztek. 1843 decemberében „méltányoltattak a' Humanisták [alsóbb osztályosok] T.T. Horváth C. kegyéből", hogy a társaság könyvtárából könyvet válthassanak ki. "A czél szent! milly hálával tartozik az ifjúság a' Nagy Magyarnak! ki őket erre méltatá, s ki az isme magvait a' szeplőtelen zsenge kebelbe elhinteni egész valójából törekszik, a' száj nem, hanem csak a' tiszta dobogású ifjú kebel igényelheti!!!" — írja a jegyzőkönyv.[61] Horváthon kívül más felnőttek is pártfogolták a társaságot, így Gerencsér János tanácsnokot említik, aki 100 kötettel gyarapította könyvtárukat, és Nagy Ferenc „föstész urat", aki egyik festményét ajándékozta nekik. Eredményes munkálkodásuk gyömölcseként 1844 őszén hetilapot

[58] Pesti Hírlap 1841. ápr. 17. 31. sz. 254. A már idézett 35. sz.-ban jan. 18-át írtak, nyilván tévesen: „Minő haladást tett legyen szép törekvésében a' lelkes 's minden jó- és szépért tisztán buzgó ifjak olvasó-társasága, annak dicséretes jelét adta január 18-kán, midőn számos hallgatóság előtt nyilvános ülést tartott."

[59] Diósi, 7—8. Idézi a jk.-ből.

[60] Uo. 9.

[61] Uo. 9.

is indítottak Kis Világ címmel.[62] A lap hetenként két-két írott íven jelent meg, s az előkelőbb családoknak is megküldték kéziratban. A Helytartótanács már ismert rendelete ennek a társaságnak is véget vetett. A *Budapesti Híradó* számol be még róla, hogy a társulat tagjai jelentékeny adománnyal járultak a felsővárosi sírkertben a kegyesrendi tanárok által emelt díszes emlékoszlop felállításához, „mely a magyar irodalom egyik úttörője, Szeged nagy fia, a törhetlen magyar Dugonics András hamvainak helyét jelöli".[63] Horváth Cyrill a több mint kétéves kényszerszünetbe nem nyugodott bele: „Midőn önképzőkört nem alakíthatott — írja Szinnyei —, mert ezt megtiltották, saját lakásán gyűjté maga körül tanítványait, hogy az iskolai élet követelte munkán kívül kiki önerejéből is próbálkozzék valamely dolgozattal, melynek tárgyát az illető saját tetszése s hajlama szerint választhatta, s a melyet aztán az ő vezérlete alatt kölcsönösen biráltak és fejtegettek; ő maga is éber figyelemmel kísérte az ifjak törekvéseit; serkentette, lelkesítette s kitartásra intette őket."[64] Csak 1848-ban indult meg újra a társaság, ennek az évnek a munkásságáról azonban semmi adat nem maradt.[65]

[62] *Reizner János:* A régi Szeged. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged 1884. 116. Hivatkozik a Hírnök 1844. 42—43. számára (Uo. a Hírnök 1841. 36. és a Pesti Hírlap 1841. 35. számára is hivatkozik). Diósi, 10.
[63] Budapesti Híradó 1846. 374. sz. *Reizner:* i. m. 117.
[64] Szinnyei, IV. 1154.
[65] Diósi, 10.

AZ AKADÉMIAI ÉS EGYETEMI IFJÚSÁG TÁRSASÁGAI

A királyi katolikus, vagyis állami intézetekben magától értetődően nem kapott lábra az ifjúság szervezkedése úgy, mint a felekezeti, elsősorban protestáns iskolákban. A bevezetésben ismertetett 1845. évi betiltás is református és evangélikus iskolákról beszél, még a kispapok intézeteit és a szegedi piaristák egyesületét sem említi. A betiltó rendeletre adott főigazgatói válaszból tudjuk, hogy POZSONYBAN a királyi katolikus akadémián is szerveződött társaság, amelyet azonban sürgősen megszüntettek a rendelet értelmében. Két tanév alatt állhatott fenn ez a társaság, mert a *Regélő Pesti Divatlap* 1844 elején adott hírt a megalakulásáról és a *Honderű* 1845 nyarán az évzáró ünnepélyéről. Ezek szerint „académiai olvasó és szavaló kör" néven létesült ez a társaság, s 1845. jún. 12-én 14 tagja szavalt a záróünnepélyen.[1]

Foglalkozott az egyik főigazgatói jelentés a GYŐRI jogakadémián szervezett társasággal is, és azt, mint a bevezetésben láttuk, helytelenítette, ugyanakkor viszont Győr megye közgyűlése kétszer is síkraszállt a társaság érdekében. Amikor a megye első támogató irata megszületett, már több mint egy éve munkálkodott a társaság, amelyet Radákovits József (Vas Gereben) szervezett barátaiból 1843 őszén.[2] Nem sokat tudunk róla. Vas Gereben életírója szerint Két Garasos Újság címen lapot szerkesztettek, s ebben használta Radákovits először a Vas Gereben nevet. Ezt a lapot nem ismerjük, de fennmaradt egy Csarnok című kéziratos lap, amelyet Vas Gereben szerkesztett 1844 tavaszától a tanév végéig. Ez nem lehetett a társaság kiadványa, mert csak utolsó előtti számában, június 20-án beszél a társaságról év végi örömünnepével kapcsolatban: „Küzdve az előitéletek hydrájával, — legyőzve a' megvettetés, csufolódás ördögét, valahára örömünnepét ülheté meg a' győri főtanodából nehány ifju, kik egy szépirodalmi kört alakitottak, mellynek parányiságunk is tagja."[3] Az örömünnepről Kovács Pál is részletes tudósítást küldött a *Honderű*nek: „Milly szokatlan, szintolly kedves ünnepélynek

[1] Regélő Pesti Divatlap 1844. jan. 21. 6. sz. 95. és Honderű 1845. 44. sz. I. 507.
[2] *Váli Béla:* Vas Gereben Radákovits József élete és munkái. Bp. 1883. 18.
[3] Csarnok, 64/b. 24. sz. 1844. jún. 20. L. még a 642—43. lapon.

valánk tegnap részesei. *Szépirodalmi ünnep* volt ez, mellyet a győri főtanoda' néhány lelkesb ifjai f.e. nyárelő' 16-dikán d.u. 3 órakor, a megyeház' nagy teremében tartának, 's mellyre mindennemű s rangu irodalmi barát szivesen meghíva volt. Meg is telt a diszes nagy terem egészen, válogatott hallgatókkal, kik közt a főtanoda' méltóságos és főtisztelendő, fő- és aligazgatóit, megyénk' szeretve tisztelt első alispánját, több sz.Benedek szerzetbeli s világi jeles közoktató urak s megyei tisztviselőkkel együtt, azon szép hölgykoszoru mellett — melly városunknak vidéken is elismert büszkesége — elég legyen említnem, hogy a nemes buzgalmu ifjak' az első szépirodalmi ünnepe nevét valóban megérdemelje!... Ezen kevés hóval ezelőtt önerejéből, s maga jószántából nemzeti nyelvünk' művelésére alakult társaság — fejezte be részletes ismertetését Kovács — megkezdé nyilvános föllépte által törni a pályát egy nemesebb czél felé; s ezért részünkről teljes méltánylat s őszinte hála kimutatott buzgalmáért. — Mit az elmondottakhoz egyéni nézetünkből tehetünk, az: vajha az illető előljáróság' részérül jövőre gondoskodva lenne, hogy tekintélyes s irodalmunkban jártas elnöklet alatt a szorgalmas ifjúság' e nembeli munkásságának több rend s biztosb irány tűzetnék ki."[4] — Vas Gereben ezután távozott Győrből, Sopronban volt joggyakornok, s ott a Magyar Társaság tagjaival barátkozott.[5] Az általa kezdeményezett társaság további életéről csak egy — egyébként főleg Petőfivel foglalkozó — levélből tudunk. Tüllmann Ignác írja barátjának, Novelly Józsefnek 1845 márciusában Eperjesre, hogy tehetséges ifjú költő barátja, Karácson János (ugyancsak a győri társaság tagja) egy kötet verset készül kiadni. „Arról nem tudom, emlékeztem-e előbbi levelemben, hogy a győri »képzőkör« szinte ad ki egy zsebkönyvet — folytatja levelét —, melyben saját magam is kilépendek a síkra — majd ha megjelenik, te lész az első, kit egy példánnyal megtisztelendek."[6] A zsebkönyv-terv megvalósulását a Helytartótanács betiltó rendelete akadályozhatta meg.

Időnként meg-megmozdult az ifjúság a PESTI egyetemen is, társaságai azonban nem voltak hosszú életűek. Az 1790-ben alakult társaság egykori ifjúsági elnöke, gróf Cziráky Antal egyetemi elnök nyomoztatott már 1833-ban is egy 32 tagú társaság után, amely Nemes Kompánia néven az elsőéves jogászokból és bölcsészekből alakult. Felszólította ezzel kapcsolatban a rektort a társaság kinyomozására és jövőbeni elfojtá-

[4] Honderű 1844. I. 850—51. L. még a 695—96. lapon.

[5] *Váli* (i. m.) szerint ő írogatott innen az Életképek számára Torma álnéven, Szinnyei (I. 286) szerint viszont barátja és a győri társaságban alapító-társa, Atádi (Golub) Vilmos írt Torma álnéven soproni leveleket. Torma volt a Soproni Magyar Társaság életének krónikása.

[6] Hatvany, III. 8—9. 1845. márc. 4-én kelt levél.

sára. „... hasonló társulatok — írta Cziráky — különösen a mostani időben, ha kezdetben nem is látszanak figyelmet érdemlőknek, később súlyos következményekkel járhatnak." A „veszélyes" társaság célja egyébként csupán a magyarul beszélés és egymás segítése volt.[7]

Ugyancsak Cziráky nyomoztatott 1836-ban egy Cassino néven szervezett egyesület után, amelyről a bölcsészkari dékán jelentette, hogy 83 taggal megalakult, és május elején az Orczy-kertben gyűlést is tartott. A társaságot természetesen betiltották.[8]

1837 októberében az ügyben intézkedett Cziráky, hogy a felügyelet akadályozza meg az órák előtt a Kossuth-féle lapok olvasását, amiről egy jelentésből értesült.[9]

Egy titkosrendőri jelentés 1839-ben is ír egy társaságról, amely a tilalom ellenére a jogászok közt alakult elnök és titkár vezetésével, hogy magukat bölcseletben, jogban „és más hasznos tudományokban" képezzék. Az egyesület célja volt még a tagok nézeteinek kölcsönös kicserélése és egymás kölcsönös felvilágosítása. A kari igazgató nem akadt nyomára ennek az állítólagos egyesületnek.[10]

Ilyen próbálkozások után 1842-ben alakult meg a Pesti Magyar Társaság, amelyről már jegyzőkönyvi adataink is vannak, s amely, ha megszakításokkal és különféle neveken is, 1848. március 15-ig fenntartotta magát az egyetemi ifjúság körében.[11] Az 1842-es alapítást a másfél évvel később kezdett jegyzőkönyv így mondja el: „1842 Év' elején néhány egyetemi tanuló állott öszve, »Pesti Magyar Társaság« czím alatt magánykörbe folytatandó önművelési munkálatait mindaddig, míg ezt nyilvánosan tehetni illő helyről engedményt nyerne; azomban, mint elszéledésük alkalmával készült emlékiratból, — melynek jelenleg csak romait sem bírjuk, — kitetszik, miután minden törvényszerű utakat megkísértének szándokuk' kivitelére, nem csak az örömben, — felső helyt jóváhagyva, megerősítve, s elősegítve látni igyekezeteiket, — nem részesülhettek, de sőt, minden oldalróli akadályok' előgördűlte miatt kezdett tervüktől elállani valának kénytelenek. Történtek ugyan ez ügyben azóta is némi kísérletek, mikről azomban hiteles tudomásunk nincsen, valamint

[7] *Szentpétery Imre:* A bölcsészettudományi kar története 1635—1935. Bp. 1935. 208.

[8] Uo. „Ennek nyomán adta ki azután 1836. szept. 20-án intimátumát a helytartótanács — írja *Szentpétery* —, hogy nemcsak minden féle ifjúsági társulatot kell eltiltani, hanem tilos nyilvános alkalmakkor a politikai tartalmú költemények és beszédek előadása is." (Hivatkozik az 1836. dec. 1-i kari ülés jk.-ének 3. pontjára.) L. még a 46. lapon.

[9] Uo. 209. 1837. okt. 11.

[10] *Eckhart Ferenc:* A jog és államtudományi kar története 1667—1935. Bp. 1935. 373.

[11] PMT jk. és EMT jk.

arról is, mi sorsa volt a fönemlített első »pesti magyar társaság« hátrahagyott iratainak, bizonyost nem mondhatunk. — Két éve, hogy e társaság alakult, s két hosszú év lefolyta után mi, — mint alapítók — újra egyesültünk, hogy megtartva az első alapítók által választott czímet, szélesebb, biztosabb, és szilárdabb alapra helyeznők a zsenge intézetet, s tágasb körben működnénk az üdvös czél felé, melyet eldődeinknek elérhetni nem sikerült."[12] Az 1842-ben tömörült ifjak kérvényére a kar elutasító végzésében kimondja: „Az oldott és kötött beszédben mindenki magánúton gyakorolhatja magát, a nagyobb társaság erre, aminőt a programm elképzel, és amely nyitva van mindenki számára: az iskola." A „sokaság zsarnokságától", „a titkos mesterkedésekkel vétkező tömegtől" féltette az ifjúságot a kar, s külön belekötött abba a tervbe, hogy többségi szavazattal akarták a vezetőséget megválasztani.[13]

Az újonnan alakult társaság 1843. október 17-én tartotta első gyűlését. Ezen még csak jogászok vettek részt, s megvitatták az 1842 tavaszán létezett társaság alapszabályait. Küldöttséget menesztettek Tipula Péter jogi dékánhoz engedélyért, s azt a választ kapták, hogy az engedélyadás a dékán „hatalmának kőrein kívűl esik", de nem gátolja a tanulóknak „eszmecserék' tekintetéből öszvejöttüket", s ha majd véleményt kérnek tőle felsőbb helyről „netalán" az engedélykérés kapcsán, „az mindenesetre csak üdvös eredményű leénd a társaságra nézve". Ugyanezen a gyűlésen választmányt alkottak titkos szavazással alapszabályok szerkesztésére, „zsinormértékül" véve a régi alkotmányt és „egy magánytag által beadott javaslatot."[14] Egy hét múlva megtartották az alakuló gyűlést, amelyen a bizottság alapszabály-tervezetét módosításokkal elfogadták, és titkos szavazással megválasztották tisztviselőiket. Az elnöki tisztet egy professzor számára kívánták fenntartani, ezért csak elnökhelyettest választottak Elefánty Ferenc személyében, pénztárnok Sztojácsko Sándor lett, ellenőr Barna Ignác, jegyzőkké Ábrahámfy Jánost és Sebő Gábort választották. Ez a társaság mindössze 13 rendes és 3 rendkívüli gyűlést tartott, és 1844. január elejéig állt fenn, amikor összeolvadt az egyidejűleg létezett „egyetemi önképzőtársulat"-tal. Az összeolvadáskor szó van ennek a társaságnak a jegyzőkönyvéről is, ez azonban jelenleg nincs meg. Az összeolvadásig tartott gyűléseken először a társaság címét vitatták meg, a többség jónak találta a választott nevet, külön vitatkoz-

[12] PMT jk. 9/a.

[13] *Eckhart Ferenc:* i. m. 374. Hivatkozik az 1842. márc. 10-i kari ülésre. Korai volt tehát a Regélőben megjelent rövid tudósítás: „Értesítve vagyunk, hogy fővárosi egyetemünk' ifjúsága főkép a' jogászok' részéről egy már az év' elejétől alakulni keletkezett *magyar társaság*, a' soproni, pozsonyi 's eperjesi társaságok' értelmében, alakulhatni felsőbbségétől engedelmet nyert." Regélő 1842. 19. sz.

[14] PMT jk. 9/a. és b. L. a 381—84. lapon.

tak arról is, hogy társaság legyen-e vagy társulat, s úgy döntöttek, hogy mindkét elnevezés használható.[15] Az elnökhelyettes megnyitó beszédét is beírták a jegyzőkönyvbe, amely után "a tagok köztetszésüket hangos éljennel nyílvániták". Ebben a beszédében hangsúlyozza Elefánty a magyar nyelvért folyó küzdelem jelentőségét, ezért tartja fontosnak a magyar társaság elnevezést. A tagoktól áldozatkész, buzgó munkát vár. Munkájuk akadályaként említi a félreértést „felülről", és az áskálódást „alulról". Hangsúlyozza, hogy ő mint elnökhelyettes csak „első a hasonlók közt".[16] Első rendes gyűlésükön vitatták meg azt a levelet is, amelyet 30 hallgató aláírásával kaptak, akik azt írták, hogy bizonyos feltételekkel belépnének. A levél azonban „két első lapján öszve halmozott fonákságokat", sértegetéseket tartalmazott, ezért úgy döntöttek, hogy fogalmazóját csak akkor veszik fel, ha azokat visszavonja, az aláírókat pedig, ha kijelentik, hogy azzal nem értenek egyet. Második gyűlésükön javasolta egy tag a bölcsészek felvételét is, amit elfogadtak. Intézkedtek, hogy a beadott munkákat letisztázzák, s azokat megbírálásuk előtt körbeadják, hogy mindenki elolvashassa. „Fájdalommal tapasztalván a tagok sokak' meg nem jelenését", névsorolvasást határoztak el. Harmadik gyűlésükön elhatározták, hogy ezentúl hetenként két gyűlést tartanak. Gyűléseiken szavalatok hangzottak el és saját munkáikat bírálgatták.[17] Jutalomkérdések kitűzésére választmányt küldtek ki, s jobb munkáikból emlékgyűjteményt terveztek.[18] A gyűléseken szereplő rendes tagokon kívül tiszteleti tagjaik is voltak, akik csak anyagilag támogatták a társaságot.[19] Egyik határozatukból kiderül, hogy orvostanhallgatók is voltak a társaságban, ugyanis a közreadott munkák felelőseiül minden évfolyamból választottak egy-egy jogászt, s az orvostanhallgatók közül Oroszhegyi Szabó Józsefet.[20] A gyűléseket kevesen látogatták, ezért kimondták, hogy amelyik rendes tag két alkalommal előre jelentés nélkül elmarad, azt tiszteleti taggá fokozzák le. A tagdíjak fizetésére is felszólították „hivatalosan" a hátralékosokat, s úgy határoztak, hogy csak heti egy

[15] Uo. 1843. nov. 1-én rendkívüli gyűlés, és nov. 9-én első rendes gyűlés, jk. 9/b. és 10/a., b.

[16] Uo. 11/a., b.

[17] L. a 440. és a 629—30. lapon. Az említett gyűlések 1843. nov. 16-án és 23-án voltak, jk. 12/a, b.

[18] Uo. 13/b. Ötödik rendes gyűlés 1843. nov. 30.

[19] „Végre elnökhelyettes — olvassuk az 5. gyűlés jegyzőkönyvében — egy idegen egyént ajánlván, mint ki az öszves tagok előtt szavallani óhajtana, s ebben a tagok is megegyezvén a gyűlésnek vége lőn." A 7. gyűlésen: „Végre Petrovics Úr, — az elnökhelyettes által ajánlott egyén b. Eötvös' »Búcsú«-ját köztetszéssel ... szavallván, a tagok eloszlának." A 8.-on: „Petrovics Vazul a tiszteletbeli tagok közé sorozá magát, éljenektől kisérve." jk. 13/b., 14/a. és b. 1843. nov. 30., dec. 7. és dec. 10.

[20] Uo. 14/b. 1843. dec. 14., 9. gyűlés.

gyűlés legyen csütörtökön délután négy órakor.[21] Harmadik rendkívüli gyűlésükön, 1843. december 24-én olvasta fel a jegyző „az »egyetemi önképzőtársulat«-nak egy a pesti magyar társasághoz küldött levelét", „melyben az emezt egyezkedésre hívja föl, s e végre egy három tagból álló választmány kinevezésére szólítja föl, minek következtében választmányi tagokká Elefánty Ferencz, Szabó Jósef, és Szeder Lajos neveztettek, oly előleges utasítással, hogy az egyezkedési pontokat jóváhagyás végett mindég a közgyűlés elibe tartozzanak bocsájtani".[22] Következő rendes gyűlésükön a kiküldött választmány hét pontból álló munkálatát csekély igazítással el is fogadták, s 1844. január 4-én megtartották utolsó rendes gyűlésüket. Ezen a jegyzőt megdorgálták hanyagsága és a társaságot sértő kijelentése miatt, a jövendőre nézve bizalmatlanságot szavaztak neki, a pénztárnok és ellenőr pedig elszámolt „a csekély számu tagoknak... Szavallatok nem tartattak, s a tagok elégületlenül oszlának el, népesb, s rendesebb gyűléseket óhajtva a keletkező Egyetemi Magyar társulatnak."[23]

Az Egyetemi Magyar Társulat rendkívüli tisztválasztó gyűléseit 1844. január 14-én és 16-án tartotta. Elnökhelyettessé itt is Elefánty Ferencet, főjegyzővé Oroszhegyi Szabó Józsát, első aljegyzővé Sebő Gábort választották, a pénztárnok és az ellenőr is ugyanaz maradt, aki a Pesti Magyar Társaságban volt: Sztojácsko Sándor és Barna Ignác. Új tisztség a titoknoki, erre Kis Károlyt választották meg, s volt egy másodaljegyző is, Bloksay István. Szerveztek egy tárgyvizsgáló választmányt is, amelynek a feladata volt a gyűlések elé kerülő munkákat és szavalatokat előre megvizsgálni. Tagjai Funták Sándor, Mészáros Pétur és Szeder Lajos.[24] A második rendkívüli gyűlésen hozták a következő határozatot: „A volt két jegyzőkönyv emlékgyűjteménybe jutván az új társulat ez új jegyzőkönyvet használandja."[25] Ugyanakkor választmányt küldtek ki a két alapszabály „kiegyenlitése" végett. Heti két gyűlés tartását határozták el, „az első rendes gyülés csütörtök Január 18-ára a borz utcában 220

[21] Uo. 15/a. 1843. dec. 17., 10. gyűlés.

[22] Uo. 15/b. 1843. dec. 24. Korábban a 10. ülésen (jk. 15/a. 1843. dec. 17.) volt már szó az egyesülésről: „... reménylvén egyszersmind a tagok az egyetemi önképző társulattali egyezkedés sikerültét..."

[23] Uo. 16/a. 1844. jan. 4. 13. rendes gyűlés.

[24] Érdekes, hogy sem *Eckhart* (i. m.), sem *Szentpétery* (i. m.) nem beszél erről a társaságról, egyedül *Thallóczy Lajos:* Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/9. (Bp. 1882.) című munkájában találtam rá vonatkozó, de nagyon megbízhatatlan adatokat. Azt írja pl. (i. m. 16), hogy elnök volt eleinte Elefánty Sándor, pénztárnok Oroszhegyi, jegyző Sebő.

[25] EMT jk. 15/b. 1844. jan. 16. Ez is mutatja, hogy a korábbi két társaságnak külön jegyzőkönyve volt. A meglevő PMT jk. egyébként nagyrészt üres, több mint 250 lapjából csak ötven van teleírva. Az alapszabályokat l. a 384—85. lapon.

sz. alatti szállásra rendeltetett". Ezen elhatározták, hogy hetenként jobb munkáikból egy lap fog „környelni" a diákok között, ennek az írására három szerkesztőt óhajtottak választani, akik maguk közül jelölték a főszerkesztőt. Minthogy korábban elhatározták már, hogy minden tag köteles havonta egy munkát beadni, most kimondták, hogy a lap számára írt munka nem mentesít a társaságba beadandó alól. A lapból minden évfolyam számára készült egy példány, aki saját számára meg akarta rendelni, a tisztázási díjért megkaphatta. A lap címéről csak a harmadik gyűlésen döntöttek: Heti Szemle címmel hosszú ideig meg is jelentették. Első szerkesztői Zalay Imre, Mészáros Pétur és Funták Sándor.[26] Felmerült ugyanaz a gondolat, amely már 1790-beli elődjeiket is foglalkoztatta, hogy kapcsolatot teremtsenek az akkor még csak remélt, most már valóban létező Tudományos Akadémiával. Egy tag javasolta, „hogy a m.t. társaságtol elnököt kérve, azzal némileg csatlakozni igyekeznénk", megtárgyalását későbbre halasztották. Ugyanakkor elhatározták, hogy „ünnepélyes nagy gyülés"-t rendeznek „figyelem gerjesztés végett".[27] A társaságnak ebben az időben megfelelő gyűlési helye sem lehetett, mert többször intézkedtek új szállás kereséséről.[28] Csemeghy Károly, aki eddig vezető szerepet vitt a társaságban, „távozásával búcsut vevén a társulattol, — de további kapcsolatban is megmaradni ohajtván, a levelező tagok sorozatát megkezdte". Ugyanakkor „járuló taggá iratott Petrovits Vazul".[29] Március végén ismét felmerült „társulatunk tekintélyesitése végett" a felső helyre való folyamodás gondolata, „mi azonban a körülmények minden oldali össze-számitásával időelőttinek ismertetett el".[30] A tanév folyamán összesen 30 rendes gyűlést tartottak, de tavasszal már elég akadozva ment a munka, úgyhogy egyik gyűlésükön az elnökhelyettes „komolyan adva elő társulatunk tengődését", felvetette a gondolatot, hogy szűnjön meg a társaság „miután tagjai tetleg mutaták-meg annak szükségtelenségét", s azt „hideg közönyösségük által buktaták meg". Megállapította az elnökhelyettes, hogy az alapszabályok megkívánta nyolc munkás tag sincs meg, munkákat senki sem ad be, a tagdíjfizetés is hiányos. Hosszabb vita után végül úgy döntöttek, hogy még a következő hónapra próbát tesznek, akkor „bekövetkezendnek a társulat szünnapjai... mindaddig, mig utódaink jónak látják azt ismét feltámasztani".[31] Ugyanakkor csökkentették a tagdíjat, a heti gyűlések számát is egyre szállították le, s csak egy példányban írták le a

[26] Uo. 16/a. és b. 1844. jan. 18. és 28. L. még a 640—42. lapon.
[27] Uo. 18/a. 1844. febr. 8. 6. rendes gyűlés.
[28] Uo. 15/b. 1844. jan. 16., 17/a. 1844. jan. 28., 21/b. 1844. febr. 25.
[29] Uo. 23/a. 1844. márc. 3.
[30] Uo. 26/a. 1844. márc. 21. 18. rendes gyűlés.
[31] Uo. 31/b., 32/a., b. 1844. ápr. 18. 24. rendes gyűlés.

Heti Szemlét is. Utolsó gyűlésükön állandó szünidei választmányt neveztek ki, ők őrizték a társaság javait, s gondoskodtak az új társaság összehívásáról. „Ezek történtek 6 rendes, 2 járuló tag és két vendég jelenlétében. És igy Társulatunknak ez iskolai éve csendesen befejeztetett."[32]

A következő tanév munkáját 1844. október 20-án kezdték el, a jegyzőkönyv felírása: „Egyetemi Magyar Társaság 1844/45 Második évi folyamat". Az első gyűlést a nyári ideiglenes választmány hívta össze, amelynek a nevében Oroszhegyi Józsa üdvözölte a megjelenteket, s buzgó munkára hívta fel őket. „Beszéde végeztével hangos éljenzéssel tanusítá rokonérzelmét a' szép számmal összesereglett egyetemi ifjuság."[33] A rövidesen megtartott tisztválasztó gyűlésen elnökhelyettessé Oroszhegyi Józsát, főjegyzővé Sebő Gábort választották, aljegyző Bloksay István, titoknok Kis Károly maradt, pénztárnok Mészáros Pétur lett, majd az utóbbi kettő leköszönése után Békásy Jánost és Vásárhelyi Gézát, ellenőrré Matolay Etelét választották. Heti egy gyűlés tartását határozták el.[34] Tovább szerkesztették a Heti Szemlét is, szerkesztőit, Csemeghy Károlyt, Gajzágó Salamont, Mészáros Péturt „titkos szavazás utján" választották.[35] Ez az egyetemi magyar társaság is számon tartotta a többi hasonló társaságot, amiről több jegyzőkönyvi adat és két levél is tanúskodik. Először 1844. október 27-én irják: „A negyedik pont — végtére, melly más rokon czélu társulatokhozi viszonyinkat érdeklé — mostani körülmények közt a' többség kivánatára elhalasztatott."[36] Rövidesen azonban ők is megkapták a pápaiak már ismert levelét: „Legmelegebb rokonérzelemmel fogadtatott a' Pápai képző társaság' hozzánk intézett levele, mellynek végsoraiban a' társulatot előfizetés-gyüjtésre szólítja föl, mire nézve határoztatott, hogy a' Főjegyző által szerkesztendő válaszban szólittassék fel a' fönemlített képző társaság — lenne szíves programját, s előfizetési árát közleni az általok kiadatni szándéklott 'Tavasz' cz. zsebkönyvnek." Egy hét múlva: „Felolvastatott továbbá a' 'Pápa képző társaság'-hoz szóló válasz is, melly minden módosítás nélkül helyben hagyatott."[37] Ez a válasz a pápai Képzőtársaság levelei közt meg is maradt:

„Tisztelt Társaság! Legszentebb, 's legmelegebb rokonérzettel vettük önöknek hozzánk intézett levelét, 's itt mindjárt jelen válaszunk elején nem titkolhatjuk el, milly jól esett keblünknek már e pályán találkozni Önökkel, kiket néhány év letünte után meleg kézszoritással üdvözlendünk

[32] Uo. 38/b. 1844. máj. 26. 30. rendes gyűlés.
[33] Uo. 42/a. 1844. okt. 20.
[34] Uo. 43/b. 1844. okt. 22.
[35] Vasvári (Fejér) Pál csak ennek az évnek a tagnévsorában szerepel, tisztséget nem viselt, de értekezésekkel többször fellépett. L. a 452., 477., 479., 642. lapon.
[36] Uo. 44/a. 1844. okt. 27. Első rendes gyűlés.
[37] Uo. 55/b. és 57/b. 1844. dec. 22. és dec. 29. 9. és 10. gyűlés.

az annyira fenséges, 's annyira viharos polgári pályán. — Fogadják Önök keblünk bensejéből fakadt üdvözletünket, fogadják kétszeres üdvözletünket! mert Önökkel találkozánk legelőszer e' pályán, mellyet magában keskeny- 's kisszerűnek mondhatunk ugyan; ámde ha rajta még most nem arathatunk is dicskoszorúkat — a' messze jövendő fátyolán át ragyogó fényözönben látják lelki szemeink forrón szeretett hazánk dicsőségét; és él bennünk a' magasztos hit, hogy hosszu évek után némi önérzettel mondhatjuk el: e' dicsfény sugarai méltán árasztanak halántékainkra is maradandó fényt, mert mi is keblünk legszentebb tüzével ápoltuk, 's neveltük e' századokon át vérzett hazát-környező dicssugárokat! — — És ez volt a' főindok — tisztelt Társaság! melly bennünket a' pesti egyetemben »egyetemi magyar társulat« alakitására ösztönzött; — elhallgatjuk mindazon kellemetlenségeket, miknek társulatunk keletkezése óta — mint alapítók ki voltunk téve; 's hidjék el Önök — egyedül a' fönemlített magasztos eszme szüntelen szemünk előtt tartása edzheté meg annyira keblünket, hogy lelkesülve hallgattuk a' részvétlenség fagylaló szavát, 's mosolyogva fogadtuk a' gúny, 's rágalom mérges szívvérző nyilait. Ne magyarázzák Önök félre szavainkat, mint ha mi minmagunkat ez ügy vértanúiként állítnók Önök elé, oh nem! elmellőztük volna mindezt, de meg kelle említenünk, hogy tudhassák Önök, milly enyhítőleg hat már már beheggedt sebeinkre Önöknek a' távolbul hozzánk hangzó üdvszózata, kiket saját pályatársaink csaknem gúny tárgyaul tüzének ki. — — Dicsekedve mondhatnók el: hogy egyedül mi e' kisded körben értettük meg az előre haladt kor igényeit; hogy egyedül mi foglalkozunk szünóráinkban nemesb szellemi élvezetet igérő munkálkodással, hogy egyedül mi nem maradtunk süketek az árva hon segélykérő szózatára, 's végre hogy egyedül mi birtuk felfogni a' kor szellemét, miként a' harczförgeteg letünte után nyers erőszak helyett szellemi erővel iparkodunk közremunkálni azon magasztos eszme létesítésére, hogy hazánk a' XIX^{dik} században büszkén, 's jogszerűen foglalja el azon dicső álláspontot, melly mostan csupán hisztóriai emlékként maradt reá. Ha elég vakmerőek volnánk ezt mondani — akkor talán méltán lennénk gúny, 's nevetség tárgyai; de mig azon meggyőződés él keblünkben, hogy e' kisded körben egyedül szükséges előkészületeket akarunk szerezni, hogy — ha majd kilépendünk a' nyilvános élet terére hazánk nagyságáért küzdendők — szükséges előkészületek hijánya miatt ne tünjünk le bolygó fény gyanánt 'e nagyszerű pályáról, — szóval mig képezni akarjuk magunkat — addig minden gúny, minden félreértésből eredt rágalom lehető legszelídebben fejezve ki magunkat — méltatlanul ér bennünket. — Meggyőződésünkből láthatják Önök társulatunk czélját, mi e' czélt szentnek, üdvösnek hiszszük: Önök társaságának czélja ugyan az, e' czélegységet tekintve — mi Önökkel szellemileg egybe vagyunk forrva — ezért méltán nevezhet-

jük Önöket pályatársainknak. — — Igen ügyetlenek lennénk saját érzelmeink festésében, ha Önök közül bár egy is kételkedhetnék Önök iránt viseltető legforróbb rokonérzetünkről, 's hogy mi Önöknek hozzánk intézett leveléből eredt viszonyt lehető legszorosabban ne akarnánk továbbra is fentartani, ennek némi csekély bizonyságaul szives bizodalommal szólítjuk fel a' tisztelt Társaságot, sziveskednék a' levele végin említett »Tavasz« programmját, 's előfizetési árát minél előbb tudatni velünk, hogy tüstént rendelkezhessünk az előfizetés-gyüjtés legsikeresb eszközlésérül. — — Végre tisztelt Társaság! midőn soraink Önök kedves körében — mint reménljük — a' mienkkel hasonló viszhangra fognak találni, ismét egy évet — még pedig hazánkra vonatkozólag nagy jelentékenységű évet jegyez a' történet Muzája az eltünt idők mohlepte sirkövére: — fogadják Önök az uj év hajnalán szíves üdvözletünket, 's forró ohajtásunkat: hogy minden év letüntével közelebb láthassuk hazánk jövendő nagyságát, 's minden uj év hajnalán egy-egy redő enyésszen el elaggodt árva hazánk borús arczáról, hogy — ha majd nagyobbszerű jövő pályánkon találkozandunk, ujjá született hazánk boldogságától lelkesítve szorítsunk baráti jobbot. — — Egyébiránt Önök minél gyakoribb levelezését kikérve maradunk a' tisztelt Társaságnak szíves baráti Az egyetemi magyar társulat tagjai Sebő Gábor mk Főjegyző által. Pesten Télelő 29kén tartott gyülésünkben."[38]

Az Egyetemi Magyar Társaság azonban ebben a formájában már csak egy hónapig munkálkodhatott. Pedig egyik tag indítványára már azt is elhatározták nagy lelkesedéssel, hogy végre a nyilvánosság elé lépnek, s ennek megfelelően elnököt is választanak, és „a' Tagok többsége Schedel Ferencz egyetemi tanár s.a.t. Urat határzá megkéretni az elnöki tisz[t] elvállalása végett."[39] Küldöttséget menesztettek hozzá, amelynek a nevében Kis Károly egy hét múlva tett jelentést: „miszerint t. cz. Schedel Ferencz Ur nem ígérte meg ugyan nyiltan az elnöki hivatal elvállalását; de a' társulatot hozzá viseltető szives jó indulatáról bízonyossá tevé, s egyszersmind megígéré: hogy minden[t] megteend a' társulatnak fensőbb helyről érkezendő jóvá hagyásának kieszközlésére; itt első lépésnek tartá az egyetemi hatóságot a' társulat nevében megkérni, hogy az egyetemi magyar társulat ügyét pártolni szíveskedjenek." Ígérte, hogy az elnökségre vonatkozólag a felsőbb engedélyek megnyerése után nyilatkozik, de az alapszabályokat már most kérte a társaságtól.[40] Kérése nyomán az alapszabályokat megvitatták, s egy módosító és rendszeresítő választ-

[38] PKT ir. A:37. Évszám nem lévén a levélen, tévesen az 1847-beli levelek közé sorozták. Ez a levéltár utolsó levele. Az előtte levőt is (A: 36. Bővebben l. a 334—35. lapon) Sebő írta, de később.

[39] EMT jk. 46/a. 1844. nov. 10. 3. rendes gyűlés.

[40] Uo. 47/b., 48/a. 1844. nov. 17. 4. rendes gyűlés.

mányt küldtek ki, amelynek a jelentését tudomásul vették, s végül intézkedtek, hogy az új alapszabályt eljuttassák Schedelhez.[41] A helyettes elnök beszámolt azután Schedel észrevételeiről, amelyek közül azt nem fogadták el a tagok, hogy az aljegyzői hivatalt törölni kellene. A jegyzőkönyvből nem derül ki, de talán az ellen volt Schedelnek kifogása, hogy az aljegyző mintegy fizetéses alkalmazottja volt a társaságnak. Eközben a bölcsészkari igazgató is tudomást szerezhetett a társaságról, mert a titoknok „elutazván levélben jelenti", hogy a bölcsészkari igazgató a bölcsészhallgató tagok nevét kérte tőle, „és tanácsot kér, mi tévő legyen". A tagok kiküldték a bölcsészkari dékánhoz Nyáry Albertet és Fejér (Vasvári) Pált a tagok névsorával és az alapszabályokkal. Küldetésük eredményéről Nyáry akkor számolt be, amikor az idézett pápai levelet felolvasták. Eszerint a dékán örült, hogy kérés nélkül is leadták az alapszabályokat, „egyszersmind igéretet tőn: hogy ha az alapszabályokat helyeseknek találandja, az egyetemi m.társulatot kegyes pártfogása alá veendi".[42] Január közepén úgy látszott, hogy a társaság ügye jól áll, mert a helyettes elnök jelentette, hogy a nádorhoz és a Helytartótanácshoz címzett kérelemlevél „t.cz.Schedel Ferencz társulatunk fáradhatatlan buzgalmu pártfogója által elkészíttetvén, jelenleg csupán a' tagok sajátkezü aláírása hiányzik". A kérvényt valamennyien aláírták, s egyik tag indítványozta, hogy Schedelhez „a' társulat iránt viseltető szives jóindulatáért, 's fáradhatlan munkásságáért" új küldöttséget menesszenek. A helyettes elnök azonban úgy látta, „hogy 'a fentisztelt Urra nézve mostani körülmények közt kellemetlenné válhatnék illy küldöttségek szüntelen elfogadása", ezért úgy döntöttek, hogy csak az engedély elnyerése után megy ismét küldöttség, amely ismételten felkéri Toldyt elnöknek. Ha az engedély miatt a társaságot valahol felsőbb helyen képviselniük kellene, előre kiküldték „felkiáltás utján" Oroszhegyit, Vásárhelyit és Sebőt.[43] A továbbiakban is azt jelenti a helyettes elnök, „miszerint a' társulat ügyei fensőbb helyen igen kedvező állapotban vannak, miután Nádor ő fensége fölterjesztett kérelmünk legmagasb pártolását megígérni méltóztatott". Még azt is javasolta, hogy mivel a társaság így „nem áll messze nyilványos korszakától", tegyenek előkészületeket nyomtatott évkönyv kiadása ügyében. Erre is választmányt küldtek ki „nyilványos szavazat utján", melynek tagjai Oroszhegyi Józsa, Sebő Gábor, Nyakas Imre, Matolay Etele és Fejér (Vasvári) Pál voltak.[44] Egy hét múlva azonban „Az egyetemi magyar társulat január 26-kán tartott rendes 's utólsó gyülése" címmel azt írják, hogy a jegyzőkönyv hitelesí-

[41] Uo. 48/b., 51/a., 52/a. és 52/b. 1844. nov. 24., dec. 1., dec. 3. és dec. 8.
[42] Uo. 54/a., 55/b. és 56/a., b., 57/a. 1844. dec. 15-i, 22-i és 29-i gyűlés.
[43] Uo. 61/a—63/a. 1845. jan. 12. 12. rendes gyűlés.
[44] Uo. 65/b. 1845. jan. 19. 13. rendes gyűlés.

tése után a helyettes elnök „kimondhatatlan fájdalmasan jelenté", hogy Schedel „Nádor ő fens. hozzá intézett levele következtében" felszólította a küldöttséget és általa a társulatot, „hogy a' n.m. httanácshoz intézett folyamodását önként venné vissza a' társulat, minthogy a' fentisztelt kir. helyttanács a' magy.kir.udv. Cancelláriától 1836 ban kelt két rendbeli parancs következtében semmiféle — a' tanuló ifjuság közt alakult — társulatoknak nyilvános engedelmet nem adhat". A tagokat ez „mélyen szomorítá", hiszen az előző jelentések alapján a társaság „szebb jövendőjét végre közel hivék lenni". Úgy látták, hogy mint iskolai társaság nem dolgozhatnak tovább, s ezért megszűntnek mondták ki a társaságot „bár mindnyájan meg vannak is győződve e társulat czélja és eszközei szentségéről".

„Ámde ha az egyetemi magyar társulat ellenkezik is az iskolai törvényekkel — írják —, mint az irodalmi pályára készülő pesti ifjak magányköre épen nem tartozik az iskolai hatóság alá; mert ha több ifjunak szabad összejőni valamelly magányházban zene, táncz, 's más mulatság végett: végtelen botránykoztató gúny lenne, ha több ifjunak nem lenne szabad összejőni, hogy szavalás saját müveinek felolvasása stb. által mind szellemi tehetségét kifejtse, mind mások értelmi 's szellemi tehetségeinek fejlesztését előmozditsa. — Kimondatott tehát, hogy az egyetemi magyar társulatnak megszünt mindenki tagja lenni: szabad akaratától függ azonban: akar e' vagy nem a' fönemlitett körben társul felvétetni? —"[45] Aláírási ívet adtak ki, tízen mindjárt jelentkeztek is, kikiáltották az Irodalmi Kör megalakulását, elnökké megválasztották Oroszhegyit, s kimondták, hogy vezérfonalul tekintik az Egyetemi Magyar Társulatnál „divatozott gyakorlatot".

„És ezek szerint az Egyetemi magyar társulat pályája mostanra legalább bevégeztetett. Olvassa bárki figyelmesen a' Jegyzőkönyv minden sorát: talál e' benne egyetlen elvet, egyetlen határzatot, mellyet bár czélunkat, bár az eszközöket tekintve, joggal lehetne veszélyesnek, 's törvényellenesnek nevezni." Lehet-e őket hibáztatni, mondják, „ha 1842 ben alakult társulatunk felett 1836 ban még — tehát születése előtt — ketté töré a' kárhoztatás pálczáját az említett két rendbeli Cancelláriai parancsolat? Jegyzette Sebő Gábor Főjegyző."[46]

A kancellária, tudjuk, rövidesen gondoskodott róla, hogy ne csak az 1836-os rendelkezés tiltsa meg az azóta keletkezett társaságokat, hanem ezen a nyáron a tilalmat megújította. Az egyetemi ifjak társasága azonban tovább élt a rendelet ellenére is. A megalakított Irodalmi Körnek csak 1845 őszéről vannak ugyan feljegyzései, de a benne tömörülő ifjak kap-

[45] Uo. 66/a—67/a. 1845. jan. 26. 14. rendes gyűlés.
[46] Uo. 67/a., b.

csolataikat továbbra is ápolták. Az 1845 őszéig rendezett gyűlésekről ezt írják: „Az Irodalmi Kör 1845 dik évi február hó-julius elejéig tartott gyüléseinek naplóját l. az 'Emléklapok' ban."[47] Ez a napló ma még sajnos ismeretlen, így a körnek erről a néhány hónapjáról csupán Különb-féle című kéziratos lapjuknak az első száma és egyetlen levél az emlékünk, melyet Pápára írtak:

„Tisztelt Társaság! Ügyekeztünk Önökhez intézett válaszunkban kifejezni azon legmelegebb rokon érzelmet, mit bennünk a' Tisztelt Társaság testvéri szeretet-ihlette sorai keltének; 's ha e' sorok képesek valának magasztos örömre hevitni keblünk bensejét: mennyivel inkább ragadá meg szivünk hurjait a' legőszintébb barátság 's legmelegebb testvéri szeretet érzelme, — midőn a' tisztelt Társaság egyik tagját Halász Karácsont valánk szerencsések körünkben üdvözölhetni. — — Letüntek már hála az Égnek! a' középkor sötét századai, midőn az egyenetlenség vészangyala lángszárnyakon lebegett a' vallás-felekezetekre szakadt nemzetek testvér-gyilkoló csatái fölött; midőn a' vallás, — mellynek az összes emberiséget egy csendes, boldog családdá kellene olvasztnia — jelszó gyanánt iratott föl véres betükkel a' harczterén küzdő népek zászlaira. Igen a' multnak annyi fenségest 's annyi borzasztó eseményt magában rejtő sirjába tüntek le ez idők, — 's a' zivataros mult ködhomályiból a' felvilágosult ész sugarai lövelnek reánk, és mostan már megtanultuk tisztelni mindenki meggyőződését, mindenki hitét. Egyedül azért hozzuk itt föl e' keserü emlékezetű valláskülönbséget, mert igen fáj azt látnunk és tapasztalnunk, hogy tanuló korunkban már választó falat húzott közénk a' valláskülönbség, melly választó fal az ifjuság legszebb szakában egymástól elkülönözve tart mind addig, miglen a' nyilvános élet terére lépve *idegenek* gyanánt kell megismerkednünk egymással. — — 'S ha e körülmény fájdalmasan hat reánk, itéljék meg Önök: lehet-e nem örvendenünk, midőn a' müvelődés terén minden más rokon czélu társulatok közt először is a' pápai refor. collegiumbeli képző társaság által üdvözölteténk . . . ? lehet e nem kivánnunk ezen baráti viszony továbbrai fentartását, melly köztünk az első levélcsere által jött létre? 's elvégre lehet e nem örvendenünk az alkalmon, hogy a' tisztelt Társaság iránti legmelegebb rokonérzetünk 's testvéri szeretetünk ujabb tanusításaul — körünkbe lépett kedves vendégünket *Halász Karácsont* mint a' *pápai* képző társaság tagját az Irodalmi kör tiszteleti tagjává választhatók meg közakarattal. — Igen az *Irodalmi kör* tiszteleti tagává, — mert hiában küzdénk mi, — mint egyetemi tanulók, — egy a' magyar egyetemben fel-

[47] Uo. 70/a—76/a. Az EMT jk.-ének befejezése után néhány üres lap következik a kéziratos kötetben, majd „Az Irodalmi Kör Jegyzőkönyve 1845/6" felirattal előbb a kör szabályai és tagnévsora, majd néhány őszi gyűlés jegyzőkönyve található.

állítandó társulat eszméjeért; — czélunk szent volt, eszközeit isten 's emberek itélete nem kárhoztathatá; ámde e szót: *társulat* még 1836 ban kelt két rendbeli canc. rendelet számüzé a cath. tanintézetek kebléből; 's mit 1836 ban veszélesnek hittek, ennek veszélességét csaknem egy évtized lefolyta után is hiában kisértők meg az előre haladt kor igényeivel kétségbe hozni. — — Távol van tőlünk keserü kifakadásainkkal tenni kellemetlen hatásuakká levelünk sorait; de kellett még is valamit mondanunk, nehogy némellyek ujolag bennünk véljék rejleni okát, hogy mind eddig az egyetemi ifjuság körében illy czélu társulat nem keletkezett, és ha keletkezett is, néhány havi tengődése után erőtlenül tünt le a' feledés tengerébe. Ámde mit — mint egyetemi tanulók — nem létesithettünk, ha le kelle is mondanunk az egyetemi társulat talán bitorlott czimérül: — mint a' közösen szeretett hazának ifju polgárai állhatatosan megmaradtunk szentnek hitt 's sem isten sem emberek előtt nem kárhoztatható meggyőződésünk mellett: hogy ha vállainkat összevetve az ész fegyverével ohajtjuk hazánk hajdani dicsőségét ujra kiküzdeni, 's ha nem akarunk kudarczot vallani a' nyilványos élet küzdhomokán — 's ha keblünk magasztos érzelmit tetté akarjuk teremteni, — akkor az iskolai tanulmányokon kivül szünóráinkban sokat — oh igen sokat! — kell gyakorlani szellemi tehetségeinket, hogy — mint most nevezni szoktak — a' 'hon reményei' dicső nevezetének gunyává ne váljunk. — — És e meggyőződést tartva szemünk előtt habár önkényt lemondánk is az 'egyetemi mgyar társulat' czimérül; de azonnal ujabb magány-körbe alakulva kettőztetett erővel iparkodunk megközelítni czélunkat. — Ámde ne hidje a' tisztelt Társaság, hogy Önöknek az egyetemi társulatnak nyujtott jobbját hidegen taszíthatná vissza az Irodalmi kör, mert az egyetemi társulat csak czimét változtatá meg, — kitört öröm érzettel ragadjuk meg e baráti jobbot és a' legforróbb barátság s rokon érzelem hangján szólunk önökhez: tartsák szives emlékezetökben 's folytonos barátságukban az egyetemi m. társulatból alakult 'Irodalmi kört'. Pesten az 'Irodalmi kör' tavaszelő 30kán tartott gyüléséből. Az Irodalmi kör nevében: Sebő Gábor jegyző mk."[48]

A Külömb-féle cimű kéziratos lap első (és talán utolsó) száma is ekkor keletkezett, 1845. ápr. 10-i dátum olvasható rajta, s az, hogy az Irodalmi Köré. Benne többek közt Vasvári (Fejér) Pál nyelvészeti dolgozata található . . . j . . . l. aláírással. Szerkesztője Drescher (Békey) István.[49]

1845. október 12-én hívták össze ismét a június 29-én eloszlott kört. Egy belépni szándékozó hallgató megkérdezte, hogy a kör iránya tudo-

[48] PKT ir. A:36.
[49] L. a 642. lapon.

mányos lesz-e vagy szépirodalmi. Válaszul felolvasták a szabályzatból, hogy „egyedül a' politikai és vallási ügyek fejtegetése záratik ki", de a kérdező „a' politika kizáratását legkevésbbé sem helyeselvén heves vitákra adott alkalmat", végül a többség a veszélyre, s alapismereteik hiányára hivatkozva, amely nélkül nem tudnak „józanul politizálni", a régi szabályt érvényesnek mondta ki.[50] Ezután tartották meg a tisztújító gyűlést, amelyen elnökké Matolay Etelét, főjegyzővé Sebő Gábort, aljegyzővé Bloksay Istvánt választották meg. Létrehoztak egy bíráló választmányt is, mégpedig, miután a kört szakosztályokra bontották, külön bírálója volt a tíz tagú szépirodalmi osztálynak (Békásy és Gajzágó), a három tagú bölcseleti osztálynak (Funták Sándor) és a két-két tagú nyelvészeti és történeti osztálynak (Matolay és Nyáry). Első rendes gyűlésükön a társaság szállásáról intézkedtek, a Wenckheim ház második emeletén szereztek szobát. Ezen a gyűlésen olvasta fel Fejér (Vasvári) Pál nyelvészeti dolgozatát. „Értekező szabatos 's kerekded előadását gyönyörrel hallgaták végig a' jelenvoltak" — írták a jegyzőkönyvbe. Ugyanakkor felolvasta Árpád sírja című „jeles költeményét" is.[51] A következő gyűlésen már arról volt szó, hogy érdemes-e a kört „tengődő állapotjában fentartani". Elhatározták még, hogy székfoglaló értekezéseket kell mondaniuk a tagoknak, a kiadandó emlékkönyv terve „boldogabb időkre halasztaték". A gyűlés végén összeszólalkoztak, aminek az eredményeképpen Sebő Gábor főjegyzői tisztéről lemondott. Ezeket a gyűléseket az elnök távollétében rendezték, így a következő gyűlésen is, amelyet valóban már más kézírással írtak be a könyvbe, az aljegyző jelentette be Sebő lemondását, s a társaság „egy évi ernyedetlen hivatalviseléséért tiszteletet szavaz" neki, s kifejezte reményét, hogy Sebő tagja marad továbbra is a társaságnak. Ugyanakkor még elhatározták, hogy hetenként kétszer tartják a gyűléseket, de a jegyzőkönyvbe

[50] EMT jk. 77/a. 1845. okt. 12. Ezzel az alapszabállyal már korábban is összeütköztek. 1844. dec. 1-én (jk. 52/a) írják, hogy a helyettes elnök a gyűlés tárgysorozatában „egy politikai jelentőségű szavalmányt" fedez fel, s az alapszabályra hivatkozva „a' fönemlített szavalmány ellen hivatalánál fogva óvást tesz". Hosszú vita után megállapodnak, hogy minden munkát és szavalatot be kell jelenteni engedélyezés végett a „tárgyvizsgáló választmánynak" a társaságban való fellépés előtt, „azonban e rendelet alól minden sajtó utján közrejött művek kivétetnek".

[51] Uo. 78/b. 1845. okt. 16-án volt a tisztválasztó gyűlés, 19-én (79/b) az első rendes gyűlés. *Thallóczy* (i. m.) szerint a Trattner-Károlyi házban kaptak ingyen helyiséget. Abban is ellentmond a jegyzőkönyvnek, hogy Vasvárit bíráló tagnak mondja, holott a választáson nem szerepel a neve, sőt a tagnévsorban sem találjuk, bár, mint láttuk, részt vett a Kör életében.

már csak a negyedik rendes gyűlés címét írták be, a vaskos kötet többi lapja üres.[52]

1845 novemberéből ismerjük még Egyveleg című kéziratos lapjuk három számát. Ezt is Békey szerkesztette.[53]

Békey István kéziratos lapjaiból értesülünk arról is, hogy 1847 elején az EGRI jogakadémián létesült társaság, de hogy meddig állott fenn, az nem derül ki. Korány című lapjukból, amelynek kilenc számát 1847. március 27-étől május 22-ig írták. Címén ez olvasható: „Szép Literaturai magán lap. Kiadja: a' másod évi Jogászok magyar Társulata nevében: Békey István."[54]

A PESTI egyetemi társaság életéből több kéziratos emlék nem ismeretes. Lehet, hogy a betiltó rendelet miatt egy ideig nem is gyűlésezett az ifjúság. Nyáry Albert azonban, akinek a neve sűrűn előfordul az eddig ismertetett jegyzőkönyvekben, 1848-ban *A' magyar forradalom napjai* című írásában úgy beszél erről a társaságról (illetve ennek bizonyára egyenes folytatásáról), mint a forradalom előkészítőjéről. Szerinte 1847. dec. 6-án „többen a helybeli ifjuság közül öszveáltak, hogy egy társulatot állitsanak fel. Ezen társulatnak czélja volt, a' viszonyos eszmecserék, értekezések, 's más egyéb szellemi működések által kipótolni azt, mit az iskolai élet vagy egészen elhanyagolt, vagy tán épen egészen viszszásan iparkodott a' tanulóval elhitetni. E' társulat szerkezete a' legszabadelvübb alapszabályokra lön épitve. A' tagok nem valának semmiképen is lekötve, tagja volt e' társulatnak 's müködhetett abban mindenki, ki abban megjelent."[55] Elmondja, hogy a *Jelenkor* szerkesztőségének kiadói hivatalszobájában hetenként kétszer kedden és csütörtökön voltak az összejöveteleik, „midőn a' tanuló ifjuság nem volt az iskolai délutáni órákkal elfoglalva... A' zsarnokság ezen összejövetel ellen is felemelé pálczáját, de a' fenyegetés, a' kémek az erélyes ifjuságot önkiképeztetésétől vissza nem rettenték. A' látogatók száma mindinkább kezdett növekedni, 's végre azon csekély társulat, mi elébb csak egynehány egyénből állott, olly fontosságra emelkedett, hogy a' hirlapok is kezdének arról emlékezni... A vitatandó tárgyak korszerű politicai kérdések körül forogtak." Később, helyszűke miatt áttették gyűléseiket a Fillinger kávéházba (Pilvax). „Ez fontos lépés volt; a' forradalomnak

[52] Uo. 80/b—82/a. 1845. okt. 23., okt. 26. és okt. 30.

[53] L. a 642. lapon.

[54] L. a 642. lapon.

[55] *Nyári Albert:* A' magyar forradalom napjai. Pest 1848. 13. Lehetségesnek tartom, hogy *Nyári* (esetleg sajtóhiba miatt) túl későre datálja az alakulást, hiszen amit a társaságról leír, arra három hónap nagyon kevés lett volna.

első lépése!" – mondja Nyáry. „Ha beléptél volna esténként ezen kávéházba, azt vélted volna, hogy parlamentbe léptél. Az ifjuságnak értelmes tagjait láttad volna ott hosszu asztalok mellett ülve, a' világ napi eseményeiről eszmélkedni, a' hirlapok előolvastattak és ők környezve valának a' népnek százaitól. A' kávéház a' szabadság templomává vált, mellybe a' lelkes ifjuság a' szabadság Istenének járt áldozni."[56]

[56] Uo. 13—14.

A TÁRSASÁGOK TAGJAI A FORRADALOMBAN

1848—1849

Igaz, hogy a társaságok többsége a márciusi forradalmat megelőző években már szünetelt a betiltás következtében, de említettem azt is, hogy a pápai Képzőtársaság mintegy jelképesen 1848. március 15-én tartott gyűlését jegyezte be utolsóként a jegyzőkönyvbe; a soproni diákok külön kis helyi forradalmáról a soproni Magyar Társaság jegyzőkönyve ad számot; s ha a debreceni Olvasó Egyesület jegyzőkönyvében a nagy eseményekről nincs is szó, tudjuk, hogy a szintén fennálló debreceni társaság ifjúsága sem maradt közömbös a forradalom napjaiban; az egyetemi társaság forradalmasító szerepéről pedig Nyáry Albert idézett szavai tanúskodnak. Bízvást elmondhatjuk tehát, hogy ezek a társaságok a magyar polgári átalakulás, a márciusi forradalom és a szabadságharc számára neveltek bátor harcosokat, hős honvédeket. Az a munka, amely több mint fél évszázadon keresztül hol nagyobb buzgalommal, hol akadozva folyt ezekben a társaságokban, a március 15-i forradalom előkészítése volt. A márciusi ifjúság és a honvédsereg hősei sorában természetesen elsősorban a negyvenes évek társasági tagjainak a nevével találkozhatunk, de vannak többen az idősebb nemzedékekből is, akik felelős szerepet töltöttek be 1848/49-ben, hűen azokhoz az eszmékhez, amelyek a reformkor elején társaságokba tömörítették őket. Nem állíthatjuk, hogy ezekben a társaságokban csak a forradalom és a szabadságharc hősei nevelkedtek. Találkozhatunk olyanokkal is a tagok közt, akik konzervatív, reakciós vagy esetleg éppen hazaáruló magatartásukkal tették nevüket emlékezetessé, de ez elenyésző kisebbség azok mellett, akik a forradalom vezérkarában vagy a harctereken 1848/49 nagy haladó céljaiért küzdöttek.

A március 15-i *forradalmi ifjúság* élén ott áll *Petőfi Sándor*, akit egy egész sereg társaság mondhat a magáénak, s akinek a forradalomban és a szabadságharcban vitt szerepe közismert. — Ott van mellette *Vasvári (Fejér) Pál*, aki az Egyetemi Magyar Társaság kiemelkedő tagja volt. A felelős kormány megalakulása után titkár a pénzügyminiszter mellett, Kossuthnak több ízben futára is. 1849 elején szabadcsapatot

verbuvál, s azt őrnagyi rangban vezeti az erdélyi harcokban. A gyalui havasokban hal hősi halált. — Az Egyetemi Magyar Társaságból ott van a vezetők közt *Nyáry Albert* is. A harc megindulása után a Sándor-gyalogezredbe lép, 1849-ig főhadnagyként Kossuth mellett hadsegéd, bátorságáért kitüntetésben részesül. Az üldözések elől Olaszországba menekül, ahol Garibaldi magyar légiójában harcol. — *Oroszhegyi Szabó Józsa*, az egyetemi társaság elnöke előbb fogalmazó Eötvös minisztériumában, majd táborba száll mint hadi orvos. Guerilla csapatot szervez, s 1848 végén már annak őrnagya. Világos után halálra ítélik, majd tíz év börtönre változtatják az ítéletet. Josephstadtból 1856 végén szabadul. — *Jókai Mór*, a pápai Képzőtársaság egykori tagja *Irinyi Józsefel*, a debreceni Egyesület alapító tagjával fogalmazza a híres 12 pontot. Jókai tollával harcol a szabadságharc idején, többször teljesít kormány-megbízásokat. Az üldöztetésektől csak a komáromi menlevél menti meg. Irinyi a népképviseleti országgyűlésen Bihar megye radikális képviselője. 1848 őszén kormánybiztos, azután diplomáciai megbízott Teleki László mellett Párizsban, 1849 májusában hazatér, és a Radical Párt tagja. A szabadságharc bukása után halálra ítélik, végül kegyelmet kap. — Vezető szerepet játszik *Irányi Dániel*, az eperjesi társaság kimagasló vezetője. Az országgyűlésen Pest megye radikális képviselője lesz 1848-ban, ősszel Sáros megye kormánybiztosa, s az egyik honvédsereg élelmezési biztosa. 1849 tavaszán a radikális lap szerkesztője, a Radical Párt tagja. A bukás után emigrál, 1851-ben in contumatiam halálra ítélik. — *Bulyovszky Gyula* előbb a pesti evangélikus líceum társaságában, majd a debreceniben tölt be tisztségeket, a forradalom után a belügyminisztérium egyik tisztviselője. — Ismert nevű tagja a forradalomnak *Dobsa Lajos*, aki szintén a debreceni társaság tagja volt. 1849 elején szabadcsapatot szervez, ennek a parancsnoka századosi rangban. Világos után fél évig raboskodik. — *Emődy Dániel*, a Pesti Hírlap belmunkatársa, Petőfi barátja részt vesz a harcokban, Kossuth megbízottja a román kormánnyal folytatandó tárgyalásokban, 1849-ben a Hivatalos Közlöny felelős szerkesztője. A bukás után elveszik ügyvédi diplomáját, s csak 1852-ben nyeri vissza. — A pápai Képzőtársaság nevelte a forradalom résztvevői közül *Hamar Dánielt*. Előbb nemzetőrként, majd tüzérhadnagyként harcol a szabadságharcban, utána rövidebb fogságot szenved. — Nagyenyedről kerül a forradalmi ifjúság pesti baráti körébe *Sükei Károly*. Perczel Mór seregében honvéd a szabadságharc alatt. — A pesti ifjúság forradalmi mozgalmaiban fontos szerepet visz *Korányi Frigyes* is: tagja a március 19-i pozsonyi küldöttségnek, és az unió elfogadása alkalmából részt vesz a kolozsvári küldöttségben is. A szabadságharcban alorvos a Szabolcs megyei önkéntes zászlóaljban. Emiatt Világos után sok zaklatás éri, pl. kitiltják Bécsből 1852-ben,

ahol sebészetet tanul. — A pesti mozgalom szereplője *Gaal Ernő* is. Alig van a márciusi ifjúság emlegetett nevű tagjai között néhány, akinek nem tudunk társasági tagságáról (Degré, Vidacs, Vajda, Lukács), de ha a pesti egyetemi társaság jegyzőkönyvek nélkül tovább munkálkodott, akkor talán ők is részt vettek benne.

Bőven van adatunk olyan társasági tagokról is, akik a március 15-i forradalomban nem vittek vezető szerepet, de feljegyezték róluk, hogy politikai, államigazgatási vagy katonai poszton részesei voltak 1848/49-nek. Lássuk sorra a társaságokat és a neveket.[1]

A SOPRONI Magyar Társaság tagjai közül: *Balassa János* a pesti közb. választmány tagja a forradalom után. Az oktatásügyi minisztérium tanácsosa, majd az orvostudományi egyetem igazgatója. A tábori orvosi tanfolyam igazgatójaként kapcsolódik be a szabadságharcba, ezért két hónapig raboskodnia kell.[2] — *Berzsenyi Farkas*, Dániel fia 1849-ben Somogy megye alispánja, emiatt fogságot szenved. — *Dienes Lajos* a szabadságharcban honvédhadnagy, 1849-ben „Köztársasági ima a magyarok istenéhez" című munkája jelenik meg, 1852-ig börtönben ül. — *Edvi Illés László* orvos is részt vesz a szabadságharcban, utána egy ideig bujdosik. — *Haubner Mátyás* az evangélikus püspöki székben Kis János utóda. 1848-ban körlevélben figyelmezteti híveit hazafiúi kötelességükre. Ezért és a haditörvényszék előtti bátor hitvallásáért hat évi várfogságra ítélik. Másfél év múlva kegyelemmel szabadul Kufsteinből. — *Kis Sándor* honvédszázados, Buda ostrománál kitüntetik. — *Lumnitzer Sándor* a szabadságharcban zászlóalj főorvos, majd igazgató törzsorvos. Számos ütközetben vesz részt, Aradra internálják, és besorozzák betegápolóként az osztrák hadseregbe. — *Major Pál*, a „deákkúti vármegye" megalapítója, Kossuth Pesti Hírlapjának munkatársa. — *Mesterházy István* nemzetőri őrnagy, a Heves megyei lovas nemzetőrség parancsnoka, a tiszai átkelőhelyekért folyó harcokban tünteti ki magát 1849 elején, rövidesen alezredes, majd ezredes lesz, az első huszárezred parancsnoka. Előbb halálra, majd 18 évi várfogságra ítélik, 1853-ban szabadul. — *Müllner Mátyás*

[1] Ebben az összeállításban nem törekedhettem megközelítőleg sem teljességre. Egyrészt a társaságok tagnévsorai sem teljesek, másrészt az ott szereplő nevek közül sokról semmilyen életrajzi adat nincs az ismertebb forrásmunkákban. Hosszú kutatást igényelne tehát csak a meglevő tagnévsorok szereplőinek felkutatása is. Az itt következő adatokat Szinnyei munkájából és *Spira György:* A magyar forradalom története 1848—49-ben (Bp. 1960) című munkából vettem. A pápai diákhonvédekre vonatkozó forrásokat l. külön jegyzetben. Néhány eperjesi diák 48-as szerepéről Haan kéziratos naplójából szereztem adatokat.

[2] Az itt felsoroltak fontosabb életrajzi adatait a források megjelölésével együtt a tagnévsorokban közlöm, itt csak 1848/49-es szereplésüket és ennek következményeit említem.

nemzetőrként harcol a szabadságharcban. — *Nagy Imre* országgyűlési írnok, 1848/49-ben megyei tisztviselő, és részt vesz a harcokban is. — *Noszlopy Antal* a Somogy megyei népfelkelés vezetője, a szabadságharc után évekig bujdosik, 1852-ben in contumatiam halálra ítélik. — *Pákh Károly* a szabadságharcban önkéntes, majd honvéd. Világosról betegen tér haza, 1850-ben mégis besorozzák az osztrák hadseregbe, majd egy forradalmi költemény leírása miatt várfogságra ítélik. 1852 augusztusáig Olmützben raboskodik. — *Sass István* tábori orvosként vesz részt a szabadságharcban. — *Székács József* a szabadságharc melletti kiállásáért Világos után katonai törvényszék elé kerül. — *Székács Pál* 1848/49-ben honvédkapitány. — *Szilvásy Márton* Bem zászlója alatt küzd mint főhadnagy. — *Tatay István* 1848/49-ben határbiztos Kismarton környékén. A forradalom alatti magatartása miatt állásából elbocsátják, bujdosni kényszerül. — *Zsivora György* az első felelős kormánynál ügyész.

A POZSONYI Magyar Társaság tagjai közül *Bolemann Adolf* 1848/49-ben honvédszázados. — *Koszta György* honvédfőhadnagy. — *Kovács Pál*, a győri Hazánk című lap szerkesztője magatartásáért a szabadságharc után egy ideig börtönt szenved. — *Radvánszky Antal* ellenzéki politikus, a szabadságharc alatt Zólyom megye főispánja, ezért Haynau perbefogja, de bizonyítékok híján felmentik. — *Ráday Gedeon* ellenzéki képviselő, szónoklatai miatt már a harmincas évek végén hűtlenségi pörbe fogják. Lelkes híve Kossuthnak, 1848-ban nógrádi főispán. Világos után bujdosik, két év várfogságra ítélik, majd kegyelmet kap. — *Sárkány József* előbb Kossuth mellett dolgozik, majd Aulich tábornok hadbírójaként szerepel. Saját kérésére századosként részt vesz a harcokban, sebet kap, és őrnaggyá léptetik elő. — *Simon Endre* honvédfőhadnagy. — *Szeberényi Andor* 1849-ben a debreceni hivatalos lapnál, a Közlönynél dolgozik.

A SELMECI társasági tagok közt is van néhány, akinek tudunk szabadságharc alatti szerepléséről. *Breznyik János* tanárelnököt a szabadságharc után évekre megfosztják állásától, csak 1858-ban foglalhatja el ismét katedráját. — *Horváth Sámuel*, alapítótag, békéscsanádi főesperes a szabadságharc után egy ideig bujdosik hazafias magatartása miatt. Nyomtatásban megjelent 1849. március 15-én mondott hazafias beszéde magyar és szlovák nyelven. — *Jancsovics Pál* 1848-ban Szemere megbízásából az országgyűlési naplót szerkeszti, emiatt elveszti ügyvédi oklevelét. — *Szeberényi Lajos* 1848-ban Kossuth Hírlapjának a munkatársa és a Népbarát szlovák kiadásának a szerkesztője, ezért internál-

ják és rendőri felügyelet alá helyezik. — *Sztehló András* evangélikus főesperes a szabadságharc alatti buzdító beszédei miatt üldöztetést szenved.

Az EPERJESI társaság nevesebb tagjai közül Irányit a márciusi ifjúság soraiban említettük. *Bánó József* 1848-ban Sáros megye másodalispánja, részt vesz a harcokban is. — *Duka Tivadar* Görgey titkára és hadsegéde, a bukás után Türr Istvánnal Londonba távozik, emigrációban hal meg. — *Gömöry Frigyes* honvédszázados, a schwechati csatában életveszélyes sebet kap. 1848/49-ben több lelkesítő költeményt és tábori leveleket jelentet meg a lapokban. Munkái közt van egy 4000 példányban nyomtatott költeménye: „Mit kíván a magyar nemzet? Legyen béke, szabadság, egyetértés. Magyarázata a 12 pontnak. A köznép számára írta a sajtószabadság 6. napján 1848." — *Görgey Kornél*, Artúr öccse, honvédtábornok. — *Greguss Ágost* 1848-ban képviselőjelölt, részt vesz a fegyveres harcokban, egy ideig álnéven rejtőzködik Szarvas környékén. Elfogják és tíz hónapot börtönben tölt. — *Greguss Gyula*, az öccse az elsők közt áll be honvédtüzérnek, végigharcolja Schwechattól az összes csatát, az utolsók közt vonul ki Pestről ágyúival, a temesvári csatában fogságba esik, de megszökik, bátyja ad neki menedéket Szarvason. Évekig zaklatják, még 1854-ben is elfogják. — *Haan Lajos* önkéntes nemzetőrként vesz részt a szabadságharcban. 1849-ben a függetlenségi nyilatkozatot szlovák nyelvre fordítja és kinyomatja. — *Henszlman Imre*, barátja, Pulszky mellett a külügyminisztériumban tevékenykedik. Mikor Windischgrätz elfoglalja Bécset, elfogják, és csak 49 nyarán szabadul. — *Kerényi Frigyes* is részt vesz önkéntesként a szabadságharcban, a bukás után Amerikába emigrál, s ott öngyilkos lesz. — *Lisznyai Kálmán* 1848-ban tagja Pest küldötteként a Kolozsvárra utazó küldöttségnek, amely az unió kimondásánál jelen van. Az Egyenlőségi Klubnak választmányi tagja. Előbb közhuszár egy székely ezredben, a kápolnai csata után Görgey mellé kerül kapitányi, majd őrnagyi rangban. Világos után osztrák gyalogezredbe sorolják közlegényként, két évig Tirolban szolgál. — *Máday Károly* tevékenyen részt vesz a szabadságharcban, az elfogatás elől hosszú ideig a Szepességben bujkál. 1859-ben ő fogalmazza és nyomatja ki a pátens elleni első tiltakozó evangélikus egyházkerületi határozatot, ezért börtönre ítélik. — *Móricz Antal* 1848/49-ben országgyűlési követ, beszédei jelennek meg a Közlönyben. — *Pulszky Ferenc* ellenzéki politikus, az első felelős kormányban előbb Kossuth pénzügyi államtitkára, majd külügyi államtitkár. 1849-től londoni magyar követ, ahonnan a szabadságharc bukása után Kossuth kísérőjeként Amerikába megy, majd részt vesz a franciákkal folytatott tárgyaláson is. 1852-ben in contumatiam ha-

lálra ítélik, hazatérve Eötvös közbenjárására kap amnesztiát. — *Riskó Ignác* 1848/49-ben országgyűlési képviselő, utána egy ideig fogságban van. — *Ruttkay Emil* önkéntesként harcol a szabadságharcban. — *Sárosy Gyula* 1848/49-ben kormánybiztos, Kossuth bizalmas barátja. Az Arany trombitát is Kossuth szorgalmazására fejezi be. Világos után a Lipcsében újra kinyomatott Arany trombitát becsempészteti az országba, maga üldözői elől hosszú ideig bujdosik, csak 1852-ben fogják el árulás következtében. Kötél általi halálra ítélik, majd kegyelemből életfogytiglani börtönre. 1855-ben szabadul, de 1859-ben Krinolin című verséért ismét két évre ítélik. — *Szakál Lajos* 1848/49-ben Békés megye főjegyzője. — *Szilvágyi Józsefről* írja egykori diáktársa, Haan Lajos: „A' forradalom ezt is magával sodorta. Mint nemzetőr a' Schlick elleni harczban a' kassai hegyen részt vett 's azóta nem látta senki. Valószínüleg ott veszett az ütközetben." — *Vahot Imrét* is elfogják Világos után a forradalom alatti magatartása miatt. — *Vachott Sándor* 1848 őszén szolgálatot vállal a kormánynál. Lelkes híve Kossuthnak, a szabadságharc után egy ideig Sárosyt rejtegeti. 1852-ben elfogják, néhány hónap múlva szabadul a Neugebäudeből elborult elmével. — *Vandrák Andrásról*, a társaság alapító tagjáról és tanárelnökéről olvashatjuk az iskola történetében: „A főiskolai hallgatók, Vandrákkal élükön, résztvesznek a szabadságharcban."

A KÉSMÁRKI társaság tagjai közül csak néhánynak a nevét ismerjük. *Hunfalvy János* tagja volt az eperjesi társaságnak is. Részt vesz a szabadságharcban, utána két hónapig fogságot szenved. — Bátyja, *Hunfalvy Pál* a szabadságharc alatt képviselő. — Az ő tanítványuk Késmárkon *Podmaniczky Frigyes*, korábban a pesti evangélikus iskola társaságának vezetőségi tagja. Végigküzdi a szabadságharcot, emiatt egy ideig az osztrák hadseregben kell katonáskodnia.

A PESTI evangélikus líceum társaságának másik vezetőjével, Bulyovszkyval, s e társaság tagjai közül még Gaallal már a márciusi ifjak között találkoztunk. A társaság kiemelkedő tagja, *Falk Miksa* haladó szellemű cikkeket ír német lapokba. Széchenyi bizalmasa, üldözést, fogságot szenved. — *Hoffmann Károly* 1849-ben németre fordít egy magyar hazafias verset, emiatt két évet kell a königgrätzi börtönben töltenie. — *Lichtenstein Ferenc* 1848-ban önkéntesként vesz részt a szabadságharcban. Kormányfutár, részben itthon, részben külföldön teljesít titkos küldetéseket. Világos után Aradon fogoly, de megmenekül, és Berlinbe megy. Osztrákellenes cikkei miatt a bécsi kormány kiadatását követeli, ezért Angliába távozik. 1861 után tér haza. — *Márton Ferenc*, a későbbi *Abonyi Lajos* író 15 éves korában nemzetőrként harcol a sza-

badságharcban. — *Richter Gusztáv* is 48-as honvéd a társaság tagjai közül. — Hasonlóképpen *Schwarz Ede,* aki ki is tünteti magát a harcokban. — *Tavassy Lajos* tanárelnök honvédszázadosként vesz részt a szabadságharcban, ezért besorozzák közlegénynek, és Olaszországba hurcolják.

A DEBRECENI társaságnak több tagját felsoroltuk már a márciusi ifjúság vezetői közt (Irinyi, Emődy, Dobsa), de sokan vannak még, akiknek szabadságharcos szerepéről találhatunk adatokat. *Bangó Péter* előbb szerkeszti és kiadja az Arad című politikai lapot. 1848 júliusától szeptemberéig honvéd, majd Kovács Ágoston kormánybiztos titkára. Kötél általi halálra ítélik, de kegyelmet nyer. — *Bloch (Ballagi) Károly* honvédfőhadnagy, Buda ostrománál megsebesül. — *Csengery Antal* centralista politikus, 1848 végéig a Pesti Hírlap főszerkesztője. A kormányt követi Debrecenbe, de mint általában a centralisták, ekkor már békepárti. 1849 augusztusában válik meg a kormánytól Aradon, s egy ideig bujdosnia kell. — *Dobay János* 1848/49-ben honvéd, majd öt évig bujdosik. — *Gobóczy Károly* 1848-ban a 9. veressapkás honvédzászlóaljba lép. Őrmesterként kerül osztrák fogságba. — *Gyárfás István* a jászkun kerületek honvédcsapatainak a szervezésében vesz részt, rögtönítélő törvényszékek tagja, ezért 1850-ig bujdosnia kell, végül felmentik. — *Hajdu Lajos*t a szabadságharc alatt írt cikkeiért elfogják és a pesti Újépületben kötél általi halálra ítélik, amit aztán húsz évi vasban töltendő várfogságra változtatnak. Olmützben és Josephstadtban tölti fogságát, 1856-ban szabadul kegyelem útján. — *Hatvany Gábor* kiadja 1848-ban a Szabadsajtói emlényt Debrecenben. — *Hatvany Imre* az Egyenlőségi Társulat tagja. 1849 februárjában Bihar megyében szabadcsapatot szervez, annak a vezetőjeként a román felkelők ellen harcol. Világos után emigrál, de 1850-ben hazaküldik elégületlenség szítására és egy esetleges felkelés előkészítésére. Elfogják, s a kínvallatások elől 1856-ban éhhalálba menekül. — *Imre Sándor*nak cikkei jelennek meg 1848-ban Kossuth Hírlapjában. — *Irinyi János*t a kormány 1848-ban az állami gyárak főfelügyelőjévé nevezi ki. 1849-ben a nagyváradi lőporgyárnál és ágyúöntödénél dolgozik, ezért bujdosnia kell. Néhány hónapot börtönben is tölt. — *Karika János* 1848-ban Kecskemét egyik képviselője, ezért négy évi börtönre ítélik. — *Kiss Lajos* 1848/49-ben a debreceni lovas nemzetőrök kapitánya, Bem táborában honvédtiszt. — *Kiss Sándor* a szabadságharcban mint Bem hadsegéde szerepel. — *Kuthy Lajos*t már a Lovassy-perben öt hónapig börtönben tartják. Később Batthyány Lajos titkára. — *Molnár György* 1848/49-ben képviselő, majd kormánybiztos. — *Révész Imre* 1848. március 19-én a debreceni forradalmi ifjúság irányítója. — *Szabó Károly* önkéntes nemzetőr-főhadnagy

a bánáti harcokban. Különösen kitünteti magát Szenttamás ostrománál. — *Szanka József* a szabadságharc alatt az Alföldi Hírlap szerkesztője. Világos után száz kancsuka ütéssel büntetik, az ügyvédi gyakorlattól eltiltják. — *Székely József* előbb fogalmazó Szemere minisztériumában, később honvédszázados. — *Szőke János* az erdélyi hadseregben harcol honvédként. — *Szőnyi Pál* 1848/49-ben tanácsos a közoktatásügyi minisztériumban. (Mint láttuk, ő írta alá a társaságokra vonatkozó, Bécsből ekkor átküldött iratcsomó megjegyzését.) — *Tóth Endre* a borsodi önkéntes honvédcsapat tagja, Világos után bujdosnia kell. — *Török József* a szabadságharc alatt a debreceni tábori kórházakban dolgozik mint főorvos, majd miniszteri tanácsos lesz. — *Vajay Károly* részt vesz az országgyűlési ifjúság mozgalmaiban, a szabadságharcban főhadnagy, Világos után bujdosik. Elfogják, és hosszabb ideig raboskodik. Kiszabadulása után eltiltják az ügyvédi gyakorlattól.

A SÁROSPATAKI társaság tagjai közül *Asztalos Pál* Máramaros ellenzéki követe 1844-től, részt vesz a 48-as országgyűlésen is liberális képviselőként, 1848. szept. 15-én kormánybiztosként Perczellel együtt a honvédseregekhez megy, ők viszik keresztül, hogy a magyar sereg szembeszálljon Jellasiccsal. 1848 végétől Erdélyben kormánybiztos haláláig. — *Csider Károly* a Március Tizenötödike belmunkatársa. — *Dobrossy Istvánt* a kormány megbízza a szabadságharc történetének megírásával, korábban Kossuth Országgyűlési Tudósításainak munkatársa, kiadja Kölcsey Országgyűlési naplóját. — *Erdélyi János* 1848/49-ben a Nemzeti Színház igazgatója. — *Gondol Dániel* 1848-ban belügyminiszteri fogalmazó, Világos után hosszabb ideig bujdosik. — *Jakabfalvy Gyula* honvédtüzérként harcol a szabadságharcban és megsebesül. — *Kazinczy Gábor* képviselő 1848-ban, s csak nagy nehezen kap amnesztiát. — *Károlyi István* a szabadságharc alatti szereplése miatt egy ideig bujdosni kénytelen. — *Kis Áron* a Szatmár megyei önkéntes honvédcsapat tábori lelkésze. — *Orbán József* 1848-ban mint miskolci tanár indul önkéntesként a harctérre. — *Papp Endre* 1848-ban közoktatásügyi tanácsos és országgyűlési követ. — *Pataki Pál* a szabadságharc alatt főhadnagy. — *Palkovics Antal* 1848-ban guerilla csapatot szervez, annak az élén vesz részt a küzdelemben. Nevét ekkor változtatja Pálkövire. A szabadságharc után a kormány közbelépésére a történelmi tanszékről másik tanszékre kell távoznia. — *Szemere Bertalan* a Batthyány-kormány belügyminisztere, később miniszterelnök. Az emigráció évei alatt anyagilag, szellemileg megrokkan. Kegyelmet kap és hazatér, itthon hal meg elborult elmével. — *Tompa Mihály* a szabadságharc alatt tábori lelkész. — *Vay Károly* 1848/49-es honvédőrnagy. — *Warga János* forradalmi szellemű tankönyvét a szabadságharc után rendeletileg betiltják.

A már tárgyalt iskolák diákjai is bizonyára „önként odahagyják", „fegyverért esengve" ezekben a napokban „az iskola padját", de a PÁPAI diákoknak csoportos harctérre indulását a kollégium történetírói meg is örökítették.[3] A lelkes ifjúság vezérei abból a Képzőtársaságból kerültek ki, amelynek egykori buzgó, ekkor már tiszteleti tagjait, Petőfit, Jókait, Hamart a márciusi forradalmi ifjúság élén említettük. 1848 május végén harminc főnyi diákcsoport indult Pestre honvédnek, amelyet később több hasonló csoport követett. Az első csapat tagjai búcsúestet is rendeztek, ahol lelkesítő szónoklatok hangzottak el. Másnap *Bocsor István* szeretett professzoruk háza elé vonultak zeneszóval, aki még ebben az évben Enying követje lett az országgyűlésen. Üdvözlő és búcsúbeszédükre Bocsor is lelkesítő szavakkal válaszolt, többek között ezt mondotta: „Önök a hazáért harcolni indulnak, s ha önök nem azt tennék, amit tesznek, mint kárbaveszett munkát, széttépném irataimat s darabokra törném katedrámat, mint tanári működésem hitvány emlékét s írásaimmal együtt elhamvasztanám." A lelkes professzor kezet szorított tanítványaival, és úgy bocsátotta őket útjukra. Pestről először Lombardiába akarta küldeni őket a kormány, de ez nem tetszett a diákoknak, s kérték, hogy hadd mehessenek a déli harctérre. Kérésük teljesült, és Damjanich meg Perczel hadseregében kezdték meg hősi harcukat. De lássuk sorjában a pápai diákokat is, azokat, akiknek a nevét ismerjük az iskolapadból a harctérre sietők közül, s azokat is, akik már korábban elhagyták az Alma Matert. *Baráth Ferenc* 1848-ban nemzetőr főhadnagy, majd a Dráva menti harcokban a honvédseregbe áll, végigküzdi a szabadságharcot és kapitányi rangban kapitulál Komáromban. — *Beöthy László* is végigharcolja a szabadságharcot. — *Boross Mihály* 1848-ban Székesfehérváron főjegyző, a császáriak elfogják, de kiszabadul. A függetlenség kimondása után a megye második alispánja, majd a vésztörvényszék elnöke. Komáromba menekül, és ott kapitulál, ennek ellenére ismételten elfogják, s 1853—55-ig Josephstadtban raboskodik. A szabadságharc alatt írt röpiratai miatt ítélték el, melyek közt ilyen címűek vannak: „Szabadság, egyenlőség, testvériség", „Szabad föld és szabad földmüves", „Politikai kis káté a nép számára", „Kamarilla". — *Fekete János* 1849-ben Fejér megye főjegyzője. A függetlenségi nyilatkozatot kinyomtatott feliratban üdvözli, ezért 1852-ig bujdosnia kell. Fehérvárról továbbra is kitiltják, csak 1857-ben térhet oda vissza. — *Földváry Mihály* 1848-ban a pesti járási nemzetőrök parancsnoka Szenttamás alatt. — *Győrffy Endre* a harctérre induló 30 pápai diák egyik vezére. 1849-ben Budavár ostrománál hősi halált hal. — *Horváth Elek,*

[3] *Kis Ernő:* A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története, 1531—1895. Pápa 1896. 251—57. — *Lampérth Géza:* A pápai református főiskola története 1531—1931. 56—60.

aki 1841-ben Kossuth képét ajándékozza a Képzőtársaságnak, részt vesz az országgyűlési ifjúság mozgalmaiban, s már 43-ban elfogatási parancsot adnak ki ellene. Önkéntesként megy a szabadságharcba, rövidesen honvédkapitány lesz, s a kápolnai ütközettől kezdve végigharcol minden csatát Nagy-Sándor József hadtestében, mint zászlóaljparancsnok. Világos után közlegényként besorozzák az osztrák hadseregbe, ahonnan 1855-ben szabadul. — *Kenessey Albert* tengerésztisztként harcolja végig a szabadságharcot. — *Kerkapoly Károly* nemzetőrként vesz részt a szabadságharcban. — *Kiss József* a szabadságharc kitörésekor már dunapataji segédlelkész, s magával visz Pestre 45 dunapataji és 9 kecskeméti fiút, s együtt beállnak honvédnek. Őrmester, hadnagy, a tápiói csata után főhadnagy, a debreceni csata után százados lesz. A szabadságharc után egy ideig bujdosik. — *Kolmár József* 1848-ban Kossuth Hírlapjának vezércikk-írója, követi a kormányt Debrecenbe, s ott a Közlönynél működik, majd Somogyban harcol egy nemzetőr csapatban. — *Kotasz István* a harctérre induló pápai diákok egyik vezére. — *Kovács Antal* és *Kovács Imre* testvérek, ugyancsak a 30 főnyi diák-honvédcsapat tagjai. — *Kozma Imre*, 1848-ban Győr megye képviselője. — *Kozma Sándor* a pozsonyi sétatéren lelkes beszéddel adja hírül a járókelőknek a bécsi forradalom kitörését. A szabadságharcban való részvételéért besorozzák az osztrák hadseregbe, majd Somogyba internálják, s ott hosszú ideig rendőri felügyelet alatt áll. — *Körmendy Sándor* 1848-ban még jogász Pápán, azután nemzetőr, majd honvéd, főhadnagyi minőségben 18 csatában vesz részt, s a váci ütközetben kitünteti magát. — *Papp Dienes* részt vesz a szabadságharcban, s később kiadja történeti munkáit: „A pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban", „A parlament Debrecenben 1849-ben", „Okmánytár a szabadságharcról". — *Papp Gábor* tagja a harctérre induló diák-csapatnak. — *Parragh Gábor* a szabadságharcban huszárként vesz részt, ő az első magyar katona, aki az osztrákok kivonulása után a fővárosba belovagol. — *Roboz István* Somogyban Noszlopy titkára a szabadságharc alatt és haditudósító. — *Salkovich Károly* honvédtüzér-főhadnagyként vesz részt a harcokban. — *Szilágyi József* a harctérre induló diákok egyik vezére. — *Tóth Balázs* is Pápán tanul még 1848-ban. A szabadságharc alatt honvédtüzér és egy üteg parancsnoka lesz. Világos után a megtorlás elől Pápára menekül, ahol az iskola védelmébe veszi volt diákjait. Kapnak ugyanis egy rendeletet, hogy írják össze mindazokat a tanulókat, akik honvédek voltak. A főiskolai tanács Bocsor István vezetésével kijelenti, hogy a tanítás szünetelése miatt a rendeletnek nem tud eleget tenni, talán az illető községek elöljárósága, ahova a diákok valók, jobban meg tudja mondani, mit csináltak a diákok

a harc idején.[4] — Tóth Balázshoz, Szilágyi Józsefhez és a többi, ismeretlen nevű diákhoz hasonlóan tér vissza Pápára *Tóth József* is, tanulmányai folytatása végett. Ő is 1848-ban áll be honvédnek, és a 65. zászlóaljnál hadnagyként harcol.

A híres erdélyi kollégiumok társasági tagjainak forradalmi és szabadságharcos szerepléséről kevesebb adatunk van, mint a magyarországi társaságok tagjairól, de azért ezekből is fel tudunk sorolni néhány híresebb nevet. NAGYENYEDRŐL említettük már Sükei Károlyt a márciusi ifjúság vezetői közt, onnan kerül a szabadságharc honvédei sorába *Balogh János.* — *Baló Benjámin*nak menekülnie kell 1849-ben a félrevezetett román felkelők elől. — *Fekete Mihály* is Nagyenyedről megy előbb a berlini egyetemre, majd hazatérve a nemzetőrök közé.[5] — *Jancsó Ádám* 1848-ban követ az erdélyi országgyűlésen, a szabadságharc kitörésekor táborba száll, s a székely ezredben harcol Simonics tábornok kiűzetéséig. Később Szemere Bertalan mellett dolgozik Pesten. — *Jánosy Ferenc* 1848-ban Kossuth-huszár lesz, de gyenge testalkata miatt harcra nem alkalmas, ezért mint kémikus puskaport gyárt. A szabadságharc után Törökország felé menekül, elfogják, de a nála levő fontos leveleket még idejében megsemmisíti, s így nem tudnak semmit rábizonyítani. — *Mentovich Ferenc* természettudós, az Unió-dalok szerzője, a szabadságharc alatt barátjával, Jánosy Ferenccel együtt a lőpor- és gyutacsgyártásban mint gyári munkás vesz részt. — *Péterfi László* apjával, Péterfi Károly tanárral együtt részt vesz a szabadságharcban. — *Süköst Sámuel* is részt vesz az erdélyi harcokban, 1849 júniusában nyomtalanul eltűnik. — Az idősebb *Szász Károly*, az ifjúság rajongott pártfogója a szabadságharc idején oktatásügyi államtitkár. — *Szász Károly* 1848-ban egy ideig apja mellett minisztériumi fogalmazó, azután önkéntes honvéd, rövidesen hadnagy. — *Takács János* 1848/49-ben minisztériumi titkár.

A KOLOZSVÁRI református kollégium diáktársaságának tagjai közül részt vesz a szabadságharcban *Balázs Sándor.* — *Bánffy Béla* 1848-ban még diák, előbb nemzetőr lesz, majd a közlekedésügyi minisztériumban fogalmazó. — *Bethlen Farkas* már az 1834-es erdélyi országgyűlés szabadelvű ifjúságának egyik vezetője, majd erdélyi országgyűlési követ. 1848-ban is követ az unió kimondásakor, majd az erdélyi postaügy főigazgatójává nevezik ki. A szabadságharc után rendőri fel-

[4] *Lampérth Géza:* i. m. 61.
[5] Szinnyei szerint csak 1849-ben tér haza, s nemzetőri szerepét nem említi, de az MSzL (II. 17) szerint 1848-ban már itthon van, és nemzetőrként harcol.

ügyelet alatt él birtokán. — *G. László Imre* a pozsonyi országgyűlésen szerepel Wesselényi mellett. 1848-ban is képviselő, azután a csatatérre siet, Világos után hosszabb ideig bujdosik. — *Gyarmathy Miklós* tanulmányai befejezése előtt indul a harctérre, rövidesen hadnagy lesz Bem hadseregében. Minden híres ütközetben részt vesz a szabadságharc végéig. Világos után az Alföldön bujdosik, csak 1853-ban térhet haza. — *Gyulai Pál* 1848 márciusában a kolozsvári ifjúság vezetői közt van. 1849-ben a kolozsvári Honvéd munkatársa, majd Pesten Teleki Domokos titkára. — *Kócsi Károly* mint jogász hagyja félbe tanulmányait, hogy részt vegyen a harcokban. Utána egy évig itthon bujdosik. — *Lőrincz Endre* 1848-ban siet a honvédzászlók alá, s hamarosan elesik a móri csatában. — *Szathmáry Károly* a szabadságharcban honvéd főhadnagyként vesz részt. Utána börtönbüntetést szenved.

A KOLOZSVÁRI unitárius kollégium társaságából is részt vesznek az ismert nevű vezetők a szabadságharcban. *Árkosi Mózes* végigharcolja a szabadságharcot, részt vesz az 1851. évi erdélyi összeesküvésben, ezért 1857-ig Josephstadtban raboskodik. — *Fejér Márton* 1848-ban a pesti nemzetgyűlésen követ; fél évi börtönbüntetéssel fenyítik érte. — *Gálffy Mihály* részt vesz a szabadságharcban, annak a bukásába nem tud belenyugodni, s 1851-ben aljas provokáció áldozata lesz; sógorával együtt „beszervezik" egy királyellenes összeesküvésbe, s ezért kivégzik. — *Hajós János* nemzetőr főhadnagy és Kolozsvár város képviselő testületének tagja a szabadságharc idején. — *Jakab Elek* az ellenzék küldötteként viszi hírül a magyar minisztériumnak Erdély csatlakozását az unió kimondásakor. Beáll a Kossuth-huszárokhoz, két hónapig szolgál Bem alatt, rövidesen alkapitány lesz, s Bem az egyik csata után a harmadosztályú érdemrenddel tünteti ki. Börtönbüntetés, internálás a sorsa 49 után. — *Káli Nagy Elek* képviselője az 1848-as erdélyi országgyűlésnek. Nagy szerepet játszik az unió kiharcolásában és a szabadságharc alatt is. — *Kőváry Józsa* jelentős szerepet visz a kolozsvári márciusi napokban, és elsők között lép a Kossuth-huszárok közé. — *Kőváry László* 1848-ban az Ellenőr című kolozsvári lap felelős szerkesztője, és haditudósító Bem seregénél. — *Szolga Miklós* a szabadságharc után Josephstadtban raboskodik, ott Börtöndalok című verseskötetet ír. — *Veres József* Torda megye követe az országgyűlésen.

A KISPAPI társaságok történetírói emlegetik, hogy a szemináriumok hallgatói a harctérre siettek. Bizonyára voltak is közöttük elég sokan, akik részt vettek a szabadságharcban, de csak néhánynak a nevét ismerjük. Így *Benőfy Soma* (Brujman Sámuel), az egri társaság tagja ezredlelkész a szabadságharc idején. — *Czuczor Gergely*t Riadó című híres

verse miatt először 1849 januárjában fogják el, és Buda bevételéig ott raboskodik, Világos után ismét elítélik, és Kufsteinben rab 1851-ig. — *Jámbor Pál*, a kalocsai társaság szervezője 1849-ben a Közoktatási Minisztériumban dolgozik, Párizsba emigrál, ahonnan csak 1859-ben térhet haza. — *Ihász Gábor*, a pesti kispapok szabadabb szellemű társaságának egykori szervezője ugyancsak tábori lelkész a szabadságharcban, és Komáromban kapitulál. Az egyházi hatóság Zircre internáltatja, majd a rendi tanács nyolc évi fogságra ítéli, amiért engedelem nélkül elhagyta lelkészi állását. Ezért 1851-ben kilép a rendből. — *Pájer Antal*ról azt tudjuk, hogy Sárosy Gyulát rejtegeti egy ideig a szabadságharc után. — *Szabó Imré*nek, a pesti társaság volt tagjának szabadságharc alatt tanúsított magaviseletéért el kell hagynia a fővárost, csak kis vidéki plébániákon működhet helyettesként. — *Zalár (Hizli) József*, az egri társaság legszabadabb szellemű tagja már 1844-ben otthagyja a papi pályát, részt vesz a szabadságharcban, s 1849-ben egy kötetet ad ki Szabadságdalok címmel.

Annál nagyobb számban vesz részt az eseményekben az a katolikus ifjúság, amely kikerülve a különböző katolikus középiskolákból, a főiskolákon mégiscsak megismerkedik a szabadabb eszmékkel, s nincs annyira elzárva a körülötte zajló világtól, mint az egyházi pályára lépők. Így a GYŐRI királyi jogakadémián tanuló ifjak társaságának néhány ismertebb nevű tagja kivétel nélkül szerepet vállal 1848/49-ben. *Vas Gereben* (Radákovics József) a Népbarát szerkesztője. — *Karácson János* hadbíró. — *Atádi (Golub) Vilmos* a Népbarát munkatársa. — *Miksits Imre* vörössipkás honvédszázados.

A PESTI egyetemi társaságnak 1848 márciusában Pesten levő tagjai bizonyára kivétel nélkül részt vettek a forradalomban. Az ismertebbekkel (Vasvári, Nyáry, Korányi, Oroszhegyi) már találkoztunk.[6] *Barna Ignác* 1848-ban szerez orvosi diplomát, s mint a Hunyadi-huszárok ezredorvosa vesz részt a szabadságharcban. — *Békey István*t Deák fogalmazóvá nevezi ki az Igazságügyi Minisztériumban. — *Bloksay István* 1848/49-ben honvéd, majd százados a 65. zászlóaljban. — *Csemeghy Károly* a szabadságharc alatt Batthyány Kázmér megbízásából egy zászlóalj gyalogságot és egy század lovasságot szervez, s ezzel a csapattal mint annak a parancsnoka őrnagyi rangban végigküzdi a bánáti és bácskai hadjáratot. Lugosnál teszi le a fegyvert, és a temesvári várba kerül fogolyként. A haditörvényszék besorozásra ítéli, de gyenge egész-

[6] Azért nem írtam valamennyiükről a márciusi ifjúság felsorolásánál, mert *Spira* (i. m.) nem említi őket mint a forradalmi ifjúság tagjait.

sége miatt nem válik be. Később újra elfogják, a pesti Újépületben besorozzák, és hat hónapig katona. — *Elefánty Ferenc* szintén részt vesz a forradalomban és a szabadságharcban. — *Gajzágó Salamon* Széchenyi mellett működik a szabadságharc kitöréséig, ekkor beáll a Zrínyi honvéd zászlóaljba, hadnagy lesz, részt vesz több alföldi csatában, a móri ütközetben osztrák fogságba kerül, s 1849 októberében szabadul Königgrätzből. — *Lövészy György* a szabadságharc idején a Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozik mint segédhivatalnok. — *Matolay Etele* is fegyvert fog a szabadságharc idején, és századosi rangra emelkedik. Lázár Vilmos ezredes hadsegédeként vesz részt a harcokban.

Bizonyára még sokkal több társasági tag vett részt a forradalomban és a szabadságharcban, akiknek a nevét nem jegyezték fel. Vannak viszont sokan olyanok is, akiknek az életrajzi adatait ismerjük, de azokban a szabadságharcra vonatkozóan semmi nem található. Lehet, hogy ott voltak ők is a haladásért küzdők soraiban, de az is lehet, hogy távoltartották magukat az eseményektől, s az is, hogy nem értettek egyet a forradalom és a szabadságharc célkitűzéseivel. A fenti névsorból azonban mindenesetre kiderül, hogy a harmincas—negyvenes évek társaságainak kiemelkedőbb szereplői szinte kivétel nélkül ott voltak a forradalom és a szabadságharc hősei közt, kivéve talán a kispapi társaságoknak már akkor végzett s egyházi pozíciókat betöltő egykori tagjait. Olyan példát, hogy a társaságok tagjai az ellenkező oldalon álltak, alig-alig lehet találni. Megemlíthetjük *Cziráky Antal* grófot, a felvilágosodáskori pesti egyetemi társaság elnökét, aki mint országbíró és miniszter a reformkorszak haladó célkitűzéseinek egyik legerősebb ellenzője, s többek közt az egyetemi haladó ifjúsági mozgalmak üldözője. Ide sorolhatjuk talán *Kemény Zsigmond* bárót is, aki a nagyenyedi társaságból lép a magyar politikai életbe, s a centralisták közül legmesszebb áll a szabadságharc balszárnyától. 1848-ban képviselő, belügyi tanácsos. Osztrák haditörvényszék elé kerül, de felmentik. Későbbi röpirataival, közéleti szereplésével megtagadja és elárulja a forradalmat. Van még adatom egy *Bay Ferenc*ről, akit az abszolutizmus kezdetekor megyei főnökké neveznek ki, s aki talán azonos a sárospataki társaság 1833. évi tagjával.

A társaságok tehát jól teljesítették a reformkorban rájuk váró feladatot: korszerű műveltséggel és a haladó eszmékért való lelkesedéssel bocsátották útjukra a bennük szervezkedő ifjúságot, s ez a nagy erőpróbán, 1848/49-ben is bebizonyosodott.

A TÁRSASÁGOK MUNKÁJA

SZABÁLYAIK, TÖRVÉNYEIK

A felvilágosodás korának iskolai diáktársaságai közül csak a SOPRONI Magyar Társaság törvényeit ismerjük részletesebben. Ennek a társaságnak az első szabályai még jóformán semmilyen társasági formát nem mutatnak, inkább csak egy baráti kör összejöveteleinek némiképpeni szabályozását szolgálták: „Leg elösször is az végeztetett — olvassuk az alapítók neve után a jegyzőkönyvben —, hogy kiki eggy Systhemát formáljon, mellyhez magunkat alkalmaztatnunk kell." A következő gyűlésen fel is olvasta mindenki a tervezetét, s végül ebben állapodtak meg: „1. Senki eggy általján fogva abba bé ne vetettessék, a'ki a' közönséges meg eggyezésből el végzett foglalatoskodásnak buzgó végbe vételére magát le nem kötelezi — 2. A' köz akaratból meg határozott napokra kiki meg jelenjen — 3. Az ő munkájának barátságos meg ítéléséért senki meg ne nehezteljen — 4. Az öszve gyülések leg alább is két oráig tartsanak."[1]

Az emlegetett újraalapításkor a következőket olvashatjuk: „... a' közakaratból meg-határozott törvényeknek bé-töltésekre, — a' negyediket, némelly okokra nézve, ki-hagyván, és annak helyébe következendőt állitván: Hogy, kiki, a' a'kit abban bé-léptetnek, a' közhaszonra 20 Krt. le-tenni tartozzék, — egész a' lehetőségig magokat, és Utóbbiakat-is, lekötelezik, és köteleznek."[2] Ennek a tanévnek a végén azután a második alapító, „Lakos Ur a' jövő esztendőre való projectumait olvasta fel".[3]

A következő tanévben szerveződött meg igazán a társaság, s a megállapított törvényeket, amelyeket Széchényi Ferencnek is bemutattak, Raits Péter elnöki beiktatása alkalmával ismertette Lakos János.[4] Ez az első társasági szabályzat tíz pontból állt: „*I-só Törvény* Senki eggyáltalján-fogva abba bé ne vétettessék, a'ki bé-vételén közönségesen meg nem egyeznek, és a'ki a' közönséges meg eggyezésből el-végzett fogla-

[1] SMT I. jk. 5/a. 1790. márc. 27.
[2] Uo. 10/b. Ez után következik 11 tag neve, ők a második „alapítók". L. még a 129., 705. lapon.
[3] Uo. 15/b. 1792. jún. 13.
[4] L. a 128. lapon.

latoskodásoknak buzgó végbe vitelére le nem kötelezi magát. — *II-dik Törvény* Minden bé-veendő Társ, tartozzék a' Társaság Kasszájába beléptekor harmintz Krajtzárt le tenni. — *III-dik Törvény* A' szokott gyülésre, (melly minden két héten, vagy a' munkák' nagyságához képest minden 3 vagy 4 héten esik, minden Társ jól ki dolgozott munkával jelenjen meg, azt olvassa fel, és annak helyes meg-itéléseért senki meg ne nehezteljen. — *IV-dik Törvény* Minden Gyűlés' alkalmatosságával, itélje meg a' Társaság részre hajlás nélkül, mellyik a' felolvasott munkák között leg jobb; holott mind-azáltal ne egyedül a' Munka' tökélletességeit vizsgálja, hanem el ne felejtse a' munkával annak ki dolgozója tehettségit is összve vetni. A' leg jobbnak itélt munka iródjék bé Szerzőjétöl az arra rendelt könyvbe, neve irassék alája. Ha talám két munka hasonló érdemünek itéltetnék, iródjék mind a' kettő a' könyvbe. — *V-dik Törvény*. A' ki dolgozandó munkákat vagy a' Levelező Társok adják fel, vagy a' Praeses és Consiliarius Urak fognak némelly matériákat ajánlani, vagy szokásként minden Társ más más gyülésbe, három munkát projectál, a'mellyek közzül válosztanak a' Társok. — *VI-dik Törvény*. Ha a' Notarius rendkivül való Gyülést hirdetni parantsoltatik, meg jelenni eggy Társ is el ne mulassa. — Ha ki innét ki marad, tartozik a' Gyűlés végzésit hellybe hagyni, és meg-álloni. A'ki ellenben a' rendes Gyűlésekből más, mint ellent-állhotatlan okokbol marad ki háromszor egymást felváltva, az a' Társok' számából ki törölődik. — *VII-dik Törvény*. Igyekezzen magát minden Társ, ne tsak a' Társaságba, hanem kivált az oskolai órákba is meg külömbeztetve jól viselni, annál inkább mennél Atyaibb azon igéret, hogy a' Társok a' köziskolai órákba is elsőknek tartassanak. — *VIII-dik Törvény*. Ha talám a' Társaságba per-támodna, vagy valamelly társ e' Törvényeket által hágná, kötelessége a' Notariusnak azt törvénybe idézni. Illyenkor a' bé-vádolt önnön ügyébe nem szóllhat, hanem azt válosztthatja a' Társok közzül Párt-fogójának, a'kibe leg többet bizik. A' Per, magyar, tiszta, igyenes irásba folytatódik, és ennek a' vétkes fél' jelen nem létébe végét szakasztja a' Praeses Ur, eggy pár Társot vévén maga mellé. Ha a' per terhessebb a' dolog meg itélésére a' Consiliarius Uraknak is jelen kell lenni. Ha ne talám a' Notarius maga találtotnék vétkesnek, illyenkor válosszon a' Társaság eggy Társat, a'ki képét viselje, és a'ki törvénybe idézze. Ezt egyedül Consiliarius Urak menthetik. — *IX-dik Törvény*. Ha a' Társaság gyakran követtséget rendel, a'ki nevezett Társok akár mi szin alatt is ezen követtségeket le ne vethessék nyakokról. — Mert az illy vonogatásbol az Inprotocoláláson kűl más kedvetlenségek is eredhetnek. — *X-dik Törvény*. Kötelessége minden Társnak arra vigyázni szüntelen, a'honnét a' Társaság állandós tőke pénzt várhat. — Ez jelentse a' Notariusnál, 's ez az egész Társasággal közölje."

A társaság irományai közt levő kéziratos kötetben, amely törvényeiket tartalmazza,[5] folyamatosan további tíz törvényt találunk, de a társaság jegyzőkönyvéből kiderül, hogy ezeket 1797-ben és 1799-ben hozták: „A' szükség ugy akarta, hogy néhány szabdákat is teremtsünk; ugy mint:. . ." — olvashatjuk 1797 őszén a jegyzőkönyvben is a következő nyolc törvényt,[6] s 1799 tavaszán találjuk a jegyzőkönyvben az utolsó kettőt.[7] Eszerint tehát a törvénykönyvbe csak a századfordulón vagy még később írták be őket folyamatosan.[8] Ott így folytatódik a felsorolás: „*XI^dik Törvény*. Minden Szombat-nap délutánn eggytől fogva, három óráig együtt legyünk; két egymást felváltó Szombatokonn olvasnak a' Munkás, harmadikonn az Időre-Társak; a' negyedikenn holmi Tudományos 's Társaságunkat közelébbről érdekelő Tárgyakról fogunk tanakodni. — *XII-dik Törvény*. Minden Tárgy' feladás alkalmatosságával hármat említ a' feladó, 's ezek közzül fog a' Társaság kettőt, tetszése szerint választani. — *XIII-dik Törvény*. Hogy a' mennyire lehet, az Időre-Társak' kétszeres száma légyen a' Munkás-Tagoké. — *XIV-dik Törvény*. Eggy Időre-Társ' bé-iktatásakor, a' béirásért fizet 17Xrt, azaz tizen hét krajtzárokat rend szerint: a'ki pedig nagyszivűségét bizonyitja a' Társasághoz, fennt marad neve. — *XV-dik Törvény*. Bé állásakor a' Könyvtárra 17 Xr. értsd, tizenhét krajtzárokat. — *XVI-dik Törvény*. Az ujjságokért, minden esztendőnn 34 Xr. ólvasd, harmintznégy krajzárokat. — *XVII-dik Törvény*. Időre-Társakból, munkásokká lévén 30 Xr, azaz harmintz krajtzárokat. —

[5] SMT tk. 1—5.

[6] SMT I. jk. 43/a—44/a. 1797. szept. 9., szept. 16. és 23.

[7] Uo. 62/a., b. 1799. márc. 30.

[8] Úgy látszik, ezt a kötetet addig egyáltalán nem használták, belső címlapján ugyanis a következő címet olvashatjuk: „A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság' öszve szedett Munkái Sopronyba 1792 Nyilas 5dikétől—1806." Ezt később áthúzták, s a következő lapon „A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Törvényei" felirat után következik a húsz törvény. Bonyolítja a dolgot, hogy a törvények után ismét egy üres levél következik, majd a következő cím: „A' Társaság' Tanátsnokjai Sopronyba. 1793." A következő levélen azonban kiderül, hogy ezt is utólag írhatták be, mert Wietoris, Nagy János és Nagy György neve után halálozási évszámuk (1802 és 1803) is be van írva, igaz, hogy odaírták a negyedikül említett Kis János neve után is, hogy †1846. Véleményem szerint a törvények leírása Döbrentei korszakában történhetett a század elején. A kötet további lapjain az érdemes, levelező és munkás-tagok és a titoknokok névsorát találjuk 1802-től 1847-ig. Ezután a legelső törvényeknek egy későbbi, dátum nélküli változata található néhány érdekes, a nyelvi magyarosodást bizonyító változtatással: a „Notarius" helyett „Titoknok", a „Consiliarius Urak" helyett „Tanátsnok urak", az „inprotocolálás" helyett „bejegyzés" van a szövegben. Ezt követi 17 levélen 848 tag saját kezű aláírása, tehát kb. a kötet írásának megkezdésétől mindenki aláírta a könyvet, aki belépett a társaságba: bizonyára ezzel vállalta a társasági törvények tiszteletben tartását. Az aláírások után néhány üres levél van, majd az 1820-as évek végén keletkezett új törvényeket találjuk. L. a 359—62. lapon.

XVIII-dik Törvény. Mihelyest a' Társ, valóságos Társá léssz, azonnal tégyen eleget; ha pedig az esztendő kezdődik, az ujjságokra, a' legelső, 's legjobb alkalmatossággal fizessen előre. — *XIX-dik Törvény.* Kiki tartozik a' Tagok közzül esztendőnként eggy kidolgozottabb munkát Köz-Gyűlésenn, melly előre meg határoztatik, felólvasni. A' Tárgyot vagy maga fogja minden Tag tetszése szerint választani, vagy eggy Tag, a' kit a' Társaság fog választani, adja-fel mindnyájának. — *XX-dik Törvény.* Ezennkívűl, eggy nagyobb munkát-is készíteni tartozik minden Tag. Ebbe' a' választás, tellyességgel kire kire hagyódik; úgyszintén az idő-sem határozódik meg, melly alatt ezzel elkészűljen. — A' két utólsók, talám fényessebb Ülésekbenn-is ólvastatódhatnak-fel."

Láthatjuk, hogy az első tíz törvényben nincs szó a tagok közötti különbségről, külön „munkás-társakról" és „időre-társakról". Ezekről csak a később keletkezett törvények beszélnek. Hogy a különböző jogú tagságot mikor vezették be, az a törvénykönyvből nem derül ki. A társaság első történetírója szerint a Lakos János által felolvasott alapszabályban (1792-ben) már megvolt ez a különbség munkás és hallgató tagok között, ha azonban Lakos az első tíz törvényt olvasta fel, akkor ez nem biztos. A jegyzőkönyv nem ad világos eligazítást a kérdésben, csupán azt láthatjuk, hogy az évenként beírt tagnévsorokban 1793/94-ben szerepel először néhány név után az „időre-társ" megjelölés. Kovács Sándor a tagok közötti különbségtevést tartja az alapszabályok egyik leglényegesebb sajátságának, s azt mondja, hogy az alapítók intencióival ez az intézkedés ellenkezett.[9] Mégis ötven esztendőnek kellett eltelnie, hogy ezt a különbséget eltöröljék. A gyakorlat az volt, hogy az újonnan jelentkezőket nem vették fel azonnal munkás-tagnak, azt előbb a társaságon belül kellett kiérdemelni. Évenként csak meghatározott számú munkás-tagot választottak az eltávozottak helyébe, általában a tanév végén. Aki fel akarta vétetni magát hallgató tagnak, illetve „időre-társnak", az „esedező levéllel" fordult a társasághoz. A jegyzőkönyv tanúsága szerint nem vettek fel minden jelentkezőt. Az időre-társak közül azután a munkás-társak választották ki az új munkás-tagokat, ha erre érdemeseknek találták őket. Még a tagok két csoportján belül is lényeges előjogokat jelentett a megállapított sorrend, amelyet az év első közgyűlésén készítettek el. Azért volt ez lényeges mind a munkás-, mind az időre-tagok számára, mert sorszámuk szerint élhettek jogaikkal, így például az új könyveket és folyóiratokat ebben a sorrendben kaphatták meg.

A könyvtárra vonatkozóan egyébként a századfordulóig többször hoztak olyan szabályokat, amelyeket az idézett törvénykönyvben nem találunk meg. 1794 őszén például a következőket: „1. Hogy ebben az esz-

[9] Kovács, 11.

tendőben minden, a'kinek kedve van olvasni, egész Esztendőre eggy Rft. fizessen; úgy mindazonáltal, hogy kiki az ujjságokat-is, — a' mellyek minden Hónap végen be-köttessenek — olvashassa. — 2. A'ki naponként akarna Tárunkból könyveket kihordani; az, eggy napra, nem a' könyvekért, hanem az olvasásért eggy Xrt. fizessen. — 3. Az Idegenek esztendői fizetésül 2 Rft. tegyenek-le; három könyvet tarthatnak magoknál, és abból a'mennyit viszsza küldenek, ugyan annyit vehetnek ismét kezekhez. — Ha pedig naponként tetszene nékiek olvasni, olvashatnak az idevalókkal eggyforma fel-tételek alatt."[10] 1795 őszén ismét könyvtári ügyekkel foglalkoznak: „Skorpio 17kén tartatott rendes gyülésünkben, mind T. T. elől ülő Urunk Könyveinek, mind a' Társasság Tárában találtató magyar Könyveknek tzimjeik el-olvastattak. Meg-határoztatott, hogy T. T. Elölülő Urunktól, tsak Szombat napokon lehessen könyveket ki-hozni. A' Társasság Könyv Tára pedig Szerda napokon lészen nyitva, délutáni eggy óráig."[11] 1796 elején kimondták, hogy aki nem írja be munkáját az érdemkönyvbe, „egy márjást", vagyis 17 krajcárt fizet.[12] 1798 őszén olvasunk először arról, hogy az új tisztviselőket megválasztották, addig választásról a jegyzőkönyvben nincs szó.[13]

Ezekhez hasonló toldozgatások, változtatások a későbbi jegyzőkönyvekben is előfordulnak. Részletes, a tisztviselők kötelességeit is összefoglaló törvények csak a húszas évek második felében, az új tanárelnök, Ódor István irányításával készültek. Sok részlete ennek az új törvénynek is szó szerint egyezik a fenti legelső törvényekkel.[14] Leglényegesebb változás az, hogy erősen megnövekedett az elnök hatásköre: „Az Előlülőt illető Czikkelyek 1sső Czikkely Az Elölülő a' Munkás Társaknak tanátskozási s voksolásbeli szabadságokat megesmérvén akaratját 's javallatjait mindenkor a' Társaság eleibe terjesztheti, — e mellett minden a' Társaságot illető végzés vagy rendelés közmegegyezéssel hozattatik. Ha pedig bár a' közmegegyezés helyt találna is; de a' határozás Társaságunk czéljával ellenkeznék, akkor az Elölülőnek törvényeinkel megeggyező meghatározó végzés-hatalma (:votuma:) legyen. — 2dik Czikkely. Ha az Elölülő a' Társaságnak valamit Gyülésen kivül akar tudtára adni, vagy rendkivül való gyülést hirdetni, a' jó rendtartás véget tsak a' Titoknoknak adja tudtára, ki azonnal Gyülést fog hirdetni 's a' dolog elő fog vetetődni. — 3dik Czikkely. Szorosan ügyeljen az Elölülő arra, hogy a' rendes Gyülések megtartassanak, mellyeken, ha maga meg nem jelenhetne, a' Titoknok' ügyelésére 's felvigyázására bizza a' dolgot, ki néki a' Gyülés-

[10] SMT I. jk. 24/b. 1794. szept. 27.
[11] Uo. 31/a. 1795. okt. 17.
[12] Uo. 35/a. 1796. febr. 13.
[13] Uo. 52/b. 1798. szept. 8.
[14] SMT tk. közepe táján 7 levélen.

ben előfordultakrol felelni 's tudósitást adni köteles. Egyéberánt az Elölülő tudta 's megeggyezése nélkül gyülés nem tartathatik. — 4dik Czikkely. Ha a' Társaságbeli hivatalok megüresednek, az Elölülő a' megüresült hivatalra a' Társak közül hármat kandidál, kik közül a' Munkás Társak votumok többsége szerint választanak Tiszteket, 's az Elölülő itt két votummal bir. — 5dik Czikkely. Ha az Elölülő Gyülésünkben megjelenik, munkáink jobbitását ő tőle is, mint egyébb Társainktol megvárjuk, 's hálaadó szivvel vesszük. Sőt ha magának tettzik munkákat feladni azoknak tehetségünkhöz mért kidolgozását elnem fogjuk mulatni; csakhogy minden Gyülésünkben ujj munkákat fel nem adhat; mert e' felől a' Társaság' régi törvénnyé váltt szokása fennáll, melly szerint a' Társak rendbe adnak fel három-három tárgyakat, mellyek közül kiki szabadon választhat. — 6dik Czikkely. Az Elölülő valamint más egyébb Társ, a' Társaság' akarmi néven nevezendő birtokait, különös — a' Társaság' javára egybe nem férő tzélokra nem fordithatja, 's minthogy a' Társaság kints-tára az ő gondviselése alá van bizva, a' kintstartóval minden oskolai esztendő végén mulhatatlanul számadást készétessen 's közgyülésben a' Társaság eleibe terjesztesse, hogy a' Társak előtt Kintsárunk állapotja 's miben léte mindenkor tudva legyen. — 7dik Czikkely. Megvárja azt különös bizodalommal a' Társaság Elölülőjétöl, hogy mind azt a'mi annak hasznát, előmenetelét, állandóságát, hirhedését 's gyarapodását illeti szorgosan kitanulja, és azt a' Társaknak előre megmutassa, kik annak eszközlésében szorgalmatosak lesznek."

Ez idáig egészen új a régi szabályokhoz képest, érdekes, hogy elölülőjükre vonatkozóan *cikkelyek*et szerkesztettek, viszont ezt követően a munkás-tagokat és az időre-tagokat illető *törvényekről* beszélnek, majd ismét a különböző tisztviselőket illető *cikkelyek* következnek. A munkástársakról tíz törvény intézkedik. Az első megegyezik a régi törvény első pontjával, azzal a betoldással, hogy „nem értvén ide az Időre-Társak' helybehagyását, kiknek szavok nintsen". A többi törvények is a régi törvénypontokat variálják, új törvény az, hogy egy személy nem viselhet egyszerre két tisztséget, megszabják, hogy mit kell fizetnie annak, aki időre-társból munkás-társsá lép elő, a gyűlések sorrendjében a negyedikben „az érdem-könyvbe iratandó Munkák' recensioi olvastatnak fel" a régi tizenegyedik törvény módosításaként, s a régi harmadik törvényhez jónak látják hozzátenni: „'s a' szavalláskor mind az irás felvitel, mind a' sugás megtiltatik." Külön törvényt hoznak arról (8.), hogy „Azon legyenek a' Munkás-Társak, hogy örömünnep minden esztendőn elmulhatatlanul tartassék". Az időre-társakra vonatkozóan öt törvénybe vonták össze a régi törvény több pontját, s a negyedikbe még ezt vették bele: „Ezeken kivül tartozik minden Időre Társ egy Könyvtárunkban nem találtató uj könyvet, vagy e helett 48 Xrokat ezüstbe adni." (Egyébként a régi 14., 15. és 16. törvényből alkották ezt a pontot.)

A titoknokot illetően kilenc, a kincstartót négy és a könyvtárnokokat illetően hat cikkelyt alkottak. A titoknokra vonatkozók: „1. Szorosan megvárja a' NS Társaság, hogy a' Titoknok, mind azt a'mi a' Társaságnak diszét, hirét és virágzását eszközli, emeli és neveli legnagyobb készséggel tselekedje és végrehajtsa. — 2. Mihelyt a' Titoknok törvényesen választatik a' Levél-tárt a' NS. Társaság közgyülésében vegye által 's annak szoros gondviselésére és hijánosság nélkül, sőt minden szaporodásokkal leendő visszaadására keze irásával kötelezze magát. — 3. A' Törvényeket 's a' Tiszteket illető kötelességeket a' mikor szükséges olvassa fel; a' Jegyzőkönyvet legnagyobb őszinteséggel folytassa; gondja legyen egyszersmind arra is, hogy a' közönséges könyvekbe beiktatandó irások mint p. o. az első munkás-társi — az érdemkönybe itélt — és öröm ünnepi Munkák a' meghatározott idő alatt illendő szorgalommal és pontossággal beirattassanak. — 4. Az Ujságoknak, Tudományos Gyüjteménynek, Felső M. O. Minervának vagy bár melly néven nevezendő folyóirásoknak, mellyeket a' NS Társaság olvas, jókori meghozatása a' Titoknoknak a' Kintstartóval közös dolga. — 5. Fontos kötelessége a' Titoknoknak arra különösen vigyázni, hogy mind a' sarkalatos törvények, mind a' Gyülések törvényes végzései megtartassanak. — 6. Ha a' Titoknok akármelly okbol a' Társaságban meg nem jelenhet adja által a' jegyzőkönyvet valamelly Tisztnek. Valamennyiszer pedig szükséges, hirdethet a' Titoknok az Elölülő megeggyezésével rendkivül való Gyülést. — 7. Minden levél melly a' Társaságot illeti, a' Titoknok kezébe adassék; bontsa fel az Elölülő Urnál; olvassa fel a' Gyülésben; ö készétse a' szükséges feleleteket, és más leveleket, mellyeket elküldés előtt a' Társaság szine elött felolvasson. — 8. A' Titoknok részt vesz, 's első személy minden kiküldöttségekben 's a' beszédet ha szükséges ő teszi. — 9. Gondoskodjék végre a' Titoknok, hogy a' Társaságtol megváló Társaknak közöttünk lett előmenetelekröl 's magok viseletekröl (:ha kivánják:) az Elölülő Ur 's maga aláirásával bizonyság levél adassék. — Ha pedig ezt maga a' Titoknok kivánná, azt az Elölülő Ur 's a' Tisztek is irják alá." —

A kincstartóra vonatkozó cikkelyek: „1. A' Társaság' minden pénzbeli jövedelmét beszedje; a' fizetőknek neveiket 's az általok beadott pénzmennyiségét ön-kezekkel különös Jegyző-Könyvébe beirassa. — 2. A' bévett pénzt legközelebbi közgyülésben a' Társaságnak jelentse, 's Gyülés után az Elölülő Urnál a' Kintstárba Nyugtató mellett tegye-le. — 3. A' Társaság költségeire szükséges pénzt az Elölülő Urtol Nyugtató mellett vegye ki 's minden kiadást a' Titoknokkal hajtson végre. — 4. Esztendő végével mind a' bévetekröl mind a' kiadásokrol a' Nyugtató-levelek foglalatja szerint az egész Társaság szine előtt adjon számot."

Végül a könyvtárnokokra vonatkozóan a következőket mondták ki: „1. A' Könyvtárnokok a' könyv-tárt ugy nézzék, mint a' Társaság' leg-

drágább kintsét; rendbe szedjék a' könyveket megszámolják, lajstromokat írjanak vagy irassanak; egyszóval mindent a' legszebb rendbe hozzanak. — 2. Ha valamelly könyvek szakadozottak, béköttetésekröl gondoskodjanak; hanem előbb név 's szám szerint a' Társaságnak tudtára adják. — 3. Minden szerdán 's szombaton egy órától másfélig a' Könyv-tárnál legyenek, az olvasók neveit a' Jegyző-Könyvbe felirják, a' kiadandó könyvek számát 's a' megtartás idejét a' Társaság rendelése szerint megtartsák, 's különösen minden bévitelkor vigyázzanak, nints e' a' könyvekben firkálás vagy szakasztás, melly ha van az Elölülő Ur 's a' Társaság megvisgállására bizzák a' dolgot. — 4. Mivel a' Társaság hasznot akar hajtani Könyvtárából, igyekezzenek olvasókat szerezni; azokat bejövések 's kimaradások' napjával együtt különös Jegyző-Könyvökbe magokkal felirassák, a' tőlök bé vett pénzt pedig minden holnap végével a' Társaságnak jelentsék 's Gyülés után a' Kints-tartónak adják által. — 5. A Könyveknek neveit mellyekkel a' Könyvtár akármi módon szaporodik legközelebbi Gyülésben a' három rendes Lajstromokba (:mellyeknek egyike az Elölülő Urnál, másika a' Levéltárba, harmadika a' könyvtárban áll:) béirják, magokba a' Könyvekbe azoknak mi modon vagy ki által lett szereztetését emlékezetül feljegyezzék. Ezen könyveket pedig az Ujságokkal 's minden egyébb folyó-irásokkal együtt megérkezések után a' kiszabott rendszerint a' Társok között haladék nélkül olvasásra botsássák; az elolvasás után rendesen beszedjék, 's akármi hiba esnék bennek, azt a' társaságba tüstént jelentsék. — 6. Hivataloktol megválni akarván, sőt esztendő végén ha megmaradnak is hivatalokban elmulhatatlanul számadást készétsenek, 's azt közgyülésben adják bé; — ebben minden fellegyen irva, a'mi a' Könyvtárbol esztendő által, vagy a'meddig igazgatták, béjött, nevezetesen és szám szerint a' haszon hajtók neveikkel együtt; — a'mivel a' könyvek szaporodtak, vagy a'mivel fogytak is. Ha valami elveszne, viselik a' kárt." A minden kérdésre kiterjedő törvényszöveg alatt a társaság akkori vezetőinek aláírása áll: „Odor István m. k. Elölülő. Tóth János Titoknok mk. Székács József Kincstartó — Ihász Lajos Fel-Könyvtárnok — Szarka Lajos Al-Könyvtárnok."[15]

Későbbi törvényeiket nem írták bele ebbe a vaskos kötetbe, a Pákh Albert-féle nevezetes változtatásokról csak a jegyzőkönyvből és egy különálló, pár íves kéziratból értesülünk. Az utóbbi Pákhnak a társasághoz intézett felterjesztését tartalmazza: „Inditvány a' soproni magyar társaság czélszerűbb létegesítésére", és az ezzel kapcsolatban kiküldött bizottság jelentését és javaslatait. Pákh indítványozza, hogy a társaság neve ezentúl „Soproni első félévszázados magyar társaság" legyen. Ezt a ja-

[15] SMT tk. A törvények után még 41 üres levél található a kötetben. Tartalmának ismertetését l. a 357. lapon.

vaslatát a bizottság nem fogadja el, „nehogy a' balul itélőktöl kérkedőknek 's hiuknak" neveztessenek. Indítványozza továbbá Pákh, hogy *„bíráljuk munkáinkat, és pedig bíráljuk írásban pontosan és szigorúan"*. Ebben a kéziratban Pákh lényegében nem javasol többet, a kiküldött bizottság azonban Pákh javaslatát helyeselve megállapítja, hogy szükséges lenne egyúttal a társaság felépítésének a megváltoztatása: „Szükségesnek tartotta ezeknél fogva [ti. a bizottság], *hogy a' rendes 's rendkivüli társak közti meg különböztetés ezután végképen eltöröltessék 's mindenik ki társaságunkba belép azon jogokkal ruháztassék fel, mellyekkel egy magyar társ sarkalatos törvényeinknél fogva birhat.*" Ezzel az alapvető változtatással kapcsolatban még néhány változtatási javaslatot tesznek a társaság életének rendjére vonatkozóan. „... ezen rend eszközölné egyedül — írják végül — Társaságunk virágzását 's korszellemmeli haladását." „Ha akkor üdvös volt, csak azért, mert jobbat nem alkothattak; de más századot élünk ma már, változott az óta a' gondolkozási mód, változtak az elvek; 's mért ne változnék Társasági elavult 's hiányosnak bebizonyitott rendszerünk?"[16] Pákh indítványa is, a bizottság véleménye is 1840. december elején kelt. A javaslataiknak megfelelő alapelveket egy fél év múlva írták be a társaság jegyzőkönyvébe: „Inditvány a' soproni magyar társaság czélszerübb létegesítéséhez. I. Ezentúl minden tag *egyenlő* joggal és kötelezéssel bír, 's az eddigi rendes és rendkívüli tagok közti megkülönböztetés egészen megszűnik. — II. A' helyett, hogy (mint eddig történni szokott) egyik ülésben a' rendes tagok valamenny[i]en szavaljanak, másikban munkákat olvassanak, harmadikban a' rendkivűliek szavaljanak, negyedikben ugyan ezek munkákat olvassanak, az ötödik pedig tanácskozási ülés legyen: — munkálódási rendszerünk ugy változtatik meg, hogy ezentul minden ülésben hat tag szaval, négy munkát és négy birálatot olvas. — III. A' különféle nevezetű mennyiségeken kivűl, miket eddig a' rendes és rendkivüli tagok fizetni szoktak, ezentul minden tag évenként köz költségek fedezésére a' társaság pénztárába 1 f. 30 kr. pp. fizet; azonkivűl itt léte alatt a' könyvtárban egy abban nem találtató könyvet ad, vagy e' helyett 48 kr. pp. fizet... — IV. Többűlvén ezáltal az egyenlő jogú, tehát örömünnepen felléphető tagok száma, egy éven két örömünnep is tartathatik. Sőt a' társaság rendelete' következtében kötelességévé tétetik minden tagnak az örömünnepre készűlni, 's csak különös esetben hagyathatik helyben a' fel nem lépés."[17]

[16] A négy ívoldalas indítvány 1840. dec. 5-én kelt, aláírója „Packh Albert ez idei titoknok". A kiküldött választmány hozzászólása öt ívoldalt tesz ki, 1840. dec. 9-én kelt, aláírói: Horváth Sándor „mint választmányi elnök", Sass István „mint jegyző" és tíz választmányi tag.

[17] SMT V. jk. 40. 1841. jún. 16. L. még a 70. és a 237. lapon.

Ezeknek az alapelveknek megfelelően dolgozták ki a részletes törvényeket, sok pontban megőrizve természetesen a régieket. A tagok közti megkülönböztetés eltörléséhez egyébként a pozsonyi társaság tagjai is hozzájárultak a fél évszázados ünnepség alkalmával megindult kölcsönös levélváltás során. Pontosabban Szeberényi Lajos, aki a pozsonyi társaság nevében írta a leveleket, közölte, hogy náluk a tagok közt sem jogokra, sem kötelességekre nézve semmilyen különbség nincs, s csodálkozva érdeklődött, mire jó a munkás- és időre-társak megkülönböztetése. Pákh Albert viszont a pozsonyi büntetések rendszerét rosszallotta: „A társaságtokban fennálló számos büntetési törvények intézeteink *szabad szellemével* össze nem férnek s mint ilyenek, azokból kiküszöbölendők. Még akkor sem, ha körötökben a közszellem hiányzik. Akkor csak magatokban fekszik a bajnak oka, mit hogy elháritsatok, száz meg száz szabadabb és nemesebb módra találhattok *önkebleitekben*. Közszellemet előkényszeriteni! újra és újra különös."[18] Pákh távozása után többször átalakították még a soproni törvényeket, s a társaság hanyatlásáról tanúskodik, hogy félretéve Pákh elveit, a mulasztókkal szembeni büntetéseket Sopronban is bevezették.

A POZSONYI törvények eredetileg tulajdonképpen soproni mintára készültek. Hrabovszky Dávid alkotta ugyanis őket, aki a húszas évek elején ment Sopronból Pozsonyba. Rendszeres, rendes jegyzőkönyvet is csak ettől az időtől fogva vezettek, s ettől kezdve választották szótöbbséggel a tisztikart is. Hrabovszky irányításával szigorú törvényeket szabtak: a háromszor igazolatlanul mulasztót például kilépettnek tekintették. A könyvtár fejlesztése céljából itt is elrendelték, hogy minden tag köteles egy könyvet adni.[19]

A pozsonyi törvények viszont a SELMECI társaságnak szolgáltak mintául. Röviddel megalakulásuk után, 1826. november 4-én érkezett levelük Pozsonyba, amelyben az ottani törvényeket kérték, hogy annak a mintájára alkothassák meg ők is a magukét.[20] Ezeket a törvényeket Schevrlay igazgató jóváhagyta. Hetenként két gyűlést rendeztek, a jó munkákat érdemkönyvbe írták. Az elölülőnek feladatává tették, mint Pozsonyban, hogy a magyar oktatás pótlásaképpen a gyűléseken tanítson magyar nyelvtant, ismertesse az új magyar irodalmat, fejtegesse jelesebb írók műveit. De készültek hamarosan Pozsonyban is olyan szabályok, amelyeket a selmeciektől lestek el. Selmeci mintára vezették be például az előzetes írásbeli rostáló bírálatot, amikor Homokay Pál visszatért Selmecről Pozsonyba. Eszerint csak olyan művek kerültek felolvasásra a társaság

[18] Kovács, 59. Az idézett levél 1841. nov. 20-án kelt, s Kovács jegyzete szerint „a pozsonyi ev. főgymnasiumi »magyar önképzőkör« levéltárában" van.
[19] Tolnai, 571. L. még a 162. lapon.
[20] Uo. 573. L. még a 169. lapon.

gyűlésein, amelyek az előzetes bírálat alapján arra méltók voltak.[21] Ez is mutatja, hogy munkákban nem szűkölködtek.

Részletesen ismerjük az EPERJESI társaság törvényeit. A többször újraszervezett társaság törvényei is új és új alakot nyertek minden alkalommal. Először hét pontból álló szabályt állítottak össze: „Az 1827. és 28. Eszt. egybenállt Eperjesi Magyar Társaságot kötelező Törvények." Érdekes a második pont, amely kimondja a társaság egysége érdekében, hogy „minden rágalmazás, szemrehányás, viszszavonás, a'melly a' Nemzetek és Nyelvek külömbségéből származhatik", tilos.

1829/30-ban új törvényeket készítettek: „Az Eperjesi Nemes Magyar Társaság elrendelése." Ez a szabályzat négy fejezetre, s azon belül több pontra oszlik.

1833/34-ban, a társaság virágkorában Sárosy Gyula vezetésével kidolgozott törvények tizennégy pontot tartalmaznak: „Az 1833-dik Év November 2-dik napján ujra alakúlt Eperjesi Nemes Magyar Társaságot kötelező Törvények 's Rendszabások." Ez rendes és rendkívüli tagokat különböztet meg, az utóbbiak az örömünnepen nem léphetnek fel, egyébként egyenjogúak. Új jelentkező csak rendkívüli tag lehetett, folyamodó levél és próbamunka alapján vették fel a rendes tagok közé, kivéve azokat, akik „más Magyar Társaságtól" bizonyságlevelet hoztak. A 8. törvény szerint „A Tagok szótöbbséggel választják a' Társaság Pártfogóját, Elől-ülőjét, Tiszteit, 's Tiszteletbeli Tagjait".

1835/36-ban előbb módosították, majd a második félévi újraalakuláskor újonnan kidolgozták törvényeiket. A módosítás lényeges pontja volt, hogy az új belépők is rendes tagokká lettek, tehát itt is eltörölték a kétféle tagságot, akárcsak Pákhék Sopronban. A munkákat névtelenül kellett beadni, s az elnök adta ki bírálatra valamelyik tagnak azokat, amelyeket elfogadhatónak ítélt. Eltörölték a tanácskozó órákat, ezután minden gyűlésen folyt ügyintézés is. A törvények újrafogalmazásakor, ami az új tanárelnök, Vandrák András kívánságára történt, lényeges változtatás az, hogy a pártfogó és elölülő tisztségét összevonták. További törvénymódosításaikról annyit mond csak a társaság történetírója, hogy 1841/42-ben kimondták: mindenki akkor hozhat munkát, amikor akar; 1844/45-ben pedig ismét új törvényeket dolgoztak ki.[22]

Az evangélikus társaságok közül legkésőbb szerveződött PESTI társaságban is a sopronira több pontban emlékeztető szabályokat készítettek, majd a társaság fennállásának néhány éve alatt mindig hoztak újabb és újabb kiegészítő rendelkezéseket. Mindjárt megalakulásukkor, az

[21] Homokay, 123.

[22] Az eperjesi törvényeket részletesen ismerteti és a jk.-ből idézi Mikola, 3., 6., 8—10. és 17—18.

első gyűlésen kilenc pontos határozat született: 1. A nyelvtangyakorlók szerdán és szombaton 10—11-ig tartják gyakorlásukat, közülük a jól haladókat felveszik rendes tagnak, ezért jelen kell lennie egy munkás-tagnak is. — 2. A munkás-tagok ugyanazokon a napokon 2-től 1/2 4-ig gyűléseznek, szerdán szavalnak és bírálnak, szombaton felolvassák dolgozataikat. — 3. A nyelvtangyakorlóknál a munkás-tagok felügyelete sorban megy tagról tagra. — 4. A könyvtárhasználati díjról intézkedik, de utána írták: „Nem fogadtatott el." — 5. Tagdíj egy forint. Megjegyzés utána zárójelben: „Ha akar, ha nem, — nem köteles." — 6. Egy hétig tarthat magánál könyvet mindenki, tovább csak akkor, ha más nem kéri ugyanazt. Az elveszett könyvet újra megszerezni, a megrongáltért kártérítést fizetni kötelesek. — 7. Az újságot papírba burkolva adják tovább (mindenkinél egy napig lehet), s akinél volt, felírja a nevét a papírra. — 8. Elmaradásra engedélyt a főjegyző adhat, s aki csekély ok miatt háromszor hiányzik, azt kitiltják. — 9. A választandó tisztviselők: két jegyző, két könyvtárnok és egy „cassator". Később kincstárnoknak nevezték.[23]

A szép számú kiegészítő rendelkezés között ilyeneket találunk: „Azok, kik más oskolából jövén a' magyar ifjak' gyakorló oskolájába, nevei elolvastattak; 's határoztatott, hogy nem 40 ven hanem 30 Xrt fizessenek, ha nem olvassák könyveinket... Meghatároztatott, hogy ezentu[l] összegyülekezetünket a' magyar ifiak oskolájának nevezzük... Az végeztetett, hogy szombaton a' hátra levők munkát olvassanak, 's hogy a' többség szavazata szerint jöjjenek a' munkák az érdemkönyvbe, 's az végeztetett, hogy mindeniknek csak egy votuma legyen." A nyelvtangyakorlás megszűnésével elhatározták, „hogy szerdán szavallás', szombaton munka olvasás' napja legyen". 1842 őszén elhatározták, hogy a „magyar oskola" a meghatározott napokon reggel 10—11-ig lesz, a tagdíj 15 krajcár „váltóban", amit a könyvtárra fordítanak. „Meghat. hogy az a'kinél nem veszünk előlépést észre az oskolában, az a' M. Oskolából kiszáratik." Falk Miksa jegyzősége idején elhatározták az alapszabályok újrafogalmazását. Ekkor is, korábban is hangsúlyozták a tisztviselők „szavazat többséggel" történő választását. Ugyanebben az időben büntetéspénzeket szabtak a különféle mulasztásokra, hiányzásokra. „Meghatároztatott, hogy olvasókör létesüljék 's pedig eleinte csak egyszer hetenként t. i. Szerdán d. u. 2—5-ig." Tavassy Lajos elnöksége idején a tisztviselők számában történt némi változás, s ekkor olvashatjuk a jegyzőkönyvben ezt is: „Ráday Pál könyvtárnok egy kérelmet nyujtott elő a' Társalomnak, mi szerént, az osztályból kilépő ifjaknak: leendő logicusoknak, ha ez intézettel összeköttetésben maradnának; is szabad légyen még a' Magy. Társalom-

[23] PMO jk. II. 1839. nov. 13.

ban működhetni. Minek elhatározása azonban későbbre halasztatott, a remény és kilátás erre azonban most sem metszetvén el."[24]

Talán a diák önkormányzat erős, évszázados hagyományával is magyarázható, hogy a református kollégiumokban alakult társaságoknál találjuk a legrészletesebb és legdemokratikusabbnak mondható törvényeket. A DEBRECENI első Olvasó Társaság 19 pontból álló alapszabálytervezete elsősorban a könyvtár használatát szabályozta, de már gondoskodni kívánt arról is, hogy az önképzés más eszközeit is bevezethessék: 1. Tagok lehetnek a felsőbb tudományokat hallgató diákok, tagdíj 5 forint. — 2. Ügyeiket Igazgató Bizottság intézi, melyben minden évfolyamból meghatározott számú küldött vesz részt. — 3. Pénztárost nyilvános szavazással választanak. — 4. Hasonlóképpen választják a könyvtárnokot is. — 5. Ha elfogy a pénzük, közgyűlés határoz a fizetendő újabb összegekről. — 6. Az Igazgató Bizottság dönt a megveendő könyvekről. Ezek magyar nyelvű szépirodalmi könyvek legyenek, „vagy valódi tudományt tárgyazók", tiltott könyveket nem vásárolhatnak, idegen nyelvűeket is csak a közgyűlés engedelmével. — 7. Az Igazgató Bizottság minden könyvről meghatározza, hogy hány napig lehet az olvasónál. — 8. Aki a határnapnál tovább tart könyvet, pénzbírságot fizet, aki ezt megtagadja, kizárják. — 9. Szünidőre is lehet vinni könyvet az árának letétbe helyezése után. — 10. Mindenki csak magának vihet ki könyvet. — 11. Könyvet a városból kivinni, kívülállóknak kölcsönözni tilos, érte kizárás jár. — 12. A könyvet az jogosult kivenni, aki előbb kérte, ha egy időben kérik, sorsot húznak. — 13. Aki a könyvet kívül megrongálja, javíttatni köteles, ha megtagadja, kizárják. — 14. Aki belül piszkítja el a könyvet, újat vásárolni köteles, a büntetés itt is kizárás, „'s a' könyv ára rajta megvétetik". — 15. „Addig is mig ez az Olvasó Társaság munkáló társasággá is alakúlhatna: akarmelly tag készithet kötött vagy kötetlen beszédben valami munkát de nem ollyant, mellyet legkissebb tekintetben is balra lehetne magyarázni, a' készített múnkát a' Biztosságnak nevét be pecsételve bizonyos jelmondás mellett be adhatja, melly azt megbírálja, bírálatját irásban ki adja, a' jó múnkát le íratja 's a' köz gyűlésen fel olvastatja." — 16. Aki elhagyja a társaságot, pénzét nem térítik meg. — 17. Ha a társaság megszűnne, könyvei „az Oskola Könyvtárának adatnak, hogy igy a' Tanúló Ns. Ifjúság tovább is használhassa". — 18. Tag lehet a felsőbb rendű tanulók közül „a' fentebbi feltételek mellett akárki akármikor". — 19. Határozataikat a rektorral közölje a Bizottság, hogy rajta

[24] Uo. 5. 1839. nov. 30. — 7. 1839. dec. 4. — 21. 1840. dec. 8. — 26. 1841. okt. 16. — 35. 1842. szept. 21. — 46. 1843. ápr. 5. — 51. 1843. okt. 29. — 54. 1843. nov. 19. — 64. 1844. febr. 11. — 87. 1844. szept. 25. — 119. 1844/45. 39. gyűlés. L. még a 247—48., 251. lapon.

keresztül a többi professzor is megtudja „ki kérvén kegyes pártfogásukat".[25]

Volt már szó a debreceni titkos Egyesület alapszabályairól és tisztviselőiről is. A választmány által beterjesztett és elfogadott alapszabályokra a demokratikus formák iránti tisztelet jellemző. Kimondja ez az alapszabály, hogy az alakuló gyűlés résztvevői egyenrangú tagok. Új tagokat egyelőre csak a negyedéves diákok közül vettek fel, vagyis a három bölcsészeti évfolyamot befejezett, jogásznak iratkozott diákokat, azokat is csak akkor, ha régi tag ajánlotta, s ha az ajánlott a gyűlésen kétharmad szavazati többséget kapott. A gyűléseken való megjelenés kötelező volt, három egymás utáni igazolatlan hiányzásért kizárták a hanyag tagokat. „Köteleztetik magát a' Gyűléseken — mondja az alapszabály — mindenki az illedelem' szoros korláti közt tartani. Ennél fogva a' magános tárgyakróli beszélgetés, föveg-feltétel, dohányzás, lármás indúlatkifejezések, 's gúnyos nevetések szorosan tiltatnak". Azt is megszabták, hogy „ha valamely tag az egészhez beszél, éljen ezen megszollítással »Tisztelt Egyesület«, ha tagtársához, ezzel, »Tagtársam N.N.« és 3-k. személyben beszéljen; ha tisztviselőhöz, tegye nevének elibe hivatalát is". Az egyes tagokról szóló pontok után a „hivatalbeliekről" intézkednek: „Ezen tisztviselők a' Tagok által választatnak. Még pedig az Elnök azon három közül, kiket nevöknek titkos felirása által legtöbb tag ajánlt: A' többek pedig az Elnöktől kinevezettek közül. Valakinek megválasztására egy szavazati többség elég." A tisztviselők kötelesek megfogadni feladataik teljesítését „becsületöket kötvén le zálogúl". A választás egy-egy hónapra szólt, de újra lehetett választani ugyanazokat is. Az elnök joga volt megnyitni és két óra elteltével eloszlatni a gyűlést, ő nevezett ki bírálókat, ő jelentette ki a szavazások eredményét, akadályoztatása esetén írásban helyettes elnököt bízhatott meg. A jegyzők kötelességeit hat pont részletezi, köztük az utolsó: „Legszentebb kötelességök a' jegyzőkönyv' kezeiknél tartása, 's minden veszélyek elleni oltalmazása." Itt elsősorban a tanári kar részéről fenyegető veszélyekre gondolhattak. A titoknok volt a munkák összegyűjtője, joga volt a rosszakat felolvasásra nem javasolni, de ezeket az elnök által kiküldött két bírálóval köteles volt külön megvitatni, a többi munkát név nélkül bejelentette, a beadott munkákra ügyelt, s végül köteles volt „a' helybe hagyottak' szerzőinek nevét kimondani". A törvények második része a gyűlésekre vonatkozik. Megállapítják a napirendet: elnöki megnyitó, a jegyzőkönyv „meghitelteteése", utána elnök és jegyző aláírják és dátumozzák, az új munkákra bírálókat neveznek ki, a kész bírálatok a munkákkal együtt felolvasásra kerülnek „a' birálók' tollvivője által". Ezt követi a szavalás, majd „min-

[25] DOT jk. 2—3.

den rendü magános inditványok", alkalmanként fegyelmi ügyek, tisztújítás, alapszabály-módosítás. Végül a törvények harmadik része a munkákról és a szavalatokról intézkedik: a munka lehet eredeti vagy fordítás, lehet vers vagy próza.[26]

A Csengery Antal által létrehozott új alapszabály még átgondoltabb és részletesebb. Ez a szabályzat két szakaszra, ezeken belül hat-hat cikkelyre oszlik. A cikkelyeken belül pontok részletezik a jogokat, kötelességeket s egyéb határozatokat. Az első szakaszt alapszabályoknak, a második szakaszt utasító határozatoknak nevezik. Az alapszabályok első cikkelye: „Az egyesület iránya 's foglalatosságai". Pontjai: 1. Önművelés tudományokban és szépművészetekben. — 2. A honi nyelvet egész gonddal tanulni. — 3. Eredeti és fordított munkák által. — 4. Evégből jutalmak és pályamunkák tűzendők ki. — 5. A beadott munkák elfogadása, bírálása. — 6. „Óvakodni fog a' politicát érdeklő tárgyak irtatásától." — A második cikkely hét pontban a tagokról intézkedik. A 3—5. pont több alpontra osztva az elnök, a jegyzők és a titoknok jogait és kötelességeit foglalja össze. Az elnökről öt alpont (3. a—e) kimondja, hogy jelen kell lennie, helyettesről írásban gondoskodhat, hogy ő felügyel a rendre, ellenőrzi a többi tisztviselőt, kinevezi a bírálókat, felolvassa vagy felolvastatja a hírlapokat. A jegyzőket három alpont (4. a—c) kötelezi arra, hogy a határozatokat pontosan írják be a jegyzőkönyvbe, gondosan őrizzék a jegyzőkönyvet és az egyesület nevében levelezzenek. A titoknok feladataival hét alpont (5. a—g) foglalkozik: ő a beadott munkák őre, azokat szám szerint beterjeszti, az elfogadott munkák szerzőinek nevét közli, „örök titokban tartván" a félretett munkák szerzőit; ő készíti a gyűlés rendjét, vezeti a munkák névsorát, munkálataikat „koronként áttekinti", pénztárra, pecsétre, hírlapokra felügyel, és a közgyűlésnek szoros számadással tartozik. A többi pontból megtudjuk, hogy a tagok részben helybeliek, részben távollévők, hogy mindenki lehet tag, aki akar, és hogy minden tag hivatalképes, és van szavazati joga. — A harmadik cikkely a választásról szól: 1. A tisztviselőket egy hónapra választják. — 2. Az elnököt előre jelölés nélkül titkos szavazással. — 3. A többi tisztviselőt az elnök által jelölt 3—3 tagból titkos szavazással. — 4. Egyenlő szavazat esetén sorshúzással döntenek. — A negyedik cikkely: Jutalmak. 1. Évenként a legjobb pályamunkákra jutalmat tűz ki az egyesület. — 2. Jutalmakat tűzhetnek ki a tagok is. — Az ötödik cikkely a gyűlések rendjéről intézkedik nyolc pontban. Hetenként egy, „szükség esetin" két gyűlést rendeznek, minden egyesületi dolgot a gyűléseken intéznek. Minden negyedik gyűlésen zajlik le a választás, és a titoknok elmondja havi beszámoló jelentését. Hasonlóképpen félévenként a félévi munkáról hang-

[26] DE I. jk. 3—4.

zik el jelentés. A gyűléseken a tisztviselők mindenkor kötelesek megjelenni, itt jelöli ki a következő gyűlés bírálóit az elnök, a bírálatokat „okokkal támogatottan" szóban mondják el. Itt hirdetik ki a jutalomkérdéseket, itt hoznak határozatokat, végzéseket, melyek „meghiteltetnek". — Végül az alapszabályok hatodik cikkelye a pénztárral foglalkozik, s megállapítja: 1. A tagok által fizetett pénzből áll. — 2. Egy-egy tag évi díja négyszer 1 f. 20 kr., amelyet november elsején, karácsony, húsvét és pünkösd után az első gyűlésen kell befizetni. — 3. A pénztár kezelője a titoknok, aki a tagok által kiküldött bizottságnak számol el. — Az utasító határozatok első cikkelye ismét a tagokkal foglalkozik: 1. Felvételhez egy tag ajánlása kell, az egyesület fenntartja a kifogásemelés jogát. — 2. A tagnévsorba mindenkinek be kell írnia a nevét. — 3. A tisztviselők kötelesek „eredeti értekezést felolvasni", s ezenkívül egy közülük minden gyűlésen köteles értekezést olvasni. — 4. Az értekezéseket leírva kell beadni. — 5. Az egyesület terheit egyenlően viselik a tagok. — A második cikkely a gyűlésekre vonatkozóan megállapítja, hogy azokat szombaton délután négy órakor, szükség esetén szerdán tartják meg. Részletesen taglalja a második pont A—E alpontja, s azokon belül a—g pontok további részletezéssel, hogy a gyűléseken tudományos és szépművészeti előadások, felolvasások hangzanak el, hírlapokat olvasnak fel, azután a hivatalos dolgokat, a jegyzőkönyv olvasását, a titkári jelentést hallgatják meg, indítványokra is sor kerülhet. Meghatározzák, hogy az előadók legkésőbb az előző napon jelentkezzenek, és az elnöknek fenntartják a program módosításának a jogát. A harmadik pont intézkedik a gyűlési sorrendről: „a.) jegyzőkönyvi hiteltetés b.) előadások és értekezések c.) bírálatok d.) bírálók kinevezése e.) szavalás f.) hírlapok' olvasása g.) indítványozások h.) jutalom hirdetés i.) titoknoki havi és félévi jelentés k.) tisztujjitás minden negyedik gyülésben." — A harmadik cikkely a jutalomtételekkel foglalkozik nyolc pontban, melyek szerint jutalmat a legjobb pályamunka nyer; ha nincs megfelelő, nem adják ki a jutalmat; pályázó nem lehet tagja a bíráló bizottságnak; a bíráló bizottság írásban teszi meg a javaslatát; megőrzik a jutalmazott és a dicséretet nyert munkákat, az el nem fogadottak visszavehetők; a pályamunkákat nem lehet saját kezűleg írni, hogy a pályázás titkosságát ezzel is biztosítsák; nem jutalmazható, aki munkáját előre elárulja a bírálóknak; a beadási határidő a hirdetés utáni szombat dél. — A negyedik cikkely három pontja a bírálattal foglalkozik: az elnök által kinevezett bírálónak határidőre ki kell állnia, esetleges akadályoztatását jelentenie kell az elnöknek; a bírálók által elfogadott munkát nem adják vissza a szerzőnek. — Az ötödik cikkely a kéziratokkal kapcsolatban kimondja, hogy térítvény ellenében a kéziratok három napra kiadhatók a tagoknak, de három nap után új térítvényt kell adni. — Végül a hatodik cikkely a

büntetésekről ír: 1. Büntetendő az egyesület céljait gátló tett vagy mulasztás. — 2. A mulasztó tisztviselőt hivatalától megfosztják, a mulasztó tagot pénzbüntetéssel terhelik. — 3. Az egyesület céljait gátló tettek: a) A gyűlésbeli rendetlenség, melynek a büntetése elnöki rendreutasítás, majd bénzbírság, végül kizárás. b) Gyűlésen kívüli rendetlenség, kéziratok vissza nem adása, büntetése pénzbírság. — 4. Aki kárt tesz, kártérítést és négy pengő krajcár bírságot fizet. — 5. A büntetéspénzt egy hét alatt kell kifizetni. — 6. Fellebbezésnek van helye, ilyenkor a közgyűlés dönt.[27] Az Egyesület és az Olvasó Társaság összeolvadása után lényegében ugyanezek a szabályok maradtak.

SÁROSPATAKON nem alkottak szigorú szabályokat, Pákh Albert elveihez hasonló felfogást mutat a jegyzőkönyvük: „Minthogy ezen Ifju egyesület legszentebb értelemben szabad, önkényű, magából fejlik, lelkes elszántsággal törekszik czélja felé; semmi tagjait szorító rendszabatokat nem tesz, előre szükségtelennek látva azokat, elégnek tartja a jó rend feltartására", ha professzorai közül kér fel elölülőket. „Elsőbben is azon kérdést veték fel el döntés végett — olvassuk az első gyűlés jegyzőkönyvében —, kiket válasszanak Elölülőknek a' T.T. Professor Urak közzül. Utóljára abban egyeztek meg minden tagok, hogy Elölülöknek meg hivattassanak T.T. Nyiry István, és T.T. Majoros András Professor Urak. — Melly végre kiküldöttek neveztettek ki: Batta Pál, Warga János és Szemere Bertalan."

A társaság életének rendjét természetesen itt is pontosan körvonalazták. Minthogy a szépirodalmi munkát, írogatást, mint láttuk, különösen fontosnak tartották, ezzel foglalkoznak a szabályok részletesen, s a debreceni szabályoktól eltérően az írásbeli bírálatot rendelik el. Kimondják, hogy a munkákat névtelenül kell a fel- vagy altitoknoknak átadni. A beérkezett munkát felolvassák, ha önkéntes bíráló nem akad, az elölülőség jelöl ki bírálót. A következő gyűlésben újraolvassák a munkát és a bírálatot is. Mindenki hozzászólhat, „itt az okokkal erősített állítás fog győzni". Kimondják, hogy az író csak akkor nevezi meg magát, ha akarja, és ha „munkáját nagyon megrázatva látja", s nincs kedve beírni a jegyzőkönyvbe, akkor nem írják be a bírálatot sem. Előrelátóan intézkedtek arról is, hogy később a jegyzőkönyvből a jobb munkákat nyomtatás céljára válogassák ki, végül, hogy az egy ívet meghaladó munkát kijelölt írnokok írják be a jegyzőkönyvbe.[28]

A PÁPAI Képzőtársaság első szabályzata nyolc pontból állt, ehhez csatolták csillag alatt utólag a politikai művekkel való foglalkozás tilalmát. A szabályzat szerint: „I. A' társaság czélja: hogy az abban részt

[27] DE II. jk. 3—6.
[28] SIE jk. 2—3. L. még a 48. lapon.

venni kívánó ifjak szavalás, dolgozatok, 's ezek birálata által szellemi erejöket miveljék, és neveljék." — Csillag alatt: „Politicai dolgozatok 's munkák kizáratnak. — II. Bevetethetnek rendes tagjaivá a társaságnak: 1. A felsőbb osztálybeliek, az első évesektől fogva. 2. A' magokat megkülömböztető 's a' társaság által méltóknak ítélendő költészek is." A költészek a bölcsészeti tanfolyam előtti legmagasabb évfolyamba jártak, ekkor tanultak poétikát, innen az elnevezés. Az új tagtól próbamunkát kívántak, de kimondták, hogy nem számít új tagnak az, aki más társaságból bizonyítványt hoz. (Ezekre a bizonyítványokra később még visszatérek.) — III. A tagok kötelességeit sorolja fel több pontban; 1. Kötelességük általában a társaság támogatása. 2. A Képzőtársaság tagjai kötelesek egyúttal az olvasótársaságba is belépni, s kifejezi a szabály a társaság reményét az egyesülésre. 3. A tagdíjfizetésről, 4. az érdemkönyvbe írásról intézkedik, az 5. kimondja a tagok teljes egyenlőségét, a szavazati jogot. — IV. A rendkívüli tagok is fizetnek, az üléseken megjelenhetnek, szavalhatnak, egyszer évente kell is szavalniuk, de sem joguk, sem más kötelességük nincs. — V. Szükség van elnökre, titoknokra és pénztárnokra, ezeket szótöbbséggel választja a társaság, az elnököt a „főisk.közoktató urak" közül, a többit maguk közül. Az elnök jogai közt lényeges, hogy az ügyek eldöntésénél két szavazata van a tagok szavazatai után. — VI., VII. A titoknok és pénztárnok kötelességeit foglalja össze, amely hasonló az eddig ismertetettekhez. — VIII. Az örömünnepekről úgy intézkedik, hogy évente egyszer vagy kétszer rendezzék meg.[29]

Ezeket a törvényeket Dömjén Ferenc elnöksége idején cserélték fel újakkal: „Folyó 1844/5 dik évben szükségesnek látván a' társulat régebbi alapszabályait hiány miatt odahagyni 's helyettök újakat alakítani, melylyek is e' következő módon elfogadva a' Nagytiszteletű Iskolai szék által megerősíttettek, tavaszhó 29-én." Ez az alapszabály két fejezetre oszlik, de azok nem különülnek el világosan egymástól. Ezt az alapszabály szövegezői is láthatták, mert a második fejezetben folytatták a törvények sorszámát, így összesen 16 pontban foglalták össze szabályaikat. — Az első fejezet 1. pontja szerint „A' társulat célja, hogy tagjai szellemi erejöket dolgozatok, ezeknek bírálata, olvasás, szavalás által műveljék és növeljék. — Politicai művek kizáratnak." — A 2. pont megállapítja, hogy

[29] PKT jk. 7—10. L. még az 51. lapon. Itt sem gondoltak az alapszabály tervezői arra (akárcsak Sopronban és Sárospatakon), hogy az ifjúság hanyagságra való hajlandósága miatt eleve korlátozó rendszabályokat kellene hozniuk, de már 1842. febr. 9-én kénytelenek voltak kimondani: „Sajnosan tapasztalván a' társaság, hogy a tagok közül sokan csak gyéren jelennek meg a' társasági üléseken, szabályul határozza: hogy a'ki elégséges ok nélkül egyszer mulaszt 10, másodszor 20 pFrt fizetend, ki harmadszor is elmulasztaná az üléseni megjelenést a' társaság tagjai közül törültessék ki. Melly szabályt minden félévben megujitandónak kell tekinteni." (PKT jk. 48).

a társaság olvasó és munkás osztályra oszlik „'s mindegyik osztály külön ülésekben intézi el illető dolgait". Valószínű, hogy ez a két osztály gyakorlatilag már korábban is létezett, mert könyveket olvastak olyan tanulók korábban is, akik nem munkálkodtak a társaságban; most szabályzatban rögzítették az „olvasó osztály" létezését, ami tulajdonképpen a régi olvasó társaság felújítása volt. — A 3. pontban az olvasó osztály tagjairól intézkednek. Ezek kötelesek a társaság által meghatározott díjat lefizetni a pénztárosnál az olvasás megkezdése előtt. „Nem különben a' városiak a' társaság legdrágább könyve értékéhez szabott biztosíték letétele mellett a' rájok kiszabott díjért olvashatnak." Aki több tagdíjat fizetett, az több könyvet vihetett ki, „részvénye mennyiségéhez képest". A be nem kötött folyóiratokat is kivihették az olvasó tagok, és egy szavazatuk volt a választmányi tagok választásánál. — A 4. pont meghatározza a munkás-osztály tevékenységét: „eredeti vagy fordított művek készítése, ezeknek bírálata, olvasás és szavalás". — Az 5. pont három féle munkás-tagot különböztet meg: rendes, tiszteleti és hallgató tagot. Rendes tagok „azon felsőbb osztályi tanulók", akik az alapszabályokat aláírva azokat magukra nézve kötelezőnek ismerik el. Ezeknek egyenlő felszólalási és szavazati joguk van. Kötelességük, hogy ha a jegyző erre felszólítja őket, munkát adjanak be, illetve szavaljanak. Ezenkívül önkéntesen is szerepelhetnek, éspedig ilyenkor jeligés levél kíséretében beadott munkával. Az elnök és a jegyzők választásába egyedül a rendes tagok szólhattak bele. „Tiszteleti tagokul tekinti a társulat azokat, kik magokat a' társoság iránt akar szellemileg, akar anyagilag jól érdemesítvén az 1842-ki X. ülés 2-dik pontja szerint készült oklevéllel megtisztelteti tetnek. Ezek munkaadásra ugyan nem köteleztetnek, de szívesen veszi tőlök az osztály, ha évenként legalább egy-egy művet küldenek. Ülésekben megjelenvén a' rendes tagok jogaival élnek ... Hallgató tagok azon tanítóik által ajánlott költészek, kik az üléseken szavalhatnak, de sem munkáik el nem fogadtatnak, sem pedig döntő szóval nem bírnak."[30] — A 6. pont az évenkénti pályaművekkel foglalkozik. Pályaműveket rendes tagok adhatnak be, s azok „a' társulati körön kívüli műértő egyéneknek adatnak bírálatra ... A' jutalom a' bírálók többségének itélete szerint az aránylag legjobb műnek kiadatik, nem különben, ha valamelly kitűzött pályázási szakban csak egy jelenne is meg, a' szorgalom ébresztése végett ezen egy műnek is kiadatik a' jutalom." (Ide valaki később beírta: „ha erre érdemes".) — A 7. pont a bírálói választmánnyal foglalkozik. — A 8. pont a kötelességüket mulasztók büntetését állapítja meg, eszerint

[30] „Bimbók" címmel őriznek a pápai könyvtárban több kötet verset, amelyeket a negyvenes években iskolai gyakorlásképpen a költészek, a poétai osztály tanulói írtak.

a bíráló tagot rendes taggá, a rendest hallgatóvá fokozhatják le. — A 9. pont az érdemkönyvről és az év végi örömünnepről szól. — A második fejezetben a törvények sorszámának a folytatásával a 10. pont a tisztviselők választását határozza meg. — A 11. pont az elnökről szól, „ki mindenkor a' tanári kar egyezésével választandó". Őt kérik, hogy „mikor fontosabb foglalkozásai engedik", jelenjék meg a társaság ülésein, munkálkodjék annak javára, tekintélyével védje meg, tanácsaival gyámolítsa. Iskolaév kezdetén hívja össze az első rendes ülést, ha szükségesnek látja, rendkívüli üléseket is hirdessen és vezessen, felkérik továbbá „az űlések határozatait a' szólók többségéből kimondani, 's azok szigorú végrehajtására ügyelni". A munkás-tagokat munkahozásra és bírálásra kijelölni szintén az elnök hatáskörébe tartozik, év végén a társulat levéltárát és pénztárát, a lepecsételt könyvtár kulcsát az illető hivatalnokoktól átveszi „azokat a következő év első ülésén visszaadandó", és végre az ő feladata „minden félév végén választmányt nevezni a gazdasági választmány számoltatására". Az elnök jogait két pontban foglalták össze. Volt teljes vétójoga, „'s ezt használhatja mindannyiszor, mikor a' társulati alapszabályok, kitűzött irány, vagy czél, — 's végre ha a' főiskolai törvények, időközi határozatok elleni inditvány, vitatkozás, 's bármi illy nemű intézkedés kerülend szőnyegre". Másodszor joga volt az elnöknek „a' rakoncátlankodó tagokat rendre igazitani, a' lázongó gyűléseket eloszlatni". — A 12. pont a jegyző, a 13. a második jegyző, a 14. a pénztárnok és a 15. a könyvtárnok kötelességeit foglalta össze. Érdekes közülük, hogy a könyvtárnoknak a könyvtár körüli rendetlenkedések és károkozások ügyében jelentést kellett tennie az elnöknek. Úgy látszik, a korábbi rendetlenkedések még ez időben is előfordultak.[31] Végül a 16. pont a gazdasági választmány kötelességeivel foglalkozik.[32]

Részletes szabályzatai voltak a KOLOZSVÁRI r e f o r m á t u s társaságnak is. Az 1830-ban alakult első társaság törvényeiről ezt olvashatjuk a kolozsvári református kollégium történetében: — 1. Kötelező a nemzeti egyenruha viselése. — 2. Kötelező a templomba járás. — 3. Szerdán és szombaton d.u. négykor gyűlnek össze az elölülő által megadott helyre. — 4. Tilos minden veszekedés és kiabálás, egymás sértegetése. Míg az elölülő a gyűlést félbe nem szakítja, mindenkinek maradnia kell, beszélnie annak lehet, aki szólásra jelentkezik az elölülőnél. — 5. Az elölülőt szótöbbséggel választják, megválasztása után beköszöntő beszédet kell mondania. Egyenlő szavazat esetén az a párt győz, amelyre az előző elölülő szavazott. — 6. A büntetés-pénzekből két jutalmat adnak ki, a legjobb magyar „költőnek" és általában a poétikában legjobbnak. — 7.

[31] L. a 291. lapon.
[32] PKT jk. 133—36. L. még a 292. lapon.

A számadó tartozik számot adni a nála levő pénzről. — 8. Minden tag köteles „prosában vagy versben valami munkát rendre csinosan leirva beadni", ezeket bemásolják a jegyzőkönyvbe. — 9. Az elölülőt távollétében az alelölülő helyettesíti. — 10. Az elölülőnek két szavazata van, de „a büntetést is kettősön szenvedi". — 11. „A catholicusok ugyan bévetetődnek közinkbe, de olly megkötéssel, hogy az elölülői és főjegyzői hivatalra fel ne vétetődjenek." — 12. Aki fel akarta vetetni magát, kérőlevelet kellett beadnia, erről az alelölülő referált, és az ülés döntött. Katolikust csak annyit lehetett bevenni, hogy többségben ne legyenek. — 13. A tisztviselők munkájának díjazásáról intézkedik (jegyző).[33]

Amikor a közben akadozó társasági élet 1833 elején Kolozsvári Ferenc buzgalmából újra megindult, bizottságot alakítottak Kabós Ferenc elnökletével új törvények megszerkesztésére.[34] Az új szabályzatnak lényeges módosítása az előzővel szemben, hogy kimondja: tagok lehetnek egyformán bármilyen vallásúak és korúak, ha erkölcsi jellemüket tekintve a gyűlés méltóknak ítéli őket. Másik, hasonlóképpen demokratikus változtatás, hogy a részvénydíjat (évi két pengő forintot) kétharmados szótöbbség alapján a gyűlés elengedhette a szegényebb sorsúaknak. Voltak azután olyan rendfenntartó intézkedések is, hogy a könyvtárból könyvet kivinni nem szabad, illendően öltözve kell megjelenni, a gyűlések idején nem szabad pipázni. Intézkedtek a tisztviselők választásáról, ahol egyszerű szótöbbséget követeltek, de az elnöknek érdekes módon semmilyen kérdésben nem adtak szavazati jogot. Egyenlő szavazás esetén sorshúzással döntöttek. A szavazás titkos volt. A javaslat megtárgyalásakor heves vita után nagy szótöbbséggel úgy döntöttek, hogy szavazati joga csak a felsőbb tudományt hallgatóknak, az ún. deákoknak legyen.[35]

A következő tanévben, amely a társaság szabad működésének utolsó esztendeje volt, Kabós indítványára újabb alapszabályokat készítettek. Erről állapította meg az iskola történetírója, hogy „e javaslat egészen parlamenti formába van öntve". Új pont kevés van benne, az újítás az, hogy rendszerezve van, s hogy minden pontot külön indokolnak, magyaráznak is. Intézkedtek az olvasószoba berendezéséről (erre a célra már volt 100 forint tőkéjük), hogy az olvasást elősegítsék, az „eszmélkedés" kifejtésére folytatták a közös olvasást, bárki tehetett közben megjegyzéseket, és így eszmecserét indíthatott. Az írás megindítására egy nyílással ellátott ládát kívántak elhelyezni, s az abba betett munkákat bizottság bírálta volna el, s az arra érdemeseket a társaság leíratni és bekötni szándékozott. Jutalomkérdéseket is akartak kitűzni. Említi az

[33] Török, III. 163. Öltözetükről l. még a 38—39., 184. lapon.

[34] L. a 186. lapon.

[35] Török, III. 166.

alapszabályi bizottság tervezete, hogy munkaírásra korábban is megvolt az érdeklődés, csak a zabolátlan személyeskedések miatt maradt abba. „Kár, hogy nem volt határ s a láng végre dühvé vált." Hogy ilyesminek az ismétlődését megakadályozzák, a bírálókat akarták felhatalmazni a káros darabok félretételére. Intézkedett még az új szabályzat a gyűlések munkaköréről, helyéről, idejéről, a tisztségek számáról, a gyűléseken való megjelenésről. A megválasztott tisztviselőknek kötelességévé tették, hogy beköszöntő és búcsúbeszédeket mondjanak. Egyéb kötelességeiket sorolja fel még a tervezet, végül a 23. pont a szavazás módjáról intézkedik. Az elnöknek újra adtak szavazati jogot, a tisztviselők választásánál elegendő volt egy szótöbbség, más kérdések eldöntésénél kétharmados többségre volt szükség. A törvények indokolásában hálával emlékeztek meg a tervezet szerzői az iskola akkori rektoráról, Méhes Sámuelről, aki a társaságot keletkezésétől fogva szakadatlanul pártfogolta. Az ifjúság elfogadta az alapszabálytervezetet, csak annyit módosított rajta 1834 őszén, hogy a titkos szavazás helyébe, nem tudni mi okból, a nyilvános szavazást tették.[36] Ezzel az alapszabállyal azonban már nem sokáig működhetett a társaság.

A betiltó rendeletekkel sikeresebben dacoló KOLOZSVÁRI unitárius társaságnak részletes alapszabályai a kolozsvári kaszinó alapszabályainak a mintájára készültek Bölöni Farkas Sándor segítségével.[37] Az alapszabály 15 cikkelyre oszlik. Az első cikkely „Oka és Irányzata Egyesületünknek" címmel a társaság feladatával foglalkozik. A feladatként megjelölt „tökéletesbítést" szolgálja a könyvek olvasása. Minthogy azoknak a beszerzése egyesek számára nehézségekbe ütközik, közös beszerzésről kellett gondoskodni, „mely természetes Igazság meg gondolásából önként született Egyesületünk." Az olvasás mellett kiemelik a gondolatok közlését, kicserélését, amire szintén a társaság ad lehetőséget. Ezekből következik a cikkely szerint a társaság célja: „általában az *ön mivelődés*" s ezt több pontban részletezi: a) több nyelven is könyvek beszerzése, könyvek használata, b) hírlapok, folyóiratok, tudományos értekezések „együtt és egymásnak magyarázva való fel olvasása", c) „kötött vagy folyó beszédetskék dolgozása vagy más nyelvből fordítása" és megbírálása, d) anyanyelv és más szükséges nyelvek tanulása és gyakorlása olvasás és fordítás által, e) „oskolánkban a' becsület érzés, a' jó erkölcs és a' tanulni kivánás virágzásának fel ébresztése... Ezekből következőleg a mi nem kőrűnkbe tartozik 's nem czélunkra vezet, mint a' hazai és oskolai igazgatás — vallásos, kényes kérdések, 's több ilyesek' felhozása és vitatása örökre kirekesztetve marad társaságunkból és gyűléseinkből."

[36] Török, III. 170. L. még a 187. lapon.

[37] L. a 43—44., 194. lapon.

— A második cikkely hat pontban foglalkozik a tagokkal. Jó erkölcsű és jó magaviseletű diákokat vesznek fel, de a poézis alatt levő osztályokból nem lehetnek tagok. Felvétel év elején történik, aki év közben lép be, az egész évi díjat köteles kifizetni. A felvétel egy tag bejelentése alapján titkos szavazással történik, a felvett új tag meghallgatja a szabályokat s aláírásával kötelezi magát azok megtartására. Kilépni év végén lehet, aki év közben lép ki, év végéig fizet, kivéve ha elhagyja az iskolát. A városban lakó diákok is lehetnek tagok, de könyvet az iskolából ki nem vihetnek, bent kell olvasniuk. Titkos szavazással három kiváló előmenetelű, szegény sorsú ifjút választanak, akik egy évig ingyenes tagok lehetnek. — A harmadik cikkely a gyűlések formáiról és azok tárgyáról intézkedik. „Kis gyűléseket" szerdán és szombaton este kilenckor tartottak. Ezeknek a tárgya hírlap és folyóirat olvasás, tagok munkáinak a felolvasása, bírálatra adása, bejött bírálatok olvasása, szavalás, ezzel kapcsolatos észrevételek, tudományos kérdésekről értekezések. Itt választották meg a határidő leteltével az új tisztviselőket, itt döntöttek a nagy gyűlés idejéről, s itt tették közhírré. Kimondták, hogy sürgős ügyekben a kis gyűlés is dönthet a társaság ügyeiben. A kis gyűlésekről nem írtak jegyzőkönyvet, csak intézkedtek, hogy „az érdekesebb tárgyak" és az esetleges határozatok bekerüljenek a nagy gyűlések jegyzőkönyvébe. „Nagy gyűléseket" havonként egyszer rendeztek, két előző kis gyűlésen történt kihirdetés után. Ha hosszúra nyúlt, megszakíthatták, s más napon folytathatták. Feladata volt „a társaság' minden dolgairol rendelkezni", mint a pénztári számadás, a veendő könyvek kijelölése, a könyvtár használatának szabályozása, esetleg szükségessé váló új szabályok alkotása stb. A Pákh által képviselt soproni és a sárospataki felfogást itt is megtaláljuk, amikor kimondják: „A' Gyűlésekbeni meg nem jelenésért semmi bűntetést nem határozunk, bizva és reménylve, hogy mindenkit ön haszna és tudni vágyása a kis Gyűlésekbe, a nagy Gyűlésekbe való megjelenésre pedig a társaság jovát előmozditani törekedő lelkes buzgósága eléggé fog kötelezni." Ezzel egyidejűleg kimondták azt is, hogy bármilyen csekély létszám határozatképes, határozatuk utólag nem vitatható. Az év utolsó nagy gyűlésén a könyvek számbavétele után megkérik a „Külső Biztosságot, hogy fel jövén a telyesítendőket telyesítse" (ez a felnőtt pártfogók bizottsága volt, akik Molnos vezetésével nyárra átvették a társaság iratait és tárgyait), ezután megválasztják az új tisztviselőket, majd elrendelik a szünetet a következő tanév elejéig. Összel a megválasztott tisztviselők feladata az első nagy gyűlés összehívása, újra átveszik a könyvtárat a Külső Biztosságtól, s megindulhat a munka. — A negyedik cikkely a gyűlésekbeni magaviseletről intézkedett. 1. Minden tag kötelessége a gyűlési rend fenntartása. 2. A tárgyhoz szólni kívánó jegyeztesse fel magát az elnöknél, s így rákerülve a sor szóljon,

beszédét senki ne akadályozza, ne háborgassa, akivel vitázik, az is csak az ő kérésére, felvilágosításul szólhat közbe egy-két szót. Aki az illendőség szabályait megszegi, azt az elnök megszakíthatja és rendre intheti. 3. Indulatos, sértegető beszéd szigorúan tilos, hasonlóképpen a társaság tárgykörébe nem tartozókról beszélni. Aki az elnök figyelmeztetése ellenére ilyet tesz, arra az alkalomra szólási jogát elveszti. 4. Aki többször rendzavaró, s az elnök legalább kétszer figyelmeztette, egész évi szólásjogát elveszti. — Az ötödik cikkely a társaság pénzéről szól, amelynek a forrása a tagdíj, éspedig évi három rénes forint, szeptember, január és április hónapban fizetendő. Aki ezekben a hónapokban ok nélkül nem fizet, egész évre kizárják, s a további tagdíjat sem kérik tőle. — A hatodik cikkely a társaság könyveiről, könyvbeszerzéséről intézkedik. A megvásárlandó könyvekre az elnök és a főjegyző tesznek előterjesztést „előre tudakozván ahoz értő külső személyektől", hogy mit vegyenek. A könyvekről lajstromot vezetnek. Szó van itt a könyvkiváltásról is, de erről a könyvtárnoki utasítás még részletesebben beszél. Az okozott kárt a tagok megtéríteni kötelesek. Ha rájönnek, hogy valaki nem elvesztett, hanem szándékosan eltulajdonított egy könyvet, kétszeres árat kell fizetnie. Még arra is gondoltak, hogy utódaik az általuk szerzett könyveket ingyen ne használhassák, hanem kötelesek legyenek azt évi tagdíjakkal tovább fejleszteni. Kimondták, hogy ha a Külső Biztosság intése ellenére nem folyik be pénz, vagy a tagok száma tíz alá süllyed, akkor a könyvtárat át kell adni az iskola könyvtárának. Ha négy év alatt újabb társaság keletkezik, az megkaphatja, ha nem, akkor örökre az iskolai könyvtáré marad. — A hetedik cikkely kimondja, hogy évente legalább egy hazai hírlapot járassanak, ezt szerdán és szombaton a kis gyűlésen egy erre a célra választott tag olvassa fel, ezután tegyék könyvtárba, s onnan, akárcsak a könyvek, kiváltható. Tagok által önkéntesen felajánlhatók más újságok is, az eljárás velük azonos, s jegyzőkönyvi köszönetet mondanak érte. — A nyolcadik cikkely: „a' Tagok' munkálatjai". 1. Mindenki adhat be munkát, azt a kis gyűlésen felolvassák. 2. Az elnök osztja ki őket a tagok közt bírálat végett. 3. Egy hét múlva (hosszabb munkáknál később) elhangzik a bírálat, a jó munkákat a társaság Remény című kéziratos gyűjteményébe, a megfelelő bírálatokat pedig a Bírálattárba írják be. 4. „Ha pedig valamely tag valami tudományos Régi-[sé]geket — Közléseket — Tudomány kivonatokat szoval: aká[r]mi nemű tudományos Dolgokat hozna fel, azok is hasonlolag elfogadtatnak." — A kilencedik cikkelyben a választást határozzák meg, eszerint cédulán szavaznak, de névvel. Egyenlő szavazat esetén az elnöké a döntés. Csupán az új tagok felvétele történt titkos szavazással. — A tizedik cikkely ismerteti „A' Külső Felügyelő Biztosság" szerepét. Tagjai „a városon lakó érdemes személyek", akiket a társaság felkér arra, hogy tanév vége előtt

vizsgálják meg a könyvtárat, a pénztárat, a könyveket vegyék át a könyvtárnoktól, és helyezzék el letétbe az iskolai könyvtárba. Év elején a megválasztott tisztviselőknek a könyvtárat és az esetleges pénzt adják vissza, s így a munkát újra indítsák meg. Ennek a Biztosságnak a feladata volt az is, hogy behajtsa a vonakodó kölcsönzőktől a könyvtár könyveit. — A tizenegyedik cikkely az elnökre vonatkozóan intézkedett. Két hónapra választották, mindenkori helyettese az volt, aki a megjelentek közül névsorban a legelső volt. A további pontok megismétlik azokat a feladatait, amelyeket a gyűlésekkel kapcsolatban is megemlítettek. — A tizenkettedik cikkely a főjegyző és az aljegyzők feladatait tartalmazza, ezeket is két hónapra választották. Az aljegyző feladata volt a jegyzőkönyvek letisztázása. — A tizenharmadik cikkely a pénztárnok feladatait foglalja össze négy pontban. Pénztárnokot esztendőnként háromszor választottak. — A tizennegyedik cikkely a könyvtárnok és az ellenőr feladatait szintén négy pontban foglalta össze, őket a folyamatosság kedvéért egész évre választották. — Végül a tizenötödik cikkely három pontban általános rendszabályokat tartalmaz. 1. Kimondják, hogy változtathatatlan szabály az évi tagdíjra vonatkozó; hogy a tagdíj könyvekre adandó; a könyvek közös használata; a feltételek nem teljesítése esetén az iskolai könyvtárnak való átadás; és változtathatatlan ez a XV. cikkely. — 2. A többi szabály változtatható, de csak év elején, a nagy gyűlésen, azután egész évre érvényesek, kivéve rendkívüli eseteket. — 3. „Társaságunknak a meg írt rendszabályok szerénti fenn állását eléggé biztosítja ugyan (:reméljük:) a külső fel ügyelő Biztosság, 's a maga javát és előmentit eszközleni kivánó maradék, de még is ezek felett nem látjuk szükségtelennek minden jelen és következő buzgó tagot ön becsülete és lelki esmérete ösztönére utasítva figyelmeztetni, hogy ezen Társaságnak, melynek egykor tagja volt, 's melynek talám köszönhet valamit, emlékét keblébe zárva, azt oskoláboli ki kelésével vigye el a távoli vidékekre is, és mindég elevenen maradva ez lelkében, ezen Társaságra figyelemmel légyen, hogy miként áll fenn, miként használja reá maradott Jószágunkat, nem él-é vissza rendelésünkel — nem háborítatik e' meg annak birtokában akár mi-némű erő által igazságtalanul, 's ha e' félét venne észre, ne sajnálya azon fáradságát, hogy minden tisztességes módot elkövessen, hogy annak az illető Előljáróság által és előtt szabályaik szerénti vissza állítása ujra ki eszközöltessék — törvénye és birtoka sérthetetlen légyen."[38]

[38] „A kolozsv. Unit. koll. olvasó egyletének alapszabályai az 1830-as évekből." Ez a szabályzat 24 lapot foglal el. A 25—37. lapon találhatók a későbbi módosítások.

Az alapszabályokat tartalmazó kéziratos kötetbe négy ízben jegyeztek fel még módosításokat. „Az 1836/7 Oskolai Évben változtatott és javított Tőrvények őszvesége — olvashatjuk az első bejegyzés alkalmával —, melyeket most 1837. jan. 7-i kisgyűlési indítvány alapján összegyüjtöttek." A változtatások között érdekes, hogy a titkos szavazást eltörölték. Kimondták, hogy akit tartozás miatt zártak ki, tartozásának megfizetése után kérheti visszavételét, s a társaság dönt. Külön részletes szabályban a—g pontokba foglalva körvonalazták az újságolvasó kötelességeit. Ez új tisztség volt, amelyet először Kriza János töltött be. — a) Az újságokat gyűlés előtt elhozza, a látni kívánóknak megmutatja. — b) Szerdán és szombaton előre készülve az érdekesebb dolgokat felolvassa. — c) Ezeket a járatlanabbaknak megmagyarázza. — d) Csak a politikai újságokat olvassák fel, a többinek a tartalmát röviden előadja az újságolvasó. — e) Az újságokból a nevezetesebb könyvek hirdetését kiírja, és könyvajánláskor bemutatja. — f) Ha akadályozva van, idejében állítson helyettest. — g) Hivatala leteltével mindent hiánytalanul adjon át, az újságokat mindig a könyvtárban helyezze el. Állítottak fel Könyvvizsgáló Bizottságot is, ennek a feladatait is ez a pótlás részletezi.[39] Ezeket a módosításokat követik „Az 1838ik oskolai év elején módosított 's hozott alapszabályok". A módosítások között lényeges, hogy egy határozathoz tíz szavazat szükséges, és hogy az elnök helyettesévé az újságolvasót teszik meg. Az új alapszabályi pontok között érdekes, hogy minden év május második vasárnapján a társaság alapításának ünnepélyes megülését rendelik el.[40]

Az ezután következő módosításnak nincs dátuma, de tartalmából nyilvánvaló, hogy a siménfalvi „botrány" után keletkezett, s minthogy egy „kinevezett tisztelt Biztosság" hozta létre a kézirat szerint, valószínű az is, hogy tanárok voltak a szövegezői. a) Bár eddig is így voltak a gyűlések — mondja ez a módosítás —, legyen olyan alapszabályi pont, amely kimondja, hogy csak a rektor „hirével és engedelmével" lehet gyűlés, neki a gyűlés tárgyait előre mutassák be, ha szükségesnek látja, ő elnököljön a gyűléseken. — b) Gyűlések minél ritkábban legyenek, csak a társaság fennállásával szorosan összefüggő tárgyakról tanácskozzanak, s csak olyankor, amikor a tanulást nem hátráltatják. A gyűlést összehívó táblát ezután nem használják. — c) „Az ugy nevezett Kisgyűlések csupán csak olvasásra és declamatiobeli gyakorlatra légyenek szánva, és a' társaság dolgairol ott semmi szo elő ne forduljon, annál inkább rendelkezések ne tétethessenek." — d) „Azon elvből indulván ki, hogy a' Haza historiáját tanulják és az Országgyűlési Jegyzőkönyvek

[39] Uo. 25—31.
[40] Uo. 32—33.

annak tanulását segitő kutfejek, megszerzé a' társaság mint Jegyzőkönyvéből látjuk az Országgyűlési Jegyzőkönyvet és Irományokat is. De mivel ezek egészen törvényes értelműek és foglalatuak, de ollyan specialitások is, mellyeknek megértésére elegendő készületök a tanulo ifiaknak nincsen, azon kivül ezen könyv megvásárlása felsőbbek jová hagyása nélkül is történt, jonak látjuk és rendeljük, hogy ezen könyv eladassék és árrával más nékik hasznosabb foglalatu könyvek vétessenek." — e) „Hogy pedig több illyes nem elég belátásbol származo hasztalan költségektől, káros vásároktol a társaság megkiméltessék, kötelességivé teszszük, hogy a megvásárlando könyvek kiválasztását és meghatározását minden kivétel nélkül mindig csak a' külső Consistorialis Felügyelőkhöz és a Rector Professorhoz tett tanács kérdés és ennek követése mellett tegyék meg." — f) „Látván a' Társaság Jegyzőkönyvéből, hogy az A. Siményfalvi Olvasó társaság ezen Collégiumi olvaso társaságot levelével meg találta az iránt, hogy azt némi közhasznu, nevezetesen gazdasági könyvek választásában és megszerzésében utasitsa, azon tekintetből, hogy magának a' Coll. Társaságnak is más értelmesebbek utasittására s felügyeletére van szüksége ezennel rendeljük 's a szabályokba is igtattatni kivánjuk, hogy a' Társaság semmi nemű levelezésbe ne elegyedjék, sőt ha a Társasághoz czímzett levelet kapna ezt fel bontatlan; ha pedig valamelly taghoz czimzett de ne'talán a' társasághoz intéztetett volna fel bontva is legottan a' Rector Professornak kezébe adják."[41]

Végül az 1842/43. tanév elején újabb kinevezett bizottság az előző három évben a jegyzőkönyvben szétszórt rendelkezéseket összefoglalva megerősítés és törvénnyé emelés végett a társaság elé terjeszti. Ezek egyike a társaság hanyatlásáról árulkodik: kis gyűlést nem kell hetenként kétszer tartani, csak kéthetenként egyszer „s ha a szükség kivánja többször is". A jegyzők kötelességéről szóló cikkelyhez hozzáteszik, hogy a megválasztott jegyző hivatali idejére elegendő papírról gondoskodjék, mert gyakran kis papírszeletekre irkáltak csupán, s azok letisztázás előtt elvesztek. Azt is kimondja egy újabb pont, hogy a tisztviselők szorgalmasan látogassák a gyűléseket, úgy látszik, ebben is hanyagság mutatkozott.[42]

Érdekesek azok az alapszabályok is, amelyek a rövid életű PESTI egyetemi társaság jegyzőkönyveiben maradtak ránk. Első a Pesti Magyar Társaság alaprajza 1843-ból: „A »Pesti Magyar Társaság« czélul értelmi, s szellemi önművelést tűz ki, eszközül honi nyelven irással, s szóvali működést választ." Feladatuknak e rövid, s a többi társaságéval megegyező megjelölése után következnek az alapszabályi pontok,

[41] Uo. 34—35. L. a 199. lapon.

[42] Uo. 36—37. A 38—39. lap üres.

amelyeknek első része működésükről, második része a tagokról intézkedik. Az első részben („osztályban") tizenkét pontot találunk. I. Dolgozataik „szépművészetiek" „s szorosan tudományosak". Ezt bővebben is részletezi, s kimondja, hogy „mindezek lehetnek eredetiek vagy fordítottak". — II. „Meglévén aziránt bensőleg győződve, hogy értelmes, tiszta, és kellemes előadás által legtöbb, különösen pedig oly esetekben, hol nem csak hideg értelemhez, de meleg érzelemhez is kívánunk szólani, sokkal nagyobb hatást gyakorolhatunk embertársainkra, mint bármi más uton, czélszerűleg hisz az egyesület cselekedni, midőn működési tárgyul tagjainak szavallást is tűz ki." — III. Év végén vagy hamarabb is munkáikból könyvet adnak ki, „évünnepet" is rendeznek. „Továbbá az egyesülés, — miután tagjairól eleve gondoskodék, — fönmaradt példányaiból minden törvényszerű »Magyar társaság«-nak egy, vagy viszonylag több példán[n]yal kedveskedendik." — IV. Elnöknek olyan felnőtt „férfiút" keresnek, ki „áldozatot hisz tenni akkor is a' hon'oltárára, ha vezére lessz egy sereg ifjunak, hogy azt szépben, jóban, vezesse, támogassa és erősítse". — V. A tagok közül választanak elnökhelyettest, pénztárnokot, ellenőrt, jegyzőt, utóbbinak díjazást adva munkájáért. — VI. A költségeket a tagok fedezik. — VII. A jegyzőkönyv három részre tagolandó: 1. Alapítók neve, alapszabály, tagok nevei. 2. A társaság beléletéről adatok, esetleg alkalmi beszédek szövegei. 3. Pénzügyek. — VIII. A gyűlések helyét és idejét koronként a taggyűlés szabja meg. — IX. Legyen egy nagy jutalom a megszabott időben benyújtott munkák közt a legjobb számára, s ezenkívül kisebb jutalmak több kisebb pályakérdés legjobb megoldóinak. — X. A Pestről eltávozó volt tagok legyenek levelező tagjai a társaságnak. — XI. „Az alapítók' azon óhajtása, vajha a »Pesti Magyar társaság« illő helyről minél előbb nyert jóváhagyás mellett nyilvános intézetté alakíttassék által, mind eddig nem telyesült ugyan, de fönmaradt azon remény, miként találkozand'nak mindenkor valamint buzgó ifjak, a társaság' kebelében, úgy szinte az illető helyeken olyanok, kik eléggé hazafiak, e szent, s nem kevesbé czél, és jog, mint korszerű óhajtás' valósultát környülményekhez képest előmozdítani." — XII. Céljuk az, hogy az egyetemi hallgatóságot a társaság „egy közczél, szellemi, s értelmi önmüvelés elérése végett kölcsönös érintkezésbe hozza", s ez csak úgy érhető el, „ha az egyesülés' alapja korszerűség által leend szilárdítva", így az alapszabályok is mindig korszerűsítendők.

A második „osztályba" sorolt alapszabályok intézkednek a rendes tagokról, tiszteletbeli tagokról és a különböző tisztségekről. Rendes tag lehet egyetemi hallgató, erkölcsi tekintetben nem rovott és a tagdíj fizetésére képes ifjú. A tagdíj havi 20 pengő krajcár. — A tagok jogai: a) gyűléseken hozzászólás „az illedék' szabályait maga előtt tartva". —

b) Felszólalását, javaslatát megújíthatja, ha a szavazatok egynegyedét megkapta. — c) Ha ez nincs meg, akkor írásban beadhatja a „tárgyvizsgáló választmánynak". — d) A tiszviselők és a választmány választásakor szavazati joga van, de ha elnökileg jelöltekre folyik a szavazás, a jelöltek nem szavazhatnak. — A tagok kötelességeit hasonlóképpen több pont szabályozza: a) Igyekezniük kell munkákat beadni, „hogy az egyesület e részben csorbát ne szenvedjen". — b) Havonként egy tetszés szerinti tudományos vagy szépirodalmi munkát kell benyújtani. — c) Ez alól felmentik azt, akit betegség vagy más komoly ok akadályoz, akit valamilyen tisztségre vagy a választmányba megválasztottak, amíg tisztséget visel. — d) Akit a tárgyvizsgáló választmány szavalásra szólít fel, köteles szavalni, de tetszés szerinti verset. — e) A szavalótól függ, hogy megtanulja-e a verset, vagy olvassa, de fél évenként legalább kétszer köteles „szóról-szóra betanulandó eredeti művet választani szavallattárgyul". — f) Mielőtt bármi „gyűlésben szőnyegre hozathatnék", a tárgyvizsgáló választmánynak terjesztendő elő. — g) A belépés és tagdíjfizetési kötelezettség öt hónapra szól, kilépni öt hónap után úgy lehet, ha előtte egy hónappal jelentette szándékát a kilépő. Aki ezt nem teszi, újabb öt hónapra kötelezi magát tagdíjfizetésre. — A tiszteletbeli tagok nem kötelesek megjelenni a gyűléseken, de remélik, hogy ezzel is támogatni fogják „az ügy, s czél' nagyságától indítva" a társaságot. Szavazati és indítványozási joguk nekik is van, ugyanazt a tagdíjat fizetik, de munkát hozni nem kötelesek. Pályamunkát adhatnak be, s a pályamunkákat bíráló választmány tagjai is lehetnek. Bírálatra sem kötelezhetők, de ha önként vállalkoznak, a kiszabott időre el kell készülniük. Hivatalt nem viselhetnek, a tárgyvizsgáló választmánynak nem lehetnek tagjai. Év közben bármikor átléphetnek a rendes tagok közé. Megfelelő munkájukat a társasági évkönyvbe felvehetik kinyomtatás végett. Esetleg benyújtott munkájukat ugyanúgy bírálják meg, mint a rendes tagokét.

A tisztségek között először az elnök-pártfogót említik. Ennek semmi megkötése nincs, javaslatait bármely gyűlésen elmondhatja, „valahányszor azt becses jelenlétével megtiszteli". „Elnöki hatalmánál fogva" megerősíti a választmányokat, „rendre igazítja" a hanyag és hibásan eljáró tiszteket, választmányokat, ellenőrzi a pénztárat. Fáradalmaiért a tagok „csak tisztelettel párosult fiúi engedelmeskedést, s szívből fakadó hálaérzelmeket nyujthatnak". (Ez csak elképzelt tisztség volt, a társaságnak fennállása idején nem volt elnöke.) — Az elnökhelyettest öt hónapra választották maguk közül. Az elnököt képviseli, ha az nincs jelen, a gyűlések előtt tehát köteles utasításait kikérni. Egyenlő számú szavazatnál döntő szavazattal bír, s „joga van a heveskedőt illedékre, s rendre igazítani". — A pénztárnok, ellenőr és a jegyző feladatkörét is

szabályozza az alapszabály, az utóbbinál megállapítja, hogy jegyzői díját az elnökhelyettes utalványára veheti fel a pénztárból. — Az alapszabály végül a választmányról intézkedik, amely elvben sokféle lehet a körülményekhez képest. Állandó jellegű a Tárgyvizsgáló Választmány. Ez átveszi a tagok dolgozatait, meghatározza, mikor kerüljenek a gyűlés elé. Gondoskodik a megvitatandó munka másod-, esetleg harmadpéldányban való leíratásáról, ezeket olvasás végett a tagoknak kiadja, egyet pedig a bírálónak ad. A bírálatot is felolvasása előtt be kell mutatni ennek a választmánynak. A gyűlés véleménye alapján utasítja a szerzőt művének határidőre való javítására. A jó műveket felveszi az emlékgyűjteménybe. A szavalásra választott költeményekről is ez a választmány dönt, „gyűlés elébe hozható e az vagy nem?". Tagjai csak rendes tagok lehetnek, „közszavazás' utján választandók".[43]

A Pesti Magyar Társasággal összeolvadó Egyetemi Önképző Társulatnak nincsenek meg az iratai. Az egyesülés után keletkezett Egyetemi Magyar Társulat jegyzőkönyve megőrizte az új egyesület szabályait. Ezek szerint „Az Egyetemi Magyar Társulat eszközül használván a honi nyelven irás, és szóvali müködést; célul értelmi és szellemi müvelődést tűz ki." Céljuk elérésére tartják szükségesnek a tizenkét cikkelyre oszló alapszabály megalkotását. — Az első cikkely a tagokról intézkedik. Vannak rendes, „járuló", tiszteleti és levelező tagok. A rendes tagokról ugyanúgy intézkednek, mint a Pesti Magyar Társaságban, a „járuló" tagok jogai és kötelességei az ottani tiszteletbeli tagokéval azonosak, itt tiszteleti tagoknak azokat nevezik, akik tanulmányaikat már bevégezték. Munkáikat szívesen fogadják, és elnökhelyettessé megválaszthatók. Végül levelező tagok lehetnek az olyan volt „járuló" tagok, akik csak anyagilag segítettek, de az egyetemről távozva a kapcsolatot fenn akarják tartani. — A második cikkely a hivatalnokok jogait és kötelességeit mondja el. A Pesti Magyar Társaságnál meglevő tisztségek mellé még titoknokot is választottak, ő kezelte a beérkezett munkákat, és adta át a Tárgyvizsgáló Választmánynak. — A harmadik cikkely a választmányokról szól, itt is a Tárgyvizsgáló Választmány hatáskörét tisztázzák. Tagjai „választatnak titkos szavazattal egy hónapra". — A negyedik cikkely a dolgozatokról szól, lehetnek szépirodalmiak és tudományosak, eredetiek vagy fordítottak. „Ovás tétetik azonban minden religioi és politicai fejtegetések ellen." — Az ötödik, hatodik és hetedik cikkely a szavalásról, gyűlésekről és a jegyzőkönyvről intézkedik ugyanúgy, mint a Pesti Magyar Társaság. — A nyolcadik cikkely arról intézkedik, hogy a legjobb műveket írják érdemkönyvbe. Ezeknek a szerzői lesznek elsősorban tiszteleti tagokká, ha tanulmányaikat befejezték, az

[43] PMT jk. 1—5.

elnöki vagy helyettes elnöki tisztség elnyerésére is alkalmasaknak nyilváníthatók szavazat útján, neveiket a kiadandó évkönyvekben megemlítik. — A kilencedik cikkely kimondja, hogy évenként munkáikat kiadják nyomtatásban, ebből megfelelő bevételre is számítanak. — A tizedik cikkely az év közben kitűzendő jutalmakról, a tizenegyedik az évünnepről rendelkezik. „Ha a Társulat müködésével célját megközelitette, évünnepet ülend." Ezen saját munkáikat és jeles írók műveit adják elő. — Végül a tizenkettedik cikkely: „Záradék. E társulat mig jogszerü szabadságot nyerne, magánkör ugyan", de szívesen lát azért bárkit vendégül, „mivel zárt falakkal a társulat tiszta lelkületét megnem egyeztetheti."[44]

Az Egyetemi Magyar Társulat megszüntetése után megalakuló magánjellegű Irodalmi Körnek is voltak szabályai. „Főszabályok" címmel a következő négy pont olvasható a jegyzőkönyvben: I. „Az 'Irodalmi kör' czélul magyar nyelven irás és szavalás általi müködést tüz ki." II. Tag lehet „minden becsületes ifju", aki a fenti célt jónak látja. III. A tag kötelezi magát a megszavazott összeget lefizetni. IV. Az ügyeket közgyűlés tárgyalja, többség dönt. „Mellékszabályok" címmel ismét négy pontot sorolnak fel, amelyek több paragrafusra oszlanak. Az elsőben a tagokról és a hivatalnokokról intézkednek. Érdekes a tagok kötelességei közt „az ellenvéleményüek kihallgatása". A hivatalnokok száma csökkent, csupán elnök, fő- és aljegyző van. Ezeket félévenként választják. A második pontban a gyűlésekről van szó. Vannak köz-, rendes és rendkívüli gyűlések. Közgyűléseket havonta tartanak, ahol az elnök megnyitó beszédében előző havi munkájukat foglalja össze, ezen lehet az alapszabályokat tárgyalni, de olvasnak fel dolgozatokat és szavalnak is. „Főleg pedig ügyekezni kell e gyüléseknek minél nagyobb érdeket 's ünnepélyesb szint adni, hogy a' netalán megjelenendő vendégek részvétét megérdemeljük." Rendes gyűléseket hetenként tartottak. Rendkívülit az elnök hirdethet sürgős ügyekben. Ha hárman kívánták, szavazni kellett a vitatott kérdés eldöntésére. „Minden pártoskodási szin kikerülése végett minden esetben titkos szavazás fog használtatni." Tisztválasztás, alapszabály-módosítás csak akkor kerülhet a gyűlés elé, ha előző gyűlésen bejelentették. Határozatokat egyszerű többséggel hoznak, de megsemmisítésükre csak kétharmados többség elég. A harmadik pont a munkálatokról és a bíráló választmányról intézkedik. Bármiről lehet dolgozatot írni, de a politikai és vallási kérdések kizárását itt is kimondják. Nem szabják meg, de remélik, hogy mindenki nyújt be havonként munkát. A munkákat bíráló választmány bírálja, a jó munkát érdemkönyvbe írják „előbb azonban a' tagoknak közolvasásra kiadatik". Végül

[44] EMT jk. 3—7.

a negyedik pont az emlékkönyvről intézkedik, amelybe jobb munkáikat írják bele, és a záradékban kimondja, hogy ez csak „baráti 's magánkör", de azért hiszik, hogy mindenki teljesíti a neve aláírásával vállalt kötelezettségeket, és aláveti magát a társaság szabályainak.[45]

Végezetül hasznos lesz megismerkednünk két kispapi társaság alapszabályaival is, amelyek világosan mutatják azt a különbséget, amely ezeket a társaságokat a többitől elkülönítette. A NYITRAI kispapok Dugonics Társaságának alaprajza kimondja, hogy céljuk „a' honi nyelvben tökéletesedni" kisebb-nagyobb munkák hibátlan kidolgozásával; ezenkívül ismereteiknek tudományos szinten való bővítése. Ennek az elérésére köteles minden rendes tag félévenként kétrendbeli munkát küldeni a jegyzőknek. Ezek a munkák lehetnek *a)* versek (különösen hitbuzgalmiak), *b)* szónoklatok, *c)* beszélyek (leginkább szentírásbeli fejezetekből, vagy jellemrajzok és történeti beszélyek), *d)* értekezések az erkölcsről és nevelésről, *e)* a régi latin remekírók fordítása (ezt különösen célszerűnek mondja az alapszabály). A műveket három tagból álló bíráló bizottság bírálja, a jobb munkákat a tagok többségének véleménye alapján kéziratos lapjukba iktatják. A bírálóknak figyelembe kell venniük az akadémia kiadványát: *Magyar helyesírás és szó ragasztás szabályai.* A jobb munkákat jutalmazzák is. A tisztviselők: elnök, másodelnök (ő zárja be a gyűléseket), jegyző (ő írja a jegyzőkönyvet és az évkönyvet), segédjegyző, könyvtárnok, könyvtárőr, bírálók, szerkesztők. Az utóbbiak „kötelesek az elfogadott munkákat a' folyóiratba iktatni, kiknek számuk a' körülményekhez szabatik". Kimondják az alapszabályok, hogy a társaság tagjai „egyedül szerzetünk kebeléből" lehetnek. Az igazgatás és a gyűlések állandó helye Nyitra. Minden iskolai évben egy nagy és két félévi gyűlést tartanak. Vallás, haza, fejedelem és illendőség ellen írt munkát a társaság nem fogad el. Toldalékban leszögezik az alapszabályokhoz, hogy a latin nyelvet se hanyagolják el, így kívánja pártfogójuk, Grosser János iskolai főkormányzó, akinek Pestről írt, szabályaikat megerősítő levelét is lemásolják.[46]

Részletesebben ismerem a VÁCI növendékpapság Önképző Magyar Egyletének alapszabályait. Az első cikkely meghatározza az egylet nevét: „Minthogy a' társulat önmivelődést, és a' nemzeti nyelv' alaposb megismerését tűzé ki czélul, 's minthogy müködése, 's más teendői felőli intézkedése nemzeti nyelven folyik, jogosan ráillő értelmű: *Képző Magyar Egylet* névvel neveztetik." — A második cikkely négy paragrafusban az egylet célját tisztázza. Ezek: az értelemnek szükséges kiképzése, a szívnek vallásos érzelmekbeni nemesítése; a hittudományban „hivatás

[45] Uo. 71—74.
[46] NyDT jk. 6—10. Szauder József jegyzetei alapján.

igényelte tökélyesülés"; a magyar „tiszta irmodor, és tökélyes helyesirás" megszerzése; szabad és hasznos munkák olvasása, és azáltal hasznos és szükséges különféle ismeretek gyűjtése. — A harmadik cikkely az egylet működésének a körét határozza meg. Ide tartoznak: „A szent Atyák jelesb helyeinek magyarosítása; Minden eredeti vagy fordított korszerü vallásos czikkek." Vallásos beszélyek, költemények, párbeszédek stb. „eféle szerény irmodorban, és tulzó szenvedélyes kitételek nélkül... Minden tudományos értekezések és vázolatok... Szívesen fogad az Egylet könyv, vagy lapokbani ismeretlen, de érdekes czikkekrei figyelmeztetést, azoknak felolvasását, megismertetését, sőt commentárrali kisérését." — A negyedik cikkely kimondja, hogy a munkákat az elnöknek kell beadni, az terjeszti a gyűlés elé, meghatározták a papírformát is, hogy a munkák beköthetők legyenek. Bemutatás után közolvasásra az elnöknél volt a munka, azután adták át a bírálóknak. Év végén a jegyzők gondoskodtak az év munkáinak és bírálatainak a bekötéséről. — Az ötödik cikkely kimondja, hogy minden munka megbírálandó. A bíráló választmány legalább három tagú, az elnök nevezi ki. A bírálat négy nappal a gyűlés előtt leadandó az elnöknek, két napig a szerzőnél lehet „ellenészrevétel készítése tekintetéből". El nem készült bírálatért és személyeskedésért pénzbírságot róttak ki a tagokra. — A hatodik cikkely „az egylet személyzetéről" intézkedik hét pontban. Vannak rendes és tiszteletbeli tagok. Joguk a szabad könyvtárhasználat, a felszólalás és az indítványozás. Tagdíj minden gyűlés előtt hat krajcár, év elején, karácsonyi és húsvéti „helybeli három országos vásárkor" 15 váltó krajcár. Személyeskedő felszólalásnak 30 krajcár volt a büntetése, ugyanez az egylet működését gúnyolóké is. A tiszteletbeli tagok évenként egy munkát kötelesek beadni. Tiszteletbeli tag csak rendes tag indítványára lehet a közgyűlés akaratából rendes taggá. Tiszteletbeli tag bárki lehetett, aki jelentkezett, és a gyűlésen bejelentették. — A hetedik cikkely külön intézkedik a rendes tagokról. Szavazati és választási joguk van. Minden közgyűlésen ott kell lenniük, igazolatlan elmaradás 4 váltó garas. A többség kijelölése alapján egy-egy rendes tag köteles a gyűlésekre munkát hozni, bár remélik, hogy lesz önkéntes munka elég. — A nyolcadik cikkely a tisztviselőkről intézkedik tíz pontban. Csak rendes tagokat választhatnak meg a tanév végi tisztújításon. Tisztviselők: elnök, főjegyző, első és másod aljegyző, számadó és könyvtárnok. Feladataik azonosak más társaságok hasonló tisztségeivel; a számadón pénztáros értendő. — A kilencedik cikkely kimondja a gyűlésekről, hogy legalább háromhetenként közgyűlést kell tartani. Az elnök hirdethet rendkívüli közgyűlést, ha kell. Kisgyűlés határozata is érvényes, ha az elnök, jegyző és öt rendes tag jelen van. Az alakulási ünnep emlékére

évenként egy nagygyűlést rendeznek „az elsőhöz hasonló ünnepéllyel". — A tizedik cikkely végezetül „az Egylet többi ügyeiről" intézkedik. Mindent titkos szavazással döntenek el. Gyűlés megbízása nélkül az egylet nevében senki nem nyilatkozhat sem szóban, sem írásban, kivéve ajándékért szóban mondott köszönetet.[47]

Áttekintve a társaságok hozzáférhető alapszabályait, arról a *társasági bizonyítványról* kell még néhány szót szólnunk, amelyről a pápai Képzőtársaság alapszabályaiban volt szó. Ennek a bizonyítványnak vagy „tanúlevélnek" a divatja is Sopronból indult el, mint a társaságok életének oly sok más hagyománya. Már 1793. január 12-i gyűlésükön, az új alapszabályok kidolgozása és jóváhagyása idején olvashatjuk a jegyzőkönyvben, hogy „fel-adódott jövő Gyülésünkre ... Ajkay és Wésseynek az Érdemes, Munkás és Időre Társokat Társok[na]k valló Irás ki dolgozása".[48] Ebből fejlődött ki az a bizonyítvány, amelyet több társaságnál megtalálhatunk. A pozsonyi társaság történetírója is megemlíti, hogy a társaság tagjai soproni mintára „tanúlevelet" adtak ki az elbúcsúzó tagoknak.[49] Hogy ezt a „tanúlevelet" milyen nagyra becsülték, azt az említett pápai alapszabályi ponton kívül néhány soproni jegyzőkönyvi adat is bizonyítja. Bartholomeides Jánost azonnal munkás-tagnak vették fel, „már előbb két évekig a' Selmetzi érdemes Magy. Társaság Munkás tagja lévén".[50] Később ismét: „Suhayda, Schleining és Ugrik, minthogy már a' Posonyi Magyar Társaság' munkás tagjai voltak, társaságunkba is munkás tagoknak vétettek bé."[51] Egy másik bejegyzés magát a tanúsító levelet is megemlíti: „Dukavics Károly, mint már a' Posonyi Ns. Magyar Társaság 8 hónapokig volt munkás tagja (béadott bizonyitto Levele szerint), munkás-taggá tétetett be."[52] A pápai és debreceni jegyzőkönyvben fennmaradt ennek a tagsági bizonyítványnak a szövege is. A debreceni Egyesület jegyzőkönyve egyenesen hivatkozik más társaságok példájára: „... az elnök inditványozá, hogy más illynemű társaságok' példájára egy bizonyítványt adjon emlékül az Egyesület minden egyes tagnak, 's ezen bizonyítvány' stílusba foglalása a' jegyzőkre bízatott." Irinyi József, Molnár György és Tóth Dénes készítették el és mutatták be azután a bizonyítvány szövegét: „*Mi a debreceni joghallgatók*'

[47] VÖE jk. 15—17.
[48] SMT I. jk. 18/b. 1793. jan. 12.
[49] Tolnai, 578.
[50] SMT IV. jk. 1833. szept. 14.
[51] Uo. 1834. szept. 13.
[52] Uo. 1836. szept. 17.

Egyesületének tagjai N. N. tagtársunknak emlékül boldog s boldogtalan napjaira, adjuk ezen bizonyitványunkat arról, hogy ő Egyesületünknek hű és munkás tagja volt."[53] Pápán 1842 őszén fogalmazták meg bizonyítványukat: „A pápai Ref. Főiskolai képzőtársulat tagjai bizonyitjuk, hogy N N társaságunknak ... tagja, ajánlásunkat munkálati által megérdemelte. Mellynek hiteléről adjuk ezen pecsétünkel erősített bizonyítványunkat Pápán a' képzőtársulat tagjai 's nevökben elnök."[54]

[53] DE I. jk. 59. 1839/40. 41. és 42. gyűlés.
[54] PKT jk. 81.

KÖNYVTÁRAIK, OLVASMÁNYAIK

Legnagyobb könyvtára természetesen a SOPRONI Magyar Társaságnak volt, hiszen több mint egy fél évszázadig gyűjtötték könyveiket. Attól kezdve, hogy a bécsi *Hadi Történetek* szerkesztői „szép magyar könyvecskékkel"[1] és a *Hadi Történetek* első évfolyamával kedveskedtek nekik buzdításul, szépen gyarapodott a könyvtáruk, s 1808-ban már 462, 1833-ban 1121 és 1846-ban 1505 könyvük volt.[2] A könyvek egy része talán elveszett a szabadságharc idején és az azt követő években, mert 1856-ban készített könyvjegyzékük már csak 1289 könyvről tud, s abból is mintegy 120 a szabadságharc után kiadott könyv. Lehet, hogy az 1846. évi könyvszámlálók a köteteket számlálták, s több kötetes művek így megemelték a számot. Azok a kötetek mindenesetre, amelyeket az 1856-os jegyzék említ, túlnyomó többségükben megtalálhatók a társaság jegyzőkönyveiben is, ahol rendszeresen beszámoltak az ajándékozás vagy vétel útján szerzett új könyvekről. Az első időkben írókkal való kapcsolataik is erősebbek voltak, s maguktól a szerzőktől is sok könyvet kaptak, azután mágnás pártfogóiktól, és mindenekelőtt Kis Jánostól, aki több mint 200 kötettel gyarapította idők folyamán a társaság könyvtárát. A könyvek vásárlás útján való beszerzése az első két évtizedben volt gyakoribb, majd a harmincas években újra fellendült. Közrejátszhatott ebben az az alapítvány is, amelyet 1828 őszén jelentett be a tanárelnök a társaság tagjainak: Bodroghy Papp János mezőberényi hites jegyző 100 Ft-os alapítványt tett a könyvtár gyarapítására.[3] Ennek a kamatain kívül a létszám emelkedésével megnőtt tagdíjból is többet fordíthattak a könyvtárra. A könyvbeszerzésről szóló jegyzőkönyvi adatok (amelyek közül az érdekesebbekkel a továbbiakban meg fogunk ismerkedni) azért érdekesek, mert azt bizonyítják, hogy milyen gyorsan

[1] Hadi és más nevezetes Történetek 1790. 705—708.

[2] SMT II. jk. 68. 1808. szept., IV. jk. 1833. jún. 10., V. jk. 1846. jún. 13. E három alkalommal rendeztek alapos könyvtár-ellenőrzést, s az ellenőrzés adatai kerültek a jegyzőkönyvbe.

[3] Uo. III. jk. 1828. okt. 18.

felfigyeltek az új könyvekre. Ez jellemző a többi társaságra is, amelyeknek az adatait feldolgozhattam.

A sopronihoz közel álló PESTI evangélikus Magyar Oskola jegyzőkönyve is megőrzött több könyvlistát és számos bejegyzést könyvvételről, könyvajándékozásról. A könyvtár alapját Taubner Károly tanárelnök és néhány diák 33 kötetből álló ajándéka vetette meg, de az első év végén már 125 könyvről állíthattak össze jegyzéket, nem kisebb nevekkel dicsekedve az ajándékozók között, mint Vörösmarty, Bajza, Toldy, Jósika.[4] Második könyvjegyzékük 1845/46-ból már 275 könyvcímet sorol fel. A szabadságharc utánról is maradt könyvjegyzékük, amelyben szintén kevesebb könyv van, akárcsak Sopronban.[5] A pesti társaság tagjai a negyvenes években megismételték azt, ami az első évtizedekben a soproniakat jellemezte; számos íróval teremtettek személyes kapcsolatot, hivatalos küldöttségeket menesztettek tiszteletük jeléül hozzájuk, és könyveket is kértek tőlük könyvtáruk számára.

A többi evangélikus iskolabeli társaság könyvtáráról részletes adataink nincsenek, egyiknek-másiknak a számszerű adatait ismerjük csupán. A POZSONYI társaság könyvtárában már 1819-ben „200 darab válogatott jó magyar könyvek vagynak", Ráday Gedeon tájékoztatója szerint.[6]

Az EPERJESI társaságnak 1827/28-ban, az alakuló év végén már kb. 50 könyve volt. 1833/34-ben, a nagy fellendülés idején 389 kötetet tartottak számon, s azt nemcsak a városbelieknek, hanem még Eperjesen kívül lakóknak is kölcsönadták. Ebben az évben Vörösmarty, Bajza, Döbrentei, Czuczor, Toldy „és más neves emberek" mintegy 60 kötet könyvet ajándékoztak a társaságnak. 1843/44-ben már 542 kötetük volt, 1845/46-ban pedig különválasztották a tudományos és szépirodalmi könyvtárat. 2—2 könyvtáros irányította a kölcsönzést; 242 tudományos és 348 szépirodalmi, összesen 590 könyv közt válogathattak a tagok.[7]

A SELMECI társaság tagjai a soproni, pozsonyi példára kötelesek voltak egy-egy olyan könyvvel gyarapítani könyvtárukat, „melynek tartalma nem erkölcsrontó". 1826/27-ben 47 kötetet gyűjtöttek így össze. A könyvtár növekedéséről 1848-ig nincs több adat.[8]

A református kollégiumok társaságai közül a DEBRECENI Olvasó Társaság első jegyzőkönyvében található szépen névsorba szedett könyv-

[4] PMO jk. 15. 1840. ápr. 18-i (utolsó az évi) gyűlés után.

[5] Uo. a 143—45. lapon van az 1845/46. évi, és számozatlan lapokon az 1853/54. évi könyvjegyzék. Rövidítése PMO I. kj. és II. kj. Az Életképekben is olvashatunk könyvtárukról, amely „mintegy 300 egyedül magyar munkából áll". 1846. júl 4. II. 1. sz. 29.

[6] Tudományos Gyűjtemény 1819. I. 109.

[7] Mikola, 3., 11. és 17.

[8] Breznyik, II. 443.

tárjegyzék 1839-ből. Sajnos a negyvenes években csak gyér jegyzőkönyvi feljegyzés van az újabb könyvbeszerzésekről. Az említett könyvjegyzék kereken 400 kötet könyvről szól, ez azonban kevesebb művet jelent. A gyarapodást is láthatjuk rajta, mert az első 274 kötetet, illetve 162 művet 1837 augusztusában vette át Kis Bálint könyvtárnoktól utóda, Demeter József. Ezután folytatódik a sorszám, s egy év alatt újabb 38 művel gyarapodva a 318. kötetnél Veres László veszi át elődjétől a könyvtárat 1838 februárjában, pontosan felírva (választmányi gyűlések határozatai alapján) néhány könyv elveszését, illetve eladását. Újabb 70 művel jutunk el a 400. sorszámig, amikor Révész Bálint bizonyítja, hogy „Veres László Urtól hiánosság nélkül" átvette a könyveket.[9] Összesen tehát 270 művet szereztek a harmincas években. A társaság első jegyzőkönyvében van még néhány érdekes ajándékozási és könyvvásárlási adat is, a második jegyzőkönyvben hasonló adatok 1841. és 1842-ből. Ezután külön választmányi jegyzőkönyv intézkedett a könyvbeszerzésről 1845-ig, akkor a választmány megszűnt, s ismét a közgyűlések jegyzőkönyvében találjuk a meghozatni rendelt könyvek címét. Újabb könyvjegyzék sajnos nem készült, a jegyzőkönyvekben 1840-től 1848-ig található művek száma 171. A három évig titokban működő Egyesület könyvtárat nem szervezett, csupán lapokat járatott.[10]

SÁROSPATAKON két külön egyesületi könyvtár is volt: az esküdt diákok magyar könyvtára és a Szépműegylet könyvtára. Említettem,[11] hogy egy időben a két könyvtár egyesítésére törekedtek, s ez ügyben Szemerével is leveleztek, de tervüket nem valósították meg. Az egyesítés valószínűleg megtörtént a társaság megszűnése után, amikor csak a könyvtár működött a szabadságharcig. Ezt az alábbiakból következtetem: a pataki könyvtárban őrzik a legérdekesebb, sajnos meglehetősen nehezen olvasható könyvtárjegyzéket, a Szépműegylet kiváltási katalógusát. Ebből tűnik ki, hogy a könyvkölcsönzés egészen a szabadságharcig folyt, s van ennek a katalógusnak a végén két folytatólagosan írt könyvjegyzék a szabadságharc utánról „Az úgy nevezett Szépműegyleti thécában talált könyvek névsora" (97 cím, közte sok bekötött folyóirat is) és „Az esküdt diákok köny[vtára]" felirattal hosszabb jegyzék (301 mű címével). A kiváltási katalógus adatai között vannak címek, amelyek

[9] DOT jk. A hátulsó lapjain visszafelé haladva található a könyvjegyzék a 110—98. lapon. Röv.: DOT kj. *Zsigmond Ferenc* (i. m. 90—91) és *Török László* (i. m. 149) közli az 1836. júl. 13-i tanári jk.-ből azoknak a könyveknek a jegyzékét, amelyeket az Olvasó Társaság engedélyéért folyamodó diákok első vételként be akartak szerezni.

[10] A DOE jk.-ben 37 könyvcím van, a többi — ajándékozás és vétel — a DV jk.-ben.

[11] L. a 207. lapon.

csak az utóbbi jegyzéken találhatók. De akár együtt volt a két könyvtár, akár külön, a korabeli sárospataki diákok olvasták mindkettőt.[12]

A PÁPAI Képzőtársaság jegyzőkönyvében mindössze két adat van megveendő könyvekről, a társaság könyvtárjegyzéke időközben elkallódott.

Semmilyen könyvtári adatunk nincs a kisebb magyarországi református iskolák társaságairól. Ezek rövid ideig álltak fenn, így talán nem is volt alkalmuk könyvtár szervezésére.

Az erdélyi kollégiumok társaságainak könyvtárairól keveset tudunk. A KOLOZSVÁRI református kollégium könyvtárában maradt ugyan több könyvtárjegyzék, de ezek valószínűleg az iskolai könyvtár kiváltási katalógusai. Van egy kötet az Olvasó Egylet könyvjegyzéke címmel is, de a szabadságharc utánról.[13]

A KOLOZSVÁRI unitárius társaság első könyvei közt az *Auróra*t, valamint Goethe és Schiller munkáit találjuk 1832-ben. Tilts János könyvárus 1834-től minden általa kiadott könyvet ingyen küldött meg a társaságnak. 1833/34-ben 227 forint 42 krajcárt, 1835/36-ban 217 forint 15 krajcárt adtak ki könyvre és folyóiratra. 1838-ban, amikor külön olvasótermet kaptak, már 500 könyvük volt. 1848-ig összesen 3500 forintot költöttek könyvekre és folyóiratokra.[14] Több olyan kéziratos kötete maradt a társaságnak, amelyekben a könyvtárra vonatkozóan érdekes adatok találhatók, közöttük az Olvasó Társaság könyvtárának a katalógusa, de ezeknek a feldolgozása még nem történt meg.[15]

Sok könyvtári adat található a NAGYENYEDI kollégium társaságairól maradt kéziratos emlékekben is.[16]

[12] A kiváltási katalógus rövidítése: SIE kj., az esküdt diákok könyvjegyzékéé: SIE I. kj., a szépműegyleti könyvjegyzéké: SIE II. kj.

[13] Az RNK Ak. 2. sz. kolozsvári könyvtárában 1633—1636. számmal könyvkiváltási naplók 1825—1845-ig. 1637. sz. az Olvasó Egylet könyvjegyzéke 1859—1862-ig. Ebben nyilván benne vannak a szabadságharc előtti könyvek is. Ezeket az adatokat Kiss József szíves közléséből tudom, mikrofilm másolat nem készült róluk.

[14] Kozma adatai.

[15] Az RNK Ak. 3. sz. kolozsvári könyvtárában 1531. számmal az Olvasó Társaság könyvtárának katalógusa, 466 kézzel számozott levél. Az elején 283 levélen betűrendben vannak a könyvek, azután beérkezési rend szerint. Kiss József feltételezése szerint a betűrendes rész készült 1848. előtt, részletesebben azonban nem tanulmányozta, mikrofilm felvétel sem készült róla. Uo. 1071. sz. kézirat „A Kolosv. Unitar. Kolleg[ium]beli Olvasó Társaság Könyvvisgáló Biztossága Jegyző Könyve 1838." és 1309. számú kézirat a társasági „Gazda Jegyzőkönyv" 1842-től, mindkettőben adatok vannak a könyvtárra vonatkozóan. Kiss József közlése.

[16] Elsősorban Gáspár János irodalmi hagyatékában a nagyenyedi Bethlen könyvtár Ms. 474/1—4. számú kézirata. Kiss József közlése.

A rövid ideig élt MAROSVÁSÁRHELYI társaság könyvjegyzéke megjelent nyomtatásban, így 43 kötetes könyvtáruk adatait tárgyalni tudom a következőkben.[17]

A SZÉKELYKERESZTÚRI társaságban az alapító Péterfi Sándor könyvtáralapítást is kezdeményezett, a társaságnak ajándékozta Virág Benedek munkáinak egyik kötetét. Kívül álló pártfogóktól is kaptak könyveket, úgyhogy az első év végén már 29 mű (47 kötet) volt a könyvtárukban.[18]

A kispapi társaságok közül a PESTI kispapok könyvtáráról vannak számszerű adatok. Először a tagok adtak össze 20 kötetet, s minden hónapban az öt garasnyi tagdíjból is könyveket vettek. Adományok útján meggyorsult könyvtáruk gyarapítása. Forrásom „helyszűke miatt" a beszerzett könyvek jegyzékét nem közli, csak néhány híresebb munkát említ, amelyeket ajándékba kaptak. Tájékoztatásából arról értesülünk még, hogy a váci és a pécsi püspök (gr. Nádasdy és gr. Szepesy) adománya nagyban növelte a könyvtár állományát (nyilvánvalóan elsősorban teológiai munkákkal), így 1839-ben a könyvtárban 241 munka volt 842 kötetben. Ekkor még irodalmunk értékesebb alkotásai is megvoltak a könyvtárban, mert történetírójuk, Séda mentegeti a társaságot, hogy „akkor még nem volt tekintettel valamely tudományos szakmába vágó művek megszerzésére", hanem olyanokat is vásárolt, amelyek „a kezdetleges állapotban" céljának megfeleltek. Említi például Révai grammatikáját, tehát a „kezdetleges" cél a nyelvművelés volt, s szereztek be olyan könyveket is, „melyek szerzői amaz időben irodalmi tekintélyek voltak", „melyek megjelenése az értők helyeslésével találkozván feltünést okozott".[19] (Talán még Petőfi-köteteket is vásároltak! Erről nincs adat, csak Jósika regényeit említi a szerző, amelyek bekerültek a könyvtárba, „valamint más ilynemü müvek, melyek azonban az iskola szellemének kevésbbé feleltek meg".) Említettem már, hogy a tanulmányi felügyelő 1837-ben megkövetelte, hogy a veendő könyvek címét nála jóváhagyás végett előre jelentsék be.[20] 1847-ben Jósika újabb regényének és Eötvös *Magyarország 1514-ben* című regényének megvételére nem kaptak engedélyt. Az iskola vezetősége ezzel kapcsolatban elrendelte, „hogy a könyvtárban levő regények olvasása a legszigorúabban tiltatik".[21] 1839-ben a könyvtár állományának a felosztása: teológiai osztály 41 munka 175 kötetben; bölcsészeti osztály 80 munka 111 kötetben; történelmi osztály 24 munka 53 kötetben; föld és útleírási osztály 23 munka 38 kötetben;

[17] Benkő, 51—52.
[18] *Sándor János:* i. m. 363.
[19] Séda, 130—31.
[20] L. a 226. lapon.
[21] Séda, 132.

encyklopaediai osztály 10 munka 222 kötetben; szépirodalmi osztály 80 munka 243 kötetben. Összesen 241 munka 842 kötetben.[22] 1847-ben már több mint 1000 kötet könyvük volt, a legtöbb változatlanul a szépirodalmi, de ekkor az elöljáróság a szépirodalmi művek „pártolását" megtiltotta.

A NYITRAI és a VÁCI kispapok társaságának a könyvtáráról számszerű adataim nincsenek, azt a néhány könyvcímet (főleg teológiai munkák), amelyeket a jegyzőkönyvekben találtam, a könyvtárjegyzékek ismertetése során fogom említeni. A többi kispapi társaság könyvtáráról nincsenek adatok.

A SZEGEDI piaristák társaságának a könyvtáráról csak számszerű adataink vannak. „A' megkezdett könyvtárt — olvashatjuk a *Pesti Hírlap* egykorú tudósításában — az önkintes segedelmezés 's a' minden jót hőn pártoló tanitó ajándékozása annyira szaporította, hogy abban jelenleg 300 magyar, német és latin munka van, mellyek az ifjuságtól kitünő iparral használtatnak."[23] A társaság történetírója is említi, hogy Horváth Cyrill az általa kezdeményezett társaságot saját könyvtárából 300 könyvvel ajándékozta meg. Ugyancsak ő közli a jegyzőkönyvből, hogy az év végi nyilvános gyűlésen „Balázsi Sándor tudósitá az érdemes gyülekezetet jelen év munkálatairól, és könyvtára állapotjáról a társaságnak, háladatosan emlékeznék Tek. Gerencsér Jánosról Sz. K. Szeged városa lelkes tanácsnokáról, ki a társaság könyvtárát majd 100 kötettel szivesked nék nagyobbitani".[24] Könyvtáruk 1844-ben már 700 kötetre szaporodott.[25]

A PESTI egyetemi társaságoknak nem volt könyvtáruk, hasonlóképpen nincs adatunk arról sem, hogy a GYŐRI jogakadémiai társaság könyvtárt szervezett volna.

A feldolgozott könyvtár-jegyzékekből talán úgy kaphatjuk a legplasztikusabb képet, ha nem egymás után, hanem egyszerre tárgyaljuk őket, megállapítva, hogy egy-egy író egyik vagy másik műve hol található meg, esetleg, hogy mikor szerezték be az egyes könyvtárak számára. A hatalmas könyv-tömkelegben való könnyebb tájékozódás kedvéért először a szépirodalomhoz, azután a tudományos, végül a közérdekű irodalomhoz tartozó alkotásokat tárgyalom, ezeken a fejezeteken belül időrend, illetve a reformkortól kezdve műfajcsoportok, tudományágak szerint további csoportosítást valósítva meg. Hogy a beszer-

[22] Uo. 134.
[23] Pesti Hírlap 1841. máj. 1. 35. sz. 287.
[24] Diósi, 10.
[25] *Reizner János:* i. m. 116.

zési adatok ne tegyék túlságosan nehézkessé ezt a fejezetet, azokat legtöbbször, a különösen érdekeseket kivéve, lapalji jegyzetben közlöm.

A *szépirodalmi* könyvek között kevés van a felvilágosodás előtti alkotásokból, de azért Sopronban megtaláljuk *Balassa Bálint* és *Rimay János* Énekeinek 1741. évi debreceni kiadását.[26] *Zrínyi Miklós* munkáinak már csak újabb kiadását kapták ajándékba,[27] ez a pesti társaságnál is megtalálható. Hasonlóképpen újabb kiadás lehet *Faludi Ferenc* Nemes embere és Udvari embere.[28] A pataki esküdt diákok könyvtárában *Amadé László* verseit őrizték. A legelső jegyzőkönyvben Sopronban még megtaláljuk *Gyöngyösi István* több munkáját is: „Ngos Doktorits Pál Ur Társaságunk' Cassájába 20 Xrt ajándékozott; Könyv-Tárjába pedig Gyöngyösy István Karikliáját, Murányi Vénusát, 's Kemény Jánosát adni méltóztatta."[29] A felvilágosodás korának írói természetesen már több munkával szerepelnek. *Bessenyei György* Jámbor szándéka ott van a soproniak első könyvei között. Az Ágis tragédiája 1772. évi bécsi kiadása és A philosophus (1777) is szerepel a jegyzékben.[30] A többi társaság könyvjegyzékében már hiába keressük a bihari remete nevét. Sokkal többször, tizenegyszer fordul elő a soproni könyvjegyzékben *Dugonics András* neve, akinek egy-egy munkáját még jóval megjelenése után is ajándékba kapták,[31] sőt Bátori Máriá-ja 1826-ban a meghozatandó könyvek közé került.[32] Pesten egyszer fordul elő Dugonics neve: Ulissesnek történetei című munkájával kapcsolatban. Sopronban nem hiányzik mellőle természetesen „a régi jó" *Gvadányi József* sem, akit meg is gyászoltak egyik gyűlésükön.[33] Megtalálhatók a jegyzékben *Orczy Lőrinc* versei is („Költeményes holmi egy nagy elmétől. Kézrebocsátotta Révay Posony 1787"), és *Pálóczi Horváth Ádám* munkái is a nemesi gondolkodású, formai hagyományainkhoz ragaszkodó írók közül. Negyedszázaddal a szerző halála után kapták ajándékba *Mészáros Ignác* Kártigámját,[34] melyet Petőfi az irodalmi elmaradottság, parlagiasság szimbóluma-

[26] A SMT kj.-ben a vallási könyvek között.

[27] SMT IV. jk. 1833. márc. 30.

[28] Uo. 1833. jan. 5-én kapták ajándékba. A kj.-ben az „egyveleg munkák" között.

[29] SMT I. jk. 16/a. 1792. szept. 28. A kj.-ben Dugonics neve alatt szerepel, tehát az ő kiadásáról volt szó.

[30] SMT kj. 340. sz. A szerzőt Bessenyei Józsefnek nevezik. Ajándékba kapták 1811 őszén (II. jk. 128).

[31] SMT II. jk. 171. 1813: Cserei Egy honvári herceg, és uo. V. jk. 1845. jún. 14-én: Példabeszédei.

[32] Uo. III. jk. 1826. dec. 6.

[33] „Döbröntei Gábor ama' Honnyunki litteratura mellett buzgó Gróf Gvadányi tőrtént halálát kesergé alagyos versekben." I. jk. 110/b. 1802. jan. 9. L. még a 22., 511. lapon.

[34] Uo. III. jk. 1825. ápr. 30.

ként említett meg Kedves vendégek című versében. Felvonulnak a soproni jegyzékben természetesen a klasszikus verselés magyar úttörői is valamennyien: *Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Révai Miklós* és *Virág Benedek*. Baróti Szabó verseit a pesti társaság is ajándékba kapta egyik legkiválóbb tagjától, Márton Ferenctől.[35] Virág Benedek poétai művei a pataki esküdt diákok jegyzékében is megtalálhatók. A klasszikus formák legnagyobb magyar mesterének, *Berzsenyi Dánielnek* a neve több jegyzékben is szerepel. Sopronban előbb versei (ezt a kötetet megjelenése után azonnal ajándékba kapták „egy igen szép példányba"), s megvolt az Összes versek kötete is Döbrentei 1843. évi kiadásában.[36] A pestieknek maga a kiadó ajándékozta az Összes verseket: „Jelentést tett Tettes Elnök ur, — hogy nagyságos Döbröntei Gábor ur Bersenyi összes müveit egy kötetben ide ajándékozá ennek meg köszönésére választmány neveztetett ki" — olvashatjuk jegyzőkönyvükben.[37] Patakon mind a két jegyzékben szerepelnek Berzsenyi versei, a debreceni jegyzékben azonban nem. Barátja és felfedezője, *Kis János* elsősorban műfordításaival vált ismertté a társaságokban. Sopronban volt meg természetesen a legtöbb műve, melyeket nagyrészt ő ajándékozott a könyvtárnak. Küldött nekik „ujjonnan ki jött fiatal Aszszonyságok számára irt Erköltsi Tanításából egy nyomtatványt".[38] Nemsokára ismét: „T. Kis János Baráti Predikátor az emberekkel való Társalkodásról szólló könyvének egy exemplárjával méltóztatott könyvtárunkat megajándékozni."[39] Ugyancsak ekkor ajándékozza nekik „Meiners Kristof' Ur' munkájából" fordított saját művét.[40] Később ajándékba kapták tőle a Helikoni kedvtöltést[41] (ez Sárospatakon is megvolt), a Soproni Estvék első kötetét[42] és Emlékezései első kötetét (1845).[43] Az előbbit a pestieknek is elküldte ajándékba, amikor már minden kötete megjelent: „Kis János superintendens »Sopronyi estvék« című munkáját a' Társalomnak ajándékozta. Mély hálával fogadtattott."[44] Ezek a kötetek Debrecenben is megvoltak, verseinek (1815) a kötetei pedig a pataki könyvtárban. Zsebkönyvét Raits Péter

[35] Később Abonyi Lajos néven író. PMO jk. 141. 1846. máj. 17.
[36] SMT II. jk. 164. 1813. Tsafordi Tóth Lajos, Sopron vm assessora ajándéka.
[37] PMO jk. 72. 1844. márc. 31. Már korábban is említi a jk. „Tisztelendő Ur ajándéka" közt 1843. jan. 22-én és a beköttetendő könyvek közt febr. 11-én, ez még korábbi kiadás lehet, mert az újabbat egy tag is figyelmükbe ajánlja, és a könyvjegyzékben is kétszer szerepel Berzsenyi neve.
[38] SMT I. jk. 47/b. 1798. jan. 20.
[39] Uo. 53/a. 1798. szept. 8.
[40] Uo. 50/a. 1798. ápr. 21.
[41] Uo. III. jk. 1820. okt. 21.
[42] Uo. III. jk. 1839. szept. 21.
[43] Uo. V. jk. 1845. márc. 15.
[44] PMO jk. 112. 1844/45. XXI. gyűlés.

ajándékozta a soproni társaságnak: „T. T. Előlülő Urunk T. Kiss János 'Sebbe-való Könyvéből ajánla a' Társaságnak egy példányt."[45] Pesten az Ifjúság barátja (1816) című munkáját kapták ajándékba Bulyovszky Gyulától első 33 könyvük között. A nyitrai kispapok is beszerezték a jegyzőkönyv szerint „Görögös szakaszait".[46] A másik soproni alapító tagnak, *Lakos János*nak kései műve, a Vándor szünórái (1839) is megtalálható Debrecenben és Patakon, a soproniaknak természetesen ő maga ajándékozta.[47] De térjünk vissza a századfordulóra! *Kazinczy Ferenc*, aki Kis és Lakos révén került kapcsolatba a soproni társasággal, szerepel a legtöbb kötettel a soproni könyvjegyzékben. 1811 őszén írják: „T. Prof. Rumi Úr Könyvtárunkat betses ajándékával nevelni kivánta, a' midőn a' fent nevezett Hó 18-kán egy példányt ezen czím alatt Tövisek és virágok Társaságunk[na]k általadott." A következő tanévben „egyveleg" írásait kapták tőle ajándékba.[48] Kis Jánoshoz írt leveleinek a kiadását is azonnal megkapták Kistől,[49] s megrendelendő könyveik közt szerepelnek Csokonaihoz írt levelei.[50] Pesten is több kötete található: Utazásai (1839), melyet Bajzától kaptak ajándékba 1839-ben, és Az amerikai Podocz és Kazimir (1776). Sárospatakon Fordított egyveleg írásait találhatjuk (talán ugyanazt, melyet Rumy ajándékozott a soproniaknak, első kötete 1808-ban jelent meg), Debrecenben Levelei több kötete és Eredeti munkái (1. kötet 1836) szerepelnek a jegyzőkönyvekben megveendő könyvekként,[51] a könyvjegyzékben Kazinczy Ferenc munkáinak 9 kötete (1814—1816) található: a Helmeczy-féle kiadás. Idézzük végül a soproni jegyzőkönyvből annak a munkájának az ajándékozását is, melyben a soproni társaság tagjának nevezi magát: „Ezen alkalmatossággal kaptuk kezünkhez Tit. Kazintzy Sztelláját, a' mellyből Társaságunknak 40 példázatot küldött ajándékba, és egyszersmind osztogattunk-is ki a' Társaknak."[52] — Szép számú könyve volt a soproni könyvtárban másik íróbarátjuknak és pártfogójuknak, az idősebb *Péczeli József*nek is. Nevével a később alakult társaságokban is találkozunk. A pestiek első 33 könyve között is ott szerepel „Alzír írta Péczely József", akárcsak az első soproni könyvek közt félszázaddal korábban. Fordításai közül Sopronban ne-

[45] SMT I. jk. 48/b. 1798. febr. 3.
[46] NyDT jk. 1845. jan. 12. Grossertól kapták. Kis János más munkáit l. a tudományos könyvek között.
[47] SMT III. jk. 1839. szept. 21. Debrecenben 1839. febr. 20-án (DOT jk. 29) megvételre ajánlják.
[48] SMT II. jk. 129. 1811. okt. 18. és 148. 1812/13.
[49] Uo. V. jk. 90. 1842. okt. 8.
[50] Uo. 1845. szept.
[51] DOT jk. 1838. nov. 7., 1842. nov 13., DV jk. 17. és DOE jk. 1847. máj. 9.
[52] SMT I. jk. 23/a. 1794. ápr. 26. Kazinczy idézett levelében 50 példányt említ. L. a 16. lapon.

vezetesebb még Hervey Sirhalmai és elmélkedései. A Kazinczy által olyan nagyra értékelt *Dayka Gábor* verseit Sopronban és Patakon forgatták a diákok.[53] *Anyos Pál* nevével már csak a pataki esküdt diákok könyvtárában találkozunk. A századforduló kisebb írói közül a soproni jegyzékben még *Czinke Ferenc, Aranka György, Kónyi János* neve olvasható, az újságírók közül *Szacsvay Sándoré* és *Kulcsár Istváné*, Sárospatakon pedig *Édes Gergelyé*.

Itt kell megemlítenünk, hogy különösen Sopronban sok névtelen eredeti és fordított, illetve átdolgozott „román" is található, elsősorban a századforduló korában. Alighanem ezekre vonatkozott az a későbbi soproni határozat, hogy „ollyan könyvek, mellyeknek olvasása vagy épen nem hasznos és egészen nélkülözhető, vagy talán az erkölcsre káros befolyású leendhetne, senkinek ne adassanak ki."[54] A társaság törvényeiben olvashatjuk, hogy minden tagnak kötelessége egy-egy könyvet ajándékozni a társaságnak, s ezt a rendeletüket később is megerősítették.[55] Így kerülhetett ez a sok könyv a könyvtárba, némelyiket felnőtt pártfogóiktól, köztük Németh Lászlótól és Kis Jánostól kapták, akik ezeket valószínűleg kiselejtezték saját könyvtárukból.[56] Néhány címet lássunk mutatóba: Brend Vitéz Árnyéka, vagy A' Tsudálatos erejü Kard. Tormássy János fordítása, Pest 1819.[57] — Bertraid és Grimoald, a' Longobárdusok' Királlyai. B. J. Pozsony—Pest 1813.[58] (Mind a kettőt Kis Jánostól kapták, az utóbbinak egy példányát mástól is.) — Szerelem Példája, az az: Szerentsés Florentziai. Gejza László, Vác 1787. Ezt Németh Lászlótól kapták a társaságból való távozása után: „Előbbi Társ Ur Németh László eggy könyvet ajándékozott, mellynek tzime im' ez:

[53] Sopronban az 1813/14. tanévben kapták a tanárelnök fiától (II. jk. 164), Raits Sámuel volt társuktól, akkor már bécsi orvostanhallgatótól, *Kazinczy* Poétai berek című munkájával együtt, mely az előbbinek függelékeként jelent meg (1813).

[54] SMT V. jk. 5. 1840. szept. 19. c. pont.

[55] Uo. I. jk. 30/a. 1795. szept. 19.: „Hogy pedig a' Társaság kőnyvei jobban szaporodhassanak, arra nézvést az a' rendelés szorosabb meg tartásra méltónak itéltetett, hogy minden Társ, bé léptekor, a' Társaságnak eggy vagy két M. könyvet ajándékozzon."

[56] A „kiselejtezés" abból is valószínű, hogy Kis János 1838. nov. 10-én (III. jk.) adja nekik e századeleji könyveket; más felnőtt pártfogóktól 1823-ban és 1825-ben kaptak ilyeneket.

[57] Vö. *György Lajos:* A magyar regény előzményei. Bp. 1941. 433. A SMT kj. címei és évszámai nem mindig pontosak, ezért *György Lajos* könyvének adatait idézem, a cím után rövidítve közlöm a szerző vagy fordító nevét, a megjelenés helyét és idejét.

[58] *György:* i. m. 402. B. J. a regény „magyarítója".

Szerelem' Példája."[59] — Fedor és Mária, vagy A' holtig-tartó ritka hüség, és a' nagyra vágyásból származott gyászos, de méltó szerentsétlenség Tüköre. Pozsony 1807. — Valdraf vagy A' Vándorló Lélek. Pest 1819.[60] — A' Szép Trézsi vagy a' haszon és tisztesség kivánástól megvakított szüléknek áldozatjok. 1800. — Olly Feleség, millyen ritka találtik. Veszprém 1794.[61] — Ottó vagy a' zabolátlan Indulatok áldozatja. Csery Péter, Pest 1812. (Ez volt Katona József Bánk bánjának egyik forrása.)[62] — Ugyancsak Csery Pétertől: Idda vagy a' Szerelemféltés ereje. Pozsony és Pest 1809. — Mária: vagy a' nemes gondolkodásu Paraszt Léány. Kolozsvár 1794.[63] — Zoriáda vagy a' Nagy Mogol' Leánya tsudás történetei. S. S. Pozsony és Pest 1805. — Vanda, Krakkói Hertzeg-Aszszony vagy a' Szerelem Áldozatjai. Pozsony 1806.[64] — A' Fösvény Ángy, a' vagy Amália és Albert. Pozsony és Pest 1807.[65] Ezt a Füskuti Landerer Mihály által kiadott „szívre ható 's bájos" történetet még a sárospataki esküdt diákok is megszerezték három évtized múlva. Sárospatakon van még néhány hasonló című munka, például: Meggyes, vagy is A' fonnyasztó szerelem (Pozsony 1833),[66] de a század eleji románok természetesen nincsenek meg már olyan nagy számban a későbbi társaságokban.

A magyar felvilágosodás legnagyobb költőjének, *Csokonai Vitéz Mihály*nak a versei minden könyvtárban megvoltak. Sopronban megjelenése után azonnal ajándékba kapták Márton József bécsi kiadását (1813),[67] később más köteteit is megszerezték. Kis Jánostól kapták ajándékba egy alkalommal más 27 könyvvel együtt a Lilla dalokat.[68] A pesti jegyzékben is kétszer szerepelnek versei, s mindjárt az első 33 könyv közt ott találjuk őket, Taubner Károly tanárelnök („Csokonai régibb kiadása") és egy diák („Csokonai munkái") ajándékaképpen. Patakon Minden munkái két kötetét forgatták, Debrecenben természetesen ápolták nagy költőjük és egykori diáktársuk emlékét: Poétai munkái négy

[59] Uo. 257. A SMT kj. szerint 1790-ben jelent meg. Az ajándékozásról: SMT I. jk. 11/a. 1791. szept. 17. Kazinczy véleménye a fordításról: „Az én kezeim közt is van most eggy: Szerentsés Florentziai vagy is la Valle Olasz Grófnak Történetei, fordítá Kép Gejza László. Hogy az Istenek töressék-el a kezét!" Kaz. Lev. II. 137.

[60] Uo. 365., 434. A SMT kj. szerint az utóbbi 1809-ből való.

[61] Uo. 319., 306.

[62] Uo. 397—99. Csery Péter a fordító. *György* megjegyzi: „Egyetlen példánya a soproni lyceumi Magyar Társaság Könyvtárában."

[63] Uo. 387., 305—306.

[64] Uo. 354—55., 360—61.

[65] Uo. 361. Vö. Hazai Tudósítások 1807. I. 94.

[66] Uo. 499—500.

[67] SMT II. jk. 167.

[68] Uo. IV. jk. 1838. nov. 17.

kötete mellett ott van még a jegyzékben énekes pásztorjátéka „Amintas vagy Pásztor király" címmel és Domby Márton Csokonai-életrajza is (1817).[69] *Fazekas Mihály* Ludas Matyijának első, bécsi kiadását (1815) szerezték meg a soproni diákok, Pesten „Fazekas Mihálynak Lovászitól összeszedett versei"-t (1836) kapták ajándékba az egyik Sztrokaytól.[70] Debrecenben is versei találhatók,[71] a pataki diákok azonban méltatlanul elfeledkeztek róla. A nemesi udvarházak legkedveltebb költője, *Kisfaludy Sándor* ezzel szemben még a negyvenes évek társaságaiban is olvasott volt. Igaz, hogy az ő összes műveit kiadták a harmincas és a negyvenes években, Fazekasét pedig nem. Sopronban külön kötetei is szerepelnek; részben beszerzés, részben ajándék útján kerültek ezek a könyvtárba a húszas és harmincas években. Pesten munkái két kötetét tartja számon a jegyző, Patakon Minden munkái mellett külön található a Csobánc, a Hunyadi János és „Eredeti magyar játékszín" címmel egy kötet. A debreceni jegyzék először öt kötetről ad számot, részletesen közölve tartalmukat is: Kesergő szerelem, Boldog szerelem, Dobozi, Kemend, Döbrönte, Megbosszult hitszegő, Gyula szerelme; azután újabb kötetben a Csobánc, Tátika, Somló, s még egy Regék című kötetről,[72] végül a Magyar játékszín két kötetéről van szó.

Kisfaludy Károly művei is mindenütt megtalálhatók. Sopronban a korábbi kiadások is, a többi társaságban a későbbiek. Színjátékai több kötetét Ódor Istvántól kapták ajándékba, amikor elfoglalta a soproni társaság elnöki székét.[73] Minden munkái a beszerzések között szerepelnek röviddel megjelenésük (1831) után.[74] A pestiek a kiadó Toldytól kapták ajándékba ezeket a köteteket 1840-ben, s ugyanakkor megnevezetlen munkáját vagy munkáit Bajza ajándékozta nekik.[75] A pesti jegyzékben található a Kisfaludy Károly élete című könyv is (1832), hasonlóképpen művei és életrajza Patakon. Debrecenben is a Toldy-féle kiadás található meg a jegyzékben, s valószínűleg legelső könyveik közt megszerezték, mert a jegyzőkönyv kezdete után (1836) nem említik sem ajándék-, sem vételképpen.

[69] DOT kj. 19—22. számú könyve a poétai munkák, 23. számú a Metastasio-fordítás (pontos címe „A pásztor király", Amyntas a főszereplő neve), és 27. számú könyv az életrajz.

[70] PMO jk. 38. 1842. okt. 15. A Sztrokay-család nevével sűrűn találkozunk mind a soproni, mind a pesti társaságban. A kiadó neve helyesen: Lovász Imre.

[71] DOT kj. 221. sz.

[72] DOT jk. 19. Regéit 1837. nov. 8-án rendelték meg.

[73] SMT III. jk. 1824. aug. 14.

[74] Uo. IV. jk. 1832. dec. 5.

[75] PMO jk. 15.

Katona József Bánk bánja Sopronban és Patakon található meg. A reformkor többi *drámairóját* véve sorra: *Teleki László* Kegyencét (1841) Sopronon kívül Sárospatakon, az esküdt diákok könyvtárában és Pesten őrizték, utóbbi helyen a köttetendő, tehát valószínűleg sokat olvasott könyvek között említik.[76] Az idősebb színpadi szerzők közül megtaláljuk még *Jakab István* Falusi lakodalom című vígjátékát (1834) Debrecenben (ugyanott Alzír-fordítását is),[77] a szegedi társaság tanárelnökének, *Horváth Cyrill*nek Tyrus című szomorújátékát (1834) Vörösmarty Vérnászával együtt vásárolták meg a soproni diákok,[78] s megtalálható Debrecenben és Marosvásárhelyen is. A „kóbor sebész" *Malatides Dániel*, volt soproni diák és későbbi pozsonyi tanárelnök Édesi Gergely vagyis az erkölts diadalma című színművét (1824) maga ajándékozta a soproni társaságnak.[79] A másik kalandos életű, de nagyobb írói tehetséggel megáldott orvosnak, *Hugo Károly*nak, aki csak a negyvenes években tűnt fel, 1847-ben megjelent Brutus és Lucretiáját még abban az évben megvették Pápán és Sopronban, Egy magyar király című drámáját pedig (1847) Sopronban[80] és Patakon szerezték be. Teleki kortársai közül *Gaal József* népszerű Peleskei nótáriusát (1839) Jósika Miklóstól és fiaitól kapták ajándékba a pestiek.[81] Szerepel a debreceni könyvjegyzékben is A király Ludason című művével együtt (1837), amelyet még ebben az évben megrendeltek.[82] *Nagy Ignác*nak elsősorban epikai műveit találjuk a jegyzékekben, vígjátékai közül a Tisztújítást (1843) Pesten és Debrecenben, Az életuntakat (1840) Pesten és Sopronban szerezték be. Az általa szerkesztett Színműtár kötetei minden társaságban gyakoriak, sokszor a tartalom megjelölése nélkül is, csak mint „Nagy Ignác Színműtára". Ugyancsak színdarab-gyűjteménnyel, a három kötetes Tháliával (1833—1837) került bele a jegyzékekbe a győri *Kovács Pál* neve Sopronban, Debrecenben és Sárospatakon,[83] s az utóbbi két társaság jegyzékébe *Tóth Lőrinc* neve is Olympia című (1839) drámagyűjteményével.[84] Drámáit mindenütt megtaláljuk. Debrecenben az Ekebontó Borbálát (1836), az Átok című drámai költeményt (1835), a Vatát (1836);

[76] Uo. 144. 1843. febr. 11.
[77] DOT kj. 149. és 153. sz.
[78] SMT IV. jk. 1834. febr. 22.
[79] Uo. 1824. máj. 8. III. jk. L. a 166. lapon.
[80] Uo. V. jk. Az előbbit 1847. szept. 11-én, az utóbbit 1847. jan. 9-én rendelték meg.
[81] PMO jk. 11. 1840. jan. 8.
[82] Az első a DOT kj.-ben 389. sz., a második a DOT jk.-ben 1837. dec. 12-én.
[83] SMT IV. jk. 1834. ápr. 5-én mutatják be a második füzetet. — A DOT kj.-ben 101—102. sz. és a DOT jk.-ben 1837. dec. 12-én intézkednek a III. kötet megrendeléséről.
[84] Már benne van az 1839. évi DOT kj.-ben is 334. sz. alatt!

a második Sárospatakon is szerepel a jegyzékben, az utolsó Sopronban és Pesten is, ahol még a Hunyady László (1839) is megvolt. *Kuthy Lajos* Nagy Ignáchoz hasonlóan szintén nem színpadi műveivel vált elsősorban ismertté, de azért a debreceni könyvjegyzékben előfordul a Lant egykori munkatársának Fehér és fekete című drámája is (1839).[85] A könyvjegyzékben ugyan hiába kerestem, de olvasniuk kellett I. Károly és udvara című drámáját is (1840), mert a kiadás évében háromszor szavaltak belőle részletet a titkos Egyesület gyűlésein. Úgy látszik, Debrecenben a színházba járási tilalom ellenére (vagy talán éppen ezért) nagyon kedvelték a színdarabokat, mert *Gorove László* Jecid és Hába (1806) című szomorújátékával is csak itt találkozunk.[86] Ajándékba kapták, akárcsak az egykori debreceni diák, *Obernyik Károly* drámáját, melyet maga a szerző adott a társaságnak: „Jelentvén az Elnök hogy a legujabban 100 arany jutalmat nyert »Fő ur és pór« szerzője T. cz. Obernyik Károly Ur — egyesületünknek egy példányt ajándékozni szives vala."[87] Az ő nevét ezenkívül még a soproni könyvjegyzék őrzi. Az eddigieket felülmúlja drámái számával a legtermékenyebb magyar színpadi szerző, *Szigligeti Ede*. Rózsa című népi tárgyú darabját (1840) Sopronban megveszik, Pesten ajándékba kapják,[88] de Pesten már első könyveik közt a 33. számú: „Szigligeti munkáji vette a' társaság", és a Pókaiak (1838) is előfordul első könyvjegyzékükben.[89] Sopronban Összes színművei (1846—1847) kétszer is előfordulnak az új könyvek felsorolása közt 1847-ben, s korábban a Zsidó (1844), Gritti (1845), majd a Mátyás fia (1847).[90] A Zsidó megvolt Patakon és Debrecenben is,[91] s ugyanott a Dienes, vagy a királyi ebéd (1838) is.[92] Debrecen Szigligeti színműveivel is első helyen áll: a megvételre ajánlott könyvek között van a Gyász vitézek (1838), a Dienes és Eredeti színművei (1839), s a könyvjegyzékben is szerepel még ebben az évben tartalmát is feltüntetve: a Vazul, Aba és a Pókaiak.[93] A negyvenes években további műveit szerzik meg: Kinizsi (1844), Szökött katona (1844), Két pisztoly (1844), Gerő (1845),[94] s az 1846-os kiadású Összes színműveit 1846 novemberében már a megveendő könyvek közt találjuk.[95] Hasonlóképp-

[85] DOT kj. 394. sz.
[86] DV jk. 1843. jan. 7-én kapták ajándékba.
[87] DOE jk. 54. 1844. jún. 12.
[88] SMT V. jk. 14. 1840. nov. 14.; PMO jk. 1843. jan. 22.
[89] PMO jk. 15. 1840. és I. kj. 141.
[90] SMT V. jk. 1847. márc. 6. és szept. 18., illetve 1845. ápr. 26., szept. és 1847. szept. 11.
[91] DV jk. 82. 1845. febr. 22-én rendelték meg.
[92] DOT jk. 27. 1838. nov. 7. A megveendő könyvek között.
[93] Uo. 29. 1839. febr. 20. A kj.-ben Eredeti színművei 373. sz.
[94] DV jk. 68. 1844. jún. 11., 76. 1844. nov. 18. és 96. 1845. dec. 3.
[95] DOE jk. 1846. nov.

pen kedveltek lehettek Debrecenben a legfiatalabb nemzedék tragikus végű színpadi szerzőjének, *Czakó Zsigmond*nak a művei. Hamarosan beszerezték valamennyit, miután a Kalmár és tengerészt (1845) ajándékba kapták, megvették a Végrendeletet (1845), Leonát (1846), s a Mari egy anya a népből című művét (1846).[96] Hasonló gyorsasággal szerezték be őket Sopronban is,[97] Pesten és Patakon már csak a Kalmár és tengerész, Pápán a Végrendelet található meg a kevés feljegyzett könyv között.[98] Van azután még a különböző könyvjegyzékekben számos Színházi almanach, Színházi zsebkönyv, Játékszíni koszorú, az Eredeti játékszín és a Külföldi játékszín szép számú kötete (utóbbiakra a fordításokkal kapcsolatban még visszatérek).

Színművei népszerűségében is állta a versenyt a többi színpadi szerzővel a reformkori társaságok legnépszerűbb, országszerte tisztelt költője, *Vörösmarty Mihály*, akinek Salamon királyát Sopronban elő is adták.[99] A Salamon királyt (1827), A bujdosókat (1830), Csongor és Tündét (1831), Marót bánt (1838) a pestiek tőle magától kapták ajándékba.[100] A Salamon király Patakon, a másik három színműve Debrecenben és Sopronban szerepel még külön. A Marót bánt Debrecenben megjelenése évében meghozatták már, a Csongor és Tündével két olvasó társ, azaz fiatalabb, csak a könyvtárat használó diák ajándékozta meg a soproniakat 1832-ben.[101] A Vérnászt (1834) megjelenése után azonnal megszerezték a soproni társaság tagjai,[102] és megtalálhatjuk a marosvásárhelyi ekkor alakuló társaság rövid könyvjegyzékében is. Önálló kötetben megtalálható még az Árpád ébredése (1837), amelyet Debrecenben azonnal megrendeltek, Pesten Bajzától kaptak ajándékba.[103] Utolsó színművét, a Czillei és Hunyadiakat (1845) Debrecenben és Sopronban rendelték meg előre, illetve közvetlenül megjelenése után.[104] A negyvenes évek másik nagyon népszerű, mint látni fogjuk, sokat szavalt költőjének, *Garay János*nak már csak egy színműve, a Báthori Erzsébet (1840) található egy társaságban, a debreceniben. A szabadságharc előtti utolsó két évben

[96] Uo. 1845. nov. 13-án kapták ajándékba Szarvadi Frigyestől, s 1846. márciusban és novemberben vették a többit.

[97] SMT V. jk. 1845. ápr. 25., szept. 18., 1846. okt. 3. és dec. 5.

[98] Pesten ajándékba kapták 1846 elején (jk. 138); Pápán megvásárolták 1845 végén.

[99] L. a 167—68., 699—700. lapon.

[100] PMO jk. 15. 1840.

[101] SMT IV. jk. 1832. máj. 5.

[102] Uo. 1834. febr. 22.

[103] DOT I. jk. 20. 1837. dec. 12.; PMO jk. 15. 1840. és az V. kj.-ben 184. sz.

[104] DV jk. 77. 1844. dec. 12.; SMT V. jk. 1845. ápr. 26-án *Szigligeti* Zsidó és *Czakó* Kalmár és tengerész című művével együtt.

költeményeivel népszerűségben mindenkit maga mögött hagyó *Petőfi Sándor* Tigris és hiénája (1846) Pesten és Sopronban található meg.[105]

A reformkor *regényíróinak* a sorát megnyitó *Fáy András* a fentebb tárgyalt színműíróknál is megemlítendő, mert A két Báthori (1827) című színdarabját is ott látjuk Sárospatakon és Debrecenben,[106] és bizonyára benne volt Fáy András munkáinak (1843—1844) soproni és pesti köteteiben is.[107] A Bélteky-ház (1832) című híres regényét már megjelenésekor megrendelték a soproniak.[108] Megtalálható a kevés marosvásárhelyi könyv között is, valamint a debreceni és sárospataki könyvjegyzékben.[109] A soproni diákok már korábban megismerkedtek a Kedv-csapongások (1824) című elbeszéléskötettel, melyet a kiadás évében kaptak ajándékba. Ez a kötet a debreceni könyvjegyzékben is megtalálható. Friss bokréta című munkája (1818) csak Debrecenben fordul elő.[110] Sopronban és Debrecenben volt meg az Óramutató (1842), Meséinek különféle kiadásai (Eredeti mesék és Újabb eredeti mesék, 1820., ill. 1825) mind a négy nagy könyvjegyzékben benne vannak.[111]

A kor legnépszerűbb regényírója, *Jósika Miklós* kétségtelenül a legolvasottabb volt a diáktársaságokban is. A soproni könyvjegyzékben 22 kötete található, s nem sokkal kevesebb a többi társaságban sem. Abafi (1836) című regényét minden társaságban olvasták,[112] a Csehek Magyarországban (1839) és A könnyelműek (1837) címűt Pesten a szerzőtől kapták ajándékba, s megtalálhatók a Zólyomival (1836) együtt Debrecenben és Sopronban is.[113] Megjelenésük után általában sietve meghozatták Jósika regényeit, sőt az Akarat és hajlam jegyzőkönyvi adatai 1845 decemberéből valók, holott a könyv csak 1846-ban jelent meg.[114] Azonnal megszerezték a Szív rejtelmeit (1845), a Békesi Ferenc kaland-

[105] PMO II. kj. 40. sz.; SMT V. jk. 1847. szept. 11-én, az új könyvek között.

[106] SIE I. kj.; DOT kj. 182. sz.

[107] Pesten írják 1843. dec. 3-án (jk. 56): „Falk főjegyző 's Hanzely László Könyvtárnok jelentést tettek, hogy T[ekin]t[e]tes Fáy András tbiró ur szíveskedett társalmunkat becses munkáinak új kiadásával megajándékozni, mellynek 1. kötetét már át is adta; hálával fogadtuk." 1844. febr. 3-án (jk. 63) a 2. kötetet is megkapták, és 1844. nov. 17-én (jk. 97) is jelentették, hogy Fáy Andrástól munkáinak 6. füzetét kapták. — Sopronban 1847. szept. 11-én rendelték meg Összes szépirodalmi munkái két kötetét.

[108] L. a 79. lapon.

[109] MVT kj. 23. sz.; DOT kj. 184—85. sz.; SIE I. kj.

[110] SMT III. jk. 1824. nov. 20. Keblovszky ajándéka a Kedvcsapongások; ez a DOT kj.-ben 187—88. sz.; a Friss Bokréta pedig 199. sz.

[111] DOT jk. 21. A korábbi ajándék-kötetek összefoglalásánál már szerepel, Újabb meséi a kj.-ben 186. és 200. sz.; PMO II. kj. 110. sz.; SIE I. és II. kj.

[112] Pesten 1839. nov. 20-án Taubner első könyvajándékai közt van.

[113] PMO jk. 15. 1840., s uo. 38. 1842. A könyelműek c. regényt köttetik is a gyakori olvasás következtében.

[114] Sopronban is, Pápán is 1845. dec. 6-án rendelték meg.

jait (1844—45) és a Jósika Istvánt[115] (1847). Mindenütt megtalálható az Utolsó Báthori (1837) című műve, Pesten és Debrecenben Zrínyi a költő (1843), Debrecenben Az élet útjai (1844) és a Regényes képletek (1847),[116] Pesten a Visszhangok (1844), Sárospatakon az Egy kétemeletes ház Pesten (1847) és az Élet és tündérhon (1840) című munkája.[117] Beszélyeit (1840) Sopronban és Debrecenben forgatták.[118] Mint látni fogjuk, a sárospataki kiváltási katalógus azt is megmutatja, hogy ezeket a köteteket Patakon s bizonyára másutt is sokszor kiváltották a könyvtárból.

Eötvös József híres regényei is előfordulnak, hol az egyik, hol a másik társaság könyvtárában. Első regénye Karthausi címmel csak a sárospataki jegyzékben szerepel, de a regényt tartalmazó Árvízkönyv (1839) Sopronban, Pesten és Debrecenben is megvolt.[119] Érdekes, hogy Kőrösi Csoma Sándor felett mondott Emlékbeszéde mind a négy nagy könyvjegyzékben megtalálható.[120] A falu jegyzőjét (1845) Sopronban és Debrecenben,[121] a Magyarország 1514-ben című regényét (1847) Sopronban, Debrecenben és Pápán rendelték meg közvetlenül megjelenése után.[122] *Kemény Zsigmond* Gyulai Pálját (1847) ugyanebben a három társaságban rendelték meg azonnal. Két jegyzékben szerepel egy régebbi főúri prózaírónk is: Debrecenben és Marosvásárhelyen találjuk *Mednyánszky Alajos* német nyelvű munkájának fordítását „Elbeszélések, regék I—II.", illetve „Regék és legendák a magyar előkorból ford. M. után" (1832—34) címmel.[123]

Több prózai és verses munkáját találjuk a társaságok könyvtáraiban a halála után több társaságban gyászolt *Vajda Péter*nek is. Érdekes, hogy nem a pesti társaságban van a legtöbb munkája, pedig itt tanárelnök volt. Prózai munkái közül A legszebb leány (1834) című elbe-

[115] Szív rejtelmei: Sopron 1845 szept.; Pápa 1845. dec. 6.; Debrecen 1845. dec. 3.; Pesten I. kj. 13. sz. és Patakon is megvan. A Békesi Ferenc Sopronban 1845. dec. 6.; Debrecenben 1845. dec. 3.; a Jósika István Sopronban 1847. szept. 11.; Debrecenben 1847. novemberben kerül megrendelésre.

[116] DOE jk. 1847. máj. 9.

[117] PMO jk. 1843. dec. 17-én rendelik meg a Viszhangokat.

[118] Sopronban 1843. nov. 18-án; Debrecenben 1842. ápr. 13-án rendelik meg.

[119] DOT kj. 358. sz. az első és 390. sz. a második kötet; Pesten 1843. dec. 3-án kapták ajándékba Ráday Páltól.

[120] Pesten 1844. jan. 11-én, Debrecenben 1843. dec. 10-én szerepel a megrendelendő könyvek között.

[121] Sopronban 1845. márc. 29-én, Debrecenben 1845. ápr. 27-én rendelték meg.

[122] Sopronban 1847. szept. 18-án az új könyvek között mutatják be. Érdekes, hogy az 1856-i könyvjegyzékből hiányzik, lehetséges, hogy témája miatt 1849 után ki kellett venniük a könyvtárból. Debrecenben 1847 novemberében, Pápán 1847 őszén rendelték meg.

[123] DOT kj. 109—10. sz.; MVT kj. 15. sz.

szélései már a harmincas években megvoltak Sopronban, Tárcsai Bende (1836) című regényét azonnal megrendelték Debrecenben, és megvolt a pataki könyvtárban is. Haladó gondolatairól nevezetes munkája, a Pesti levelek („Őszinte beszédek" címmel), megtalálható a pesti, debreceni és pataki könyvjegyzékben.

Nagyon olvasottak voltak a már említett *Nagy Ignác* és *Kuthy Lajos* regényei és novellái is. Nagy Ignáctól a Magyar titkok (1844—45) megjelenése évében bekerült a soproni könyvtárba és a debrecenibe is,[124] s megvolt Pesten és Patakon is. A Torzképeket (1844) Sopronban és Debrecenben már a megjelenés előtt megrendelték, s nem hiányzik a pesti és a pataki könyvjegyzékből sem. Beszélyei szintén megtalálhatók mind a négy könyvtárban,[125] azután a Bors és paprika Sopronban és Pesten, ahol még három kötet szerepel a jegyzékben „Nagy Ignác művei" megjelöléssel.[126] Kuthy Lajos Hazai rejtelmek című regénye (1846—47) nem kevésbé népszerű. Ennek a megjelenéséről is jó előre tudtak, mert Sopronban és Debrecenben már 1844 végén megrendelték, és Sopronban 1846 elején jelentik a megérkezését.[127] Megvolt a kötet Sárospatakon is, Pesten Munkái két kötetéről olvashatunk, a váci kispapok jegyzőkönyvében Munkái öt kötete szerepel, megrendelték elbeszélés-köteteit Debrecenben is, és megtalálhatók a sárospataki könyvjegyzékekben is.[128] *Kovács Pál* Beszélyek (1841) című kötete és *Gaal József* Szirmai Ilona (1836) című regénye a debreceni társaság könyvtárában volt meg,[129] s ugyanott *Garay János* Tollrajzok (1846) című kötete.[130] Olvasták a Petőfi-ellenes tábor hírhedtebb képviselőinek munkáit is, sőt *Petrichevich Horváth Lázár* érdemén felül népszerű lehetett: Sopronban is megrendelték 1842-ben Újabb munkáit, Debrecenben pedig ezt írták ugyanakkor: „Bár a pénztár igen le van apadva: az ajánlott könyvek köztt egy elmellőzhetlen lévén »Petrichevich Horváth Lázár munkáinak 1sö kötete«, ez megvetetni rendeltetett." (1842) Korábbi könyvjegyzékükben is megvolt Az elbujdosott vagy egy tél a fővárosban (1836) című regénye, s ez a pataki

[124] SMT 1844. szept. 7.; DOE 1844. dec. 12.; PMO II. kj. 94. sz.; SIE II. kj.

[125] Sopronban 1842. szept. 24-én, Debrecenben dec. 3-án hozatják meg, PMO II. kj. 95. sz., SIE I. kj.

[126] Sopronban 1845. márc. 29-én hozatták meg; PMO I. kj. 30., ill. 38. sz.

[127] Sopronban 1844. dec. 14-én, Debrecenben dec. 12-én rendelik meg és 1846. febr. 7-én érkezik Sopronba; SIE I. kj.

[128] PMO II. kj. 47., 48. és 204. sz.; VÖE jk. 6/a. 1846. febr. 21.; DOE jk. 1844. nov. 18.; SIE I. és II. kj.

[129] Az elsőt 1845. dec. 3-án, a másodikat 1843. márc 8-án említi a DV jk. megrendelendő könyvként, de Gaal regényének korábban is meg kellett lennie, mert a DOT kj.-ben is szerepel 196—97. sz. alatt.

[130] DOE jk. 1846. márc.

könyvtárat is „díszítette".[131] *Kelmenfi László* (családi nevén Hazucha Ferenc) a kevés pápai könyv között foglal el előkelő helyet. Meghasonlott kedély című munkáját (1846) és Beszélyeit (1846) a kiadás évében megrendelték, s az előbbi megtalálható Sárospatakon és Debrecenben is.[132] A humoristák közül *Frankenburg Adolf* Estikék (1844) című munkája ajándékként került Debrecenbe, s megtalálható Patakon is, s a Humorisztikai felolvasás (1838) ott van már a következő évi debreceni könyvjegyzékben.[133] Sopronban a *Szentiváni Mihály* Munkái című kötet is (1843), amelyben elbeszéléseit adta ki Kriza és Kemény Zsigmond. Ugyancsak Sopronban rendelték meg *Lauka Gusztáv* Karikaturák című írásait és *Degré Alajos* Kedélyrajzok (1847) című művét.[134] Eljegyzés álarc alatt (1845) című vígjátékát viszont Pápán és Debrecenben szerezték meg a kiadás évében.[135] *Pálffy Albert* Magyar millionaire (1846) című regényét Sopronban és Sárospatakon találjuk meg,[136] *Vas Gereben* is Sopronban jelent meg először Életképek és darázsfészek (1847) című humoros és szatirikus írásait tartalmazó kötetével.[137] Végül *Jókai Mór* is megjelenik Hétköznapok (1846) című regényével Sopronban és Debrecenben még a kiadás évében.[138] A századeleji románoknak mintegy utódja Sárospatakon az Érzékeny történetek és Történetek a mai időkből című két kötet, Debrecenben az Életből szedett képek csarnoka, Pesten az Elmés és gyönyörködtető történetek.[139]

Nem csoda, hogy évek során így megfogyott az ilyen névtelen és színvonaltalan művek száma, hiszen már felléptek a magyar irodalomban a *kritika* nagyhatású megalapítói. Megírta kritikáit *Kölcsey Ferenc* „korának legműveltebb műphilosophja", ahogy a pataki diákok nevezték hozzá írt levelükben, *Bajza József* kritikái is napvilágot láttak már, s a Kritikai Lapok meg is voltak mind a négy nagy könyvtár könyvjegyzékében.[140] Szóval a társaságok tagjai számára nagyobb lehetőség

[131] SMT V. jk. 93—94. 1842.; DV jk. 12. 1842. jún. 8. Regénye a DOT kj.-ben 220. sz.; a SIE I. kj.-ben.

[132] PKT jk. 1846. dec. 6.; SIE II. kj.; DV jk. 96. 1845. dec. 3.

[133] Az Estikék Szarvadi Frigyes ajándéka 1845. nov. 19-én, másik műve a kj. 335. számú kötete.

[134] SMT V. jk. 1843. nov. 18., ill. 1844. szept. 14.

[135] Debrecenben 1845. dec. 3-án; Pápán dec. 6-án rendelték meg.

[136] Sopronban 1846. febr. 28-án rendelik meg.

[137] SMT V. jk. 1847. okt. 9-én rendelik meg.

[138] Sopronban 1846. okt. 3-án; Debrecenben 1846. nov.-ben.

[139] DOT kj. 303. sz. „gyüjté Peregriny Elek"; PMO I. kj. 207. sz.

[140] Sopronban füzetenként szerzik be megjelenésük idején, a harmadikat Kis Jánostól kapják ajándékba 1833. nov. 9-én, a negyediket 1834. ápr. 5-én mutatták be, a hatodik és hetedik kötet 1836. szept. 24-én szerepel a megrendelendő könyvek között. — A DOT kj.-ben az első öt kötet 7—11. sz. alatt, a hatodik és hetedik kötet 191—192. sz. alatt szerepel, tehát 1837 előtt megszerezték. PMO I. kj. 120. száma alatt van hét kötet; SIE I. kj.-ben.

nyílt az irodalmi alkotások közötti eligazodásra, értékes és értéktelen művek megkülönböztetésére az irodalmi élet új irányítóinak, Bajzáék triumvirátusának a fellépése nyomán.

A szépirodalmi könyvek között a *költők* kötetei is arról tanúskodnak, hogy a diákok jó érzékkel és kellő fogékonysággal válogatták egyre fejlődő irodalmunk újabb és újabb értékes alkotásait.[141]

Kölcsey Ferenc Minden munkáinak a kötetei (1840—1848) valamennyi társaságban megtalálhatók, Sopronban Versei első darabját (1832) már 1833. január 5-én beadja tagdíjként az egyik diák. Kölcsey iránti nagy tiszteletük jele, hogy Kállay Ferenc Kölcsey gyermek- és ifjúkori életrajza (1839) megtalálható már az az évi debreceni jegyzékben és a pestieknél is. Debrecenben az utolsó megvásárolt könyv Kölcsey naplója (1848).[142] Pesten van egy kötet Hálaemlék Kölcseyre címmel, amelynek szerzőjéül a soproni ifjúság van megadva.[143]

Bajza József Versei (1835) a marosvásárhelyi jegyzékben találhatók meg, a nagyobb könyvtárak közül csak Sopronban és Debrecenben.[144] Úgy látszik, kritikai működését már a kortárs-diákok is többre értékelték verseinél.

Barátja, a reformkor legnagyobb költője, *Vörösmarty Mihály* ezzel szemben rengeteg művével, verseinek különféle köteteivel, eposzaival, már felsorolt drámáival szerepel a jegyzékekben. Sopronban már 1825-ben felajánlja két tag, hogy meghozatják a Zalán futását,[145] ez így külön kötetben Patakon és Pesten található még.[146] A pestiek tőle kapták ajándékba több drámájával együtt Újonnan kiadott verseinek első és második füzetét (1840), s 1844-ben is ezt írják: „Elhatároztatott, hogy Vörösmarty munkáit megszerezzük 's Elnökünk szíves volt aláírás utján megszerzeni azokat."[147] Sietve beszerezték még korábban Vörösmarty Munkáit (1833) a rövid életű marosvásárhelyi társaság tagjai is. Valószínűleg az 1833. évi kiadást kell értenünk a pataki és a debreceni könyvjegyzékben is hasonló cím alatt. Találunk ezenkívül V. M. újabb munkái

[141] A költők népszerűségét és a diákok általi értékelését részletesebben megvizsgáljuk még a társaságokban elhangzott szavalatok ismertetése során, amely még tanulságosabb, mint a kötetek felsorolása.

[142] Pesten 1844. ápr. 21-én (jk. 75) mutatja be az elnök összes munkáinak első részét, melyre előfizettek, jún. 6-án (jk. 79) újabb kötetét, s az I. kj.-ben 16. sz. alatt találhatók művei öt kötetben, s uo. 157. sz. alatt életrajza.

[143] Életrajza a DOT kj.-ben 369. sz.; a Hálaemlék Pesten az I. kj. 128. sz. alatt. Ezt a kötetet egyik könyvészeti munkában sem találtam.

[144] Nemcsak Vásárhelyen, Debrecenben is hamar megszerezték, mert a kj. 12. sz. kötete; Sopronban 1842-ben rendelik meg (V. jk. 94).

[145] SMT III. jk. 1825. nov. 19.

[146] SIE I. kj.; PMO II. kj. 168. sz.

[147] PMO jk. 15. 1840. és uo. 92. 1844. okt. 27. I. gyűlés 14. pont.

című köteteket Patakon, Pesten és Sopronban egymástól eltérő kötetszámmal,[148] és a nyitrai kispapok is előfizettek Vörösmarty összes műveire 1844. okt. 20-án.[149]

A „triumvirátus" mellett vagy ellen fellépő költők közül *Garay János* népszerűségét köteteinek a száma is mutatja. Csatár című, a Zalán futásának hatására írt eposza (1834) a megrendelendő könyvek között van Sopronban már megjelenése évében; megtalálható Debrecenben és Pesten is.[150] Frangepán Kristófné című elbeszélő költeményét (1846) Debrecenben és Sopronban rendelték meg hamarosan.[151] Debrecenben látszik a legnépszerűbbnek, ahol az Árpádok-at (1847) megrendelték ez év januárjában, s a Balatoni kagylók (1848) megrendeléséről már 1847 novemberében intézkedtek. Versei kötetét (1843) Debrecenben, Sopronban és Sárospatakon találhatjuk meg.[152] *Czuczor Gergely* már kevesebb kötettel szerepel: Poétai munkáit (1836) a soproniak 1837-ben kapták ajándékba, a pestiek 1840-ben Toldytól,[153] s megtalálhatók a debreceni könyvjegyzékben is. A debreceniek később is intézkednek Versei megrendeléséről.[154] Aradi gyűlés-ét (1828) mind a négy társaság tagjai forgathatták. A Zalán futásá-t követő hőskölteményekből közül még *Pázmándi Horváth Endre* Árpád-ját (1831) szerzik meg a soproniak és a debreceniek.[155] A Bajza nyomdokain kialakuló ún. szalonlíra képviselői közül a harmincas években *Kunoss Endre* volt népszerű. A Részvét gyöngyei című verskötetet (1838), amelyben az ő versei is szerepelnek, Debrecenben rendelték meg sürgősen, s Pesten is az első könyvek között szerepel.[156] A Petőfi-ellenes tábor hírhedt vezére, *Császár Ferenc*, mint már láttuk, a pestiekkel volt szorosabb kapcsolatban,[157] itt található a legtöbb műve, köztük költeményei, illetve versei megjelöléssel egy-egy kötet. Megsze-

[148] MVT kj. 18. sz.; SIE I. kj. két kötet; PMO II. kj. 13—16. sz. és DOT kj. 157—161. sz. négy kötet, az utóbbi részletezi tartalmát is: Versek, Zalán futása, Kisebb hősköltemények, Salamon, Vérnász. Újabb munkái SIE II. kj. (3 kötet); Művei PMO I. kj. 15. sz. (6 kötet); SMT V. jk. 14. 1840. nov. 14. és 1847. okt. 9-én.

[149] A NyDT jk.-ben 1844. okt. 20-án. Szauder József jegyzetei alapján. Mindössze Vörösmarty és Kisfaludy Sándor köteteiről van ebben beszerzési adat, de ez nyilvánvalóan nem a teljes kép szépirodalmi köteteikről, szavalataik ugyanis azt mutatják, hogy nagy költőink köteteit szinte kivétel nélkül forgatták.

[150] SMT IV. jk. 1834. nov. 15.; DOT kj. 189. sz., PMO I. kj. 59. sz.

[151] Debrecen 1847. jan., Sopron 1847. szept. 18.

[152] Debrecenben 1842. nov. 13., Sopronban 1842. dec. (V. jk. 102.)

[153] SMT IV. jk. 1837. ápr. 22.; PMO jk. 15.

[154] DOT kj. 172. sz. és DV jk. 77. 1844. dec. 12.

[155] SMT IV. jk. 1830. okt. 9.; DOT kj. 37. sz.

[156] DOT jk. 27. 1838. nov. 7-én rendelik meg (kj. 362. sz.); PMO I. kj. 43. sz.

[157] L. a 73., 453. lapon.

rezték verseit a soproniak is.[158] A Honderű köre által Petőfivel szemben népszerűsített *Hiador Jámbor Pál*nak minden népszerűsítés ellenére csak Sopronban voltak meg a balladái, és természetesen a váci kispapoknál.[159] A drámáival már említett *Tóth Lőrinc* Szívhangok című verses kötete (é. n.) Debrecenben volt meg. *Vajda Péter*nek A nap szakaszai (1837) című verses kötetét Sopronban és Pesten, a Dalhon verseit (1839—43) Sopronban, Pesten és Debrecenben forgathatták.[160] A Bajza nyomdokain haladó *Vachott Sándor* költeményeit (1846) a soproni és pataki könyvjegyzékben leljük meg.[161] *Erdélyi János* költeményeit megtalálhatjuk mind a négy társaságban,[162] Népdalok és mondák (1846) című híres gyűjteményét Sopronban, Pesten és Debrecenben őrizték.[163] Vachott is, Erdélyi is egy-egy társaság neveltje volt, az ő korosztályuktól kezdve ritkán találunk költőt, aki ne valamelyik társaságból indult volna el. Az eperjesi társaságban kezdte pályáját *Szakál Lajos* is, akinek Cimbalom (1843) című gyűjteményét Debrecenben, és *Székács József*, akinek Szerb népdalok (1836) című kötetét Debrecenben és Pesten találjuk meg, a pestiek magától a szerzőtől kapták ajándékba.[164]

A népköltészet iránti fokozott érdeklődésre mutatnak ezek a kötetek, s bizonyára erősen serkentette a debreceni társaság tagjait a régi debreceni népies hagyomány mellett a kolozsvári unitárius társaság híres zsebkönyve, a *Remény* is (1839), melynek első kötetét azonnal megszerezték. Hamarosan bekerült a kötet a soproni társaság könyvtárába is.[165] A többi társaság által kiadott zsebkönyvek közül a debreceniek *Lant*juk harmadik kötetét Péczely, a negyediket Lugossy József ajándékképpen őrizték könyvtárukban, három kötetről ad számot a pataki, négyről a soproni könyvjegyzék, s az első kötet volt meg Pesten.[166] A sárospataki *Parthenon*t Patakon kívül Debrecenben és Pesten találjuk a könyvjegyzékek-

[158] SMT V. jk. 1846. márc. 14.

[159] Uo. 1846. febr. 7-én rendelték meg. VOE jk. 1846. ápr. 16-án 2. sz. pont a könyvtárnok jelentése, hogy Bezerédj Sándor félegyházi káplán nekik ajándékozta Jámbor Pál balladáit.

[160] Pesten és Debrecenben kétszer is szerepel a kj-ben 42. és 134. sz., ill. 375. és 400. sz. alatt.

[161] SMT V. jk. 1846. febr. 21.; SIE I. kj.

[162] Sopronban 1845. nov. 8-án rendelik meg a János vitézzel együtt; Debrecenben 1844. jan. 31-én; PMO I. kj. 29. sz.; SIE I. kj.

[163] SMT V. jk., DOE jk. 1846. márc.-ban a megrendelés; PMO I. kj. 192. sz.

[164] DOE jk. 1843. jún. 14. és DOT kj. 248. sz.; PMO jk. 15.

[165] DOT kj. 374. sz.; SMT III. jk. 1839. febr. 23.: „Felmutattatott »Remény« című zsebkönyv, mellyet a' Társaság Tatay Pál és István testvérektől könyvtartozásokban köszönettel fogadott."

[166] Ajándékozásáról a DOT jk. 21. és a kj. 119—22. sz.; PMO I. kj. 142. sz.; SIE I. kj.

ben.[167] A kolozsvári reformátusok zsebkönyvének, az *Aglájának* mind a négy kötete megvolt Patakon és Debrecenben, az eperjesi *Aglája* (a *Jáczint* változata) pedig Pesten.[168] A soproni *Virágfüzért* a pestiek az egykori soproni tagtól, Székács Józseftől kapták ajándékba.[169] A pápai *Tavasz* szerkesztői minden társaságot felkerestek levelükkel, s a patakiak és a debreceniek azt válaszolták, hogy könyvtáruk számára beszerezték a zsebkönyvet. Pesten is nyomát találjuk a jegyzőkönyvben: „Tek. Elnök Úr a' Társalom számára a' Pápai társalom által kiadott Tavasz című könyvet megvette."[170] A régebbi zsebkönyvek közül csak Sopronban volt meg a selmeci társaság *Kis Koszorúja* (1832), és talán a pozsonyi társaság azonos nevű kiadványa az a kötet, amely a pesti könyvjegyzékben *Öröm-ünnep* (1824) címen van feltüntetve.[171] A társaságok zsebkönyveit sorra véve itt kell számot adnunk mintaképeikről is, amelyek föllendíthették a harmincas-negyvenes évek zsebköny-divatját. Az *Auróra* köteteit a soproni társaságban valószínűleg minden évben megvásárolták, több kötetét említik a későbbi társaságok könyvtárjegyzékei is. Sárospatakon és Pesten a Kisfaludy Károly halála utáni számok voltak meg, megvásárolták köteteit a kolozsvári unitárius társaság számára is.[172] A *Hébe* is több társaságban ismert és olvasott volt, a soproniak a szerzőtől kapták ajándékba.[173] A későbbi zsebkönyvek közül megemlíthetjük még a *Nemzeti Almanachot* (Sopronban és Sárospatakon), valamint az *Emlény 1839.* című kötetet (Debrecenben, Sárospatakon és Pesten).

Természetesen a negyvenes évek fiatal költőinek a kötetei sem hiányoztak a tárgyalt könyvtárakból, illetve csak Petőfi nem hiányzott egyikből sem, író barátai még nem jutottak el mindenüvé. *Tompa Mi-*

[167] DOT kj. 289. sz.; PMO I. kj. 265. sz.

[168] DOT kj. 213—16.; SIE I. kj.; PMO I. kj. 70. sz. és jk. 38. 1842. okt 15.: „1838-i Agláj a zsebkalendárium" címmel.

[169] PMO jk. 15. 1840. és I. kj. 76. sz.

[170] Uo. 105. 1844/45. XIII. gyűlés V. pont, a kj.-ben azonban nincs, csak Tavaszi virágok a 171. sz. alatt, ami talán elírás, és nem a hasonló című pozsonyi zsebkönyv 1806-ból.

[171] PMO jk. 96. 1844. nov. 10.: „A' Fő könyvtárnok jelentést tett hogy Papp László tagtársunk a' könyvtárt két könyvel u. m. »az Öröm-ünnepi munkákkal« gazdagította."

[172] SMT III. jk. 1823. dec. 20-án Szabó József professzor ajándékozza nekik az Auróra egyik évfolyamát, egy-egy kötet meghozatalát 1825. febr. 5-én, 1826. dec. 6-án, 1833. nov. 9-én és 1834. nov. 15-én említi a jk. — Sárospatakon az 1831-i és 1834-i; Pesten az 1833-i és 1837-i évfolyam. — Az unitáriusokról Kozma, 12.

[173] Uo. 1823. dec. 6-án Igaz Sámuel levelét olvassák, amelyben a Hébe egy példányát a könyvtárnak ajánlja. 1825. ápr. 16-án újabb levelében felajánl több könyvet, ha nincsenek meg még könyvtárukban. Szerintük a hiányzókat „mind kivánni illetlenség volna, leg inkább a' maga által szerköztetett, s ki adott 1825. évi Hébé meg megküldésére kérettessék T. Igaz Sámuel ur".

hály, akit a patakiak „oly örömmel mondtak magukénak", Versei (1847) és Népregék és mondák (1846) című köteteivel szerepelt egykori társasága könyvtárában, valamint Debrecenben és Sopronban. Népregéi a kevés pápai könyv között is ott voltak, nem hiába volt tiszteletbeli tag.[174] *Kerényi Frigyes* költeményeit (1844) Patakon, Pesten és Pápán találjuk meg a jegyzékekben.[175] *Samarjay Károly* költeményeivel két helyen találkozunk: Sopronban 1845-ben mutatják be Verseit (1845) egy gyűlésen (a Cipruslombokkal és a János vitézzel együtt), 1847-ben Kelet gyöngyei című kötetét (1847), Pápán 1845 végén rendelik meg Verseit.[176] Sopronban *Lisznyai Kálmán* neve szerepel még, s a debreceni diákköltő, *Nagy Imre* Összes költeményeit (1846) a pestiek szerezték meg maguknak.[177] A legnagyobb „debreceni diákköltő", *Arany János* nevét hasztalan keressük a könyvjegyzékekben, egyikben sem találjuk meg, csak a soproni jegyzőkönyv említi 1847 őszén a Toldit a megrendelendő könyvek között.[178] Halhatatlan barátjának a köteteit viszont szinte versengve szerezték be a társaságok. Pápán Tompa, Kerényi és Samarjay említett kötetével egyidőben *Petőfi Sándor*nak három munkája is a megrendelendők közt van: Versek (1844), Czipruslombok (1845), Szerelem gyöngyei (1845).[179] Pesten ezeken és a már korábban említett drámáján kívül ott van a jegyzékben A helység kalapácsa (1844), a János vitéz (1845), sőt A hóhér kötele (1846) is.[180] A költő pesti „fölfedeztetéséről" szóló jegyzőkönyvi részleteket már idéztem. Sopronban ugyancsak sok kötete volt, itt Kis János rendelte meg nekik az első kötetet,[181] s ezután sorra olvashatjuk, hogy „további munkáit" megrendelendőnek mondják ki 1845 márciusában, a Czipruslombokat és Versei második kötetét (1845—46) szeptemberben, illetve októberben; — a János vitézt novemberben be is

[174] SIE I. és II. kj. — Debrecenben 1845. dec. 3-án rendelik meg Verseit, 1847 novemberében Népregéit; Sopronban Verseit 1847. szept. 11-én mutatták be, Népregéire már 1845. dec. 6-án aláírást gyűjtöttek azért, hogy vannak-e elegen, akik olvasni akarják, s 1846. febr. 28-án be is mutatták a kötetet; Pápán ugyancsak 1845. dec. 6-án akarták megrendelni: „Halka Samu előmutatá Tompa Mihál népregéire az aláírási ívet; azonban Hollósy János jelenté, hogy ő a' maga részére aláírt példányt a' Társulatnak fogja ajándékozni, melly ajánlatért szíves köszönet szavaztatván az aláírás szükségtelennek találtatott." PKT jk. 170.

[175] SIE II. kj.; PMO I. kj. 44. sz. és a jk.-ben 1844. jún. 6-án: „A társalom költségén megvetetett Kerényi költeménye." Pápán 1845. dec. 6-án rendelték meg újabb költeményeit.

[176] SMT V. jk. 1845. nov. 8. és 1847. dec. 11.; PKT jk. 1845. dec. 6.

[177] PMO I. kj. 202. sz. és jk. 141. 1846. máj. 17.:„Megszereztük Nagy Imre verseit 1 p. forinton."

[178] SMT V. jk. 1847 őszén, de az 1856-os kj.-ből hiányzik.

[179] PKT jk. 1845. dec. 6.

[180] PMO I. jk. 32., 36., 37., 61., 63. sz. és II. kj. 39—42. sz.

[181] L. a 84. lapon.

mutatják a közgyűlésen, a Versek második kötetét 1846 januárjában a Szerelem gyöngyeivel együtt, s ezeket a verskötéteket követi itt is A hóhér kötele, majd a színművek közt már említett Tigris és hiéna.[182] Debrecenben három kötetének a megrendelését tünteti fel a választmányi jegyzőkönyv: első A helység kalapácsa, azután a Szerelem gyöngyei és Verseinek második kötete.[183] Ebben a „nemes versenyben" Sárospatak volt az utolsó, ahol csak Versei két kötetét találjuk a könyvjegyzékben.

A társaságok és természetesen könyvtáraik is elsősorban a magyar nyelv és irodalom ápolására alakultak, ezért a *világirodalom* korántsincs megfelelő arányban képviselve bennük. Idegen nyelvű könyveket általában nem gyűjtöttek, sőt Debrecenben az ajándékba kapott latin nyelvű Cicerót és Juvenalist később eladták.[184] Kivétel talán a sárospataki könyvtár, ahol szép számú német és latin nyelvű könyvet is őriztek (a társaságnak adott engedély is előírta a külföldi nyelvek tanulmányozását). Igaz, hogy a külföldi remekművek megszerzése nem mindig az ő érdemük volt, mert Goethe és Schiller 25, illetve 18 kötetes német kiadását Szemere Bertalan közvetítésével Barkassy Imre udvari ágenstől kapták ajándékba.[185] Hasonló ajándékozásról a pápai jegyzőkönyvben is olvashatunk: a távozó Dömjén Ferenc 12 kötet francia színművet és egy német könyvet ajándékozott a Képzőtársaságnak.[186] A pataki szépműegyleti „thecában" Victor Hugo összes műveit (Sämtliche Werke) is német nyelven őrizték. Az egyetlen angol nyelvű könyv viszont Toldy Ferenc ajándékaképpen a pestiek könyvtárában található, Oliver Goldsmith: Vicar of Wakefield (1771), ugyanez Patakon magyarul volt meg.[187]

Nagyobb számmal találhatók a magyar szépirodalom mellett *műfordítások* a külföldi irodalom remekeiből ezekben a könyvtárakban. Hogy valamilyen sorrendet teremtsünk a jegyzékben elszórtan található műfordítások között, csoportosítsuk őket időrendben és műfajok szerint, sorra véve először a görög és római klasszikusokat, majd a modern európai dráma- és regényirodalom s a kisebb számú versgyűjtemény megtalálható fordításait. A klasszikusok számában a pestiek vezettek, nagyrészt ajándékként kapták őket. Voltak az egyes auktorokon kívül gyűjteményes köteteik is, s néhány újabb könyv, amely az ókorral foglalkozott, s így közelebb vihette őket a kor megértéséhez. Így Debrecenben, Sárospa-

[182] SMT V. jk. 1845. márc. 29., 1845. szept., okt. 18., nov. 8., 1846. jan. 17., 1847. márc. 6. és szept. 11.
[183] DV jk. 1845. febr. 16. és 1845. dec. 3.
[184] DOT jk. 17.
[185] SIE jk. 29. 1834. nov. 23.
[186] PKT jk. 1845. nov. 9-én. 2. pont.
[187] PMO jk. 14. 1840. ápr. 18.

takon és a nyitrai kispapoknál forgathatták *Barthelemy* Ifjú Anacharsis utazása Görögországban című, akkor népszerű, franciából fordított könyvét (ford. Deáki Filep Sámuel), Debrecenben még elő is adtak szavalatként részleteket belőle.[188] A pestiek a szerző jóvoltából olvashatták *Császár Ferenc* Mythologiai szótárát (1844), amit a nyitrai kispapok pártfogójuktól kaptak ajándékba.[189] A pesti könyvtárban megvolt *Homonnay Imre:* Római régiségek (1836) mellett a Hellen klasszikusok és Római klasszikusok című munka is, az utóbbi Jósika Miklós ajándéka.[190] Megtalálható a könyvtárakban *Homérosz* Iliásza és Odisszeája fordításban (Sopron), *Szokratesz* nevezetességei című kötet Kis János fordításában (Pest, Debrecen), *Szofoklész* Ödipusza Guzmics Izidor fordításában (Debrecen), *Pindarosz* (Pest), *Teokritosz* (Sopron), *Plutarkhosz* (Pest) és Görög virágok az Anthologiából Sz. I.-től (Debrecen), *Aizoposz* (Pest). Latin műfordítások közt *Ovidius* (Pest, Sopron), *Horatius* (Pest, Debrecen: leveleit Kis J. ford.), *Cicero* (Pest, Debrecen, Sárospatak), *Tacitus* (Pest, Sopron, Sárospatak), *Propertius* (Sárospatak), *Juvenalis* (Sárospatak, Sopron) és *Phaedrus* (Sopron) műveit találjuk. Érdekes, hogy *Vergilius* Aeneisének a fordítása sehol sem volt meg, ellenben Patakon ott volt Csokonai Béka-egérharcának a mintaképe, *Blumauer* travesztált Aeneise.

Az újkori európai irodalom alkotásaiból a *Külföldi játékszín* köteteivel a drámák voltak legnagyobb számban képviselve. Ennek a népszerű sorozatnak a kötetei egyaránt megtalálhatók mind a négy tárgyalt könyvjegyzékben, néhány közülük a marosvásárhelyi jegyzékben is.[191] Itt-ott részletezik a kötetek tartalmát, máskor csak a sorszámot közlik, Sárospatakon egyetlen tételként írják be a sorozat 2—18. számú kötetét. Ebből a sorozatból ismerhették meg a társaságok tagjai *Goethe* Iphigeniáját, *Lessing* Barnhelmi Minnáját és Galotti Emiliáját, *Voltaire* Alzírját és Tankrédjét, *Iffland* Játékosát és Végrendeletét, *Molière* Botcsinálta doktorát, Nők iskoláját, *Schiller* Messinai menyasszonyát.[192] Schillernek a már említett német nyelvű kötetein kívül a Haramiák című drámája volt meg Patakon, a Fiesco Debrecenben, itt és Pesten egy Zászlótartó című kötetet is feltüntetnek az ő nevén,[193] s volt több kötete Sopronban is. *Kotzebue* Jeles színdarabjai hat kötetével Debrecenben, nyolccal Sárospatakon találkozunk, s van belőlük Sopronban is. *Shakespeare*-től a Macbeth-et találjuk a négy könyvtárban, s még néhányszor előkerül a

[188] A kötetről *György Lajos:* i. m. 437.
[189] PMO jk. 97.; NyDT jk. 1845. jan. 12.
[190] PMO jk. 1840. jan. 8.
[191] MV kj. 6—11. sz.
[192] A Külföldi játékszínben Messinai hölgy címen.
[193] Ilyen művét nem ismerem.

nagy drámaíró neve a mű közelebbi megjelölése nélkül. A pesti kispapoknak Döbrentei maga küldte el Macbeth-fordítását, s ígérte Leart és Hamletet is, ha elkészülnek.[194] A *Külföldi regénytár* kötetei közül többet őriztek a pestiek, méghozzá volt tagjuk, Falk Miksa ajándékozgatta nekik azokat.[195] A regényírók közül *Walter Scott* mindenütt képviselve van több kötettel, az Ivanhoe (Thaisz fordítása) sehol sem hiányzik. Mellette *George Sand* a legnépszerűbb (Pest 6 kötet, Sopron, Debrecen), s a többi romantikus francia regényíró közül *Eugène Sue* (Pest), *Victor Hugo* (Bug Járgál-ja Sopronban, Debrecenben és Sárospatakon, s itt az említett német nyelvű kiadás is), mindenütt megvolt Jósika Miklós fordítása, a Toussaint *Müggétől*, de megtalálható *Balzac* Grandet Eugeniája is (Spatak) a realista regény képviseletében. Ezeken kívül *Goethe:* Az ifjú Werther keservei (Sopron), *Wieland:* Téli rege (Sopron) és Abderiták (Debrecen) és két kötete cím nélkül (Sárospatak), *Dickens:* Twist Oliver (Sopron), *Cooper:* Utolsó mohikán (Pest, Sopron) a nevezetesebb regények. Kétszer is előfordul egy könyv Robin Hoodról (Sopron, Spatak) és Sopronban megvolt Petőfi első műfordítása, a Koros hölgy. Bajza fordításában Pillangó című külföldi novellagyűjteményük volt a pestieknek és a debrecenieknek. *Milton* Elveszett paradicsomát, *Young* Éjszakáit a századforduló műfordítás-irodalmából már csak a soproniak őrizték. Az angol irodalmat két költői fordítás-kötet képviselte még: *Byron* Versei Sopronban és Debrecenben voltak meg, és az utóbbi könyvtárban a nagyhírű és nálunk is oly népszerű hamisítvány, *Osszián* Énekei (Fábián Gábor akadémiai tag, táblabíró fordítása és ajándéka).[196]

A *tudományos irodalom* könyveit rövidebben át tudjuk tekinteni. Nyissa meg a sort a nagy vitát kiváltó lexikon, a *Közhasznú esméretek tára,* amely nemcsak a magyarországi társaságok, hanem a marosvásárhelyiek könyvtárában is megvolt.

Az *irodalomtudomány* kezdeti korából természetesen csak a soproniaknak volt néhány könyvük. A prozódiai harc vitairatai: *Rájnis Józseftől* A magyar helikonra vezérlő kalauz (1781) és *Baróti Szabó Dávidtól* Ki nyertes az hangmérséklésben? (1787). *Révai Miklós* Antiquitates Literaturae Hungaricae (1803) című munkáját tanárelnöküktől, Raits Pétertől kapták ajándékba.[197] A reformkori irodalomban a már említett Kritikai Lapok mellett *Toldy Ferenc* Aestheticai levelei (1827),[198] valamint a

[194] Séda, 130.

[195] PMO jk. 94. 1844. nov. 3. és 107. 1845. febr. 15.

[196] DOT jk. 17. 1837. nov. 8.

[197] SMT I. jk. 146/a. 1803. nov. 19.

[198] A PMO magától Toldytól kapta más 17 kötettel együtt 1840-ben (jk. 15); DOT kj. 209. sz.; SIE I. kj.

Handbuch der Ungarischen Poesie[199] igazította el a társaságok tagjait, ezenkívül *Táncsis Mihály* Kritikai értekezletei (1835), *Bloch-Ballagi Mór* Költészeti kézikönyve (1845) és *Toldy Ferenc* Irodalmi beszédei (1847) találhatók a soproni jegyzékben, s volt még egy Szavalástanuk is „Heinsius nyomán" (1840).[200] *Makáry György* Magyar verstana (1842) és egy Költészettan című kötet volt a pestiek birtokában is, talán *Homokay Pál* Magyar költészete (1837), amely a sárospataki Szépműegylet könyvtárában volt meg, vagy *Papp Ignác* Elemi költészet-tana (1846), amelyre a váci kispapok fizettek elő.[201] Megvolt Pesten *Gáspár János* Magyar olvasó könyve (1848) is.[202] A nyitrai kispapok kevés számú adata közt szerepel, hogy Adalék a honi literatura történetéhez című könyvet akarják beszerezni.[203] Patakon és Debrecenben kedvelt olvasmány volt (többször idéztek is belőle) Kis János fordításában *Blair Hugo* Rhetorikai és Aesthetikai Leckéi (1838).[204]

Nagy számú *nyelvtudományi* munkát gyűjtöttek össze minden könyvtárban. Sok magyar nyelvtan mellett, melyeknek a szerzőit sem jelölték meg, néhány nevezetesebb nyelvészeti munkával is találkozunk. A soproniak magától *Révai Miklós*tól kapták ajándékba nyelvtanát: „... annak jeléül, hogy kívánja elölmenetelünket az Ő általa készült Magyar, de deákul irt, Gramatikáját ajándékba küldötte egy más könyvel együtt",[205] s megvolt ez Patakon is. A soproni könyvtárban ott voltak az y-ista, jott-ista vita emlékei is: *Verseghy* A tiszta magyarság (1805), *Révai:* Verseghy Ferencnek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága (1805) és „Verseghy Ferencnek motskolódásai a tiszta magyarságban". Még korábbról *Baróti Szabó Dávid* Kisded szótárát (1792) őrizték a soproni diákok, azután *Czinke Ferenc*nek az Új holmi-ját (1810), A szebeni Magyar Nyelvművelő Társaság Munkáinak első darabját *Németh László* Rövid deák grammatikájából (1799) ajándékozott nekik három példányt,[206] *Kis János* pedig A magyar nyelvnek mostani állapotjáról... (1806) írt pályadíjnyertes munkáját.[207] Megvolt könyvtárukban a *Mondolat* is (1813). Ezeket a munkákat a későbbi társaságok jegyzékeiben már nem találhatjuk meg, ellenben Sopronon kívül a sárospataki jegy-

[199] PMO jk. 15.; DOT kj. 144—45. sz.; SIE I. kj.; SMT III. jk. 1826. dec. 6.: „Handbuch der Ungarischen Poesie tzimü könyvre pedig praenumeraltassék."
[200] A szavalástan Pálffy József új másodelnök ajándéka 1841. dec. 15-én, Ballagi kötetét 1845. szeptemberben rendelik meg.
[201] PMO I. kj. 180 és 143. sz.; VÖE jk. 2/b. 1845. nov. 9.
[202] PMO II. kj. 187. sz. Lehet, hogy csak a szabadságharc után szerezték be.
[203] NyDT jk. 1844/45. első nagygyűlés.
[204] DOT kj. 317. sz., tehát hamarosan beszerezték.
[205] SMT I. jk. 157/a.
[206] Uo. 62/a. 1799. márc. 30.
[207] Uo. II. jk. 1816. máj.

zékben is szerepel *Bitnitz Lajos* munkája, A magyar nyelvbéli előadás tudománya és Magyar nyelvtudomány című munkája is. *Márton József* Német—magyar, Magyar—német szótárát előbb Raits ajándékozza a soproni társaságnak,[208] majd az ő kérésére magától a szerzőtől kapják meg a Magyar—német—deák, Deák—német—magyar szótárat.[209] Német grammatikája a pestiek könyvtárában volt meg. Ugyanők őrizték *Vajda Péter* nyelvtanát több más nyelvtannal, köztük *Samarjay Károly*éval együtt. *Táncsics Mihály* Magyar Nyelvtudományát (1842) Sopronban és Debrecenben, A magyar nyelv című munkáját (1831) Debrecenben vásárolták meg. Itt megvoltak a Magyar Tudós Társaság *Nyelvtudományi Pályamunkái* is (I—II. kötet), megvásárolták a *Magyar Tájszótár*at is (1838), amely Sopronban és Pesten sem hiányzott, és a *Régi Magyar Nyelvemlékek* I. kötetét (1838). Az Akadémia által kiadott könyvekre vonatkozólag már 1837-ben így rendelkeztek: „Egyéberánt mind azon Könyveket, mellyek a' M.T.Társaság' költségén adatnak ki; — 's a' mellyeknek már első vagy több köteteik is megrendeltettek, minden szó nélkül megrendelheti a' Könyvtárnok."[210] 1839-ben újból elrendelik „... a' Magyar T.Társaság által kiadott, Tudománytárak[na]k, Színműveknek, Tudományos munkáknak ezután is meghozatását".[211] Debrecenben és Sárospatakon található *Lovász Imre* Értekezés a magyar nyelvújításról és annak némely... hibáiról (1835) című könyve,[212] ugyanott *Fogarassy János*nak egy-egy munkája: Magyar nyelv szelleme (1843), illetve Mivelt magyar nyelvtan (1843). Az utóbbi a váci kispapok könyvtárában is megvolt; egyik gyűlésükön a köttetéséről gondoskodnak.[213] Megemlíthetjük még *Brassai Sámuel* Okszerű vezérét a német nyelv tanulásában (1845), melyet Sopronban szereztek be, *Sárosy Gyula* Nyelvészke (1837) című könyvét, melyet az eperjesi társaságnak ajánlott, s melyet a debreceniek is beszereztek könyvtáruk számára,[214] és *Kunoss Endre* Szófűzérét (1834), melyet a debreceni, pataki és marosvásárhelyi könyvjegyzékben találunk, valamint Gyalulat (1835) című munkáját a két utóbbi könyvjegyzékben.[215] Sopronban a Tájszótár és Márton József szótárai mellett volt még néhány szótár: *Törvénytudományi műszótár* (1843), *Philosophiai műszótár* (1834), *Mathematikai műszótár* (1834), ez Debrecenben is, a sárospataki

[208] Uo. I. jk. 151/a. 1804. jan. 11.
[209] Uo. II. jk. 229. 1816. dec.
[210] DOT jk. 19. 1837. nov. 8-i gyűlés 8. pont.
[211] Uo. 29. 1839. febr. 20-i gyűlés 2. pont.
[212] A jegyzékben: „Lovászy József Magyar nyelvujjitás hibái".
[213] VOE jk. 6/a. 1846. jan. 18. 2. pont.
[214] Címlapjának fényképmásolatát közli *Keresztury Dezső:* A magyar irodalom képeskönyve. Bp. 1956. 156., de a 336. lapon tévesen Sárosy Antalnak nevezi a szerzőt. (A címlapon: „Sárosy által".)
[215] DV jk. 28. 1843. jan. 7.; SIE I., II. kj.; MVT kj. 22. és 24. sz.

jegyzékben egy „Diák-magyar mű szó könyv", a váci kispapok könyvtárában pedig *Nagy János* Egyházi műszótára (1845) található.[216]

Az irodalom- és nyelvtudományi munkák mellett *történelmi* műveket gyűjtöttek össze a legnagyobb számban. A századeleji történeti munkák természetesen csak Sopronban találhatók. *Szekér Joachim* Magyarok eredete (1791) és *Virág Benedek* Magyar századok című műve (1808) a jegyzőkönyv szerint kedvelt olvasmánya volt a soproni társaság első nemzedékének. Szerepel a jegyzékben *Gvadányi József* hatkötetes munkája is: A világnak közönséges históriája (1796—1803), s bizonyára olvasták a *Kis János* által hozzáírt hetedik kötetet is, azután *Dugonics András*tól A magyarok uradalmaik (1801), Római történetek (1800) (ilyen című kötet Pesten is van a szerző neve nélkül) és Szittyai történetek (1806—8). Végül *Pálóczi Horváth Ádám* őstörténete: A magyar Mágóg patriarhától fogva I. István királyig (1817). *Rumy Károly György* Monumenta Hungarica (1815) című történeti forráskiadványát a szerzőtől kapták ajándékba.[217] Ezeket másutt nem találjuk, ellenben *Heltai Gáspár* Magyar krónikájának 1789. évi győri kiadása megvolt még Debrecenben is, ajándékba kapták valakitől a harmincas években.[218] Számot adnak a pestiek is közelebbi meghatározás nélkül egy „Magyar Króniká"-ról, a sárospatakiak pedig „Eredeti két magyar króniká"-ról. *Budai Ésaiás*nak Magyarország históriája (1805) és Közönséges históriája (1800) című munkáját is Sopronban és természetesen Debrecenben találhatjuk meg.[219] Neves tanítványának, ifjabb *Péczely József*nek A magyarok történetei (1837) című műve is Debrecenben található,[220] Sopronban pedig apjának, az idősebb *Péczeli József*nek II. József életéről írt könyvét olvashatták a diákok. „Hunyadi János viselt dolgai"-ról *Czuczor Gergely* könyvéből olvashattak a soproniak és a debreceniek,[221] a pestieknek Corvinus Mátyásról szóló könyvük volt és *Horváth Mihály*tól Zsigmond király történetét olvashatták.[222] A kiváló történésznek, a szabadságharc közoktatásügyi miniszterének több munkáját mondhatták magukénak a társaságok tagjai. A magyarok története című munkájának három kötete volt meg Pesten; megjelenésekor kötetenként vásárolták meg Sop-

[216] VÖE jk. 6/a. 1846. jan. 18-án köttetik.

[217] SMT II. jk. 235. 1817. L. a 155. lapon.

[218] DOT kj. 384—385. sz.

[219] Uo. 15. és 17., illetve 257—258. és 370. sz. Sopronban az előbbit 1825. február 5-én rendelik meg, az utóbbit márc. 12-én kapják ajándékba.

[220] Van ilyen című, a szerző neve nélküli kötet Pesten is, tudományos művek megjelölésénél azonban a pesti és a pataki jegyzék meglehetősen pontatlan, s így nehéz egy-egy kötet azonosságát megállapítanunk.

[221] DOT kj. 311. sz.; soproni megrendelés 1832. dec. 5-én.

[222] Könyvjegyzékük szerint, mert Horváthnak ilyen művét nem találtam.

ronban,[223] Debrecenben hasonlóképpen,[224] s itt még korábbi, „Gróf Nádasdy Tamás élete" (1838) című munkája is megvolt. Említsük meg, hogy a kevés feljegyzett pápai könyv közt az egyetlen nem szépirodalmi alkotás *Bajza József:* Az emberi művelődés történetei („Németből szabadon fordítva" 1844), s hogy a soproni jegyzőkönyvek az általa szerkesztett Történeti könyvtárnak és Világ történetének a beszerzéséről adnak hírt,[225] hogy a Történeti Könyvtár 1—16. kötete megtalálható Patakon, és hogy több kötetét megrendelték a váci kispapok is.[226] A váci kispapok jegyzőkönyvében még egy történeti munka megrendeléséről olvashatunk: *Jászay Pál* akadémiai tag A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után (1846—48) című művét rendelték meg.[227] A francia történelem bizonyára a francia háborúk óta érdekelte jobban a soproni diákokat más országokénál; volt egy könyvük XVI. Lajos „szerentsétlen francia király életéről" ford. *Berta György* (Kassa 1794). Napóleonról is volt több könyvük, bizonyára pro és contra, mert ilyen címűt is kaptak ajándékba: „Bonaparti megbukása, vagy sir vers a' Jacobinizmusra".[228] Debrecenben és Patakon *Edvi Illés László:* Napóleon császár történetei című (1844) és [Edvi] Illés [László] — *Szekrényesy [Endre]:* Ferenc reichstadti herceg, Napóleon fia című munkát (1833) egyaránt beszerezték. Pesten is van egy „Francz hon története" és Franciaország története című kötet. A magyar történelemmel foglalkozó könyvek közül említsük meg végül *Székely Sándor* Erdélyország története (1845) című munkáját, mely Pesten, és *Kemény József—Kovács István:* Erdélyország történetei tára (1837—45) című munkát, mely Debrecenben volt meg. Nemcsak Debrecenbe, Sopronba is eljutott az erdélyi reakció ismert alakjának, *Szilágyi Ferenc*nek Klió (1832—36) című történelmi zsebkönyve,[229] amelyben egyébként az utópista szocializmusról is olvashattak a diákok. Debrecenben és Patakon megtalálható még *Orosz József* Századunk című műve (1832—33) is.

A *földrajz* köréből elsősorban *Fényes Elek* nevét kell megemlítenünk, akinek leíró földrajzi és statisztikai munkái több társaság könyvtárát díszítették. A soproni jegyzék Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja (1836—40) című munkáját említi, a jegy-

[223] SMT V. jk. 1844. dec. 7., 1846. ápr. 4. és 1847. szept. 18.
[224] DV jk. 17. 1842. nov. 13. és 1845. febr. 16.
[225] SMT V. jk. 1844. szept. 7. és 1845. dec. 20.
[226] VÖE jk. 2/a., 3/b., 12/a. 1845. nov. 9-én, 1845. dec. 21-én és 1846. jún. 16-án említik a Történeti Könyvtár 12—16. számú füzetét.
[227] Uo. 9/b. 1846. ápr. 16-án.
[228] SMT IV. jk. 1833. dec. 14. Szerzője Kuik József Ignác jezsuita, fordította Döme Károly.
[229] Sopronban 1836. okt. 16-án rendelik meg; a DOT kj.-ben 140—141. és 253. sz.

zőkönyvekben Magyarország statisztikája szerepel többször a beszerzendők között.[230] Magyarország leírása (1847) című munkáját Debrecenben rendelték meg mindjárt 1847. május 5-én, és már az 1839. évi könyvjegyzékben többször előfordul Statisztikájának egy-egy kötete,[231] mutatva, hogy az egyes köteteket ők is egymás után szerezték be, mint a soproniak. A szép számú és nevezetes útleírást politikai jellegű mondanivalójuk miatt nem itt, hanem más politikai-publicisztikai írásművekkel együtt később tárgyalom. A leíró földrajzból a két soproni alapító tag, *Kis János* és *Németh László* buzgalmából létrejövő sorozatot, a Nevezetes utazások tárházát kell megemlítenünk, amely Pesten és Debrecenben volt meg. Németh László más földrajzi munkái is megtalálhatók a soproni könyvjegyzékben, melyeket ő maga ajándékozott a társaságnak.[232] A leíró földrajzot mindenütt kedvelték, különösen sok ország leírása található Patakon, de pontos cím hiányában nehéz lenne megállapítani a könyvek akkori tudományos értékét: Ausztriai birodalom, Franciaország statisztikája, Orosz birodalom, Lengyelország, Poroszország, Svécia, Norvégia, Törökország című kötetek sorakoznak egymás után az esküdt diákok könyvjegyzékében. Különféle föld-leírások és földrajzok találhatók Pesten is, köztük egy könyv Nagy-Britanniáról. A debrecenieknek volt egy Krakkó és környéke című kötetük, s beszerezték a kolozsvári *Kőváry László* Székelyhonról (1842) írt könyvét, valamint *Gerő Elek* Moldvai magyar telepekről írt művét is. Volt nekik is könyvük Franciaország statisztikájáról, a Török birodalomról,[233] és három kötetben *Sasku Károly:* Az északamerikai szövetséges státusok történetei (1836).[234] *Lassu Istvánnak*, akinek a világtörténetét (1832) a marosvásárhelyiek vásárolták meg, a debreceniek a következő művét ismerték: A' statisticába való bevezetés és Európának statisticai geograficai és historiai leírása.

A *jogtudományból* is elsősorban a leírást, ismertetést tartalmazó munkák érdekelték őket, bár *Montesquieu*: A törvények lelke című híres munkáját egyaránt megtaláljuk Sopronban, Sárospatakon és Debrecenben. A kis számú jogi mű elsősorban országgyűlési törvények kiadása, a jogi

[230] SMT IV. jk. 1839. ápr. 6. és V. jk. 1842. szept. 24., 1843. okt. 7.

[231] DOT kj. 239., 256., 316. és 393. sz.

[232] SMT II. jk. 70. Kis Jánostól kapják a „Nemzeteket és Országokat esmértető Gyüjtemény"-t; uo. 85. 1808/9. „Országok' Nevezetességei és Nemzetek' szokásai."; uo. I. jk. 27/b. 1795. márc. 14-én Németh László Világ történeteinek leírása című munkáját adja át nekik bírálás végett egyik gyűlésükön. Uo. III. jk. 1824. aug. 14-én Kis Jánostól kapják a Külföldi Utazások négy kötetét, s (IV. jk.) 1834. nov. 15-én az Utazások Tárháza negyedik kötetét.

[233] Nem jelölik ugyan meg, de valószínű, hogy a fentebbiekkel együtt Lassu István azonos című művei ezek.

[234] DOT kj. 166—168. Angolból fordított munka.

munkák száma csak Sopronban és Debrecenben emelkedik tíz fölé. Marosvásárhelyen az 1834. évi erdélyi országgyűlés naplói voltak meg a könyvjegyzékben, és *P. Thewrewk József* Sajtószabadságról írt reakciós munkája (Pozsony 1833), amely megvolt Patakon is. Említsük meg itt *Eötvös József* és *Lukács Móric* Fogházjavításról írt tanulmányát, amely három könyvjegyzékben is megtalálható.[235] A századforduló jogi tárgyú könyvei természetesen csak Sopronban voltak meg, közülük említést érdemel *Virág Benedek*nek az Aranybulláról (1805) írt jogtörténeti munkája, valamint *Tessedik Sámuel*nek A parasztember Magyarországban című műve (Bécs 1786), amelyet *Kónyi János* fordított magyarra. Itt említhető meg *Szalay László* Thémis című jogi folyóirata, amely a debreceni jegyzékben szerepel.

A *filozófia* és *pedagógia* körébe vágó munkák közül is találunk néhányat a jegyzékekben, éspedig nevezetesebbeket is. Az erdélyi *Péterfy Károly*nak Filozófusok és filozófia historiája (1833) című műve Marosvásárhelyen, Sárospatakon, Debrecenben egyaránt megvolt. Filozófiai könyvekben leggazdagabb a debreceni könyvtár volt, pedagógiai munkákban a pesti kelt vele versenyre, ami kétségtelenül a híres tanárelnök, Tavassy Lajos érdeme. Debrecenben megtaláljuk *Sárváry Pál* Philosophusi etikáját (1804), *Táncsics Mihály* Rényképek (1835), *Sasku Károly* Tanítás alaptudománya (1838), *Warga János* Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra (1837–38),[236] *Zsoldos Ignác* Nevelésünk hiányai (1836), *Szentkirályi Móric* Kisded óvóintézetekről (1837) című könyvét. Sárospatakon *Szeremley Gábor* Philosophia című könyvét kell megemlítenünk, *Kunoss Endre* könyvét Alapvonatok a honi nevelés köréből címmel, s egy a Növendék nőnemről szóló könyvet. Debrecenben és Patakon megvolt *Vajda Péter* Férfiasság című könyve is.[237] A soproni könyvek közül *Kis János* két fordítását: Erkölcsi oktatás az ifjú asszonyok számára (angolból), és Pitagoras és Isokrates arany mondatai (görögből), a régiek közül *Dugonics András* könyvét: Tudákosságnak első könyve a betűvetés (1774); az újabbak közül az eperjesi tanárelnök, *Vandrák András* Lelkileges embertanát (1841) említhetjük meg, s a pesti tanárelnök két művét: „Naplója az 1846-i első prot. tanári köztanácskozmánynak, *dr. Tavassy Lajos*, 1846." és „Tanszéki beszéd. Kiadja B. D. Tavassy Lajos 1847." Saját társasága is őrizte Nevelési emléklapok (1846–48) című munkáját, ezenkívül *Pestalozzi* munkáinak egy kötetét, *Fábián* Házi neveléstanát, több

[235] DOE jk. 1842. ápr. 30-án rendelik meg; PMO I. kj. 257. sz.; SIE I. kj.
[236] DOT jk. 1837. nov. 8-án intézkednek a beszerzéséről, de „Az elemi nevelés alapvonatjai" címet adják neki, könyvjegyzékükben viszont már a helyes címmel van 1839-ben.
[237] Debrecenben mint erkölcsöt sértő könyvet visszaadták az ajándékozó diáknak.

Neveléstudomány és Erkölcstudomány című könyvet. A váci kispapok kevés feljegyzett könyve közt is van pedagógiai: *Szilassy Jánostól* A nevelés tudománya (1827), és egy másik idetartozó könyvük *Rónay Jácint:* Mutatvány a tapasztalati lélektan köréből (1846). Ez a könyv Sopronban is megvolt.[238]

A *teológiát* szintén képviselte néhány kötet minden jegyzékben, Sopronban és Pesten egyházi beszédek voltak nagyobb számmal, Debrecenben és Patakon főleg egyháztörténeti munkák. A váci kispapok feljegyzett kötetei között természetesen dominálnak a teológiai tárgyúak. Sopronban ott találjuk *Pázmány Péter* Hodegusának 1757. évi kiadását, továbbá *Márton István* Keresztény morális kis kathekizmus, *Edvi Illés Pál* Vallástürelem példái, *Igaz Sámuel* Kis biblia, *Id. Péczeli József* A szentírás teológiája, és *Kis János* Lelki áldozatok imádságokban és énekekben című művét. Pesten *Károli Gáspár* Ó és Újtestamentum fordítása mellett *Székely Sándor* Unitária című könyvét említjük még meg, és *Bloch-Ballagi Mór*nak nem annyira vallási, mint inkább politikai tárgyú, A zsidókról című könyvét. Debrecenben *Körmöczi* Egyháztörténettanát, *Szilassy János* Lelkipásztorság tudományát, *Edvi Illés Pál* Kézikönyvét, *Székács József* Egyházi beszédét a budapesti árvíz után és az *Erdélyi prédikátori tár* nyolc kötetét találjuk meg, azután egy fordítást *Kobbet Vilmos:* A protestáns reformáció története Angliában és Izlandban címmel; ez utóbbi Patakon is megvolt Az ev. ker. tolerantiáról írt könyv társaságában. Volt a patakiaknak egy könyvük A cath. vallás védlelke a trónnak címmel is, a cím után ítélve lojális tartalommal. A váci kispapok többször intézkednek a pesti kispapok Munkálatainak meghozatásáról. Hozatnak német nyelvű munkákat is, például „Schönheit des Christentums"; *Grünwald Pál* Lelkipásztorság kézikönyve (1841), *Sámuel Alajos*: Irgalmas nők (1843), *Udvardy*: Egyházi jogtan, *Somogyi Károly*: Törvények iránti engedelmesség című köteteket jegyezték még fel.[239]

Természettudományi munka kevés volt, de hiszen a magyar tudományos irodalom összesen sem tudott sokat felmutatni ebben a korban. *Tarczy Lajos* Természettana (1838) Debrecenben, Népszerű természettana (1843) ugyanott és Sopronban található. A legtöbb természettudományos, gazdaságtani és orvosi munkát itt gyűjtötték össze. Sopronban Tarczynak még egy másik műve: Népszerű égrajza (1838) is megvolt, azonkívül *Baróti Szabó Dávid:* Paraszti majorság (1779—80), *Fáy András:* Hasznos házi jegyzetek, *Magda Pál:* A mezei gazdaság philosophiája szerint okos-

[238] VÖE jk. 2/b. 1845. nov. 9. és 10/a. 1846. máj. 3.; SMT V. jk. 1847. okt. 9.

[239] VÖE jk. 2/a., 5/a., 4/b., 6/a.

kodó gazda, *Pánczél Dániel:* Mezei gazdaságot tárgyazó jegyzetek, „A' mennykő mivolta s eltávoztatásáról bölcselkedés *Makó P.* szerint", továbbá a társaság által kiadott könyvecske: „A méhekről jegyzések. *Kontor János,* Sopron 1806." *Vajda Péter* Az állatország Cuvier után című kötete Debrecenben is megvolt, Sopronban ezeken kívül egy sor gyakorlati tanácsadást szolgáló könyvecske szerepel a könyvjegyzékben: „Az okos, gondos és értelmes kertész. I. D. Kassa". — „A jó gazdasszony. Weörös Mih. Pozsony és Pest 1717." (Ez elírás 1797 helyett, ekkor jelent meg a kötet második kiadása.) — „Dohány termesztésről való rövid oktatás." — „A szőlő plántálásáról oktatás. Főt. Prónai Pál Pest 1786." — „Okos méhész. Verseg József Pest, 1836". — Orvosi könyvük is volt több, köztük kettő is az élet meghosszabbításáról, azután himlő, pestis, gyermekbetegségek ellen látták el jó tanáccsal az olvasókat, már amennyire címükből ítélni lehet. Az irodalmár helybeli doktornak, *Kiss Józsefnek*, a Széchényi család orvosának a könyvét a szerzőtől kapták ajándékba: „Egészséget tárgyazó kathekizmus dr. Kis Jós. Sopron 1796."[240] S van még egy könyv „A lovak orvoslásáról" is, Németh Mihály fordította 1796-ban Pozsonyban. Debrecenben van egy Gazdasági kis tükör, és egy Politikai gazdálkodás című könyv, *Vajda Péter* Növénytudománya, Charner fizikája *Bugáth Pál* fordításában, egy orvosi könyv: „Mackensie után angolból: »Nints többé aranyér«", és egy német könyv is: „Betrachtung über die Chemischen Elemente v. *Franz Kerekes.*" A pestieknél két kötetes Magyar gazda mellett a Gazdaságbeli jegyzeteket és az ugyancsak két kötetes Természet csudáit olvashatták a diákok, Sárospatakon A természet és művészet remekei, Az étel felszelés mestersége és Községi orvostudomány című könyveket említhetjük meg ebben a csoportban. Matematikai könyvek csak Sopronban és Debrecenben voltak, ott *Taubner Károly* Mértanát és Tiszta mennyiségtanát őrizték a már említett Matematikai műszótár mellett, itt a szótár mellett *Tatay András* Elemi mértanának a köteteit találjuk.

Közérdekű irodalom címen összefoglalható művek szép számmal voltak minden könyvtárban. Ide soroltam a politikai, publicisztikai munkákat és az európai útleírásokat. *Széchenyi István* Hitelének a társaságokbani szerepéről már volt szó.[241] Első helyen áll a soproni könyvjegyzékben a *törvény és politikát* tárgyazó könyvek közt, s első a marosvásárhelyi jegyzékben is. Megvolt Sárospatakon, Debrecenben és Pesten egy-

[240] SMT I. jk. 39/a. 1796. nov. 16-án történt az ajándékozás, a fent idézett cím az SMT kj.-ben. A szerző és a társaság kapcsolatát l. még a 146. lapon.

[241] L. a 39—41., 80—82. lapon.

aránt.[242] A Világ és Stádium is ott volt a soproni jegyzékben,[243] a debreceniben, patakiban csak az előbbi, a vásárhelyiben az utóbbi. Más munkái is megtalálhatók: a Lovakrul (1828) Marosvásárhelyen; Sopronban „Üdvlelde című könyv gróf Széchenyi Istvántól meghozatni határoztatott", ezt ugyanakkor Debrecenben is megrendelték,[244] s még korábban a Magyar játékszínről és Néhány szó a lóverseny körül című írásait, amelyek már az 1839. évi könyvjegyzékben szerepelnek.[245] Az előbbit a pataki jegyzékben is megtaláljuk, Debrecenben ezeken kívül még az Akadémiáról tartott beszédét és Andrássyval közösen írt munkáját a budapesti állóhídról. Ugyancsak Debrecenben szerezték meg későbbi politikai művei közül a Politikai programtöredékeket, Sopronban ezt és a Kelet népét.[246] Olvashatták a diákok a Hitellel és a Kelet népével kapcsolatban kialakult vita-irodalmat is. A soproni jegyzékben mindjárt a Hitel után áll: „Toldalék észrevételek gr. Széchenyi István Hitéhez egy hazafitól, Pest, 1833.", s ez megtalálható Patakon és Debrecenben is. *Dessewffy Józseftől* A Hitel című munka taglalatja is megvolt mind a négy könyvjegyzékben, s Patakon és Debrecenben még *Dessewffy Aurél* Néhány szó a Hitel, Taglalat, s Világ ügyében című kötet sorakozott mellettük.[247] A soproni jegyzék a Kelet népe után felsorolja *Kossuth Lajos* Feleletét, *Fáy Andrástól* a Kelet népe nyugaton című, *Eötvös Józseftől* a Kelet népe és a Pesti Hírlap című kötetet. Ezek közül a második Pesten is megvolt, a második és harmadik Sárospatakon, ahol még *Záborszky Alajos* Pesti Hírlap elleni gyanúsítás és haladás című kötet található a jegyzékben.[248] *Eötvös Józsefnek* A Reformja (1846) is megvolt Debrecenben, Sopronban és Pesten,[249] s a centralisták közül még *Szalay László* Státusférfiak és szónokok könyve (1846) Sopronban.[250] *Wesselényi Miklós* Balítéletek című munkáját is több társaságban forgatták (Sopron, Debrecen, Marosvásárhely),[251] Szózatát hasonlóképpen (Sopron, Debrecen). Az utóbbit mindkét helyen azonnal megrendelték, Debrecenben egy hozzászólással együtt.[252] Hasonló tárgyú könyv Pesten *Gorove István* Nemzetiségről című munkája.[253] Megtalálhatók voltak *Jósika Miklós* Irány és Vázolatok

[242] SIE I. kj.; PMO II. kj. 54. sz.; DOT jk. 1837. nov. 8., a kj.-ben először 129. sz alatt „eladatott" megjegyzéssel, azután 282. sz.
[243] A Stádiumot 1833. nov. 16-án (IV. jk.) rendelték meg.
[244] SMT V. jk. 115. 1843. és DV jk. 1843. máj. 7.
[245] DOT kj. 129., 334. sz.
[246] SMT V. jk. 1847. márc. 13. és a kj.-ben is; DOE jk. 1847. máj. 9.
[247] DOT kj. 25., 26. és 28. sz.
[248] PMO I. kj. 176. sz.; SIE I. kj.
[249] DOE jk. 1846. nov.; PMO II. kj. 145. sz.; SMT V. jk. 1846. dec. 5.
[250] SMT V. jk. 1846. márc. 14.
[251] SMT 1836. nov. 20-án rendelik meg; DOT kj. 183. sz.
[252] L. a 82. lapon.
[253] PMO jk. 1842. okt. 19-én említik.

című munkái is (Sopronban és Debrecenben), s megemlíthetjük még a konzervatív főnemesség elméletírói közül *Dessewffy Aurél* X-Y-Z könyvét (1841) (Debrecen), Munkáit (Sopron) és *Dessewffy Emil* Alföldi levelek című munkáját (Debrecen).[254]

A haladás ügyét nagyban előmozdító *útleírások*, melyek a polgárosodás útján előrehaladt nyugati országokról adtak hírt, kedvelt könyvei voltak a társaságoknak. *Bölöni Farkas Sándor* Utazása Északamerikában természetesen ott díszlik a rövid életű marosvásárhelyi társaság könyvjegyzékében is, de olvasták híres könyvét Sopronban, Debrecenben és Pesten egyaránt.[255] Az útirajzok számát tekintve egyébként a legtöbbet Sopronban szerezték be. A harmincas évek útleírásai közül *Hrabovszky Dávidét* a szerzőtől kapták ajándékba: „Felmutattatott egyszer'smind Hrabovszky Dávid »Utazási rajzainak« 1. és 2. kötete, melly, mint a' Szerző Ur' Társaságunk eránti szivességének záloga hálás köszönettel fogadtatott."[256] Gondoskodtak a könyv beszerzéséről a debreceniek is.[257] Van egy utazási könyv, melyet a soproni jegyzékben nem találunk, csak a debreceniben: *Tessedik Ferenc* Utazás déli Franciaországban című könyve.[258] A többit azonban, amelyeket egyik vagy másik könyvtárban megtalálunk, mind megszerezték Sopronban is, illetve *Szemere Bertalan* Külföldi utazásának két kötetét ajándékba kapták Kis Jánostól.[259] Szemere munkája még Pesten és természetesen Sárospatakon volt meg, emitt az ötödéves akadémiai hallgatók hozatták meg „hő kebellel fogva fel: miként haladás tettleges befolyás 's az által létesült eszközök nélkül lehetetlen", s miután mindnyájan végigolvasták, átadták a társaságnak. „Szives köszönet a' haladás 's művészet barátinak" — írja a jegyzőkönyv.[260] Négy újabb útleírásnak a bemutatása egy gyűlésen történt Sopronban,[261] éspedig *Tóth Lőrinc* Útitárcáját, *Haraszty* Utazását Amerikában (mindkettő megtalálható Debrecenben és Sárospatakon is),[262] *Gorove István* Utazását (Pesten és Debrecenben Nyugat címmel),[263] végül a haladónak éppen nem mondható *Császár Ferenc* Utazás Olaszországban

[254] Jósika munkái: DOT kj. 150. és 151. sz., a két Dessewffy munkáját Debrecenben 1841-ben és 1842. jan. 29-én rendelik meg; Sopronban 1843. nov. 18-án mutatják be.

[255] Sopronban a meghozatandók közt 1836. szept. 24-én és 1842. szeptember 24-én is. Pesten Taubnertől kapják 1839. nov. 20-án.

[256] SMT IV. jk. 1838. szept. 29.

[257] DOT jk. 1837. nov. 8. 19. és kj. 287—288.

[258] DOT kj. 143. sz.; SIE I. kj.-ben név nélkül „Utazás Franciaországban" talán azonos ezzel.

[259] SMT V. jk. 57. 1841. nov. 6.

[260] Pesten 1840. nov. 18-án rendelték meg; SIE jk. 254. 1843. jan. 22.

[261] SMT V. jk. 1844. szept. 7.

[262] DV jk. 77. 1844. dec. 12., ill. 82. 1845. febr. 22-én rendelik.

[263] Uo. 76. 1844. nov. 18.; PMO II. kj. 183. sz.

című könyvét mutatták be (ez is megvolt még Pesten és Sárospatakon). A leginkább haladó szellemben megírt útirajzot, *Irinyi Józsefét*, Német, francia, angol útijegyzetek (1846) azonnal megrendelték Sopronban és Pesten.[264]

Nagy számmal találhatók a könyvjegyzékekben a *folyóiratok, évkönyvek*, sőt itt-ott a *hírlapok* bekötött évfolyamai is. Ezek egy része szintén ajándékozás útján került a könyvtárakba, többségüket azonban előfizetéssel szerezték, s az összegyűjtött példányokat beköttetve könyvtárukban helyezték el. Ezekkel a könyvtárakban található kötetekkel együtt tekintsük át a lapokra való előfizetéseket is, amelyekről sok adat van a jegyzőkönyvekben, függetlenül attól, hogy később könyvtárukba tették-e a lapokat, vagy sem. A felvilágosodás korában megjelenő lapokat természetesen csak Sopronban találjuk meg. Már a társaság megalakulása előtt előfizettek Kis Jánosék a *Mindenes Gyűjtemény*re,[265] *Magyar Kurír*ra, *Hadi és más nevezetes Történetek*re,[266] később a *Magyar Hírmondó*ra.[267] Nemcsak olvasói voltak ezeknek a lapoknak, hanem leveleztek is a szerkesztőkkel, mint erről már volt szó.[268] A jegyzőkönyv sajnos nem tájékoztat ebben az időben olyan pontosan, mint később,[269] de azért többé-kevésbé bizonyosan állítható, hogy ezeket a lapokat állandóan járatták, és az összegyűjtött példányokat beköttetve könyvtárukba helyezték.[270] Előfizettek a *Magyar Mercurius*ra is, és megszűnéséig járatták.[271] Pénzük természetesen nem sok volt, ezért ilyen határozatokat hoztak: „Az végeztetett, hogy ezután a' Társaság költségén tsak egy

[264] SMT V. jk. 1846. ápr. 4.; PMO II. kj. 32—33. sz.

[265] Köteteit könyvtárukba helyezték, s még később is kaptak egyet ajándékba: „Volt Társ Ur N. Németh László ismét eggy könyvet ajándékozott: A' Mindenes Gyűjtemények' V. Darabját." SMT I. jk. 11/b. 1791. szept. 24.

[266] Kis, 65. és Kovács, 6.

[267] SMT I. jk. 12/b. 1791. dec. 24. Mindenki fizet 15 garast a Magyar Hírmondó meghozatására.

[268] L. a 127. lapon. 1790. „Ikernek 29 napján — írják (I. jk. 6/b) — nem volt gyülésünk. Leveleket irtunk Bétsbe 's Komáromba a' Társaság nevébe." Uo. 15/b. 1791. őszén: „Mérték' 8dikán volt a' Szabadságok' el multa után az első Gyülésünk. — Ebbe fel olvastatott a' Mr. Hirmondó betses Irói' hozzánk küldött levele (:melly a' Társosság' könyv-tárjába tevődött:)."

[269] SMT I. jk. 22/b. 1794. jan. 18-án írják pl.: „... beszélgettünk a' könyvtárra való elő-fizetésről, és több Társaságunkat tárgyazó dolgokról, az Ujságokra nézve pedig bizonyos rendeléseket tettünk."

[270] Uo. 24/b. 1794. szept. 27-én megállapítják a könyvtári szabályokat: „Hogy ebben az esztendőben minden, a'kinek kedve van olvasni, egész Esztendőre eggy Rft fizessen; ugy mindazonáltal, hogy kiki az ujjságokat-is, — a'mellyek minden Hónap végén be-köttessenek — olvashassa."

[271] Uo. 27/a. 1795. jan. 7-én rendelkeznek róla.

M. Ujság hozattasson-meg;" a másik kettőnek ingyen küldését kérték.[272] Lapjaikat a társasághoz közelálló felnőttek is olvasták, elsősorban tanárok és lelkészek: „Az Ujságoknak járásaikról-is vólt szó. Meg maradott a' mint eddig volt, hanem T. Halasy Ur helyett, a' Merkuriust T. Berghofer Ur fogja olvasni. Meg parantsoltatott továbbá a' Sekretáriusnak, hogy az Ujság iróknak az Ujságok meg-küldésekért köszönő, az ezután meg-küldendökért pedig kérő levelet készítsen a' jövő gyülésre."[273] „A' Smidek Groff Urfiak' Nevelőjének Alaxay Józefnek; és Ifjú Székely Urnak, kérésekre meg-ajánltattak az Ujságok, az elsőnek a' Mr. Hirmondó; az utolsónak a' Mr. Kurír az olvasó könyv-Tárral eggyütt."[274] A társaság törvényeinek időnkénti újra fogalmazásakor sohasem feledkeztek el az újságokról.[275] Az előfizetési díjakról azonban hébe-hóba megfeledkeztek, s csak akkor küldték be az esedékes félévi öt forintot, amikor a szerkesztők megszüntették a lap küldését. A század végén előbb három, majd két hírlapot járattak.[276] A külső olvasók körét a nagyobb rend kedvéért korlátozniuk kellett: „További rendetlenségeknek eltávoztatásavégett, közakarattal meg eggyeztenek abban a' Tagok, hogy ezen Politikai esztendőnek végezte utánn, kivévén T.T.Wilfinger és Berghofer és Tek.Székely Urakat, senki, Társaságunknak Tagjainn kívül, vélűnk ujságot ne ólvasson."[277] Az új század elején is először a Magyar Kurír és a Magyar Hírmondó járt nekik,[278] sőt az utóbbit ingyen kapták két esz-

[242] L. a 72. lapon. Uo. 27/a—b. 1795. febr. 28-án „fel olvastatott a' Magyar Hirmondó Iróinak hozzánk utasított levelek" — az igenlő válasz.

[273] Uo. 32/a. 1795. nov. 21.

[274] Uo. 34/a. 1796. jan. 16.

[275] L. a 359., 362. lapon.

[276] SMT I. jk. 47/a. 1798. jan. 13.: „Hogy a' három Ujság' érdemes Iróinak leveleket készítsen a' Sekretarius[nak] meghagyatott. A' Magyar Merkúrnak már küldött." Uo. 47/b. 1798. jan. 20.: „Mivel a' M. Hirmondó elmaradt meghatároztatott, hogy a' Titoknok levelet készítsen, a'melly a' béált fél esztendőre esendő 5 forintokkal jövö szerdán elküldessen. A' M. Kurir' érdemes Irójának-is ma készített 's küldött levelet a' sekretarius." A magyar Kurírra küldött 5 forintot jelentik uo.53/b. 1798. szept. 16-án is, mert egy idő óta már azt sem küldték, és 1799. jan. 26-án (jk. 60/b) is. Uo. 72/b. 1799. dec. 7-én: „Elvégeztetett egyszer'smind az is, ezenn Gyűlésünkben, hogy a' fél esztendőre járó bér mind a' két rendbéli újságokért Bétsbe mentől elébb, elküldettessék 10 f. azaz tiz egész forintokban."

[277] Uo. 71/a. 1799. nov. 9. Valószínűleg több olvasójuk is volt, mint amenynyiről eddig a jegyzőkönyv számot adott. Ezekből természetesen hasznuk is volt: „T. T. Berghoffer Úr 1800-dik esztendőre az Ujság levelekért előre méltóztatott a' R. Bibliothekáriusnál 2 ftokat letenni" — írják jk. 76/a. 1800. febr. 1-én.

[278] Uo. 89/a. 1800. dec. 27. és 102/a. 1801. júl. 3.

tendeig.[279] Amikor Döbrentei Gábor került a társaság élére, a szerkesztőkkel való levélváltásokat arra is felhasználta, hogy verseit, bizonyára közlés céljából, eljuttassa hozzájuk: „Fel olvasta az All-Titoknok is a' Hirmondó Érdemes Iróinak, ezen esztendőben ingyen küldött Ujságjokért köszönő levelet, mellyben egyszer'smind kérettetnek, hogy, a' mint ugy is meg igérték, a' jövő esztendőben is küldjék meg fizetés nélkül." Ugyanekkor írnak a Magyar Kurírnak is, mellékelve mindkét levélbe a Wietoris halálára írt vers egy-egy példányát.[280] „A' Folyó Hó 5dikén irt az A.Titoknok az Ujság' érdemes Iróinak is. Tudósétván öket ezen öröm-Ünnepünk felől, azon Társak' laistromát is fel küldötte, kik ekkor mondottak. Nem külömben pedig azon levelében zárván Döbröntei társunk' munkáját, a'mint meg határoztatott, azokkal közölte."[281] Ugyanekkor írt a titoknok „a' Magyar Kurir Érdemes Iróinak, 's azokkal T. Virág Benedek Prof. Urhoz intézett verseket is közlött, mellyeket Döbrentei Gábor szerzett."[282] Fő Tisztelendő Tudós Berghofer Mihály Ur Soprony Városa Papjává lett beiktattatása napja' ünneplésére Döbrentei által készitetett »A' Tavasz kellemeivel elegyedett Örömök« tzímü Versek ki nyomtattatása jelentetett", nem sokkal az előbbi után, s ezeket a verseket is elküldte Döbrentei a Magyar Kurír íróinak.[283] Megszervezték közben az újságok közös olvasását is a Döbrentei vezette mozgalmas időszakban,[284] s a Magyar Hírmondó megszűnvén, Decsy Sámuellel is megegyeztek a Kurír ingyen, illetve csupán a postaköltségért való küldésében.[285] Hamarosan megjelent azután a Magyar Kurír mellett a *Hazai és*

[279] Uo. 108/b. és 109/a. 1801. dec. 19-én írják: „Különös örömmel értettük ezen nagy-lelkű 's Honnyunk' java mellett buzgó Uraknak kisded Társaságunkhoz ezen levélben kinyilatkoztatott szives ajánlásokat, — kik is a' M. Hirmondónak a' jövő két esztendők alatt, u. m. 1803-dikig ingyen való megküldését méltóztatták meg igérni Társaságunknak. Ezen nagy lelküségekből származó különös szivességeket forró köszönettel vévén, egy se vólt köztünk, a'ki ezen szókra nem fakadt vólna örömében: éljenek bóldog időket, áldás koszoruzza Honnyunk' boldogittására tzélzó fáradozásaikat, áldás, ezer áldás kövesse ezenn Társaságunknak tett nagy lelkű szivességeket is!" Ugyanekkor öt forintot küldenek a Magyar Kurírra.

[280] Uo. I. jk. 128/a. 1802. dec. 8.

[281] Uo. 130/b. 1803. jan. 5.

[282] Uo. 145/a. 1803. okt. 19.

[283] Uo. 159/a. 1804. ápr. 14. és 18.

[284] Uo. 146/b. 1803. dec. 3-án elhatározzák, hogy ezután szerdán és szombaton felolvassa a titoknok az újságokat, minthogy a körbeadás nagyon rendetlenül ment, „mire nézve azoknak a'kik az Ujságot hallani kivánják korábban kell fel gyülekezni, ha ki pedig azt még jobban olvasni igyekszik, azt a' Könyvtárból is ki viheti".

[285] Uo. 148/b. 1803. dec. 31-én jelenti az elnök, „hogy Decsy Sámuel Urnak a' Magyar Kurir egyik érdemes Irójának Társaságunkhoz utasitott levele' kivánsága szerint az ujság járásáért való négy forintokat fel küldötte légyen; t. i.

Külföldi Tudósítások, s erre azonnal előfizettek.[286] Ettől kezdve ez a két hírlap járt a társaságnak, s felolvasták őket ezután is gyűléseiken.[287] Néha latolgatták, hogy melyiket járassák inkább,[288] s az újabb, a hazai lap mellett döntöttek, majd újra járatták amazt is. 1811-ben írják: „T. Elölülő Urunk több fontosabb Beszélgetései között emlétést tett a' M.Kurir' mostani terhesebb állapotjáról, minthogy pedig ennek taxája szörnyűképp' felemelkedett, abban egyeztek meg mind a' két részről a' Tagok, hogy ennekutánna a' M.Kurir helyett a' Hazai 's Külföldi Tudósétások olvasódjanak."[289]

A tízes évek végén a két hírlaphoz az új, nagy jelentőségű és nagy hatású folyóirat járult: előfizettek a *Tudományos Gyűjtemény*re, mégpedig először Kis János javaslatára és vele közösen, majd egy év múlva önállóan.[290] Újra felmerült közben a Magyar Kurír előfizetésének a megszakítása a húszas évek elején, de később mégsem tudtak megválni tőle.[291] A Hazai Tudósításokat és a Tudományos Gyűjteményt állandóan járatták.[292] A Tudományos Gyűjteménynek is voltak kívülálló olvasói, még vidékre is elküldték a számait.[293] Kis János ajánlására fizettek elő a *Fel-*

irt a' R. Titoknok az ujságnak még egy esztendeig való járásáért ingyen a' Hirmondó Érdemes Szerzőinek fogadások szerint, Decsy Sámuel Ur ezt meg igérte, meg igérte pedig ennek utánna mindenkorra ugy, ha a' Társaság a' Posta pénzt az az négy forintokat fel fogja küldeni, 's Sopron Vármegyébe történendő dolgokat véle közleni. — Szivessen vettük ezt, 's mély köszönetet visszonozunk ezért ama bölts Hazafinak!"

[286] Uo. 177/b. L. a 76. lapon.

[287] Uo. II. jk. 12. 1807. jan. 10.

[288] Csak szórványos adatok vannak a jegyzőkönyvben: II. jk. 54. 1807-ben két példány Hazai Tudósítások. Uo. 99. 1810. jún.-ban újra a Magyar Kurír, 1812-ben (II. jk. 146.) a „Pesti Ujságot" járatják két példányban Kis János és Rumy Károly ajándékaként, 1813/14-ben (II. jk. 169) ismét a Magyar Kurírra fizetnek elő.

[289] Uo. II. jk. 131. 1811. dec. 7.

[290] Uo. 238. 1817. február. L. a 76. lapon.

[291] Uo. III. jk. 1820. dec. 9-én, amikor előfizetnek a Tudományos Gyűjteményre, azt írják, „hogy a' Bétsi Ujság az idén elmaradhatna (de a'mi még nem határoztatott meg). A' Pesti, Hazai 's Külföldi Tudósitások neve alatt levő Ujságra, minthogy mindnyájan nagyobb gyönyörüséggel olvassák, praenumeráljunk". Végül aztán 1821. jan. 3-án előfizetnek a Magyar Kurírra is. A következő adat szerint 1824. dec. 23-án újra megrendelik egy esztendőre, valószínűleg járt a közbeeső években is, s 1825-ben írják: „A' Bétsi és Pesti ujságokra dec. 8-kán az előfizetés fél esztendőre megtétetett."

[292] Ezeket is újra rendelik 1824. dec. 23-án.

[293] SMT II. jk. 278. 1818. nov. 7-én írják: „Továbbá meg határoztatott, hogy T. Ugrótzy Mihály Medgyesi Prédikátor Urnak a' Tudományos Gyüjtemény küldessék el a'ki velünk akarja olvasni, azután pedig Tiszt. Illyés Pál N.Geresdi Prédikátor Urnak, és ezek az olvasásért fizessenek egy esztendőre 2 f. az az két forintokat." Uo. 279. Szemerey Sándor volt titoknok látogatja meg őket, és kéri olvasásra a Tudományos Gyűjteményt. Uo. a 283. és 286. lapon

sőmagyarországi *Minervára* mindjárt megjelenésekor,[294] s a következő évben is maga Kis János fizetett elő számukra a folyóiratra.[295] Döbrentei ajándékaképpen megkapták az *Erdélyi Múzeum* köteteit, s valószínűleg rendszeresen vásárolták a *Tudománytár* köteteit is, mert elég sok van belőlük könyvjegyzékükben. Ezeket már a későbbi társaságok könyvtárában is megtalálhatjuk. A pestiek Thaisz Andrástól kapták ajándékba a Tudományos Gyűjtemény köteteit 1817—1830-ig, s minden évfolyammal együtt egy *Koszorút* vagy *Szépliteraturai Ajándék*ot is. Köszönetmondással Podmaniczky Frigyest, akkori főkönyvtárnokukat bízták meg.[296] Az 1839. évi debreceni könyvjegyzék 38—46. számú kötetei is: „Horváth István szerk. Tudományos Gyűjt. I—IX." Különösen sok kötetük volt a debrecenieknek a Tudománytárból, amely füzetenként került könyvtárukba. A Felsőmagyarországi Minerva négy évi folyamát (1825—1828) a sárospataki diákok őrizték a szépműegyleti könyvtárban (a jegyzékből kivehetően némi hiányokkal).[297] Említsük meg még azt a néhány adatot, amelyet az erdélyi diákok által olvasott lapokról tudunk! A kolozsvári unitárius társaság különösen szoros kapcsolatot tartott az itteni irodalmi élettel, járatták a Tudományos Gyűjtemény mellett a Hazai Tudósításokat, később Brassai *Vasárnapi Újság*ját.[298] Brassai lapja a marosvásárhelyiek könyvtárában is megvolt, mellette az *Erdélyi Híradó* 1835-i, a *Nemzeti Társalkodó* 1835-i évfolyamát találjuk. Egyébként a magyarországiak sem voltak egészen tájékozatlanok az erdélyi ügyekben, mert a soproni diákok is előfizettek a tagok adakozásából gyűlt pénzen az *Erdélyi Magyar Hírmondó*ra,[299] és a debreceniek is az Erdélyi Híradóra.[300] A húszas évek folyamán s a harmincas évek elején is ezekről a lapokról vannak adatok a soproni jegyzőkönyvekben, ezeknek az előfizetéseit újítják meg, illetve küldik őket köttetni.[301] Bécsi kapcsolataik tar-

---

is a Tudományos Gyűjtemény gyorsabb olvasásáról, továbbadási kötelezettségről van szó. 1820. nov. 18-án ismét elküldik a folyóiratot Illyés Pálnak Nagygeresdre.

294 L. a 76. lapon.

295 SMT III. jk. 1826. febr. 11.

296 PMO jk. 1839. nov. 30.

297 Van egy „Minerva 1832." című kötetük is ezenkívül. Pesten is „Magyar Minerva".

298 Kozma, 11.

299 SMT III. jk. 1826. dec. 6.

300 DOE jk. 8. 1842. jún. 5.

301 SMT III. jk. 1827. nov. 10-én a köttetett folyóiratok közt a Magyar Kurír, a Tudományos Gyűjtemény és melléklapjain kívül a Nemzeti Újság 1825-i és 1826-i évfolyamát is köttetik, de az előfizetéseknél erről nincs szó. További előfizetési beírások: 1827. dec. 15., 1828. dec. 13., 1830. dec. 18. és 1831. dec. 17., ezeknél mindig a két hírlapról és a Tudományos Gyűjteményről,

tósságára jellemző, hogy még 1832-ben és 1833-ban is a Bécsben megjelenő *Sokféle*ben közölnek hosszú beszámolót a sárospataki, illetve a soproni diákok társaságáról.[302]

1832 végén a Hazai Tudósításokat a *Jelenkor* váltja fel a soproni társaságban,[303] s a negyvenes évek elejéig kedvelt lapjuk lesz.[304] A Jelenkor szintén sokat foglalkozott a társaságokkal, akárcsak korábban a bécsi lapok, de ezt a lapot olvasták a harmincas években a diákok Debrecenben, Sárospatakon, Pesten és Kolozsvárott is egyaránt, melléklapjának, a *Társalkodó*nak az évfolyamait pedig bekötve könyvtárukba helyezték, mint a könyvjegyzékekből kiderül.[305] A soproniak, úgy látszik, közben előfizettek a *Rajzolatok*ra is, vagy talán csak tervezték, mert 1836-ban elrendelték, hogy mivel „a' haza 3 nevezetes iróitól" szerkesztve megjelenik az *Athenaeum*, inkább ezt hozassák meg, anyagi állapotuk nem engedvén meg kettő járatását, s a Rajzolatokról mondjanak le.[306] A Rajzolatok 1837-i évfolyama egyébként a sárospataki könyvtárban is megvolt. Sopronban ettől kezdve évekig a Jelenkor és Társalkodó, az Athenaeum és melléklapja, a *Figyelmező* előfizetéséről van feljegyzés.[307] Az Athenaeum minden társaság számára az irányadó irodalmi lap volt, évfolyamait és melléklapját bekötve ott találjuk minden könyvtárban.[308]

A negyvenes évek változást hoznak a hírlapolvasásban is. Valamennyi társaság legnépszerűbb újsága a *Pesti Hírlap* lesz. Ezt olvassák fel gyűléseiken, ennek a kedvéért mondanak le más lapokról.[309] Sopronban írják: „Jelentvén a' titoknok, hogy egy a' helybeli lyceumban létezett tanulókból álló olvasó egylet, társaságunk könyvtárának a' »Pesti Hír-

---

Felsőmagyarországi Minervából van szó. Köttetik a Szépliteraturai Ajándék 1823-i, 1826—1829-i számait, s 1832. okt. 31-én a Sokfélét és a Hasznos Mulatságokat.

[302] Sokféle 1832. 23. sz. és 1833. 44. sz. L. még a 698—99. lapon.

[303] 1832. dec. 5-én a Magyar Kurír mellett már a Jelenkor, a Tud. Gyűjt. szerepel, s a Felsőmagyarországi Minervából intézkednek, hogy visszamenőleg kifizetik az 1832-i évfolyamot, mert a szerkesztőség megküldte, de további előfizetésről nincs szó. 1833. nov. 9-én ismét mind a négy lap előfizetéséről intézkednek, 1835. okt. 17-én a Jelenkor, 1836. jan. 9-én a Jelenkor és a Társalkodó, febr. 20-án a Tudományos Gyűjtemény előfizetését említik.

[304] L. még a 80. lapon.

[305] PMO II. kj-ben pl. az 1842-i Társalkodóból 36 példány, az 1841-ből 9 példány van.

[306] SMT IV. jk. 1836. dec. 17., dec. 24-én jelentik, hogy előfizettek a Jelenkorra, Felsőmagyarországi Minervára, Athenaeumra és a Tudományos Gyűjteményre.

[307] Uo. 1838. dec. 22., 1839. jún. 19., 1840. dec. 5.

[308] PMO I. kj. 78., 82., 170., 172. és 218. sz.; SIE I. és II. kj.; DOT kj. 353., 354. és 355. sz. Járt a lap melléklapjával együtt a pápaiaknak és a kolozsváriaknak is.

[309] L. a 81. lapon.

lap« ez évi első félévi számaival kedveskedik, ez ajánlatért az illető olvasóegyletnek közköszönet szavaztatott."[310] A pápai Képzőtársaságban is a Pesti Hírlapot olvassák gyűléseiken. Itt a jogászok ajándékozták a lap első félévi számait a társaságnak, „mi okért az ajándékozóknak köszönet szavaztatott", s nekik adta a „3. nyelvészeti iskola" (azaz kisebb diákok osztálya) is a Pesti Hírlapot „félbőrbe kötve".[311] A lap gyűléseken való ismertetését Kerkapoly Károly kezdeményezte, ami azután rendszerré vált.[312] A következő években a debreceniek ugyan megrendelték még egy fél évre a *Világot* is (ennek két bekötött évfolyama található a pesti könyvtárban),[313] de azután a Világról már nem olvashatunk, hanem csak a Pesti Hírlapról, méghozzá egy helyen azzal a feltétellel rendelik meg, „ha Kossuth szerkeszti".[314] Sárospatakon hiányos jegyzőkönyvi adatok vannak csupán, eszerint 1842-ben rendelték meg a Pesti Hírlapot, ugyanakkor „T. Nádaskai András a Jelenkort továbbra is megajánlá".[315] A következő év végén ismét előfizettek a Pesti Hírlapra, s mellette a divatlapokat járatták. A pestiek könyvtárukban is őrizték az 1841. évi Pesti Hírlap 20 példányszámát.[316] Náluk különösen 1844/45-ben, bizonyára az új, buzgó elnök, Tavassy ismeretségei révén vált divattá a szerkesztőknek a lap küldése iránti megkeresése. Így például „Szalay, a hírlap és Wachot Imre, a divatlap szerkesztőjéhez küldötség neveztetett ki — lapok megkérése végett."[317] Később jelentik, hogy Szalay megígérte a Pesti Hírlap küldését, de azért még az is „meghatároztatott, hogy az ujságokat a' kávéházakból olcsó árán szereztessenek meg".[318]

A negyvenes években mind nagyobb népszerűségre tesznek szert a már említett divatlapok is. Sopronban a Pesti Hírlap mellett jár még megszűnéséig az Athenaeum, de mellette már a *Regélő* is,[319] majd folytatásaképpen a *Pesti Divatlap*.[320] A Jelenkor és az Athenaeum elmaradása után mintegy a nemzedékváltás illusztrálására megjelenik még az *Életképek* is,[321] s a Pesti Hírlapnak és az utóbbi két divatlapnak az előfizetési meg-

[310] SMT V. jk. 49. 1841. szept. 18.
[311] PKT jk. 36. 1841.
[312] Uo. 44—45. 1842. jan. 19-én a XV. ülés 5. pontja, majd jan. 26-án és febr. 6-án is, Kerkapoly mellett a másik felolvasó Finta Károly.
[313] DOE jk. 8. 1842. jún. 5. PMO II. kj. 214. sz.
[314] Uo. 52. 1844. jún. 12.
[315] SIE jk. 252. 1842. szept. 11.
[316] PMO II. kj. 209. sz.
[317] Uo. jk. 92. 1844. okt. 27. I. ülés 15. pont.
[318] Uo. 97. 1844. nov. 17. és 106. 1845. febr. 15.
[319] SMT V. jk. 98. 1842. dec. 10. először, azután uo. 117. 1843 nyarán és 1843. dec. 9.
[320] Uo. 1844. dec. 14., 1845. dec. 20. és 1846. jún. 18.
[321] Uo. 1843. okt. 7-én rendelik meg, s megújítják dec. 9-én.

újításáról tudósít a továbbiakban a jegyzőkönyv. A pestiek mint a tűzhöz közel lévők a divatlapok szerkesztőihez is megtalálták az utat, s nagyrészt ajándékba kapták a lapokat, így 1842-ben a Regélő korábbi évfolyamát, majd 1843-ban azt jelenti a jegyző, hogy „Frankenburg úr könyvtárunkat »Magyar Életképek« két első kötetével ajándékozta meg".[322] A későbbiekben arról ad hírt a jegyző, hogy „A regélő czimü hirlapra nézve neveztetett ki küldöttség a szerkesztőhöz". Garay el is küldte a lapot, mire úgy határoztak, hogy „köszönő választmány küldessék hozzá".[323] 1844/45-ben az előző évi Életképeket Falk Miksától kapták ajándékba.[324] A következő tanévben (a társaság utolsó évében) is jelenti egy korábban kiküldött választmány (tagjai közt ott volt Abonyi Lajos), hogy sikerrel jártak, s Vahottól a Pesti Divatlapot, Petrichevich Horváth Lázártól pedig a *Honderűt* kapták ajándékba (és még Heckenast-tól is 40 darab könyvet).[325] Ezt a három divatlapot járatták a sárospatakiak is a Pesti Hírlap mellett váltogatva, éspedig először a Regélőt, aztán vele együtt a Honderűt, majd az Életképeket említi a jegyzőkönyv, végül a Honderű elmaradt.[326] A lapok bekötött számai a szépműegyleti könyvjegyzékben is megtalálhatók. Debrecenben előbb a Regélő, majd a Honderű előfizetését említik.[327] A pápai jegyzőkönyv is a Pesti Divatlap és az Életképek előfizetését említi, az Életképekben különösen sok hír jelent meg a Képzőtársaságról Szeberényi Lajos tollából. Sopronba és Sárospatakra járt ezekkel egyidőben az egykori soproni tag, Székács József szerkesztette *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*.[328] Debrecenbe járt még egy ideig a *Budapesti Híradó* és a *Szépirodalmi Szemle*, amely a pesti könyvjegyzékben is szerepel, s a pestiek ajándékba kapták a *Budapesti Szemle* két kötetét is.[329] A jegyzőkönyvekben és a könyvtárjegyzékekben van azután még több rövidebb életű vagy kevésbé népszerű lap, amelyeket hébe-hóba megrendeltek, megvásároltak, vagy ajándékképp kerültek a könyvtáraikba. Így a régebbiek közül Szemere Pál *Élet és Literaturája*, *Muzárion*ja (Sopron, Debrecen és Sárospatak), a *Múlt és Jelen* (Sopron, Sárospatak és Pest), a *Magyar Gazda, Hon és Külföld* (Pest), *Honművész* (Sopron és Pest), *Századunk* (Sopron és Sárospatak), végül az *Őrangyal*

[322] PMO jk. 44. 1843. márc. 8.
[323] Uo. 59. 1843. dec. 24. és 63. 1844. febr. 3.
[324] Uo. 94. 1844. nov. 3.
[325] Uo. 132. 1845. nov. 30.
[326] A Regélő először SIE jk. 252. 1842. szept. 11., a Honderűvel együtt 256. 1843. jún. 26., az Életképek is 262. 1843. dec. 10., végül a Honderű elmaradt 268. 1844. júl. 7.
[327] DOE jk. 1842. jún. 5., ill. 1844. jún. 12.
[328] Sopronban először ajándékba kapják 1845. febr. 8-án, aztán a többi lappal együtt évenként előfizetnek rá; Sárospatakon is a divatlapokkal együtt.
[329] PMO jk. 45. 1843. márc. 22.

(Sárospatak). Ez utóbbit a váci kispapok jegyzőkönyve is többször említi.[330]

Végezetül még egy nagyon érdekes könyvtári jegyzőkönyvnek, a sárospataki Szépműegylet *kiváltási katalógusának* két évi feljegyzéseit lapozgassuk át. Ez a könyvjegyzék némi ízelítőt ad abból, hogy az eddig ismertetett könyvek milyen mértékben forogtak a diákok között.[331] A téli hónapokban volt a legnagyobb a könyvtári forgalom. Amikor aztán olvadni kezdett a hó, a nap tüze az akkori diákokat is kicsalta a szabadba márciust várni, a könyvtár látogatása, mintha elvágták volna, szinte abbamaradt az előbbi hónapokhoz képest.

Általában (ez természetes) sokkal többet olvassák a *prózaírókat,* mint a költőket. Nagyon sokszor szerepelnek a kiváltási katalógusban Kisfaludy Károly hatkötetes Összes munkáinak kötetei. 1845 februárjában például tizenötször visznek ki Kisfaludy-kötetet, a két év alatt összesen ötvenhétszer. Nem kevésbé kapós Kuthy Lajos Novelláinak öt kötete. 1845 januárjában és februárjában tíz-tíz alkalommal, szeptemberben tizenkilenc alkalommal váltják ki őket, két év alatt hatvanhétszer. A regények közül Jósika Miklós Abafijának két kötetét kézről kézre adják, ha valamelyik kötet visszakerül, azonnal jelentkezik érte új olvasó. 1844/45-ben huszonhatszor váltják ki, 1845 januárjában azonban megjelenik a könyvjegyzékben a Csehek Magyarországban és a Karthausi, akkor ezeket kezdik hasonló hévvel olvasni, s az Abafit 1845/46-ban már csak hatszor váltják ki. Elég gyakran cserél olvasót Jósika regényei közül az Utolsó Báthori, Zólyomi, A könnyelműek s a Visszhangok, mely 1844-ben jelent meg s ez év novemberében már ötször, decemberében négyszer, 1845 januárjában nyolcszor, februárjában kilencszer váltották ki, azután Az élet útjai, majd később az újonnan beszerzett könyvek között a Szív rejtelmei, Egy kétemeletes ház Pesten, Báró Jósika István, Zrínyi a költő és a Toussaint fordítása. Szóval csaknem minden szabadságharc előtti Jósika-regényt szorgalmasan olvastak. A Karthausi mellett Eötvöstől a Falu jegyzője is kapós 1847/48-ban. Népszerűek a színi írók darabjai is, különösen Szigligeti Szökött katonáját olvassák sokszor (huszonkilencszer, megjelent 1844-ben!), azután a Két pisztolyt (harmincszor, de ebből két példánynak kellett lennie, mert ugyanazon alkalommal ketten is kiváltják), a Rózsa és Zsidó című darabját, Czakótól a Kalmár és tengerészt, Kazinczy Gábortól a Műcsarnokot, Nagy Ignáctól a Tisztújítást. Magyar titkok című

[330] VÖE jk. 5/a. 1845. dec. 2., 6/a. 1846. febr. 21.

[331] 1848 májusáig találunk benne adatokat, tehát a könyvkölcsönzés a társaság megszűnése után is folyt, de 1845 után alig van új könyvük, s a címek feljegyzése is annyira hiányos és olvashatatlan, hogy megfejtésük sokszor reménytelen. Az olvashatóbb részt dolgoztam tehát fel 1844 novemberétől 1846 nyaráig, két tanév adatait.

műve is igen sok kézen megfordult (1845 februárjában nyolcszor, áprilisban tizenkétszer váltják ki, igaz, hogy a jegyzék adataiból az derül ki, hogy tizenkét füzetben található, s így lehet, hogy egy-egy bejegyzés csak egy-egy füzetre vonatkozik). Megtalálható a könyvtárban Torzképek című könyve és fordításai: Victor Hugo Szív és trón című regényét s a németből fordított Szt. Roche-t is többször olvassák. A ritkábban kiváltott prózai munkák közt megemlíthetjük még Fáy Andrástól A Bélteky házat, Meséit és Óramutatóját, Császár Ferenc Utazás Olaszországban című könyvét. 1846 őszétől (az általam fel nem dolgozott részben) gyakran előforduló új könyv Tóth Lőrinc Utitárcája és Cooper Utolsó mohikánja.

A *költők*, mint mondottam, kevesebbszer cseréltek olvasót. Elég sokszor forgatták Kölcsey Minden munkáinak öt megjelent kötetét, a szóban forgó két év alatt huszonheten váltották ki. Legtöbbször szerepel 1845 őszén. Vörösmarty neve is huszonhétszer fordul elő, sajnos minden közelebbi meghatározás nélkül, talán az 1840-es Újabb munkáinak négy kötete, de lehet, hogy az 1845-ben kezdett Minden munkáinak megjelent köteteiről van szó, tekintve, hogy főleg 1845/46-ban olvassák sokszor. Garay népszerűségét bizonyítja, hogy 1843-ban megjelent verseit (egy kötet) két év alatt tizennyolcszor váltják ki. Természetes, hogy sokat forgatják Patakon Erdélyi Jánosnak 1844-ben megjelent költeményeit (tizenháromszor találhatók a jegyzékben). Ugyancsak sokszor olvassák 1846-tól a szintén pataki diák Tompa Népregéit. Ebből a jegyzékből is láthatjuk, hogy a legújabb könyvek milyen kapósak voltak a diákok között. Említsük még meg, hogy Kunoss Endre versei tizenhárom, Berzsenyi és Bajza versei tizenegy olvasóra találtak két év alatt, Kerényi Frigyesé (kiadva 1844-ben) kilencre, Dayka Gábor versei háromra, Himfy szerelmei egyre. Petőfi nevével ebben a két évben még nem találkozunk. Megemlíthetjük még, hogy Goethe és Schiller német nyelvű köteteit, melyeket Szemere közvetítésével ajándékba kaptak, szintén olvasták, bár a magyarokhoz képest elenyésző számban. Buzgón forgatták a bekötött folyóiratokat is, amelyekről fentebb adtunk számot.

SZAVALATAIK

Ha a társaságok jegyzőkönyveit a gyűléseken elhangzott szavalatokra vonatkozóan faggatjuk, nemcsak arról kapunk meggyőző adatokat, hogy kik voltak kedvelt költőik, hanem arról is, hogy melyek voltak a kedvelt verseik, s milyen változások álltak be ízlésükben az idők folyamán, hogyan kezdték szavalni a megjelent újabb és újabb verseket. Bár mindössze hét társaság adatait dolgozhattam fel, az egységes kép, amelyet kapunk, mégis meggyőző, általánosításokra alkalmas.

A szavalás, mint a társaságok életének szerves része, adataink szerint a reformkorban kezdődik. Volt ugyan szavalás a SOPRONI Magyar Társaságban már a század eleje óta, de nem költők tolmácsolásának a céljával, hanem saját verseiket szavalták „deklamáló", szónokló gyakorlatként.[1] A nyelvtanulásnak szokásos iskolai módszere a latin nyelvben is a versírás volt, s minthogy a nyelvnek nem csak az írására, hanem előadására is törekedtek, saját verseik előadását vezették be deklamálásként. Csak a húszas évek elején ismerték fel, hogy korszerű feladatuk most már az országosan ismert írók tolmácsolása és a közönség előtt való népszerűsítése.[2] Még ekkor is „a' szép és ékes elő-adásban való tökélletesedés" fontosságát hangsúlyozták elsősorban,[3] ez volt tehát elsődleges szempontjuk, ami nagyon jellemző erre a szónokló, a retorikai képességeket nagyra értékelő korra.[4] A szavalás által csak mintegy mellékesen népszerűsítették nagy költőink verseit. A hosszú ideig fennálló és már időszerűtlen mun-

[1] L. a 94. lapon.

[2] L. a 95. lapon.

[3] SMT III. jk. 1824. máj. 22-én írják: „... ezen Oratori gyakorlásban nagy restség árulta el magát arra nézve, hogy minek-utánna a' válogatottabb írók' munkáikat szabad tettszésünk szerént jól megtanulva elmondani megengedtetett, ismét tsak akadozva, és az Orátori szokásokra semit nem ügyelve olvasta nagyobb rész a' szájjolásra felvett munkát. Erre nézve meghagyatott, hogy kiki jól elkészülve lépjen az Orátori székbe, mellyre egyedül a' szép és ékes előadásban való tökélletesedés végett volt szokásunk mindég fel-állani."

[4] Az első tíz évben csak egyszer emelkedett 50 fölé a szavalatok száma, 1832/33-ban 150-re ugrott, s ezután általában 100 fölött vagy 100 közelében mozgott.

kás- és időre-társ közötti válaszfalon a szavalás ütötte az első rést Sopronban 1838-ban, s ekkor is a szavalás, szónoklás célirányos voltáról írtak.[5] Elveiket gyakorlatban is keresztülvitték, sok verset szavaltak sok alkalommal: összesen mintegy 2000 volt a szavalatok száma, s hozzávetőleg mintegy 550 különböző verset, prózarészletet mondtak el.[6] 1821/22-től a szabadságharcig két költő verseit adták elő szinte kihagyás nélkül nagy számban: első a soproni kapcsolatai miatt is különösen tisztelt Berzsenyi, második a húszas évek legnépszerűbb költője, Kisfaludy Károly. Berzsenyit csak egy, Kisfaludyt két évben nem szavalták.[7] Vörösmartyt és Kölcseyt néhány évvel később kezdték szavalni, de aztán szünet nélkül szavalták őket a szabadságharcig. Vörösmarty messze megelőzött mindenkit versei számát tekintve, Kölcsey kb. ugyanannyiszor fordult elő, mint Kisfaludy. A harmincas évek derekától már Vörösmarty volt a legkedveltebb költőjük, míg aztán az utolsó két évben egy új csillag egészen elhomályosította fényét: hirtelen megjelent Petőfi, és legtöbbször az ő verseit szavalták. Mellette a negyvenes évek másik népszerű költője még Garay János volt.

A PESTI evangélikus társaság a „legiskolásabb" a szavalatok szempontjából. (Tagjai is fiatalabbak, mint a többi társaságban.) Sokat szavaltak, kötelező is volt szavalniuk a tagoknak, mégpedig a tanárelnök által kijelölt verseket. Saját verseiket sohasem adták elő szavalatként, bár szabályaik ezt lehetővé tették. A gyakori szavalással kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy egy-egy diák néha két-három alkalommal is elmondta ugyanazt a verset, tehát a gyűléseket mintegy a gyakorlás színhelyének tekintették. Ez is oka annak, meg az iskolás jellegű fegyelem is, hogy messze megelőzték a többi társaságot a szavalatok számát tekintve. 1839/40-től 1845/46-ig összesen 797 szavalat hangzott el gyűléseiken, s ezzel még a soproniak ugyanezen időszakra eső szavalatain is túltettek. Ugyanakkor viszont, ez a versismétlésekkel függ össze, csak 198 verset mondtak el, ami alig több a Pápán jóval kevesebb alkalommal elmondott

[5] Uo. IV. jk. 1838. okt. 13-án elhatározzák, „hogy a' szavallásban mint igen czélerányos gyakorlatban, az Időre társak is részt vehessenek, meghatároztatott, hogy sértetlenül hagyván azonban törvényeinket, az Időre Társak minden 4-ik Szombaton szavalljanak, 's így a' birálatok 's a' tanácskozás csak minden 5-ik Szombaton forduljon elő".

[6] A soproni adatokat már külön feldolgoztam (It 1958. 2. sz. 259—62). Az itt következő összesített statisztika a hét társaság adataiból érdekesen egészíti ki azokat az adatokat. Általában még erőteljesebb hangsúlyt nyernek a Sopronban is kiemelkedő versek, néha egy-egy új, Sopronban ritkábban szavalt vers a többi társaság adatai nyomán az említésre érdemesek közé kerül, s egy-két költő verseit is részletesebben kell bemutatnom a közös adatok tanulságai alapján (Erdélyi, Sárosy, Vachotok), mint ott tettem.

[7] 1822/23-at nem számítva, mert akkor egy ismert nevű költő sem szerepel a jk.-ben.

versek számánál.[8] Mintha ebben is követni igyekezett volna a pesti társaság soproni mintaképét, ők ápolták leginkább (a nyitrai kispapokkal együtt) a későbbi társaságok közül Berzsenyi és Kisfaludy kultuszát. 1839/40-ben mindkettőjüktől többet szavaltak még néhány verssel, mint Vörösmartytól, azután Vörösmarty itt is maga mögött hagyott mindenkit. Csak a két utolsó évben (1844/45-ben, ill. 1845/46-ban) versenghetett vele Petőfi és Garay, ami szintén közös vonás a soproni társasággal.

A szavalatok számát tekintve ezután PÁPA következik, ahol hat és fél év alatt 180 verset szavaltak 330 alkalommal. Az alakuló év néhány hónapjában, majd Petőfiék híres évében itt is nagy volt a szavalatok száma, azután esett, s végül, amikor Tarczy újra kezébe vette a vezetést, ismét fellendült a szavalás.[9] Az utolsó, 1847/48. csonka tanév elnagyolt jegyzőkönyve 1848. márc. 15-ig csak négyszer nevezi meg a szavalt verset,[10] így ennek az évnek az adatai már nem sokat mondanak. Itt is Vörösmarty volt a legtöbbet szavalt költő, messze mögötte következett Garay, azután Kölcsey. Berzsenyi és Kisfaludy Károly verseinek a száma itt sok más költő verseivel együtt tíz alatt maradt. Petőfi Pápán is megismételte az „üstökös"-szerepet; az utolsó felmérhető évben az ő verseit szavalták legtöbbször.

DEBRECENBEN természetesen csak 1839-től szavaltak (a titkos Egyesület gyűlésein), majd az egyesülés után az Olvasó Egyesületben 1845-ig. A hat tanév alatt elhangzott 254 szavalat fele az első évben volt. Ezt követően két tanévben egészen elenyésző volt a szavalatok száma, s ezért gyűléseiken erről több szó esett.[11] 1842/43-ban fellendült a szavalás, azután ismét teljesen lehanyatlott, majd újra emelkedni kezdett a szavalatok száma, de a heti gyűlések megszűnésével ismét csak az olvasásra korlátozódott Debrecenben a társasági élet.[12] Itt egyébként még ezekben az években is nagy divat volt saját verseiknek, illetve diáktársaik verseinek a szavalása. Összesen 148 verset mondtak el. Debrecenben is Vörösmarty versei voltak a legnépszerűbbek. Éppen kétannyiszor fordultak elő,

[8] Az első két évben 109, ill. 118 szavalat hangzott el, azután csak 37 és 85, majd ismét több: 114, 174 és 160. A szavalásra vonatkozó határozataik: „... szerdán szavallás', szombaton munkaolvasás' napja legyen." „... kiki egy munkát kétszer v. többször is vagy saját munkáját is 'zavalhassa." PMO jk. 26., 28. 1841. okt. 16. és nov. 6.

[9] A megalakulástól 1841 nyaráig 27 szavalat, azután 81, 46, 16, az 1844/45. évi jk. hiányzik, utána 85 és 59 a szavalatok száma.

[10] 19 szavalatot jegyeztek fel cím nélkül.

[11] L. a 96. lapon. DE II. jk. 26/b. 1842. júl. 9. Ezután jó példával elöljárva szavalt is néhány vezetőségi tag, „mellynek végeztével fájdalmasan említvén az Elnök, hogy ezen legfontosabb célja Egyesületünknek a' már többször adott példa után sem pártoltatik meleg kebellel, a' tagokat ezen ügy iránti tettleges részvétre szóllította föl".

[12] Évek szerinti megoszlás: 129, 17, 11, 60, 6, 31.

mint az utána következő Erdélyi János költeményei, aki után Garay, Bajza, Kölcsey volt a sorrend. Debrecen kissé elmaradt Petőfi „felfedezésében", mert a 44/45-ös tanévben még nem szavaltak tőle, azután pedig megszűnt a szavalás.

Hiányos adataink vannak a NYITRAI kispapok szavalatairól, de ezek alapján is megállapítható, hogy a szavalás népszerű lehetett náluk. 1843/44-ből és 1844/45-ből vannak adataim minden szavalatukról, a következő két tanévből már csak egy-egy alkalom szavalati adatait ismerem.[13] Összesen 91 verset mondtak el 115 alkalommal.[14] Utaltam feljebb a nyitrai kispapok Berzsenyi-kultuszára. Itt ő volt a legnépszerűbb, még Vörösmartyt is megelőzte kissé.[15] Utánuk Kölcsey és Kisfaludy Károly következett, a többieket csak néhányszor szavalták. Petőfi nevével nem találkozunk a szavalatok közt.

A PESTI egyetemi társaságban különösen az 1843/44. tanévben, első évükben szavaltak sokszor, a következő tanévben már csak elvétve, az Irodalmi Körré alakulás utánról szavalást nem jegyeztek fel. Debrecenen kívül itt szavalták még gyakran saját költeményeiket, összesen 84 verset 115 alkalommal.[16] Ebben a társaságban is Vörösmarty állt az élen (a legelső elhangzott szavalat a Szózat volt), Garay követte. Őket tíznél többször szavalták, utánuk Berzsenyi, majd Bajza következett. Petőfi neve még itt sem található.

Legkevesebb szavalat SÁROSPATAKON hangzott el. Csak 1836/37-ben jegyzett fel 4 szavalatot a jegyzőkönyv, s 1842/43-ban a saját versét szavalta Pásztor Dániel titoknok. Végre a következő két évben, a szavalást előmozdító intézkedés után[17] elhangzott 20—20 szavalat, összesen tehát 45 alkalommal 36 különböző vers. Így a pataki adatok nem járulhatnak hozzá kellő súllyal az összképhez, amelyet kapni szeretnénk.[18] Itt egyébként sok költőtől szavaltak 1—3 verset, még Vörösmarty is csak

[13] Szauder József jegyzetei alapján.

[14] Évenként 43, 62, 5, 5.

[15] Berzsenyitől 16 verset szavalnak 24-szer (9, 15), Vörösmartytól 15-öt 19-szer (2, 16, 1).

[16] Az első évben 100-szor, a másodikban 15-ször. (34-szer saját versüket!)

[17] L. a 96. lapon.

[18] Ezek és különösen a később következő számadatok a jegyzőkönyvek hiányosságai miatt nem lehetnek egészen pontosak. Helyenként a szerző megjelölése nélkül közölték a szavalt versek címeit, azután más szerzőket írtak a versekhez, vagy sehol elő nem forduló verscímeket jegyeztek fel. Ezeket a jegyzőkönyvi hibákat közismert verseknél kijavítottam, de az ebből adódó hibaforrást egészen kiküszöbölni nem lehetett, így az itt megadott számoktól egy-két, ritkábban nagyobb eltérés is lehetséges. Az egyszerűség kedvéért mégis számokat közlök, mert egy megadott határozott szám egy másik számhoz könnyebben viszonyítható, mintha határozatlan megjelölésekkel az adatok körülbelüli voltát érzékeltetnénk.

kétszer fordult elő a két évben; egyedül Garay ugrott ki a sorból hét szavalattal. Berzsenyi és Kisfaludy verseit nem szavalták, de 1844/45-ben a szavalt 20 vers között találunk már egyet Petőfitől is.[19]

Ismerkedjünk meg végül részletesebben egyes költők szerint a jegyzőkönyvekben előforduló versek címeivel és a számszerű adatokkal is.[20]

A felvilágosodás kori költők versei többségükben csak Sopronban találhatók meg (elsősorban a húszas, ritkábban a harmincas években), de néhány közülük még a többi társaságban is megjelenik. *Csokonai Vitéz Mihály* verseit, akármilyen furcsán hangzik is, csak Sopronban szavalták

[19] A fentiekből következik, hogy az utolsó négy társaság adatai nem használhatók fel annak a megítélésénél, hogyan vonult be Petőfi a társaságok szavaló gyűléseire a szabadságharcot megelőző két esztendőben. Csak a Sopronban, Pápán és Pesten kapott adatokat általánosíthatjuk.

[20] Ha a még fel nem dolgozott jegyzőkönyvek adataihoz is hozzáférhetnénk, a szavalatok összesítése még pontosabb, a költők népszerűségét még hívebben tükröző képet nyújtana. Az egyezések azonban így is szembeszökőek. Általában csak a költőkre vonatkozó összegező számadatokat közlöm a szövegben, a részletező adatokat a jegyzetben. A nagyobb költőkre vonatkozó összesítő számadatok lapalji részletezésénél két számot adok meg társaságonként, az első a versek, a második a szavalások számát jelöli. Így érzékelhetővé válik, hogy hány vers került a hallgatóság elé, hányszor ismételték a már elhangzottakat. A két szám közé kettőspontot teszek, mutatva versek és szavalások egymáshoz való viszonyát. A társaságok részadatait az eddigi sorrendben közlöm, vagyis Sopron, Pest, Pápa, Debrecen, Nyitra, Pesti egyetem, Sárospatak. Például Berzsenyitől 37:215, 19:90, 5:9, 1:5, 16:24, 4:8. Vagyis Sopronban 37 versét 215-ször szavalták, Pesten 19 versét 90-szer, és így tovább, Sárospatakról nincs adat, ott egyszer sem szavalták. A szavalások száma összeadva egyenlő a szövegben közölt számadattal (351). A szavalt versek száma természetesen nem kapható meg összeadással; sok versét szavalták minden társaságban, tehát pl. A magyarokhoz c. verse mind a hat társaság számadatában külön-külön egy verset jelent, de az összesített számban (42) is csak egy verset jelent, nem hatot. Ahol az egyes verseket részletező számoknál csak két adat van, az az első két társaságra, ahol három, az első háromra vonatkozik. Az egyes versek összesítő számait zárójel választja el a társasági részadatoktól, s gondolatjel jelzi, ha egy közbülső társaságban a tárgyalt vers nem fordul elő. Pl. Berzsenyinél A magyarokhoz: 93 (32, 44, 2, 5, 5, 5), vagyis az első hat társaságban szavalják, a zárójelben láthatjuk, hogy társaságonként hányszor, az összesítés a zárójel előtt van. Ha a társaságok közötti megoszlás nem mond sokat, ha idézett dolgozatomból a soproni adatokkal való összehasonlítás nyomán úgyis nyilvánvaló a többi társaság adata, akkor a részletezést elhagyom. Például Berzsenyinél csak azokat az adatokat részletezem, ahol több társaság szavalatairól is szó van, ahol vagy csak pestiek, vagy csak nyitraiak vannak a soproniak mellett, ott nem. A túlságosan sok index-szám elkerülése végett nem versenként, hanem mondatonként közlöm jegyzetben a számadatokat, természetesen a mondatban előforduló verscímek sorrendjében. Pl. Berzsenyinél a 28-as jegyzet hat verscímhez tartozik, ennek megfelelően hat számot találunk zárójelen kívül: 28, 25, 22, 21, 18, 11. Ezek a felsorolt versek összesített előfordulási adatai. A másodikat és a hatodikat társaságonként nem részletezem, a többiről megtudhatjuk, hogy hol és hányszor szavalták őket, pl. az Osztályrészemet Sopronban (17), Pesten (3) és Nyitrán (2).

többször,[21] ezenkívül csak Pesten egyet az evangélikus társaságban, egyet az egyetemiben. Amott Az utolsó szerencsétlenség, emitt a Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz című versét fedezték fel a negyvenes években! Sem Pápán, sem Patakon, sem Debrecenben nem adták elő a debreceni kollégium büszkeségének versét. A debreceniek egyetlen mentsége, hogy más költőtől sem szavaltak sokat, a debreceni költők közül egyedül diáktársaikat „értékelték". Sopronban legtöbbször a Zsugori uramat szavalták, éspedig azt is a negyvenes években a reformkor politikai harcai idején,[22] kétszer szavalták A reményhez című versét, többi költeményét egyszer, köztük A rózsabimbóhoz, Lillához, A pillantó szemek című verseket, az „első pipadohány"-t a Béka-egérharcból, részletet A lélek halhatatlanságából. Azon, hogy *Kazinczy Ferenc* verseit sem szavalták Debrecenben, kevésbé csodálkozunk. Az ő versei Csokonaihoz hasonlóan elszórva jelennek meg a soproni gyűléseken 1826—1846-ig, ezeken kívül mindössze a pesti evangélikusoknál szavalták még néhányszor.[23] *Batsányi János* neve csak a pesti jegyzőkönyvben található, ott is csak egy verssel, de tíz alkalommal. Ez a vers A bujdosók.[24] Régebbi költőink közül *Virág Benedek* szerepel még nagyobb számban Sopronban, utoljára 1834/35-ben; elsősorban a húszas években, de néha később is előfordul még *Ráday Gedeon, Révai Miklós, Faludi Ferenc, Gvadányi József, Édes Gergely, Baróti Szabó Dávid, Dayka Gábor, Döbrentei Gábor, Ányos Pál*.[25] Az utóbbi három Pesten is megtalálható a negyvenes években, Dayka Nyitrán is. *Verseghy Ferenc* nevével Debrecenben találkozunk egyszer, s *Szentjóbi Szabó László*nak Az együgyű paraszt című versét kétszer szavalják Sopronban a negyvenes években. Nyitrán a névadó *Dugonics András*tól Árpád temetését szavalják egyszer.

*Berzsenyi Dániel*nek 42 versét szavalták 351 alkalommal.[26] Sopronban a húszas évek végén ő volt a legnépszerűbb, és még hosszú ideig szavalták az említett költőkkel egyenlő számban. 1842/43-tól már csak néhányszor fordult elő minden évben. Érdekes, hogy Pesten 1844 őszéig nagyon népszerű volt, többször szavalták a verseit, mint Sopronban. Nyitrai kultuszát már említettem. Természetesen közismert ódáit adták elő legtöbbször. A magyarokhoz című óda két változatát nagyon sokszor szavalták, de nem derül ki, mikor melyiket, csupán Pesten van adat 1842/43-ban: „A magyarokhoz másképp, de Berzsenyitől" megjegyzéssel különítve el a két

[21] Először 1821/22-ben és utoljára 1845/46-ban egy versét, közben elszórva: összesen 19-et 22 alkalommal.
[22] Összesen 3-szor.
[23] 13 vers 15 alkalommal, ill. 2 vers 3 alkalommal.
[24] 1839/40-ben és 40/41-ben 5—5-ször.
[25] Sorrendben: 10, 4, 2, 2, 1, 1, 1, 7, 3, 1 alkalommal.
[26] 37:215, 19:90, 5:9, 1:5, 16:24, 4:8.

verset.[27] A Fohászkodás, Búcsúzás Kemenesaljától, Osztályrészem, Szilágyi 1458-ban, Wesselényi hamvaihoz, Az ulmai ütközet,[28] A reggel, A remete, Barátimhoz, A felkölt nemességhez, A jámborság és középszer, A megelégedés, Felsőbüki Nagy Pálhoz, Mulandóság, A halál, Horátiushoz, A melancholia, A temető, A muzsához a gyakoribbak.[29] Híres versei közül Pesten és Nyitrán elhangzik, de Sopronban érdekes módon teljesen hiányzik A közelítő tél.[30] Mint mondottam, a Berzsenyi-kultusz Pesten felülmúlja a negyvenes években a sopronit, ott 90-szer, emitt ugyanez alatt az idő alatt 59-szer szavalják.

A Dunántúl másik nemesi költőjének, *Kisfaludy Sándor*nak a versei is csak a soproni és a pesti társaság jegyzőkönyvében találhatók. Pápán Somlójából olvasták fel „Lóra románcát", amikor haláláról gyászünnepélyen emlékeztek meg, s lehet, hogy ebben az időben más versét is szavalták gyűléseiken, de éppen ennek az évnek a jegyzőkönyve hiányzik.[31] Legerősebb hagyományőrzőnek (vagy legkonzervatívabbnak) a pesti társaság látszik, mert tőle is több verset szavaltak a társaság első két évében, holott ugyanakkor már Sopronban is csak egyet, utolsóként a húsz év alatt szavalt 16 versből.[32] Ezek többsége részlet a Himfy szerelmeiből, szavaltak a Csobáncból, a Somlóból, ez Pesten is szerepel a versek közt, s itt még nevezetesebb a kétszer szavalt Dobozi Mihály és hitvese.[33]

Pesten még *Kis János* verseihez, illetve műfordításaihoz is tovább ragaszkodtak, mint Sopronban, emitt 1821/22-től elszórva 1840/41-ig szerepel, amott 43/44-ben és 45/46-ban is szavalnak még tőle.[34] Egyező csak egy van köztük, hadd említsük meg azt: a Schillertől fordított Polycrates gyűrűjét mindkét helyen szavalták.

A Berzsenyi után legnépszerűbbé váló *Kisfaludy Károly*nak 47 költeményét szavalták 255 alkalommal.[35] Sopronban különösen a harmincas évek elején népszerű (1832/33-ban 23 alkalommal szavalják versét, ebben az évben ez a legtöbb, később mind kevesebbszer). Ezzel szemben Pesten, mint már mondottam, többször szavalják az induláskor, mint Vörösmartyt, azután néhány évig kevesebbszer, s az utolsó évben ismét

[27] 93 (32, 44, 2, 5, 5, 5).
[28] Sorrendben: 28 (22, 4, —, —, 1, 1), 25, 22 (17, 3, —, —, 2), 21 (17, —, 2, —, 1, 1), 18 (10, 3, 2, —, 3) és 11.
[29] 9, 9, 9, 8, 9 (7, 1, —, —, 1), 8, (7, —, —, —, 1), 7 (6, —, —, —, 1), 7, 7, 5, 5 (2, 1, —, —, 2), 4 (1, 2, —, —, —, 1), 4 (1, 2, —, —, 1).
[30] 3-szor, illetve 1-szer.
[31] Az ünnepélyről az Életképek (1844. dec. 18. II. 25. sz. 815) tudósít.
[32] Pesten 5 alkalommal 4 versét adják elő.
[33] A Himfyből 9-szer, a Csobáncból 2-szer szavalnak.
[34] 21 versét és műfordítását 28, ill. 3 versét 3 alkalommal.
[35] 41:152, 21:81, 2:4, 3:5, 7:9, 3:4.

visszatér Kisfaludy.[36] A pesti társasággal egy időben (1839—1846) Sopronban majdnem egyharmada a Kisfaludy-szavalatok száma a pestinek. A jelenség valószínű okára Petőfivel kapcsolatban még visszatérek. Leggyakoribb Kisfaludy-versek A magányos sír, Karácsonéj, Mohács, Budai harcjáték, Honvágy, A lantos, Kedves tájamhoz, Zuárd, Elte, Bajnok díj, A bánkódó férj, Leánybú, Sastoll, A tűnő életkor és Végpart.[37] Szavalják párszor népdalait is, és Sopronban kétszer monológot az Irénéből, egyszer az Álmatlan királyt.

*Kölcsey Ferenc*nek 52 versét és prózarészletét szavalták mind a hét társaságban 275 alkalommal.[38] Sopronban először 1827/28-ban jelent meg négy versével, 1832/33-ban 15 fölé emelkedik versei száma, s a következő két évben többször szavalják még, mint Vörösmartyt, a legnépszerűbb Kisfaludy Károly mögött ő a második. Ettől kezdve ritkábban szavalják verseit a szabadságharcig, kivéve a szavalatok nagy számáról híres évet, 1841/42-t, amikor ismét sokszor fordul elő.[39] Pest még így is megelőzi néhánnyal Sopront a negyvenes éveket véve figyelembe, viszont a szavalt versek száma ismét Pápán és Debrecenben nagyobb. Pápán átlag kétszer szavalják előforduló verseit, Debrecenben csak hármat ismételnek, a többi különböző vers. Sopronban és Pesten nagyon sokszor szavalják Zrínyi dalát.[40] Meglepő, hogy a Hymnus csak Pesten fordul elő nagy számban.[41] A többi vers messze elmarad ezektől: Zrínyi második éneke, Rákos Nymphájához a leggyakoribbak.[42] Az utóbbi Sárospatakon is megtalálható, ahol ezenkívül csak Berzsenyi feletti emlékbeszéde hangzik el egyszer, Kazinczy feletti emlékbeszéde viszont Sopronban és Pápán, azután részlet a Celesztinából, Nyitrán részlet a Parainesisből, végül Sopronban közelebbi meghatározás nélkül sokszor szavalnak tőle „beszédéből" jelöléssel, néhány beszédéből cím szerint is: A magyar játékszínről, Beszéd a vallás tárgyában és Nemzeti hagyományokról című munkájából.[43] Prózáját tehát szívesen adták elő. Gyakoribb verse még öt társaságban a Rákos, háromban a Fejdelmünk hajh!, Vanitatum vanitas, Remény, emlékezet.[44] Sopronban és Pesten a Hős, Vérmenyegző; Pesten

[36] 18, illetve 19 alkalommal.

[37] 41 (28, 12, —, 1), 23, 20 (7, 11, —, —, 1, 1), 19 (7, 5, 3, 2, 1, 2), 15 (11, 3, —, —, 1), 10, 9, 9, 8, 8, 9 (1, 5, —, 2, —, 1), 7, 6, 5, 5.

[38] 36:150, 12:63, 15:30, 11:14, 7:13, 1:2, 2:3.

[39] 1835-től 2—11 között, 1841/42-ben 19.

[40] 64 (35, 22, 3, —, 2, 2).

[41] 24 (4, 20).

[42] 14 (8, —, 5, 1), illetve 14 (6, —, 4, 2, —, —, 2).

[43] Sopronban és Pápán 4, 2; Nyitrán 4, Sopronban 14, 2, 1, 2.

[44] Sorrendben: 11 (5, 1, 2, 1, 2), 8 (2, 3, 3), 8 (6, 1, —, —, 1), 7 (3, 2, —, —, 2).

és Pápán a Zsarnok, csak Sopronban a Vándor többször,[45] s néhány verse egy-két alkalommal előfordul még két-két társaságban: Endymion, Tisztújítás, Az ifjú, A költő, Dobozi.[46] Többi verse csak egy-egy társaságban fordul elő.

Az Auróra-kör költői közül a nagyokon kívül egy ideig kedvelt költőjük volt a soproniaknak *Szenvey József.* 1826/27-ben tűnt fel egy versével, 1832/33-ban szerepelt a legtöbbet, és 1842/43-ban szavaltak tőle utoljára. Ezenkívül Pesten is szerepelt az első két évben. Összesen 19 verse fordul elő 58 alkalommal, de különösen kettőt ismételnek gyakran: A sír címűt és a Vigasztalást, többször fordul még elő a Busongó és a Schillerből fordított A búvár, a többi költeménye egy-két alkalommal.[47] A húszas évek végén és a harmincas években néhányszor előfordulnak Sopronban a Kisfaludy körül tömörült kisebb költők versei, s egyik-másik a többi társaságban is: *Teleki Ferenc* Sopronban és Pesten (főleg A magyar három szent szava című versével); Sopronban, Debrecenben és Nyitrán *Horváth Endre;* Sopronban, Pesten és Pápán *Fáy András;* csupán Sopronban szerepel *Szemere Pál, Szentmiklósi Alajos, Majláth János, Tessedik Ferenc, Vitkovits Mihály, Kovacsóczi Mihály, Helmeczy Mihály, Fenyéri Gyula, Makáry György* és *Töltényi Szaniszló.*[48]

*Vörösmarty Mihály*nak 90 költeményét szavalták 642 alkalommal.[49] Itt is viszonylag Pest az első, mert a negyvenes években náluk 168 a Vörösmarty-szavalatok száma, Sopronban pedig csak 121.[50] Legtöbbször természetesen a Szózatot szavalták, mellette leggyakoribb még, s öt társaságban szavalt vers A hontalan, amit a lengyelek iránt érzett erős rokonszenv is magyaráz amellett, hogy szavalásra szónokias pátoszával is alkalmas volt, és a Salamon.[51] A később megjelenő költemények természetesen nem érhettek el ilyen nagy számot, mert nem volt idő hosszabban tartó szavalásukra, de többnek a népszerűségét mutatja nem a nagy szám, hanem hogy szintén sok társaságban fordultak elő: Liszt Ferenchez, Hymnus, a Petike, a Fóti dal, Az élő szobor.[52] Népszerű volt A túlvilági kép romantikája is, s mint látni fogjuk, a diákok

[45] 10, 9, 6, 7.

[46] 4, 4, 3, 2, 2.

[47] 18, 13, 5, 3.

[48] 13, 9, 4, 11, 7, 5, 5, 4, 4, 3, 3, 3, 1.

[49] 67:325, 35:168, 34:60, 23:46, 15:19, 13:22 és 2:2

[50] Viszont a költemények száma kisebb ismét Pesten, ugyanakkor Pápán 34 versét szavalják úgy, hogy 5-nél többször egyet sem, Debrecenben is 23-at, viszonylag többet, mint Pesten.

[51] 88 (33, 41, 5, 4, 3, 2), 52 (23, 20, 4, 2, —, 3), 32 (21, 4, 1, 1, 4).

[52] 15 (10, —, 2, 2, 1), 13 (1, 10, 1, —, 1), 12 (4, 3, 3, 2), 12 (2, 4, 1, 5), 10 (1, 1, 5, 1, 1, 1).

szerzeményeire is eléggé rányomta bélyegét ez a stílus.[53] A három-négy társaságban előfordulók egy része régebbi vers, s a hosszú soproni szavalás emeli magasra a számukat. Ilyen A magyar költő, Búvár Kund; különösen Pesten divatos a Kis gyermek halálára és az Elhagyott anya.[54] Három társaságban fordul elő egy-egy alkalommal Az úri hölgyhöz[55] és a Gábor diák is, amelyet ugyan még 1830-ban írt, de jellemzően csak akkor jut el a társaságok gyűléseire, amikor az új ízlésirány többre becsüli az ilyen realizmusra törekedő zsánerképeket például az említett A túlvilági képnél és a hasonneműeknél; először Pápán szavalják Petőfi évében, Sopronban és Pesten csak 1845/46-ban. Azok a korai versei, amelyek a húszas évek végétől gyakran előfordulnak Sopronban, már alig találhatók meg a többi társaságban. Így a Sopronban megjelenésétől fogva szavalt Árpád emeltetése Pesten fordul még elő néhányszor és a nyitrai kispapoknál egyszer, az András és Bélát Pápán szavalják még egyszer és Nyitrán kétszer, a Csák csupán Sopronban fordul elő, A tűnődő szintén, ott is természetesen csak a húszas-harmincas években.[56] Érdekes, hogy a Szép Ilonka,[57] melyet Sopronban gyakran szavaltak, csak Pápán és a pesti egyetemen került még előadásra. Az utolsó évek nagy versei közül az Országháza és Az emberek csak Sopronban fordul elő egyszer-egyszer, a Jóslat itt és Pápán egy-egy alkalommal, a Mit csinálunk? Pesten háromszor, s ugyanitt megjelenése évében a Guttenberg albumba című híres epigrammát is szavalták egyszer. Az ugyancsak kései Rossz bor Pesten és Pápán volt divatos, Pápán és Nyitrán elhangzott a Merengőhöz is.[58] Eposzaiból is több helyen szavaltak részleteket, természetesen elsősorban Sopronban, de a Zalán futásából és az Egerből még Pesten is, a Cserhalomból Debrecenben is; csak Sopronban a Két szomszéd várból, Romból.[59] Drámarészleteket is adtak elő tőle. A Salamon királyból, a Vérnászból Debrecenben is fordult elő részlet, a Julius Caesarból, a Csongor és Tündéből Pápán is adtak elő, Az Árpád ébredéséből Sopronban, Pesten és Pápán, A bujdosókból Sopronban, a Marót bánból Pápán.[60]

Bajza József versei nem olyan népszerűek, mint kor- és harcostársaié, de azért 1825/26-tól kezdve, amikor első versei megjelentek Sopronban, mégis elszavalták 48 költeményét 174-szer.[61] Viszonylag ismét Pest az

[53] 15 (4, —, 3, 4, —, 3, 1).
[54] 20 (16, 3, —, 1), 21 (10, 7, 3, —, —, 1), 12 (4, 7, —, 1), 11 (3, 6, —, 2).
[55] Sopron, Pápa, Sárospatak.
[56] 19, 17, 15, 10.
[57] 17 (14, —, 2, —, —, 1).
[58] 4-szer, ill. 3-szor.
[59] 25 (20, 5), 5 (3, 2), 6 (4, —, —, 2), és 1—1.
[60] 10 (9, —, —, 1), 3, 5, 5, 8 (5, 2, 1), 2, 1.
[61] 37:103, 13:40, 5:6, 7:16, 2:2, 3:5, 2:2.

első, lévén az egyező években Sopronban csak 36 a Bajza-versek száma, Pesten 40. Legtöbbször szavalják 1832/33-ban Sopronban, azután 1844/45-ben Pesten, ismét Sopronban 1838/39-ben és Debrecenben 1839/40-ben, többször nem emelkedik sehol sem tíz fölé versei száma.[62] Leggyakoribb verse az Apotheosis, A vezér búcsúja, a Sopronban nagyon népszerű Fellegekhez csak Pesten fordul elő még egyszer, az ott kevésbé felkapott Isten hozzád viszont itt volt népszerű.[63] Számban elmaradt, de öt társaságban is előfordult A rab költő, az 1845-ben írt Ébresztőt különösen Pesten szavalták, többi előforduló versét már csak Sopronban néhányszor, legfeljebb ötször, másutt mindet csak egyszer. Gyakoribb még A bajnok nője, A visszatért, Kesergés, Sóhajtás, Éjfélkor.[64] Bajzánál tehát már feltűnő az a jelenség, amit a még kisebb költőknél fokozottabban figyelhetünk majd meg, hogy néhány versüket kapják fel, azok adják a szavalatok nagyobb részét, s hozzájuk a költő nagyságával egyenes arányban több vagy kevesebb vers járul, de azok már csak egyszer-kétszer fordulnak elő.

Czuczor Gergely verseit 1830/31-ben kezdik szavalni Sopronban, s minden évben szavalják azután őket a szabadságharcig, legtöbbször 1846/47-ben, akkor is csak nyolcszor. Pesten többször szavalják a párhuzamos években, bár egy esztendőben egészen hiányzik, Patakon, Nyitrán és a pesti egyetemen nem fordul elő. A négy társaságban összesen 16 versét szavalják 103 alkalommal.[65] Közülük számra kiválik a Hunyadi, a többi hozzá képest ritkán szerepel: Sopronban és Pesten A legszebb ének, Szondi, Maradi Marady táblabíró úr beszéde, Ki az?, a Sopronban, Pápán és Debrecenben szavalt A falusi kisleány Pesten épp a tett színhelyén nem hangzott el, hasonlóképpen hiányzik a pesti gyűlésekről a Pápán és Sopronban szavalt Remete Péter.[66]

A harmincas évek közepén jelenik meg *Kunoss Endre* a soproni jegyzőkönyvekben (először Bústavi álnéven), s a szabadságharcig versenyez népszerűségben Czuczorral, a szavalatok számában valamivel felül is múlja, versei számában elmarad tőle. Legtöbbször 1841/42-ben szavalják, 15-ször. A pesti társaság ez alkalommal nem kel versenyre a soproni példaképpel, Pápán, Patakon és Nyitrán is elenyésző a versei száma, ellenben Debrecenben az első évben, 1839/40-ben, miért, miért sem, nagyon népszerű volt. Azután, mintha csak betiltották volna, 1842/43-ban jelenik meg még egyszer. Összesen 21 költeményét adták elő 83

[62] 14, 12, 11, és 10 szavalattal.
[63] 27, (7, 7, 1, 8, 1, 3), 18 (9, 7, —, 1, —, 1), 17 és 13 (3, 10).
[64] 11 (4, 1, 2, 3, —, —, 1), 10 (2, 7, 1), 6, 5, 5, 4, 4, (1, 1, —, 1, —, —, 1).
[65] 14:56, 7:37, 4:7, 2:3.
[66] 45 (21, 22, 2), 10, 9, 6, 4, 9 (5, —, 2, 2), 6.

alkalommal.[67] Ennek nagy része a Fohász és a Csák című verse, azután a Vándor dalok, a többi verse csak egy-két alkalommal fordul elő.[68]

Garay János verseit is szavalták már a harmincas évek közepétől Sopronban, de csak egyet-egyet évente. Népszerűvé szónokias balladái váltak a negyvenes években, s Pesten és Pápán is ő volt Vörösmarty majd Petőfi után a legnépszerűbb; Debrecenben Vörösmarty mellett Erdélyi János előzte meg csekély különbséggel, Patakon ő előzött meg mindenkit; Nyitrán csak mutatóban szavaltak tőle, a pesti egyetemen viszont Vörösmartyn kívül egyedül ő ugrott 10 fölé a szavalatok számával. Összesen 44 verset szavaltak tőle 232-szer.[69] Pesten szavalták a verseit legtöbbször, most már nem is csak viszonylag, de sokkal kevesebb versét, mint Sopronban.[70] Ez összefügg a már említett gyakori ismétlésssel. Garay versei közül csak néhány ér el nagyobb számot, a nagy többség csupán egy-két alkalommal található. A szavalatoknak majdnem egyharmada a Kont újból és újból való elszavalása, a többi már jóval kevesebbszer kerül előadásra: a Hunyadi László, Kont fegyvernöke, Toldi esküje, Harcban haldokló magyar.[71] Népszerű az Obsitos is, amelyet megjelenése után azonnal szavaltak, az ugyanakkor írt Országgyűlési szózatot Sopronban 1843/44-ben, Pesten 44/45-ben, Pápán 46/47-ben adták elő.[72] Hasonló számban fordul még elő A sír, Körének, Előre, A nagyidai vajda, Felhívás.[73] Megjelenése után szavalják Sopronban, Pesten az evangélikusoknál és az egyetemen is a Mátyás király Gömörben-t, csak a pesti két társaságban szavalják a korai Hasszánt, csak Pápán A hetyke huszárokat. Elbeszélő költeményei közül a Botond és bárdja csak Sopronban szerepel, a Wesselényi látogatóihoz Sopronban és Pápán, a Királyi kaland Sopronban, Debrecenben és Pesten az egyetemen.[74] Előfordul még A fekete kutya Pesten és Pápán, az Árpádokból Álmos, a magyarok Mózese Sopronban és Pesten egyszer-egyszer.

Gaal József, akit ugyancsak a harmincas években szavalnak már Sopronban, tulajdonképpen csak egy versével vonul be mindenüvé (a kispapokat kivéve), az Ólmos botokkal. Előfordul még több ízben a Zrínyi

[67] 12:58, 3:5, 2:4, 7:12, 2:2, —, 1:1.

[68] 29, 19, 11 (1, 1, 3, 6).

[69] 29:75, 19:76, 16:38, 7:20, 2:2, 9:14, 4:7.

[70] A 19-ből 13 Sopronban is megtalálható, 6 nem.

[71] 72 (16, 28, 11, 11, —, 4, 2), 14 (3, 4, 2, 3, —, 2), 13 (2, 1, 5, —, 1, 1, 3), 11 (6, 1, 1, 2, 1), 9 (2, 7).

[72] L. még a 84. lapon. 9 (3, 2, 1, —, 1), (3, 1, 1).

[73] 7 (4, 3), 7, 6 (4, —, 2), 6 (2, 3, 1), 5 (3, —, 1, 1).

[74] 3, 6 (5, 1), 3, 3, 4, 4.

Ilona búcsúja is, de csak Sopronban és Pápán. Összesen 8 versét szavalják 35 alkalommal.[75]

Nagyobb, de hasonló jellegű népszerűségnek örvendett *Erdélyi János*, aki 1838/39-ben tűnt fel először, s Debrecenben volt a legkapósabb. Feltűnően sok, 21 verssel szerepel 51 alkalommal.[76] Minden társaságban más-más verseit szavalják, s csak egyet több helyen és többször: A pór fiút. Sopronban és Nyitrán A honfi tiszt, Debrecenben Egy bitóra, Koldus a botjához, A kisgyermek születésére, A bujdosó, Pápán a Búdalok, A vérző kép volt hallható többször versei közül, a többi csak egyszer.[77]

Sokkal kevesebb művével, de sokkal többször jut szóhoz *Eötvös József* a társaság gyűlésein: 10 művét adják elő 89-szer, és ezt a nagy számot rövid idő alatt éri el, Sopronban is csak 1839/40-ben jelenik meg a neve.[78] A soproni szavalatok számát különösen a próza-szavalás emeli meg, ami másutt kevésbé volt divatban. Versei közül legnépszerűbb a híres Búcsú, sokkal ritkább A megfagyott gyermek. Patakon fordul elő a Vár és kunyhó. Prózai munkái közül legnépszerűbb a Karthausi, Sopronban szavalnak még részletet a Falu jegyzőjéből is, A zsidók emancipációjáról és Körösi Csoma emlékezetére mondott beszédéből.[79]

Nem hiányoztak a prózai szavalatok közül a reform-mozgalom kimagasló vezetőinek az írásai sem. *Széchenyi István*tól Sopronban a Nemzeti jól lét és Nemzetiség című cikkeket mondják el, s még korábban egyszer (1833-ban) „kivonat Széchenyiből" szerepel, ami talán a Hitel részlete. A Hitelből Pápán is szavalnak egyszer, s elmondják a Stádium előbeszédét is. Ugyanott *Kossuth Lajos* is megjelenik Játékos című vezércikkével, s ezt elmondják még Debrecenben is, ahol rajta kívül *Wesselényi Miklós* is szerepel Jobbágyság állapotja című írásával. Balítéletek című művéből többször szavalnak részletet Sopronban is, s előfordulnak még részletek *Palóczy László* beszédeiből is (Sopron, Pápa, Debrecen).

Felvonultak a szavaló gyűlésekre a drámaírók műveiből vett részletekkel is. *Tóth Lőrinc* műveit a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején adták elő többször, köztük részletet Vata, Erdős hangok, Kárpáti vihar című színműveiből. *Szigligeti Ede* Miczbánjával találkozunk még Sopronban, *Teleki László* Kegyencével Pápán, ugyanott részletet szavalnak *Schiller* Haramiák című drámájából is. *Vahot Imre* Zách nemzetségéből Sopronban és Pápán adnak elő, *Kuthy Lajos* I. Károly

[75] 13 (3, 2, 1, 5, —, 1, 1), 15; 7:22, 1:2, 3:4, 1:5, —, 1:1, 1:1.
[76] 6:11, 4:4, 6:9, 7:23, 1:1, 2:2, 1:1.
[77] 13 (2, —, 2, 8, —, —, 1), 6 (5, 1), 4, 3, 3, 3, 2, 2.
[78] 7:41, 2:18, 3:10, 3:8, 2:6, 1:3, 2:3.
[79] 52 (21, 10, 7, 6, 3, 3, 2), 10 (—, 8, 1, 1), 1, 18 (14, —, 2, 1, 1), 1, 1, 2.

és udvara című drámájából Debrecenben, végül *Körner* Zrínyijéből Pesten.[80]

Mielőtt a „Fiatal Magyarország" legkiemelkedőbb tagjának a térhódítását vennénk szemügyre, vegyük sorra a korszak eddig még nem említett költőit, akikre általában az jellemző, azonkívül, hogy a legtöbb társaságban szavalták őket, hogy kapcsolatban álltak egy, esetleg több társasággal is, s nagyrészt a társaságokból kerültek ki. *Vajda Péter* műveit elsősorban Sopronban szavalták; Pesten, ahol tanárelnök volt, csak kétszer; hasonlóképpen az egyetemen is, Pápán, ahol halála alkalmával ünnepélyesen emlékeztek meg róla, csak ezen az ünnepélyen szerepel Vajkoontala című beszélye. Főként prózai műveit szavalták Sopronban is, és a Dalhon egyes ciklusait. Összesen 21-szer adták elő a társaságokban 16 verses vagy prózai művét, illetve részletét. Ugyancsak Sopronban a legnépszerűbb, de Pesten és Pápán is előfordul többször *Papszt Zsigmond*nak egy költeménye, a Hunyad álma, amely az Aurórában jelent meg.[81] Nagy kedveltségét az magyarázza, hogy 1831/32-ben ott van a neve a soproni Magyar Társaság időre-társai közt. Tanulmányait anyagi okok miatt szakította meg, így a társaság munkájában tovább nem vett részt, de a Kis János ajánlata folytán elnyert falusi tanítói állásból (bizonyára a soproni indítások nyomán) beküldözgette verseit a pesti lapoknak. Lehet, hogy a soproni diákok magától a szerzőtől kapták meg a kinyomtatott verset. *Császár Ferenc* Sopronban s különösen Pesten kedvelt, a többi társaságban nem szavaltak tőle, csak Nyitrán és az egyetemen egyszer-egyszer. A pesti társasággal szoros kapcsolatban állt.[82]

A soproni társaság egykori tagjai közül *Székács József*nek különösen két verse népszerű több társaságban: a Csesznek vára és A szerelem dalnokaihoz. Sopronban és Debrecenben szerepel még *Hrabovszky Dávid*, Sopronban és Pesten mindkét társaságban *Matisz Pál*, Pesten csak az evangélikusoknál *Major Pál*, végül *Pákh Albert* Sopronban.[83]

Az eperjesi társaság egykori tagjairól szóló adatok már a fiatalok diadalmas bevonulását mutatják: *Sárosy Gyula* főleg Fijornomához, A gályarab című verseivel, *Vachott Sándor* aránylag sokféle versével, *Lisznyai Kálmán* legtöbbször a Hölgyeinkhez cíművel szerepel, *Riskó*

[80] 16 (9, —, 2, 4, 1); 1, 2, 1, 2, 2, 1.

[81] Szinnyei, X. 390. A vers 16-szor fordult elő. Szinnyei tévesen Garay Aurórájáról beszél.

[82] L. a 73., 80., 691. lapon. Összesen 18-szor szavaltak tőle.

[83] Összesen 16-szor (7, 7, 1, 1), azután 5, 4, 2 és 1.

Ignác verseit Pápán, Debrecenben és Pesten az egyetemen szavalják. Valamennyiüket felülmúlja a „kárpáti kedves dalos", *Kerényi Frigyes.*[84] Akárcsak a többieknek, neki is elsősorban hazafias verseit szavalják, a zsarnokságellenes Diego Leon, Lengyel hang és Lengyel temetkezés, 1841-ből, Honvágy s A koldus című verseit.

A kolozsvári Remény költőitől is szavaltak néhányszor: *Kriza János* népdalait Sopronban és Debrecenben, *Szentiváni Mihály* verseit Sopronban, ugyanott *Jakab Elek*ét is, *Szolga Miklós*ét pedig Debrecenben.[85]

A sárospataki társaság egykori tagjai közül is többen szerepelnek a szavalt művek szerzői közt. *Szemere Bertalan*nak Utazásából szavalnak részleteket, és verseit is előadják (Sopron, Pápa), előfordul *Kazinczy Gábor* (Pápa, Nyitra), *Ormós László* (Debrecen) neve is, és az utolsó években több helyen *Tompa Mihály* verseit adják elő.[86]

Népszerűségben az eddigiek közül senki sem múlta felül a korán elhunyt debreceni diák-költőt, *Nagy Imrét*, aki két verssel szerepel majdnem minden társaságban, Hattyúdalával s a díjnyertes Árpáddal s néhányszor Iskolai közvizsgálat után című versével.[87] Többször előfordul a másik két díjnyertes volt debreceni diák neve is, *Papp Endre* — akit egyébként a patakiak is joggal vallhattak magukénak —, Béla, Géza, Emlékezés Csekére című versével, *Szilágyi István* pedig Pontus parti sír és Árpád című versével található meg. *Arany János* verseit viszont sehol sem szavalták a szabadságharcig. A Petőfi által is megénekelt *Adorján Boldizsár*tól (a Lantnak volt munkatársa) Sopronban és Debrecenben szavaltak egyszer. A Lant másik ismert nevű munkatársától, *Kuthy Lajos*tól a soproniak és a nyitrai kispapok adtak elő egy ízben, utóbbiak valószínűleg prózát. Érdekes, hogy a saját társaságában gyakran szavalt debreceni diákköltőnek, *Turi Samu*nak egy verse eljutott Sopronig, *Bangó Péter* ugyancsak debreceni diáknak pedig A legújabb tanmódszer című írása Pápán és Sopronban került egyszer előadásra.[88]

A pápai diákok közül a Petőfi elől lírai pályadíjat elnyerő *Ács Károly* Lengyel keservek című díjnyertes versét Pápán kívül Sopronban is szavalták, az ugyancsak pápai *Szűcs Dániel* verse csak Sopronban, *Dömjén Ferenc* verse pedig csak a pápai Képzőtársaságban került előadásra.[89]

[84] 14 (5, 1, 5, 3), 15 (6, —, 5, 1, —, —, 3), 15 (5, —, 4, 3, 1, 1, 1), 7, 21 (9, 8, 4).
[85] 2, 3, 1 és 1.
[86] 5, 3, 2 és 11 (6, —, 2, —, —, —, 3).
[87] 59 (29, 16, 9, 2, —, 1, 1), versei 29, 25 és 3.
[88] 10 (6, —, 2, 1, —, —, 1), 9 (3, —, 4, 1, —, —, 1), 2, 2, 8, 2.
[89] 5, 2 és 1.

Adjunk arról is számot itt, hogy a pesti egyetemi társaságban, ahol többször szavalták saját verseiket, illetve társaik verseit, a nevezetesebb tagok közül a következők neve fordul elő: *Vasvári (Fejér) Pál, Oroszhegyi Szabó Józsa, Elefánthy Ferenc, Kiss Károly, Barna Ignác, Sebő Gábor* és *Nyakas Imre*.[90]

Az egyházi költők közül az egri kispapi társaság büszkesége, *Tárkányi Béla* volt a legnépszerűbb. Minden társaságban szavalták legalább egy versét, összesen 14-et 63 alkalommal. Ebből fele a Coriolán, többször előfordul még a Mohácsi temetés, azután A nándori fogoly nő, Országgyűlésen, Honáldozat, A nemzeti dal. Ritkábban szerepelt, de azért öt társaságban is *Sujánszky Antal,* négyben *Jámbor Pál,* és két társaságban *Pájer Antal.* A nyitrai kispapoknál elszavalták még a szegedi tanárelnöknek, *Horváth Cyrill*nek egy versét is.[91]

Meg kell még név szerint említenünk néhány költőt, akik a társaságokkal egyébként nem, csak így, költeményeik révén voltak kapcsolatban. Nagyobb részük Petőfi kortársa, de van még néhány idősebb is: *Lukács Móric* Byron-fordítását (Eb sírjára) szavalják három társaságban. *Ney Ferenc* versét: A szív, szintén háromban, *Szemere Miklós* versét kettőben, *Petrichevich Horváth Lázár*ét csak Sopronban; a fiatalok közül gyakrabban szerepelt *Szelestey László, Bérczy Károly, Samarjai Károly, Lauka Gusztáv, Tomka Kálmán,* valamennyien főleg vagy kizárólag Sopronban.[92] Sopronban szavalták egyszer az ifjú *Vajda János* versét is: A honárulókhoz.

Eljutottunk végül *Petőfi Sándor*hoz, aki népszerűségben messze felülmúlta nemcsak kortársait, a többi, társaságokból kikerült ifjú költőt, hanem az országosan tisztelt idősebbeket, még Vörösmartyt is. Említettem már, hogy sajnos csak három társaságban szavalhatták a verseit, de adatainkból így is nagyon érdekes képet kapunk. Sopronban és Pesten tűnik fel először ugyanabban az évben (1843/44-ben) és ugyanazzal a verssel: Az utósó alamizsnával. Sopronban még elszavalják az Én című versét is. A következő tanévről sajnos hiányzik a pápai jegyzőkönyv, pedig valószínűleg itt is szavalták már ebben az évben a verseit, amit a következő évi nagy számú szavalatból is következtetünk, s abból is, hogy ez volt a Tavasz megjelenésének az éve, amikor a Képzőtársaság tiszteleti tagjának számos versét ki is nyomtatták.[93] Sárospatakon is elszavalják egy versét ebben az évben, a másutt is népszerűvé váló Végszó *** hoz címűt. Sopronban és különösen Pesten nagyon fellendül

[90] 1, 5, 3, 1, 6, 2 és 7.
[91] 7:41, 1:2, 2:7, 3:3, 4:5, 2:3, 1:2., versei 31, 9, 5, 4, 3 és 2 alkalommal. A többi költő: 13, 8, 6 és 1.
[92] 8, 3, 2, 1, 11, 7, 6, 3, 3.
[93] L. a 295. lapon.

ebben az évben a Petőfi-versek szavalása. Említettem már, hogyan ajánlották figyelmükbe Petőfi kötetét Kis János és Tavassy Lajos. Nem csoda hát, ha Sopronban 7, Pesten 39 a Petőfi-versek száma ebben az évben. Annál meglepőbb, hogy míg a következő, 1845/46-os tanévben a pápai jegyzőkönyv 11 Petőfi-vers szavalásáról ad hírt (Vörösmartytól is ugyanennyit szavalnak), Sopronban 4-re, Pesten pedig 6-ra esik vissza szavalt verseinek száma. Ahogy hirtelen térhódításának okára rábukkantunk a jegyzőkönyvekben, nem leszünk talán túl merészek, ha versei csökkenésének az okára is következtetni merünk abból, hogy Császár Ferenc és Petrichevich Horváth Lázár erős kapcsolatban voltak a pesti társasággal (Császár ajándékait az előző év végén adta át a társalomnak), s épp ekkor vezették nagy hadjáratukat Petőfi és az általa képviselt új költői irányzat ellen. Talán az egyébként kitűnő Tavassy Lajost is elfordította egy időre ez a hadjárat a Petőfi-tisztelők táborától, s talán ezzel függ össze régi költők új életre kelése Pesten: Kisfaludytól 19-szer szavalnak ebben az évben, Czuczortól is 11-szer, Garaytól meg éppen 34-szer. Sajnos a pesti jegyzőkönyv itt megszakad, így nem tudhatjuk, csak valószínűnek tartjuk, hogy az átmeneti megtorpanás után, a következő években a pesti evangélikus tanoda ifjúsága éppúgy Petőfiért lelkesedett elsősorban, mint a soproni és pápai ifjúság. 1846/47-ben Sopronban már 21-szer szavalják 18 versét, utána következik Vörösmarty 14, Garay 12, Kölcsey és Czuczor 8 szavalattal (az összes szavalatok száma 129). Pápán 15-ször adják elő 13 versét, itt Garay követi (8 szavalattal), azután jön Vörösmarty (6-tal), másoknak csak 1—2 versük van az 59 szavalat között. Az utolsó tanévről sajnos már pápai adataink sincsenek, csak soproniak. Ezek szerint mindössze 81 szavalat hangzott el, ebből 24 Petőfi verse, Vörösmartynak van még 8, Kölcseynek 7, Garaynak, Tompának 4, másoknak csak 1—2. Az is jellemző még Petőfi térhódítására, hogy ellentétben a kisebb költőkkel, neki nagyon sok versét szavalják ez alatt a pár év alatt: összesen 54 költeményét 130 alkalommal, tehát versei számát tekintve csak Vörösmarty múlta felül, s a szavalatok számában is csak azok, akiket Sopronban két évtizedig szavalgattak. Ha azonban megjelenése éveit vesszük figyelembe, az 1844/45-ös tanévtől kezdve 1847/48-ig bezárólag csak Vörösmarty múlja fölül (140 szavalat), még Garay is messze marad tőle (107). Ehhez hozzá kell még számítanunk azokat a jegyzőkönyvi hiányokat, amelyekről fentebb volt szó, éppen azokban az években, amikor Petőfi népszerűsége rohamosan nőtt, s akkor megállapíthatjuk, hogy a szavalatok statisztikája is ékesszólóan bizonyítja: *Petőfi volt a szabadságharc előtti évek legnépszerűbb költője.* Érdemes lesz az 54 vers címét is felsorolnunk, megjelölve az előfordulások helyét és számát. Sopronban, Pápán és Patakon szavalják a Végszó *** hoz című versét; Sopronban,

Pesten és Pápán Az utósó alamizsnát.[94] A Sopronban és Pesten szavalt versek közül (a pesti ismétlési szokás jóvoltából) éri el kettő a legnagyobb számot: Pál mester, Ebéd után; mellettük még az Ambrus gazda, Szomjas ember tünődése, Ivás közben, Szeget szeggel, Csokonai és Jövendölés című verseit szavalják ebben a két társaságban.[95] Hasonlókból nagy aránylag a Pesten és Pápán szavalt versek előfordulási száma is: Kedves vendégek, Vajda Péter halálára.[96] A csak Pesten szavalt hét vers közt találunk még olyat, amely többször ismétlődik: Megy a juhász szamáron, Egy estém otthon, Részegség a hazáért,[97] a többi csak egyszer fordul elő: részlet a János vitézből, Deákpályám, Lopott ló, Vízen. Sopronban és Pápán kerül előadásra: részlet A helység kalapácsából, Felköszöntés, Az őrült, Vizet iszom.[98] Hat versét csak Pápán szavalják: Távolból, Félre mostan, Ideál, Szilaj Pista, Sorshúzás előtt, Erdélyben.[99] Végül huszonöt verse csak Sopronban szerepel. Gyakoribbak: Hazámban, A külföld magyarjaihoz, A hazáról, A nap házasélete, Hozzá, Vándorélet, Téli éj.[100] Egyszer szerepel az Én, Halvány katona, Hattyú-dal féle, Egressy Gáborhoz, Bordal, Élő halott, A magyar nemzet, A magyar nemes, Két vándor, Mért nem születtem ezer év előtt, A csárda romjai, Furcsa történet, Múzsám és menyasszonyom, Széphalmon, Tompa Mihályhoz, A világ és én, Megyeri, Szeretlek én, szeretlek téged. A felsorolásból látható, hogy néhány korábbi hazafias verse mellett életképei, családi költészetének néhány darabja, bordalai (azokból is a zsánerképszerűek), s nagy epikus verseinek a részletei voltak gyakoriak. A sok ünnepélyes és fennkölt szónokias vers között ő jelentette a szavaló gyűléseken a természetességet, vidámságot, diákos humort, valamit, amit a korábbi költőknél hiába kerestek a szavalók. Említsük meg Petőfivel kapcsolatban még azt is, hogy ő maga is többször szavalt a pápai Képzőtársaságban, később más társaságok tagjai körében is (Debrecen, Eger, Eperjes), Pesten viszont az ő első népszerűsítője és szavalója Falk Miksa, majd Abonyi Lajos volt.

A felsorolt költőkön kívül a többi szavalatot ismeretlen nevű költők szerzeményei teszik ki, helyenként a szerző megjelölése nélkül is találunk ismeretlen verscímeket.

[94] Mind a kettőt 5—5 alkalommal.
[95] 7, 7, 4, 4, 4, 3, 3 és 2 alkalommal szavalt versek.
[96] Ezt a két verset is 5—5 alkalommal szavalják.
[97] 5, 5 és 2.
[98] 4, 3, 3, 2.
[99] 3, 2, a többi csak egyszer.
[100] 6, 4, 3, a többi 2—2 alkalommal.

DOLGOZATOK, ÉRTEKEZÉSEK

A SOPRONI Magyar Társaságban felolvasott legelső dolgozatok könyvekből készített kivonatok voltak. Ez a munka még a következő tanév őszén is ilyenformán folytatódott: „Végzésünk e volt K. P. N. H. N. Urak hozzanak eggy irásbéli fel tételt a' Poëtának és Poësisnek az Orátortól és Orátoriától való külömbségérül három hét mulva, 's addig holmi forditásokat hozzanak a' többi Urak az el kezdett könyvek[ne]k ki vonyását folytassák."[1] Azután megjelentek az önálló dolgozatcímek, s ha a dolgozatok témáját meg is szabták, már nincs szó a forrásmunkákról: „Az végeztetett utóbb, hogy kiki dolgozzon ki valamelly kis munkát, a'mellyet leg interessántobbnak lenni gondol, mind foglalatjára mint stylussára nézve a' jövő hétre." — „A' jövő hétre az végeztetett, hogy kiki eggy tudományt a'mellyet leg jobban szeret akar Versben akar Prosában ditsérjen meg, vagy pedig arról a'mellyet nem szeret irjon eggy Szatirát. Bak. 18-dikán el olvastuk az Bak 11. fel adott munkáinkat. K. az erköltsi Tudományt N. a' Hist. H. az ékessen Szollás mesterségét, P. a' Böltselkedést, A. a' Metaphisikát, Z. a' Poëzist, L. a' Historiát ditsérték. A' Tragediákról és Komediákról kell valamelly tractatust hozni a' jövő hétre."[2] Eleinte az sem derül ki, hogy verses vagy prózai munkáról szól-e a jegyzőkönyv: „A. Z. költést, L. eggy találós mesét; 2-dik K. Ih. Asb. 1-ső K. T. fordítást hoztak; Kub. a' halálról declamált; B. az itéletről elmélkedett." — „A' Halálról fel adott munkát el hoztuk."[3] Másutt viszont világos megkülönböztetéssel: „Ezen Hónak elsöjén esett Leopoldunk meg halálazásáról készétet munkáinkat el olvastuk. Z, Ajk., K. 1. és Ih. versekbe; a' többiek prozába." — „Köpe Társ folyó beszédben a' jelen való hadat kárhoztatta; és alkalmatoságot adott ez által Potyondi Ferentz társnak, hogy versekben a' Békességet ohajtsa."[4] Így alakultak ki lassan, a társaság első jegyzőkönyvéből ki-

[1] SMT I. jk. 7/b. 1790. szept. 19. L. még a 88. lapon.
[2] Uo. 8/a. és b. 1790. dec. 4., dec. 11. és 18.
[3] Uo. 12/a. 1791. nov. 1. és 14/b. 1792. ápr. 14.
[4] Uo. 14/a. 1792. márc. 17. és 26/b. 1795. jan. 2.

vehetően a különböző dolgozat-témák. Maguk a munkák, a társaság első hőskorának az emlékei első érdemkönyvükbe kerültek, de annak sajnos még a múlt század elején nyoma veszett. Így ma már csak a jegyzőkönyvi címekből sejthetjük, hogy mit is írtak a soproni Magyar Társaság alapítói és első két évtizedének munkás tagjai dolgozataikban. A későbbi munkák már megtalálhatók Sopronban az 1816-tól vezetett három érdemkönyvben és az 1823-ban kezdett, összesen négy kéziratos kötetben, amelyekben örömünnepi munkáikat őrizték meg.[5]

PÁPÁN a jegyzőkönyvön kívül két érdemkönyv és több kézirat őrizte meg a tagok munkáit. Az első kötetben találjuk Petőfi, Jókai és társaik érdemkönyvre méltatott munkáit, s érdekessége még, hogy a belső lapján ez az idézet olvasható áthúzogatva: „Az ész az isten, melly minket vezet, Az ő szavára minden meghajol. Berzsenyi." Utána írva: „Ezen jelszó egyes tag által iratván ide; mint a' társaságtól elnem fogadott, kihuzatott. Dömjén Ferenc jegyző." A második kötet 1844-ben kezdődött, hasonló díszes kötésben.[6]

DEBRECENBEN négy vaskos köteg őrzi a társaságnak több mint 300 kéziratatát 1839—1843-ig, de ebből prózai dolgozat mindössze 7. A jegyzőkönyvek sokkal több értekezésről adnak számot, ezek azonban nem találhatók. Ennek egészen egyszerű oka valószínűleg az, hogy a rövidebb verseket hajlandók voltak a szerzők „letisztázni" a kéziratgyűjtemény számára, hosszabb értekezéseiket azonban nem. Az Egyesület jegyzőkönyvei egy ideig feljegyezték a székfoglaló értekezéseket is, ezek tehát megvannak ma is, később úgy rendelkeztek, hogy a hosszabb értekezések a kézirattárba teendők, s azok közül már csak néhány található az említett kötegekben. 1844-ből már csak egyetlen kézirat maradt fenn, egy értekezés a társaság múltjáról, a későbbi évekből nincsenek kéziratok.[7]

SÁROSPATAKON a jegyzőkönyvbe értekezéscímeken kívül néhány alkalmi beszédet írtak bele, munkáik között csak verseket és bírálatokat találhatunk. — PESTEN az evangélikus társaságban egyáltalán nem maradtak meg munkák, csak a jegyzőkönyv őrizte meg dolgozataik címét. — A PESTI egyetemi társaság jegyzőkönyvében néhány érdekes ismertetést találunk prózai dolgozatokról, ezenkívül Heti Szemléjük őrzött meg több rövid értekezést. — Értekezéscímeket találunk a VÁCI

[5] L. a Forrásjegyzékben és a Rövidítések között.

[6] Az I. kötet 365 számozott lapból és mutató táblából áll, a II. kötet 259 lapot tartalmaz. A kéziratcsomók között csak néhány pályamunka van 1848 előttről.

[7] L. a Forrásjegyzékben.

kispapok társaságának a jegyzőkönyvében és a PESTI kispapokról, valamint az EPERJESI társaságról írt régebbi tanulmányban is.[8]

Lássuk hát a társaságok jegyzőkönyveiből, kéziratos anyagából előásható sok-sok címet tárgykörök szerint és időrendben csoportosítva, s közben ízelítőül hadd mutassuk be néhány kisebb részlettel, milyen munkáknak a címei ezek.

Kezdettől fogva gyakran foglalkoztak hosszabb-rövidebb prózai írásaikban a *társasági élettel*, saját társaságaikkal. A soproniak kezdetben elvileg is tisztázandónak érzik a társulás hasznos voltát, később elő-előfordul egy-egy a társaság addigi történetét összefoglaló dolgozat, s a korszak vége felé már olyan nagyobb lélegzetű értekezéseket is találunk, amelyek az országos mozgalom jelentőségét igyekeznek felmérni. Az első ilyen tárgyú kérdést Halasy Mihály, volt alapítótag tűzi ki tanár korában, 1794-ben: „A' Társaságos életnek hasznai és gyönyörűségeiről."[9] Ezután majd minden évben szóba kerül a társaság, vagy általában a társulás kérdése ilyen és hasonló címeken: „Mi az oka, hogy némelly helybéli Társaink tzélunkhoz olly hidegséggel viseltetnek." — „A' magánosság e'; vagy a' társaságos élet hasznossabb az Ifjakra nézve?" — „A' társaságos életnek Kellemeiről!" — „Mire kell nézni inkább a' Tsságnak a' Tsak választásában, tehetségeire e, tudománnyára vagy erköltseire?" — „Mi haszna vagyon abból valakinek, ha Tsságba lépik?" — „Az egyetértésnek a' Társaságos életre való nagy szükségeiről." — „Milyen álla-

[8] SIE ik., PMO jk., PMT és EMT jk., VOE jk., Séda és Mikola. L. a Forrásjegyzékben és a Rövidítések között. A fenti forrásoknak a felhasználásával készült ez a fejezet. A sorra következő értekezéscímek pontos lelőhelye a dolog érdemi részét tekintve kevésbé fontos, mégis közlendőknek ítéltem őket a filológiai pontosság kedvéért. A túl sok indexszám elkerülése végett, ahol ez lehetséges volt, több dolgozatcímet fogtam össze egy-egy jegyzettel. Ahogy fent a címeket gondolatjel választja el, ugyanúgy a jegyzetben is a sorrendben következő megfelelő forrás-utalásokat. Az utalások a lehető legrövidebbek. Azonos indexszámon belül az uo. jelzést is elhagytam, ha a már előzőleg közölt forrás újabb lapszámára utalok. (Pl. „SMT I. jk. 20/b. 1792/93. — 22/a. 1793/94. — 23/a. — 27/a. 1794/95." E négy adat tehát a soproni Magyar Társaság első jegyzőkönyvéből való.) A lapszám után közlöm a tanévet, esetleg a pontos dátumot, ahol a dolgozatcím előfordult. Ha a tanév hiányzik (az előbbi példában a 3. adat), az előtte levő utolsó évszám (itt 1793/94) értendő. Ha közben más forrásra utalok, azt közlöm a gondolatjel után. (Pl. „SMT I. jk. 36/b. 1795/96. — 144/a. 1803. okt. 8. — 171/a. 1804/5. — II. jk. 25. 1806/7. — III. jk. 1827. nov. 17. — DOE jk. 26/b. 1842. júl. 16. —" Itt a soproni első jk. három adatát a második, majd a harmadik soproni jk. követi, végül a debreceni Olvasó Egyesület jk.-ből való az utolsó cím.) Ha az új utalás teljesen megegyezik az előzővel, vagy csak az év száma más, kiteszem az Uo.-t. (Pl. „— 71/a. 1799/1800. — 73/b. — Uo. —" vagy „— I. öm. 1823-ból. — Uo. 1826-ból. — Uo. — Uo. 1827.") Ugyancsak Uo. jelzéssel kezdem az új indexszámú jegyzetet, ha az adat az előző jegyzettel megegyező helyről való.

[9] SMT I. jk. 26/a. 1794/95.

potban van most a S. Magyar Társaság?" — „Mi teheti a Társaságokat állandóvá?" — „Az egyesült munka erősb."[10] 1840-ben Pákh Albert tekint vissza értekezésében a megtett útra „Érzetek az első félszázados magyar társaság örömünnepekor" címmel, s a következő évben Palló Sándor az előttük álló útra vet pillantást: „Eltökéllések társaságunk második félszázada előcsarnokán." Nem hiányzik az egy év munkáját összegező örömünnepi beszámoló később sem: „Melly czélra tört társaságunk az imént lefolyt 57-dik évben?"[11] Többször megírták a soproni diákok a társaság addigi történetét; először Lakos József, a tábornok báró korán elhunyt öccse,[12] később, a harmincas években, második virágkoruk idején Major Pál. Pár éves történetüket írásba foglalták a többi társaságban is. A pestiekét Falk Miksa írta meg, sajnos ismeretlen, bár megőrzéséről külön gondoskodtak: „Felolvastatott a társalomnak főjegyző által készült története. Meghatároztatott, hogy *történetkönyv* szereztessék meg, mellybe jelen történet beirandó, 's minden 4. évben folytatandó."[13] A debreceni kéziratok közt található egy rövid, s a társaság hanyatlását fájlaló értekezés Mészöly László tollából „Egyesületünk, mult, jelen, 's jövendője" címmel, ami azért is érdekes, mert ugyanebben az időben Pápára azt írták, hogy egyesületük virágzik.[14] Érdekes a visszapillantásnak az a része, amely az olvasótársaság és az egyesület összeolvadásáról szól: Sok viszontagság között „következett el végre azon boldog idő", melyben egyesülhettek a „több társaságunk körén kívül lévő egyének' hideg részvétlensége, 's az ebből önként folyó nemtelen önfejűség miat, ... hálátlanul gunyossan fantaszta névvel bermált árva társaságal — mellyn[e]k czélja vala az elmék élesítése 's mivelése". A későbbi hanyatlás okát abban látta, hogy egyesek, „mivel magokban valamivel több tehetséget érzettek", zsarnokoskodni kezdtek. „Valamint egyesületünk[ne]k mostani csökkenését a durva önkény 's egyesek által köz helyeken véghez vitt személyeskedések okozták, ugy ezutánis ezen mérges viperának éles harapodzása fogja lassan lassan annak bukását siettetni" — mondja a borúlátó szerző, márpedig — állapítja meg — ezáltal az utódokat megfosztanák ilyen hasznos társaság lehetőségétől. Ezért buzdítja az egyesület tagjait vállvetett munkára: „Különben is Tisztelt egyesület! midőn az egész föld-gömb lakosi között szünteleni forongás, előre haladni törekvés nagy eszmélye mutatkozik ránk nézve

[10] Uo. 36/a. 1795/96. — 69/b. 1899/1800. (pro és contra írnak róla) — 84/a. 1800/1. — 122/b. 1802/3. — Uo. — II. jk. 25. 1806/7. — 138. 1811/12. — III. jk. 1826. dec. 6. — IV. öm. 1841.
[11] Uo. IV. öm. 1840., 1841. és 1847.
[12] SMT I. jk. 177/a. 1806. ápr. 26. L. a 153. lapon.
[13] PMO jk. 52. 1843. nov. 5.
[14] DOE ir. 99. sz. 1844-ből. Nyolc lap terjedelmű.

is eljött a javittás időszaka. Tehát miis ne legyünk tovább a maradás emberei, de állandó alapon mindég tovább haladni a mennyire lehet... igyekezzünk." Vörösmarty Fóti dalából idéz egy versszakot,[15] végül buzdító szavai arra utalnak, hogy jól ismerték a többi társaságot: „Ha szabad különben is nagyszerű egyesületek mintájára alakult önmivelési társaságunkat honunk más iskolájiban létező 's fájdalom a mienknél sokkal inkább virágzó egyesületekhez hasonlítanom, nem fogna egészen czélszerűtlen lenni azoknak nyomán rendezni 's mintegy át alakitani csügedező társaságunkat."

Többször olvashatunk a társaságok kérdéseiről az Egyetemi Magyar Társulat lapjában, a Heti Szemlében is. Kisebb cikkekben a szerkesztők mondják el javaslataikat (Az Egyetemi Magyar Társulatról, A rendes tagokról, A jutalmakról),[16] vannak azonban hosszabb tanulmányaik is, amelyek már nemcsak a maguk társaságával, hanem általában a társaságokkal és a kor kérdéseivel foglalkoznak. A „Széttekintés önviszonyaink fölött" című cikk szerzője dolgozata első részében igyekszik megokolni, miért van szükség egyetemi társaságra. A fővárosban, írja, felsőbb tanulmányokat folytató ifjak száma nagy, talán nagyobb, mint Európa más hasonló tanintézeteiben, s ezek a tanulók „olly független helyzetnek örvendenek", mint sehol másutt. Ennek következtében, mondja, az ifjúságban rejlő „tömérdek értelmi kincs" nem hoz elég kamatot, sőt sokszor semmit sem. E megállapítással korántsem a felügyelet erősítését kívánja szorgalmazni, mert meg van győződve, hogy „önmívelés, önállóság, 's férfi jellem sehol biztosabban ki nem fejlődhetnek, mint ép' ott, hol a' felsőbb tanulmányokkal foglalkozó ifjúság örökké tartó kiskorúságra kárhoztatva nincsen". Korunk követeléseit és a haza szükségleteit figyelembe véve azt is láthatjuk, állapítja meg továbbá, hogy az iskolai tankönyvek nem merítik ki a szükséges ismereteket, ezért a jobbaknak kötelességük olyan ismeretek szerzése, „mellyek átmenetet képeznek iskoláinkból az életbe". A szabad idő kihasználása és az iskolai oktatás kiegészítése teszi tehát szükségessé — szerinte — a társaságot. Hiányolja a szerző a bölcsészeti és jogi tanulmányok folyamán a gondolkodásra nevelést is. Aki a bölcseleti tanfolyam után a jogra megy, arra szánja el magát, szerinte, „hogy újra két vagy három éven át tanuljon — nem gondolkozni; azaz minél inkább elszokjék az öngondolkozástól. Ki ezt túlzásnak venné kérdezze meg bölcsészet, s jogtanulóinkat, hány ízben valának felhíva öt év lefolyta alatt (értem az egyetemi cursust) bár mi néven nevezendő tárgy körül saját egyéni nézeteiket, vélemény, vagy meggyőződésüket szóval, vagy irásban nyílvánítani? hányszor adatott

[15] I. m. 6.: „Egymást értve, boldogítva..."
[16] Heti Szemle 1844. febr. 8. 1. sz. 2., 1844. febr. 29. 4. sz. 29. Uo. márc. 7. 5. sz. 37. és márc. 14. 6. sz. 45—46

nékik alkalom kétségeik iránt felvilágosítást kérhetni? és hányszor megmutatni, mennyi az öngondolkozás, reflexio, ítélet e' vagy amaz élet kérdés körül? Legtöbbnek ajkáról e leverő, de tagadhatatlan igazságu választ fogjuk hallani: egyetlen egyszer sem!" „Illyesek láttán — fejezi be cikke első részét — az érző kebel elszorul, 's a' távolban látó észvilága jövőnkben mást áthatlan ködhomálynál nem talál." Cikke második részében röviden ismerteti a társulat célját, s a Heti Szemle feladatául tűzi ki, hogy az egyetemi ifjúság körében széles körben ismertesse a társaság működését.[17] Egy másik, sokkal sötétebb színekkel festő értekezés „Eszmék helyzetünk ismertetéseül" címmel mondja el a társaságról alkotott nézeteit. Megállapítja, hogy az elöljárók nem törődnek a társulattal, legfeljebb eltűrik, mert szinte tudomást sem vesznek róla. Az ifjúság sem nagyon érdeklődik, „száz, meg száz fiatal barátink közől alig tisztelhetünk harminczat társulatunk zászlója mellett". Az ifjú szerző szerint a társaság tengődésének okai a korban, a körülményekben és a nevelési rendszerben keresendők. Korát jellemtelenséggel vádolja, amin azt érti, hogy ellentmondó jellemvonások találhatók e korban, mint „kiskorúak fegyelem-mentes ficzkándozása, 's rabbilincsre vert nagykorúság", „közjó ürügye alatti kizsebelés, hazafiság palástolta tőzsérkedés", „van roppant sok csalatott, sokkal több csalni akaró, 's legtöbb, ki önmagát szedte rá..." Irónikusan beszél arról, mennyivel szebb az élete a kor gyermekének azokénál, akik mindezt még nem ismerhették, s idealizáló mondatokat ír a régi erkölcsökről. Így aztán nem csoda, ha a névtelen szerző nem lát pozitív jelenségeket saját korában. Miután megállapítja, hogy az egyesülési szellem is korjelenség, kijelenti, hogy „ezen egyesülésre törekvésnek pedig főrugója, éltetője, s föntartója ritkán más, mint egyesek személyes érdekei". „Ezen érdekek természetüknél fogva mások rövidsége nélkül ki nem vihetők" — teszi hozzá, ezért az egyesülés lényege a különböző érdekek áruba bocsátása: mit miért? Ha az egyezkedésre nincs lehetőség, részvét sincs az egyesülés iránt.[18] A következő folytatásban azt panaszolja, hogy „a cselekvőség fő rugója, a hidegen számoló ész lassanként kiszorítá a szív meleg érzelmeit tevékenységi teréről, nehogy ezek befolyása által számításaiban — mellyek mindig önhaszonra irányozvák — megzavartassék... az érzelmek melegét nélkülöző cselekvő élet rideg, virágtalan, kopár leszen". Ebben a korban, mondja, egyetlen sarkalló a haszonvágy. „Hol itt ama szent ihlettség, melly áthatva az eszme-szikra első melegétől tettre gyúl, s feledve önmagát cselekedik ember-társaiért?... hol a lelki nagyság..., melly ölelje az erényt akkor is, midőn annak jutalma vérpad, és bitó;

[17] Heti Szemle 1844. márc. 14. 6. sz. 46—49.

[18] Uo. 1844. ápr. 4. 9. sz. 69—72.

utálattal forduljon-el a büntől, ha bár csillogó fénytől környezten mutatkozzék is az!" Ilyen korban szerinte elfajul a tudomány és művészet, „áruba bocsátatnak az elme-termékek, s a musa-sereg kaczér hölgyek ledér táborává aljasodik, mellyel a többet igérő kénye szerint parancsolhat". Azzal fejezi be ezt a folytatást, hogy fölényesen kioktatja azokat, akik fejtegetéseit az ő társaságuk életétől távol levőnek éreznék, hogy a felületesség is a kor betegségei közé tartozik.[19] A harmadik folytatásban tér át a körülmények és a nevelési rendszer bírálatára. Említi, hogy voltak, akik mondták már neki, „nem kellene a dolgokat feketébb színben föltüntetni, mint mikint azok a' valóságban léteznek". Erre válaszolva reményét fejezi ki, hogy a többi tag olyan munkásságot fog kifejteni, amelynek az eredményeképpen „egy szebb jövő bekövetkeztével" ő is „vidorabb szinezetben", „ha nem is rózsa színben" lesz kénytelen látni „e zsenge intézetet", „melly meleg pártolásra olly igen méltó, s melly még is illy lelkes pártfogolásra olly igen kevesek által méltattatik". A cikk továbbra is csak általános filozofálgatás, anélkül, hogy valami konkrétumot mondana.[20] Végül az utolsó folytatásban a társadalmi berendezkedést bírálja keserű hangon. A tanult ember nem nyeri el méltó helyét. Hadd legyenek azok a státusférfiak, mondja, „kiknek egyetlen érdemük az leend, hogy eke mellé mehetnének", a tehetségesek pedig hadd legyenek falusi tanítók, vagy ültessék őket „valami hatalmas úr író csarnokába", a tudós koponyákból „csináljatok nyelvmestert, vagy terjedelmes jószágaitok egyikében gazda tisztté emeljétek föl." „Tegyétek ezt, s még sok más illyeket, s meglássátok mi szépen fogtok haladni — vissza felé!" Hivatkozik a Pesti Hírlapra, amely szintén foglalkozott iskolaügyünk hibáival. Addig is, míg változás érhető el, előkészületeket kell tennünk, mondja. „Illy előzményül tekinthetők mind azon társulatok, mellyek tanuló ifjak közt, — mint egy kiképzési pótlékul — ujabb időkben létesítettek leginkább 'Magyar társulatok' neve alatt, ha bár nem mindig a magyar nyelv játsza is bennük a fő szerepet." Ezek eleinte „nagy tüzzel fogadtattak", néhány egyesület buzgóságáért a „sajtó utján is emlegetve volt", de aztán lehanyatlottak, ma már alig tudnak róluk valamit. Volt ilyen rövid életű társulat Pesten is, néhány hónapig élt, nem egészen három év múlva „újra megpendítetett" az eszme. Két-három év alatt a lelkesülés „jóval lejebb szállt, mint egyebütt". A kis kör életét a szerző szerint a tagok nagyravágyása rontotta meg.[21] Hasonlóan a nagyravágyást kifogásolja még e folytatásban megjelent

[19] Uo. 1844. ápr. 11. 10. sz. 77—78.
[20] Uo. 1844. máj. 16. 15. sz. 117—20.
[21] Uo. 1844. máj. 23. 16. sz. 126—32.

cikkek közben a „Társulatunk jövendője" című cikk szerzője is.[22] A cikkíró az év eleji felbuzdulás után bekövetkezett hanyatlást fájlalja. Az aláírók számát nézve kb. 70 tagnak kellene lenni, de 10 is alig van, mondja. A bajt abban látja, hogy az alapítók célja „eszme-cserék, s surlódások általi önmüvelés" volt, az újabb tagok viszont ehelyett csak dicsőséget akartak szerezni, „nyilvánosságra törekedtek — hogy bámultassanak". Minthogy nagyralátó terveik — termek, „ezer forintok", az akadémiával való kapcsolat — nem teljesülhettek, ahelyett, hogy visszatértek volna az eredeti célok megvalósításához, „alkalmat keresének, hogy valami úton módon megválhassanak e kis körtől, mellynek szük határi közt dicsőségök lázas álmai meglőnek bukva". Épp a leghangosabbak hagyták el a kis társaságot, amit elkerülhettek volna, ha megmaradnak az eredeti célnál. Hibáztatja az egyesülést, mert „az által nyitottunk utat mind azon idegen elemeknek, mellyeknek káros befolyását mostani tengő létünk eléggé bizonyítja".[23] Hasonló borús, elégedetlen hangok bizonyára többször elhangzottak a társaságon belül is, mert mintha csak nekik válaszolna a társaság egyik vezetőjének, Oroszhegyi Józsának valamivel korábban megjelent cikke: „Szó a társulathoz". Ebben megállapítja, hogy hivatalánál fogva is kötelessége a tisztségviselőket buzdítani, s ezt azért is teszi, mert „kik jelen valának a' Kisfaludy Társaság évünnepén, hallhatták Garaynak azon nyilatkozatát: hogy a' Pesti Egyetemben keletkezett valamennyi illy társulat rövid ideig szokott tartani". Garay arra vár, mondja, hogy hazudtolják meg. Igaz, hogy sok az akadály, az ifjúságot azok is gátolják, akiknek pártfogolni kellene, de ez nem ok a hanyatlásra: „mi vagyunk tehát azok, kiknek már a sors határozatából is küzdeni kell, mert tenni mégis akarunk". „Nemde mi nemzetiségi lelkesülésből csoportoltunk együvé?" — teszi fel a kérdést. Sokan ezt a tagok közt sem látják világosan, „innét erednek a' félre értések, ezekből rágalmak, és ki tudná hány féle badar beszédek; mintha mi csupa álösvényeken tündöklési vágyból lépkednénk, vagy holmi ál dicsőségről ábrándozva számosakat kívánnánk közénk csődíteni... mások ismét, hogy mi nem egész rosz czélból egyesültünk ugyan, hanem csak tengünk-lengünk... s... nyom nélkül mulandunk el". Részvétre int tehát mindenkit: „Ne úgy legyen ez! mi magyarok vagyunk, illik kissé heveskednünk, s ne csekély egyéniségem tekintetéből, hanem kiki ön-szépre törekedő lelke sugallatából járjon utainkon: Istenemre tévedni nem fog! mert bármilly parányok vagyunk, cselekvényeink szükségesek." „... mutassuk meg, hogy

[22] Csillag alatt: „E czik nem azon munkatársunk tollából folyt, ki a Heti szemle hasábjain többrendbeli irány czikket szinte név nélkül — közlött. Szerk."

[23] Heti Szemle 1844. máj. 9. 14. sz. 109—10.

egyetemünkben mi nem vagyunk búborék, 's fáradhatatlan iparunk fog kiáltani Garayhoz: *No hazudtoljon-meg!*"[24]

A reformkori fellendülés korában nemcsak saját társaságuk élete érdekelte már őket, az egész *társasági mozgalom* felmérésével is próbálkoztak. Ismerünk ilyen értekezéscímet az eperjesi diákok dolgozatai közül: „Mily befolyással vannak a nemzeti előhaladásra a Magyarországban létező kisebb nyelvművi társaságok és hogy lehetne azokat, különösen pedig az eperjesi Magyar Társaságot legczélirányosabban szabályozni s nagyobb tökélyre emelni?"[25] A társaságokkal átfogóan foglalkozó dolgozatok közül megmaradt Pápán Tatay Pál díjnyertes értekezése 1841-ből. Tatay korábban a soproni társaságnak volt tagja, így jól ismerte az 50 éves mozgalom eredményeit. Ő volt az egyébként, aki a pápai és a soproni társaság közt levelezést is kezdeményezett. A pápai Képzőtársaságra is jellemző, hogy mintegy összegezni akarván a maga számára mindazt a tanulságot, amit a korábbi társaságok életéből le lehetett vonni, mindjárt megalakulása után ezt a pályatételt tűzte ki: „Adassanak elő a' tanuló ifjúság közt helyenként alakult magyar képzőtársaságok hatásai."

A terjedelmes értekezés bevezetőben a polgári társaságok (az államok) kialakulását tárgyalja, s megállapítja: „Valamint az emberiség czéljai a' polgári társaságok felállását kivánták, ugy ismét a' polgári társaságok állását nem kevéssé biztositják, erejét szembe tünőleg nevelik, virágzását üdvesen eszközlik a' hű polgároknak akar az anyagi, akar a' szellemi jólét emelését czélzó egyesületei. Ennek valóságát mutatja az, hogy épen azon nemzetek jólléte legirigylendőbb, mellyeknél az illy egyesületek legszámosabbak. Magyar hazánk nyolcz századokig nélkülezte ezeket, 's nyolcz századokig nem vala képes Európa mivelt nemzetei közt helyt foglalni." Most végre nálunk is alakulnak ilyen egyesületek s ezek közé sorolja „a magyar tanuló ifjak közt helyenként alakult képző társaságokat is."[26] „Az első magyar képzőtársaság azon időben keletkezett — írja —, melly honunknak külömben is uj korszakát nyitotta meg." A soproni ötven éves évfordulóra utalva megállapítja: „Félszázados tapasztalás magát megcsalni nem hagyja! Az üdves eredmény élénken mutatkozék a' férjfiak érdemeiben, kik illy társulatok gyakorlataiban részt vőnek, 's természetes lőn az óhajtás, szaporitni és nevelni a' fákat, miknek illy nemesek gyümölcsei."[27] Ezután részletesen foglalkozik a társaság munka-

[24] Uo. 1844. márc. 28. és ápr. 4. 8—9. sz. 67. és 76.

[25] Mikola, 14., 1836/37-ben írt dolgozat, amelynek sajnos csak a címét ismerem.

[26] PKT I. ék. 55—70. — A tétel kitűzése: PKT jk. 13. 1841. máj. 16.

[27] Nevekre is hivatkozik, de pontatlanul: „a Soproni társaság növendékei az alapitókon kívül: Berzsenyi, Döbrentei, Vajda, Kunoss, Székács, Taubner, Kuthy. A'kik közül ismét Székács az eperjesi társaságnak ujjá teremtője, Taubner a pestinek alkotója lőn."

ágazataival, elsősorban a szavalással, majd írással és olvasással, azután a bírálatokkal. „A' gyakorlati miveltségnek e' rövid rajza talán magában foglalja roppant fontosságának bizonyságát is... A' gyakorlati miveltség folytonos gyakorlaton épül, 's gyakorlat e' társaságok fő czélja: gyakorlat gondolkodásban és itéletben, 's gyakorlat a' gondolat és itélet kifejezésében vagy leirásában." Hajnalhasadás és haladás, nemzetiség és haza természetesen nem hiányoznak ebből az értekezésből sem.

Az egyesület céljait gyakran boncolgatták azok a székfoglaló értekezések is, amelyeket a debreceni egyesület havonként változó tisztviselői mondtak. Hadd álljon itt néhány részlet Böszörményi Eleknek egyik értekezéséből, aki már a legelső választáson titoknok lett, s figyelemre méltó beszédet mondott a nemzeti törekvésekről. Ebben a későbbi beszédében mint másodjegyző „az Egyesületekről, azoknak befolyásáról az egyesek' és nemzet' jólétére" értekezett:[28] „Míg a' naponként keletkező casinok, olvasó társulatok a' tudományok terjesztésén kívül, a' hon ügyében résztvevő polgárok képezésére a' nemzeti élet' elveinek nyugalmas társalgás közbeni kifejtésére fordítja minden figyelmét; addig a' mértékletességi egyesületek a' polgárokat az uralkodó mértékletlenségektől a' kisdedóvó egyesületek a' haza nevekedő polgárait a' bűnök csábító ösvényire tántorodástól megóvják". Hogy mennyire Széchenyi és a többi nyugat-járó utazónk, politikusunk írásai (1841!) hatottak ezekre az ifjakra, mutatja a beszéd további részlete: „Itt az egyesületek mindenható erejére nézve csak azt kivánom megemlíteni, hogy ... egyesületi szellem ragadja olly gyors léptekkel a' müveltség pályáján haladó nemzeteket; az tesz dússá nemzetet, gazdaggá egyes polgárokat, kéjelmessé életet, mindezekre élő például szolgál Angolhon, mellynek kies virányain az egyesületek legsűrűbb csoportozatokba találtatnak, mellyről egy jeles utazónk igen helyesen ezt jegyzé meg; »Egyesületi szellem... tevé a' britt nemzetet azzá, a' mi, páratlanná a' földön«." „Érezék az egyesületek' fontosságát, de fájdalom! csak nehány évvel ez előtt, nemzetünk lelkesei is, 's köztök a' nemzet imádta gróf Széchényi, ki hazafiui lelkesedéssel, példátlan áldozatokkal igyekezett az egyesületi szellemnek hazánkban elterjesztésén, nem is siker nélkül, mellyért áldva említtessék neve minden magyar ajkon; 's ezen időszakasz az, mellyben hazánk' koránya felderült, mellyben a' nemzet Európa míveltebb népei nyomdokait követendő, megindult." A korábbi rövid székfoglaló beszédekben, melyeket be is írtak a jegyzőkönyvekbe, szintén sok szó esik a társaság céljairól, s mindig összefüggésben a haladással, a haza iránti kötelességekkel. Böszörményi említett első székfoglalójában mondotta többek között: „A' nemzetiség legbecse-

[28] DE I. jk. 75. 1841. jan. 16. fennmaradt a DE ir. II. 1. sz. alatt. L. még a 67. lapon.

sebb palladiuma ... az anyanyelv, mellyben tehát magunkat tökéletesíteni legnemesebb 's legszentebb kötelességeink' egyike, ha e' kedves hon' méltó fijainak kívánunk neveztetni, — annyival is inkább, mivel nemzetiségünk egyéb tárgyairól, minemüek; a' nemzeti táncz, nemzeti dalok, — nehány kivétel után bátran mondhatni, hogy azok a' nemzet' legalsóbb osztályára szoritattak." Másik fontos célnak tartja a beszéd gyakorlását „szónoklatok" (szavalatok) által, azután az írásbeli fogalmazás a társaság harmadik célja. „Valóban a' műveltség pályáján haladni kívánó ifjakra nézve semmi sem lehet czélszerübb eszköz, — sem az anyanyelvbe való mivelődésre, sem a' jó előadásra nézve, mint magoknak az írásban szorgalmason gyakorlása. Hátha még ehhez adjuk ezen dolgozatoknak barátságos birálását, melly nem csak a' birálat alá vetett munka' szerzőjével kerülteti máskor a' gáncsolt hibákat; hanem a' birálókat is józan itéletre szoktatja." Beszéde végén buzdításként Cicerót s más klasszikusok mondásait idézi, majd figyelmükbe ajánlja „különösen ama derék amerikai utazónak: Bölönyi Farkas Sándornak ezen mondását »Valamint az egyes ember nevelés és tudomány által nyerhet mások felett felsőséget; ugy a' nép is, lelki mivelődés 's tudományosság által emelkedhetik más felébe, 's állhat fel állandóul.«" „Milly kimenetellel koszoruzhat a' reménytelyes kezdet — mondja Böszörményi —, mutatják azon ifjui munkák, mellyek a' hasonlóul keletkezett, nagy részint most is fennálló egyesületektől kerültek a' világ elébe."[29] Az egyesületek szerepét és fontosságát hangoztatja Molnár György elnök is, megállapítva: „Korunk általános 's egyedüli fő célja a' nemzetiség — a' nemzeti nagy lét." Ehhez segítenek, szerinte, az egyesületek is.[30] Mikor Irinyi Józsefet első jegyzővé választják, beszédében a társaságok alkotmányos formáinak, s főleg a jegyzői hivatalnak a fontosságát hangoztatja: „Vagy tekintsünk csak kissé a mivelt Európa' igazabb constitutionális országiba, s látni fogjuk: milly méltó feszült várakozással viseltetnek az országgyüléseket megnyitó beszédekre; s közönségesen a kérdések legfőbbikeként tekintetik, ... — midőn a válasz feliratról van szó" — mondja többek között.[31] Szabó Károly, a későbbi híres történész is több ízben tisztviselője az egyesületnek, s beszédeiben általában az addig szűk körű egyesületnek szélesebb körben való kiterjesztéséről értekezik. Mint láttuk, ő volt az olvasó társasággal való összeolvadás végrehajtója is. Bátyjának, Mihálynak maradt meg még hosszabb székfoglaló beszéde a társaság jegyzőkönyvében, amikor 1840 őszén első jegyzővé, Károlyt titoknokká, Csengery Antalt pedig elnökké választották.[32] Az összeolvadás után is írnak még dolgozatokat a társaság kérdé-

[29] DE I. jk. 9. 1839.
[30] Uo. 33—36. 1840. márc. 14-i tisztújítás.
[31] Uo. 43—46. 1840. máj. 13-i tisztújítás.
[32] Uo. 68—70. 1840. nov. 28. L. a 263. lapon.

seiről: „Szózat a társasághoz", „Az egylet célja s iránya". „Mi képpen lehetne társaságunkba minél több tanulót bevonni és társaságunk munkáján okulva milly módon lehetne azt főiskolánkban minél inkább állandósítani, kedves jövővel biztatni?"[33] Ugyanilyen címeket találunk Pesten is: „Egy szó a' magyar oskola ügyében." „Szózat társalmunkhoz." A sokfelé visszhangzó jelszó Bulyovszky Gyula egyik dolgozatában a társaság életével összekapcsolva jelenik meg: „Virrad, induljunk. Különös tekintettel magyar oskolánkra." Az egyesületek életét is csak az országos haladás részeként értékelték ugyanis a diákok: „Csak egyesülve emelhetjük honunkat a' virágzásra" — mondja egy másik pesti dolgozat címe is.[34]

Természetesen rengeteg kisebb-nagyobb dolgozat, értekezés foglalkozik a *hazaszeretettel*, a haza virágzásával, haladásával, függetlenül a társaságoktól, egészen a legelső időktől kezdve. Az előző század végén s a század elején Sopronban ilyen címeket találunk: „Mi a' Haza szeretet?" — „Az igaz hazafi karaktere." — „Mi indítja a jó Hazafit a' haza hiv szolgálatjára?" — „Miben állanak legfőbb kötelességei egy jó Hazafinak?" — „Miképpen használhat kiki leg inkább a'Hazájának?" — „Mi indít a' haza szeretetre?" — „Miben áll a' Hazának szerentsés, — utóbb boldog állyapotja?"[35] — Hasonló elvont tételeket találunk később is, például: „Az igaz Hazafi." — „Miben áll a hazafiui szeretet?" — „Légy magyar, légy hazafi." — „Tettleg szeressük hazánkat."[36] — Ugyanilyen „iskolás" tételeket találunk Pesten is szép számmal: „Szép 's édes a' haza hasznára meghalni." — „Égve honért bizton nézzen előre szemünk." — „Minden ország támasza, talpköve a' tiszta erkölcs."[37] — „A' haza barátja." — „Isten után, Magyarok! honunk tisztelve szeressük." — „Az igaz hazafi ne csak saját hasznát keresse." — „Az igazi honfi nem külsőképen h[a]n[em] belsőképen szeresse hazáját."[38] — „Hon szeretete." — „Szeressük hazánkat."[39] Vannak dolgozatok a haza iránti hidegségről, sőt a hazaárulásról is: „A hazaárulásnál nincsen nagyobb vétek." — „Legháladatlanabb, kiben nints hazaszeretet."[40] — A napóleoni háborúk vetették fel

[33] DH jk. 1842/43. — 17/b. 1843/44. — DOE jk. 18. 1846. márc.

[34] PMO jk. 1840/41. — 54. 1843. nov. 19. — 22. 1841. jan. 12. — Uo. 1840/41.

[35] SMT I. jk. 25/a. 1794/95. — 40/b. 1796/97. — 41/b. — 61/a. 1798/99. — 116/a. 1801/2. — 125/b. 1802/3. Döbrentei tűzi ki. — 87/b. 1800. dec. 3-án, a századforduló ünnepi műsorában Wéssey János „vitatja" ezt a kérdést.

[36] Uo. III. jk. 1820. nov. 8. Hrabovszky Dávid tűzi ki. — IV. jk. 1832. okt. 20. — V. jk. 1843-i örömünnep előszava Balázs Dávidtól. — IV. öm. Hanzély Lajos írása.

[37] Mindhárom a PMO jk. 1839/40-ből. A második cím SMT III. öm. 1836-ban is, Nagy Kálmán dolgozata.

[38] PMO jk. 1840/41-ből.

[39] Uo. 29. 1841/42. dec. 5-én és 118. 1844/45-ből.

[40] SMT III. jk. 1825. jan. 8. — III. öm. Ábrahám István munkája. —

először háború és béke viszonyát a haza virágzásához: „A békességet minden jó Hazafi, Hazájának boldogítására fenn akarja tartani." — „Helyre állván a' békesség; hogy és mivel lehet fenn tartani a' haza virágzását." Ugyanerről írnak később Pesten is: „Nem a' háborúk, csak a' béke boldogítja a' hazát." Felvetik a háború és a tudomány viszonyának kérdését is: „Tollal-e vagy kardal lehet jobban szolgálni a' Hazának?" — Erről később még a debreceni egyesületben is írt Keresztesy György: „Vajjon a' fegyver vagy tudomány tett-é többet a' hon virágzására."[41] Sopronban még a történelemmel is kapcsolatba hozzák a hazaszeretetet: „A' honi történet buzdít bennünket a' hazafiságra."[42] A (címe után ítélve) legérdekesebb elméleti írás Debrecenben született meg: „Párhuzam a hazafiság és világpólgáriság közt erkölcsi szempontból tekintvén a két eszmét."[43]

A hazaszeretet elvont kérdésétől természetesen elválaszthatatlanok a kor valóságos *társadalmi, politikai kérdései,* s a társaságok ifjúsága nem is igyekezett elzárkózni e kérdések elől. Már 1793 elején azt olvassuk, hogy éppen a későbbi báró és tábornok, Lakos János ilyen kérdést tűz ki: *„Káros e és mennyibe káros, ha Magyar Ország csak az Ostriai Monarchia név alatt hirhedik."*[44] Ugyanakkor vizsgálódásuk tárgyává válik a nemesség intézménye is: „Biztosabb vagy igazábban hasznossabb volna e a' személlyes, mint az örökös nemesség?" (Érdemkönyvbe írták a második Kis János dolgozatát, aki a személyes nemesség mellett szólt.) „Ki érdemli meg a' valóságos nemes nevet?"[45]

Újra és újra visszatér témáik közt a *„megvilágosodás"*, amelyet azért a korabeli nemesi Magyarországra jellemzően ők is némi fenntartással szemlélnek: „A meg Világosodás hasznosabb é vagy károsabb?" — „Mire kellessék az embernek inkább vágyódni, a' virtusra é, vagy a' megvilágosodásra?" — „Melly hasznos és foganatos a' meg-világosodás." — „Miben áll az igaz megvilágosodás?" —„Miért nem jobbak és tökélletesebbek a' mai megvilágosodott emberek, mint lehetnének?" — Szóba került örömünnepen is: „Laky béköszöntvén folyóbeszédben a' magános társaságoknak a' megvilágosodásba leendő befolyásáról elmélkedik." — Ugyanebben az évben gyűléseken is olvasunk ilyet: „Göndötz Kleisztból hatlábú versekbe fordított, 's a' megvilágosodásról originálját hozá." —

[41] Uo. I. jk. 79/b. 1799/1800. — 94/b. 1800/1. — PMO jk. 1839/40. — SMT II. jk. 111. 1810/11. — DE II. jk. 16/b. 1842. jan. 22.

[42] SMT IV. öm. 1846. gr. Stainlein Ottó dolgozata, amelyet különösen megdicsért az Életképek levelezője is, mondván, hogy a szerző csak két éve tanul magyarul.

[43] DH jk. 24/b. 1845. júl. 5. Rosztomili József elnök tűzte ki.

[44] SMT I. jk. 19/a. 1793. febr. 8. Ezt a címet a többitől eltérően talán azért húzta alá a jegyző, mert fontosnak tartotta.

[45] Uo. 20/b. 1792/93. — 27/a. 1794/95.

„Mellyik bóldogabb a' meg-világosodott é vagy az együgyü?" — „Nem a' megvilágosodás okozza a' nyomorúságot, hanem az azzal való visszaélés" — „Némelly jegyzések a' meg-világosodásról."[46] — „A' megvilágosodás". Ez a legkorábbi — 1816-ból fennmaradt — dolgozat lelkesen beszél a felvilágosodás üdvös hatásáról, a deizmus hatása érződik rajta, de tulajdonképpen a protestantizmus bírálatát hangoztatja a középkori katolicizmussal szemben: „A' tudatlanság legmagasabb léptsőre hágott: az Evangéliom predikállása elmult, örömmel hallotta a' vak buzgóságba merült nép, ha a' papok néhány rendjeit az első patriarcháknak felolvassák, a' papok szentekké, a' püspökök félistenekké lettek." Így részletezi tovább a papság hatalmának a növekedését, majd megállapítja: „A' hoszas rabiga alatt nyögő hallandók egy gyengén pislogó tsillag' világánál néztek a' rég' homályba borult boldog idökre-visza: egy kis szikra hevétett keblekben az igaz 's jó dolgok' megesmérésére. — Mi volt ez?... a' józan ész." „Igy lassan lassan a' józan ész viszaállott szent szabadságába: — a' józan észel pedig a' vallás' tudománya egy ösvényen jár — ezek testvéri kötellel vagynak egybekötve, egymást soha el nem hagyják, — és a'hol a' józan ész a' megvilágosodást nemzette, ott valóban a' vallás' tudománya is nagy méltóságra emelkedett... A' szabad uton járó értelem megtanétotta az embert az Isten igaz tiszteletére, a'mellyre nem áldozatok, nem a' tettetes virtus, nem a szent utazások, hanem a' tiszta sziv, a' háladó lélek kivántottnak meg. — De továbbá másodszor a' megvilágosodás által földi meghatározását is megesmérheti az ember. A' még tudatlan a' szép jó 's felséges eránt érzéketlen hallandó tsak az érzékenység bájos ösvényén vándorol, a' testi kivánság vezetője, az öröm 's kedv' ohajtás ösztöne a' világi pompa végső tzélja. Nem érzi azon menyei hajlandóságot, vagy ha érzi is lenyomja keblében, melly az embert ez' alatson földröl az ég' magassabb tájékáig emelheti 's ennek is: a' tiszta virtus szikrája vagy gyengén hevétti, vagy már elszunnyadt benne... Boldog ország boldog honny — fejezi be elmefuttatását —, a' hol már a' megvilágosodásnak bibor zászlói lobognak: szerentsélt lakosok, a'kik zászlói alatt táboroztok, tőletek a' vakbuzgóság távozván, örök butsut vett. Bár sok tsatái után kedves honnyunkba is bészállhatna! Siess musám a' Szépet jót 's felségeset rajzolni, már elöjelentöi megérkeztek, majd egészen meglepend, 's boldogok leszünk!"[47]

A felvilágosodás minden jel szerint nagy hatást gyakorolt az első évtizedek ifjúságára, de a franciaországi forradalmi eseményeket bizonyos fenntartásokkal fogadták talán már kezdettől fogva, s úgy tűnik,

[46] Uo. 23/a. 1793/94. — 27/a. 1794/95. — 33/a. 1795/96. — 42/b. 1796/97. — 44/a. 1797/98. — 51/a. 1798. jún. 2. — 50/b. 1797/98. — 111/a. 1801/2. — 169/a. 1804/5. — 175/b. 1805/6.

[47] Uo. I. ék. Szemerey Sándor értekezése 1816-ból.

hogy elítélően fordultak szembe az országhoz közeledő világhódító francia seregekkel: „Használe a' mostani Frantzia szabadság vagy káros." — „A Frantziák könnyebben el-érike tzéljokat kegyetlenségek által, mint sem ha gyengén bánnának a' Hazafiakkal."[48] „A' mostani frantzia háború mennyire káros, de egyszer'smind hasznos-is a' tudós Világnak?"[49] — Különösen határozott a francia-ellenes magatartás az 1809. évi harcok, a franciák bevonulása idején.[50] A napóleoni háborúk előtérbe hozzák a *háború és béke* kérdését is: „A' hosszú ideig tartó háboru mennyire veszedelmes." — „Az óhajtott köz békességnek hasznairól."[51] — Mitsoda haszon háromolhatik a' mostanság kötött békességből Magyar Honnyunkra?" — 1801-ben azt a kérdést is felvetik, hogy lehetséges-e az örök békesség, és többen ki is dolgozzák: „Horváth József a' második tárgyot feszgetvén az örök békességnek leendő fenn maradását éppen lehetetlennek vitatta az hatalmasok között; Barla Mihály ellenben ugyan annak lehetőségéről adta észbe-vételeit."[52]

Vetnek fel kérdéseket a *gyakorlati politikai tennivalókkal* kapcsolatban is: „Miért nem virágzik M[agya]r országba a' kereskedés?" — „Valamelly Haza virágzásának eszközeiről." —„Miért szegényebb Magyar Ország pénzre nézvést, más Tartományoknál?" — „Mibenn áll a' Hazának valóságos virágzása?" — „Miért nem boldogúl a' Magyar magyar Hazájában?"[53] Majdnem teljesen azonos címmel megírta ezt 15 évvel később Borbély János is, a társaság 1820/21-ben volt titoknoka: „Miért boldogul a' Magyar mindeddig olly nehezen Magyar hazájába. — Kezd ugyan már hasadni szürkülő Hajnala a' Magyarnak is — írja —, már fénylenek imitt amott szép világának egy két ragyogó sugári 's a' Magyar ég az utolsó század' nyoltzvanadik tizedjétől fogva szépen derül — de összve hasonlitom idegen virágzó nemzetekkel a' Magyart, 's szomorusággal vegyültt irigykedéssel kéntelenitetem szemlélni, midőn mások a' Nemzeti Tökéletességnek fényes poltzaira felemelkedhettek, midőn a' Frantz, Angoly, Német, Olasz, delét éli pallérozodásának a' ditsőség tornátzain, a' Magyar tsak akkor éled-fel, tsak akkor látja-meg az ujabb idők' pallérozottabb nemzetinek sorába még tökéletlen voltát, tsak akkor kezdi futni azon ditső pályát, melly őtet boldogulásának szebb környekire vezeti, tsak akkor kapaszkodik meredek szikláira az ez után elnyerendő Ditső-

[48] Uo. I. jk. 23/a. 1793/94. Egyszerre tűzik ki mind a két tételt, s többen kidolgozzák: Wéssey, Wörös Pál, Madarassy.

[49] Uo. I. jk. 88/b. 1800/1. Wörös Sámuel „elmélkedése".

[50] L. a 23., 149., 154. lapon.

[51] SMT I. jk. 38/b. 1796/97. Mindkettőt Wietoris professzor tűzte ki.

[52] Uo. 93/b. 1800/1. — 108/b. 1801. dec. 12.

[53] Uo. 23/a. 1793/94. — 69/a. 1799/1800. — 79/b. — 87/b. 1800. dec. 3-án Ostffy Lajos értekezése az örömünnepen. — 168/a. 1804/5.

ségnek ... Hogy valamelly nemzet virágozzék 's kitett czélját, azaz Nemzeti boldogságát, mellyet, gyenge itéletem szerint, tsak a' megvilágosodás 's pallérozottság eszközöl, elérhesse, szükség mindeneknek előtte, hogy azon Nemzetet a' hazai szeretet 's a' ditsőség' kivánás' hév lángja lelkesitse, szükség, hogy azon Nemzetnek jó Constitutzioja légyen és hogy annyi szabadsággal 's elegendő erővel birjon, mennyi megkivántatik czéljának eléréséhez, szükség, hogy azon Nemzetnek hív 's munkás tagjai legyenek, kik a' köz-jót előlmozditsák, a' Nemzeti boldogságot külömbféle utakon, de különösen a' tudományok' és szép mesterségek' virágoztatása által, elölmozditani 's eszközölni igyekezzenek; szükség, hogy a' Felsőség és az alattvalók közt a' szeretetnek, egyetértésnek 's békességnek szent lelke uralkodjék; 's hogy általjában az ország bölts, hív előljáróktól kormányoztatván a' Békesség szárnyai alatt ápolgathassa Hazai virágát." Ennek a mondatnak az élét azzal tompítja a szerző, hogy több ezek közül eddig is megvolt nálunk, hogy mégsem volt eredménye, annak az az oka, hogy a nemzet tagjai nem is kívánták a pallérozódást. Kifogásolja, hogy „Anyai Nyelvét a' Magyar nem mivelte, sőt elmellőzte, 's a' Deák nyelvet tette Országló nyelvévé." Dolgozatát bizakodó hangon fejezi be: „Mert feléledt már a' Magyarba is a' tökéletesedésre való törekedésnek hév lángja. Veti már azon áldott magot, sok akadályok közt, melly majdan a' már részént minden gazból kitisztogattatott földből kikelend, szépen virágoz 's gyümölcsöz."[54] A század elején újra és újra felvetik hátramaradásunk kérdését: „Honnyunk virágzásának akadályairól." — „Mi az oka, hogy a' Magyar a' tudományokba, a' szép mesterségekbe, és a' kereskedésbe majd nem az utolsó." — Még azt a kérdést is felvetik, hogy „Miért szükséges a' Politikusnak a' Theologiába jártosnak lenni?" — „Miért nem tesz remek munkát, a' ki tsak a' porette papiros közt tanulja a' politikát?" és „Honnét van hogy a' Magyar-névben sokan ditsekesznek, holott nem valódi Magyarok?"[55] Aztán újra Európára villan a tekintetük: „Az 1830 és 1831-dik esztendei Geniusza Európának." És ugyanakkor egy dolgozat „A szabadsághoz."[56]

Ahogy az első két évtizednek a felvilágosodás volt a mottója, a reformkornak a *haladás* gondolata a legfőbb mozgató rugója a társaságokban. „Halad az idő — honom haladsz-e?" — kérdezi Berke János 1835-ben örömünnepi beköszöntő beszédében. Említi a Vaskapu-tervet, idéz Széchenyi Világából, majd így folytatja: „Elmult tehát már az a' veszedelmes idő; 's már több tizedek olta szemléljük a' Magyar Nemzet növését 's erősödését. Gyönyörű átgondolni, mint lépett sir-gödrétől vissza az élők

[54] Uo. I. ék. Borbély János dolgozata 1820-ból.
[55] Uo. II. jk. 64—65. 1808. — 172. 1813/14. — I. jk. 160/a. 1803/4. — II. jk. 112. 1810/11. — 138. 1811/12. —
[56] Uo. IV. jk. 1832. febr. 18. és ápr. 7.

közé, 's milly diadalmat nyert a' 18-dik Század végén hatalmas ellenein; milly érdekes emlékezetbe hozni, hogy most a' 19-dik Század elején, — illy rövid idő alatt — a' mivelődés pállyáján tett óriási lépéseinek, milly szép jeleit mutathatja 1-ször is a' Nyelv és Literatura pallérozódásában."[57] Egy év múlva Nagy Elek már „A jövendő képé"-t rajzolgatja örömünnepi beszédében, Széchenyi törekvéseinek a teljesedését: „Véres kard helyett — írja — virág-koszorú 's borostyán divatoz." A nyelvművelés sokat fejlődött, a koszorús költők eredeti verseket írnak, a színházakban eredeti műveket hallgat mindenki magyarul, a mesterségek virágoznak, a gőzkocsi segíti a kereskedést, „és sebesen ragad bennünket kitüzött czélunkhoz." Pest egyesül testvérével Budapestté, „számtalan gőzöseink hasítják a' szépen 's mesterségessen elrendelt szőke Dunánk habjait", a Vaskaput szabályozták. „Kereskedésünk ifjudó erővel törekszik a' tökélletes virágzás pontját elérni." A polgári haladás ilyen vágyképe mellett természetesen nem hiányzik még az sem a szerző vágyaiból, hogy „a koronás fejedelem" Budapestre költözzék. „S im dicső hazánkfia jeles mondása 's sziv vágya tellyesülni látszatik: a' hiv magyar megesmérteté magát, mert Koronás Királlyát keblébe fogadhatta."[58] A haladást hangsúlyozzák már értekezés-címeikben is: „Halad a kor, honom haladj!" — „Haladjunk!" (1841-ben a Szózatot idézi) — „Virrad, haladjunk!" — „Haladjunk, hogy valódilag éljünk!" A tettekben nyilvánuló, Széchenyi nyomdokain haladó hazafiságot hangsúlyozzák: „A tettnek czélja közhaszon légyen."[59] — „Törekvés vezet a czélhoz" című értekezésében Előry Szabó Sándor (később a pápai Képzőtársaság tanárelnöke) ezt mondotta: „Igy látjuk Angolhont nagy elméi által Európának országai közt az értelmi felvilágosodásnak legszebb fényében ragyogni. Igy bámuljuk még inkább a' nemrég csak néhány gyarmatokból álló Amerikai Szabad Statusoknak sebes felvirágozását, hol egy, — a' szabadság szent érzetén lelkesült ifjú nép, a' nagyratörekvés 's közipar által magát a' műveltségnek legmagosb fokára emelte. Igy varázsolt Hollandiának szorgalmas népe a' tengertől elvett honnak kietlen lapályaira legszebb kerthez hasonló vidékeket... Mellyik magyarnak szivét nem éleszti az örömnek 's reménynek leg bájosabb sugára, midőn Nemzeti nyelvünknek, mi a' honi művelődésnek alapja, sebes felvirágozását szemléli 's sokat igérő Nemzeti intézeteinket, a' M. T. Társaságot, Ország Gyülésink új alakú folyamatját, a' Pesti Nemzeti Szinházat, a' Duna hullámait szegdelő Gőzösöket, 's több illyeket, mint honi emelkedésünk leg bizonyosb tanujit, látja... Oh

[57] Uo. III. öm. 1835.
[58] Uo. 1836.
[59] Uo. 1838. Erdős Márton ért. — III. ék. Palló Sándor ért. 1841-ből. — IV. öm. Pákh Lajos írása 1844. máj. 16-án. — Uo. Pellargus János értekezése 1845-ből. — III. öm. Németh János beköszöntő beszéde 1834-ben.

bár a' nagyra törekvés szent lángja meghatva minden hű Magyar Kebelt honunkat a' legdicsőbb sorssal boldogitsa, 's tüzelje egyszer'smind ezen kis Társaságnak tagjait, hogy általa az állandó 's virágzó létet nyerve ennek utánna a' legszebb gyümölcsökkel kedveskedhessen a' hazának."[60]

A korszerű haladás konkrét megfogalmazásával különösen a debreceni Egyesület értekezéseiben találkozunk, ahol mondanivalójukat, véleményüket mindenféle iskolai korlátozás nélkül mondhatták el a tagok: „Tisztelt Egyesület, Kedves Barátim! — mondotta Böszörményi Elek titoknok az első tisztviselők megválasztásakor. — A' M. T. T. felállásával felderült végre a' százados, anyai nyelvünket 's vele nemzetiségünket végromlással fenyegető gyászos éj után a' Magyar tudományosságnak napja fénylőn, 's reményt árasztott, mellynek világánál sietve lépdel kedves hazánk, a' tudomány' 's miveltség pályáján előtte már elhaladtt tudós nemzetek' nyomdokain."[61] Csengery Antal egyik elnöki székfoglaló beszédének címe: „Vázolatok az anyagi 's szellemi haladás köréből."[62] — Még az egyesülés után is írnak ilyen értekezéseket: „A' hon haladása némelly akadályairól a' honi nyelv történetével egybevetve." — „Mellyek honunk' szellemi és anyagi kifejlésének még ma is fent levő akadályai".[63] A haladás ilyen általános jellegű felvetése mellett itt viszont ilyeneket is találunk: „Néhány szó a' jobbágy-telkek örök megválthatásának hasznairól." — „Ha visszatekint a' rész-vevő keblű emberbarát — kezdi értekezését Szabó Mihály — azon szomorú időkre, mellyekben honunkban egy része, egy igen nagy része a' nemzetnek, azon rész, melly a' hon iránt vitézi v[agy] polgári pályán magokat jól érdemesített ősökkel nem dicsekedhetett, m[inde]n polgári jogok n[élkü]l, 's csak nem minden emberi jogaiból ki vetkeztetve, a' nagy ősök' méltatlan unokái' vad önkényje alatt görnyedett: borzadva 's egyszersmind sajnálkozva fordítja el szemeit ez iszonyú képektől. De némi örömet érez kebele, midőn a' durva kort mind inkább szelidülni, a' féktelen önkényt mind inkább zaboláztatni, 's a' természetadta jogokat mind inkább szemmel tartatni látja. 'S mennyivel édesebb, menynyivel tisztább öröme, midőn látja, hogy a' múlt századok' vastag sötétségén, a' mivelődés' szelid világa át-törvén, honunk köz-tiszteletben álló, tiszta fejű, 's meleg' keblű követei, egy olly jogot víttak ezen elnyomott nép osztálynak, mellyet méltán bóldogságuk' talpkövéül tekinthetni, 's melly nem csak reájok, hanem az egész hon' virágzására is üdvös következésű leend. Ezen jog, a' jobbágy-telkek' örök meg válthatásának joga, mellynek m[in]d a' jobbágyokra, mind az egész hazára kiható hasznai-

[60] Uo. III. öm. 1839-ből.
[61] DE I. jk. 9. L. még a 262. lapon.
[62] Uo. 86. 1841. márc. 6.
[63] DH jk. 7/a. 1843. febr. 4. Takács Lajos székf. ért. — 21/b. 1844/45. Oláh Antal elnök ért.

ról szabad legyen néhány szót szóllanom." Kifejti a továbbiakban, hogy így érdemes lesz szorgalmasan dolgoznia a földművelőnek saját telkén, jobban fog iparkodni, s gyarapodása műveltségében és erkölcsei nemesedésében is meg fog látszani. Hasznos lesz ez a honra nézve is, mert az eddig kisemmizettekben „most midőn már ezen fő polgári jog által, a' honnak mintegy fijaivá fogadtattak, 's saját érdekök' azéval egyesült, lángra fog gyúlni a' hon szerelem' nemes szikrája, pedig az mentesítheti minden kül, 's belveszélyektől leginkább a' hazát, ha annak polgárai' keblében a' szív csak a' honért dobog; ha a' polgároknak anyagi, 's szellemi ereje a' hon' boldogítására van irányozva, 's ha minél többen találkoznak kik a' hon' javára vagyont, vért 's éltet is áldozni készek." Azzal zárja értekezését, hogy „a' nép örök tisztelete, méltó hálája" koszorúzza az örökváltságot kivívó honfiakat.[64] A jobbágykérdés mellett a sajtószabadság kérdése érdekelte őket legjobban, egymás után mondták el erről értekezéseiket Csengery Antal, Roncsik Sándor és Szilágyi István: „Néhány eszmék a' sajtó-szabadságról" — „A szóllás-sajtó-szabadság- és könyvvi'sgálatról" — „Az időszaki sajtóról politikai tekintetben."[65]

A Sopronban olyan sokszor megvitatott kérdést, hogy mik a *magyar fejlődés akadályai,* Pápán a „nagy" évben tűzték ki, és Kerkapoly Károly készítette el díjnyertes dolgozatát: „Felytessék ki töredékesen miben áll honunk' egyéb országoktóli hátramaradása, mik ezen hátramaradás' okai." Ugyanabban az évben olvassuk, hogy „Tatay Samu értekezése a Szabadságról érdemkönyvbe fog iratni".[66] Pesten, ahol Bulyovszky Gyula a társaság életét hozta kapcsolatba, mint láttuk, a haladással, többször esik még szó róla: „Igaz-e, hogy korunk a haladás kora!" — „Az idővel együtt kell haladnunk." — „Virad, haladjunk!" — S van még néhány politikai tételük is: „Mi dönthet országokat és nemzeteket végromlásukba, 's mi menti meg őket attól." — „A pór nem lelkesül, ha égi szellemek nem oldják lánczait." — „Korunk 's kivántmányai." — „Hálaszó az 1844dik országgyülés szabadelmű követeihez."[67] Patakról is fennmaradt egy ilyen pályatétel címe, melyet a lelkes fiatal tanárelnök, Palkovich-Pálkövi tűzött ki 1845-ben, s a jutalomra többen, maga Majoros Endre első tanárelnök is adott pénzt, amit az nyer meg, „Ki az Árva megyei éhenhalók nyomorát legjobban leírandja."[68] Kossuth eszméi bukkannak fel a negyvenes években két soproni értéke-

[64] DE ir. III. 1841/42. 46. sz.
[65] DE I. jk. 82. 1841. febr. 20. — 88—89. 1841. jún. 19. — II. jk. 11/a. 1841. júl. 24.
[66] PKT jk. 43. 1841. dec. 1. — 62. 1842. júl. 10. —
[67] PMO jk. 22. 1841. jan. 12. — 42. 1842/43. — 48. — 1841/42-ből. — 37. 1842/43. — 48. Holitzer Vilmos ért. 1843-ból. — 113. 1844/45. Rezek munkája.
[68] SIE jk. 281. 1845. márc. 9.

zésben: „Miért kedvelik sokan jobban a külföldit a honinál." — „Fel Magyar a tengerre!"[69] Ugyancsak Sopronban s még Debrecenben találunk néhány gazdasági tételt, amelyek a cím után ítélve szintén a haza felemelésének kérdésével függenek össze: „Számláltassanak elől a' kereskedés' hasznai." — „A' városi vagy falusi élet alkalmatossabb-é a' tökéletesedésre." — „A' föld mivelés' ditsérete."[70] — „Mikor lehet a mezei élet kellemes?" — teszi fel egy soproni diák a kérdést a reformkorban, s válaszában ismét a polgárosult Angliára utal: „A népnek ezen állapotra juthatása [ti. magas műveltség elérése] annál lehetségesebb, mivel azt már több országokban elérték. Vessük csak Angliára figyelmünket, milly örömmel dicsekszik föld mivelő embereivel, kik illy mód által a' legjelesebb férfiakkal egybefügvén utánok gyors lépésekkel haladnak."[71] Debrecenben a negyvenes években: „Rövid értekezés a' magyar országi általános anyagi szegénység felett."[72]

A társaságok célkitűzéséből, foglalatosságából nyilvánvaló, hogy őket a haladás, a haza felemelése programjából is elsősorban a *művelődés*, az irodalom s különösen ennek az eszköze, a nyelv érdekelte.

A *nyelvkérdés* természetesen politikai kérdés számukra elsősorban. Ugyanakkor, amikor Lakos az ausztriai birodalomhoz való tartozást kérdőjelezte meg, „Ajkay arról elmélkedett, melly nagy kárára lett nyelvünknek, hogy Hazánk a' Német Birodalom' alatt vagyon."[73] Ezután állandóan napirenden tartják a nyelvkérdést a soproni diákok, a legkülönfélébb összefüggésekben téve fel egy-egy dolgozat témájának: „A' magyar ifjak a' magyar nyelvet tanulják inkább vagy a' deákot?" — „Mennyire vólna hasznos vagy káros, ha Magyar nyelven játszatnának a' Szin-játékok." — „A' magyarnak mint magyarnak mitsoda nyelvre kell legtöbb szorgalmát fordítani." — „A' magyar nyelv pallérozásának akadályjai." — „Melly eszközek által lehet a' még pallérozatlan nyelvet tökélletessebbé tenni?" — „A' józan meg világosodás szüli a' nyelv' pallérozást."[74] — „A' mostani háboru me[n]nyire akadályoztatta a' Magyar Nyelv pallérozását?"[75] — „A' Magyar-nyelv' pallérozása mint jutalmaz-

[69] SMT IV. öm. 1841. Kocsy Dávid munkája, és 1846. Coriari Tóbiás dolgozata.

[70] Uo. I. jk. 41/b. 1796/97. — 58/b. 1798/99. — 175/b. 1805/6.

[71] Uo. III. öm. 1835. Rajcsányi János értekezése.

[72] DH jk. 19/b. 1843/44.

[73] SMT I. jk. 19/a. 1793.

[74] Uo. 23/a. 1793/94. — 36/b. 1795/96. — 39/a. 1796/97. — 51/a. 1798. jún. 2. Az örömünnepen Kelemen „feszgeti" a kérdést. — 58/b. 1798/99. — 81/a. 1800. máj. 24. Fichtner Keresztély örömünnepi értekezése.

[75] Uo. 87/b. 1800. dec. 3. Kis Mihály értekezése a századforduló ünnepi műsorára. L. még a 141., 672. lapon.

tatik meg?" — „Az Anyai Nyelvnek a' Hazában való szükséges ki pallérozásáról 's annak hasznairól." — „Miképpen lehetne közönségessé tenni a' Magyar nyelvet?" — „Melly igéző ereje légyen a' Magyar nyelvnek?" — „Melly igen ártalmas légyen a' honyosi nyelv eránt való hidegség." — „A' Magyar nyelv' pallérozásának szükséges voltáról."[76] — „Mellyek voltanak légyen legg főbb okai, hogy a' Magyar Nyelvet, Magyar Országba közönségesétteni nehéz." — „Köszönet a' Magyar Mágnásoknak a' magyar nyelv mellett való buzgóságokért, mellyet az utólsó Ország gyülésében kimutattak." — „Alkalmatos-e a' magyar nyelv arra, hogy azon minden tudományok tanéttassanak?" — „A' nyelv és a' tudományoknak virágzása hiv és munkás Hazafiakat kíván." — „A porábul felemelkedett Magyar Nyelv."[77] — Megjelenik dolgozataikban a nagy (és hatásaiban olyan káros) ábránd is: az ország minden népe magyarul fog beszélni. „Lehet-e reménleni és mikor fog azon ditső Időpont fel tettzeni, hogy a' Magyar nyelv a' Haza minden részeiben közönséges lészen." Majd tíz év múlva egy tolnai ifjú, Bergman Fridrik értekezik arról, hogy „Honni nyelvünk tanulása szent kötelességünk." Széchenyi általában a húszas évektől a nyelvkérdésben a példakép, így például Ihász Rudolf is 1836-ban „Nyelv teszi a nemzetet" című értekezésében rá hivatkozik és a Világból idéz,[78] Major Pál pedig azt írja, hogy Stádiumával „Az éltető nap utjain Kimérte az iránt Hogy süssön paloták felett 'S kunyhókra egyiránt." „Századunk bajnokának" nevezi Széchenyit, aki „Világával borura derült hozott", s ezzel fejezi be dolgozatát: „Azon, a' nagy Uttörő által kimért pályához vivő ösvényen haladva a' soproni m. társaság hiven kebelében rejti ezen vallomását: éljen Róma 's Hellász szelleme", virágozzék nyelvük, a túlhoni nyelvek is, „de Posony végvárától a' Vaskapuig 's Adria hullámzó dagályától a' Székelyföldéig némuljon meg ott minden nem honi nyelv, hol annak idegen hangjai a Nemzetiség megsértése nélkül el nem hangozhatnak."[79] Pár év múlva Pákh Albert mond Szózatot „a magyarosodás ügyében". „Nem mondok én ez ügyben semmi újat: — A' magyarodásnak honunk virágzására elkerülhetetlen szükségét főleg ez utolsó félszázadban számtalanok, alapos esmeretekkel bíró 's honszerelemtől lángoló férfiak eléggé bizonyították be; annak minél előbbi terjesztését hathatósan sürgették és országunk gondos atyjai a' nemzetet máris czélszerü intézkedésekkel

[76] Uo. 99/b. 1801. máj. 31. Horváth József örömünnepi beköszöntője. — Uo. Weörös Sámuel értekezése. — 114/a. 1801/2. — Uo. — 116/a. — 178/b. 1806. júl. 31. Baranyai Ferenc záróértekezése az örömünnepen.

[77] Uo. II. jk. 40. 1806/7. Döbrentei Imre értekezése. — 52. 1807/8. — 88. 1809. ápr. 8. — 142. 1811/12. — 154. 1812/13-ból.

[78] Uo. III. jk. 1824. dec. 11. — III. öm. 1834-ből és 1836-ból.

[79] Uo. 1837. máj. 25-én IV. jk. és III. öm.

örvendeztették meg. Nem mondok ollyat, miről ezen N. É. Gyülekezet csak egy tagja is bensőképpen meg nem volna győződve, csak eggy is a' haza ezen szent szavának ellenszegülő elveknek adna helyet szivében!... Mélyen van az ember keblébe egy édes érzelem vésve, melly minden szépnek, jónak, kútfeje, melly a' gyengét és erőst tehetségeihez mért legnagyobb áldozatokra ragadja: *a hazaszeretet!* És azért ne nézzétek szavaimat hiú ifjui ábrándozásoknak, mik a' kor multával önként eltünnek: — belőlem az én és pályatársaim legtisztább meggyőződése szóll." Idézi Decsy Sámuel Pannónia Fénikszét, amely szerint a nyelvművelés nélkül soha boldogok nem lehetünk, azután így folytatja: „A' magyar nyelv közzé tétele által először is *erőssebbek leszünk a nemzetiségben!*... Hathatósan *elősegiti* tovább a' magyar nyelv egyetemitése a' *miveltséget.* Történelmünk erre a' legjobb példa... A' magyar nyelv végre az, mellynek közönségesittetése által *egység eszközöltetik a' hon lakói közt*... És ezen nyelvbeli egység az, melly győz a' vallásbeli, győz a' polgári külömbségen is, melly leghathatósb eszköze a' nemzet haladásának 's erősségének. Legyünk csak egyszer mind magyarok 's legyünk bármelly valláson, legyünk nemesek vagy nemtelenek — minket egy hang fog buzditani: a' magyar nemzet bájló hangja — mi egy czélra törekedünk: a' magyar nemzet és haza boldogságára!... Fel hazámfiai! Fel honom leányai, kiknek egy intése gyakran ezer szó dörgésénél nagyobb hatású! Fel pályatársaim! Hiv karokkal övezzük e hont, *mellyen kivül a nagy világon nincsen számunkra hely,* tárjuk fel kebleinket a' fejedelem, a' nemzet, a' közjó parancsolva kérő szavának, hogy az benne mindig hü visszhangra találjon. Ne tartson vissza semmi álérdek, sem gyávák kárhozatos példái, — tántorithatlan legyen keblünkben a' józan nemzetisedés, rendithetlen elvünk és jelszónk: haza, nyelv, és haladás! Csak igy, egyedül igy lesz A jobb kor, melly után Buzgó imádság epedez Százezrek ajakán."[80] A kor nagy tévedésében, a magyar nyelvnek a Kárpát-medence idegen nyelvű népeire való ráerőszakolásában osztoztak tehát az ifjak is, éppen ebben a kérdésben figyelve legkevésbé Széchenyi intő szavára.

Pápán és Debrecenben átfogóbb *nyelvészeti* értekezés-címeket is tűznek ki: „Adassanak elő a' nemzetnek 's egyes polgároknak kötelességei a' nemzeti nyelv iránt, 's e kötelességek teljesítésének és elmulasztásának eredményei a' nemzetre nézve." — „Adassanak elő a magyar nyelv fejlésének 's haladásának nevezetesebb időszakai, 's haladásának akadályai, és a' jövő szebb haladásra jótékony hatással bíró eszközök."[81] — Debrecenben talál-

[80] Uo. IV. öm. 1840/41. az első örömünnepen.

[81] PKT jk. 65. 1841/42. — DOE jk. 12. 1842. aug. 21. Révész Bálint javasolta pályakérdésnek.

juk a leginkább tudományos nyelvészeti dolgozatokat: „A hon haladása némely akadályairól, a' honi nyelv történetével egybevetve." — „Rövid átnézet a' magyar nyelv különböző dialektusain, végül megemlítve nyelvünk hiányait 's erényeit logikai s aesthetikai tekintetben."[82] Sárospatakon azt írják a jegyzőkönyvbe, hogy „Galgóczi Gábor hites ügyvéd fölkérő levele a' tájszavak öszveszedése és hozzá küldése véget méltányoltatott",[83] s találunk még Sopronban a század elején helyesírási kérdéssel foglalkozó tételt: „A' helyes irás szerint a' tset t-vel vagy c-vel jobb-e írni?" — „Mint lehetne a' Magyar Helyesirás módján segiteni, közönségesen, vagy társaságunkra nézve."[84] A magyar helyesírás kérdései nagyon sokszor foglalkoztatták gyakorlati okokból is a pesti Egyetemi Magyar Társulat tagjait. Heti Szemléjük szerkesztői ugyanis olyan nyelvi és helyesírási elveket vallottak, amelyeket az olvasók többsége nem fogadott el. Ezekről elkeseredett vitákat folytattak gyűléseiken. A Heti Szemle számol be a vitákról részletesen. Megtudjuk, hogy a szerkesztők levend, tevend alakokat használtak a szövend mintájára, a sora, érdeke szavak analógiájára pedig gonda, taga, lapa alakokat, s ezt sokan kifogásolták. A lap természetesen a szerkesztők igazát bizonygatja ezekben, s abban is, hogy a szerkesztőség a ló, lovam analógiájára szó, szovam, szovazni alakokat használ. A szerkesztők a nyelvben szükséges következetességre hivatkoztak, a társaság tagjai azonban határozatot hoztak, hogy a beérkezett munkákat ezentúl a szerkesztők ellenére a szerzők írásmódjával kell közölni. A szerkesztők rosszallják ezeket a vitákat, mondván, hogy „egy két nyelvészkedő tagnak ebbeli nézeteit mindig letorkolandja többségi emeltebb hangával és számával" a hozzá nem értők hada.[85] Vasvári Pál is olvasott fel többször nyelvészeti értekezést a társaságban, az egyikről ezt olvashatjuk a jegyzőkönyvben: „Fejér Pál 'Nyelvészeti kalászok II' czimü értekezést olvasott föl a' *melly* egyszeri *ly* eli iratásáról, régibb kéziratokbul idézett példák 's a' nyelv természetéből ügyekezvén állitása igazságát megmutatni. Értekező szabatos 's kerekded előadását gyönyörrel hallgaták végig a' jelenvoltak."[86]

A magyar nyelv kérdéseivel párhuzamosan vetődik fel a latin, s ittott az élő idegen nyelvek kérdése is: „Szükséges-é Magyar országban a' Deák nyelv." — „A' Görög és Római Litteraturának esmérete szükségesképpen meg kivántatik attól, a'ki az ujjabb Nyelveknek pallérozásában munkálódni kiván." — „Miért kell meg tanulni a' holt nyelve-

[82] DH jk. 7/a. 1842/43. Takács Lajos titoknok székf. ért. és 17/b. 1843/44.
[83] SIE jk. 265. 1844. márc. 31.
[84] SMT II. jk. 88. 1809. ápr. 8. és 172. 1813/14.
[85] Heti Szemle 1844. febr. 15. II. sz. 11—13. és 13—16. A társaság 6. és 7. gyűlésének az ismertetése.
[86] EMT jk. 80/a. Az Irodalmi Kör munkái 1845. okt. 19.

ket." — „Ha szükséges-é a' Római nyelvnek tanulása Honnyi nyelvünknek illy virágzó állapotjában?" — „A nyelvtanulásra való serkentés." — „Az idegen nyelvek tudásának befolyása a' nemzeti nyelvre." — „Szükséges é a' latin nyelv korunkban, különösen Magyar honban?" — „A' latin nyelv' hazánkba bejövetele 's terjeszkedésének mik voltak elősegitői 's mellyek azon okok, mik nemzeti nyelvünket annak igája alól felszabadulni segitették?"[87]

Nem ritkák az *irodalmi* tárgyú dolgozatok sem, s ezek közt már több olyan tanulmány van, amely részletkérdéssel foglalkozik, s kevésbé politikai célzatú, különösen a negyvenes években Debrecenben. A századfordulón azonban az irodalom éppúgy politikai kérdés elsősorban, mint a nyelv: „Cserty a' Litteratura pallérozását tárgyazó igyekezet hasznait és méltóságos voltát mutogatja meg" — írja a soproni jegyző 1798-ban. „Az eggyes, vagy öszve-vetett vállakkal való buzgó törekedés 's munkálódás szolgál-é, 's mennyibe' szolgál, a' Litteraturának nagyobb elől menttére 's virágzására?" — Egy újabb örömünnepen ismét „Cserty Ferentz bé köszönt, és a' le folyt XVIII[dik] Században annyira nevelkedett Magyar Litteraturából származó kötelességeiről eggy az ujjba' bélépő Hazafinak — szájal." — „Ha vallyon akadályoztatja-é a' pallérozottabb Magyarságnak közönségessé való tételét az, hogy a' Magyar szép nem, nem olvas magyar könyveket?" — „Mi légyen az oka, hogy Magyar Ország a' szép Tudományoknak ki-pallérozására nézve más Országoknál olly sokkal hátrább vagyon?" — „Mi az oka, hogy a' Magyar Literatura nem olly tökélletes, mint más Európaiaké?" — Még később is: „Mi befolyása van a' drámai literaturának a' nemzet erkölcsi életére?" Izgatták őket a különböző verselési módok is: „Ha vallyon a bötüfogások' mértéke szerint, követvén ebben a' régieket, vagy pedig az újjabbakkal, a' sorok' bötüfogásainak, számának, 's a' végső bötüfogásoknak meg eggyeztetésével kelljen 'e inkább magyar verseket irni?" Feltették a kérdést: „A' poéták születnek-e, vagy formáltatnak?"[88] — Ugyancsak a költészetről találunk több tételt Debrecenben: „Egyetemes szavalástan" — „A' poézisről a' maga természeti eredetiségében" — „Közönséges és allyas a költészetben". — „Eszmék a' nemzetiségről a' költészetben". — „A költészetbeli nemzetiség egyik ágáról". — „Költészet". —

[87] SMT I. jk. 36/b. 1795/96. — 144/a. 1803. okt. 8. Halasy Mihály tűzi ki. — 171/a. 1804/5. — II. jk. 25. 1806/7. — III. jk. 1827. nov. 17. — DOE jk. 26/b. 1842. júl. 16. Koszorús Lajos ért. — 37. 1843. nov. 4. — PKT jk. 1847-ben a közgyűlés elé terjesztett pályatétel-címek közt.

[88] SMT I. jk. 58/b. 1798. dec. 3. — 84/a. 1800/1. — 87/b. 1800. dec. 3. — II. jk. 48. 1807/8. — Uo. Hetyésy László örömünnepi beköszöntő értekezése. — 98. 1810. — III. öm. 1837. Nagy Elek ért., s ugyanez 1840/41-ben is. — II. jk. 48. 1807/8. — 230. 1816/17.

„A Lyrai költészetről." — „Magyar költészet kifejléséről." — „Magyar ősköltészet." — „A régibb és ujabb költészet egymáshozi viszonyai feletti nézletek." — „Észrevételek D. Schedel Ferenc ur' mű fordítás elveiről 's néhány rövid szó és saját nézet ugyan ezen tárgyban."[89] Verstani kérdéssel foglalkozott Vasvári Pál is egyik értekezésében, amelyről az egyetemi társaság jegyzőkönyvében ezt olvashatjuk: „Ezután Fejér Pál rendes t. előrebocsátva, hogy a magyar nyelv természete az úgynevezett római mértékkel nemcsak megegyez, sőt állítá, hogy a' Rómaiak mértéköket a' magyarok ős eleitöl kölcsönözték volna, — ezen állítását azonban köztiszteletű tudos hazánkfia Horváth István tudományos fejtegetéseire építve — ez alkalommal bővebben nem vitatá, hanem értekezésének alapjául azon állítást tevé: miszerint a' római mértékben irt versekben rövid szótag lehet a' caesura a' nélkül, hogy ezt a' költő hibájaul fel lehetne róni, s ezen állitását mint jelesb irói tekintélyek, mint a' nyelv természete által ügyekezék bebizonyítni. — De a' tagok többsége mindezekből csupán azt következteté, hogy a' költő veheti ugyan néha hosszuvá a' rövid szótagot, 's viszont; ámde a' nélkül, hogy ez szabállyá válnék, mert ez nem lehet más, mint mellyet a' latin 'licentia poetica' nak nevez. A társulat mindazáltal köszönetet szavazott a' fönemlitett értekezőnek, hogy a' gyülés folytában komolyabb vitatkozások' s eszmecserének nyujtott alkalmat értekezése által."[90] Van azután néhány átfogó tárgyú irodalmi értekezés is Pápán és Debrecenben: „A' regénynek, drámának, eposznak és novellának egymáshozi viszonyairól 's a köztök levő külömbségről." — „A' nemzeti irodalomnak a' Nemzetiség- s tudományosságrai befolyása felett." — „Adassanak elő a' költészet köre, tartalma, feladata és hatása." — „Adassék elő a' költészetnek valamelly nép életében fokozatos kifejlődése; 's mutattassék ki, ha vajon kifejlődhetik-é a' költészet minden neme minden egyes népeknél."[91] Általában az irodalomnak az értékéről és értékeléséről szól egy soproni értekezés „Sajtó becse" címmel, az időszaki sajtó fontosságáról egy pápai: „Értekezés a' hirlapok' 's folyóiratok' az értelmességrei befolyásáról."[92] Érdemes idéznünk az előbbiből a legfontosabb részleteket: „Ha a' mult idők

[89] DE I. jk. 80. 1841. febr. 6. Szilágyi István ért. — 82. 1841. febr. 27. Szalay István székf. ért. — 88—89. 1841. jún. 19. Hőke Károly ért. — II. jk. 10/b. Szilágyi István székf. ért. — 19/b. 1842. febr. 19. Szilágyi István székf. ért. — Uo. Erdélyi Sándor ért. — 24/a. 1842. jún. 18. Erdélyi Sándor székf. ért. — DH jk. 5/a. 1842/43. — Uo. Csikós Sándor székf. ért. — 10/a. 1842/43. — 18/b. 1843/44. Székely József titoknok székf. ért.

[90] EMT jk. 57/b. — 58. 1844. dec. 29.

[91] DE I. jk. 75. 1841. jan. 16. Szilágyi István. székf. ért. — DH jk. 23/b. 1845. ápr. 26. Rosztomili József székf. ért. — PKT jk. 1845-ben Szeberényi Lajos díjnyertes ért. — Uo. 1847-ben pályatételnek jelölt címek közt.

[92] PKT jk. 30. 1840/41-ből.

rejtélyes függönyét föllebentjük: örömmel tapasztalhatjuk miszerint a' jelesb' irók iránt honfitársaik 's a' miveltebb népek mindig lángoló tiszteletre gyultak. Több népsajátsági szokások, fölállitott emlékszobrok 's általjában a' jelesb irók halhatlan hire cáfolhatlanul igazolják állitásomat. Nem irói iránti tiszteletét árulta-e el azon nép, melly ünnepélyein Homer rhapsódiáit 's Herodot történetirását hallgatta? — azon nép, melly költőinek homlokára babérkoszorut füzött? — azon nép, melly királyainak sarcophágjaik közt Shakespearenek siremléket állitott? Nem tanusitja-e az egész mivelt világ a' jelesb irók iránti hő tiszteletét az által, hogy munkáikat szent ereklyék gyanánt őrzi, 's neveiket emlékezetének lapjára letörülhetetlenül bevési? — Hasonlót látszanak bizonyitni egyes embereknek tényeik is. Tudjuk, hogy Maecenas hatalmas kegyét Virgil 's Horác lantjaik orpheusi zengzete által elnyerék. Igaz ugyan, hogy éltek irók, kiknek Messiáskint jelent meg a' halál, melly őket az inség sulyos terhe alól fölszabaditá, de érdemeiket elismeri a' méltányosabb utókor, 's hála-érzettel emlegeti neveiket! De valóban a' világ azon derék férfiai közt, kik iránt a' romlatlan kebel csodálkozással vegyült tiszteletet érez, — a' főpolcok egyikét legméltóbban is igényelhetik az irók, 's midőn a' nemeslelkü Brutustól a' szabadság bajnokának 's nagy honfinak nevét meg nem tagadhatjuk: nem kevésbé gerjedünk a' tisztelet leghőbb lángjára Shakespeare iránt, ki neki »Julius Caesar«-jában ledönthetetlen emlékoszlopot állitott. — 'S mért támad keblünkben az irók iránt e' lángoló tisztelet? Mi által érdemli meg az irodalom, a' sajtó, hogy annyira magasztaltassék? — Az által, hogy a' fölvilágosodást terjeszti, 's a' szivet hathatós szózata által nemesb tettekre heviti . . . 'S mégis sokan találkoznak — folytatja az értekező diák —, kik az ész kifejlését gátolni óhajtanák, kik a' fölvilágosodás fénytárasztó lángjait pusztitó elemnek nézik, melly milliók földi szerencséjét elhamvasztja. Óh kikben illy balvélemények uralkodnak, tekintsenek vissza az emberi nem multjára, 's bizonyosan nem leendnek ellenségei a' fölvilágosodás terjedésének. A' világtörténet elsőbb 's legtöbb lapjain gyászbetükkel vannak fölirva azon időszakok, mikben az emberek — kivéve a' görögöket 's rómaiakat — az anyagi jólét szerfölötti vadászása miatt lelki tehetségeik mivelését egészen elhanyagolták. Sötét éj borítá a' szellem egét. Csak itt ott tünt fel rajta halvány fényben nehány csillag. De Guttenberg született 's földerült a' homály! — a' sajtó jött létre 's lőn világ! És azóta fokonkint halad mindig fölfelé az emberi lélek, és azóta üdvárasztólag terjed mindenfelé a' fölvilágosodás. Vagy nem a' sajtónak köszönheti-e a XIXdik század leginkább miveltségét? Nem a' sajtó, nem az irodalom vette-e le lelki szemeinkről a' sürü hályogot? — Korunk fölvilágosodását bizonyosan a' sajtó mozditá elő leghathatósban. Mert ez 's ennek utján a' tudományok sugarai szétüzék a' babona 's előitéle-

tek' átlátszhatlan ködét. Igen, a' sajtó azon nap, melly a tudatlanság vak éjét földeriti, 's a' sajtó azon ariadnei fonál, melly gondolkozó lelkünket hibás nézetek' 's homályos fogalmak tömkelegéből verőfényre vezeti. — De a' sajtó nemcsak a' fölvilágosodást terjeszti, hanem a' szivet is nemesbiti, 's ez által több, jeles tettek forrása... Emlékezzünk vissza éltünk letünt napjaira 's megvallandjuk, hogy keblünkben a' honszerelem lángját leginkább a' sajtó ápolá. Midőn a' jelesb költeményeket, midőn koszorus Vörösmartynk »Szózat«át olvasók, nem kelt-e égő lángra szivünkben hazaszeretete? Nem ápoltatik-e folyvást most is a' honi irodalom által? Vagy midőn történeti könyveket forgatánk, midőn Brutust látók Actium mezején, midőn a' Hunyadiaknak dicső tetteik 's Zrinyi Leonidási halála lebegett lelki szemeink előtt, nem vágyunk-e mi is naggyá lenni, nem terjesztők-e ki mi is merészen karjainkat a' halhatatlanság hervadhatatlan koszorujáért... Pallas nyujtja — fejezi be értekezését — a' legnemesb élvezetet. A' sajtó nyitja fel előttünk azon aknát, miből éltünk kellemére az ismeretek kincseit halomra gyüjthetjük; a' sajtó ülteti azon virágokat, mikből éltünk édesitésére mézet szivhatunk! — Hála tehát az irodalom koszorus bajnokinak! — kik a' jónak annyi magvát hinték 's a' rosznak mérges maszlagát kigyomlálták. Hála Guttenberg emlékének, ki találmánya által az egész emberiségnek legnagyobb jótevője lőn!"[93] Foglalkoztak néha egy-egy íróval is, így Sopronban Kölcsey halálára írtak értekezéseket,[94] Pápán pedig Vajda Péterre emlékezett a társaság egyik tagja.[95] Az esztétika kérdései az első években érdekelték a soproni diákokat, amikor az írás szabályai egész irodalmunkban és a társaságban is különösen előtérbe kerültek: „Valamelly Aestheticus Auctor szerént a' levélirásról" készítenek dolgozatokat, azután „Az oratoricus és historicus stilus közzt való külömbség"-ről írnak.[96] Raits a színdarabokról is tűz ki egy tételt: „A' Theatralis Darabok, és jádzások hasznai és kárai".[97] — Kerek ötven év múlva Debrecenben már egy összegező tanulmány született a drámairodalomról: „A' játék színekről s Színművészetekről a' régi és ujjabb időkben." Ez a hosszabb tanulmány, amely még forrásmunkára is utal, a „Pesti Színházi zsebkönyv 1837-re" című kiadványra, tíz részre osztva tárgyalja kérdését. Először a játékszínek hasznáról szól: „Szivünk, izlésünk, értelmünk, erköltsünk, életmódunk szinte szemlátomásti mivelése is [na]gy érdeme ennek. Gyönyörködve tanit, tanitva gyönyörködtet vagy mu-

[93] SMT III. ék. 1843. jan. 10. Borbély Lajos értekezése.
[94] Uo. IV. jk. 1838. okt. 13.
[95] PKT II. ék. 223—27. Kis János: Visszaemlékezés Vajda Péterre az 1846. jún. 14-i gyászünnepélyen.
[96] SMT I. jk. 16/a. és 16/b. 1792/93.
[97] Uo. I. jk. 18/a. 1792/93.

latat." A fejezet végén Kölcseynek a játékszínről írt beszédére utal. Ezután az ókori népek játékszíneiről beszél röviden általában, megemlíti, hogy az indusok, perzsák, arabok is „dus drámai litteraturával birnak" és hogy Kína „állandó játék szinnel dicsekszik". Ezután a görög és latin játékszínekről és írókról mondja el röviden, amit fontosnak tart, majd az újkori játékszínek kifejléséről, a misztériumokról ír: „De mihelyt a misteriumokat, istenes dolgokat mások váltak fel a Papság tüstént ki költ ezen vissza élés ellen és keményen tiltá az ily tartalmú játékoknak adatásokat." A következőkben az olasz, majd a spanyol játékszínekről és írókról ír: „Kár, hogy az egykor annyira fénylet Spanyol Dráma Litteratura elhanyagoltatván szinte semmivé lett, mert meg kell vallani h[ogy] sokkal jobb volt az az érzelgő Német és sok ön magokat dicsérő Fra[ncia] daraboknál." Az angol játékszínekről szólva Shakespeare és Ben Jonson nevét említi, a francia játékszín történetét ismertetve Voltaire-ről, Corneille-ről, Racine-ről mint a görög hagyomány folytatóiról beszél, újabbakként említi Hugót és Dumas-t, de ezek szerinte „A Romantikai szellemből vad ki csapongásba estenek." Dicséri a francia vígjátékot, de Molière nevét nem említi, hanem csak Scribe Egy pohár vizét. Ezután a német játékszínről beszél, mondván: „Eleinte ők Játék szinöket a rosz Fra[ncia] darabokból orozták el", de aztán Lessing, Goethe, Schiller révén „mindjárt egyensulyba állottak ők ebben a tárgyban is Europa más nemzeteivel." Végül a magyar játékszínekről ír, megállapítja, hogy nagyon el vagyunk maradva, nálunk hosszú ideig csak a német irodalom alkotásai terjedtek, és sok könyvtárban magyar művek helyett „csak a lelketlen német munkákat találnánk". De ami kevés művünk van, az értékes, állapítja meg. Állandó színházunk ugyan csak néhány van, de a pestire épp most szavazott meg bizonyos pénzösszeget az országgyűlés. Színműíróink közül Kisfaludyt és Vörösmartyt emeli ki, Kovács Pál, Szigligeti és Vahot Imre darabjait említi, Katona Józsefről nem tud még. Színészeinkkel kapcsolatban Vahot Imrének a Regélő „Tárcá"-jában megjelent írására utal.[98]

Más művészetek is érdekelték őket, így még az 1798/99. tanévben az egyik tag „a tántz hasznait fejtegette",[99] 1840-ben pedig Petz Gyula „Az élet ékességei" címmel beszél a különféle művészetekről: „A' költészet isteni erőként fel ragadja az embert égi körébe, kimíveli érzését, fellyül emeli a' földi gondokon, és legnagyobb javai között képes őtet felderíteni, 's ha máskép nem, legalább képzeletében legfőbb boldogságba helyheztetni." „A' költő az, ki érzésünk legelrejtettebb húrait is meg-

[98] DE II. jk. 29/a. 1842. júl. 23. Szabó József székf. ért. Szövege: DE ir. III. 35. sz.

[99] SMT I. jk. 64/b. 1798/99.

pendíti 's ezáltal nemcsak gyönyörködtet, hanem akaratunkra is olly hatással van, hogy képes az egész embert megváltoztatni 's őtet mintegy ujjá, nemesbbé szűlni... De a' költészetnél, mondhatom, nem kevésbbé szivre ható a' zene és hangzása. Ennek, mint ki-ki tudja, olly varázsi ereje van, hogy az emberben annak akaratja nélkül is, az érzéseknek 's gondolatoknak minden nemét képes előteremteni; — majd szomorúságot 's bút gerjeszt bennünk, majd megint úgy tetszik, mintha belőle az élet kellemeinek egész özöne ömledezne, majd megint, mintha enyelgő tréfákat akarna velünk üzni. — Ékességére válik továbbá az életnek a festészet, szobrászat 's különösen az épités mestersége". (Végül az élet ékességei közé sorolja az örömünnepet is, melyen dolgozatát felolvasta.)[100] Hasonló nagyobb lélegzetű értekezések címeit őrzi a pápai és a debreceni jegyzőkönyv is: „Adassék elő a' művészet fogalma, mutattassék ki a' képző, festő és zeneművészet kifejlődése, mi hatással van valami nemzet szokásaira, műveltségére 's viszonyaira? bir-e etekintetben egyik előnnyel a másik felett? s ha igen miért?"[101] — „Határoztassék meg röviden, mi különbség van általánosan a' komoly tudományok, és szép művészet közt; továbbá adassanak elő, mik szorosan véve, a' szép művészet tárgyai, 's ezek közt mi különbség, mi viszony van, melyik szép művészet a' leg fensőbb, 's a' többiek minő renddel következnek utánna; utoljára emlitessék meg, mi hatása van a' szép művészetnek a' szellemi művelődésre?"[102]

Érdekelte őket a történelem, elsősorban a hazai, de találunk elég sok világtörténelmi tárgyú dolgozatcímet is. A *magyar történelemből* a reformkor kezdete után (addig alig írtak történelmi dolgozatot) főként a „régi dicsőség" érdekelte őket, különösen gyakran tértek vissza a Hunyadiakhoz: Sopronban „Hunyadi László halála" — „Mátyás király és Szilágyi közti viszonyok. Védessék meg az első az utóbbi iránt elkövetett igazságtalan és szigorúságáért."[103] — Pesten: „Mátyás király élete." — „Szilágyi Mihály élete." — „Mátyás király választása." — „Hunyadi és Capistrán Nándor fehérvárott." — „Mátyás magányszózata a Prágai Visechradi fogságban." — „A Várnai ütközet leirása." — „Mátyás király s Vitéz az esztergomi érsek."[104] Debrecenben „Adassanak elő hitelesebb

[100] Uo. IV. öm. 5. sz. értekezés.
[101] PKT jk. Pályatételre előterjesztett értekezéscímek közt, 1847. dec. 7-én.
[102] DOE jk. 23. 1843. márc. 4-én tűzik ki, jutalma egy arany.
[103] SMT IV. jk. 1823. okt. 20. és V. jk. 1840/41-ből.
[104] PMO jk. 1839/40-ből. — Uo. — 42. 1842/43-ból. — 51. 1843. okt. 29-én. — 54. 1843. nov. 19-én. — 54. és 118. 1844/45-ben is. — 54. 1843. nov. 19. — Amint látjuk, a soproni és pesti tételeknél nem lehet egész bizonyossággal megállapítani, hogy valóban történelmi dolgozatokat írtak-e ilyen címeken, vagy romantikus szépirodalmi próbálkozásokat. Valószínűnek tartom, hogy mind a kettőt.

kutfők után Mátyás fény s árnyoldalai s a kettő mérlegben tétetvén, emeltessék ki, mellyik bir a másik felett tulnyomósággal, hogy igy kitünjék: nem csalatkoznak e a felőli hitükben."[105] — Debrecenben találjuk a legkomolyabb történelmi tanulmányokat, nagyrészt a későbbi neves történész, Szabó Károly szárnypróbálgatásait. Erdély érdekelte akkor legjobban, amire egy sor értekezésének a címe mutat: „I. Rákóczy György kora."[106] — „Erdélynek Magyarországtóli elszakadása." — „Erdély Barcsai Ákos 's Kemény János fejedelem korában." — „Erdély állapotja az Erdélyi—Lengyel hadmenettől I. Apaffy Mihályig 1657—1661." — Írt a török hódoltság koráról is: „Magyar hon történetei vázlata II. Szolimán korában." — Az erdélyi fejedelmek közül egyébként Bocskay s aztán II. Rákóczi Ferenc szerepel Sopronban és Pesten is. Major Pál „Bocskay vagy Rablánc és Korona" címmel Bocskay nagyságáról értekezik: „A' megszabadúltt hős lobogója alá siettek Erdély 's Hunniának lelkes fiai, 's csak rövid idő alatt az elmefény a' sötét tudatlanságon, vagy a' szent ügy az önkényen vett diadalmát a' szabadság virittó mezején nagy fényel ünnepelheté. 'S igy vérengző tusák utána utálattal zuzatván öszve a' szabad lélek undok rablánczai a' felvilágosodottság jótékonyan áraszthatá az elmefény arany sugarait a' megnyugovó két testvér hazára."[107] Pesten „Botskay élete" címmel tűznek ki egy tételt.[108] Rákócziról még az előző század végén írnak egy dolgozatot Sopronban, amely azonban inkább szépirodalmi jellegű: „Fodor József... Rákotzival tartó ősinek el-vesztése helyén elsőben m[eg] jelent magyarnak gondolatit 's érzéseit adta-elől." S Pesten: „Rákótzy vagy más m[agyar] vitéz életrajza, vagy a kurucok."[109] — Találunk több dolgozatot Mohácsról is, már a század elején Sopronban: „Mohát's mezzeje, vagy festessék le a' Mohátsi veszedelem!", Pápán „II. Lajos uralkodásának hazánkrai befolyása", Pesten „Mohács", „Zápolya János életleírása" és „Buda ostromlása".[110] — Foglalkoztatta őket természetesen a protestantizmus története is (Sopron, Pápa): „A' Reformátio Magyar Országban."[111] — „Fejtessék ki, mi hatással volt a' protestantizmus az emberiségre nézve,

[105] DOE jk. 1847. jan. 16.

[106] DE II. jk. 20/a. 1842. febr. 26. — 20/b. 1842. márc. 2. — 22/b. 1842. máj. 5. — 24/b. 1842. jún. 18. — 15/b. 1842. jan. 9. Valamennyi Szabó Károly székf. értekezése.

[107] SMT II. ék. 1836/37.

[108] PMO jk. 42. 1842/43.

[109] SMT I. jk. 35/b. 1795/96. — PMO jk. 37. 1842/43.

[110] SMT I. jk. 151/b. 1803/4. — PKT jk. 1847. évi pályatételek közt. — PMO jk. 29. 1841. dec. 5. — 54. 1843. nov. 19. — 47. 1842/43-ból.

[111] SMT II. ék. 1837/38-ban Müllner Mátyás, a későbbi soproni tanár és iskolatörténet-író dolgozata. A tételt a IV. jk. szerint 1838. febr. 17-én tűzték ki.

különös tekintettel lévén honunkra."[112] — Debrecenben „Horvát, Tót és Dalmát országoknak Magyar országhozi állása általában különösen a' Protestáns vallásnak és a' magyar nyelvnek ezen tartományokbai bevétele."[113] Régebbi korok kevésbé érdekelték őket, de éppen Debrecenben találunk ősmagyar tárgyú dolgozatot is: „Scythákról, mint őseinkről".[114] — Elsősorban Pápán találunk középkori tárgyú dolgozatokat, közülük ránkmaradt a szabadságharcban hősi halált halt Győrffy Endre két nagyobb tanulmánya is István királyról és Kálmán országlásáról. Mindkettő pályadíjnyertes értekezés volt 1846-ban és 1847-ben. Még fogunk találkozni a bírálatok során a felnőtt bírálók elismerő és elragadtatott megjegyzéseivel. Sajnos nincs itt hely arra, hogy hosszabban időzzünk e két valóban alapos munkának az ismertetésénél, egy-két részletet azért ezekből is bemutatok: „Sz. István egy hazánknak azon uralkodói közől — írja dolgozata bevezetésében —, kiknek kormánya alatt a' nemzetnek mind szellemi mind anyagi élete legfőbb haladást tett. Ő olly rendkivül sokat tett alattvalói boldogitására, hogy midőn Árpádot honalkotó névvel dicsőitjük, tőle a' honmegtartó czimet nehezen lehet megtagadnunk. Azonban ő is csak ember volt, ő sem tudta a' jót a' rosztól mindig megkülönböztetni. Legjobb szándéka — legnemesebb czélja 's leghőbb buzgalmának is lettek olly következményei, a' melylyek a' nemzet életére mai napig is káros befolyással vannak. Sz. István két tárgyra terjeszté különösen figyelmét; a' vallásra t. i.: és a' közigazgatásra. E kettőt szükség tehát nekünk is vizsgálatunk tárgyává tenni." Ezután ismerteti a kereszténység elterjesztésének történetét s elmarasztalja Istvánt, hogy a kereszténységnek terjesztésében erőszakoskodott. „Már uralkodása második évében meghozta azon törvényét, hogy a' ker. vallást bevenni nem akarók jószágaik és szabadságuktól fosztassanak meg. Jószágaiktól, mellyeket vérökkel szereztek 's vérökkel ótalmaztak; 's szabadságuktól, melly nélkül nem ember többé az ember, hanem barommá van lealjasitva! Ezen törvény minden esetre kedvetlenséget szerze még a keresztyénséghez hajlandókban is, hát milly ellenszegülést gerjeszthetett azokban, kik a' pogány szertartásokat, mint nemzetiségök legbiztosabb jeleit egész keleti hévvel bálványozák." A továbbiakban arról ír Győrffy, hogy abban is hibázott István király, hogy nem engedte a görög kereszténység terjesztését, csupán a rómait. „A' görög patriárcha sohasem birt nem is bir — csak a papok házassága miatt is — olly nagy hatással követői irányába, mint a' római pápa... Ezekből kiviláglik, hogy ha István, — a' helyett, hogy a' görög vallásnak ellene

[112] PKT jk. 99. 1842/43-ban a következő tanévre kitűzött pályatétel.
[113] DH jk. 18/a. Boros István elnök székf. ért. 1844. jan. 27-én.
[114] Uo. 21/a. Révész Imre titkár székf. ért. 1844. dec. 7-én.

volt, azt terjesztette volna; igen sokat tett volna nemzete világosulására. De sokkal könnyebben is boldogult volna ennek terjesztésében, mert mint alább meglátjuk a' római vallás terjesztésében a' nagy német befolyás miatt talált a' magyarokban olly erős ellenszegülésre. A' görög vallás uralkodásra jutása esetében, miután a' magyarok soha vakbuzgókká nem levének, akadályozatlanul terjedhetett volna később a' reformatio... Pedig mindenki jól emlékezhetik, hogy Magyar ország szabadságát nem annyira Austria ereje, mint a' pápistaságnak a' protestantismussali belháborui emészték föl." Ezután arról ír, hogy az idegen papokat nagy birtokok ajándékozásával csalogatta István az országba, s nemcsak papokat, barátokat is telepített be, akikről a szerzőnek különösen rossz a véleménye: „De barátok sehol — még leghőbb igyekezetök mellett sem tehetnek annyi jót, mint a' mennyi kárt már csupa létezésök által is előhoznak." Szemügyre veszi a szerzetesek elveit, s különösen a vak engedelmességet mint az állam céljaival ellenkezőt ítéli el. Dolgozata egész szemléletében egyébként a nemzet-állam szempontjai alapján fejti ki mondanivalóját. „Mert a status czélja mindig a' jog eszméjének valósitása. Ha pedig egyes polgárok egyes személyeknek vakon engedelmeskednek, lehetetlen dolog, hogy a' jog helyett önkényt ne tennének uralkodóvá. Hát ha még egy statuson kivüli — sőt gyakran a' státus ellen dolgozó egyén iránt gyakorltatik a vak engedelmesség, — mint ez a' baráti életben van, — mennyi veszélyes hatással van ez a' status jóllétére! — Hisz a' barátok nem azt nézik, mit kiván a státus, de azt, hogy mit parancsol a pápa." A továbbiakban a kereszténységgel együtt megkezdődő külföldi befolyást elemzi. Értekezésének második részében István törvényeivel és alkotmányával, majd hadseregével foglalkozik. Ebben a részben is erősen támadja a katolikus papság befolyását: „Mert István 's később is igen sok fejedelem csak viasz volt a' papok kezében, mit arra hajtottak a' merre nekik tetszett." A papok szerepe már az ország alkotmányának megalkotásánál káros volt, amennyiben maguk számára különös kiváltságokat biztosítottak. De tovább egész történelmünket végigkíséri, írja Győrffy, a papok káros szerepe. „Az Austriához állást a' pápista vallás védelme szine alatt nem a' papok közbenjárására fogadta-e el a' felföld? A' protestantismus ellen, melly képezé az elnyelni akaró Austria ellen az oppositiot, nem minden erejök megfeszitésével dolgozának-e? A' bécsi, linczi, nickelsburgi sat. békék megszegései, a' Leopold alatti protestáns papokon elkövetett üldözések ezt nagyon is bizonyitják. Hogy ettől fogva is a' mai korig mindennap 's a' mint csak lehete, ellene dolgozának a' papok a' státusnak, azt alig szükséges csak emliteni is." István hadseregéről szólva helyesli, hogy külön királyi sereget is állított fel. „Azonban midőn azt megvallom, hogy e most emlitett czélból nagyon hasznos leendhete az állandó ka-

tonaság fölállítása, egyszersmind azt is meg kell vallanom, hogy ugyan annak István céljából fölállítása, hogy t. i. az a' nemzet ellen használtassék, egyike a' legártalmasabb cselekvényeknek, mit ha a' vakbuzgóság nem szült volna, alávalóság szüleményének neveznék." Összefoglalásában megállapítja, „hogy István korának eszméit mindig a' legjobban fogá fel, de azok valósításában vakbuzgósága félrevezette". Végül némi önérzettel állapítja meg, hogy a kérdésnek ilyen szellemű tárgyalásával idáig még nem találkozott: „... ezzel csak azt akarom kifejezni, hogy a' történetirásnak ollyan ágán kezdék munkálkodni, mellyen Magyarország sajátképeni történetirói közől még senki nem munkálkodott. 'S ha aztán igy segitség nélkül a' csábitásokat — a' magyar történetirók Sz. István iránti kiapadhatatlan dicséreteiket nem birtam eléggé szilárd férfiui erővel ostromolni ezen igazság: »minden kezdet nehéz« védelmezni fogja erőtlenségemet."[115]

Másik munkájában Kálmán uralkodását tárgyalja két nagy fejezetben, előbb törvényeiről, majd hadairól írva. Kálmánt mint felvilágosult uralkodót védelmezi a korábbi, szerinte egyházi sugallatú támadásokkal szemben. Törvényei közül először a vallásra vonatkozó törvényeit veszi szemügyre s megállapítja, hogy ezek miatt „a' papok áskálódása után századokon keresztül természet csufjának, bujának, irigynek, gyanakodónak, kegyetlennek, általában emberiség mocskának neveztetett a' historiákban." Különösen elismerően nyilatkozik a boszorkányégetést eltiltó törvényekről. Ezután a koronára és a koronai jövedelmekre vonatkozó törvényeket, a kereskedésre vonatkozó törvényeket, majd a bűntettek akadályozását célzó törvényeket tárgyalja, megkülönböztetve külön személyek és dolgok elleni bűntetteket, az előbbin belül ismét külön szól az emberölésről, az emberi szabadságról és a becsületsértésről. A törvények ismertetése után az igazságszolgáltatás és a törvénykezés módjairól, majd a törvényeknek Kálmán alatti végrehajtásáról szól egy-egy fejezetben. „Most azon reménnyel bucsuzom-el Kálmán törvényeitől, hogy azoknak saját korukbani világosultságáról és üdvösségéről az előitélettől teljesen el nem fogult legalább néhány embert meggyőzhettem." Munkája második részében Kálmán hadakozásait tárgyalja, belháborúi közül az átvonuló keresztes hadakkal folytatott csatáit, majd Álmos elleni hadakozását, mindenütt Kálmán álláspontjáról nézve az eseményeket. „Rosz tulajdonsága az természetünknek, hogy mig egy rosszat eszünkben tartunk, addig száz jóról is tökéletesen megfelejtkezünk. Ezen gyarlóságunk sok embertől elrabolt már minden méltánylatot, egyetlenegy pillanatnyi tévelygésért. De talán még sem számittatott egy embernek is annyira-be helytelen tette, mint

[115] PKT ir. C. 204. Győrffy Endre: „Vizsgálódás Szent István kormánya fölött, itt ott ügyelettel annak következményeire."

Kálmánnak Álmussali bánásmódja. Mert, — hogy Kéza Simont, Küküllőt, Bonfint, Turócit ne emlitsem, kik minden lehető gonoszsággal — leginkább az Álmussali bánásmód miatt — vádolták Kálmánt, — még a' mai kor legjelesebb történetirói is mint Péczeli és Horváth is ugy adják-elő Kálmánnak Álmusra szabott büntetését, mint a' különben igen jeles és fölvilágosodott szellemü fejedelem érdemeinek homályba burkolóját. Enynyi kárhoztató itélet ellenében legyen szabad nekem, igen csekély jelentőségü egyénnek néhány mentő igécskét emelnem Kálmán mellett." Ezután négy pontban részletesen kifejti Kálmán védelmét Álmos és Béla megvakíttatásával kapcsolatban, fő mondanivalója, hogy a kor felfogása szerint kell ítélkeznünk, felhozza Álmos többszöri lázadását, azt, hogy még ennek ellenére sem akarta Álmos halálát, s végül hogy egész haláláig lelkiismeretfurdalást érzett megvakíttatása miatt. Ezután Kálmán külországi hadakozásairól beszél, horvátországi, galíciai, dalmáciai háborúiról.[116] Győrffy értekezésein kívül, amelyeknél azért időztünk hosszabban, mert a legalaposabbak és leginkább egyéni színűek voltak az általam ismert anyagból, találunk még néhány középkori tárgyra utaló címet, így Pápán: „Durazzoi Károly végnapjaibol egy pár szó." — „Hazánknak második Ulászló alatti állapota rajzoltassék le, s adassanak elő azon okok, melyek az akkori viszonyokat előidézték." — „Nagy Lajos kormánya, az abból származott kár és haszonnal együtt tetessék értekezés tárgyává." Pesten is: „Nagy Lajos élete" — „IV. Béla" és Sopronban: „Korona vita. Nagy Lajos utáni kor." Az eseményeket Garay Kontjának szemléletében írja le. A vége így hangzik: „Károly éljen — le a zsarnokokkal!", s nyilván ez az utolsó mondat az egész dolgozat legfontosabb mondanivalója saját koruk számára.[117] A művelődéstörténet a debrecenieket érdekelte legjobban: „Néhány szó honkereső őseinknek műveltségi állapotukról, 's a' miveltségnek az Árpád ház alatti haladásáról." — „A Culturának korszakonkénti álladalma Magyarhonban." — „Nemzetünk miveltségének korszakonkénti álladalma."[118] — Őket foglalkoztatta legtöbbször a jobbágyság helyzete is: „Honunk, különösen a' pórnép állapotjának rövid vázlata Mátyástól a mai időkig."[119] — „Adassék elő mitsoda változásokon ment által időről időre a' jobbágyok állapotja Magyarországban, — mikor mi-

[116] Uo. C. 205. Győrffy Endre: „Értekezés Kálmán uralkodása fölött". A címet 1846. aug. 10-én tűzték ki a következő év történelmi pályatételül (PKT jk.).

[117] PKT jk. 17. 1841. jún. 20. — 1847. dec. 7-én a közgyűlés elé terjesztett értekezéscímek közt. — Uo. — PMO jk. 1839/40. — 42. 1842/43. — SMT III. ék. 1842. Borbély Lajos dolgozata.

[118] DE II. jk. 9/b. 1840/41. Böszörményi Elek székf. ért. — DH jk. 10/a. 1842/43. — Uo. —

[119] DH jk. 10/b. Szilágyi Zsigmond székf. ért. 1843. máj. 20.

csoda törvények hozattak ezt illetőleg, — mik vóltak azon törvények okai és következményei."[120] — Itt írták meg „A magyar polgári szerkezet historiájának vázlatá"-t is, amelyben többek között azt olvashatjuk a magyar történelem összefoglalása során, hogy Mátyás „legerőteljesebb a' magyar királyok közt, bárha néha czéljai' kivitelében zsarnokias volt is... ő mindig a' szegény, elnyomatott népen akart könnyitni." Utána „a' jobbágyság hiába óhajtotta v[oln]a Mátyást és vele az igazságot." Ezután ír a dolgozat szerzője a jobbágyság 1514. évi felkeléséről, elmaraszta lva a győztes urakat.[121] Bővebben foglalkozik a Habsburg uralkodókkal is, akikről semmi jót nem tud mondani, ismerteti ellenben Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György szabadságharcait. Ezután elmondja, hogy Buda visszafoglalása után „jó alkalma volt Leopoldnak a' magyarokat rávenni, h[ogy] *örökösen* adnák-által az ő házának (:de csak férfi ágon:) az uralkodást." Ezt a bizalmat aztán az eperjesi inkvizícióval hálálta meg. „A' politicai nyomás, mint rendesen, most is egyesült a' vallási nyomással, 's a' dolgok' ezen új rendével elégületlenek fegyvert fogtak *II. Rákóczy Ferencz* alatt; de 1711-ben a' *szathmári egyezkedés* sikertelenné tevé igyekezetöket." Kiemeli ezután a leányági örökösödést, Mária Terézia úrbéri rendeletét, mely mérsékelte „az adózó népnek, — a' misera plebs contribuensnek... elnyomatását... Ezen idő óta, mint [me]g fogjuk látni, fokonként igyekezett 's igyekszik a' nemzet ősei' igaztalanságát helyrehozni a' jobbágyokra nézve." Elítélően nyilatkozik II. József németesítő és alkotmányellenes törekvéseiről „a' nélkül h[ogy] kételkednénk ezen fejdelem' czéljainak tisztaságában". Megállapítja, hogy éppen II. József törekvései ébresztették fel a nemzetet s így ült össze az 1791. évi országgyűlés. „De ezen nemesség többé n[em] az 1514ki nemesség volt, [me]ly a' szabadság' színe alatt csak önhatalmát akará biztosítni a' fejedelem ellen, a' nemzet' többi részét p[edi]g, — de a'[me]lyet n[em] is nézett nemzetnek, — annál súlyosabb járom alatt tartá; h[ane]m ezen nemesség, [me]gértve a' kor' kívánatát, igyekezék könnyítni a' szegény adózó nép sorsán." Ezután II. Lipótról elismerőleg szól, Ferenc császárról mint önkényuralkodóról. Említi az új országgyűlések eredményeit, ezekből a jobbágy terhek könnyítését és az örökváltságot tartja legfontosabbnak. „Ez vázlata polgári szerkezetünk' eredetének 's kifejlődésének a' mai napig. Látni lehet innen, h[ogy] szerkezetünk' főhibája volt mindig a nemesség' és papság' túlnyomó hatalma; 's a' nemzet' legnagyobb részének innen eredt elnyomatása; — annál inkább örülhet tehát a' honfi, látván, h[ogy] most, bármint igyekezzék is a' *papság* a' régi jó napokat elenyészni n[em] hagyni, a' hierarchia épen ez által sietteti ön bukását; — a' *nemesség*

[120] DOE jk. 57. 1844. aug. 25. és DH jk. 22/a. 1845. febr. 8.

[121] L. a 83—84. lapon.

p[edi]g átlátva, mit kíván az igazság, az emberiség és a' hon érdeke, 's bírva elég erővel, ezen kívánatnak önzését feláldozni, igyekszik a' népnek n[em] egyszerre, h[ane]m, a' mint kell, fokonként, nagyobb *szabadságot* adni, 's egyszer'smind, mi nélkül a' szabadság helyesen n[em] használható, nagyobb *míveltséget* is."[122] — A történelem körébe vág az egyik sárospataki tétel is a reánk maradt kevés közül. Ezt is Pálkövi tanárelnök tűzte ki: „Készíttessék egy honunk vidékének, városának, várának stb. ismertetése. A táj lakóinak szokása, erkölcse, életmódja, akár történetilegi leírása." Év végén, 1845. júl. 12-én „a' koszorúzott pályaművek megjutalmazásának napja volt". A tájrajzi vagy történeti értekezés díját „Eger városának és várának történeti ismertetése" című munka nyerte, s dicséretet nyert a „Tokaj vára és vidéke"[123] című munka. Találunk hasonló címet még Pesten is: „Trencsén várának leírása."[124]

A *világtörténelmi* kérdéseket tárgyazó dolgozatok közt voltak általános elvi kérdéseket boncolók, főként Sopronban a felvilágosodás korában, a címekből kivehetően a felvilágosodás történetszemléletének visszhangjaként: „Az országok eredete". — „Honnand eredtek a királyok." — „Melly szükséges légyen az Ifjúnak a' Historiák tanulása." — S később is hajlamot mutattak az efféle elmélkedésre: „A' nagy férjfiak holtok után is élnek." — „Tsak a' maradék itélheti meg igazán a' nagy embereket." — „Mi dönti a' Nemzeteket és Országokat az ő elkerülhetetlen végromlásába."[125] — Az előbbit Hrabovszky Dávid, az utóbbit Taubner Károly írta. Pesten aztán éppen Taubner tanárelnöksége idején jelennek meg hasonló címek: „Nem sokaság, hanem lélek 's szabad nép tesz csuda dolgokat." — „Felforgat a' nagy századok érczkeze mindent."[126] Az ókor, a reformáció és a felvilágosodás kora az, amelyeknek a történetével több dolgozat és tanulmány foglalkozott, s mint látni fogjuk, az ókorban is a görög és római köztársasági szabadságjogok, a hazaszeretet, nemzetiség kérdései érdekelték őket, s a reformációban és a felvilágosodásban is nyilván saját koruk előzményeit látták.[127] Ókori tárgyú dolgozataik: „Mi következményei voltak Caesar megöletésének a Római birodalomra nézve." — „Lucius Annaeus Seneca' halála hiteles kútfők után észrevételekkel kísérve." — „Róma és Hellas nyomain — viszonyítva." — „Életrajz Nagy Sándor életéből." — „Töredék C. J. Caesar életéből." — „Karthágó eltörlésé-

[122] DE ir. II. 53. sz. Tóth Dienes székf. ért. 1841. júl. 10.

[123] SIE jk. 278. 1844. nov. 30. és 287. 1845. júl. 12. A díjnyertes Orbán József titoknok.

[124] PMO jk. 51. 1843. okt. 29.

[125] SMT I. jk. 17/a. 1792/93. — 22/b. 1793/94. — 32/a. 1795/96. — III. jk. 1825. dec. 7. — I. ék. 1822-ből. — II. ék. 1831-ből.

[126] PMO jk. 1839/40.

[127] L. még a 90. lapon.

ből nyert é vagy vesztett Róma."[128] A reformációval kapcsolatban: „Erasmusról való Beszéd." — „Vallás történetei a legrégibb időkben." — „A' Reformatio története Rosteck után." — „Kor rajz 1492—1648. Amerika felfedezésétől a' Westphaliai békéig." — A debreceni Egyesület egyik ülésén „Elnök Csengeri Antal Tzschirner »*Catholitismus und Protestantismus aus dem Standpuncte der Politik betrachtet*« czimű hires munkájának kivonatát olvasta fel".[129] — Pápán hasonlóképpen az 1842/43. tanévben következő évi pályatételnek a protestantizmus kérdését tűzték ki, s pár év múlva „Olvastatott Győrffy Endre »Visgálódás a' középkorbani pápista papság felett erény szempontjából« czimű értekezése, birálta Pólya Józsa. A' mű a' társulat becsesbb irományai közt megőriztetni határoztatott, a' mi is az érdem könyvbe iratással egyenlő méltánylatú."[130] A dolgozat ma is megvan a Képzőtársaság iratai közt, s benne ugyanazokat a gondolatokat fejti ki Győrffy, melyekkel később írt, Istvánról szóló tanulmányában is találkoztunk. Helyenként a hitvitázó irodalom hangjára emlékeztet, így például a befejezésében: „Nem akarom még jobban feltárni a' setét fátyolt a' papság' még sötétebb lelke előtt; nem akarom a' papság által okozott középkori szellemi hátramaradást részenkint ujra fejtegetni, nem akarom ennek okait még világosabbakká tenni, nem! maradjanak a' gaz gyilkolók' kebleikben, 's mind az a' lelkiismeret, mellyet hajdan és az ujabb időben elfojtottak a' bűn' megbocsátása által a' köznép' szivében, nehezedjék bűnök' sulyaul kebleikre 's minden szörnyek' formájában marczangolja mindig ujra kinövő sziveiket örökké!"[131] Végül a felvilágosodás koráról Sopronban és Debrecenben találunk dolgozatot. Pecz Vilmos írja a negyvenes évek elején „Tizenhatodik Lajos kivégeztetése" című értekezését, amelyben meg nem nevezett forrás után mondja el az eseményt, s azzal fejezi be, hogy amikor a bakó a király fejét felmutatta a népnek: „Repültek a' süvegek és kalapok a' levegőbe, harsogó felkiáltásokkal: »Éljen a' nemzet! Éljen a' köztársaság!!«"[132] Debrecenben pedig székfoglaló értekezés „A franczia forradalom rövid vázlata", mely

[128] DH jk. 1845. aug. 2. Pályatétel, négy munka érkezett rá. — 21/b. 1844/45-ből Révész Imre titoknok székf. értekezése. — 16/a. 1843/44. — PKT jk. 15. 1841. jún. 9. — 17. 1841. jún. 20. — SMT II. ék. 1836. Ihász Rudolf és Bartholomeides László dolgozta ki ezt a tételt.

[129] SMT II. jk. 137. 1811/12. — DE II. jk. 17/b. 1842. jan. 29. — 26/a. 1842. júl. 2. (az utóbbi kettő Tóth Dienes székf. értekezése.) — 26/a. 1842. júl. 9. Erdélyi Sándor székf. értekezése. — I. jk. 75. 1841. jan. 16. —

[130] PKT jk. 211. 1847.

[131] PKT ir. C. 201. 1845. máj. 25—28-án.

[132] SMT III. ék. 1839-ből.

elsősorban a forradalom erőszakos tetteit tárgyalja, elítélve a kivégzéseket, de helyeselve a polgárosodás célkitűzését.[133]

Nemcsak a történelem, a *jogtudományi* kérdések tárgyalásában is a debreceni joghallgatók jártak elöl: „A pozsonyi delegatum judiciumról." — Mignet után franciából fordított munka: „Az ember és polgár jogai kinyilatkoztatása." — „Esküdtszékekről." „Az alkotmányos Status-jog történeti vázlata." — „A zsidók emancipációja." — „A régi nemzet polgári alkotmányának vázlata." — „Rövid elmefuttatás a házasság felett." — „Lelkészeink' jólléte 's tekintélye eszközlése a' Status' befolyása és az egyház' jogai veszélyeztetése nélkül."[134]

Ugyancsak a debreceniek mutattak jó példát a *természettudományok* iránti érdeklődésre is: „Az Electricitás' tüneményeiről." — „Asztronómia' rövid vázlata." — „A' természettan hasznáról 's történetéről." — „Vélemény a színekről." — „Hangokról." — „Rövid nézletek a ruganyosság (electricitas) forrásairól." — Másutt ilyeneket nem találtam, de a természet iránti érdeklődést mutatja már 1797-ben a következő tétel Sopronban: „Megbizonyitása annak: hogy a' természetnek esmérete sok balvélekedésektől megmentsen."[135]

A felvilágosodás hatására Sopronban nagyon sok *filozofáló* dolgozatot írtak az első két évtizedben: „Van é az embernek szabad akaratja?" — „Élni jobb-e vagy nem." — Ezt többen is kidolgozzák: „Sikos István ugyan arra, mellyben megmutatta, hogy jobb soha napfényt nem látni." — „Az igazság nyomozása mellett lehet-é és mennyire lehet az Auctoritást követni?"[136] — „A' régi vagy a' mostani újjabb Tudósoknak a' Tudományjaikat tanátsosbb-é követni?" („Húbert Pál az első kérdésre felelvén, azt mutatta meg, hogy a' mostani ujjabb Tudós és Bölts Férjfiaknak Tudományaikat tanátsosbb légyen követni, mint a régiekét. Cserty Ferentz úgyan azon tárgy felett elmélkedett, azonn külömbséggel, hogy ez, a' Régieket, 's azoknak Tudománnyaikat magasztalta légyen." — „Őry Társ" szintén „a' mostani Tudósokat követi.") — „Miben áll az embernek igaz

[133] DE II. jk. 17/a. 1842. jan. 22. és DE ir. III. 54. sz. Somogyi József értekezése.

[134] DE I. jk. 82. 1841. febr. 27. Szilágyi István értekezése. — 88. 1841. jún. 12., a következő gyűlésen (jk. 96) bírálják: „Köz-örömmel és dicsérettel elfogadtatott", szerző Tóth Dénes. — II. jk. 8/b. Csengery Antal értekezése. — 15/a. 1841. dec. 11. Tóth Dénes székf. értekezése. — 20/a. 1842. febr. 26. Tóth Dénes értekezése. Steinacker után németből. — 22/a. 1842. ápr. 30. Tóth Dénes székf. ért. — DH. jk. 19/a. 1843/44. — 21/a. 1844/45.

[135] DE II. jk. 18/a. 1842. febr. 5. „Koszorús tag" értekezése. — 31/b. 1842. aug. 6. Asztalos István székf. ért. — DH jk. 8/a. 1842/43. — 11/a. — 11/b. — 12/a. — SMT I. jk. 49/b.

[136] SMT I. jk. 17/a. 1792/93. és III. jk. 1825. ápr. 23-án is. — 47/a. 1797/98. — 64/b. 1798/99.

szabadsága?"[137] — Erre a kérdésre válaszol közvetlenül a szabadságharc előtt a soproni társaság egyik főúri tagja, gróf Stainlein Otto is az Életképek által megdicsért értekezésében: „Csak az igazság avatottja lehet valódilag szabad." — „Vannak szavak; mellyeknek hallatára olly sokféle érzések támadnak az ember kebelében — mondotta az ifjú értekező —, hogy azokból kibontakozni alig lehetséges, szavak, mellyek varázserővel vonzanak minket magokhoz, s olly lelkesedést öntenek belénk, hogy a bennök foglalt eszmék valósitásáért a legnagyobb bajok eltűrésére is elég erőt érzünk. És ezen szavak közé tartozik ez is: »Szabadság«. Mindenki, akinek kebelében a természet szava még nincsen egészen elnyomva, aki még fogékony valamelly nagyszerű benyomásra, önnönmagán tapasztalhatja, mikép járja át villámként egész valónkat ezen gondolat: »Szabadságra vagyunk teremtve« ... A szabadságért pedig jutalom és dicsőség nélkül küzdeni, érte a családi élet boldogságát, a polgári viszonyok kellemeit, egész létének nyugalmát feláldozni, sőt megvetést eltűrni, mind olly tények, mellyekre csak az ügy szentségének élénk érzete képes birni az emberi szivet. És ezen lelki nagyságra emelkedtek egyes emberek, emelkedtek egész népek ... Törekedj az igazság után és szabad leendesz" — állítja fel bizonyítandó tételét, s ezután fejtegeti ennek igaz voltát, mind az egyén, mind a közösség szabadságára vonatkozóan: „A lelki szabadság ugyanis ... nem más, mint azon állapot, mellyben lelki tehetségeink használatában és czélunk elérésében semmi által sem akadályoztatunk. Ennek pedig leginkább a balvélemények és előitéletek, mellyek az emberi elme legfőbb tehetségeit, az itélő és az akaró erőt tompitják, vetnek gátot. Nézzünk csak szét! Hány embert látunk, kik maguk elhatározásánál nem a józan ész parancsára hallgatnak, hanem öröklött előitéletek és balvélemények által hagyják magokat vezettetni, kik, ingadozván két vélemény között, vagy a pillanat és körülmény által indittatnak e vagy ama szándékra, ítéletre, vagy tettre, vagy csak a nagy közösség akaratját és véleményét követik és ennek hódolnak, szóval, akik a tudatlanság rabigája alatt nyögnek. S ollyan embereknek lehet-e lelki szabadságot tulajdonítani? Bizonyára nem!" Értekezését ezzel fejezi be: „Az igazság megösmerése tehát, T.[isztelt] H.[allgatóság] legyen minden embernek fő feladata, ezt tartsa szent kötelességének s azért kövesse a fennséges példákat, mellyeket a történet neki mutat, hogy magát és embertársait lelki és polgári szabadságba helyheztesse ... Fel tehát mindenki! akinek szivén a haza és emberiség jóléte fekszik, fel az igazság megismerésére! Minden gondolatainknak, minden cselekedetünknek csak ezen magasztos mondat szolgáljon iránytűül: »Az igazság megszabadit bennünket!«"[138] — „Mi végre

[137] Uo. I. jk. 71/a. 1799/1800. és 73/a. — 168/a. 1804/5.

[138] Uo. IV. öm. 1847.

élünk mi itt e földön?" — kérdezi egy másik soproni diák a húszas években, — „Miben áll a böltseség?" — teszi fel másik is a kérdést, és a harmadik „Az emberi megelégedetlenség"-ről értekezik.[139] Megjelenik a húszas években az idealista ismeretelmélet vitatása is: „Esmérhetjük-e mi a' dolgokat magokban, vagy tsak reánk nézve?" — És a determinizmus: „Semmi sincs ok nélkül." — Van egy ilyen örömünnepi értekezés is: „A világ könnyebben ellehet nálunk nélkül, mint mi a világ nélkül", s méginkább a realizmus gondolataira épül Taubner Károly értekezése: „Jobban kell-e az embereket, mint a' könyveket tanulni?"[140] — Értekezésében ugyanis bővebben kifejti, hogy az ember megismerésére kell inkább törekednünk, először „mivel az ember minden tanulás leg méltóbb tárgya", másodszor „mivel az emberek tanulása valami Reále, a' könyveké tsak Ideále". Van néhány filozófiai dolgozat Debrecenben is, köztük egy fordítás: „Töredékek Herder illy című munkájából: Eszmék az emberiség történeteinek philosophiájához." — „Philosophiai értekezés". — „Philosophiai töredékek".[141]

Teológiai kérdés is előfordult dolgozataik közt, de az iskolák egyházi jellegéhez viszonyítva feltűnően kevés: „Mikor kell az igazságért el halgatni és miért erednek a Vallásbol olly sok ellenkezések?" — kérdezik a felvilágosodás kori soproni diákok. „Melly okok bizonyítják legerőssebben az Isten' lételét." — „A' Lélek' halhatatlanságát támogató okok' felkeresése." — „Minden Religionak vallástétele." Mindössze ennyi tétel van e kérdésről a XVIII. században. A XIX. században legelőször Halasy Mihály tanáruk, ítélő társ fordítása ilyen tárgyú: „A' Vallásról való elmélkedések. Örömmel halgattuk — írják — ki kérvén magunknak, hogy ki-adandó Próba munkáink sengéi' közé be iktathassuk."[142] — A jegyzőkönyv szerint „gyönyörű magyarságú fordítás", Gellert munkájának az átültetése magyarra. Később is írtak vallási tárgyú dolgozatokat Sopronban, de különösebben érdekes, említésre méltó nincs köztük, Pápán mindössze két ilyen címet találtam, a többi társaságban egyet sem: „A' keresztyén vallásnak a' többi vallásokból való lépcsőnkénti kifejlődése adassék elő észtani szempontból." — „A vallási műveltség szükségességéről

[139] Uo. I. ék. Pongrácz Ferenc értekezése. — Uo. 1823. Hrabovszky Dávid értekezése. — Uo. 1822. Bors János értekezése.

[140] SMT III. jk. 1825. okt. 29-én tűzik ki, s kidolgozza Kis János; munkája 1826-ból: II. ék. 10. — III. jk. 1826. nov. 11-én tűzik ki, s Ritter Sándor mondja el az 1827. évi örömünnepen (II. öm.) — II. öm. 1829-ből Horváth József értekezése. — II. ék. 1830-ból.

[141] DE II. jk. 21/a. 1842. ápr. 16. Tóth Dénes munkája. — DH jk. 9/a. 1842/43. — 18/b. 1844. febr. 24. Bulyovszky Gyula értekezése.

[142] SMT I. jk. 22/b. 1793/94. — 44/a. 1797/98. — 48/b. — 50/b. 1798. máj. 12. — 147/b. 1803. dec. 10.

értekezés."[143] — Kizárólag teológiai tárgyú dolgozatcímeket találunk viszont a váci kispapok jegyzőkönyvében, s ilyeneket említ a pesti kispapok történetírója is: „A vallási üldözésekről." — „A Religio." — „A tavasz remek műveiről következtetés az Istenségre."[144] Ezek talán eredeti fogalmazványok voltak, munkáik többségénél azonban feltünteti a jegyzőkönyv, hogy csupán fordításokat készítettek: „Vallási érzés, és ragaszkodás." (A Der Katholikból.) — „Az atya egy szülött fia okszerű viszonyáról a teremtés iránt." (Ugyanonnan.) — „Az Egyház mint minden jónak kutfeje az álladalomra nézve." (A Sionból.) — „Az ember különös malaszt által az Istenhez hasonló állapotba helyheztetett." (A Kath. Kirchenzeitungból.)[145] És idézhetnénk így tovább a váci kispapok jegyzőkönyvéből. A pesti kispapok eredeti munkái közt említi Séda „A háládatosságról", „A bölcsészet és hittudomány viszonyáról", „A gyónásról", „Az eredeti bűnről" írt értekezéseket. A társaság egyik vezető tagja, Csajághy Sándor lefordította Chateaubriand „Hétszentségről" szóló elmélkedéseit.[146]

A *pedagógia* kérdései az első évtizedek soproni diákjait foglalkoztatták a legerősebben: „Mibe jobbitathatnék a'M[agya]r ifjuság nevelése." — „A' természet vagy a' nevelés teszi é az embert emberré?" — „Melly ártalmas akármelly hivatalban-is az oskolából való ideje koránn ki-maradni." — „Mi légyen az oka, hogy némelly ifjak[na]k nincsen kedvek a' tudományokhoz és hogy lehetne ezen rosszat m[eg] orvosolni." — „Menynyire káros vagy hasznos az oskolákból való ki-szabadulásnak siettetése vagy késleltetése?" — „A nevelésbéli testigyakorlások hasznai." — „Hasznos-e vagy káros a' szép Nemmel való társalkodás az Ifjunak." — „Mit szükségesebb inkább az embernek tehetségei közül ki-mívelni: elméjét-e; — akaratját-e; vagy pedig külső testi adományait?" „Lehet-e javaslani az iffjunak a' szép nemmel való társalkodást- és miért?" — Erről többen írnak, köztük „Cserty eggy atyának fiához a' második tárgyról írt Levelét, 's a' fiunak arra tett feleletét olvasván azt állitotta, hogy nem tsak tanátsos; hanem igen is szükséges az iffjunak a' szép nemmel való társalkodás."[147] „A' gyalázat vagy a' szép szó serkenti-e inkább az iffjat a' munkásságra?" — Később is írnak még néhány ilyen dolgozatot, s találunk egyet-egyet a többi társaságnál is: „Elmebéli tehetségeinek kifejtésére a' Magány alkalmatosabb é a' társaságos életnél?" — „Miként lehet valaki legkönyebben szónok?" — „Az ember kíván tanulni" (két részre oszlik ez

[143] PKT jk. 1847-ben a kijelölendő pályatételek között és uo. 17. 1841. jún. 20.
[144] VÖE jk. 10/a. 1846. máj. 3. — 11/a. 1846. máj. 24. — 12/a. 1846. jún. 16.
[145] Uo. 3/a. 1845. dec. 2. — 4/a. 1845. dec. 21. — Uo. — Uo.
[146] Séda, 74—75.
[147] SMT I. jk. 23/a. 1793/94. — 27/b. 1794/95. — 33/a. 1795/96. — 36/b. — 39/a. 1796/97. — 41/b. — 45/b. 1797/98. — 67/b. 1799/1800. — 93/a. 1800/1.

az értekezés, az első ok: „Mert természeti ösztönnél fogva vitetik a' dolgok esméretére", a második: „Mivel a' tudásnak kivánsága ékességére van"). — „Minő öröme lehet egy koros Atyának hálás gyermekében." — „A tanétó örömei." — „Az ifjúság megromlásának okai." — „A'ki ifjúságában nem tanul, vénségében megsiratja." — „Mért ajánltató az ifjuságnak az utazás."[148] — „A házi nevelés akadályairól." — „Valami a népnevelésről."[149] — Nagyobb tételként kitűzik ezt a fontos kérdést Pápán is 1847-ben: „Mutattassék ki a' népnevelés szükségessége hazánkban, adattassanak elő a' népnevelést akadályozó körülmények, 's végül fejtessék ki, mint lehetne a' népnevelés ügyén a' lehető legczélszerűbben segíteni."[150] — Sajnos egyik sem maradt meg. Megtalálható ellenben a pápai érdemkönyvben Kerkapoly Károly díjnyertes értekezése: „Az ifjuság feladatáról korunkban."[151] Visszatekintve a múltra, írja: „Második Jósef intézményei ellenhatás nélkül nem maradtak, s im azóta óriási léptekkel halad e nemzet, felküzdendő magát más művelt népek sorába. Századok sebeit látjuk pár évtized alatt behegedve; elismerte már e nemzet, hogy neki anya nyelvét, nemzetiségének — melly nélkül önálló nemzet lenni megszünt — e leghatalmasabb támaszát müvelnie kell. S ez igazság elismerése megtermé gyümölcsét; a' tiszta, simitatlan, törvényes jogaiból kiszoritott, de erőteljes nyelv, jogaiba vissza helyeztetett, megtisztitatott, 's folyvást simitatik. Nem kisebb a' haladás, mit a' nemzeti felébredés alkotmányilag eszközölt: századok óta szolgaságban fetrengett miliók könnyei letöröltettek, 's mind inkább közeledünk a' naphoz, mellyben emberi jogaikba lépendnek; a' buta tudatlanság, ez a' minden haladás gyilkosa naponkint gyengitetik, 's bizalommal nézünk a' jövő elé, mellyben a' népnevelés nagy és szent célja létesülend, nem részletekben, de általánosan." Mik a feladatai ilyen korban az ifjaknak, teszi fel a kérdést. „Szorgalom és munka tehát, 's nem kártya, nem tivornyázás 's dorbézolás az, mit korunk az ifjuságtól olly méltán követel, 's valóban nem tudni, vallyon megvetéssel, vagy szánakozással tekintsünk e az ifjakra, kik a' lelket és testet elölő kártya asztaloknál töltik éjeiket és napjaikat, elpazarolva az időt, mit magok kimivelésére kell vala forditaniok." A továbbiakban zengzetes körmondatokban azokról az ifjakról beszél, „kik a kor szavát megértve haladnak a pállyán, mellyet honszeretet 's becsületesség jelöl ki". „Lehe-

[148] Uo. 97/a. — II. jk. 259. 1817/18. — 1828. okt. 18. — II. öm. 1829-ből Szarka Lajos értekezése. — Uo. Kiss József értekezése. — Uo. Szalay Sándor értekezése. — IV. jk. 1835. nov. 21. — PMO jk. 1839/40. — Uo.

[149] DH jk. 9/a. 1842/43. — DE I. jk. 88—89. 1841. jún. 19. Szabó Mihály székf. ért.

[150] PKT jk. 1847. dec. 7.

[151] A PKT jk.-ben is (49. 1842. febr. 20-án): „Kerkapoly Károl értekezést olvasott, az ifjuság honunkbani feladatáról."

tetlen, hogy egy boldog megelégedés ne szállja meg keblünket, valahányszor rágondolunk, hogy ott, ahol az ifjak alig nehány év előtt elégnek tarták avult latin codexeiken keresztül nyomorogni: ma több száz kötetekből álló könyvtárak állanak, a' honi irodalom jelesb termékei, 's nem hevernek, de szomjan siet az ifjuság nagy része az ismeretek e forrásához, ismereteit bővitendő, majd a' szerzetteket életbe hozandó egyesül, surlódásba hozza az eszméket, fejti az egyéni erőt, 's készül a' reá várakozó szép pályára."[152] Itt kell még megemlítenem egy sárospataki értekezést is: „A' társalmaknak befolyása a' nemzetiségre, különösen, millyen legyen a' női társalkodás, hogy a' szép nem nyelvünk szeretetére vonassék, a' szép ízlés honosúljon."[153] Ez azt mutatja, hogy már a nőnevelés kérdései is izgatták az ifjúságot.

A pedagógiai tárgyú értekezésekhez kapcsolódnak az *erkölcsi* kérdéseket boncolgató kisebb dolgozatok, amelyeket Sopronban és Pesten találunk nagy számmal. Ezeknek a többsége valóban egyszerű iskolai fogalmazvány, legtöbbször időtől, helytől elvonatkoztatva vetnek fel egy-egy „általános emberi" kérdést, mint „Könnyebb é a' szerentsét, vagy szerentsétlenséget el-viselni." — „Ha a' tsekély vétkeket könnyebb é jobbétani, vagy a' tzégéresseket." — „Miért utálják meg a' társaságokba a' kevély embert." — „Miért kárhoztatnak mind azok, akik magoknak igyekeznek élni." — „Melly hasznos a' magánál derékjebb emberekkel való társalkodás." — „Melly hasznos a reménység." — „Mikép kell a' szenvedőket vigasztalni?" — „Miért nem szerentsések sok szép tulajdonságú Férfiak?" — „Nem mind arany a'mi fénylik." — „Velünk születik-e az akarat." stb. — Előfordul a századforduló kapcsán ilyen kérdés időhöz kötötten is: „A' Morálitás nyert-e vagy vesztett e' végére kanyarodott századnak Geniusszával?" — Az új században is hasonló dolgozatok sora következik, csak néhányat lássunk mutatóban: „A' fösvény-é, vagy a' tékozló boldogtalanabb, az az, mellyik nagyobb vétek, a' fösvénység-é vagy a' pazérlás?"[154] — „A dologtalanság mind az emberi természettel, mind pedig önnön szerentsénkkel is ellenkezik." — „Senkit meg ne vess, de jól meg vizsgáld, kit válassz Barátodnak, avagy a' Barát' választásban mitsoda szemességgel kelletik az embernek lenni?" — „A' természeti indulat' meg zabolázása főbb ékességei közzé számláltatik az Ifjunak." — „Az egyenes szivüség' betséről." — „Elegendő ösztönt nyujthat é a' jóra a' jó példa." — „Melly ártalmas következései légyenek a' vak-merőségnek." — „A hű baráti szeretetet mi szerzi?" — „Melly hasznos a' másokkal való versent

[152] PKT I. ék. 152.
[153] SIE jk. 278. 1844. nov. 30.
[154] SMT I. jk. 20/b. 1792/93. — 22/a. 1793/94. — 23/a. — 27/a. 1794/95. — 34/b. 1795/96. — 39/b. 1796/97. — 41/b. — 45/b. 1797/98. — 61/a. 1798/99. — 71/a. 1799/800. — 73/b. — Uo. —

futás." — „Az irigységről." — „A barátságról."[155] — „A szabadság édessége." — „Micsoda okai vannak az ifjúságban kötött barátság tartósságának." — „Ne sokaknak, hanem a' Jóknak kívánj tetszeni." — „Az egyesség gyümölcsei." — „A' nemes lélek a' jót félben nem hagyja." — „A' szerencse csak azt veszi el, a'mit adott." — „Az igazság nem fél a' napfénytől."[156] — „Mely sokat nyer a' rény a' hivataloknak pontos végbevitele által." — „Az embert nem külsejéről, hanem belsejéről kell megítélni." — „Nem nagyét a' nagy eredet, ha hozzá nem tehetsz." — „Mi az ember kötelessége." (Több lapon keresztül három pontban tárgyalja: 1. hogy a világi javakkal okosan éljek. 2. Hogy igazságosan bánjak felebarátaimmal. 3. Hogy mind testi, mind lelki tehetségeimet a legnagyobb szorgalommal tökéletesítsem.) — „Mellyek a Valódi Nagyság fő Caracter vonásai." — „Nemes tettek halhatatlanéttyák az embert."[157] Természetesen ezekben az elmélkedésekben is mindig vissza-visszatérnek a kor fő mondanivalójára, a haladásra, így ebben az utolsóban: „Haladjunk igy serény léptekkel a' korpállyán, a' lelkesedés légyen rugónk, támaszunk tökély futásunk legfőbb iránya. Haladjunk az idő lelkével, a' mellytől a' ki visszamarad, nem tsak előbbre nem, de inkább hátra felé megy." Végül Berzsenyit idézi: „A derék nem fél az idők mohától." Hasonló kis dolgozatok Pesten vannak még szép számmal, és Debrecenben is találtam három ide sorolható címet: „Ne ítélj a külsőről." — „Amit a barátság szerez, elrontja az egyenetlenség." — „Dicsvágyást mérsékelni kell."[158] — „Az időt jól kell használni." — „Az igazi nemességet csak az erény adhatja." — „A gazdagság meg nem vetetendő, mivel annak sokat köszönhetünk." — „Az igaz barát a legjobb kincs." — „Nincs senki is olly gazdag, ki másra ne szorulna." — „A kincs nem valódi szerencse." — „A derék nem fél az idők mohától." — „Ez az élet nem a legfőbb jó." — „A nemes sziv jutalmát önmagában leli." — „Nagyobb ékesség a' nemes erkölcs, mint a' nemes származás." — „Ha magad veszedelembe vagy, ne ejcs mást is abba." — „A' mit változtatni nem lehet, azt tűrjük béketűréssel."[159] — „A közjó elébe teendő a magánjónak." — „Az igaz férfi nem fél." — „A valódi nemesség az erényben helyeztetik." — „A fösvénység legnagyobb bűn." — „Ezen élet nem a

[155] Uo. 106/a. 1801/2. — 79/a. 1800. márc. 22. — 90/b. 1801. jan. 10. — 99/b. 1801. máj. 31. — 117/b. 1801/2. — 119/b. — 125/b. 1802/3. Döbrentei tűzi ki. — 141/a. 1803/4. — 178/a. 1806. jún. 30. — Uo.

[156] Uo. II. jk. 71. 1808/9. — 279. 1817/18. — III. jk. 1820. nov. 11. — I. öm. 1823-ból. — Uo. 1826-ból. — Uo. — Uo. 1827-ből.

[157] Uo. III. jk. 1828. okt. 18. Taubner Károly dolgozata. — II. öm. 1828-ból. — Uo. 1830-ból. — III. öm. 1835-ből. — II. ék. 1835-ből. — III. öm. 1840. máj. 30-án, a félszázados örömünnepen Erdős Márton dolgozata.

[158] PMO jk. 1839/40.

[159] Uo. 1840/41-ben írt dolgozatok.

legnagyobb kincs." — „A közjó nem mindég elébe teendő a magányjónak."[160] — „Munkásság és szorgalom mindent legyőz."[161] — „Miben áll az igazi emberi boldogság, s miképp lehet arra eljutni." — „A ruha hatalmáról." — „A dicsvágyról."[162]

Sok dolgozatot írtak, különösen Sopronban, az első évtizedekben a *tudományokról* általában, azok fontosságáról, jelentőségéről a nemzetre nézve, rámutatva e téren való lemaradásunkra, s ennek az okaira: „Miért mentek olly kevésre a' Magyarok a' Tudományokba." — „Miért betsültetnek mái időben olly kevésre sokaktól tanult embereink." — „A' Tudományok haszna." — „Mennyiben mozdítják elől a' Tudományok a' Haza' javát?" — „Melly béfolyása légyen a' Tudományoknak a' nemzet boldogságába?" — „A' Tudományoknak Magyar Országban való folyamatjáról." — „A Tudósok sokat használhatnak és árthatnak a' hazának."[163] — A századfordulón egész örömünnepi műsort szenteltek a tudományoknak: „Cserty Ferentz béköszönt, 's arról fog szóllani, hogy a' diszesbb Tudományok' szives művelése nem kevésbbé neveli valamelly Nemzet' ditsőségét, mint a' bajnoki tettek. Eöry András azt fogja mutogatni, hogy az Ország' szerentsés vagy bóldog állapotja a' Tudományok' virágzásánn fundáltatik. Szólár Balázs a' pallérozatlan és a' tudatlan Nemzet' képét festegetvén a' Tudományokat ajánlja versekben. Barla Mihály erről fog mondani: az igaz Haza fiuság legszentebb kötelesség."[164] — „Mennyire függ valamelly ország Boldogsága a tudományok virágzásától?" — kérdezik még a tízes években is és: „Mi az oka, hogy a' Magyar a' tudományokba, a' szép mesterségekbe, és a' kereskedésbe majd nem az utolsó!" — Felvetik a kérdést: „Melly szükséges, hogy a' tudósok valamelly mesterséget tanúljanak." — „El-élhet é az ember egyedül a' tudományja után." — „Mitsoda bé folyása vagyon a' tudományoknak az erköltsre." — „Meg érdemlik é a' tudományok, hogy értek egészségünket feláldozzuk?" — „Mi nagy bé-folyása vagyon a' szabad Tudományoknak az életre?" — „Mennyire terjedhet ki az ember elméjének határa?"[165] — „A' Szerelem a' Tudományokkal öszve nem fér." — „Lehet a magyar vitéz is, tanult is." — „Az ész m[eg]-

[160] Uo. 1841/42-ből.
[161] Uo. 37. 1842/43-ban írt dolgozat.
[162] DOE jk. 1846. jan. 14. — DH jk. 23/b. 1844/45-ből; fordítás, „satiric értekezés". — 24/a. 1845. jún. 28.
[163] SMT I. jk. 22/a., b. 1793/94. — 1794. júl. 13-i örömünnepen Fabritzius Endre előadása. — 41/b. 1796/97. — 63/a. 1798/99. — 69/a. 1799/1800. — 75/b. Fichtner Keresztély dolgozata szerint csak használhatnak. Uo. 76/b.
[164] Uo. 81/a. 1800. máj. 24-én.
[165] Uo. II. jk. 154. 1812/13. — 172. 1813/14. — I. jk. 49/b. 1797/98. — 113/a. 1801/2. — 158/a. 1803/4. — 171/a. 1804/5. — II. jk. 57. 1807/8. — 176. 1813/14.

győzi az erőt." — „Kit lehet igazán böltsnek mondani." — „Még akár hány böltsek voltak is a' világon, tsak sokat tudtak, de nem mindent." — „Tudomány teszi az életet igazán kellemetessé." — Találunk három ilyen tételt Pesten is: „Minden foglalatosságok között legkellemesebb a' tudományokkali foglalkozás." — „Minden nagy és szép, mellyet az ó világ, 's e jelenkor művei közt találsz, a' tudományok gyönyörű gyümölcse." — „Rövid elmélkedés a tudományokról." — Debrecenben is van egy: „Azon eszközökről, mellyek az ifjút tudományossá, 's íróvá képezhetik."[166]

Lehetne még idéznünk az értekezésekből, főleg a bőséges soproni anyagban található sok közlésre érdemes részlet. Bővíthetnénk a dolgozatcímek egyes csoportjait is, de már csak kevésbé érdekes, vagy az ittenieket variáló címekkel szolgálhatnának az ismert kéziratok. Ebben az összefoglaló tanulmányban elegendő is ennyi adat, hiszen a bemutatott címek és idézetek elég bizonyítékot szolgáltatnak arra vonatkozóan, amit a társaságok művelődésvágyáról, a korral való lépéstartásáról hangsúlyoztunk.

[166] Uo. II. jk. 277. 1817/18. Ugyanez 1824-ben az I. ék.-ben Kis János dolgozata. — III. jk. 1820. nov. 8. — Uo. 1826. szept. 23. — Uo. 1825. máj. 7. — IV. jk. 1832. febr. 18. — III. öm. 1836. Hering János értekezése. — PMO jk. 23. 1840/41. — Uo. 1841/42-ből. — Uo. — DE I. jk. 80. 1841. febr. 6. Kovács József székf. ért.

KÖLTŐI ÉS SZÉPPRÓZAI PRÓBÁLKOZÁSOK

A társaságok első korszakából, a *XVIII. század végéről* kevés költői kísérletüket ismerjük. A kinyomtatott zsebkönyvek versein kívül csak verscímeket találunk a soproni jegyzőkönyvben. Leggazdagabb a nagyenyedi *Próba* versanyaga (51 vers, 4 próza), a soproni *Próbamunkák*ban csak 21 verset találunk a századforduló előttről (ebből is hat 1795 után keltezett), a *Pesti Magyar Társaság zsebkönyvé*ben mindössze 12 vers van. Többségükben propozíciós versek ezek, elmélkedések, természetleírások, amilyeneket minden iskolában bőven írattak a tanulókkal.[1] Ilyeneket tűztek ki maguknak feladatképpen a társaságok gyűlésein is. A *Próbamunkák*ban közölt legrégibb versek címe: „A' Böltseség, A' Tsillag, Egy Hajós' éneke, Egy tavaszi Estve, Az Éj és a' Nap, Az Érzés, Egy Sir-ásó' éneke, A' Pénz, A' Költő' vigasztalása, A' Költés' mestersége, Őszi gondolatok, Az Öregség, Egy esztendő' utolsó éjjele, A' viszhang." Az utolsó Lakos József verse, de bizonyára többen elkészítették a visszhang verses leírását. Idézzünk ebből egy részletet, márcsak jellemző versformája és a görög-római mitológiát felhasználó képei miatt is, ami szintén megfelel a kor költői divatjának:

Ott, a' hol a' kikeletnek
Bájoló kellemei
Meg nem változva nevetnek
Mindég, 's a' hely' berkei
Illatozó virágokkal
Zöldellő tzédrus ágakkal
Mosolyognak szüntelen;

Hol lágy pá'sit szőtte zöldre
Az ernyős fák' aljait,
'S gyengén hajtotta a' földre
Flóra gyöngy virágjait:
A' szépség' e'tájékának
Helyét választá magának
Apolló ő Felsége.[2]

[1] Vö. *Vargha Balázs:* A »zöld codex« (Csokonai költői fejlődésének első szakaszáról.) ItK 1953. 111—62. „A verses feladatoknak két jellegzetes témájuk volt: a leírás és a moralizálás." „Ezek a témák már Csokonaiék idejében is avultak voltak, de szívósan fenntartották magukat, amíg csak szokásban volt az iskolában versgyakorlatok készítése." Uo. 126.

[2] „A' viszhang." Részletek. Próbamunkák 38. 1797-ből való vers. Ezek a „himfys" sorok tehát még a Kesergő szerelem megjelenése előtt születtek.

Hasonló verscímeket találunk a jegyzőkönyvben is: „Kub. a' halálról declamált",[3] „A' Halálról fel adott munkát el hoztuk",[4] „Ajkay versekbe a' Bor-iszákat" t. i. írta le.[5]

Ilyen iskolás témákról írnak leggyakrabban, van azonban néhány emlékünk a nagyenyedi diákok versei közt, amelyek azt mutatják, hogy Enyeden a költeményekbe is erőteljesebben behatoltak a kor új eszméi, az új politikai gondolatok:

Virad már nékünk-is, egy gyenge fényesség
Imé kezd ragyogni, 's oszlik a' setétség,
Egy egy fényes súgár kezdi már ki-ütni
Magát, a' homályból, és Hazánkat sütni.
Emelkedik a' Náp; az Éjj enged ennek,
És sok méljen alvó Magyarok serkennek.[6]

Egy másik vers a közért végzendő munkára hív fel:

Barátom! vedd észre, hogy olly' időt értél,
Mellyben a' jó ember nem tsak magáért él . . .[7]

Ismét másik arra mutat, hogy a „felvilágosult abszolutizmus" lehetőségeiben hisznek, mint legtöbben az akkori haladó írók közül:

Mű'sám, gondolatod szabad szárnnyra keljen,
'S Lantod égy olly' bóldog hellyről énekeljen,
Hol az Uralkodó' rettentő hatalma;
Nem egyébb, hanem a' törvények óltalma.
Hol, kézen fogva jár a' Király nagysága,
'S a' földet turkáló Jobbágy bóldogsága.

Hol papok kezéből az ollót ki-vették,
Mellyel ők az elme' szárnyát el mettzették.[8]

Van vers, amely a nemesi kiváltságokat támadja:

Sokan fitogattyák azt a' Nemességet,
A' melly kutyabőrből vészen erősséget.
De hól van az, mellyre a' Természet tette
Petsétjét, 's a' Virtus ki-fényesitette?[9]

[3] SMT I. jk. 12/a. 1791. okt. 30.
[4] Uo. 14/b. 1792. ápr. 14.
[5] Uo. 17/b. 1792. dec. 8. Még néhány cím, vers és próza vegyesen az örömünnepek műsoraiban. L. a 668—70. lapon.
[6] „A' Munkásságra-való Serkentés" c. vers. Próba 5.
[7] „Más ugyan ezen Matériáról" címmel. Uo. 9.
[8] „Meg állhat a' Szabadtság a' Királyok alatt" címmel. Uo. 71.
[9] „A' Nemes Szív" címmel. Uo. 12.

A francia események nagyon foglalkoztatták az első években a soproni diákokat is, de nem világos mindig, hogy versről ír-e a jegyzőkönyv, vagy prózai dolgozatról. A fentebb idézett mondat, amely Ajkaynak a Borisszákról írt versét említi, így folytatódik: „Kis János a' Fr. eggyenlőséget, Mészáros ezen Themát, másokkal jól tenni nagy haszon, Prasser a' Mr. nemességről, Véssey gondal éljük e' világot Horváth a' jó-izlés meg romlásának okait." t. i. írta meg. Lehet, hogy ez mind vers volt, de nem bizonyos. A francia háborúról sokszor írtak verset is, prózát is.[10] Van a *Próbamunkák*ban is egy vers, s éppen a későbbi tábornok, Lakos János öccsének, Józsefnek a tollából 1796-ból: „A' Had' veszedelmiről."[11] A korszerűségnek még erre a fokára sem jutnak el kötetük verseiből ítélve a pesti egyetem társaságának a tagjai. Amit politikai állásfoglalásukról megállapítottam,[12] azt jól érzékeltetik kiadott verseik is. Verset közölnek „A' Pásztori élet boldogsága" címmel, a főúri pásztoridillek divatos hazugságát hangoztatva, hogy a boldogság csak az egyszerű pásztorok sajátja:

Boldog! ki el válhat a' nagy Városoktól,
És el vonván magát a' setét gondoktól:
Egy virágos völgybe építi tanyáját,
'S ottan legelteti gyapjas nyájatskáját.

—

Illyen állapattyok van a' Pásztoroknak,
Kik urává lévén egynehány juhoknak;
Miglen mi küszködünk sok nehéz gondokkal,
'S meg rakjuk színvünket emésztő kínokkal,
Ők vígságban töltik boldog életeket,
És mi tsak meszsziről halljuk énekeket.[13]

Maradiság, feltétlen lojalitás jellemző II. Lipót halálára írt verseikre is, közülük az egyik:

Ti Magyar Múzsáknak kedves követői,
S' a' szép Tudományok igaz tisztelői
Engedjétek búsúltt szívemnek fájdalmát
Ki önteni, mert így nem győzöm hatalmát.

[10] L. a 22—23. lapon, az örömünnep műsorán.
[11] Próbamunkák 120.
[12] L. a 23. lapon.
[13] Horváth János verse. Részletek. PMT kiad. 98. Uo. 89.: „Idylliom a' pásztori magános életről" prózában Bátory Dánieltől. Pásztori versek a nagyenyedi Próbában is vannak (132—39), de e nélkül a boldogság-téma nélkül; párbeszédes szerelmi idillek: „Egy Tsók" (párbeszéd Dámétás és Fillis között), „Dámon és Czéczilia".

Gyászos jajjal Ti is panaszolkodgyatok,
Könnyhúllatásoknak nagy árját ontsatok,
Meg hala Leopold az a' jó nagy lélek!
Sirtok é? 's szányátok? én is a' míg élek.

—

Kinek köszönheti a' Pesti Társaság
Létét? Leopoldnak. Különben árvaság,
Néma kín, 's el gyengült nagy tehetetlenség,
El nyomták volna már mint a' vad ellenség,
Leopold adta meg kértét Nagyainknak,
'S módot adott fellyebb jutni Ifjainknak.

—

Leopold Nemzetünk' igaz kedvellője
Vala, Ferentz is leszsz ebben követője;
A' lesz, mert Attyának jó fia, 's magzattya,
A' Virtus, nyiltt, nagy szív', örök áldozattya.[14]

Az alkalmi vers túlteng a pesti kötetben, de találunk szép számmal a nagyenyedi és a soproni diákok versei közt is ilyent. Az alkalmi vers egyébként is közeli rokona a propozíciós versnek, csak itt a megverselendő feladat nem valamilyen elvont téma, hanem egy bizonyos alkalom. Így a nagyenyedi diákok versei közt is jelent meg egy csokorra való költemény, melyeket társaságuk egyetlen főúri tagjának, elnökének és mecénásának, Torotzkai Pál gróf úrfinak a születésnapjára írtak. Cziráky Antal gróf, a pesti társaság ifjú elölülője még a nádorispán által rendezett bálra is írt alkalmi verset:

Muzsika eszközök mind el hozattatnak,
Mellyek Terpszikóre Múzsánál tartatnak;
Euterpe szívet sebhető sípjával,
Maga elő állott angyali hangjával.[15]

A soproni diákok is megragadtak minden alkalmat költemények írására, hiszen ebből a dicsőségen kívül anyagi hasznuk is volt, és sikeres verseik eredményeképpen könyvtárukat gyarapíthatták. Haláleset, menyegző, beiktatás, születésnap egyaránt versre „ihlette" őket. Természetesen voltak alkalmak, amelyeknél az ihletet nem kell idézőjelbe tennünk, pél-

[14] G. N. 'Zigmond: „Második Leopold tsászár kedves királyunk halálát gyászló versezet." Részletek. PMT kiad. 111.

[15] „A' királyi Fő Hertzeg Nádor Ispány 1792-dikben Boldog Aszszony Havának 17-dik napján tartatott Éjtzakai vig mulatságnak le irása." 22 négysoros versszakból áll. Uo. 42—45.

dául első pártfogójuk, tisztelt íróbarátjuk, Péczeli halálakor.[16] Egy helyen a jegyzőkönyv írója talán kissé gunyorosan szólítja fel versíró társait: „A' Költők emlékeztettek arra is, hogy mivel Isten ő sz. Felsége eggy nagy (mert még a' gyermek kitsiny) reménységü fival, méltóztatott meg-áldani a' leg-felségessebb Ostriai házot — hogy mondom a' Költők el-ragadtatván nyergellyenek paripákat."[17] Elöl jártak jó példával az alkalmi versek írásában felnőtt pártfogóik, levelezőtársaik is, például Belicz Jónás 1796-ban küldi verseit: „Által-vettük egyszer'smind Belicz Jónás Lev. Társunk[na]k az uj Püspök fel-szenteltetésére koholt verseit, mint könyvtárunkba ajánlott ajándékját."[18] A század utolsó éveiben legsikeresebb alkalmi költőjük Sikos István volt, aki nagyon sok alkalomra írt verset, például: „... fel-olvastuk elsőben-is Sikos István által készíttetett Fő T. T. Pállya István Direktor Urnak el-költözése előtt bé-nyújtandó verseket",[19] „Sikos Társ... Mélt. Gróf Széchenyi Ferencz Ő Exc. Somogy Vármegyei Fő Ispányságba leendő beiktattatására készült verseket-is fel olvasta."[20] A pesti társaság többi alkalmi verse a nemesi szemléletű költőknek állít emléket. Nem véletlen, hogy Horváth Jánosnak a társaság örömünnepére írt versében azt olvashatjuk, hogy az örömünnepet látva „mosolyog Gyöngyösi sírhalma", hogy Ányos, Orczy, Zrínyi, Koháry visszatérnek a sírból együtt énekelni az ifjakkal, de egy szóval sem említi példaképeik közt sem ez a vers, sem az egész kötet a Sopronban és Nagyenyeden egyaránt tisztelt Kazinczyt, Batsányit, vagy a Voltaire-fordító Péczelit.[21] Két versük is gyászolja Ányost,[22] egy Rádayt s egy Gyöngyösit. Az utóbbi kettőt külön kiemelték a kötet elejére:

Méltóságos Gróf Ráday Gedeon haláláról.

El tűne Rádainк! Honnyunk meg fosztatott;
Múzsák kebeléből már el ragadtatott!
Árva Kasztáliák méltán sirathattyák
Ó Kín! hogy verseim úgy nem zokoghattyák
Mit tehetek immár? hogy nem áldozhatok
Mert méltó verseket még nem ajánlhatok;

—

[16] L. a 133. lapon.
[17] SMT I. jk. 20/b. 1793. ápr. 20.
[18] Uo. 37/b. 1796. szept. 10. Másik szorgalmas levelezőjük, Czinke Ferenc is többször küldött alkalmi verseket. L. a 139., 142. lapon.
[19] Uo. 38/b. 1796. okt. 29.
[20] Uo. 50/b. 1798. máj. 12. L. még a 140. lapon.
[21] Horváth János: „A' Társaság' öröm ünnepére." PMT kiad. 79—81.
[22] Horváth János: „Ányos Pál Sír halmára." Uo. 91—92. és Jankovits Miklós: „Ditsőűltt Ányosnak vízi betegségben történt haláláról." Uo. 150.

Egyedűl hát égő métssel tisztelhetem,
Hajdani szokásként ha így éltethetem,
Valóban egy lámpást gyújtok elejébe,
Melly örökké lángol szívem közepébe.[23]

Még jellemzőbb múlt felé fordulásukra a másik rövid vers:

Gyöngyösi Istvánról.

Minap Gyöngyösinek emlékezetéről
Midőn gondolkodnék koporsó verséről;
Ime' meg szóllítá Apolló engemet,
Kémélleném úgy mond e' fel tételemet,
Mint hogy az holtakat illy versek illetik,
Gyöngyösi pediglen él, és tiszteltetik.[24]

Valóban Gyöngyösi él tovább ennek a kis kötetnek a verseiben. Egy kivételével felező tizenkettes mindegyik, köztük Bessenyei György „Minden el múlik" című vallásos verse. Ő írta egyébként az egyetlen nem tizenkettest is, nyolcas és hetes sorokat váltogat keresztrímű és páros rímű sorokban „A' Remete" című ugyancsak vallásos versében.[25] Idézzünk még egy részletet az egyik történelmi tárgyú versből, amely Buda haláláról szól:

Így forrt az Átilla szíve gonoszságra
Nagy kegyetlenségre, 's szörnyű gyilkosságra,
Már gyúlt dühös mérge a' nagy Atillának,
Meg vakúl, 's életét végzi jó Budának,
Mint Romulus Rémust meg ölte Rómáért,
Úgy Atilla Budát, Buda várasságért.[26]

A nagyenyedi *Próba* 51 verséből is felező tizenkettes 36.[27] Ebben a versformában, Gyöngyösi stílusában szólal meg a szerelmi téma is egy soproni és egy nagyenyedi versben:

[23] Jankovits Miklós verse. Részletek. Uo. számozatlan lapokon az Ajánlás után.
[24] Jankovits Miklós verse. Uo.
[25] Uo. 75—76. és 85—88. Az ifjú Bessenyeiről l. a 121. lapon.
[26] Tseptsányi Gábor: „Szánakozó versek a' Buda haláláról." Uo. 106—108.
[27] A Próba többi versének formai megoszlása: kettő a versen belül váltogatja a 12-es sort 8-as és 7-es sorokkal, hat vers 8-as és 7-es sorokból áll, egy vers 14-es sorokból, s csupán kettőnek a sor- és rímképlete érdekesebb: az egyik négy 12 szótagos és két 6 szótagos sorból alkot versszakot páros rímekkel (aabbcc); a másik félrímes 6-osokat (ezek tehát külön sorba írt páros rímű 12-esek) 8-asokkal vált fel, aztán ismét két 6-os sor fejezi be a versszakot (xaxabbcc). Van még négy vers, amely, azt hiszem, egyszerűen rímtelen prózafordításban, sorokra tördelve követi a lefordított idegen költeményt, mindenféle ritmus nélkül. A Próbáról részletesen l. még a 645. lapon.

A' szeretö' tünödése.

Szintén úgy tündöklik kedvesem' artzája,
Mint az újúlt tavasz' legifjabb ró'sája;
Szintén úgy deríti kedvem' mosolygása,
Mint a' most nyiltt ró'sa új illatozása.
Úgy hogy kedvesemen a' ró'sát tsudálom,
A' ró'sán Julisom' artzáját találom.
Még is — mitől lehet? — a' ró'sát szeretem,
De úgy, mint Juliskát nem ölelgethetem.[28]

Még inkább Gyöngyösire emlékeztet a nagyenyedi diák versének ez a részlete:

Közép-szerü s kartsu a' teste' termete,
Méltóságot mútat nemess tekíntete.
Nyájasság mosolyog fekete szeméből,
A' Virtus tündöklik érdemes szívéből.

Két piros ró'sa nyílt, két felőll ortzáján;
A' beszéd édesen foly mosolygó száján.

—

Ifjú, a' bóldogság' fényességét éred,
Kinek e' Szűz karja között hevűl véred.[29]

A századforduló után is tovább élnek még Gyöngyösi képei, nyelve és főleg versformái, bár, mint a fentebbi versekben is láttuk, a négyes rímet most már kiszorítja a páros rím. Említettem már, hogy Sopronban a felvilágosodás célkitűzéseiből a magyar nyelv ápolása marad meg szinte kizárólagosan. Nyelvápolás és hazaszeretet a századeleji versek témája:

Szerettem Hazámnak igaz magzatjai,
Magyar kikeletnek nyilány virágjai,
Kikben a' szent érzés gyúladozó heve
Anya nyelvünk eránt legszebb ösztön leve:

—

Tsak jó szándéktokban meg ne tsüggedjetek,
Erre kér egy fő kints, — szép Anyanyelvetek!

Hasonló tárgyú vers a *Próbamunkák*ban: „A' Magyar Nyelv' viszontagságairól" (D. G., vagyis Döbrentei Gábor verse), „A' Magyarnak tulajdonságai" (K. S., azaz Kelemen Sándoré), „Bútsú-vétele Osztria'

[28] Zigán János verse. Próbamunkák 49. Itt 1792-ből valónak mondják, de az I. jk.-ben (141/b.) 1803. szept. 17-én olvashatjuk, hogy Zigánnak mint érdemes társnak több beküldött versét felolvasták s köztük van „A' szeretö' tünödése." „Ezek — írja a jk. — a' majd kiadandó munkák közé fognak iródni. Bőven szállitsa az Ég az Illyenekre áldását, a'kik a' mi serkentésünkre magok fáradságaikat nem sajnálják!"

[29] „Egy kedves." Részletek. Próba 44. (Helykímélés céljából többször figyelmen kívül kellett hagynom az eredeti formát, 6—8 soros versszakokat és szakozatlan költeményeket is két hasábosan szedettem. — A szerző.)

határitól, egy... Magyar Hazafinak" (V. S., talán Veörös Sámuel), „A' Haza" (D. G.), „A' Magyar Nyelvnek igéző ereje" (B. M., valószínűleg Barla Mihály verse) és „A' Haza mellett való fáradozás' édessége" (ez is Döbrentei verse).[30] A fentebb idézett vershez hasonló formában ír a hazáért való harcról egy Lanti álnevű pápai diák is 1803-ban készített kéziratos kötetükben, a Próba-darabokban:

Ezerszer boldog az, ki a' vég lehellet
Fogytáig fáradoz édes Honnya mellett:
Boldogabb az a'ki Codrusnak módjára
Vitéz szivvel dűl le Nemzete hantjára,
Ki mint engesztelő Haza áldozatja
A' Hűség oltárát vérével ásztatja.
Ha meg hal is él ő 's az emlékeztető
Kövön bé nem nyeli Nevét a' Temető.

Ókori hősök felsorolása után a szigetvári hőst említi, s így fejezi be versét:

Itt a' lelkesitő Példa: siessetek
Utánna! fenn marad hiretek, nevetek![31]

Érdekes, talán a magyar jakobinusokra, vagy éppen Kazinczyra céloz egy, a századforduló után írt soproni vers, amelynek sajnos csak a címét ismerjük: „Gömbös Társ egy ditső lelkü Hazafiról versezett, a'ki irigyei által fogságba' vettetvén, szabadulását tsak azért óhajtja, hogy ember társainak használhasson, 's el felejtvén minden vele méltatlanul el követett embertelen tetteket, meg estét tsupán azért zokogja, mivel hejjában látja le folyni életét."[32]

Továbbra is írtak propozíciós verseket a már ismert témákról. Így például az 1801. évi örömünnepet „Cserty Ferentz a' Barátságról — 's annak édességeiről Verselvén bé fejezi."[33] 1804 elején egyik gyűlésükön az időre-társak olvasták fel munkáikat: „Welkovits Sámuel A' vasnak az aran[n]yal való vetekedéséről. Marton János versei arról szóllottak, hogy a' Természet jó Anya!... Fejér János tizenöt lábú verseibe Setétbe való képzelődéseit adta értésünkre. Vödl János Az Isten böltsességét mutatta meg egy költeménybe. Latabár János versei azt állították »Leg jobb a' Középszerüség«."[34] — „Laky Dávid versekben ezt feszegeti,

[30] Próbamunkák 11. Részletek. Sz. A. (talán Sztrokay Antal levelező-társ) költeménye 1804-ből: „A' magyar ifjakhoz". A többi vers uo. 16., 44., 65., 82., 137. és 150. 1801—1804-ből.

[31] Pápán ugyan nem volt társaság ebben az időben, de maradt egy kéziratos kötet, amelybe álnéven írtak a diákok: „Próba darabok 1803-dik esztendő Szent István Hava' 26-dik napján kezdve". Ebből a kötetből való az idézet Lanti „Dulce et decorum est pro Patria mori" című verséből.

[32] SMT I. jk. 132/a. 1803. jan. 29.

[33] Uo. I. jk. 100/a. 1801. máj. 31.

[34] Uo. 151/a. b. 1804. jan. 2.

nem a' világ, hanem az emberek szokásai változtanak."[35] — „Ágoston a' telet 's fársángot gúnyolta Versekben. Fejér. Az irigységről Versekb. Szalay A' fösvényről hat lábu versekb."[36] — „Döbrentei [Imre], a' Rózsa-bokorról Cancriny a' Télről, és Tavaszról, Noszlopy a' Remetéről, Kutsán az Esthajnalról verseltek."[37] Ilyen propozíciós verstéma Kis Jánosnak a *Próbamunkák*ban megjelent *Munkásság* című költeménye is, természetesen érzik rajta a nagyobb tehetség, meg az is, hogy ezt már idősebb korában, 1802-ben írta.[38]

Cserty Ferenc verse, „A' Barátság" megtalálható a *Próbamunkák*-ban is, kívüle ilyen témájú vers még: „Az Ifjú' hasonlatossága a' tavaszhoz" (Kelemen Sándor), „A' Ró'sa-bokor, a' mellette elmenő büszke Ifjúhoz" (Kelemen S.), „A' vakmerőség' ártalmai" (B. 'S., azaz Berzsenyi 'Sigmond), „A' Kőltés' magasztalása" (B. F., talán Baranyay Ferenc) és „A' Barátság' magasztalása" (Sz. B., talán Szolár Balázs) 1801—1803-ból. Az utóbbi évből való, s itt említem meg kevés e korbeli balatoni versünkhöz sorolandó költeményüket: „A' Balaton' megtekíntése" (H. B., talán Halász Bálint, aki ekkor már nem volt diák).[39]

Mint erről már volt szó,[40] a pártfogó nagyságok ünnepeivel kapcsolatos versírás, az alkalmi költészet a nyolcszázas évek elején virágzott a legjobban. A Széchenyiek és a Festetichek szerepelnek talán legtöbbször az alkalmi versekben, de előfordul az uralkodó és a nádor is, immár a legteljesebb lojalitás hangján a jegyzőkönyvben,[41] a nádor feleségének a halálára írt versek közül kettő a *Próbamunkák*ban is megjelent, Halász Bálint és Fejér Zsigmond költeménye.[42] Különösen sokszor írnak halotti búcsúztató verseket, majd a *Próbamunkák* megjelenése idején házasságkötésre alkalmi költeményeket. A jegyzőkönyv többször megemlíti azt

[35] Uo. 166/b. 1804. dec. 29.
[36] Uo. 170/b. 1805. márc. 2.
[37] Uo. 176/b. 1806. ápr. 19.
[38] Próbamunkák 67.
[39] Uo. 26., 30., 57., 124., 141., 147. és 116.
[40] L. a 92., 152. lapon.
[41] Uo. 104/b. 1801. nov. 14-én: „Nagy köszönettel vettük ugyanekkor Fichtner Keresztély vólt társunktól hozzánk küldött versezetet illy tzim alatt: Búza kalász-koszorú, mellyel Jósef Ő Királyi Fő-Hertzegségének M. Ország Nádor-Ispánnyának, midőn tőle felséges kegyességgel látogattatnék tisztelkede, a' Keszthelyi Georgikon, — melly versezet azonnal a' R. Könyv-tartónk[na]k által-adatott." — Uo. 165/b. 1804. dec. 15.: „Szívessen vettük ekkor által T. Elölülő Urunktól Méltóságos Csernelházy Csernel Dávid Udvari Tanátsos, 's a' Kőszegi Táblának Előlülő Urától hozzánk intézett versezeteket, mellyek Fels. Királyunk' Osztriai Császárságra lett emeltetése innepjére készittettek, 's a' mellyeket T. Sztrokay Antal Levelező Társ Urunk adott itten által."
[42] „Paulovna'... halálára" és „Ugyan annak koporsó-tzíme." Próbamunkák 79. és 81. 1801-ből való versek.

az anyagi megbecsülést is, amelyben a versrendelők a társaságot részesítették. „Néhai Tekíntetes Horváth Sámuel Úr a' Magyar Literatura eggyik szíves Barátjának 's Előlmozdítójának történvén halála, — ennek végső meg tiszteltetésére Verseket készíteni parantsoltatott a' R. Titoknok a' Társaság' nevében, a'ki is kötelességében el-járván, a' Tek. Úri Familia, olly szívességgel és nagy-Lelkűséggel viseltetett kisded Társaságunkhoz, hogy annak Kints-Tárját 10 f. az az tiz egész forintokkal méltóztatott meg ajándékozni, 's szaporítani, a' mellyek tüstént a' R. Kints-Tartónak hűséges gondviselésére bizattattak."[43] „E' folyó hó' 24dikén értette nagy örömmel Társaságunk, hogy nagy Méltóságú Tólnai Gróf Festetits György Ő Excell. Társaságunk' számára azon két rendbéli versezetekért, mellyeket részint bóldogúlt Asszony Annyának halálára, részint Kisasszonya' mennyegzőjére készítettek Társaink, 100 Rh forintokat ajándékozni méltóztatott. Ezen szép summátska úgy adatván által Tiszt. Előülő Urunknak, hogy a' nyomtatásra teltt költségek kifizetődvén, a' többi szabad rendelésére bizattassék; köz megegyezésből egészlen a' Társaság Kintstárjába tétetik. Éltesse az Isten Magyar Országnak ezt a' közhaszonra igyekező Oszlopát!"[44] A házasságkötéseket ünneplő versekre maga Raits buzdította őket, s talán példát is mutatott.[45] Írtak is többször ilyen verseket a következő években is.[46] Halotti verseik között vannak természetesen olyanok, amelyek nem megrendelésre készültek. Meggyászolták volt társaikat: „Hubert Pál, B. Kerekes Úr hamvainak szomorú tiszteletére készített hatos Verseit ólvasta-fel . . ."[47] „Ugyan ekkor méltóztata T. T. Előlülő Urunk T. Sikos István Úr hajdani R. Titoknokunknak, Buzgó Hazánkfiai, Kerekes és Lakos Barátink el-hide-

[43] Uo. 78/b. 1800. márc. 1.

[44] Uo. 177/b. 1806. máj. 24. — Uo. 172/a. ugyan gr. Festetich Pál anyjának halálára készült alagyákról írnak, amelyeket kinyomtatva elküldtek a grófnak, köztük Döbrentei Gábor „Gyászoló érzései"-t is, de talán elírták a keresztnevet.

[45] „T. T. Elől Ülő Urunk méltóztatott minden egygyünket Méltóságos Gróf Battyáni Miklós Ur és Ms Gróf Széchényi Franciska Kis Aszszony öszvekelésekre készültt, egy példány versezettel meg ajándékozni, 's könyvtárunkba is ugyanazon örömnapra költt két külömböző vers példányt adott, mellyeket köszönettel vettünk." Uo. 123/b. 1802. okt. 16., s ő adta át 1806. ápr. 26-án (177/a) azokat a verseket is, amelyekért Festetich említett pénzajándékát kapták.

[46] 1806. okt. 18-án (II. jk. 3—4) Platthy Elek, Festetich „plenipotentáriussa" ír levelet a tanárelnöknek, hogy a társaság tagjai Festetich leányának gr. Zichy Károllyal történő házasságára írjanak verseket, amelyeket aztán ki is nyomattak. 1807 őszén (uo. 41—42) Széchényi Zsófia és Zichy Ferdinánd cs. és kir. kamarás, huszárkapitány esküvőjére, 1808 márciusában (uo. 63—64) Festetich Ignácz leányának az esküvőjére írnak verseket.

[47] Uo. I. jk. 86/a. 1800. nov. 15. L. még a 604. lapon.

gedett hamvaira készitett versezetjét által adni."[48] „Kelemen Sándor hozott három darab versezetet, az elsőben a' Magyarnak tulajdonságait, a' másodikban pedig a' hazaszeretetet festegette, mind a' kettőt Száfó rendi szerént; 's a' harmadikban a' bóldogúlt Lakos Józseff Társaságunk néhai buzgó tagja' koporsó tzimjét hatlábú versekben."[49] Meggyászolták Wietoris Jonathán, Mesterházy Nagy János szeretett igazgatójuk és tanáruk halálát,[50] írtak verset Gvadányi, Csokonai, Révai, sőt Kant halálára,[51] meggyászolták a társaság felnőtt barátainak halálát.[52] Más alkalmakkor is írtak üdvözlő verseket, így Halasy Mihályt távozásakor, Raits Pétert nevenapján köszöntötték versekkel,[53] Döbrentei írt verset Czinkének, Virágnak, s azokat igyekezett a lapokban is megjelentetni.[54]

A nemzeti versforma még többségben van a századforduló utáni költeményekben is, de mint a fentebbi jegyzőkönyvi utalásokból is láthattuk, megjelenik már mellette az antik időmértékes vers is. A hangsúlyos formában különösen gyakori a felező tizenkettes, de gyakran váltogatják a nyolcas és hetes sorokat is, s találunk ilyeneket egy sorba írva tizenötösökként is, mint például 1803 őszén a soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvében tíz sort a hazáért való élet magasztalásáról, nyilván Döbrentei Gábor titoknok tollából, ezekkel a végsorokkal:

[48] Uo. 103/a. 1801. szept. 5.

[49] Uo. 109/a. 1801. dec. 19.

[50] Uo. 135/b. 1803. ápr. 16.: „A' Hó 16dikán Tisztelendő Sikos István Urnak, boldogult Wietorisz Tanátsnok Urunknak halálárol készétett, 's hozzánk küldött gyász verseit, nem külömben Tiszt. Kiss János Urnak munkáját is ekkor olvastuk." Sikos verse a Próbamunkákban (94) is megjelent: „T. Vietoris' hamvainál, a' Hál'adatosság" címmel. — Wietoris haláláról l. még a 143—44. lapon. — Halasy Mihály adja később feladatul: „A' meg boldogúlt Mesterházy Nagy János Urnak emlékezetét meg ujjittani, ollyasforma munka legyen, millyent az Elogium alatt szokás érteni." (I. jk. 144/a. 1803. okt. 8.)

[51] „Döbrentei Gábor ama Honnyunki literatura mellett buzgó Gróf Gvadányi történt halálát kesergé alagyos versekben." I. jk. 110/b. 1802. jan. 9. — „Döbrentei Csokonyai Mihály halálára irt Alagyáit szájalta." Uo. 170/b. 1805. márc. 2. — Révai halálára írt verseikről l. az 512. lapon. — 1804. márc. 17-én (I. jk. 156/a—b) többen, közöttük Döbrentei Gábor is Kant halálára írt verseket olvastak fel.

[52] Például 1807 őszén (II. jk. 44) Waltersdorfer János ítélő társ halálára írtak kesergő verseket.

[53] L. a 145., 149. lapon.

[54] SMT I. jk. 129/a. 1802. dec. 15-én Czinke Ferenchez írott levelükben elküldik Wietoris halálára írt versüket, s mellé „Egy a' Társaság nevében ugyan Czinke P. Ur tiszteletére a' Bibliothecarius által készíttetett irott verset is rekesztett a' levélbe, a'mint a' multt gyülésb[en] e' meg-határoztatott." Uo. 145/a. 1803. okt. 19-én a titoknok „irt a' Magyar Kurir Érdemes Iróinak, 's azokkal T. Virág Benedek Prof. Urhoz intézett verseket is közlött, mellyeket Döbrentei Gábor szerzett."

Ezért lettünk, ezért élünk, ezért légyen halálunk,
Ha sirhalmaink hantjai boltjába botorkálunk,
Ezért gyülünk ismét öszve, és ezért fogunk kezet,
Biztat a' Remény, mert bennünk egy kedvellett Rajts vezet.[55]

De már a század végétől találkozunk az időmértékes versekkel, sőt az egyik verselő diák felveti az időmértékes verselés elméleti kérdését is: „Laky Homerből egy Hymnust fordított hasonló nemű versekben, és egy megjegyzést olvasott arról; miképp kellessék a' Magyar Metrumos költeményekben a' h betüt venni."[56] A fentebbi, más vonatkozásban még sorra kerülő jegyzőkönyvi idézet mellé hadd közöljük még az 1801. évi örömünnepről; „Kelemen Sándor a' Magyar nyelv' pallérozását ajánlja hat lábu Versekben", s ugyanott „Fejjér 'Sigmond a' társaságos élet' kellemeiről versel Ovid' mértéke szerint."[57] Ugyancsak a nyelvkérdésről ír hexametereket Döbrentei 1803-ban „Böjtmás Hava' 20-dik napjára, mellyen a' Társaság felállott":

A'ki Hazánknak fő bóldogságára törekszik,
Kedveli az mindég nyelvünket, előbbre segéli
Azt úttal móddal; 's azokat szint' kedveli, a'kik
Abba iparkodnak gyakran, valamennyire tőlek
Tsak kitelik, hogy szebb légyen majd Szyttyai lantjok.[58]

Túlnyomó többségben antik időmértékes verseket közöl a *Hazai Tudósítások* Révai Miklós halálára készített, említett munkáikból. Az öt vers (vagy versrészlet) közül hadd álljon itt a későbbi tanárelnök, Hetyésy László verse, amely formájában egyedülálló az általam ismert diákversek közt, leoninusokban gyászolja Révait:

Melly kevesen vagynak, kik igaz szeretői Hazánknak
És a' durva halál szinte azokra talál.
Nintsen Révai ím' köztünk, elméne közűlünk.
Fájdalom! Ő is már sírba leszálla, be kár![59]

[55] Uo. 140/a. 1803-ból. Az utolsó sorokban látható trocheusok valószínűleg véletlenül keletkeztek; a vers magyar formájának készült az előző sorok alapján ítélve.

[56] Uo. 64/a. 1799. máj. 11. L. még a 604. lapon. Egykori buzgó tagjaik mint érdemes társak is példát mutattak időmértékes verseikkel, pl. Halász Bálint már ügyvéd korában küldi el verseit 1801-ben (I. jk. 102/b), köztük „két ódát kevert Anapaestus Mértékében" és 1803-ban is (uo. 149/a) „Magyar Anapestikusok"-at.

[57] Uo. 99/b. 1801. máj. 31.

[58] „Édes öröm" című vers. Próbamunkák 14.

[59] Hazai Tudósítások 1807. máj. 12. 329—331. A szerzők nevét csak kezdőbetűkkel közli, amelyek megfejtése az az évi tagnévsor alapján a következő: Döbrentei Imrétől tíz soros versrészletet közöl alkaiosi strófában, Kaply

Megtalálhatók az antik versformák a pozsonyi diákok 1806-ban megjelent zsebkönyvében is.[60]

A *tízes évek* kevés ránk maradt versében már többségben vannak az időmértékes versek. Előbb Virág Benedek, majd később Berzsenyi hatásáról árulkodó költeményeket írnak. Az első ránk maradt soproni érdemkönyvben így két vers is gyászolja a nádor feleségét, mindkettő időmértékes formában:

Hermine Palatinusné Feö Hertzeg Asszony halálára.

Még alig láttuk diszedet ragyogni,
Herminénk és már kötelébe estél
A kegyetlenség' 's buta vad Tyrán[n]ak
Hunnia könyezz.

O! mi azt vártuk nevelője hogy lész
Egy magyar fő Hertzeg Urunknak, hogy jóságod abban majd bele oltod o' de
Csalfa reményink . . .

Eltünél tőlünk te hazánk reménye
Itt hagyád értünk dobogó szivünket
Nem marad hát más minekünk egyébb hogy
Oszlopot adjunk

Csendbe, el-fásultt tetemid tehát már,
Nyugtokat leljék. — Sziveinkbe néked
Oszlopot vertünk sem idő sem ég ezt
El-nem emészti.[61]

A másik költeménynek még hosszabb a címe: „Szomoru Dall, mellyben Hermine Hertzeg-Asszonynak Országunk Palatinusa kedves Párjának hirtelen halálát fájlalja egy Sopronyi Tanuló."

Ah már tudom mért sir Buda-Városa
Mért vonta gyászos fátyol alá magát
Mért nem triláznak most öröm Dalt
Ister ezer meg ezer Sirenid.

Könyezve dúl-fúl a' sokaság, mivel
Változhatatlan fátum irigy kezed,
Édes reménye Oszlopát el-
Szorni meré 's le tapodni bátran! —

Hisz még az élet kellemetesb nyara
Nem terme néki, sárga kalászokat.
Mint egy kifejlő rózsa bimbó
Ma ki derül el enyész de holnap. —

Hermine! szint ugy roskad ezer kinok-
Közt a' halálnak lábaihoz, Egek!
Igy lett jutalma példa nélkül,
Mindeneket szerető szivének.[62]

Istvántól két sapphoi versszakot, Hatos Istvántól négy sor hexametert és Perlaky Dávidtól négy sort hangsúlyos, tizenöt szótagos sorokból, páros rímmel. L. még a 72. lapon.

[60] Tavaszi virágok. L. a 650. lapon.

[61] Szederits György verse. Részletek. SMT I. ék.

[62] Fadgyas János verse. Részletek. Uo.

Ugyanebben az időben ugyancsak Virág és Berzsenyi hatását mutatja a sok „Alkeus mértéke szerint" és „Szafó rendi szerint" írt költemény. Közülük néhány az érdemkönyvbe is bekerült:

A' paraszti élet ditsérete Hor. szerint.

Majd ha a' szépen koszoruzott ősz is
Jó gyümöltsökkel teli telt kosárral
El jön, oh! melly vig örömök közt éli
Drága világát.

A'mikor körtvélyt szedeget le, oltott
Fáiról 's bársony szinü már meg éredt
Szölőt is, — néked Pirapus? hogy őrzéd
Áldozik azzal.

Oh! ki nem töltné-idejét öröm[m]el
Ah! midőn nem jut soha ő eszébe
A' gond; — a'mit szül neki a' szerelme. —
Boldog az illyen.[63]

„A' tudományok mérséklett Ég alatt virágzóbbak" — hirdeti egy másik diák sapphói versszakokban:

Nem szül az Éjszak' sivatag vidékje,
Se tudós Virgilt, nyomorult Grölandnak
A' tudós Linnét se nevelte Éjszak
Svetia Nemzet, —

Gyenge Mu'sáknak se heves napok nem
Tettszenek, sem az örökös derektől
Befedett Ország. — Tavaszi virágok
'S kellemes Égally

Ott' hol az égnek heve a' viríttó
Pásitot 's a' gyöngy patakok vizét el —
Égeti, 's mérges vadakat tenyészt nagy
Rengetegekben.

Őket a' déli Europa legszebb
Halmain kedves dalokat szerezni
Földre csalá 's a' Zephyreknek bájos
Esti fuvalmi.

Béke, Bátorság 's Nyugalom nem áldja
Nemzetit; kétes hadak ostromolják,
'S az irigy szomszéd hevesült dühétől
Nem menekedhet.

A' magas Égre ez emelte Hellast,
Hogy Athenének Neve a' Dicsőség
Oszlopán méltó helyet érdemelt a'
Feljegyezésre.[64]

Láthatjuk, hogy erősen küszködtek még az új formával, s ugyanakkor mondanivalójuk nem volt túlságosan előremutató.

Nem maradt hatástalan a tízes évek verselgető soproni diákjaira Kazinczy *Tövisek és virágok* című kötete sem, amelyet Rumy ajándékozott nekik, mert az első érdemkönyvben sikerültebb epigrammát is találunk már:

Epigramma.

A' minap azt kérdék, mért jár Istvánfihoz a' szép
Mantzi? midőn képe rántzba borulni siet.
Már ne csudáld, 's tudd meg: erszényét kedveli jobban
Melly sima, 's rántz nélkül körmötzivel tele van.[65]

[63] Takáts János verse. Részletek. Uo. 1819. dec. 23-án.
[64] Turcsányi Gábor verse. Részletek. Uo.
[65] Fadgyas János verse. Uo. 1816-ból.

Maradtak hangban és témában Csokonaira emlékeztető versek is éppen abból az időből, amikor Csokonai verseiből fel-felolvastak gyűléseiken.[66]

Az Echo.

Kik vagytok? Pindusról jöttök e' vagy honnan?
Ech. Onnan.
Nem lehet már jobb helyről sohonnan.
Ti hát Músák vagytok? a'mint arányazok!!
Ech. Azok.
Hogy megtudjam hát nem fáradozok
Mi harsog szájából Músák seregének?
Ech. Ének.
Ha ének zeng, jó hogy ide jövének.
Kit tisztelnek meg hát? tám e' frigy kötőket!
Ech. Őket.
Koszoruzzuk mi is az egybe kelőket.[67]

A' Magánosság.

Ollykor a' bútól el-nyomva
Tévelygek magánossan,
'S panaszimat a' hiv Echo!
Vissza adja hangossan. —

Tsak a' zordon magánosság,
Tsak az tölti kedvemet
És e' hiv barátom elött
Felfedezem szivemet. —

Ha a' mord szél le sodorja
A' fák sárga gallyait
Borzadozva szemlélgetem
A' Jövendők sorait.

Benned oh! bus Magánosság
Vigasztalást találok,
'S könnyebben érzem szivemet,
Midőn tőled megválok . . .[68]

Kisfaludy Sándor regéinek a hatása érzik azon a „romántzá"-n, amely a török világban Kőszeg „kies vidékein" játszódik.

A Hivség (:Romántza:).

Volt egy vitéz a Városban
Magyar vér folyt a' karában
Buda tája
Volt hazája.
Széles bástyán a' jártában
És a' sergek' tsudáltában
Pogányoknak a' markában
Zolimán[n]ak táborában
Sirni látja kedvesét
Rab lántzon ő édesét.

Mint a' tigris a' hyena
Az oroszlány 's a' vipera
Meg sértetve dulnak fulnak
Veres tajtékot habzanak;
Ugy a' vitéz a' bástyárol
Dühében le ugorván,
Mint éltéről mint magáról
El-felejtvén és meg kapván
Lovát fékén, rá fel szökik
'S mint a' villám ugy ki szökik.

[66] L. a 74. lapon.
[67] Baráth János verse. SMT I. ék. 1818-ból.
[68] Véssey Lajos verse. Részletek. Uo. 1819-ből.

Az egész török táborral szembeszáll, de a „sokaságtól nyomattatván" végül „földre roskad a' vitéz". Kedvese is látja ezt, Ali basát megöli annak a kardjával, majd haldokló kedvesére rogy ő is:

Im itt fekszik a' hivségnek
Az eleven példája
'S im egyszerre is levének
A' Halálnak prédája.[69]

Végül még egy érdekes versből idézzünk a tízes évek emlékei közül. Az értekezések közt is találtunk olyant, amely az ismeretelméleti idealizmus állításaival szállt szembe, az egyik diák szatirikus versben is megpróbálja bemutatni e nézetek tarthatatlanságát. Megkérdezi az idealistát, vajon amikor a hajnal sugarai áthatolnak az ablakon, s a nap feltűnik az égen, az sem valóság?

Szólj-szólj Idealista hát!
Tsak Tünemény vólt e' az?
Szóll — 's nagy bátran azt feleli
„Hogy Napot látsz nem igaz —
Ez nem más tsak elragadó
Fantáziád' fajzatja".
'S feltett Principiumának
Igazságát vitatja. —

Nints hát Venus Jupiter Márs
Az azur Ég kárpitján,
Nem ragyognak Mercur Luna
Annak kék boltozatján
Nints Fiastik, nintsen Kaszás,
Nintsen Göntzöl Szekere
Álom-Árnyék a' Tsillagok
Ezerszerte ezere. —

Sorra veszi ezután a szerző a különféle természeti tüneményeket a villámoktól a tűzhányókig, s azt mondja, hogy a különféle híresség eket se keressük a valóságban, a földön:

A' Pontyot ne a' Balaton
'S Fertő' Hullámaiba
Ne — hanem az Ideálok
Empyreumaiba.
Ott van Austerlitz Dresdával,
Mohács Várna és Pétsnek

Kőfalai mind ott vagynak
István Tornya ott Bétsnek.
Kereken: Itt nintsen Való
Ha-hogy vagyon — az igaz
Senki-semmi más sem tsak o!
Az Idealista az![70]

Még a *húszas években* is találunk alkalmi költeményeket Sopronban, de aztán abbamarad ez az idejét múlt műfaj. 1820 májusában Festetich György emlékezetére szentelnek egész ünnepet, melyen felolvassák ez alkalomra írt verseiket,[71] 1823-ban Hrabovszky Dávid is ír még verset B. Podmaniczky J. halálára, ugyanakkor egy másik diák az egyik Festetich grófnő emlékezetére,[72] 1824 júliusában szó van Raits Péter

[69] Hagyárosy László verse. Részletek. Uo. 1816-ból.
[70] Turcsányi Lajos: „Az Idealista (:Gunyolva:)." Részletek. Uo. 1818-ból.
[71] L. a 156. lapon.
[72] A másodiknak a címe: „A' feselő Ró'sa kora el-hervadása Nagyságos Horváth született Gróf Festetich Josepha emlékezetére." SMT I. öm. 1823-ból.

halálára írt verseikről, s ugyanakkor gyászolják jóltevőik közül Matkovits Pál egyházi főfelügyelőt.[73] Ezzel le is zárul a főúri mecénásokhoz írt versek kora. Bár még később és más társaságoknál is találunk Berzsenyi mintájára készített időmértékes ódákat egy-egy közéleti nagysághoz, ezek mégis irodalmibb jellegűek, mint a halálesetek alkalmával vagy a házasságkötésekre írt gyászoló és udvarló versek. A húszas évek költői próbálkozásaira egyébként Sopronban egészen Berzsenyi költészete nyomja rá bélyegét. Sok a költemények közt az élet jelenségeiről elmélkedő, a propozíciós versek témájával rokon költemény, s szinte kivétel nélkül antik időmértékes formákban írják őket. Az évtized elején három Berzsenyi-fiú tűnik fel a társaság kéziratos emlékeiben, mint legügyesebb verselő; kettő, Farkas és László, a költőnek nem tehetségtelen fia, a harmadikról, Miklósról közelebbi ismereteink nincsenek. Mondanivalójában is, stílusában is apja nyomdokain halad Berzsenyi Farkas verse:

Az Ifjuság mulandóságáról.

Életünk bájos kikeletje, vidám
Ifju kor! legszebb örömink' te nyujtod
'S égi nectárod pazarolva osztod
A' fiatalra.

Minden órában kiesebb viránya
Inted ált' őtet nevető szemekkel,
Hol tsak ártatlan szerelem, 's az édes
Tréfa virágzik.

Tőlem elreppensz ime már sebessen
Elszeded myrtus koronám fejemről:
Elsietsz, 's bádjadt kebelem nyögése
Vissza nem indít.

Hasztalan sirnak szemeim, te ismét
Nem nevetsz hervadt ajakimba ujjult
Életet, 's nem tüzsz szomorú hajamra
Több koszorúkat.

Nem mulat már több aranyálom engem
A' te kebledben, ki pihenni térvén
Látom éltemnek szomorú körét és
Vissza sohajtok:

Ifjuságom mult gyönyörű egére
Melly nem ismért mord szeleket, se felhőt,
Felderült volt mint kikelet pirosló
Hajnala, mindég.[74]

A következő, még sikerültebb költeményben ugyancsak egy-egy ismert kifejezését, gondolatát fedezhetjük fel az apának, anélkül, hogy egyszerű másolásról lenne szó:

Az esthajnal.

Csendes Esthajnal! Szeretett Barátném
Szállj le országod' kies alkonyából
A' nap lángjától szomorún le perkelt
Barna mezőnkre

Minden ellankadt valamerre nézek,
Minden elfáradt 's nyugodalmat óhajt
Minden a' harmat italára 's édes
Tsendre kivánkoz.

[73] Uo. III. jk. 1824. jan. 24. és júl. 17.
[74] Uo. I. ék. 1819/20-ból.

A' mező izzadt mivelője vígan
Nézi távolról kalyibája füstjét,
'S hogy ha már meg tért, mosolyogva ül le
'S kezdi falatját.

Illy piros szinnel ragyogott le édes
Ifjuságomnak derülő egéről
Egykor a' nap rám 's mosolyogva intett
Minden örömre.

Szalma ágyában kipihenni dől majd
A' kivánt álom szemeit be zárja,
És az életnek nyügeit le rázván
Nyugszik örömmel.

Óh de eltünt már gyönyörű szakassza
Életemnek gyors repüléssel! a' szép
Ró'sa táj' ámbrás lehelése megszünt
'S puszta vadon lett.

Meg szün a' nappalt szerető 'sibongás
Néma tsendesség fedi a' vidéket,
Minden alszik már körülem, tsak egy kis
Filmile nyög még.

Hasztalan kérek nyugodalmat! Őtet
Hogy ha bennünk nints semmi meg nem adja,
Mert tsak a' gondtól üres elme zárja
Drága tsirájit.

Párja elvesztén egyedül kesergvén,
Puszta fészkét már hidegülve látja,
Annyi vig dallok koszorús tanyáját;
'S félve tovább száll.

Képzetim szárnyán magasan tsapongók
A' kies multak gyönyörű virányin,
Könnyezek, boldog tavaszom de nem jön
Vissza szavamra.

Én is e' hives kies alkonyatban
A' midőn minden pihenésre készül
Itt az esthajnal' fakadását nézem
'S könnyeket ejtek.

Igy vagyon minden rövid életünkben!
A' Jelenkor' szép örömit tapodjuk
Messze száguldnak szemeink, 's nem élünk
Szárnyas időnkel.[75]

„Élj a' Jelenvalóval" — hirdeti egy másik költeményének a címe:

Ne tedd komorrá a' mi jelen vagyon
A' bús jövendők durva tsapásival
A' kis kikirtset meg ne vesd mig
Hasztalanul violákra, vágyol.

Im most öröm vár minden időn reád
Mig életed szép bimbai feslenek:
Használd korodnak szük szakasszát
Hogy panaszokra utóbb ne indulj.

Mert mint nyil eltün leggyönyörübb korod
'S ortzád virittó bibora majd komor,
Rántzokra gyülvén elhal egy két
Évek utánn, 's koszorud lepernyed.[76]

„Élni siess" — mondja ugyanott Berzsenyi Miklós egy másik, ugyancsak alkaiosi formában írt költeményben. Ebben a formában verseli meg a türelem gyakran előforduló témáját is „Türni tanulj" címmel, s ugyanezt kidolgozza sapphói versformában is „Tsendesen tűrd el ha mi rosz szo-

[75] Uo. 1820/21-ből. Megjelent az 1837. évi Virágfüzérben is több helyesírási s egy-két szövegbeli változtatással. A helyesírásnál legfontosabb, hogy az igekötőket már összeírták az igékkel, és hogy a ts helyett mindenütt cs-t írtak. Szövegváltoztatás: 1. versszakban „lángjától" helyett „hevétől", 3. versszakban „'s hogyha" helyett „és ha", a 6. versszakban „dallok" helyett „ének"' és a 7. versszakban „esthajnal' fakadását nézem" helyett „esthajnalt szomorodva nézem".

[76] Részlet. Uo. 1819/20.

rongat" címmel. A vers elején a természet állandó változását írja le, s ehhez hasonlítja az örökké változó szerencsét is:

Ő reád vigan mosolyogva néz ma
'S nyájas artzával tsalogatva biztat
Holnap ellenben nyilait lővelli
Rád haragosan.

Illyen a' sorsunk, öröm és vigasság
Váltva osztják fel szaladó időnket,
'S senki nem volt a' kerek ég alatt még
Boldog egészen.

Mindazáltal meg ne ijedj kegyetlen
Üldözésétől, ha haragja tárgyul
Tégedet vett, sőt nemesen viseld a'
Sok veszedelmet,

Tsendesen tűrd hát, ha mi rosz szorongat,
A' homályból majd ki derül napod: 's igy
Visza tér hozzád örömök között a
Tsalfa szerentse.[77]

Sapphói formában írta meg „A' Hajnal" című versében a napkeltének oly sokszor megénekelt jelenségét:

Nyitja már bibor kapuit keletnek,
'S a' vidám Phoebus szekerét előzve
Leng az Aethernek ragyogó körében
Vig Zephyrek köz'tt.

Ott az ormos bértz üregében a' mord
Éjj tanyáz még bus 's sürű fátyolában
Itt pedig Hesper gyönyörű sugára
Pislog az égen.[78]

A soproni társaság első érdemkönyvében (1816—1825) legtöbb a sapphói és alkaiosi formában írt költemény. Berzsenyi Dániel hatása már az eddigi idézetekből is elég világos, lássunk még egy költeményből részleteket, amely már címében is erről a hatásról árulkodik:

A' Magyarokhoz.

Nézd, melly jelessen fénylik az Ango-
[lyok'
Pallérozottabb nyelvek, az aetheri
Fényben ragyog, 's a' fellegekkel
Rang helyekért vetekedni látszik!

Nézd, melly ditső polcz, mellyre emel-
[kedett.
A' Gallusoknak láng eszek által az
Latán porából ébredett nyelv,
'S ránk mosolyogva teként le-onnét.

E nyugati példákból a nemzeti ébredés szükségességét következteti, megállapítva, hogy a magyar csak most ébredezik álmából:

Nézd csak barátom, szorgalom és kegyes
Tisztünkre int ő büszke tekéntete
'S kárpálja édes honnyi nyelvünk'
'S öltözetünk buta meg-vetőit:

Inkább tanulnak más idegen szavon
Pötyögni, 's azzal képzeletek lebeg
A' boldog ország Édenében,
Melly idegen Magyarok nevétől. —

Kik a'helyett, hogy véd-falak, oltalom
Lennének ostromló zivatar között,
Lassan virágzó Hazánknak
Nyelv 's viselet hagyatott ügyében;

Oh kedves Honnyom, illy fiakat nevelsz
Kebledbe? — illy el-korcsosodott fiak
Fogják határid' oltalommal
Mint Hunyady 's Kinizsy fedezni?

[77] Berzsenyi Miklós verse. Részletek. Uo.
[78] Berzsenyi Miklós verse. Részletek. Uo.

Végül megnyugszik abban, hogy már nálunk is virágoznak a tudományok:

De itt vigadjunk, oh Magyarok, Hazánk
Ékes virányin béke uralkodik!
Szépen virágoznak Minerva
Szent tudománnyai Pindusinkon.[79]

Ugyanezekben az években a görög időmértékes formák uralkodók a pozsonyi diákok verseiben is. *Öröm-Ünnep* című kiadványukban 14 versből 8 ilyen; 4 sapphói, 3 alkaiosi, 1 asklepiadesi. Tartalmukat tekintve a soproniakhoz hasonló elmélkedések a reménységről, az örömről, ifjúságról, életről, szerencséről, mulandóságról, nyugalomról, álomról, magánosságról, vagyis az iskolai propozíciós versek régi témáiról. Érdemes idéznünk egy-két részletet három sikerültebb versből, az első kettőben különösen meglepő a falusi élet reálisabb rajza. A korábbi idillikus, gondtalan falusi élet ábrázolása helyett itt találkozunk a paraszti élet nehézségének olyan megfogalmazásával, amilyennel ebben a korban még csak Berzsenyi Farkas idézett szép versében, „Az esthajnal"-ban találkoztunk.

Az Alkonyodat.

Mennek a' tulkok haza görbe nyakkal,
Hol kemény jármok leesik 's nyugodni
Fognak és kérőzni erőt meg éltet
Holnapi napra.

Minden elnémúl, 's nyugalomra készül,
A' falukbann esti harangok intnek,
Fellegek' szélét aranyozza csak még
A' deli napfény.[80]

A' Nyugalom.

Te életünknek Mennyei bal'sama,
Lankadt erőnknek hű kegyes orvosa
'S lelkünket újra felderítő
Lágy Nyugalom! neked énekem zeng.

Hozzád reménynyel, bajjait, a' sokat,
Búsan panaszló földmivelő siet,
'S újulva majd hozzá fog ismét
Dolgaihoz haza tért erővel.[81]

A' Szerencse.

Minden elhervad, semivé lesz ismét,
Büszke tornyodzó paloták enyésznek,
Fényes érdemnek koszorúja lankad
'S zöldje lehullong.

A' Szerencsének zivatar csapása
Nem szegényt, nem néz csecsemőre: vívja
A' Királyoknak koszorúzta fényjét
'S dönti homályba.[82]

Van valami „koravén" bölcsesség ezeknek az időmértékes verseknek a mondanivalójában általában. Ez is mutatja, hogy sikerültebb részleteket

[79] Perlaky István verse. Részletek. Uo. 1822. aug. 5.
[80] A szerző neve nélkül. Részlet. Öröm-Ünnep 74.
[81] A szerző neve nélkül. Részlet. Uo. 101.
[82] A szerző neve nélkül. Részlet. Uo. 82.

kivéve nem saját érzéseik, gondolataik szólalnak meg itt, utánérzések ezek; a formával együtt az idősebb, példaképül tekintett költők rezignált világszemléletét is átvették a diákverselők. Lássunk most még egy sapphói formában írt költeményt, amely abban tér el a többitől, hogy benne valóban a szerző, Hrabovszky Dávid gondolatai kapnak helyet. Berzsenyitől kölcsönöz ugyan kifejezéseket, de felfigyel korának külföldi eseményeire és a hazai irodalom új jelenségeire egyaránt. Azt a friss tájékozódási kedvet üdvözölhetjük ebben a versben, amely Kis Jánosék, Csokonaiék körére volt jellemző:

Serkentés.

...A' dühült Erynnisz ujulva szórja
Emberek' szédült fejeikbe, ontni
Egy időig már nem omlott piros vért
Gyilkos erővel.

Egy tized' folytát se temetheténk még
Multak' örvényébe, azolta hogy szünt
Népek' egymással keseredt vitájjok
Adria 's Balt közt.

Most hasonló egy haza szültje, másnak
Ontja vérét: Gallia, Haj! kirontád
Mérgedet Pyréneken is keresztül
Déli felére.

Más felől viv már töretett erőben
A' siralmas sorsba kevert Görögség
Most utoljára: vagy szabadul vagy elmul
Rogusza' hamván.

Fénylik Auroránk aranya szekérben.*
*Hébe** is hozzá üle, már ragyognak*
Ifjan: egykor feljöve Honnyom ékes
Phoebuszi fényed.

Ám viszont önnön hatalomban állhat,
Szent tüzünk, melly jó hazafik kezében
Gyuladott, éleszteni, hogy lobogva
Égjen örökre!

Ifju bajtársim! vigan éledezzünk
Már mi is, mert Sopronyi Mentorinkat
Nyitni látunk a' mivelésre módot
*Honnyi szavunknak.****

Társaságunk nem maga lessz ezentul
A' mivelt Sopronyba vadon magányban,
Tzélja már közzé leve Pinduszunknak
Nagy terebélyén.[83]

A sapphói és alkaiosi strófa mellé ritkán társult más lírai forma. Berzsenyi Farkas írt verset a' glykoni és asklepiadesi sor váltogatásával:

A' Barátsághoz.

Boldog százszor, ezerszer az
A'kit lelke kivánt drága barát ölel
'S vidám ajkat örömre int
Éltünknek sivatag puszta vadonjain!
—
Oh szent gerjedelem mikor
Raksz már árva szivem vágyainak határt?
Oltárodra teszem vidám
Éltemnek feselő bimbajit 's áldozok!
Adj már végre szivemnek is
Egy híven szerető 's lelkesedett keblet!![84]

[83] Részletek. A * jelekhez a szerző a következő jegyzetet írta az érdemkönyvbe: „* Auróra, Hazai Almanach, 1822. **: Hébe, ugy.az. 1822. ***: E' f. 1822/23 Oskolai Esztendőre már a' Magyar' nyelv' Literaturája is elől adatik." SMT I. ék. 1822. nov. 16-án.

[84] Berzsenyi Farkas verse. Részletek. Uo. 1820-ból.

Hrabovszky Dávid disztichonokban írt egy „öreges" verset az ifjúság meggondolatlanságáról, ahhoz a borhoz hasonlítva azt, amely szétfeszíti hordóját:

Széledt tsepjeit, a'mellyek nem fértenek össze
Isszák szomjuhozó száraz agyag, fövenyek.
Éltet adó szesze oszlik míg végtére egészen
Közlevegőbe vegyül 's eltüne benne megint.

—

Most megvetve előbbi edényét szökni lövelvén,
Ásító földön szét folya, sirra talált.

—

Ifjui gondolat ábrándoz tüzes álmai karján:
Képzelet' árjában nagy heve' rabja leve.

—

Ollyan az is, még mikor a' kormány vezetését,
Ifju korát érvén már bizakodva hagyá.
Öszve zavar mindent, nem itél nyomosan, ha tekintni
Kell mibe mélyebben, tsak veszi vak szin után
Fen vitetődni akar magasabbra nyuló heve által,
Míg oda fen repdes, földön azomba botol.[85]

—

A húszas évek újdonsága tartalomban és formában egyaránt a hexameteres elbeszélő költemény. Berzsenyi László, Dániel ifjabbik fia, a nemesi felkelés történetét verseli meg nagy és idejétmúlt nemesi öntudattal:

Az ütközet.

Ostria tájáról bús hir szárnyal: Seregünket
Mondják Ulmánál Bonapart meg verte viszont és
Már Magyar országhoz közelét; utjába fel éget
'S fel prédál mindent; Nints senki is a'ki elejbe
Tábort és katonát álléttson. Ijedve királyunk
Bétsből alá indul bizván még népe javában
A' magyarokba; azért szaporán a' Rendeket öszve-
Gyüjteti 's e bajban tőlök kér, 's nyer segedelmet.
A' Magyar, e' hiv Nép! Árpádnak igaz maradéka
Nem hajtván Bonapart tsábéttására, királyát
Mentni siet, készül; minden segedelmet örömmel
És készséggel igér; Ura is volt büszke szavának.
Adtak pénzt, gabonát, marhát bőven. Ezeken tul
Sétve közönséges fel ülést hirdettek. Örömmel
Ment a' büszke Nemes romlástól mentni hazáját
Már az egész Nemzet készül, már szerte lobognak
A' zászlók; Kiki tesz valamit. Lovait tanogatja az eggyik
A' másik kardot köszörül, 's ro'sdás buzogánnyát
Dör'söli, az meg amott nyergét igazétja lovára.
Nem henye most az Ur is ha Nemes, serkenti tselédit

[85] Hrabovszky Dávid: Ifjui ész. Részletek. Uo. 1823. júl. 5.

Széles kardot övedz, probálja datzos paripáját
Nem Nemes az, se magyar, ki magát mostan vonogatja.
Már lova hátán ül az egész nemzet, tsapatonként
Jőnek elől magyarok, Székely, Jász, Kun jön utánnuk
Mindenikét marsnak könyen gondolta az ember
Ennél szebb népet Hunyadink maga sem vezetett tán.
Öszve gyülnek ezek Győrhöz 's táborba kiszállnak
Már magokat gyakorolják fegyvereikbe. Azomba
A' gőgös Bonapart áltkelvén Rába folyóján
Népünkhez közelét, seregét jó helyre vezérli
'S egyszeriben tsata rendbe ki áll. Mi is ellene álltunk
Harczra kivánkoztunk vele 's vártunk a' jel-adásra.
Ime Vezérünk jön, 's odaáll seregünknek elejbe.
Meg szollét bennünk: Magyarok vagytok Fiaim! hát
Rajta az ellenség sorait rontsuk magyarossan
Mind Nemesek lévén, tudjuk mit tettek atyáink
Méltatlan fiaik mi Nekik ne legyünk. Ma Vitézek
Vágjunk, szabdaljunk, törjünk, rontsunk, kaszaboljunk
S vagy jelesen győzzünk vagy haljunk meg valamennyen
Trombita harsog már, dob szóll, bömbölnek az ágyuk
Nagy tsapatok jönnek visít a' puska golyóbis
Százanként hullnak minden felől. A' tüzet öntő
Ágyu egész katonát 's lovakat közepette szakaszt el,
Ez lábát veszté, keze elvan vágva amannak
Azt lova a' földön hurtzolja, amazt meg
A' rohanó lovagok tipratják. Rettenetes volt
Látni az ütközetet, de magunkat im bele hivnak
Mennyünk hát, 's ha lehet győzzünk vagy — vesszük el éltünk![86]

Berzsenyi Miklós a távolabbi múltban keresett megéneklendő hősi témát; Zrínyi siklósi ütközetéről írt 143 hexameteres sort:

Meghallván hogy Siklósnál Mehemet Basa meg szálltt
A' Nagy Hős tüstént nyoltz száz lovagot 's ezer izmos
Férjfiakat választa gyalogjaiból, 's maga-is fel
Kötvén drága köves kardját majd lóra ül, és igy
Szólt a' társaihoz: Vitézek! nintsen időm, hogy
Én titeket most hosszu beszéddel intselek, és igy
Öntsek erős bátorságot szivetekbe holott nints
Közttetek a'ki ditsőséggel nem tudna vezérlni
Bár melly országos hadi testet, most tsak előbbi
Tetteitek hírét emlétem. Végye eszébe
Mindenik a' haza mint pusztittatik a' török által.

—

Már most senki sem áll ellen az erős Magyaroknak
A' nyertt győzödelem tellyes volt a' törökön. De
Már Titán fé[n]nyét Thetysnek ölébe meríté,
'S a' fáradt tábort édes nyugalomra idézte.[87]

[86] Uo. 1823. júl. 11.
[87] Részletek. Uo.

A történelmi tárgyú hexameteres költemények sora következik utánuk, nyilvánvalóan a divatos hősköltemények hatottak a diákokra. A Sopronban érthetően tisztelt Döbrentei Gábor, azután Pázmándy Horváth Endre lehetett az ösztönző példa, az évtized vége felé pedig már Vörösmarty is. Ilyen címeket találunk kéziratos munkáikban: Berzsenyi Lénárd: „Sziget védelmezése", Horváth Dániel: „Győr visszavétele a töröktől", Horváth József: „Beled pusztulása 1529-ben", Prépost Ferenc: „A kenyér-mezői ütközet 1479", Galambos (Taubner) János: „Imre király".[68] A propozíciós vers fennmaradására jó példa ebben a nemben K. Horváth Dánielnek „A' szabadság védelme" című verse, amely Szigetvár viadalát mondja el az érdemkönyv másfél lapján hexameterekben. Utána ugyanis azonos címmel egy terjedelmesebb prózai dolgozat következik, amely a régi görög történelemből vesz példát. Világos, hogy előre kitűzték a címet (az eszmei mondanivalót), amelyet tetszése szerinti témával és formában kiki megírt a következő gyűlésre. Ezt a kettőt érdemkönyvbe is beírták.[89]

De nemcsak történelmi témákat dolgoztak fel hexameterekben az évtized második felében, amikor ez lett az uralkodó versforma. Edvi Illés József „Virágfüzérek" címmel hexameterekben nyújtott át virágokat a költőknek, s ugyanígy gyászolta Igaz Sámuelt. Taubner János az *Aeneis*ből fordított részletet és „Az ifju" címmel írt tele egy lapot hexameterekkel, Véssey Kis János „A számkivetett nő habozásá"-t írta meg több lapra terjedően.[90] Hadd érzékeltessék a versforma divatjának megváltozását a soproni érdemkönyvek adatai. Láttuk, hogy az első érdemkönyvben (1816—1825) Berzsenyi formái, a sapphói, alkaiosi volt a legdivatosabb, ezzel szemben a második érdemkönyvbe öt év alatt (1826—1830) 22 vers közül 8 hexameterest írtak, és csak egyet sapphói versszakokban, ezeken kívül még négyet rímtelen jambusokban. Hét rímes időmértékes vers[91] és csak két hangsúlyos nemzeti formában írt vers található mellettük. (A *Próbamunkák*ban 1804-ben még többségben volt a magyar forma.) Még a húszas évek elején is írtak néhány nem is sikertelen nemzeti formájú verset a Berzsenyi-fiúk. Páros rímű tizenötösökben írja le a kemenesalji szüretet Berzsenyi László:

Értem bájoló környékét Kemenesnek s aljának
A'mellynél szebb tájéka tán nintsen pannoniának
Hol a' magyar ugy meg maradt eredetiségében
Hogy mind nyelve mind köntöse meg van régi diszében
A'mi pedig a' fő dolog, a' barátság, szivesség

[88] Uo. I. öm. 1823—26-ig, az utolsó II. öm. 1827.
[89] Uo. II. ék. 1826-ból 2. és 3. munka az érdemkönyvben.
[90] Uo. II. ék. 5., 6., 9., 14. és 31. munka.
[91] 3 jambikus, 2 anapesztikus, 1 trochaikus és 1 szonett.

Ezen kettőről hires a' kemenesi nemesség
Igaz, konkoly nem vetve is tenyészik a' buzában
Nints ugy hogy nem volna veszett juh a' Krisztus aklában,
Itt is van el vétve olly ur a'ki arra hogy nemes,
Hogy Kemenes alatt lakik, hogy magyar, nem érdemes,
De ezt számba sem kell venni, ott a'hol a' többség jó
Többnyire mind jó hazafi, mint Zrinyi volt olly buzgó
A'ki, hogyha hazájának állopotja kivánja
Gazdaságát, gyermekeit 's nőjét hagyni nem szánja.

—

Tömve lévén Kemenesnek környéke vig urakkal
Vendég szerető urakkal és nagy birtokuakkal
Nem tsuda ha a' szüretek itt is vigan tartatnak,
Kivált ha a' gerezdek sok édes lével biztatnak
Reneg akkor az egész hegy a' mo'sarak durrognak
Kongnak a' még üres hordók az ostorok pattognak
A' mult szüret kiváltképpen vig volt sok bor teremvén
Jelen voltam akkor én is Kemenesnek több hegyén
Öszve gyüle a' nemesség Kemenes vidékéből
Jöttek vendégek Sopron, Győr, Veszprém 's több vármegyéből
Természetes volt az öröm kiki ugy mulathatott
A'mint tettzett, nem szólták meg ehetett és ihatott.
Itt van illyenkor a' Győri musikurok bandája
Szép magyar nótákat hangoz árvai szároz fája
Mulatja a' vig ebédnél lakozó embereket
Harmoniás vonásokkal bájolja a' sziveket
Soká el unván az ifjak ülni felkerekednek
Ugrós nótát parantsolnak 's egybe tánczba erednek
Nintsen ki deszkázott szoba nem is kell a' magyarnak
Kivált hogy ha jó kedvek van és tánczolni akarnak
Az Urak örömmel nézik vigadó fiaikat
'S biztatják hogy hordozzák meg jól a' kisasszonyokat
A' meg aggott ősz öreg is felejti korosságát
Illyenkor ha az ifjaknak látja vig mulatságát.

—

Az alatt mig az urfiak magokat igy mulatják
A' tselédek addig a' prést derekassan forgatják
Töltik az üres hordókat, méregetik mekkora
'S örülnek hogy az uroknak lesz az idén sok bora. —
Illy szüretbe nints vége a' lajtvivő szekereknek
Az ostor pattogásoknak a' lövöldözéseknek
Szüretkor néhány napokat illy vigan töltenek el
'S ezen idő alatt sok száz akó bort költenek el
Vége lévén illy formán a' vig és a' bő szüretnek
A' vendégek elbutsuznak 's haza felé sietnek. —[92]

A tizenötös sorokat két páros rímű nyolcassal és rímtelen hetessel zárta le egy másik, az érdemkönyvben fennmaradt versében:

[92] SMT I. ék. 1825. jan. 8.

Az idő.

Arany időt a' régiek hányszor nem említenek
Esdekelve beszélgetik akkor melly jól éltenek
A'mit kivántak meg nyerték bor a' patakokba folyt
Gabna, gyümölts magától nyőlt minden féle elég volt
Öltözetre sem aggódtak
Minthogy szágyent nem vallottak
Ha mezitlen jártak is.

—

De ne menjünk olly messze tsak nézzük el a' véneket
Beszéltessük velek 's halljuk ifjukori élteket
Akkor volt ám még az élet; mennyit tudnak mondani
A' mult idő jóvoltáról 's melly rossz ez a' mostani.
Még mikor ők ifjak voltak
Akkor mindenek jól folytak
Két pénz volt egy ittze bor.

A' régi időt ditsérik nékünk öreg Apáink
Fél száz mulva tőlünk éppen azt hallják unokáink
Ugy hogyha az igaz volna a'mit szóllnak a' Vének
Ugy lassanként az emberek mind ördöggé lennének
Mert a' régiek jók voltak
De azok már elpatkoltak
Most tsak rosszak születnek.

—

Szegény emberséges Idő sajnállak valójában
Mert tsak gyalázatod forog minden ember szájában
A' kereskedő téged szid ha nem kél portékája
Téged a' Dáma hogyha már rántzosodik ortzája
A' leány ha főkötőre
Szert nem tehet, az Időre
Panaszkodik Szegénke.

Az az egy szerentséd Idő, hogy el reppensz egyszerre
Akárki akarmit mondjon rá se nézsz az emberre
De tsak egyszer törne szárnyod vagy másként meg állanál
Fülig nyakig el pirulnál ollyanokat hallanál.
Lenne tán a' sodró-fának
Is dolga, majd rád hánynának
Azért jobb ha iszkódol.[93]

Berzsenyi Farkas tizenkettősökben emlékezett vissza a sokak által és sokszor megénekelt gyermekkorra:

Egyik öröm viszont már másikra mutat
Nékik, 's igy járják a' szabott rósás utat
Igy játsznak tiz tavasz hímes virágival,
Igy tiz forró nyárnak sárga kalászival
Igy mulatnak vigan tiz ősz gyümöltsivel,

[93] Berzsenyi László verse. Részletek. Uo. 1824. febr. 7.

'S ugyan annyi télnek sima jegeivel.
Mellyek utánn jobban felnyilnak szemeik
'S evvel elreppennek legszebb örömeik.[94]

Megírta a már idézett „Az esthajnal" című versének a párját is hangsúlyos nemzeti formában:

Az est.

Phoebus arany-szál hajait
A' tengerbe meriti,
'S az ég' tündér tsillagait
Bájos fényre deriti.

A' napnak forró szikrái
Ime már nem égetnek
'S a' szózatos madárkái
Elültek a' ligetnek.

Tsak a' denevér ébredez
A' hosszu-nap álmából
'S ide, tova vigan repdez
A' fák hasadékjából.

Tsak a' komor bagoly huhog
A' pudvás tölgy odvában
Tsak a' lombos erdő susog
Az estnek alkonyában.

A' mező barna Munkása
Énekelve haza tér
'S artzája bő izzadása
Ujra kivánt határt ér.

Mohos szalma gunyhójában
Le ül fa küszöbére,
Eszik gyermeki' sorában
'S ugy szunnyad el végtére:

Hogy a' napnak pirultával
Ismét felserkenhessen
'S annak első sugarával
Öröm nótát zenghessen.

Itten Cynthia feredik
A' pataknak árjában,
Ott a' pásztor szenderedik
A' bokros hant' árnyában.

Itt még ménesek legelnek
A' harmatos vidékben,
'S tsikosok busan fötyölnek
Utánnok a' rétekben.

De ezek is vissza térnek
Látom immár aklokba,
Pásztorjaink el érkeznek
'S bé rekesztik azokba.

Minden nyugszik! tsak engemet
Kerül az édes álom,
Tsak én kérem nyughelyemet
Hasztalan, 's nem találom!

Tsak én bolongok gondokba
Bágyadtan elmerülve
Miglen más nyugszik ágyokban
Biborra elterülve.

Minden nyugszik körösközül
Valamerre nézhetek,
Minden párja mellett örül
Hol éltet érezhetek.

Kesergő panaszaimnak
Tsak a' bértzek felelnek
Könnyel ázott szavaimra
Tsak az erdők fülelnek.

Tsak egy filmil él még velem,
Az nem fárad nyögdécselni
Repülj borzasztó éjjelem,
Vagy jobb, szünjek meg élni!![95]

[94] Berzsenyi Farkas: „A' Gyermek-kor". Részlet. Uo. 1819.

[95] Berzsenyi Farkas verse. Uo.

Lássunk mutatóban a húszas évek soproni verseiből egy rímes időmértékes verset is. Ez a verselési forma a következő két évtizedben vált uralkodóvá. Székács József 1829-ben anapesztusokban írt 6—6 sorból álló hat versszakot, minden versszakban más-más képét rajzolva meg az elképzelt költőnek:

A' Költő.

'S a' Százados álom alatt nyugvó
Hőst költi porágya sötét öliből:
„Térj vissza vitéz koszorút arató
Térj vissza sirod komor éjjeliből"
'S halltára dalának az Ifju hevül
És ősei nyomdokin istenesül.

Jár zöld ligeten, hüvös árnyak alatt
Csügg lantja kezén szive lyánka szivén
'S mint bokrokon a' deli lepke mulat
Ugy képzete repdes az Édes ölén
'S mint reggelen énekel a' csalogány
Szerelmi dal éledez ajka szaván.[96]

A *harmincas években* egymás után jelennek meg a társaságok kis zsebkönyvei,[97] ezekből már átfogóbb képet kapunk a korszak diákverselői által követett irányról tartalmi, műfaji, formai tekintetben egyaránt. Tartalmi szempontból leglényegesebb változás a korábbi versekhez képest, hogy határozottan emlegetni kezdik a szabadságot, a magyar nemzet szabadságára vonatkoztatva és általánosságban is, mint például a selmeci diákköltő, aki arról énekel, hogy ahol szabadság van:

Ott virágzik a' szelíd tudomány
'S tiszta fénnyel edzi a' szemet,
Ott minden szív szikrát közügyért hány
'S becsüli a' való érdemet;
Ott boldogítja a' polgárokat
A' bölcsesség égi tüzével,
'S az erénynek emel oltárokat
Kiki jámbor 's józan tettével.[98]

Természetesen nem véletlen a párizsi júliusi forradalom és a lengyel események után a szabadság-eszme hirtelen feltűnése. Egyidejűleg a hazafias líra is megerősödik, Kisfaludy Károly és Kölcsey Ferenc hazafias verseinek a kimutatható hatása nyomán: verseket találunk, amelyekben a múlt dicsőség emlegetése, a nemzet féltése és a jövőben való reménykedés egyszerre csendül fel. Az egyik sárospataki diák például szembetűnően követi versében Kölcsey *Zrínyi dalát*, de végül derűlátó következtetésekre jut, eltérve mintaképétől:

[96] Székács József verse. Részletek. Uo. II. ék. 1829-ből.

[97] L. a 653—63. lapon.

[98] Geduly Lajos: „A' szabadsághoz." Írásának kelte: 1830. Részlet. Kis koszorú 145—46.

Merre a' kor...

Merre a' kor, mellybe' szent igazság
Szent szavára porba hull a' gazság,
És az érdem méltó díszben áll;
Mellyben a' lepeltelen szív, elme,
Kedvesebb lesz, mint nagyok' kegyelme:
'S fényhelyéről a' kaján leszál?

Messze a' kor, messze a' borutlan,
Túl a' gyönge szemnek látkörén van,
Nem mutatja szép arczulatát;
'S fentebb, mint a' csillagok' határa,
Ég fölett ragyog dicső sugára:
Sejtve várjuk csak pirúlatát.

Oh! mikor múl e' hon' éjszakája,
'S felmosolygván bájos Aurorája
Milly korányon hoz reá derűt?
Melly a' lelkek' rejtekére fényit
Vetve, ölje a' gonosz' reményit,
'S idvezítse a' szelid szivűt.

Várj, oh honfi! és ősöd' bünének
Büntetési majd ha eltelének,
Felvirúl reád a' rózsakor;
Hol magát embernek érezendi
Szolga, és viszont az úr hiendi:
Hogy miként az, ő is lenge por.[99]

Hazafias lírájukban, a műfajokat véve szemügyre, változatlanul sok berzsenyis ódát találunk. Az évtized elején írt soproni óda például a lengyel szabadságmozgalmat élteti Berzsenyi modorában:

A' Lengyel-bajnok.

Ó szent szabadság,'s szép diadalmi fény!
Ti bennetek van égi varázs erő,
Ti a' halandót lelkesétvén
Istenivé teszitek szivében. —

Fel kel sirábul a' deli bajnok, és
Lerázza rabság durva bilincseit,
Hogy az enyészet napjait el
Üzze, — derétse honát örömre.

'S vészes csatában össze csapódik, a'
Zordon folyamnak vad zajongásaként;
Mert a' szabadság' 's a 'hazáért
Ontani vért öröm és dicsőség!

De ó legyen bár hartza iszonykodó
Az átkos Éjszak mérge nem oltható,
'S mint mortz fagyával a' vidéket:
Népeket úgy rabigáz lakója.

Egyik kezében dárda paizs forog
Másban a' rabság járma setétedik;
Borzadva dül a' Lengyel is most
Körme közé ki fogyott erővel. —

'S mint a' Magyar, kit mostani századunk
Szült, — bus szemekkel nézi apáink
Sasfészkeit gyász omladékba!
'S lelke dereng szabadabb hazában!

Ugy Ő, haragtul forr, ha elejbe tün
A' mult 's jelenkor; 's börtöniből kikél!
Ki kél hevülten; 's hah! — bilincse'
Zajja szivét boszu közt busétja. —[100]

Berzsenyi ódái visszhangzanak a debreceni diákköltők *Lant*ján is:

A' sas tsatázó sas-fiakat nevel,
'S nem szoptat a' vad Lybia torlatin
Bárányt, az ontott vér-pataknak
Habjaiban feredő oroszlán.

Emeld föl ázott sás-koszorúidat
Maros! 's kivőlgyelt partjaidon belől
Zöld berkeink enyhébe, harsogd
A' Teleky nevet és tsudáit.[101]

[99] Kis Áron verse. Parthenon II. 45.
[100] Perlaky Sándor verse. SMT II. ék. 1832-ből.
[101] Jezernitzky László: „Gr Teleky Jó'sef szaboltsi fő ispányságába (1830. aug. 2.) lett beállittatásakor." Részlet. Lant I. 18.

Más alkalmi ódákban is:

Sok századoknak szélveszit által élt
Hazánk! az érted halni tanult Magyar
Vérének érdemlett jutalma
Bóldog arany korokat reményljél!

Ha a' halállal vívni tanúlt Vitéz,
Átrontva a' mord fegyverek ezrein,
Véres babért fűz homlokára:
Hősi tüzét, 's erejit tsudáljuk.[102]

Sok ódát írnak a diákok a példaképül választott költőkhöz és a legnagyobb magyarhoz is ebben a formában:

Gróf Széchenyi Istvánhoz.

Soká ragyog majd néked is érdemed
Nagy férfi! honnom' hőn szeretett fija,
Lángzó betükkel lesz felirva
Nagy neved a' kiderült egekre.[103]

Berzsenyi' hamvaihoz.

Gyászolj enyésztén Melpomene 's zokogj,
Parnasz' lakói könnyeket ejtsetek;
Terpsichore, árván hagyatva,
Pindusz' ölén nefelejcset ültess.[104]

Kölcseyhez.

Az égi hangok' fenragyogó szavát
A' nemzet érté 's álmaiból kikelt;
Az eszme fáklyáját kezedben
Látja ragyogni, 's utánnad indul.[105]

—

A *Virágfüzér* megjelenése után (abban jelentek meg ezek a versek) nemsokára már Kölcseyt gyászolták a társaságok tagjai. Több ódát írtak em-

[102] Uo. 22. és 25. Magyar Mihály és Szikszay Dániel azonos című magasztaló ódáiból az első versszakok: „Lovasság generálisa B. Frimont Mária János, palotai uradalmába (1828. aug. 25.) lett bévezettetésekor." Ónody Péternek is van több ilyen ódája. Ezek néhány évvel korábbiak ugyan, de minthogy 1832-ben kinyomtatták őket a Lantban, nyilván legjobb verseik közé sorolták őket ekkor is: „Bogyoszlói pred. és esperest Rétsey Jánoshoz, a' Debr. r. collegiumban a' magyar nyelv és liter. tanítószéke alapítójához. 1829." (Lant I. 144) „Az emberbarát" címmel pedig balladát írt „Debreczeni fő bíró Rakovszky Dánielhez, midőn az 1830-dik esztendei rendkívül való vízáradások' alkalmával, a' Hortobágyi vízi-malomhoz szorúlt 11 szerentsétleneknek, ön élete' veszedelmeztetésével lett megszabadításokért, Fels. Királyunk' Kegyelméből nagy-aranyérdempénzel jutalmaztatnék." (Lant I. 150)

[103] Matisz Pál verse. Részlet. Virágfüzér 196.

[104] Pálffy Zsigmond verse. Részlet. Uo. 131.

[105] Baranyay László verse. Részlet. Uo. 219.

lékére a soproni diákok is, közülük az érdemkönyv megőrizte a későbbi pápai tanárelnök, Előry Szabó Sándor versét:

Kölcsey halálára.

A' víhatatlan végzetek érczkeze
Mellynek nyomasztó sulyja alatt nyögünk
Az emberi sorsnak folyását
Kénye szerint vezeti 's vezérli.

—

Egész Magyar hon érzi ezen veszélyt
'S kesergi hunytát nagyjainak, kiket
Éltek haszonnal folyt delében,
Elragadott közülünk irigy sors.

Nemrég veszitők Kisfaludyt, kinek
Dus szellemével fényre derült a' hon
'S urát a' báj hatalmu lantnak
Berzsenyit a' Magyarok Horáczát.

'S most, oh kemény sors üldözi a' Magyart,
Ismét egy embert veszte honunk, kiben
Legszebb reményink eltünének,
És neme dísze kihalt örökre.

Megholt hazánknak nagy fia Kölcsey,
Igy zeng a' gyászhir ált hona térein,
'S a' nemzet áldva hasznos éltét
Gyászba borulva siratja estét.

—

És a' kebelnek szent tüze, mellyben a'
Lángérzet és a' tiszta erény lakott,
'S melly a' honért lángolva érzett
Nagy szive hő dobogása megszünt.

Nem zeng az ajk szent ihlető szózatot
Gyors áradatként kebleket áthatót,
'S fájdalmat édesitve nem zeng
Lantja varázshurjain panaszdalt.

—

A' földi pályát Te! nemesen jártad,
'S ha volt nehézség fér'fiasan győzéd;
Te hiven áldozál honodnak
'S benned a' honfi erényt csudáltuk.[106]

A debreceni *Lant* egyik legtermékenyebb és legtehetségesebb költőjének, Baksay Dánielnek Csokonai emlékére írt rövid, epigrammaszerű verse viszont Kisfaludy *Mohács*ának gyászoló soraira emlékeztet:

Csokonai temetőjén.

Jegytelen alszol-e itt Pannon' koszorúsa: hol ezrek'
Álma felett őrként áll szomorú fa jegyűl?
Még alig alkonyodott korod el, melly nyújta borostyánt:
És már fészket emelt sírodon a' feledés!
Elmegyen e' kornak késő fia bús temetődhez,
Sírról-sírra tekint: s' nem leli hamvaidat.
'S elbúsúlva tovább megyen, és gondolva magára,
Lantja' idegjeiről újja meredve lehull. —[107]

A disztichonban Kisfaludy Károly a mesterük elsősorban, de vannak olyan epigrammáik is, amelyek Kölcseyre emlékeztetnek. Epigrammáikból hadd álljon itt egy csokorra való, közülük több témája miatt is figyelmet érdemel:

[106] Előry Szabó Sándor verséből részletek. SMT II. ék. 1838/39.
[107] Lant IV. 137.

Gróf Széchényi Istvánhoz.

Szülj sok szívet Honom! fijaid' kebelébe hasonlót
Széchényinkéhez: 's úgy jön arany korod el.[108]

A' jobbágy.

Mért napkölte után? — ordít fenyegetve a' hajdu;
„Költe előtt keresém gyermekeim' kenyerét."[109]

Költő sirja.

Nyugszik az árva dalos, kit ölelt éltébe' hazája,
'S melly örökítse nevét, nincs szobor álma fölött.
Ám, de zephyr sírján lenget bokros nefelejtset,
Mellyet könnyeivel barna leányka nevelt.[110]

Mathildára.

Szép vagy lyánka: de még sem szép. — És mért nem egészen?
Bűnös vagy: szemed öl; lop szived; és te nevetsz.[111]

Epedés.

A' szerelem mondják epedővé tészi az embert:
Nem csuda, hogyha Teréz a' bor után epedez.[112]

A' két halom.

Gyász halmok! 's Tincsim két halmai! hajh mi különbség,
Hóltak fekszenek ott; szív, öröm, élet imitt.
Mars rakatá azokat, — 's ezeket kecsek' istene Küprisz,
Halva nyugotnak azok: élve nyugotnak ezek.[113]

Szem és Fő.

Könyvesi kurtán lát szemmel, mélyen nagy eszével;
Bandafi nem sokat ér főre, de szemre derék.[114]

[108] O. aláírással. (Talán Ónody Péter.) Lant IV. 146.

[109] Matisz Pál verse. Virágfüzér 134.

[110] Papp Endre verse. Parthenon II. 27.

[111] Sárosy Gyula verse. Jáczint 41.

[112] Nagy Elek verse. Virágfüzér 148.

[113] Károlyi István verse. Parthenon I. 64.

[114] Uo. Ugyancsak Károlyi István epigrammái. Megtalálhatók a SIE jk. 219. lapján is, s A' két halom címűt idézi a kassai Literaturai Lapok kritikusa is: „E' czím alatt öt epigramma adatik itt, és mindenik jeles epigrammai talentomra mutat. Például csak az elsőt hozom fel, melly bizonnyal a' legszerencsésebbek közzé tartozik." (1836. szept. 16. 38. sz. 294) L. még a 658—59. lapon.

Sulyegyen.

Testesi bizvást lép, 's sulyarányt könnyen soha nem veszt,
Kérded hogy lehet ez? mert feje könnyü nagyon.

Kisfaludy és Kölcsey verseinek utánzásával egyidejűleg jelennek meg a diákköltők próbálkozásaiban Vörösmarty költeményeinek az utánköltései is. A *Mohács* és a *Zalán futása* jól ismert sorai együtt visszhangzanak Baksay Dániel költeményében, amelyben a muhi csata történetét beszéli el:

Sajó.

Ösi viták' szomorú mezején andalgva bojongasz,
Nemzeti mély siralom' néma tanúja Sajó!
Mint az idő, halkal lefoly árkod' csendes özönje,
Nyúgvó hősöknek mossa elűlt porait.
És nincs, a'ki nehéz gondját a' múltba bocsátván,
Könnyeket öntene bús habzatid' árja felett.
Föltámadt Árpád, had-alázó menyköve villog,
Mellynek előtte szalad félve, remegve Zalán:
Nincs, ki az árva hazán, megnyitván szíve keservét,
Sírna, zokogtában szánva siralmas ügyét.
Isteni Lászlóról diadalmat harsog az ének,
Hogy vas karja alatt porba rogy a' vad Ozúl:
És nincs érző szív, ki lemondván dü's gyönyöréről,
Osztályt venne szegény Béla' keserveiben.

A kiadó is megjegyzi a lap alján, s mi is azonnal láthatjuk, hogy a fenti sorokban *Zalán futására* és *Cserhalom*ra céloz a diákköltő, ügyesen véve át egyúttal a *Zalán futása* bevezetésének a gondolatát, hogy nincs senki, aki eddig megírta volna a történetet, melyet ő elbeszélni készül. Ezután erőteljes képekkel mutatja be a muhi csatát és a tatárdúlást, majd a zárósorokat ismét Kisfaludy *Mohács*ából meríti.'[115]

A vörösmartyas hexameteres hősköltemények is tovább élnek a harmincas években. A soproni társaság érdemkönyve 1839-ből őrzi Tatay István három hexameteres költeményét. Az első „A mongolok Magyarországban" címet viseli. „Hajdani gyászos idők! Oh! Visszatekintsek-e rátok?" — kezdi költeményét.[116] A soproni örömünnepeken hangzik el Pálffy József „Kun László" című hexameteres verse, Perlaky Sándor „Árpád sírja" c. verse,[117] s ott találjuk Temlin Antalnak a szolnoki vár megvételéről írt költeményét „Nyáry" címmel. Írtak ókori tárgyú hexameteres költeményeket is, például Magassy Dániel „Hannibal fogadása"

[115] Lant II. 8—13. L. még a 77. lapon.
[116] SMT III. ék. 3.
[117] L. a 78. lapon.

címmel, melyben Róma-ellenes hangot üt meg, Tatay említett másik hexameteres költeménye: „Páris ítélete vagy Eris almája", Szánthó József „Égeus halála" című költeménye 1835-ben került be az érdemkönyvbe. Feldolgoznak bibliai témákat is, mint Székács József: „Idvezítőnk a keresztfán", Kirchner János: „Heródiás tánca", Holtzhammer István: „Dávid siralma".[118] Idézzük Sárospatakról Dobrossy István hőskölteményének néhány részletét, amely István király korában játszódik. Cselekménye erősen romantikus, inkább *A két szomszédvár*, mint a *Zalán futása* rokona:

Karra erős, rohanásra merész, megfutni tudatlan,
Ösvallás szerető harczos nép gyűle Kupához.

Köztük van a lázadó Réteg is, aki szép leányának, Olmának a pogány ősökről beszél, elmondva

Hon szerező Árpád', 's csatarontó népe hatalmát,
Vasba borúlt Tuhutum' viadalmát, Bors hadi tettét,
Monda Lehelről is, 's légrázó kürtje szaváról.

A leányt Vata fiához akarja feleségül adni, aki szintén pogány, Olma azonban beleszeret a daliás Fülekbe. Fülek apja ilyen reformkori eszmékkel oktatja Réteget:

Szomszéd! eldődink bús szellem alakjai akkor
'S arra haragszanak, a'ki ledérűl hagyja el édes
Nemzeti öltözetünk', nyelvünk' 's a' nemzeti elmét,
És ki különhúzó, egyenetlen visszavonást kelt.
Hódolok én a' nemzetinek, 's gyülölöm ki különszít,
Tiszteld Istenedet valamint akarod, de vigyázz hogy
Lélekben tiszteld és édes nemzeti nyelven.
Nemzeti öltözetednek alatta dobogjon erős szív,
Nemzeti szív, köz jót akaró, és áldozatokra
Kész, a' szellemösök szeretendik, 's helybehagyandják.
De ha szived hidegűlt a' közjó 's ügynek iránta,
És idegen szó dúl 's pusztít a' nemzet' örökjén,
Bosszút esküsznek méltatlan korcsunokára.

Réteg megöli párviadalban Fülek apját, Szomort, aki így „nem szomorog többé". Őt viszont villám sújtja halálra. Fülek tehát feleségül veheti Olmát, de a bosszús Vata haddal támad várára. Már majdnem beveszik a várat, amikor az ifjú Vata, akinek a lányt szánták, elesik a harcban. Királyi felmentő sereg jelenik meg, de a kirohanó Füleket Vata pár-

[118] SMT II. és III. öm. 1833. és 1834.

viadalban megöli.[119] Hasonló romantikus történeteket írnak a soproniak is, még kevesebb történelmi hűséggel és vonatkozással, például Szij Sámuel „A völgyi vadász" címmel, amely Telemér és Ilka szerelmét mondja el.[120]

A múltat idéző romantika hatására sok verset írnak a diákköltők a nemzeti múltról rímes időmértékes formában is. Feltűnnek a szónokias balladák is, váltakozva a már idézett „Sajó"-hoz hasonló versekkel s a hexameteres hőskölteményekkel. Egyik debreceni diák a szigetvári hősnőt, Zrínyi feleségét énekli meg szónokias ballada stílusban, a már említett Baksay hexameteres eposzt ír Jajcáról, romantikus regét Ottó királyról, akit László vajda földönfutóvá tesz, bár lánya szerelmes bele; írnak romantikus történeteket a kor pontos megjelölése nélkül is, a lovagvilág várai, alakjai elevenednek meg verseikben. A *Lant* egyik kötetében balladát találunk a hűtlen szeretőről, amely szintén a régmúltban játszódik, s egy másikat a szerzetesekről, amelynek dátuma is van: 1224-ben történik. A sárospataki diákok közül az egyik Lehelről ír Vörösmarty nyelvére emlékeztető disztichonokat, a másik Szigetvárról Garay-féle szónokias balladát. Erdélyi János Róbert Károly ismert moldvai kalandját beszéli el „Dezse" címmel:

Róbert Károly terhes útra
Készíté vitézeit,
Móldva vajdáját fenyítni,
Harczra vitte hőseit.

'S merre a' Maros' csapongó
Habja omlik, fen zajongó
Serge arra bajnokúl
Elszágúldoz, elzudúl.[121]

Régi dicsőség és a jelenbeli felemelkedés vágya éppúgy megjelenik ezekben a versekben is, mint ismert költőink egykorú alkotásaiban, például Ormós László egyik balladájában:

Hü Tiborc! nyugodj! csatában
Esve, keblem' bánatában
Engem is majd föld takar;

Hagy, takarjon, csakhogy a' mig
Él a' népek atyja, addig
Fényben éljen a' Magyar![122]

Papp Endre Eger viadaláról ír balladát:

[119] Parthenon I. 121—46. „Véres buzgalom. Hősköltemény Szent István első Magyar Király korából." Idéz belőle és méltatja a Literaturai Lapok (1836. aug. 26. 35. sz. 275). „Ez a' kisded epósz, mellynek alapja a' Szent István és Kupa közt folyt vallásháború, Vörösmarty studiumára mutat, 's egy még futásban lévő tanúló ifjútól dicséretes szerzemény."

[120] SMT III. öm. 1835.

[121] Parthenon I. 81—97. A 42 szakos költemény első versszaka. A Literaturai Lapok kritikusa szerint: „E' szép kis regének szerzője valódi poétai hivatás' bélyegét mutatja; versei, mértékes voltok mellett, könnyen folyók, csinnal 's lélekkel teljesek." Idéz belőle két versszakot, majd így folytatja: „Illy kezdőtől méltán sokat és nagyot várhatunk." (1836. szept. 16. 38. sz. 293.)

[122] „A' Honleány." Részlet. Parthenon I. 115—19.

A' szirti ház.

A' szirti ház' irányában,
Zöldellő tölgyek' aljában
Kis domb födi Gyulát.

Fölötte van tört fegyvere,
Mellyel pogánynak ellene
Védett hölgyet 's hazát.

Gyula Eger viadalánál esett el, jegyese, Lenke is ott küzdött az egri nők között, s Gyula elvesztése után bánatában halt meg.[123] Adorján Boldizsár Hunyadi Lászlóról írt balladát:

'S a' nép között, a' nép előtt
Mi áll ott feketén?
Sötéten leng bús lobogó
Felütve négy szögén.

Ah! vérpad az, 's fölötte a'
Veszélynek embere,
Ő az! kezében ott ragyog
Az átok' fegyvere.

—

Nincs vádoló, nincs hirnök itt
Ki zengje vétkemet,
Csak a' király, a' hittörő
Szomjazza véremet.

Ítélet' átka szálja meg
Bár felkenett fejét,
Ki felvevé, 's megcsúfolá
Az úrnak szent nevét![124]

—

A Hunyadi-téma mindenütt gyakran előfordul. Baranyay László, soproni diák disztichonokban ír Hunyadi Lászlóról:

Fondor gőg, boszuvágy, az átkos 's sanda irigység
Ontva nemes véred, porba keverte fejed'.
Vad diadal katzagás köztt vélte az ördögi gyilkos,
Hogy neved is véled, sirba le dőlve marad.[125]

A már emlegetett Matisz Pálnak „Három Hunyadiak" című, három részes versében az utolsó, Mátyásról szóló részben Szép Ilonka Mátyásának a szavaira ismerhetünk rá:

Most öröm tanyáz Budában
Mátyás' büszke fénylakában
Szent 's szelíd öröm.
Mátyás attya hű népének,
Kedves édes nemzetének
'S dús a' föld-körön.

A' királynak egy vagyonja
Hogyha boldog népe 's honnja
'S igy ha vér szive:
Addig nyuljon a' királynak
Élte míg a' szent hazának
'S népének hive!

[123] Három részes, változó formájú vers. Részlet a III. részből. Uo. II. 76—82.

[124] Részletek. Uo. 88—91.

[125] Részlet. Virágfüzér 74.

—

És a' nép ha egyesüle
Egy hon egy fejért hevüle,
Bizton akkor áll.
'S száz ajakról üdvözülve
Száll örömtől felhevülve,
Éljen a' király![126]

Egy másik soproni diák, Pálffy Zsigmond Hunyadi Jánosról írt költeménye hexameteres kezdet után rímtelen jambusokban folytatódik. Ez más költeményekben is gyakran előforduló forma.

Minden porba enyész le alázva a' mostoha sorstól
Eltün 's a' feledés' szomoru kebelébe pihen meg;

—

És csak a' virtus örök fényét mosolyogva tenyészti
Áldozatul 's a' varázsi erő oszlatja borúit;

—

Igy él nagy Hunyadynk 's hálás emléke közöttünk,
Kit mint ifju erőt, a' törzsök atyát, 's maradékit,
Mint a' dicső tettek' sarjadzó gyermekit, a' lant
Elzengi! Halljad sok szépet imádni tudó szív,
Halld, 's késő unokáidat érzeni tudni tanitsd meg.

—

Uj századot teremtél nagy Hunyad,
Midőn születtél Nemzeted' diszére,
Örült hazád midőn az ifju kort,
Benned feselni látá hajdanán;

Ebben a formában méltatja Hunyadi pályafutását, majd a király gyanakvását rosszallja, aki a Hunyadiaktól féltette a hatalmát.[127]

A rímes időmértékes formát természetesen nemcsak történelmi tárgyú költeményeikben találjuk meg, hanem más romantikus elbeszélő költeményben, balladában, románcban is. Példaként idézzük Ónody Péter „Elvira" című románcát, amely Kölcsey *Szép Lenká*jának pontos utánzata, csak nem a leány, hanem a legény közeledik csónakkal a háborgó vízen, s mikor belevész a habokba, Elvira is vízbe öli magát:

Néz még, 's egy bútsú-mosolygás
Száll fel kéklő ajkira;
'S mint távolból jött sohajtás,
Elhal a' hű Elvira![128]

Érdekes, hogy több helyen találhatunk rímes daktilusokat, leggördülékenyebben talán ebben a formában tudtak verselni a modern időmérté-

[126] SMT II. ék. 1837. febr.
[127] Címe: „Hunyady János." Uo. 1837.
[128] A vers végső sorai. Lant I. 78—80.

kes formák közül. Már a *Kis koszorú*ban is a legsikerültebbek közé tartozik Gosztonyi Imre verse:

Alkonyodás.

Majd halovány hold'
Gyönge világa
Úszik az ég' kék
Boltozatára,
'S arca mosolygó
Fénybe' halad.

Enyhül az élet'
Súlyos igája;
Gondtól üressen
Tér nyugovásra
A' hegyi pásztor
'S dalra fakad.[120]

Ebben a formában írta meg Sárosy Gyula is vidám kis dalát:

Pipa-dal.

Éljen a' pipa! fűts bele gyerkőcz!
Rágjam a' görbe szarv-csutorát.
Füst rövid éltünk: füsttel igézem
Semmibe gondom' barna sorát.[130]

Rímes időmértékes formában írnak költeményeket (az említett antikos ódákon kívül) nagy példaképeik emlékére is:

Kisfaludy Károly halálára.

Hajh! sírj Magyar — sírj! lankadtt kupreszszen
Ing a' néma Lant! 's ha est' hűs alkonyin
Nyög a' vérző Hon' fohászsza, húrjain
Tsak szívrepesztő hangokra rezzen;
'S ki sírokat kőlt lantja zengzetével
A' Hőst, a' Költőt hajh! ki kőlti fel?![131]

És lássunk itt több részletet Matisz Pálnak, az egyik soproni diákköltőnek Berzsenyiről írt hosszabb költeményéből is, amelyben ügyesen váltogatja a daktilusokból és a trocheusokból alkotott versszakokat:

A költő végálma.

Áldva az égnek bölcserejétől
Szive kegyes volt, 's elmeje nyilt,
Lelkesedés az ég' kebeléből
Szállva reá, a' honnak igy élt.

Élete' utján csendel elére
Földi kitűzött czélja felé:
Vágyakodón most égi helyére,
Készül a' biró' széke elé.

[129] Részlet. Kis koszorú 163—66.

[130] Jáczint 202. Három tizenkét soros versszakból áll. A Literaturai Lapok egykorú kritikusa szerint „könnyű lejtésű lelkesb versezet". 1836. febr. 19. 8. sz. 59.

[131] Ónody Péter verse. Részlet. Lant I. 28.

Lelke már már elfeledte
Földi léte' szük körét,
Képzelménye szent árjában
Csolkolá az ég ölét.

'S mellyet régen már a' földön
Képzetével alkotott,
— Égben a' költők' csarnokát
Látja — mit nem láthatott.

Ott ülnek a költők babérral koszorúzva: Orpheus, Musaeus, Homérus, Sapho, Pindarus, „nagy rómának nagy Horácza", Vergilius, „halhatatlan isteneknek hőn szerette dalnoka", Ovid után Tasso, Pope, Young, „Gallia' lelkes magzata", „égeszü Voltaire", Rousseau, Klopstock.

Gőthe is ott volt: fénye a' szépség'
Angyala által védve vagyon,
Schiller, a'ki énekével
Alkotá a' Szépet 's Jót,
Halhatatlan lángbetükkel
Jegyze fel sok elmulót.

„Hunnia' édes gyermeki ültek Távolabb ottan székeiken": Virág, Kazinczy, Kisfaludy.

Urtalanul áll távolabb egy szék,
'S honnomi nemtők tartva füzért
Lengenek ottan, — látni dicsőség —
Osztogatandók pályaibért.
Ezt hogy a' boldog haldokoló mind
Látta, bezárá bús kebelét,
Lelke a' földnek végbucsuzót int,
'S fellegeken tul tűn-el a lét.

És az égnek nagy királya
Inte, és a' menybe ért,
Fényövedzte székre űle
'S átvevé a' pályabért. —
Kérditek ti honnom' édes
Hü szülötti, ki volt ő?
Sirva mondom, és örömmel,
Berzsenyi volt a' dicső.[132]

Azonkívül, hogy itt is felismerhetjük Kölcsey és Berzsenyi költeményeinek egy-egy jellegzetes kifejezését, jelzőjét, a vers arról is tanúskodik, hogy a társaságok tagjai nemcsak a hazai irodalmat forgatták, hanem a világirodalom jelentős költőit is ismerték. Ezt mutatják a költeményeik között található műfordítások is. A már említett **Zay Schiller *Tell Vilmos*ából fordítja, jobban mondva magyarul utána költi a három ismert dalt:

Hármas dal,
Schiller után.

Halász gyermek (danol a' csónakban).

A' tó ragyog, hűs hullámot ajánl;
A' gyermek elalszik partjainál,
Hall bájoló dalt, mint
Hárfa ha zeng,
Melly édesen a' zöld
Part fele leng.

Kél kéjre hevűlten a' szőke gyerek,
Vágyó kebelén hab enyelgve libeg,
„Szép gyermek enyim vagy"
Ez hangzik alant: —
Hall, szédül a' gyermek,
'S a' — vízbe zuhant!

[132] Részletek. Virágfüzér 229—37.

Alpesi Pásztor (a' hegyen).

Zőld rét, legelő! idv, béke veled!
Hév nyárral a' Pásztor is útnak ered,
Megy honni hegyekre,
De visszajön ő,
Új dalra ha ébred
Az árva mező,

'S friss hímzetet önt el az ifju tavasz.
A' táj ha vidám, a' Pásztor is az.
Zőld rét, legelő!
Idv, béke veled!
Hév nyárral a' Pásztor
Is útnak ered.

Havasi Vadász (a' bértzen).

Ing a' bürü, bömböl a' szikla tető,
Jár kél a' Vadász, 's nem szédeleg ő,
Jég' sík mezején
Enyelegve halad,
Nints ott tavasz, a' liget,
Árva marad!

Bértzekre, alatta, köd' éjje terül,
Város, falu, messze homályba merül;
Túl fellegeken, köd
Leple ha száll,
Lát tarka mezőt
Szakadásainál.[133]

Több műfordítással szerepel a *Lant*ban Török Pál is, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* későbbi szerkesztője. Cseh nyelvből fordít hét költeményt „Dalok a XIII. századból" címmel, s angolból Moore és Byron után. Ugyancsak a *Lant* műfordítói között szerepel Jezernitzky László Gvarini olasz madrigáljaiból fordított versével:

A' szép szemek.

Szemek! halandó tsillagok!
Kik nékem kint okoztatok!
Ti alva is mutatjátok,
Hogy vesztemet kívánjátok;
Ha alva is megölhettek,
Hát kinyílva mit tehettek?[134]

Emlékezhetünk rá, hogy Sárospatakon a társaság engedélyezésének külön feltétele volt az európai nyelvekkel való foglalkozás is, ennek megfelelően több műfordítást találunk a harmincas évekből megmaradt verseik között. Közülük néhányat a bírálatok során idézünk majd, hadd álljon itt Warga János Pope *Ode on solitude* című versének a fordítása:

Ének a magányhoz.

Boldog, kinek fő vágya, gondja,
Lakozni kistéri elődi földjén,
Elég, ha szülte légjét vonja
Önnön göröndjén.

Ad nyája tejt, mezője gabnát
Testével lágy gyapját szépen deríti,
Nyárban nyujt fája hűves árnyat
Télben hevíti.

[133] Lant I. 130.
[134] Uo. 134.

—

Igy éljek én, látatlan, ismeretlen,
Igy! könyezetlen fedezzen be hantom,
Ellopva gyászkő ne jeleljen
Melly helyen alszom.[135]

Jobb verselő a *Jáczint* Ősy álnév mögött rejtőző műfordítója, Sárosy Gyula,[136] aki bizonyára azért használt álnevet, mert saját nevén is ő szerepel legtöbb költeménnyel a kötetben. Álnéven közölt műfordításai, amelyeket több nyelvből fordított, figyelemre méltóak, köztük a *Spanyol szerelem-dalok.*[137] Matthissontól fordított verseiből a második:

Adelaide.

A' Tavasz-kertben egyedűl bolyongok,
A' varázs-csillám szeliden körülfoly,
'S rezg keresztül a' remegő virágon —
Adelaide!

Gyönge lombok közt fuvatok susognak,
Csengnek a' fűben Máj' ezüst harangi,
A' habok zajgnak, 's csalogány fütyölget,
Adelaide!

Tükröző áron, havasok' derében,
A' feneklő nap' aranyos borúján,
'S csillagok' térén — alakod sugárzik —
Adelaide!

Egykor óh gyász-rém! siromon kifejlik
Egy virág — szívem' nyugovó porából,
'S érthetőn minden levelin te csillogsz —
Adelaide![138]

Szerb dalokat is fordít ügyes szerb trocheusokban, és egy verset lengyelből is. Idézzünk még egy soproni diáknak a költeményéből is, aki Schiller után írta meg „A' Remény" című versét:

Az ember száll sokat' s álmodoz
Jobb idők felől életében,
Egy boldog tzél fele fáradoz
Oda jutni vágy kebelében.
Enyész a' világ 's megint ujra kikél,
De az ember tsak egyre jobbat reméll.[139]

[135] Részlet. SIE jk. 136—37.

[136] Vö. Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése. Bp. 1954. 462—63.

[137] Jáczint 51—53. Közli Bisztray Gyula is Sárosi Gyula Kisebb költeményei... között (Bp. 1954. 108).

[138] Uo. 109. A Literaturai Lapok kritikusa azt írja róla: „Ősy készített spanyol szerelmi dalokat, könnyűk ugyan: de nem déli hevűek; kár volt az eredeti irót nem nevezni. Mathison után fordított dalainak másodika jobban közelg az eredetihez. A' szerbus dalok egy kevésé nyujtottak. Ő személyes névmásnak negyedik esete, a' puszta t ragot elégeli. »Az emlékeztetés« lengyelből, gröngyös Sonett." (1836. febr. 19. 8. sz. 59) L. még a 659—60. lapon.

[139] Galle András verse. Részlet. SMT II. ék. 1833.

Ezek a műfordítás-kísérletek bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy a rímes időmértékes verselés nagy helyet kapott próbálkozásaikban a másik két verselési forma rovására. A verselési formák használatának arányát hadd érzékeltessük csupán a soproni érdemkönyv adatainak a folytatásával. A második érdemkönyvbe kilenc év alatt (1831—1839) 20 rímes időmértékes verset írtak,[140] ennek a többsége trochaikus, ugyanakkor csak 13 antik formájú verset,[141] annak is a többsége hexameter, ami ennek a verssornak időtálló voltát bizonyítja.[142] Magyar formájú vers ebben az érdemkönyvben mindössze három van. Hasonló az arány a harmincas években a többi társaságnál is, sőt talán még eltolódik a rímes időmértékes verselés javára. A magyar versforma csak Erdélyben dacol jobban a kordivattal, amiről alább még lesz szó.

Amilyen mértékben tért veszítenek a korábbi évekhez képest a különféle elmélkedő propozíciós témák, olyan mértékben foglal helyet verspróbálkozásaikban a harmincas évek folyamán a szerelmi líra. Sok szerelmes verset írtak, s kiadott zsebkönyveikben is sokat közöltek belőlük. Szerelmi költészetükben jelent meg újra nagyobb számban már a harmincas évek vége felé a népdal-utánzatok révén a hangsúlyos nemzeti versforma. Ugyanakkor a rímes időmértékes formával együtt itt uralkodik leginkább a biedermeier kor vértelen, tőlünk annyira idegen nyelve. A szalonköltészet buzgó követőkre talált a diákok között. A korábbi magyar szerelmi líra hangja is megtalálható még egy-két versben, ezeket, furcsa paradoxon, sokkal frissebbeknek, hozzánk közelebbinek érezzük. Leginkább Csokonaira emlékeztetnek, bár a „lángajak" és a „jégkebel" ezekben is megtalálható:

Megváltozás.

Az előtt ha meg akarám
Tsókolni szép Lillámat,
Vagy szemérmes tsókra nyujtám
Lángajkához ortzámat;

Hirtelen haragra lobbant,
'S jégkebellel tova illant:
Most ki tudja mi lelte?
A' tsókot megkedvelte![143]

Diadal.

Míg Lollim nem szerete,
Szelíd, 's jó volt felette
Nem is féltem akkor őt;
Most szerelemküzdjére

Pántzélt kötvén mejjére
Hősként ellenem kijött,
Megvítt; szívem' megvette
'S örök rabjává tette.[144]

[140] Trocheus 15, daktilus 2, jambus 2, anapesztus 1.
[141] Hexameter 6, asklepiadesi 2, sapphói 2, alkaiosi 2, rímtelen jambus 1.
[142] Uo. a III. ék.-ben is van még 3 vers 1839-ből, mind a 3 hexameter.
[143] Skoda Pál verse. Kis koszorú 135.
[144] Thuróczy János verse. Uo. 143.

A *Lant* szerzői hódolnak leginkább az almanach-divatnak.

A' távolból.

Kedves! feléd epedve
Sohajt e' hű kebel,
Mint vágy ró'sák ölébe
A' hűvös est-lebel;
Feléd, a' kék távólba,
Rezgő lant húrjain,
Eseng dalom, 's fohászok
Reszketnek hangjain.

De, ah! kisírt szememben
Könyű hijába reng;
Távol vagy éjjelemben,
Képed messzére leng!
Ölelni fognak-é még
Remegő karjaim?
'S bíbor szátskád ró'sáin
Pihegni ajkaim?[145]

A **Zay aláírású szerző másik versében hasonló hangon ír a leánnyal való találkozásáról:

Viszonlátás.

Látlak ismét! kit sóhajtva
Kére e' vágyó kebel,
Kit kerestem esdeklő szív
Bánatos nyögésivel;
Érzem mejjemen remegni
Tiszta kebled' lángjait!
Kéjre gyúlva szívom ismét
Ró'sa-ajkad' istenítő csókjait!

Szép Leánka! hagyj pihegnem
Hó kebled' hullámain;
Ah! mi édes csügni ismét
A' szerelem' karjain!
Elbódulva, túl emelve
A' rövid lét szűk körén,
Égek, olvadok, felejtve
Mindent! mindent! a' Kegyes'
lángzó ölén.[146]

Még népi alakjaik is ezen a nyelven beszélnek. A szalonköltészetre annyira jellemző helyzetdalt bőven találunk verseik között, így a *Lant*ban is:

Juhász-dal.

Nap-hő 'sibbaszt fön-pont felől,
Nyáj fóltonként delel;
E' rekkenő hőség elől
Engem' tőlgy-árny fed el:

De szívem érted lángra gyúl,
Mit hűs árny el nem ólt;
Te még sem jössz véd-angyalúl!
Talán szíved kihólt.[147]

Pásztor-dal.

A' pásztor epedve nyög, arcza setét;
Hév lángzat emészti kidúlt kebelét;
'S víg dal ha kel a' hegyek ormainál:
Bús szíve csak új gyötrelemre talál.

De lyánka ha jön, 's kebelére simúl:
Hő lángja nem ég, szeme árja nem húll;
'S majd dal ha kel a' hegyek ormainál:
Bús szíve is új örömökre talál.[148]

A sikerültebbek közé tartozik Kuthy Lajos költeménye, „A' váró lyánka" című helyzetdal, amelyben egy kislány mondja el szerelmi bánatát. Van

145 **Zay verse. Lant I. 68.
146 Uo. I. 76—77.
147 Farkas János verse. Részlet. Lant. II. 101—103.
148 Veres László verse. Részlet. Uo. 114—15.

több szerelmes verse a *Lant* köteteiben Szűcs Istvánnak, a társaság későbbi tanárelnökének is, pl.:

Az epedő Biblis.

Follyatok, ti sűrű fájdalmimnak
Hű tanúi, néma könnyeim!
Messze szálltak képei álmaimnak,
Messze szebb órái napjaimnak,
'S velek fejtődző reményeim.

Láttam őt olly számos kellemekkel,
E' vidéknek bájos angyalát,
Láttam édes kínzó gyötrelmekkel,
'S benne véltem, csalfa képzetekkel,
Szebb nézteim biztos hajnalát.[149]

—

Kevésbé honos ez a stílus Sopronban és Sárospatakon, ott valamivel természetesebb, ha szabad így mondanom, köznapibb nyelven írnak, mint a *Lant* szerzői. Egy-egy hosszabb költeményből azért itt is összeszedhetünk jellemző példatárat a romantika kedvelt kifejezéseiből, s megtalálhatók a szalonlíra stílvirágai kisebb szerelmes verseikben is. Az ifjú visszavágyik a „drága szűz" „bájoló kebelére" és azt kérdezi:

Lessz-e még szabad nekem
E' kéjt érzenem,
Búsan mondja az echo
Viszhangozva „nem!"[150]

A már idézett soproni Matisz Pál rövid kis versében is „leng a halál, rebeg, sirverem" a szerelmes ifjú kifejezései:

Igen és nem.

Élet 's halál leng
Lány ajkadon,
Éltem 's halálom
Leng szavadon.

Igent ha mondasz
Kinyíl egem,
Nem-et rebegve —
A' sirverem.[151]

Bizonyos fokú egyszerűsödés látszik azért a *Lant*hoz viszonyítva, például „Vigasztalás" című versében:

Hogyha élted' hajnalában
Béborula fény eged
'S a' homály befedte barna
Fátyolával szép neved';
Oh ne ölts magadra bút
Fény-derű követ borút.

Ha barátid elhagyának,
'S senki téged nem vezet
Bús utadban, 's nem nyujt senki
A' veszélben hű kezet;
Oh ne ölts magadra bút,
Rossz barátot bánni rút.

[149] Részletek. Uo. II. 30—31.
[150] Kis Sándor „Honvágy" című verse. Részlet. Virágfüzér 193.
[151] Részlet. Uo. 22.

Ha reményed füstbe méne
'S izzadásod ingyen volt,
Mert mosolygva a' szerencse
Hű szivedre nem hajolt;
Oh ne ölts magadra bút,
Hosszu még a pállya-út.

Ha szerelmed' a' leányka
Csalfasággal élteté;
Vagyha kebled' érzeményit
Guny mosolygva megveté;
Oh felejcsd a' csélcsapot,
'S véle a' bút 's bánatot.[152]

A soproni és pataki társaság kiadványában pár évvel a *Lant* „elzengése" után már népdalokat is találunk, igaz, hogy csak mutatóban:

Lehullott a fa levele,
Öszi szellő játszik vele,
Hej, de nyil még rózsabimbó
Galambom ajkán viruló.

Hej, ha benne csalatkozom
A csapodárt megátkozom,
S ha hivebbet nem találok,
Katonának majd beállok.[153]

Ez a legsikerültebb Dukavics Károly három népdala közül, amely a *Virágfüzér*ben található (több nincs is benne), a *Parthenon*ban pedig Soltész Dániel népdala:

Félek már én minden lánytól,
Kiváltképen a' barnától;
Barna esküdt hitet nekem,
Barna leány csalt meg engem'.

Isten hozzád szép szerelem!
Virágod' már nem tördelem,
De tövisedtől sem félek,
Nem csal meg lány a'míg élek![154]

Igaz, hogy ugyanakkor Soltész mégis így eseng a lánykához:

Esengés.

Lányka! édes! itt epedve
Nyög, ki kéri szivedet;
Elhagyá őt régi kedve
Mellytől egykor éledett.
Tekints idves szemmel rája,
Oh te fényes ideál!
Oh te szivek szent királya!
'S bús lelkébe béke szál.

Sirjából huzd vissza őtet
Kit koporsó' leple vár,
Adj annak — óh annak éltet,
Elhagyott kit élte már!
Te nem hallod a' vonagló,
Szív-felhangoztatta jajt!
Igy veted meg, így ölöd meg
Azt, ki láb'idnál sohajt!!![155]

Sárosy Gyula, az eperjesi *Jáczint* legtermékenyebb és legtehetségesebb munkatársa sem találta még meg későbbi hangját, ő is a szalonköltészet modorában siratta meg kedvese halálát:

[152] Uo. 72—73.
[153] Virágfüzér 128—30.
[154] Parthenon II. 49. Részletek.
[155] Uo. 41.

Verónika.

A lomha sír
Elzárta üdvemet;
Vad bánat-ölyv
Karczolja sérvemet.

Im létem egy
Félig letört nyir-ág;
Pályán tövis,
Növénye könyvirág!

Ó kín-patak
Ne hajtsd bú-malmomat,
Adós halál
Fizesd nyugalmomat![156]

Bizonyos fokig eltér az eddig tárgyalt társaságok költői termésétől az erdélyi társaságoké, már amennyire kiadványaikból, a nagyenyedi *Virágkosár*ból és a kolozsvári *Remény*ből meg lehet ítélni. Természetesen rájuk is erősen hat a romantika, s a legjobbaknak, Kisfaludy Károlynak, Vörösmartynak, Kölcseynek a hatása érezhető is verseikben. Úgy tűnik azonban, tovább ápolták a korábbi stílusirányokat is, s a szalonköltészet nem tett annyi kárt nyelvükben, nem tette olyan mesterkéltté műveiket. Így aztán a többi társaság költőinél hamarabb találták meg a költészet új, természetes hangját, hamarabb írtak sikeres népdalokat, számukra talán könnyebb volt ezt a modern hangot megtalálni, hiszen nem különbözött annyira az általuk addig ápolgatott költői hagyománytól, mint a biedermeier szalonlíra nyelvét magukévá tett diákok költői gyakorlatától. Már a nagyenyedi *Virágkosár*ban megfigyelhető nemcsak népdalaikban, hanem más verseikben is a régi magyar költészetnek és a Petőfi felé haladónak ez az ölelkezése, de még inkább jellemző a *Remény*re. A *Virágkosár* III. kötetében (1837-ben!) találunk például Sajdár álnevű diáktól Himfy-strófákban írott dalokat:

Dalok.

I.

Ti, a'kik már leéltétek
Létetök' szebb reggelét,
'S bár zajongva elértétek
A' kor' unalmas telét —
Az érzelgők' bohóságit
Komoran ne nézzétek;

A' szerelem' csalfaságit
Oh, meg ne itéljétek!
Hisz' ez élet rövid pálya,
'S ki szívmását föltalálja,
Mig virít az édenkor
Éldelje azt még jókor.

[156] Jáczint 92. A Literaturai Lapok kritikusának is rossz véleménye volt róla: „»Verónika« helytelen képekkel rakva van: lomha sír, bánatölyv, melly sérveket karczol, a' lét félig letört nyír-ág, kín-patak, bú-malom, — mik ezek? Illyeseket bizonyosan kerűlni fog Sárosy ur jövendőben. »Arnoldine« ismét megbékéltet az iróval, valamint a' »szép asszony' sirjára« irtt distichon is." (1836. febr. 19. 8. sz. 59)

II.

Szép szemének pillantása
Megrendíté szívemet,
Szájának egy vallomása
Boldoggá tesz engemet —
El, ti földi rangok, fények
Ti, a' szívnek tévelyi!

Félre csalfa tünemények,
Ti, szerelem' mételyi!
Én szeretek, 's szerettetem,
Hiúságtok' csak nevetem;
Rózsaképek, égszemek,
Nektek 's csak nektek élek![157]

Gerlefi ugyanott ilyen szerelmes dalt ír:

Reménytelen.

Muljatok-
El napok,
Több kedvet
Nem kapok,

Komor az
Estmagány,
Nem dall a'
Csalogány;

'S kis hajóm'
Tengeren
Bocsátni
Nem merem.

Hamvadozz
Már kebel,
Szebb jövő
Nem emel.

Csillagom
Elborult,
Mellyért e'
Szív virult.

Hunyjatok-
El szemek,
Remélni
Nem merek;[158]

Ezt igazán megirigyelhette volna tőle akármelyik költőnk a század eleji mesterkedők közül. Ugyanakkor ezek mellett, a szalonköltészetet megelőző, század eleji irodalmi ízlésre mutató költemények mellett többékevésbé sikerült népdalkísérleteket is találhatunk a nagyenyedi zsebkönyvecskében. Így például egy Népfi álnevű diákköltő így dalol szerelméről:

Itt a' tavasz, rózsám, kincsem,
Jer, hogy szádat csókkal hintsem,
Hajh, e' tavasz' virágibúl
Olly rózsa, mint te, nem virúl!

Száz szép virág nyil arczadon,
Szebbnél szebb virul halmadon,
Olly igéző szép termeted:
Hogy halni is mennék veled.[159]

Vagy ebben a másik népdalában:

Ha felugrom a' szürkére,
Mit se' nézek az erdőre
Átvágtatok szép Julcsámhoz,
Szivemimádta tubámhoz.

Nem gondolok a' villámmal,
Sem a' tajtékzó hullámmal,
Az elsőben fáklyám vagyon,
A másikon ringatodom.

[157] Sajdár verse. Virágkosár III. 11—13.
[158] Részlet. Uo. 46—48.
[159] „Népdalok" címmel négy darab négy versszakos dalt írt. Részlet. Uo. 115.

Mit bánom én ha megázom?
Mit bánom, ha meg is fázom?
Julcsám, tudom, hogy megszárít,
'S hő csókjival fölmelegít.

A'ztán ha kezd pitymallani,
Hajh! rozsámtól el kell válni,
De semmi az! haza megyek,
Dolgozom, hogy övé legyek.[160]

Természetesen az ő népdalaikban is találunk olyan kifejezéseket, hogy „egy kis szögleány andalg a hajnal hűs bíborán", és „keblén virul" a szerző „édene", de az egész kötet stílusa mégis sokkal kevésbé áll a szalonköltészet hatása alatt, mint például a *Lant*. Ez jellemző a másik, sokkal nagyobb hírre szert tett zsebkönyvnek, a kolozsvári *Reményn*ek a költeményeire.[161] Igaz, hogy a *Remény* legkitűnőbb munkatársai, Szentiváni, Kriza már nem diákkori verseiket jelentették itt meg, hanem később írt és irodalomtörténetünkben is számon tartott verseket. A kötetek ifjabb diákmunkatársainak a verseire azonban ugyancsak jellemző az új, Petőfiék stílusához már közel lévő hang és nyelvezet, sokkal kevesebb bennük a ma már komikusan ható almanach-stílvirág. Még olyan versekben is mesterkéletlenebb, egyszerűbb nyelven írnak, amelyekben azért a szentimentális szerelem receptje szerint éneklik érzelmeiket, például Jakab Elek versében:

A' holdhoz.

Te szelid hold! ablakomtól
Szende fényed' el ne vond,
Légy jelen, míg én kesergek,
Légy, de senkinek se mond.[162]

Vagy Laurához írt versében, amelyben Laurát kéri, hogy őt szeresse, hisz viola, gerle, patak mind erre tanítja, aztán a „Kétség" című̈ben:

Ha mosolygsz? azt gondolom,
Engemet nevetsz; —
Búskodol? másért vagy az,
Engem nem szeretsz.[163]

De nemcsak formában, tartalomban is továbblépést jelent a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején a *Remény*. Mellőzve Szentiváni ismert kitűnő népdalait, melyekben a társadalmi mondanivaló (szegény—gazdag ellentéte a faluban) oly remekül szólal meg, megtaláljuk több

[160] Uo. 117. Vita (15) azt írja, hogy a rendelkezésére álló példányban ceruzával odaírták néhány álnév gazdáját, innen tudjuk, hogy Népfi Gáspár János volt.
[161] A Remény irodalmát l. a Forrásjegyzékben.
[162] Részlet. Remény I. 255.
[163] Részlet. Uo. 256—57.

költeményben, így pl. Gálffy Sándornak egyik népdalában is a szabadságeszmét, amelytől a következő évtized társaságai hangosak:

Egy fő czélom boldogúlni,
Egy az eszköz: veled élni,
Egy a' hely: e' szép hazában
Székely földön szabadságban.

Egy nap ragyog csak az égen,
Egy hold fénylik a' bús éjben:
Nekem te vagy napom, holdom
Szép Erzsikém, hű galambom.[164]

A politikai, társadalmi kérdések iránti érdeklődés még fokozottabb megnyilvánulása jellemző a *negyvenes években* írt költeményekre.[165] Hazafias lírájukra elsősorban Vörösmarty költészete nyomja rá a bélyegét. A *Remény* második kötetében Jakab Elek versét olvashatjuk:

Agg honfi.

Légyen immár földerülve
Várt napodnak fénye;
Teljesűljön a' magyarnak
Százados reménye.

A' szabadság józan ésszel
Felfogott világa
Tündököljön 's bérczeidnek
Légyen díszvirága.

Élj 's virúlj soká magyarnak
Ezred-éves honja,
Hogy hired kelet nyugotnak
Dicsekedve mondja![166]

Az egyik soproni diák ugyanebben az időben Deák Ferenchez ír hosszabb költeményt Vörösmarty *Liszt Ferenchez* c. ódája nyomán:

Nagy követje lelkesült Zalának!
Közttök égve tündököl neved.
Kit minden polgárja e' hazának
Buzdult hála-ajkkal emleget,
Kit tisztel honunk' királyi széke,
Tisztel külföld míveltebb vidéke.

Oldd meg, ékes szónok! bájszavaddal
A' pórnép' nehéz bilincseit,
Hadd izlelje vígadó ajakkal
A' szabadság' mézes cseppjeit;
Hogy felejtve annyi baj 's viszályát,
Áldja honjának felkentt királyát.

—

Vívd ki ékes ajkiddal, Deákunk!
Hogy honunk' telkei viruljanak
'S bár mi régen siri éjben alszunk,
Sarjadékink boldoguljanak;
'S hol Dunánk zúg, 's Karpat' ormi állnak,
Légyen egyszer vége a' viszálynak.

—

A' tanok' 's művészet' üdvsugári
Országszerte fényt löveljenek,
'S merre terjednek hazánk határi,
Kormos gyárok füstölögjenek
Gőzösök simítsák ősz Dunánkat,
Emlékek diszítsék Pestbudánkat![167]

[164] A vers címe: „Népdal". Részlet. Uo. 272.

[165] A Remény újabb kötetei után már csak két zsebkönyv jelent meg, a pápai Tavasz és a nagyenyedi Korány, de rajtuk kívül bő kéziratos anyag található Pápán, Debrecenben, Sopronban és a társaságok kéziratos lapjaiban (l. külön fejezetben). Sárospatakon és Pesten az evangélikusoknál nincs kéziratos anyag a negyvenes évekből. A következőkben tehát ebből a kéziratos anyagból és a két zsebkönyből választott szemelvényeket mutatunk be.

[166] Részlet. Remény II. 251.

[167] Borbély Lajos verse. SMT IV. öm. 1841. L. még a 79. lapon.

Egy debreceni diák, Böszörményi Elek valószínűleg Wesselényihez ír epigrammát:

A' szenvedő V-re.

Jézus megváltá szenvedve az emberiséget,
'S míg forgand a' föld, áldatik érte neve.
Szenvedj nyugodtan! kínod megváltja talán majd
A' hont: 's míg magyar él, áldja 's imádja neved.[168]

Hamar Dániel, a márciusi ifjúság későbbi tagja Kossuthhoz írt epigrammát:

Kossuthoz.

A' haza érdeke szent, mit igényel tenni hiven kell! —
Benned örömmel lát — tettben iparban erőst.[169]

Az örökváltság kérdését tárgyaló értekezés szerzője, Szabó Mihály verseiben is elsősorban politikai mondanivalóját szólaltatja meg, így például 1840-ben írt „Népdal"-ában:

Sorsot húztak fejünk fölött,
A sors kijött, minket ütött,
Minket vittek katonának
Oltalmára a' hazának.

A hazának mellyben nékünk
Nincs egy talpallatnyi földünk,
Mely fiának azért fogad,
Mert így reánk adót róhat.

A melynek édes gyermeki
Nem állnak védelmére ki,
Mért is koczkázzon életet,
Az a'ki úr 's boldog lehet.

Hisz a' halál annak való,
Ki nyögve teng, 's éhel haló
'S kinek nyugalmas életet
Még csak reményl'ni sem lehet.

Jó pajtásim! gyertek tëhát
Vegyük fel a' forma ruhát,
Jertek üljünk paripára
Vigan száljunk a' csatára.

Ne szánjuk ezt az életet,
Melly kint terem, 's keserveket,
Hiszen úgy is ha elveszünk
A kín 's keserv is vesz velünk.[170]

A jobbágysággal való együttérzés szólal meg a Wesselényihez írt epigramma szerzőjének, Böszörményi Eleknek egyik versében is, melyben a ködben álló tölgyet hasonlítja össze a hazával.

Haj hazám egén a' törvény'
Napja igy ragyog,
A magasban éldelik csak
Fényit a' nagyok.

Mert az önzés szőtte átkos
Éji ködlepel
Fény sugárit millióktúl
Igy rabolja el.

[168] DE ir. I. 11. sz.
[169] PKT II. ék. 112.
[170] DE ir. II. 48. sz

Ah de szélyel üzi a' nap
A' setét ködöt,
'S láng sugári szét ömölnek
A' vidék fölött.

Szép hazám egén a törvény
Napja szüntelen
Milliókra csak ködön át
Néz le fénytelen.[171]

Szabó Mihálynak egy másik versében a szabadság gondolata szólal meg. Az ifjú a hazáért hevül, lankadatlanul dolgozik érte, minden gondolata a haza felvirulása:

Hajh, de hasztalan tesz és törekszik,
Honszerelme hasztalan hevül
Mert honának béborult egére
Szent szabadság napja nem derül
Néma bánat könnye gyül szemébe
'S elmerül a' kínok tengerébe.[172]

A szenvedő haza képe, s ennek a hazának a szeretete nagyon sok költeményben megtalálható. A Szünórák egyik költője Vörösmarty *Elhagyott anya* című költeményéből veszi át a gondolatot:

Anya.

Egy hölgyet ismerek e' nagy teren
Oly bájosat minő több nem terem.
E' hölgyet én imádva tisztelem
Hisz ő a' tiszteletnek gyermeke,
'S kinek a' szépért hőn dobog szive
Mint szent ereklyét mélyen tiszteli.

Beszél ezután az Anya hűtlen gyermekeiről, akik üldözik:

Mert — fájdalom — nem értik anyjukat,
'S nyelvét magát dühökben üldözik.
'S ez egy anyának szörnyü fájdalom!
'S e' szenvedő anya te vagy honom.[173]

A hazaszeretet különféle megnyilvánulásait olvashatjuk a nagyenyedi *Korány* című zsebkönyvben is:

[171] „A nép barát." Részlet. Uo. I. 17. sz.

[172] „Az ifjú." Versformája azonos Vörösmarty Szép Ilonka c. költeményének formájával. Uo. II. 47. sz.

[173] Tóth József (Csicsery) költeménye. Szünórák 473—74.

Korány.

A bérc hullámokon
Sötét, vak éj után
Pirulva tün fel a
Ragyogló szép korány.

És látva én, a nap,
Kékellő ormokon,
Miként emelkedik
Dicső láng szárnyakon:

Epedve gondolok
Reád, bérces hazám;
Benned derül nekem
A legdicsőbb korány!

Legszebb emlék.

Egy tiszta nyári nap
Tünő estalkonyán
Ágyához szólíta
Haldokló agg apám.

Szent az, miáltal lesz
Szűdben örök tavasz:
— Szólott a tisztes agg —
A hon szerelme az."

„Fiam, jó gyermekem!
Szerette magzatom —
Erényim szebbikét
Talizmánul hagyom.

Legszebb emlékemet
Szivembe helyezém,
Hogy merre üld a sors
Vigyem magammal én.[174]

A Szünórák egyik munkatársa helyzetdalt ír, amelyben a Magyarországtól távol levő honfi is lelkesen üdvözli azt, hogy kezd virulni hazája:

A honüzött.

Repülj te árva dal
Repülj a' bércen át
'S köszöntsd nevemben is
A' drága szent hazát.

'S ha szóra nyil az ajk
Ez szive szózata:
Áldás özön között
Virulj te ős haza!

Repülj lebegve át
A' kéklő Kárpáton
Hol annyi gyász után
Virulni kezd a' hon.

És mondd, hogy e kebel
Csak ő felé dobog,
Mig benne érzemény
'S e' sziv honolni fog.

És mondd a' honnak el
E sziv keserveit,
Mint ejti gyermeke
Utána könnyeit,

'S ha majd az érzemény
Elhagyja e tanyát
Sóhaja élteti
A' drága szent hazát.[175]

A haza felvirulása, szabadsága állandóan visszatérő témájuk. Szilágyi István is a haza szabadságáról ír verset egy elképzelt történet keretében. Ez

[174] Lőthe álnevű diák versei. Korány 74. és 133.
[175] Dienes Lajos (Adriay) verse. Részletek. Szünórák 325—26.

egy honától távol élő ősz emberről szól, aki már ifjú korában sem a lány szerelméért küzdött, hanem inkább hazájáért harcolt. Bái harcának sikerei nem voltak, férfi korában újra a hazáért küzdő mozgalom élére állt:

Titkon nőtt fel a növény
Kertiben a honnak...
...Fölkeresték kémei
Kinzó zsarnokunknak...
'S volt a' népnek szózata:
Törvény 's jognak szent szava.

Kértünk, — 's adta kegyjelül
Börtön éjtszakáját...
Jött az év — eltördelé
A' fogolynak lánczát;
Teste bár nem, — ah de rab
Lelke, 's honja az maradt. —

Az őszülni kezdő férfi felvilágosító munkákat kezdett írni, aminek a hatására „Izmos ifju népség Lángra gyúladt, kardra költ Mint az elborúlt ég; Bátran mint sas ví vala". De hiába haltak meg a lelkes ifjak a honért. Most az ősz „észak halmain" ül távol hazájától, s halála előtt így beszél:

Meghalok; — mondd meg hazám
Élő gyermekének:
Áldva hűlt el kebele
A' kiszenvedőnek —
'S hon-földet nem kér porom;
Rab föld kínos sírhalom.[176]

Sok verset írnak minden társaságban, amelyek már nemcsak általánosságban beszélnek egy elképzelt rab hazáról, hanem a lengyel szabadságharc iránti rokonszenvüket fejezik ki. Ács Károly „Lengyel keservek" című, öt dalból álló ciklusával nyerte el az első díjat a pápai Képzőtársaság lírai pályázatán 1842-ben Petőfi előtt. Legjobb közülük az első:

Megtértem ép erőben
Hozzád anyám!
S te olly szelid örömben
Nézesz reám.

De gyermeked a sirig
Örömtelen,
Mert nem maradt halottan
A harchelyen.

Te olly szelid örömben
Nézesz reám?
Nem értesz. Nincs hazánk több
A harc után.[177]

Ugyancsak Pápán Kiss Gábor „Hontalan" címmel ír helyzetdalt egy lengyel bujdosó nevében:

[176] DE ir. II. 50. sz.
[177] Tavasz 7. és PKT I. ék. 200.

Akkor még szabad honomban
Véltem lelni édenem
'S a' közügyhöz hő kebellel
Nyulni volt czélom 's köz ügygyel
Élni halni mindenem.

Majd csatákra kelt a' nemzet
Hullott a' maroknyi nép;
Óriás ellendühének
Nincs gát, egy hont eltörlének
'S a' szent trónra kényur lép.

Nyugtot merre hol találok
Törlött nemzet sarja én?
Mely vidék nyujt ősz koromnak
Gyámot 's melly hon sirhalmomnak
Ölnyi tért e föld-tekén?[178]

Ugyancsak Pápán írták érdemkönyvbe Kiss József versét:

A haldokló lengyel.

Romba döntött szép hazámból
Messzebb honba szállok én,
Kinaimnak tengerével
Nyugodni a' sir ölén:

Hol a' bánat emberének
Siratatlan hamvai
Üldözője fegyverétől
Békén fognak porlani.

Ugy is árva nemzetemnek
Szebb jövője sirba szállt, —
Párt viszály homályba dönté
Fényben uszó csillagát.

Vérbe fullott kedvesimnek
Szellem árnyi intenek —:
Várjatok rokon barátok!
Intésteknek engedek. —[179]

A debreceni kéziratokban is találunk ilyen címeket: „Egy bujdosó lengyel keserve", „Egy száműzött lengyel keserve", „Az elhunyt lengyelekre".[180] Ezekben a költeményekben a lengyel szabadságharc tragikus bukásáról írnak, mindenikben megjelenik a nemzethalál képe, anélkül, hogy a versek valami reményt csillantanának meg. Van azonban köztük egy, Orbán Péter verse, amely a kicsengésében derűlátó:

Egy lengyel ifjú.

Nincs szabadság! nincs szabadság!
Volt, 's örökre elvirult!
Elvillant a' bárd felette,
Melly jogát megsemmítette
És e' nemzet porba hullt!

Nincs szabadság! nincs szabadság!
A' csak álom, képzelet!
Gyermek egykor, ifju lettem:
Kénybárd villogott felettem,
Lánc nyügözte léptemet.

[178] PKT I. ék. 29.
[179] Uo. 25.
[180] Tóth Lajos verse. DE ir. III. 63. sz. — Kerekes József verse. Uo. IV. 22. sz. — Uray Endre verse. Uo. 102. sz.

Nincs szabadság! nincs szabadság!
Nincs ez árva hon terén.
Mert midőn e' nép ügyében
Kardhoz kaptam szent hevemben:
Áldozatja lettem én.

Merre, merre vagy szabadság?
Lény vagy-é, vagy ideál?
Én báj képed nem találom
Óh hát léted tünde álom?
Melly előlem messze száll!

Van szabadság! van szabadság!
— 'S e' szabadság élni fog! —
Van szabadság, van szabadság!
Melly előtt megdől a' rabság,
És az véremben lobog!![181]

A soproni diákok is többször írtak a lengyelekről. Verbay István egy lengyel hazafi nevében ír verset, aki az ember feltámadásában nem tud hinni, de hazája feltámadásának a hitéhez ragaszkodik:

A' hitlen Lengyel.

Végrázkódással sirba száll a' hon,
Utána sirnak számos milliók,
De ő nem ébred, alszik, 's fájdalom,
Talán örökre is aludni fog!
E' gondolatnál reszketés fog el,
'S hit támad bennem uj életre fel.

De óh hazám tenéked élni kell
Hisz élted' mécse gyöngén bár, de ég,
'S őt a' szabadság' tiszta légjével
Uj lángra gyujtja a' jobb nemzedék.
Hagyd hinnem ezt hon! 's nyugton alszom el
Ne ébredjek bár uj életre fel.[182]

Remete József a *Szózat* bizakodó mondanivalójával száll vitába a lengyel szabadságharc elbukása miatti fájdalmában:

Lengyelhon.

Vitézi tettek ős hona
Valál te egy koron
Csaták morája dördüle
Széllyel határidon.

De most-ha gondolok reád
Szivemre bu tolúl —
De most legyőzve vagy 's eged
Sötéten elborul.

Mi óta Cosciusko szólt:
Finis Poloniae
Azóta mind közelb jutott
Hazája sir felé.

Mig abba végkép elsülyedt
A' nemzet és a hon
'S felette vig tort ünnepelt
A szomszéd és rokon,

És „nem lehet hogy ész erő
És olly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt?"

Oh lenne bár lehetlen ez
S te nem hanyatlanál
A' sirba lengyelek hona
De fent világlanál.

S már nincs remény hogy „jőni fog
Egy jobb kor melly után
Buzgó imádság epedez
Százezrek ajakán."

De van remény hogy jőni fog
'S már itt a' nagy halál
„Hol a' temetkezés felett
Egy ország vérben áll".[183]

[181] Uo. 42. sz.
[182] Részlet. SMT III. ék. 1846.
[183] Honfy álnéven. Részletek. Szünórák 119—20.

Vannak költeményeik, amelyek nem beszélnek a lengyelekről, de valószínűleg a lengyel szabadságharc bujdosóinak sorsa ihlette őket, így például a debreceni Kolmár Lajost, aki „Vándor" című versében egy bujdosóról beszél, aki „keserve tengerébe' fel fel sohajt".

Hajh! mert kiért mindent hőn
Fel áldoza,
Bitorló önkény alatt
Nyög a haza.

S kik a szent szabadságért
Buzogtanak
Börtön jutalma a hon'
Lakóinak.[184]

„Száműzött" című versében első személyben mondja el a hazájából száműzött érzelmeit:

Véghatárod bérczein
Drága szép hazám,
Kinek hő szerelmed olly
Mélyen hordozám,

Állok számüzött 's feléd
Száll szent érzetem.
Boldogulj dicső hazám
'S árva nemzetem![185]

Hasonló címmel írt egy hosszabb költeményt, ugyancsak a haza megnevezése nélkül, Tury Samu, kinek a verseit még Sopronban is szavalták:[186]

Száműzött.

Messze tőled, távol föld vidékin
Kebledből kiűzve szép honom!
Eldult keblemen vad fájdalommal
Ismeretlenek közt bujdosom.
És midőn az állatoknak is van,
Hol magoknak lelnek enyhelyet:
Nékem nincsen, széles e' világon,
Hol kisirjam szenvedésimet.

Egy hazám volt, egy kedves hazám volt,
'S ez már többé nem hazám nekem!
Számüzötten bujdosom keresztül
Erdőn, rónán, völgyön bérceken.
És mint a' vad, hordja kebelében
A' vadásznak mérges fegyverét:
Mély 's csapongó bánatom hatalma
Kisér völgyön, bércen szerteszét.

És mi volt a' vétek, mellyért engem
Sorsom illy keményen sujtola?
Hogy hazámat forróan szerettem
Lelkem, szívem érte lángola.

Hogy minden csepp vére e' kebelnek
Bennem minden, — érzés, gondolat,
Mindenütt, mindenkor csak hazámért
Égtek e' forrón hő melly alatt.

Vad bitorló, Isten ostorául
Dulva pusztitott a' hon felett,
Nemzetek jogát hajh nem kimélve
Nem kimélve honfit életet!
Szenvedett a' nemzet 's szenvedének
A' hazának árva gyermeki:
Mert ki szólott, köz vesztőpadon mint
Hűtelennek omla vére ki.

'S most az elnyomottak fölkelének,
Bennök méltó bosszú lángola,
Lelkökben, mint a' nyilatkozott menny,
Szebb jövőnek nyílt meg hajnala.
Hajh! de nézetik dugába dőltek;
Nem bírták a' zsarnok fegyverét;
'S a' kik megmaradtak, a' világon
Számüzötten bolygnak szerteszét.

[184] Részlet. DE ir. I. 38. sz.
[185] Részlet. Uo. 39. sz.
[186] L. a 451. lapon.

Köztök én is, elvesztém hazámat,
Az már többé nem hazám nekem,
Számüzötten bujdosom keresztül
Erdőn, rónán, völgyön, bérceken.

'S bár közöttem, oh hazám! 's közötted
Mély folyók ülnek, 's magas hegyek:
Nyelvem mégis téged zeng örökké,
'S búmban érted türve szenvedek.[187]

A lengyel szabadságharcról ír a nagyenyedi *Korány* egyik költője, Dálnoky József is:

A föllegekhez.

Mely vidékről szálltok erre
Vész terhelte föllegek?!
„Onnan hol egy nép sirhalmán
Nagy győzelmet nyertenek;

Hol a hajdan szép hazában
Holt hang már a honfi szó,
S volt honában, a polgár, most
Csak vadonban bujdosó.

Hol, mig alkotmányos élet
Népnek jogát meg hagyá,
És szabadság szent malasztja
Téreit el áradá:

Boldog volt a koldus is, mert
Önkény nem zsarolta őt
S mert szabadság, tengésének
Nyujta még elég erőt.

De most szerte dulva minden
A hon zord és névtelen,
S az, ki megmaradt honában,
Kényt uralni kénytelen."

Miből álltok, s mi terheli
Röpteteket föllegek?!
„Csöpjeink csak könnyek árja
Mit az árvák ejtenek.

Barnaságunk, vér párája
A csatázók ezrinek,
Kik szabadság!! érted haltak,
Mert csak érted éltenek.

Villámaink, átok sulyja,
Százak, ezrek ajkirul,
Mit bocsátnak számüzötten
A zord éjszak partirul."

S már mondjátok merre szálltok
S hol nyugosztok föllegek?!
„Oda, a hol származásunk
Indokai rejlenek.

S ott hol tört hon-szabadságot,
Rontva, dulva boszszúlunk,
S jég árt ejtve, mord éjünkből
Dörgő vészt villámozunk."[188]

Lehet, hogy a lengyel tragédia volt az ihletője Jókai Móric Pápán 1842-ben írt „Mi az?" című versének is, de lehet, hogy a magyar nemzet elképzelt pusztulása a témája a versnek:

Szólj, mi dal ez? Ennyi zaj közepett,
Ennyi büvhang 's vad moraj felett?
Fel csapongva égre hat zenéje,
Melly keserv és tiszta éldelet.

„Tán Syren zeng méreg édes hangon,
Csáb ajakkal csendes légen át?"
Kisszerü az ennek ellenében!
Ihletetlen hallám bájdalát.

„Tán a Memnon szobra dall magasztos
Hajnal szülte tiszta éneket?
Tán az égi bujdosók őszhangja
Rezgi át a' kéklő mennyeket?"

Nem! Ah e' dal bus és nagyszerü dal!
Melly szivet fojt és kebelbe hat.
Melly keserve annak a' ki hallja;
S a' ki zengi szive megszakad.

[187] DE ir. I. 84. sz.
[188] Korány 43—44.

Hattyudal ez; tulfeszült hatalma
Egy utóperc érzeményinek,
Mellynek lelket elfogó siralmi
Haldokolva szerte lengenek.

Óh! Haláldal ez; — sirhalmi ének!
— Egy enyésző nép hattyúdala:
Egy hazának vég fel jajdulása;
Egy letűnő nép esthajnala.[189]

A nemzethalálnak elég sok énekese lehetett, mert éppen Pápán Szilágyi Sándor erős szavakkal tiltakozik a nemzet elsiratása ellen „Temetőkhöz" című versében:

Meddig nyögtök még idétlen
Hangnak dalnoki?
Ajkitok sopánkodása
Nem fogyott-e ki?!

Tán temetni készülődtök
E' kelő hazát?
A' melly annyi gyász időn, és
Vészen küzde át![190]

A kérdésre, hogy hanyatlik-e, vagy felvirul a nemzet, általában bizakodó választ találunk költeményeikben, de fel-felcsendül itt-ott a kétely hangja is. Ez tükröződik egy disztichonos soproni költeményben is:

Árpád keserve.

Isten! hol van a hon, melly szirtként álla kevélyen
S karjaival sok ezer hősöket átölele?
Hol van a hon, melly büszke fejét az egekre emelte
A sorsal daczoló, mint a szelekkel a szirt?
És hol a nép melly hősi karokkal védte hazáját,
Mig a halál gátot nem vete tetteinek?
Hol a magyar bajnok, kinek Árpád ősi vezére
Drága honát szerzé, Hunnia' szép mezein? —
Hasztalanul keresem népem', szép Hunnia földjén,
Nemzetem ah! nincs már, hasztalanul hivom őt. —

Ezeket a szavakat mondatja Árpáddal a szerző költeménye elején, Kölcsey *Zrínyi dalából* kölcsönözve a kérdéseket, azután hosszabban variálja még a kérdést, beleszőve közben Etelét is a versbe, de végül így fejezi be disztichonjait:

Árpád! ősi vitéz eleinknek apája, keserved
S ijjesztő panaszod, földre lesujtja fejünk,
De szava öntudatunknak mélyen súgja szivünkben,
Hogy e' keserv, e' panasz, nem soha terh mireánk.
Nézd hős, mint az egeknek aranyszinü csillaga fénylik.
Igy villog népünk, igy ragyog égi honunk.
Nézd Etelénk, valamint Koronának homloka csillog,
Igy koszoruzza honod, honfiak' ép serege.

[189] PKT I. ék 149. Róla a jk. 41. lapján ezt olvassuk: „Jókai Móricz felolvasta „mi az" czímű lyráját, melly mű a' kiigazitandó csekély hibáknak kigazitásával érdemkönyvre méltatott." (1841. nov. 20.)
[190] Részlet. Uo. 255.

Ó hös Árpád, ne kesergj, vond vissza a vádot,
Van honod, van néped, él magyar, áll Buda még.
Jöjj Etelénk ősz bajnok jöjj diadalmi körünkbe
Zengd és mond ki velünk: éljen az ősi haza!!![191]

Nem nehéz felismernünk Kisfaludy Károly szavait sem ebben a költeményben. Hazafias lírájukban tovább él Berzsenyi hatása is, antik formájú ódáinak patétikus hangján azonban most már a haladás, felvirulás gondolatai jelennek meg, sokszor világosan ellenkezőjére fordítva Berzsenyi nemzetostorozó szavait:

A' tespedő kort a' haladás kora
Váltá föl, és mély lelkesedés nyomán
Munkára buzdulva gygászi
Lépteivel tör előre a' hon.

Fel hát reménydus ifju ne csüggedezz!
Szedd a' tanoknak 'senge virágait,
És ne feledd egykor hazádnak
Áldozatul eleibe tenni.

Székács Pál szólítja így fel soproni diáktársait „Ifjainkhoz" című költeményében,[192] s ugyancsak ő írja le „Álom és valóság" című berzsenyis ódájában a polgárosodás, haladás sokasodó jeleit:

A' légbe kelvén angyali szárnyakon
Körül lebegtem Hunnia' tájait,
Szárnyalva édes érzelem közt,
Láttam ezer gyönyörü vidékit.

A' gőzhajókat füstgomolyok között
Sietni Alföld kincseivel Szeged
Felől, csatornán, mellyet egység
Alkota 's a' haza hő szerelme.

És csudálva nézém Pest Buda népeit,
A' büszke hídon mint nyomulának át,
Az ősz Dunának habja hármas
Oszlopi közt megalázva bujt el.

És láttam a' gőz üzte kocsik mikép
Szöktek, sebesben mint röpülő nyilak
Porfellegek közt fölsóhajtva,
Messze maradt szekerével a' pór.[193]

Elvontabban beszél a nemzet felemelkedéséről az egyik pápai diákköltő, Horváth Károly Berzsenyi hatását mutató ódájában:

A dicsőséghez.

Fénylakod pompás fejedelmi diszén
Üdvözöl szónk, hol diadal füzére
Leng körül, 's bájjal mosolyogsz imádó
Bajnokaidra.

Vér fedi gyakran diadalmi léptid,
Századok véres nyomain, 's közöttünk,
Tündökölt arcod 's koszorut füzél a'
Bajnoki főkre.

Vérnyitott ösvény kanyarog felettünk;
Szállj viszont hozzánk magasult lakodból,
Százados harcink ragyogó jutalma
Égi dicsőség!

Füzz, az éretted viharok zajával
Küzködött népnek koszorut örökké
Hervadatlant, és mosolyogj reá fényt
Tiszta egedből.[194]

[191] Külley Ede verse. Részlet. SMT IV. öm. 1841.
[192] Részlet. Uo. III. ék. 1842.
[193] Részlet. Uo.
[194] Részletek. PKT I. ék. 171. 1842/43.

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy ezek a formák legtovább Berzsenyi szűkebb hazájában éltek, s a debreceni és erdélyi egykorú kéziratokban és kiadványban már nem találjuk őket. Idéztem már a Sopronból Pápára ment diák, Tatay Pál ódáját a szobrászművész Ferenczyhez,[195] amely első soraiban ugyancsak derűlátóra fordítja Berzsenyi szavait, majd így folytatódik:

S kinek tüzénél nemzete szerte-szét
— A büszke Kriván s Adria térein —
Lát és hevül: a nagy királynak
Szobrot emel dagadó kebellel.

S a Phidiász, e szent művet alkotó,
Te vagy Ferencink: a haza nagy szeme
Függ rajtad, és te e szoborban
Nyujtod ügyes kezeid remekjét.

És a szoborban, lángkebelű művész,
Mátyásnak alkotsz, és neked emléket,
Megmérhetetlen századoknak
Fergetegin diadalt nyerendőt!!![196]

Az ódai szárnyalású, tettekre buzdító hazafias költeményekben még többször találkozunk Kölcseytől és Vörösmartytól átvett motívumokkal, kifejezésekkel. Idézzünk például a debreceni Bangó Péter „Kelet népéhez" című költeményéből:

A szabadság' dalhangú szavára
Fölriad majd hosszú álmiból,
'S égi fényt ölt e' hon szebb határa,
Hogy ha népe' keble tettre gyúl.
És ha hit, 's jog egygyé olvadának
Elhal átka a' nagy szépapának.

Tettre hát ó honfi ércz-kebellel!
Ész, erő, szív mindent megtehet,
E' háromság büszke győzelemmel
Tépi szerte rabbilincsedet,
Küzdj! 's ne kíméld fogytig drága véred,
A' magas czélt egykor így eléred . . .

'S felvirágzik a' magyar' hazája
Fel, mikint szép bérczi pálmaszál,
Rendületlen áll, ha ront reája
Ellenség, vagy eltipró halál . . .
Más, új ég nyíl a' nép' bús egére
Melyly elannyi döntő harczot ére! . . .[197]

Tettekre buzdít egy soproni diák, Dienes Lajos is hosszabb, rímtelen jambusokban írt költeményében:

[195] L. a 75. lapon.

[196] Részletek. PKT I. ék. 41. 1840/41. és Tavasz 49—51. A Tavasz és az ék. helyesírása többször eltér egymástól. Ilyen esetekben a nyomtatott zsebkönyv helyesírását követtem.

[197] Részlet. DE ir. IV. 9. sz.

Szivvágyam.

Fel, fel tehát te ősi nemzedék
Szakaszd ki a' kebelből a' szivet
Ha jéghideg burokban sorvadoz,
Teremts helyébe ujjat, lángolót,
Ültesd belé a' legdicsőbb csirát
A' honszerelm 's a' részvét magvait.
Hallgass a' dalra mit nemes kebel
A' józan ésszel egyesülve zeng,
S küzdelmidnek czélt és irányt ha ad
Kövessed azt miként szövétneket,
Melly fénysugárival utat mutat,
Hogy hasztalan homály között ne tengj.
Ha igy haladsz, ha lelkesedve tész,
Reményeid valósulandanak,
Nagy és hatalmas lésszesz egykoron
'S mint Albion hazája ugy virulsz.[198]

A soproni Magyar Társaság másik, kiemelkedő tagja a szabadságharc előtti években, Réder Péter, a Balatont népszerűsítő, és a pezsgő balatoni életet megindító Kisfaludy Sándornak állít emléket:

Balaton táján.

Jött honát szivén viselve
Kisfaludy, 's képzetével
Elbejárta a' vidéket,
'S zengett lelke erejével,
Egy értelem 's érezet
Lelkesitsen tégedet!
És kihalt a' harc' viszálya
Felgőzölgött a' had vére
'S most a' Balaton lapálya
Gőzhajónak pályatére,
Táján ha szemünk bolyog
Érzeményünk mosolyog.[199]

Hazafias buzgalmukban versbe foglalják az „egynyelvű ország" délibábját is, amelyet ekkor, s még oly sokáig károsan kergetett a nacionalizmus tévútjain a magyarság. Megszólal ez a gondolat a már idézett „Álom és valóság" című soproni versben is:

És merre szálltam a' haza' tájain
A' Tátra táján, Tátra vidékein,
Mindenhol olly tisztán rebegték
A' honi nyelv szavait körülem.[200]

Elhangzott a soproni Magyar Társaság félszázados örömünnepén is a Slachta Etelka által megdicsért versben, a „Sóhajtás"-ban, amelynek Nendtvich Sándor volt a szerzője, és Pákh Albert költeményében: „Érzetek az első félszázados magyar társaság örömünnepekor":

Hol Dunánknak szőke árja
És Tiszánknak habja zúg
S hol Karpát' hófedte bércze
A' magas fellegbe rúg:
Mindenütt magyar hang intse
Jóra, szépre a szivet,
Öntsön a' meleg keblekbe
Tiszta honfi érzetet!

[198] Részlet. SMT IV. öm. 1845. máj. 22.
[199] Részlet. Uo. 1847.
[200] SMT III. ék. 1842. L. még az 559. lapon.

Sok kitűnő lángelmének
Legyen szíve' hangja ez,
Tudományok- és tanoknak,
(:Mellyeket homály fedez:)
Nyelve ez legyen mi köztünk,
Ez komoly tárgy szózata,
Mély, szilárd tanokra illik
Kellemteljes alkata.

A sajtóvarázs löveljen
Szerte fénysugárokat,
Szüljön, 's napvilágra hozzon
Oktató irásokat.
Számos nyelvintézetekben
Sok tudósok küzdjenek,
S csengő hangjaink határzott
Tisztaságot nyerjenek!

És te nemzet, adj e' nyelvnek
Bájt, erőt és kellemet,
Nyiltan vallja mindig ajkad,
Mit szived hőn érezett.
Álhit 's tettetés ne szólljon
A' magyar' szaván soha;
Nyiltra csak és férfiasra
Illő nyelve alkata.

És az ős Hunyad' fiának
S Zrinyi hősi tetteit,
És hazánk' hajdankorának
Mind meg annyi hőseit
Zengje e' nyelv, és gyulassza
Honfi tettre szívünket,
Ősi szép szabadságában
Kedveljük csak létünket!

És az ifjak' sziveikbe
Sugjon ez dicső erényt;
A' magyar hüség' csirája
Hajtson bennök ép növényt.
Minden jót e' nyelv növesszen
A' magyarban már korán; —
Igy tünik fel majd egünkön
A legtündöklőbb korány![201]

Sóhajtás.

Első részében arról beszél Nendtvich, hogy a hegytetőről szemlélte szép hazája tájait, s keblében ez az óhajtás kelt: „Drága hon! Mint most, úgy ragyogjon mindég Fénylő nap zöld tájadon."

II.

Homály borítja a földet,
A nap el rejtezék,
Városba érék a hegyről,
S itt nép zsibonga még.

A bájos nyári híves estve
A hév nap hogy le ült,
Elő varáslá azt, a négy
Sötét falak közül.

Zajong sétányon és útszán
Mind két nemü Népség,
Szép az, művelt, ügyes, derék,
Arczán kegy és épség.

Járása kellemes, bájló,
Könnyű lépten kereng.
De hangja, olly csengő hangja,
Külföldi ajkon zeng.

E szép népet, olly örömmel
Szép hazámban láthatom,
Ah! de ajkain hazámnak
Bájnyelvét nem halhatom.

Ön magától kél keblemben
E sóhajtás „Kedves Nép";
Zengjed a dicső magyar szót;
Zengjed óh mennél elébb.[202]

[201] Részletek. SMT IV. öm. 1840. máj. 30.
[202] Részlet. Uo.

A pesti egyetemi ifjúság kéziratos lapjában, a Heti Szemlében két költeményt is találunk, amely az 1844-ben összeült országgyűlés kérdésével foglalkozik:

A' hon gyűlés kezdetén.

Ti hon atyák! kik szent ihlés között
Mentek kivíni a hon szent javát,
Tudjátok-e mit tőnek őseink?
Tudjátok-e az eskünek szavát?

Igen! ti tudjátok; hisz kebletek
Ismételé már ősink esküjét,
Az esküt, mely egy népnek üdveit
Alkotta, hogy ne törje semmi szét.

Most tenni kell, s a tett erős legyen,
Megrengető a föld végsarkait;
Az egyetértés üdvdús szelleme
Vezesse mindig szűtök hangjait.

Tartsátok óh emléktekben hiven
Az esküt, mely boldogulási jel,
Előttetek lebegjenek e szók:
„Itt a magyarnak élni, halni kell!"[203]

Ábrahámfynak e költeménye mellett a másik, Oroszhegyi Józsáé, nemcsak a szerző személye miatt érdekes, hanem formája miatt is:

Nyári dal csikorgó télben 1844.

Meleged volt már gyakorta
Nemzetem!
Most van, és lesz tán egész év-
Ezreden.
Mit rejt ama nagy jövendő
Nem tudom;
De dicsőséges vívásod'
Jósolom.

Nyár legyen bár, vagy csikorgó
Tél, vagy ősz,
Hidegségről senki minket
Meg nem győz.
Hol meleg nincs, zord hideg csak
Ott lehet,
Nálunk pedig hév erő szül
Tényeket.

Földi társak! ugyan nincs-e
Melegünk?
Hej szeretném: egy kicsinkét
Enyhüljünk.
E világon ugy sincs másban
Nagy remény
És irántunk — tudjuk, a sors
Mi kemény.

Be meleg van! még pedig most
Jő tavasz;
Eddig csak ugyan vérünkben
Nincs panasz;
Oh életem, oh mindenem
Magyarom,
Legyen áldás tüzességed
Egykoron.[204]

A negyvenes évek nagy nemzeti kérdései közül megszólal egy erdélyi származású diáknak Pápán írt versében Magyarország és Erdély egyesítésének a gondolata is:

[203] Részletek. Heti Szemle 19—20.
[204] Részlet. Uo. 59—60.

Kérdések kérdése.

Egy a' magyar eredete,
Egy halála, egy élete;
Egy istene, egy királya:
Mért van mégis két hazája?

Ősapáink együtt győztek,
Egyetértve hont szereztek;
'S mért hogy késő maradéki
Nem tudják azt boldogitni?

Lesz e egy a' két magyar hon?
Lesz e boldog nemzetem?
És ki tart e kinom addig,
Ah! ki mondja meg nekem![205]

Finta Károlynak a szerzeménye ez a kis vers, aki Nagyenyeden Gáspárék társaságához tartozott, s talán még a *Virágkosár* álneves szerzői közt kezdte költői pályafutását, majd a már ismert politikai okokból Nagyenyedről Pápára távozott. A pápai érdemkönyvben két verse is van, amelyekben valószínűleg Nagyenyedről való kicsapatásának az élménye szólal meg:

A' bujdosó.

Az élet' zajgó tengerén
Rongált hajócska tévedez;
És rajta bus magányosan
Csak életunt hajósa van;
Egy árva bujdosó evez
Kétes jövő felé.

A' bujdosó magam vagyok —
Szüm' tiszta szent érezelmiért
Száműzött — hontalan;
De mégsem olly magányosan:
Legjobb barátom elkisért
A' nyugodt öntudat.

Ő, majd, ha sorsom' éjelén,
Kisirt szememnek könnye hull —
Ha isten is, ki alkotott —
Ember, s ha minden elhagyott
Vigasztalólag rámborul
S letörli könnyeim.[206]

Hajótörött kérelme.

Terhelve kincsekkel,
Dúsan indultam én,
Kecsegtető pályám
Olly bájos reggelén.

De, kis hajóm fölött
Vihar keletkezett,
És minden birtokom
Habok közé veszett.

A' biztató reményt,
Fellengő vágyimat,
Keblem hő lángjait
S örömvirágimat

[205] PKT I. ék. 17.
[206] Uo. 12.

Mind tenger nyelte el:
A' kínok tengere; —
Ölj el hát engem is
Vad sorsom fegyvere!

Mert ennyi veszteség
Után nincs életem:
Mert szép halottimat
Fellyül nem élhetem![207]

Természetesen nemcsak a haza, a közügy érdekli őket a negyvenes években sem, de feltűnő az ilyen tárgyú költemények nagy száma a korábbi évekhez képest. Napjaik kérdései mellett azokkal összefoglalva változatlanul foglalkoztatja őket a nemzeti múlt, mindenütt sok költeményt írnak történelmünk nevezetesebb eseményeiről, akárcsak az előző évtizedben. Most is sok vers születik Mátyásról, az Árpád-házi királyok közül I. István, I. László, Kálmán, Imre és Endre viszálya, IV. Béla élete foglalkoztatja őket legtöbbször. Többször írnak Dózsáról, a mohácsi vészről, s az erdélyiek az önálló Erdély történelmének egyes eseményeit is megéneklik. Formában annyi a változás a harmincas évekhez képest, hogy még több a rímes időmértékes vers, kevesebb a hexameter, és Garay szónokias balladái hatnak rájuk, a korábbi évekhez képest sűrűn használják is e műfaji megjelölést: ballada.

Az István király elleni merényletet a soproni Horváth Elek dolgozta fel szónokias balladában:

Bűn suly.

„Ki vagy ki háboritni jössz
Csendes nyugalmamat,
'S arczom fáradt vonalmiról
El orzod álmomat?"

Nyugodtan szóll, 's szemébe tün
A' fényes padlaton
A' tőr, 's az orv kit nagy büne
Rettentő sulya nyom.

A ballada története az, hogy Péter béreli fel az orgyilkost, aki aztán lelepleződésekor Vazult nevezi meg megbízójaként. A történet így fejeződik be:

A' szolga megy, 's az ősz király
Könnyüi hullanak,
Arczán bánat, 's kétségbesés
Vonalmi látszanak.[208]

A négyes és hármas jambusnak ez a váltogatása szinte kizárólagos versformája szónokias balladáiknak. Valószínűleg a *Szózat* is segített uralomra juttatni ezt a formát, de hogy éppen e történelmi balladákban vált ennyire divatossá, abban nagy része lehetett a *Kont*nak is. Ebben a formában írt balladát őrzött meg a pápai érdemkönyv Domanovszky Endrétől, melyben Imre király és Endre viszályát énekelte meg:

[207] Uo. 16. Érdekes, hogy ezek a sikerült, kétségtelenül költői átérzést mutató versek nem kerültek be a Tavaszba, csupán a még sorra kerülő Pipa-dala.
[208] Részlet a 27 versszakból álló költeményből. SMT IV. öm. 1841. jún. 14.

És felkiált: „hol olly magyar,
Olly undok és galád,
Ki a fölkentnek véribén
Fürösztené vasát?"

És tisztelettel megnyilik
Neki a had sora,
S bántatlanúl a helyre jut,
Hol Endre sátora.[209]

Sopronban is írtak balladát erről a tárgyról ugyanilyen formában:

'S ím Imre dörg hangos „megálljˮt
Büszkén, királyilag,
Hogy csörgve visszahullanak
Hüvelybe a' vasak.

Fölkent fejemre fegyverét
Ki merné rántani?
Ki merné Árpád véribe
Aczélját mártani?

Szólt Imre, a' merész király,
'S ím kardkivontlanul
Árpád' nevére a' tömeg
Térddel földig borul.

Ebben a formában írta Pákh Albert ugyanott található költeményét:

Hatvani gyülés 1525-ben.

Tüzzel kiáltoz Zalkay
Esztergom érseke
'S a' mint kiált, hószin-fehér
Szakála rezege.

„Megenged Tisztes Érsek ur,
Itten csalatkozik!
És szórni rut szidalmakat
Paphoz nem tartozik!"

Alakja szenvedélyesen
Előre meg hajol
Hadar, asztalra vág keze
'S dühödten szónokol.

Vad lárma támad, 's a' Nagyok
Szót szóval váltanak,
Kik Frangepán, kik Zalkay
Részére állanak. —

Az ifju büszke Frangepán
Átellenében ül,
Barnult szemöldén a' harag
Redője elterül.

Verbőczy int, Verbőczy szól —
A' gyülés vége lett;
'S Budán a' bajnok Frangepán
Toronyba tétetett.[210]

Két verset is írnak a soproni diákok ebben a formában Nagy Lajos nápolyi hadjáratáról, az egyik örömünnepen hangzott el, a másikat a Szünórák őrizte meg:

Nagy Lajos.

Megtorlandó a' gaz latort
Lajos, a' nagy király
Megtörhetlen vitézivel
Nápoly sikára száll.

Ment 's győzött a' magyar hada
A' nagyhirü aczél,
Miről az ősi kronika
Olly sok dicsőt regél.

[209] „Imre király." Díjnyertes ballada. Részlet. PKT I. ék. 262. és Tavasz 28.
[210] Borbély Lajos verse. Részlet; és Pákh Albert verse. Részletek. SMT III. ék. 1841. márc.

Elmondja, hogy a visszatérő sereg egyik katonáját a Negro hullámaiból mentette ki:

Lajos habgyőzve parthoz ér,
— A' félholt ujra él. —
'S körötte minden hősi ajk
Öröm rivajra kél.

Emléked oh derék király!
A' szivben élni fog,
Mig él Magyar, mig áll Buda,
'S az égen nap ragyog.

És hálás ajkokon zeneg
A' nemzet hő dala:
Lajos mint ember 's mint király
Egyenlőn „nagy" vala.[211]

Nagy Lajos.

Nemes boszúval kebliben
Olasz határon át
Vezette Nagy Lajos király
Kicsiny de hős hadát.

Az álnokul megölt fivér
Hivá boszúra őt
'S ki lenne hős, ki állna meg
A' vérboszú előtt!

Így kezdődik a másik ballada, amely ugyancsak elmondja az életmentés történetét.[212] Mátyásról is ebben a formában szól egy soproni ballada, amelyben a király elkergeti színe elől a lovagot, aki felajánlja neki, hogy megmérgezi a cseh királyt:

Nemes önérzet.

A' hadcsoport magyar sereg,
Dühös csatára vár,
Fejdelmi hős parancsnoka
Mátyás a' nagy király.

Most gyáva el szemem elől,
El, messze távozzál,
Előtted termim ajtaja
Felzárva soh'sem áll.

„Dicsetlen eszközt nem használ
A' hős Hunyad' fija,
Nem ezt megtiltja nékie
Az öntudat szava.

Jutalmad gyáva tettedért:
Szégyen önélteden,
'S kisérőd hosszu útadon
Az öntudat legyen."[213]

A pesti egyetemi hallgatók Heti Szemléje is megőrizte Oroszhegyi Józsának hosszabb balladáját a kuruc időkből:

Vész kelt a zsarnok kény alatt,
Szatmár fala között,
Búsan tekinte szét a pór
Kis birtoka körött;

Mert kit fenső parancsolat
Védére rendele,
Bitor kezekkel üldözé
A németek keze.[214]

[211] Horváth József verse. Részlet. Uo. IV. öm. 1843.
[212] Tóth József (Rikóty) verse. Részlet. Szünórák 503—506.
[213] Szabó Sándor verse. Részletek. SMT IV. öm. 1845.
[214] „Fejedelmi nő." Részlet. Heti Szemle 15—16. sz. 124., 132.

Idéztem már ugyanebben a formában az egyik debreceni diáknak Zách Kláráról írt balladáját. A pápai érdemkönyv is megőrzött egy hosszabb, négy részes balladát Horváth Károlytól, amely az 1845. évi pályázaton egy arany jutalmat nyert. Ez is jambikus vers, egyik rész négyes, másik hármas, a két utolsó hatos jambusokban írva:

Záchok.

Udvarhölgyek füzériben
Szép Klára legszebb gyöngy vala,
Arczán tavasz, szív-édenén
Őrül viraszt ég angyala.

'S vad szenvedélye fellobog,
Megesküvék őt birnia. —
Eljött a vész; sirj óh leány,
Vér könnyet sirj, óh dalia. —

—

Lengyel Kázmér Királyfiu
Égett a' lány szerelmeért,
De bünre lyányi szüz erényt
Királyfiu hiába kért.

Királyi fényes csarnokon
A bünnek ördöge honolt,
A' szent erénynek gyilkosa
Gonosz királyi néne volt.

II.

„Készits lyányodnak sirt,
Atyám, ha veszve van, —
Üdvöm csak len mosolyg
A' sir' homályiban!" —

S ott áll az ősz apa
Őrült fájdalmiban,
Reménye, öröme,
Szép álma veszve van.

III.

Boldogtalan apa, hiába dul karod,
Hiába él boszud, balsorsod elhagyott:
Király udvarnoki körül zajonganak
Király udvarnoki halált kiáltanak;

Eldőlt az ősz nehéz csapásaik alatt,
Átok torzitja a' halálos ajkakat;
'S még egyszer olly kinos Záchnak meghalnia
Mert élve Klárának s nevének gyilkosa.

IV.

'S szólott volt a' király, kit a' boszú hevit:
„Tépjétek-széllyel a' vén gyilkos' kölykeit,
Sarjastól irtassék-ki a' gaz vakmerő,
Igy bünhödjék királya ellen ki hitszegő."

Jellemző a negyvenes évek egyre erősödő politikai érdeklődésére, hogy ez a hosszú ballada is két versszakból álló záradékkal fejeződik be, amelyekben a szerző a zsarnokság ellen tiltakozik:

Ott áll a' bércztetőn a' rom királyi vár,
A' vándor romjain nehéz kebellel jár,
Újulni látja a' sötét kor' rémeit,
Ártatlan vérözönt, a' zsarnok tetteit.

A' történet világhintő fáklyáinál
Az angyal és ördög, rény 's bűn előtte áll:
'S mig e' bércz, e' folyam, 's egy ember létezik
A' zsarnok tettiről el nem feledkezik.[215]

[215] Részletek. PKT II. ék. 233.

Találunk több hármas jambusokból álló költeményt is a történelmi balladák közt, így a Szünórákban egy ugyancsak hosszabb, háromrészes balladát Mátyásnak Frigyessel szemben aratott győzelméről s a budai győzelmi ünnepről:

Menyekző és diadal.

'S le csendesedtenek
A' lakodalmasok
Némán pihentenek
Zenész 's a' lantosok.

De szólt a' nagy király
„Csatára fel velem
Legitt a' bátoré
A' fényes győzelem.

Kik itt királytokért
Kehelyt emeltetek,
Velem e' szép honért
Vasat emeljetek."

'S legott vasat emelt
'S rohant a' sok vitéz,
Utánuk elhaladt
A' lantos és zenész.[216]

Hosszú költeményben emlékezik Bethlen Gáborra és korára a *Korány* egyik költője, s a múlt képeit tettekre buzdítás zárja be ugyancsak jambusokban:

Ti ténynek emberi jó honpolgárok
Tettben üljétek Bethlen ünnepét,
A' fölzúdult kebel hullámzatának
Tény lelkesítse forró érzetét.

Így majd megjön Bethlen nagy ébredése,
És boldogítva lesz kedves hazánk,
Buzgón kiálthatnak fel milliói:
„Megtettük mind — mivel csak tartozánk."[217]

A múltnak és a jelennek hasonló összekapcsolásával találkozunk a Heti Szemle egyik hazafias költeményében:

Visegrád omladékain.

Imádhatlak hazám
Egyetlen nemzetem!
Fényes nagyságodat
E romban nézhetem.

Igen, oh nagy valál, —
Nagy és dicső oh hon!
Nagyságod föltünik
Bús omladékidon.

Még nagy leszesz, nagyobb
Mint egykoron valál!
Vesztedre még nincs itt
A nagyszerű halál.

Nagy és dicső leszesz
Még egyszer nemzetem!
De oh nagyságodat
Én már nem nézhetem.[218]

A történelmi tárgyú költemények témaválasztására az is jellemző, hogy több helyen és többen foglalkoznak a Dózsa-felkeléssel. Sopronban találunk például egy hosszabb elbeszélő költeményt Dózsáról, amelynek a hőse ugyanolyan bátran utasítja rendre a porkolábot, mint Eötvös regényének Dózsája. A vers nyelve, kifejezései Vörösmartyra emlékeztetnek:

[216] Tóth József (Falusy) verse. Részlet. Szünórák 86—90.
[217] Keul József verse. Részlet. Korány 16.
[218] Kiss Károly verse. Részletek. Heti Szemle 14. sz. 111.

„Jer te rabló, hová fennhéjjázva
Készültél, királyi székedre,
Jer, örjöngve vár rád csorda néped,
Ám gondolj előbb Istenedre."
Dózsa ádáz szemmel méri őt meg,
És elkékült ajka illy szót rebeg:

„Hah! te gyáva őr szavad miért készt
Engem lépni kínom padjára,
'S sz. imát javal most átkos nyelved,
Emlékezzél éltem vég napjára.
Vér csepjeim Dózsák ezrét szülik
Istenemre rut fajod kitörlik.

Hah! hol vannak a' dicső remények?
Hol van sz. szabadságnak vágya?
És te kar, mért hül meg üt eredben
A' vér! hogy ölét feléd tárja
A' halál? Nem. Dózsa nem borzad el,
Nézd milly bátran lép a' kinpadra fel."

Indul bátor léptekkel előre
Véghelyéhez. Keble fel riad,
Átkot lövell ajka mozdulatja,
Átkot, mellyre minden sziv borzad.
Majd a' Várnagy fel inti polczára [219]
'S szóll: „im felült Dózsa tüz tornyára."

Egyetlen költeményt találtam a történelmi tárgyúak között, amely azt mutatja, hogy itt-ott lehettek az ifjúság körében is képviselői a Habsburg császárhoz való hűségnek. A kolozsvári Héti Lap szerkesztője, Pápay Zsigmond írt egy költeményt „Balika' vára" címmel, Rákóczi kapitányáról, akit „a vad oláh"-nak nevez, s magáról Rákócziról is így emlékezik:

Tüzes boszutól szikrázott
Rákóczi szeme
Zászlóját fellobogtatta
Béke egét felforgatta
Pártos szelleme.[220]

Ez azonban egészen kivételes, egyáltalán nem jellemző hang a negyvenes évek ifjúságának verstermésében. A korábban már idézett hazafias versek hangja volt az általános, a császárhoz való hűség kérdésében is a pápai Szilágyi Sándor következő versei a tipikusak ebben a korban. Az első, jambikus formájú kis költeményben, melyet a szerző románcnak nevez, a pórfiú utasítja vissza a császár szolgálatára csábító huszárt:

„Hallotta-e huszár uram
A' régi példaszót:
A' jó bornak cégér se kell,
Még is talál ivót.

Itthon igába ökröket
Két kézzel mi fogunk,
'S az bármilly cifra legyen is,
Nem tűri el nyakunk.

Nem kívánunk békók között
Czifrán nyomorgani, —
Vig füttyel itthon jobb leszen
Barázdát szántani."

Igy végezé a' pórfiu
'S mosolygva távozott:
A' vad toborzó ajkain
Szó nem találkozott.[221]

Másik, formailag is népi, s ezért talán sikerültebb dalában egy kiszolgált katonával mondatja el a császár szolgálatának a bírálatát:

[219] Magassy György verse. Részlet. SMT IV. öm. 1840.
[220] Részlet. Héti Lap 1845. nov. 29. 4. sz. 26—28.
[221] „A' pórfiu." Részlet. PKT I. ék. 224.

Huszár voltam császár kosztján
Sokáig; —
El is vertek főtől fogva
Bokáig:

Föl se vettem, hisz katona-
Dolog ez!
Örültem, fölvigasztalt a'
Czifra mez.

Kevély karral szép lányokat
Karoltam,
Sarkantyummal az utczákat
Horoltam.

Megnézte a' legszebb dáma
Ruhámat,
Nem vettem le senki előtt
Csákómat;

Nem kívánom mégis elmult
Éltemet,
Mert szabadon itthon szántom
Földemet.[222]

A népdal-forma a szerelmes versekben hódított nagy tért, s különösen Petőfi fellépése után fordított hátat a dalköltők serege a szalonlíra korábbi példaképeinek. Szerelmes verset nagyon sokat írtak, de a korábbi, nem népies forma, hang továbbra is megmaradt, csak lassan engedett helyet az újnak. Ízelítőül csak néhányat idézzünk, köztük Irinyi József „Egy eleven szoborhoz" című verséből néhány versszakot:

Miért e bus komolyság
Örökké arcidon?
Miért csüggesztesz engem,
Kit tartasz láncidon?

Vagy mért mondád tehát azt,
Hogy engemet szeretsz
Kéj-ringatás helyett, ha
Kínok közé vezetsz?

Előítéleted tart
Tán vissza tégedet?
Szemed mért hát szeszélyes
Sebezni szívemet?

Nem lány! nem, én tudom jól:
Hogy mint érzéstelen
Kínban gyönyört lelő vagy,
S olvadni képtelen.[223]

—

Van a debreceni szerelmes versek között kettő, amely hivatkozik is irodalmi példájára, az egyik Kölcsey, a másik Vörösmarty egy-egy verséből kiindulva mondja el elég ügyesen a maga mondanivalóját:

Mindeneknek mindene.

Bár Salamon fel sem vészi
E' világot, és kivált
Kölcseynk neki busulva
Kígyót-békát rákiált,
Mondván: „széles e' világon,
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiában való!"

Lakjunk hangyafészeken bár,
Mit méhdongás vesz körül,
Ezred búborékbul álljon,
Egy sóhaj mit eltörül,
'S bár hadaknak folytatása:
Nyulvadászat, őz futása
'S légyen hőseink pora
Csak bohóság lánc-sora . . .

—

[222] „Népdalok III." Uo. II. ék. 42.
[223] DE ir. I. 33. sz.

Ám de fenmaradt javunkra
Még Egy! mit sem Kölcsey
Sem Salamon meg nem mertek
Ócsárolva szóllani. —
Sőt szavoknak ellenére
Felmagasztalták dicsérve. —
Nézz Salamon' termire
'S Kölcseynknek versire.

Az az Egy: a' hölgy! a' szép hölgy!
Mindeneknek mindene
Hölgy, igen te vagy! te vagy hölgy
Életünknek élete.
Mit nekem Pindár' danája,
'S császárok' véres csatája
Xenophon és Demoszthen
Nyughatok ha hölgykeblen.

S légyen e' föld hangyafészek
Hol bú és keserv viraszt,
A' szép hölgynek egy mosolyja
Báj édenné szűli azt.
'S ajkáról ha csókot vészek
Zughatnak a' dörgő vészek
Mert a' a' lyányka szűz keblén
Csak méhdongás, 's bolygó fény.

Ah, beh' szép vagy édes Idám!
Mint a' hajnal bíbora.
Ró'sa ajkad, gyöngy szemed, s hó
Melled üdvök kéj hona.
Életed báj rósanyílás
Szép tavasszal, — és Phidias,
Hozzád képest, mit farag,
Berovátkolt kődarab.[224]

Hasonló átköltés Székely József „Esztike" című verse:

S anyja kérdi: kell leányom
Mézes báb?
Kis bölcső vagy cukor-édes
Mandolák?
S tagadólag rázza Eszti
Kis fejét
Nem gyógyítják czukor és báb
Esztikét.

Nevetitek: hogy szeret a'
Kis Peti?!
Ha az anyja iskolába
Kergeti!?
Esztinek sem más — hidjétek —
A' baja
Ö is tudja: mi a' szép és
mi nem a'![225]

Jambikus vagy trochaikus lejtésű a szerelmes versek nagy része. A nagyenyedi *Korány*ból is emeljünk ki egyet, amelynek formai érdekessége, hogy e két sorfajtát váltogatva alkalmazza:

Hozzá.

Szép vagy ó te barna lány!
É barna föld tekén —
S bájló mint a rózsaszál
Tavasznak reggelén.

Menyt mosolyognak arczaid,
S az áldott szép szemek
Mint az égnek csillagi
Ragyogva fénylenek.

Ah! de mért e bájos arc?
Miért a szép szemek?
Hogyha bennök árva én
Örömre nem lelek.

S mért mosolygsz o barna lány?
Ha kebled jég hideg
És ha hő szerelmedért
Hiába esdeklek?

Hunyjatok tí csillagok
Óh barna szép szemek:
Hogyha jég a lány kebel
Hiába fényletek![226]

[224] Szabó Lajos verse. Részletek. Uo. III. 48. sz.
[225] Részlet. Uo. IV. 68. sz.
[226] Incze János verse. Korány 154. A három és fél lábból álló trochaikus sorból megy át a jambikusba, mintegy ott folytatva a félbehagyott trocheust

A másik kései zsebkönyvből, a *Tavasz*ból Előry Szabó Sándornak egy szerelmes versét emeljük ki a jambikus lejtésű modern időmértékes versek csoportjából. Mondanivalója hasonlít Petőfi későbbi híres versének, a *Lennék én folyóvíz* címűnek a képeihez:

Irmához.

Lehetnék lenge szellő
Fürtiddel játszanám,
Álmid fölött szerelmem
Regében dallanám;

Lehetnék gyöngygyatakcsa,
Kertednek árnyain,
S lengnél pehely-könyűen
Medrem hullámain;

Kebledre csókolódzva
Simulnék akkor én,
Szerelmi vallomásom
Reszketve zengeném;

Lehetnék csak virágszál
Kertedben liliom
Temetkező helyem úgy
Lenne két szívhalom.[227]

Hadd idézzem még Petrich Soma egyik versének néhány sorát, amely jól mutatja, hogy a szalonköltészet kifejezései, képei legtovább a szerelmi lírában éltek:

Választás.
(A szőke és a barna leány egyaránt tetszik neki, nehéz választania)

Az arcokat
Elfutja zsenge-pir,
'S az égi szem
Menyüdvel is felér!

'S a' barna arc
Hajának gyászsötét
Hullámival,
Növeszti bájkörét.

S én állok itt
Dulott érzelmimmel
A két leány
Egyenlőn érdekel.

A szalonlíra nyelvét különösen tömören megtalálhatjuk Ács Károly verseiben. Egy öt versszakból álló költeményéből, „A' Szirén"-ből hadd idézzem a következőket: „Kellem varázs", „zajgó por teke", „repke létü éden", „égi kéj", „barna fürt éje", „varázsló fény", „a szivnek élményt ad", „sziv érzemény", „kellem, báj hona", „lázas érzet", „istenitő lánghevében", „gunyvilága tengeréből", „tört szivek jaját".[228]

Még az évtized második felében is megtaláljuk ezeket a kifejezéseket a pápai diákköltőknél, például Vecsey Sándornál, akinek már a *Tavasz*ban is jelentek meg versei, de a következőket annak a megjelenése után írta be az érdemkönyvbe. A második már egyszerűbb, természetesebb:

[227] Zabó álnéven. Részlet. Tavasz 218. és PKT I. ék. 48.
[228] PKT I. ék. 6. és 4.

Lánykámhoz.

Oh ha lányka rejtni tudnád
Arcod égi biborát
S fátyolozni éj szemednek
Hóditó sugárzatát,

Kérnélek, hogy rejtsd előlem
Kellemid varázs körét
S fátyolozd be homlokodnak
Üdv mosolygó báj egét.

Mert mióta bájaidnak
Lánczra fűzött rabja szűm,
Oh azóta nincs nyugalma
S érted égni meg nem szün.[229]

Veszteség.

Szép vidékem tőled messze
Távozám
Hű barátim s szép leánykám
Elhagyám.

Hajh de a mint elhagyálak
Titeket,
Elhagyott a vig kedély is
Engemet.[230]

Még egyszerűbbek, természetesebb, könnyen folyó nyelven írottak Győrffy Endrének, a Képzőtársaság utolsó kiemelkedő vezetőjének a szerelmes versei:

Hazámhoz.

Hogy leány szerelmet
Zeng csupán dalom:
Rossz néven ne vedd azt
Kérlek szép honom! —

Tincsim' ég szeméből
Hogy ha kéj lövel,
Felvidulok, — 's kedvem'
Dalba ömlik-el.

És ha arczát a' bu'
Gyöngye rezgi-átt:
A' dal oszlatandja-
El szüm' bánatát.

Ah! de sorsodon olly
Mély sziv-bánatom,
Hogy rá szót találni
Nem tudok honom! —[231]

L . . . hez.

Csókok között midőn
Pirulva mondtad-el:
Első szerelmesed'
Miattam hagytad-el;

Mért nem tevéd hozzá
Azt is, te kis hamis;
Egy harmadik ha jő,
Igy hagysz-el engem is. —[232]

Idához.

Mert szerelmed' édenével
Visszaélt szivem:
Hallgatásra büntetéd szép
Lányka vak hevem'. —

Éve mult, hogy szümbe némán
Hordok bánatot —
Hirdess egyszer lányka kérlek
Bünbocsánatot. —[233]

[229] PKT II. ék. 124.
[230] Uo. 125.
[231] Uo. 220.
[232] Uo. 221.
[233] Uo. 232.

Kis hitü.

Mert tűz-golyó gyanánt
Látszik hozzád a' nap,
Mert a' világ-forrás
Ugy véled ott fakad:

Nem hiszed el, hogy a'
Nap magva is setét,
Mert nem bocsátna ugy
Sugárokat feléd? —

Kis hitü! jöjj velem
Nézd meg Lilám szemét,
Mily fényt lövel! . . . pedig
Mint téli est — setét. —[234]

Csillagokhoz.

Körben utaztok mindnyájan
Ti fényes csillagok,
S az elhagyott helyekre mind
Vissza bolyongotok.

Ó mért nem csillag Tincsim is
Tán elpártolt szive,
Pályája végivel hozzám
Vissza keringene? —[235]

Vannak évődő, vidám szerelmes verseik is, amelyeknek a nyelve már semmit sem őriz a szalonlíra mesterkélt szavaiból, például Armpruszter (Puzdor) Gyula verse:

Világ nyolczadik csodája.

Hirdetek a' nagy világnak
Nyolczadik világcsodát
Elakad rajt nyelv 's az elme
És a' szem eget se lát.

E' kebelnek hive Ilka
Barna csintalanka lány
Elmenék hat hóra tőle,
'S szivemet szivén hagyám.

Visszatértem újra hozzá
Nem! kimondni sem lehet —
Nyolczadik világ csodája —
A' leányka még szeret. —[236]

Bizonyára nagy része volt ebben az egyszerűsödésben, a természetes beszédhez való közeledésben Petőfi költői forradalmának, ő utána mertek ilyen hangon írni pár évvel ifjabb követői. Petőfire emlékeztet Tóth József „Alföldi betyár" című verse, amelyet Győrffy Endre két legutóbbi versével együtt utólag írtak be az érdemkönyvbe a szabadságharc után:[237]

[234] Uo. 257.
[235] Uo. 257.
[236] Uo. 58.
[237] „A zivataros időkben — írják a II. ék. végén — e' novella (t. i. N. N. Kenyérmező című történeti beszélye) elveszvén töredékül maradt. A régebbiekből elmaradt érdemkönyvbe itéltetett művek:" Szilágyi József: „A bor" (epigr.), Győrffy fenti két verse, Tóth említett verse és egy másik „Távolból" címmel, amelynek egész tartalma olyan, mintha a szabadságharc bukása után írta volna. „Eddig az elmaradtak 1848 előttről" — írja a bejegyző.

Csaplárosné az angyalát
Bort elém!
Hisz a' mi volt ugy egyszerre
Elnyelém.

Bort ide hogy meghajoljon
Asztala,
'S föl villanjon rám az öröm
Sugara.

Ugy is régen van boru már
Az égen,
Ugy is régen üznek már e'
Vidéken.

Hejh! elmennék, messze mennék
El innen;
Csak ne volnál szőke ró'sám
Te itten.

Hogyha vésszel 's vármegyével
Meg vivok;
'S elfáradtan kebeledre
Simulok;

Melly elébb csak egy kevéssel
Össze mart;
Karjaid közt elfelejtem
A' vihart.[238]

Nyilvánvalóan Petőfi közvetlen hatására szaporodik meg hirtelen a népdal a második pápai érdemkönyvben az elsőhöz képest. Az elsőben csak Szilágyi Sándornak van néhány népdala, melyek közül több a *Tavasz*-ban is megjelent:

Lám megmondtam, ne nézz másra!
Ne adj okot busulásra;
Másra néztél, nem szerettél,
Hajh! nekem nagy bút szereztél!

Elmúlt a nyár, jön a tele,
Eljő halálom is vele,
Lefonnyadok mint a virág,
Búkert nekem már e világ.

Megszúrja, várj, még neked is
Kezed rózsák közt a tövis!
S kikért eljátszád szivedet,
Majd elfelejtnek tégedet.

Akkor bánod hamis leány
— De késő bánat kár után —
Akkor bánod, hogy elhagyál,
S nekem bús szemfedőt adál.[239]

A második érdemkönyv elején is csak Szilágyinak és Hamar Dánielnek van egy-két népdala, a kötet közepétől kezdve viszont egymás után következik Roboz István nyolc jutalmat nyert népdala, Szeberényi Lajos öt, Varjas Imre két népdala, Beöthy Lászlónak hosszabb, ugyancsak népdal címmel írt költeménye, melyben a magyar párostáncokat verseli meg, azután ismét Puzdor Gyula, Roboz István több népdala.[240] Legügyesebb közülük is Szilágyi Sándoré:

Verjen meg az igaz isten
Bünödért
Hamis leány, hamisul tett
Hitedért.

Hogy elvittek katonának
Siratál,
Hegyet völgyet értem össze-
Kutatál.

[238] Részletek. Uo. 258.

[239] Uo. I. ék. 241. és Tavasz 80—82.

[240] Uo. II. ék. 186., 191., 193., 196. 1844/45-ből és 213., 216., 221—22., 230—31.

Busan jártam én is czifra
Ruhámban
Magam voltam egyedül a'
Világban.

Pedig szakithattam volna
Szegfüvet;
De számodra tartogattam
Szivemet.

Visszajöttem, 's te igy fizetsz
Szivemért?!
Verjen isten hamisul tett
Hitedért.[241]

A sikerültebb népdalok közé tartozik Pápán „Hamar Dani physicus" kis verse is:

Mikor Csalóközben jártam
Hej be gyöngy volt a' világom!
Szőke, barna lyányt öleltem
Egy karcsut meg is szerettem.

Megszerettem 's hejh azóta
Nincsen szivem nyugovóba,
Meg-meg szurja a fájdalom
S vérzik érted kis angyalom.

S rá írt én itt nem lelhetek,
Azért hozzád vissza megyek,
Vissza megyek Csalóközbe,
Hogy szivem sebét kötözd-be![242]

Debrecenben Böszörményi Elek az első népdalszerző, s ugyancsak szerelmes dalt ír:

Barna lányka kút megett áll
Magába,
Tiszta vizet meregetve
Dézsába.

'S míg a kútnál hó kezével
Vizet mer;
Kellemével szivet hódit
Szivet nyer.

Barna lányka! tán nincsen még
Kedvesed,
A' ki merne tiszta vizet
Helyetted?

Hű szived ha még nem bírja
Senki se
Lányka! kérlek add szivemért
Cserébe.

Majd merek én tiszta vizet
Helyetted,
És ha szóba vesz a' világ
Te veled,

Karjaid közt álnokságit
Nevetem,
Csókjaid közt bánatomat
Feledem.[243]

Debrecenben, ahol ebből az évtizedből csak az első években maradtak meg költemények, kevesebb népdalt találunk, mint Pápán. Az utolsó soproni érdemkönyvben és az örömünnepi munkákat tartalmazó kéziratos kötetben sincsenek népdalok, de találunk többet a Szünórákban:

[241] PKT II. ék. 42.
[242] Uo. 97.
[243] DE ir. I. 10. sz.

Népdal.

Megszünt immár a' fergeteg
De hő szivem most is beteg
A' felhőkkel bubánatja
Nem vonult messze tájakra.

Hogyha én felhő lehetnék
A' magasba felszállanék
Össze gyüjtnék sok felleget
Elborítnám a' kék eget:

És ha lakján kül találnám
A' kőszivüt, — jól megmosnám
Hogy egésszen elolvadna,
Vagy tán szive meg lágyulna.

Népdal.

Köd boritja az eget
És mély bánat szivemet
Mert a' lány a' szivtelen
Kit szerettem, hivtelen.

Hallottam már százszor is
Hogy a' barna mind hamis;
Mégis olly botor voltam,
Hogy csak értök lángoltam.

'S bár szivem hő kérelme
Egy szép lányka szerelme
De jobb ha jut temető,
Mintsem barna szerető.[244]

Farsangi dalok.

II.

Későn korán szarka csörög
A' réten.
Édes Anyám! kérők jönnek
A' héten
Ej ha Pistám jőne csörgős
Lovakon,
Kézfogómon lennék jövő
Szombaton!

Hogyha szánka repül el az
Utcákon
Őt gondolom piros kendős
Lovakon.
Siess rózsám ne halogass
Továbbra,
A' vig farsang elrepül nem
Sokára!

IV.

Hej be szépen szól a zene
Bárcsak az én kincsem jőne
Vigan vinne ma estére
Karonfogva esküvőre.

Hallom már a vig dalokat,
Kinyittatom a kapukat
Hadd tudja meg szerelmesem
Hogy már reggel óta lesem.

De haj! a nász tovább haladt,
Nem tért be a kapu alatt! —
Jaj istenem hogyan vagyok
Sem ülhetek, sem állhatok.

Fejem szédül, tagom reszket,
Isten tudja mi lelhetett! —
A kapukat bezáratom,
Koporsómat kinyittatom.[245]

[244] Horváth Károly (Dalhony) versei. Szünórák 9. és 250.
[245] Négy dal Tóth Józseftől (Falusy). Uo. 312—14. és 344—45.

Találunk népdalt, bár külön címet adnak neki, a pesti egyetemi társaság Heti Szemléjében is. Népdalnak kell tekintenünk Oroszhegyi Józsa versét:

Magyar tánc.

Eszem adta kis leánya
Hogy gurul, —
Nem hiában: hogy a melle
Domborul.

Nos, még egyszer azt a hármast
Édesem!
Igy la, igy ni! igy ölellek
Kedvesen.[246]

Vagy Békásy János versét:

Szökők.

Kerepesi úton zúg a
Zivatar,
Régen várlak édes rózsám
Jer hamar.
Hagyjuk itt ez úri népet,
E határt,
E levegő félek rózsám
Soknak árt.

Mondj-föl dölyfös asszonyodnak
Szaporán
Nem tanít ez soha jóra
Igazán.
Mig hasad a piros hajnal
Ott vagyunk,
Túl a Dunán, vagy a hol csak
Akarunk.[247]

A harmincas évek verseit szemügyre véve megállapíthattuk már, hogy Erdélyben még nagyobb volt a népköltészet iránti érdeklődés, mint Magyarországon. Ennek megfelelően a kolozsvári unitárius diákok Héti Lapjában és a nagyenyedi *Korány*ban egyaránt találunk szép számmal népdalkísérleteket vagy népdalszerű verseket. Van azonban ezekben a versekben valami a patriarkális népiesek idillikus parasztszemléletéből, nem azon a hangon szólalnak meg, amely Szentiváni Mihály verseit olyan értékessé tette pár évvel korábban. Bedő Ferenc „Juhászdal"-t ír, melyben az egyszerűséget magasztalja, mint amely egyedül boldogít,[248] egy nagyenyedi diák „Szántó-dal"-ában pedig a „szegény székely", kinek a „földje homok szirttető", és „kopár, sovány földet szántogat", mégis így elmélkedik magában:

Mit törődjünk, sóvárogjunk nagyobbra,
Munka után étel ital számunkra.
S ha életünk szelid napja lehalad,
Hol bölcsönk volt, itt sírunk is befogad.

Menjetek már jó ökreim menjetek
Hazafelé, én is megyek veletek.
Vár reám a lelkem kedves feleség,
Asztalon párolg eddig az eleség.[249]

Más dalokban a hazafias öntudat, itt-ott lokálpatriotizmus szólal meg a szerelmi mondanivaló mellett:

[246] Részlet. Heti Szemle I. sz. 7.
[247] Részlet. Uo. 14. sz. 116.
[248] Héti Lap 2. sz. 16. 1845. nov. 15.
[249] Csejei verse. Részlet. Korány 165.

Dal.

Hidegtől én mitsem félek
Van magyarhoni bundám,
S ha meg fu is kissé a szél
Megmelenget jó babám.

Ujj a csizmám csak most vettem
Kolosvári vásáron
A patkóját, sarkantyúját
Három ezüst huszason.

Van nadrágom és keszkenőm
Magyarhoni kelméből
Ingem gatyám legfáinabb
Erdélyországi lenből.

Mikor így fel öltözködve
Ballagok a babámhoz
Minden leány a faluban
Integet bé magához.[250]

Még nagyobb a patrióta öntudat Kis Mózesnek Háromszékről szóló versében:

Honába tért diák.

Tiszta keblű székely lányok laknak itt,
Kiket csábszó könnyen meg nem tántorít.
—
Szóval e' nép' lelke 's karja harczra nőtt,
Igy ösmerik csaknem minden felöl őt.
E' szép földet, hol illy vitéz nép vagyon
Esküszöm én, hogy soha el nem hagyom,
Nékem is van hős szivem és vas kezem —
Fegyvert fogok — togámból ki vetkezem.[251]

Formában is messze elmaradnak ezek a diákverselők Szentiváni, Kriza, sőt kortársaik népdalainak formájától. A *Korány*ban olvasható például egy csokor „Népdalok" című vers közt ez:

A szép nap kerek tányéra, be piros.
Piros ám, mert az én rózsám haragos.
Ne haragudj gyöngy virágom úgy reám,
Hiszen én volnék Petiked — Zsuzsikám!

Tám csak nem azért haragszol kis babám,
Hogy Boriskát előtted meg csókolám?
Ej galambom egy csók nem oly nagy dolog,
Hiszen csókolni én igen jól tudok.

Megcsókollak én téged is angyalom,
Csak ne lássam a komor but arcodon.
Arcodon, mely piros miként a rózsa,
Mit nyilasztott a tavasznak hajnala.[252]

[250] Pésmafi verse. Részlet. Héti Lap 7. sz. 53.
[251] Részletek. Héti Lap 10. sz. 78—80. 1846. febr. 14.
[252] Iram álnevű diák verse. Korány 69.

Népdalszerű, népies költeményeiknek a sorát hadd zárja még Horváth Károly már idézett „néprománc"-ának[253] ismertetése. A falujából elbujdosó Jancsi:

Elfordula, szive szörnyü nagy buvában
Szélvész kerekedett orditva nyomában, —
'S egy sötét erdőnek ére a' szélére,
Hej miért is nem ért világnak végére?
Csak megáll utószor, sóhajt keservesen,
„Elhagylak galambom, elhagylak kedvesem,
Elmennék én veled idegen országba
Ketten ott is élnénk ékes boldogságban." —
Haj nem lát már semmit, oda szive fele,
Be elmenne pedig Kató is ő vele;
Meg is kérte egyszer, de dus kevély apja
Illy szegény legénynek leányát nem adja.
„Két keze és lába az istenadtának,
Mért vágyik utána biró leányának?"
Sirva ment Kató is sirva az utcára,
Várva, tán ha jőne, kedves Jancsijára:
De Jancsi nagy busan ballag az erdőbe,
Mig sürü könnyeket hullat szeretője.
A' déli nap forró melege égetett,
Fáradtan keserves verejtéket ejtett.
Zöld fának árnyéka kinálkozott neki,
Szörnyü forróságát de az nem hütheti.
Kavicsokon tiszta forrásviz csörgedett
Ivott is belőle, de nem talált enyhet.
Immáron a' fényes nap is leáldozik,
A' sötétes erdő mély gyászba öltözik.
Megy Jancsi 's mendegél a' homályos uton,
Csillag sem világit 's im hová forduljon?
A' hüs lombu fákon halálmadár visit,
Vad állatok járják erdők pázsitait.
A' sötét bokrokat hideg szél lengi átt,
Virasztni kénytelen a' hosszu éjszakát."

A továbbiakban sziklás vidéken bujdosik, majd amikor a hold feljő az égre, egy alacsony fehér házat pillant meg, amelynek tetején bagoly huhog, udvarán „undok barna eb" vonít, a házban egy öreg anyóka fogadja, aki a báti erdőbe küldi Szentiván éjjelén a titokzatos, két színű virág leszakítására, amelynek varázsos ereje van, de nehéz leszakítani, mert sok veszélyt kell kiállania a próbálkozónak:

„Üldöz a sors látom, ne busulj gyermekem,
Szomoru sorsodat én jóvá tehetem,
De neked is meg kell állnod még a sarat,
Meglásd bátorságod jó szerencsét arat.

[253] L. a 86. lapon.

A' báti erdőben egy orom tetején
Kis növény pompázik Sz. Iván éjelén.
A' föld illyen növényt csak egyetlent terem,
Kétszinü virág van a' csak egy gyökeren.
Az egyiknek szine mint a' kiomlott vér,
A' másiké mint a' legtisztább hó, fejér.

—

Hónap éjel leszen Szent Iván éjele;
Majdha föltámad a' zordon Mátra szele,
Elindulsz majd te is erdő közepébe,
Bátorságod vevén dobogó szivedbe."

Ezzel fejeződik be az első rész, amelyen, mint már utaltam rá, nem nehéz felismernünk az alig pár hónappal korábban megjelent *János vitéz* hatását. A rövidebb második rész nyelvezete kevésbé népi ízű, benne Jancsi mindenféle szörnnyel viaskodik, hogy elérje a bűvös erejű, két színű virágot, s ezzel kincshez és hatalomhoz jusson. Végül egy gyönyörű ifjú hölgy csábítja egy tündérpalotánál, de mikor csábításának enged, vesztébe rohan:

A' zordon erdőnek mogorva homlokán
Láthatni egy követ, olly busan, olly magán.
Alakja emberi, beszéli a' rege,
Csufot üz belőle a' gonosz serege.
'S hogy egykor a' gonosz kincseért fáradott,
Azóta fölötte sok vihar tanyázott.[254]

Nyelvben, hangban közel vannak népies verseikhez vidám borozó dalaik is. Ezeken részben Vörösmarty, részben Petőfi bordalainak a hatása érződik. Nem tévedek talán, ha például Dömjén Ferenc 1844-ben írt „Kördal"-ának mintaképét, legalábbis helyenként, Vörösmarty *Fóti dalá*ban vélem felfedezni:

Kördal.

Hang.
Földre száll az égi harmat
Éltetőn,
És virág ezer diszelg a
Völgy s tetőn;
E pohár is égi nedvvel
Áll tele,
A ki szívja lángajakkal,
Telve lesz örömvirággal
Kebele.

Kar.
Rajta, rajta hát üritsd ki!
Földerülnek szűd vidéki.
Zengje mindenik dalát
Ráköszöntjük a pohárt.

Hang.
Regg ha jő, virágfüzért köt
Ifju s lány:
Hervadott lesz a füzérke,
Délután:
Szünk virágit egyesitsük
Társaim,
Lesz barátság a füzérke
És sirunkig diszlik éke
Lombjain.

Kar.
Rajta, rajta, nedvvel öntsd le
Hadd viruljon a füzérke.
Zengje mindenik dalát
Ráköszöntjük a pohárt.

[254] A két virág. Részletek. PKT II. ék. 103.

Hang.

Szőke lyánynak égszeméről
Zeng dalom:
Mert sugárain tanyáz a
Vigalom.
Mint a nap, ha éj homályin
Fölmerül,
A leányka lángszerelme
Éltet ad, s rá a szív s elme
Földerül.

Kar.

Éljen a lyány, éljen a kedv,
Értök s érte a tokajnedv
Zengje mindenik dalát,
Ráköszöntjük a pohárt.

Hang.

E pohár bor s angyal arcú
Szép leány,
Mind öledből származának
Jó hazám;
Hát dalommal én hazámat
Éltetem,
Érte, hogyha vész üvölt fel,
Szent örömmel áldozom fel
Életem.

Kar.

Éltet, éltet a hazáér'
A kiben csak foly magyar vér.
Ráköszöntsük a pohárt
„Isten, áld meg a hazát".[255]

Hasonló hangú, részben a szalonlíra kifejezéseiből összeállított költemény a debreceni Tury Samué is:

Bordal.

Éljen a'ki föltalálta
E' dicső ital nemét!
Veszszen a'ki ócsárolta
Vizfölötti érdemét!
Itt a' Sestakert' bora
Vallyon ennek mámora
Őt nem szédítené-é
Vidám bordicsérővé.

Adjon Isten a' Magyarnak
Sok illyen bort eleget,
Hogy a'kit gondok zavarnak
Hadd ürítsen serleget.
Ugy is a' kemény végezet
A Magyarnak bút végezett
Igyunk tehát! itt a bór,
Kész enyhítni mindenkór.[256]

Petőfi borozó helyzetdalaival rokon Szeberényi Lajos „Éjfélkor" című költeménye a pápai érdemkönyvben 1844-ből. Szeberényi óvatosan oda is írta a cím alá, hogy „utánzás", azaz helyzetdal, tehát senki ne gondolja, hogy ő is szokott részeg lenni:

Az álmos éji őr
Tizenkettőt kiált
Nyugudjék a' pohár,
Társim, jó éjszakát.

De hogy megyek haza?
Hiszen az ut forog,
Fölváltva állanak
Jobb és bal házsorok.

Ti jobb 's bal házsorok
Vaj mi lelt titeket?
Talán eggyel ti is
Többet fölcsiptetek?

No de fölrántani
Egyszer nem olly dolog,
Micsoda hát, ha ma
Az ut is tántorog?

—

[255] Részlet. PKT II. ék. 17. és Tavasz 71—73.
[256] Részlet. DE ir. I. 81. sz.

[A holdhoz:]

Arcod, kivált az orr
Piroslik mint a' réz;
Majd álmosan mikint
Vakand a' földre nézsz,

'S körül a' csillagok,
'S köztök a' fellegek,
Mi az istennyila?
Hiszen mind részegek.

Részeg lett a' világ,
S mámorában forog,
Az ut, hold, csillagok,
A' felhő tántorog.

'S illy sok részeg között
Józan csak én legyek? —
Nem én . . . a' korcsmába
És is visszamegyek.[257]

A soproni Szünórák ellenlapjának, a Haladónak a szerkesztője, Keblovszky György a történelmi tárgyú balladákból jól ismert négyes és hármas jambusokban írt egy borozó költeményt. Arról van benne szó, hogy két ifjú alszik egy szobában, méghozzá „bókol bübájosan", amiből gyanítható, hogy italtól bóbiskoltak el, de az egyik fölriad s elmondja társának, hogy álmában az ital a pusztulását okozta. Felszólítja barátját:

„De nem soha" ihletve szól
„Bachusnak nedviért,
Ez dulja fel álmunkat is,
Ne adjunk egy filért!

Éltembe nem ez ég alatt,
Csapj fel te is velem,
'S barátja szinte esküszik
'S utánna mondja „nem".

Bachus nekünk nem istenünk,
Vesszen zavart bora,
Éljen Priznicz! rá nyomja a'
Bölcs arczu czimbora. —

'S még annyiszor kiáltnak ők
Nagy esküt esküre,
'S még annyiszor fognak kezet
A' bornak vesztire. —

De hogy a' szó erősb legyen
És szent a' fogadás!
A' két barát hová megyen? —
— Megy inni áldomást.[258]

A bordalokkal rokon vidám pipadalnak is van egy sikerültebb képviselője ebben az évtizedben, mint az előzőben Sárosy Gyuláé volt. Finta Károly, a Nagyenyedről Pápára került diákköltő verse ez:

Pipadal.

Hosszasan tudék tünődni:
Hogy lehetne búm elölni,
Ámde mégis feltaláltam,
Mert pipázni megtanultam;
Rajta, rajta, rajta hát!
Rajta fiú, tölts pipát!

Füst körültem, füst fölöttem,
Füst az is, mi jót reméltem:
Mert barátim elhagyának,
És a lány nem állt szavának,
Ugy de számba sem veszem,
Mert pipám, te vagy velem!

[257] Részlet. PKT II. ék. 119.
[258] Részlet. SMT IV. öm. 1843.

El tivéletek ledérek!
Tőletek taplót se kérek,
Álbarát és csalfa mátka,
Ostorozzon sorsom átka:
Engem ugy se érdekel,
Mert pipám van, s jól szelel.

Szikrázó szeméből látom;
Ő egyetlen kis barátom,
Kebele csak értem hevül,
Értem telik, értem ürül —
Ő életem ütere,
Egészségem füszere.

Esküszöm is tiz basára,
És a szultán kardvasára,
Hogy mig egyet szippanthatok,
Rólad pipám le nem mondok:
Sem Pálért, sem Péterért,
Sem az egész világért![259]

Szólnunk kell még röviden a műfordításokról is, amelyek a negyvenes években épp olyan szép számmal születtek, mint az előző évtizedben. Közismertek például Petőfi Pápán írt műfordításai, amelyek részben a *Tavasz*ban is megjelentek, és az ismert hírlapi vitára adtak alkalmat. A nagyenyedi *Korány*ból idézzük itt néhány közismert német költemény-nek a műfordítását:

A kápolna.
(Uhlandtól)

Kápolna áll magasban
S tekint a völgybe le,
Hol oly édesdeden zeng
Pásztorfi éneke.

Busan zeng a harangcsa,
Bús a halotti dal,
Az ifju ajkain a
Szelided hang kihal.

A völgyben vigadottnak
Zeng a halotti hang
Pásztorfi! néked is majd
Megcsendül a harang.[260]

A dalnok.
(Göthe után)

És a dalnok béhunyá szemeit
Báj hangokba ömlik éneke.
A lovagok lelkesülten néznek
És büvölt lőn a nők serege.
A királynak megtetszék az ének,
S aranylánczat nyujtat szerzőjének.

„Arany lánczot király! ne adj nekem,
Adjad aztat lovagaidnak,
Kiknek hösi tekintetek előtt,
Az ellen lándzsái roskadnak.
Add korlátnokodnak — hogy viselye
S a többi közt őt ez is terhelye.

[259] PKT I. ék. 13. 1842. és Tavasz 135.
[260] V. Andor: Románc füzér IV. darabja. Korány 51.

Én dallok — miként a madár dalol,
Mely lakozik az ágak között.
Maga a dal — a mely szivből fakad
A díj, és nyujt legszebb örömöt.
S ha szabad valamit tölled kérnem
Egy ital jó bort nyujtassál nékem.

Adtak neki, és ő kiürité, azt,
Oh édes megenyhitő ital.
Boldog, és szerencsés légy te oh lak,
Mely ily ajándékot adatál!
Emlékezzetek rám — s az égurát,
Áldjátok — mint én e lak borát![261]

Találunk ugyanott költeményt „Beranger után" megjelöléssel is,[262] és egy görögből fordított epigrammát, amelynek a szerzője „Egy Szász", valószínűleg az ifjabb Szász Károly, a későbbi költő, akinek a kötet létrehozásában is nagy szerepe volt:

Homeros.
(görögből)

Csillagokat s hold szent kerekét elfényteleníti,
Láng szekerét hajtván a tüzes arcu Apoll.
Muzák leglángzóbb fáklyáját tartva magasra
A költők seregét éjbe taszitja Homér.[263]

Hasonlóan görögből fordított epigramma a következő:

Leonidás s háromszáza.

Ó vándor menj el s mond meg Spártába hogy itt mink
Fekszünk s bé töltők népe parancsolatát.[264]

Az epigramma változatlanul divatos volt minden társaságban, ebben a műfajban élt legtovább az antik időmértékes verselés. Van köztük sok politikai tárgyú, a haladás és a maradiság ellentétét ábrázoló kis költemény, vannak, amelyek emberi tulajdonságokat fogalmaznak meg, és sok foglalkozik a szerelem és a házasság kérdésével is. Formájuk általában disztichon, de találunk rímtelen jambusokban írt epigrammát is. Ilyen például a pápai Horváth Károlynak politikai tárgyú verse:

Ősdi.

„Ha honfi lenni kivánsz
Ne türd a' szolgaságot"
Hallotta egykor Ősdi.
Jobbágyait sanyarja
Azóta számtalanképp;
'S kérded: miért sanyarja?
Jó honfi lenni kiván.[265]

[261] Molnár Zsigmond fordítása. Részlet. Uo. 166.
[262] Perényi: „Álmodott utazás." Uo. 161.
[263] Uo. 130.
[264] Szerző: R. Uo. 42.
[265] PKT I. ék. 223. 1843/44.

Másik, disztichonokban írt epigrammájának is politikai mondanivalója van:

Octavian halálára.

Róma, szabadságod sirjába temette Philippi,
És hét dombjaidon érte könyüd nem ömölt;
A' viruló népek 's nagy nemzetek élte — szabadság:
'S élted gyilkosaért könynyeket ontva zokogsz?[266]

Idéztem már Kossuthra és Wesselényire írt e korbeli epigrammákat,[267] lássunk még egy sort hasonló politikai, társadalmi kérdést tárgyaló epigrammáikból:

Tánc.

Félre a körtáncal, lejtőt! hisz sorsa magyarnak
Ugy táncolnia, mint fujja a német elem. —[268]

Szümhez.

Ifju szivem ha korán szerelem lobogó tüze gyujt is,
Nem bánom csak hogy, hon szerelem legyen az.[269]

Szép gazdagság.

Dudvay-nál ki nagyobb úr a' felföldi vidéken?
Bir ezerötszázzal, 's hatvanezerrel adós![270]

Fáy András' Óramutatójára.

Tisztelet e' műnek, koszorú neked érdemes iró!
A' művészet milly nagy haladást nyere itt.
Örvendj Óra-műves! nincs szükséged kalapácsra,
Mert itt egyszersmind már üt is a' mutató.[271]

Rikkancs.

Zajganak a rendek, kiabál Rikkancs is, helyes' —, jó'
S azt gondolja tudós, nagy hazafi, nagy ügyész.
„Kedvesem! ez könnyű; de torok nem tészi a tudóst;
Im, hallgat minden; — szólj valamit okosat . . .”
„Hallgatsz . . .? Ismerlek! — Nézzétek szent jogotoknak
Hű védjét, a' tudóst, nagy hazafit nagy ügyészt . . .”[272]

[266] „Epigrammok” címmel több verse. Uo.
[267] L. az 550. lapon.
[268] Kozma Sándor verse. PKT I. ék. 250. 1843-ból.
[269] Vecsey Sándor verse. Uo. II. ék. 61. 1844-ből.
[270] Székely József verse. DE ir. IV. 63. sz.
[271] Komáromy Károly verse Fáy ilyen című könyvéről. Uo. 26. sz.
[272] Szilágyi István verse. Uo. II. 51. sz.

Gyüléseink.

A megye termében gyüléskedik ősi nemes nép
Piff, Paff, rendszeresen végez az ónteli bot.
Rozzant korcsmában tart gyülést a falu népe,
'S kity, koty, egyszerüen szónokol a csutora.[273]

Igazság.

Tollaginak esze van, s nem kap tisztségre szegényke —
Nem csoda! nincs pénze min hivatalt vegyen ő.[274]

Lengyel-hon.

Lángba borult a ház, minden szemlélte nyugottan:
Félek jó szomszéd! átcsap a szikra reád.[275]

Magyar jellem.

Az magyar, a ki pipáz, másként korcs vére nemének.
Bélyegző jellem: szájban a nemzetiség.[276]

Az Ekhóhoz.

Büszke lehetsz, látván méltó fönségedet Ekhó!
Mert mennyin viselik képedet emberek is.[277]

Az ócska Collegium.

Tiszteletes vénség! agg boltozatidnak alatta
Megvallom remegek, félve nyakamba omolsz.
Hagyd azt — szólla az agg épület — hallani únom,
Vén nagyapád is már, ellenem, igy panaszolt.[278]

A' fösvény.

A' fösvény igy szólt: „Semmit sem adok ki kezemből;
Mert a' midőn köszönik mondani kell: Szivesen!"[279]

Adó mentesség.

'Hát a' magyar nemes is vámot fizetend a' hidon már:
Ugyse bizony nem lesz semmi belőle — hiszed?'
„Hogyha urambátyám csakugyan nem akarja; nem is kell,
Menjen a' hid mellett, 's vámot az apja se kér.[280]

[273] Fekete János verse. Tavasz 174.
[274] Kenessey Albert verse. Uo. 162. és PKT I. ék. 274. 1843-ból.
[275] Kolmár József verse. Tavasz 70. és PKT I. ék. 145. 1842-ből.
[276] Kozma Sándor verse. Tavasz 47. és PKT I. ék. 250. 1843-ból.
[277] Komáromy Károly verse. DE ir. III. 27. sz.
[278] Szabó Károly verse. Uo. II. 30. sz.
[279] Kovács József verse. Uo. 26. sz.
[280] Csipvári „Mézes madzagok" című epigrammáiból. Csarnok 17. sz. 36/a. 1844. máj. 16.

Emancipáció.

„Légy szabad ám te Zsidó" mond egyik vármegye küldött,
Mert az adósságtól ő szabadulni kiván.[281]

Insurectio.

'Hej móré mikoron Győrnél táborba feküdtünk
Ott vala tarka világ:' — mondja Nemesfy Pető.
„Nem csoda hát Bátyám ekként, hogy a' Francia győzött:
Hogyha feküdt a' nemes." mond 's röhög Anti cigány.[282]

Koldusbot mint támasz.

Hogyha a támasz elég, hogy rajta fölálljon a nemzet,
Úgy koldus botaidon Lengyelhon! élve maradsz.[283]

Vannak epigrammák, amelyek a távolabbi múltba tekintenek:

Mádéfalvi sirdomb.

Elnyomatott nemzetnek lelke, hon-ősi szabadság
Hamvadoz itt e mohos néma göröngyök alatt.
Szent ez, leg szentebb emlék, ó honfi hazádnak
Melyet irigységnek vad dühe nyujta neked.[284]

Szentimrei mezőn.

Őszi borús reggel nézek le az őr tetejéről,
S a Szent-Imrei völgy hosszu ronája ködös.
Küzdőknek nyugalom, holtaknak gyászravatal kell
Az elhunytakon ím önmaga gyászol az év.[285]

Mohács.

Nyögjétek szomorán szellők, a honni vitézek
Gyászos hantja fölött: „egy haza sírja van itt."[286]

A halom.

„Mit fedez e halom itt?" kérded: Magyar ősi sajátot;
Benne a nemzetnek ezredes álma hever.[287]

[281] Szerzője Jónás. Uo. 20. sz. 45/b. 1844. máj. 26.
[282] Csipvári: „Mézes madzagok" közül. Uo. 17. sz. 36/a.
[283] Előd álnevű diák verse. Korány 133.
[284] Lőthe verse. Uo. 70.
[285] Előd verse. Uo. 132.
[286] Péterfi József verse. Uo. 68.
[287] Kiss Károly verse. Heti Szemle 3. sz. 28.

Lássunk ízelítőt a szerelmes és vegyes tárgyú epigrammákból is:

Egy emlékvirág küldésekor.

Kis koszorumba füzék egy rózsát s egy nefelejcset,
Illat-özönben amaz, fénybe viruljon emez.

Emlék könyvbe.

A tavasz ártatlan kebelében ezernyi virág közt
Lányka! a rózsa virúl, lányka a rózsa lehull.

Barátomhoz.

Verseket írni ne kezdj mig lánykád nem mosolyog rád,
S mig nem a rózsa ajak szókra feselni akar.
Emmi mióta felém szeliden kezdett mosolyogni
Mind epigrammokban szállnak e gondolatok.[288]

Irma.

Kebled hó, szemeid sürüen villámokat osztnak
'S engem e hó melegít, lángszemed egyre fagyaszt.[289]

Köny.

Szép a tüz, gyémánt, s a gyöngy, melly szörnyü hajókat
Messze világba ragad, tengeri vészeken át;
Gyémántnál s gyöngynél nekem a lány könyei szebbek,
Mellyeket egy búcsucsók csal piros arcaira.[290]

Pestalozzi.

Zeng neved érdemedért nagy férfiu mindenek ajkán,
Mert nevelésednek nem vala lelke a pénz.

Jó tanuló.

Jó tanuló vagy, apád is örömmel hallja barátom,
Jól kened a' tengelyt, 's jól forog a' kereked.[291]

Pilátus.

Megmostad kezedet s nem védted a bűntelen embert,
Ámde kezed szennye rajta vagyon neveden.[292]

[288] Alpári (Szente József): „Epigrammok" címmel mind a három vers. Korány 46.
[289] Remete József (Zulfa) verse. Szünórák 488.
[290] Szűcs Dániel verse. Tavasz 195.
[291] Pápay Zsigmond: „Epigrammák." Héti Lap 11. sz. 88. 1846. febr. 21.
[292] Péterfi József verse. Korány 52.

Egy pályázóra.

Mindent elkövetél hogy fénykoszorúba kerítsed
Nagy nevedet: meglőn, lángkoszorúba jutott.[293]

Megjobbulás.

Egy kissé magamat leivám Tóth Bandi kománál
'S a' biró az uton, össze, meg össze szidott.
Szívemet, ah! mélyenn illette e' szörnyü pironság:
Ismét vissza megyek, 's bánatomat leiszom.[294]

A boldog férj.

Nap keleten számos nőt tart egy férj. Nem irígylem.
Nékem ez egy is elég. Soknak igen sok ez is.[295]

Intés.

Óva figyelj szép Lány hízelgő Férfi szavakra.
Százszoros eskü után, férfi, leányba ne bizz.[296]

Rózára.

Napba ne nézz: mert az szemeidnek elégeti fényjét,
Róza szemébe ne nézz: szíved elégeti az.[297]

Practica magyarázat.

Hogy mi a csók? kérsz szép lyánkám, hogy megmagyarázzam:
Túdós nem vagyok én; — jöjj ime! megmutatom.[298]

Szivárványszín szalag.

Lányka! szivárványszín szalagod mondhatlanul illik,
Jól választál! . . hisz' sok szinü vagy magad is![299]

A költő.

Mondják: a' költők szent lángra hevűlnek a' bortól.
'S aetheri hangokban zengik el éneköket;
Dőrefy is hogyhát daljába erőt tüzet öntsön:
Mindennap kétszer jól tele issza magát![300]

[293] Szilágyi Sándor verse. Tavasz 38.
[294] Tury Sámuel verse. DE ir. I. 85. sz.
[295] Böszörményi Elek verse. Uo. 11. sz.
[296] Somogyi József verse. (15 más verssel együtt.) Uo. 53. sz.
[297] Szabó Mihály verse. Uo. 64. sz.
[298] Kovács József verse. Uo. IV. 35. sz.
[299] Székely József verse. Uo. 62. sz.
[300] Székely József verse. Uo. 64. sz.

Tanár.

Friss viz erőt szolgál italul 's jó izt ad a' szájnak
Szóll a' tanár, és ő? hörpöli a' tokajit.[301]

Tanács.

A' theorética köd 's füst gyenge agyadnak öcsém; láss
A' praxishoz, az az — fogd-meg a' villa nyelét![302]

Engedelmesség.

Nyárady haldoklott! „Pap légy" igy hörge fiához!
Miklós szót fogadott! 's Thalia papja leve.[303]

Mielőtt sokkal kisebb számú szépprózai próbálkozásukat is megkíséreljük rendszerezni és áttekinteni, még egy verset hadd idézzünk a soproni Szünórák szerkesztőjétől, Remete Józseftől, amely jól összefoglalja, hogy mit jelentett az ifjú verselő diákok számára egy-egy társaság, amely verseiket meghallgatta, megbírálta. A költemény elhangzott az 1844. évi örömünnepen is:

Bucsu Soprontól.

Közelg az óra melly menésre int,
Közelg a' válás nagy pillantata
Szivem szorúl, keblem dagasztva fel,
Mert szenvedésem sulyja rá hata.
És szenvedésem értetek nyom el
Sopron vidéke, társim, lánykebel.

—

Igen, te vagy Sopron, kies vidék,
'S magyar kutadnak édes cseppjei,
Hol hogyha anadalogva járdalék,
'S előmbe lengtek fáknak fürtei:
Dalokba ömlött akkor érzetem,
'S egekbe szárnyalt röpke képzetem.

—

Többé dalom nem zeng vidékeden
Magyar kut zúgó lombok árnyiban!
Én távozom, de fogj öledbe mást,
Ki dalljon a' vidék magányiban
'S mint filmilének esti zengzete
Olly édes hangu légyen éneke.

Társim! kiket feledni nem fogok,
'S ti sem feledtek engem ugy hiszem,
Mindegyikteknek arcvonásait
Méllyen szivembe vésve elviszem —
Ti menjetek ki dalt zengni el
Ott, hol kutunk forrása felszökell.

Óh, értetek hevesebben ver szivem
Mint bár miért, mit elhagyok legott,
Mert Társaságtok volt, hol e' kebel
Dalolni vágyva, szent szikrát kapott
És zengzetének tárgya volt: a' hon,
Mert honfiak közt folyt le ajkamon.

'S ha a' honeszmét ifju kebleink
Nagyolva, könnyüebbre vágytanak:
Akkor borunkhoz nyultunk és — ivánk,
Szeszétül a' búk messze szálltanak.
Bordalt dudolva felfogám kupám,
Rátok köszöntém, 's tik — viszont, reám!

—

[301] Armpruszter (Puzdor) Gyula verse. PKT II. ék. 57.
[302] Hamar Dániel verse. Uo. 98. 1844-ből.
[303] Tóth Ferenc verse. DE ir. IV. 87. sz.

'S most mindegyünkkel isten Társaim!
Keblem szorulva vál el tőletek,
Baráti csókot adtok és adok,
E' csókban éljek mindig véletek.
Ti vélem éltek, egy a' szellemünk,
Mindig egy legyen elvünk, jellemünk.

'S igy a' természet ifju kellemét,
A' hont, a' borszeszt és szerelmeket
Benned tanultam Sopron zengeni,
Belém te öntél szent érzelmeket.
De benned már dalolni nem fogok,
Ez volt utolsó, ma elnémulok.[304]

—

*

Drámai és szépprózai kísérleteikről sokkal kevesebbet mondhatunk. *Drámai* próbálkozásuk elenyésző számú. Említettük Lakos Jánosnak Hunyadiról írt drámáját, amelyet elő is adtak Sopronban 1792-ben. Ugyanekkor erős volt a dráma iránti érdeklődés Nagyenyeden is, ahol a *Próba* című zsebkönyvben két Molière-fordítás is megjelent: „Az erőszakos házasság. Vig-Játék János Baptista Pokelin Molier által - - Forditotta a' Társaságnak égy Tagja 1791-ben." és „A' kéntelenségből való Orvos. Víg-Játék. III. Fel-Vonásokban - - Szereztetett János Baptista Pokelin Molier által, Fordíttatott frantziából a' Társaságnak égy Tagja által 1791-ben."[305] Valószínűleg diák írta a Sopronban 1808-ban előadott „Zrinyi Miklós és az ő baráti" című színdarabot is. Ezeken kívül már csak az *Aglája* harmadik kötetében található egy „persiai igaz történeten épült eredeti szomorujáték", melyet Vincze Ferenc írt, címe: „A nagy ünnep, vagy a meglepett ajándék".[306] A *Parthenon* második kötetében Ormós László adta ki saját drámai költeményét, ez azonban nem színpadra készült mű.

Elbeszéléseket, novellákat, prózai költeményeket, leveleket a harmincas évektől kezdve írnak, *meséket* már korábban is. Ilyenekről hírt ad az első soproni jegyzőkönyv is, és figyelemre méltóak az 1832. évi selmeci *Kis koszorú*ban Fabó András állatmeséi a farkasról és a vakondokról.[307] Aránylag sok szépprózai próbálkozás található a sárospataki Ifjú Egyesület emlékkönyvében: idézem még a bírálatok között Warga János két meséjét; *levélformában írt elbeszélést* Károlyi István, címe: „A szép fogoly-leány". A levélíró maga a leány, ő mondja el kalandos históriáját.[308] Hasonló levélformájú elbeszélés a soproni Nagy Elek „Pesti kalandok" című munkája, amelyben egy ifjú falusi nemes beszéli el barátjához írt leveleiben pesti kalandjait.[309] Ezek friss, mulattató történetek, stílusuk gördülékeny, Kisfaludy Károly elbeszéléseire emlékeztetnek helyenként.

[304] Részletek. Szünórák 555—60. és SMT IV. öm. 1844.
[305] Próba 165—216., 217—300.
[306] Aglája III. Vincze Ferenc egyébként valószínűleg nem diákként írta ezt a színdarabot; írnok volt a főkormányszéknél.
[307] SMT I. jk. 1791. okt. 30-án olvas fel pl. Lakos egy találós mesét. — Fabó meséi a Kis koszorúban 134., 186.
[308] SIE jk. 221—25.
[309] Virágfüzér 27—49. Vö. SZF I. 57—58.

Prózai munkáik közül általában ezek a *vidám történetek* a legsikerültebbek, s valamennyin érzik, hogy a diákok szívesen forgatták Kisfaludy Károly vidám elbeszéléseit. Ilyen vidám történet például a soproni Kelemen Sándor „Határozatlan szerelem" című írása. Hősei Szögfy orvos; leánya, Róza és nagynénje, Krisztinka néni. Megjelenik három kérő: Árnyi ügyész, Völgyes uradalmi tiszt, és Rényi mérnök, egykori iskolatársak. Az orvos nincs otthon, s a néni tanácsára Róza, mivel választani nem tud, mindhárom kérőnek igent mond, és estére újra kéreti őket. Azok a szállodában találkoznak, felismerik egymásban a régi barátot, s beszélgetés közben kiderül, hogy mindnyájan Róza vőlegényének hiszik magukat. Magyarázatért rohannak a leányhoz, aki most már végképp nem tudja, mitévő legyen, mire a kérők faképnél hagyják. A hazaérkező Szögfy dúl-fúl mérgében, s a pártában maradt Krisztinka nénit szidja ügyefogyott tanácsáért.[310] Egy későbbi, hasonlóképpen vidám soproni elbeszélésen már erősebben látszik a romantika tévedéseket, fel nem ismeréseket bőven alkalmazó sablonja: Kocsy Dávid „Kalandom" című elbeszélésén. „Azon erős hiedelemben tehát — írja — hogy nincsen senki is, ki lelkem, s kalandom bensejében látna, s hogy egészen új, s mindeddig senkivel sem közlött viszontagságaimat nyilvánitom, bátorkodom a nagyérdemü hallgatóság előtt kalandom elbeszélésének egyik végét megkezdeni, s a másik végén — ha az ég addig is el nem hágy — könnyebbült szivvel megállapodni." Elbeszélését ugyanis az örömünnepi közönségnek mondta el. Elbeszéli, hogy Mormogi úréknál járt háztűznézőben, fenn a Szepességben. Mormogi Ilka a regés „kárpáti kincstárba" küldte, a lomnici csúcs és a Királyorr közti üregbe, hogy onnan hozzon neki a menyegzőre egy indiai gyöngysort, akkor a felesége lesz. Szerelmétől elvakítva nem gyanít semmit, azt sem veszi észre, hogy rajta kívül egy másik ifjú is van Mormogiéknál, illetve azt Ilka testvérének gondolja. Elindul gyalog a mondott helyre, barangolása közben haramiák támadnak rá, s szekéren magukkal hurcolják egy fürdőhelyre. Ott kiderül, hogy régi barátai tréfálták meg, Fenyvesy Geyzának, volt iskolatársának a biztatására, aki nem más, mint a Mormogiéknál látott ifjú, Ilkának pár hetes boldog férje. „Hüledeztem, szégyenlettem magamat, s e pillanatban erős fogadást tevék, hogy sohasem utazok többé házasodni, hanem utazni fogok, sokat utazni, de csak azért, hogy szép honunk kellemtájait megszemlélhessem, s honunkróli esméreteimet bővitsem. Ezzel a vigkedvü vendégek sorához csatlám magamat, s pár nap mulva nő nélkül folytatám utamat a magyar földön, mégpedig, ami több, gyalog — s ezen utazásom életem legkedvesebb pillanati közé tartozik."[311]

[310] Uo. 199—218.
[311] SMT IV. öm. 1841.

A vidám elbeszélések között kétségtelenül legügyesebb Kuthy Lajosnak a *Lant* második kötetében megjelent elbeszélése: „A szerencsés akadályok". „Gond nélkűl űlék szobámban — kezdi —, sűrűn tolongtak pipámból a füst-karikák, létünk' példázatjára; 's a' holnapi farkas-vadászatot forgatám eszemben, mellyre Csajkai Náczi' hívására ajánlkozám: midőn belép hozzám Apám, 's a' kandalló-előtti székre űlve, kezdé a' jelen-farsang' emlegetésével a' házaséleti szép viszonyokat előttem dícsérgetni. Elég időm lévén Pestről hazajövetelem óta Kertészi szomszédunk' serdűlt leányát látni, tisztaságát, szép lelkét csudálni, 's bár a' két házközti idegenség miatt titkon, kőltsönös hajlandóságát megnyerni: jó víz vala malmomra Apám' beszéde. Óriási alakokra nevelém a' páros élet' apró formákba rajzolt örömeit; 's épen a' Kertészi Líza' szép tökélyinek gyönyörű képét akarám festeni: midőn örömét jelentve hajlandóságomon, »holnap, úgymond, indúlunk Csabára, hogy a' gyermek éviben neked szánt Kígyósi Terkát elgyűrűzd.«" — Ellenkezni nem mer, nyugtalanul alszik, s azt álmodja, hogy Liza sírva veti szemére hűtlenségét, majd „gúny-mosollyal" kíván szerencsét. Másnap elmarad a leánynézőbe indulás, mert „a' szegény Szilmai Sógor halt meg", annak a temetésére mennek. Közben farkasvadászaton verembe esik, kificamítja lábát, így az ágyat kell őriznie. Vándorszínészek érkeznek, ő is elmegy az előadásra, hogy Lizát láthassa, de az nincs ott. („Tisztkívánó — írja Kuthy —, ha Alispány nem lehet, Szolgabiróságot is fölvállal; én is leűlék Medényi Nina mellé, átkozva csalódott elővágyamat . . .") Az előadáson tűz üt ki, apjának a karját összezúzza valami. „Nem tagadhatom, tüstént eszembe juta, hogy apám' veszélye akadály a' Csabai útra nézve." Apja betegsége idején újra találkozik szerelmével. Mikor apja meggyógyul, újra Csabára akarnak menni, most viszont ügyészük ír Pestről a Kertészivel folyó per ügyében, egyezést ajánl, s kéri, hogy apja menjen Pestre. „. . . malomkőtől könnyűlt keblem néma hálát sóhajta föl az Ügyészhez, és most először életemben, 's talán utólszor, a' külömben annyiszor kárhoztatott csiga módra menő törvénykezéséhez hazámnak." Apja visszatér, nincs több akadály, mennek Csabára. „Ügyetlen falusi libának szinlem magamat, gondolám, 's fecsegő nádiverébnek; a' szó- 's viseletbeli egymást érő bakütéseket nem fogja szenvedhetni a' városon nevelt 's mivelt lelkű leányka, 's ment leszek a' mátkaságtól." Útközben még eltévednek, végre megérkeznek a Kigyósy porta elé. »Ithon van-é az öreg Úr?« kérdi apám az udvarból jövő suhanczot; »nincsen senki! Nyilasra vannak Terka Kisasszonyt látogatni.« — »mellyiket?« közbeszóllék némü boldog elősejtéssel; »Terka Kisasszonyt, a'kit ma egy hete vitt haza Tarsonyi Szolgabíró.« . . . Menny terűlt el körűlem, 's dobbanó szívem néma hálával idvezlé a' minden akadályok akadályát." Apja nagy nehezen beleegyezik, hogy Li-

zát jegyezze el, s hogy valami akadály közbe ne jöjjön, „még az nap újjára húzám Lizámnak jegy-karikámat."[312]

A francia romantika különösen érezteti hatását a *történelmi tárgyú elbeszélésekben.* Ilyen Ormós László „Ujhely-Vár" című elbeszélése, illetve ahogy ő alcímében a műfajt megjelölte: „Magyar Hősi Rege a XVI-dik évszázad homályiból". Az újhelyi várban búsul Ráskai Magdolna. Egy éve vesztette el férjét, gróf Pálótzi Antalt, a mohácsi csatatéren. Esti magányában Ulrich, hű udvarnoka keresi fel, és szerelmet vall neki. A grófné visszautasítja, hű marad megholt férjéhez, bár hálás Ulrichnak, aki életét mentette meg. Az udvarnok megtörten távozik. (Itt egy elmélkedés zavarja meg az elbeszélés menetét, amely szerint akkoriban, ti. a történet idején még vad babonaság uralkodott mindenütt, mert a wittenbergi fény még nem hatott el hazánk minden részébe.) Éjfélkor barátnője ébreszti fel a vár úrnőjét azzal, hogy kísértetek járnak a várban. Az udvari paphoz rohannak félelmükben, de az még jobban megijed, mert „ősz fejét kegyes tudatlanságon, és babonás áhitatosságon kívül nem laká egyéb". Az egész várnéppel a templomba mennek. Az oltár mögül hirtelen Pálótzi gróf alakja emelkedik fel, és beszélni kezd. Magasztalja felesége hűségét, és jutalmul megcsókolja. Másnap az udvari pap kifejti, hogy mennybéli lelkek nem bolyonganak a földön, tehát a gróf valószínűleg elkárhozott, de fölmerül a gyanú is, hogy valamilyen gonosz férfi öltözte fel a ruháit, hogy elnyerje a grófné kezét. Napok múlva Perényi jön sereggel a vár ellen. Pálótziné nem adja meg magát, s Perényi már el akar vonulni, amikor Ulrich kinyittatja a kapukat. Az árulót Perényi elfogatja, a grófnét Patakra hívja, ahol férje is nyugszik. Ulrichot halálra ítélik, a grófné kegyelmet kér számára. Az udvarnok, Ulrich elmondja ekkor, hogy ő volt a titokzatos kísértet is, s azért lett áruló, mert szerelmi bánatában a halált kereste. Elárulja végül azt is, hogy született spanyol herceg, akit Ferdinánd spanyol király üldözött ki hazájából. Alig végzi be szavait, tőrrel átdöfi mellét, majd így sóhajt a grófnéhoz: „Te sirsz, ah, ez elég nekem, s már felhőtlen derü és fény között nyugszik eddig borus napom le."[313]

Van egy romantikus novellája Ormós Lászlónak a *Parthenon* II. kötetében is, a „Sz. Vinczehegyi Klastrom' elégése. Történeti regény a' XIV. Századból." Az első kötetben Kazinczy Gábor romantikus novelláját olvashatjuk, mely a XIII. században játszódik „Dölyf és szerelem" címmel. Rozgonyi Rajnáld és Drugeth Lénárd, két jó barát egy lányt szeret, aki Rozgonyié lesz. Drugeth megpróbálja elrabolni, emiatt halálosan meggyűlölik egymást. Később Drugeth fia, Villerm megszereti Roz-

[312] Lant II. 44—68. Vö. SZF I. 59.

[313] SIE jk. 109—15.

gonyi Bertát, Rozgonyi leányát, s mivel egymáséi nem lehetnek, Berta apáca lesz. Drugeth elesik a Róbert Károly elleni lázadásban, s haldokolva meghagyja fiának, hogy vegye nőül Bertát. Villerm későn érkezik, Bertát már apácává avatták. Még egy órára találkozhatnak, azután válniok kell, s Berta rövidesen meghal bánatában, Villerm pedig örökké boldogtalan marad.[314]

Sok romantikus rémség van összezsúfolva Petrich Soma „Viszontorlás" című díjnyertes elbeszélésében. Érdekessége, hogy a Dózsa-felkelés korában játszódik, s maga Dózsa is szerepel benne. Jenő nejét, Júliát megbecsteleníti a gőgös kényúr, Tas Lénárd. Jenő Júlia kérésére leszúrja boldogtalanná tett feleségét, maga pedig Dózsa seregébe áll. Holló néven ő Dózsának a legfélelmetesebb hadnagya. Ő is leteszi az esküt, amelyet így ír le Petrich: „A fenn leirt vérvörös sátor szárnya szétvonvák, s kiegészítő tekintetet hagyának ékes belsejébe. Egyszerű zöld selyem hullámzik annak mennyezetén; oldalán széles török kerevet nyulik el, s egy az akkori divat szerint aranyzott lábú tölgy asztal foglal helyet középen. Rajt sulyos vert ezüstből kehely csillog. Az asztal mellett Dózsa áll. Ölet haladó férfiu. Igen sötét rőt haja, telt arcához férfiasan illik; oroszlántagjait bársony öltöny takarja s karjai kényelmesen keresztbe fonvák. Sujtoló tekintete a sátra elébe tolult sokaságon nyugszik. — Körüle a kalocsai pórhad hirnöke, Lőrinc pap, sulyos vas botjával kezében, öccse Gergely és az idegen lovag állanak. — Künn a hullámzó nép ajkain harsogó éljen zajongása csillapszék. — Dózsa pár nyomnyival előbbre lépett, érces hangjával lemenydörögve szilárd ajkiról, beszédet tartott az urak s az önkény ellen, e szavakkal végezvén beszédét: veszszen az önkény és vele gyakorlója! »Veszszen!« — riada a nép vadul, — veszszen, nyögé tompán a dunai viszhang. Lobogók remegtek a gyenge szellők szárnyain, szorult a kelevész erős markolatokban, csörrenve villana ki hüvelyéből a görbe kard, csákány és kasza találkozék csengő koccanással, s a nyugtalan felizgatott nép paizsa tompán összedöngött. — »Feszítsétek melleiteket az önkény ellenébe,« — kezdé ujonnan a vezér, méltóságos tekintetét a hullámzó főtengeren végig jártatva. — »Esküdjetek nekem e szent kehelyre! — s kezébe vevé azt — esküdjetek hűséget és engedelmességet, bajnok-kitartást a csatákban!« — S az eskü ünnepélyes morajjal felzengett. — »Itt, folytatá kézen fogva a vértezett lovagot, kinek sisakja egyre rejté nemes arcát — egy ismeretlen harcos ajánlja szolgálatát. Nyilt homlokkal kivánjuk az esküt tőle, hogy csapatjaink egyik hadnagyává lehessen!« s tekintetét reá függeszté!" Jenő leteszi az esküt, s másnap megindulnak a seregekkel. Elfoglalja Tas várát, ahol Tas leánya, Jolánta szerelmet vall neki. Jenő kineveti a leányt, s elbeszéli, hogy anyja vak

[314] Parthenon II. 169—220. és I. 21—54. Vö. SZF II. 243. és I. 35.

olasz énekes leány volt, Rozina, akit egy főúr csábított el, így született ő. Feleségét egy másik főúr, Jolánta apja szennyezte be, ezért esküdött ő engesztelhetetlen gyűlöletet a főurak iránt. Ekkor lép be a sátorba az elfogott Tas. Kiderül, hogy ő volt Rozina csábítója is, tehát Jenő az ő fia. A feldühödött Jenő megöli apját, majd tovább folyik a harc, és Zápolya serege leveri a pórhadat. A kivégzett Jenő fejét elrettentésül magas póznán hordozzák körül.[315]

Hasonlóképpen romantikus Petrich Soma másik elbeszélése, „A hontalanok", amely azonban nem történeti tárgyú, hanem a lengyelek iránti rokonszenv megnyilvánulásaképpen lengyel menekültekről szól, akik Nápolyba kerülnek, s itt a lengyel leánykába, Laurába beleszeret Záray Béla, egy utazgató magyar nemes ifjú. A leány viszonozza szerelmét, s ezért egy féltékeny olasz, Gianni meg akarja gyilkoltatni. Cinkostársa, Ércole, mint végül kiderül, nem más, mint Laura bátyja, akit Kosciuszko seregében elesettnek tudtak. A testvérek találkoznak, Gianni utolsó merénylete alkalmával meghal, Béla elnyeri szerelmét. Az elbeszélés nyelvére a szalonköltészet dagályossága jellemző: „Ki mondja meg nekem: mikor vágy a' sziv leg inkább simulni rokon szivhez; mikor zug fel az érzelem kinosan édes gyötrelme legforróbban, mikor tapad leginkább a' szerető ajk az ajakhoz, 's még a' leg vadabb ember könyüi is mikor folynak szeliden alá? Nemde ha a' természet bőszült csatája rombol, s villáma az agg bérceket döngeti. Egy gyengéd remegő nő oh mi hiven simul akkor a' férfi kebelhez, s a' vészt távol gyanitja. Lehet-e hát csudálnunk, ha — mint a' zordon romok között felnyuló nefelejts-szál, — az árva Laura hajnal ajkain elhangzott a' vallomás; 's a' szüzcsók báj csattanása egy perceneten rengett-el a' küncikázó villám dördültével. — (:Ércole tehát ekkor jött az ablak alá:) Oh mi szép látni egy hölgyet az első csók után szerette kebelén nyugva; mi angyali szenderültség ömlik-el alakján. Feltépve van ekkor a fojtott érzelmek zára; 's a' szabadon lihegő hó halmok alól a' régi gyötrelmek panaszos sóhaja kel. A' sziv bizton csevegi el érzelmeit, 's a' hivnek vigasztos könyüi irül csepegnek a' kiszenvedt kebelre."[316]

Romantikus rémtörténet Jókai Mór „Istenítélet" című „beszélyké"-je is. Ebben már időpont sincs meghatározva, a szereplők is jellegzetes romantikus neveket viselő, ismeretlen helyen élő emberek. Talár Zafirt és Indát Dolna el akarja veszíteni, hogy birtokukhoz jusson. Szentiváni Néró lovag, aki reménytelenül szerelmes Indába, vállalkozik a tett végrehajtására. Zafirt ledobja egy szikláról, de az nem hal meg, utána ő is

[315] Tavasz 83—124. Vö. SZF II. 240. Mind ebben a novellában, mind Ormóséban Jósika hatására mutat rá.

[316] PKT I. ék. 71. Petrichnek még egy beszélye található itt „A vihar gyermeke" címmel (179).

lezuhan és meghal. Amikor Dolna meglátja a sértetlen fiatalokat, vízbe ugrik és meghal. Így Zafir és Inda visszavehetik birtokukat.[317] — Győry Dániel „A testvérek" címmel ír romantikus történetet, amelynek a színhelye Franciaország. IV. Henrik francia király korában játszódik a történet. Condé herceg fia, Hugo és leánya, Eida szeretik egymást, nem tudják, hogy testvérek, s gyermekük születik. Condé ki akarja végeztetni Hugót, mert fia királypárti, de a király győz a csatában, és így megmenti hívét. Eida közben gyalázata miatt öngyilkos lesz. A remeténék elvonuló Hugo előtt egy öreg, apja által elűzött remete fedi fel, hogy Eida csak féltestvére volt, szerelmük tehát nem volt olyan bűnös, mint hitték.[318] — Írnak ilyen romantikus történeteket a kolozsvári diákok is: Erdődi János „Tengeri mátkák" című elbeszélésében Colonna Fulvia olasz nő szereti Mohácsi Kálmán magyar huszártisztet. Várja, hogy szerelme megérkezzék az eljegyzésre, de azt útközben Giacomo, a mellőzött olasz udvarló meggyilkolja, majd holttestét Velencében a leány előtt veti a tengerbe. Fulvia utána ugrik, s őt is elnyelik a habok. Még romantikusabb a történet azáltal, hogy Fulvia előéletét is elbeszéli; eszerint ő egy vén ember özvegye, akihez csak az apai önkény kötötte hozzá.[319] — Veress Józsefnek „A' Fövénydomb" című elbeszélésében Holoki, a földesúr buja szerelemre gyullad Gétela, az aranybányász leánya iránt, aki azonban Holoki fiának, Csabának a titkos arája. Holoki álomporral megeteti a lányt, de abból véletlenül Csaba is eszik. Halottnak hiszik őket, s mindkettőt eltemetik, majd mikor kiderül, hogy csak altatóport ettek, újra kiássák. Szerencsésen felélednek és boldogan élnek.[320] Ezt a beszélyt a Reményről írt kritikájában Toldy Ferenc szépnek találta.

Nagyon meleg szavakkal méltatta Toldy Szentiváni Mihály két elbeszélését is; az „Ét-vivő Lány"-t és a „Mindenütt rosz, de legroszabb otthon"-t. Ezekben az elbeszélésekben is sok a romantikus elem, de szerzőjük határozottan törekszik a való *társadalmi kérdések* ábrázolására, még tudatosabban, mint ez például Orlay „Viszontorlásá"-ban megjelent. Az „Ét-vivő Lány"-ban egy csélcsap nemes úrfi, akinek „nagyatyjának viszszaélésből méltóságolt hivatala után" nagyságos cím járt, vele tisztességes birtok, jó külső és „simult társalkodás" voltak tulajdonai, elcsábítja a szomszédos grófnő szobalányát. Ezután megkéri a grófnő leányának a kezét, de a szobalányt vezetik eléje, akiről megtudja, hogy a grófnőnek törvénytelen lánya, s aki még mindig szerelmes a nemes úrfiba. Az úrfi természetesen erre a házasságra nem vágyik. „A' szerelem gyermekek — mondja — világszerte megbélyegzettek; 's utána tehetem: nem ok nélkül."

[317] Tavasz 145—54. és PKT I. ék. 315. Vö. SZF II. 188.
[318] Parthenon II. 221—43. Vö. SZF II. 239.
[319] Remény II. 171—84.
[320] Remény I. 316. Vö. SZF II. 232.

A szegény elcsábított leány megtébolyodik és mérget iszik, de csak tetszhalott lesz, s még mielőtt eltemetnék, magához tér. Érdekes részlet a pap beszéde a tetszhalott leány fölött, amely az öngyilkos temetési jogáról szól. A történet vége az, hogy a gőgös úrfit a lova eltapossa, s a szerencsétlen tébolyodott leány magához öleli a halottat, akit még mindig szeret.[321] — Másik elbeszélése is a házasságkötéssel kapcsolatos társadalmi kérdést veti fel: Zádor nemesfi elveszi Dalár polgárleányt, amiért egész családja nagyon haragszik rá.[322] — A házasságkötéssel kapcsolatos társadalmi kérdés és a lengyel szabadságharc együtt jelenik meg Előry Szabó Sándor „Alice" című beszélyében. A főúri kisasszony, Alice nem lehet Jenőé, a szegény festőé. A herceggel való jegyváltásakor, akihez apja erőlteti, akarattal meghűti magát, és meghal. Jenő Lengyelországban, az osztrolenkai harctéren esik el. Alice-nak nála talált képét egy zarándok hozza el Alice nagybátyjához, és elbeszéli, hogy Jenő keblén egy fehér rózsát és egy maroknyi hazai földet találtak.[323] — Haladó gondolkodású, rokonszenves vidéki birtokos életét mutatja be Erdődi János másik novellája, a „Kelenfi Dénes". Ebből minden romantikus borzalom hiányzik, csupán annyi marad belőle, hogy Dénes megmenti a lovaik által elragadott Fényköri-lányok életét, s így ismerkedik meg velük. Addig magánosan élt, s életét így jellemzi a szerző: „Dénes az elvonultság által nyert szabad idejét gondolkodásra, 's eszméi létesítésére használá. Jobbágyait fölmentette a' szabadalmazott uradalmi önkény alól. Számukra oskolákat alapított falvaiban, és a' már olvasni-tudóknak olvasó társaságokat, 's figyelmessé tette azokra, mik a' világban kivűlök történnek. Nyomosan megtiltotta a'... nagyságos czímet." Ezután el-ellátogat Fényköriékhez, s elbeszéli egy ilyen alkalommal saját élettörténetét, mintha az barátjával, Ödönnel történt volna meg, szerencsétlen szerelmét Júlia iránt, akinek a halála miatt vonult vissza a magányba. Végül beleszeret Fényköri Matildba, aki hasonlít Júliájához.[324]

E néhány elbeszélés ismertetése után hadd álljon itt az egyik pesti diák színes *beszámolója* az evangélikus líceumi Magyar Társaság visegrádi kirándulásáról, részben azért, mert ennek a társaságnak a munkáiból úgysem ismerünk semmit, részben pedig hogy ez a „műfaj" is képviselve legyen a kor diákjainak szépprózai kísérletei közt. Tavassy Lajos vezetésével, Takácsi nevű „nevelő úr" kíséretében a társaságnak tizenegy tagja vett részt a kiránduláson. „Budán két kocsit bérlettünk 's ezek vittek Szent Endréig, itten ebédet készítteténk, 's míg ez készült Shaks-

[321] Uo. 14—18.
[322] Uo. 218—41. Vö. SZF I. 145. és II. 41.
[323] Tavasz 175—83. Vö. SZF II. 217.
[324] Remény II. 253—94. Vö. SZF II. 216., 221. Erdődi előbbi novelláját nem említi.

peare müveinek forditását olvastuk, testgyakorlatokat tettünk, 's elkészülve ebédünk jó étvágyal költöttük el." Egy öreg úr azt tanácsolta nekik, hogy a hegyeken át menjenek Visegrádra. „Mentünk mendegéltünk a nagy melegségben, az izzadtság csorgott arczainkon, míg végre egy erdőbe jutánk; itt lepihentünk, jól esett e' pihenés, jobban mint egy darab kenyér az éhezőnek... Majdnem egy óráig tartott a pihenés; meredek és sziklás utakon haladánk előre, míg elértünk Szent Lászlóra. Itt a csárdában uzsonnáztunk, kevés perczek múlva újra útnak indulánk, 's kérdezősködvén az út felől egy asszony ajánlkozott minket csekély jutalomért Visegrádig vezetni, nehogy az utat a hegyek közt eltévesszthessük." Később visszaküldték az asszonyt, s egyedül mentek. „Már sötétedni kezdett 's mi majd sziklákon másztunk, majd sáros utakra bukkantunk de még mindíg azon hiedelemben valánk, hogy a legrövidebb uton haladunk, már egészen be sötétedett, mi egy patakhoz értünk, melly mellett ment az út, 's kérdeztünk ott pásztorokat valjon lehet e' azon uton Visegrádra menni; ők igent feleltek, mi fáklyainkat meggyujtottuk 's így haladtunk elő a vészes uton, óhajtva látni Visegrád romjait." A sötétben egymást ijesztgették, mint rablók, aztán egy malomhoz értek. A molnár először rossz utat mutatott, végül a helyes útra irányította őket, azon csakugyan eljutottak Visegrádra. Megvacsoráztak egy csárdában, és nyugodni tértek. „Vasárnap Junius 8ikán reggel felmenénk a' várba, ez út nem volt olly regényes, mint a' tegnapi, de annál inkább fárasztó, gyakran kellett pihennünk, a melegség igen nagy volt és tikkasztó. A várban fönt tanyát csináltunk, tüzetraktunk, és szalonnát sütöttünk mellette; sonkával és jól tartottuk magunkat... Kellemesen hatott ránk az, hogy szeretett Elnökünk szellemi éldeletet is nyújtott. Felolvasá t. i. Kisfaludy Károly Visegrád czimű költemény töredéket. — Mi részint a tűz mellett a földön heverésztünk, részint a várnak omladozó 's mégis szilárd falaira kapaszkodánk; 's innen a kilátás igen szép; a Duna t. i. Visegrád felett eltűnik az ember szeme elől, hegyek takarják el, de a hegyeken túl ismét látni egészen Esztergomig, még e várost is észre lehetett venni... Elnökünk továbbá elbeszélte még Visegrádi Klára történetét egész terjedtségében, 's több mást is még, mik által a szellemiségnek is megadtuk a magáét. Ezután bebarangoltuk a vár vidékét 's ismét összegyűltünk és mentünk lefelé Salamon tornyához, itt Elnökünk a szerencsétlen Salamon történetét beszélte el, 's azután felolvasá Vörösmartink Salamonját 's le mentünk a várhegyről, vissza menénk szállásunkra 's itt azután ebédhez ültünk." Ebéd után a Duna partján csónakba szálltak. „Egy ideig nagy volt a csendesség, de később danolgatni kezdtünk. P. Megyeren kikötöttünk 's megfürödtünk a szabad Dunába. Fürdés után elindúltunk 's ujra danolgatni kezdtünk, valamennyien derült kedélyt nyerénk. — Igy haladtunk lassan lassan, vagy is

a hogy a Duna vitt, de mégis sebesebben, mert az evezők gyorsabban menni kényteték a sajkát. Végre béestveledett, ekkor fáklyákat gyújtottunk, 's rakétákat eresztettünk; és ez igy tartott egész Pestig... Jegyzé KKF a társalom I-ső Jegyzője."[325]

Ünnepélyesebb, szónokias szépprózát is írnak, *prózai költeményeket*, melyekben legtöbbször párbeszéd vagy magánbeszéd formájában a hazáról, csatákról beszélnek. Ilyen párbeszéd például Warga János „Had és Béke" című prózai írása, melyben a Had és Béke vitáját a Had így fejezi be: „El ösmerem elsőbbséged, lebegjen szelíd olajágad árnya a' Nemzetek felett, s hűs szelleme élessze azokat, én is nyert koszorúimat egybekötve íme letészem, szent árnyad alá vonulok, lengj őrangyalként felettünk."[326] — Egészen költeményszerű Kiss Ferenc „Scytha lány dala" című prózája, amelyben Szelmina énekli szerelmének, Alpárnak a hősiességét, várva azt haza a csatából.[327] — A dicső ősökre emlékezik Kazinczy Gábor „Árpád" című regéje, amely olyan, mintha egy hexameteres eposzt prózába írtak volna át. „Arany kapuit már tárja a hajnal. De nem tűne fel lángoló pírba. Borulatok borongák körül a láng arczát. Olyan vala, mint Árpád lelke. Borús s sötét. Lépdelve jár fel alá sátorában a hős, a nagy tettekkel ragyogló. Nem ébreszté fel lelkét álmaiból a korány, s a madarak daljai. — Jön a békét vagy hadat hirdető követ. »Kész« így szóll az »Maróth a harczra, kész csak romokban engedni át ditsét vitéz elődiről reáhagyottat.« Árpád összehivatá hadnagyait, a hadban őszülteket. Tanácskozni a had folyamatjáról. Örömmel hallák a hadat, s sebten indulást javallának. »Nagy fejedelme honomnak« közbe szól az ősz Velek »tudod s tapasztalád szolgád rendítlen hűségét erántad. Engedd kimondani véleményét.« Csendet parantsola Árpád. »Veszélyes« így folytatá beszédét Velek »nem gondolva rohanni veszélybe. Várakozzunk, míg bővebb esméretet veszünk Biharról.«... Eltelének a kitüzött határnapok. Öszvejövének a seregek. Vezérök Árpád s Maróth. Mint az ár tolongó hulláma ütközének öszve. Dühhel s erővel. S egymásra bukkanának vezérök a vitéz sergeknek: »Megálj« mond Árpád, »ha nem akarod gyalázattal megtartani élted.« Áll Maróth, de félelemmel s reszketve. Öszvecsapának. Suhogva, mint szél vésze az agg tölgy sűrű lombjai között, repüle kardja Maróthnak Árpádra. De elpattana a hűtelen. »Végy mást« mond Árpád »fegyvertelen vívni tusát nem szokásom.« Csudálva áll Maróth, s végre elérzékenyülve repül nemeslelkű győzője karjaiba... Az áldomás füstgomolyainál köttetett meg az állandó

[325] Szerzője Kende Ferenc. PMO jk. 122—25.
[326] SIE jk. 79—81.
[327] Uo. 187. Van olyan párbeszéd is, amelyben egyszerűen szerelmesek beszélgetnek, pl. Kajdochy István „Okos lyányka" c. prózája, amely Gyula és Wilhelmina párbeszéde. Uo. 189—90.

béke a két fél között. Az ellenségeskedést egymás mellyén felejték el a lánglelkű vitézek. — Mi világol olly ditső fénnyel az első kor borongó fellegein keresztül, őrvédje honomnak? Nagy tetteik őseinknek, új fényt vonva unokáikra. — Oh mi édes az elődök emlékezete!"[328] — Hasonlóan emelkedett hangon idézi a múlt dicsőségét, s egyben magasztalja a hazaszeretetet Sztehló János is „Zriny halála előtt" című magánbeszédében, melyet a negyvenes évek egyik soproni örömünnepén mondott el: „Elközeledett a' gyász-nap, mellyen majd lenyugszik e' dicső hon' ősi szabadságának csillaga! — Az ellen' kiolthatlan vérszomja halálra szólít fel. Meghalok tehát! de hasztalan lesz áldozatom. Meghalok! Elvész Zríny, elvész nemzetsége! — De hová ragad bús érzetem? — Valljon nem hazámért, nem királyomért halok-e meg? Nem bizonyítja-e szívem' hő dobogása, hogy vég-áldozatom e' honra üdvárasztó leend? Nem int-e, valami csak szemeimbe ötlik, bátorságra 's elszántságra? — Érzem, hogy csak úgy lehetek nagygyá, ha éltemet, mindenemet nagylelkűen feláldozom hazámért... Itt tehát az idő, melly engem is csata-piaczra hív, hogy drága honom' javáért véremet kiontsam. — Hallom a' harczszomjas törökök nyughatlan zúgását, közelednek váramhoz, hogy vérszomjukat oltsák. E' falakra fordítsák szemeik, gúnyolván hatalmamat, vitézségemet. De esküszöm fejemre, 's ez ősi kardra, hogy vérem' utolsó cseppjeig védeni fogom e' már ingadozó várfalakat; hogy sem az ellen' dühe, sem családom' fájdalma a' hőshez illő bátorságtól meg nem fosztand!... Virrad már, a' nap kel. Ám utoljára látom éltető sugárit. De nem fájdalom illik a' hős' szivéhez; bátorság, elcsüggedhetlenség — ez azon isteni szikra, melly a' hőst jellemzi. Int lelked' szózata, Zríny! Ne ingadozz! — Itt az idő! — Mutasd meg, hogy tudsz halni hazádért!"[329]

[328] Uo. 182—83.
[329] SMT IV. öm. 1841.

BÍRÁLATOK

A SOPRONI Magyar Társaságban mindjárt a megalakuláskor kezdődő bírálatnak[1] a jegyzőkönyvekben kevés nyoma van. Csak megemlítették itt-ott, hogy a szóbeli bírálat megtörtént. Az elhangzó munkákról szóbeli bírálat és vita után azonnal eldöntötték, bekerülhetnek-e az érdemkönyvbe vagy sem. Ilyeneket olvashatunk például: „Azután a' munka olvasáshoz kezdtünk, Horváth Pét[er] a' munkásság' hasznait, Fodor K. a' háboru kárait folyó, Sikos és Lakos Társak kötött beszédben adták-elől. Bé-irja a' két költő."[2] — „Laky Homérból egy Hymnust fordított hasonló nemű versekben, és egy megjegyzést olvasott arról; miképp kellessék a' Magyar Metrumos költeményekben a' *h* betüt venni; béírja mindkettőt."[3] — „Hubert Pál B. Kerekes Ur hamvainak szomoru tiszteletére készített hatos Verseit ólvasta-fel, mellyek egyszersmind az Érdem-könyvbe bé fognak iktattatni."[4] — Írásbeli „jegyzések" készítéséről is van néha feljegyzés, például a *Boldogságra vezérlő oktatás* megbírálására kiküldött tagokról írják:[5] „Meg-határoztatott pedig ugyan erre nézve, hogy a' ki nevezetett Társak közül mindenik oda haza el-olvasván a' könyvet, a' maga jegyzéseit tegye-fel, és a' mikor kivántatik el hozza. Ha ezek el-olvasták, rendről rendre menjen a' többi Társakhoz-is."[6] Többször olvashatjuk, hogy a tiszteleti tagoktól kapott megbírálandó munkát lemásolták, és a tagok közt körbe adták. Például: „El olvastatott T. Zigán Urnak Levele, munkájával egygyütt, mellyre a' felelet máskorra hallasztódott. A' Sekretariusnak meghagyatott, hogy a' munka különös papirosra le irassék, és a' jövő gyülésig minden Társhoz rendről rendre menjen."[7] Ítélő társakat is a bírálat elősegítésére vá-

[1] L. a 93. lapon.
[2] SMT I. jk. 38/b. 1796. okt. 29.
[3] Uo. 64/a. 1799. máj. 11. L. még az 512. lapon.
[4] Uo. 86/a. 1800. nov. 15. L. még az 510. lapon.
[5] L. a 138. lapon.
[6] SMT I. jk. 31/b. 1795. okt. 31.
[7] Uo. 32/a. 1795. nov. 21.

lasztottak.[8] Egyik gyűlésükön írják: „Meg jelentek T. T. Halasy Mihály Itélő-Társ Uron kivül, (a'ki már esméretesebb Társaságunk körül tett gyakor szives fáradozásaiból) 's meg alázták magokat nagyérdemü T. T. Nagy György Tanátsnok, és T. T. Waltersdorfer János Itélő-Társ Uraink is; 's mind a' ketten nyilvánságos jeleit adták szivességeknek... minden Társ' szájából e' forró 's őszintébb kivánság harsogott; Éljenek e' drága Hazafiak! — Éljenek a' nemzeti nyelv és a' mi Kisded Társaságunk Kegyes Pártfogóji!!!"[9] Később is hívnak meg ítélő társakat, így 1803-ban bizonyos Varga Jánost,[10] és 1814/15-ben a későbbi tanárelnököket, akkor fiatal tanáraikat, Hetyésy Lászlót és Ódor Istvánt.[11] Hogy ezek mennyire vettek részt a tagok munkáinak értékelésében, arról nincs adat, kivéve Halasy Mihályt, aki zsebkönyvük kiadandó darabjainak a válogatásában részt vett.[12] Valószínű, hogy az ítélő társi felkérés inkább csak a tisztelet megnyilvánításának egyik formája volt, a két fiatal tanár pedig Raitsot helyettesítette talán már ettől kezdve is a gyűléseiken.[13] A bírálásról több szó nem esik a jegyzőkönyvekben. 1824. december 4-én ugyan elhatározták hosszú vita után, hogy jelesebb munkáikat, amelyeket érdemkönyvbe akarnak írni „szorosabban", írásban is „megrostálják". Sokan féltek azonban a személyeskedéstől, s talán ennek a következménye, hogy a jegyzőkönyvből nem derül ki, vajon végrehajtották-e ezt a határozatot. Két évtized múlva arról értesülünk még a jegyzőkönyvből, hogy 24 bíráló tagot neveztek ki, akik a beérkezett munkákat hivatalból bírálták.[14]

PESTEN az evangélikus líceumi társaságban az volt a szokás, hogy ki-ki felolvasta elkészített munkáját, s csak azokat adták ki bírálatra több tagú bizottságnak, amelyeket a gyűlés már arra érdemesnek talált. A bírálat elhangzásakor azután újra elolvasták a megbírált munkát is. A bírálatokról azonban semmit nem jegyeztek fel jegyzőkönyvükben.[15]

SÁROSPATAKON maradt meg a legtöbb részletes írásbeli bírálat a magyarországi társaságok közül, bár itt bíráló tagokról nincs szó a jegyzőkönyvben. Már csak az ismert nevű szereplők miatt is érdemes idéznünk néhány megbírált verset bírálatával együtt, amelyeket a társaság első éveiben jegyeztek be jegyzőkönyvükbe.

[8] L. a 144. lapon.
[9] SMT I. jk. 138/a. 1803. jún. 4.
[10] Uo. 148/b. 1803. dec. 17.
[11] Uo. II. jk. 184.
[12] L. a 145. lapon.
[13] L. a 165. lapon.
[14] SMT V. jk. 1844. márc.
[15] PMO jk.

Lássuk legelőször Szemere Bertalannak „Hymnusz" című versét, mely alcíme szerint „Van intézve a' Szépérzés istennéjéhez, ki az Egyesűlet által lesz közinkbe szállandó."

Idvez légy te kellemisten!
Lángol a' hű áldozat,
'S vidám dal közt lejt körűle
A' szép ajku ifju nép.

Nem virúlt tavasz nekünk
A' hajnal' szelíd ölén,
És a' néma zöld cserén
Nem zengett vig énekünk.
Szebb világnak képei
Bennünk elhalának,
Nem sohajtánk titkait
A' menny' távolának.
A' legszebb vidék
Nékünk puszta vólt,
A' zengő liget
Nesztelen;
És az estnek csillaga,
'S a' korányi bíborég
Fénytelen;
Mert te nem valál jelen!

Ah de mostan mint ragyog!
A' mező 's virág,
Lelkeinken mint virúl!
Egy varáʼsvilág.
A' futó patak
Zöld csalét között,
Nékünk, most: beszél,
'S a' bereknek bokrain
Ismerősünk minden szél.

Szebb hazának álmai
Mosolygnak felénk,
'S egy istenség szárnyai
Szent szivárvány' színében
Terjedeznek szép egén.
Ifju képpel áll előttünk
A' hegy és mező,
A' bérez' ormain
Élet ül,
És a' mennynek kék tavaszán
Vidámabb fény 's báj derül.

A' koszorúzott édeni tájnak
Halmain édes a' pásztori dal,
Kellemesen szól a' csalogánynak
Messzire hangzó éneke,
'S a' szép bánatu esti harangszó.
Ró'sáink körül
Szülphek lengenek,
Harmatcsöppei
Szebben fénylenek,
Minden felhőn géniusz száll
Melly felettünk ellebeg,
'S véljük, a' kívánt távolba
Hű szerelmünk' mondja meg.
És ha jő az alkony
Lágy fuvalmakon;
Fáink' néma éjjelében
Csendes béke él,
'S a' phantázia' éneke
Zeng körül.

Hajdan ez nem így vala,
Lelkeink borongtak,
És a' bájisten
Ködben ült.
Ah de eljövél
Mintegy ifjuhölgy,
Édes csillogás között,
'S lángszerelmed' csókjai
Álmainkon áltfutának
Mint egy égi szó.
És azóta szép,
Mint egy ifjumenny,
Minden itt, —
'S a' szellők' susogása,
Egy hármóniai hang
A' szent csók után.

Idvez légy hát kellemisten!
Lángol a' hű áldozat,
'S vidám dal közt lejt körűle
A' szép ajku ifjunép.

Bírálat: „Szép a' gyémánttal kirakott arany készület. — a' tavasz bájoló, ha egészen vesszük is; de mi okozza amabban a' csillogó fényt, ebben az elragadó érzést? bizonyoson az eggyes részek' valódi becse, annak

utánna munkál az egész lelkünkre: A' viritó mezők, a' fülmile édes dala, a' pacsirta csendes emelkedése — melly a' nem érzőt is érzésre ragadja — ezek teszik bájolóvá mondom, a' tavaszt. Ezt elmondva, íme néhány jegyzet munkádra, jó Szerző. — ... De lássuk: idvezled a' kellem-istent, 's elpanaszlod néki a' múltakat, mellyben ezek: *szebb világnak*, sat. igazi gyöngyök... de milly elégedve teszed a' jelen örömeit itt is: *Egy istenség' szárnyai*, sat. *a' bércz ormain élet* ha ezt akarád alatta érteni, hogy messzire ellátszik már a' magyar nyelv' éledése is? be szép! továbbá: *a' mennynek kék tavaszán, vidámabb fény s báj derül*, sat. És ha jő az alkony valódi költői festések. Kivált ezen sorokban: *hajdan ez nem igy vala* milly szomorún fested a' báj isten' ködbe ültét, milly szépen annak el jövetelét: *ah de eljövél!* 8 sor! ezen néhány sorok bizonyítják, millyeket teremthetsz 's mire vagy érdemes. Csupán ezen 4. sort nem érthetem: *minden felhőn geniusz*, sat. több hibát bár kerestem, — szemesen kerestem pedig — nem találtam. — Ha talán más szigorúbbvi'sgáló több hibát találna benn nézze át; engem pedig mentsen ki az: hogy igen érzem a' szépet, 's a' nap' arany sugárinak csudáltában az árnyékos helyekre csak pihenni térek. Dudok Pál, msk."[16]

Szemere Bertalan is megbírálta Dudok Pál több versét, azt ajánlva neki, hogy az elégiában próbálkozzék: „Minden költő inkább vonzatik egy, mint más nemre, a' mint lelkében láng, csend, vagy szelidség uralkodik. Bóldog az, kit géniusza tévedezés nélkűl elvezet a' pályára, hova őt az ég meghívá 's hol számára fel van függesztve a' pályaág; nem vesztegeti az más czél után erejét, annak csak egy csillog, 's ő egyedül csak ez egyért lángol. Hogy én birálat alá e' munkákat vevém, oka azon barátságos kérelem 's ha szabad mondanom tanács, mellyet vagyok intézendő a' szelíd-csendű iróhoz:

Figyeljen t. i. lelkére, 's érezze világosan, hogy a' magas lángú ódának, 's könnyű vidámságu dalnak gyöngéd bánatu testvére az elégia, ha kiálland kezeért a' versenysíkon, örömmel által fogja adni fátyolát, 's meg fogja sugallani szelíd bánatát és panaszait, midőn énekelend, azaz, válassza költői pályaul az elegiát, 's emlékezzék, jobb jónak lenni

[16] SIE jk. 46—48. A verset 1832. máj. 26-án írta Szemere, s megjelent másik két versével együtt a Parthenon első kötetében („Első virág" és „Karének Tassóból") Sz***n aláírással. „Ez a' szerény, nevetlen — írja róla a Literaturai Lapok kritikusa —, egyike legédesb reményekkel biztató, kezdő költőinknek. Milly gyöngéd érzés, természetesség 's kedves képzet az elsőben! melly mély, valódi 's a'mellett szelid, vidám érzet a' másodikban! [Ez az itt közölt „Himnusz"] A' forditás hasonlóul ügyes kézre és poétai lélekre mutat." (Literaturai Lapok 1836. szept. 16. 38. sz. 295)

egy nemben, mint, bár mindennemben középszerűnek. Ó, hiszen az elégia' muzája minden istennék' legszelidebbike, 's tőle egy csók mennyet ér."[17]

Szemere Bertalan epigramma-fordításait Warga János bírálta, és bírálatában még egyszer lefordította őket, mintegy versenyre kelve Szemerével:

Pope Newtonra.

All nature and all her laws lay in hid night,
God say: Let Newton be; and all was light.

A' természet 's rendszere sűrű ködbe' borongott,
Szóla az Úr: Newton légy; s leve tiszta világ.

vagy

A' természet és törvénye éjbe volt merült,
Szólá az Úr: légy Newton és mindenre fény derült.

Prof. Szilágyi 1790-ben igy:

Setétbe borult volt a' természet 's törvényje,
Szólott az Úr: Légy Newton; 's meglett a' nap fényje.

Jegyz. valóban méltó, hogy vetélkedjünk e pár sor álttételében; itt az eredetihez csak közelíteni lehet, elérnünk nincs reménység, hogy t. i. azt két sorban olly erővel adhassuk, mint Pope adá. Hány szót tömhet az angol egytagu szavakból egy pár sorba, 's mi keveset mi, hosszu szavainkból. Itt két szót kivévén mind egytagu.

A' görög anthologiából Herder után.
Myron 's Kuh.

Warum säumtest du dein Bild sogleich zu beleben
Myron? den Augenblick später erstarrte das Erz.

Myron, mért nem adál mívednek éltet azonnal,
Egy pillantat után meghidegűle az ércz.

Auf das Bild eines Richters.

Bild vom Holze, wer bist du? Ich bin der nimmer bestochne
Ptolomäus; ich mag auch im Gebilde kein Gold.

Hald, te fakép ki vagy? Én vagyok a' megvesztegetetlen
Ptolomäus; nem kell képbe se nékem arany.

[17] Uo. 63. 1832. máj. 30. Dudok Pál verseiből is jelent meg néhány a Parthenonban, s a Literaturai Lapok idézett kritikusa „Javalást érdemlő kis darabok"-nak találta őket (1836. aug. 26. 35. sz. 275).

Auf Jupiters Bildsäule von Phidias.

Dir ist entweder Zews vom Himmel herniedergestiegen;
Oder du stiegest hinauf, Künstler, und sahest den Gott.

Nagy művész, hozzád vagy Zewsz maga szálla-le mennyből,
Vagy te menél hozzá, 's láttad az istenapát.

Leicht sei dir die Erde.

Gütige Mutter, Erde, wer dir im Leben nicht Last war,
O, den birgest du sanft, birg den Ansigenes so.

Jó anya, föld, éltébe ki néked nem vala terhül,
Ó, lágyan feded azt, fedjed így Ansigenest.

Myrons Kuh.

Kalb, was suchest du hier an meinen Brüsten und blöcktest?
Milch verlieh sie mir nicht, Myrons erschafende Hand.

Borjú, mit keressz itt, 's tölgyem mér döfdösöd öszve?
Tejt nem adott Myron isteni karja belém.

Martialis.

Non dolet hic, quisquis laudari, Gellia, quaerit,
Ille dolet vere, qui sine teste dolet.

Az még nem szenved, ki ohajtja hogy érte csodálják,
Az szenved 's igazán, a' ki magányba sohajt.

Ovenus: In Pontium poetam.

Claudicat et semper titubat pede Pontius uno,
Hexametrum in gressu, Pentametrumque refert.

Sántit és mindig inog eggyik lába Dörének,
Hexameterben lép, 's pentameterbe biczent.

Jegyz. A' fordító nem üres 's szokásbeli mentségnek kívánja vétetni, midőn mondja, hogy ő ezeket inkább intésül forditá, mint vetélkedésből az eredetivel, mert vajmi érzi ezöknek hiányait, 's azt, hogy epigrammákat fordítani minden parányiságok mellett is nagy munka. Bátorkodik ajánlani a' forditásbeli stúdiumot azon társainak, kik nyelvöknek bőséget, hajlékonyságot, tömöttséget óhajtanak. Kezdőknek mondhatatlan hasznú a fordítás, minden szempontból, e' próbálja meg a' szorgalmat, a' tűrést, — de a' hű fordítás, in regula, csak eredetiből vétethetik."

Warga János bírálata: „Popenak Newtonra irt Epigrammája hiven van fordítva, akármellyiket vesszük is fel a' három közül, a'mennyiben

az eredeti soraiban rejtőző észletnek ugyan a' felel meg és abban a' sorban a' fordításban is, de a' fordítási szók egyenként vétetve nem a' leghűvebben felelnek meg az eredetinek, pedig ha a' fordítás által nyelvünket akarjuk tökéletesíteni, ami pedig kétségen kívül van, úgy ez elmúlhatlan kivánat a' fordításban, így p. o.: A' lay időszó, mely annyit jelent, mint tenni, továbbá szenvedőleg tétetni, feküdni, heverni, nem leghelyesebben van találva, amennyiben borongott-al van kitéve az első fordításba, jobban van a' másodikban merült-tel. A' lay ezen észletet fejezné ki értelem szerint: az egész természet és ennek minden munkái élettelen, mozgatlan mély homályba hevertek, ezt az észletet nekem legalább a' borongott szó nem egészen helyesen fejezi ki. — Továbbá a' hid-et nem kellene talán az in és night közzé tenni, mert igy ezt teszi elrejtett éjbe, jobb lenne talán hid in night, amint ezt másutt olvasám, ha az eredetit esmérni szerencsém nincs is, és még a' laws helyett works-ot. Én így fordítanám az egészet:

A' minden 's munkáji homállyal fedve hevertek,
Newton, légy, szóla az Úr, 's szállt az egészre világ.

Németből fordítások közül az elsőt, mivel a'mint az Erz szó mutatja, nem festés volt és így nem puszta kép, hanem tömött szobor, de a' nagyobb hűség kedvéért így fordítanám:

Mért mulatál szobrodnak tüstént életet adni
Myron? Pillanat! és megmerevüle az Ércz.

A másodikat hasonlókép így fordítanám:

Hald faszobor ki vagy? Én vagyok a' megvesztegetetlen
Ptolomejus, — nem kell festve se rám az arany.

A' harmadikat a' Zeus kétes mértékeért és a' hozzá-nak egy zé-vel irásáért, minthogy az előjáró szó egyenlő hoz, a pótlék pedig ám, ad, a, nem zám, zád, za, igy:

Művész, vagy Jupiter maga szála hozád le az égből,
Vagy te menél oda fel 's láttad az Isten-apát.

A' negyediket a' neked szó első tagja rövidsége miatt, mert neked megfordítva van ebből én-nek, pedig nem széknék, hanem széknek, így:

Jó anya! föld! ki neked míg itt volt nem vala terhül,
Azt fedjed lágyan, fedjed így Anzigenest.

Az ötödiket keressz utolsó tagja hosszú volta miatt, melly a' többek közt leghűvebben van forditva, így:

Borjú, mit keresel, s tölgyem mér döfdösöd ekép?
Tejt nem adott Myron isteni karja belém.

A' hatodikat a' Gellia szó kihagyásáért így:

Gellia! nem szenved ki ezért dícséretet óhajt,
Az szenved 's igazán a'ki magányba sohajt.

A' hetediket a' dőre szónak Pontiusra ruházása és talán nagyobb hűség kedvéért így:

Féllábára biczent így, sántít, Pontius egyre,
Hexametert ábráz, 's Pentametert ha megyen.

Jegyzés: Ezeket nemcsak bírálói szempontból, hanem versenyes próbafordításból is tettem."[18]

Hadd idézzem még a sárospataki szép számú vers közül Ormós László epigrammáját Kazinczy Gábor bírálatával 1833-ból:

Kazinczy sirján.

Látnok! szenyvedtél! zivatarral küzdve derítéd
Honnod egét, 's magadat sújta-le a' zivatar.
„Légyen!" mondád, „a' Haza éljen! vesszek el én bár,
Múló fergeteg ez, 's a' Haza fénye örök."
Most nyugszol! csillagkoszorú fed Olimpusz egében
Általad a' Haza is él örökítni neved. —

Bírálat:

Epigrammát, szépet, fontost írni, nem könnyű dolog, — akkor kivált nem könnyű, midőn eggy tisztelt személy tárgya versünknek. Rec. ítélete szerént ezen Epigr. mind elmésség — Witz — mind pedig méltó becsülése a' Látnoknak, megvan. Zivatar iszonyú 's kegyetlen vólt az, melly zúzni 's öszve, akará Kazinczy Ferenczet 's miért? a' honnért, a' szeretett honnért. Nagyon igaz az 5. sor vége: csillagkoszorú fed, Olimpusz' egében. A' styl, mint a' szerző minden munkájában correct. Kazinczy Gábor."[19]

Ormós László viszont Warga János rövid tanítómeséit bírálta. Lássunk a bíráló által is kiemelt mesék közül egy jellemzőt, a bírálattal

[18] Uo. 74—78.
[19] Uo. 181.

együtt: „Két jámbor lovak. Két jámbor lovak nehezen vonták terhes szekereket egy avult uton, mellyen a' gyakori kerekek süllyedt völgyeket vágtak, panaszkodva nehéz igájok felett. Szól egyik: mégiscsak könnyebb igy terhünk, ezen vert úton, mint amott, ha szinte egyenes is, mindíg azt hallottam apámtól, mikor járomba szoktata: a' jártat a' járatlannal, az ócska útat az ujjal sohase cseréld fel, csak jobb a' régi. Mégis bajtársam nem bírom már szusszal, különben is gyenge kormányzó van utánunk, tegyünk próbát, menjünk im az egyenített útra, hátha könnyebbül terhünk. Alig ránták ki a' mély kerékvágásból a' szekeret, azonnal könnyen zörrentek utána a' kerekek 's jádzva vonták igájokat. Lásd, folytatja ez: mi igaztalan gyakran az avult vélemény, mi oktalan gyakran a' reánk örökült tanács, próbálgassunk, ne maradjunk örökre régi penész közt." — „Mesét irni — írja bírálatában Ormós — eredetit, szépet és fontos tartalmut; leg méltóbb a' dicséretre, 's ki illy meséket költ, meg mutatja nyilván azt, hogy nemcsak költő, hanem egyszersmind Philosphus is. — E' jelen meséket is általjában a' fent kitett czimjegyek (charakterek) bélegzik: tőlök az eredetiséget, szépséget és fontosságot senki, kinek érzése van, meg nem tagadhatja, kivált az első, második, harmadik és az utolsó darabok nem kis fényt vonnak a' szerzőre, melyekbe, a' felvett költői csomókból kifejlő igazságok valóba érdeklők és a' jelenkori körülményekre alkalmazhatók."[20]

A későbbi évekből mind a munkák, mind bírálataik hiányoznak. A társaság utolsó évében, amikor Palkovics-Pálkövi alelnöksége idején újra fellendült a társaság, a gyűlések jegyzőkönyvébe írtak olyan hosszabb bírálatokat, amilyeneket majd Pápáról fogok még idézni, maguk a művek azonban sajnos nem maradtak ránk. „Szépműegyleti tag Tóbiás Dániel »Király kút« czímű népregéjét olvasá fel, mellyben a' néprege lényeges és szükséges kellékei nem mellőzvék, a' tárgy földolgozása ügyes és szerencsés, az irmodor népies, könnyű, de hatékony, az eszmék menetelében egység, egyedül a' versmérték az, mi kissé megrovást érdemelt 's némi gondtalanság, szorakozottság bélyegét viselé."[21] Nagy újság a harmincas évek meglevő kéziratainhoz képest a néprege műfaja is, s az is, hogy a bíráló elismerően nyilatkozik a népies „irmodorról".

Megőrizte még a sárospataki jegyzőkönyv néhány szavalatnak és egy gyengén sikerült bírálatnak a bírálatát: „Bajusz Jósef úr szavalta a' »Szív« czimü költeményt, Neytől, ki — a' köz megjegyzés szerint — ha nem siet olly igen, szavalata kedves leend. — Csoma Imre ur az »Úri hölgyhöz« Vörösmartytól; kissé nagyobb tűzzel, elevenebben kel-

[20] Uo. 96.

[21] Uo. 272. 1844. szept. 22.

lendett szavalnia."[22] — „Szavaltak: Jakabfalvai Gyula Úr, Petőfi Sándor »Végszó barátomhoz« czimű költeményét; közmegelégedéssel, igen szépen, jól s kellő érzéssel. Bajusz Jó'sef Úr »Az ólmos botok« Szalkai Mátétól; — kevés gúnymosoly és csendesebb szavalat helyén lett vólna."[23] — „Felolvastatott birálatával együtt a' »Túlságok« czimű versezet, és a' mennyire egyhangúlag jóvá hagyá, 's dicsérettel halmozá a' társaság ezen verset, olly egyhangúlag rosszalta a' birálatot, melly nem a' mű lelkét, bensejét, tartalmát felfogva birálá ezen verset, hanem inkább annak kül alakjával bibelődve, humoristicai elménczkedésekkel akará a' társaságot mulattatni. Miért is birálata jegyző könyvileg megrovatni határoztatott."[24]

A DEBRECENI kéziratok között csak egy írásbeli bírálat maradt meg, mert az Egyesületben csak szóbeli bírálás divatozott. Az egyesülés után elrendelték ugyan az írásbeli bírálatot, de úgy látszik, nem hajtották végre következetesen a jegyzőkönyvi határozatot: „Meglévén győződve az Egyesület a felől, hogy a' birálat helyes 's célját érő, biráltra 's birálóra hasznos csak ugy lehet, ha illő gonddal fogalmaztatik." A határozat után nem sokkal közlik az előző félév munkálkodási adatait, amelyekből kiderül, hogy bírálataik meglehetősen szigorúak lehettek. 1842/43 első fél évében elhangzott ugyanis kilenc bírálat alá nem bocsátott értekezés, érkezett 106 munka, amelyeket megbíráltak, közülük elfogadtak 48-at. Az egyetlen írásban megmaradt bírálat a következő vers mellé van írva:

Szabó Lajos: Reményhez (:Sonett:).

Ró'sa hajnalában életemnek
Keblem' vágya fentmagasra hága
,Mert nyitott reményem' bájvirága
'S illatárja édes vólt szivemnek.

Képzetemnek bájos ideála:
Hölgy kecsegtetett havas kebellel,
Bóldog élet, hir, fény, kincs özönnel
'S a' Hon mellynek lelkem élni vágya.

Hölgy kebel de meg csalt 's boldog éltem
Tünt örökre párakint utánna
Vágyam érzeményim mind kialva.

'S fény, halom kincs, hir nekem nem élvem
Már csak egy van hátra mit reményljek:
Add meg, ah ezt! — Hogy Hazámnak éljek.

[22] Uo. 275. 1844. okt. 6.
[23] Uo. 276. 1844. okt. 13.
[24] Uo. 277. 1844. nov. 24.

E gyenge verset elfogadták 1841-ben, bár a hivatalos bíráló a következőket írta hátlapjára: „Sürgetős dolgaim miatt jelen lenni a' mai gyűlésen nem lehetvén itt mondom ki e sonettről véleményemet: A' negyedik sor, ha szabadabb tért engedünk a' költészetnek mehet, ha nem, nem mehet. És szerintem ez utolsó áll. A' többit nem sorolom el, csak még az utolsót emelem ki, midőn két végsort írt a Szerző, nem látszik tisztában lenni önmagával, elősször mivel reményli azt, miről szilárd meg győződésének és szándokának kellene lenni, hogy t. i. a' hazának él. 2szor mivel ismét a' reménytől kéri, azt meg adatni, minek jellemében kellene feküdni, 's mit önmagából kellene ki fejteni, t. i. a' Honnak v[al]ó élést. A' jó polgárnak akaratja lehet csak a' hazának v[al]ó élésre, de könyörögni, ezért, főképp a' reményhez, — kire a' hazának v[al]ó élés éppen nem tartozik — hogy valaki a' hazának élhessen, itélletem szerint nem megy. Ha nem nézzük is azon homályosságot, mi főképp a' sonett' közepén elömlik, csupán ezért sem bevehetőnek itéllem. Egyebbiránt maradok al. szolgája a' tisztelt Egyesületn[ek] Simon Sándor."[25]

Érdemes közelebbről megismerkednünk a PÁPÁN megmaradt rövidebb jegyzőkönyvi bírálatokkal. Lássuk először saját munkáik bírálatait, azután a szavalatokét. A Képzőtársaság első műsoros gyűlésén mindjárt „munkák 's birálatok olvastattak: nevezetesen a.) Demjén Ferencz Lengyelhon és Véghit című verseket, 's ugyan ezekre birálatot Eöri Sándor. Az elsőre nézve megjegyeztetett, hogy benne költői igazság kiszolgáltatás nincs, a' második érdemkönyvre méltónak itéltetett. b.) Kolmár József »Rózsa-mátkák« című balladát mellyet birált Tóth János. A' cselekvények csekélysége, 's a' benne levő sok lyrai elem miatt elveszté azon hatást, mellyre különben számithatott volna. c.) Nagy Sándor »Hős vezér« című balladát bírálta Demjén Ferencz. Meséje jó, elég volna kettőnek is, de az elbeszélés sok benne, 's e' miatt a' cselekvény mint ködfátyol alatt a' tárgy, homályosan tűnik elő, hőse csak nem egészen szenvedőleg áll, szótalan és kegyes, hős vezér czimet nem érdemel. Egyébiránt rosszak osztályába nem sorozható."[26]

1841/42 őszén a második gyűlésen mondja el Dömjén Ferencz Petőfi *Tűnődés, Zsarnok* és *Eskü* című verseinek ismert bírálatát, kifogásolva

[25] Az írásbeli bírálatra vonatkozó határozat DOE jk. 18. 1843. jan. 8. Uo. 21. márc. 4-én számoltak be a félévi eredményekről. A beérkezett munkák megoszlása a jk. szerint: 46 líra, 6 ballada, 6 szonett, 23 epigramma, 1 óda, 8 népdal, 1 mese, 1 kördal, 2 elégia, 12 próza. Elfogadtak ebből 25 lírai költeményt, 3 balladát, 3 szonettet, 4 prózát, 8 epigrammát, 4 népdalt és 1 kördalt. — A közölt bírálat DE ir. II. 45. sz.

[26] PKT jk. 14—15. 1841. máj. 19-én, a társaság ötödik ülésén.

az utolsóban az „egyik részében elömlő póriasság"-ot.[27] — Megjelenik nemsokára Jókai is novellájával: „Bárány Gusztáv felolvasá Jokay Moric novellájára írt birálatát. A' mű érdemkönyvbe fog iratni, némelly bő leirásokat elmellőzvén ugyszinte kijavitván nehány megjegyzett kifejezést." (címe: „Istenítélet")[28] — „Kerkapoly Károl értekezést olvasott, az ifjuság honunkbani feladatáról, birálta: Tatay Samu. Érdemkönyvre méltónak itéltetett, valamint a' birálatot megnyitó beszéde Tataynak. Ez alkalommal határoztatott, hogy minden új biráló első fellépésekor egy kis értekezést tartozik olvasni, melly is minden birálat nélkül érdem könyvbe fog iratni."[29] Kerkapoly értekezésével, amely csakugyan benne van az érdemkönyvben, már találkoztunk, Tatay bírálata azonban nincs mellé írva. Található azonban az érdemkönyvben a fenti határozatnak megfelelően három első bírálói fellépéskor elmondott „elvnyilvánító beszéd", éspedig Petőfi ismert értekezése, melyben az ilyen írásművek unalmasságáról elmélkedett,[30] azután két barátjának, Kerkapoly Károlynak és Kolmár Józsefnek az értekezése: „Minden el nem torzitott kebelben — mondotta Kerkapoly — él egy forró vágy, haladni folyvást a' tökéletesülés utján, ki fejteni minden erőt mi kifejthető, meg-szerezni magának az ismereteket, mik a' közjó előmozdithatására szükségesek, hogy igy majdan hellyt foglalhasson a' köz javán munkálló jelesek közt. Ugy látszik e vágy az embernek bensejében van, 's egyikkel, mint másikkal köz; 's csak bal körülmények, csak helytelen, fonák nevelés erőtlenitheti, teheti semmivé. De szilárd akarat 's kitartás járni az uton, melly célhoz vezet már kevesebbek osztályrésze." Ezért van szükség szerinte az emberek ösztönzésére, amit legjobban egyesületekkel, társaságokkal lehet elérni, hiszen itt egymást ösztönözhetik a tagok. „E meggyőződés vezetett engem e társaságba, hol az egymást baráti karokkal ölelő részek egy szép egészet alkotnak, mellynek egyedeire hatása annál jótékonyabb, annál boldogitóbb, minél élénkebben kereng a' vér egyedei munkálódására tagjaiban." Elfogja ugyan „önkicsinysége érzete", midőn társai megbízásából először veszi fel a biráló tollat, de reméli, hogy „az akarat szentsége" legyőzi az ebből adódó akadályokat. „Fellépek hát a' pályára, mire társaim bizalma hitt, azon őszinte vallomással, hogy birálló tollamat mindig a' legszigorubb igazság, de gyengédséggel párulva vezetendi, és birálatom soha nem fog hibák keresése alacsony mesterségévé fajulni, s nem fogom feledni soha Blair Hugo e' szavait »Az igaz kritica nemes természetü, szelid indulatu mesterség, józan ész-

[27] Uo. 39. 1841. nov. 10.
[28] Uo. 48. 1842. febr. 13. L. még az 598. lapon.
[29] Uo. 49. 1842. febr. 20.
[30] *Petőfi Sándor:* Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 213—14. és PKT I. ék. 176.

nek 's kimivelt izlésnek gyermeke. — Célja az, hogy a' szépet a' hibástól megválassza«, mihez mindenütt, de kivált illy társulati körben okvetlen hozzá teendőnek hiszem, a' hibák kimutatása után, kimutatni a' módot is, mellyen azok elkerülhetők. — 'S csakugyan való, hogy örvendetes, ha első alkalommal is olly mű jutott kezünkbe, melly tehetséget 's erőt bizonyit szerzőjében, bár a' gondos munkávali átdolgozásnak hijával van is, mi olly ritkán szokott az ifjuság első éveiben levők müvein látszani; 's e' helyzetben vagyok én, midőn „A' vágytársak" című beszélly birálata végett nyulok tollamhoz."[31] Kolmár József „Elvnyilvánitó beszéd"-e sokkal dagályosabb nyelven fejtegeti, hogy a bírálatban észnek és szeretetnek kell együttműködnie: „»Ész az isten!« — mondá egy koszorús költőnk; és »szeretet az isten!« — állitá egy másik; és higyjétek igaza van mindkettőnek ... E két testvérszellem ótalma alatt ügyekezzünk hát haladni, barátim! — mit az ész mond, a' szeretet mérlegébe téve, vizsgáljuk meg azt, hogy szeretet hangoztassa a' sziv hurjait, 's szeretet legyen észszel párulva az itélő biró: mert hiszem, hogy e' boldogitó párszellem szelid szárnyai alatt, legbiztosabban rokonulhat testvérré az embersereg, 's legtöbb jót nyerend, mind haza, mind emberiség! — E gondolatok hullámzák át agyam tengerét, midőn a' fölolvasott műt megolvasván, csekély véleményemet fölötte kimondani elhatározám. Azonban, mi előtt a' munka taglalatába bocsátkoznám, még egy szót szükségesnek látok azokhoz, kik netalán irányomat félremagyarázni hajlandók lennének. — Ugyanis a' szeretettel párult észbeli birálaton nem értem, 's hiszem többen nem fogják érteni azon szerencsétlen jószivüséget, melly szerint, minden hibáknak süveget emeljünk. Ne higyjétek, hogy eltürném a' gyáva nemzedéket, az ész nyomorú szülöttét, nem! sőt máglyát rakatnék számukra, 's Prometheüszszel még egyszer meglopatnám az eget, vagy nem az eget, a' poklot, örök tüzért, 's azon égetném megszünés nélkül; vagy elővarázsolnám Lükorgósz korát, 's feneketlen Taygetoszba szóratnám a' jámborokat, mint az irodalmi világ gyáva mocsoknemzedékeit! — 'S ez értelemben Herderrel tartok, ki mondja: »Kritikusnak szorosabb kötelessége a' mű hibáit, mint szépségeit fölfedezni. Amaz az irókat inkább neveli és tanitja, mint ez. — Olly munkákban kivált, mellyekben sok a' jó és szép, kötelessége a' vétket, ha még olly parányi is az, keményen megróni.« ... Tehát, elhangzott szavaimmal csak azt akartam mondani: hogy gyalázatos személyesség mocskai ne undokitsák birálati lapjainkat; ne átkozzuk előre el az ifju kebelt, nehogy rágalmunk derétől, a' reményteljes szellemcsirák elhervadjanak; fogadjuk mindenkitől őszinte szivességgel szorgalma gyümölcsét; nyujtsuk baráti jobbunkat a' kezdőnek, hogy visszataszitó hidegség által, a' pályától elborzadván, kebele meg

[31] PKT I. ék. 150. L. még a 617. lapon.

ne hüljön, — 's buzgalma a' jó és dicső iránt, rut közönyösséggé ne váljék!!"[32] Kerkapoly Jókai novelláját bírálta a fenti beszéd elmondásakor, ugyanazon az ülésen, amelyen Petőfi három műfordítását találták érdemkönyvre méltónak: „Jókai Móric a' »vágytárs« cz. beszélyt [ti. olvasta] bir: Kerkapoli Károl. Kerekdedebbnek jósoltatván a' mű ha vetélkedők küzdése tárgyául szolgáló nőnek könnyelműebb szellem adatik: a' Szerző ezen megjegyzés valósíttására utasíttatott."[33] Néhány ülés után ismét: „Munkát olvasott Petrovics Sándor, Kuruttyó cz. balladát, Heliconi zarándok, Viszonlátás és Hattyudal cz. lyrai dolgozatokat bir: Dömjén. Az első ki igazitás végett vissza adatott, a' második 's harmadik műnek Epigrammá dolgozása ajánltatott, az utolsó érdemkönyvre méltónak itéltetett."[34] Rövidesen mindkettőjüket a bíráló tagok közé választották, ekkor olvasta Petőfi említett rövid elmefuttatását.[35] Azon a gyűlésen, amelyen ő először bírált „Munkát olvasott Singer a' Szabadkőművességről Börnétől fordítva. A' fordítás csak dicséretére válhatik a' magyar nyelvet nem régóta tanuló tagnak, bár benne több szórakás elleni hiba jegyeztetett is meg, melly hiányt tekintetbe vévén a' jeles tartalmú művet, kigazitni a' forditó megkéretett, 's ezután érdemkönyvbe iratni rendeltetett."[36] Megőrizte a jegyzőkönyv ilyen formában Petőfi egyik bírálatának a summáját is: „Horváth Ignátz »a' középszerűről és fennségesről« Schiller után [ti. munkát olvasott] bírálta Petrovics Sándor. A' darabban előforduló nehány szavak igazi jelentésérei figyelés ajánltatott a' fordítónak."[37] A következő évben Orlay Petrich Soma is bíráló tag lett, s ekkor olvasta fel és bírálta „mint biráló Odaliske czimű balladát, önkéntes dolgozatot 's első birálói fellépése lévén ez, értekezett egyszersmind a' balladáról. — A' fölolvasott 's megbirált mű érdemkönyvre nem méltatott."[38] Előfordul még egy említésre méltó ballada-cím ebben az évben bírálatával együtt. Sajnos a verset nem ismerjük, így közelebbit a tartalmáról nem mondhatunk, a cím azonban (egy évvel Petőfi hasonló című nagy elbeszélő költeménye előtt) érdekes: „Szilágyi Sándor I. é. jogász balladáját »János vitéz« olvasá föl a' jegyző, birálá Sárközy Titus. Minthogy benne a' históriára nem ügyelve, több hamis adat, sikamlós hely találtatott: nem nyeré meg azon tetszést, mit ellenkező esetben, csinos nyelvével igényelhetett volna. Dicséretet nyert."[39] Sajnos a későbbi évek-

[32] Uo. 137.
[33] Uo. jk. 50. 1842. febr. 27.
[34] Uo. 52. 1842. ápr. 20. Talán itt kezdődött Petőfi rossz viszonya Dömjénnel.
[35] L. a 615. lapon.
[36] Uo. 54. XXXVI. ülés. Nincs benne az ék.-ben.
[37] Uo. 61. 1842. júl. 17.
[38] Uo. 92. 1842/43. XXXII. ülés.
[39] Uo. 94. 1843. júl. 6. XXXVIII. ülés.

ben elhanyagoltabb a jegyzőkönyv, legfeljebb azt közlik, hogy ki kit bírált meg, de a bírálat tartalmát nem írják le. Például 1848. március 15-én is, a Képzőtársaság utolsó ülésén: „Birálatot olvastak: Györffy Endre — Csizmadia Sándornak egy szép románcára, és Horváth János — Gueth Sándornak »Pipázó társaimhoz« czimű lyrájára melly művek dicsérettel említtettek; — továbbá Horváth László — Győrffy Endre »Ég színű« és »Csillagokhoz« cimű liráira, mind a kettő érdemkönyvre itéltetett."[40]

A szavalatokról is az első két évben írtak bővebb bírálatokat a jegyzőkönyvbe: „Szavalta Horváth Elek »Toldy esküje« cziműt Garaytól, mivel pedig e darabban kevés változatossága miatt szónoki erejét ki nem tüntethette, ujólag felszóllíttatott egy több oldalu mű betanulására 's elszavalására."[41] — „Szavaltak — olvashatjuk többek között a társaság második évében —: a.) Konkoly Márton a' Magyarokhoz írt ódáját Berzsenyinek, előadása csak felmondás volt. b.) Jokay Moricz »az éjféli ház« Vörösmartytól: alacson hangja miatt érthetetlen volt az előadás."[42] Kozma Sándornak sem volt nagy sikere: „Kozma Sándor a' Zsarnok cz. lyrát Kölcseytől [szavalta más szavalók között]; sebes előadása miatt nem tüntethette ki a' darabban élő keserű fájdalmat."[43] Jókai nemsokára újra szavalt, Vörösmartynak *A száműzött* című versét, s ekkor „szavalásában haladás tapasztaltatott."[44]

Említettem, hogy a pápai Képzőtársaság év végi pályamunkáit felnőtt bírálókkal, részben ismert költőkkel és írókkal bíráltatták meg.[45] 1842 nyarán írják a jegyzőkönyvbe, hogy a lírai pályadíjat Kovács Pál győri orvos, író és Stettner Ignác tanár bírálata alapján „(a 3. biráló tiszt. Czuczor Gergely úr a' vélemény adást igérete szerént nem teljesítheté)" Ács Károly nyerte el „Lengyel keservek" című költeményével, dicséretet nyert még több költeménye („Sírdalok", „Unio", „Túlvilági kép") és Petőfi Sándor két költeménye, a *Vándordalok* és az *Ideál*.[46] A balladapályázatról így ad hírt a jegyzőkönyv: „Dr. Kovács ur itélete és nagytiszt. Széki Béla úr ezen feltételes véleménye után »ha szabad a' ballada kivánalmától, a' mennyiben arra historiai elem is kivántatik — eltérni« a' »Szín és való« című románcot jutalmazta a' társaság, a' »Leel« című balladát pedig dicséretre méltatá. A' művek jeligés levélkéi felbontatván Petrovics Sándor 15[5] éves philosoph neve tünt elő, mint szerzőé, a' ki műveit ezen ülésben fel is olvasá." A beszély-pályázatot ugyanakkor Pet-

[40] Uo. 1848. márc. 15. XXVII. ülés.
[41] Uo. 27. 1840/41.
[42] Uo. 44—45. 1842. jan. 19.
[43] Uo. 48. 1842. febr. XXI. ülés.
[44] Uo. 50. 1842. febr. 27. Petőfi szavalatainak bírálatát l. a 96—98. lapon.
[45] L. a 94. lapon.
[46] PKT jk. 62. és 63. 1842. júl. 20. és 24-én.

rich Soma és Jókai nyerik, az értekezés első díját Kerkapoly Károly.[47] Értesülünk a jegyzőkönyvből arról is, hogy Kovács Pál megkérte Győrben Turcsányi János, Karpf Auguszt és Csacskó Imre professzorokat is a pályaművek elbírálására. Az első egykor a soproni magyar társaságnak volt diák tagja.[48] Kovács bírálata nem maradt meg, ellenben az általa felkért bírálóké megtalálható a pápai levéltárban. Ebből kiderül, hogy Turcsányi nem Petőfi balladáit tartotta jutalomra érdemesnek: „Nyilatkozat. Alulirtnak T. Kovács Pál Ur által a Pápai képzőtársaságnak több munkái vélemény adás végett átadatván: figyelmes olvasás után úgy tapasztaltam, hogy — — a Lyrai versezetek között: — — mind az érzelem bensőségére, mind a szerencsés versificatióra nézve elsőnek s legjelesbbnek tarthatni azon munkát, melynek *Lengyel keservek* czime. Ezután helyezendőnek vélem, a *Tulvilági képet;* mert noha a munkában némü hirtelenkedés s nem elég szorgalom mutatkozik, mind azáltal a képnek tündéri tartása s varázs fénye a második helyre érdemesítik. Harmadik helyre méltatnám végre a *vándor-dallokat.* — — A Balládák közül — — legkitünőbbnek vélem a *hős Horácot;* mert noha a tárgy nem honi és a költészeti festészet is sok helyütt hijános, mégis átalán a szerző nem csak költészeti ihletést, hanem oly izlést is bizonyít, mely a jövőre szép reménynyel kecsegtet. — Csaknem ugyan azon tulajdonsággal bir a *hős vezér* czímű balláda, melynek egyes részei sikerültek ugyan, de izlés és változatosságra nézve csekél véleményem szerint a hős Horácnak utánna állanak. — — Irám Győrött Nyárhó 18-kán 1842. Turcsányi János professor."[49] Csacskó és Karpf az értekezéseket bírálták, s a beérkezett négy munka közül mindketten Kerkapolyét tartották a legjobbnak: „Különösen mi honunk állapotját illeti — állapítja meg Csacskó — azt előadja anyagi és szellemi tekintetben; az anyagit illetőleg az ipar és kereskedés nemeire, tárgyaira jobban kiterjed, mint a többi pályázó, szellemi tekintetben alkotmányunk alapelveit igyekszik előadni, és kitünteti annak hiányait, mint legfőbb okait hátramaradásunknak. E részben több hamis állitások jönnek elő — mondja az ifjú szerzőnél mindenesetre maradibb bíráló —, mik azonban tanulónak, ki a tudományokban önállóságra még nem vergődhetett, alig tulajdoníthatók. Így állítja (a 18-ik lap)[50] hogy nemesnek kötelességei nintsenek, pedig kétségtelen kötelessége: királyának, honának hive lenni, megyei hivatalt viselni, katonáskodni, sat. s ezt az értekező is elismeri. Később (a 19[k] lapon) hogy paraszt visel minden ter-

[47] Orlay elbeszélése: „Viszontorlás". Uo. L. az 597—98. lapon. Jókai beszélye a „Tűz és víz".

[48] L. a 718. lapon.

[49] PKT ir. B:1.

[50] Sajnos Kerkapolynak ez, a bírálat adatai szerint terjedelmes, értekezése nincs meg a Képzőtársaság emlékei közt.

het, mert visel polgár, jobbágytelket biró nemes, sőt minden nemes p. o. az országgyülésieket, miket az előtt szinte a nemtelenek viseltek; hogy csak az ország nádora választatik az országgyülésen (20k l.) holott a két korona őr is ott választandó; hogy nemtelen mástól itéltetik bünök miatt, mint nemes (20k l.) ámbár mindketten a megye törvényszékétől itéltetnek, ha a földesúr nem bír vérjoggal; hogy parasztnak nintsenek jogai (1.20k) mit az úrbér behozatala után nem mondhatni; hogy nemtelen alsóbb hivatalokra sem alkalmaztatik (25k l.), mi szinte illy általánosságban nem áll. — — Hátramaradásunk okait fejtegetvén magasabb politicai szempontbul szól a' tárgyról és egyéb, a többi pályázótul is említett okokon kivül, előadja az európai nemzetek életének egymásra hatását, alkotmányunkban a monarchiai és aristocratiai elemnek egymással küzdelmeit; a magyar nemzetiség majd kedvezőbb, majd szomorúbb állapotját; a jobbágyság elhagyatott sorsát. — — Óhajtja, hogy a jobbágy föld fölszabaditása törvény által parancsoltassék, igy remélvén földünk fölszabaditását, és ezután jobb müveltetését. Mire ez észrevételem: törvény holt betű marad mindig, ha nem következménye a közösen vagy legalább nagyobb részről érzett hiány eltörlését szorgalmazó köz ohajtásnak, már pedig a föld fölszabadítását lehet e mondani a földmüvelő nép, kinek az illy törvény hozatnék, köz vagy nagyobb része kivánatának? én kételkedem; mert ha igen, úgy bizonyosan a megváltást engedő törvénynek is eddig nagyobb hatása leendett vala; de nincs, mert sem tulajdonos, sem jobbágy nem bir elegendő műveltséggel átlátni abból eredendő hasznát; mi lenne tehát következése az illy parancsoló törvénynek? nem egyéb, mint elégedetlenség mind két részről. Teendő tehát az volna, hogy a földmüvelési ismeretek terjesztessenek, ezek által az örökváltsággal összekapcsolt hasznot látván, mind az úr, mind jobbágy, parancs nélkül is készek lesznek a hasznos egyezkedésre. Az okosság is javasolja: szelidebb és mégis czélra vezetőbb eszközt használni a szigorúbb mellőztével. — — Tollát tekintve az értekezőnek az könnyen folyó, szabályszerű, nem fellengző."[51] — „Noha mindegyik pályamunka szorgalomra és olvasottságra mutat — állapítja meg Karpf is —, és az irásmód is mindegyikben gyakorlottságot és logicai gondolkozást tanusít, még is véleményem szerint a Nro 4 alatti pályamunka hasonlíthatlanul a többieket felülmulja, honunk állása és miben hátramaradása egyikben sem rajzoltatik le olly híven, mint ebben a kereskedésnek 's iparnak akadályai találólag, a dolognak mélyébe behatólag, és a történeti kutfőkre hivatkozva előadva vannak, az alkotmányunkban rejlő hátramaradásunknak okai u. m. a birhatlanság, ősiség, fiscalitás, a nemességnek az adózástóli mentessége sat. minden munkák közt leg-

[51] Uo. B:2. A továbbiakban részletesen tárgyalja a többi pályamunkát is. Kelt. 1842. júl. 24. Csacskó Imre győri prof.

rendszeresebben, és az azokból folyó következésekre nézve legkimeritőbben előssoroztatnak, az irásmód is tiszta, nem keresett, és minden felesleges érzelgéstől, és a dologhoz nem tartozótól mentes."[52]

A következő év végén Czuczor Gergely és Kovács Pál bírálták a szépirodalmi munkákat, mindkét bírálat megtalálható a társaság iratai közt.[53] „Vélemény. — — I. A balladákról és románczokról. — — Ezen pályamunkák felől oda megyen ki Biráló itélete, hogy többeknek közlök a verselés elég könnyű, és hajlékony, a nyelv tiszta, helyenként ékes is: de a mélyebb költői érzelem, szabatos rövidség, s az ezzel párosult erő hiányzik bennök. A hetedik szám alatti *Ida* czimű legtöbb költői tehetségre mutat, s ámbár versei itt ott pongyolák, s Ida jellemében némi valószínűtlenség vagyon; mindazáltal e műtől a költői ihletést, valódi érzelmet és erőt megtagadni nem lehet.[54] — — II. A lyrai darabokról. — — Ezen nemében a költészetnek több szerencsével munkálkodtak a versenyzők. Kiemelendő itt mindenek előtt a hatodik sz. alatti illy czimű: *Száműzött éji dalai*, nem csak terjedelmére nézve, hanem mint olly mű, melly dúzs phantasiával mély érzelmeket fest, sok erőt árul el, és ékes nyelven iratott. Biráló ezt itéli jutalmazandónak. Ennek méltó versenytársa a tizenötödik sz. *L... Idához* czimzett, szinte mély érzelemből fakadó, és szép előadású műdarab. — Dicséretet érdemelnek a: *Csalódás, A' hűtelenhez, Egy hölgyhöz* czimüek. A' 11-dik szám alatti I—IV. népdalok mutatják, hogy Szerzőjök e' nemben jót alkotni képes leszen, ha a nyersebb és némileg meztelen kifejezésektől megóvandja verseit.[55] — — III. A beszélyekről. — — Jutalomra, vagy dicséretre méltónak a két versenymű közül egyiket sem véli Biráló. A fensöbb rangu, illetőleg saloni személyek jellemei éppen nem saloni modorban rajzoltatnak. — — Győr, jul. 1. 1843. Czuczor Gergely mk. m. tud. tssági r. tag."[56] Kovács Pál véleménye ezzel nagyjából megegyezett: „Vélemény — — a' pápai Képző társaság ez évi Szépirodalmi pálya munkáiról: — — I. Dalok. — — Tanusítják majd minden számai, hogy az ifjúság e' nemében a' költészetnek leg honosabb. Verselési külcsínra nagy ügyelet, nyelv szabatos, néhol mély érzelmeket tolmácsló. — Kitűnik a' többi közül a' 6-dik számú: *Száműzött éji dalai*, mellyet véleményadó jutalomra méltónak itél leginkább a' szép nyelven festett mély érzelmekért. Dicsérendők: *Egy hölgyhöz, L... Idához, Csa-*

[52] Uo. B:4. Ez is tárgyalja a többi munkát is. (B:3. ma már hiányzik, talán ez volt Kovács bírálata.)

[53] Minthogy a bírálatok nem boncolgatják részletesen a munkákat, itt csak a bírálatok szövegét közlöm.

[54] Szerzője Domanovszky Endre. Megtalálható: I. ék. 357. Megjelent a Tavasz c. zsebkönyvben is 184—90.

[55] Díjnyertes ezúttal is Ács Károly. Verse: I. ék. 341.

[56] PKT ir. B:5.

lódás — igen kedves, jó humorú kis dalocska. — — II. *Balládák és románczok.* — — E' nemben sokkal kevesebb szerencsével versenyeztek a' fiatal irók. *Ida* czimű balláda még is, leg alább a' nem mindennapi gondolatért, melly ezenkivűl költőileg is van kivive, méltó a' jutalomra, — bár tagadhatlan, hogy Ida charactere igen erőtetett, 's egy kéjhölgy Ideálnak, merész választás! Még tán *Betulia hölgye* érdemel említést, — a' többi mind alol jár a' középszerüségen. — — III. *Elbeszélés.* Ezek már épen nagyon gyöngék, úgy hogy jutalomra véleményadó egyiket sem tartja méltónak. Ha még is a' jutalom okvetetlen kiadatik, ébresztésül; inkább a' *Rangkór* kapja azt, mint a' *Mérgező,* melly minden charachter nélküli valószinütlen képtelenség. Amabban legalább a' nemzeti irány, bár igen elhasznált tárgyban, — dicséretes.[57] — — Győr Jul. 3. 1843. Dr. Kovács t. n. Győr Vmegye t. főorvosa, a' magy. tud. társ. l. tagja."[58]

A következő évből is maradt több bírálat, de csak helybeli tanárok, Stettner Ignác és Széki Béla tollából, a verseket általában gyengéknek tartják, az értekezést Széki megdicséri: „Végre a' *Protestantizmus hatásáról* irtt egyetlen tudományos pályaművet illetőleg ki kell nyilatkoztatnom, hogy benne, mellőzve a' munka' árnyoldalait, p. a' csaknem három ívre terjedő, 's a' föladat igényeitől eltérő bevezetést, némelly motiválatlan állítmányokat stb., jó gondolatok, helyes észrevételek, alapos vélemény, birálatok nem hiányzanak, — 's az egész értekezés olvasottságot, főleg pedig szorgalmat tanúsítván, szerzőjét szép igyekezetéért dicsérettel lehet méltányolni. Pápán Nyárhó 20 d. 1844. Széki Béla hittanár."[59]

1846-ban Jókai Mór és Előri Szabó Antal, a társaság egykori tagjai küldték el bírálataikat Pestről. Felkérték újra Kovács Pált és Tarczy Lajost is a szatírák elbírálására. Jókai hosszú levelét visszaemlékezéssel kezdi: „Üdv és béke a tisztelt társulattal. Negyedik éve, hogy bíráló a tisztelt társulat kebléből levált, azóta az egylet külső életének jó és rossz napjairol csak mesévé vált hirek beszélének neki, míg belső életét csak sejtő reményei 's egyes szépirodalom virágágyain felbimbózó tehetségek nevei gyanitaták vele; annál nagyobb örömére válik bírálónak ujonnan találkozhatni e téren a tisztelt társulattal, ismét járhatni azon veteményes kertben, mellybe egykor ő is vetett virágmagokat, mellyek keltek is ki, nem is, újólag visszaképzelhetni magát amaz ábrándos időszakába a szívnek, mikor még érzelem úr az ember lelkén, 's a főnek nincsenek gondjai, hanem reményei. De hisz a reménymag olly olcsó, virágai olly szépek, — hanem mikor aztán eljön az aratás! — — Sok, igen sok mondani valója volna bírálónak a tisztelt társulathoz, miknek közlését azonban kénytelen

[57] A jegyzőkönyv szerint dicséretet Orlay Petrich Soma nyert ezúttal is, de novellája nem maradt meg.
[58] PKT ir. B:6.
[59] Uo. B:8.

akkorra halasztani, mikor azt hosszabb idő és kissebb távolság mellett teheti. — — E jelen évi pályaművek minden esetre nagy haladást tanusítanak, a művek száma és benső értéke szerint, kivált a nagyobbszerű dolgozatok, a beszélyek, mellyekről legelsőbb fogja biráló bizalmas és őszinte véleményét előadni. — — Sajátja az a legelső ifjú éveknek, hogy valódi gondokat nem ismerve, nem ismerve az élet szenvedései közül egyebet, mint tán a nélkülözést, melly sokkal prozaibb valami, mint sem költészet tárgya lehetne, keresve keresi a szomorú hangulatot, mellyet múzsája szellemébe oltson, elő veszi a történet személyeit, zsarnok fejedelmeket, kegyetlen apákat, vallást és igazságot elnyomó hatalmas férfiakat, 's azokat szabadságért verő szivének hevében rutul leöldösi. — Később, mikor osztán az életbe kilép, mikor megcsalják barátai, megcsalja szerelme, sőt még kiket saját lelke teremtett, — reményei is megcsalják, akkor ir és gondol még keserűbb dolgokat az — emberiség ellen, — még később pedig mikor mind magát, mind körületét szinről szinre kiismeré, — kezd nevetni a' világ balgaságain, 's lesz belőle boldog ember és — humorista. (Mert intra parenthesim, a humoristák mind igen önelégültek és boldogok, már csak azért is, mert a munkáik legjobban kelnek.)" Ezután egyenként részletesen megbírál nyolc novellát, majd ezek közül négyet jobbnak ítélve, így folytatja: „Négy mü vólt tehát a begyültek közül biráló véleménye szerint, mellyek a jutalom tekintetében kérdésbe jöhetnek 's itt megvallja biráló egész őszintén azt az egyet, hogy veszedelmesképpen meg vagyon akadva, nem ugyan azért, mintha mind a négynek oda akarná véleményezni a jutalmat, hanem azért, mivel kedve volna azt egyiknek sem ítélni oda. — — Kár volt a' tisztelt pályázóknak jó eleve oda nem gondolni, hogy e társulatnak külső életre is van szüksége, 's nem csak kötelességei, hanem jogai is vannak egyesek iránt; — hogy továbbá: szabad sajtónk nincsen, sajtótörvényeink pedig elannyira lelkiismeretre bízott dolgok, hogy azokra bátran el lehet mondani »ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes«, már most ha majdan a tisztelt társulat *zsebkönyvét ki* akarja *adni*, mellyiket fogja e négy mű közül világba léptethetni? Egyiket sem. A 7-ik számú tárgya elejtett gyönge gondolat. A 4-iké Király gyilkolás, és mi több Király bünhödés. A 6-iké pap, a 8-iké szinte pap. Specifice tiltott tárgyak a vörös kréta előtt." Ezután részletesen bírálja a lírai dolgozatokat, majd a szatírákat. Az utóbbiak közül kettőt, Puzdor Gyula „Urambátyám" és „Arszlán" című verseit megtaláltam a társaság iratai közt:[60] *„Urambátyám.* Kevés új dolog van elmondva itt is, sőt nagyon is historicus tárgy az egész. Ebből is, mint a többiből hiányzik a satyrai él, ámbár előadása igen ügyes, 's csupán mint verstől nem lehet megtagadni a kellő méltánylatot és *dicséretet.*

[60] PKT ir. C:73.

A mi az *Arszlánt* illeti, — e verset satyrának nevezni már magában nagy satyra. Ha valaki a járdán tipeg, botot forgat, szivaroz, szemüveget hord, még semmi rosszat és semmi nevetni valót nem követett vele, az által pedig, hogy szerző azt állítja, mi szerint az arszlán messze kitér hitelezője elől, nagyon elárulta, hogy soha sem látott arszlánt... Sokkal másforma satyrát lehetne az arszlánról írni." Végül lelkesedéssel ír Győrffy Endrének már ismertetett, István királyról szóló értekezéséről: „A történeti értekezésre feltett jutalomért csak egy mű pályázott, melly szól Szent István kormányáról 's ennek következményeiről. — Biráló bátorkodik a tisztelt társulatnak e művet a feltett *jutalomra* ajánlani, azon tanácsadással, hogy ezt arcanumába azonnal elrejtse... — — Álladalomról, kormányról, fejedelemről szabad írni, de minden, a mi pap és papé, sacrosanctum és »ne nyúlj hozzá«. — — Szerző okoskodásai sok helyütt igen helyesek, kiterjedt ismeret, szabad, fenkölt gondolkozásmód, nemes gyülölete mindennek a mi szolgai beszélnek belőle; — nyelve correct, modora kedves, előadásai férfiasan határozottak, — némi osztályozatlanságot vethetne biráló szerzőnek szemére, vagy is inkább az osztályoknak mindíg ugyan azon főpont körül forgását 's egy szinné vegyülését, de tekintve azt, hogy e főpont, főszínezet mindég a nemzetiség, e hiányát is érdemül számítja be neki, 's nem mulaszthatja el, hogy a tisztelt társulat abbeli örömét ne ossza, hogy ha eltemetendő kincset nyert is e' műben, e' mű szerzőjében bizonyosan egyikét birja leg szilárdabb és reménytelljesebb tehetségeinknek. — — Most ujolag bucsút vesz biráló a tisztelt társulattól, reménylvén, hogy csak rövid időre. Lehet, hogy véleményei sok helyütt hibásak voltak, de bizonyára nem elfogultak. Köszönetet mond a tisztelt egylet tagjainak azon élvezetért, mellyet müveikkel okoztak neki. Sajnálná, ha azok, kik jelenleg kevesebb sikerrel működtek, lehagynák magukat veretni, az igazi tehetséget bármennyiszer megbukott kisérlet sem rettenti vissza! Ajánlja azonban a legerősebbeknek is a folytonos studiumot és kitartást. Az irodalom megszünt mai világban koldusbot lenni 's megérdemli, hogy ki tehetséget érez magában, azt parlagon ne hagyja. Üdv és béke a tisztelt társulattal! Jókay Mór fiuk."[61]

Előri Szabó Antal a beszélyek vadromantikus stílusát kifogásolja, és már a realizmus elvei felé irányítja figyelmüket: „A nyolc beszély tele van dagállyal és érzelgésekkel, a' phantasia bennök mondhatnám vak 's még néhol prosaiságon aluli, néhol pedig olly tulságokra száll, hogy a' valódi poézis határain messze túl csapong, — természetessel ellenkezőre, — értelmetlen képtelenséggé fajul. Ezekből mind ki kell forrni — tisztulni szerzőknek — most ugy tetszik, mintha Kaján Ábel „ifjú oriássa" az

[61] Uo. B:10. L. még a 63., 485—87. lapon.

Életképek 24 és 25 ik számaiban ezen nyolc beszélyre iratott volna. Közeledni igyekezzünk poézisünkkel az élethez, a' természetességhez — hagyjuk a' phantasiát — van az, megmarad az, — azt keressük a mivel még nem birunk — szemlélődjünk — tanuljuk a világot a' mint van — elég beszély anyagot lelendünk — jót pedig csak úgy adhatunk." Győrffy értekezésével nem ért egészen egyet, de jutalomra méltónak tartja: „A mi már a' történeti Értekezést illeti, szerző jelen értekezésében egy részt István korát, intézményeit, — másrészt intézményeinek következéseit fejtegeti; és midőn amazok felfogásában gondolkozást, kutató szellemet tanusított, a' következtetésekben több helyett tévedett, miután a' későbbi eseményeket, a' százados szenvedéseket és a' magyar majdnem végelpusztulását feltétlenül István intézményeinek, kormányának, 's mi több szándokának rojja fel. Azonban lehetetlen dicsérettel nem említenem az István intézménye 's a' hirdetett keresztény elv közti ellentétek és azon anomaliák kimutatását, mellyekről az eddigi mindent feltétlenül dicsérő historicusok hallgattak. Miután mindez contemplativ főre, és komoly studiumra mutat — a' munka hiányaul róva fel a' nyelveli kezelést 's a' stylus pongyolaságát — illy téreni haladás buzditásaul — a' munka 2[ik] része' átdolgozásának ajánlásával — a' kitett jutalom pályadíjra érdemesnek tartom. Előri Szabó Antal mint megkért biráló."[62]

Érdemes még idéznünk Győrffy Endre következő évi már ismert munkájának, a „Kálmán országlásáról" szólónak rövid bírálatait is, melyeket a jegyzőkönyv őrzött meg. Szűcs Dániel, a társaság egykori alapító tagja írja: „Üdv tőlem az adjátok meg az istennek, a' mi az istené, a' királynak a' mi a' királyé jeligéjű történeti értekezés írójának. Ez értekezés azon szoros logikai összefüggésért, mely engemet meglepett, azon tárgyavatottságért, melly az iróban minden nyomon feltűnik, azon éles független elméért, mellyet az ifjú iróban bámulnom kell, azon világos, egyszerű előadásért, mely ez értekezést jellemzi, — a' jók sőt tökéletesek közé sorozandó általam, sőt bár ki által is."[63] „Tiszta, szabatos, tárgyát egészen biró, — írja róla ugyanakkor Stettner — bár nem olly philosoph hangu, mint előde, sokkal bölcsebb —[64] nem előttünk gondolkodik, hanem eredményt ad, világosan és azért kedvvel olvassuk, nem fáraszt — jól elosztályoz — distingvál és ezáltal nem szó, hanem tárgy bőséget nyer. Valljon nálunk magyaroknál a' jó törvényhozás a' király érdeme-e egyedül? — ezt csak arra hozom fel, hogy szerző Kálmánt *korát haladottnak* mondja, — holott alkotmányos országban a' törvénynek a' népvélemény

[62] Uo. B:11.

[63] Szűcs Dániel lelkész bírálata PKT jk. 217. 1847. aug. 5.

[64] Ez a megjegyzés talán Hamar Dániel pályamunkájára vonatkozik, amely dicséretet nyert.

emanatiójának kell lenni. Egy-két nyelv hiba van benne. Üdvözlöm az avatott irót, műve igen méltó a' jutalomra. Stettner s. k."[65]

Más társaságokban is szokás volt, hogy külső bírálókat kértek fel az évi pályázatok elbírálására. Az EPERJESI társaságról olvashatjuk az Életképekben: „A' pályázásra beadott munkák mult hónapban egy, nem a' társulat tagjaiból álló választmány által megbiráltatván: a' beszélyek közül Petrenka Márton »Két áldozat« czimü beszélye, — a' vigjátékok közül mesterházi Nagy László »Másképp lett, mint akarta« czimü vigjátéka — találtattak a' legjobbaknak, és érdemesittettek a' legjobb beszélyre és vigjátékra kitüzött két-két arany jutalomdijra; a' legjobb balladára kitüzött egy aranyat pedig — melly a' társulat elnöke és a' biráló választmány által még egy aranynyal megtoldatott — Csengey Endre »Logody Simon«-ja nyeré el." Eperjesen is rendszeresen bírálták a tagok egymás dolgozatait. Haan Lajos idézett naplójában a következő anekdotikus történetet mondja el egyik munkájának a megbírálásáról: „Emlékezem, hogy egyszer, 1838 eszt. amint éppen elkezdtük az ülést, egyszerre betoppannak az alispán vezérlete alatt, a' megye legelőkelőbb tagjai. Éppen az én dalom »Rákóczy dala« czimű volt szőnyegen. Sárosy Gyula volt a' birálóm 's igen megdícsérte dalomat. De azért ki fogásai is voltak ellene, nevezetesen azt kifogásolta, hogy ez a' kifejezés »irányzza a' lélekkaland« igen merész kép. Pedig a' kópé éppen ő dictálta ezt nekem. Amint tudni illik délelőtt az iskolában ülök Sárosy mellett és dolgozom a' dalt, egész odaig: „'S ha majd e' vad határokon véglangja szűmnek elhaland", sehogy sem tudtam tovább boldogulni 's mondom Sárosynak: „no hát dictálj hát valamit hozzá, poëta!" — s ő azonnal azt mondja rá: „'S utját szebb csillagok felé Irányzza a' lélekkaland". Tetszett nekem és elfogadtam. 'S ime a' gaznép éppen azt kifogásolta amit ő dictált. Ez az utolsó strofa igy hangzott:

'S ha majd e' vad határokon (ti. Rodostóban)
Véglangja szümnek elhaland
'S utját szebb csillagok felé
Irányzza a' lélekkaland,
Öntözni a' hős csontjait
Könyével ah ki fogja itt?

Tetszett a' vers szörnyen a' publicumnak, annál inkább, minthogy ott van Eperjes felett a' sárosi vár, Rákóczynak egykori fészke 's én a' megyei urak előtt szép nevet vivtam ki magamnak 's iskolatársaim azóta nem is hivtak máskép, mint lyricusnak."[66]

A KOLOZSVÁRI unitárius társaság Bírálat-tár című kötete összesen 17 hosszabb-rövidebb bírálatot tartalmaz 1832—1839-ig. Legnevezeteseb-

[65] PKT jk. 217—18.

[66] Életképek 1847. jún. 12. 24. sz. borítólapja. — Haan, 7/b. L. még a 99., 175. lapon.

bek benne Szentiváni Mihálynak a bírálatai, melyeket Gálfy Sándor költeményeire írt. Ezekkel a bírálatokkal, amelyek Szentivánit Bajza követőjének mutatják, részletesen foglalkozik a róla írt legújabb monográfia,[67] így itt nem térek ki rájuk. A kéziratos kötet nem mindenütt olvasható tökéletesen. Érdekes bírálat még benne Sebe Sándoré, aki a Serdület című kéziratos lapjuk első számát bírálta meg, találunk több bíráló bizottsági jelentést is kitűzött pályadíjra beérkezett munkákról. Ezek között érdekesek a kötet utolsó bírálatai, amelyek az elemi oktatásról és a nevelésről szóló pályamunkákat bírálták meg. Az elemi oktatásról Kőváry László írt díjnyertes értekezést, ő dolgozta ki a nevelésről szóló egyik pályamunkát is, s a bírálat után a következő hosszabb feleletet olvashatjuk tőle: „Nevelés körüli hibák és kívánatok című értekezés bírálatára tett fel világosító felelete az írónak."[68] Mutatóba lássunk két rövidebb bírálatot ebből a kéziratos kötetből. Az első Kriza Jánosnak egy szonettjét bírálja:

„Sonett. Kriza Urtol. Érzem a Költészségnek ezen nem könnyű neme' bírálhatására elégtelen voltomat, alant létem, kicsin köröm, 's szűk esmeretem miatt, 's azt szerényen meg is vallom. Szépségét e Nemnek lelkem érzi, s ha nétalán hibák léteznének is bájjától vakítva vagy át sikamlik rajtok; vagy hibát feszegetni fél; nehogy szépséget kárhoztasson. Tartózkodva ugyan, de nyilván kimondom szerény Véleményemet e jelen művről. — — A két első Stanczának mind a nyolcz sora szint egy rimre megy ki, s (:ha szabad Kazinczyként:) mind öszve harangoz. Az első Stanczába szépen van be hozva a gyermek kor. A másikb[a] is az 1^{ső} s 2^{ik} sor nagyon jól illik, — csak hogy tovább fonalát téveszteni látszik midőn a kiskor csendes és báj tele kőre helyett annak gyengébb oldalát festi, — midőn ezt érteti: »Ha el hal is a Gyermek keveset veszt.« — De ha mondatjaként Gyermeki csendes édene vesztvén nem aggodik; mért ellenkezik alább, szavával? hol szive csende fel dultát panaszolja, amit gyermek éveiben mond érezhetni. — A két utolsó Stancza remek, s méltó szerzőjéhez. — Kolozsvártt. Január 24^{én} 1833. — Humlaky Mihály."[69]

[67] *Antal Árpád:* Szentiváni Mihály. Bukarest 1958. 18—20. Ismerteti bírálatait, megállapítva, hogy „Szentiváni valóban élesnyelvű bíráló lehetett." Lásd erre vonatkozóan *Kriza János* önéletírásában a következőket: „Népdal s Epigramm voltak, a miknek írására nagy hajlamot éreztem mindig. S írtam volna is sokat, igen sokat, ha az akkoron nagy hatalommal fellépett »Kritikai Lapok« egy kis hűsítő vizet nem fecskendenek tüzes hajlamaim közé. — Szentiváni Misi barátom, egy nagytehetségü ifjú, de igen is hajló a mások leczkézésére, bírálatára. Nagy ellenzője volt a könnyű írásnak, a nyilvánosság előtt fellépésnek, s örökké szabta társai elé a kritikai törvényeket, — s irgalmatlanul kritizálta a mit írogattak." (Ker. Magvető 1912. 41).

[68] Bírálat-tár 57—64.

[69] Uo. 23.

Egy másik bírálat a kéziratból: „Bírálat a' Hangolányi Kundtól bé jött *Vadász Leány* című munkára: — Nem tagadhatni, hogy Hangolányi Ur' ezen munkájának valamint Tárgya nagyon méltóságos, ugy folytatásában is egész addig, mig a' magyar Hős öntörténetit feltalált Kedvesének beszélni kezdi, kedves könnyűség 's élénk eredetiség mutatkozik — ott pedig, hol a Hős beszélni kezd a' Lánynak 's mondja:

Kardom ki ragadva hüvelyéből a' Tar
Itten bodorogva rikolt a magyar.
Hitván kutya haly meg kardod alatt

Ezen versekbe mondom zavar uralkodik 's még pedig (:a mi nagy silányság:) tsak a helytelen irás 's a' külömböztető jegyek hijánnya miatt — így p. o.: e versbe:

Itten bodorogva rikolt a magyar.

Az én 's kétség kívül az író ítélete szerént is, nem a' magyar, hanem a' Tatár 's következőleg az a-nak, nem kűlőnválasztott hungarica dictiónak kellene írva lenni, hanem a' Verbumhoz (:rikolt:) tartozni, 's még is attol el szakitva lévén, a' ki tételre nagy homályt von. — Továbbá zavart okoz még ezen versbe azis, hogy e' kifejezés után *Itten bodorogva rikolt a magyar* rikolta után nints két punctum, *magyar* után nints kellető vírgula, hanem szükségtelen punctum, a' következő vers elein pedig e kitétel után: *Hitván kutya* nints fel kiálto jegy — pedig gondolatom szerént *rikolta* után két punctum kéne, mivel ott kezdődik a' Tatárnak rikoltása vagy is mondása — magyar után virgula vagy semmi 's egy átaljában nem punctum, mivel a' más vers eleje még hozzá tartozik — *Hitván kutya* után pedig fel kiálto jegy kellene 's mind ezek azért mivel ez a' kifejezés: *magyar, Te hitván kutya!* egy és fel kiálto mondás. — Csekéllyek ugyan ezen észre vételek, érdekesek lehetnek mégis akar melyik irónál is egy felől azért, mert ezek adják meg a munkáinak Savát, Borsát, vagyis értelmét — más felől pedig, mivel ezeknek ki nem jelentése a leg tisztább kifejezést is értetlenné teheti, 's méjj zavarba döntheti — tanátsos leend tehát Hangolányi urnak is effélékre figyelni. — Végre részletes hibái közt nevezetesnek 's a' logica szabállyaival ellenkezőnek tartom még azt is, hogy ezen versekbe kővetkezetlenség van t. i.

Mejjem felé kard hegye ínbe szalad
De nem mehet által a pánczélomon

mivel az első a' kard Hegyét inbe szaladottnak erősíti; a' más pedig tagadja azt mondván: de nem mehetett által a pánczélomon — már pedig egyszer ha a mejjbe ment, által kellett a pánczélon is menni — és ezt tagadni ollyan képtelenség, mint azt állítani, hogy a' Dio belit meg néz-

tem a nélkül, hogy a hajához értem volna. — A' mi pedig általában az egész munkát illeti: az amint előbb is mondám mind választott tárgyára, mind a vers nemére, mind folytatására nézve oly szép, hogy annál szebbet Hangolányi Ur tudtommal még a Társaság eleibe nem hozott, mert ez egyedűl elégséges poétai teremtő Lelket ki tűntetni olannyira, hogy ha illyeket szorgalommal még dolgozand, mondhatom, hogy az iroi pállyán szép győzedelmeket aratand; a' mire a' költők véd istene segélje is. Január 15kén 1836. Máté István mk."[70]

Sok bírálat hangzott el a jegyzőkönyvek bejegyzései szerint a PESTI egyetemi társaságban is, sőt arról is tájékoztatnak bennünket a jegyzőkönyvek, hogy a bírálatok miatt gyakran került sor heves szócsatákra, személyeskedő vitákra. Így már a Pesti Magyar Társaság 3. gyűlésén, 1843 novemberében olvashatjuk: „Mészáros Károl Barna Ignácznak »a társulathoz« című verse' fölötti bírálatát olvasá föl, mi alatt több rosszaló nyilatkozatok hallattak; — ez hosszas vitára adott alkalmat, melynek bevégzésére a bírálat' megczáfolását Szabó Józsefkérte ki."[71] A következő gyűlésen Mészáros lemondott tagságáról, bizonyára bírálatának az el nem fogadása miatt. A hatodik gyűlésen is Sebő Gábor bírált több jeligés verset, „mi hosszas vitára adott alkalmat, s némelyek kívánatára még egyszer lett volna fölolvasandó, ha az újabban keletkezett viták által bíráló félben nem szakasztatik. Hosszas vitatkozás után a bírálat emlékgyűjteménybe határoztatott tétetni." Egy tag azt is indítványozta ekkor, hogy a bírálat előtt olvassák fel a megbírált művet, de a javaslatot nem fogadták el, minthogy mindenki elolvashatta korábban a kézről kézre járó munkákat.[72] Később ismét olvasunk a helytelennek talált bírálat megismétléséről: „Ábrahámfy János fölolvasá Kiss Károly »Utósó Cilley« című versére írt bírálatát, mi nem találtatván kielégítőnek, a munka' isméti bírálatára Barna Ignácz ajánlkozott."[73] Van azért ennek az első társaságnak a jegyzőkönyvében ilyen feljegyzés is: „Elefánty Ferencz »eszmetöredékek egy életunt' naplójából« című komoly műre írt bírálatát olvasá föl, hangos tetszéstől kísérve; — a bírálat közolvasmányul határoztatott kiadatni."[74] Az újjáalakulás után az Egyetemi Magyar Társulat gyűléseinek a jegyzőkönyveiben is találunk ilyeneket 1844 elején: „... szerző nem elégedvén meg birálóval, ellenbirálatot kivánt írni, melly nagy ellenzékre találván heves eszmesúrlódásra szolgáltatott alkalmat; — végre szerző követelése, mint alapszabályokon

[70] Uo. 32—34.
[71] PMT jk. 12/b. 1843. nov. 23.
[72] Uo. 13/b. 1843. dec. 3. VI. rendes gyűlés.
[73] Uo. 14/a. 1843. dec. 7. VII. rendes gyűlés.
[74] Uo. 14/b. 1843. dec. 10. VIII. rendes gyűlés.

nem alapúló, visszautasittatott."[75] Azt olvashatjuk továbbá, hogy Ábrahámfynak „Hector" című szomorújátékát bírálta Oroszhegyi Szabó József „mellyre nézve a bírálat satyricus kifejezései megrovatván, de különben helyesnek találtatván, mindkettő emlékgyüjteménybe tétetni rendeltetett."[76] Egy-egy elhangzott bírálatról, illetve beadott munkáról olvashatunk az egyetemi társaság jegyzőkönyvében is olyan rövid megjegyzéseket, amilyenek a pápai Képzőtársaság jegyzőkönyvében vannak: „Kalmár olvasott szeszélyes birálatot Sebő Gábor' 'A szép Spanyol nő' cimü beszélye fölött." — „Kis K' — ‚A Testvérek' című balladáját okkal móddal bírálta meg Matolay Etele."[77] — Thán Sándor „terjedelmes értekezése" „Az emberi szépségről, és müvészetről" „köztetszést aratott... köröztetni fog".[78] — Békásy János regényt nyújtott be „A rokonok" címmel: „tehetségeinek elismerése mellett további önképzésre buzdittatott."[79] — „Matolay rokonszenvet ébresztett ‚A szokásnak a nyelvekre való befolyásáról'-i értekezésével, mellyben különösen a magyar nyelv érdekeltetvén, több nemü megjegyzéseket vont maga után."[80] — Egy alkalommal olvashatunk a szavalatok bírálatáról is: „Megjegyzendő, hogy ez alkalommal a szavalmányok birálatát egy tag régi lankadtságából fölébreszté, mire alapos megjegyzések következtek az előadók hangozataira."[81] — A következő 1844/45. tanévben is olvashatunk arról a társaság jegyzőkönyvében, hogy a bírálat miatt személyeskedő vita keletkezett. Oroszhegyi visszaadta Nyakas Imre egyik versének a bírálatát, mert nem ért rá, Csemeghy Károly kérte ezután, minthogy már korábban is Oroszhegyivel együtt kérte bírálatra ezt a munkát (a bírálók ebben a társaságban maguk jelentkeztek, nem úgy jelölték ki őket). A szerző azonban nem akarta Csemeghynek adni munkáját, mert szerinte „személyes boszúvágyból kívánja ezt elannyira megbírálni". Emiatt heves vita tört ki, van-e joga a szerzőnek ilyen követeléssel fellépni. Végül Sebőt bízta meg a társaság az „Ábrahámfy emléke" című kedélyes költemény megbírálásával, mire Csemeghy egy másik nála levő vers bírálatáról is lemondott.[82] Úgy látszik, ezen a sok személyeskedő vitán okulva a társaság újabb átalakulásakor, az Irodalmi Kör alakuló gyűlésén kimondták már, hogy a dolgozatokat pecsétes levéllel névtelenül adják be, s csak siker esetén bontják fel a névjegyet. Ez a gyakorlat más társaságokban általános volt.[83]

[75] EMT jk. 22/b. 1844. febr. 29.
[76] Uo. 23/b. 1844. márc. 7.
[77] Uo. 27/a. 1844. márc. 24. mindkét bejegyzés.
[78] Uo. 23/a.
[79] Uo. 36/a. 1844. máj. 5.
[80] Uo.
[81] Uo. 38/a. 1844. máj. 19.
[82] Uo. 64/a., b. 1845. jan. 12. XII. rendes gyűlés.
[83] Uo. 78/b. 1845. okt. 16.

A PESTI kispapok társaságában is rendszeresen megbírálták a gyűléseken felolvasott eredeti vagy fordított munkákat. Sokszor írtak ellenbírálatokat is, azokat is felolvasták. A bírálatok legfontosabb szempontja a nyelvhelyesség volt, a hű, de szabad fordításra való törekvést jelölték meg célul fordításaiknál.[84]

Voltak bírálatok és ezzel kapcsolatos viták a VÁCI kispapok társaságában is. Itt az egyik gyűlésen a szerző felolvasta a művét, akkor jelöltek ki több bírálót, akik a következő gyűlésen mondták el bírálatukat. Néhány feljegyzés a jegyzőkönyvből: Gyurinka Antal „Szent költészet" című cikkének a bírálatai után hozzászólás nem volt, „kivévén a' szerzőnek a' honunk ez irodalmi ágában el maradását mentő állításra tett ellenállítását."[85] Kortsek Mártonnak „A bünös új évi fohásza" című versét bírálták. „Kortsek Márton tbeli tag pedig a' bírálattali meg nem elégülését jelentvén, miután arra ellen bírálatát föl is olvasta volna, ezen ellen-birálata jellem-gyanusító szenvedélyes modorban kíszítetvén az a nevezett ellenbíráló tisztb. tagnak jövőrei ovatosságot ajánló figyelmeztetéssel vissza adatott olly végből, hogy ki hagyva a' túlzó indulatos kitételeket védelmét illő higgadtsággal a' jövő r. közgyülésre terjessze elő."[86] A következő gyűlésen Kortsek valóban felolvasta új ellenbírálatát, ugyanakkor a többi esedékes bírálatot is felolvasták, de azokra „lényeges megjegyzések nem tétettek".[87] A még meglevő néhány gyűlés jegyzőkönyvében is rendszeresen helyet foglal mint ügyrendi pont a bírálatok felolvasása, egyszer jelentik még egy ellenbírálat olvasását, majd hogy a bírálatokat felolvasva „azok a többiekhez tétettek", „illető helyeikre tétettek".[88]

Ez a néhány adat is jól mutatja, hogy egymás megbírálása elég sok bajt, sértődést és haragot okozott a társaságokban. Erről kesereg a NAGYENYEDI kis társaság szervezője, Szász Károly is naplójában. Azt olvashatjuk ott, hogy második gyűlésükön ő olvasott bírálatot Róth nevű társa „Történettan' fogalma" című művére, ugyanakkor „Róth Teendőink cimü müvre olvasott hasonlag birálatot." A továbbiakból kiderül, hogy ez a munka Szászé volt, a következő alkalommal ugyanis feleletet olvasott fel Róth bírálatára. Ezzel kapcsolatban azután arról panaszkodik naplójában, hogy feleletét rosszindulatúnak, gúnyolónak tekintették a társai: „... hát még barátok is enynyire félre érthetik az embert, enynyire rosszra magyarázhatják a' tiszta szándokot?"[89]

[84] Séda, 36. és 89—94.
[85] VÖE jk. 5/a. 1845. dec. 2.
[86] Uo. 4/a. 1845. dec. 21. 7. sz.
[87] Uo. 6/a. és b. 1846. jan. 18. 4. és 5. sz.
[88] Uo. 7/b. 1846. febr. 21. 6. sz.; 9/a. 1846. márc. 15. 6. sz.; 11/a. 1846. máj. 24. 4. sz. és 12/a. 1846. jún. 16. 4. sz.
[89] Szász, 11/b. 1843. nov. 12., 12/a. és b. 1843. nov. 23.

KÉZIRATOS LAPOK, ZSEBKÖNYVEK

Arra a kérdésre kell még összesítő feleletet adnunk, hogy a társaságok tagjai munkásságukról hol, milyen formában tájékoztatták a kívülállókat, az iskola, egy-egy kis város, illetve az egész ország közönségét. Mint láttuk, kezdettől fogva fontosnak tartották társaságuk életének hírlapok, folyóiratok útján való ismertetését. A megjelent tájékoztatóknak a nagy részét bizonyára maguk a társasági tagok írták. Láttuk, hogy kezdetben a bécsi lapok, a *Mindenes Gyűjtemény*, később a *Tudományos Gyűjtemény*, majd az előkelő *Athenaeum* is sokat foglalkozott a társaságok életével. A negyvenes évek divatlapjainak vidéki levelezői pedig szinte egy alkalmat sem mulasztottak el, hogy számot ne adjanak a városkájukban működő diáktársaságok életéről, ünnepélyes alkalmairól. Bár kezdettől fogva jelentek meg itt-ott sikerültebb versek is egy-egy beszámolóban, ez nyilván nem elégíthette ki az ifjak közönség utáni vágyakozását. Munkásságuk bemutatásának a vágya hozta létre a kezdetlegesebb, szűkebb körnek szóló kéziratos lapokat és a nyomtatott zsebkönyveket. Ezekről is több tudósítás olvasható a hírlapokban, folyóiratokban.

A *kéziratos lapok* divatja a harmincas években kezdődött több társaságban. Adataink szerint Erdélyben adták ki ekkor a legtöbb kéziratos lapot a diákok. A negyvenes években minden nagyobb társaságnak volt kéziratos lapja. Ezeket hosszabb-rövidebb ideig szorgalmasan körmölgették, egy-egy buzgó szerkesztő távozásával megszűntek, aztán újak indultak, időnként egymással szembenálló lapok szerkesztői szurkálták egymást tollukkal. A név szerint ismert lapoknak csak töredéke maradt fenn máig.

Vahot Imre is emlegeti önéletírásában az EPERJESI diákok általa szerkesztett *Kurjancs* című lapját. Bővebben ír lapjaikról Vahot Imrét jellemezve Haan Lajos is kéziratban maradt naplójában: „Imre, később a' »Pesti divatlapnak« hirneves szerkesztője, már eperjesi tanuló korában lapszerkesztő volt. Nehányan a' magyar társaság tagjai közül összeállottunk, 's irott heti lapokat adtunk ki 's köröztettük azokat a' tanulóság közt. Az egyik lapnak czime volt: »Duda« a' másiknak: »Kurjants!«

Közbe közbe megjelent egy melléklap is »Aestheticai lapok« czim alatt, mely meglehetős ocsmány anekdotákat és verseket tartalmazott, leginkább Sárosytól. Egyre még emlékezem, valami népdalféle, melynek minden strófája így kezdődött: »Kikiriki, kotkodák, Hunczvutok a' katonák« ... A' lapok az eperjesi collegium nevezetesebb mozzanatai, az eperjesi deákélet és a' tanárok 's más ilyesmik körül forogtak. A' collegium rectora, Munyay Antal Lajos, mindig ily czimmel járta: »Ő Felsége, Lajos király« a ő háza pedig »kir. udvar« czimmel illettetett."[1] A KOLOZSVÁRI unitáriusoknak is volt már 1834/35-ben *Remény* és *Remény-lapok* című kéziratos lapjuk, az utóbbi Veres József és Gedő László szerkesztésében, amely azonban nem maradt fenn; a következő évről van meg ma is a társaság kéziratos lapja: „*Serdület.* Follyó-Irat. 1835. Szerkeztetik Kővári Jó'sa, és Szolga Miklos." Első száma 1835. november 18-án jelent meg, a tizenötödik 1836 júniusában. Berde Áron „Lelkesítés" című versével kezdődik, s tartalma vers és próza vegyesen. A szerzők részben saját nevükkel, részben álneveken írtak. Megjelent a lap „Másodévi follyama" is, „Szerkezteti Kővári Józsa". Ebben az évben 12 száma jelent meg 1836. november 2-tól 1837. március 1-ig.[2] Közben egy új lap is feltűnt 1837 elején, a *Virulat,* s úgy látszik, ez volt népszerűbb. Az új lapnak („szerkeztik Martonosi Sebe Sándor és Szigethi Sándor ... az Olvasó Társaság Tagjai") 17 száma jelent meg 1837. január 7-től június 10-ig, 130 lapon.[3] A következő tanévben *Ébredő* címmel írtak lapot. „Folyó-irat 1837. Szerkezti Kőváry László és Jakab Elek a Kolosvári Unitarium Collegiumban." Ennek azonban csak 5 száma jelent meg 1837. október 31-től 1838. március 17-ig, 172 lapon.[4] Ezekkel egy időben adták ki a NAGYENYEDI diákok *Ébredők* című kéziratos lapjuk 33 számát, amelyekbe álnéven írták munkáikat.[5] Ugyancsak a nagyenyedi diákok kéziratos lapja volt az évtized végén Gáspár Jánosék *Reg-ipartár* című lapja és Sükösd Samu ellenlapja, a *Virradt.* Volt lapjuk a SZÉKELYKERESZTÚRI társaság tagjainak is *Tavaszi Bimbók* címmel.[6] Ezeken a lapokon kívül KECSKEMÉTI kéziratos lapokról tudunk a harmincas évekből, 1837. október 19-től 1838. július 29-ig jelent meg a *Pálma* című kéziratos lap, amelynek egyik száma hírt ad a korábbi *Kóbor* majd *Tempe* című lapról és az előbbi *Rosta* című ellenlapjáról is.

[1] Haan, 8/b. L. még a 176. lapon.

[2] RNK. Ak. (Kolozsvár) 3. sz. Kt. kézirattárában 1306. V/I. és II. Mikrofilm másolata nem készült. Említi Kozma is 23—24. L. még a 196. lapon.

[3] Kézirata uo. 1306. VI. Említi Kozma, 24. L. a 196. lapon.

[4] Uo. 1306. VII. Kozma, 26. L. a 196. lapon.

[5] Kézirata a Nagyenyedi Bethlen Könyvtárban: Ms. 301/18. I. k. Mikrofilm másolat ezekről sem készült. A fentebbiekkel együtt Kiss József közlése.

[6] L. a 197. lapon.

Közülük csak a *Pálma* maradt meg. Tartalma sok helyi vonatkozású írás, elbeszélések, versek. Nagyrészt álnéven írtak.[7]

A negyvenes évekből már több kéziratos lapról tudunk, sajnos ezek nagy részének is csak a címét ismerjük. Így tudunk róla, hogy Kecskeméten Jókai szerkesztett jogászévei alatt *Kalliope* címmel diáklapot, de ennek egy példánya sem ismeretes.[8] DEBRECENBEN a szerkesztő, Somogyi József szerint *Lepke* címmel jelent meg a kéziratos lap, amelybe Petőfi is írt verseket, a társaság irataiban azonban erről nincs szó.[9] Olvashatunk azonban a jegyzőkönyvben egy *Reménybimbók* című lapról „... mellyben kiki saját köréhez képest a nyilvánosság birálata alatt müködhetnék, e' lap életbe lépése tervének kidolgozására Bulyovszky Gyula, munkálatát a legközelebbi heti gyülésre beadandó, megkéretvén".[10] A határozat eredményeképpen: „Szó a' tervezett lap ügyében felolvastatott Bulyovszky Gyula által."[11] Ennél többet nem olvashatunk róla, állítólag megjelent, de ma már nem találhatók számai.[12] A SÁROSPATAKI társaság jegyzőkönyvében a *Nincs többé Unalom* című lap tervéről, az *Üstökös*, majd a *Bujdosó* című lapról olvashatunk.[13] Utóbbival egy időben szerkesztette PÁPÁN Szeberényi Lajos a *Korányt*, az *Életképek* egyik tudósítása szerint mellette még más lapok is voltak: *Estike, Növendék Lelkész* és *Remény*. Tudunk még egy *Házaló* című lapjukról is.[14] Hasonlóképpen cím szerint ismerjük a kispapi társaságok néhány lapját: a NYITRAI kispapok *Minerva* című lap szerkesztését határozták el, a VÁCI kispapok *Kritikai Lapok*at szerkesztettek, a VESZPRÉMIEKNEK *Bimbó* című hetilapjuk volt; a SZEGEDI piarista diákok társasága *Heti Szemlét*, illetve *Kis Világ* című lapot adott ki.[15] Ezekből a lapokból egy példányt sem ismerünk. Van azonban néhány társaság, amelynek a kéziratos lapjaiból maradt fenn egy-egy sorozat, ezekkel bővebben kell foglalkoznunk.

Legdíszesebb kiállítású közöttük a SOPRONI Magyar Társaság emlékei közt fennmaradt *Szünórák*. Ilyen címmel még Pákh Albert indított kéziratos lapot Sopronban, ez azonban nem maradt ránk. A fennmaradt bekötött évfolyam 1843/44-ben készült, szerkesztője Remete József volt. Bár munkatársai valamennyien a társaság tagjai közül ke-

[7] *Szabadi Sándor:* i. m. 2—3. A Pálma ismertetése 3—28. L. még a 282. lapon.
[8] Uo.
[9] Hatvany, II. 244—45. L. a 277. lapon.
[10] DOE jk. 54. 1844. jún. 12.
[11] DH jk. 20/b. 1844. jún. 15.
[12] *Nagy Sándor* (i. m.) szerint meg is jelent.
[13] L. a 271—72. lapon.
[14] Életképek 1845. I. 807. A Házalót és az Estikéket Szinnyei említi Vályi Lajos és Vécsey Sándor nevénél. L. a 106, 255, 293, 746—47. lapon.
[15] L. a 319—21. lapon.

rültek ki, a lap mégis független volt tőle, mint ezt a kötet legelejére a társaság jegyzője felírta: „Az 1844k év őszhó 12kén tartott rendes ülés 4/szám alatti határzata szerint megjegyeztetni kivántatott: hogy ezen lap a társasággal semmi összeköttetésben sem volt, hanem egészen különkörben működött." Úgy került a társaság emlékei közé, hogy a szerkesztő, mint erről az előtétlapon és későbbi lapszámokban is értesülünk, a társaságnak ajándékozta.[16] Az ajánlás után következik a díszes címlap: „*Szünórák* szerkeszté Remete Jó'sef Miklós. Sopron 184$\frac{3}{4}$." A címlap másik oldalán jellemző Garay-idézetet írtak fel mottóként:

A' cselekvésnek kora tünt nekünk fel
Tenni a' jelszó szeretett barátim!
A' tavasz megjő mezeinkre 's minket
Alva találjon?

A szerkesztő az első számban bevezetést ír, amelyből a lap megindulásának a körülményeiről tájékoztat, végül befejezésben foglalja össze egy évi munkájuk eredményét, majd tudósít arról is, kik voltak a lap álnevű munkatársai. „A' soproni tanodák nemtője — írja a bevezetésben — ez előtt három évvel, egy valakiben, kit nem nevezünk, azon eszmét ébresztette: nem jó lenne e' az itt tanuló ifjak közt egy lapot szerkeszteni, mellyben ugyan azok munkáik zsengéjét lerakhatnák? 'S az eszme — istennek hála — létesülve, ügyes kéztől vezettetett, míg nem sokára megszünt. — Egy évvel utóbb, egy lelkes ifju az előbbi eszmét ismét tette alakítá, 's így egy lap »Szünórák« cim alatt két évben újra kelt, újra szünt meg a'nélkül, hogy hosszabb élettel bár mellyik évben is dicsekedhetett volna. De mind a' mellett is, hogy az előbbeni években e' lap nem sok ideig tarthatta fenn magát, még is az idén ez uttal megindíttatik, még pedig azon reménnyel, hogy most megindulván szakadatlanul működendik ezen oskolai évben."[17] Pákh Albert valószínűleg a második, *Szünórák* címen említett lapnak lehetett a szerkesztője, amiről a lapból is értesülünk később: „Örömmel közöljük itt Packh Albert urnak, testvérjéhez irt leveléből ezen töredéket: »Verseket nem irok, azért nem tudom mit küldhetnék legjobb akaratom mellett is, e rövid levélben Szünórátok számára. Majd ha akad valami lesz gondom, hogy megkapjátok. Annyit bizton mondhatsz s akár bele iktathatsz, hogy »a' Szünórákat s szerkesztőjét, dolgozó társait s olvasóit szivéből üdvözli, buzgóságot, kitartást, szorgalmat kiván mindnyájoknak s mind közönségesen Debrecenben — a' Szünórák alapitója«. Meg nem irhatom

[16] Első levelén Tóth József jegyző feljegyzése, a másodikon: „A' Soproni n. magyar Társaságnak, erántai vonzalma 's szeretete jeléül ajánlja a' szerkesztő."
[17] Szünórák 1.

s ki nem mondhatom milly jó — üdvös 's célszerünek tartom én azt a' Szünórák szerkesztését s kiadását, ha jó szándékból, s komolyan vitetik. A' Haladó is éljen csak ne a' Szünórák rovására. Már ez csupán tenmagatoktól függ.« Milly szép hogy Packh úr vissza emlékezik. Éljen soká! kiáltja viszon üdvözletét jelentve, mind azoknak nevében kiket ő üdvözölt a' Szünórák szerkesztője."[18] A Pákh levelében említett másik lapról, a *Haladó*ról sokszor olvashatunk a *Szünórák*ban. A két lap — a *Szünórák*ból ítélve — éles hangú, sokszor személyeskedő cikkekben támadta egymást. Az is kiderül, hogy a *Szünórák*at is azért ajándékozta Remete a társaságnak, mert hírét vette, hogy *Haladót* neki ajándékozzák; „Itt arról levén a' szó, hogy a' Haladó a' magyar Társaságnak lesz ajándékozva — írja befejező cikkében — kijelentem, mi szerint engem sokan rá akartak mihelyt kezdém a' szerkesztést, arra beszélni, hogy egy példányt adjak a' Társaságnak. Én arra nem állottam szerénységből, mert azt lehetett volna gondolni, hogy azért teszem, csakhogy nevem fenmaradjon, 's ki is jelentém lapom egyik számában ezen elhatározásomat. Most azomban nézetem megváltozott azon okból, hogy ha a' Haladó oda fog ajándékoztatni, legyenek mellette a' Szünórák is, ne hogy utóbb balvélemények támadjanak felölök azokban, kik csak csupán a' Haladót olvashatnák. 'S így tehát én is a' Társaságnak fogom egyik példányomat ajándékozni, mégpedig csinosan bekötve. Hogy valaki azomban rosz véleményben ne legyen tudja meg, hogy nem csak épen azon ok miatt adom mit épen most említék, hanem azon munkás társaim eránti kötelességből is, kik lapom diszére dolgoztak, 's kik lejebb olvashatók, 's kik egyszersmind a' magyar Társaság tagjai is, méltán megvárhatják hát hogy fáradságuk ez által jutalmaztassék. De adom továbbá a' Társaság eránti szeretetből mert magam is három évig tagja voltam 's ez után is mint eddig jó hirén 's nevén munkálkodandok. — Adom továbbá azért hogy az utókor ugy gondolom nem rosz példánkat kövesse t. i. hogy »Szünórái« legyenek, kerülje a' szünórákat, mi a' szünórákat kerültük épen azért hogy Szünóráink lehessenek, 's épen annak következtében lettek Szünóráink, mert szünóráink nem voltak, 's szünóráink azért nem voltak, mert Szünóráink voltak. A' Szerkesztő."[19] Az álnevű munkatársak nevének megfejtését ígéretéhez híven egy „Toldalékban" csatolta a *Szünórák*hoz a szerkesztő. Eszerint a lap munkatársai: Remete József (Honfy, Oroszlán, Marcy, Dardanus, Zulfa, Tokarcsy, Senky), Csapli István (Andafy, Szilárd Ödön, Bárolaky, Csendhelyi, Bulm, Komolyfy), Tóth József (Rikóty, Csicsery, Falusy, Vigfy, Fürkészy, Szepesi), Dienes Lajos (Döröskey, Orbetello, Héderváry,

[18] Uo. 144.

[19] Uo. 552—54.

Adriay, Rónafy), Németh János (Bödő), Ritter István (Kemény, Fontos, Vi'sga, Dandár, Köves, Kuti), Illés Auguszt (Zaklatósdy), Linberger István (Ró'saligety, Csáday), Horváth Károly (Dalhony, Csuty), Veöreös Miklós (Zombor), Bodroghy Lajos (Ondovay, Lontos). „Az irnokok: Szabó Elek, Belák János, Horváth Károl, kik a 11dik számtól fogva ingyen irtak és rajzoltak. Szerkesztő kivált Szabó Elek szorgalmát méltányolja."[20] Hadd idézzük még a befejezés néhány sorát, mely a lap egy éves eredményét is összefoglalja: „Minek előtte e' kedves tollat, mellyel a' nekem még kedvesebb Szünórákat szerkesztém, letenném, egy pár szót kénytelenítettem elmondani, 's azután úgy mondani búcsut — örökre. October hó 1sső napján kezdém el a' szerkesztést 's ma ez ünnepélyes napon pünköst 1sső ünnepén Május 26kán fejezem be, 35 hétig adtam 35 számat. Sok baj, sok nyugtalanság volt szerkesztésével hetenkint összekötve, de sok öröm is, mit az alább megnevezett ifjak, egyről egyik barátim, közre munkálkodásuk által szereztek. Mit a' bevezető cikk reménylt, hogy t. i. az egész éven át működjenek a' Szünórák, betellyesült."[21] Az is mutatja, hogy a *Szünórák*nak közeli kapcsolata volt a Magyar Társasággal, hogy hasábjain Zaklatósdy és Fontos többször hosszabb cikkben vitatkozott egymással a társaság különféle ügyeiről, s hosszan foglalkozott örömünnepük kérdéseivel is.[22] A lap tartalmáról egyébként a bevezetésben így tájékoztat a szerkesztő: „Lapunk mint említők irányul tüzte ki magának a' soproni tanuló ifjuságnak szünóráiban készített munkáit egybe szedve kiadni honnét a' »Szünórák« nevet kapá, 's ez által a' munkára mintegy serkentésül is lenni. Tartalmát tudományos cikkek, versek, novellák teendik. Ehez azonban szorosan magunkat nem alkalmazandjuk, hanem változatosságot ha csak lehet, keresendünk nem zárván ki némi apróságokat is, mellyeket azonban csak ritkán vehetünk fel. A birálatok 's viták nemesebb értelemben szívesen fogadtatnak, annál is inkább, hogy lapunk egy kis élénkséget kapjon. Nyelvtani 's stylbeli hibákat kémélet nélkül törlendünk, bár megvalljuk — 's bocsánatot kérünk, hogy előre illy rossz vélekedéssel vagyunk — nem kevés munka vár ránk."[23] A társaságról szóló vitacikkeken kívül a diákélet jelenségeiről ad számot a „Soproni oskolai képek" című cikksorozat is Ritter István (Vi'sga) tollából.[24] „Tárca" címen szintén többször foglalkozik a lap

[20] Uo. 561—64.
[21] Uo. 545—46.
[22] Zaklatósdy első cikke „Igénytelen nézetek Társaságunk körül" címmel a Szünórák 11—16. és 24—29. lapján. Fontos válasza: 43—48., 58—62., Zaklatósdy válasza: 74—78., 91—94. Ismét Fontosé 94—96. Zaklatósdyé 205—208. Fontosé 413—16. és 458—62. Azután ismét 506—12., 523—27. és 539—43.
[23] Szünórák 3—4.
[24] L. fent.

iskolai és társasági eseményekkel, ír a Deák-kúti vármegye tisztújításáról, báljáról is, például: „Halljuk, hogy jövő szerdán vagy még előbb is a Nemes kuti megye conferentiát tartand előleges intézkedések végett a nem sokára bekövetkező tisztujitásra. Cortes dal már annyi van, hogy iveket lehetne vele betölteni, mondják hogy egy különös szerzőjük van, a kiből csak ugy folyik a rímzápor. Egyébberánt Haladó társunk fél hogy semmi sem lessz az idén belőle — az az jól értsük nem Haladó társunkból — hanem a kuti megyéből. Mi kivánnók, s reméljük maga a jövendölő is kivánja, hogy most az egyszer — minekutánna már annyiszor sikerült neki igazat nem mondani — szinte ne mondott legyen igazat."[25] — „Kuti megyénk KK. és RR.einek kebléből istennek hála csak nem hült ki mégis a' megye iránti tüz, mert panaszunk, mit egyik számunkban kijelentettünk az ellen, hogy a' Casinóban akarják tartani a' mulatságot szinte viszhangra talált — (:halála is lett volna a' kutnak, ha nem!:) — Az utolsó közgyülés dicsőségesen elvégezte, hogy nemcsak az idén de jövőre se tartathassék soha máshol a' mulatság, mint épen a' kutnál. Jó lesz majd az utókornak az idei jegyzéseket elolvasni, a' jegyző könyvből 's akkor azután emlékezzék vissza, hogy ekkor akarták némelyek közülünk a' kutat megsemmisítni, de egyszersmind ekkor történt az, hogy a józanabb rész ezek szándékától még inkább feltüzeltetve a' kutat nemcsak fentartotta, de dicsőségesen tartotta fen."[26] Ugyancsak a soproni diákélettel függ szorosan össze egy aláírás nélküli cikk, amelyből arról értesülünk, hogy nemzeti gyűlölködést szító nézetek Sopronban is felütötték a fejüket, ezúttal a Német Társaságban. Az ott elhangzott nézetekkel száll vitába a cikkíró „Dicső és vitéz nép e' a' magyar?" című cikkében: „Egy munka olvastatott fel a' Társaság szine előtt, melynek tartalma körül belől ez: Legenda formában előbeszéli, mikint isten elküldte angyalát hogy keressen egy népet melyet ezen helyre vezessen hol most a' magyarok laknak; az angyal azomban nem talált 's így visszament a' mennyekbe, onnét azomban a' magyarokat meglátta, 's ismét lejött az égből hogy azokat ide vezesse. — Ez a' munka tartalma lássuk mily kifogások tétettek ellene. Azt mondja érdemes birálója, hogy ez bizony historisch unrichtig; mert a' szerző a' magyarokat ezen munkájában herrliches, tapferes meg más több illyen kitüntető epithetonu Volk-nak nevezi, holott mindnyájan tudjuk, hogy bejövetelekor a' magyar nemzet nem más volt, mint eine rohe Räuber-Bande és Horde. — A' másik ok miért a' biráló 's még mások haragusznak, az, hogy miért vezetteti épen a' magyarokat az angyallal a' költő, mi után más derekabb nemzetek is voltak itt? — És ime ezek azon okok,

[25] Szünórák 398.
[26] Uo. 527—28.

melyek miatt a' német Társaság ezen munkát az érdemkönyvbe irni nem hagyá, és ezen okok vajmi erősek ott náluk, mert hisz a' magyarság ellen szólnak, 's így tehát győzni kell nekik. A' munka nem jöhet bele az érdemkönyvbe! hm hm bizony kár is volna bele írni, miután így nem becsülik a' magyarságot, nem érdemes volna ama könyv hogy ily munka jőjön bele, oda csak ollyan »Abschied« forma való, melyben husszor előfordul »lebe wohl« meg »azurblau« meg »der Lüfte sanftes Wehen«."[27] A továbbiakban hosszan cáfolja a német társaság idézett tagjainak nézeteit, ilyeneket írva többek között: „... emlékezzenek még hogy Rudolfot, a' Habsburgit, az ő legderekabb emberüket kit csak mutathatnak, mi segítettük, igen igen, ő is a' mi emberségünkből lett azzá a'mi lett, hát még sem vagyunk tapfer? Továbbá mikor az egész világ, — tehát a' németek is — a' magyar királyt kinálta meg a' keresztes hadi vezérséggel, akkor sem voltunk tapfer? mikor királyunkat megkinálták a' német császársággal, de el nem fogadta, az is azért történt ugy e mert nem voltunk tapfer és nem volt nemzetünk 's királyunk herrlich?... A' más mibe megütköznek a' német Társaság némely tagjai — mert tisztelet becsület van ám köztük érdemes hazafias keblü ifju is — az, hogy mért nem más nemzetet vezet ide az angyal, miért épen a' magyarokat, hisz volt itt elég derekabb nemzet is a' mellyet vezethetett volna (:bizonyosan a' Teutonokat értik:). Istenem ki mondhat illyet, szinte szégyenlek rá felelni, de hisz ha ők nem szégyenlették kérdezni, miért volna a' felelet szégyen? Egyébberánt gondolom csak tréfálnak ezen kérdéssel. Talán jobb szerették volna a' német urak ha a' Teutonokat vezette volna az angyal ide be, ugyan bizony hogy át nem látják mi történt volna akkor; majd én hát elbeszélem: — Az első esetben az lett volna, hogy vagy azon népek visszaverték volna őket csufosan a'kik itt laktak — 's ekkor már exfuisset. — A' másik eset az leendhetett, hogy ők ugyan bejöttek volna, ámde a' magyarok angyal nélkül is neki kerekedvén, miután Atilla földjéhez jogukat tartották, szinte ide jöttek volna, 's nem nézvén a' sógorságot a' németeket innét jól kiüzték volna, szintén úgy, mint az isten ostora ama nemzetet átusztatta Ádrián, kardját csörtetve, mint a' vadlibákat..."[28] Ezeken a diákélet eseményeivel foglalkozó cikkeken kívül prózai írás a lap majdnem minden számában egy-egy erkölcsi tartalmú vezércikk, némelyik folytatásokban is, címeik: „Részvét és szorgalom ápolják a szent törekvést", „Tanulj idegen véleményt tűrni tudni", „Valami a hiuságról", „A hizelkedés", „A költők ideálai", „Az élet füszere (a szerelemről)", „Öröm, üröm", „Az irigység", „A fösvény", „A féltékenység",

[27] Uo. 474—75. A német szavak gót betűvel írva.

[28] Uo. 479. és 491—92.

„A remény", „Bölcső, sír", „Valami a szinpadról", „A kevélység", „Legszebb zene", „A hazaszeretetről", „Dicsvágy". (A legutolsó hét folytatásban is.)[29] A vezércikkek fölött díszes címzést láthatunk, árnyékolt nyomtatott nagybetűkkel félkörívben vagy egész körben írták a lap címét, alá tollrajz került, legtöbbször valamilyen jelkép, lant, sír stb., esetleg tájkép jelképes alakokkal, néha kapcsolatban a szám valamelyik cikkével vagy versével.[30] A vezércikkeken és a diákélet eseményeivel foglalkozó írásokon kívül van még néhány humoros cikkecske, életkép is. Ezenkívül elég sok verset találunk a lapban, de ezek nem sikerültek túlságosan, úgy látszik, tehetségesebb verselő nem sok volt ekkor Sopronban. Elég sok a lapban a népdal, de főleg a modern időmértékes formákban kísérleteztek, s van néhány antik időmértékes vers is. Témájukat tekintve szerelmes és hazafias versek, sokszor írnak a zsarnokságról és a szabadságról.[31] A „Toldalék" utolsó lapján még ezeket a sorokat olvashatjuk a szerkesztőtől: „Az egész folyamaton meglátszik egy neme a' vandalismusnak, mellyet azok követtek el, kikhez lapom egyenkint járt. Itt ott tán sonkát is ettek rajta, máshol bele firkáltak, mit osztán ki kellett vakarni. A 23dik számmal megkésvén rajzolás nélkül adtam ki, 's mire vissza jött már valami Raphael mint látható remekelt rajta. Oh vandaloknak ferde bölcsesége! De hagyján!! Remete."[32]

A *Szünórák*kal egyidejűleg, 1844 tavaszán jelent meg PESTEN a „*Heti Szemle*. Tudományos és szépirodalmi tekintetben. Kiadja: az Egyetemi magy. társulat. Első évi folyamat. 1844. évb. Télutó-Tavaszutó havakban."[33] 16 száma jelent meg 134 lapon. A végén levő tartalomjegyzék négy csoportba sorolja a lapban megjelent írásokat. Bár ez a csoportosítás elég ötletszerűnek látszik, bizonyos rendszer mégis van benne, kövessük tehát eszerint nyomon, mi minden olvasható a *Heti Szemlé*ben. A szerkesztők (előbb Zalay Imre, Mészáros Pétur és Funták Sándor, később Elefánty Ferenc, Mészáros Pétur és Ábrahámfy János szerkesztik) nyilatkozatával indul a lap, ezenkívül más, a társaságot érintő cikkeket soroltak az első csoportba: „Az Egyetemi Magyar Tár-

[29] Az 1. és 35. számban ezek helyett a bevezetés és befejezés, a 34.-ben az örömünnep leírása, a 14.-ben egy vers, a többiben a fenti címek. Az utolsó a 27—33. számban.

[30] A bekötött példányt még díszesebbé teszi az, hogy a 35 szám között homályos átlátszó papír van, a lapok széle aranyozott, a fedőlap kemény tábláját kék selyem borítja (ennek már csak a fele van meg). Összesen 140 levélen (egy-egy szám 4 levélből áll) 560 számozott hasábot találunk. A fenti idézeteknél a hasábok számát adtam meg, minthogy ez az eredeti számozás. Ehhez jön még két levélből álló „Toldalék", amely a munkatársak nevét tartalmazza.

[31] L. az 551—578. lapon.

[32] A Szünórák utolsó számozatlan lapján teljes szélességében írva.

[33] L. még a 328. lapon.

sulatról", „Fölszólítás", „A rendes tagokról", „A jutalmakról", „Széttekintés önviszonyaink fölött", „Eszmék helyzetünk ismertetéseül", „Társulatunk jövendője". „Olvasóinkhoz" címmel az új szerkesztők írják le még irányelveiket, és „Végszavunk" címmel búcsúznak a 16. szám végén. Ezek közül a szerkesztőségi nyilatkozatban az érdekes, hogy a lapot „a' társulat' egyik tekintélyes organumának" tekintik, de fenntartják a jogot, hogy az abban levő visszásságokat nyíltan kritizálják. Kijelentik, hogy a beérkező munkák közül a tudományosakat fogják előnyben részesíteni.[34] A társaságról több folytatásban írnak, szorgalmazzák, hogy még több gyűlésük legyen, és hogy létesítsenek kapcsolatot az Akadémiával, de addig is, míg ez lehetővé válik, a *Heti Szemlét* lemásolva adják át bizalmuk jeléül. „Hisszük . . . , hogy ebben a' tisztelt magyar académiai egyesület szerénytelenséget nem látna." Hangsúlyozzák végül, hogy sürgősen szükség lenne felnőtt elnökre is, mert „illyes egyletek maguknak szilárd lelkű férfiakat igényelnek".[35] A rövidebb cikkek is a szerkesztőknek néhány javaslatát tartalmazzák, majd az utolsók hosszabb értekezések, általában a társaságok feladatairól, helyzetéről.[36] Az új szerkesztők irányelvei részletezik, hogy mire használják fel a lapot. Közelebb akarnak kerülni a társasághoz, különböző rovatokat akarnak nyitni. A főrovatban „iránycikkeket" közölnek mindarról, „mi a társulat ügyeit tudományos szempontból érdekli". A második rovatba hasznosan mulattató írásokat tennének elsősorban, azaz szépirodalmat, esetleg értekezéseket is. A harmadik rovat a gyűlések rövid, „de lehetőleg hű" ismertetését tartalmazza majd, azután híreket, irodalmi újdonságokat, műbírálatokat, nyilatkozatokat.[37] A második csoportba rövid ismertetéseket, híreket soroltak, köztük ismét több a társaság ügyeivel foglalkozik, egyik gyűlésükről mondja el véleményét a lap egyik álnevű munkatársa, „Rhapszodicus igazságok"-at közöl a társaságról Sebő Gábor, „Szó a társulathoz" címmel ír Oroszhegyi Józsa, közölnek néhány fordítást, rövid elmélkedéseket és több rövid hírt a vívás divatjáról, amit Matolay Etele nagyon népszerűsít. A harmadik fejezetbe gyűjtöttek több szépprózai kísérletet[38] és az Egyetemi Magyar Társaság gyűléseiről szóló tudósításokat. A negyedik csoportba sorozzák végül a lapban megjelent költeményeket és néhány javaslatot, észrevételt helyesírásra, nyelvtanra vonatkozóan. A költemények szerzői közt rendes nevükön szerepelnek Ábrahámfy, Békásy, Kiss Károly, Mészáros Pétur, Oroszhegyi Józsa,

[34] Heti Szemle 1844. febr. 8. 1. sz. 1.

[35] Uo. 2., 9., 21. Az 1—3. számban.

[36] L. a 459—63. lapon.

[37] Heti Szemle 1844. márc. 28. 8. sz. 61—62.

[38] L. a 477. lapon. Különösen érdekes Oroszhegyi útleírása Erdélyből.

Preyszler Sándor, Sebő Gábor, álnéven Cserő, Kerlési Ákác, Manózaji, Olmásy.[39]

Volt lapja az Egyetemi Magyar Társaság megszűnése után alakult Irodalmi Körnek is *Különb-féle* címmel. Csak az első száma maradt ránk, s lehet, hogy nem is jelent meg több. 1845. április 10-én adták ki ezt a számot. Találunk benne egy „Nyelvészeti kalászok" című értekezést ... j ... l-től, aki valószínűleg Fejér (Vasvári) Pál volt, ő foglalkozott ugyanis nyelvészeti kérdésekkel a társaságban. Írásához a szerkesztő a következő megjegyzést tette: „Azon nagyon is tisztelt »Egyetemi Társulat«-nak tagja, ki ezen jelen értekezést közre botsátanom engedé, most ismeretlenül akar maradni, miért is neve elhallgattatik, és így névtelen (:Anonymus:). Ezt a 2-ik értekezését a magyar nyelvnek ügyében akkor akará el olvasni, midőn már a társaság (:azon tzimü:) megszünt, és így természetesen félbeszakasztatott, ne hogy azonban feledésbe és homályba maradjon, itt közlöm a Szerkesztő."[40] Található még egy „Levél — j— lhoz" is a szerkesztő tollából, s egy szatíra „Egy igazi Hazafihoz" címmel Drescher Istvántól, aki valószínűleg maga volt a szerkesztő. A lapot tartalmazó kéziratos kötetben ugyanis Békey (Drescher) Istvánnak másik két lapja található még, az egyiket szintén Pesten, a másikat Egerben szerkesztette jogász korában. Az összefűzött kötet élén egy általa írt előszó található a „Tisztelt Olvasóhoz", melyben a lapot ajánlja és a tudományt magasztalja.[41] Ennek a végére a neve alá később ő írta ezt a megjegyzést: „1845/6-ik évb[e]n 1 ső évi jogász koromba általa[m] szerkesztett »Egyveleg« czímü laphoz »előszó« ul ezt írám. Megjelent csupán általam írt egy példányban 's csak Társulatunk körében." Az *Egyveleg*nek mindössze három számát találjuk az említett kéziratos kötetben 1845 novemberéből.[42] A mellé fűzött *Korány* című lapnak 9 számát őrzi ez a kézirat. Első száma 1847. március 27-én jelent meg EGERBEN. Alcíme: „Szép Literaturai magán lap. Kiadja: a' másod évi Jogászok magyar Társulata nevében: Békey István. Szerk.: Tóth István." Az utolsó szám május 22-én jelent meg.[43]

Hasonló lapot jelentettek meg a GYŐRI joghallgatók is Vas Gereben szerkesztésében *Csarnok* címmel. 25 száma jelent meg 1844 tavaszától

[39] L. a 758. lapon.

[40] Különb-féle 2—5. fol.

[41] Uo. 1/a., b.

[42] Uo. 6—23. Az 1., 2., 3. és 4. szám 1845. nov. 9., 23. és 30-án. L. még a 337. lapon.

[43] Uo. 24—75., 1—9. szám. L. a 337. lapon.

a tanév végéig.[44] Ez a lap nem a társaságé volt. Állandó, „Győri világ" című rovatában csak a 24. számban olvashatunk a társaságról és örömünnepéről: „Hogy e' keserű életben is, mint cikázó villám, néha egy örömsugár felvillanik; azt néha nehán tapasztalhatjuk . . . — Annyi lelkes magyar hölgyet egy füzérben látni dücső élv; de még dicsőbb hogy egy nemzeti ünnepet tettek nagyszerűvé a' lelkes honleányok. Elfelejthetetlen lesz előttünk e' nap, mellyen csekély áldozatunkat a' honnak bemutatók; — és százszoros buzditás volt a' hölgyeknek élénk tapsa, — melly egy nemzet tapsa volt. És ha kitürésünk eddig elhathatott, — Istenemre mondom az nem fog lankadni, hanem erősebbé fog növekedni, mit sem hideg gúny, sem megvetés megtörni nem fog."[45] Emleget a „Győri világ" című rovat több ízben egy *Korány* és egy *Világtalan* című ellenlapot is, végül még egy *Sugár* című lapot is megemlít. A *Csarnok* nagy részét egyébként elbeszélések töltik ki, s néhány kisebb vers is található benne.[46]

Egy éven keresztül szerkesztettek kéziratos lapot a NYITRAI kispapok is *Zobori Lapok* címmel. 30 szám jelent meg 1840-ben, az utolsó július 26-án. Munkatársai álnéven írtak bele, elsősorban verseket s néhány elbeszélést is. Ezeket a romantikus novellákat németből és franciából fordították — egyet angolból is. Van a lapban ballada Dobozyról, vers „A magyar honhoz 1241." címmel, vannak elmélkedések, szófejtések a nyelvtudomány köréből, valamint neveléstani elmélkedések. Literary álnéven ír az egyik munkatárs „Nézetek a magyar literatura köréből" címmel egy dolgozatot, melyben irodalmunkat a következő fejezetekre osztja: A legrégibb időtől 1526-ig, 1526-tól II. Józsefig, 1790-től 1820-ig és 1820—30-ig. Különös szeretettel az utolsó korszakról beszél, Kisfaludy Károlyt magasztalja, de nagyra tartja Vörösmartyt is.[47]

Ugyancsak a negyvenes években jelent meg a KOLOZSVÁRI unitárius társaság újabb kéziratos lapja, a *Héti lap*.[48] Szerkesztői Csegezi László, Szőcs Márton és Gálfi János. 1845. november 8-án jelent meg az első és 1846. június 18-án az utolsó szám. A lap a társaságé volt, de nem foglalkozik a társaság ügyeivel, csupán Csegezi László előszava utal rá. Ez az előszó azért is érdekes, mert igyekszik megvédeni a munkáikat közreadó ifjakat a gáncsoskodókkal szemben. Lehetetlen, mondja, hogy

[44] 68 folio kemény táblába kötve, mellette Vas Gereben fiának Gyulaihoz 1869-ben írt levele, melyből megtudjuk, hogy a szerkesztő Fürgedi álnéven Vas Gereben volt. A lapszámok be vannak kötve, de az 1. és 15. hiányzik. A 2. szám 1844. márc. 20-án kelt, a 25. 1844. jún. 27-én.

[45] Csarnok 1844. jún. 20. 24. sz. 64/b. L. még a 322. lapon.

[46] L. az 588—89. lapon.

[47] Szauder József jegyzetei alapján. Egy-egy lapszám 2 levélen jelent meg, kéthasábos lapokkal tehát minden szám 8 hasáb.

[48] Az 1—19. szám (a 8. hiányzik) 151 számozott lap és 2 számozatlan lapon tartalomjegyzék.

aki a lap célját megismeri, azt jónak és a társaságra hasznosnak ne találja. Céljuk a gondolkodás felébresztése, az utókor számára pedig „mostani értelmiségünk' kimutatása". Igaz, hogy az ifjú még nem tanult eleget, de azért kár lenne azt mondani, hogy addig ne írjon, mint sokan mondják is. „De a' gyermek sohasem tanul meg beszélni, ha nem próbálja, az ifju nem tanul meg gondolkozni, ha nem gyakorolja magát..." — Vannak, akik azt mondják, gondolkodni írás nélkül is lehet, de a gondolatok kifejezésében is gyakorlatot kell szerezni, s erre az írás jó alkalom. Lehet valaki nagy tudós, ha tudása továbbadásában ügyetlen, nem becsülik. Mások szerint az irkálás hiú dicsőségkeresés, hiszen „inter vaccas bos est abbas", de dicsőségre, felemelkedésre törekedni kell, s fentebbről nézve minden hiúnak és parányinak tűnik, „s az embereknek erőlködése olyan lesz, mint a' féregé, melyet a' szellő, vagy egy fűnek árnyéka semmivé tesz, 's ki merné mégis gyalázni a' dicsőséget, ki merne az emberek fölebbre haladásának gátat vetni." — Mások mindezt elfogadják, de a részvétlenség miatt elérhetetlennek tartják a célt. Csegezi nem hiszi, hogy az ifjúság valóban hideg és részvétlen. „Ha van szívünkben még egy parányi nemes érzés — fejezi be az előszót —, mely a' köz jó, 's egyetemes értelmiség előmozdítását érezni tudja, akkor nem hiszem, hogy a vállalat czélját elne érje. Ifjú korunknak 's a' barátságnak nevében szollitok fel tehát mindenkit ez üdvös vállalatnak pártolására."[49] A lap tartalmát egyébként nagyszámú vers, több folytatásokban megjelenő novella, útleírás adja, vannak rövid ötletek, találós kérdések egy-egy szám végén. A 7. szám szerkesztőkként Pápay Zsigmondot, Nagy Sándort és Bedő Ferencet jelöli meg, úgy látszik, év közben szerkesztőváltozás történt. A munkatársak részben álnéven, részben rendes nevükön írtak.[50]

Zsebkönyvekkel már a felvilágosodás korában jelentkeztek a társaságok. Hagyományossá váló sorukat egy nagyenyedi zsebkönyv nyitotta meg 1792-ben, és zárta be 1847-ben. A kezdő és záró évszám közt egész kis könyvtárra való kötetsor jelent meg. Címükben vagy azt akarták jelezni, hogy itt az ifjúság próbálkozásairól van szó, ne várjon tehát a közönség érett műveket (*Próba, Próbamunkák zsengéi, Kis koszorú*), vagy arra utaltak, hogy az ifjúság jelenti a megújulást, a kezdetet (*Virágkosár, Tavaszi virágok, Virágfüzér, Jáczint, Korány, Tavasz, Remény*), vagy klasszikus nevekkel önművelésük humanista jellegét hangsúlyozták (*Parthenon, Aglája*). Vegyük tehát sorra ezeket a könyvecs-

[49] Héti Lap 1845. nov. 8. 1. sz. 3—8.

[50] Munkáikból részleteket l. 570—90. lapon, nevüket a 748—53 lapon.

kéket, ismerkedjünk meg alaposabban a bennük levő előszókkal s a róluk írt egykorú bírálatokkal.[51]

„*Próba mellyet anyai nyelve' tanulására tett a' Nagy Enyeden tanulo ifjak között fel-állott Magyar Társaság.* Nyomtattatott a' Társaság Költségével. Kolo'sváratt, A' Reform. Kol: Betüivel: 1792. Esztend." „... bízunk abba Nemes Szívü Olvasó — írják a 300 lapot kitevő könyvecske előszavában többek közt —, hogy Te, és a' hozzád hasonlók nem kívántak a' gyenge Plántától ollyan Gyümöltsöt, a' millyent a' nagy Fáknak kell termeni... Ne várj hát töllünk egyebet a' jó szándéknál: ne keress a' mi Verseink' sorába más érdemet, hanem tsak azt a' ki-tettzö buzgó Szívet, mellyel Anyai Nyelvünknek tartozunk."[52] Összesen 19 diák nevét sorolják fel a könyv elején, akik a társaság tagjai s egyben a *Próba* munkatársai voltak, az egyes versekhez azonban nem írják oda a szerző nevét. A könyvecske első felét 51 vers és 4 prózai munka tölti meg, a második felében a két említett Molière-fordítást találjuk. A versek formájáról már volt szó, túlnyomó többségük propozíciós és alkalmi vers, mint ezt költői próbálkozásaik számbavételekor már említettük. Soknak címe sincs, így például a társaság tagjai közt első helyen álló gr. Torotzkay Pál „Urfi"-hoz írt versek így következnek egymás után: „Egy Pártfogóhoz Neve-napján", „Ugyan azon Névnapra", „Ugyan arra más", „Más", ugyancsak a születésnapjára írt vers után további 12 vers „Más ugyan ahoz" és „Más ollyan Színü" címzéssel. Ezek mellett az alkalmi versek mellett a munkásságról, békességről, rágalmazásról, a jótettekről, a nemes szívről, a szabadságról elmélkedő verseket találunk, egy-két szerelmes verset s néhány párbeszédes pásztoridillt meg műfordítást.

„*A' Pesti Magyar Társaság ki adásainak Első Darabja.* Fél kötet. Pesten Nyomt. Trattner Mátyás' betűivel 1792." A 164 számozott lapot tartalmazó könyvecske, amelyben nagyobb részben prózai, kisebb részben verses munkáikat adták közre a pesti társaság tagjai, számozatlan lapokon írt ajánlással kezdődik: „A' Felséges Magyar Hazának, 's Fő Méltóságú Tekintetes Nemes Szabolts Vármegye Úri Rendjeinek! Alázatosan

[51] Kiadásuk adatairól a társaságok történeténél, a bennük levő művekről a versek és elbeszélések között már beszéltünk. A zsebkönyvek munkatársainak nevét az egyes társaságok tagnévsorainál jelölöm meg. Nem ismertetem itt részletesen a pozsonyi és pesti kispapok felvilágosodás kori kiadványait, a pesti és váci kispapok Munkálatait, amelyek egyházi érdekű szövegeket tartalmaznak, így nem tartoznak tulajdonképpen ehhez a zsebkönyv-sorozathoz. Nem foglalkozom részletesen a pesti piarista diákok által kiadott zsebkönyvvel sem, mert társaság nem létezett náluk.

[52] Próba 3—4. A bevezető részleteit l. még a 15., 124. lapon. A zsebkönyv verseiről az 502—507. lapon, a szerzők neve pedig a 755. lapon.

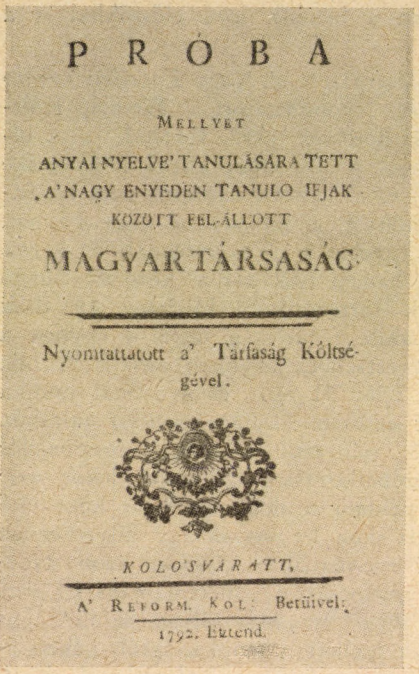

PRÓBA

MELLYET

ANYAI NYELVE' TANULÁSARA TETT

A' NAGY ENYEDEN TANULÓ IFJAK

KÖZÖTT FEL-ÁLLOTT

MAGYAR TÁRSASÁG

Nyomtattatott a' Társaság Költségével.

KOLOSVÁRATT,

A' REFORM. KOL. Betüivel.

1792. Esztend.

KORÁNY

a n. enyedi tanoló ifjak müveikből

szerkezett

ZSEBKÖNYV.

N. ENYEDEN,

A FEP. FÖISKOLA BETÜIVEL 1847.

ajánllya a' Pesti Magyar Társaság. — Ime szerentsénk van (az ártatlan mulatságoknak próbáit ki vévén) a' Pesti Magyar nevendék Társaság igyekezeteinek első zsengéjével mind kegyes Felsegéllőinknek, mind pedig az illyes igyekezeteket kedvellő jó Hazafiaknak kedveskedni. Nyilván való dolog, hogy kezdetben, és kivált az Ifjúságtól senki sem kívánhat tökélletes munkátskákat. Mert még a' leg nevezetesebb 's leg főbb Irók felől is kitsoda merné állítani, hogy munkája hiba nélkűl való volna? Tzéllya ugyan a' mi Társaságunknak is, hogy remek munkákkal kedveskedhessék idővel; de vajmi sok kívántatik ehez!" — kezdik ajánlásukat. A továbbiakban megtudjuk, hogy Szabolcs megye rendjei 200 forinttal segítették a munka megjelenését, „a' Nemes Magyar, és buzgó indúlatú Hajdú Városok pedig újjabb segedelemmel elébb mozdítani méltóztattak." Beszél az ajánlás a magyar irodalom kicsiny olvasóközönségéről: „Magyar Országnak Naggyai fájdalom! magyarúl keveset olvasnak; 's úri Asszonyaink is, 'a'kiktől olly sok függ — kevesen kedvellik édes anya Nyelvünket." Megállapítja, hogy a művek sem mindig érdemesek olvasásra. „Az is igaz ellenben, hogy a' Hazában még sokkal

A' SOPRONYI
MAGYAR TÁRSASÁG
PRÓBA-MUNKÁINAK
'SENGÉJE
ELSŐ DARAB
SOPRONYBAN,
A' TÁRSASÁG' KÖLTSÉGÉN
1804.

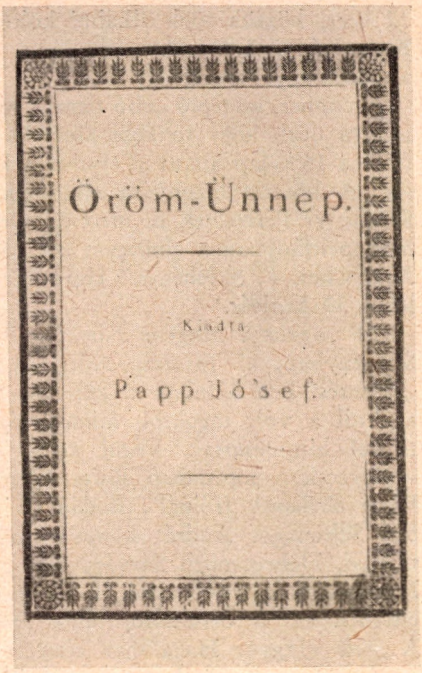
Öröm-Ünnep.
Kiadta
Papp József.

többen olvashatnának, 's nevezetesebb előmenetelt, és boldogúlást éreznénk, mind a' két részre tekíntve; ha a' Fő Méltóságok, a' Püspökök, a' lelki Atyák, a' tudományokat igazgató, 's tanító úri Hazafiak, a' Nevelők, 's mindenek a' kik Magyaroknak méltán neveztetni kívánnak, édes anya Nyelvünk ügyét, a' nemzeti Literaturát, és a' közönséges boldogúlást szívekre vévén egy szívvel, és akarattal elő mozdítani méltóztatnának. Ez az a'miért a' Pesti Magyar Társaság esedezik, és lehetőképen eszközölni állándóúl fő kötelességének tarttya. Pesten 18-dik Aug. 1792." A kötet versei kivétel nélkül hangsúlyos nemzeti formában, éspedig felező tizenkettősökben vannak írva. Az első 42 lapot az „Ártatlan mulattságoknak Próbáji" foglalja el, erről mondja az ajánlás, hogy nem diák írta. A szerző ugyan a társaság tagjának nevezi magát, de azt is megtudjuk, hogy Káts István várad-velencei plébános stb. stb., aki először „Fejtős mesék"-et, azután epigrammákat közöl, végül egy hosszabb elmélkedést „A' tánczról", amelyben plébános létére a táncolás mellett tör lándzsát. A többi lapon az ifjak munkái sorakoznak (összesen 21, ebből 9 próza, köztük néhány hosszabb fordítás és önálló dolgozat is,

12 vers, köztük több alkalmi költemény). 13 ifjú munkái ezek, éspedig Bessenyei György, Horváth János és Jankovits Miklós 3—3 munkával, a többi eggyel szerepel.[53]

A címben szereplő „első darab" megjelölés, hasonlóképpen a „fél kötet" is arra utal, hogy további kötetekkel folytatni szerették volna. Ezt mutatja a 164. lap alján: „Folytatása következik". Erre azonban nem került sor. A kötetet bizonyára elküldték az akkori legnagyobb mecénásnak, Széchényi Ferencnek is, mert az Országos Széchényi Könyvtárban található példányban a címlapon ott van a gróf könyvtári bélyegzője: „Ex. Bibl. Com. F. Széchényi." Ugyanott nyomtatva áll még, hogy ára kötetlenül 30 krajcár.

„*A' sopronyi Magyar Társaság Próba-munkáinak 'sengéje.* Első darab. Sopronyban, a' Társaság költségén, 1804." — A fedőlap belső oldalán „Jelentés"-ben ajánlják a könyvet a közönségnek, s engedelmet kérnek azoktól a volt tagoktól, kiknek régebbi írásait tudtuk és beleegyezésük nélkül kinyomatták. Végül arról is értesítést kapunk, hol kapható a könyvecske: Sopronban Raits Péter professzornál, Bécsben a „Magyar Kurir Érdemes Iróinál", Budán Czinke Ferencz professzornál, Pozsonyban Schwaiger András könyvárusnál, Győrött Németh László professzornál, Debrecenben Sárváry Pál professzornál, Szebenben Hochmeister Mártony könyvnyomtatónál. A belső címlapon, a külső borítólaptól eltérően az is olvasható, hogy „Szísz Antal Jó'sef betűivel" készült. A „Két Magyar Hazá"-hoz címzett ajánlás röviden összefoglalja addigi történetüket és törekvéseiket. Majdnem azokkal a szavakkal, mint az első jegyzőkönyv, elmondja a „vastag homály" oszladozását, majd így folytatja: „Ekkor búzdítattak fel e' nemes-szívü Hazafiak hathatós munkálkodásai által Sopronyban is néhány magyar Ifjak, kiknek már életek' tavaszsza is a' Hazáért, — a' magyar Hazáért, kezde bimbódzani; ekkor állottak öszve, egyesült erővel erőssen fel tévén, hogy egy olly Társaságot formáljanak, mellyben édesdeden szúnnyadozván a' Hazának dalait kezdjék lantjaikon nevendék korokhoz képest 'senge módon pengetni... Nem egyébb tehát ezen Társaság tzélja, hanem az, hogy abban némelly magyar Ifjak önként gyakorolják magokat Anyai nyelvünk' édes hangzásaiban; nem egyébb, hanem hogy a' hazai szózatokat megízelvén 's gyakorolván utóbb nem tsak 'senge, sőt remek munkákat is ajánlhassanak a' Hazának." „Édes Haza!... vedd olly' örömmel ezen Sopronyi Magyar Társaság' Próbamunkáinak 'sengéjét, a' mint Néked ezt ajánlják a' mostani Tagok." 50 költeményt foglal összesen magában ez a kis, 158 lapos zsebkönyv, 21 diák és volt tag munkáját. Csak nevük kezdőbetűit írták verseik alá, így a megfejtésük nem egészen biztos. Zigán

[53] A pesti társaság kiadványának munkatársait l. a 757—58. lapon.

János 9, Kis János és a kiadó Döbrentei Gábor 7, Lakos János és József (L. J.) 5 munkával szerepel, azután Halász Bálint 4 és Kelemen Sándor 3 munkával, a többiek 1-gyel. Ezek közt van Czinke Ferencnek a társaság örömünnepére írt költeménye is, melyet Pestről küldött a társaság 1800. évi ünnepére:

Tündér-kép a' sopronyi Magyar Társaság' érdeméről 1800.

... Nemes
Vérrel buzog jó szívetek. A' Magyar
Szép Múzsa tartandó borostyánt
Nyújt ma Tinéktek, Hazánk' utólsó

Tsútstsán, Sopronyban. Mit? — Jeles ünnepünk'
Szép híre zendül a' magyar ég alatt,
Innen, Maros-Vásárhelyig, 's ki
Tudgya? idővel egész Athénát,

Rómát-is által futtya ditső nevünk.
A' múnka súllyos. Meszsze az érdemünk'
Jutalma, oh, még meszsze tsillog![54]

A könyvecske hátsó borító lapja időrendi sorrendben is feltünteti a verseket: melyik évben hány keletkezett. Legtöbb 1802-ből és 1803-ból való, 9—9 vers, a legrégebbi pedig 1792-ből Zigán János egyik verse.[55] A címben lévő „első darab" itt is azt mutatja, hogy második kötetet is terveztek, éspedig prózai munkáikból akarták összeállítani. A jegyzőkönyvben olvashatjuk: „Sokféle gondolatainkat fejeztük ki Próba Munkáink 2dik Darabja felől, annak kiadása végett..."[56] Tervük megvalósításában talán a francia háborúk akadályozták meg őket. Pedig Schedius méltatása is újabb köteteket remélt a társaságtól: „Mit dem Vergnügen, das jedes edle Bestreben dem menschenfreundlichen Beobachter einflößt, wird auch gewiß jeder Patriot dieses Werk aufnehmen, und zu verbreiten suchen. Es enthält lauter poetische Stücke, sowohl von den jüngern, als auch von den geübtern und berühmten Mitgliedern dieser nun schon beynahe ins vierzehnte Jahr glücklich bestehenden Gesellschaft. Möge sie doch durch die Theilnahme des Publikums auch in den Stand gesetzt werden, in der Folge immer zu höherer Vollkommenheit zu streben, und mehrere ihrer schönen Erzeugnisse dem Vaterlande mitzutheilen."[57]

[54] Részlet. Próbamunkák 131.

[55] Az évek szerinti megoszlás: 1792:1, 1793:3, 1794:5, 1795:6, 1796:1, 1797:3, 1798:1, 1799:1, 1800:1, 1801:6, 1802:9, 1803:9, 1804:4. A munkatársak nevét l. a tagnévsorban.

[56] SMT I. jk. 168/a. 1805. jan. 19. L. még a 148. lapon.

[57] Zeitschrift von und für Ungern stb. 1804. IV. 261. (A kötetvégi regiszterben helytelenül VI. 261.)

Míg a soproniak a második kötetet tervezgették, Pozsonyban is megjelent egy zsebkönyv: „*Tavaszi Virágok 1805-re. Szedte B. I.* Pozsonyban, A' Belnay Györgi' Betűivel. 1805." Ez a könyvecske nem a líceumi magyar társaság kiadványa volt, de talán diákköltő is volt munkatársai között, s a diáksággal való szoros kapcsolatára utal az a soproni jegyzőkönyvi adat is, amelyet már korábban idéztem.[58] Ez az első zsebkönyv, amelyet főrangú mecénásnak ajánlottak (bár valószínű, hogy a nagyenyedi *Próba* anyagi létrehozásában is nagy szerepe volt gr. Torotzkay Pál támogatásának, akihez névnapja alkalmából egy sereg verset írtak diáktársai). A kötet elején áll ez a hódoló ajánlás: „Méltóságos r. sz. b. gróf Széki Teleki László úr ő nagyságának, a' tekintetes királyi tábla' bárójának. Úgy kedves élete' párjának, méltóságos báró Mészáros Johanka asszonynak ő nagyságának mély Tisztelettel szenteli a' Ki-adó."[59] A 94 lapot tevő, tartalomjegyzék nélküli kötetkében csupa vers található, de csak néhány szerző van megnevezve, így magának Teleky Lászlónak is közlik több versét: az egyikben a nádor feleségének Budára érkezését üdvözli, a másikban hazafiúi örömét mondja el József nádor szavain, hogy magyarul jól ért, és szívesen beszél, harmadikban leánya nevében ír verset felesége névnapjára. Egy versben a kiadó B. I., aki talán azonos a néhány helyen kiírt Bozóky nevű munkatárssal (ő tesz „eggy kosár rózsát" a nádorné sírjára, ő üdvözli Telekyt névnapján), üdvözli Telekyt és feleségét. Megnevezett költője ezenkívül a kötetnek Palóczy László, a negyvennyolcas országgyűlés korelnöke (2 vers), Szemere Pál (1 vers), Komjáthy Pál (1 vers), Dapsy Ráfael (1 vers). A többi versnél csak kezdőbetűt találunk, de ezek valószínűleg a megnevezettek nevét jelölik, van ugyanis B*** (12 vers), D*** (12 vers), Sz*** (7 vers), P*** (2 vers) és K*** (1 vers). Egyedül a legtöbb vers alatt szereplő F*** jelnek nincs gazdája a név szerint megjelöltek között (13 vers), s van még egy vers betűjegy nélkül. Összesen tehát 59 költemény található a kötetben, részben fordítások Horatiusból Goethétől, Blumauertől, sőt még Opitztól is, részben önálló versek. Témája miatt érdekes Sz (talán Szemere) által Csokonai halálára írt vers anakreoni formában: „A' grátziák éneke Csokonyai Vitéz Mihály Urnak."

Hosszabb szünet következett ezután a társasági zsebkönyvek sorában, csupán a sárospataki diákok adtak ki két kötet verset 1813-ban: „*Poétai Gyűjtemény. Összeszedte Nagy Jó'sef, A' S. Pataki Éneklőkar' mostani Igazgatója.* Első kötet. S. Patakon, Nyomtatt. Nádaskay András által. 1813." Azonos szöveggel, ugyanebben az évben jelent meg a második kötet is. Az első kötetet Botsári Motsári Erzsébet asszonynak, Vajai Vay

[58] L. a 150. lapon.

[59] Tavaszi Virágok 3. A múzeumi példányon rajta a pecsét: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi" — tehát még az alapító könyvtárából került az OSZK-ba.

József főkurátor „ritka kegyességű élete párjának" ajánlották „alázatos tisztelettel", a második kötetet „Tekintetes Pazonyi Elek, és tekintetes Tunyogi Korda uraknak tiszteletből". Az első kötetben gyászénekek vannak 150 lapon keresztül, a második kötetben elegyes versek a 9—116. lapon és „enyelgések" a 119—140. lapon. A végén ez olvasható: „Jegyzés. Irtak ezen Darabokból — Nagy Jó'sef, Szeremley Jó'sef, Kis Áron, Farkas Ferentz, és mások, — mindnyájan Tog. Deák Korokban." Kornis Gyula azt írja, hogy Kazinczy buzdítására állították össze a kötetet, és hogy társaság működött ekkor Patakon, de a kötetből erre vonatkozólag semmi nem derül ki. Más idevonatkozó forrást nem találtam.[60]

A Szent Szövetség korszakának lezárulása után legelőször felocsúdó társaság, a pozsonyi adta ki a következő zsebkönyvet, jeléül annak, hogy mint Homokay írta társaságukról, ekkor már „tessediki vér forrott ereikben": *Öröm-Ünnep, az az Folyó és Kötött Beszédek, mellyeket a' Magyar Nyelvben magok tökéletesítésök végett az Ágostai Vallástételt követőknek Po'sonyi fő Oskolájokbann önkényt egyesült Ifjak, 1822dik esztendőben Kis-aszszony' Havának 7dik napján, tartottak.* Kiadta Papp Jó'sef. Pesten, 1824. Petrózai Trattner János Tamás betűivel." A 244 lap terjedelmű könyvecskét két folyóirat is ismertette. A *Felsőmagyarországi Minervá*ban Edvi-Illés Pál mondott róla szigorú bírálatot, viszont a *Tudományos Gyűjtemény* névtelen kritikusa annál jobban megdicsérte.[61] Ajánlással kezdődik „A' Legjobb Hazának", majd Papp József Előljáró Beszéde következik (9—30); Pappnak a szóban forgó örömünnepen elhangzott beszédét olvashatjuk ezután „a' Haza' nyelve' tanulásának szükséges voltáról" (37—67); tizenhat vers, a tanulók munkája következik (71—111); szép számú jegyzet van Papp beszédéhez (115—215), s végül epilógus „Érdemes Olvasónk" megszólítással, előfizetők nevei és némely igazítások. Az előfizetők felsorolásában olvashatjuk, hogy Debrecenben Péczely Józsefnél előfizetett három tanító és tizennyolc diák, köztük Nagy Imre és Baksay Dániel, a *Lant* kiválóbb munkatársai közül,[62] Pozsonyban Zsigmondy Sámuel főtanítónál húsz tanuló, köztük Altsohler András, Benczur József, Homokay Pál, Radvánszky Antal, akik alkalmasint munkatársai is lehettek az *Öröm-Ünnep*nek. Néhány soproni diák után negyven rozsnyói diák következik, köztük Vandrák András, azután

[60] Kornis, II. 171.

[61] Felsőmagyarországi Minerva 1825. nov. 435—41. és Tudományos Gyűjtemény 1824. V. 100—11.

[62] Papp Józsefről Majoros András büszkén említi később, hogy pataki diák volt, de talán volt debreceni is, mert onnan szerzett előfizetőket is szép számmal, és a debreceni kollégiumi könyvtárban levő példányba ezt írta be tintával az első lapra: „A' Debreczeni Ref. Anyaoskolának küldi ajándékba a' kiadó." — Az összes előfizetők száma 350 volt, ami elég nagy ebben a korban.

negyven megnevezetlen szegedi diák. Szerepel a felnőtt előfizetők között Bittnitz Lajos, Ráday Gedeon, Vitkovits Mihály, Szemere Pál és Kovacsóczy Mihály is. Az elöljáró beszéd elmondja a társaság életét. Mentegeti a nyomtatásba felvett munkákat, s az ifjúságnak inkább a prózában való gyakorlást ajánlja, mint a versírást: „Ugyanis akár papi, akár polgári hivatalra adjuk magunkat: azt nem versekkel, hanem folyó beszéddel kell folytatnunk; és még is hány verselet készül addig, míg egy fontos beszéd alig!" — „Nagyon! Nagyon igaz!" — teszi hozzá a *Tudományos Gyűjtemény* kritikusa. Az elöljáró beszédben mondja el Papp már idézett soraiban, hogy milyen sokat vár a református kollégiumoktól a magyar nyelv ápolása terén. „Mert csak ezekre terjeszti-ki P. Úr buzgó óhajtását" — jegyzi meg méltatlankodva az evangélikus Edvi, s tiltakozik bírálatában a református iskolák érdemeinek túlbecsülése ellen, helytelenítve, hogy Papp csak ezeknek az iskoláknak a kiválóbb tanárait sorolja fel, „a' millyenek egy Kézy, egy Pétzely, egy Márton István, egy Szilágyi, Antal, Tompa" s azt fejti ki, hogy ilyen iskoláktól lehet is eredményeket várni, melyek „egy emberi erőt haladó munkán, 's ezerét is kifárasztó bajokon 's akadályokon megtörethetetlenül, az időn pedig halhatatlanúl, győzni tudott hős Kazinczyt, egy pártalan mély nyelvbúvár Beregszászit, egy feljülmulhatatlanúl fontos és tiszta eszű Kolmárt, egy könnyen folyó tollú, és nem csak Jézusnak 's nyelvünknek, hanem még Euterpének is tudós papját, Gátit; és egy roppant olvasású, széles tudományú, kerek beszédű, lábbalhatatlan szorgalmatosságú, tős-gyökeres nyelvű Magyart, Gróf Teleki Jósefet . . . adtak, neveltek." —[63]

A tanulók dolgozatai névtelenül jelentek meg. Edvi, aki a könyv főhibájául azt rója fel, hogy a kiadó tanár a maga elöljáró beszédével és hozzáfűzött nyelvészeti, helyesírási stb. megjegyzéseivel a könyv nagy részét elfoglalja, megjegyzi: „Minéműségökre nézve, tudnivaló: millyeket lehessen még csak magukat gyakorlóktól várni. Rec[enzens] sokkal szerényebbeknek is tartja azon esméretlen Magyar Ifjakat, mint-sem feltenné rólok, hogy ők gyenge dolgozásaik Világ-elé terjesztésére vágytak volna; de minekutána P. Úr, leginkább ugyan saját szüleménye' kedvéért, ezt is eszközlötte, az Ifjak' neveit elhalgatni nem kelletett vala. A' munkák mekkoraságjokra nézve is az Innephez képest, P. Úr' hoszszacska beszédénél czél-erányosabbak; mert eggy-eggy csak ritkán foglal többet két lapnyi térnél." Ezzel szemben a *Tudományos Gyűjtemény* kritikusa a kiadó szerénységét dicséri, s a könyvecskéről azt mondja, hogy „a' millyen csekély külsejére, 's szerény czimjére nézve, ollyan fontos, foglalatja, 's megbecsűlhetetlen czélja' tekintetéből."

[63] Öröm-Ünnep 25. és 27—28.

A húszas évek végén jelentkeztek a kolozsvári diákok is zsebkönyvük első kötetével: „*Aglája, egy ifju egyesülettől.* Első kötet Kolozsvárt nyomtattatott a' Ref. Kollégiom betüivel, 1829." „Az 1827-ik esztendőben — kezdi Méhes Sámuel professzor jóindulatú előszavát, melyben az ifjak zsengéit a közönség pártfogásába ajánlja — a' Kolozsvári Ref. Kollegiomban tanuló Kelemen János 's ennek példájára több tanuló társai, a' tanulástól üres óráikat poétai gyakorlásokra fordítván ezen hasznos fáradozásoknak az azt követett 1829-ik esztendőben ezen Aglája cim alatt lévő kis gyűjtemény leve a gyümölcse." Tudja ő, mondja Méhes, hogy a gyűjtemény sok darabja nem állná ki „a' szoros gunyoló kritikát", de jóakaratú szem sok szép jövővel kecsegtető, fejledező kezdetet fedezhet fel benne, s a „szives részvétellel való buzditást" már csak azért is megérdemlik az ifjú poéták, mert a „tudományok mezejét" sem hanyagolták el, sőt közülük többen kitűnő előmenetelt tanúsítottak. Vörösmarty ismertette a kötetet a *Tudományos Gyűjtemény*ben: „A' régen hallgató Erdélynek némelly buzgóbb fiai szólamlanak itt meg e' kis Gyüjteményben, 's ha tőlök nem akarunk többet kivánni, mint igazságos, teljes okunk van örvendeni ez új jelenésen." Dicséri a munkatársakat, hangoztatva, hogy csak szorgos tanulással fejlődhetnek tovább. Közli, „hogy abból olvasóink némi nemű ízletet kapjanak e' kis Gyüjteményről", Kelemen Jánosnak, a szerkesztőnek „Tiltott emlékezés" című versét. „Örvendeni fogunk — fejezi be kritikáját Vörösmarty —, ha minél előbb második kötetét jelenthetjük ezen kis munkának."[64] Valóban nem sokáig késett az *Aglája* második, majd további két kötete, de azoknak a kiadója már nem az egyesület volt, hanem Kelemen János, mint a református kollégium könyvtárosa. Rendszeresen gyűlésező társaság nem is működött ekkor még az iskolában, az *Aglája* munkatársai azonban a további kötetekben is túlnyomórészt diákok voltak, részben a Kelemen János körül tömörült baráti kör tagjai, részben más iskolák diákjai és végzett fiatalok is.[65] Az *Aglája* első kötetében hét ifjúnak a költeményeit adták ki, közülük kétségtelenül Kelemen János emelkedett ki, és Fogarasi Jánost, a későbbi nyelvtudóst kell még megemlítenünk, aki itt még szerelmi költeményekkel jelentkezett. A második kötetben már iskolán kívüliek is írtak, a verseken kívül hat prózai darab van benne, mesék és novellák. A munkatársak száma több mint húsz, s ott van köztük Aranyosrákosi Székely Sándor és Debreczeni Márton is, az antik szabású hősi eposzok két ismert írója egy-egy költeménnyel. A harmadik kötetben a már említett szomorújáték van Vincze Ferenctől, a ne-

[64] Tudományos Gyűjtemény 1829. X. 93—95.

[65] Ugyanezt fogjuk látni a Remény esetében is, s láttuk a soproni Próbamunkákban, amelyben pl. Kis Jánosnak 1802-ben írt verse is jelent meg, amikor már régen nem volt diák.

gyedikben több prózai munka és hosszabb epikus költemény a kisebb költemények mellett, ez utóbbiak szerzői közt ott találjuk Gálfi Sándort, az unitárius társaság egyik alapító tagját.

A pozsonyi *Öröm-Ünnep* hagyományát folytatja Homokay Pál Selmecen az 1832-ben megjelentetett zsebkönyvvel: „*Kis koszorú, vagy az ágostai hitvallást követő evangyelikusoknak selmeczi főbb oskolájokban virágzó Magyar literatúrai Társaság' zsenge munkái.* A' Társaság' javára kiadá Homokay Pál. Selmeczen, nyomtattatott Mihálik István betűivel, 1832." A könyv mottója Kis János egyik verse. Ezzel az egész társasági mozgalom elindítói, a soproni alapítók iránti tiszteletüket róják le:

Bóldog, ki hazáját szeretvén,
Örök érdemre tört útat!
Kit, mint hasznos polgárt a' bőlcs vén
Az ifjaknak újjal mutat!
Nem önn hasznát vadássza szive:
A' köz jót nézi minden míve;
Rá szánja javát, erejét,
'S ha kell, nem kiméli fejét.

Ezután ajánlás következik, amelyben mindkét példaképüknek hódolnak: „A' legjobb Hazának, 's az ő fáradhatatlan igyekezetű munkásainak, a Soproni és Posonyi Magyar literatúrai Társaságoknak szeretetünk', tiszteletünk' és hálánk' zálogául." — „Édes Hazánk!" megszólítással néhány lapnyi szózat következik a társaság tagjai nevében, ezt követi Homokay elöljáró beszéde: „... nyugodt lelkiesmérettel megvalljuk, hogy mi az irói névnek még csak gondolatjától is égföldnyi távolságban vagyunk 's azt a'nál kevésbé érdemeljük meg; de egész erővel azon vagyunk, hogy azt előbb később megérdemelhessük." A következő száz lapon megírja a társaság rövid történetét. Ebben felhívja az illetékeseket, hogy felsőbb iskoláinkban mindenütt állítsanak ilyen társaságot, felsorolja az irodalmi társaság hasznait (19—119). Összesen huszonhat ifjú 45 költeménye és prózai munkája szerepel a kötetben (121—216). Az elsőben Kaszay Imre, akinek több verse is van, „Örömdal" címen a Soproni Magyar Társaságot élteti:

Sopron! borostyán' ágait elnyeréd
Méltán; Te zengél Hunnia' húrjain,
'S útat nyitottál Gyermekidnek
A' Magyar ész' 's magyar ajk' dalához.

Maga Homokay is három költeménnyel szerepel, közülük az egyik „Örömünnepi ének". A kötet végén a társaság tagjainak névsorát találjuk 1826—30-ig, összesen 82 nevet, azután az előfizetők jegyzékét és a nyomtatási hibákat.

Az *Öröm-Ünnep* és a *Kis koszorú* kiadóinak a vágya, legalábbis részben hamar teljesült, mert a debreceni kollégium diákjai is több verskötettel jelentkeztek Péczely József vezetésével. Már 1828-ban kiadta Péczely *Pallas Debrecina* címmel a nagy református püspöknek, a Kazinczy által is rendkívül tisztelt Szilágyi Sámuelnek ifjúkori, s a négy évtizeddel azelőtt ifjan elhunyt debreceni diáknak, Némethy Pálnak latin költeményeit, melyekhez saját ekkori tanítványainak latin és magyar nyelvű verseit csatolta. 1829-ben a kollégium diákpoétáit közelről érintő esemény volt, hogy Récsey János esperes egykori iskolája iránti hálából a debreceni kollégiumban magyar nyelvtanító katedra létesítésére, javadalmazására tett alapítványt. Ebből az alkalomból a diákok magyar és latin nyelvű versekben ünnepelték az alapítót, és ezeket a verseket külön kötetben ki is adták „*Carmina Honoribus* adm. Reverendi ac Doctissimi Joannis Rétsey..." címen. A kötet Vörösmarty figyelmét is felkeltette, s a következőket írta róla: „Debreczen' ifjai.. igen bölcsen tevék, hogy a' nagy tiszteletü Rétseynek, ki Debreczenben a' magyar nyelv' tanító székét alapítá, meg nem tagadák a' Múzsa' hódolásait. Ez olly alkalom vala, mellyet elhallgatni nem szabad, 's a' hol érdemről van szó, ott üres hálákodásokra nem szorúl az iró. Mit nem tehet a' magyarságnak teljes birtokában álló Debreczen, ha, mint hihető, újonnan állítandó magyar székére alkalmas férfiat választand? Olly jeles számu ifjuság, mellyet minden kivétel nélkül magyarnak lehet mondani, ha tudományán fölül izlése is miveltetik és gyakoroltatik, ha figyelme a' mindenek fölött becsülendő hazai nyelvek iránt lelkesen ébresztetik: lehetetlen, hogy jeles, hasznos, nagy munkákat ne adjon valahára nemzetének."[66] Ilyen előzmények után jelentek meg rövidesen az országos hírűvé váló kötetek, melyek teljesen az *Auróra* nyomdokain haladva igyekeztek valóban hasznos és jeles munkákat adni.

1832-ben, s azután még három éven át évenként adták ki a híres debreceni zsebkönyvet, amely már csak a körülötte zajlott viták miatt is hamarosan közismertté vált, s amely igazi zsebkönyvecske: fele akkora, mint a korábbiak. „*Lant, vagy a' debreczeni r. Collegium nevendékei által írt némely versek gyűjteménye.* Öszveszedte és kiadta Péczely Jó'sef, világ-történetei, görög és deák ékesenszóllás' rendes tanítója. Debreczenben nyomtatta Tóth Ferentz 1832."[67] — „Mint az általam ezelőtt három esztendővel kiadott Pallas Debrecinának — írja Péczely az első kötet előszavában —, úgy ezen Gyűjteménynek is kettős a' tzélja, egygyik, hogy bizonysága, másik hogy ösztöne és mintegy köszörű-köve lenne

[66] Tudományos Gyűjtemény 1829. XII. 99—102.

[67] A következő kötetek címe rövidebb: „Lant. Kiadta Péczely Jó'sef. Debreczenben, Nyomtattatott Tóth Lajos által. 1833." Ua. „Nyomtatta T. L. 1834." és végül a kiadó neve után: „Negyedik esztendő"... 1835."

Ifjaink igyekezetének és munkásságának... Magyarnak ugyan semmi elébbvaló nem lehet: hogy nyelvünk, ezzel egygyütt nemzeti létünk, minden lehető módon, minél elébb telyes kifejtődzést, virágzást, önállási pontot, életet és állandóságot; Nemzetünk Európa legmiveltebb, legtiszteletesebb Nemzeti között — mire a' természettől magától rendeltnek lenni látszik — fő fő helyet és rangot nyerhessen." A Lant első két kötetét pártfogó főúri hölgyeknek ajánlották, éspedig az elsőt gr. Teleky László özvegyének, akivel a *Tavaszi Virágok* mecénásaként már találkoztunk, a másodikat br. Vay Miklós özvegyének. A harmadikat Kölcseynek ajánlották („Szeretve tisztelt Barátjának; — a' Haza nevelkedő reménye' a' lelkes ifjúság' minden szépre, jóra, nagyra, szóval és tettekkel buzdítójának, mesterének, példájának; Kőlcsei Ferencznek a' Kiadó"), a negyediket „A' hazai nyelv', 's nemzeti előhaladás' elnemfogúlt barátinak". Az első kettő mottója ugyanaz az idézet Kisfaludy Sándortól: „Mindegy az áldozat, legyen nagy, Legyen kicsíny, ha mindene Az áldozónak." A Kölcseynek ajánlott köteté: „Hass, alkoss, gyarapíts: 's a' Haza fényre derűl!", végül a negyediké Széchenyi-idézet: „Ne maradjunk mozdulatlanúl a' réginél; 's az emberi legszebb tehetséget, a' tökéletesülésre való törekedést gyakoroljuk." — Összesen 151 verses és prózai munka van a négy kötetben, s mintegy 40 diák jelent meg rajtuk keresztül az olvasóközönség előtt.[68] A csinos kiállítású, azonos terjedelmű (160 lapos) kötetkék közül az utolsó kettőt egy-egy biedermeier metszet is díszíti. Lírai verseik között a többi zsebkönyvhöz, főleg a *Remény*hez képest nagyon kevés az epigramma (12), viszont elég sok a szonett (18). Elég sok ódát írtak, köztük többet az iskola vagy a város nevezetesebb alakjaihoz, elégiát viszonylag keveset találunk a négy kötetben. Szerették a kisepikát, nagyszámú balladát és románcot írtak (13), találunk néhány hosszabb elbeszélő költeményt, hőskölteményt, verses regét a kötetekben, prózai elbeszélést csak kettőt (Kuthy Lajostól). Legtöbb természetesen a *Lant* köteteiben is, akárcsak a többi társaság költőinek „termésében", a szerelmes lírai vers és szerelmes dal (kb. 50).[69]

Szemere Bertalannak Patakra írt leveleiből is láttuk, hogy jórészt a *Lant* sikere sarkallta a pataki diákokat hasonló vállalkozásra. Így született meg a: „*Parthenon. Zsebkönyv. A' S. Pataki Magyar-nyelvmívi Társaságtól. I. 1834.* S. Patakon, Nyomtattatott Nádaskay András által."

[68] A munkatársak pontos száma azért nem állapítható meg, mert többen csak betűjelet vagy más jeleket közöltek nevük helyett. Az első kötetben 14 szerző található, a második kötet 25 munkatársa közül 8 régi, 17 új, a harmadik kötetben szereplő költőknek épp a fele új, fele régi (11—11), végül a negyedik kötetben csak 1 új nevet találunk, 16-ot már a korábbi kötetekből ismerünk. L. a tagnévsorban a 730—38. lapon.

[69] A Lantra vonatkozó irodalmat l. a 767. lapon.

A második kötet 1837-ben jelent meg azonos címmel: „Kiadja a' Sáros-Pataki Magyar Társaság. Szerkesztő Ormós László. II. S.Patakon, Nyomtatta Nádaskay András 1837." Az első kötetet ők is főrendű asszonynak ajánlották, éspedig a pataki kegyúr (Patak és Regécz „örökös ura"), herceg Regéczi Breczenheim Ferdinánd cs. kir. kamarás hitvesének, herceg Schwarzenberg Mária Karolinának, „a' honi nyelv kedvellőjének". Ajánlás címmel köszöntő verset is írt Ormós László, a társaság egyik legtehetségesebb és legbuzgóbb tagja:

Míg távol egy más föld virányain
Mulatva szíved a' honért hevül,
'S Nápoly felöl, délnek fuvalmain
Lelked magyar hazánk felé repül:

Kegyasszonyunk! mi Bodrog partjain
Ohajtva várunk, 's áldozat jelül,
A' hála füst az ének szárnyain
Feléd gomolygva, Nápolyig terül.

Kérünk, ha majd az égi kéz nekünk
Híven megóva téged visszaád,
'S elődbe zengve gyenge énekünk,
Patakkal együtt üdvet mond reád;

Hidd akkor: a' dal melly füledbe hat,
Kicsiny, de égő 's tiszta hódolat.

A közfelfogásban végbemenő nagy átalakulásra nagyon jellemzőnek tartom, hogy sem a *Lant* harmadik és negyedik kötetét, sem a *Parthenon* második kötetét nem főrendű pártfogónak ajánlották már, és hogy mindkét iskola diáksága a haladás akkori zászlóvivőjére, Kölcseyre függesztette szemét. A második kötetet a pataki diákok is neki ajánlották, akárcsak a debreceniek a harmadikat. Evvel kapcsolatos levélváltásukat már idéztem.[70] A *Parthenon* első kötetében Majoros András professzor, a társaság elnöke röviden ismerteti a társaság célját, köszönetet mond „Zemplén néhány lelkesb fiainak 's leányinak", akik a zsebkönyv megjelenését anyagi támogatásukkal lehetővé tették. (Bizonyára első volt „Zemplén leányai" közt versben is üdvözölt kegyasszonyuk.) Végül a jövőre nézve bejelenti, hogy „nem csak kötött, hanem több folyóbeszédbeli eredeti és jelesb fordítási darabokkal is kívánjuk a' Parthenont díszesíteni". A 192 lapot tartalmazó első kötetben csak egy prózai elbeszélés van, a többi költemény, a 248 lapos második kötetben már két hosszabb elbeszélést találunk (169—243). Lírai verseik közt sok az epigramma (22), van több óda és himnusz (7), s a második kötetben mint újdonság megjelenik a népdal (6), szonettet 3-at találunk a két kötetben. A balladát

[70] A Parthenon I. kötetének az OSzK-ban levő példányában ez olvasható: „Tekintetes Kölcsey Ferenc Urnak, a m. t. Társaság r. Tagjának hodoló tiszteletével." Ez tehát az a példány, melyet Kölcseynek küldtek. A levelek szövegét l. a 41—42. lapon.

és a románcot ők is kedvelték, az első kötetben négy, a másodikban kilenc található.[71] Az első kötetben 45 munkát találunk, tizennyolc diák tollából, a második kötet 50 művét tizenheten írták, s közülük csak öt régi név, a többi új.[72] Bár megítélésem szerint a *Parthenon* az egyik legjobban sikerült zsebkönyvecske, nem volt olyan sikere, mint a *Lant*nak vagy a *Remény*nek. Hosszú ideig senki sem méltatta az első kötetet (Kölcsey hozzájuk írt levele nem a nyilvánosságnak volt szánva), s amikor még a második kötet megjelenése előtt felolvasták a *Literaturai Lapok*ban késve megjelent bírálatot, azt írták: „Rosszul véteték ezen kifejezet, hogy B. a' könyvet »vigasztalásunkra« birálja."[73] Pedig ez a bírálat, ha nagyon megkésve is, igazán nagy elismeréssel méltatta első kötetüket: „Később, mint Debreczenben, de csakugyan felderűle Patakon is azon szép időszak, mellyben a' tanúló ifjúság, nem csak szép literaturánk' ujabb meneteléveli ismeretségét kitünteté, hanem önmunkásságának illy nemű gyümölcseivel is a' pályán elő álla. Egy ez azon örvendetes tünemények közzűl, mellyek által nyelvünk' 's literaturánk' emelkedését legbiztosabban várhatjuk, mikor t. i. már az ifjui zsenge kor a' közhaladásban és fejlődésben nem csak puszta gyönyörködést, hanem önerőgyakorlást is mutat; ... az indita e' rövid ismertetésre, mellyet itt adandó vagyok, hogy a' Pataki virágzó anyaiskolának egy érdemes tagja panaszként említé előttem, hogy Parthenonjokat senki birálatra nem méltatá: szolgáljanak tehát e' kevés sorok néminémű vigasztalásúl, mig egy competensebb biró elé nem álland, ki mind e' darabokat jobban megitélheti, mind pedig helyesebb útasításokat adhat a' szép reményű ifjúságnak." Ismerteti a cikkíró a kötet ajánlását, Majoros bevezető sorait, „mellyben lelkes és szerény nyelven előadja" a pataki társaság keletkezését, a zsebkönyv történetét. Ezután a szerzők betűrendjében bírálja a kötetben megjelent munkákat. Megdicséri Dobrossy hősköltemányét, Dudok Pál verseit, Erdélyi János regéjét, Kazinczy Gábor novellájában talál kifogásolni valót, de „ossziáni" költeményéről már jobb véleményt mond, kiemeli Károlyi István epigrammáit, idéz is belőlük, akárcsak Ormós László „Szigethvár" című balladájából, amelyről azt mondja: „E' darab mutatja a' Múzák' kedveltjét, 's mind technikában, mind benső szellemére nézve literatúránk' e'nemű jobb productumai közzé tartozik." Egészen elragadtatva ír Szemere Bertalan versei-

[71] A második kötetben műfajok szerinti fejezeteket csinált a kiadó Ormós László: I. Kölcsey levele és a válasz (3—7). II. „Dalok és eszmék" címmel 36 költemény (13—51). III. „Balladák, románcok" címmel 9 vers (55—91). IV. Egy hősköltemény Macedónia bukásáról (95—120). V. Két színmű (123—66). VI. Két elbeszélés (169—243).

[72] A munkatársak neveit l. a 739—42. lapon.

[73] SIE jk. 1836. szept. 24.

ről,[74] s kiemeli végül, hogy „a' pataki Parthenon szerkesztetője elég szigorún járt el tisztében a' közrebocsátott munkák' kiválogatására nézve, mert az imitt amott előfordúló hibák mellett, mellyek nélkűl semmi emberi munka nem lehet, és lenni nem is fog, annyi valódi szépet, édest 's a' müvészet' elveihez alkalmazottat hozott elő, a'mennyit első kezdetben alig várhatánk." A bírálat olvasóit az eredeti könyvecskéhez utasítja, feltéve, hogy a szemelvények őket is úgy gyönyörködtették, mint őt, s kívánja, hogy újabb kötetek kövessék a sárospataki diákok tollából ezt a könyvecskét.[75] Úgy látszik, nemcsak a kritika késett, eladni sem tudták azonnal a könyvecskéket. Még évek múlva is olvashatjuk a jegyzőkönyvben, hogy a megmaradt példányokról tanácskoznak.

A debreceni és pataki diákok zsebkönyvé után jelent meg a Sárosy Gyula korszakában felvirágzott eperjesi Magyar Társaság kis zsebkönyve is: „*Jáczint, zsebkönyv. 1836. Szerkeszté és kiadá Kovács Sámuel Eperjesen.* Első év. Kassán, Werfer Károly' Nyomtató Intézetében." Huszonhárom név szerepel a 212 lapos kötetben, de több közülük azonos szerzőt takar. Így a legtöbb költeménnyel szereplő Sárosy Gyula (13 vers) még S. aláírással is adott ki verseket (5), és az Ősy álnév mögött rejtőző ügyes műfordító is ő volt (7 vers). Kovács Sámuel két elbeszélése és Fáy Endre öt népdala érdemel még külön említést, a kötet többi munkatársa általában nem éri el a debreceni és a pataki diákköltők színvonalát. Az említetteken kívül még egy prózai elbeszélés van a kötetben; a 67 versből elég sok az epigramma (12), sok a szerelmes vers is (11), s vannak hazafias lírai verseik is. Több szonett is van a kötetben (6), kisebb epikus költemény, ballada és hasonló vers viszonylag kevesebb (5). Érdekes, hogy sem Vachott Sándor, sem Vahot Imre nem szerepel a kötetben, hacsak álnév mögött nem. A *Jáczint*ról is jelent meg bírálat a *Literaturai Lapok*ban, éspedig mindjárt megjelenése után, de elismerő szavai ellenére nem volt olyan lelkes hangú, mint a *Parthenoné*: „Jó, midőn ifjaink' mellét a' honnyelv iránt tisztán buzogni látjuk, az illy buzgalomnak tanúja a' Jáczintnak (bár sok évre viruló) első éve. Ifju elméknek szorgalma nyujtatik benne... Hogy ifjak adák a' Jáczintot, jó azért: mivel idővel tökélletesbűlésüket biztosan remélhetjük; várhatjuk hogy elveik a' nyelv' tekintetében megváltozandanak... idővel azon ifjak, kik itt első szép tüzükben nyujtották ezen áldozatot, a' nyelv' tekintetében más nézetekkel fognak bírni, fogalmuk' és eszméik' folyamatja nagyobb szabatosságot és szabályosságot veend... Mi a' Jáczintot versekkel felette gazdagon ellátva találjuk, 's ez ter-

[74] L. az 532., 535., 607., 608. lapon.

[75] Literaturai Lapok. Kassa. (Szerk. Kovacsóczy Mihály.) 1836. aug. 26. és szept. 16. 35. és 38. sz. 274—75., 293—96.

mészetes: minden ifju, ki hivatva érzi magát, fejledő érzeményeit rímekbe vágy önteni, ezekben elmondhatjuk *fáradozik* szíve' titkait elzengeni, búját, bánatját, fohásszait és örömeit. Vers szokott lenni az iró' bevezetője a' világba." A továbbiakban rövid bírálatot ír minden szerzőnek a munkáiról. Ő is Fáy és Kovács munkáit említi a jobbak között, Sárosy verseiben is sok bírálni valót talál,[76] s Szakál Lajos lírai verséről mondja még, hogy „nincs némi erő 's poetai vena' jele nélkűl adva". „Mi szívünkből kivánjuk — fejezi be bírálatát a névtelen kritikus —, hogy a' t. szerkeztő több folyamatját adhassa ezen becses kezdetnek, melly szép reményekkel kecsegtet, minthogy eleve meg vagyunk győzetve: hogy évről évre érettebb szüleményeket hozand a' tavasznak ezen illatos szép magzata. A' nyomtatás csinos 's izletes, a' mint fáradhatatlan *Werferünk*' intézetéből az illyet már megszoktuk." Két év múlva a megmaradt példányokat újra köttetve *Aglája* címmel próbálták értékesíteni mint zsebkalendáriumot az 1838. évre.[77]

Közben a soproni társaságnak jelenik meg régóta tervezett új gyűjteménye: „*Virágfüzér kiadja a' soproni tanuló Magyar Társaság. Sopronban 1837.* Kulcsár Katalin asszony' betüivel." Kis Jánosnak ajánlják a 242 lap terjedelmű zsebkönyvet, s Baranyay Ferenc ügyes disztichonja áll elöl bevezetőül:

Kis tavaszunk bimbót 's csak gyenge virágokat adhat;
Sárga kalászt 's zamatos fürtöket oszt csak az ősz.

Major Pál, a társaság akkori titoknoka írja meg a soproni társaság történetét, de elmondja előbb hazánk, nyelvünk és irodalmunk fejlődését is kezdve a magyarok bejövetelétől; beszél Nagy Lajos, Mátyás dicsőséges uralkodásáról, „Zápolya öldöklő századjáról"; említi Zrínyit, majd kiemeli Faludi és Baróti Szabó munkásságát, beszél műveltségbeli hátramaradásunkról. „Ezen szomoru állapotját hazánknak — írja tovább a protestáns iskolákra jellemző jozefinista szemlélettel — szigoru illetődéssel ösmeré meg IIdik Jó'sef, 's ... tetteiben kinyilatkoztatá, hogy-ha bár sérvet ejtve is, felrázza százados álmából a' nemzetet, 's ha már elfeledte saját nyelvét —, idegenre készteti, ... hogy az elszenderettek felriasztassanak." Ennek volt a következménye, hogy „a' megsértett genius" ráébresztette népünket a hazai nyelv fontosságára. Révai Miklós nevét említi még a felvilágosodás írói közül, s így jut el a soproni társaság

[76] L. az 538., 541., 546. lapon.

[77] Literaturai Lapok 1836. febr. 19. 8. sz. 57—60. „Harag és párt nélkül" című állandó címoldali rovatban jelent meg. Az Aglájáról vö. Sárosi Gyula ÖM 15. és 453. L. még a 176., 412. lapon.

alapításához.[78] A könyvecskében ezt követően 40 költeményt és 4 prózai munkát találunk 20 diákszerzőtől. Ennek a kötetnek is van több a *Lant* és a *Parthenon* munkatársaihoz mérhető költője, bár a társaság első történetírója csak Berzsenyi Farkas szép versét, „Az esthajnal"-t találta említésre érdemesnek. Műfajukat tekintve itt is találunk néhány epigrammát (6), népdalt (3), szonettet (1); az eddigi zsebkönyveknél nagyobb számú ódát (7), amiben talán Berzsenyi hatása mutatkozik, sok itt is a szerelmes vers, s van több romantikus elbeszélő költemény is. A versek formája nagyobbrészt modern időmértékes forma, de találkozunk még antik formájúakkal is. A kötet eladásával a soproni diákok is sokat bajlódtak, évek múlva is újra és újra jelentették, hogy eladatlan példányok vannak a társaság birtokában.

A soproni zsebkönyvecskével egy időben jelent meg a régóta hallgató nagyenyedi diákok kiadványa, a *Virágkosár*. Ez már a harmadik kötete volt a *Virágkosár*nak, de az első kettő még kevés kapcsolatban volt a diákokkal. Az elsőben („*N. Enyedi Virágos Kosár, szerkezteté és kiadja Vízi István 1835.* — Első év. N. Enyeden A' N. Ref. Kolégyom Könyv-nyomtató Intézetében.") szinte kizárólag a kiadó versei jelentek meg, egy-két névtelen vers és két F. D. ref. pap aláírású vers mellett. Az olvasóközönség azonban már ekkor is nagyrészt a diákok közül került ki, összesen 209 diák nevét sorolja fel a kötet az előfizetők között, köztük a „logica classisból" Gáspár János és Virágháti Farkas, a „poétika classisból" Gálfi Dénes, az „oratoriából" Mentovich Ferenc és Jancsó Ádám, a „rhetorica classisból" Finta Károly nevét.[79] A második kötetben („*Virágkosár szerkeztette és kiadta Vízi István N. enyeden 1836.*") szintén sok költemény van a kiadó monogramjával, vannak névtelen költemények is, azután id. Zeyk János, a kötet legidősebb munkatársa és valószínűleg mecénása szerepel több verssel, de vannak Vízi *Válasz*a szerint diákmunkatársai is a kötetnek, akik csak kezdőbetűiket írták alá, köztük például M. F. esetleg Mentovich Ferencet jelenti. Az említett *Válasz* ugyancsak zsebkönyv formában kiadott kis füzet, amely 1838-ban jelent meg Nagyenyeden, s benne hosszadalmas polemizáló „Felelet"-et olvashatunk „A' 12-ik számú *Figyelmező*' 94—95-ik lapjain *Vegyesek* czimalatti 1-számbani — éppen nem *szép*, sőt valóban *csunya literaturai* — nem annyira *birálatra;* mint *mérges mocskolódásra.*" 68 lapon keresztül ezzel a kritikával vitatkozik a kötet munkatárs-gárdája, minthogy többek között ezt írták róluk: „Mindnyájan azon egy tekintetben egyezők, hogy sem poétai lelket, sem

[78] Virágfüzér 9—19. A 20—238. lapon találjuk a munkatársak műveit, s 4 lap a „foglalat". A szerzők nevét l. a 706—19. lapon.

[79] Virágkosár I. 82—96.

forma' 's nyelv' ismeretét, de még írni tudást sem mutatnak."[80] A második kötet végén (121—123) ismét közli Vízi a diák-előfizetők nevét, ezúttal csak 66-ot a kilenc klasszisból, köztük Sükei Károlyét a grammatisták közt. Végül a harmadik kötet munkatársai már nagyrészt a diákok közül kerültek ki: *„Virágkosár. Szerkezi és kiadja Vízi István N.Enyeden 1837."* Ez a kötet az előzőknél díszesebb kiállítású és vastagabb is (168 lap), a régi munkatársak közül most is megtaláljuk id. Zeyk Jánost, Vízi Istvánt, Békevölgyit, Sz. Ödönt és Petke Károly ügyészt, a többiek álnéven írtak, ezek Gáspár Jánosék társaságának a tagjai. Álneveik a romantika és a romantikus népiesség hatását mutatják: Kund, Zoránd, Hábor, Sajdár, Föllegi, Gerlefi, Csongor, Népfi, Und, Virányi. Vita Zsigmond írja, hogy a zsebkönyv általa olvasott példányában be volt írva néhány álnév után a diákszerzők neve, eszerint Csongor, Népfi és Hábor Gáspár János volt. Ebből is világos, hogy a kötet legjelentősebb munkatársa, nyilván az egész mozgalom vezére Gáspár volt. A kötetben 2 novellát találunk (Vízitől és Gáspártól), ezenkívül „gondolatszikrákat" Seneca után, a többi mind vers. Abban is a lírát művelték nagy kedvvel, balladát és kisebb elbeszélő költeményt csupán egyet-egyet találunk a diákszerzők 57 versében, legtöbb a szerelmes vers (14), az epigramma (11), írnak több anakreoni dalt (7) és több népdalt is (4). Hogy a kötetnek nem volt visszhangja, annak legfőbb oka talán Vízi korábbi kiadványainak kedvezőtlen fogadtatása, másrészt a röviddel utána megjelenő *Remény* miatt sem lehetett sikere ennek a kis kötetnek, hiszen abban kétségtelenül fejlettebb ízlésű és nagyobb tehetségű ifjak mutatkoztak be kísérleteikkel.[81]

A kolozsvári és a nagyenyedi református kollégium diákjai után jelentkeztek zsebkönyvükkel a kolozsvári unitárius kollégiumban alakult társaság tagjai, de ez a zsebkönyv visszhangját és értékét tekintve is messze fölülmúlta mind a két korábbi erdélyi zsebkönyvet. *„Remény. Zsebkönyv. Kiadta az Unitarium Collegiumbeli Olvasó-Társaság. 1839.* Kolozsvártt, a' királyi lyceum' betüivel." (376 lap.) A következő két évben is megjelent a *Remény*, de már Szentiváni Mihály a maga nevében adta ki (elsősorban azért, mert a Gubernium megtiltotta az ifjúsági társaságnak könyvek kiadását). Ennek következtében a *Remény* bizonyos fokig eltávolodott az iskolától, színvonala messze fölé emelkedett a csupán diák-munkatársakat megjelentető zsebkönyvekének, hiszen a harmadik kötetben már több ismert magyarországi író: Kuthy, Riskó, Tárkányi is megjelentette munkáit, s az erdélyiek, Szentiváni és Krizával az élen ugyancsak már jó néhány éve megszűntek diákok lenni. Ilyenformán

[80] Válasz . . . 40.
[81] Vita, 15—18.

szorosan véve csak az első kötet tartozik jelenlegi vizsgálódásunk körébe. (Egyébként valamennyi zsebkönyv között a *Remény*nek volt eddig a legnagyobb irodalma.) Az első kötet szerkesztésében Kriza segített legtöbbet a társaságnak, ő maga írja: „Legtöbbet adtam volt ki a *Remény*ben, melyet én szerkesztettem volt fenn említett betegségem évében s az unitárius ifjúság nevében adtam ki."[82] Huszonkét munkatársa volt az első kötetnek (33 néven), s 191 munkájuk jelent meg benne. Közülük a legtöbb verset (55) Kriza János írta.[83] A kötetben túlteng az epigramma (93), van sok szerelmes vers is (39), a korábbi zsebkönyvekhez képest sok a népdal, s köztük Szentiváni és Kriza dalai igazán kiválóak (13), találunk benne több hazafias lírai verset is (12), ezzel szemben szonett nagyon kevés (3), hasonlóképpen elenyésző számban találunk a kisepikához sorolható verseket is (7). A kötet nevezetesebb darabjai közé tartoznak Szentiváni elbeszélései és vígjátéka, Veres József elbeszélése. Rajtuk kívül négy prózai dolgozat van még a kötetben, kettő Krizáé, egy elbeszélés Kőváry Józsáé és egy rege Sebe Sándoré. Toldy írt róluk hosszú, elismerő bírálatot: „Valóban, a' legszebb remény' záloga e' kedves adomány, sőt egy részt több mint remény: valóság már, örvendetes birtok." Szerinte a *Remény* írói gárdája „teljesen jártas legújabb költészetünkben, birtokában a' nyelvnek, irásnak és formáknak — ... 's végre ezek között is néhányan, velősen kifejezett poetai tehetséget bizonyítók ... Minden esetre pedig az olly szűk eszközű, olly csekély módu, de annál lelkesb vezérletű kolozsvári unit. collegiumé marad a' dicsőség, mi szerint első volt, melly annyi szép erőt ébreszte és központosíta a' literatura' egyik legfontosb és hatóbb ága' illy szerencsés mívelésére, 's Magyarország' nyelvcsinosító haladása' fokára emelkedvén, Erdélyt olly igen követésre méltó példával előzte meg."[84] Kiemeli és közli még bírálatában Firtosalji (Gálfi Sándor) „Szerbus dal"-át, és Kriza „A' fiu" című költeményét, több népdalt és epigrammát. Szépnek találja Taraczk Iván (Kriza)[85] két fordítását, a *Remetét* és a *Példázat*ot, Sebe Sándor tündérregéjét, az *Amandát*, Veres József és Szentiváni Mihály korábban már említett elbeszéléseit. Toldy kedvező kritikája nagy hatással volt a diákokra, el is határozták, hogy évenként kiadják a zsebkönyvet. A már említett tilalom miatt erre azonban nem kerülhetett sor, illetve Szent-

[82] Kriza János önéletrajza. Ker. Magvető 1912. 40—45. Idézet: 43.

[83] *Hajós* (i. m. 30) állítja, hogy 22 munkatárs írt a kötetbe, de 32 névről beszél. Számadataim általában nem egyeznek a korábbi Remény-irodalom adataival, így *Hajós* és *Hofbauer* 195 munkáról ír, én 191-et számláltam, *Hajós* 55-öt tulajdonít Krizának, én 74-et találtam az általuk megadott álnevek alatt. *Hofbauer* 63 epigrammát számlált, én 93-at.

[84] Figyelmező 1839. ápr. 30. 17. sz. 273. és 282.

[85] Az álnevek megoldását *Hofbauer László* (i. m.) és részben *Hajós János* (i. m.) közli.

iváni vállalta magára a további kiadást. Ezt a szándékát levélben közölte is Toldyval, s felkérte, hogy közöljön előfizetési ívet a *Figyelmező*ben.[86] A második kötetnek 26 munkatársa volt, köztük már nagyenyedi, marosvásárhelyi és kolozsvári diákok is, így Mentovich Ferenc, Gáspár János, Finta Károly, Medgyes Lajos, Berde Áron, Jakab Elek, Ajtay Gyula és több befutott író és végzett fiatalember. Erre a kötetre is jellemző, hogy verses munkáik szinte kizárólag a lírához tartoznak, az epikát prózában művelik. A 306 lapon 6 elbeszélést találunk és több mint 100 verset. Az epigramma még mindig túlsúlyban van, a verseknek majdnem fele az (49). Szerelmes versek (13), hazafias költemények (10), népdalok (9) a leggyakrabban előforduló műfajok, kisepikai verses munkáik történeti tárgyúak (6). A várt méltatás ezúttal azonban elmaradt. A *Figyelmező*ben Toldy szigorúbb bírálatot mondott róluk: „A' »Remény« e' második folyamata igazolja a' mult évben támasztott várakozásokat. Néhány már ismeretes irón kivül, mintegy húsz tanuló az enyedi, m[aros]vásárhelyi, kolosvári ref., unitarius és cath. oskolákban, terjeszti elő költészeti próbatéteit, 's ámbár kifejezett poetai talentumot köztök nem találunk, 's versezeteik csak variatiói többször zengetett thémáknak, reproductiói ismeretes gondolatok 's érzeményeknek; már csak az is méltatást és kész elismerést érdemel, hogy a' nyelvet 's a' külés belső formákat bizonyos fokig majd mindnyájan a magokévá tevék, 's dolgozataik izlést, jó példányok' szorgalmas olvasását tanusítanak." Szentiváni tehetségét azonban ekkor is elismerte Toldy.[87] A kedvezőtlen bírálat eléggé lehangolta őket, a következő év elejére mégis összehozta Szentiváni a harmadik kötetet. A már említett magyarországi írókon kívül nevezetesebb új munkatársa volt még Malom Lujza kolozsvári írónő is, az eddigi erdélyi fiatal írók mellett. Összesen 18-an írták ezt a kötetet, de már csak 52 munkájuk jelent meg 320 lapon, s a zsebkönyv azt mutatja, hogy Szentiváni mint szerkesztő is fejlődött. Az 52 munkából 41 lírai és kisebb elbeszélő költemény, 5 elbeszélés és 6 népdal. Az epigrammákat, melyek az előző köteteket még ellepték, majdnem teljesen elhagyta Szentiváni. Ezt a kötetet Nagy Ignác méltatta az *Athenaeum*ban. Részletesen ismertette a beszélyeket, Kuthyé mellett Szentivániét is dicsérte. „A' zsebkönyv verseiről általánosan elmond-

[86] A Remény II. kötetére előfizetőket gyűjtenek *Hofbauer* (i. m.) szerint: Bécsben Biró Miklós és Gerold; Pozsonyban Pulszky Ferenc orsz. gyűl. követ és Vigand könyvárus; Pesten Eggenberger és Heckenast; Debrecenben Péczely József és Csáthy Lajos; Pápán Tarczy Lajos; Temesvárott Ormós Zsigmond.

[87] Figyelmező 1840. máj. 26. 21. sz. 321—27. Befejezésül is Szentiványit dicséri *Toldy:* „A' valóban lelkes, és illy vállalat' igazgatására hivatással biró szerkesztőnek pedig állandó kedvet, még nevekedő közönséget, 's folyvásti érdemlett méltatást ohajtunk. S. F." *Hofbauer* és *Faragó* (i. m.) 101 munkát említ, én 111-et számláltam.

hatni, hogy jó izlést tanusitnak a' szerkesztő' részéről, mert a' költemények' nagyobb részét, vagy tiszta érzés, vagy jó kidolgozás, meglepő gondolat, vagy eredetiség díszesíti."[88] Ugyancsak az *Athenaeum*ban nem sokkal előbb a „Literaturai mozgalom" című rovatban is méltatják és népszerűsítik a *Reményt*.[89] Nyilván ez is hozzájárult a nagy sikerhez, bár már az előfizetők száma váratlanul 600 fölé emelkedett.[90] Szentiváni azonban további zsebkönyv kiadására nem gondolt. „A szegény Reményt — írja Ormósnak 1841. máj. 3-án — ezernyi elfoglaltságom, s több gyakorlati okok miatt kénytelen voltam megbuktatni. Most Kriza akarja feltámasztani, hogy rövid élet után viszont elhaljon."[91] Szentiváni rövidesen meghalt, s a *Reményt* nem folytatta senki.

Néhány évi működés után jelentkezett zsebkönyvével a pápai Képzőtársaság is: „*Tavasz. Zsebkönyv. Költői müvekből szerkesztve.* Ára angolvászonba kötve aranymetszéssel egy forint harmincz kr. — füzve egy forint p. p. — Pápán, a ref. főiskola betűivel 1845." A 240 lapos zsebkönyv Tarczy Lajos előszavával kezdődik.[92] Összesen 91 munkát találunk benne, ebből 8 próza, a többi vers. Háttérbe szorul az óda (2) és az elégia (1), epigramma sincs túl sok benne (10), egyébként az antik időmértékes forma már csak ebben a műfajban dívik. A népdalok mellett (6) sok dalt és helyzetdalt találunk (13), de legtöbb a kötetben a szerelmes vers (14) és a hazafias lírai költemény (18). A verses epikát is elég kevés költemény képviseli (12), ebből a többség ballada (8). A kötet 30 munkatársa közt sok jól ismert név van, hiszen Petőfi pápai baráti köréhez tartoztak.[93] A kötetet szerkesztő Szeberényi Lajos és Dömjén Ferenc kétségtelenül tapintatlanok voltak Petőfivel szemben, amikor elmulasztottak legalább olyan elnézést kérő nyilatkozatot, amilyennel negyven évvel korábban a soproni *Próbamunkák* szerzői fordultak azokhoz a volt diáktársaikhoz, akiknek a munkáit megkérdezésük nélkül adták ki könyvecskéjükben. Így érthető Petőfi neheztelése, hogy országszerte ismertté vált nevén adták ki diákkori zsengéit.[94] A kötetről ettől függetlenül megállapíthatjuk, hogy munkatársai ugyanazon az úton

[88] Athenaeum 1841. I. 60—62. sz. 949—52., 967—70. és 987—88. Idézet a 987-ről.

[89] Uo. 1841. I. 720.

[90] *Faragó* (i. m.) szerint 51 munka van a 3. kötetben, *Hofbauer* (i. m.) 52-ről beszél, én 50-et találtam. Az 1840-ben, illetve 1841-ben kiadott 2. és 3. kötet címén egyébként az unitárius társaság helyett ez áll: „Szerkeszté Szentiváni Mihály".

[91] *Hofbauer László:* i. m.

[92] L. a 48., 67., 106. lapon.

[93] L. a 742—47. lapon.

[94] Az emiatt keletkezett sajtóvita jól ismert a Petőfi-irodalomból. Vö. Petőfi összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. 242., 246., 247. és 711.

jártak, mint a *Remény* költői, a népies hang, a népi témák, a szabadsággondolat ugyanolyan erőteljesen vagy még erősebben szólalt meg költeményeikben, amihez persze a negyvenes évek demokratizálódó közhangulata is hozzájárult.

Még egy zsebkönyv jelent meg a szabadságharc előtt. A nagyenyedi diákok immár harmadszor próbálták felhívni magukra az irodalmi közvélemény jóindulatú figyelmét. 1847-ben ismét Vízi István kiadásában jelentkeztek 168 lapos új zsebkönyvükkel: „*Korány a n.enyedi tanoló ifjak műveikből szerkezett zsebkönyv.* N.Enyeden, a ref. főiskola betüivel 1847."[95] A címlap után prózai majd verses ajánlás következik: „A nagy enyedi főiskola egyik gondnoka Magyar Gyerő Monostori báró Kemény Domokos nejének született Zeyk Borbára úr aszszonynak, a lelkes honleánynak tisztelettel ajánlva." Főúri pártfogóknak szóló udvarló ajánlás kissé már idejét múlta ugyan ebben a korban, de hozzá kell tennünk azt is, hogy az erdélyi mágnások mindig közelebb voltak a középnemességhez és törekvéseihez, mint a magyarországiak. A prózai ajánlást ez a vers követi:

Ajánlat

Neked, hazámnak egyik hű leánya!
Legyen szentelve e virág fűzér.
Fogadd el azt, bár csillogó arannyal
És drága kővel becsben föl nem ér.

Virág, igaz! — csak hervadó virágszál
Ifju tavasz kertjében keresett;
Fogadd el azt, hisz a szív adománya
Nem csillogás- vagy fénytől nyer becset

Az ifju szívnek első áldozatja —
Első virág mit nyujthat a kebel
Bár a szivárvány szineit nem birja —
De ápolatlan még se veszszen el!

S ha tán szemednek rá eső sugára
Örömmel nyugszik egy pár percre rajt,
Tán e sugártól egy újabb tavaszszal
Az ifju szív még szebb virágot hajt![96]

Ezután a kiadó Vízi István előszava következik: „Alulirtat, ezen költői művekből szerkezett könyv kiadására leginkább az birta; miszerint tanoló ifjainknak ezáltal is nyiljon út — meljen hajlamaik szerint költői munkák irásában magukat gyakorolhassák, s folytonos szorgalmuk által az értelmesedést szebb szebb fokra emeljék. Nem első próbám mert már 1837-ben némely lelkes tanoló ifjak szorgalma által született volt ílyes mű; azok, most már a haza oltárán érettebb kor gyümölcseivel áldoznak — és ez, tapasztalásul szolgál arra, hogy a puszta oskolai tanólás mellett szükséges az ifjaknak hajlamok szerinti nemes foglalkozás is, mert csak így lehet az elhintet magvak idves következéseit várni. — Kül- és bel becse

[95] A kötetet magyarországi könyvtárakban, sőt Kolozsvárott sem találtuk meg, jelenleg mikrofilm másolata megvan már az MTA Mikrofilmtárában. L. a Forrásjegyzékben.

[96] Korány V.

hiányára nézve, szabad legyen azon reményemet fejezni ki, miszerint könyvsajtónk jobb karba való helyheztetésére — az ipar s haladás szerint — »jön még idő« — Belbecsére pedig »Egy jobb kor, mely után Buzgó imádság epedez Száz ezrek ajakán.« N.Enyeden Máj. 30-kán 1847." Csillag alatt: „Más tanódáink növendékeire is kiterjedőnek ohajtanám pártolás útján — mert hogy köztük az eddigieknél több több baráti viszonyok, s ezáltal vélemény közlések, eszmesurlódások fejlődjenek — az, ezen latin elvből is »Concordia res parvae crescunt, Discordia dilabuntur« ohajtandó."[97] A kis kötet a diákok 48 munkáját tartalmazza, amelynek nagy része költemény, s van benne néhány prózai elbeszélés is. A munkatársak egy része álnéven szerepel.[98] Ez a kis kötet a korábbi erdélyi zsebkönyvekhez képest nem jelent haladást, sőt a *Reményn*él sokkal gyengébb, s talán a korábbi nagyenyedi *Virágkosár*t sem éri utol.

[97] Uo. VII—VIII. Vö. *Tarczy* előszavát a Tavaszban. L. a 48., 67. lapon.
[98] Uo. IX—XI. Tartalomjegyzék, s 1—167. a diákok munkái. A munkatársak nevét l. a 755—56. lapon.

ÖRÖMÜNNEPEK, IRODALMI ESTEK, SZÍNELŐADÁSOK

Többször említettem a társaságok történetének ismertetése során a hagyományossá váló évzáró *örömünnepeket.* Lássuk tehát, hogyan alakult ki SOPRONBAN az év végi vizsgaszerű búcsúgyűlésekből az örömünnep. Először 1792. június 13-án említenek a jegyzőkönyvben olyan gyűlést, ahol egymástól búcsúztak: „... mivel ez volt, ebben az oskolai esztendőben utólsó öszve gyűlésünk, azon okból mindnyájjan tsak butsuztunk, Asbóth András Ur pedig végképpen butsut vett a' Ns. Társaságtól Juristának indulván."[1] Később ezekre a búcsúzó gyűlésekre felnőtt közönséget, pártfogóikat is meghívták. Ugyancsak ilyenformán kezd kialakulni néhány meghívott vendég jelenlétében az újesztendei ünnepélyes gyűlés is, amelyen jókívánságaikat mondták el. — 1793 januárjában írják: „Viz-öntő' 12dik Napjával kezdettük ez esztendőbéli gyüléseinket. Erre a' napra el-hivánk F. T. Wietóris Professor és Tanátsnok, Stanislaides Professor, Asbóth János, Nagy János és Waltersdorfer Urakat, a'kik Lakos Hirdész, és Ajkay Vers-mondónkat meg halgaták, 's azon k[ív]ül még eggy pár Társal munkát olvastattak."[2] Ugyanez év júniusában már ezt olvashatjuk jegyzőkönyvükben: „Rák 29-én tartottuk utolsó Gyülésünket az 1793 Oskolai Esztendőbe. Ekkor feles urak előtt el butsuztak Kis Mihály, Kis János, Ajkay Pál, Ihászy Imre, Lakos János."[3] — A következő év nyarán is „feles Urak jelen létekben" búcsúztak el az iskolából távozó diákok, felolvasva búcsúzásra készített dolgozataikat: „Véssey folyó beszédben a' Társasság' eredetét és környülállásait irta le; Szakonyi versekbe butsúzott; Fabritzi a' Tudományok hasznát festette. Veörös Pálnak a' themája a' volt: Mikor hasznos az élet. A' Társasság nevébe Madarassy felelt folyó beszédbe."[4] — 1795 januárjában már egész hosszú műsort állítottak össze: „Vizöntő 2kán tartottuk Közönséges [nyilvános] Gyűlésünket, a' mellyben e' következendő Társak üdvözlötték feles halgató Urak jelenlétekben a' be-állott ujj-Esztendőt: Weörös István folyó be-

[1] SMT I. jk. 15/a., b. 1792. jún. 13.
[2] Uo. 18/b. 1793. jan. 12.
[3] Uo. 21/b. 1793. jún. 29.
[4] Uo. 23/b. és 24/a. 1794. júl. 13.

szédben; Halász Bálint pedig versekben, az élet' tzélunkhoz illő használlását és kedvességit tevén munkájik tárgyává: — Köpe Társ folyó beszédben a' jelen való hadat kárhoztatta: és alkalmatosságot adott ez által Potyondi Ferentz Társnak, hogy versekben a' Békességet óhajtsa. — Bakay János Deák versekben szóllott a' Hadról. — Tsaplovits Dániel el-mondott folyó beszédjének tárgyává tette az Ifjuji életet. — Horváth János rekesztette-bé a' köz-gyűlést; vége lévén a' Janus ditső Templomában hallott ujesztendői jó kivánságok' elől-számlálásának."[5] 1795 nyarán is hasonlóan búcsúztak a társaságból eltávozók.

1795 vége felé már jó előre készülni kezdtek az újesztendei ünnepélyre: „Beszélgettünk továbbá az Uj Esztendői solennitásról" — írják a jegyzőkönyvben. Kirendelték nyolc társukat, „a'kik orálni fognának és idvezlenék a' jövő Uj Esztendőt. Ugy mint Sikos folyó beszédben köszönteni fogja a' Halgatóságot; Horváth versekbe irja-le az idő változásait és sebes-folyását; Itzés folyó beszédben ugyanarról fog-mondani; Tarr versekb[en] sokan meg-unják az életet, de nem helyes okokból; Fodor Jósef az élet meg-elégedéséről; — Bongya versekben a' Széptudományokat, különössen a' Versezetet hivogatja; Gyarmathy az ok értékséget (:Philosophia:) hivja Mr Országba; Lakos bé fogja fejezni, szerentsét kivánván, és a' Társasságot a' Halgatóságnak ajánlván." Ekkor jelent meg az első örömünnepi tudósítás is a *Magyar Hírmondó*ban, amelyet aztán ötven éven keresztül számos ilyen beszámoló követett. A szövegéből gyanítható, hogy maguk a diákok küldték be.[6] — 1796-ban válik a tanév végi búcsúzás rendszeres ünneppé, mert nincs elbúcsúzó társuk, s így dönteniök kell „vallyon kelljen e, mint eddig szokásban

[5] Uo. 26/b. 1795. jan. 2.

[6] Uo. 32/b. 1795. dec. 5. Ettől kezdve az örömünnepek műsorát a jk. az előkészület során közli, az ünnepély alkalmával csak utal a feljebb megnevezett szavalókra. Hogy a társaság tagjai írták a Magyar Hírmondó 1796. jan. 8-i számában (27—28) megjelent tudósítást, azt a jk.-vel nagyjából megegyező szövegből következtetem: „A' Sopronyi Magyar Társaság, sok főbb rendű Uraságok' jelenlétében tartá e' folyó esztendő' kezdetével a' maga első Ülését, mellynek alkalmatosságával, egynehány Tagjai a' Társaságnak résszerént természeti (kötetlen) folyású Beszédekkel; résszerént Versezetekkel múlattatták a' tisztes Gyűlekezetet, úgymint: Sikos István a' Társaság Titkossa (Secretáriussa) béköszöntött, és a' Magyar nyelv' virágoztatásában fáradozók' jutalmának vítatása után — boldog újj esztendőt jövendőlt; Horváth Péter, Elégiás (Alagyás) Verseiben, az idő' sebes repülését és változásait rajzolgatta; valamint Ő utánna, Itzés Mihály is. Tarr Mihály, az élet' unalmáról panaszolkodók' okoskodásainak helytelenségét mutogatta, Zafó rámájára vontt Verseiben; Manko-Büki Fodor Jósef, a' Megelégedésről szóllott; Gyarmathy János, a' Filozofiát, 's a' Szép Tudományokat és Mesterségeket kínálgatta szállásválasztással Magyar Hazánk' két kebeleiben; végre Lakos József, hat lábú Versekben bútsúzott a' tiszteltt Halgatók' seregétől, 's ajánlotta annak szívességébe a' Nemes-Társaságot."

vólt, az esztendő végével valamelly solennitást tartanunk, vagy nem, holott senki sintsen a'ki kerületünket elhagyni akarná?" Ennek meghatározása jövő alkalmatosságra hallasztódott." — „Meg-határoztatott, hogy el-oszlásunk' alkalmatosságával tartatni szokott solennitás az idénn is meg-ujjittasson, melly végre ki-neveztettek nyóltz társak."[7] Ennek megfelelően meg is tartották az ünnepséget, amelyről a jegyzőkönyvben enynyit írnak: „Oroszlyán 3dikánn rekesztettük-be ezen esztendőbéli munkálkodásunkat, a' fellebb meg-nevezett Társok a' ki szabott tárgyokról óráltak, egy Tekéntetes és Nemes Halgatóságnak jelenlétében. Meg-elégedéseket tapasztalván, *öröm* között oszoltunk-el."[8] Ezután már úgy beszélnek a két ünnepségről, mint hagyományról. — Így az 1797. január elseji ünnepről írják: „Vólt szó az új esztendő' alkalmatossággal m[eg]-lenni szokott solennitás felől. Rendeltettek hat társak: Fodor, hogy béköszöntsön; Lakos, Jósef Palatinusnak szerentsét kívánjon; Horváth Istv. a' Magyarok' hivségét kötetlen, Horváth Pét. pedig kötött beszédben rajzolgassák; Horváth Pál a' nemes szívü embert mi indítja a' jó tselekedetre; végre Sikos kötött beszédben boldog uj esztendőt kíván. Járultak még ezekhez, Szakonyi és Hubert, egygyik orátor másik költő." — „Ezen esztendő' első napján meg-újjította N. Társaságunk azon szokott solennitását, a'mellyben a' magyarságban tett elő-menetelét létele' kegyes Pártfogóinak bé szokta mutatni. Számos Uraságok' magok meg-alázásával meg-is tisztelték, jelenléteket meg-nem vonván tőlünk, Gyülésünket, a'kik *örömöket* éreztetvén velünk, el-kezdett munkánkhoz bennünk mint egy új kedvet gerjesztettek."[9] — A következő év elején is megtartották ünnepélyes gyűlésüket előkelő vendégek jelenlétében,[10] majd a tanév végi örömünnepre is alaposabban készültek, mint eddig: „Ezen alkalmatossággal meghatároztatott a' mondandó Társoknak rendje-is. Laky béköszöntvén folyó beszédben a' magános társaságoknak a' megvilágosodásba leendő béfolyásáról elmélkedik; Kelemen ugyan kötetlen szóllásban a' magyar nyelv' pallérozásának akadályjait feszgeti; Boross az Idők' mostohaságáról versekben panaszkodik; Szakonyi folyó beszédben bútsúzik, 's a' társaságos élet' gyönyörűségeit rakogatja elől; Sikos lábra vett versekben — bútsúzik!! — Illés megmutatván folyó beszédben, hogy a' Barátságot az elválás félbe nem szakasztja; végre elválik Barátjaitól, Társaitól; a'kinek 's minden megválóknak kötött Beszédben válaszol végezetre Lakos."[11] A további előkészületekről is ír a jegyzőkönyv:

[7] Uo. 36/b. 1796. máj. 21. és jún. 11.
[8] Uo. 37/a. 1796. júl. 3. (Az öröm szó kiemelése tőlem. B. G.)
[9] Uo. 39/b. 1796. dec. 3. és 1797. jan. 1. (Az öröm szó kiemelése tőlem. B. G.)
[10] L. a 139. lapon.
[11] SMT I. jk. 51/a. 1798. jún. 2.

„Egy Deputatio rendeltetett, melly a' mondandó munkákat előre gondos szem[m]el általnézze" — „... általfutott a' kidolgozott munkákon a' fellebb említett Deputatio" — „... minden Társok megjelentek, és a' melly munkákat élő szóval elmondani igyekeznek, már másodszor olvastákfel." — „... a' szájalásban-való első próbát tették-meg Társaink, tsak a' mi jelenlétünkben. Azután hivó személyeknek rendeltettek, a' belső Városban: Hubert és Göndöcz, a' külsőben: Horváth Istv. és Cserty." Magáról az ünnepélyről: „Volt szerentsénk a' többi rendszerint illy jeles ünnepülésünket jelenlétekkel megtisztelő Uraságokon kívül Fő T. T. Nagy István Püspök Urunkhoz és N. Festetits Jó'sef Gróf Urhoz."[12]

Az 1799. januári és nyári örömünneppel kapcsolatban használják először az örömünnep kifejezést. (Pontosabban: használták már egyszer korábban is ezt a kifejezést, éspedig Raits tanárelnöki beiktató ünnepségét nevezte így a jegyző: „Ezzel vége lévén az Öröm-Innepnek, a' nagy nemü Hallgatóság feles jó-kivánással el takarodott."[13] Az újesztendei és év végi ünnepségre azonban itt alkalmazzák először.) Azt írják az újesztendei előkészületek során: „Elvégeztetett tehát, hogy a' következendő hat Társok mondjanak e' rendel u. m. Lakos, béköszönt folyó beszédben, Göndöcz a' Mr nyelv' müvelésének hasznairól szól hat lábu versekben Cserty a' Litteratura pallérozását tárgyozó igyekezet hasznait és méltóságos voltát, mutogatja meg; Horváth István az emberi Nemzet javulásáról versel; Horváth Pál azt mutatja meg, hogy a' tökélletesedés elérésére másnak segítségével is méltán élhetünk; végre szerentse kivánásával 's a' T[ár]saság ajánlásával fejezi be ez öröm ünnepet Versekben Laky István."[14] — A tanév végén: „Minthogy pedig az Oskolai Esztendőnk vége, a' Társasság fényessebb gyűlésének idejével lassanként elközelget: e'végből a' szokás szerint mostan is Társokat válosztánk, kik a' Halgatósághoz beszéljenek. Ezek lesznek 1. Horváth István a'ki béköszönt, 's arról szólll: mennyire élleszti az ifjat a' nagyobb tekintetűek buzdítása. 2. Boros a' Magyar Munkásságot ditséri, 3. Hubert az ifjuság' kellemeiről versel. 4. Horváth Pál a' tudományok' dolgát ügyelő közönséges és magános társaságokról — elmélkedik. 5. Göndöcz egy ifju válosztását mutatja meg metrumos Versnembe. 6. Lakos azt mutatja meg: miképp kivánja az oskolákból kilépő ifju tudományjait használni; és végre 7. Laky a' Társaság ajánlásával, és köszönettel fejezi-bé az öröm-innepet."[15]

Innentől kezdve válik ez a név állandóvá. Mint a fenti kiemelt szövegekből is látható, nyilvánvalóan úgy keletkezett, hogy örömüket kölcsö-

[12] Uo. 51/b. 1798. jún. 9., jún. 20., jún. 23., jún. 30. és júl. 1.
[13] Uo. 17/a. 1792. nov. 4.
[14] Uo. 59/a. 1798. dec. 3. Az itt szereplő Lakos természetesen nem a korábban már búcsút vett Lakos János, hanem ennek az öccse, József.
[15] Uo. 65/a. 1799. jún. 1.

nösen kinyilvánították ilyen alkalmakkor vendégek és diákok egyaránt, s így alakult ki az ünnepnap jelölésére ez az összetett szó. Az 1800 nyarán rendezett ünnepélyt is részletesen leírja a jegyzőkönyv, s ott már nagy kezdőbetűvel írják ezt a nevet: „Minthogy pedig már oskolai esztendőnk hanyatlani kezd: e'végre bévett szokás szerínt mostan is néhány Társakat jelelénk ki, a'kik ezenn esztendő végezttével, a' meg jelenendő Úri Hallgatósághoz beszélljenek. Ezek lésznek tehát a' szájalandó személlyek; u. m. Cserty Ferentz, béköszönt, 's arról fog szóllani, hogy a' diszessbb Túdományok' szíves müvelése nem kevésbbé neveli valamelly Nemzet' ditsősségét, mint a' bajnoki tettek. Előry András, azt fogja mutogatni, hogy az Ország' szerentsés vagy bóldog állyapotja a' Tudományok' virágzásánn fundáltatik. Szolár Balás, a' pallérozatlan és a' tudatlan Nemzet' képét festegetvén, a' Tudományokat ajánlja versekben. Barla Mihály erről fog mondani; az igaz Haza fiúság legszentebb kötelesség. Fejjér Zsigmond, a' Had' ártalmas és káros folyadékiról versel. Fichtner Keresztély ezt fogja fejtegetni: a' józan meg világosodás szűli a' nyelv' pallérozást. Végre Hubert Pál, azt feszegetvén hatlábu versnembe': mi lehet eggy jól neveltt, 's — idővel Hazájának használni óhajtó Ifiúnak főbb ékessége? — egyszer'smind a' Társaság' ajánlásával, és mélyj köszönettel fejezi bé az Öröm-innepet."[16]

Az új század első újesztendei ünnepére készülve írják: „A' fellyebb meg határzott naponn, u. m. a' XII^dik Hó 3^dikánn Rendkívűl való Gyűlésűnkbe' mindnyájan fel gyűlekezvén, kiki közzűlünk kinyilatkoztatta Mondója' Tárgyát illy rendel: — 1. Cserty Ferentz, bé köszönt, és a' le follyt XVIII^dik Században annyira nevelkedett Magyar Litteraturából Származó kötelességeiről eggy az ujjba' bélépő Hazafinak, — szájal. 2. Kiss Mihály, ezenn kérdést fejtegeti: a' mostani háború, mennyire akadályoztatta a' Magyar Nyelv' pallérozását?[17] — 3. Hubert Pál, az elhanyattlott XVIII^dik Századot (:'s mint eggy Magyar Ezredet:) rajzolgatja; a' felderülőről pedig jó reménnyel ketsegtet mindeneket, ugrós versekbenn. 4. Ostffy Lajos, ezenn kérdésre válaszol jeles beszédben: Mibenn áll, a' Hazának valóságos virágzása? — 5. Barla Mihály, a' Magyarok' hűségét énekeli. — 6. Wéssey János, ezenn kérdést vítatja: Miben áll a' Hazának szerentsés, — utóbb bóldog állyapotja? — Végre 7. Fejjér Zsigmond, az Öröm innepet bérekeszti, és a' meg ifjúdott Századba' a' Békesség' Őr-Angyalát hivogatja, versekbenn."[18] — Hasonló műsort állítanak össze az évzáró örömünnepre is: „1. Horváth József béköszönt 's arról fog szájalni: A' Magyarnyelv' pallérozása mint jutalmaztatik

[16] Uo. 81/a. 1800. máj. 24.

[17] L. még a 141., 474. lapon.

[18] SMT I. jk. 87/b. 1800. dec. 3.

meg? 2. Kelemen Sándor a' Magyar nyelv' pallérozását ajánlja hat lábu Versekben. 3. Thulmon Pál az egyenesszívüség' betséről szóll folyó beszédben. 4. Fejjér 'Sigmond a' társaságos élet' kellemeiről Versel Ovid' mértéke szerint. 5. Weörös Sámuel Az Anyai nyelvnek a' Hazában való szükséges ki pallérozásáról 's annak hasznairól fog szóllani folyó beszédben, és utoljára 6. Cserty Ferencz a' Barátságról — 's annak édességeiről Verselvén bé fejezi ezen Öröm Ünnepet."[19]

Így folytak az örömünnepek a század első éveiben, általában előkelő vendégek jelenlétében. 1803-ban két örömünnepet is rendeztek, előkészítve már április végén azokat a munkákat, „mellyeket Májusi Vásárra várt érdemes Halgatóinknak kedvekért szájolni akartunk és ugyan az Vdik Hó 3dikán el is mondottunk."[20] Ugyanakkor júliusban is rendeztek örömünnepet, viszont 1804-ben a zsebkönyv kiadása miatt nem rendeztek. 1805-ben volt ismét év elején és júliusban is örömünnepük, s ezekre nyomtatott műsort is készíttettek. „Tárgyaink tzimjei ki fognak nyomtatódni — írják a jegyzőkönyvben —, mellyre öszve fogunk közönségessen adni." A műsor valóban megjelent két levélre nyomtatva: „A' sopronyi Magyar Társaság', uj esztendői öröm-innepjekor mondott ifju Társak munkáinak tárgyai. Boldog aszszony hava' 6-kán 1805. Sopronyban, Szísz Antal József' betűivel. — — Az igaz hazafinak, Hazájának még tsak említése-is miért ne vólna édes? — — Baranyai Ferentz, Edgy igaz Magyarnak érzései a' lefolyt 1804-dik esztendő utólján. Költeményes folyóbeszédben. — — Laky Dávid, Nem a' világ, hanem az emberek' szokásai változtanak. Versekben. — — Velkovits Sámuel, Az elmúlt dolgokról való megemlékezésnek hathatós ereje. Folyóbeszédben. — — Ágoston József, A' Békesség' haszna. Versekben. — — Horváth István, A' mindég nagyobbra törekedő ifjaknak bátor szívűségjek. Folyóbeszédben. — — Döbrentei Gábor Titoknok, A' Haza' szeretetére indító okok. Vitézi versekben."[21] A jegyzőkönyv ezt írja a sikeres ünnepségről:

[19] Uo. 99/b. és 100/a. 1801. máj. 31.

[20] SMT I. jk. 136/a. 1803. ápr. 30. és máj. 3. A Magyar Hírmondó ebben az évben is újévi ünnepségükről adott hírt: „Örömmel vettük Sopronból azt a' tudósitást, hogy a' folyó hónap első napján, az emlitett kir. városban lévő Magyar Társaság' tagjai összegyültek olly céllal, hogy magyar nyelven kidolgozott 's résszerént versekbe foglalt, résszerént folyó beszéd által irt szép munkájukat sok uraságok jelenlétekben előterjesszék. Jelen volt, amint értettük, az emlitett Társaság' Összegyülésén méltóságos gróf Bethlen Ur őnagysága is..." 1803. jan. 18. 5. sz. 68.

[21] „A sopronyi magyar társaság öröm ünnepjén mondott ifju társak' munkáinak Tárgyai 1805" című kis kötet második műsora (OSzK I. Akad. 994). Első lapján csupa nagy betűvel írták a címet, a második lapon rövid mottó olvasható (kettős gondolatjellel választottam el), a harmadik és negyedik lapon a műsor áll, minden szereplő neve nagy betűkkel új sorba nyomtatva. A kis

„Öröm Innepünket megillettük tehát Vizkereszt napján. Számos Halgatósághoz esett szerentsénk a'kik között T. Eötvös Ur Soprony V. Vitze Ispány Ur-is köztök-vólt. Boldogul, 's kivánt módon folytanak dolgaink, melly-is a' felényire lankadó szivet ismét bátorrá, a' kajánság dühösségeinek könnyebben elviselőjévé tette."[22] — Fennmaradt a júliusi örömünnep nyomtatott műsora is, amellyel kapcsolatban a jegyzőkönyv már előre a vidéki vendégeket emlegeti, „kiket Examenünkre várunk": „A' Sopronyi Magyar Társaság' öröm innepjén mondott ifjú Társak' munkáinak tárgyai. Julius' 5-dikén 1805. Sopronyban, Szíesz Antal' betüivel. — — Oh Haza! melly édes vagy! — — Laky Dávid, Béköszönt. Folyó beszédben. — — Ágoston József, Az estvét az öregséggel öszvehasonlítja, versekben. — — Horváth István, A' Szíves akaratból származott jótételről. Folyó beszédben. — — Baranyai Ferentz, A' Haza mellett való fáradozás' jutalma. Vitézi versekben. — — Ágonas Sámuel, A' Hálaadatosságról. Folyó beszédben. — — Döbrentei Gábor, Titoknok, Nyelvünk' szépségeről. Záffo rendje szerént versekben."[23] — Első jegyzőkönyvük utolsó örömünnepén, 1806-ban is a vidéki uraságokról írnak. A társaság örömünnepeire tehát a vidéki nemesség képviselői gyülekeztek össze a jobbára német nyelvű pogárvárosba, ők voltak a Magyar Társaság ünnepének a hallgatói. Erről az ünnepről azt írják: „A' közönséges Examenek' elközelítése, és öszve gyűltt egyébb foglalatosságaink nem engedték meg, hogy rend szerínt munkálkodhassunk, egyedűl tsak a' Solennitásra készűlődtünk, a'melly meg is esett éppen Junius' utólsóján. Szerentsénk vólt ekkor, mind számos vidéki Uraságokhoz, mind fő Méltóságú Ócsai Balogh Péter Úr Ő Exczellentziájához, a'ki is különös megelégedését mutatta Társaságunkal. Illy rendel mondottuk a' nevezett alkalmatossággal munkáinkat: 1. Horváth István béköszöntvén a' hazafi' kötelességeiről szóllott folyó beszédben. 2. Kápli István a' Magyarok' arany idejét festette versekben. 3. Döbrentei Imre az Irígységről szóllott folyó beszédben. 4. Magasy Dávid a' Kard' ártalmas vóltáról versekb[en]. 5. Noszlopi Jó'sef A' Barátságról elmélkedett f.b. 6. Hetyési László A' magyar nyelv' virágzásáról enyelgett verseiben. 7. Kis János A' Magyar nyelv' szépségéről versekben. 8. Malatides Dávid A' termé-

kötetben két 1805-ből való műsoron kívül van még műsor 1813-ból, 1816-ból, 1823-ból és 1830-ból, hasonlóan két-két levélre nyomtatva.

[22] SMT I. jk. 167/b. 1805. jan. 6., a korábbi idézet uo. 1805. jan. 1.

[23] Az idézett kis kötetben az első műsor. A fentihez hasonlóan a címlap csupa nagy betűvel szedett, ennek a hátlapján a mottó, a harmadik lapon nagy betűs nevekkel külön sorokba szedve a műsor található, a negyedik lap üres. Ezek minden valószínűség szerint az első ilyen nyomtatott műsorok (Döbrentei buzgalmának a bizonyságai). Tudomásom szerint Sopronban sincsenek ezek meg, az első meglévő műsoruk 1811-ből való.

szet szép rendjéről f. besz. 9. Szalay 'Sigmond A' mezei élet' édességét rajzolta versekben. 10. Baranyai Ferentz a' Magyar nyelv' pallérozásának szükséges vóltáról szóllván az innepet bé fejezte."[24]

Maradt ebből az időből egy latin nyelvű feljegyzés a pár évig működő POZSONYI társaság örömünnepéről is: „Mensis Januarius. Anno Domini 1807. Quinta huius mensis societas Hungarica, quae anno 1806. mense septembri a quibusdam Hungaris conflata est, documenta progressuum suorum dare volens, omnes Cl. Dominos Professores, Reverendos et alios Patronos et fautores litterarum convocavit haec societas, tumque Georgius Bernthaler, quippequa promus auctor huius societatis orationem Hungaricam habuit in qua de iusta memoria variationis vitae humanae egit, novumque annum deprecatur est, Josephus Vánkos carmen hungaricum in laudem linguae huius patriae, Emericus Vidos autem orationem eiusdem argumenti habuit; quam solemnitatem Michael Győri carmine hungarico in quo etiam Reverendum Dominum Bilnitzium praesidem huius societatis crearunt clausit. Haec societas ab eo inde tempore multo majora coepit incrementa, uti hoc, ex historia eiusdem societatis cognoscere Tibi Lector Benevole licebit."[25]

A *tízes évek* örömünnepeiről már nem írtak a SOPRONI Magyar Társaság jegyzőkönyvébe olyan részletes ismertetéseket, amilyeneket az első jegyzőkönyvben találhatunk. Fennmaradtak az említett nyomtatott műsorok 1811-ből (ebben Bárány Boldizsár nevezetesebb szereplő), 1813-ból, 1816-ból. Ezeken kívül találtam két érdekes meghívót a soproni Német és Latin Társaság örömünnepére 1813-ból. Bár a Német és a Latin Társaság kérdésével itt nem foglalkozom, emeljük itt ki a két érdekes műsorból azokat a résztvevőket, akik egyidejűleg a Magyar Társaságnak is tagjai voltak. A teljes meghívók két-két levélből állnak: „Einladung zur öffentlichen Deklamir-Uebung der Oedenburger deutschen Gesellschaft in eigenen Arbeiten abzuhalten im Hörsaale der Rhetorik des Evangel. Gymnasiums Ostermontag den 19ten des Aprils 1813. um halb Eilf. — Oedenburg, Gedruckt mit Siessischen Schriften. — Vorkommende Gegenstände... 3. Standhaft seyn. Poesie von Eduard Reisch... 5. Ehrliebende Seelen werden auch durch das Lob geschärft. Poesie von Ludwig Kisch... 7. Die guten Begleiterinnen. Poesie von Leopold Petz... — A Latin Társaság műsorából: „Amplissimos Literarum Fautores, inprimisque Gymnasii Evang. Soproniensis Patronos gratiosissimos, pro actu declamatorio feria Pentecostes secunda die 7 Junii MDCCCXIII. hora 10 ante meridiem in Auditorio Gymnasii Evang. majori instituendo

[24] Uo. 178/a., b. 1806. jún. 30.

[25] A Jeszenák-féle convictus latin nyelvű jegyzőkönyvében maga Bernthaler számol be az ünnepélyről. Közli Tolnai, 566.

humillime invitat Societas latina Soproniensis. — Sopronii, Typis heredum siessianorum... Index speciminum Stili latini soluti atque ligati in actu declamatorio exhibendorum. 1. De meritis invictissimi Regis Svecorum Gustavi Adolphi in rempublicam sanctiorem et literariam. Oratio salutatoria Adolphi in rempublicam sanctiorem et literariam. Oratio salutatoria Directoris Societatis... 4. Quid difficillimum, quid facillimum? Dissertatio Matth. Haubner. 5. Moriendi necessitas. Carmen Joann. Mezihradszky... 10. Crescante luxu decrescunt mores. Oratio Joann. Szabó. 11. Morti aequaliter subjecti cum discrimine morimur. Oratio Sam. Erhard. 12. Quid sit futurum cras fuge quaerere. Carmen Jos. Hentzel... 15. De fuga otii et utilitate ac necessitate laboris. Orat. Steph. Schatten. 16. Aetas juvenilis quo modo sit transigenda atque ea florentes quos nobis eligamus amicos. Orat. Jos. Nagy. 17. Scientiae divitiis praeferendae sunt. Orat. Joann. Kondor. 18. Carmen valedictorium Andreae Wietoris."[26]

A *Tudományos Gyűjtemény* említett beszámolói közt a POZSONYI társaságé áll elöl a tízes évek végén, amelyben maga a társaság ifjúsági elölülője, Gödör Lajos számol be örömünnepükről: „Nem találok szavakat, hogy leirhassam azt az örömöt, mellyet a' Posonyi Aug. Conf. követő Magyar Helikon Junius holnapnak huszonnegyedikén érzett, a' midőn egy esztendei szorgalmának gyümöltsét mutatá bé azoknak, a' kik minden részrehajlás nélkül szóllván, Hazájok' boldogságáért és Nyelvek virágzásáért legnagyobb áldozatokat visznek a' Haza oltárára. Számosan gyűlekeztek öszve a' buzgó Hazafiak az öröm ünnepre, mellyre előre meghívattattak, hogy részszerént betses jelenlétekkel az Ifjúságot amazzal inkább ébresszék, részszerént pedig láthassák mennyire tellyesedett édes reménységek. Mintegy húszan voltak azon Ifjak a'kik Hazájok és nyelvek eránt való forró szeretetek megbizonyítására tsudálatra méltó bátorsággal léptek fel a' beszéllő helyre, a' hol különös szorgalommal készített és az Ünnep nagyságához alkalmaztatott munkájokat olly megelégedéssel mondották el, hogy az érdemes jelenlévő Urak azon még tsak két esztendőktől fogva álló Helikonnak továbbá fenntartását szivből óhajtották és jóltevő segitségöket önként ajánlották. Nevelte az Ünnepnek édességét az is, hogy nem annyira a' szegényebb sorsú Ifjak (a'mi talán máshol ritkaság) hanem többnyire ollyanok vettek ezen egyesületben részt, a'kik fényes Házakban születtetvén mind ekkoráig

[26] A Német Társaság 14 tagjából 3, a Latin Társaság 19 tagjából 10 volt egyidejűleg a Magyar Társaságnak is tagja. A latin műsorban nem szerepel a 19 tagból 2, de a meghívó elején lévő tagnévsorban ott a nevük, az egyik: Németh Lajos, ő a tizedik „magyar társ". — A német meghívó szövegét gót betűkkel nyomtatták, s az ä, ö, ü helyett kis e betűt találunk az a, o, és u fölött. L. még a 155. lapon.

az idegen nyelvek miatt Anya-nyelveknek tanúlását vagy egészen vagy legalább nagyobb részből elmúlatni kéntelenittettek, most pedig annál nemesebb tűzzel fáradoztak a' nyelv' mivelésének mezején a' hol: Adelung örvendj Hazám, szép jövendőkkel biztatnak fiaid! Vajha újonnan bizonysága lehetne ez is ennek, hogy a' Posonyi legelső Oskolánkban, a' hol a' tudományokra és a' jó rendre olly igen ügyelnek, nem tsak a' Német Tót Frantzia és Anglus, hanem egyszer'smind 's főképen a' Magyar nyelv is gyakoroltatik, és hogy nagyon megsértenek mind azok, a'kik nyelvünk eránt való hidegséggel vádolnak, holott mind a' Taníttó Urakról mind Tanítványaikról méltán ellehet mondani: Hogyha Magyar szó kell, arra közöttünk akadoz."[27]

Ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény* számol be a következő évi örömünnepükről is: „Posoni Magyar Helikon. Annál nagyobb megelégedéssel 's gyönyörködtetéssel szemlélheti minden honni nyelv' kedvellője, a' Magyar Ország' legutólsóbb napnyúgoti szélén fekvő Po'soni evangelikus Lyceumot, mennél bizonyosabb, hogy az tanúló ifjúság főként a' német nyelv megtanulása kedvéért használya ezen Ország szerte híres Intézetet. Itten a' jelenvaló esztendei Sz. Iván havának 24-kén délután 3 órakor (midőn a' szokott mód szerint tartatott az ifjúság' közönséges megvisgáltatása) a' legnagyobb gyönyörűséggel 's meg elégedéssel hallgatták öszve gyülekezett buzgó Hazafiak, a' Magyar nyelv mivelő Társaság' tagjai magok tulajdon munkájoknak Declamálását, mellyet a' ki jegyzett tárgyból versekben vagy a' folyó beszédben, tsudálatra méltó bátorsággal a' beszéllő széken elő adtak olly annyira, hogy az érdemes jelenlévő Halgatók, látván, mennyire tellyesedett édes reménységek, bő vigasztalást érzettek. Tizen nyólczan vóltak azon Ifjak, a' kik szép honnyi nyelvünk 's nemzeti tudományosságunk' kimivelése eránt való forró szeretetek' megbizonyitássára olly ditséretes szorgalommal készitett munkájokat mondották el, hogy minden magyar litteraturának kedvellője gyönyörűséggel olvashatná azokat, ha a' prés alá botsájtatnának ... A tagoknak nevei, és munkáiknak tárgyai illy rendel következnek. — — 1) Farkas Horátz Vigasztalja barátját, ki barátja halálán kesereg. Versben. 2) Pongrátz Alajos Hunyady László beszédje halála előtt; folyó beszédben. 3) Geduly Bohesló A' számkivetett Kamillus habozása megmentse Rómát vagy se? Versben. 4) Hentsi Sámuel szerezz jó barátokat. Versben. 5) Horváth György A' Sirhalom. Versekben. 6) Gróf Ráday László az emberi élet, Versekben. 7) Koszta György a' fülemile tsak tavaszszal énekel. Versekben. 8) Kéler Antal Egy barát bútsúzik a' másiktól. Versekben. 9) Zelenay Gedeon Szilágyi beszédje

[27] Tudományos Gyűjtemény 1819. IX. 110. Az utolsó szó talán sajtóhiba: „akadsz" helyett.

a' Magyarokhoz. Folyó beszédben. 10) Malatinszky István az Ifiuság disze. Rimes vers. 11) Kortsek Frídrik Magyar Hazánk szomorú állapottja IV. Béla uralkodása alatt. Rimes vers. 12) Márczi János Lelkesedés. Versekben. 13) Gróf Ráday Gédeon A' falusi élet' örömei. Rimes vers. 14) Molitorisz Adolf Az élet' terhe. Rimes vers. 15) Pongrátz Károly Mátyás beszédje a' Magyarokhoz, midőn a' Lengyel Herczeget akarnák helyébe választani. Folyó beszédben. 16) Vázsonyi Károly Ifjuságodban kösd a' vénség' koszorúját. Rimes vers. 17) Kartsay 'Sigmond A' Háladatosság és tulajdon Bútsúzása. Alagyás vers. 18) Nagy Károly Miben áll valamely Nemzetnek ditsősége. Versekben."[28]

A következő évi beszámolót R. K., azaz Rumy Károly küldte be a folyóiratnak: „A' Pozsonyi Evang. Lyceumban tanúló Magyar Ifjaknak egyesülete. E' folyó 1821. esztendő Sz. Iván havának 27-dikén a' Magyar Ifjak, Tudós Csutak (az ifjú Báró Podmaniczky Lajos' nevelője) igazgatása alatt a' Lyceumnak bibliothekájában következendő beszédeket és költeményeket honnyi nyelven jelessen 's nagy dicsérettel mondottak: Nagy Károly: a' Boru, Jambusban; Gróf Ráday László: hogy kell a' sorsot igazgatni, Rimmel; Botzko Károly: a' türés jutalma, Rimmel; Bruck András: Mátyás, Alkeus mértéke szerint; Czimer Mihály: a' rosz lehet szerencsés, de nem boldog folyó beszédben; Horváth György: a' Balaton csendje, alagyás versekben; Egri János: tanúlj a' hegyek virágitól diszeskedni, folyó beszédben, Kéler Antal: az érzék és nesz egyessége teszi a' barátságot, Rimmel; Kortsek Fridrik: egy Magyarnak érzései, a'ki viszsza térvén hazájába szűléit 's barátjait nem találja, folyó beszédben; Koszta György: Csokonai, folyó beszédben; Kuna Tamás: ád az Isten ha még nincs, Rimmel; Malatinszky István: a' Balaton hullámainak locsanási, Kisfaludi mértékein; Gróf Ráday Gedeon egy a' Törököktől elfogattatott Magyarnak keservei, Rádai mérték szerint; Marczy János, szabad gondolatok, Alkeus mértékein; Molitorisz Adolf a' szorgalom, Alkeus mértékein; Pekár István a' szántó-vető hálája Istenhez, Alkeus mértékein; Báró Podmaniczky Lajos a' reggeli nap sugár, egyezőleg; Terray Mihály: azon Hőshez, a'ki a' Belgrádi toronyból egy Törökkel leugrott, folyó beszédben; Tomka Mihály egy meredek kősziklának látásán ébredt gondolatok, pásztori versekben; Viszkidenszky János csak a' jó boldog, folyó beszédben; Zelenay Gedeon: a' magasan álló szőlő gerezd savanyú, Zapphó mértékein; Vázsonyi Károly: emlékezz jóltevőidre, hatos versekben; Farkas Horátz éjjeli gondolatok, Rimes versekben. — Ezek az Ifjak között egynehány Tót és Német. — Báró Podmaniczky Lajos (Mélt. Báró Podmaniczky Sándornak egyetlen egy fia), egy szép Románnak szerzője Igaz Urnak zsebkönyvében (Bécsben 1821.),

[28] Uo. 1820. X. 115.

Gróf Ráday László és Gedeon (a' nevelőjök Tud. Papp József a' derék Tengeri Utazások' töredékének Szerzője a' Bécsi zseb-könyvben), a' Magyar Nemzetnek és Hazának nagy reményei. — Restségből nem mondottak Báró Prónay László, Köpe Sándor, és Petény Jósef. R. K. Pozsonyban."[29]

A SOPRONI társaságról csak ezek után jelent meg örömünnepi beszámoló a *Tudományos Gyűjtemény*ben: „Sopronyból Aug. 5-kén. Azon jeles magyar Eggyesület, melly 34 esztendőktől fogva a' Sopronyi Evang. Lyceumban az Ifjúság között virágzik, az idén is Julius 23-án Tisztelendő Tudós Nemes és Nemzetes Nagy Megyeri Rajts Péter Úrnak, ezen Lyceum fáradhatatlan Rectorának, és a' Sopronyi Evang. Gyűlekezet Magyar Prédicátorának elől-ülése alatt megtartotta az esztendőnként szokott öröm ünnepét. — Melly díszes halgatóknak jelenlétében olly módon tartatott, hogy a' külömben is magokat jelesen viselt Ifjak majd folyó, majd kötött beszédben szóllanának. Nevezet szerént: Perlaky István versekkel beköszöntött; azután szóllott ezen tárgyról folyó beszédben; »Mi a' legszebb jutalom?« — Karsay János ezen tárgyról: »Magyar hajnal hasad« felváltó versekben. — Németh Jósef: »Az eggyesség gyümöltsei« Zapho mértéke szerént. — László Jónás: »Fulvia példás hivsége« felváltó versekben. — Hrabovszky Dávid: »A' komor ünnep, Báró Aszódi Podmanitzky Jósef emlékezetére« folyó beszédben. — Plevnitzky Sámuel: »A' feselő Ró'sának kora el hervadása Nagyságos Horváth, született Gróf Festetits Józefina emlékezetére« versekben. — Jánosa Dávid. »A' Falusi Temető« vitézi versekben. — Ferentzy Sámuel »A' Boldogság« versekben. — Illyés Ádám: »A' Muzsák panassza« vitézi versekben. — Jakab László: »Mint él a' nagy lelkű férfiú« folyó beszédben. — Kis János: »A' hartzba menő bajnoka« Alkeosz mértéke szerént. — Ber'senyi Ber'senyi László: »Zrinyihez« versekben. — Ber'senyi Lénárt: »Sziget védelmezése« vitéz versekben. — Hajnal József: »A' szeretet 's a' virtus leánya« folyó beszédben. — Gáspár Dániel: »A' Sziget« Sapho mértéke szerént. — Keblovszky Jósef: »A' Juhász« versekben. — Knar Sámuel: »A nyelv, és a' jó Hazafi szív lelke a' Nemzetnek« folyó beszédben. — Herenkovits István: »A' Kevély« versekben. — Győri András: »Egy hajós szavai a' Rév-parton« versekben, melly az ünnepet berekesztette. — Minthogy az illyen fiatal gyakorlások további nagyobb igyekezetekre serkentik, és segitik a' Tanulókat, a' mint ezen Lyceumnak nevendékeiből támadott Tudósok példája megbizonyitja: óhajtjuk, hogy ezen gyakorlások tovább is buzgón folytattassanak."[30]

[29] Uo. 1821. X. 121.

[30] Uo. 1823. IX. 118—19. A nyomtatott meghívón (OSzK I. Akad. 994. jelzetű kis kötetben a negyedik). Ezeken kívül még öt időre-társ is szerepel: Mód

Rövidesen csatlakozik ezekhez a beszámolókhoz a rövid életű SZOMBATHELYI társaság három örömünnepének az ismertetése is a *Tudományos Gyűjtemény*ben. Németh János szombathelyi kispap, Bittnitz egykori tanítványa írja meg az örömünnepek eseményeit. Minden évről mutat be néhány példát az előadott munkákból. Kiderül, hogy ezeken a vizsgákon nyelvtani szabályokat is olvastak fel. Prózai munkáik közt ilyen címek találhatók: „A' Tatárjárás Hazánkban", „Hunyadi János, a' hazafiúság' és vitézség' példája", „Millyennek mutatják a' történetek I-ső Mátyás Királyunkat", „A' lélek' halhatatlanságáról". Az 1823-as örömünnep Keőszeghy Antal versével zárult. Énekeltek is befejezésül, Kisfaludynak „A nemzetnek teste a nép" kezdetű versét. A második örömünnep 1824. aug. 21-én volt. Értekezés-címeikből hadd álljon itt néhány: „A' nyelvmivelés' szükséges voltáról", „A' Kereskedés vagy Földmívelés érdemel elsőséget", „Zrinyi Miklós a' Költő". Itt is közöl a lap egy berekesztő verset. Végül a harmadik örömünnepet 1825. augusztus 17-én rendezték a szombathelyiek. Prózai munkáik címei: „A' falusi élet' örömei", „A' Nándorfejérvári ütközet 1456-ban" stb. Részletek a búcsúversből:

E' falak' szentelt küszöbére gyűltök
Innepünk fényét díszesítni, 's szíves
Izzadásunkért koszorút fejünkre
Tűzni akartok.

Gyenge lantunknak kegyesen vegyétek
Érzeménnyel bő, kicsiny áldozatját,
Majd nagyobbat nyújt, ha megért korunkban
Dalra fakadhat.[31]

További három esztendőben, 1825-ben, 1826-ban és 1827-ben is részletes beszámolót közöl a *Tudományos Gyűjtemény* a POZSONYI társaság évzáró örömünnepéről.[32] Érdekesebb műsorszám az 1825. évi örömünnepen Altsohler András írása: „Minden jeles nemzet nemzetiségében (nationalitas) találja legfőbb gyönyörűségét." „(Derék thema!)" — jegyzi meg a tudósító Rumy. Benedicti Sámuel értekezése: „Hol csak egy nyersen parancsol 's mind vakon engednek, ott a' durvaság kezd uralkodni, 's az emberiség sírba merül." „(Jeles tárgy!)" Homokay Pál egy rímes verssel szerepel, melynek a címe: „A' halálra való készület a' szabadság

Mihály, Horváth István, Ajkay Sámuel, Szalay József, Szekér János. Vagy időhiány miatt nem olvashatták fel dolgozataikat, vagy a tudósító nem említette meg őket, minthogy csak időre-társak voltak.

[31] Uo. 1826. IV. 111—20.

[32] Uo. 1825. V. 118—19., 1826. VII. 119—22. és 1827. VII. 118—21. Az elsőről R[umy], a másik kettőről H[rabovszky] D[ávid] küldött be részletes ismertetést. L. még a 163. lapon. 1828-ban (V. 117—22) közli a lap *Edvi Illés Ádám* A' Sopronyi Nemes Magyar Társaságnak esmértetése 1827. című írását, 1829-ben (V. 117—26) pedig *Homokay Pál* beszámolóját: Nemzeti nyelvünk állapotja az Evangyélikusoknak Posonyi oskolájokban.

készűlete, 's a'ki meghalni tanúlt, nem tud szolga lenni." Hasonlóképpen rímes verssel szerepelt a két későbbi író is: Hrabovszky Dávid költeményének a címe: „A' Dunához, Dévén omladékainál" („Szép, 's szívreható költős!" — jegyzi meg Rumy), Kováts Pál pedig erről írt verset: „Nints kellemetesebb érzés, mint ha azt, a'mit tudunk, más azokat értőkkel is közölhetjük". — Az 1826. évi örömünnepről ezt írja Hrabovszky: „A' Pozsonyi Evang. Lyceumban lévő Magyar, 's Magyar Nyelv mellett buzogó más nyelvű ifjaknak Magyar Egyesületjek ez idén — ámbár semmi üllepedett korú vezetőhez nem juthatott — ismét szikrát vete hamvaiból, önnön hevétől indítatva, 's a' múlt Jun. 24-kén tartotta ez évi kisded öröm-innepét. A' Helicon egy dallal nyittatott meg, melly Benczúr József első Könyv-Tárnoknak szerzeménye, 's Radvánszky Antal által (a'ki a' komoly tudományoknak 's a' szép mívészségeknek egyenlő szerentsével 's ditsérettel hódol) négy hangra alkalmaztatott." — Az 1827. évi örömünnep tizenhét száma előtt és után is szerepelt négy szólamú énekkar. A műsor számai közül érdekesebb Radvánszky Antal „A' bal sors mindentől megfoszt, csak a' Tudomány marad meg" című értekezése; Kosztolányi Péter „A' magyar sereg Lehel és Bulcsu vezérek alatt Ágosta előtt 995-dik esztendőben" című történelmi dolgozata és két hexameteres vers, Tornyos István: „Kapisztrán buzditása kereszteseihez Nándor-várban" és Ugrik János: „Dugovics Titus emléke". A beszámoló szerint a „tisztes hallgatók... harsány tapssal" jutalmazták az ifjakat, s kiemeli Hrabovszky még azt is, hogy a társaság két év óta „Hazánk' országosan öszvegyűlt Rendjeinek színek előtt... virágozhata, 's gyümölcsözhete". — Az 1828. évi örömünnep nyomtatott meghívóját és az ünnepen éneklendő dal nyomtatványát ismerjük: „A' po'sonyi tanuló Magyar Társaságnak T. Molnár Gábor Úr' elöl ülősége alatt leendő örömünnepére a' nagylelkű maecenások és pártfogók, valamint minden igaz hazafiak legmélyebb tisztelettel meghivattatnak a' társaság' közös tagjai által. Szt. Iván hava' 27-kének délutáni 2-dik órájára MDCCCXXVIII." „A' Po'sonyi Tanuló Magyar Társaság' öröm ünnep előtt és után éneklendő dal. Posony 1828."[33]

A *harmincas években* a *Tudományos Gyűjtemény*ben részletes örömünnepi beszámolókat nem találhatunk, szerepét elsősorban a *Jelenkor* vette át, de más lapok is foglalkoztak a társaságokkal, s rövidebb hírek mellett néhány hosszabb beszámolót is közöltek egy-egy társaság életéről, az örömünnepekről. Így a bécsi *Sokfélé*ben olvashatjuk például 1833-ban a soproni Magyar Társaságról szóló terjedelmes ismertetésben: „Munkáikat, mellyeket minden esztendőn tartani szokott Öröm-Ünnepjeken a' Munkás Társak egész magyar öltözetben elszavallanak, az illyenkor ösz-

[33] OSzK III. Hung. 1. 401. s. és 188. 188.

vegyülekező fényes hallgatóság nagy megelégedéssel 's lelkesedéssel fogadja."[34]

A *Jelenkor* örömünnepi beszámolói, ismertetései közül hadd álljon itt az egyik érdekes EPERJESI örömünnepről szóló híradás 1837-ből: „Az eperjesi ev. collegium keblében fennálló magyar nyelvmüvelő társaság mindinkább ügyekszik az ottani idegenajkuak közt terjeszteni nemzeti nyelvünket. Buzgódását eddig is szép fényben tünteték-elő az évenként tartatni szokott örömünnepek 's a' tavaly Berzsenyit dicsőitő emlékünnep. Ujabban a' mondott társaság néhány tagja Rózsavölgyivel egyesülve szavalást 's hangversenyt adott a' társaság könyvtára növesztésére; midőn a' hangmüvész négy eredeti darabját játszá-el, az ifjak pedig Bajza, Fáy, Vörösmarty, Kisfaludy Károly, Vajda 's Hrabowszky müvei közül választák a' szavalandókat."[35] — Hosszabb ismertetést közöl az *Athenaeum* is az eperjesiek 1839. évi örömünnepéről, mégpedig a társaság volt tagjának, Riskó Ignácnak a tollából: „Első lépett a' szószékre Váradi Károly joghallgató, ki már elébb a' társaság' újabbi szerkesztetése körül is érdemet szerze, 's jelesen és alaposan értekezett a' honi nyelv' előmenetének akadályiról. Utánna 15en szavaltak, hármat kivevén mindnyájan öndolgozataikat 's kötött beszédben. Általában mind a' szavalt költemények, mind főleg a' szavalás sok kivánandót hagyának ugyan magok után, de a' tökély nem a' kezdet' eredménye szokott lenni, 's tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az egész örömünnep mintegy hevenyészve volt, alig osztatván ki a' szerepek előtte négy nappal, mi miatt a' készületre, kivált mivel a' közvizsgálatok is jelen valának, igen kevés idő fordíttathatott. Meg kell azonban mind e'mellett is 's örömmel vallanunk, hogy néhány költemény által kedvesen lepettünk meg, 's ezek közül egyet, a' kitünőbbek' egyikét, közleni kivántunk:

A' fellegekhez.

Sebes szelek' lehelletén
Felhőket látok úszni én
A' kedves táj felé,
Hol éltem' első hajnalát
Mosolygva, sírva éltem át,
'S szivem honát lelé.

Áldó esőt rejt kebletek?
Vándor borúk! röpüljetek
Megáldni szép hazám',
Áldás honom' virányain,
Lebegjen élő magzatin
'S az elholtak' porán.

[34] Sokféle 1833. máj. 31. 44. sz. 339—40.

[35] Jelenkor 1837. febr. 1. 9. sz. 33. A Jelenkor korábbi cikkei: 1833. márc. 13. (21. sz. 162) a késmárki; 1833. jún. 15. (48. sz.) a selmeci társaságról; 1833. jún. 29. (52. sz. 409—10) a pozsonyi örömünnepről; 1834. júl. 16-án (57. sz. 450) az eperjesi örömünnepről, a két utóbbi a műsort és a szereplők nevét is közli.

De hajh ha ott a' ködlepel
Hazámnak átkát rejti el
'S hű népem' ostorát;
Jég sujtja majd honom' terét,
'S dúló vihar ragadja szét
Az ősök' szent porát:

Felleg! ne sujtsd a' szép hazát,
Inkább verj engem egy fiát,
Ki hozzád föltekint,
'S mellyek dagasztják kebledet,
A' vészt, romlást, enyészetet
Bocsásd fejemre mind.

Szerzője e' költői érzelmet lehelő dalocskának a' kis Bárczai Ferencz, philosophia' hallgatója. — A' szavalatok' közeit tanuló ifjakból alakult külön éneklő és hangászkar' éneke és játéka tölték ki, magyar nóták- és a' leghíresebb daljátékokból vett szebb darabok' játszásával, hol különösen az ifju Kéler igen ügyes és könnyü hegedűjátszó, a' közfigyelmet méltán magára vonta. Berekeszté az egészet egy elég melegen tartott és szavalt óda Haan Lajostól, mellynek czíme az annyiszor megénekelt, de itt még most nem korszerü: »Virad, haladjunk!«"[36]

A *negyvenes években* a divatlapok közölnek sok részletesebb vagy kevésbé részletes beszámolót az egyes társaságok örömünnepeiről. Vegyük sorra ezeket, kiegészítve a tudósításokat itt-ott a jegyzőkönyvekből vett érdekes adatokkal is. Kezdjük a sort a SOPRONI Magyar Társaság néhány híresebb örömünnepének az ismertetésével. A soproniak 1840-ben már fél évszázados fennállásukat ünnepelhették örömünnepükön: „Május 30-kán 1840. Nagyszerű 's valamint reánk nézve nagy fontosságu, ugy minden mivelt magyarra is közérdekü ünnepet ülénk" — írják jegyzőkönyvükbe. „Társaságunk ugyan is mint legrégibb Magyartársaság hazánkban, mellynek 1790-ben Ft. Kis János a' küzdő indulatu Német Lászlóval vetette alapkövét, (mint azt bővebben láthatni Társaságunk' évkönyveiben) ekkor ünneplé, még eddig egyetlen 's hazánkban sehol sem üllött félszázados örömünnepét." — Hogy milyen esemény lehetett Sopron város életében is ez az örömünnep, arra következtethetünk egy előkelő soproni kisasszonynak a naplóbeli feljegyzéseiből. Ez a szemtanú, Slachta Etelka nem is állhatott nagyon közel a líceumhoz, hiszen részben katolikus vallása, részben előkelő származása miatt más körökben forgott. Mégis megemlékezik a félszázados örömünnepről: „D.u. A tanuló magyar társaság öröminnepén voltam; Schneller folyóbeszédje, úgy Peczé is, Nendtvich sóhaja s Tatay hálája különösen sikerültek; aztán csak kalapot és ernyőt honn hagyva, a még hozzánk társult Terézzel az evangelikusok imaházába mentünk; itt ment végbe Artner Lini egybekelése Ihász Imrével.[Az egyik alapító tag fia.] Lini gyönyörű szép volt, szívesen köszöntött. A hosszú beszéd közben haza siettünk, s innen láttuk a nem pompás ugyan, de csinos menetet. Aztán város körül mentünk, s a Casinóhoz ültünk, Budayékkal is. Ezek

[36] Athenaeum 1839. II. 47—48.

később még hozzánk jöttek, a fáklyás menetet nézők s a zenét halgatók, mellyet a tanuló ifjúság Superintendens Kissnek, ki ma 50 éves jubilaeumát ünneplé, hozott."[37] — „E' nap estvéjén — olvassuk a jegyzőkönyvben is — 10 óra tájban 30 fáklya lobogása, 's világitása között éji zenével tisztelkedtünk F.t. Kis János Urnak. Szivre ható 's szivemelő jelenet volt, midőn a' 30 lobogó szövétnekek közzti fényes körben álló zenészek által eljádzott magyar hangok után Erdős Márton lépett a' körbe, 's mindnyájan födetlen fővel halgattuk a' szövétnekek fényáradásaiként hullámzó keblünk tolmácsát, ki e' fáklya 's zene által kifejezett symbolákat, mint hálánk 's tiszteletünk' zálogit ajánlá a' megtisztelt, ablakáról körünkbe tekintő, érdemtellyes ősz férjfiúnak, 's fejtegeté a' minden rendű csoportozatú népségnek. Hangos éljen követé köszöntését. — Szivre ható volt ez, de még fenségesebb 's minden hőn érző 's romlatlan szivre a' legnagyobb hatású volt az, midőn szónokunk szavai után az ország szerte tisztelt agg, Társaságunk lelkes alapítója bennünket ablakából feleletre méltatott, s szivből eredt szavakkal köszöné meg tiszteltetését, 's lelkesen buzdíta pályánkon folytonos haladásra 's körünkre az igaz Magyarok Istenének áldását kéré. Szünni nem akaró éljen harsogott ajkinkról, 's az egész utsza viszhangzását adá. Itt eloltván a' szövétnekeket még éji zenével tisztelkedtünk. T. cz. Ihász Imre, Fabricius Endre, Perlaky Gábor, Hetyésy László rendes és Szabó József 's Sztrokay Ignácz alelnök uraknak, hol mindenütt hathatósan buzdítatánk a' magyar név valódi megérdemlésére. — — Más nap' igen számos 's előkelő vendégek jelenlétében tartatott a' magyar kutnál a' társaság nevében az egész örömünnepet befejezendő tánczmulatság. Itt az érdemesebb vendégek taraczk durrogással, F.t. Superintendens ur pedig, a'kit ismét kocsin vitettünk ki, ezen kivül harsány éljennel fogadtatott. Vig kedv uralkodott vendégeink közzt 's vidor köszöntések 's éljenzések közzt mondánk bucsut az első félszázados magyar társaság' örömünnepének."[38]

A következő évi örömünnepről a *Jelenkor*ban olvashatunk ismertetést: „A' sopronyi ev. lyceumbeli magyar társaság 51ik évi első örömünnepét [ebben az évben ugyanis kettőt tartottak] f. h. 20kán mindkét nembeli különböző vallásu és rangu gyülekezet jelenlétében Hetyési László tanitó

[37] Slachta Etelka természetesen tévedett: nem Kis Jánosnak, hanem a társaságnak a jubileumát ünnepelték. Egyébként előző évi örömünnepükön is részt vett, s arról is írt néhány sort a naplójába 1839. máj. 30-án: „D.u. a magyar ifjak szavalásába mentünk. Müllner Satyrája felséges vala; ő a henyeség pártját fogá, kár, hogy sokan nem értették! a versek szavalásában tanitójok kellene; hamis pathosszal mondják el. Tóthné leányai velünk vóltak; ezután ezekhez, hól uzsonáztunk." A naplót kiadta Csatkay Endre: Zadjeli Slachta Etelka soproni naplója 1838—1842. Sopron 1943. 69—70.

[38] SMT IV. jk. 1840. máj. 30. Szónokuk, Erdős Márton a jk. szerint az azévi főkönyvtárnok volt.

ur elnöklete alatt tartá. A' dicséretes szorgalommal működött ifjak közül, ha csak dolgozataik belbecsét nézzük: Packh Albertet 's Palló Sándort; ha a' szavalási tehetséget: Sztehló Jánost; végre ha a' kettőnek kivánatos egységét tekintjük: Sass Istvánt kell kiemelve neveznünk. Igen örvendetes hatással, de fájdalom! csekélylyel volt az ünnepély, mert a' kereskedési 's társalgási nyelv, hazánknak különben nem csekély fontosságu e' végvárosában általányosan német lévén — az ifju dalnok Vörösmartyval még méltán keserghet: »Az ifju nem érez, a' lyányka nem ért, És nincs koszorúja szerelmeidért«".[39]

Az 1846. évi örömünnepről, amelyről az *Életképek*ben mondta el Vas Gereben (Torma) kritikai megjegyzéseit, a jegyzőkönyvbe ezt írták: „Lyceumunk szónokteremében, meglehetős számú részben főrangú halgatóság előtt megnyitván Kluge Samu társunk ügyes hangászkara »Isten áld meg a magyart« czimű hatályos danával ünnepélyünket, szavalóink jól betanult dolgozataikat komoly élénkséggel a'ként adák elé, hogy a' halgatók megelégedését tellyesen elnyerék. Meglepő élvet nyujtott hangászkarunk »Musa, Musa, Musa nyáj« kezdetű emelő marschával, mellyel ünnepélyünk befejeztetett... Örömünnepünk e nevet most egészben megérdemlé; mert mig a lelkesedés, mi az egész eljárást szakadatlanul késéré, neki valódi ünnepi szint adott; — addig a helyeslés, mit szavalóink mindegyike aratott, reá valóságos örömöt áraszta."[40] Az örömünnepi sikeren felbuzdulva 1846. szept. 18-án Kluge Samu vezetésével kántust is alakítottak a tagokból. — 1847. január 30-án hozták azt a határozatot, amely szerint engedve az *Életképek* kritikájának, következő örömünnepükön nagy költőink verseit is felveszik a műsorba saját írásaikon kívül. A szépen díszített szónokteremben[41] „vendégeink száma — kivált a' szép nem — a' tavalit nagyban felhaladta, különössen örültünk ollyak szemlélésén, kik nyelvünk nem értése dacára is megjelentek, valamint hogy Catholikus vallásu atyáink fiai közül hét tanitó és pap jelent meg" — olvashatjuk a jegyzőkönyvben. Az *Életképek*ből viszont arról értesülünk, hogy „nagyaink közül egy sem alázta meg magát", amiből arra is lehet következtetnünk, hogy a lojális hivatalos emberek veszélyesnek tartották az ünnepélyen való megjelenést. Igaz, hogy a műsor nem volt „forradalmi tett", de azért bevezetőül ismét a *Hymnus*t énekelte az énekkar „Kluge Samu vezérlete alatt", felolvastak egy helyenként merészebb gondolatokat is tartalmazó értekezést „Csak az igazság avatottja lehet valódilag szabad"

[39] Jelenkor 1841. jún. 2. 44. sz. 174.

[40] SMT V. jk. 1846. máj. 21. — Az Életképek cikkében „Torma" kiemeli az elhangzott számok közül Stainlein Ottó beszédét: „A honi történet buzdít bennünket a hazafiságra", s megjegyzi, hogy az előadó csak két éve beszél magyarul. L. a 467. lapon.

[41] L. a 63—64. lapon.

címmel[42] („meglepő azon érettség — írja Torma az *Életképek*ben —, azon szabatos gondolatmenet, azon férfias higgadtság, melly az értekezést jellemzé"). Elhangzott ugyanakkor a népszerű költő, Garay *Kont*ja („Czupra Endre sok hévvel és átgondoltan, de igen is színésziesen szavalá — írja Torma. — Tüzét kissé mérsékelheté, ha kiszámitandá végig a' hangerőt, melly a' lázadó morajt csakugyan halványan nyomá ki"). Elhangzott Garay *Obsitos*a is („Stettner Tamásban hű személyesitőre akadt. Elkerülé szavaló a' torzitást, 's mindazon szögletességet, mire illy népies darab könnyen tévesztheti az izlést elent. Valóban örvendetes volt észlelnünk azon helyes tapintatot, melly bizonyos müvészi nyugalmat kölcsönzött az előadásnak: tárgyon, hang- és taghordozáson uralkodva, élénk szemjátékával, kedves tünemény lön e' szavaló, 's szavalmánya a könnyüded vidorságban tartá végig a' közönséget"). Ezután „Eötvös »bucsú«-ja 's Vörösmarty »szózat«-a meglehetősen adattak elő, kivált az utóbbinál Horváth Gyulának erőteljes hangja elemében lehete, ha hamis intonatiojáról leszokandott." Említettem már, hogy elhangzott Petőfi *Csárda romjai* című és Pákh Albert (Kaján Ábel) *Csont, a kóbor színész* című költeménye is.[43] Mindezeket megelőzte saját munkáik előadása, amelyről az *Életképek* levelezője már kevésbé elismerően nyilatkozott. A megnyitó beszédről megállapítja, hogy „agyba vert magyarságu és darabos előadásu volt; szellemére nézve pedig, majd tulságosan szerény, majd szánandólag fenhéjázó." — „A' megnyitó beszédet — írja — »vérterv« czimü ballada követé, pattogtató előadással borzasztván a' hallgatóságot. Majd a' harmadik »viharkori képze(le)tével ismertetett meg, mig a' negyediktől, »Balaton táján« foganzott gondolatait vevők mulattató tagjáték kiséretében." Csak Stainlein említett dolgozatáról voltak elismerő szavai, megállapítva: „Az értekező nagyon fiatal még, és ha korával észfejleménye most tanusitott arányt tart, — a' tudományos világ szép nyereményre számithat." Rajta kívül megdicsérte Pákh Károlynak „A félszázados magyar nádor halálára" szerzett költeményét. „A' mű bokros jelességeit a' megrázó előadás csak emelé. De birja is ám az illető azon tulajdonokat, mik hatályos szónoki előadást idéznek elő. Termet, hang, magában és modulátióiban, arcz- és tagjáték összhangzó müködése kerekdeddé tevék a' szavalást." — „Ennyiből állott az ünnepély. A' tavali és idei között szembeszökő a' különbség haladásra nézve, mi nagyánt az elnök buzgalmának 's néhány tag dicsérendő törekvésének köszönhető... Közönség, kivált a' hölgyvilágból, szép számmal jelent meg, mi a' soproni szép nemnek csak dicséretére válik."[44]

[42] Szerzője az előbbi örömünnepen is dicsért Stainlein Ottó, akinek a buzgalmát a jegyzőkönyv is többször említi.

[43] L. a 105. lapon.

[44] Életképek 1847. máj. 22. 21. sz. borítólapján.

Olvashatunk több ismertetést a divatlapokban a POZSONYI társaságról is, köztük az 1844. évi örömünnepet részletesen leírja a *Regélő Pesti Divatlap*nak és az *Életképek*nek a tudósítója is. Lássuk egymás mellett a két tudósítást: „F.e. junius' 19kén tartá e' társaság szokott évi örömünnepét — olvashatjuk a *Divatlap*ban —, mellyről daguerotyp modorban csak azt mondhatom, hogy örömünnep vala. A' számos hallgatók között szerencsénk vala több érdemes követ urakat, országgyülési ifjakat, 's lelkes magyar hölgyeket tisztelhetni, de szemeink hiába keresék azokat, kik az ifjuság' mentorai, néhányat kivéve. Tizenegy ifju szavalt; a' kötött 's kötetlen beszédből lángoló honszerelem ömledezett, a' szavalásban gyakorlottság mutatkozott, a' nyelv tiszta, kivált Neumann Károly' »Üdvszellem«-ében erőteljes és correct vala. Vig darab egy sem volt, emlékezem régi időkből, hogy az iskolai censura illyet meg nem enged, miért? ő tudja." Végül a szavalók nevét közli, és hogy a társaság 52 tagból állt.[45] Az Életképek levelezője ezt írja: „Pozsonyi levelek XIX. Junius 26-dikán. — Szeretett Leonám! Midőn most derült kedélylyel egy örvendetes eseményről kivánlak értesíteni, lelkem ismét visszaleng a' mult képeire, 's az öröm, mellyet ez esemény idézett föl, lassanként elsimul a' lélek tűkörén, mint hullám, mellyet gyönge szellő fodrozott fel... Jelen soraimmal nem terjeszkedhetem ki irodalmunk fejlődésének történetére, nem szándokom érdemeit elősorolni azon férfiunak, kihez *Kazinczynk* kedélyes leveleit irá; elég legyen említenem, hogy 1806-ban a pozsonyi Lyceum „*magyar egyesületét*" *Kis* János alapitá,[46] 's az még ma is fenáll, 's tegnap volt *örömünnepe*. — Lehetetlen, hogy ne örüljön az ember, valahányszor az egyesülés szellemével találkozik, hogy egy jobb sejtelem ne támadjon bennünk, valamikor e' hon fiait magasabb czélra törni látjuk. Öröm tölté el az én keblemet is, szeretett Leonám, egy jobb sejtelem támadt az én keblemben is ez örömünnepen: mert ajkairól azon ifjaknak, kihez [kiket] a' nemzetiség egyesitő szelleme fűzött egybe, kik önmivelésök és erőkisérletök által a' hon iránti kötelességek teljesítését kezdék meg, forró hazaszeretet zengett. Mi sok ajkról hangzik a' *haza* szent neve, de hány kebel dobog fel annak nevére?! Oh, de ki tudna kétkedni azon, hogy mint a' havasok szélein a' korány, gyúl fel az ifjak tiszta kebelén a' honszeretet?! — De ha majd előállanak az élet nehezebb napjai, ha a' kebel költői zománcza szétfoszlik, 's a' rideg való áll elő minden szükségei — 's csábjaival, oh, barátim, akkor se feledjétek e' hont, ne feledjétek fogadástokat: érte élni; emlékezzetek társotok megnyitó beszédére, 's mondjátok e' hon leányainak, hogy a' haza nyelvén beszélni nem érdem, mert »a' vad állat is megtartja eredeti hangját«, hogy a' hont sze-

[45] Regélő Pesti Divatlap 1844. jún. 30. 52. sz. 840.

[46] Ez természetesen tévedés.

retni nem erény, mert az oktalan állat visszakivánkozik vadonába, a' virág idegen ég alatt elhervad. — A' társaság, melly a' magyar literatura jeles tanitója, *Németh* Sándor ur buzgó elnöklete alatt áll fenn, 52 tagot számlál, kik közül ez alkalommal 11 olvasá föl öndolgozatát, többnyire balladát 's lyrai költeményt. A' munkálatok közül, mint jeleseket és viszonylagosan legjobbakat, Szákmáry Gyula »Soliman Sziget alatt« balladáját 's Greguss Lajos »Száműzött« románczáját említem; de a' többiek is mind kerekded és correctek voltak." Itt következnek a tudósító már idézett kritikai megjegyzései a társaság céljával kapcsolatban, majd így fejezi be cikkét: „De isten áldása legyen mindig e' derék ifjakkal; erő és türelem, süker és részvét kisérje őket nemes türekvéseiknél. Igen, részvét, mert a' részvét keze alatt fakad föl csak a' süker arany virága, e' nélkül hervad az. — A' tegnapi örömünnepen, szeretett Leonám, szép hölgykoszorú is megelégedést mosolygott a' derék ifjakra, de az egyébként teli teremben hiába keresők honatyáink többjeit, mert azok egy kettőjével volt csak szerencsénk találkozni. — Azon óhajtással hagytam el ez ünnepet: virágozzék az számos évekig, 's éljen alapítója."[47]

Több lap foglalkozott a PESTI evangélikus társaság örömünnepeivel is. A *Jelenkor* írja: „Jun. 29. reggeli 12 órakor tarták az érdeklett gymnasium termében számos hallgatóság előtt Taubner Károly ur igazgatása alatt a' magyar nyelvgyakorló iskola növendéki másodévi örömünnepöket, saját dolgozataikat szavalván el részint folyó, részint kötött beszédben . . . a szülék és hallgatóság teljes megelégülésökre, 's mindnyájan szives hálától áthatva a' fáradhatlan 's ügyes tanitók és iskolai előljáróság iránt."[48]

Különösen Tavassy Lajos elnöksége idején voltak sikeres örömünnepeik. Az 1844. évi örömünnepről a *Regélő Pesti Divatlap* és az *Életképek* egyaránt beszámolt, sőt Kolozsvárra is küldött beszámolót a *Nemzeti Társalkodó* munkatársa. „Az ev. tanodabeli magyar nyelvtársaság' örömünnepe — olvashatjuk a *Regélő Pesti Divatlap*ban — igen nagy számu közönség előtt, szép renddel ment végbe. Huszonnégy ifju, részint eredeti munkákat, részint ismertebb költőink' műveiből szavaltak 's olvastak fel, váltogatva kötött és kötetlen beszédben. Isten éltesse hazánknak e' sokat igérő ifju sarjadékát, valamint derék, jeles tanitójokat Teichengräber Lajos tanár urat, kinek lelkes vezérlete alatt e' társaság a' legelsők egyikévé vált hazánkban!!"[49] — „Mult junius 23-kán tartotta a' pesti evang. tanodák szónokköltészeti osztályával összekötött »Magyar nyelvtársalom« örömünnepét — írja az *Életképek* —, mellyre szépszámu vendégkoszorú gyült össze a' főváros hőkeblű szépei és férfiai közül. A' társalom vezér-

[47] Életképek 1844. júl. 10. II. 2. sz. 55—56. L. még a 66. lapon.

[48] Jelenkor 1841. júl. 17. 57. sz. 228.

[49] Regélő Pesti Divatlap 1844. jún. 27. 51. sz. 809.

lője t. *Teichengräber* Lajos dr. ur, ki az ünnepet lelkes beszéddel fejezé be. Az elszavalt vagy felolvasott munkák, részint a' tagok saját dolgozatai, részint jelesb hazai költők művei valának. Az előadáson a' nemzetiség szent geniusa lebegett, 's örömmel váltunk meg a' teremtől, hol igy láttuk, ügyes kéz- 's meleg kebellel ápoltatni a' fejledező szép virágot — honszerző őseink nyelvét!"[50] — „Ma egy hete barátom — írja E. Gedő János Kolozsvárra „Pesti levelek" című írásában — az itteni ev. tanodák szónok-költészeti osztályával összekötött magyar nyelvtársalomnak öröm ünnepén voltam. — Sok örömünnepen voltam, de hol lelkem olly tiszta polgári örömben részesült volna, mint ebben, ollyanban soha sem; örömem csak azon fájdalmas érzet zavarja, hogy nekünk magyaroknak, saját honunkban lesve kell még az illy örömeket keresni... Ez örömünnep, saját dolgozataik- és jelesebb koszorus költőinkből válogatott költeményeknek elszavalásából állott. Én valójában nem tudtam mellyiket bámuljam inkább, azon tiszta hibátlan magyarságot-e mellyen szóltak; vagy azon lelkes bátorságot mellyel azt előadták; vagy azon érzést mellyel a' költő szellemét 's érzetét elsajátiták... Röviden, az egész ünnepélyen a' szivet nemesitő, értelmet világító tanmodornak üdvös szelleme lebegett."[51] — A műsorról a jegyzőkönyv is részletesen tájékoztat. „Minden tag fellépett egy Munkálmány és egy Szavalmány előadásával" — írják. Saját munkáik részben versek, részben prózai dolgozatok voltak.[52] A teljes műsorral elsősorban szavalataik miatt érdemes megismerkednünk: Elhangzott Vörösmarty *Petike, Szózat, A rabló, Kisgyermek halálára, A magyar költő, A hontalan* című verse. Berzsenyitől *A magyarokhoz, A felkelt nemességhez, Osztályrészem, Wesselényi hamvaihoz.* Kölcseytől a *Hymnus, Fejdelmünk haj, A hős,* Kisfaludy Károly versei közül *A lantos,* a *Bánkódó férj.* Eötvöstől *A megfagyott gyermek,* Garaytól a *Kont, A sír, Kont fegyvernöke,* Czuczortól a *Hunyadi,* Erdélyitől a *Könyörgés* című vers, Kerényitől a *Honvágy a honban, A koldus* és végül Mistéth Jánostól a *Farsangkor* című költemény. Saját munkáik sorát Falk Miksa nyitó szava vezette be, a prózai munkák közt ilyen címek szerepeltek: „Hazádnak rendületlenül", „A kincskereső", „Árvíz", „Hass, alkoss, gyarapíts", „Kirándulás Óbudára", „Az árva gyermek", „A mohácsi ütközet", „Vak Álmos", „Hunyadi végórája", „Koldus és kutyája", „Honszerelem és hűség", „A halász", „Várnai csata", „Hálaszózat", végül „Búcsúszó". A versek között: „Üdv szó", „Szécs Dezső" (ballada), „Hunyadi halála", „Árpádi dal", „Szent Gellért Dunába löketése", „Álom", „István király" (ballada), „A temető". — „Az egész $2^1/_2$ óráig tartott, —

[50] Életképek 1844. júl. 3. II. 25.
[51] Nemzeti Társalkodó 1844. aug. 2. 31. sz. 242—43.
[52] PMO jk. 82. 1844. jún. 26. A 39. ülés jegyzőkönyve számol be a jún. 23-i örömünnepről.

közönség szép szám[m]al jelen volt; az öröm ünnep berekesztésekor Tettes Elnök ur lelkes beszédet intézett a közönséghez és az ifjusághoz, 's egyuttal Döbrentei Gábor budai ker. főbiztos ő n[agy]ságától »Bersenyi összes műveinek« 3 példányát a végett kapá, hogy a' társ. 3 tagjainak emlékül adjaát, miket e' szerint osztogatott Elnök úr e' tagok közt. 1. Falk M. a' társ. főjegyzője 2. Gaal Ern. a társ. pénztárnoka 3. A két Hanzely testvérek." „Az örömünnep eredményeként említendő — írják tovább —, Császár Ferenc ő nagysága jótékony küldeménye az Elnök urhoz tisztelő levél kíséretében; a társ. könyvtárának számára Olaszhoni utazás 2 kötetben 's verseinek egy példányát azonkívül költélyeinek 6 példányát a serényebb tagok közt osztandókat."[53]

Az 1845. évi örömünnepre nagyon sok előkelőséget, közismert személyt hívtak meg.[54] Kevesen jöttek el, de a jegyzőkönyv a megjelentek között megemlíti (a jegyzőnek talán fontosabb is volt a megjelent kiválóságoknál) „Sztrokayné lelkes leányát Luiset".[55] Az *Életképek* tudósítója írja: „A' társak szónoklottak kötött és kötetlen, részint magyar irók munkáikból vett, részint saját szerzeményű rövidebb darabokat... Kiemelendő *Márton Ferencz* szónoklata az »Ólmos botok«-ról, ki a' derék eredeti ólmos darabot igen-igen eredetileg szavalván el, azt közkérésre ismételnie kellett! Hja! biz ez izlés dolga... Egyébiránt, ha kivesszük a' kiveendőket (melyek t. i. hölgyvendégek előtt kimaradhattak volna), lehetlen szíves üdvözlettel nem emlékeznünk a társulat lelkes vezére, evang-tanodai prof. dr. *Teichengräber Lajos* ur azon kitünő buzgalmáról, mellyel e' társulatot a' magyar nyelv és irodalom tanulása- 's müvelésére, ez által pedig a' valódi nemzeti érzetben rejlő polgárkincs megszerzésére serkenti, ösztönzi... Az ünnepet vezér ur lelkes szónoklata rekeszté be, mellyről meg kell jegyeznünk: miszerint az igen szépen vala irva 's még szebben előadva, de hosszacska volt biz az, hosszabb, mint illy alkalommal lennie kellene vagy szabad volna; 's hosszacska volt épen azért, mert sok, igen sok eszme ismételve volt benne. Nyesés után a' beszéd szép leend. — Áldja meg a' derék és honfiui buzgalmú vezért, szinte derék tanitványival az ég, 's adja, hogy sok illy tanitó legyen e' földön, mert akkor, mondom nektek, felvirágzik nyelvünk országa ez ősi telkeken!"[56]

Foglalkozik végül az *Életképek* a pesti társaság utolsó örömünnepével is: „Különösen kiemelendő a' f. hó 25-kén tartott magyar társasági *örömünnep*, mellyen a' tanitványok részint költőink némelly műveit szavalva, részint saját dolgozataikat olvasva, tapasztalható volt a' szeretet, mellyel

[53] Uo.

[54] L. a 252. lapon.

[55] PMO jk. 118., 119. 36. és 37. gyűlés. 1845. máj. 25-én 4—6-ig volt az örömünnep.

[56] Életképek 1845. máj. 31. I. sz. 717—18. L. még a 36., 252. lapon.

nyelvünkhez és nemzetünkhez ragaszkodnak. Befejezé az ünnepélyt dr. *Teichengräber* Lajos, mint elnök, jeles beszédével, végre néhány könyvet osztva ki a' növendékek közt, nem ajándékul (mert a' mai kor szerinti nevelésnél ajándéknak nincs helye), de emlékül *Császár*tól, *Kiss* Jánostól és *Fejér* Györgytől."[57]

Az egyetlen DEBRECENI örömünnepről a *Jelenkor*ban olvashatunk tudósítást 1843-ból: „Debreczen aug. 14-én. Tegnap délután 4 órakor tartá a' helybeli ref. collegium olvasótársasága első örömünnepét, igen díszes gyülekezet előtt. A nálunk első illynemü ünnepről annyit mondhatni, hogy türhetőleg sikerült. Nyitányul a' colleg. éneklőkar a' Szózatot éneklé, de kissé silányul; ezt a' szavalatok követék; közben az éneklőkar a' ‚Fóti dalt' adá elő, melly tetszést nyert 's végül ismételtetni kéretett. Az elszavalt 5 vers 's egy prósai munka elég ügyesen szerkesztett zsengemüvek valának 's tetszéssel mondattak fel. Az ünnepélyt Péczely ur azon előterjesztése zárá be; hogy ő a' szépirásban leendő tökélyesbülés eszközlése végett versenyre buzdítván az alsóbb tanulókat, a' mindenik osztályból kijelelt legszebben iró ifjat aczéltollal jutalmazza; a hat kijelelt jutalmazott közt pedig ismét a' legszebben irót az erdélyi legközelebb orsz. gyülési tagok képtárával ajándékozza meg. E' jutalmak azonnal át is adattak. Midőn a' debreczeni collegium növendékei[t] illymódon egy részben haladni látjuk, lehetlen, sajnunkat nem nyilatkoztatnunk az iránt, hogy tán a' közelebbi szabadabb fegy miatt most némelly ifjak a' betyárkodás 's rendetlenkedésben iparkodnak magokat kitüntetni, annyira hogy magokviselete ellen általányos a' panasz." Azzal zárul a beszámoló, hogy az ifjúság „hőkeblü barátai" illedelemre intik ezeket a rendetlenkedő diákokat.[58]

A SÁROSPATAKI társaságról is jelentek meg híradások a sajtóban, így tízéves jubileumuk alkalmával hosszabb ismertetés az *Athenaeum*ban is[59] magáról a társaságról és az ekkor rendezett első örömünnepről, de az ezt követő két év örömünnepeiről csak a jegyzőkönyvből tájékozódhatunk. „Folyamata az innepélynek — olvashatjuk a jegyzőkönyvben a jubileumi örömünnepről — következőleg ment: az éneklőkar zengé először is el esküdt Somossy István úr elnöklete alatt az alkalomhoz készített énekét, ezt követé a' Zenetársaság egy nemzeti dal eljáttzásával. Ekkor elnök T. Majoros András úr meg nyitá az innepélyt, a' társaság keletkezését, folyamatát, történeteit, 's szerkezetét elő adó beszédével. Ezután következtek a' szónoklatok, részint kötött, részint szabad beszédekben ... ezeket felváltá a' munkáknak birálataikkal együtt felolvasása, de

[57] Életképek 1846. júl. 4. II. 1. sz. 29.

[58] Jelenkor 1843. szept. 2. 70. sz. 373.

[59] Athenaeum 1842. I. 67. sz. 1067. L. még a 270. lapon.

mellyekből az idő rövidsége miatt kettőnél több nem olvastathaték föl, u.m. az intés és hontalan czimü versek. Ekkor titoknok K. J. berekeszté az innepélyt a' nagytiszt. Közönség részvétét, 's kitűrését megköszönő, 's a' társaságot továbbra is nagybecsű kegyekbe ajánló beszédével. Most ismét a' zene társaság hangoztatá egy örömet jellemző darabját felváltva az éneklőkar által, melly a' közvisgálatot berekesztő indulójával az ünnepélyt is berekeszté, 's a' t. közönség eloszlott a' társasági tagokkal együtt — azon édes óhajtással, hogy sokszor ülhese meg a' Társaság tíz évi fennállásának öröm ünnepét."[60]

Ezen és a következő év örömünnepén is részt vett Tompa Mihály, akkor már ismert nevű ifjú költő. A jegyzőkönyv elmondja, hogy a műsort ismét az éneklő és zenekar nyitotta meg „egymást felváltva", majd Szeremley Gábor másodelnök lépett a dobogóra „jeles és a' derék férfiuhoz méltó megnyitó beszédével". Pásztor Dániel „Töredék eszmék a költészet köréből" című értekezéssel szerepelt. Orbán József „Luther" című saját versét szavalta. „A közönség kivánatára harmadszor Tompa Mihály szavalá el »Béla király és a' bujdosók« czimü saját müvét." — „Most a' hangászkar a' király életéért érzékenyen hangoztatá el alkalmi énekét." Többen szerepeltek ezután saját verseikkel, majd Czuczortól *Hunyadi álmát*, illetve Schillertől a *Kezes* című verset mondták el, az utolsó némiképpen ellensúlyozhatta a hangászkar „érzékeny" alkalmi énekét. Végül Sebők Károly bezárta az ülést, megköszönve értekezésében a közönség türelmét. „Midőn egy felől kedves színt kölcsönze, másfelől, nem kis lelkesedésre buzdítá, egyesületünket, különösen szavalóinkat azon szép hölgyi koszorú is: melly a' halgatók sorain úgy szövé át magát mint kellemes rónán a' réti tarka virág. — Köszönet kedves hölgyek a' részvétért, mert hiszen nektek csak fölkell tűnni csillag ként az ifjú egén; hogy szive érzelem, keble szilárdság, lelke hatás és tetterőtűl melegűlt légyen."[61]

Utolsó, 1845 nyarán rendezett örömünnepükről az előző ünnepségek népszerű költője, Tompa Mihály tájékoztatta az olvasóközönséget. „A megnyitó beszéd Palkovics Antal oktató s elnök urtól — melly egyszersmind felelet volt azon vádra: mintha az egylet, felűletesség terjesztője volna, s elvonná az ifjakat a real-tudományok tanulásától, — igen igen szép volt, s épen ollyan hosszú. — Kár, hogy vége a működő ifjak érdemeit nagyitó üvegen akarta láttatni; omne nimium nocet." Több szereplő megdicsérése után néhány kritikai megjegyzést fűzött a műsorhoz: „Toth Ferencz beszélyt olvasott fel ... régen meg van mutatva, hogy hosszabb

[60] SIE jk. 252. 1842. júl. 12.

[61] Uo. 260. Csak 1843. nov. 19-én írták be a jegyzőkönyvbe, tehát az új tanév megkezdése után. Az örömünnep júl. 11-én volt.

komoly prosát illyen alkalommal szőnyegre hozni és hozatni: tapintatlanság. — — Jakabfalvy Gyula: Túri Soma »Országgyülési közvéleményét« szavalta el, — hogy a gyakorlat csodát tehet, megmutatta e jeles ifju, ki akadozó nyelve daczára is, a hosszú költeményt, élénken, és botlás nélkül mondá fel. — — Bajusz József, Szemere »Ferkó czigányát« a darabhoz nem illő siránkozó hangon mondá fel, mint a kántor midön halottat bucsúztat. — — Végszót mondott Orbán József titoknok."[62]

A PÁPAI Képzőtársaság pár hónappal megalakulása után már jól sikerült örömünnepet rendezett. Vállalkozásukat a *Jelenkor* tudósítója is méltányolta: „Alig négy honapos fenállása e' társaságnak — írja E. Sz. A. — reményfölötti eredvényt mutatott elő." „Az örömünnepet Tarczy Lajos oktató 's acad. r. t. beszéde nyitá meg rövid de velős szavakkal" — írja, miután beszámolt a jutalmazott pályaművekről. Megtudjuk, hogy a társaság életéről Baráth József beszélt az örömünnepen, utána szavalatok következtek. „Az »Agg könyűi-t« szerzője [Dömjén Ferenc] szavalta kissé elfogultan, de a' tetszést osztatlanul megnyerve. Leghatásteljesb darabok voltak a' »Budai harczjáték« Kisfaludy Károl, a Statarium Demjén F. szavalva Kozma Imrétől, mutatvány Finta Károl »Halmos Endre« cz. novellájából, olvasva Kiss Lajostól, »A' teremtés reggele« Kolmár Józseftől olvasva szerző által, »Zrinyi Ilona bucsuja« Gaaltól szavalva Tóth Istvántól; nem kevéssé tetszettek a' »Kis lány dala« Kolmár Józseftől »Ferenczyhez« Tatay Páltól szavalva Kiss József által. Ötvenet alig halad meg a' társulati tagok száma 's munkálkodásuk ideje alig 4 hónap és azon kivül, hogy minden tag egy munkát tartozott legalább beadni, a' 4 hó alatt, érdemkönyvre 20 darab lyrai műnél több méltatott ollyasoktol is, kik nem pályáztak és 33 pályamunka mellyek néhánya bármellyik zsebkönyvünket is csak diszithetné 's egy örömünnep nő, gyermek, ifju, 's agg örömkönyüiben olly gazdag, honért feldobogó keblekkel olly hangos, olly tagadhatlanul lelkesitő hatásu (még a' tömve volt pitvar köz rendübb hallgatóira nézve is általányosan) dúsabb eredvények, hogysem tiszta szivbeli szerencsekivánásokat ne vinnének magukkal az indulók, hogysem érintetlen maradhatna a' hálaérzet, mellyel e' szép sikerért ifjaink, e' gyönyörteljes élvezetért közönségünk viseltetik, t. Tarczy oktató ur iránt, ki bokros elfoglaltatásai közt is olly szives készséggel fáradozott e' szent ügy körül."[63] Az örömünnepre egyébként, valószínűleg a soproni és a pozsonyi példa nyomán, a pápai diákok is küldtek szép meghívót. Ezt olvashatjuk a jegyzőkönyvben: „Az örömünnepre hívó levélkék stylja ekép határoztatott meg: A' Pápai Főisko-

[62] Pesti Divatlap 1845. aug. 7. 19. sz. 606—607. Vö. *Váczy:* i. m. 43. L. még a 91., 275. lapon.

[63] Jelenkor 1841. szept. 4. 71. sz. 284.

lában alakult Képzőtársoságnak T. Tarczy Lajos ur R. Ny. Tanár 's magyar acad. R. Tag elnökletében folyó évi nyárhó 15kén d.e. 10. órakor a' megye termében tartandó első örömünnepére a' literatura baráti egész tisztelettel meghivatnak a' társaság által."[64]

Második örömünnepük műsorát a jk.-ből idézzük. 1842. július 29-én zajlott le „Főtisztelendő Püspök ur, méltóságos Eszterházy Károly pápai földesúr 's több jeles vendégek előtt... a' megye teremében." — „I. jegyzői előadás a társaság ezévi munkálatáról. II. Szavalások és felolvasások. 1. »Lengyel keservek« jutalmazott dalok Ács Károltól, szavalja Tóth István. 2. »Lehel« dicséretet nyert ballada Petrovics Sándortól. Szav. Kiss János. 3. Mutatvány Jokay Moric »Tűz és víz« című másodjutalmat nyert beszélyéből. Olv. Dömjén. 4. Magánybeszéd Bárány Gusztáv »Keresztyén és pogány« című beszélyéből. Szav.: a' szerző. 5. »Petike« Vörösmartytol szav. Kiss Gábor. 6. Mutatvány Kerkapoly Károl jutalmat nyert értekezéséből ezen feladatról: »Fejtessék ki töredékesen honunk hátramaradása egyéb országoktól, 's mik ezek hátramaradásnak okai?« olv. a' Szerző. 7. »Bűvölt lantos« Dömjén Ferenctől. szav. Salkovics Károl. 8. »Özvegy« Vörösmartytól. szav. Pap Dienes. 9. Mutatvány Petrics Soma »Viszontorlás« czimű első jutalmat nyert beszélyéből. olv. Petrovics Sándor. 10. »Falusi kis lyány Pesten« Czuczortol. szavalja Petrics Soma. 11. »Sirdalok« dicséretet nyert lyramű Ács Károltól, előadja a' szerző. 12. Mutatvány Bárány Gusztáv »Szerelem és halál« című beszélyéből olv: a' szerző. 13. »Élő szobor« Vörösmartytol szav. Ács Károl. 14. »Ólmos botok« Szalkay Mátétol szav. Petrovics. 15. Mutatvány Tatay Samu dicséretet nyert értekezéséből a' fent nevezett feladatrol, Olv. a' szerző. 16. »Szín és való« jutalmazott ballada Petrovicstol szav. Kozma Sándor. 17. Mutatvány Lantay Sándor »Lovag szerelme« cz. dicséretet nyert beszélyéből. olv: a' szerző. 18. »Holdhoz« Vörösmartytol szav. Pap Dienes. 19. »Bucsu« B. Eötvöstől, szav. Parrag Gábor. 20. »Istenitélet« beszély Jokai Morictol, olv. Bárány Gusztáv. 21. »Liszt Ferenczhez« Vörösmartytol szav. Petrovics." Amint látjuk, Petőfiék baráti körének a tagjai valamennyien szerepeltek a jó hosszú műsorban, ki saját díjnyertes vagy megdicsért munkájával, ki szavalattal, ki más munkájának a felolvasásával. Petőfi többször is a dobogóra lépett, s a legnagyobb sikert az *Ólmos botok* elszavalásával aratta. Eszterházy Károly külön egy arany jutalmat adott neki a nagy hatású szavalatért. Barátai emlékezetében élénken élt ez az örömünnep, visszaemlékezéseikben részletesen beszámolnak a költő öltözetéről, a kölcsönkért ruha történetéről, s emlegetik a sikeres szavalatot is, amelyet valódi

[64] PKT jk. 32. 1840/41. XXIII. ülés.

falusi kortesként, fokossal a kezében mondott el az emelvényen.[65] — Utólag a társaság tagjai is észrevették, hogy a műsor kissé hosszúra sikerült, mert másnapi ülésükön, amikor a fenti műsort is beírták a jegyzőkönyvbe, „következő két jegyzés tétetett 's egyszersmind megtartandó szabályul hozatott: a.) Az olvasások minél inkább ritkittassanak, minthogy azokon a' közönség unatkozik, legfeljebb csak az első jutalmat nyert beszély és értekezésre szorittassék, — ezekből is a' felolvasandó darab kicsiny legyen 's a'mennyire lehet érdekes. — b.) Nehogy a' közönség, mint jelenleg is történt megterheltessék az előadásoktol; 's az igazgatóság (elnök 's jegyző) azon kellemetlen helyzetbe jőjjön hogy az örömünneprendre kitett szavalatokból 's felolvasásokbol kihagyni 's egyes tagoknak kedvetlenséget okozni kényteleníttessék; 's a' közönség tetszése megnyerése tekintetéből 's rövidség okáért a' társaságtol meghatározott czikk helyett más, talán, — mint jelenleg is történt — rosszhatásu darabot olvastatni kéntelen ne legyen: határoztatott, hogy a' pályakérdések még ezévben kitűzetvén, a munkák 's feleletek tavaszutó elsejére beadassanak, hogy az örömünnepre készülni elég idő lehessen."[66] Ebből gyanítható, hogy Petőfi utolsó szavalata már nem hangozhatott el, esetleg Jókai elbeszélése is elmaradt.[67]

Idéztem már a GYŐRI akadémiai társaság örömünnepének a beszámolójából, amelyet Kováts Pál írt a *Honderű*ben, lássuk itt a műsorral kapcsolatos megjegyzéseit is: „Megnyitá az ünnepélyt Tüllmann Ignácz' hazafiui meleg kebelből forrt, s igen jól elmondott, lelkes üdvezlő beszéde. Ezt követék: Túlvilági kép, Vörösmartytól, szavalva Lőrincz Sándor által. Remete Péter, Czuczortul, igen jól szavalva Molnár Pál által. Betlen' itélete, ballada Fittler Dezsőtül, s Imre Király igen csinosan irt ballada Tüllmann Ignácztól, fölolvastatva mindkettő Karácson János által. Búcsu Eötvöstül, kellemesen, de kissé gyönge organummal szavalva Horváth Károly által. Életképek s Darázsfészek, az első rész különösen humoristicai vázlatul a diák életből, Radákovics Bódog Józseftől, olvastatva (kissé szaporán) a szerző által, kitől e nemben utóbb még várhatunk valamit. — — Kont, Czuczortul, igen szabályszerüleg de kissé gyönge hangon, minek a terem' rosz acusticája is lehet oka — szavalva Kálóczy János által. — — Kont, Garaytól, igen érthetően szavalva Fittler

[65] PKT jk. 65. 1842. júl. 27. 53. ülés. A kortársak visszaemlékezéseit Hatvany közli (II. 10—91), de éppen a Képzőtársaságra vonatkozó részeket meglehetősen pontatlanul: Orlay sorait az örömünnepről és az év végi pályázatról „Cs. I.: Petőfi első szónoklata" címmel közli (II. 82), csak egy részét írja le a Petőfire vonatkozó jk.-nek, és jk. helyett mindig ék.-et emleget.

[66] Uo. 65. 1842. júl. 30. 54. ülés.

[67] Hatvany ötlete, hogy Petőfi az Ólmos botokat sem szavalta el, teljesen indokolatlan. Ilyen következtetésre Ferenczi nem jutott.

Dezső által. Petike Vörösmartytól, Szeget szeggel Petőfitől, mindkettő nagy comicai erővel szavalva Radákovics Bódog József által. Sirkerti árnykép, komoly felolvasás Golub Vilmostul, Karácson János által. Honcherub derék ballada Karácson Jánostul, szép tűzzel fölolvasva a szerző által. Ki fakadás, Czuczortul. A korunk' politicai fonákságát nemes indignatióval keményen ostorozó jeles költemény fölülmulá a szavaló Villax István' erejét, s hatásából az előadás által sokat veszte. Uri hölgyhez Vörösmartytól, nemes tűzzel szavalva Karácson János által. Végre az egészet befejezé: Utóhang Radákovics Bódog József által elmondva, mellyben ő a fényes hallgatóság' méltányló figyelmeért szives köszönetét fejezé ki."[68]

Rendeztek örömünnepeket a SZEGEDI piarista diákok is,[69] a NYITRAI kispapok pártfogójuk születésnapján, minden év januárjában rendeztek örömünnepet, ezeknek a részletes műsorait azonban nem ismerjük. Annyit tudunk róluk, hogy saját alkotásaik és ismert költők versei egyaránt szerepeltek műsoraikban.

Az *irodalmi estek* fogalmához olyan ünnepélyeiket sorolhatjuk, amelyeket az évenkénti örömünneptől függetlenül rendeztek a nagyközönség előtt. Ezek egy része egy-egy író nevéhez kapcsolódott. Ide sorolhatnánk legelsőként azt a gyűlést is, amelyet a SOPRONI Magyar Társaság tagjai Révai Miklós emlékezetére rendeztek halála után, s amelyről a *Magyar Hírmondó* is beszámolt.[70] Ezen azonban a kor divatjának megfelelően csak saját alkalmi verseiket adták elő, s híradásukból nem derül ki, hogy meghívott közönség volt-e az ünnepélyen.

Még inkább ide tartozna a NYITRAI kispapoknak évente megrendezett Dugonics-emlékünnepe, amellyel névadójuknak áldoztak, de a jegyzőkönyvből itt sem derül ki, voltak-e a hallgatóság közt társaságon kívüliek. Évente András napkor, november végén volt ez az ünnepély. Az elsőt 1843-ban rendezték, amelyen Ribiánszki Adolf, a társaság tagja emlékezett Dugonicsról, de közben áttekintette irodalmunk egész fejlődését. Dugonicsot főleg mint elméleti és gyakorlati tanítót ünnepelte beszédében, regényeit csak megemlítette. Előadása után szavalatok következtek, köztük Dugonicstól is az *Árpád temetése,* Berzsenyitől *A magyarokhoz,* Kölcseytől *Rákos,* Kisfaludytól a *Mohács,* Horváth Endrétől *A fölkelő nemességhez* és Vörösmartytól a *Szózat.* Zárszót Csaplár Benedek mondott a honszerelemről, demokratikus hangú beszédében hibáztatta azokat, akik dagályos büszkeséggel úgy harsogják hazaszeretetüket, mintha az ősi nevüknek természetes tartozéka lenne, de valójában nem mutatko-

[68] Honderű 1844. I. 850—51. L. még a 323. lapon.
[69] L. a 319—20. lapon.
[70] L. a 72. lapon.

zik meg hazaszeretetük. Megrendezték ezt az ünnepet 1844-ben is. Ekkor Csaplár Benedek beszélt az ünnepeltről. Megállapította, hogy az újnak az ó elleni diadalmas harca egyidős az emberi nemzettel. Ez az állandó tökéletesedés törvénye. Dugonics értékeléséről azt mondja, hogy „az ő viharos korszakának közepébe kell magunkat áthelyezni, hogy valódi nagyságát felfoghassuk". Megállapítja, hogy „írmódjának formái miatt kissé elavultnak" találjuk műveit. Vörösmarty hatása az ő beszédén is érződik, mert azzal fejezi be szónoklatát, hogy „Még jőni fog tehát, s még jőni kell azon időnek", amely irodalmunk teljes megérését hozza meg. Utána Jancsik Eduárd „Dugonics emléke" című ódáját szavalta el, egy másik tag az ünnepeltnek egyik levelét, egyik Kölcsey *Fejdelmünk hajh* című versét, másik Kisfaludy *Mohács*át adta elő.[71] Megrendezték Dugonics-ünnepélyüket 1845-ben és 1846-ban is, hírt ad a jegyzőkönyv 1845. június 24-én egy „Szavalási ünnepély"-ről is, de ezeknek a közönségéről sincs adatunk.

A városi nagy közönség előtt rendeztek ellenben irodalmi esteket az EPERJESI és a PÁPAI társaság tagjai. Az eperjesiek Berzsenyi-ünnepélyéről és szavalati estjéről írt tudósítást már idéztem fentebb a *Jelenkor*ból. A pápaiaknak Kisfaludy Sándor emlékére rendezett ünnepélyéről az *Életképek*ben olvashatunk.[72] A részletes műsor: „Kis Gábornak a' társulat foglalkozása köréről és az ünnepély czéljáról szóló megnyitó beszéde tevé a' szónoklatok sorának kezdetét. Ezt Horváth Károlynak ez alkalomra készült ódája váltá fel, szavalva Armpruszter Gyula által. A' szavalást Szeberényi Lajos felolvasása követé, ki a' költőről, mint erkölcstanárról értekezett, különös tekintettel a' dicsőült költészeti munkáira; mire Kiss János Vachott Sándornak Kisfaludy Sándorhoz irt költeményét szavalá, utána pedig az üdvözült ‚Somló'-jából Lóra románcza olvastatott Horváth János által. Befejezé a' gyászünnepet Beöthy László (Zsigmond öcscse) szavalása, ki Nagy Sándornak szinte alkalmi ódáját mondá el."[73] — Nem sok idő múlva a társaság „szavalati estélyéről" tudósít az *Életképek*, amelyet a szepesi éhezők javára rendeztek.[74] — Hasonló estről tudósít két év múlva a győri *Hazánk* is: „A főiskola néhány ifja szavalati estélyt adott a helybeli szegények javára." — „Képző társulatunk müködésben van." A tudósításból nem derül ki, hogy a szavalók a társaság tagjai voltak-e, ami valószínű, de a fogalmazásból úgy tűnik, hogy a rendezést nem a Képzőtársaság végezte.[75] — A Képzőtársaság rendezte viszont a

[71] Szauder József feljegyzései alapján: NyDT jk. 1843. és 1844. nov. 30.
[72] L. a 292. lapon.
[73] Életképek 1844. dec. 18. II. 25. sz. 815.
[74] L. a 293. lapon.
[75] Hazánk 1847. márc. 18. 131. Az aláíró: „P—zdr Gy—l.", valószínűleg *Puzdor Gyula*.

Vajda Péter gyászünnepélyt, amelyről a *Jelenkor* tudósít: „Pápa, Nyárelő 9én... A' képező társulat mult hó 14kén szentelt gyászünnepet a' természet keleti dalnokának, a' jeles Vajda Péternek. Távol vagyunk attól, hogy az illy kegyelet nyujtotta áldozatokat, a' birálat szigoru széke elibe állitsuk, de még is mivel a' társulat baráti közé tartozunk, vagy több készültséget vagy közönség elibe nem lépést ajánlunk, mert mig az illy elhanyagolt fellépés nem sok tiszteletet árul el sem az iránt, kinek emlékére, sem a'kik előtt és kinek nevében adatik, más részt könnyen azon szomoru tapasztalásra talál vezetni, hogy csupa magunk fitogtatása volt a' végczél, 's nem tisztelettétel..."[76] Pedig lett volna idejük elkészülni, mert Puzdor Gyula indítványára már február 22-én kiküldtek egy választmányt az ünnepély előkészítése céljából. Az ünnepélyre kijelölt versek között két Petőfi-vers is szerepelt: *Vajda sírjára* és *Utósó alamizsna*, azután Samarjaytól a *Költő sírja*, Garaytól *A dalnok*, magától Vajdától a *Vajkoontala* című beszély. Az ünnepély elhalasztásáról is számot ad a jegyzőkönyv.[77]

A nagy iskolai hagyományra visszatekintő *színjátszásról*, az egyes társaságok színelőadásairól is találunk idézésre érdemes beszámolókat egyes lapokban és a jegyzőkönyvekben. A SOPRONI diákok három színelőadásának meglehetősen nagy irodalma van.[78] Legelső előadásukról, az 1792. éviről a *Magyar Hírmondó*ban találunk egykorú tudósítást: „A' miólta fenn áll a' *Sopronyi* Teátrom, soha talán nem vólt úgy dugva teli, mint ezen Magyar Zsenge-Játék' alkalmatosságával. Öszve gyültek ennek látására minden Uraságok, kiknek száma közzül való vólt az itten lakozó *Eszterházyné* ő Hertzegsége is. Minden Fel-vonáskor, új tapsolással fogadtattak a' jádzó Személlyek, kik átallyában szép remekjét adták hazafiúi igyekezetjeknek, kiváltképpenvaló módon ki-mutatták pedig magokat *Ajkay Pál*, és *Lakos János* Urak."[79] Erre a nagy sikerű előadásra még 1833-ban is így emlékezett vissza a *Sokféle* hasábjain a társaság névtelen ismertetője: „1792-ben kezdettek először egy nagyobb munkába, melly őket a' magyar közönséggel megesmerkedtette, megkedveltette 's nekik jó akarókat 's pártfogókat szerzett. Olvasták t.i. a' hírlapokban, vagy közhírből is hallották, hogy némelly helyeken a' jobb izlésű magyar ifjak magyar theatrum darabokat játszanak. Követésre hajlandó tüzet gerjesztett ez ő bennek, 's azonnal elhatározák egy magok által készített eredeti darabnak eljátszását. Készült is ezen tzélra két Dráma, az egyik *Hunyady László* tzim alatt Lakos János által, mellyet a' hallgatóság nagy

[76] Jelenkor 1846. júl. 18. 48. sz. 285.

[77] PKT jk. 179. A választmány kiküldése márc. 15-én; jk. 182.: húsvét utánra halasztják; végre máj. 14-re teszik.

[78] L. a Forrásjegyzékben.

[79] Magyar Hírmondó 1792. máj. 18. I. 701—702. Közli a meghívó szövegét is.

tapsolásai közt el is játszottak Aprilis 30-dikán 1792."[80] * alatt megjegyzi a tudósító: „Ezen, egy 17 esztendős ifju által készült darab utóbb több magyar szineken is adatott."[81] — Második, 1808-ban rendezett előadásukkal is messze megelőzték a soproni diákok városukat és a magyar nyelvű színészetet, hiszen színészek csak 1820-ban próbálkoztak először magyar nyelvű előadással Sopronban. A színlap felsorolja az összes változásokat, elbeszéli a cselekmény lényegét is, de a szereplők neveit nem írták rá. Személyek: „Zrini Miklós, Horváth országi bán; Pávenbergi Ruthard és Straidvaldi Hartvig, annak baráti; Illyenfalvi Judith Nemes Magyar Leány; István annak báttya; Pávenbergi Ernest, Ruthard atyja, mint remete; Mária, Nemes Magyar Leány; Dühösdi Magyar Nemes; Egy katonák vezére; Katonák, Haramják."[82] A darab két német lovag szerelmi kalandját mondja el, s célja valószínűleg az volt, hogy a magyar főúr lelki nagyságát szembeállítsa az idegenek könnyelműségével.[83] — Harmadik színelőadásuk Vörösmarty *Salamon király*ának az egyetlen előadása volt. A szereplők közt ott találjuk Székács Józsefet, Ottó morvai fejedelem szerepében.[84] A jegyzőkönyv csak pár sorban említi a nagy eseményt, mert az egészen év végére esett, de ez a pár kedves sor megérdemli, hogy idézzük: „Meg-jegyzést érdemel: Hogy e' folyó Hó 24-dikén ezen Ns Társaság Tagjai által a' közönséges Játékszinre hozatott: Salamon Király dicséretes Applausussal lépett le. Éljenek a' Ns Társaságnak jeles Tagjai,

[80] Sokféle 1833. máj. 31. 44. sz. 337—41. „Egy két szó a' Sopronyi Magyar Társaságról."

[81] Lakos Jánosnak ez a darabja Szinnyei szerint kéziratban van. *Virág Benedek*, aki levelező tagja volt a soproni társaságnak, írja Kazinczynak (K. F. levelezése III. 8.): „Igaz! most olvasom Hunyadi László Szom. Ját. öt felvon. Sopron 1792. irta Lakos János." Ebből úgy tűnik, mintha ki is nyomták volna. Szinnyei szerint is előadták többször Pesten és Kolozsvárt. A pesti előadások 1794. okt. 13-án és nov. 10-én, 1807. dec. 30-án, 1808. febr. 15-én voltak, a kolozsváriak 1812. dec. 12-én és 1813. febr. 27-én. A soproni előadás szereposztását a nyomtatott színlapról és a Magyar Hírmondó idézett beszámolójából ismerjük: V. László — Kiss Mihály, Gara nádor — Tóth Ferenc, Cillei Ulrich — Zigán János, Giskra — Ajkay Pál, Hunyadi László — Lakos János, Hunyadi Mátyás — Ifj. Kiss Mihály, Modrár, Horváth, Bodó főnemesek — Ihász Imre, Doktorits Pál, Gyeorgyevits Demeter, Szilágyi — Kiss János, Lemberger — Asboth András, Szapári — Kubovits Ferenc, Wertoon — Véssey Ferenc, Herold — Véssey, Katonák. Sugó — Horváth János.

[82] *Fodor Ottmár* (i. m.) közli a színlapot fotokópiában, említi Kovács is (39).

[83] Az előadás következményeit l. a 23. lapon. Lukácsy Sándor szerint az előadott mű azonos lehet a Pesten 1804-ben nyomtatásban megjelent párbeszédes formában írt regénnyel. Ezt B. A. fordította németből, *Kazinczy* (levelezése III. 536) szerint: Barkassy Ádám.

[84] A teljes szereposztás *Csatkai Endre:* i. m. (Soproni Szemle 1955. 124—126) és *Fodor Ottmár:* i. m.

'S mig Magyar Eldődink leborongott századi diszesbb
Pályafutásra hivándanak illy virtus se maradjon
A' feledékenység' csendes folyamába merülve,
'S csak soraim — ha ne más — Éltessenek
Hősi Barátim!!! Tóth J."[85]

Az első soproni színelőadást megelőzően, 1790-ben tudósított a *Magyar Kurír* arról, hogy a POZSONYI kispapok két magyar vígjátékot készítettek Nevelők és Az öreg fösvény címmel. Az előbbit elő is adták farsangkor „számos magyar uraságoknak jelen létekben 's nagy megelégedésekkel". A másodiknak az eljátszásában „akadályt vetettek nékiek megboldogult Fejedelmünknek akkori környülállásai: hanem ezentúl fogják jádzani, és azon esetre már jó eleve hivatalosokká tették magokat nállok sok méltóságok".[86] — A *Magyar Hírmondó* levelezője adott hírt nemsokára újabb előadásukról: „Az itt lévő Nevendék-Papság is játszott három Magyar Játékokat, a' Farsang' utólsó napjain. Mind a' három Játékok, jó erkőltsökre serkentő példákat foglaltak magokban, 's ugyan azért még azok is nagyon gyönyörködtek bennek, kiknek itéletek némelly rossz darabok által félre vitetvén, közönségesen minden teátromi játékokat kárhoztattak. A' teátromi gyakorlásból még az a' különös haszon is háramlott a' Nev. Papságra, hogy ez által magát a' prédikálláshoz megkívántató tulajdonságokban is tökélletesítette." A darabok közt szerepelt a második évesek előadásában Zrinyi Miklósnak Szigetvári veszedelme. A továbbiakban a tudósító külön kiemeli Skultety Mihályt, aki „egy zsiros Tsikóst játszott, múlattság' kedvéért olly természetesen, hogy a' valóságos Ketskeméti Tsikós is meg-veregette vólna azért a' vállát".[87]

Ugyancsak a századvégi sajtóból értesülünk a NAGYENYEDI diákok előadásairól. Az ottani diákság „bévett szokása szerint — mint a *Magyar Hírmondó* írja — június 20-án ama nevezetes szomorújátékot, Voltaire Brutusát játszotta legalábbis ezer nézők előtt. Derekasan ment végbe a játszás átalljában, főképp Orbán Péter nevezetű ifjú, aki Brutus személyét viselte, úgy játszott hogy mindeneknek tökéletes megelégedéseket érdemlette."[88] Erről a „bévett szokásról" csupán egy adatunk van még a *Hadi és más nevezetes Történetek*ben. Simai Kristófról írva hírül adják 1791-ben, hogy néhány évvel korábban *Mesterséges ravaszság* című darabját játszották a nagyenyedi kollégium diákjai és a pesti kispapok is.[89] Többi előadott darabjuk címét sajnos nem ismerjük.

[85] SMT III. jk. utolsó lapján, tehát 1829 nyarán. L. még a 168. lapon.
[86] Magyar Kurír 1790. márc. 11. 261. L. még a 119. lapon.
[87] Magyar Hírmondó 1794. márc. 25. I. 422—24. A márc. 16-án kelt levél említi, hogy német és szlovák nyelven is játszottak két-két darabot a növendékpapok.
[88] Uo. 1792. II. 146. L. még a 123. lapon.
[89] Hadi és más nevezetes Történetek 1791. 662.

A SELMECI Magyar Társaság színelőadásáról a *Tudományos Gyűjtemény* számolt be: „A' Selmetzi Ágostai Vallású Evangelicusok' Anyaoskolájokban fenálló Magyar Társaság' Tagjai, Tiszteletes Tudós Schevrlay Mátyás Fő Tanító Urok' engedelmével bátorkodtak az ő nevének szent ünnepén, úgymint Bőjt elő hava 24-kén, 1827. esztendőben ugyan azon különös tiszteletre érdemes Férjfiú eránt való szíves hajlandóságok' kinyilatkoztatása okáért egy víg-játékot elő adni e' név alatt: A' Tisztségre Vágyódók. 3.) Felvonásban. Személyek: Bagoli öreg Gubernális — Bachar István, Deáki Bagoli' Tisztje — Buócz Diénes, Farmatringosi, nyugalomra botsátott Kapitány — Homokay Pál, Fegyverneki, Farmatringosi' szolgája — Skoda Pál, Téntási Akadémikus Doktor — Sneider András, Pitvarszky, Téntási' szolgája — Molitorisz Károly, Kámjai, gazdag ember — Kitka János, Fantsali, hízelkedő — Lesskó Mihály, Rendes Gétzi, Poéta — Kürthy Pál, Kortsmáros — Platskó István. — Melly ártatlan mulatságra az azt kedvellő T.T. Úri Személyek a' fent emlitett Társaság' köz óhajtásából legmélyebb tisztelettel meghivattatnak. Játékszín helye a' Gymnásiumbeli Alumneum."[90]

Az EPERJESIEK már említett színelőadásán kívül[91] több fellépéséről is vannak adataink. Úgy látszik, Eperjesen élt legjobban a színjátszás hagyománya. Vahot Imre írja már az 1830-as évek közepéről szólva visszaemlékezéseiben: „Sárosy Gyula komikus, én szerelmes, bonvivant szerepekben léptem föl, Sándor bátyám női szerepeket játszott... Mindig roppant nagy és méltányos közönségünk volt, s a jövedelmet jótékony, vagy nemzeties célokra fordítottuk. — — Fekete Soma, az ismert fordító s akadémiai javítnok vitte a szentlélek szerepét, azaz, ő súgott nekünk, később aztán a vidéki színházaknál rendes súgó lett belőle. Erre is születni kell. — — Rök Pista volt köztünk a legkitűnőbb színészi tehetség, s dörgedelmes hangjával mind a komikum-, mind a tragikumban nagy hatással működött; — ügyvéd, utóbb gazda lett belőle, pedig legfőbb hivatása volt Thália papjává lenni. Rök Pista Vörösmarty »Vérnász« című szomorújátékában vitte a fő hősi szerepet."[92] Lehet, hogy több előadást is rendeztek még, de 1842. évi említett előadásuk után még egyről van hírlapi tudósítás. 1846-ban a Vajda Péter síremlékére való gyűjtés céljából előadták Gaal József: *Pazar fösvények* és Kisfaludy Károly: *Hűség próbája* című színműveket. Az *Életképek* levelezője dicséri Vandrák András tanárelnököt: szerinte az előadás várakozáson felül jó volt, szabályos, összevágó játékuk köztetszést aratott.[93]

[90] Tudományos Gyűjtemény 1827. V. 124. A cím és a szereposztás színlapszerűen külön sorokba tördelve.
[91] L. a 106., 243. lapon.
[92] Vahot, 131—32. L. még a 176. lapon.
[93] Életképek 1847. márc. 27. (13. sz.) és máj. 15. (20. sz.)

A TÁRSASÁGOK TAGJAI

Társaságonként közlöm azoknak a nevét, akik eddigi adataink szerint társasági tagok voltak. Ezek a névsorok sajnos nem mindenütt olyan pontosak, mint a soproni Magyar Társaságban, további kutatás még bizonyára ki tudja egészíteni őket, esetleg ismertebb nevekkel is. Minden különösebb kommentár nélkül, maguk a nevek sokat elárulnak a társasági tagok társadalmi, nemzetiségi összetételéről. A nevek után álló életrajzi adatokból (ha ilyenekkel rendelkezünk) és utalásokból kiderül, hogy milyen sok ismert, az irodalmi vagy a közéletben később is számon tartott tagja volt az egyes társaságoknak. A legfontosabb életrajzi adatokon kívül csak a társaságban betöltött tisztségeket közlöm, megjelölöm a zsebkönyveikben közzétett munkáikat, egyébként a használt kézikönyvekre utalok.[1] A névsorok előtt felsorolom a társaságok évenkénti taglétszámát, s külön kiemelem az alapító tagok nevét is.[2]

Soproni Magyar Társaság

1790. márc. 20-án 5 alapító tag: Kis János, Németh László, Halasy Mihály, Hrabovszky István, Potyondi László. 1790. szept. 4-én 11 új tag csatlakozott hozzájuk: Ajkay Pál, Asboth András, Badits István, Ihászy Imre, Kis János (II.), Lakos János, Németh István, Sitter Sámuel, Tatay Imre, Tóth Ferenc, Zigán János.

A tagok száma[3] 1791/92: 14. — 1792/93: 13. — 1793/94: 18. — 1794/95: 14. — 1795/96: 26. — 1796/97: 31. — 1797/98: 19. — 1798/99: 15. —1799/1800: 17.

[1] A négy, elsősorban használt lexikonon kívül (Szinnyei, IL., MSzL, ÚML) alkalmanként más forrást is megjelölök, ha ott többet olvashatunk a nevezett társasági tagról. A lexikonok megfelelő adataira való utalások nem csupán forrásmegjelölés céljául szolgálnak, hanem elsősorban azt hivatottak megmutatni, hogy az egykori társasági tagok közül kiket tart számon Szinnyei hatalmas munkája, milyen terjedelemben foglalkozik velük, kik azok, akik a későbbi, kisebb terjedelmű Irodalmi és Színművészeti lexikonban is helyet kaptak, s akiket még ma is számon tart az általános irányú Új magyar lexikon. A lexikonokra való utalás így az egyes tagok életművének értékmérője is, és azt a rövid jellemzést helyettesíti, amelynek a megírására itt hely hiánya miatt nem vállalkozhattam. – Szinnyei művének rövidítése, gyakori előfordulása miatt ebben a fejezetben csak Sz.

[2] Nevüket újra közlöm adataikkal a tagnévsorban is, alt. rövidítéssel utalva alapítótag voltukra. A kiemelést azért tartom fontosnak, mert az alapítók neve külön figyelmet érdemel. A rövidebb névsoroknál, ahol az alapítótagokon kívül alig ismerjük néhány tag nevét (Selmec, Késmárk stb.), természetesen indokolatlan lenne ez a kiemelés, ott csak egyszer közlöm a neveket.

[3] Az év közben történt változásokat nem vettem figyelembe. A társaság első éveiből nincs pontos névsor, a számadatok 1797-ig csak megközelítően pontosak.

— 1800/1: 14. — 1801/2: 18. — 1802/3: 21. — 1803/4: 26. — 1804/5: 16. — 1805/6: 24. — 1806/7: 26. — 1807/8: 30. — 1808/9: 27. — 1809/10: 22. — 1810/11: 24. — 1811/12: 20. — 1812/13: nincs névsor. — 1813/14: 27. — 1814/15: 23. — 1815/16: 28. — 1816/17: 34. — 1817/18: 26. — 1818/19: 31. — 1819/20: 27. — 1820/21: 28. — 1821/22: 27. — 1822/23: 25. — 1823/24: nincs névsor. — 1824/25: 26. — 1825/26: 26. — 1826/27: 45. — 1827/28: 30. — 1828/29: 25. — 1829/30: 30. — 1830/31: 31. — 1831/32: 39. — 1832/33: 49. — 1833/34: 57. — 1834/35: 42. — 1835/36: 40. — 1836/37: 36. — 1837/38: 30. — 1838/39: 32. — 1839/40: 30. — 1840/41: 35. — 1841/42: 51. — 1842/43: 50. — 1843/44: 55. — 1844/45: 60. — 1845/46: 65. — 1846/47: 58. — 1847/48: 58.

A tagok névsora:[4]

Ábrahám István 1832—1834. i, m.
Ádám Ferenc 1807—1811. im, i, akt, kt.
Adélnsari György 1846—1847.
Agónás Sámuel 1802—1805. i, m, m. Ev. lelkész (1782—?). Sz: I. 82.
Ágoston József 1804—1806. i, m. Nyomtatásban megjelent két, diák korában Sopronban írt halotti verse. Sz: I. 86.
Ajkay Pál 1790—1793. alt. Vármegyei táblabíró (1772—1845). Sz: I. 91, MSzL: I. 35.
Ajkay Pál 1830—1832. i, m.
Ajkay Sámuel 1822—1825. i, i, m.
Ajkay Sándor 1843—1844. és 1845—1846. Ügyvéd, a Rábavidék c. lap szerk. Sz: I. 91. (?)[5]
Ajkay Sigmond 1825—1828. i, m, pt.
Ambró János 1843—1845. Sebészorvos, a pozsonyi bábaképző intézet igazgatója. Sz. I. 141.
Andorka János 1832—1836. i, m, m, t.
Artner Eduárd 1828—1830. i, i.
Artner Izidor 1840—1841. i.
Artner János 1828—1829. i. Soproni család, több tagjáról ír Sz: I.
Asboth András 1790—1792. alt. Atyja soproni ev. lelkész, és testvére A. János. Sz. I. 267., Arató, I. 282. és II. 340.
Árvay János 1806—1811. i, im, m, m, pt.
Árvay József 1837—1838. i.
Áts János 1808—1812. i, i, m, kt.
Babos Bálint 1840—1841. i.
Badáczy Pál 1843—1848.
Badátzi Lajos 1817—1819. i, m.
Badits István 1790—1793. alt.
Badits István 1827—1830. i, —,[6] akt.
Bakay János 1794—1795. m.
Bakó Imre 1835—1836. i.
Balassa János 1801—1804. i, m, t.
**Balassa János* 1833—1836. i, m, akt. Sebész, egyetemi tanár (1814—1868). ÚML: I. 225.[7]

[4] A tagok neve után először tagságuk kezdő és záró évszáma áll, amelyen mindig tanév értendő, vagyis az első évszám őszétől a második nyaráig volt tag az illető. Utána betűk jelzik, hogy melyik évben volt időre-társ (i), munkás-társ (m), ha évközben léptették elő (im) és ha tisztviselő lett: titoknok (t), kincstartó, illetve 1841-től pénztáros (pt), könyvtáros (kt), alpénztáros (apt), alkönyvtáros (akt). 1793 előtt és 1841 után egyenlő jogú tagok lévén, csak a tisztségeket közlöm. A kötet végén, a névmutatóban csak a dőlt betűs nevek szerepelnek.

[5] Ha az azonosítás bizonytalan, utána (?)-et tettem.

[6] A kihúzott évben nem szerepel a tagnévsorban.

[7] A *-gal megjelölt társasági tagok szabadságharcbeli szerepéről l. „A társaságok tagjai a forradalomban" című fejezetet.

Balázs Dávid 1841—1843. m, t.
Baliko Mihály 1837—1838. i.
Ballier József 1815—1817. i, i.
Balogh Imre 1824—1825. m. Sz: I. 460. (?)
Balogh Lajos 1832—1835. i, m, m.
Barabás Dániel 1830—1833. i, m, m.
Bárány Boldizsár 1808—1811. i, i, akt és pt. A Bánk bán „Rostájának" a szerzője, ügyvéd. Verseket már Sopronban írt (egy halotti verse nyomtatásban is megjelent), ezenkívül színműveket írt és fordított (1791—1870). Sz: I. 546., MSzL: I. 121., IL: 97. (L. még Horváth János: Berzsenyi és íróbarátai 290—92.)
Bárány Pál 1815—1817. i, m.
Bárány Sámuel 1804—1806. i, i.
Baranyay Ferenc 1802—1806. i, m, m, t. Sopronban hasonló halotti versei jelentek meg, mint a fentebbi Ágoston Józsefnek Festetichné és Pruzsinszky J. halálára. (L. az 516. lapon.) Van egy verse a Próbamunkákban is B. F. aláírással 1803-ból, s mint alsóbüki ev. lelkész is írogatott. Sz: I. 555.
Baranyay Ferenc 1833—1836. i, m, m. Egy elbeszélő költeménye van a Virágfüzérben B. F. aláírással.
Baranyay László 1835—1837. i, m. 6 verse van a Virágfüzérben.
Baráth János 1817—1819. i, kt.
Baráth Sámuel 1826—1829. i, —, im.
Barcza Károly 1841—1842.
Bárdossy József 1841—1842.
Bárdosy János 1830—1832. i, m.
Barla Mihály 1799—1802. i, kt. t. A sárszentlőrinci ev. iskola igazgató tanára. Köszöntő versei még soproni diák korában jelentek meg nyomtatásban, ezenkívül egy verse 1802-ből a Próbamunkákban B. M. aláírással. Sz: I. 591.
Bartholomeides János 1833—1834. m.
Bartholomeides László 1833—1836. i, m, m. Ev. lelkészi család; több tagjáról ír Sz: I.
Bartza István 1796—1797. i.
Bartza István 1802—1804. i, i.
Bartza István 1831—1833. i, m.
Bartza József 1799—1800. i.
Bartza Károly 1806—1808. m, m.
Bartza Sámuel 1818—1820. i, m.
Bartza Zsigmond 1816—1817. i.
Bebők András 1803—1805. i, i.
Belák János 1843—1846.
Benedek Károly 1818—1820. i, i. Orvos Budán, orvosi szakíró. Sz: I. 829.
Benkő Ferenc 1841—1843.
Benkő József 1802—1804. im, akt.
Benkő Sámuel 1804—1805. i.
Bereczky Gábor 1838—1839. i.
Beretz Lajos 1838—1839. i.
Bergman Fridrik 1832—1834. i, m. Ev. lelkész. Fiáról, B. Ágost főgimn. tanárról l. Sz: I. 942.
Bergmann József 1818—1819. i.
Bergmann Keresztély 1847—1848.
Berke János 1832—1835. i, m, kt.
Berke József 1835—1838. i, m, m.
Bertel Sámuel 1833—1834. Komárom megye orvosa. Sz: I. 965.
Bertók Sándor 1842—1845. Sopron város tanácsosa. Sz: I. 972.
Bertol Mihály 1835—1837. i, m.
**Berzsenyi Farkas* 1819—1821. i, pt. Dániel fia, csak ifjú korában írt költeményeket. Az esthajnal c. verse megjelent a Virágfüzérben B-nyi F. aláírással (?—1880). Sz: I. 993.
Berzsenyi István 1810—1811. im.
Berzsenyi József 1796—1797. i.
Berzsenyi László 1822—1825. i, m és Dániel fia, Niklán gazdálkodott (?—1884). Sz: I. 993.
Berzsenyi Lénárd 1821—1823. i, m.
Berzsenyi Miklós 1819—1821. im, m.
Berzsenyi Sándor 1815—1817. i, i.
Berzsenyi Zsigmond 1800—1803. i, m, t. Egy verse 1802-ből a Próbamunkákban B. 'S. aláírással.
Beyer János 1839—1841. im, m.
Blajsza János 1833—1836. m, m, pt.
Bobay Sámuel 1804—1806. i, i.
Bobok Lajos 1846—1848.
Boda János 1824—1825. m. (Valószínűleg a hiányzó 1823/24-ben i.)
Bodó Leopold 1833—1836. i, m, m.
Bodó Péter 1826—1827. i.
Bodó Simon 1826—1827. i.
Bodroghy Lajos 1843—1844.
Bognár Károly 1846—1848.

Boleman István 1833—1834. i.
Bongya Sándor 1795—1796. i.
Boor János 1844—1846.
Borbély János 1818—1821. i, m, t.
Borbély József 1847—1848.
Borbély Lajos 1840—1843. i, pt, m.
Boros István 1795—1799. i, m, m, m. Ev. lelkész. Egy munkája a Próbamunkákban 1799-ből B. I. aláírással. Sz: I. 1241., Arató, I. 354. és II. 343.
Bors János 1819—1822. i, akt, t.
Bosor József 1844—1845.
Böröndy István 1842—1843.
Börötz János 1808—1810. i, i.
Bredrekovich ? 1847—1848.
Brenner György 1847—1848.
Buti János 1824—1825. m. (Valószínűleg a hiányzó 1823/24-ben i.)
Cancrini Károly 1805—1807. i, i.
Coriari Tóbiás 1843—1846.
Czigány Károly 1847—1848. Jogász, földbirtokos (1832—?). Sz: II. 507—508.
Czipott Rudolf 1843—1847.
Cziproth György 1816—1817. i.
Czupra Endre 1846—1848.
Csapli István 1841—1844. m, m, pt.
Csaplovits István 1835—1837. i, m.
Csatári János 1847—1848.
Csémez János 1830—1832. i, m.
Csengery Endre 1844—1845.
Csengető István 1832—1835. i, m, akt. Sz (II. 268.) szerint 1807-től komáromi tanító, s két verse jelent meg 1836-ban a Koszorúban. A versíró talán nem a tanító, hanem ez a társasági tag. (?)
Csepely Sándor 1844—1846. Pápán tanár, majd Pesten ügyvéd (1828—?). Sz: II. 273.
Cserty Ferenc 1797—1801. i, m, at, at. Egy verse 1801-ből a Próbamunkákban.
Csöre György 1837—1838. i.
Detrich Gyula 1845—1846.
Diem György 1799—1800. m.
Diem Fridrik 1833—1834. i.
Dienes Gabriel 1828—1832. i, m, kt, kt.
**Dienes Lajos* 1843—1846. m, m, pt. Nevelő, hírlapíró (1816—1874). Sz: II. 866. (?)
Dienes Sándor 1833—1834. i.
Diskay Jonathan 1821—1822. i.
Diskay Zsigmond 1813—1815. i, m.
Dobrotzky János 1825—1826. i.
Dobrotzky Lajos 1826—1829. i, im, m.
Doctorits Imre 1828—1830. i, m.
Doktor Zsigmond 1844—1848.
Domján Antal 1844—1845., 1847—1848.
Donner József 1847—1848.
Dótzy József 1813—1814. i.
Döbrentey Gábor 1801—1805. im, kt, t, t. Író, az MTA első főtitkára. Alkalmi versei még soproni diák korában jelentek meg nyomtatásban, a Próbamunkákban 1802—1804-ből 7 verse van (1785—1851). Sz: II. 1034—44., MSzL: I. 371., IL: 254., ÚML: II. 93., Arató, II. 347.
Döbrentey Imre 1805—1807. i, t.
Döbrentey János 1846—1847.
Döbrentey József 1841—1843.
Döbrentey Károly 1841—1844.
Döbrentey László 1811—1815. i, m, m, akt.
Döbrentey Sándor 1845—1846.
Druglányi Dániel 1819—1822. i, m, kt. Győri ev. lelkész. Sz: II. 1091.
Druglányi Dávid 1808—1811. i, i, m.
Dudás György 1843—1844.
Dukavics Károly 1836—1837. m. A Virágfüzérben 3 népdala és 1 szonettje található.
Edvi-Illés l. Illés és Illyés.
Embeck Samu 1844—1845.
Előry András 1798—1800. i, apt. A Próbamunkákban van egy verse 1800-ból E. A. aláírással.
Előry István 1828—1832. i, m, m.
Előry János 1810—1811. i.
Előry Károly 1838—1839. im.
Előry Szabó Sándor 1836—1839. i, kt, t. (L. a pápai tagnévsorban.)
Előse Dániel 1802—1803. i.
Előse Ferenc 1846—1848.
Előse István 1841—1844.
Előse Zsigmond 1846—1848.
Erdélyi János 1795—1797. i, m.

Erdős Márton 1836—1840. i, pt, pt, kt.
Erhard Lajos 1839—1841. im, m.
Erhard Sámuel 1813—1816. i, —, m.
Esztel Sámuel 1827—1828. i.
Eypeltauer József 1832—1833. i.
Fabriczius Endre 1839—1841. im, m. A soproni polgármester fia, Petőfi barátja. Csatkay: Petőfi Sopronban. 1948.
Fabritzi András 1793—1794. m. Az előbbi apja, Sopron polgármestere.[8]
Fábry Pál 1807—1808. t. Ev. gimn. tanár (1790—1872). Sz: III. 54.
Fadgyas János 1814—1818. i, m, kt, t.
Fadgyas Pál 1821—1822. m.
Farkas Dénes 1844—1846.
Fejér István 1833—1835. i, m.
Fejér János 1803—1805. i, m.
Fejér Károly 1836—1838. i, m.
Fejér Lajos 1836—1839. i, m, m.
Fejér Lajos 1845—1846.
Fejér László 1845—1846.
Fejér Mihály 1816—1817. i.
Fejér Zsigmond 1799—1801. i, m. A Próbamunkákban egy verse 1801-ből F. 'S. aláírással.
Ferentzy János 1817—1820. i, i, m.
Ferentzy László 1795—1796. i.
Ferentzy László 1817—1819. i, i.
Ferentzy Sámuel 1822—1823. i.
Feyer János 1815—1816. i.
Fichtner Ferenc 1817—1820. i, i, kt. Ev. lelkész. Sz: III. 468. (?)
Fichtner Keresztély 1797—1800. i, akt, kt.
Fleischhacker Gusztáv 1826—1827. i.
Fleischhacker József 1841—1842.
Fleischhacker Károly 1842—1843.[9] Ev. lelkész és főesperes (1820—1893). Sz: III. 558.
Fodor József 1795—1796. m. Hajnóczy József unokaöccse, anyja H. J. testvére: H. Mária. Payr: i. m. 27.
Fodor Károly 1795—1797. m, kt.
Fodor Pál 1833—1836. i, m, m.
Fodor Sámuel 1805—1806. i.
Folkusházy Pál 1807—1808. i.
Forster József 1832—1834. i, m.
Frantzia Rudolf 1833—1834. i.
Friedenreich Gusztáv 1836—1839. i, m, m.
Fromm János 1815—1817. i, m.
Fülöp Ferenc 1808—1811. i, m, m.
Gabriel Sándor Adolf 1831—1833. i, m.
Gabnai Ferenc 1805—1806. i.
Gadánszky Antal 1800—1801. i.
Galle András 1831—1834. i, m, m.
Gamauf Henrik 1828—1829. i.
Gáncs Antal 1837—1838. i.
Gánts János 1807—1811. im, —, m, m és akt.
Gáspár Dániel 1821—1823. i, m.
Gayer Ferenc 1831—1834. i, m, t. Egy lírai verse van a Virágfüzérben G. F. aláírással.
Gergár Miklós 1808—1809. i.
Gödör József 1813—1816. i, m, kt. Ev. esperes-lelkész, bölcseleti doktor (1795—1858). Már soproni diák korában jelent meg nyomtatásban verse. Sz: III. 1343.
Gömbös János 1801—1803. i, at.
Gömbös László 1803—1804. i.
Gömbös Sándor 1835—1837. i, m.
Göndötz Ferenc 1806—1808. i, i.
Göndötz József 1797—1799. i, kt.
Görög Lajos 1846—1848.
Gősy István 1803—1805. i, i.
Gősy Pál 1815—1817. i, m.
Greguss Károly 1841—1843.
Grejfeneg Boldizsár 1840—1842. i, m.

[8] Hasonló írásbizonytalanság, ugyanannak a családnévnek többféle változata gyakran előfordul a névsorban és a jegyzőkönyvekben. Különösen nagy az ingadozás a családnevek hagyományos írása és fonetikus írása között, pl. az Előry név előfordul Öri változatban is. Következetlenül írják ugyanannak a személynek a nevét, különösen az y és i váltogatja egymást, és a kettős mássalhangzókat írják szimplán is, pl. Kis, Kiss; Madarasy, Madarassy stb. A váltakozó írásmód helyenként ebben a munkában is megmaradt, mert különféle forráshelyeken levő változatokat átvettem. A személyek azonosítását ezek a változatok azért nem teszik lehetetlenné.

[9] Lehet, hogy a József és Károly egy személy, tekintettel arra, hogy az egyik adat folytatása a másiknak, csak elírták a jegyzőkönyvben.

Guoth Ferenc 1839—1840. i.
Guoth Gábor 1843—1845.
Guoth Gyula 1842—1845.
Guoth Ignác 1837—1839. i, m.
Guoth Lajos 1813—1814. i.
Guoth Sámuel 1815—1817. i, m.
Gyalókay Sámuel 1801—1802. i.
Gyarmathy János 1795—1796. m.
Gyenge László 1816—1819. i, m, m.
Győry András 1820—1823. im, m, m.
Győry Károly 1844—1846.
Győry Mihály 1840—1842. i, m.
Győry Sándor 1840—1842. i, at. (L. a berlini diákok között.)
Gyurikovich István 1834—1835, 1836—1837. i, m.
Gyurits Pál 1831—1832. i.
Haag Péter 1818—1819. i.
Hagyárosy László 1815—1817. i, m.
Hajas Elek 1841—1843.
Hajas Gábor 1824—1827. i, m, m.
Halassy Károly 1818—1820. i, at.
Halasy János 1847—1848.
Halasy Mihály 1790—1791. alt. Később soproni tanár, majd lelkész. Sz: IV. 312.
Halász Bálint 1793—1794. i. A Próbamunkákban 4 verse van 1794-ből, 1801-ből, és 1803-ból H. B. aláírással.
Halász Gyula 1846—1848. Talán azonos a Pesten 1844—45-ben volt tag Halásszal.
Halász Lajos 1846—1848.
Halász Pál 1813—1816. i, m, m.
Halász Sámuel 1795—1797. m, pt. Egy verse a Próbamunkákban 1795-ből H. S. aláírással.
Hanzély Ferenc 1844—1845. Valószínűleg Pestről jött. (L. ott is.)
Hanzély László 1844—1845. Valószínűleg Pestről jött. (L. ott is.)
Hatos István 1805—1807. i, m.
**Haubner Mátyás* 1813—1814. i. Ev. püspök (1794—1880). Sz: IV. 511—14.
Haynal József 1822—1825. i, m, m.
Házas Sámuel 1832—1835. i, m, m.
Hegedüs János 1839—1841. im, m.
Hegyi István 1847—1848.
Hentz János 1814—1817. i, m, pt.
Hentz Károly 1827—1828. i.
Hentzel József 1813—1815. i, i.
Héra István 1805—1806. i.
Herenkovics István 1821—1823. i, m.
Hering János 1833—1837. i, m, m, m. Egy verse a Virágfüzérben H. J. aláírással.
Hetyésy László 1805—1809. i, apt. pt, pt. Soproni tanár, 1810-től tiszteleti tag, majd tanárelnök (1788—1852). Sz: IV. 826.
Hetyésy Pál 1839—1841. im, akt.
Hetyey István 1830—1833. i, m, m.
Hetyey János 1818—1819. i.
Hetyey János 1843—1845.
Hima János 1830—1833. i, m, m.
Hirschkorn Sándor 1842—1843.
Hollndonner Rudolf 1837—1838. im.
Holtzhammer István 1830—1834. i, m, m, m.
Horeczky Gedeon 1843—1844.
Horváth Dániel 1815—1816. i.
Horváth Dániel 1824—1827. i, kt. t.
Horváth Dávid 1830—1833. i, m, kt.
**Horváth Elek* 1839—1842. i, m, m. (L. a pápai tagok névsorát.)
Horváth György 1798—1800. i, m.
Horváth Gyula 1845—1848.
Horváth István 1795—1799. i, m, m, m.
Horváth István (takátsi) 1801—1806. i, i, i, akt, kt.
Horváth István (bogárdi) 1802—1804. i, i.
Horváth István 1822—1825. i, m, m.
Horváth István 1842—1843.
Horváth János 1791—1794., 1795—1796. m.
Horváth János 1801—1803. i, im.
Horváth János (takátsi) 1811—1815. i, at, t, t. Ev. lelkész. Egy ideig soproni tanár (1793—1880). Sz: IV. 1231—33.
Horváth János (vadosfai) 1843—1846. m, m, kt. Valószínűleg az előbbi fia.
Horváth János (árpási) 1843—1846. m, akt, t.
Horváth József 1800—1802. i, m.
Horváth József 1824—1829. m, akt. kt, m, m.
Horváth József 1841—1843.
Horváth Károly 1836—1838. i, akt.

Horváth Károly 1843—1845.
Horváth Lajos 1825—1827. i, m.
Horváth Mihály 1796—1797. i.
Horváth Mihály 1809—1810. i.
Horváth Pál 1795—1799. i, im, apt, apt.
Horváth Pál 1841—1844.
Horváth Péter 1795—1798. m, akt, kt. Egy verse van a Próbamunkákban 1798-ból H. P. aláírással. Lehet Horváth Pál vagy Hubert Pál is.
Horváth Sámuel 1793—1795. i, m.
Horváth Sándor 1807—1809. i, i.
Horváth Sándor 1830—1831. i.
Horváth Sándor 1838—1841. i, m, pt. Győri ev. lelkész (1823—1887). Sz: IV. 1298. (?)
Hrabovszky Dávid 1820—1823, im, m, kt. Sopronból Pozsonyba ment, ahol egyik felvirágoztatója volt a pozsonyi társaságnak. Nevelő, egy ideig az esztergomi főgimnázium tanára (1804—1860). Sz: IV. 1357.
Hrabovszky István 1790—1791. alt. Ev. lelkész. Pál apja. Sz: IV. 1364.
Hrabovszky István 1816—1817. i.
Hrabovszky József 1815—1816. i.
Hrabovszky Pál 1817—1819. i, i. István ev. lelkész fia. Sz: IV. 1364.
Hrabovszky Sámuel 1815—1817. i, akt.
Hrabovszky Zsigmond 1826—1827. i.
Hubert Pál 1796—1801. m, apt, pt. t, t.
Huna István 1826—1827. i.
Ihász (vagy Ihászy) *Imre* 1790—1793. alt. Földbirtokos Nagydémen, Veszprém megyében, több megye táblabírája (1771—1842). Sz: V. 21., MSzL: II. 291.
Ihász János 1829—1830. i.
Ihász Lajos 1826—1829. i, m, kt.
Ihász Rudolf 1833—1836. i, m, m.
Illés Ágoston 1841—1844. m, akt, m.
Illés Gedeon (Edvi) 1843—1845. Ügyvéd Kaposvárott, Edvi Illés Aladár apja. Sz: II. 1201.
Illés József 1824—1827. i, pt, pt.
**Illés László (Edvi)* 1830—1832. i, m. Egy elbeszélő költeménye a Virágfüzérben I. L. aláírással. Orvos (1813—1877). Sz: II. 1205—1206.
Illés Rudolf 1824—1825. i.
Illyés Ádám 1822—1825. i, m, pt.
Illyés Ferenc 1798—1800. i, pt.
Illyés Lajos 1837—1838. i.
Illyés Mihály 1796—1798. m, m.
Illyés Pál (Edvi) 1808—1812. i, i, m, m. Ev. lelkész, a Felsőmagyarországi Minerva és a Tudományos Gyűjtemény munkatársa (1793—1871). Sz: II. 1208—14.
Itzés Mihály 1795—1796. m.
Ivanits Fülep 1799—1800. i.
Jakab László 1820—1823. i, m, m.
Jánossa Ádám 1805—1808. i, m, m.
Jánossa Dávid 1821—1823. i, m.
Jánossa Gábriel 1822—1823. i.
Jánossy József 1840—1841. i.
Jósa Zsigmond 1811—1812. i.
Jugovics Dávid 1841—1842.
Jugovics Lázár 1820—1822. i, m.
Jurenka Samu 1843—1844.
Jurmán Károly 1843—1844.
Kalchbrenner József 1797—1798. i. Ev. lelkész (1776—1834). Sz: V. 816—17.
Káldy János 1803—1806. i, i, m.
Káldy József 1813—1815. i, im.
Káldy Sándor 1803—1804. i.
Kalmár János 1842—1843., 1844—1847.
Kalmár József 1842—1845.
Kapli Lajos 1841—1843.
Kaptsándi István 1810—1812. i, m.
Kardos János 1825—1826. Ev. lelkész. Sz. (V. 1033) Raits Péter halálára 1824-ben írt latin nyelvű művét említi.
Kardos Péter 1840—1842.
Karsay János 1821—1825. i, m, m, m.
Karsay Sándor 1807—1810. im, i, m. Győri tanító, majd réti pap. Sz: V. 1124.
Karsay Sándor 1830—1833. i, akt, pt. Az előbbinek fia, 1866-tól ev. püspök. Egy verse van a Virágfüzérben K. S. aláírással. Sz: V. 1124—26.
Katona Lajos 1806—1807. m.
Káply István 1804—1807. i, i, pt.
Kárevics János 1816—1817. i.

Károlyi István 1811—1815. i, m, m, m. Ügyvéd és nyomdatulajdonos, valószínűleg azonos a soproni taggal (1794—1863). Sz. (V. 1091—92) tévesen állítja, hogy epigrammát írt a Parthenonba. Ez az a K. I., akit Sz. (V. 1093—95) tárgyal. L. a pataki diákok között. ÚML: IV. 52.

Károlyi János 1818—1820. i, m.

Kebeley Péter 1815—1816. i.

Keblovszky Antal 1840—1842. i, akt.

Keblovszky Béla 1839—1840. i.

Keblovszky György 1842—1844.

Keblovszky József 1822—1825. i, m, akt.

Kelchbrenner Károly 1826—1827. i.

Kelemen János 1796—1798. i, m.

Kelemen Sándor 1800—1802. im, m. A Próbamunkákban 3 verse van 1801—1803-ból.

Kelemen Sándor 1834—1837. i, m, m. Prózai elbeszélése a Virágfüzérben.

Kéri István 1802—1803. i.

Kieszelák Lajos 1847—1848.

Király István 1803—1804. i.

Király József 1832—1834. i, m. Később tanárelnök.

Király Mátyás 1846—1847.

Kirchner János 1831—1834. i, m, m.

Kis János 1790—1791. A társaság alapítója. Kazinczyhoz és Berzsenyihez fűződő baráti kapcsolata és Kölcsey híres bírálata őrizte meg a püspökköltő emlékét. Több helységben lelkész, a tízes évektől Sopronban lakott haláláig (1770—1846). Sz: VI. 306—21., IL: 603., ÚML: IV. 139.

Kis János 1791—1793. alt. 1802-től ev. lelkész Iharosberényben, Somogy megyében. Sz: VI. 322.

Kis János (teésy) 1803—1806. i, i, m.

Kis János (magasi) 1826—1830. i, —, i, m.

Kis János (vétsei) 1826—1830. i, im, m, pt.

Kis János (geresdi) 1829—1831. m, m. Az utóbbi négy közül az egyik a Sz: VI. 323-on feltüntetett győrszemerei lelkész, aki 1850-ben Perlaky Dávid lelkész halálakor (ő is a társaság tagja volt) gyászbeszédet adott ki.

Kis József 1837—1838. i.

Kis Lajos 1825—1828. i, m, m.

Kis Lajos 1837—1838. im.

Kisfaludy Kristóf 1837—1838. i.

Kiss Emánuel 1835—1837. i, m.

Kiss Gusztáv 1844—1845.

Kiss István 1818—1820. i, i.

Kiss János 1820—1822. i, m.

Kiss János 1822—1826. i, m, kt, t. A püspök fia, ügyvéd lett, később vagyonából élt Sopronban (1806—1865). Sz: VI. 323.

Kiss József 1806—1809. m, m, m.

Kiss József 1811—1816. i, m, akt, kt, at. Ev. lalkész. Sz. (VI. 336) összekeveri egy 1796-ban Wittenbergben tanult diákkal. Említett munkái inkább ennek a művei lehetnek.

Kiss Károly 1834—1835. i.

Kiss Károly 1842—1845.

Kiss Lajos 1812—1816. i, pt, at, t. A püspök fia, udvari ágens, majd min. tanácsos (1797—1869). Sz: VI. 363.

Kiss Mihály 1791—1793.

Kiss Mihály 1799—1801. i, pt.

Kiss Pál 1820—1821. i.

Kiss Sámuel (tényői) 1816—1817. m. Ev. esperes-lelkész (1796—1861). Sz: VI. 385. (?)

Kiss Sámuel (geresdi) 1816—1817. i.

Kiss Sándor 1819—1822. i, m, m.

* *Kiss Sándor* 1835—1837. i, m. Egy verse van a Virágfüzérben. Honvédszázados. Sz: VI. 387. (?)

Klanzer Károly 1841—1843.

Kleinrath Károly 1801—1803. i, pt.

Kluge Samu 1845—1847.

Knarr János 1816—1818. i, m.

Knarr Lajos 1820—1822. i, m.

Knarr Sámuel 1822—1825. i, m, m.

Kocsy Dávid 1838—1841. i, m. m. Uradalmi számvevő (1718—1890). Sz: VI. 653.

Kolmár József 1820—1821. i.

Komjáthy János 1845—1848. m, m, akt.

Kondor János 1815—1816. i.

Kondor János 1838—1839. i.

Kosaczky Károly 1841—1842. Megyei

aljegyző. Sz. (VI. 1088) a fiáról, Arnoldról ír.
Kovachich János 1847—1848.
Kovachich Zsigmond 1844—1848.
Kovács Dániel 1837—1839. i, m.
Kovács Ferenc 1799—1800. i.
Kovács Ferenc 1808—1812. i, i, m, pt.
Kovács István 1842—1844.
Kovács László 1844—1848.
Kovács Mihály 1820—1821. i.
Kovács Sándor 1843—1844.
Kovatsits Sándor 1826—1828. i, i.
Köpe János 1793—1795. m, m. Ev. lelkész. A Sz.-nél (VII. 74—75) említett K. J.-nak az apja. (?)
Köpe János 1825—1828. i, m, m. Brassói tanár, ev. lelkész, az előbbi K. J. fia. Sz: VII. 74—75.
Köpe Károly 1826—1828. i, m.
Körmendy István 1799—1800. i. m.
Kramarits József 1829—1830. i.
Krenosz István 1815—1816. i.
Kristóf Lajos 1843—1844.
Krizsanyi József 1827—1828. i.
Kropf Endre 1846—1848.
Kubovits Ferenc 1791—1793.
Kulmon Ádám 1810—1811. i.
Kutasy György 1807—1812. im, m, kt, t, t. Ev. lelkész (1788—1860). 1811-ben mint soproni diák latin nyelvű köszöntő verset adott ki. Sz: VII. 530.
Kutsán Gábor 1816—1820.i, i, akt, pt.
Kutsán Károly 1805—1806. i.
Külley Eduárd 1840—1841. i. Ítélőtáblai bíró. Sz: VII. 575—76. (?)
Kvitsvasszer Lajos 1825—1828. i, m, m.
Lágler György 1816—1818. i, akt. Ev. lelkész. Sz. (VII. 638) ír Sándor nevű fiáról. (?)
Lágler György 1841—1842.
Lágler György 1845—1846.
Lágler Lajos 1844—1848.
Lágler János 1819—1820. m.
Lágler Sámuel 1819—1821. i, m.
Lajptzig István 1838—1839. i.
Lajptzig János 1807—1809. im, m.
Lajptzig Jónás 1832—1834. i, m.
Lakos János 1790—1793. A társaság második alapítója, illetve megszervezője. Később katona, s a napóleoni háborúk alatt nemességet, majd bárói címet és tábornoki rangot nyert. (Apja ev. lelkész volt.) Az MTA tiszt. tagja (1776—1843). Diákkori műve egy Raits Péter névnapjára 1792-ben kinyomtatott verse, s Hunyady László c. drámája. Sz. szerint kéziratban az OSzK kézirattárában. Sz: VII. 667—68., MSzL: III. 79.
Lakos József 1794—1799. m, m, at, at, t. Lakos János öccse, fiatalon meghalt. A Próbamunkákban L. J. aláírással lévő versek inkább az övéi, mint bátyjáéi (1795-ből és 1796-ból egy-egy, 1797-ből három vers).
Laky Dávid 1802—1805. i, m, m. Diák korában Prusinszky József halálára írt versét kinyomatták 1805-ben. Sz: VII. 670—71.
Laky Gyula 1845—1847.
Laky István 1796—1799. i, m, at.
Lampérth György 1801—1803. i, m.
Laskóczy Kálmán 1845—1846.
Laszányi Lajos 1835—1837. i, m.
László Dávid 1829—1830. i.
László Gábor 1816—1818. i, m.
László János 1816—1818. i, m.
László Jónás 1822—1824. kt, t. Pápai ev. lelkész. Sz. (VII. 826) Elek nevű fiát említi.
László Károly 1819—1821. i, m.
László Mihály 1847—1848.
László Pál 1813—1814. i.
László Pál 1844—1847.
Latabár János 1803—1804. i.
Látkóczy Ferdinánd 1838—1839. i.
Látkóczy Sándor 1838—1839. i.
Lazányi Albert 1845—1848. m, pt, m.
Lehr István 1835—1837. i, m.
Lehr János 1841—1844. m, m, kt.
Lehr Lajos 1825—1827. i, m.
Lemle András 1825—1827. i, m.
Lenck Károly 1830—1831. i.
Lenk Mátyás 1825—1828. i, m, m.
Limberger István 1843—1846. Ev. teol. tanár, majd lelkész. Sz: VII. 1229—31.
Lipót Mihály 1831—1834. i, m, kt.
Lonyody József 1839—1840. i.
Lőke Ignác 1821—1822. i.

Lőrincz Sándor 1841—1842.
Lumnitzer Sándor 1836—1837. i. Budapesti sebész prof., min. tanácsos (1821—1892). Sz: VIII. 133—36., ÚML: IV. 413.
Lundágh Eduárd 1839—1840. i.
Lupertbeck József 1847—1848.
Madarassy Pál 1793—1795. pt, t.
Magassy Dániel 1831—1834. i, m, m.
Magassy Dávid 1805—1810. i, m, at, t, t. Ev. lelkész (?—1845). Sz: VIII. 263.
Magassy Dávid 1838—1839. i.
Magassy György 1839—1840. m.
Major József 1824—1825. m.
Major József 1829—1830. i.
Major Pál 1794—1795. i.
**Major Pál* 1834—1837. i, m, t. Öt verse jelent meg a Virágfüzérben, ő alapította a Deák-kúti vármegyét. 1867 után alispán és országgyűlési követ (1818—?). Sz: VIII. 389—91.
Malatidesz Dávid 1805—1806. i. Talán azonos a későbbi pozsonyi elnökkel, Malatidesz Dániel orvossal, akiről a Tudományos Gyűjtemény azt írta, hogy a soproni Magyar Társaságban nevelkedett. L. a tanárelnökök névsorát.
Malatidesz István 1832—1833. i.
Malatidesz Sándor 1841—1843.
Marczell Lajos 1829—1830. i.
Martin Jakab 1847—1848.
Marton Dienes 1845—1846.
Marton Elek 1841—1843.
Marton János 1803—1805. i, i. 1803-ban diáktársai nevében versben üdvözölte Waltersdorfer professzort. Sz: VIII. 735. (?)
Marton János 1834—1835. i.
Marton Károly 1847—1848.
Martony György 1810—1811. im.
Maszárik Gusztáv 1844—1846.
Matisz János 1845—1848.
Matisz Pál 1835—1837. i, m. Nevelő, majd ügyvéd Pesten, később is foglalkozott a költészettel (1818—?). Nyolc verse van a Virágfüzérben (ezeket Sz. nem említi). Sz: VIII. 817., MSzL: III. 219.
Matisz Sámuel 1820—1822. i, m.
Matkovich Imre 1809—1811. i, i.
Mátyás Sándor 1844—1845.
Mendöl Sámuel 1832—1834. i, m.
Merényi Ádám 1829—1830. i.
Mérnyi Sámuel 1817—1819. i, i.
Mesterházy Imre 1847—1848. Mérnök, Sz. (VIII. 1136) Sándor nevű fiát említi (ev. lelkész); az is soproni diák volt.
**Mesterházy István* i, m. 1848-as huszárezredes (1811—1879). Spira: i. m. (?)
Mesterházy János 1817—1818.
Mesterházy József 1813—1814. m. Ügyvéd. Sz: VIII. 1136. (?)
Mesterházy Sámuel 1795—1796. i.
Mészáros József 1791—1794. m, m, kt.
Mezichradszky János 1813—1815. m, m.
Mezritzky Péter 1818—1819. i.
Mód Mihály 1822—1823. i, 1825—1827. m, kt.
Molitorisz Károly 1828—1829. im. Később Selmecen tanárelnök.
Mozgay Lajos 1817—1819. i, i.
Mozgay Sámuel 1815—1819. i, i, m, t. Tanító. Sz: IX. 355.
Muszer Károly 1846—1847.
Muzsay Antal 1834—1836. i, m.
**Müllner Mátyás* 1836—1839. i, m, m. Soproni tanár, majd igazgató, az iskola történetírója (1818—1902). Sz: IX. 472.
Nagy Elek 1834—1837. i, m, m. A Virágfüzérben két prózája és két verse van. Uradalmi ügyész (1820—1875). Sz: IX. 546., MSzL: II. 314.
Nagy György 1845—1846.
Nagy Gyula 1846—1847.
**Nagy Imre* 1838—1840. im, akt. Kúriai bíró, az MTA lev. tagja (1822—1894). Sz: IX. 598—601.
Nagy István 1810—1811. im.
Nagy István 1801—1802. i.
Nagy István 1833—1835. i, m.
Nagy József 1813—1815. i, i.
Nagy József 1819—1822. i, kt, pt.
Nagy Kálmán 1834—1837. i, m, pt. A Virágfüzérben egy elbeszélése van.
Nagy Kálmán 1845—1846.
Nagy Károly 1837—1839. im, m.
Nagy Lajos 1810—1812. im, akt.

Nagy László 1796—1797. i.
Nagy László 1845—1846.
Nagy Pál 1847—1848.
Nagy Sándor 1819—1820. i.
Nendtvich Sándor 1839—1840. im.
Németh István 1790—1791. alt.
Németh István 1814—1815. i.
Németh István 1834—1837. i, m, m.
Németh István 1844—1846.
Németh János 1832—1834. i, m.
Németh János 1841—1843.
Németh József 1820—1823, i, m, pt.
Németh Lajos 1813—1815. i, i.
Németh László 1790—1791. Kis János barátja és alapítótársa. A győri ev. gimn. rektora (1770—1806). Sz: IX. 929—30.
Németh Zsigmond 1796—1797. i.
Neubauer Samu 1847—1848.
Nisnyántzky Dániel 1824—1825. m.
**Noszlopy Antal* 1821—1822. i. Somogy megyei földbirtokos, képviselő 1802—1890). Sz: IX. 1092.
Noszlopy Elek 1840—1842. i, m.
Noszlopy Ferenc 1815—1817. i, i.
Noszlopy József 1804—1808. i, i, kt, kt.
Noszlopy Lajos 1846—1847.
Novák Ádám 1840—1841. i.
Ódor István 1806—1810. m, m, m, m. Később tiszteleti tag, majd tanárelnök.
Ódor Rudolf 1835—1838. i, m, m.
Óhidy Gabriel 1811—1814. i, m, m.
Ostffy István 1846—1847.
Ostffy Lajos 1799—1801. i, m.
Ostffy Sándor 1831—1833. i, m.
Packh Béla (Pákh Albert) 1839—1842. im, t, t. A Tizek Társaságának tagja, életképíró, a Vasárnapi Újság szerkesztője (1823—1867). Sz: X. 108—11., IL: 917., ÚML: V. 349.
**Packh (Pákh) Károly* 1844—1847. m, m, kt. Albert öccse, iglói tanár. (1828—1898). Sz: X. 111.
Packh (Pákh) Lajos 1843—1845. m, kt.
Packh (Pákh) Pál 1846—1848.
Packmann Márton 1845—1848.
Pacolay Kálmán 1847—1848.
Pálffy József 1830—1833. i, kt, t. Később tanárelnök, majd igazgató tanár (1812—1869). Sz: X. 165.
Pálffy Zsigmond 1794—1797. i, m, m.
Pálffy Zsigmond 1835—1837. i, m. Három verse van a Virágfüzérben.
Pálfy István 1817—1819. i, m.
Palló Sándor 1840—1842. i, m. Jogászdoktor (1823—1890). Sz: X. 199.
Palotay Antal 1806—1807. i.
Palotay Imre 1807—1808. i.
Pály Bálint 1847—1848.
Papp János 1797—1799. i, m.
Papszt Zsigmond 1831—1832. i. Megyei hivatalnok. Később sokszor szavalták Sopronban Hunyad álma c. költeményét (1812—1892). Sz: X. 390.
Pataky Pál 1817—1818. i.
Pelargus János 1842—1847. m, m, pt, m, t.
Perlaky Dávid 1806—1809. m, m, m. Ev. lelkész.
Perlaky Gábor 1832—1835. i, m, t.
Perlaky Géza 1846—1848.
Perlaky István 1819—1823. i, m, kt, t.
Perlaky János 1824—1827. i, m, m.
Perlaky Sándor 1830—1833. i, m, m. Ügyvéd (1812—18?). Sz: X. 797.
Péterffy János 1840—1842. i, m.
Péterfy Ferenc 1795—1797. i, m.
Petrik Jakab 1833—1834. i.
Petz Gyula 1837—1840. i, m, m. Gimn. igazgató (1821—?). Sz: X. 1088.
Petz Lipót 1813—1814. i. Soproni tanár (1794—1840). Sz: X. 1092.
Petz Vilmos 1840—1841. i.
Pfenderschack Károly 1842—1844.
Plevnitzky Sámuel 1820—1823. i, —, —, m.
Polgár József 1811—1812. i.
Pongrácz Antal 1846—1848.
Pongrácz Ferenc 1819—1821. i, m.
Poór Ferenc 1810—1811. i.
Poszvék Gusztáv 1843—1846. Soproni tanár (1826—1904). Sz: XI. 85.
Potyondi Ferenc 1794—1795. akt.
Potyondy Lajos 1820—1821. i.
Potyondy Lajos 1842—1845.
Potyondy László 1790—1791. alt.
Potyondy Pál 1818—1819. i.
Prasser József 1791—1794.
Prépost Ferenc 1824—1827. i, m, m.
Preskovits Károly 1828—1829. i.

Proszvimmer Lajos 1825—1828. i, m, m.
Purth Lajos 1845—1846.
Purth József 1846—1848.
Pusztay Márton 1826—1828. i, im. Sz: XI. 276. (?)
Pusztay Sándor 1815—1816. akt. Ügyész, táblabíró (1798—1837). Sz: XI. 276—77.
Pusztay Sándor 1832—1835. i, m, m. Egy verse van a Virágfüzérben P. S. aláírással.
Rádly János 1843—1846.
Radó Dániel 1831—1833. i, m. Szolgabíró (1814—1884). Sz: XI. 388.
Raits Sámuel 1809—1811. i, i. Raits Péter tanárelnök fia, orvos.
Rajtsányi János 1833—1835. i, m.
Rajtsányi Samu 1845—1846.
Ran Jakab József 1841—1842.
Rátz János 1801—1804. i, m, m.
Rátz Miklós 1807—1808. i.
Réder Péter 1844—1848. m, m, akt, t.
Reisch Eduárd 1814—1816. i, m.
Reisch Fridrik 1846—1848.
Reisz Emmanuel 1825—1827. i, m.
Remete József 1841—1844. m, kt, m. Ügyvéd (1824—1862). Sz: XI. 771—72.
Riszelák Lajos 1846—1848.
Ritter Auguszt 1847—1848.
Ritter Fridrik 1826—1828. i, im.
Ritter István 1841—1844. m, pt, t.
Ritter Károly 1839—1841. im, m.
Ritter Károly 1847—1848.
Ritter Sámuel 1833—1834. i.
Ritter Sándor 1825—1828. i, m, m. Ügyvéd. Sz: XI. 1032.
Salamon János 1810—1812. i, m.
Sándor Ferenc 1793—1794. i.
Sándor László 1829—1830. i.
**Sass István* 1839—1841. im, kt. Petőfi barátja, orvos (1822—1891). Sz: XII. 256—57.
Sass Károly 1842—1843. Az előbbi öccse, Petőfi barátja.
Schatten István 1813—1815. i, i.
Schatten Károly 1835—1838. i, m, t.
Scheer Tóbiás 1843—1847.
Schelli Sámuel 1833—1835. i, m.
Schleining Károly 1834—1835. m.
Schmidt Miklós 1846—1848.
Schnabl Károly 1833—1834. i.
Schneller Vilmos 1838—1840. im, m. (1821—1893). Sz: XII. 531.
Schütze Auguszt 1842—1845.
Schütze Lajos 1843—1847.
Schütze Tivadar 1840—1842. i, m.
Sebestyén Ádám 1806—1808. m, m. Sz: XII. 812. (?)
Seregély István 1811—1812. i.
Seregély István 1833—1835. i, m.
Seybold György 1826—1828. i, im.
Sikos István 1795—1798. m, t, t. Ev. lelkész (1775—?). Egy verse jelent meg a Próbamunkákban 1802-ből. Sz: XII. 1003—1005.
Simon István 1814—1816. i, m.
Simon István 1818—1819. i.
Simon János 1841—1843.
Simon Mátyás 1833—1834. i.
Simunyák Antal 1834—1837. i, —, m.
Simunyák János 1795—1797. kt, m.
Simunyák László 1795—1797. m, at.
Sinkovits Jónás 1817—1819. i, m.
Sitter Sámuel 1790—1791. alt.
Sklenka Endre 1843—1844.
Snejker Jakab 1826—1827. i.
Stainlein Ottó gróf 1845—1848.
Stefan Dániel 1824—1825. i.
Steltzer Károly 1831—1833. i, m.
Stettner János 1846—1847.
Stettner Pál 1845—1846.
Stettner Tamás 1846—1847.
Stráner Auguszt 1842—1843.
Stráner György 1833—1834. i.
Stoller Ferenc 1827—1830. i, —, m.
Stolzer Mihály 1845—1846.
Suhayda János 1834—1835. m.
Sutter Károly 1847—1848.
Szabó Dénes 1846—1848.
Szabó Elek 1843—1845.
Szabó György 1845—1847.
Szabó István 1839—1840. i.
Szabó János 1793—1796. i, at, t.
Szabó János 1813—1814. i.
Szabó József 1806—1810. m, m, m, kt. Később tanárelnök.
Szabó Pál 1819—1820. i,
Szabó Péter 1808—1809. i.
Szabó Sándor 1844—1848. m, m, m, pt.
Szakáll János 1838—1842. im, kt, m, m.

Szakonyi Ignác 1820—1822. i, i.
Szakonyi Imre 1806—1808. i, im.
Szakonyi István 1815—1817. i, m.
Szakonyi János 1813—1815. i, im.
Szakonyi József 1793—1794.
Szakonyi Mátyás 1795—1798. i, apt, pt.
Szakonyi Sándor 1828—1830. i, m.
Szalay Endre 1841—1842.
Szalay Imre 1838—1839. i.
Szalay János 1805—1806. i.
Szalay József 1822—1823. i.
Szalay Pál 1797—1799. i, m.
Szalay Pál 1831—1834. i, m, m.
Szalay Sándor 1826—1829. i, im, m. Sz: XIII. 346. (?)
Szalay Zsigmond 1802—1806. im, pt, pt, pt.
Szalay Zsigmond 1844—1848. m, m, m, kt.
Szántó István 1809—1812. i, i, m.
Szántó János 1832—1835. i, m, m.
Szántó József 1833—1836. i, m, m. Szerepel valószínűleg a Virágfüzérben egy verssel Sz. J. aláírással.
Szántó Péter 1846—1848.
Szarka János 1835—1836. i. Pápai gyógyszerész. Sz: XIII. 400. (?)
Szarka Károly 1830—1833. i, m, m.
Szarka Lajos 1826—1829. i, i, kt.
Szárosz József 1802—1804. im, m, Egy verse 1804-ből a Próbamunkákban.
Szederits György 1816—1818. i, m.
**Székács József* 1826—1829. im, kt, pt. Budapesti ev. püspök és költő. Egy verse van a Virágfüzérben Sz-cs. J. aláírással. (1809—1876). (L. még az eperjesi névsorban.) Sz: XIII. 565., IL: 1100.
**Székács Pál* 1840—1842. i, kt. Ügyvéd, aljárásbíró Orosházán (1821—?). Sz: XIII. 569.
Székely Gábor 1793—1794. i.
Szekér János 1822—1825. i, —, m.
Szemerey János 1808—1809. i.
Szemerey Sándor 1814—1817. i, m, t.
Szeniczey Gusztáv 1833—1834. i.
Szeniczey Pál 1826—1827. i. Több német munka szerzője. Sz: XIII. 713. (?)
Szente György 1839—1840. i.
Szentiványi László 1794—1795. m. Uradalmi számvevő. Sz: XIII. 741.
Szij Sámuel 1833—1836. i, m, m.
Szikszay István 1798—1799. i.
Szilágyi Mihály 1845—1847.
**Szilvássy Márton* 1846—1847. Ügyvéd és lapszerkesztő (1827—1903). Sz: XIII. 948.
Szita János 1806—1809. i, im, m.
Szita Péter 1795—1797. i, m.
Szklenka Endre 1842—1843.
Szloboda Pál 1827—1829. i, m.
Szófogadó Lajos 1843—1845.
Szolár Balázs 1799—1801. akt, kt. Egy verse van 1801-ből a Próbamunkákban.
Szombathelyi Samu 1844—1845.
Szopoczy János 1837—1840. i, m, m.
Szovják József 1809—1810. i.
Sztano József 1841—1842.
Sztehlo János 1840—1841. i. Ev. espéres-lelkész Eperjesen (1824—1895). Sz: XIII. 1130.
Sztrokay Boldizsár 1842—1845.
Sztrokay Gyula 1838—1841. i, m, m.
Sztrokay Ignác 1817—1820. i, m, t. Később tanárelnök.
Sztrokay Lajos 1832—1835. i, m, m.
Sztrokay Sándor 1830—1833. i, m, akt.
Sztrokay Sándor 1833—1836. i, m, m.
Szücs Pál 1801—1802. im.
Takács Antal 1845—1847.
Takács Gábor 1806—1807. m.
Takács Gyula 1845—1847.
Takács Imre 1835—1837. i, m.
Takács István 1829—1831. i, m.
Takács József 1841—1842.
Takács Károly 1844—1846.
Takács Lajos 1832—1834. i, m.
Takács Sándor 1836—1837. i.
Takáts János 1816—1820. i, —, i, m.
Takáts Mihály 1810—1814. i, m, —, kt.
Talabér József 1835—1837. i, m.
Tamaska István 1824—1827. i, m, m.
Tamaska János 1845—1846.
Tarr Mihály 1795—1797. i, m. Tanító (1775—?). Sz: XIII. 1295. (?)
Tatay Gábor 1813—1815. i, im.
Tatay Imre 1790—1791. alt.
**Tatay István* 1837—1840. im, m, pt. A szabadságharc előtti utolsó tanár-

elnök, később Szarvason tanár, majd igazgató (1821—1888). Sz: XIII. 1340.

Tatay Pál 1837—1839. im, akt. Később Pápán tag. Az előbbi testvére.

Tatay Sámuel 1842—1846.

Taubner János 1825—1828. i, m, m.

Taubner Károly 1828—1831. im, m, t. A pesti ev. lyceum igazgatója és a Magyar Oskola megalapítója. Az MTA lev. tagja. Sz: XIII. 1348.

Temlin Antal 1830—1834. i, —, m, pt.

Temlin Zsigmond 1842—1844.

Terés Ferenc 1843—1844.

Terplán Sándor 1834—1837. i, m, akt.

Tessényi János 1828—1831. i, m, kt.

Thiring Károly 1841—1843.

Thulmon Pál 1800—1802. i, m.

Thuránszky Kálmán 1845—1846.

Thuránszky Tamás 1845—1846.

Toepler Károly 1844—1846.

Torkos Elek 1840—1841. i.

Torkos Imre 1843—1845.

Torkos Kálmán 1838—1839. im.

Torkos Károly 1832—1834. m, akt. Ev. lelkész (1813—1878). Sz: XIV. 317.

Torkos Sámuel, 1794—1797. m, pt, pt. Sopron megye táblabírája, főadószedő (1779—1838). Sz: XIV. 322.

Torkos Sámuel 1836—1840. i, m, m, t.

Tóth Dániel 1825—1828. i, m, m.

Tóth Elek 1839—1842. i, m, m.

Tóth Ferenc 1790—1793. alt.

Tóth Ferenc 1816—1817. i.

Tóth János 1825—1830. i, m, t, t, t.

Tóth János (b. szombathelyi) 1828—1831. i, m, akt.

Tóth János 1837—1840. im, kt, t. Ev. lelkész (1817—1879). Sz: XIV. 389.

Tóth János 1840—1842. i, m.

Tóth József 1842—1845. m, akt, t.

Töpler Ottó 1846—1847.

Töskés László 1842—1844.

Tremmel Krisztián 1794—1795. i. Ev. lelkész (1773—?). Sz: XIV. 540.

Tsaplovits Dániel 1793—1795. at, m.

Tulok Sámuel 1795—1798. i, im, m.

Turtsányi Adolf 1830—1833. i, m, m.

Turtsányi Gábor 1816—1819. i, kt, at.

Turtsányi Gyula 1830—1834. i, m, m.

Turtsányi János 1809—1813. i, im, m, pt. Győri tanár.

Turtsányi József 1817—1819. i, m.

Turtsányi Lajos 1816—1818. m, pt. Ev. lelkész és tanár (1798—1854). Sz: XIV. 572—73.

Turtsányi Zsigmond 1818—1820. i, i.

Ugrik József 1834—1836. m, kt.

Ujhelyi István 1843—1844.

Ujj Sándor 1834—1835. i.

Ulber Mátyás 1842—1844.

Ulreich Mihály 1831—1833. i, m. Sz: XIV. 658. (?)

Unger Gusztáv 1847—1848.

Unger Károly 1845—1846.

Unger Mihály 1831—1833. i, m.

Vajda Albert 1806—1809. m, m, kt.

Vajda Pongrácz 1837—1839. i, m.

Varga Ferenc 1803—1806. i, i, m.

Varga János 1824—1825. m.

Varga Sándor 1843—1846.

Varju József 1831—1835. i, m, m, pt. Egy verse van a Virágfüzérben V. I. aláírással.

Verbay István 1844—1847. m, m, pt.

Veréb József 1829—1832. i, m, t.

Vésey István 1829—1831. i, m.

Vésey Lajos 1819—1821. i, at.

Vésey Márton 1835—1838. i, m, m.

Vésey Sándor 1831—1833. i, m,

Vésey Vince 1835—1836. i.

Véssey Ferenc 1791—1794. m, m, t.[10]

Véssey János 1799—1801. i, m.

Véssey Miklós 1829—1831. i, m.

Vétsey Sándor 1796—1798. i, m.

Vidos Antal 1806—1809. i, i, m.

Vidos Imre 1842—1844.

Vidos István 1801—1802. i.

Vidos József 1819—1821. i, m.

Vidos Kálmán 1841—1842.

Vidos Lajos 1806—1809. i, i, m.

Vidovszky János 1816—1817. i.

Vidt Károly 1841—1842. Később Pápán tag.

Visnyászky Endre 1842—1843.

Vitnyédi Ferenc 1806—1808. i, i.

Vödl János 1803—1806. i, i, m.

[10] Bizonyára azonos családról van szó, csak a jegyzőkönyv bizonytalan írása miatt találjuk helyenként egy, másutt két s-sel, akár a Kis név írásánál, vagy más hasonló eltéréseknél.

Vörös Ádám 1829—1831. i, m.
Vörös József 1796—1797. i.
Welkovits Sámuel 1802—1805. i, i, m.
Weis Eduárd 1838—1839. im.
Weiszmandl Tóbiás 1832—1833. i.
Weöreös Miklós 1842—1844.
Weöreös Pál 1793—1794. kt.
Weörös István 1793—1795. i, kt.[11]
Weörös József 1797—1798. i.
Weörös Sámuel 1800—1802. im, m. Egy verse van 1801-ből a Próbamunkákban V. S. aláírással.
Wietoris András 1813—1814. i.
Wietoris Makszimilian 1793—1794. pt.
Witniedy József 1841—1842.
Wohlmuth József 1839—1841. i, m.
Wukanich Viktor 1834—1837. i, m, kt. Egy verse van a Virágfüzérben.
Zakots Balázs 1802—1803. im.
Zámolyi József 1827—1839. i, m, kt.
Zathureczky István 1827—1830. i, m, m.
Zathureczky József 1828—1830. i, m.
Zigán János 1790—1793. alt. m, m, t. Ev. lelkész (1772—1809). Nyolc verse van a Próbamunkákban: 1792-ből és 1793-ból egy-egy, 1794-ből és 1795-ből 3—3 Z. J. aláírással. Sz: XIV. 1836.
Zimony János 1806—1808. m, m.
Zmeskál István 1824—1827. i, m, m.
Zmeskál Sándor 1831—1832. i.
Zundell Károly 1845—1847.
**Zsivora György* 1820—1822. i, m. Táblai tanácselnök, az MTA lev. tagja (1804—1883). Sz: XIV. 1947.
Zsivora János 1817—1818. i.
Zsolnay Dávid 1826—1827. i.

Ötvennyolc esztendő alatt tehát összesen mintegy 870 ifjú vett részt a soproni Magyar Társaság életében.

Pozsonyi Magyar Társaság

A társaság alapító tagjai 1806-ban: Bernthaler György, Büki Ferenc, Fábry Károly, Gáspár Imre, Győry Mihály, Platthy Lajos, Rátz Dávid, Vánkos József, Vidos Imre, Zsigmondy Sámuel. Az 1817-es újraalapítók nevei közül csak Aranyi Sándor, Gödör Lajos, Papp József, Prónay Albert, Ráday Gedeon, Ráday László, Skita Mihály és Tessedik Ferenc nevét emelik ki forrásaink.[12]

Az évenkénti taglétszám: 1806/7: 10. — 1817/18: 20. — 1818/19: 20. — 1819/20: 22. — 1820/21: 22. — 1821/22: 56. — 1822/23: 56. — 1823/24: 39. — 1824/25: — — 1825/26: 27. — 1826/27: 21. — 1827/28: 35. — 1828/29: 62. — 1829/30: 50. — 1830/31: 34. — 1831/32: 46. — 1832/33: 64. — 1833/34: 62. — 1834/35: 52. — 1835/36: 42. — 1836/37: 61. — 1837/38: 39. — 1838/39: 46. — 1839/40: 46. — 1840/41: 57.

Ágoston János 1824—1825.
Altsohler András 1824—1826. el.
Aranyi Sándor 1817—1818. alt.
Balassa Pál 1831—1833. t. Ő írta alá a Sárospatakra küldött levelet. Ev. lelkész. Sz: I. 398.
Bellicz János 1824—1825.
Benczur József 1825—1827. m, m, t. Eperjesen tanár, majd ugyanott könyvkereskedő. Sz: I. 815.
Bend Péter Pál 1839—1840. t.
Benedicti Sámuel 1824—1825.

[11] Itt is változtak a beírások. Ugyanaz a név majd Veörös, majd Vörös, vagy Weörös-nek van írva, van Weöreös is, s talán idetartozik Vörös Ádám és József is fentebb.

[12] Tolnai közli az alapítótagok, az elnökök (röv: el.) és titoknokok (röv: t.) nevét, Homokay felsorolja a nevezetesebb tagokat 1829-ig, s a Tudományos Gyűjtemény és a Pesti Divatlap be számolóiból tudjuk meg az 1820., 1821., 1825., 1826. és 1827. évi, illetve az 1844. évi örömünnepek szereplőinek a nevét. Ezeknek az alapján állítottam össsze az itt következő tagnévsort, s igyekeztem a tagság éveit a sopronihoz hasonlóan megállapítani, de természetesen csak hozzávetőleg pontos évszámokat adhatok.

Benyovszky Móric 1826—1827.
Bernthaler György 1806—1807. alt. és el.
Billenberger Károly 1843—1844.
Blásy Lajos 1827—1829. Ev. lelkész (1809—1871). Sz: I. 1105.
**Bolemann Adolf* 1843—1844. Ügyvéd és uradalmi gyárigazgató. Sz: I. 1191.
Botzko Károly 1820—1821.
Bruck András 1820—1821.
Bukva Lajos 1825—1827.
Büki Ferenc 1806—1807. alt.
Czimer Mihály 1820—1821.
Czisper Dániel 1825—1826.
Csötönyi Márton 1823—1824. el., majd el. Selmecen is. Sz: II. 438.
Csutak János 1819—1820. el.
Dedinszky József 1824—1827. Ev. lelkész. János nevű fiát említi Sz: II. 734.
Dillenberger Károly 1843—1844.
Egri János 1820—1821.
Fabó András 1828—1831. t. Alt. a selmeci társaságban is. Tanár Losoncon, majd lelkész és egyházi író (1810—1847). Sz: III. 41—44.
Fábry Károly 1806—1807. alt.
Farkas Horátz 1819—1821.
Fekete Dániel 1826—1827.
Fekete János 1825—1826.
Frenyó Tivadar 1837—1838. t.
Gáspár Imre 1806—1807. alt.
Geduly Bohesló 1818—1820. Ev. lelkész és alesperes. Sz: III. 1080.
Geduly Tivadar 1834—1837. t. Ő írta alá a Sárospatakra 1834-ben írt levelet. Önálló munkája: Alagya mellyet néhai Ft. Bilnicza Pál urnak, pozsonyi lyceumi professzornak emlékezetére szentel a magyar tanuló társaság. Pozsony 1834. Sz: III. 1345.
Gödör Lajos 1817—1819. alt, el. Nyomtatásban több költeménye jelent meg, egyik professzorukhoz írt köszöntő verset a „serdülő magyar Helikon tagjainak" a nevében. Sz: III. 1345.
Greguss Lajos 1843—1844.
Győry Mihály 1806—1807. alt.
Hauser Titus 1826—1827.
Hentschy Sámuel 1819—1827.
Homokay Pál 1825—1829. t. A társaság első történetírója, a selmeci társaság megalapítója, a losoncinak tanárelnöke (1804—1858).[13] Sz: IV. 1036—38.
Horváth György 1819—1821.
Hrabovszky Dávid 1824—1825. el. (L. a soproni névsorban.)
Jakubovics János 1843—1844.
Jeszenszky Péter 1826—1827.
Jezernitzky Mihály 1825—1826.
Jókay Károly 1830—1832. Jókai Mór bátyja, földbirtokos (1814—1882). Sz: V. 536.
Károlyi István el. L. a sárospataki névsorban.
Kartsay Zsigmond 1819—1820. Pozsonyi professzoraihoz a joghallgatók nevében 1821-ben írt versét említi Sz: V. 1022.
Kelemen György 1825—1826.
Kéler Antal 1819—1821.
Kemény János 1841—1843.
Király László 1825—1827.
Kis Sámuel 1824—1825.
Koller Gábor 1825—1827. Uradalmi kasznár. Sz: VI. 762. (?)
Kortsek Frigyes 1819—1821. Ev. lelkész. Fiával, Zsigmonddal kapcsolatban említi Sz: VI. 999.
**Koszta György* 1819—1821. el. Honvédfőhadnagy. Sz: VI. 1150. (?)
Koszta József 1825—1826. Ev. lelkész. Sz: VI. 1151. (?) vagy uo. Werther fordítója.
Kosztolányi Péter 1825—1827.
**Kovács Pál* 1824—1827. Orvos, az MTA lev. tagja, a Kisf. Társ. alapító tagja, a győri Hazánk c. lap szerkesztője (1808—1886). Sz: VI. 1353—61., IL: 624., MSzL: III. 30.
Köpe Sándor 1820—1821.
Krausz Károly 1824—1825.
Kuna Tamás 1820—1821.

[13] Minthogy a losonci társaság névsorát nem ismerjük, s a Homokayról írt első életrajzban (Bulcsu K.: i. m.) szereplő néhány név (Adorján Boldizsár, Győry Dániel, Lisznyai Kálmán) a sárospataki, ill. eperjesi névsorban is előfordul, külön losonci névsort nem állítottam össze.

Kuszmányi Károly 1826—1827.
Lászly Pál 1824—1825.
Lehotkay Gábor 1826—1827.
Leng Adolf 1824—1826.
Longaver Lajos 1826—1827.
Magvassy Károly 1838—1839. t. Nevelésügyi művek szerzője. Sz: VIII. 280. (?)
Malatinszky István 1819—1821.
Marczy János 1819—1821.
Medveczky Dániel 1826—1827.
Melczer Lajos 1825—1827. Ev. gimn. tanár Pesten (1806—1860). Sz: VIII. 1040—41.
Michalko János 1825—1827.
Molitorisz Adolf 1819—1821. Ev. gimn. igazgató Szarvason, nevét Molnaira változtatta. Sz: IX. 133.
Molnár Gábor 1826—1828. el. Ev. esperes (1804—1874). Sz: IX. 184. (?)
Nagy Ferenc 1794.
Nagy Károly 1819—1821. Német nyelvű halotti verse jelent meg Pozsonyban 1819-ben. Sz: IX. 664. (?)
Nagy Pál 1826—1829.
Neumann Károly 1843—1844. Ev. lelkész, Petőfi barátja (?—1890). Sz: IX. 1012.
Papp József 1817—1823. alt, majd el. Sz: X. 314—15.
Párniczky Mihály 1825—1826.
Patzek József 1826—1829. Főorvos. Sz: X. 82. (?)
Pázmándy Dénes 1794. Országgyűlési követ (1781—1854). Sz: X. 609—10. ÚML: V. 395.
Pekár István 1820—1825.
Peténvi József 1820—1821.
Platthy Lajos 1806—1807. alt.
Podmaniczky Lajos báró 1820—1821.
Pongrácz Alajos 1819—1820.
Pongrácz Károly 1819—1820.
Prónay Albert báró 1817—1818. alt.
Prónay Gábor báró 1821—1824. Cs. kir. kamarás (1812—1875). Sz: XI. 181—85.
Prónay László báró 1820—1821.
**Ráday Gedeon gróf* 1817—1821. alt. A Nemzeti Színház főintendánsa (1806—1873). Sz: XI. 847—49., MSzL: IV. 5., ÚML: V. 508.
Ráday László gróf 1817—1821. alt, az előbbi testvére.
**Radvánszky Antal báró* 1825—1827. t. Zólyom megye főispánja. Sz: XI. 399—402.
Rátz Dávid 1806—1807. alt.
Reisz Sándor 1824—1825.
Révay Kálmán 1826.
Sándor Sámuel 1824—1825.
**Sárkány József* 1843—1844. Aszódon Petőfi lakótársa, bíró (1828—1903). Sz: XII. 194—96.
Schmidt Viktor 1825—1827.
Sebestyén János 1826—1827.
**Simon Endre* 1843—1844. Jogász. Sz: XII. 1047.
Skita Mihály 1817—1818. alt.
Soltész Ádám 1843—1844.
Szakmáry Gyula 1843—1844. Talán azonos a PMO tagjával.
**Szeberényi Andor* 1843—1844. Ev. lelkész (1824—1895). Sz: XIII. 481—83.
**Szeberényi Lajos* 1840—41. t. Korábban Selmecen el., később Pápán vezető tag. Teológiai tanár, a Kisf. Társ. tagja (1820—1875). Sz: XIII. 487—90., IL: 1098.
Szilniczky Mihály 1826—1827.
Talsovitzky Mihály 1827—1829.
Terray Endre 1833—1834. t.
Terray Károly Rimaszombatban és Losoncon tanár (1812—1881). Sz. (XIV. 34) szerint Sárospatakon tanult, de munkái közt említ egy verset, melyet „Zsigmondy Sámuel urnak emlékezetére szentelt a magyar tanuló ifjuság Pozsony, 1833." Tehát inkább pozsonyi diák volt. Később Eperjesen őt bízza meg Vandrák a társaság vezetésével.
Terray Mihály 1820—1821.
Tessedik Ferenc 1817—1818. alt. Tessedik Sámuel fia, ügyvéd, az MTA tagja (1800—1844). Sz: XIV. 50.
Tomka János 1824—1825. Később a társaság elnöke.
Tomka Mihály 1820—1821.
Tornyos István 1826—1829.
Ugrik János 1826—1827.
Valentinyi János 1843—1844.
Vánkos József 1806—1807. alt.

Vázsonyi Károly 1819—1821.
Vidos Imre 1806—1807. alt.
Viszkidenszky János 1820—1821.
Zelenay Gedeon 1819—1821.

Zsigmondy Sámuel 1806—1807. alt. Később pozsonyi tanár (1788—1833). Sz: XIV. 1935.

Eperjesi Magyar Társaság

Létszámadatokat csak néhány évből ismerünk: 1827/28: 95. — 1835/36: 17 majd 35. — 1838/39. II. félév: 27. — 1839/40: 80 (de ebből csak 41 rendes tag, 39 tiszteletbeli). — 1840/41: 30. — 1844/45: 53. — 1847/48: 100. A forrásainkban előforduló neveket betűrendben közlöm, a név után évszámot vagy évszámokat, amikor forrásainkban a név szerepel:[14]

**Bánó József* az országgyűlés alelnöke (1823—1882). Sz: I. 530.

Bárczay Ferenc 1839. A fellegekhez című örömünnepi versét közli az Athenaeum.

Benczur Adolf 1834.

Benczur József 1831—1832. A társaság elölülője. (L. a pozsonyi névsorban.)

Csengey Endre 1847. Díjnyertes ballada szerzője.

**Duka Tivadar* 1833—1836. Orvos Indiában, majd Londonban él (1825—?). Sz: II. 1123—25.

Eördögh Dániel 1836—1839. A Jáczintban három verse jelent meg Dörgidán álnéven. Haan szerint Eperjes mellett lett nevelő, s ott élt „parasztok közt parasztosan". „Hallom, hogy évek óta moh gyüjtésre adta magát, 's értékes moha-gyüjteménye van." Haan, 9/a., Sz: II. 1338.

Eördögh István 1840. Irányi Dániellel együtt írta alá mint főjegyző a Sárospatakra küldött levelet. Sz. (II. 1339) szerint 1842-ben 18 éves korában meghalt, de nem említi, hogy Eperjesen is tanult. MSzL: I. 429. (?)

Fáy Endre 1836. Öt népdala jelent meg a Jáczintban.

Fekete Soma 1834—1836. Színelőadásaik súgója, akadémiai írnok és fordító, a Nemzeti Színház tagja. A Jáczintban van egy verse. Sz: III. 316—18., MSzL: II. 18.

Fest Imre 1835—39. Min. tanácsos, az MTA tagja (1817—1883). Sz: III. 439—40.

Fogarassy Gáspár 1834—1836. A színdarab szereplője, egy verse jelent meg a Jáczintban.

Fogarassy Pál 1834—1836. A színdarab szereplője, egy verse jelent meg a Jáczintban. Sz. (IX. 737) szerint azonos Fogarassy Nagy Pál ügyvéddel. Sz: III. 601.

**Gömöry Frigyes* 1836. Egy novellája van a Jáczintban. Kecskemét város jegyzője (1813—?). Sz: III. 1352—54.

**Görgey Kornél* 1835—1839. Haan említi, Görgey Artur öccse.

**Greguss Ágost* 1841—1843. Egyetemi tanár, az MTA tagja (1825—1882). Sz: III. 1432—43., IL: 431., MSzL. II. 141., ÚML: III. 109.

**Greguss Gyula* 1843—1846. Az előbbi testvére, gimn. tanár. Az MTA lev. tagja és a Kisf. Társ. tagja (1829—1869). Sz: III. 1444—47., MSzL: II. 141., ÚML: III. 109., IL: 431.

[14] A névsorhoz használt források: Mikola, Vandrák, Haan, Vahot, Szoják Rezső: i. m., Máriássy Béla: i. m., Hörk József: i. m. 432. és a Jáczint. A korabeli sajtóból: Jelenkor 1834. júl. 16., Athenaeum 1839. I. 47–48., Életképek 1847. ápr. 12.

Haan Lajos 1834—1839. Diákéveiről kéziratos naplójában ír. Békéscsabai ev. lelkész (1818—1891). Sz: IV. 199—204., Arató, I. 153—55., II. 353.

Hegyi Mihály 1836. Egy balladája jelent meg a Jáczintban.

Henszlman Imre 1827—30. alt. Orvosdoktor, egyetemi tanár, az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja (1813—1888). Sz: IV. 707—21., MSzL: II. 239., ÚML: III. 253., Arató: II. 354., IL: 471.

Hunfalvy János 1839—1842. Egyetemi tanár (1820—1888). Sz: IV. 1404—15., IL: 513., ÚML: III. 339.

Irányi Dániel 1839—1841. 1840-ben mint elnökhelyettes ír levelet Patakra. Ügyvéd, ellenzéki képviselő (1822—1892). Sz: V. 159—64., IL: 527., ÚML: III. 435—36.

Kalmár Lajos 1830—1834. A színdarab szereplője, a Jelenkor szerint „titoknok, egyszersmind a magyar grammatika és irásmód tanitója az alsóbb osztályokban".

Kéler Albert 1835—1839. Katonaezrednek, majd a weimari színháznak a karmestere. Haan, 9/b.

Kerényi Frigyes 1838—1840. A társaság aljegyzője. Költő, a Tizek Társaságának tagja (1822—1852). Sz: VI. 61—64., ÚML: IV. 97., IL: 589.

Kis Pál 1836. Egy verse jelent meg a Jáczintban.

Kohlmann (Szénfi) Gusztáv 1835—1839. Zeneszerző, Tinódi kiadója (1819—1875). Sz: XIII. 708—709.

Kovách Ágoston 1834. A színdarab szereplője. Sz.-nél (VI. 1183—85) van öt K. Á., aki lehetett ez időben eperjesi diák. (?)

Kovács Sámuel 1833—1836. Kincstárnok, a színdarab szereplője 1834-ben. Később a magyar nyelv tanítója és a társaság vezetője, ő adja ki a Jáczintot, melyben négy verse és két elbeszélése jelent meg. Földbirtokos (1815—?). Sz: VI. 1375. (?)

Kramarcsik Károly 1834—1836. Könyvtárnok, a színdarab szereplője, Rozsnyón igazgató-tanár (1813—1895). Sz: VII. 197—98.

Lisznyai Kálmán 1838—1842. A társaság könyvtárnoka. Korábban Losoncon Homokay tanítványa. Költő, a Tizek Társaságának tagja (1823—1863). Sz: VII. 1310—16., IL: 697., ÚML: IV. 389.

Máday Károly 1835—1839. Ev. püspök (1821—1870). Sz: VIII. 246—47.

Mesterházy Nagy László 1847. Vígjátékával jutalmat nyert.

Mikolits Péter 1834. A színdarab szereplője.

Móricz Antal 1836. Egy verse jelent meg a Jáczintban. Képviselő. Sz: IX. 298.

Nemessányi Károly 1827—1830. A magyar nyelv tanítója, a társaság megszervezője és első elnöke, Pulszky nevelője.

Orosz János 1836. Egy verse jelent meg a Jáczintban.

Pataky János 1836. Kilenc verse van a Jáczintban. Ügyvéd. Sz: X. 488. (?)

Péchy Tamás 1844—1845. Kereskedelmi miniszter, a képviselőház elnöke. Máriássy: i. m. 17.

Petrenka Márton 1847. Beszélyével pályadíjat nyert. Sz: X. 1035.

Pulszky Ferenc 1827—1832. A Nemzeti Múzeum igazgatója, az MTA másodelnöke (1814—1897). Sz: XI. 221—46., IL: 968., ÚML: V. 495—96.

Radványi Gusztáv 1834. A színdarab szereplője.

Radványi Miksa 1828. A társaság főjegyzője.

Richter Dániel 1831—1832.

Riskó Ignác 1833—1836. Min. tanácsos (1812—1890). Sz: XI. 1017.

Rochlicz K. 1836. Egy verse jelent meg a Jáczintban. (álnév?)

Rök István 1835—1838. Földbirtokos.

Ruttkay Emil 1835—1839. Földbirtokos, költeményeket is adott ki „... társaságunk tevékeny tagja" — mondja Haan, 9/a., Sz. XI. 1418—19

Ruttkay Endre 1834. A színdarab szereplője.

*Sárosy Gyula 1833—1837. A társaság vezető tagja, végül mint a magyar nyelv tanítója elölülő is. Költő, az Aranytrombita szerzője (1816—1861). A Jáczintban 25 verse van. Sz: XII. 221., MSzL: IV. 87., IL: 1021.

Schmitz Sándor 1834. A színdarab szereplője.

*Szakál Lajos 1835—1838. Két verse jelent meg a Jáczintban. Megyei főjegyző, képviselő, a népköltészet egyik úttörő gyűjtője (1816—1875). Sz: XIII. 300.

*Székács József 1833—1834. A magyar nyelv tanítójaként a társaság vezetője. (L. a soproni névsort.)

*Szilvágyi József 1835—1839. Haan mint kitűnő nyelvészt emlegeti, aki 14 nyelven írt prózában és versben.

*Sztehló András 1834. A színdarab szereplője, tagja a selmeci társaságnak is. Ev. főesperes (1816—1899). Sz: XIII. 1128.

Terebesy Sámuel 1836. Öt verse jelent meg a Jáczintban.

Thern Károly 1835—1839. Haan mint az iskolai zenekar karmesterét dicséri: „ez az ő kormánya alatt igen szépen virágzott." A Nemzeti Színház karmestere.

Ürményi László 1827—1828.

*Vachott Sándor 1833—1836. Ügyvéd, költő, az MTA levelező és a Kisf. Társ. rendes tagja (1818—1861). Sz: XIV. 707., MSzL: IV. 399., IL: 1174.

*Vahot Imre 1833—1837. Író, a Pesti Divatlap szerkesztője (1820—1879). Sz: XIV. 701—706., MSzL: IV. 399., IL: 1174.

*Vandrák András 1827—1848. A társaság alapító tagja, majd tanárelnöke. Az MTA lev. tagja (1807—1884). Sz: XIV. 836—38.

Várady Ádám 1836. Egy verse jelent meg a Jáczintban.

Várady Károly 1836—1839. 1839-ben ő nyitotta meg az örömünnepet, Riskó tudósítása szerint „már előbb a társaság ujabbi szerkesztetése körül is érdemet szerze". Haan szerint szegény fiúból gazdag pesti ügyvéd lett.

Vörös Pál 1834. A színdarab szereplője.

Selmeci Magyar Társaság

1826-ban 32 diák alapította. Az 1832. évi Kis koszorúnak 25 munkatársa volt, s a Jelenkor írja, hogy 1841-ben 32 rendes és 24 rendkívüli tagja volt.[15]

Alman András alt. Selmeci városi tanácsos.

Antal Pál.

Bachár István alt. A Kis koszorú munkatársa.

Bende István alt.

Bernáth János.

Berthan Pál.

Blaskovics Lajos alt. A Kis koszorú munkatársa.

Blatniczky Pál.

*Breznyik János a Kis koszorú említi a „kisebb Magyar Társaság" tagjaként, később rendes tag, majd tanárelnök (1815—?). Sz: I. 1344.

Brocken Pál alt.

Buocz Dienes alt.

Csemiczky Eduard.

Dinnyés Márton.

Dobák Sándor alt.

[15] A névsor forrásai: A Kis koszorú végén megtalálható az addigi (1832) tagok teljes névsora, és uo. Homokay bevezetésében az alapítók neve. Breznyik is közöl néhány nevet, 1827. évi színelőadásukról írva a Tudományos Gyűjtemény (1827. V. 124) felsorolja a szereplőket, s a Jelenkor 1841. júl. 7-én (54. sz. 217) említ néhány tagot. Akiknek a neve után itt semmi sem áll, azok a Kis koszorú névsora szerint 1826. és 1832. közt voltak tagok, de nem alapítók és nem munkatársai a zsebkönyvnek.

Domanovszky Endre a társaság főjegyzője 1838/39-ben. Később pozsonyi, majd pápai tag, soproni tanár és a szabadságharc után a Magyar Társaság újjászervezője. Sz: II. 988—990., IL: 249.
Eördögh Simon.
Fabó András alt. A társaság első jegyzője, tagja a pozsonyi társaságnak is. (Lásd ott!)
Fogler Lajos.
Geduly Lajos alt. A Kis koszorúban egy verse van. Ev. püspök (1815—1890). Sz: III. 1081—83.
Godra József.
Godra Sámuel alt.
Gosztonyi Imre alt. Versei vannak a Kis koszorúban. Tábornok.
Gosztonyi László.
Gömöry Frigyes.
Gyura Lajos a Kis koszorú munkatársa.
Gyura Péter.
Hajós Benjámin alt.
Holkó János a Kis koszorú munkatársa.
Homokay Pál a társaság alapítója. (L. a pozsonyi névsorban.)
Hornyánszky Lajos alt.
Horváth Mihály.
**Horváth Sámuel* alt. A Kis koszorú munkatársa. Ev. lelkész és főespere (1812—?). Sz: IV. 1297—98.
Hrobony Ferenc.
Jancsovicz István.
**Jancsovics Pál* 1836—1837. el. Békés megyei alispán (1817—1894). Sz: V. 351—52.
Kalauz Pál.
Kaszay Imre.
Kicska Dániel 1835—1836. el. Szarvasi tanár (1814—1889). Sz: VI. 189—90.
Kisfaludy Károly.
Kithka János alt.
Kolozsváry Mihály.
Koncsek Dávid.
Kosztolányi Gusztáv.
Kosztolányi Imre.
Kraiszelly Dániel a Kis koszorú munkatársa.
Kraszvecz János.
Kürthy Pál alt.
Lányi Károly a Kis koszorú munkatársa.
Lessko Mihály alt. Három verse van a Kis koszorúban.
Lipthay Makszimilian alt.
Longauer József.
Markoviczh István.
Martinek Pál.
Meskó Márton alt. A Kis koszorú munkatársa.
Mlinárcsek Mihály.
Mocskonyi József.
Molitorisz Károly alt. 1828-tól soproni tag. (L. ott.) 1839-től Selmecen tanár, a társaság tanárelnöke.
Molitorisz Lajos.
Murman Ágoston alt.
Orgovány András a Kis koszorú munkatársa.
Petőfi Sándor 1838—1839-ben a társaság tagja. (L. a pápai társaságnál.)
Petrovics Gedeon alt.
Petrovics György.
Placskó István alt. A Kis koszorú munkatársa. Ev. lelkész (1806—?). Sz: X. 1222.
Pólya András.
Révay Károly alt. A Kis koszorú munkatársa.
Royko Lajos. Négy verse van a Kis koszorúban.
Schneider András alt. A Kis koszorú munkatársa.
Skoda Pál alt. A Kis koszorú munkatársa.
Sramko Péter Pál.
Steinhübel Dániel. Öt verse van a Kis koszorúban.
Sthur Dániel alt. Ev. főesperes.
Szeberényi Gusztáv Sz. Lajos unokatestvére (1816—1890). Sz. (XIII. 483—84) mondja róla, hogy tagja volt a társaságnak.
**Szeberényi Lajos* 1838—1839-ben a társaság elölülője. (L. a pozsonyi névsorban.)
Szontagh Dániel alt.
Szontagh Ferenc.
**Sztehló András.* (Lásd az eperjesi névsorban.)

Thuránszky Károly.
Thuróczy János alt. A Kis koszorú munkatársa.
Trsztyénszky Ferenc ev. lelkész. Sz. (XIV. 551) a fiáról ír.
Vankó Sámuel.
Vanovics Károly.
Varsány János alt. A Kis koszorú munkatársa.
Veres István.
Veres Pál.
Vitális István.
Záhon Pál.
Zelenka Dániel ev. lelkész és tanár. Sz: XIV. 1770.
Zvarínyi Károly alt.

Késmárki Magyar Társaság

Az 1832. évi alapítótagokon kívül csak egy-két nevet ismerünk, akik más társaságoknak is tagjai voltak:[16]

Fürész Ferenc alt.
Glós Sámuel alt.
Homolya András alt.
**Hunfalvy Pál* alt. 1842-től tanárelnök. Nyelvtudós, az MTA és a Kisf. Társ. tagja (1810—1891). Sz: IV. 1415—28., IL: 513. ÚML: III. 339.
Makláry Lajos alt.
Podmaniczky Ármin báró, Frigyes testvére. (L. a pesti névsorban.)
**Podmaniczky Frigyes báró.* Hunfalvy neveltjeként tanult Késmárkon testvérével. (L. a pesti névsorban.)
**Szabó Károly* előbb a DE vezetője. (L. a debreceni névsorban.)

Szombathelyi Magyar Társaság

A soproni mintára Bittnitz Lajos tanár által létrehozott szombathelyi társaságnak két tagját emlegeti forrásunk:[17]

Horváth József Elek. Ügyvéd, tanár. Mint ügyvéd olvasta fel és adta ki magasztaló ódáját a társasághoz: „A szombathelyi bölcselkedést hallgató két osztály beli nemes ifjuságnak, melly a nemzeti csinosodást igaz lélekkel elő mozditván, annak dicséretes példáit adta e. f. 1823. Eszt. tartott próba tétele alkalmatosságával". Szombathelyről Kaposvárra került iskola-igazgatónak, ahol ő is szervezett társaságot, az MTA levelező tagja volt (1784—1835). Sz: IV. 1250—52.
Keőszeghy Antal. Két munkája jelent meg nyomtatásban, az egyik 1823-ból Bittnitz Lajost magasztaló óda. Sz: VI. 31.

Pesti Magyar Oskola

1839 őszén tizennégyen alapították, mint munkás tagok: Boór Ágoston, Bulyovszky Gyula, Falb István, Fleischer Sámuel, Kiss Mihály, Kloybert Fridrik, Koppélyi Fridrik, Külley Ödön, Nagy Ferenc, Plathy Gyula, Podmaniczky Ármin, Podmaniczky Fridrik, Prepeliczay Béla, Turcsányi József.

A jegyzőkönyv nem olyan alapos, mint a soproni jegyzőkönyvek, de azért a tagok évenkénti megoszlását is meg tudjuk hozzávetőleg állapítani. Az első években külön voltak „nyelvtangyakorlók", ami a soproni kétféle tagság pél-

[16] Forrásom: Votisky és Sz.
[17] Tudományos Gyűjtemény 1826. IV. 111–120.

dájára utal, később ez a különbség megszűnt.[18] A tagok névsorában találkozunk több olyan családnévvel (Sztrokay, Thuránszky, Karsay, Hanzély), amelyet Sopronban már láttunk, sőt olyan tagok is vannak, akik Sopronban folytatták tanulmányaikat.

A tagok száma: 1839/40: 14 munkás-társ és 19 nyelvtangyakorló. — 1840/41-ben nincs névsor. — 1841/42: 27. — 1842/43: 29. — 1843/44: 29. — 1844/45: 35. — 1845/46: 44.

Abakunovics György 1839—1840. gy.
**Abonyi Lajos* l. Márton Ferenc.
Adler Samu 1839—1840. gy.
Auer Károly 1843—1844.
Auer Lajos 1844—1846.
Bay György 1842—1845. Valószínűleg az alországbíró és alnádor fia. Sz: I. 721—22.
Bobelle Gyula 1841—1843.
Bonis László 1844—1845.
Boór Ágoston 1839—1840.
Boskovitz ? 1842—1845.
Bottlik József 1841—1843. m, akt.
Bräuer József 1842—1844. Talán a hasonló nevű pesti gyermekgyógyász fia. Sz: I. 1328.
Breisach Vilmos 1840—1841.
**Bulyovszky Gyula* 1839—1841. kt. Később a debreceni Egyesület tagja. Ügyvéd és hírlapíró (1827—1883). Sz: I. 1409—11., MSzL: I. 248., IL: 162., ÚML: I. 391.
Chorin Károly 1839—1840.
Czékus Gyula 1844—1846. m, kt.
Csepcsányi Gyula 1841—1843. m, pt.
Csernovics Arzén 1843—1845.
Dávidson ? 1845—1846.
Deutsch Móricz 1841—1842.
Deutschlanger ? 1843—1844.
Diamant Jakab 1844—1846.
Domby Márton 1841—1843.
Falb István 1839—1843. m, t, t, t.
**Falk Miksa* 1842—1844. Bölcseleti doktor, az MTA tagja (1828—1908). Már tizenöt éves korában fordított a magyar sajtóból németre az Ungar című lap számára. Ekkor volt vezető tagja a társaságnak. Sz: III. 94—101., MSzL: I. 462., IL: 301., ÚML: II. 282.
Fáy Béla 1841—1842.
Fejér ? 1841—1843.
Finály Fülöp 1840—1842. m, j.
Fleischer Ágoston 1845—1846.
Fleischer Rudolf 1841—1843. m, kt.
Fleischer Sámuel 1839—1841.
Fleischman Tivadar 1839—1840. gy.
Frank Jónás 1844—1845.
**Gaal Ernő* 1842—1844. Később az Egyetemi Magyar Társaság tagja.
Gabos ? 1842—1843.
Gronauer Pál 1845—1846.
Guda Dániel 1842—1843.
Haczek Bernhard 1839—1840. gy.
Halász Gyula 1844—1845. (L. Sopronban: 1846—1848-ig tag).
Hanzély Ferenc 1840—1844. (L. Sopronban: 1844—1846) Sz: IV. 455. A pesti kereskedő ifjak társulatának titkára 1866—69-ben talán ennek fia. (?)
Hanzély László 1840—1844. (L. Sopronban: 1844—1846.)
Herzel Móricz 1845—1846.
Hirschler Eduárd 1845—1846.
**Hoffmann Károly* 1843—1845. Hírlapíró (1829—1882). Sz: 957—58.
Holitscher Vilmos 1841—1843.
Horváth Elek 1845—1846.
Hübsch Simeon 1839—1840. gy.
Ivánka Móricz 1843—1845.
Kanya ? 1842—1843.
Karafiáth Fridrik 1839—1840. gy.
Karaszár Fridrik 1840—1841.
Karsay Sándor 1845—1846.
Kende Ferenc 1843—1845. m, j.
Kis György 1845—1846.
Kiss Mihály 1839—1840.
Kleinrath ? 1842—1843.
Kloybert Fridrik 1839—1841.

[18] Az első évben elkülönített nyelvtangyakorlókat jelöljük gy.-vel. Később minden tag egyenlő volt, ezért csak a tisztségviselőket jelöljük meg (j=jegyző, kt=könyvtárnok, pt=pénztárnok) s náluk azokat az éveket, amelyekben egyszerű tagok voltak (m).

Kohn Lajos 1844—1846.
Koppélyi Fridrik 1839—1841.
Kölcsey ? 1841—1842.
Kőnigswald József 1845—1846.
Külley Ödön 1839—1840.
Lang Adolf 1843—1844. Ref. lelkész és főesperes Tápiószentmártonban (1827—1890). Sz: VII. 716.
Leyritz Károly 1840—1842. m, pt.
**Lichtenstein Ferenc Lajos* 1845—1846. Földhitel-intézeti tisztviselő (1828—?). Sz: VII. 1183—86.
Lipovszky Lajos 1843—1844.
Lippert Károly 1843—1844.
Lőw Adolf 1845—1846.
Lőwy ? 1841—1842.
Lumnitzer József 1845—1846.
Maar ? 1845—1846. Sz: VIII. 172. Maár Péter Pál keresk. isk. tanár Pesten. (?)
Mangold Henrik 1845—1846. Balatonfüredi fürdőorvos (1828—18?). Sz: VIII. 503—506.
**Márton Ferenc* 1844—1846. m, pt. Abonyi földbirtokos, innen az írói álnév: Abonyi Lajos (1833—1898). Sz: I. 21., IL: 2., ÚML: I. 18., MSzL: I. 20.
Maszarik Gusztáv 1843—1844.
Megay Viktor 1840—1841.
Meiszlein András 1839—1842.
Melczer Titus 1844—1845.
Mészáros ? 1841—1842. kt.
Mihajlovics György 1839—1840. gy.
Mistéth Antal 1843—1844.
Mistéth Sándor 1844—1846. m, j.
Moskótzy Károly 1845—1846.
Müller János 1841—1842.
Nagy Ferenc 1839—1840.
Nánásy György 1845—1846.
Neskó Gyula 1839—1840. gy. Sz. (IX. 986) említi egy latin munkáját, mint a szentendrei görögkeleti gimn. III. o. tanulójának az írását 1836-ból. Innen jöhetett Pestre.
Neskovits János 1839—1840. gy.
Ofner József 1845—1846.
Osterlamm Károly 1839—1840. gy
Papp László 1844—1845.
Pfeifer Náthán 1839—1840. gy.
Plathy Gyula 1839—1840.
Podmaniczky Ármin 1839—1840. Pest megyei főszolgabíró, képviselő, Frigyes öccse (1825—1886). Sz: X. 1290.
**Podmaniczky Frigyes* 1839—1840. t. Később a késmárki társaságnak is tagja. Az MTA lev. tagja, képviselő. A Nemzeti Színház, majd az Operaház intendánsa (1824—1907). Sz: X. 1290—94., MSzL: III. 487., IL: 949.
Podmaniczky László 1844—1846.
Pollák Antal 1843—1844.
Popovics György 1845—1846. Zágrábi főiskolai tanár (1825—1882). Sz: XI. 13. (?)
Pordan Imre 1844—1845.
Prepeliczay Béla 1839—1840.
Procopius Hugo 1845—1846.
Procopius Pál 1840—1842. m, akt.
Ráday Pál 1843—1845. m, pt.
Rauch ? 1841—1842.
Reinfeld ? 1841—1842.
Rezek Manó 1843—1845. m, kt.
**Richter Gusztáv* 1841—1842. Bányagondnok és tanár (?—1902). Sz: XI. 966. (?)
Rigyicski János 1839—1840. gy.
Rosenfeld Adolf 1845—1846.
Rothenberg József 1844—1846.
Rothfeld Lajos 1845—1846.
Römér ? 1842—1843.
Sándor Béla 1842—1844.
Schleisinger Lajos 1839—1840. gy.
Schőnberger ? 1845—1846.
**Schwarz Ede* 1845—1846. Orvosdoktor (1831—1862). Sz: XII. 753.
Schwimmer Eduárd 1843—1844.
Simony Lajos 1841—1842.
Stern Dávid 1841—1842.
Szakmáry Gyula 1841—1842.
Szilasy Béla 1845—1846.
Szilasy György 1845—1846.
Szirmay István 1843—1845. m, j.
Szivesdy Pál 1845—1846.
Szloboda János 1842—1843. aj.
Sztrokay Béla 1842—1844. A Magyarhoni korszerű eszmék (Pest 1861.) szerzője. Sz: XIII. 1140. (?)
Takács Mihály 1844—1846.
Tanitó Ferenc 1844—1846.
Teil Sándor 1845—1846.
Teszáry Antal 1844—1846. m, j.

Thaisz Geyza 1844—1845.
Thaisz Péter 1839—1840. gy.
Thuránszky ? 1842—1843.
Tóth Balázs 1842—1843. Később Pápán tanul. (Lásd ott.)
Tóth Sándor 1844—1845.
Turcsányi J. József 1839—1840.
Uher Mihály 1844—1845.
Ullman Sándor 1840—1843.
Ullmann Izidor 1844—1846.
Ullmann Károly 1844—1846., pt.
Vadász Gusztáv 1845—1846.
Váry János 1841—1842.
Voigt János 1840—1843. m, aj, j.
Wahle Izrael 1839—1840. gy.
Wahrman Móricz 1843—1845. m, pt.
Weisz Lázár 1843—1845.
Weisz Miksa 1845—1846. Orvosdoktor. Sz: XIV. 1486.
Wellisch ? 1842—1843.
Wiener József 1844—1846.
Winkler ? 1842—1843.
Wittenberg Ignác 1841—1843. m, aj.
Wodiáner Leopold 1839—1840. gy.
Zibzer Ádám 1845—1846.
Zilahy ? 1843—1845.

1839-től 1846 nyaráig tehát 152 diák volt hosszabb-rövidebb ideig tagja a Magyar Oskolának.

Debreceni Olvasó Társaság és Egyesület

A debreceni diákok egymást követő irodalmi mozgalmaiban szereplők nevét a jegyzőkönyvek és a Lant alapján szedhetjük névsorba. Időrendben elsők a Lant munkatársai (mintegy 39 diák, de közülük több csak kezdőbetűkkel vagy csillagokkal jelölve).[19] Néhányan közülük az olvasó társasági mozgalom megindítói, egyben az Olvasó Társaság alapítótagjai voltak 1832-ben: Ary Károly, Kiss Bálint, Kováts András, Sipos Sándor, Soós Gábor, Szabó Bálint, Török József, Varga Ferenc, Veres László. Az ő felszólításukra bővítették 1834-ben ezt a kis baráti kört nyilvános társasággá, amely Igazgató Bizottságot is hozott létre, de azután a tanári kar betiltotta. Az Igazgató Bizottság névsorát ismerjük: Révész Bálint a 3. éves, Varga Ferenc a 4. éves, Győry Sándor, Sipos Sándor, Török József és Veres László az 5., Kiss Bálint, Kováts József, Szabó Bálint a 6., Lugossy József a 7., Sályi Sámuel a 8., Ember Károly a 9. és Szőnyi Pál a 10. éves diákokat képviselte. „Ezek magok közt Elnöknek választották Szőnyi Pált, Jegyzőnek Sályi Sámuelt, továbbá szavazás utján a' Társaság' Pénztárnokává neveztetett Kiss Bálint, Könyvtárnokává pedig Bogdány Lajos."[20]

Csak 1836-tól kezdve van teljes tagnévsor a jegyzőkönyvben, amelyből azonban csak a belépés ideje derül ki, a távozásé nem. Azt jegyezték fel, hogy kik fizették be az olvasási díjat, s úgy látszik, a beiratkozás és a tagdíjfizetés egyszer s mindenkorra szólt, mert a neveket a következő tanévben nem ismételték meg. 1836/37-ben 145 tag volt, ehhez 1837/38-ban 27 új tag, 1838/39-ben ismét 27 új tag nevét írták hozzá. (Ezt nyilván nem úgy kell értenünk, hogy a tagok létszáma ennyire megcsappant, hanem hogy a korábban beírtak tanulmányaik befejezéséig a társaságban maradtak.)

Az 1839-ben szervezett Egyesület jegyzőkönyveibe 1839/40-re, majd 1840/41 elejére folyamatosan beírtak 83 tagot, ebből kb. 60 lehetett tag az első évben,

[19] A rövidítések: Sz-y., O.I., T***. ***Zay, Sz.I., T.M., K**, T., T.J., B., O., S., Sz., M.G., J.I., V**, Keme, illetve 2–4 csillag. Ezeket a névsorba nem vettem fel, több közülük alighanem névvel is szereplő munkatársat jelent.

[20] DOT. jk. 1., 3–4., 1836-tól a tagnévsor 35–37.

amikor csak jogászok léphettek be, a többiek az Egyesület bővítése után, 1840 augusztusától.[21] A II. jk.-ben 1840/41-re 30, 1841/42-re 38 tag neve van beírva.

Az Olvasó Társasággal történt egyesülés után külön jegyzőkönyvbe összeállították a tagok teljes névsorát.[22] A nagyszámú tagra való tekintettel ebből csupán a tisztviselőknek, választmányi tagoknak a nevét közlöm, valamint azokét, akiknek kéziratos munkája található a társaság iratai közt (ezek egy-két kivétellel tisztviselők is voltak). A taglétszám alakulása 1842 után félévenként részletezve: 1842—43/I:144, II:122. — 1843—44/I:129, II:89. — 1844—45/I:110, II:75. — 1845—46/I:103, II:66. — 1846—47/I:103, II:68. — 1847—48/I:171, II:82.[23]

Ách Gedeon OT. 1837—1838.

Ary Károly OT. 1834—1837. alt.

Aszalay Bertalan OE. 1843. nov.—1844. ápr. Választmányi tag.

Asztalos György OE. 1842—1844. Ref. esperes-lelkész (1822—1880). Sz:I. 285.

Asztalos István E. 1839—1842. Egy ízben az Egyesület jegyzője.

Bakos Ambrus E. 1841—1842.

Baksay Dániel L. Ref. lelkész, később is írogat (1808—1862). Sz:I. 373—74.

Balási Pál OT. 1836—1837.

Balogh Ferenc OT. 1836—1837.

**Bangó Péter E.* 1841—1842-ben egyszer jegyző, 1841—1842-ből egy értekezése, 1842—1843-ból 11 költeménye kéziratban. Aradon nevelő, majd ügyvéd. Sz:I. 521.

Barakonyi Kristóf OT. 1836—1837. Talán apja a Sz. (I. 544) említette B. K.-nak. Mindketten ref. lelkészek.

Bárczay Miklós E. 1841—1842.

Bartha József OE. választmányi elnök, 1845. ápr.—1846. jan.

Báthory Gábor OE. 1842—1844. A heti gyűlések jegyzője és választmányi tag. 1842—1843-ból 3 verse van kéziratban.

Beke Gábor OT. 1838—1839.

Beke József OT. 1837—1838.

Beke Károly OT. 1836—1837.

Benkő Lajos E. 1840—1842. Kéziratban 1841—1842-ből 6 munkája van.

Beőr László OE. 1844. nov.-től választmányi tag.

Berenczy János OE. 1845. nov.-től választmányi tag. (A választmányi tagokat általában fél évre választották.)

Berki István OT. 1836—1837. Ref. lelkész, 1837-ben főisk. szénior. Sz:I. 948.

**Bloch (Ballagi) Károly* OE. 1845. ápr.-tól heti jegyző és választmányi tag. A pesti, kecskeméti, nagykőrösi

[21] A belépés ideje nem határozható meg pontosan, mert a jegyzőkönyv más adataiból az derül ki, hogy nem belépési sorrendben írták a neveket. Pl. mindjárt a társaság bővítésére vonatkozó határozat után „Szilágyi István, Kiss Sándor, Szőke István és Szabó Károly tagoknak ajánltatván, mindnyájan . . . elfogadtattak, a legközelebbi gyűlés' határozat' következtében" (DE. I. jk. 65. 1840. aug. 19.), Dobsa Lajost 1840. nov. 21-én vették fel (Uo. 68), s olyanok, akiket később vettek fel, az említett névsorban (DE. I. jk. 5–6) előbb szerepelnek, mint ők. A névsor közepén van pl. Csengery Antal, aki csak 1840. őszétől szerepel a gyűléseken, akkor került Debrecenbe. A 83 névből később áthúztak 28-at, ezek talán hamarosan kiléptek.

[22] „A Debreceni Anyaoskolabeli Olvasó Társaság Tagjainak teljes Névsora 1842-ik évtől fogva."

[23] Névismétlések elkerülése céljából egyesített névsort készítettem, a nevek után az évszám mellett a következő rövidítéseket használom: L.=a Lant munkatársa; OT.=az Olvasó Társaság tagja (1834–1839); E.=az Egyesület tagja (1839–1842); OE.=az Olvasó Társaság, illetve Olvasó Egyesület választmányi tagja, tisztviselője vagy dolgozó tagja (1841–1848).

gimn. tanára, tanfelügyelő (1824—1880). Sz:I.436—38.

Bogdán Lajos OT. 1834—1837. Az első könyvtárnok. Jókai említi a „Fiatal Magyarország" tagjai közt.

Bogya Gergely OE. 1844. ápr.-tól választmányi tag.

Borbély Lajos OT. 1836—1837.

Borbély Sándor OT. 1836—1837.

Borinkei Móricz OT. 1836—1837.

Boros István OT. 1836—1837. E. 1839—1841. (Egy ízben jegyzője az E.-nek.) OE. 1842-ben jegyző, pénztárnok 1843. nov.—1844. nov. az OE. elnöke.

Borsos Ferenc OE. 1842. nov.-től választmányi tag.

Borsothy József OT. 1836-tól.

Böszörményi Elek OT. 1837-től, E. 1839—1841. Első titkára, majd három ízben jegyzője az E.-nek. 1839—1840-ből 17 verse, 1840—1841-ből egy értekezése van kéziratban. A jk. későbbi bejegyzése szerint „ügyvéd lett Szatmárt".

Böszörményi Károly OT. 1838-tól.

**Bulyovszky Gyula* OE. 1842—1844. 1843. novemberétől a heti gyűlések jegyzője, egy ideig a Reménybimbók c. kéziratos lap szerkesztője. (L. a pesti Magyar Oskola névsorában.)

Búzás Pál OT. 1837-től, E. 1839—1840. Egy ízben az E. jegyzője.

Czapfalvy István OT. 1836-tól.

Czapfalvy Károly OT. 1836-tól, E. 1839—1841. Két ízben jegyző. 1839—1840-ből 4, 1840—1841-ből 2 verse van kéziratban.

Csánki Benjámin OT. 1837-től.

Csavás Imre OE. 1845. nov.-től választmányi tag.

**Csengery Antal* E. 1840—1841. Öt ízben elnöke az E-nek. Politikus, publicista, az MTA tagja (1822—1880). Sz:II.253—63., MSzL:I.289., IL:216., ÚML:I.501.

Csengery István OT. 1836-tól.

Cserepes Ferenc OT. 1836-tól.

Cserepes István E. 1839—1840., OE. 1842. ápr.-tól választmányi tag, 1842. nov. 1843. márc. titoknok. 1842—1843-ból két verse kéziratban.

Csiba Antal OE. 1843. nov.-től választmányi tag.

Csikós Sándor OE. 1843. jan.-tól jegyző. 1841—1842-ből 3, 1842—1843-ból 2 verse van kéziratban.

Csizmadia Károly OT. 1836-tól.

Csokonai Vitéz Mihály 1790. Költő (1773—1805). Sz:II.394—404., IL:218., ÚML:I.517—18., MSzL:I. 301—302.

Darányi István OT. 1836-tól.

Deák Sándor OT. 1838-tól, E. 1839—1840.

Debreczeni Kovács Lajos OT. 1837-től.

Décsey Ferenc E. 1839—1840. Egy ízben elnök.

Demeter József OT. 1836-tól. Kiss Bálint után 1837 őszétől a társaság második pénz- és könyvtárosa.

Derecskei Károly OT. 1838-tól.

**Dobay János* E. 1840—1841. OE. 1840—1841-ből 1, 1842—1843-ból is 1 verse van kéziratban. Máramarosszigeti megyei tisztviselő (1824—1874). Sz:II.906.

Dobos József OT. 1837-től.

Dobozy Ferenc OT. 1836-tól.

Dobozy Menyhért E. 1839—1840.

Dobray Mihály E. 1839—1840.

Dobsa Ferdinánd OT. 1837-től, E. 1839—1840. Egy ízben jegyző.

**Dobsa Lajos* E. 1840—1841. OT. 1841—1842. még az egyesülés előtt, de mint tagdíjat nem fizetőt kizárták. Később újra szerepel a neve. Földbirtokos és ügyvéd, a Kisf. Társ. tagja (1824—1902). Sz:II.945—49., MSzL:I.362—63., IL:248.

Dömötör Pál OT. 1838-tól.

Ecsedi Gábor E. 1841—1842. Jegyzés a névsorban: „Gyulavári pap."

Ecsedi Károly OT. 1836-tól, OE. 1842. ápr.-tól választmányi tag.

Elek Sámuel E. 1839—1841.

Ember József OT. 1836-tól. Ref. lelkész (1816—1885). Sz:II.1277.

Ember Károly OT. 1834—1837. Ref. lelkész. Sz:II.1277—78. E. K. apja.

**Emődy Dániel* E. 1839—1841. Két ízben elnöke, két ízben jegyzője,

egyszer titoknoka az E-nek. 1839—1840-ből 5, 1840—1841-ből 1 verse van kéziratban. Ügyvéd, a „Fiatal Magyarország" tagja, később Sárospatakon főisk. tanár (1819—1891). Sz:II.1289—91.

Erdélyi Sándor E. 1839—1842. Kétszer jegyzője, kétszer titkára a E.-nek. 1839—1840-ből 2, 1840—1841-ből 5, 1841—1842-ből 9, 1842—1843-ból 1 munkája van kéziratban. 1845 őszétől 1846 tavaszáig mint esküdt diák elnöke az OE-nek, itt hol Erdeynek, hol Erdélyinek írják. Jegyzés a névsorban: „Kisujszállási pap lett" (1820—1868). Sz:II.1403—1404.

Erdey István OE. 1843. márc.-tól választmányi tag.

Erdey Sándor OT. 1836-tól, E. 1839—1840. Lehet, hogy azonos személy a fentebbi Erdélyi Sándorral, mert a névsorban csak egyszer szerepel a név, de a kéziratok közt 1839—1840-ből 3 vers van Erdey, 2 Erdélyi néven.

Fábián János OT. 1836-tól.

Farkas Antal OE. 1845. nov.-től választmányi tag.

Farkas György E. 1839—1840.

Farkas János L. A II. kötetben két verse van.

Farkas Sándor OT. 1836-tól.

Fazekas György OT. 1836-tól.

Fazekas János OT. 1836-tól.

Fazekas Mihály OE. választmányi tag 1844. nov.-től.

Fekete László OT. 1836-tól.

Félegyházy Benjámin E. 1841—1842. Jegyzés a névsorban: „Debreceni tanár".

Fényes Menyhért OT. 1836-tól.

Földváry Károly OT. 1836-tól.

Fráter Ferenc OT. 1836-tól.

Fráter Ignác E. 1840—1841.

Gaal Mihály OT. 1836-tól.

Garbotzy Ferenc OT. 1836-tól.

Geczö Gedeon OT. 1836-tól.

**Gobótzy Károly* OE. 1845. ápr.-tól a heti gyűlések jegyzője és választmányi tag. Nevelő, községi írnok (1825—?). Sz:III.1246—47.

**Gyárfás István* OT. 1837-től. OE. vál. tag 1842. ápr.—1843. ápr. Táblai bíró, az MTA lev. tagja (1822—1883). Sz:IV.14—18.

Gyöngyösi László OT. 1837-től.

György Gusztáv OT. 1838-tól.

Győri Károly OT. 1838-tól.

Győri Sándor OT. 1834—1838.

Hajdu Ignác OE. 1843. nov.-tól választmányi tag.

**Hajdu Lajos* OT. 1836—1837. és 1838—1839. 1842-ben részt vesz a berlini magyar társaság megalapításában. Kisújszálláson gimn. tanár (1813—1890). Sz:IV.261—63.

Halász Adolf OE. 1843. márc.-tól választmányi tag.

Halász Ignác OT. 1836-tól.

**Hatvany Gábor* E. 1840—1842. Ügyvéd. Sz:IV.502.

**Hatvany Imre* E. 1839—1840. Ügyvéd. (?—1856). Sz:IV.502—503. Arató, I.321., II.290—91. Spira: i. m.

Havas István OE. 1844. ápr.—1845. nov. vál. tag.

Hegedüs Ferenc OT. 1836-tól. Nagykőrösi tanár. Sz:IV.584. (?)

Helle János OT. 1836-tól. Pest megye tiszti főorvosa (?—1880). Sz:IV.665.

Hellek János OT. 1837—1838.

Helmeczi József OT. 1836—1837.

Héső Sándor OT. 1836-tól.

Horváth Lajos OT. 1836-tól, E. 1839—1840.

Horváth László OT. 1838-tól.

Hőke József OE. 1842. ápr.-tól választmányi tag.

Hőke Károly E. 1840—1841. Egy ízben jegyző. 1840—1841-ből 7, 1841—1842-ből 1 verse kéziratban.

Igmándy József OE. 1845. nov.-től választmányi tag.

Igrecz Mihály E. 1839—1840.

**Imre Sándor* OT. 1836-tól. A kolozsvári egyetem irodalmi és nyelvi tanszékének tanára (1820—1900). Sz:V.92—97.

**Irinyi János* OT. 1836-tól. A gyufa feltalálója (1819—1895). Sz:V.169—71. ÚML:III.439.

**Irinyi József* OT. 1838-tól, E. 1839—1840. Két ízben jegyzője az E-nek. 1839—1849-ből két munkája kéziratban. Ügyvéd és hírlapíró, a

„Fiatal Magyarország" kiemelkedő tagja (1822—1859). Sz:V.171—75., MSzL:II.300., ÚML:III.439.

Jakab István OE. 1844. márc.-tól könyvtárnok.

Jakó Pál E. 1839—1842.

Jeney József OT. 1836-tól. Talán ugyanez, vagy azonos nevű OE. 1845. ápr.-tól választmányi tag.

Jezernitzky László a Lant kiemelkedő munkatársa. Sz:V. 515.

Joó Mihály OT. 1836-tól.

Kalászi Ferenc E. 1840—1841. Kéziratban 1841—1842-be sorolva egy verse.

Kalicza Károly OT. 1838-tól. Komikus színész. MSzL:II.354. (?)

Kálmán Lajos OT. 1836-tól.

Karap József OE. 1845. nov.-től választmányi tag.

Karika Bálint OE. 1842. ápr.-tól vál. tag.

**Karika János* OT. 1836-tól. Kecskeméti tanár (1808—1855). Sz:V.1039—41.

Karika László OT. 1836-tól.

Karika Zsigmond OT. 1836-tól.

Kegyes Imre OT. 1836-tól.

**Kenessey Albert* OE. 1844—1845. Vál. tag, majd a heti gyűlések, végül az OE. jegyzője. Korábban pápai tag. (L. ott.)

Kerekes József OE. 1842. nov.-től 1844. máj. választmányi tag. 1842—1843-ból négy verse kéziratban.

Keresztesi György E. 1839—1842. Két ízben titkára az E-nek.

Király Károly OT. 1836-tól. Talán a Lant munkatársa is 1835-ben (ott Királyi). Kecskeméti tanító. Sz:VI. 228. (?)

Kiss Bálint OT. alt. 1832-ben, IB. 1834-ben, a társaság első pénztárnoka, szerepel az 1836-os névsorban is. A L. IV. kötetének munkatársa. Ref. lelkész. Sz:VI.272.

Kiss József OT. 1836-tól.

Kiss Károly OT. 1837-től, E. 1839—1840. Ebből az évből egy verse kéziratban.

**Kiss Lajos* OT. 1836-tól. Debrecen polgármestere, ellenzéki képviselő (1814—1885).

Kiss Lajos OE. 1845—1846. Vál. jegyző.

Kiss Pál OT. 1836-tól.

Kiss Péter OT. 1838-tól.

Kiss Sándor OT. 1836-tól, E. 1839—1840. Elnöke, titkára és jegyzője az E-nek. 1839—1840-ből 3 munkája kéziratban. Mezőtúri gimn. tanár 1820—1879). Sz: VI. 386—87.

**Kiss Sándor* OE. 1843. márc.-tól vál. tag. A debreceni régi színház megalapítója (1823—1896). MSzL: II. 440. (?)

Kocsis Sándor E. 1841—1842. Tengerésztiszt. Sz: VI. 665. (?)

Kolmár Lajos E. 1839—1842. Vezetőszerepet vitt az E-ben. 1839—1840-ből 3, 1840—1841-ből 1 verse kéziratban.

Kolosi Lajos OT. 1836-tól.

Komáromy György OT. 1844. nov.-től vál. tag.

Komáromy Károly E. 1840—1842. OE. 1844. nov.-től vál. tag., 1844. ápr.-tól heti jegyző, 1840—1841-ből 3, 1841—1842-ből 6, 1842—1843-ból 8 munkája kéziratban. Törvényszéki ülnök (?—1875). Sz: VI. 823. (?)

Komlódi György OT. 1836-tól.

Koronkai György OT. 1836-tól.

Koszorus Lajos E. 1839—1842., egy ízben jegyző.

Kotsis Ferenc OT. 1836-tól.

Kotsis Pál OT. 1836-tól.

Kovács András OT. alt. 1834-ben, L., szerepel az 1836-os névsorban is.

**Kovács Dániel* OT. 1837-től, OE. elnök 1842. nov.-től mint szénior.

Kovács János E. 1839—1840. Debreceni főisk. tanár (1816—?). Sz: VI. 1273. (?)

Kovács József IB. tag 1834-ben, OT. 1836-tól. Van egy Kovács József 1837-ben újra, talán már más személy, azután E. 1840—1841. és az E. titkára, OE. 1843—1844-ben pénztárnok és 1845. ápr.-ban is. Ez azonban valószínűleg ismét újabb viselője e névnek. A kéziratok közt ilyen néven 1840—1841-ből egy, 1842—1843-ból 4 munka.

Kovács Lajos E. 1839—1840.

Kovács Zsigmond OT. 1836-tól.
**Kuthy Lajos* L. Az OT. és az E. munkájában már nem vett részt, távozott a kollégiumból. Író, az MTA lev., a Kisf. Társ. rendes tagja (1813—1864). Sz: VII. 539—48., MSzL: III. 67., IL: 645., ÚML: IV. 286.
Ladányi Gedeon OE. 1844. ápr.—1845. ápr. vál. tag, 1845-ben vál. jegyző. Debreceni főiskolai, majd kolozsvári egyetemi tanár (1824—1886). Sz: VII. 625—28., IL: 648.
László Károly OT. 1837-től.
Lehovszky Vilmos OT. 1836-tól.
Lengyel Lajos OE. 1843. nov.-től vál. tag.
Letkovics Móricz E. 1841—1842.
Losvai István OT. 1836-tól.
Lugossy Ferenc OT. 1838-tól, E. 1839—1840., titkár és jegyző egy-egy alkalommal.
Lugossy József OT. 1836-tól, 1834-ben az IB. tagja, mint debreceni professzor is támogatta a társaságot pályadíjakkal. Az MTA rendes tagja. Sz: VIII. 82—86.
Lukács Dániel E. 1839—1840., egy ízben jegyző, az OE. vál. tagja 1842. ápr.-tól, 1839—1840-ből két verse kéziratban.
Madarasy János OT. 1836-tól.
Mády Sámuel OT. 1838-tól, E. 1839—1840., két verse kéziratban.
Magyar Mihály a Lant munkatársa.
Majomi János OT. 1837-től.
Makay Károly OT. 1836-tól, a társaság jegyzője.
Makláry Lajos OT. 1836-tól.
Marjalaky Károly OE. 1845. nov.-től vál. tag. Jogász. Sz: VIII. 599. (?)
Márton Lajos OT. 1836-tól.
Matolcsy Sándor OT. 1838-tól, E. 1839—1840.
Matoltsy Ferenc OT. 1837-től.
Mészáros Endre OE. 1843. márc.—1844. ápr. vál. tag.
Mészöly László OE. 1844. ápr.-tól vál. tag, a heti gyűlések jegyzője; egy prózája kéziratban.
Micskei János OT. 1836-tól, 1841. dec.-től a vál. elnöke.
Miklósi Mózes OT. 1836-tól.
Mikó László OT. 1838-tól.
Miskolczy Gedeon a Lant munkatársa.
Miskolczy György E. 1839—1840., egy ízben elnök.
Miskolczy László E. 1839—1840.
Molnár Endre OE. 1844. ápr.-tól vál. tag.
**Molnár György* OT. 1836-tól, E. 1839—1840., egy ízben elnök, majd titkár, kétszer jegyző. 1839—1840-ből 7 verse, 1840—1841-ből 2 kéziratban. Ügyvéd, képviselő (1820—1880). Sz: IX. 188.
Molnár István OT. 1836-tól.
Molnár József OE. 1845. nov.-től vál. tag.
Mósa Sámuel OT. 1836-tól.
Muhi Sámuel E. 1839—1840.
Muraközy Imre E. 1841—1842.
Nagy Áron OT. 1837-től.
Nagy Dániel OT. 1836-tól.
Nagy Gáspár OT. 1836-tól.
Nagy Imre OT. 1836-tól, a Lant munkatársa, a Kisf. Társ. pályázatán díjat nyert, fiatalon elhunyt költő (1817—1840). Sz: IX. 596.
Nagy Imre OE. 1844. nov.-től vál. tag.
Nagy István OT. 1836-tól.
Nagy János OT. 1836-tól.
Nagy János OT. 1838-tól.
Nagy (G) János OT. 1838-tól.
Nagy (K) Lajos OE. 1844. ápr.-tól vál. tag.
Nagy (P) Lajos E. 1840—1841.
Nagy Miklós OT. 1836-tól.
Nyiry Péter OE. 1843. márc.-tól vál. tag.
Obernyik Károly OT. 1836-tól. Ügyvéd, író, tanár. A Tizek Társaságának tagja (1815—1855). Sz: IX. 1196—1202., MSzL: III. 392., IL: 859.
Oláh András OT. 1836-tól.
Oláh Antal OE. 1842. ápr. és nov. vál. tag. 1843. nov.-től az OE jegyzője. 1842—1843-ból 3 verse kéziratban.
Ónódy Péter a Lant munkatársa. Sz: IX. 1310.
Orbán Mihály OE. 1842. ápr.—nov., majd 1844. nov.-től vál. tag.

Orbán Péter OE. 1842—1843-ból 3 verse kéziratban. Ügyvéd (1824—1869). Sz: IX. 1331.

Osváth József OT. 1836-tól.

Pál Lajos OT. 1838-tól.

Papi Dániel OE. 1842—1843-ból egy verse kéziratban.

**Papp Endre* debreceni diákként kezdett írogatni, s a kollégiumból távozva nyert pályadíjat a Kisf. Társ. pályázatán. Sárospatakon is részt vett az ifjúság irodalmi munkájában, a Parthenonban jelent meg verse. Ügyvéd, Petőfi barátja (1817—1851). Sz: X. 272—77.

Papp István OT. 1836-tól, E. 1840—1841. OE. 1842. ápr.-tól vál. tag. Az E. névsorában megjegyzés: „Máté Szalkai rektor".

Papp János OT. 1837-től. Miskolci igazgató-tanár (1806—1850). Sz: X. 302. (?)

Papp Károly 1834-ben az IB. tagja. Ref. esperes-lelkész (1814—1883). Sz: X. 328—29.

Papp Károly E. 1839—1840., egy ízben titkár. Egy verse kéziratban. OE. 1843. nov.-től 1844. nov.-ig a vál. elnöke.

Papp Móricz OT. 1841-ben a Szűcs Istvánt tanárelnöknek felkérő bizottság tagja, az OE-ben 1842. nov.-től vál. tag. Törvényszéki elnök (1823—1895). Sz: X. 356.

Péczely Lajos OT. 1836-tól, a Lant munkatársa.

Pécsi Sándor OE. 1845. ápr. vál. tag.

Pénzes József OE. a vál. elnöke, majd jegyzője 1842-ben.

Péter Ambrus OT. 1836-tól.

Péter Károly OT. 1836-tól.

Péterdi Lajos a Lant munkatársa.

Pető Bálint E. 1839—1840.

Petri István E. 1840—1841. Egy verse 1841—1842-ből a kéziratok közt.

Polgár József OT. 1836-tól.

Polgár Mihály OT. 1836-tól, a Lant munkatársa. Ügyvéd (1814—1874).

Porcsalmy Károly E. 1839—1840.

Porubszky László E. 1839—1840.

Posta József OE. a vál. elnöke 1842. jún.—nov., 1843. márc.-tól vál. tag.

Rácz István OE. 1844. ápr.-tól 1846. elejéig vál. tag, közben 1845 elején a heti gyűlések jegyzője.

Rácz Lajos a Lant munkatársa.

Radványi István OE. 1842. nov.-től vál. tag., 1842—1843-ból egy munkája kéziratban.

Rásó Leopold OT. 1836-tól.

Rásó Mihály OT. 1836-tól.

Réthy László OT. 1838-tól.

Révész Bálint 1834-ben az IB. tagja, OT. 1836-tól, 1839. aug.-tól az OT könyv- és pénztárnoka, vezetése idején kezdik 1841-ben az új jegyzőkönyvet, s ő hajtja végre az egyesítést 1842-ben. Debreceni teol. tanár, majd püspök (1816—1891). Sz: XI. 874—76.

**Révész Imre* OE. 1842. nov.-től vál. tag, majd vál. jegyző, 1844 elején titoknok, 1845-ben könyvtárnok, végül az OE. elnöke. Debreceni ref. lelkész (1826—1881). Sz: XI. 880.

Roncsik Sándor OT. 1836-tól, E. 1839—1842. Két ízben jegyzője az E-nek, jegyzés a névsorban: „Nyir megyesi pap".

Rosztomili József OE. 1845. ápr.-tól elnök, később balmazújvárosi ref. lelkész.

Sánta István E. 1839—40.

Sánta Lajos OT. 1836-tól.

Sápi Sámuel az IB. első jegyzője 1834-ben, OT. 1836-tól.

Sárváry József a Lant munkatársa.

Simon Benjámin OT. 1836-tól.

Simon József OT. 1836-tól.

Simon Sándor E. 1840—1841.

Simonffy Imre OE. 1843. nov.-től vál. tag, dec.-től a heti gyűlések jegyzője.

Sipos Sámuel OT. 1836-tól.

Sipos Sándor OT. alt. 1832-ben és az IB. tagja 1834-ben, a Lant munkatársa. OT. 1836-os névsorban is. Békés megyei közjegyző, majd alispán (?—1889). Sz: XII. 1169.

Soltész Lajos OT. 1836-tól.

Somogyi Antal E. tiszteleti tagnak ajánlják 1840-ben.

Somogyi József OT. 1836-tól, E. 1839—1840., 1841—1842-ben is, egy ízben jegyző, OE. titoknok 1843. jún.-

tól és könyvtárnok 1843. nov.-től. Kéziratban 1839—1840-ből 33, 1841—1842-ből 5, 1842—1843-ból 9 verse van.

Somosi Mihály OT. 1836-tól.

Soós Gábor OT. alt. 1832-ben, szerepel az 1836-os névsorban is. Losonci, majd kecskeméti gimn. tanár 1816—1870). Sz: XII. 1301.

Soós József OT. 1838-tól, OE. 1844. ápr.-tól vál. tag.

Steinfeld Ignác OT. 1837-től.

Szabó Bálint OT. alt. 1832-ben és az IB. tagja 1834-ben, az 1836-os névsorban is benne van.

Szabó Dániel OT. 1836-tól.

Szabó István OE. 1843. márc.-tól vál. tag. 1844—1845. vál. elnök.

Szabó János OT. 1837-től.

Szabó József OT. 1838-tól, E. 1840—1842., egy ízben elnök és jegyző. 1841—1842-ből két munkája kéziratban.

Szabó Károly E. 1839—1840. (A jk. említi, hogy még diák korában meghalt.)

**Szabó Károly* E. 1840—1842. Öt ízben jegyző, három ízben titoknok. Az OT.-gal való egyesülés szorgalmazója és végrehajtója. Kéziratban 1840—1841-ből 2, 1841—1842-ből 9 munkája lenne, sajnos csak a tartalomjegyzék tünteti fel őket, éppen az ő munkái hiányoznak a csomagból. Az egyesülés után rövidesen eltávozott, távozásakor pályadíjat tűzött ki. Szinnyei szerint 1842-ben Késmárkra ment, s ott is tagja volt a társaságnak. Kolozsvári egyetemi tanár (1824—1890). Sz: XIII. 237—40., MSzL: IV. 159., IL: 1090.

Szabó Lajos E. 1840—1842. Egy ízben jegyző és titkár. 1840—1841-ben 11, 1841—1842-ből 4 munkája kéziratban.

Szabó Márton OT. 1836-tól. Ügyvéd 1811—1858). Sz: XIII. 249.

Szabó Mihály OT. 1836-tól, E. 1839—1842. Egy ízben elnök, kétszer jegyző, háromszor titoknok. Sz. Károly bátyja. 1839—1840-ből 3, 1840—1841-ből 3, és 1841—1842-ből 2 munkája van kéziratban.

Szabó Zsigmond OT. 1836-tól, E. 1839—1840.

Szalay István E. 1839—1840. OE. 1842. nov.-től a vál. elnöke, 1843. márc.-tól az OE. elnöke. Ref. esperes-lelkész, az MTA lev. tagja (1816—1878). Sz: XIII. 325.

**Szanka József* OT. 1836-tól. Ügyvéd, lapszerkesztő (?—1850). Sz: XIII. 375.

Szarka Gerzson OT. 1836-tól.

Szarka Lajos OE. 1842. nov.-től vál. tag.

Szász Gusztáv E. 1841—1842.

Szász Lajos E. 1840—1842., OE. 1843. márc.-tól vál. tag.

Száter Ignác E. 1839—1840.

Szathmáry Károly E. 1841—1842. A névsorból megtudjuk, hogy hódmezővásárhelyi és hogy „híres tudós lett". Talán Sz: XIII. 460. a Debrecen c. lap főszerkesztője. (?—1883).

Szegedi Imre OT. 1836-tól.

**Székely József* OE. 1843. márc.-tól vál. tag, majd titoknok. 1842—1843-ból 23 munkája van kéziratban. Megyei levéltárnok (1825—1895). Sz: XIII. 592.

Szekeres László E. 1839—1840., a kéziratok közt egy munkája szerepel.

Szekeres Sándor OT. 1838-tól, E. 1839—1840., OE. titoknok 1842. nov.-től.

Szekeres Pál OE. 1845. ápr.-tól 1846. ápr.-ig vál. tag.

Szél Sámuel a Lant munkatársa.

Szele József OT. 1836-tól.

Szélesi Lajos OT. 1836-tól.

Szentgyörgyi Ferenc OT. 1836-tól.

Szentgyörgyi József OT. 1836-tól.

Szentiváni János 1836-tól.

Szikszay Dániel a Lant munkatársa.

Szikszay János OT. 1837-től.

Szikszay József OT. 1836-tól.

Szilágyi Ferenc E. 1840—1841. Kéziratban egy munkája.

Szilágyi Imre OT. 1836-tól.

Szilágyi István OT. 1836-tól., E. 1840—1842. Három ízben elnök és kétszer jegyző. Kéziratban csupán 1840—1841-ből van két munkája. Nagy-

szalontán iskolaigazgató, majd Máramarosszigeten főisk. igazgató (1819—1897). Az MTA lev. tagja. Sz: XIII. 898., IL: 1111.

Szilágyi Sándor E. 1839—1840. Pesti színész. Sz: XIII. 921. (?)

Szilágyi Zsigmond E. 1841—1842., OE. 1843-ban a heti gyűlések jegyzője. Kéziratban 1841—1842-ből egy, 1842—1843-ból négy verse.

Szilvásy Bálint OE. 1844. ápr.-tól vál. tag.

Szita István E. 1839—1840.

Szokolai Zsigmond OT. 1836-tól.

Szőke István E. 1840., OE. 1842. nov.-től a heti gyűlések jegyzője.

**Szőke János* OE. 1844. nov.-től vál. tag. Ref. lelkész (1828—?). Sz: XIII. 1093.

Szőke Károly E. 1839—1840.

**Szőnyi Pál* OT. Az IB. elnöke 1834-ben, szerepel az 1836-os névsorban is. Fiúnevelőintézet szervezője és tulajdonosa Pesten, az MTA lev. tagja (1808—1878). Sz: XIII. 1109.

Szuper József OT. 1836-tól.

Szűcs István 1834. A Lant munkatársa, majd debreceni professzor. 1841. decemberében tanárelnöknek kérik fel. 1857-től törvényszéki bíró, az MTA lev. tagja (1811—1891). Sz: XIII. 1176—79.

Takács Lajos OE. 1843. jan.-tól az OE. titoknoka.

Tatay András a Lant munkatársa. Ref. főisk. tanár (1803—1873). Sz: XIII. 1339.

Tiszai Károly OE. 1843. nov.-től vál. tag.

Tóbi István E. 1841—1842., OE. 1845. ápr.-tól vál. tag.

Toka Zsigmond OT. 1836-tól.

Tóth Dániel OT. 1836-tól.

Tóth Dénes OT. 1837-től, E. 1839—1842., öt ízben elnök, négyszer jegyző és kétszer titoknok, OE. 1841—1843. a vál. jegyzője, elnöke, ill. tagja. Kéziratban 1839—1840-ből 5, 1840—1841-ből 2 munkája van. Hírlapíró (1822—1880). Sz: XIV. 360.

Tóth Elek E. 1840—1841., egy ízben jegyző, OE. 1842. nov.-től 1843. nov.-ig vál. jegyző. Kéziratban 1840—1841-ből egy munkája van. Valószínűleg az előbbi testvére, mindketten dunavecseiek.

**Tóth Endre* E. 1839—1840. Földbirtokos, költő, a Petőfi Társaság tagja (1824—1885). Sz: XIV.365., IL: 1149.

Tóth Ferenc OT. 1836-tól, E. 1839—1840. Debreceni főisk. tanár (1818—1909). Sz: XIV. 372.

Tóth Ferenc 1842—1843-ból tíz munkája van kéziratban. Talán az előzővel azonos.

Tóth Ferenc (Körösi) OT. 1836-tól.

Tóth István OT. 1836-tól.

Tóth János OT. 1836-tól.

Tóth József OE. 1843. nov.-től vál. tag.

Tóth Károly OT. 1836-tól.

Tóth Lajos E. 1840—1842., OE. 1843. jan.-tól a heti gyűlések jegyzője. 1840—1841-ből 3, 1841—1842-ből 10, 1842—1843-ból 2 verse maradt.

Tóth Mihály a Lant munkatársa. id. Tóth Mihály, és ifj. Tóth Mihály névvel is szerepel, tehát vagy két, vagy három személy volt. Egyikük (valószínűleg az id. T. M.) debr. főisk. tanár (1807—1879). Sz: XIV. 429., IL: 1150.

Tóth Miklós OE. 1844. ápr.—1845. ápr. vál. tag.

**Török József* OT. alt. 1832-ben és IB. tag 1834-ben, a Lant munkatársa, az 1836-os névsorban is benne van. Török Pál testvére. Sebész-doktor, debreceni professzor (1813—1894). Sz: XIV. 495.

Török Pál a Lant munkatársa. Ref. püspök, a Prot. Egyházi és Iskolai Lap szerkesztője (1808—1883). Sz: XIV. 504.

Turi Sámuel E. 1839—1841. Egy ízben jegyző és titoknok. Kéziratban 1839—1840-ből 13, 1840—1841-ből 4 verse van. A névsorban megjegyzés: „orsz. gyűlési képviselő 1861." Ref. lelkész. Sz: XIV. 575. (?)

Tüdős János E. 1840—1842. A névsorban jegyzés: „Debreceni tanár". Ké-

sőbb igazgató (1824—1897). Sz: XIV. 589.
Ujfalussy Ferenc OT. 1836-tól.
Uray Endre E. 1841—1842., OE. 1842. nov.-től vál. tag, 1843. márc.-tól a heti gyűlések jegyzője. Kéziratban 1841—1842-ből 1, 1842—1843-ból 8 verse van. A névsorban megjegyzés: „jelenleg Pansalaki földbirtokos mégpedig báró".
Urházy György E. 1840—1842. Hírlapíró, orsz. gyűl. képviselő, az MTA lev. tagja (1823—1873). Sz: XIV. 677. (?)
**Vajay Károly* OE. 1842. ápr.-tól megszakításokkal vál. tag 1845. nov.-ig, közben 1844-ben OE. jegyző, 1845-ben titoknok. Szatmárnémeti főbíró és képviselő (1825—1906). Sz: XIV. 745.
Váradi András OT. 1836-tól.
Váradi Ferenc OT. 1836-tól. Ref. lelkész. Sz: XIV. 858. (?) vagy inkább színigazgató (1820—1892). MSzL: IV. 410.
Váradi László E. 1841—1842.
Váradi Pál OT. 1836-tól.
Varga Antal E. 1839—1840. Sz. (XIV. 879) említ ilyen nevű debreceni teológust.
Varga Ferenc OT. alapítótag 1832-ben és IB. tag 1834-ben. Az 1836-os névsorban is szerepel.
Varga Lajos OT., 1834-ben az IB. tagja, 1836-tól a névsorban is.
Varga Pál OE. 1845. nov.-től vál. tag.
Varga Sámuel a Lant munkatársa.
Varju István OT. 1837-től.
Vass György OT. 1836-tól.
Végh Vince OT. 1838-tól.
Vekerdi Pál OT. 1838-tól.
Veréb József OT. 1837-től, E. 1839—1840.
Veres Imre OT. 1836-tól.
Veres Károly a Lant munkatársa.
Veres László OT. alt. 1832-ben, IB. tag 1834-ben, 1836-tól a névsorban is, 1838 tavaszától az OT. könyv- és pénztárosa, a Lantnak is munkatársa. Debreceni tanár, a tanítóképző igazgatója (1816—1872). Sz: XIV. 1109.
Veres Sándor OT. 1836-tól.
Veszely József E. 1841—1842.
Vincze Imre E. 1841—1842.
Vitéz Mihály OE. 1842. ápr.-tól megszakításokkal 1846. jan.-ig vál. tag. Ref. lelkész. Sz: XIV. 1283. (?)
Zákány Gábor OE. 1842. nov.-től vál. tag.
Zákány József OT. 1836-tól.
Zenzi Károly OT. 1836-tól.

Sárospataki Ifjú Egyesület

A pataki jegyzőkönyvből csak az egyesület és az esküdt-diákok könyvtára alapítóinak névsorát tudhatjuk meg, a tagok sajnos névsorokat nem készítettek, a jegyzőkönyvben különféle alkalmakkor előforduló nevekből állíthattam csak össze névsort. Az alapító tagok: Bakcsy László, Bakó Mihály, Balla András, Batta Pál, Bojtár István, Csanády Sámuel, Dudok Pál, Fodor Imre, György József, Harsányi Sámuel, Hegyi Mihály, Hegyi János, Huzrik Lajos, Kanócz András, Kajdocsi István, Károlyi István, Kováts János (K.), Kovács János (M.), Király Mihály, Kiss Ferenc, Kun Miklós, Makkai Ádám, Máriássy Pál, Mecsey Mihály, Mészáros József, Nagy József, Nemes Lajos, Orbán István, Ormós László, Orosz Pál, Paksi István, Papp György, Pataki János, Pethő István, Rátkai József, Rugócz János, Saári Gábor, Szabó Sámuel, Szakács Pál, Szathmáry Király Pál, Szemere Bertalan, Szeremley Gábor, Tolnai József, Warga János, Váradi József és Janka József. Közülük többen az esküdt diákok könyvtárának az alapítói is, akik már valamennyien tanítói, segédtanítói tisztet töltenek be a főiskolán (Batta, György J. szénior, Orbán, Warga, Szeremley, mindkét Kovács János, Paksi, Pethő és Papp). Rajtuk kívül a könyvtáralapítók közt szerepel még Csoma Mihály és Semsey József. A tagok létszámáról sincsenek pontos adataink. Megállapítható, hogy e létszám nagyon ingadozó, egyes években 8—15, máskor, különösen az utolsó néhány évben 60—70.

Adorján Boldizsár. A Parthenon II. kötetében van két verse. Később a losonci társaság tagja. Petőfi barátja, Rimaszombatban bíró (1820—1867). Sz: I. 71.

**Asztalos Pál* 1833. márc. 24-én lépett a társaságba. (jk. 16.). Ha Spira (i. m.) életrajzi adata helyes (1816—1849), akkor ő lehet a 48-as képviselő, ha az ÚML adata jó (1796—1849), akkor nem azonos vele.

Bajusz József 1844—1845.

Bakcsy László 1832-ben alt.

Baksay Ferenc 1842. febr. altitoknok, szerepel az 1842. évi örömünnepen, és 1843-ban a Szeremleyt felkérő bizottság tagja.

Bakó Mihály alt.

Balla András alt.

Balogh István 1844—1845.

Baráth Miklós 1832 őszén jelentkezett többedmagával a társaságba, 1833—1834-ben is ott van az első gyűlés 8 résztvevője közt. Tokajvidéki cikkíró. Sz: I. 564. (?)

Batta Pál alt.

**Bay Ferenc* Asztalossal együtt jelentkezett 1833. márc. 24-én. Ügyvéd, megyei tisztviselő (1815—?). Sz: I. 721. (?)

Bérczi Samu 1845-ben jutalmat nyert esztétikai értekezésével.

Bojtár István alt.

Bónis Barnabás a kiadandó zsebkönyvre adakozók névsorában 1833-ban.

Csanádi Sámuel alt.

**Csider Károly* szerepel az 1842. és 1843. évi örömünnepen, vezetőtag még 1844-ben is. Ügyvéd, képviselő (1827—1890). Sz: II. 351.

Csoma Imre 1844—1845.

Demjén Gábor szavalt 1845-ben.

**Dobrossy István.* Egy-egy verse jelent meg a Parthenon két kötetében. Ügyvéd és gyorsíró, Severin álnéven kritikus. Sz: II. 939—40., MSzL: I. 362.

Dudok Pál alt., 3 verse van a Parthenon I. kötetében. Ügyvéd (1811—1853). Sz: II. 1113., MSzL: I. 379.

Előry Miklós 1844—1845-ben tagja a társaságnak.

Ercsey aláírással egy vers jelent meg a Parthenon II. kötetében. Sz. (II. 1378) azonosítja Ercsey József tordai tisztviselővel, de ez valószínűtlen.

**Erdélyi János* először a zsebkönyvre adakozók közt szerepel (jk. 21), majd 1833—1834-ben a megjelenő nyolc tag közt az első gyűlésen. A Parthenon I. kötetében van egy verse. Kritikus, költő, sárospataki tanár, az MTA tagja, a Kisf. Társ. titkára. Sz: II. 1387—95., IL: 284., ÚML: II. 218.

Farkas Ferenc 1813. A Poétai Gyűjtemény munkatársa. Ref. lelkész (1792—1863). Sz: III. 161.

Fejérváry József neve a zsebkönyvre adakozók közt van.

Fodor Imre alt.

Fodor Pál 1842-ben az örömünnepen szerepel, altitoknok 1844—1845-ben.

Gábriel János 1843-ban az örömünnepen szerepel.

**Gondol Dániel.* Egy-egy verse van a Parthenon két kötetében, titoknok 1836—1837-ben. Pénzügyminisztériumi tisztviselő (1815—1891). Sz: III. 1288—90. MSzL: II. 127., IL: 393.

György József alt.

Győry Dániel. A Parthenon II. kötetében 10 verse és elbeszélése jelent meg, különböző lapokba is írt. Később Losoncon Homokay tanítványa. Sz: IV. 102.

Harsányi Sámuel alt.

Hatházy Lajos 1845-ben szavalt.

Hegyi János alt.

Hegyi Mihály alt.

Homolya István. Egy verse van a Parthenon II. kötetében.

Hutka József 1844-ben az örömünnepen szavalt.

Huzrik Lajos alt.

**Jakabfalvy Gyula* 1844-1845. Kúriai bíró (1828—1895). Sz: V. 297—98.

Janka József alt. 3 verse van a Parthenon I. kötetében. Ref. lelkész. Sz: V. 359.

Kajdóchy István alt. Pest megye főorvosa (1812—1873). Sz: V. 800. (Kajdócsy) (?)

Kálniczky János. 1842 elején titoknokká választották, 1844-ben szavalt.

Kanócz András alt. Szerepel a neve 1833—1834-ben is.

**Károlyi István* alt. 2 verse van a Parthenon I. kötetében. A társaságnak titoknoka, majd mint pozsonyi nevelő az ottani társaság vezetője. 1835-től pataki tanár, az egyesület harmadik elnöke. Sz. (V. 1093—95) a Parthenon-beli epigrammákat egy másik Károlyinak tulajdonítja, de ez tévedés.

Katona Pál 1842-ben az örömünnepen szerepel.

**Kazinczy Gábor* 1832 őszén lépett a társaságba. A Parthenon I. kötetében három munkája (vers és elbeszélés) van. 1833—1834-ben vezetője a társaságnak. Ellenzéki politikus, író 1818—1864). Sz: V. 1291—98., MSzL: II. 390., IL: 583., ÚML: IV. 74.

Király Mihály alt. Egy verse van a Parthenon I. kötetében.

Kiss Áron 1813. A Poétai Gyűjtemény munkatársa. Ref. lelkész (1788—1834). Sz: VI. 257—59.

**Kiss Áron* 1837. Öt verse jelent meg a Parthenon II.-ben. Egyháztörténész, az előbbinek a fia (1815—?). Sz: VI. 259—62.

Kiss Ferenc alt. 1833—1834-ben is szerepel, 1 verse van a Parthenon I. kötetében.

Kiss József szerepel az 1844. és 1845. évi örömünnepen. A sárospataki tanítóképző igazgatója (1829—1891). Sz: VI. 338—39. (?)

Kopre Ferenc szerepel az 1842. évi örömünnepen.

Kováts János (K) alt.

Kováts János (M) alt. A kettő közül valamelyik Sz: VI. 1273.

Kozák Zsigmond szerepel az 1842. és 1843. évi örömünnepen.

Körösi József. 1842. febr. altitoknokká választják.

Kun Ábrahám könyvtárőr 1844 őszétől.

Kun Dániel 1833 szeptemberében jelentkezett a társaságban. Ügyvéd, sárospataki jószágigazgató (1808—1876). Sz: VII. 452.

Kun Miklós alt. Ügyvéd, Miskolc főbírája. Sz: VII. 459. (?)

Makkai Ádám alt.

Makkay Dániel szerepel az 1843. évi örömünnepen. Ref. lelkész (1821—1890). Sz: VIII. 412.

Mándy József szerepel az 1844. évi örömünnepen.

Máriássy Pál alt.

Mecsey Mihály alt. 1840—1841-ben főtitoknok. Szerepel még 1843-ban.

Mészáros József alt. Sz: (VIII. 1159) a fiáról ír, mindketten lelkészek.(?)

Miskolczy Pál 1842-től 1844-ig szerepel az örömünnepeken. 1844—1845-ben kéziratos lapjuk szerkesztője, 1845-ben jutalmat nyer. Ref. lelkész (1820—1889). Sz: IX. 29—30.

Molnár János szerepel az 1843. és 1844. évi örömünnepen.

Nagy József 1813. A Poétai Gyűjtemény szerkesztője. Ref. lelkész, táblabíró (1788—1864). „Háza minden jóravaló embernek, különösen pedig a szabadságharczi menekülteknek nyitva volt" — írja Sz: IX. 647—49.

Nagy József alt. Ref. lelkész (1811—1876). Sz: IX. 649—50.

Nagy Károly 1840—1841-ben altitoknok.

Nagy Miklós szerepel az 1842. évi örömünnepen.

Nemes Lajos alt. 2 verse van a Parthenon II. kötetében. Ref. lelkész Abaúj megyében. Sz: IX. 894.(?)

Orbán István alt.

**Orbán József* 1842—1845. Szerepelt az örömünnepeken, altitoknok, balladája jutalmat nyert. Miskolci, majd pataki tanár (1818—1896). Sz: IX. 1325—28.

Ormós László alt. A Parthenon I. kötetében 5, a II. kötetében, melyet ő szerkesztett, 6 munkája jelent meg. Szöghalmy álnéven is ő írt (1814—1844). Sz: IX. 1381—82.

Orosz Pál alt. 3 verse van a Parthenon I. kötetében.

Osváth Lajos 1 verse jelent meg a Parthenon II. kötetében és egy kis regénye. Miskolci gimn. tanár (1817—1845). Sz: IX. 1442.

Paksi István alt.

**Papp Endre.* 6 verse jelent meg a Parthenon II. kötetében. (L. a debreceni névsorban.)

Papp György alt.

Pásztor Dániel nyolc évig volt tagja a társaságnak. 1839-ben ő az első választott titoknok, szerepel az 1843. és 1844. évi örömünnepen. Igazgató-tanár (1816—1882). Sz: X. 452.

Pataki János alt. 2 verse jelent meg a Parthenon I. kötetében.

**Pataki Pál.* 3 népdala van a Parthenon II. kötetében. Sz: X. 496.

Pethő István alt.

Rácz Endre 1843-ban tagja a Szeremleyt felkérő bizottságnak.

Rátkay József alt. Egy verse van a Parthenon I. kötetében.

Rozgonyi János szerepel az 1844. évi örömünnepen, a kéziratos lapok szerkesztője.

Rugócz János alt. Talán azonos azzal a Rugócz Kovács Józseffel, akiről Kovács Gábor A miskolci ref. gimn. történetében azt írja, hogy pataki diák és társasági tag volt, s 1835-ben Miskolcra kerülve ott társaságot alapított. 1843-ban halt meg. Lehet, hogy a jegyzőkönyvben rosszul írták a nevét, vagy volt Rugócz József is Patakon, de az nem szerepel a társaság jegyzőkönyvében.

Saári Gábor alt.

Sebők Károly szerepel az 1842. és 1843. évi örömünnepen. Sz: XII. 845.

Soltész Dániel. 5 verse, köztük több népdala van a Parthenon II. kötetében. Ügyvéd, tanár. Sz: XII. 1209.

Somossy István 1842-ben az éneklőkar elnöke, vezetésével szerepel a kar az örömünnepen. Sárospataki tanár (1816—1861). Sz: XII. 1281.

Szabó József 1843-ban a Szeremleyt felkérő bizottság tagjai közt van. Az Athenaeum könyvelője (1823—1874). Sz: XIII. 223.(?)

Szabó Sámuel alt.

Szakács Pál alt.

Szathmáry Király József 1843 szept. titoknokká választják. A borsodi alispán fia, apjával együtt többször pénzt adományozott a társaságnak.

Szathmáry Király Pál alt.

Szemere Bertalan* alt. Sz*n aláírással 3 verse van a Parthenon I. kötetében és 1 a II. kötetben. (Az I. kötet verseit kéziratból is ismerem, így Szemere szerzősége kétségtelen). Ellenzéki politikus, 1849-ben miniszterelnök (1812—1869). Sz: XIII. 666., MSzL: IV. 205., IL: 1101.

Szemere István az 1844. évi örömünnepen szerepel.

Szentmártonyi József 1842-ben és 1843-ban szerepel az örömünnepen. 1843-ban titoknok.

Szeremley Gábor alt. Máramarosszigeti, majd pataki akadémiai tanár. A társaságnak ekkor alelnöke (1807—1867). Sz: XIII. 823.

Szeremley József 1813. A Poétai Gyűjtemény munkatársa.

Szikszay József 1843-ban a Szeremleyt felkérő bizottság tagjai közt szerepel.

Terhes Lajos 1840—1841-ben könyvtárnok. Tanító. Sz: XIV. 26.

Tóbiás Dániel az 1844. évi örömünnepen szerepel.

Tolnai József alt.

**Tompa Mihály* 1842—1844-ig a társaság egyik fő szereplője. Ugyanakkor a pápai Képzőtársaságnak is tiszteleti tagja. Ref. lelkész, költő, a Tizek Társaságának, a Kisf. Társ.-nak tagja, az MTA lev. tagja (1817—1868). Sz: XIV. 291—96. IL: 1145.

Tóth Dénes 1834—1836.

Tóth Ferenc 1845-ben több pályadíjat nyert. Sz. (XIV. 372) szerint cikkíró.(?)

Tóth József 1832 őszén lépett a társaságba.

Tóth Menyhért balladája 1845-ben dicséretet nyert.

Tóth Péter 1832 őszén lépett a társaságba, ott volt a következő évben is.

Vattay Károly 1843-ban a Szeremleyt felkérő bizottság tagjai közt szerepel.

Vay József gróf, a borsodi alispán fia, a zsebkönyvre pénzt adományozók névsorában szerepel.

**Vay Károly* gróf az előbbi testvére, ugyanabban a névsorban (1816—1854). Sz: XIV. 1009.

**Warga János* alt. 3 verse jelent meg (W. J. aláírással) a Parthenon I. kötetében. A nagykőrösi ref. gimn. tanára, majd a tanítóképző igazgatója (1804—1875). Sz: XIV. 1427—31.

Zsarnay Pál 1844-ben az örömünnepen szerepel.

Zsarnay Lajos pataki diák volt a társaság megalakulása előtt, 1839-ben mint fiatal tanárt harmadik elnökké választották. Később miskolci püspök (1802—1866). Sz: XIV. 1923.[24]

Pápai Képzőtársaság

A pápai emlékek közt sincs tagnévsor, csak a jegyzőkönyvben előforduló nevekből lehet a tagok hozzávetőleges létszámát és névsorát összeállítanunk. Az alapítók névsora benne van a jegyzőkönyvben: Demjén Ferenc hittanhallgató, Erős József joghallgató, Földváry Mihály 3. é., Gál Péter 1. é., Gondol Gábor 1. é., Horváth Elek jh., Kerkapoly Pongrácz jh., Kiss Lajos jh., Kiss János 2. é., Kolmár József 3. é., Kozma Imre 2. é., Nagy Sándor 3. é., Petrich Soma 1. é., Sárközy Titus 2. é., Előry Szabó Sándor jh., Szilágyi Sándor 1. é., Tóth István 2. é., Tóth János 5. é., Török Ferenc 2. é., Jókay Lajos 6. é., Varga Sándor 3. é., Vidt Károl 2. é., Babolcsay Pál 1. é., Bajnóczy J. 6. é., Baky Gábor 3. é., Baráth Ferenc 2. é., Berényi József elemi iskolai tanító, Biczó Ferenc 5. é., Bugár Zsigmond 6. é., Cséry Lajos jh., Duzs József, Gózon Lajos 5. é., Gyalog Mihály, Halom Ádám 1. é., Horváth Ignác, Jákóy Pál 6. é., Kecskeméti Károl 6. é., Kis Gábor 3. é., Rácz Károl 2. é., Somogyi Sándor 6. é., Szánthó Gábor 5. é., Tatay Pál jh.

Hozzávetőlegesen tanévenként a következő létszám állapítható meg: 1840/41: 46. — 1841/42:60 (és 11 tiszteleti tag). — 1842/43:30 (4 újabb tiszteleti tag). — 1843/44:40. — 1844/45-ből hiányzik a jegyzőkönyv, csak az új alapszabályokat aláíró 17 tag nevét ismerjük. — 1845/46:50 (7 új tiszteleti tag). — 1846/47:50. — 1847/48:35 tagja lehetett a társaságnak, illetve ennyi név fordul elő a gyűlések jegyzőkönyveiben.

Ács Károly 1840—1844. A társaság egyik ünnepelt költője, több pályadíj nyertese. A PKT I. ék.-ben 18, a II.-ban 1 verse van, ezek közül 4 megjelent a Tavaszban. Tanító és lelkész (1819—1882). Sz: I. 49.

Antal Mihály 1841—1842.

Ármpruszter (Puzdor) Gyula 1842—1847. 1847—1848-ban tiszteleti taggá választják. Még diák korában változtatta Puzdorra a nevét. A II. ék.-ben 6 verse van, 2 közülük a Tavaszban is megjelent (1827—1902). Sz: XI. 282—83.

Babolcsay Pál 1840—1842.

Bajnóczy István 1840—1841.

Baksa Dániel 1846—1847.

Baky Gábor 1840—1841.

Balogh Gábor 1841—1844. 1845—1846-tól tiszteleti tag.

Bárány Gusztáv 1841—1843. Petőfi szűkebb baráti köréhez tartozott.

[24] Van a Parthenonnak néhány álneves, illetve kezdőbetűs munkatársa is, ezeket nem vettem fel a névsorba, kivéve a könnyen megfejthető Szemerét és Wargát. A többiek: Z.G., Cs., Hegyalji, Széplaki.

Baráth Ferenc 1840—1841. Ismét szerepel a neve 1845—1846-ban. Pápai főisk. tanár (1824—?). Sz: I. 561—62.

Baráth József 1840—1841. Ő indítványozta a Képzőtársaság megalakítását. 1841-ben még tanító egy ideig Pápán, majd a kocsi iskola igazgatója. Tiszteleti tag 1842-től. Levelei a társaság levéltárában.

Beck József 1845—1846.

**Beöthy László* 1844—1845. A következő évben tiszteleti tag. A II. ék.-ben 1 népdala van. Színész és író (1826—1857). Sz: I. 885—88., IL: 116.

Berényi József 1840—1842. Az alsó osztályok tanítója már ekkor.

Biczó Ferenc 1840—1841.

Bloch Leopold 1842—1843.

Bocsor Péter 1845—1846.

Bódni Dániel 1845—1846.

Boros Ferenc 1841—1842.

Boros József 1842—1843.

**Boros Mihály* 1841—1842. Mint tatai iskolatanítót tiszteleti taggá választották. Járásbíró, író (1815—1899). Sz: I. 1242—46., MSzL: IV. 227.

Bottlik J. 1844—1845.

Bögöthy Soma 1846—1847.

Bugár Zsigmond 1840—1841.

Csáky Lajos 1841—1842.

Cseresnyés Sándor 1845—1846. Sz: II. 301. Az ott említett pápai orvos fia lehet.

Cséry Lajos 1840—1841.

Csizmadia Sándor 1841—1842, majd 1845—1848. Másodjegyző, bíráló, első jegyző. Lehet, hogy a kettő nem azonos személy. Ilyen néven versek csak az I. ék.-ben vannak, 1843 előttről (3 vers).

Domanovszky Endre 1842—1843. A következő tanévben tiszteleti tag. Az I. ék.-ben 3 verse van, ebből 2 a Tavaszban megjelent. (L. a soproni névsorban.)

Dömjén Ferenc 1840—1845. 1840-ben mint teológus vesz részt az alapításban, s mindvégig vezetőszerepet játszik mint jegyző. 1844—1845-ben fiatal tanárként a társaság elnöke. Tiszteleti taggá választják, s később is felkérik év végi pályamunkák bírálására. Szeberényivel a Tavasz egyik szerkesztője. Az ék.-ben 16 verse van, közülük 11 jelent meg a Tavaszban. Sz: II. 1053.

Duzs József 1840—1841.

Előry Szabó Antal 1841—1842. Később tiszteleti tag, levelet is ír nekik.

Előry Szabó Sándor 1840—1842. Sopronból jön Pápára. Tiszteleti tag, majd 1845—1846-ban a társaság elnöke. Az I. ék.-ben 4 verse van, valamennyi megjelent a Tavaszban Zabó álnévvel, ezenkívül ugyanott egy beszélye.

Erőss József 1840—1842.

Farkasdy Károly 1841—1842. Tiszteleti taggá választják. Ref. lelkész. Sz: III. 196.

Farkasdy József 1845—1846.

**Fekete János* 1842 őszén tiszteleti taggá választják. Székesfehérvári jogász, korábban pápai diák volt. 4 verse van a Tavaszban. Fejér megye főjegyzője (1817—1877). Sz: III. 302—304.

Finta Károly 1841—1842. Nagyenyedről jött Pápára, innen színésznek ment. Korábban jelentek meg versei a nagyenyedi Virágkosárban és a kolozsvári Reményben Gyalui névvel. Pápán az I. ék.-ben 6 verse van, 1 jelent meg a Tavaszban. Sz: III. 508., MSzL: II. 242.

**Földváry Mihály* 1840—1842. Az I. ék.-ben 2 verse van. Főszolgabíró, Pest megyei alispán (1824—?). Sz: III. 692.

Földváry Sándor 1842—1843. Az I. ék.-ben 3 verse van, 1 jelent meg a Tavaszban. Sz. (III. 693—94) azonosítja a Tavasz versszerzőjét a híres 48-as vörössipkás honvédezredessel, de ez tévedés, mert a honvédezredes 1868-ban 59 éves korában halt meg, tehát nem lehetett pápai diák 1842—1843-ban.

Förstner József 1842—1843, 1844—1846.

Fuchs Manó 1844—1846.

Gaal Péter 1840—1843.

Gondol Gábor 1840—1843.
Gózon Lajos 1840—1843.
Göde Lajos 1847—1848.
Guoth Sándor 1846—1848.
Guoth Simon 1843—1844.
Gyalog Mihály 1840—1841.
Gyalókay József 1846—1848.
**Győrffy Endre* 1842—1848. 1846-tól kezdve bíráló, másodjegyző, majd jegyző. Több ízben pályadíjat nyert értekezésével, a társaság egyik kiemelkedő tagja. A II. ék.-ben 6 verse van és 3 hosszabb értekezése maradt kéziratban.
Győrffy Ferenc 1845—1847.
Halász Karácson 1843—1844. Kapcsolatban volt a Pesti Egyetemi Társasággal. (L. a lapon.)
Halász Vince 1841—1842.
Halka Samu 1841—1842. Ezután Perbétén tanító, 1843—1844-ben tiszteleti tag, 44-től 46-ig ismét Pápán tanul és tagja a társaságnak. Lelkész, majd tanár Pápán és Csurgón (1817—1886). A Tavaszban megjelent egy verse. Sz: IV. 350—51.
Halom Ádám 1840—1841.
**Hamar Dániel* 1843—1847. Szinnyei szerint Bajza c. lapot szerkesztett a társaságban, de ezt nem ismerjük. A II. ék.-ben 9 verse van, s munkáival többször nyert jutalmat. Katonaorvos, író (1826—1892). Sz: IV. 383—89. (Hamary névvel.)
Hollósy János 1843—1846.
**Horváth Elek* 1840—1842. Joghallgató, egy ideig a társaság jegyzője. Később tiszteleti tag. Valószínűleg azonos a soproni taggal (1822—1876). Sz: IV. 1167—68.
Horváth Ignác 1840—1842.
Horváth János 1843—1848. 1846-tól bíráló a társaságban.
Horváth Károly 1841—1842, 1843—1845. 1 verse megjelent a Tavaszban, az I. ék.-ben 9, a II.-ban 5 figyelemre méltó verse van, közülük több jutalmat és dicséretet nyert. 1845 után gyűlést rendeztek elhunyt tagjuk, H. K. emlékére, ebből tudjuk, hogy még diák korában meghalt.
Horváth László 1847—1848.
Jákóy Pál 1840—1841.
Jókay Lajos 1840—1841. 1842-ben tiszteleti taggá választják. Ref. lelkész (1819—?). Sz: VI. 537—38.
**Jókay Móricz* 1841—1842. A nagy regényíró (1825—1904). Egy évet töltött Pápán, a Képzőtársaságnak kiemelkedő tagja volt, bírálónak is megválasztották. 1845—1846-tól tiszteleti tag, az év végi pályamunkákat is bírálja. Az I. ék.-ben 1 verse és 1 beszélye található, utóbbi megjelent a Tavaszban is. Sz: VI. 538—608., MSzL: II. 335—37., IL: 562—64., ÚML: III. 518—19.
Kacz Péter 1845—1846.
Karay Lajos 1846—1847. Bíráló tag.
Karika Antal 1846—1847. Bíráló tag. Orvos (1827—?). Sz: V. 1038.
Kazay Lajos 1845—1846.
Kazay Miklós 1845—1847.
Kecskeméti Károly 1840—1841.
**Kenessey Albert* 1842—1843. 1 epigrammája megjelent a Tavaszban, s ugyanaz az I. ék.-ben is megtalálható. Pápa után Debrecenben is társasági tag volt. Az MTA lev. tagja, vasúti és hajózási főfelügyelő (1828—1879). Sz: VI. 13—17.
Kenessey János 1843—1844.
**Kerkapoly Károly* 1841—1844. Petőfi szűkebb baráti körének tagja. A társaságban bíráló tag, távozása után tiszteleti taggá választják. Az I. ék.-ben 1 értekezése, bíráló székfoglaló beszéde és németből fordított elbeszélése maradt. Utóbbi a Tavaszban is megjelent. Pápai főiskolai, majd pesti egyetemi tanár, pénzügyminiszter (1824—1891). Sz: VI. 112—17., IL: 589., ÚML: IV. 104.
Kerkapoly Pongrácz 1840—1841.
Király Mátyás 1846—1847.
Kiss Dénes 1842—1843. Az I. ék.-ben 3, a II.-ban is 3 verse található, s közülük egy a Tavaszban is megjelent.
Kiss Gábor 1840—1847. 1843—1844-ben másodjegyző, majd titoknok és bíráló tag. Pápán tanár, majd lelkész. Az I. ék.-ben 4, a II.-ban 1

verse van, s 1 a Tavaszban is megjelent. Sz: VI. 289—90.

Kiss Gyula 1845—1846.

Kiss János 1840—1841, 1842—1846. Pápai főisk. tanár (1821—?). Sz: VI. 326—27.

**Kiss József* 1841—1842. Ref. lelkész. Sz: VI. 337—38.

Kiss Lajos 1840—1841.

**Kolmár József* 1840—1842. Petőfi barátja. A Tavaszban 6 verse jelent meg, ezenkívül az I. ék.-ben még 1 verse, 1 epigrammája és 1 „elvnyilvánító beszéde" található. Gimn. tanár (1820—?). Sz: VI. 778—84.

Konkoly Gedeon 1843—1844.

Konkoly Márton 1841—1842.

Korpádi József 1845—1846.

**Kotasz István* 1847—1848. Bíráló tag.

**Kovács Antal* 1845—1846.

Kovács Dávid 1846—1847.

**Kovács Imre* 1846—1847.

**Kozma Imre* 1841—1842. Tiszteleti taggá választják mint gazdasági gyakornokot, s felkérik a Tavaszban való közreműködésre. A Sz. (VI. 1445—46) említette győri ügyvéd és képviselővel lehet azonos.

**Kozma Sándor* 1842—1844. Petőfi baráti körének a tagja. Az I. ék.-ben 4 verse s több kis epigrammája van, ezek közül 3 a Tavaszban megjelent. Főügyész (1825—1897). Sz: VI. 1453—54.

**Körmendy Sándor* 1846—1847. Ref. lelkész (1829—?). Sz: VII. 87—88.

Kranz Ferenc 1842—1844.

Kutasi Ferenc 1845—1846.

Lantay Sándor 1841—1842. Petőfi baráti körének a tagja (?—1843). Sz: VII. 762—63.

Maár Benő 1843—1844.

Magyar Lajos 1842—1843.

Magyari István 1841—1842.

Matolcsy József 1843—1844. Könyvtárnok.

Molnár Lajos 1845—1847. Könyvtárnok.

Mozgai Mihály 1847—1848.

Nagy István 1845—1846.

Nagy Lajos 1842—1843. Ref. lelkész (1824—18?). Sz: IX. 674—75.

Nagy Sándor 1840—1842. Bőnyi tanító volt, amikor 1845—1846-ban tiszteleti taggá választották. Az I. ék.-ben 13 verse van, a II.-ban 4, közülük 2 megjelent a Tavaszban. Ref. lelkész. Sz: IX. 753.

Nádasdi György 1845—1846.

Noszlopy Elek 1841—1842.

Noszlopy Lajos 1846—1847.

Orlay Petrich Soma 1840—1843. A Képzőtársaságban elbeszéléseivel többször jutalmat nyert. Az I. ék.-ben 4 versét és 2 elbeszélését találhatjuk, közülük 1 vers és 1 elbeszélés megjelent a Tavaszban. Viszontorlás c. díjnyertes elbeszélése csak a Tavaszban van meg. Festőművész (1822—1880). Sz: IX. 1370—71., ÚML: V. 289.

Paal Dienes 1846—1847.

Pál István 1845—1848. Bíráló tag.

**Papp Dienes* 1841—1844. 1845-től tiszteleti tag. Győri ügyvéd (?—1869). Sz: X. 273.

Papp Gábor 1843—1844, 1845—1847. Ref. püspök (1827—1895). Sz: X. 281—84.

Papp Zsigmond 1843—1844. Sz: X. 367.(?)

**Parragh Gábor* 1841—1845. Egy ízben jegyzője is volt a társaságnak. A budapesti Parragh-csárda tulajdonosa, majd orsz. mintapince felügyelő (?—1885). Sz: X. 407.

**Petőfi Sándor* 1841—1842-ben tanult Pápán. 1842 őszétől tiszteleti tag. Az I. ék.-ben 9 verse van. (3 vers alá A. B., 6 alá Homonnai nevet írtak utólag, valószínűleg a Tavasz szerkesztésekor, ahol 1 verse A. B. 2 Homonnai néven jelent meg, 4 verse pedig Petőfi Sándor névvel. Az ék.-ben Petrovics névvel csak Székfoglaló beszéde található (1823—1849). Sz: X. 923—1030., MSzL: 473—82., IL: 935—38., ÚML: V. 421—23.

Plathy Ede 1844—1846.

Pólya József 1846—1847. Bíráló tag, majd jegyző.

Pósa Imre 1843—1844.

Puzdor Gyula l. Armpruszter Gyula.

Rácz Károly 1840—1841.
Raksányi Károly 1846—1848. Ref. lelkész (1829—?). Sz: XI. 534.
Réth Móricz 1846—1847.
**Roboz István* 1844—1848. A II. ék.-ben 8 verse van, köztük több népdal. Kaposvárott bíró és lapszerkesztő (1828—1916). Sz: XI. 1042.
**Salkovits Károly* 1841—1842. Petőfi rokona, szintén egy évig tanult Pápán, a híres évzáró örömünnepen Dömjén egyik versét szavalta. Mérnök (1824—1902). Sz: XII. 86.
Sárközy Miklós 1842—1843.
Sárközy Titus 1840—1842. Az I. ék.-ben 3 verse maradt, közülük 2 a Tavaszban is megjelent.
Schleining István 1842—1843.
Sebestyén Pál 1845—1846.
Seregély György 1847—1848. Ref. lelkész. Sz: XII. 932.
Singer Péter 1841—1842.
Sokágyi József 1845—1846.
Somogyi József 1843—1844.
Somogyi Sándor 1840—1841.
Stettner Tamás 1845—1846. Valószínűleg azonos a soproni taggal. L. ott.
Szabó Lajos 1847—1848.
Szántó Gábor 1840—1841.
Szarvas Pál 1846—1847.
Szatmáry István 1843—44. 1845—1846. Pénztárnok.
Szeberényi Andor 1842—1843. L. a pozsonyi névsorban.
**Szeberényi Lajos* 1845—1846-ban szerepel csak a jk.-ben. Érdekes, hogy 1844—1845-ben nincs ott a neve az új alapszabály aláírói közt, pedig a Tavasz megjelenésekor vezető tagja volt a társaságnak. 1845—1846-ban már tiszteleti tagnak választják. A II. ék.-ben 1844—1845-ből 8 verse és 1 értekezése, valamint jutalmazott beszélye van. (L. a pozsonyi névsort.)
Szemerey Sándor 1842—1843.
Szente János 1843—1844.
Szentmihályi Sándor 1843—1844.
**Szilágyi József* 1847—1848. Jegyző a második félévben. Később a pápai kollégium igazgatója.
Szilágyi Sándor 1840—1844. Tiszteleti taggá választják mint vidéki tanítót, s leveleket vált a társasággal. Az I. ék.-ben 6 verse van, a II.-ban 8., köztük több dalból álló népdalsorozat és 1 mese. 5 verse és egy cím alatt 5 népdala megjelent a Tavaszban.
Szokolai Lajos 1847—1848.
Szőlősy Pál 1844—1845. 1 elégiája jelent meg a Tavaszban.
Szücs Dániel 1841—1842-ben mint füredi tanítót tiszteleti taggá választják, verseket, leveleket küldött a társaságnak, az I. ék.-ben 9, a II.-ban 6. verse van, közülük 7 megjelent a Tavaszban. Veszprémi ref. lelkész, a Kisf. Társ. tagja (1812—1884). Sz: XIII. 1172.
Takács Károly 1845—1846.
Takács Mihály 1847—1848.
Tatay Pál 1840—1842. Később tiszteleti taggá választják, korábban a soproni társaságnak volt tagja. Az I. ék.-ben 4 verse van, közülük 1 megjelent a Tavaszban.
Tatay Samu 1841—1842, 1843—1844 pénztárnok.
**Tóth Balázs* 1846—1847. Pápai tanár, majd falusi lelkész Sz: XIV. 355.
Tóth István 1840—1842.
Tóth János 1840—1842.
**Tóth József* 1845—1848. Gimn. tanár Kecskeméten (1826—1860). Sz: XIV. 397.
Török Ferenc 1840—1842.
Tserhoffer Dávid 1843—1844.
Vályi Lajos 1844—1846. Bíráló tag. A II. ék.-ben 2 epigrammája és 1 nagyobb költeménye van, az utóbbi a Tavaszban is olvasható. Szinnyei szerint Pápán Házaló címmel iskolai lapot szerkesztett, de ez ismeretlen. Gimn. tanár, majd ref. esperes lelkész (1825—1896). Sz: XIV. 813—14.
Varga István 1847—1848.
Varga Sándor 1840—1842.
Vargha Lajos 1841—1844. 1845—1846. Az I. ék.-ben van egy verse.
Varjas Imre 1845—1847. A II. ék.-ben van 2 népdala.
Vasai József 1845—1846.

Vecsey Sándor 1844—1846. Sz. szerint ő szerkesztette az Estikék című kéziratos hetilapot, amelyről az Életképek is írt, de ez ma már ismeretlen. A II. ék.-ben 5 verse van, 1 közülük megjelent a Tavaszban. Táblabíró, Pest város jegyzője (1828—1888). Sz: XIV. 1031.

Vécsy Miklós 1846—1847.

Vida Lajos 1847—1848. Ügyvéd (1829—1901). Sz: XIV. 1198.(?)

Vidt Károly 1840—1842. A következő évben mérnök-gyakornokként tiszteleti taggá választják. Sopronból jött Pápára, ott is tagja volt a Magyar Társaságnak. Az I. ék.-ben van egy verse.

Vikár János 1844—1847. Jegyző.

Vincze Károly 1845—1846.

Vörösmarty József 1841—1842.

Zsoldos Károly 1841—1842.

Kecskeméti Olvasó Társaság

1836-ban alakította 26 diák, a következő évben 10 tagja volt, de név szerint csupán a kezdeményezőket ismerjük:[25]

Balla István
Burgyán Sámuel
Obernyik Eduárd
Szallos Mihály
Varga Ignác

Ugyanebben az időben kéziratos lapokat szerkesztenek:

Tóth Ferenc a Pálma szerkesztője.

Karaj László a Kóbor szerkesztője (Ballával és Burgyánnal együtt).

1847 őszén új társaság alakul, tagjai:[26]

Baksay Sándor író, ref. püspök, az MTA és a Kisf. Társ. tagja (1832—1915). Sz: I. 374—75. ÚML: I. 223.
**Márton Ferenc* (L. a pesti Magyar Oskola tagjai közt.)
Rozsnyai Mátyás
Szalai Ferenc
Újhelyi Károly
Újhelyi Nándor

Nagykőrösi Olvasó Kör

Az 1843—1844-ben alakult társaság taglétszámát nem ismerjük,[27] csak két vezetőjének a nevét:

Vári Szabó József elnök.
Huszti Kálmán könyvtárnok.

Kolozsvári Unitárius Társaság

Jegyzőkönyvvel és névsorral rendelkező társaság csak 1833-ban alakult, de az ezt megelőző, 1829-ben szerveződött baráti kör tagjainak a nevét (ők a tulajdonképpeni alapítók) ismerjük a társaság első történetírójának a munkájából:[28]

[25] Szabadi Sándor: i. m.
[26] Kéky Lajos: Baksay Sándor Bp. 1917. 13–14.
[27] Ádám-Joó: i. m. 309.
[28] Kozma, 7-12.

Martonosi Gálfi Sándor, Szentiváni László, Szentiváni József, Árkosi Veres György, Árkosi Dénes. Később csatlakozik hozzájuk Szentiváni Mihály. 1830—1831-ben Kriza Jánossal, Káli Nagy Elekkel és Lőrinczy Mihállyal bővül a kör. 1832—1833-ban lép be: Kanyaró Pál, Csongvay Károly, Gedő László, Kis László, Kozma László, Szentmártoni Samu, Gálfi Mihály, Buzogány Mózes és Fejér Márton. Az 1833—1834-ben kezdett, elég nehezen olvasható tagnévsorból csak azt állapíthatjuk meg, hogy az első évben 39 diák iratkozott be, mert a későbbi években a régi tagoknak csak egy része írta alá a nevét, másoknál csak első beírásuk helyén közölték, hogy mikor lépett ki a társaságból (azt se mindenkinél).[29]

Abos János 1845.
Acary Márton 1846.
Adosy Márton 1846.
Ágh Ferenc 1846.
Ágoston Ignác 1841.
Ajtai Sámuel 1843.
Albert János 1840—1845. Unit. lelkész (1821—?). Sz: I. 109—10.
Albert Jenő 1842—1843.
Albert Miklós 1837.
Almási János 1846.
Ambrus Pál 1835.
Andrási Miklós 1833.
Antal István 1843.
Árkosi Dénes alt. Unit. lelkész (1811—?). Sz: I. 250.
Árkosi János 1839.
Árkosi Károly 1836.
Árkosi Sámuel 1837.
Árkosi Sándor 1837.
Árkosy Lajos 1887.
**Árkosy Mózes* 1833—39. Unit. lelkész (1816—1886). Sz: I. 250—51.
Árkosy P. István 1847.
Árkosi Veres György alt.
Ármen Károly 1838.
Bágyárossy Tamás 1843.
Bajka Sándor 1847.
Balogh György 1847.
Bánakni Károly 1837.
Barabás Áron 1838—1841.
Barabás János (id.) 1835—1839. 1 verse van a Remény I. kötetében.
Barabás János 1839.
Barabás József 1841—1845.
Barabás László 1841.
Barabás Sándor 1843.
Barát Sándor 1837.
Bárfi Áron 1845.
Bárfi Sándor 1844.
Barla Domokos 1847.
Barna Mózes 1838.
Bartalis Sándor 1846.
Bartha György 1836.
Bartok Ádám 1837.
Básafi Ádám 1838.
Bedi Péter 1839.
Bedő Dénes 1838.
Bedő Dániel 1841. 1845—1846-ban a Héti Lap munkatársa. Sz: I. 748.
Bedő Ferenc 1842. A Héti Lap munkatársa.
Bedő Lajos 1836. Újságíró. Sz: I. 748.(?)
Bedő Lőrinc 1843.
Bedő Sándor 1833—1839.
Bedőházi József 1846.
Bedös Dániel 1842.
Belényesi László 1846.
Benczédi Mózes 1845.
Bende Ferenc 1846.
Benerdi Mózes 1846.
Berde Áron 1834—1837. A Remény munkatársa. Kolozsvári egyet. tanár (1819—1891). Sz: I. 909—10., ÚML: I. 290.
Berzsenyi Gergely 1838.
Bíró Imre 1839.
Bíró László 1836.
Bíró Sámuel 1846.
Bizámi Gyula 1847.
Boczi Ignác 1842.
Bodal Ferenc 1844.
Bodor Ferenc 1843.
Boér Lajos 1847.
Bogdán Dániel 1846.
Bogdán János 1846.
Bomher Sándor 1836—1837.
Boncz Lajos 1846.
Bontza György 1841.

[29] „Az Olvasó Egylet Tagjainak Névsora" (1833-1847/48).

Borák Zsigmond 1839.
Borbély Mózes 1846.
Borbély Sándor 1846.
Borsi Ferenc 1847.
Buda Vendel 1837.
Budai Ferenc 1845.
Buzogány Mózes 1833—1834. Alt.
Buzogány Sámuel 1833—1834.
Bündi Mózes 1846.
Czakó Ferenc 1835.
Cziriák Pál 1844.
Csáky László 1837.
Csegezi Ferenc 1839.
Csegezi József 1845.
Csegezi Károly 1839.
Csegezi László 1845. A Héti Lap munkatársa. Unit. lelkész, tanár (1822—?). Sz: II. 229—30.
Csegezi Sándor 1836. A Virulat című kéziratos lap szerkesztője 1835—1836.
Csegezi Sándor 1844.
Csehi György 1846.
Sz. Csehi Károly 1840.
Sz. Csehi Miklós 1839.
Sz. Csehi Sándor 1839.
Csengery Sámuel 1839.
Csengery Sándor 1839.
Csép József 1842.
Csép Lajos 1842.
Csép Tamás 1846.
Csik József 1846.
Csiki Áron 1843.
Csiki Elek 1841.
Csiki György 1846.
Csiki László 1837.
Csiki Mózes 1841.
Csipkés István 1846.
Csipkés József 1844.
Csipkés Péter 1837.
Csizmás Mihály 1838.
Csongvai Ferenc 1838—1839.
Csongvay Károly 1833. A Remény I. kötetében 10 verse van. Törvényszéki bíró (1813—?). Sz: II. 417—18.
Csongvay László 1841.
Csongvay Lőrinc 1842.
Csongvay Mihály 1837.
Csopai Sándor 1846.
Csórfi Lajos 1845.
Dáló Sámuel 1835.
Darkó Sámuel 1833—1834.
Darkó Sándor 1846.
Daróci Sándor 1846.
Datkó József 1837.
Deák Ferenc 1843.
Demeter Zsigmond 1844.
Demjén Lajos 1846.
Dénes Mihály 1836.
Densi József 1835.
Dersi János 1847.
Dersi József 1843.
Dersi Sándor 1836.
Diák Izsák 1835—1836.
Dimény Dániel 1839.
Domokos Zsigmond 1843.
Egyed Áron 1841.
Egyed István 1846.
Ekkó Lajos 1837.
Elekes Ferenc 1837.
Elekes István 1839.
Erdődi János. Két elbeszélése van a Remény II. kötetében.
Falai István 1841.
Farkas József 1833—1834.
Farkas Sámuel 1847.
Fazekas József 1843.
**Fejér Márton* 1833—1835. Alt., a társaság jegyzője. Ügyvéd (1812—1865). Sz: III. 266—68.
Fekete Ferenc 1844.
Fekete István 1846.
Ferentz Károly 1841.
Finta István 1847.
Finta Miklós 1842.
Fogarasi János a Remény II. és III. kötetének munkatársa.[30]
Fosztó Elek 1833.
Frizi József 1842.
Fülep Antal 1835—1838.
Fülep István 1834—1837.
Fülep Sándor 1838—1839. Bányatulajdonos. Sz: III. 867.
Füzi Sámuel 1833—1835.
Gaál Benedek 1835.
Gaál Imre 1838.
Gaál István 1846.
Gaál Miklós 1833—1834. (Valószínű, hogy a Gaál és Gál név írása vál-

[30] A tagnévsorban nem szerepel, más iskola diákja lehetett.

togatva fordul elő, így lehetséges, hogy a Gaálok azonosak az itt következő Gál-okkal.)
Gaál Zsigmond 1840—1843.
Gabak Gergely 1834.
Gábor Mihály 1838.
Gál Benedek 1835.
Gál György 1847.
Gál János 1843.
Gál Lajos 1847.
Gál Miklós 1836—1840. 1 verse van a Remény II-ben. Alkirálybíró (?—1880). Sz. III. 43.
Gál Zsigmond 1834—1837.
Galambfalvi József 1844.
Gálffi Elek 1837.
Gálffi János 1846.
**Gálffy Mihály* 1833—1834. Alt. Sándor testvére. Sz: III. 958—59.
Gálffy Sándor alt., az előbbi testvére. Szolgabíró, majd királybíró, népköltési gyűjtő. A Remény I-ben 5 verse van. (1810—1871) Sz: III. 958—59.
Gálos Mihály 1837.
Garas József 1844.
Garday Sándor 1837.
Gazdag Sándor 1840.
Gedő László 1833—1836. Alt., 1834—1835-ben a Remény-lapok szerkesztője.
Gesták György 1839—1841.
Gorháros Sándor 1846.
Gorhér Samu 1834—1835.
Gothard Sándor 1847.
Gotzán Zsigmond 1847.
Graz Albert 1847.
Grüz István 1841.
Guido János 1835. A Virulat című lap szerkesztője.
Gyárfás Ferenc 1833. Hírlapíró (1818—1882). Sz: IV. 13.
Gyerő István 1838.
Gyöngyösi Áron 1844.
Győrfi Károly 1842.
Győrfi Lajos 1846.
Győrfi Sándor 1841.
György László 1839.
György Zsigmond 1840.
**Hajós János* 1833—1839. 8 verse van a Remény I-ben. Miniszteri tanácsos (1819—1896). Sz: IV. 304—305.
Hajós Károly 1833—1844.
Halmágyi János 1834.
Halmágyi Sándor 1846. Ítélőtáblai bíró (1832—?). Sz: IV. 365—66.
Hegedüs Gergely 1834.
Hegedüs István 1837.
Hendi Sámuel 1847.
Horocskay Ferenc 1844.
Horocskay Vencel 1846.
Horváth Sándor 1844.
Istvanyos Imre 1837.
Jabák Sándor 1834.
Jadon Zsigmond 1846.
**Jakab Elek* 1834—1839. A Remény I-ben 4, a II-ben 7 verse van. 1837—1838-ban Ébredő című lapjuk szerkesztője. Országos levéltárnok, az MTA tagja (1820—1897). Sz: V. 264—78., MSzL: II. 308., IL: 539., ÚML: III. 474. Arató, I. 345., II. 356.
Jakab István 1842.
Jakab Jónás 1844.
Jakab József 1839—1845. Unit. lelkész (1821—1855). Sz: V. 287—89.
Jakabi Ferenc 1843.
Jakablány Zsigmond 1844.
Jakota Pál 1838.
Janka Sándor 1845.
Jánosy Gerő 1846.
Jánosy Lajos 1842.
Jekeli Péter 1834—1840.
Jekker Ferenc 1846.
Jénta Miklós 1841.
Jesták György 1840.
Jónás Károly 1836.
Joó Mihály 1846—1847.
Jósa László 1846.
Kádár Pál 1836.
**Káli Nagy Elek* alt. Képviselő, miniszteri tanácsos, a Kisf. Társ. tagja (1816—1878). Sz: IX. 544—45.
Kálmán Ferenc 1836.
Kálmán Miklós 1846.
Kanyaró Pál 1832—1834. Alt. Fiatalon meghalt, 1835. márc. 9-én a társaságban Kőváry Józsa mondott fölötte emlékbeszédet. Társai nagyon tehetséges költőnek tartották. 2 verse van a Remény I-ben. (1810—1834) Sz: V. 943—44.
Karátsonyi János 1847.
Kelemen István 1833—1839.

Kénesi István 1834—1836.
Kereczkay Vencel 1846.
Kerekes Mózes 1846.
Késmárki Elek 1840. Sz: VI. 154—55.
Kisgyörgy Benjámin 1837.
Kisgyörgy József 1836.
Kiss András 1847.
Kiss István 1847.
Kiss László alt.
Kiss Mózes 1843.
Komjáthy Mór 1842.
Komjátszegi Lajos 1842—1844.
Kontz Gergely 1836—1840.
Kontz Imre 1838.
Korda György 1838.
Kornis Mihály 1835.
Korontz Károly 1837.
Kotsis József 1837.
Kovács Bálint 1846.
Kovács István 1846.
Kovács János 1836.
Kovács Mihály 1836—1838.
Kovács Mózes 1846.
Kovács Sándor 1837.
Kovácsi Antal 1837—1842. 1 verse van a Remény I-ben. Unit. gimn. tanár (1820—1892). Sz: VI. 1399—401.
Kovácsi László 1838.
Kovácsi Zsigmond 1833.
Kováts Gergely 1837.
Kozma András 1835.
Kozma Elek 1842.
Kozma József 1833—1837.
Kozma László 1833. Alt. 1835—1836-ban kéziratos lapjukban közzétette Kazinczynak Kozma Gergelyhez intézett levelét. (Kozma, 24.)
Kozma Lőrinc 1836.
Köncz György 1835.
Köröcz Vencel 1843.
**Kőváry Józsa* 1833—1839. 1835—1836-ban a Serdület c. lap szerkesztője. A Remény I-ben 7 verse van. Ügyvéd (1817—1875). Sz: VII. 139.
**Kőváry László* az előbbi öccse. 1834—1838. Az Ébredő c. lap egyik szerkesztője. A Remény I-ben 4 verse van. Író, történész (1819—1907). Sz: VII. 140—49., IL: 634., ÚML: IV. 247.
Kriza János alt. 1833—1834-ben még a névsorban is szerepel. A Remény főmunkatársa. Költő, unit. püspök (1811—1875). Sz: VII. 311—14., IL: 641., ÚML: IV. 268.
Kriza Sándor 1843.
Kun Mózes 1842.
László Antal 1837.
László Jónás 1835.
Lászlóffy ? 1845.
Lázár György 1843.
Lengyel Sámuel 1836.
Létay József 1846.
Levág Sándor 1835—1837.
Linkó Mózes 1845.
Lófi Áron 1844.
Lófi Elek 1835.
Lőrinczy Elek 1834.
Lőrinczy Gergely 1846.
Lőrinczy Mihály alt. 1 epigrammája van a Remény I-ben.
Lőrinczy Péter 1846.
Lőrintz Endre 1837.
Luk Mózes 1846.
Lukács István 1847.
Magyari Mihály 1834.
Majna Endre 1838.
Majnai István 1847—1848. Polg. isk. tanár (1829—?). Sz: VIII. 345.
Mamlay Károly 1846.
Márfy Ádám 1846.
Marillay Károly 1843—1848.
Márkus András 1846—1848.
Marton Károly 1840.
Márton Sándor 1846.
Máté István 1834.
Máté József 1834—1838.
Máté Sándor 1841—1844.
Mátéfi Lajos 1835.
Máth István 1845.
Mauer István 1841.
Mén István 1841.
Mihály Domokos 1833—1839.
Miklós Mihály 1838.
Miklósi Károly 1834—1839.
Mikó Károly 1846.
Mikó Miklós 1835.
Minekler János 1839.
Molnos István 1838.
Moselfi János 1836.
Musnai Károly. 1846—1848. Lelkész. Sz: IX. 435—36.
Müller Károly 1841.

Nagy Áron 1846.
Nagy Domokos 1846.
Nagy Ferenc 1838.
Nagy Gábor 1838.
Nagy Imre 1836—1838.
Nagy János 1839—1843. Az erdélyi gazd. egyesület titkára (1818—1865). Sz: IX. 637—38.
Nagy József 1833—1838.
Nagy Károly 1840.
Nagy Lajos 1839.
Nagy László 1839.
Nagy Lázár 1834. Sz: IX. 712.
Nagy Miklós 1836.
Nagy Miklós 1833—1834.
Nagy Miklós 1841.
Nagy Sándor 1841—1846.
Nagy Tamás 1838.
Nemes Ádám 1846—1847.
Nemes István 1843.
Norliofi Károly 1835.
Nyárdy János 1841.
Nyirik István 1837.
Odonder Zsigmond 1845.
Orbok Lajos 1833.
Orbok Sámuel 1833—1836. A Remény I-ben 4 verse, a II-ben 1 novellája van.
Oroka Ferenc 1837—1839.
Orosz Ferenc 1838.
Oroszi László 1839.
Osváth Márton 1846.
Paák Sámuel 1841.
Paál István 1846.
Paál Lajos 1843.
Paál Mózes 1846. A Héti Lap munkatársa.
Pakal Elek 1836.
Pál Ferenc 1835.
Pál Lajos 1837.
Pál Sámuel 1844.
Pálffy Márton 1843.
Pálffy Máté 1841.
Pálffy Mózes 1843.
Pálffy Sámuel 1834—1836.
Pálfi Endre 1836.
Pálfi Mózes 1843.
Pálfi Sándor 1837.
Páli Sándor 1842.
Pápay Zsigmond 1840. A Héti Lap munkatársa.
Papp Áron 1846.
Papp Sándor 1835—1839.
Parday Sándor 1836.
Patkán Zsigmond 1844.
Péter József 1844.
Péterfi István 1839.
Péterfi Miklós 1838.
Péterfi Sámuel 1843.
Péterfi Sándor 1836—1841. Később a székelykeresztúri társaság alapítója. Unit. lelkész (1817—1887). Sz: X. 876—77.
Rákosi Béla 1846.
Rákosi Ferenc 1835—1840.
Rákosi István 1838—1840.
Rákosi K. József 1841.
Rákosi N. István 1842.
Rákosi Soma 1846.
Rákosy József 1845—1848.
Róka Péter 1836.
Sakál Sándor 1842.
Sándor Ferenc 1834—1837.
Sándor József 1842. Később a berlini társaság tagja. Színházi titkár (1824—1889). Sz: XII. 137—38.
Sándor Lajos 1842.
Sándor Márton 1846.
Sándorffy Gergely 1843.
Sándorfy Ferenc 1844.
Sárdi Imre 1846.
Sárdi József 1846.
Sárik József 1841.
Sárvay Gergely 1841.
Sebe Ferenc 1842.
Sebe János 1835—1837.
Sebe Sámuel 1836.
Sebe Sándor 1833—1836. A Virulat c. kéziratos lap egyik szerkesztője. 1 verse van a Remény I-ben.
Sebes Károly 1846.
Sebes Pál 1833.
Sebes Pál 1845.
Sebestyén József 1841.
Sikó Lajos 1838—1839.
Sikó Miklós 1836.
Siménfalvy Miklós 1841.
Simon Gábor 1839.
Sipos Gergely 1837.
Sira György 1837.
Sófalvy József 1835—1837.
Sonnenstein Lajos 1846.
Sönnci Péter 1846.
Sürü Sándor 1834.
Szabó Elek 1842.
Szabó Ferenc 1846.

Szabó Ignác 1845.
Szabó János 1841—1844. A Héti Lap munkatársa.
Szabó József 1837.
Szabó József 1846.
Szabó Márton 1837.
Szabó Márton 1842.
Szabó Miklós 1838.
Szabó Pál 1847.
Szabó Sámuel 1838.
Szabó Sándor 1839.
Szabó Zsigmond 1836.
Szargatory János 1838—1839.
Szász István 1836.
Szász Károly 1839.
Szász Mózes 1835—1839.
Száva Farkas 1842. Főisk. tanár (1826—?). Sz: XIII. 472—73.(?)
Szederjedy Sámuel 1833—1834.
Szederjessy Ferenc 1843—1845.
Szegy József 1838.
Szegy Lajos 1841.
Székelly István 1837.
Székelly Márton 1838—1840.
Szende Áron 1840—1842.
Szentiváni József alt.
Szentiváni Károly 1846.
Szentiváni László alt.
Szentiváni Mihály alt. A Remény II. és III. kötetének kiadója. Ügyvéd, költő (1813—1842). Sz: XIII. 746.
Szentkirályi Ignác 1833.
Szentmártoni Samu alt. 1 verse van a Remény I-ben.
Szigethy István 1834—1837. Hajóssal együtt a Remény I. kiadója. 5 verse van a kötetben.
Szigethy Károly 1837.
Szigethy Sándor 1836.
**Szolga Miklós* 1834—1835. Ügyvéd, képviselő. A Remény II-ben 11 verse van. (1820—1882) Sz: XIII. 1047.
Szőcs Márton 1846.
Szörénfalvy Sándor 1847.
Szukon Gábor 1841.
Tanka Sámuel 1839.
Tárnoki Jenő 1846.
Telep Ferenc 1843.
Tibáti Ignác 1839.
Timár Károly 1839. Nagyszebeni főgondnok (1824—1905). Sz: XIV. 170.
Tódor Gergely 1833—1835.
Torda Áron 1837—1840.
Tordai József 1836—1839.
Tóth Ferenc 1836.
Tóth István 1837.
Tóth Károly 1840.
Török Andor 1839.
Török József 1839—1841.
Török Péter 1837.
Tun József 1843.
Tüzi Ferenc 1833.
Tüzi Sámuel 1833—1844.
Ugron Gáspár 1841.
Ugron István 1835—1837. Képviselő. Sz: XIV. 618.
Upor Tamás 1843.
Ürmösy Ábrahám 1845.
Ürmösy Samu 1835—1836.
Ürmösy Sándor 1836—1839. Unit. lelkész. Sz: XIV. 699—700.
Ütő Gábor 1838.
Ütő Dániel 1846.
Vajda István 1833.
Vajda László 1841. Sz: XIV. 761—62.
Válfi Mózes 1839.
Váradi Mihály 1841.
Váradi József 1842.
Varga Károly 1844.
Varga Sándor 1839.
Varga Zsigmond 1846.
Vass Mózes 1834.
Végh Ferenc 1844.
Végh József 1836.
Végh Mihály 1838.
Verédi István 1839.
Veres István 1838.
Veres István 1840—1843.
**Veres József* 1834—1836. A Remény I. és III. kötetében 13 verse és elbeszélése van. 1834—1835-ben Gedővel együtt a Remény-lapok szerkesztője. Tordai városi főjegyző. Sz: XIV. 1105—106.
Verös Sándor 1843.
Veszprémi Elek 1844—1847.
Wenckler János 1839.
Wersényi Károly 1840.
Winkler Károly 1847.
Zeyk Lajos 1847.
Zoltán Gábor 1834.

A másik kolozsvári társaság tagnévsorát nem ismerjük, csak az iskolatörténetben szereplő diákok nevét állíthattam össze névsorba.[31] Ugyanonnan tudjuk a tagok számának félévenkénti alakulását. 1830/31:18. — 1831/32:57. — 1832—33/I:41. — II:26. — 1833—34/I:29. — II:58. — 1834—35/I:78. — II:74. 1846-ban 15 diák kérte új társaság engedélyezését, az alábbi névsorba az ő nevüket is felvettem.

**Balázs Sándor* 1846. Író, a Nemzeti Színház könyvtárosa (1830—1887). Sz: I. 404—407., MSzL: I. 99., IL: 90.

Bánffy Albert báró 1834—1835. Főispán (1818—1886). Sz: I. 508.

**Bánffy Béla* gróf 1846. Főispán, országgyűl. alelnök (1831—1888). Sz: I. 508—509.

Bánffy László 1846.

Bányai Dániel 1837—1838.

Barra Miklós 1830—1831.

Becski Pál 1846.

Benedek József 1833.

Bereczki Károly 1831—1832.

**Bethlen Farkas* gróf 1830—1833. Ifjúsági elnök. Földbirtokos, politikus (1813—1870). Sz: I. 1016—17.

Bethlendi András 1831—1832.

Bideskuti Antal 1833—1835.

Csengery István 1834—1835.

Debreczeni Ferenc 1833.

Földváry József 1833.

**Gyarmathy Miklós* 1846. Alispán, szabadelvű politikus (1830—1899). Sz: IV. 23—24. MSzL: II. 152.

Gyarmathy Zsigmond 1846. Földbirtokos. Sz: IV. 29—31.

**Gyulai Pál* 1842—1846. Költő és kritikus, egyetemi tanár, az MTA igazgatóságának tagja, a Kisf. Társ. elnöke (1826—1909). Sz: IV. 147—60., IL: 444., ÚML: III. 154., MSzL: II. 167—69.

Hartmann János 1831—1832.

Hory Farkas 1834. Tiszteleti tag. Ref. lelkész (1813—1872). Sz: IV. 1313—14., MSzL: II. 279.

Hosszu Károly 1831—1832 könyvtárőr.

Kabós Ferenc 1833—1835. Elnök, könyvtáros. Az erdélyi ellenzéki ifjúság egyik vezére (?—1835). Sz: V. 760.

Karcsay Sándor gróf 1830—1831.

Kelemen János 1827—1829. Ref. lelkész (1807—1834). Sz: V. 1365—66.

Kemény Albert báró 1830—1831.

Kemény Simon báró 1830—1832.

Ketzeli Imre 1830—1831.

Kilyén Samu 1846.

**Kócsi Károly* 1846. Kolozsvári gimn. tanár (1829—1871). Sz: VI. 658.

Kolozsvári Ferenc 1831—1834. Pénztáros, elnök.

Kónya András 1833.

Korda György 1846.

Kovács Márton 1833.

Kuun Farkas gróf 1830—1831.

**G. László Imre* 1830—1831. Földbirtokos, politikus, a 48-as párt elnöke (?—1884). Sz: VII. 828—29.

**Lőrincz Endre* (András). Valószínűleg Gyulai barátja (1826—1848). Sz. (VIII. 14) említi mint a divatlapok munkatársát.(?)

Luka Lajos 1833.

Matskási Ferenc 1830—1831.

Mike Lajos 1846.

Mikes Károly gróf 1830—1831.

Nagy Miklós 1837—1838.

Olasz József 1831—1832.

Opris Károly 1833.

Pataky József 1833—1835.

Pataky Sándor 1830.

Péntek Ferenc 1831—1833. Pénztáros.

Püspöki József 1846.

Rácz Mózes 1831—1832.

Régeni István 1833. (L. még a nagyenyedi névsorban.)

Rettegi János 1830—1831.

Sombori Miklós 1834—1835.

Somogyi Mihály 1833.

[31] Török III. 157–180.

Splényi Sámuel báró 1830—1831.
Szabó Ádám 1846.
Szathmáry Károly 1846. Bölcsészdoktor, magántanár, a Kisf. Társ. és a Petőfi Társ. tagja (1831—1891). Sz: XIII. 455., IL: 1097.
Szathmáry Papp Károly 1830—1831. Főjegyző. Festő, író (1812—?). Sz: X. 328.
Székely János 1846.
Szepesy Elek 1846.
Szombatfalvi Veér Sándor 1830—1831.
Veér Imre 1830—1831.
Wajda Endre 1834—1835. Jegyző.
Wesselényi László báró 1830—1831.
Zeyk Domokos 1833—1834.
C. Zonnenstein Károly 1830—1831.

Nagyenyedi Társaságok

A több ízben meginduló, majd újra és újra betiltott vagy feloszló társaságok tagjainak nevét csak közvetett forrásból ismerem.[32] E forrásból tudom, hogy 1833-ban 111 diák kérvényezte a társaságot (ebből 9 nevét ismerem). Az 1836—1837-es társaságnak 15, az 1839-es társaságnak 27 tagját sorolja fel. Szász Károly kis társaságának 1843—1845-ben 8 tagja volt, amit az ő naplójából tudunk. Végül ismerjük az 1792. évi Próba, az 1842. évi Munkatár c. kéziratos kötet és az 1847. évi Korány című zsebkönyv munkatársainak a nevét.[33] Minthogy a Próbában szereplő diákok majdnem fél évszázaddal korábbi, a reformkori tömörülésektől egészen elkülönülő társaságnak voltak a tagjai, neveiket külön névsorban közlöm az itt következő felsorolás elején.

Az 1790-ben alakult társaság tagjai, Orbán kivételével a Próba munkatársai:

Bálint Sámuel
Bertalan József
Boda István
Fartzádi Benjamin
Kasza András
Kenderesi Dénes
Kis László
Miske József
Miske Pál
Orbán Péter, a színelőadás szereplője.
Pap Mózes
Szalánzi Lajos
Szentpáli Lőrinc
Torotzkai Pál gróf
Török György
Vadasdi Márton
Vadasdy István. Két versét említi Sz: XIV. 722 („nagyenyedi ref. deák").
Vajna Elek
Vajna Zsigmond
Veress Pál

A reformkori társaságok tagjai:

**Baló Benjámin* 1839. Ref. lelkész (1813—1869). Sz: I. 448—49.
Baló Sámuel 1836—1837.
**Balogh János* 1839. A Remény I-nek is munkatársa. Ügyvéd (1812—1877). Sz: I. 467—68.
Bedő Ferenc 1833., 1836. és 1839.
Bodola Lajos 1843—1845. Szász társaságának tagja.
Bodrogi Sámuel 1836.
Bogdán Lajos 1842.
Czakó Zsigmond 1839. Színész és drámaíró (1820—1847). Sz: II. 464—66., MSzL: I. 308., ÚML: I. 535., IL: 220.
Csákány Ferenc 1836., 1839.
Dálnoky József. 1 verse van a Koránban.
Demeter Sámuel Szász társaságának tagja, 1 beszélye van a Koránban.
Eördegh István 1839.

[32] Trócsányi: i. m.

[33] Az utóbbiban többen álnéven írtak. Az álnevek: Csejei, Előd, Endrebercy, H., Iram, Löthe, Magányfi, Nikleby, R.

Eördegh Károly 1842.
**Fekete Mihály* 1839. Kolozsvári gimn. tanár (1820—1871). Sz: III. 313—15., VI. 1373. (Kovács Samu nevén.) MSzL: II. 17.
Finta Károly 1839. (L. a pápai Képzőtársaságnál.)
Gáspár János 1836., 1839. A berlini társaság egyik alapítója. Kolozsvári, majd enyedi tanár, tanfelügyelő (1816—1892). Sz: III. 1030—34.
Gyárfás Károly 1833.
Gyarmathy Samu 1842.
Halász Márton 1836., 1839.
Hegedüs János 1839. Enyedi tanár (1825—1894). Sz: IV. 590—91.
Hegedüs Lajos 1842.
Horváth Samu 1842.
Hunyadi Károly 1839. Egy könyv szerzője 1848-ban. Sz: IV. 1438.(?)
Incze János 1847. Egy verse van a Koránban.
**Jancsó Ádám* 1836., 1839. Talán Szász társaságának is ő a tagja. Gimn. tanár (1817—?). Sz: V. 334—35.
**Jánosy Ferenc* 1839. Nagykőrösön gimn. tanár, majd igazságügyi államtitkár (1819—1879). Sz: V. 398—401.
Jós Elek 1833.
Kasza András 1839.
Kasza Dániel 1839.
**Kemény Zsigmond* báró 1833. Regényíró, politikus (1814—1875). Sz: V. 1446—54., IL: 587., ÚML: IV. 84.
Keul József 1839. 1 verse van a Koránban.
Kovátsi Károly 1836.
Kovátsi Sándor 1833.
Lugosi Károly 1839.
Mentovich Elek 1839.
**Mentovich Ferenc* 1836—1839. Nagykőrösi, majd marosvásárhelyi tanár (1819—1879). Sz: VIII. 1087—90., VI. 1373. Kovács Samu nevénél, ÚML: IV. 599.
Molnár Zsigmond. 1 verse van a Koránban.
Péterfi József. 3 verse van a Koránban.
**Péterfi László* Péterfi Károly fia. Apjával együtt részt vett a szabadságharcban.
Pogány Lajos 1839. Mérnök (1814—1854). Sz: X. 1306.(?)
Régeni István 1833. Később latin szótár szerkesztője. (L. a kolozsvári ref. társaságnál is.)
Réthi József 1836., 1839.
Róth ? Szász társaságának a tagja.
Salamon Dániel 1836., 1839.
Salamon József 1839. A kettő közül valamelyik lehet Szász társaságának tagja.
**Sükei Károly* 1839. Hírlapíró, tanár (1824—1854). Sz: XIII. 130., IL: 1081.
**Süközd Sámuel* 1836. A berlini társaságnak is tagja. Ref. lelkész (1816—1849). Sz: XIII. 132.
Szabó Ferenc 1836., 1839.
Szabó György 1830. Később enyedi tanár.
**Szász Károly* 1844—1845. Költő, ref. püspök. Az MTA másodelnöke, a Kisf. Társ. alelnöke (1829—1905). Sz: XIII. 427—37., IL: 1097., MSzL: IV. 173—74.
Székely ? Szász Károly társaságának a tagja.
Szemerjai Domokos 1836.
Szente József. 4 verse van a Koránban.
Szentkirályi Gábor. 1 beszélye és 2 verse van a Koránban.
**Takács János* 1833., 1835. Tanár, majd főtáviró igazgató (1813—1881). Sz: XIII. 1236.
Tompa János 1833. Az enyedi professzor fia.
Tompa Lajos 1833. Az előbbi testvére, egyikük lehetett Szász társaságának a tagja.
Tóth Farkas 1839.
Vajda Simon 1839.
Virágháti Farkas 1836.

Nagyváradi Társaság

A társasággal foglalkozó forrásaink két nevet említenek csupán:[34]

Hazucha Ferenc Kelmenfi László néven írt, és a Rajzolatok szerkesztője volt Pesten. Mérnök és író (1815—1851). Sz: IV. 564. és V. 1401—405., MSzL: II. 400.

Szigligeti Ede színművész és drámaíró, a Nemzeti Színház igazgatója, az MTA lev. tagja (1814—1878). Sz: XIII. 848., IL: 1110., MSzL: I. 243—48.

Győri Akadémiai Társaság

A társaság néhány tagjának a nevét Vas Gereben életírójának a könyvéből, Kovács Pál örömünnepi tudósításából és Szinnyeiből ismerjük.[35]

**Atádi Golub Vilmos.* Ügyvéd (1821—1865). Sz: I. 286. Szerinte ő írt Torma álnéven az Életképekbe.
Fittler Dezső
Horváth Károly
Kálóczy János
**Karácson János.* Törvényszéki bíró. Sz: V. 998—1000.
Lőrincz Sándor
**Miksics Imre.* Gimn. tanár. Sz: VIII. 1372.
Molnár Mihály
Molnár Pál
Tüllmann Ignác
**Vas Gereben.* Író. Sz: XIV. 956—61., IL: 1181., MSzL: IV. 416—17.
Villax István

Pesti Egyetemi Társaságok

Minthogy a pesti egyetemen nagy időközökkel alakult, újra és újra megszűnő társaságoknak egymással nem volt kapcsolatuk, meglevő tagnévsoraikat is külön közlöm. Az első társaság az 1792-ben kiadott zsebkönyv munkatárs-gárdája volt, vezetőin kívül csak a zsebkönyvben szereplő neveket ismerjük:[36]

Bátory Dániel
Bessenyei György ref. lelkész. Sz: I. 1006. (?) Vö. Waldapfel i. m.
Cziráky Antal gróf országbíró, az MTA alapító és igazgató tagja (1772—1852). Sz: II. 526—29.
Horváth János székesfehérvári püspök (1769—1835). Sz: IV. 1226—31.
Jankovits Miklós földbirtokos, régiségbúvár (1773—1846). Sz: V. 380—86.
Károlyi Ferenc színműíró. Sz: V. 1081., MSzL: II. 375.
Paukovits Márton uradalmi ügyész. Sz: X. 536.
Ságí Károly. A zsebkönyvbe írt fordítását említi Sz: XII. 26.
Simonyi Pál nagyprépost, orsz. gyűl. követ (1764—1835). Sz: XII. 1104.
Szluha György a társaság titkára. Azonos lehet a volt pálosrendi szerzetessel, bár idősebb a diákoknál (1747—1820). Talán az Ürményi családdal való kapcsolata miatt (l. Ürményi József bihari főispánságba való beiktatásakor írt üdvözlő versét) bízták meg a társaság ügyeinek adminisztrálásával. Munkája nem is jelent meg kiadványukban. Sz: XIII. 1020.

[34] Szinnyei és Magyar írók arcképei és életrajzai. Bp. 1858.
[35] Váli Béla: i. m. és Honderü 1844. I. 850 - 51.
[36] Van a zsebkönyvben két megfejthetetlen név is: B.N. . . Jó'sef, és G.N. 'Zigmond.

Tseptsányi Gábor pozsonyi akadémiai tanár (1775—1841). Sz: II. 271.

Ürményi Miksa kir. tanácsos és kamarás, Ürményi József országbíró fia (1775—1836). Ő is írt apja főispáni beiktatására üdvözlő verset, azaz talán helyette Szluha, hiszen Miksa akkor hét éves volt. Sz: XIV. 696—97.

A századforduló után alakult társaság tagjai közül csak azokat ismerjük név szerint, akik a Csehy—Mihalkovics-féle kéziratban szerepelnek:[37]

Ábrahám József auditor.

Csehy József lovaskapitány (1778—1812). Sz: II. 238.

Kovács Imre nagyváradi, majd pozsonyi professzor (1774—1824). Sz: VI. 1250.

Mérey Sándor kir. személynök, főispán, a Pest megyei magyar színészet felügyelője (1779—1848). Sz: VIII. 1103—105., MSzL: III. 239.

Mihalkovics József jászkerületi kapitány, Jászberény követe (1777—1838). Sz: VIII. 1260—61.

Nagy Benedek borkereskedő. Buda város tanácsosa. Sz: IX. 539. (?)

Sáy (esetleg Fáy) „Székesfejérvárnak fő nótáriussa".[38]

Végül az 1843-ban alakult s több néven valószínűleg a szabadságharcig fennálló társaságnak jegyzőkönyveiből pontos névsorokat ismerünk. Külön névsora van az 1843 októberétől 1844 januárjáig működő Pesti Magyar Társaságnak, az ezt követő Egyetemi Magyar Társaságnak van tagnévsora 1844 januárjától 1844 május végéig, a tanév befejeztéig, majd ősszel „másod évi folyamat" címmel új névsort állítottak össze, s így működtek 1845 január végéig. Az ezt követő Irodalmi Kör életéről 1845 végéig vannak adataink és egy tagnévsorunk. A tagnévsorok adatai szerint a Pesti Magyar Társaságnak 25 rendes és 18 tiszteleti tagja volt, az Egyetemi Magyar Társaságnak az I. évfolyamban 19 rendes és 13 „járuló" tagja, a II. évfolyamban 20 rendes és 21 „járuló", az Irodalmi Körnek 17 rendes és 2 tiszteleti tagját tünteti fel a névsor.[39]

Ábrahámfy János PMT jegyző, EMT I. r. IK t. Uradalmi ügyész (?—1867). Sz: I. 24.

Athanaczkovics Timót EMT I. t.

Balla Pál EMT II. t.

Balta Miklós PMT t.

**Barna Ignác* PMT r., EMT I. r. Orvos tudor, fogorvos Budapesten, az MTA levelező tagja (1822—?). Sz: I. 595—96.

Bartay Eduárd PMT r.

Bartay Gusztáv PMT t.

**Békey István* (előbb Drescher) EMT II. t. IK r. Min. tanácsos. (1829—1888). Sz: I. 774—75.

Békásy János EMT I. t., II. r., titoknok. IK r.

Bese András PMT t.

Birkás Gábor EMT II. t.

**Bloksay István* EMT I—II. r. Közjegyző (1826—1884). Sz: I. 1107.

Bogma Károly EMT r.

[37] L. a Forrásjegyzékben. Mihalkovics azt is megírta, kiből mi lett később, a nevek után ezt akkor is közlöm, ha más forrásból semmit sem tudunk az illetőről.

[38] Esetleg más hasonló név. Legkevésbé valószínűnek a Waldapfel olvasata szerinti Sas alakot tartom.

[39] PMT jk. 4/b. és 5/a., EMT jk. 8/a. és b. és uo. 70/a. A nevek után rövidítéssel közlöm, hogy az illető melyik társaságnak volt tagja, római számmal jelölöm az EMT első és második évét, r-rel a rendes, t-vel a tiszteleti, illetve „járuló" tagokat. A Heti Szemle álneveit nem vettem fel a névsorba: Cserő, Kerlési Akác, Manózaji, Olmásy.

Chudovszky József PMT t.
*Csemeghy Károly PMT r., EMT I—II. r. Kúriai tanácselnök, államtitkár (1826—?). Sz: II. 248—51., ÚML: I. 499. (i-vel írva.)
Csergeő János PMT t., EMT I. t.
Czorda Bódog EMT II. r.
Dudás Béla IK r.
*Elefánty Ferenc PMT és EMT I. r. elnökhelyettes. Tanító. Sz: II. 1258.
Elend Jakab EMT I. r.
*Fejér (Vasvári) Pál EMT II. r.[40] Az egyetemi ifjúság egyik vezére a forradalomban, szabadsághős (1827—1849). Sz: XIV. 990—92.
Fodor István PMT r.
Funták Sándor PMT r., EMT I. r. IK t. „...neves fővárosi ügyvéd", leányáról MSzL: II. 72.(?)
*Gaal Ernő EMT II. r. Korábban a PMO tagja. (L. ott.)
Gajzágo Salamon PMT t., EMT I. t., II. r. IK r. Államszámvevőszéki elnök, 1867 után országgyűl. elnök (1830—?). Sz: III. 935—37., MSzL: II. 91.
Geduly Ferenc EMT II. t., IK r.
Haán Eugenius EMT II. r.
Hartman Imre EMT II. t.
Hartman János EMT I. t.
Hiersch Károly EMT II. t.
Hiersch Tivadar EMT II. t.
Huszár László EMT II. t.
Jurkicsics Simeon EMT II. t.
Kajtár Kálmán PMT t.
Kalmár Alajos PMT r.
Ketskeméthy Illés PMT t.
Királyi Pál PMT r.
Kiss Károly PMT r., EMT I. r. titoknok.
Klözel Jakab EMT r.
*Kornfeld Frigyes (később Korányi) EMT II. r. orvosprofesszor, az MTA lev. tagja (1828—1913). Sz: VI. 983—88. ÚML: IV. 203.
Kubunyi Géza EMT II. t.
Lichtenwalner János PMT t.
Lipthay Gyula EMT II. t., IK r. Reál isk. tanár (1828—?). Sz: VII. 1276.(?)
Lipthay Viktor IK r.
*Lövészy György EMT II. t. Ügyvéd (?—1895). Sz: VIII. 24—25.
Makara György PMT r.
Mánick Péter EMT II. t.
Markoss Mihály PMT r.
*Matolay Etele EMT I. r., II. r. ellenőr. IK r. Alispán, képviselő (1825—?). Sz: VIII. 830—31.
Mayer Károly IK r. Ügyvéd és földbirtokos (1830—1890). Sz: VIII. 366—67.
Mérey Vince PMT r.
Mészáros Károly PMT r.
Mészáros Pétur PMT r., EMT I. r. szerkesztő.
Mihályfy Ferenc PMT t.
Mihits Ödön EMT I. r.
Miksics János IK r.
Némethy Imre PMT r.
Nerebezky Sándor EMT II. t.
Nyakas Imre EMT I. t., II. r.
*Nyáry Albert báró EMT II. r., IK r. Történész, az MTA levelező tagja (1828—1886). Sz: IX. 1144—47., ÚML: V. 224.
*Oroszhegyi (Szabó) József PMT r., EMT I—II. Főjegyző, majd elnökhelyettes. Orvosdoktor (1822—1870). Sz: IX. 1401—405., ÚML: V. 290.
Paulovits Antal PMT t., EMT I. t.
Pécs Gyula EMT II. t.
Pecsenyászky János PMT t.
Petrovics Vazul PMT t., EMT I. t. Orvosdoktor. Sz: X. 1075.(?)
Popeszkul József PMT t.
Porzó Endre EMT II. t.
Preyszler Sándor EMT I. r.
Rigó József IK r.
Rozslaki Adolf EMT I. t.
Rótth László PMT r.
Ruffy Kálmán EMT II. r.
Sánpék József EMT II. r., IK r.
Schmidt István PMT r., EMT I. t. Tanító. Sz: XII. 485.(?)
Sebő Gábor PMT r. jegyző, EMT I—II. al- és főjegyző, IK r. főjegyző.
Steinbach István EMT II. t.
Stróbl Károly PMT t.

[40] Thallóczy (i. m. 15) szerint az IK-nek is tagja volt, ugyancsak ő azt állítja, hogy Bulyovszky Gyula és Sükei Károly részt vettek ebben a társaságban is.

Szánvics József EMT II. t.
Széchenyi Zsigmond IK r.
Szeder Lajos PMT r., EMT I. r.
Szontágh György PMT t.
Sztojácskó Sándor PMT r., EMT I. r. Pénztárnok. Miniszteri tanácsos (1822—1897). Sz: XIII. 1141. és 1141—43. Sztojácsko és Sztojacskovics néven; a kettő szerintem azonos.
Takácsy Sándor PMT t., EMT I. t.
Takáts Mihál PMT r.
Than Sándor PMT r., EMT I. r.
Turkievicz Simeon IK r.
Ulmer János EMT I. t.
**Vasváry Pál* l. *Fejér Pál.*
Vásárhelyi Géza EMT II. r. pénztáros.
Vissy Miksa EMT II. t.
Walther Béla PMT t.
Wéber Ferenc EMT I. t.
Zalay Imre EMT I. r. Lapszerkesztő.
Zichy Ferenc gr. PMT r.

Szegedi Piarista Társaság

A társaság tagjainak a neve Diósi Géza forrásként használt rövid társaságtörténetéből ismeretes.[41]

Balázsi Sándor 1841—1842.
Dobó Miklós 1842—1843. Csanádegyházmegyei kanonok (1823—?). Sz: II. 917.
Kleé Károly 1840—1841.
Mészáros Lajos 1840—1842.
Schaffer Antal 1840—1841. Főmérnök. Sz: XII. 309.(?)
Schlauch Lőrinc 1840—1841. Később a pesti kispapi társaságnak is tagja. Nagyváradi püspök (1824—1902). Sz: XII. 433., IL: 1028.

Kispapi Társaságok

A kispapi társaságok tagjai közül elsősorban azoknak a nevét közlöm, akik ebben a munkában szerepelnek. Séda Ernő társaságtörténetében a pesti kispapi társaság teljes tagnévsora megtalálható, minthogy további kutatások céljára ott hozzáférhető, az ő névsorát nem vettem át. Több társaság néhány kiemelkedő tagját említi Brisits Frigyes, ezeket én is felvettem az itt következő névsorba, valamint Szabó Miklós művéből a pozsonyi kispapi társaság alapítóit megfelelő utalásokkal Szinnyeire és a többi kézikönyvre, ha ott életrajzi adatokat találtam.

Eger

**Benőfy Soma* (Brujmann Sámuel). Plébános az egri egyházmegyében (1821—1887). Sz: I. 871—72.
**Pájer Antal.* Jászapáti plébános, költő (1817—1881). Sz: X. 97—99., IL: 917.
Szvorényi József. Tanár, igazgató. Az MTA tagja (1816—1892). Sz: XIII. 1201., IL: 1119.
Tárkányi Béla. Költő, apátkanonok, az MTA tiszteleti tagja (1821—1886). Sz: XIII. 1308., IL: 1124—25.
**Zalár József.* Tanár, később alispán (1825—1914). Sz: XIV. 1722., IL: 1213.

Győr

Deáky Zsigmond. Győri kanonok, 1849-ig tankerületi főigazgató. Az MTA tiszteleti tagja (1795—1872). Sz: II. 697—99.

Kalocsa

**Jámbor Pál* (Hiador). Főgimnáziumi igazgató (1821—?). Sz: V. 326—30., IL: 540., ÚML: III. 477.

[41] Diósi munkájában további 23 tag szerepel (nagyrészt csak családi névvel), akiről azonban semmiféle adatot nem találtam, munkámban nem fordulnak elő, ezért itt sem közlöm őket.

Nyitra

Csaplár Benedek. Piarista tanár, az MTA levelező tagja (1821—1906). 1843—45-ig volt Nyitrán teológus, és „a magyar irodalom tanulmányozásához fogott, a Dugonics-társaságban működött" — írja Sz: II. 171—75., IL: 210.
Jancsik Eduárd.
Lajos Nepomuk János.
Ribiánszky Adolf. Piarista tanár (1818—1885). Sz: XI. 953—54.
Szalóky Adolf.
Vas József.
Zinka Marcellin.

Pest

Bilkei Papp Ferenc 1813. Plébános, több kisebb munka szerzője (1797—1853). Sz: X. 277—78.
Boross Károly.
**Czuczor Gergely.* Költő, nyelvtudós. Az MTA és a Kisf. Társ. tagja (1800—1866). Sz: II. 547—53., IL: 220—21., MSzL: I. 311., ÚML: I. 536.
Csajághy Sándor. Csanádi püspök (1810—1860). Sz: II. 129—31.
Danielik János. Rozsnyón tanár, 1849-ben a Religio és Nevelés Habsburghű szerkesztője. 1865-től egri kanonok, az MTA levelező tagja (1817—1888). Sz: II. 599—603.
Dayka Gábor 1787—1790. Költő, gimnáziumi tanár (1768—1796). Sz: II. 662—66., IL: 233., ÚML: II. 24.
Guzmics Izidor 1813. Bakonybéli apátplébános, az MTA tiszteleti tagja (1786—1839). Sz: III. 1565—71., MSzL: II. 150., IL: 441., Arató I. 356., II. 352.
Hidasy Kornél. A nagyszombati főgimnázium igazgatója, majd szombathelyi püspök (1828—1880). Sz: IV. 862—63.
**Ihász Gábor.* Az egri érseki fiúnevelő intézet igazgatója (1805—1880). Sz: V. 16—19.
Nagy János 1830. Kanonok és apát, az MTA tiszteleti tagja (1809—1885). Sz: IX. 634—37.
Nogáll János. Bölcseleti és teológiai doktor, püspök (1820—1899). Sz: IX. 1072—77., IL: 844.
Somogyi Károly. Esztergomi kanonok, az MTA levelező tagja (1811—1888). Sz: XII. 1268—71., IL: 1053.
Sujánszky Antal. Esztergomi kanonok, költő (1815—1906). Sz: XIII. 114—17.
**Szabó Imre.* Szombathelyi püspök, az MTA tagja (1814—1881). Sz: XIII. 197.
Winkler József.

Pozsony

Bertits Ferenc 1785. alt.
Csergits Simon 1785. alt.
Danielis Ferenc 1794.
Döme Károly 1785. alt. Pozsonyi kanonok, az MTA tiszteleti tagja (1768—1845). Sz: II. 1048—50., MSzL: I. 371.
Fejér György 1785. alt. Prépost-kanonok, az egyetemi könyvtár igazgatója, történettudós (1766—1851). Sz: III. 253—66., MSzL: II. 11., IL: 307., ÚML: II. 299.
Horváth János 1785. alt. L. a PMT tagjai közt.
Juranits László 1785. alt. Apátkanonok (1765—1850). Sz: V. 726.
Kresznerics Ferenc 1785. alt. Szombathelyen tanár, bölcseleti doktor, az MTA tiszteleti tagja (1766—1832). Sz: VII. 276—79.
Kultsár István 1785. alt. lapszerkesztő (1760—1828). Sz: VII. 425—34., IL: 643., MSzL: III. 62—63., ÚML: IV. 278.
Péteri Takáts József 1785. alt. Megyei főjegyző (1767—1821). „... a négy évi teológiai tanfolyamot a pozsonyi papnevelőben végezte és az ottani irodalmi iskolának egyik vezetője és lelke volt" — írja Sz: XIII. 1237—39.
Petrovits István 1794.
Sághy Ferenc 1785. alt.
Schehovits János 1794.
Skultéty Mihály 1794.
Török Gábor 1785. alt.
Tumpacher József 1785. alt.

Vác

Gyurinka Antal esperes-plébános (1824—?). „... a váczi papnevelő intézetbe vétetvén föl, az itt keletkezett önképző magyar egyletnek mindvégig tevékeny tagja, könyvtárnoka s elnöke volt és munkálataival két ízben pályadíjat nyert" — írja Sz: IV. 176—77.

Kortsek Márton.

Zolnay Ferenc.

Tanárelnökök

Fel kell sorolnunk végezetül azokat a kiváló tanárokat, akiknek a buzdítása, irányítása nélkül bizonyára nem bontakozott volna ki olyan nagyszabásúvá az irodalmi diáktársaságok mozgalma. A korszerű eszméknek nemcsak diákjaik előtt, hanem egy-egy város egész közönsége előtt zászlóvivői voltak, sőt akadtak köztük országos hírű tudósok, közéleti emberek is. Többnek a nevével találkoztunk már a diákok felsorolásakor, hiszen nagyrészt azoknak az iskoláknak a diákjai voltak ők is, amelyekbe tanárként visszatértek. Vannak azonban szép számmal olyanok is, akik mint diákok már csak koruknál fogva sem vehettek részt az ifjúság mozgalmaiban, annál nevezetesebb szerepet vittek azután mint tanárok. Valamennyiükre érvényes többé-kevésbé, amit Kovács Sándor, a soproni társaság történetírója Raitsról mondott: „A kivívott siker főképpen a buzgó és tudományos elnök érdeme."[42]

Sopron

Raits Péter 1792—1824. (?—1824).

Wietoris János. Rektor, tanácsadó (1738—1802). Sz: XIV. 1561.

Hetyésy László, Király József, Ódor István, Pálffy József, Szabó József, Sztrokay Ignác és Tatay István későbbi tanárelnököket l. a soproni tagok között.

Pozsony

Bilnitza Pál 1806. Pozsonyi ev. lelkész (1772—1834). Sz: I. 1067.

Greguss Mihály 1834—1838. 1833-ban ment Pozsonyba, korábban Eperjesen tanított, s az ottani társaságot vezette (1793—1838). Sz: III. 1448—50.

Malatidesz Dániel 1823—1824. Pozsonyi orvos (1792—1862). Sz: VIII. 442.

Németh Sándor 1841—1848. A magyar nyelv első rendszeres tanára 1840-től (1811—1865). Sz: IX. 938—39.

Ponori Thewrewk József 1831. Pozsonyi ügyvéd, régiség- és történetbúvár (1793—1870). Sz: XIV. 112—18.

Rumy Károly György 1820—1821. Sok helyen, így Sopronban is tanár, irodalmár (1780—1847). Sz: XI. 1392—99., MSzL: IV. 73.

Schevrlay Mátyás 1832—1833. Előbb selmeci, 1827-től pozsonyi tanár (1783—1840). Sz: XII. 389—90.

Stretskó György 1788—1794.

Tomka János 1838—1841. Korábban a társaság tagja, l. a tagok közt.

A diák (vagy félig még diák) elnököket: Altsohler András, Bernthaler György, Csötönyi Márton, Csutak János, Gödör Lajos, Hrabovszky Dávid, Károlyi István, Koszta György, Molnár Gábor, Papp József l. a pozsonyi névsorban.

[42] Az alábbi felsorolás csupán a legszükségesebb életrajzi adatokat tartalmazza Szinnyeire való utalással, ahol sok esetben részletes életrajzot kaphatunk. A nevek után álló évszámok a társaság vezetésének éveit jelölik.

Eperjes

Lukács Pál 1845. Nevelő, másodelnök, az ifjúsági irodalom egyik úttörője (1801—1873). Sz: VIII. 112—14., MSzL: III. 151—52.

Nemessányi Károly 1827. A társaság első szervezője, Pulszky Ferenc nevelője.

A többiek, Benczur József, Kovács Sámuel, Sárosy Gyula, Székács József, Vandrák András valamennyien tagjai is voltak a társaságnak, l. az eperjesi névsorban.

Selmec

Suhajda Lajos 1845—1848. Nem tanárelnöke, de pártfogója a társaságnak (1806—1872). Sz: XIII. 112—13.

A diákelnökök és a két tanárelnök a tagnévsorban szerepel: Breznyik János, Homokay Pál, Jancsovics Pál, Kicska Dániel, Molitorisz Károly, Szeberényi Lajos.

Késmárk

Kralovánszky István 1832—1836.

Zsarnay Imre 1836—1837. Jogtanár.

Az utánuk következő Hunfalvyakat, Pált és Jánost l. a késmárki ill. az eperjesi névsorban.

Lőcse

Tomasek Pál 1833—1840. Előbb Mezőberényben, azután Lőcsén tanár és igazgató (1802—1887). Sz: XIV. 266—67.

Szombathely

Bittnitz Lajos 1824—1826. Az MTA tiszteleti tagja, 1812-től tanár a líceumban (1790—1871). Sz: I. 1092—94.

Pesti Magyar Oskola

Tavassy (Teichengräber) Lajos 1843—1846. Pestalozzi neves követője (1814—1877). Sz: XIII. 1357—60.

Vajda Péter 1842—1843. Író, Pest után Szarvason vezet társaságot, az MTA és a Kisf. Társ. tagja (1808—1846). Sz: XIV. 763—68. Ő is kiemeli szarvasi önképzőköri tevékenységét. IL: 1175—76., MSzL: IV. 403.

Az első tanárelnököt, Taubner Károlyt l. a soproni névsorban.

Debrecen

Kalós Mózes 1836—1839. Az Olvasó Társaság pártfogója. Sz: V. 899—900.

Péczely József 1832—1835. A Lant kiadója, az MTA és a Kisf. Társ. tagja (1789—1849). Sz: X. 688—92.

Szűcs Istvánt, az Olvasó Egyesület elnökét l. a debreceni névsorban.

Sárospatak

Majoros András 1832—1846. Másodelnök, majd elnök. 1819-től tanár Patakon (1788—1854). Sz: VIII. 393—94.

Nyiry István 1832—1838. A Társaság első elnöke, az MTA rendes tagja (1776—1838). Sz: IX. 1179—82.

Pálkövi (Palkovics) Antal 1843—1846. Másodelnök Majoros mellett (1816—1862). Sz: X. 196—98.

A többi másodelnököt, Károlyi Istvánt, Szeremley Gábort, Zsarnay Lajost l. a sárospataki névsorban.

Pápa

Tarczy Lajos 1841—1844, 1847—1848. A diákjai által rajongva emlegetett tanár 1880-ban ünnepelte félszázados tanári jubileumát (1807—1881). Sz: XIII. 1302—305., IL: 1124.

Az elnöki tisztségben Tarczyt felváltó fiatal elnököket (Dömjén Ferenc, Előry Szabó Sándor) l. a pápai névsorban.

Miskolc

Papp János 1843—1848. Máramaroson és Miskolcon volt tanár (1806—1850). Sz: X. 302—303.

Rugócz Kovács József 1840—1843. Valószínűleg a sárospataki alapítótag (l. ott).

Vágó József 1840—1848. Mennyiségtant és természettudományokat tanított Miskolcon 1839-től 64-ig (?—1872). L. Kovács G. i. m.

Kolozsvári unitáriusok

Aranyosrákosi Székely Sándor 1832—1838. Tanárként pártfogója a társaságnak, később unitárius püspök (1797—1854). Sz: XIII. 605—607., IL: 67., ÚML: I. 145.

Bölöni Farkas Sándor 1832—1842. A társaság pártfogója és részvényes (fizető) tagja. Az MTA levelező tagja (1795—1842). Sz: III. 188—90., ÚML: I. 352.

Brassai Sámuel 1837—1848. Tanársága idején pártfogója a társaságnak. Polihisztor (1800—1897). Sz: I. 1321—27., IL: 152., ÚML: I. 357.

Gyergyay Ferenc 1836. Felkért külső pártfogó, országgyűlési követ (1799—1874). Sz: IV. 35—38., MSzL: II. 154.

Kelemen Lajos 1836. Felkért pártfogó, kancelláriai írnok és nevelő (1801—1849). Sz: V. 1367—69.

Molnos Dávid 1833—1836. Rektor, pártfogó (1778—1836). Sz: IX. 264—66.

Kolozsvári református

Méhes Sámuel 1830—1839. Rektor, pártfogó. Az MTA levelező tagja (1785—1852). Sz: VIII. 1011—14.

Nagyenyed

Szász Károly id. 1820-tól tanított Enyeden, 1848-ban közoktatásügyi államtitkár (1798—1853). Sz: XIII. 425—27., IL: 1096.

Pesti Egyetem

Toldy Ferenc (Schedel) 1845. Egyetemi tanár, könyvtárigazgató, az MTA tagja, a Kisf. Társ. elnöke (1805—1875). Sz: XIV. 220—33., IL: 1141—42., MSzL: IV. 360.

Vályi András 1790. Egyetemi tanár (1764—1801). Sz: XIV. 809—11.

Szeged

Horváth Cyrill 1840—1848. Szegeden 1830-tól tanított. Az MTA rendes tagja (1804—1884). Sz: IV. 1152—57., IL: 506., MSzL: II. 267—68., ÚML: III. 320.

Nyitra

Grosser János 1843. Piarista rendi kormányzó (1779—1847). Sz: III. 1494—95.

FORRÁSJEGYZÉK

Az általános források felsorolása után társaságonként (a társaságok betűrendjében) csoportosítom forrásaimat, éspedig az egyes társaságokon belül ötféle forrásmunkát különböztetve meg: *a)* a társaság kéziratai, *b)* a társaság nyomtatott kiadványai, *c)* az egykorú sajtó híradásai, beszámolói, kritikái, *d)* résztvevők és kortársak későbbi visszaemlékezései, *e)* későbbi irodalomtörténeti, történelmi, iskolatörténeti művek.

Általános források

a) 1. OL 12 247/L: 287. 836. sz. latin nyelvű betiltó rendelet 1836-ból.
2. OL 845. 27. Közoktat. 1. és 845. 27/a Közoktat. 1. jelzetű magyar nyelvű beltiltó rendelet a bécsi Kancelláriától és a budai Helytartótanácstól.
3. OL 845. 36. Közoktat. l. Zay evang. főfelügyelő válasza a betiltó rendeletre.
4. OL VKM 1848. D. 610. sz. fasc. 848. 2. Közoktat. 23. feliratú kötegében a Htt P. 11622/562. 847. sz. összefoglaló jelentése a társaságok betiltásáról és uo. 13 megye tiltakozása a betiltás ellen.

b), c), d) —

e) 1. Arany János: Irányok. Összes prózai művei. Franklin kiadás é. n.
2. Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848. Bp. 1960. Röv: Arató, I. és II.
3. Farkas Gyula: A „Fiatal Magyarország" kora. Bp. 1932.
4. György Lajos: A magyar regény előzményei. Bp. 1941.
5. Horváth Mihály: 25 év Magyarország történetéből 1823—1848. Bp. 1887.
6. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Bp. 1927. Röv: Kornis, I. és II.
7. Pándi Pál: Petőfi. Bp. 1961.
8. Schönwitzky Bertalan: A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története. Pozsony 1896. 89—94., 157—59. és 426—29.
9. Spira György: A magyar forradalom története 1848—49-ben. Bp. 1960.
10. Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. Bp. 1926. Röv: Szekfü.
11. Szinnyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig. Bp. 1925. Röv. SzF I—II.
12. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1891—1914. Röv: Szinnyei, I—XIV. ill. Sz: I—XIV.
13. Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1957.
14. Irodalmi lexikon. Szerkesztette: Benedek Marcell. Bp. 1927. Röv: IL.
15. Magyar színművészeti lexikon. Szerkesztette: Schöpflin Aladár. Bp. 1931. Röv: MSzL I—IV.
16. Új magyar lexikon. Szerk. Berei Andor. Bp. 1959—61. Röv: ÚML I—V.

Berlini Magyar Társaság

a) Haan Lajos kéziratos naplója 1818—1883. OSzK kézirattár Quart. Hung. 1952. Röv: Haan.

b), c), d) —

e) 1. Béla Szentiványi—Zoltán Papp: Hundert Jahre Bund ungarischer Hochschüler Berlin. Ungarische Jahrbücher 1942. okt. 1—28.
2. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 318—48. Kriza berlini tartózkodásáról.
3. Szentiványi Béla: Finnisch—ugrische Sprachwissenschaft und Ungarn-

kunde an der Berliner Universität. Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Beiheft zum Jubiläumsjahrgang (IX) 1959/60. [1962.] 45—62. A berlini társaságról: 47—49.

Csurgó

a), b), c), d) —

e) 1. Bódi Ferenc: A csurgói református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfélévszázados története. h. n. 1943.
2. Kéky Lajos: Baksay Sándor. Bp. 1917. 13.

Debrecen

a) (A kéziratok a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában, illetőleg a Debreceni Főiskolai Könyvtárban találhatók: Lvt. és Kvt.)
1. „A' Debreceni Főiskolai Olvasóegylet (Olvasó Társaság) jegyzőkönyve 1834—1839." Lvt. 81. sz. Röv: DOT jk.
2. „Egyesület Jegyzőkönyve 1839. Első darab." Lvt. 87. sz. Röv: DE I. jk.
3. „Egyesület Jegyzőkönyve. Második darab." Lvt. 88. sz. Röv: DE II. jk.
4. „A' Debreczeni ref. főiskolábani olvasó-egyesület közgyűlési jegyzőkönyve 1841. December 11-től 1848. Augusztus 1-ig." Kvt. R. 1494. sz. Röv: DOE jk.
5. „A' Debreczeni Anyaiskolabeli Ifjak Olvasó Társasága választmányának Jegyző-könyve. 1842. január 14-től" Lvt. 82. sz. Röv: DV jk.
6. „A' Debreceni Ref. Fő-iskolabeli tanuló ifjak Olvasó Egyesülete' Jegyző Könyve Heti gyüléseit illetőleg. 1842dik Év, Őszutó 19-től fogva." Lvt. 83. sz. Röv: DH jk.
7. „A' debreczeni Anyaoskolabeli Olvasó Társaság tagjainak teljes névsora 1842-ik évtől fogva." Lvt. 84. sz.
8. Az Egyesület kéziratai „I. csomag 1839/40.", „II. csomag 1840/41." „III. csomag 1841/42.", „IV. csomag 1842/43." felirattal Lvt. 95—98. sz. Röv: DE ir. I—IV.
9. Mészöly László: „Egyesületünk mult, jelen 's jövendője." Kézirat 1843/44-ből. Lvt. 99. sz.
10. Az Olvasó Társaság könyvtárának jegyzéke, a társasági jegyzőkönyv (DOT jk.) 4. része (1. jegyzőkönyv, 2. olvasók névsora, 3. pénztári számadás, 4. könyvtár lajstroma). Ugyanabban a kéziratos kötetben van tehát, mint a jk. (Lvt. 81. sz.), de minthogy a könyvtári fejezetben a kötetnek ez a része külön szerepel, ott a rövidítése: DOT kj.

b) 1. Pallas Debrecina 1828. Zsebkönyv.
2. Carmina Honoribus . . . 1829. Zsebkönyv.
3. Lant I. 1832., Lant II. 1833., Lant III. 1834., Lant IV. 1835. Zsebkönyvek.
4. „Felelet az e folyó 1835-dik esztendei Rajzolatok 48-dik s a Jelenkor Társalkodója 101-dik számjából kijött gunyirásokra a debretzeni ref. collegiumbeli professori kar részéről." (A debreceni Ref. Főisk. könyvtárban R. 717/8. sz. Közzétette Szilágyi István i. m. (e/10) is.

c) 1. Magyar Hírmondó 1794. I. 482.
2. Rajzolatok 1835. dec. 15. II. 48. sz. 299—300.
3. Társalkodó 1835. dec. 19. 101. sz. 404.
4. Athenaeum 1840. I. 362—68.
5. Figyelő 1840. 6.
6. Athenaeum 1840. I. 249., 266. és 280.
7. Tudományos Gyűjtemény 1829. XII. 99—102.

8. Athenaeum 1842. júl. 3. II. 5—7.
9. Jelenkor 1843. szept. 2. 70. sz. 373.
10. Életképek 1845. I. 751. Fáklyás zene.
11. Hazai és Külföldi Tudósítások 1833. 48. sz.

d) 1. Domby Márton: Csokonay V. Mihály élete. Pest 1817. Új kiadása Bp. 1955. 18—19.
2. Szűcs István: Sz. kir. Debreczen város történelme. Debrecen 1871. III. 965.
3. Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. Bp. 1955—57. II. 244—50. A következő debreceni diákok emlékezései: Somogyi József: Adalék Petőfi Sándor élettörténetéhez (a legszebb verse). — Asztalos György: Emlékezet Petőfire. — Kovács József: Obernyik Károlyról. — Péchy Imre: Petőfi Debrecenben. — Székely József: Petőfi és a bor. Röv: Hatvany, II.

e) 1. Balkányi Kálmán: Ifj. Péczely József. ItK 1903. 257—73. és 428—44.
2. Balkányi Kálmán: Ifj. Péczely József levelezése író barátaival. ItK 1904. 61—83., 192—208., 320—30. Röv: Balkányi.
3. Barcsa János: A debreceni Csokonai-síremlék és Péczely József. ItK 1905. 247—48.
4. Barcsa János: Adalék a debreczeni Csokonai-síremlék történetéhez. ItK 1908. 498—504.
5. Erőss Lajos: Rövid és általános áttekintés a debreceni ref. főiskolában levő „Magyar irodalmi önképző társulat" múltja felett. Debrecen 1880.
6. Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 347—48. Röv: Ferenczi.
7. Nagy Sándor: A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig. Debrecen 1940.
8. Otrokocsi Nagy Gábor: A „debreczeniség" alkonya. (Ifj. Péczely József irodalomtörténeti értékeléséhez.) Debrecen 1939.
9. Otrokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Debrecen 1942. Különnyomat a debreceni ref. tanárképző intézet dolgozatai 22. sz.-ból.
10. Szilágyi István: Csokonai siremléke és a debretzeni tanárkar. Abafi-féle Figyelő. 1877. II. 161—74.
11. Toldy Ferenc: Csokonai. Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. Pest 1868. II. 38—62.
12. Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora. Nagykőrös 1938.
13. Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1954.
14. Vargha Balázs: A „zöld codex". (Csokonai költői fejlődésének első szakaszáról.) ItK 1953. 111—62.
15. Zsigmond Ferenc: A debreceni kollégium és a magyar irodalom. Debrecen 1940.

Egri Jogakadémia

a) 1. Korány 1847: Kéziratos lap. OSzK kézirattár Quart. Hung. 1516. 24—75 fol. 1—9. szám.

b), c), d), e) —

Eperjes

a) 1. Haan Lajos kéziratos naplója 1818—1883. OSzK kézirattár Quart. Hung. 1952. Eperjesről 7—11 fol. Röv: Haan.
2. Az eperjesi társaság levelei Sárospatakon. SIE jk. 242. és 244—45.
3. Az eperjesi társaság levele Pápán. PKT ir. A:22.
4. Dienes András szóbeli közlései a kéziratok lelőhelyéről.

b) 1. Jáczint 1836. Zsebkönyv.
2. Aglája 1838. Zsebkönyv.
c) 1. Jelenkor 1834. júl. 16. 57. sz. 450.
2. Jelenkor 1837. febr. 1. 9. sz. 33.
3. Literaturai Lapok (Kassa, Szerk. Kovacsóczy Mihály.) 1836. febr. 19. 8. sz. 57—60.
4. Athenaeum 1839. II. 47—48.
5. Athenaeum 1841. I. 397—99.
6. Athenaeum 1841. 605—606. és 619—23.
7. Athenaeum 1841. 973—76. és 989—91.
8. Athenaeum 1841. 1072.
9. Athenaeum 1842. márc. 20. I. 543.
10. Hírnök 1841. febr. 11. 12. sz.
11. Pesti Hírlap 1841. jan. 23. I. 7. sz. 53.
12. Pesti Hírlap 1841. ápr. 14. 30. sz. 246—47.
13. Pesti Hírlap 1841. máj. 22. 41. sz. 340.
14. Pesti Hírlap 1841. jún. 19. 49. sz. 411.
15. Pesti Hírlap 1841. júl. 7. 54. sz. 454.
16. Pesti Hírlap 1841. júl. 14. 56. sz. 472—73.
17. Pesti Hírlap 1841. okt. 23. 85. sz. 716.
18. Életképek 1847. febr. 20. 8. sz. borítólapja.
19. Életképek 1847. márc. 27. 13. sz. borítólapja.
20. Életképek 1847. máj. 15. 20. sz. borítólapja.
21. Életképek 1847. jún. 12. 24. sz. borítólapja.
d) 1. Hatvany, III. 12—19. G. E.: Felvidéki tudósítás. — Kadlecsik Richárd: Az eperjesi nyelvművelő társulat múltjából.
2. Pulszky Ferenc: Életem és korom. Bp. 1958. I. 59.
3. Pákh Albert: Kerényi emlékezete. (Kerényi Frigyes összes költeményei 1840—1851.) Olcsó Könyvtár 5. sz. Bp. 1875. 5—20.
4. Vahot Imre: Emlékiratai. Kiadta Vahot Gyula. II. kiad. Bp. 1890. Röv: Vahot.
5. Vandrák András: Az eperjesi egyházkerületi ág. hitv. evangélikus kollégium múltjának és jelen állapotjának vázlatos rajza. Eperjes 1867.
e) 1. Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848. Bp. 1960. I. 152—53. Röv: Arató.
2. Benkő István: Székács József élete és irodalmi munkássága. Marosvásárhely 1901. Eperjesről 21—22.
3. Farkas Gyula: A „Fiatal Magyarország" kora. Bp. 1932. 56—57.
4. Gömöry János: Az eperjesi ev. kollégium rövid története (1531—1931). Presov 1933. 38., 40., 66—68.
5. Horváth Ödön: Petőfi Eperjesen. Eperjes 1899. 23.
6. Hörk József: Az eperjesi ev. ker. Collegium története. Kassa 1896. A társaságról 160. és 432—33.
7. Keresztury Dezső: A magyar irodalom képeskönyve. Bp. 1956. 156. Sárosy: Nyelvészke címlapja.
8. Máriássy Béla: Tompa Mihály Eperjesen. Eperjes 1902.
9. Mikola János: A collegiumi magyar társaság története 1827—1860. A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője 1902/1903. Eperjes 1903. 1—24. Röv: Mikola.
10. Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Bisztray Gyula. Bp. 1954.

11. Sziklay László: A magyar szlavisztika gyermekkorából. Különlenyomat a Szegedi Ped. Főisk. Évkönyvéből. Szeged 1958. Röv: Sziklay.
12. Szinnyei, III. 1448. Greguss Mihályról.
13. Szoják Rezső: Kerényi Frigyes élete és költészete. Doktori értekezés. Breznóbánya 1909.

Győr

a) 1. Csarnok (1844). Kéziratos lap. MTA kézirattár Irodalom 4-r 400 jelzettel.
2. Győr megye 1845. szept. 2-án kelt kérvénye az uralkodóhoz a jogakadémiai társaság engedélyezése érdekében. OL D 610. számú fasc. 848. 2. Közoktat. 23. számú kötegben.
b) —
c) Honderű 1844. I. 850—51.
d) Hatvany, III. 8—9. Tüllmann Ignác levelei.
e) 1. Szinnyei, I. 286. Atádi Golub Vilmosról.
2. Váli Béla: Vas Gereben Radákovits József élete és munkái. Bp. 1883.

Kaposvár

a) b) —
c) Jelenkor. 1833. nov. 2. II. 698.
d) Berzsenyi Dániel: ÖM Bp. 1956. Levelei Horváth Elekhez 626. és 631.
e) Horváth János: Berzsenyi és íróbarátai. Bp. 1960. 287—89. Horváth József Elekről.

Kecskemét

a), b), c), d) —
e) 1. Győre János: Abonyi Lajos pályája. Különlenyomat a máramarosszigeti ref. líceum 1812/13. tanévi értesítőjéből. Máramarossziget 1813.
2. Kéky Lajos: Baksay Sándor. Bp. 1917. 13—14.
3. Keresztury Dezső: A magyar irodalom képeskönyve. Bp. 1956. 180. A kecskeméti Pálma címlapja.
4. Szabadi Sándor: Egy vidéki diáklap a reformkor idejéből. Népkutató füzetek. A Szakszervezetek Bács-Kiskunmegyei Tanácsa és a Katona József Társaság tudományos és kulturális kiadványai. 5. sz. Kézirat gyanánt. Kecskemét, 1961. 1—30.

Késmárk

a) Dienes András szóbeli közlése a társaság jegyzőkönyvéről.
b) —
c) 1. Jelenkor 1833. márc. 13. 21. sz. 162.
2. Jelenkor 1842. dec. 7. 664.
3. Pesti Divatlap 1846. II. 538.
d) 1. Hunfalvy Pál: Emlékezés Késmárkra. Athenaeum 1841. II. 737—45.
2. Hatvany, III. 34—35. Berecz Károly: A régi Fiatal Magyarország. — Scholtz Frigyes: A Tátra alatt.
e) Votisky Károly: A lyceumi magyar önképzőkör története. A késmárki ág. hitv. evang. kerületi líceum értesítője 1895/96. 26—28. Röv: Votisky.

(A kispapi társaságokat nem városnevek szerint külön-külön tárgyalom, tekintettel arra, hogy csak néhánynak a kéziratos anyagával foglalkozhattam közvetlenül, a legtöbbet ugyanabból a néhány, itt felsorolásra kerülő forrásból dolgoztam fel.)

a) 1. A nyitrai kispapok Dugonics Társaságának évkönyve 1843—1847. B. III. 13. jelzetű kézirat a nyitrai könyvtárban. Szauder József jegyzetei alapján. Röv: NyDT jk.
2. „A váczi növendék-papság önképző magyar Egyletre vonatkozó adatok (alapszabály, jegyzőkönyv)". OSzK kézirattár Fol. Hung. 1332. sz. Röv: VÖE jk.
3. Zobori Lapok. A nyitrai kispapok kéziratos lapja 1840-ből. Szauder József jegyzetei alapján.

b) —

c) 1. Hadi és más nevezetes Történetek 1790. 70—72.
2. Hadi és más nevezetes Történetek 1790. 121—22.
3. Mindenes Gyűjtemény 1790. jan. 23. III. 102.
4. Magyar Hírmondó 1794. I. 422—24.
5. Jelenkor 1833. aug. 3. 62. sz. 489—90.
6. Figyelmező 1837. I. 2. sz. 11. — I. 19. sz. 150—56. — II. 15. sz. 225—31.
7. Figyelmező 1838. II. 42. sz. 712.
8. Egyházi Tudósítások 1842. 1., 3., 5. sz. 1843. 1., 6. sz.

d) 1. Fejér György: Egy vén posoni növendékpap visszaemlékezése a' posoni közönséges papnevelő házra. Religio és Nevelés. 1846. I. 313—18.
2. Hatvany, II. 251—61. Zalár József: Petőfi és az egri kispapok. — Zalár József: Petőfi halálának félszázados évfordulóján tartott ünnepi beszédből.

e) 1. Baán János: A magyar növendékpapság irodalmi egyleteinek rövid vázlata. Emlékkönyv. Kiadta a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája fönállásának ötvenedik évében. Munkálatok XLIV. Bp. 1881. 181—217. Röv: Baán.
2. Balogh Árpád Ányos: Ujhelyi Dayka Gábor. Kassa 1913.
3. Brisits Frigyes: A XIX. század első fele. Bp. 1930. 47—85. III. fejezet: A széplelkü fiatal egyháziak. Röv: Brisits.
4. Gálos Magda: Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz. ItK 1933. 317.
5. Herman Egyed—Artner Edgár: A Hittudományi Kar története 1635—1935. (PPTE tört. I. Bp. 1938.) 237—49. és 347.
6. Séda Ernő: A központi növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájának története. Bp. 1874. Röv: Séda.
7. Szabó Miklós: Kispapok és a magyar irodalom. Bp. 1936. Röv: Szabó.
8. Szinnyei Ferenc: Batsányi János. Bp. 1904. 9—11.
9. Takáts Sándor: Péteri Takáts József. Bp. 1890.
10. Tárkányi (Viparina) Béla József költeményei. Életrajza Toldy Ferenc által. Pest 1857.
11. Zolna Béla: Pozsony és a jozefinizmus. ItK 1957. 202—15..

Kolozsvári ref. társaság

a) Kiss József közlései az Olvasó Egylet könyvjegyzékéről és más kéziratokról.
b) Aglája I—IV. Kolozsvár 1829—1832. Zsebkönyv.
c) Tudományos Gyűjtemény 1829. X. 93—95.

d) Gyulai Pál beszéde a kolozsvári diákokhoz. Hölgyfutár 1862. júl. 1. 78. sz. 620.

e) 1. Benkő Samu: A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Bukarest 1957. 46—48. Röv: Benkő.
2. Papp Ferenc: Gyulai Pál. Bp. 1935.
3. Török István: A kolozsvári ev. ref. collegium története. Kolozsvár 1905. I—III. A társaságról III. 157—80. Röv: Török.

Kolozsvári unitárius társaság

a) 1. „A Barátság Lántza, mely az alább megirando barátok közt öszveszövetett 1829dik Eszt[endő]b[en] October 3kán Kolosváron az Unitárium Collegiumban." 72 lap. RNK Tud. Ak. 3. sz. kt. Kolozsvár 1306. II. — Másolata az MTA Mikrofilmtárában: A. 245/XI.
2. „Emlény 1830/1831. Kolo'svárt az Unitár. Collégiumban." Tartalomjegyzék és 80 számozott lap. Eredeti uo. 1306. Másolat uo. A. 245/IX.
3. „Viola. Emlékfüzér 1833." 428 lap. Eredeti uo. 1413. Másolat uo. A. 220/III.
4. „Beszédtár." 1834—1847. közötti beszédek az 1—87. lapon, a többin 1850—55 közöttiek. Eredeti uo. 1306. III. Másolat uo. A. 245/XII.
5. „Birálat-tár. 1832—39." 64 lap. Eredeti uo. 1306. I. Másolat uo. A. 245/X.
6. „Az Olvasó egylet alap szabályai." 40 lap. Eredeti uo. 1300. Másolat uo. A. 245/VII.
7. „Az Olvasó Egylet tagjainak névsora 1833 évben." (1833/34-től 1869/70-ig. Eredeti uo. 1308. Másolat A. 245/XIII.
8. Héti Lap. 1845/46. Kéziratos lap. Eredeti uo. 1304. Másolat uo. A. 245/VIII.
9. Kiss József közlései további kéziratokról, amelyekről mikrofilm másolat nem készült. Lapok: Serdület 1835—1837. (Uo. 1306. V./I. és 1306. V./II.) Virulat 1837. (Uo. 1306. VI.) Ébredő 1837/38. (Uo. 1306. VII.) Gyűjtemények: Remény. 1834/35. és 1837. (Uo. 1298., ill. 1306. IV.) Jegyzőkönyvek: Könyvtári katalógus (uo. 1531.), Könyvvizsgáló Bizottság jk. 1838. (Uo. 1071.) Vendégkönyv 1840. (Uo. 1305.) Gazda Jegyzőkönyv 1842-től. (Uo. 1309.) A társaság Betételeiről való számadás. (Uo. 1303.) Kiadások jk-e 1842-től. (Uo. jelzet nélkül.)

b) Remény I. 1839., Remény II. 1840., Remény III. 1841. Zsebkönyvek.

c) 1. Figyelmező 1839. ápr. 30. 17. sz. 273. és 282.
2. Figyelmező 1840. máj. 26. 21. sz. 321—27.
3. Athenaeum 1841. I. 720.
4. Athenaeum 1841. I. 949—52., 967—70. és 987—88.
5. Vasárnapi Újság (Brassai szerk.) 1838. okt. 14. 434—35.
6. Vasárnapi Újság 1838. nov. 11. 497—507. Siménfalvi társaság.
7. Vasárnapi Újság 1840. jún. 14. 377. Etédi társaság.
8. Életképek 1846. II. 378. „Az erdélyországi ifjuság. Medgyes Lajosnak."

d) 1. Hajós János: A kolozsvári unitárius collegiumbeli olvasótársaság irodalmi mozgalmai 1839-ben s Kriza János a censura itélő széke előtt. Ker. Magvető 1893. I. 23—32.
2. Jakab Elek: Fejér Márton életrajza. Ker. Magvető 1867. 1—37.
3. Kriza János önéletrajza. Ker. Magvető 1912. 40—45.

e) 1. Antal Árpád: Szentiváni Mihály. Bukarest 1958.

2. Benczédi Pál: A volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kézirattáráról. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Bukarest 1957. 33—45.
3. Berde Mária: Gáspár János hagyatékából. Budapesti Szemle 1917. 207.
4. Faragó József: A „Remény" harmadik kötetének kézirata. EMúz 1945. 37—45.
5. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. Kolozsvár 1935. II. 153—67.
6. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története. EMúz 1930. 345—51.
7. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 318—48. (Krizáról és Szentivániról.)
8. Kozma Ferenc: A kolozsvári unitárium collégium ifjúsága olvasó és irodalmi körének multja. Kolozsvár 1867. Röv: Kozma.
9. Kriza János költeményei. Kisfaludy Társaság kiad. Bevezetés Gyulai Páltól. Bp. 1893.
10. Szentiváni Mihály: Összes költeményei. Kiadta és bevezetéssel ellátta Szabó Anna. Bp. 1930.

Losonc

a), b) —
c) Jelenkor 1835. júl. 15.
d) 1. Bulcsu Károly: Homokay Pál tanár emlékezete. Kecskemét 1858.
2. Hatvany, III. 48—49. Péchy Imre: Petőfi és a kritikusok.
e) 1. Ambrus Mór: Vázlatok a losonczi gymnasium háromszázados életéből. Losonc 1885.
2. Hatvany, I. 419. Homokay Pálról.
3. Jeszenák Rafael: Petőfi Losoncon 1845. év nyarán. Losonc 1889.
4. Scherer Lajos: A 350 éves losonci gimnázium vázlatos története. Losonc 1940.

Lőcse

a) SMT IV. jk. 1840. máj. 30. Meghívás az ötvenéves jubileumra.
b) —
c) Jelenkor. 1841. febr. 17. 56.
d) —
e) Mikola, 16. Az eperjesiekkel való levelezésükről.

Marosvásárhely

a), b), c), d) —
e) 1. Benkő Samu: A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Bukarest 1957. 46—57. Röv: Benkő.
2. Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története. Marosvásárhely 1896.

Miskolc

a), b), c), d) —
e) Kovács Gábor: A miskolci ev. ref. főgymnasium története. Miskolc 1885.

Nagyenyed

a) 1. Kiss József közlései a Nagyenyedi Bethlen-Kvt.-ban található kéziratokról: Ébredők. Irodalmi dolgozatok. Gáspár János és társainak munkái. 1836. 193 lap. Ms. 301/18. I. k. jelzettel. — Munkatár. A nagyenyedi Bethlen-koll. önképző-társulat tagjainak irodalmi dolgozatai 1842/43-ból. 276 lap. Uo. Ms. 261. jelzettel. — Gáspár János kéziratos hagyatékában a társaság történetére vonatkozó adatok pl. naplói 1838/39-ből, egy levél az 1839/40. évi eseményekről, az olvasótársaság feloszlatásáról. Uo. Ms. 474/1—4.
2. Szász Károly: Napló 1843—1850. OSzK Kézirattár Oct. Hung. 1080. Röv: Szász.

b) 1. Próba 1792. Zsebkönyv.
2. Virágkosár I. 1835., II. 1836. és III. 1837. Zsebkönyvek.
3. Korány 1847. Zsebkönyv. Egy példánya a nagyenyedi Bethlen Kvt.-ban 5631. sz., mikrofilm másolata az MTA Mikrofilmtárában A. 55/VI.

c) 1. Magyar Kurír 1790. 221—24.
2. Magyar Kurír 1791. dec. 30. 103. sz. 1646—47.
3. Magyar Hírmondó 1792. II. 146.
4. Életképek 1847. jún. 23. 25. sz. borítólap.

d) 1. Váczy János: Kazinczy Ferenc levelezése. Bp. 1890—1911. I. 377. Röv: Kaz. Lev.
2. A nagyenyedi ev. ref. Főiskolában mutatkozott események nyilvános Előterjesztése. Pest 1842.

e) 1. Kardos Samu: Wesselényi Miklós élete. Bp. 1905.
2. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed 1868.
3. Trócsányi Zsolt: A nagyenyedi kollégium történetéhez. IF 9. Bp. 1957. Röv: Trócsányi.
4. Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén. Erdélyi Tudományos Füzetek 170. Kolozsvár 1943. Röv: Vita.

Nagykőrös

a), b), c), d) —

e) Ádám Gerzson—Joó Imre: A nagykőrösi ev. ref. főgymnasium története. Nagykőrös 1896. Függelékében az önképzőtársulatról 309—10.

Nagyvárad

a), b), c), d) —

e) 1. Magyar írók arcképei és életrajzai. (Szigligeti Edéről.) Kiadja Heckenast Gusztáv. Bp. 1858.
2. Szinnyei, XIII. 848. (Szigligeti.)

Pápa

a) (A kéziratok a Dunántúli Ref. Egyházkerület Könyvtárában (1—5) és Levéltárában (6) találhatók, az előbbiek jelzet nélkül.
1. „Próbadarabok 1803-dik esztendő Szent István Hava' 26-dik napján kezdve. A' jelen való Gyönyörködtetésre, és a' Jövendő Haszonra. Pápán a' Reformátusok' Collegiumában."

2. „Rózsa szépmüvészeti folyóirat a' Pápai Ref. Tanuló Ifjuság próbadolgozataiból. Pápán 1837. Megjelen minden héten egyszer Hétfőn."
3. „Jegyzőkönyv a főiskolai képzőtársulatbeli dolgozó tagok üléseiről. Pápán 1840." 219 lap és egy „tisztázatlan" rész külön lapokon betéve a kötetbe 1847/48-ból. Röv: PKT jk.
4. „Érdem könyv'. A' főiskolai képző-társaság dolgozó tagjainak számára az alapszabályok III-dik Cikk 4-dik pontjának értelme szerént. 1841." Röv. PKT I. ék.
5. „Érdemkönyv. A pápai főiskolai képzőtársaság munkás tagjainak számára az alapszabályok III-dik pontja szerint 1844." Röv: PKT II. ék.
6. A Képzőtársaság iratai: levelek A: 1—39, bírálatok pályaművekre B: 1—19, beadott munkák C: 1—213 (csak kis része 1848 előttről). Röv: PKT ir.
7. A dunántúli ref. egyházkerület válasza a Htt-nak a Képzőtársaság betiltása ügyében. OL 845. 82. Közoktat. I.

b) Tavasz 1845. Zsebkönyv.

c) 1. Jelenkor 1841. szept. 4. 71. sz. 284.
2. Athenaeum 1843. szept. 15. II. 207—209.
3. Életképek 1844. dec. 18. II. 815.
4. Életképek 1845. jan. 4. I. 30.
5. Életképek 1845. I. 221.
6. Életképek 1845. I. 612. (Téves nyomás 621.)
7. Életképek 1845. I. 807.
8. Pesti Divatlap 1845. I. 18.
9. Honderű 1846. aug. 4. II. 5. sz. 99—100.
10. Hazánk 1847. márc. 18. 131.
11. Életképek 1847. márc. 20. 12. sz. borítólap.

d) 1. Petőfi összes prózai művei és levelezése. Bp. 1960. — 1. levele Szeberényihez a PKT-ról. 210—12. — 2. levele Szeberényihez a PKT-ról. 215—16. — Köszönet a pápai képzőtársasághoz és Megjegyzés 242. — Adatok a kritika titkaihoz 246. — Egy szó Tarczy Lajos úrhoz 247. — Székfoglaló beszéd 213—14. —
2. Hatvany, II. 9—91. Kolmár József: Petőfi Sándor emlékezete. — Kovács Pál: Petőfi első két aranya. — Kozma Sándor: A múltból. — Sárközy Miklós: Emlékezés Petőfiről. — Roboz István: Petőfi és az én pápai emlékeim.
3. Jókai Mór: Az én iskolatársaim. Írások életemből. Válogatott művei. Bp. 1960. 30—31.
4. Jókai Mór: Az én kortársaim. Uo.
5. Orlay Petrich Soma: Adatok Petőfi életéhez. Budapesti Szemle 1879. XIX. kötet.

e) 1. Ferenczi, II. 198—260.
2. Keresztury Dezső: A magyar irodalom képeskönyve. Bp. 1956. 180. Örömünnepi meghívó Pápán 1842-ből.
3. Kis Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531—1895. Pápa 1896. 251—57.
4. Lampérth Géza: A pápai református főiskola története 1531—1931. Pápa 1931. 56—60: Pápai diákok a szabadságharcban, 193—94: A Képzőtársaság rövid története.

a) 1. „Csehy József levelei Kazinczyhoz" című kéziratos kötet az MTA kézirattárában M. Irodalom 4. dr. 46. sz. (Újabban 33. sz.) Tartalma: a) „Csehy József élete" (Mihalkovics nevű barátja tollából). b) „Mihálkovics papiraiból" (Kazinczy másolatai Mihalkovics hozzá küldött irataiból). c) „Testamentum" (Csehy végrendelete). d—m) Csehy levelei, köztük m) alatt 49 levele Kazinczyhoz.

2. „»Pesti magyar társaság« Jegyzőkönyve 1843." OSzK Kézirattár Fol. Hung. 7. Röv: PMT jk.

3. „Az Egyetemi Magyar Társulat' Jegyzőkönyve." (Folytatása az Irodalmi Kör jegyzőkönyve) OSzK Kézirattár Fol. Hung. 8. Röv: EMT jk.

4. Sebő Gábor társasági titkár levelei a pápai Képzőtársasághoz PKT ir. A: 36. és 37.

5. Heti Szemle. Az EMT kéziratos lapja. OSzK Kézirattár Fol. Hung. 9.

6. Külömb-féle. Az Irodalmi Kör kéziratos lapjának első száma 1845. ápr. OSzK Kézirattár Qart. Hung. 1516. 2—5.

7. Egyveleg. Ua. 1., 3., 4. sz. 1845 novemberéből. Uo. 6—23.

8. Az egyetemi tanács válasza a Htt betiltórendeletére. OL 845. 64. Közoktat. 1.

b) 1. „A' Pesti Magyar Társaságnak hirdetménye" című nyomtatvány 1792-ből. 4 lap. (OSzK Akad. 160.)

2. „A' Pesti Magyar Társaság ki adásainak első Darabja. Pesten 1792." Zsebkönyv. Röv: PMT kiad.

c) 1. Magyar Hírmondó 1792. febr. 28. Toldalékában 300—10.

2. Magyar Hírmondó 1792. I. 30.

3. Magyar Hírmondó 1792. I. 644—46.

4. Regélő 1842. 19. sz.

d) 1. Kléh István: A pesti forradalom története 1848-ban. Adatok politikai életünk erkölcstörténetéhez. Pest 1848.

2. Nyáry Albert: A magyar forradalom napjai. Pest 1848.

e) 1. Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667—1935. (A PPTE története II.) Bp. 1935. 373—75.

2. Krompecher Bertalan: Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Bp. 1931. 6—7.

3. Simai Ödön: Adalékok a nyelvművelő társaságok történetéhez. ItK 1918. 397—403.

4. Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története 1635—1935. (A PPTE tört. III.) Bp. 1935. 208—209.

5. Thallóczy Lajos: Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/9. Bp. 1882.

6. Velledits Lajos: Az 1792-iki pesti magyar társaságról. It 1912. 315—16.

7. Waldapfel József: Adatok Bessenyei életéhez és munkásságához. ItK 1930. 88.

8. Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830. Bp. 1935. Röv: Waldapfel.

Pesti Evangélikus Társaság

a) 1. A pesti ev. lyceum Magyar Oskolájának jegyzőkönyve. A budapesti ev. egyházkerületi levéltárban. Röv: PMO jk.
2. A PMO jk.-ben van a társaság két könyvtári katalógusa is, ezeknek a rövidítése a könyvtárakról szóló fejezetben: PMO I. kj. és II. kj.

b) —

c) 1. Jelenkor 1841. júl. 17. 57. sz. 228.
2. Regélő Pesti Divatlap 1844. jún. 27. 51. sz. 809.
3. Nemzeti Társalkodó 1844. aug. 2. 31. sz. 242—43.
4. Életképek 1844. júl. 3. II. 1. sz. 25.
5. Életképek 1845. máj. 31. I. 22. sz. 717—18.
6. Életképek 1846. júl. 4. II. 1. sz. 29.
7. Életképek 1847. okt. 31. II. 18. sz.
8. Életképek 1846. júl. II. 5. sz.

d) —

e) Heckenast Gusztáv: A budapesti evangélikus gimnázium „Arany János" önképzőkörének története 1845—1941. Bp. 1941. (Különlenyomat a budapesti ev. gimn. évkönyvéből 1940/41.)

Pesti Piarista Diákok Kiadványa

a), b) —

c) Jelenkor 1833. aug. 3. 62. sz. 489—90.

d), e) —

Pozsonyi Evangélikus Társaság

a) A pozsonyi Magyar Társaság levele Pápán: PKT ir. A: 23.

b) 1. Tavaszi virágok. 1805. Zsebkönyv.
2. Öröm-Ünnep. 1824. Zsebkönyv.
3. „A' posonyi tanuló Magyar Társaságnak... öröm-ünnepére..." Meghívó 1828. jún. 27-re. Nyomtatvány OSzK III. Hung. 1. 401. s.
4. Homokay Pál: „A' Po'sonyi Tanuló Magyar Társaság' öröm ünnep előtt és után éneklendő dal. Posony 1828." OSzK 188. 188.

c) 1. Magyar Hírmondó 1795. II. 621.
2. Hazai Tudósítások 1807. I. 323—24.
3. Tudományos Gyűjtemény 1819. I. 109.
4. Tudományos Gyűjtemény 1819. III. 114.
5. Tudományos Gyűjtemény 1819. IX. 110.
6. Tudományos Gyűjtemény 1820. X. 115.
7. Tudományos Gyűjtemény 1821. X. 121.
8. Tudományos Gyűjtemény 1823. X. 114.
9. Tudományos Gyűjtemény 1824. V. 100—11.
10. Tudományos Gyűjtemény 1825. III. 109—10.
11. Tudományos Gyűjtemény 1825. V. 118—21.
12. Tudományos Gyűjtemény 1826. VII. 119—22.
13. Tudományos Gyűjtemény 1827. VII. 118—21.
14. Felsőmagyarországi Minerva 1825. nov. 435.
15. Jelenkor 1833. jún. 29. 52. sz. 409—10.
16. Pesti Hírlap 1841. nov. 13. 91. sz. 764.
17. Pesti Hírlap 1842. febr. 20. 121.

18. Regélő 1842. 44. sz.
19. Regélő Pesti Divatlap 1844. jún. 30. 52. sz. 840.
20. Pesti Divatlap 1845. ápr. 1. 160.
21. Pesti Divatlap 1845. nov. 13. II. 1111—12.
22. Életképek 1844. júl. 10. II. 55—56.
23. Életképek 1847. júl. 11. II. 2. sz. borítólap.

d) 1. Homokay Pál: Nemzeti nyelvünk állapotja az Evangyélikusoknak Posonyi Oskolájokban. Tudományos Gyűjtemény 1829. V. 117—26. Röv: Homokay.
2. Hatvany, II. 33—34. Delhányi Zsigmond levele. — Névtelen: Petőfi két dala.

e) 1. Ferenczi, I. 218.
2. Szinnyei, XIII. 81—82. Stretskó Györgyről.
3. Tolnai Vilmos: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum ifjúsági önképzőkörének története. Különlenyomat Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története. Pozsony 1896. című műből, amelynek 561—94. lapján található Tolnai tanulmánya. A különlenyomatot átszámozták (1—34). Itt Markusovszky lapszámait idézem, tehát 560 az eltérés köztük. Röv: Tolnai.

Pozsonyi Jogakadémiai Társaság

a), b) —
c) 1. Regélő Pesti Divatlap 1844. jan. 21. 6. sz. 95.
2. Honderű 1845. I. 44. sz. 507.
d), e) —

Rozsnyó

a) Dienes András szóbeli közlése a társaság kéziratainak helyéről.
b) —
c) Jelenkor 1833. jún. 1. 346.
d), e) —

Sárospatak

a) 1. „A' Pataki Ifju Egyesület Emlék-könyve. 1832. 20-ik Májuszban." A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület sárospataki könyvtárában 1911/a. Röv: SIE jk.
2. „Az esküdt deákkar Egyesületi Jegyző-könyve." Uo. 1193. sz.
3. „A' sárospataki szépműegylet könyvtára' jegyzőkönyve November 27-ik napjától 1844. Készült Kun Ábrahám sk. könyvtárőr alatt." Uo. 3236. sz. Röv: SIE kj.
4. A SIE kj. végén két jegyzék az esküdt diákok, ill. a Szépműegylet könyveiről. Röv: SIE I. kj. és II. kj.
5. A sárospataki társaság levelei Pápán 1845-ből. PKT ir. A: 24. és A: 29.
6. „Leirat 19509. sz. alatt a magy. kir. helytartótanácstól a tiszáninneni ref. egyházkerülethez, a melyben ennek szigorúan meghagyja, hogy a hatásköréhez tartozó tanintézetekben az ifjúsági társulatokat, bárminemüek s irányúak is, haladéktalanul oszlassa fel s ilyek alakulását jövőre se engedje meg." Ekl. M. E. Fol. 1. lap. 138. sz. 1845. jún. 3. 30795/330. a sárospataki levéltárban.
7. A sárospataki válasz a Htt betiltó rendeletére. OL 845. 65. Közoktat. 1.

b) 1. Poétai Gyűjtemény I—II. 1813. Zsebkönyv.
2. Parthenon I. 1834. Parthenon II. 1837. Zsebkönyvek.
c) 1. Sokféle 1832. júl. 20. 23. sz. 180—82.
2. Literaturai Lapok (Kassa) 1836. aug. 26-iki (35.) és szept. 16-iki (38.) sz. 274—75. és 293—96.
3. Jelenkor 1841. máj. 5. 36. sz. 142.
4. Athenaeum 1842. I. 67. sz. 1067—70.
5. Életképek 1845. II. 807—809.
6. Pesti Divatlap 1845. aug. 7. II. 606—607.
d) 1. Erdélyi János: Emlékbeszéd Majoros felett 1854. júl. 9-én a főiskola nagytermében. Sárospataki Füzetek. 1857/58. 108—19.
2. „Emlékkönyv. Kiadja a sárospataki főiskolai ifjúság önképzőtársulata. Sárospatak 1863." (Benne Erdélyi János „tiszteletbeli tag" előszava a társaság múltjáról: V—XI.)
e) 1. Borzsák István: Budai Ésaiás és klasszika-filológiánk kezdetei. Bp. 1955. 70.
2. Domanovszky Sándor: József nádor iratai. Bp. 1925. I. 159.
3. Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. Sárospatak 1922. (Sárospataki Hírlap Füzetei. 10.)
4. Jánosi Ferenc: A sárospataki református főiskola irodalmi élete 1800—1868-ig. A Debr. Ref. Koll. Tanárképző-intézetének dolgozatai. Értekezések az 1940/41 évről.
5. Kéky Lajos: Tompa Mihály. Bp. 1912. 25—26.
6. Nagy Sándor: Tompa Mihály iskolai pályája. ItK 1907. 282—302. A társaságról 298—300.
7. Rácz Lajos: Kazinczy és a sárospataki főiskola. Debrecen 1931.
8. Szinnyei Gerzson: Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII—XIX. századbeli életéről. A sárospataki ev. ref. főiskola értesítője az 1894/95 iskolai évről. 36.
9. Tolnai Gábor: Az első magyar köztársasági mozgalom. MTA I. OK 1951.
10. Trencsényi-Waldapfel Imre: Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei. Köznevelés 1951. 307—308.
11. Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Bp. 1913. 40—43.

Selmec

a) Dienes András szóbeli közlése a kéziratok lelőhelyéről.
b) Kis koszorú 1832. Zsebkönyv.
c) 1. Tudományos Gyűjtemény 1827. V. 124.
2. Jelenkor 1833. jún. 15. 48. sz.
3. Jelenkor 1841. júl. 7. 54. sz. 217.
4. Pesti Hírlap 1841. nov. 13. 91. sz. 764.
5. Pesti Hírlap 1841. dec. 11. 99. sz. 833.
6. Pesti Hírlap 1842. febr. 7. 112.
7. Pesti Divatlap 1846. I. 398.
d) 1. Breznyik János: A selmecbányai ág. hitv. evang. egyház és lyceum története. Selmec 1889. II. 292. és 447—52.
2. Hatvany, I. 349—62. Kemény Mihály: Emlékadatok Petőfiről. — Zilahy Károly: Petőfi Sándor életrajza. — Szeberényi Lajos: Petőfi Selmecen. — Koronczy Imre: Petőfi életéhez.
e) 1. Ferenczi, I. 115—17.
2. Versényi György: Petőfi Selmecen. Koszoru 1881. VI. 91.

a) 1. „A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság' Jegyző Könyve Sopronyba 1792—1806." A soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium Kézirattárában A. II. 1. Röv: SMT I. jk.
2. „A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyző Könyve. — Második Rész. 1806—1820." Uo. A. II. 2. Röv: SMT II. jk.
3. „A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság' Jegyző-Könyve. Harmadik Rész 1820—1829." Uo. A. II. 3. Röv: SMT III. jk.
4. „A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság' Jegyző-Könyve. Negyedik Darab. 1829—1840." Uo. A. II. 4. Röv: SMT IV. jk.
5. „A' soproni magyar társaság Jegyzőkönyve. 1840/1—1854. V-dik kötet." Uo. A. II. 5. Röv: SMT V. jk.
6. „A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Törvényei." (és tagnévsor) Uo. A. I. 1. Röv: SMT tk.
7. „A' soproni magyar nyelvmivelő egylet könyvtárának jegyzéke 1856 évben. Uo. A. IV. 14. Röv: SMT kj.
8. „Érdem-Könyv mellyben az ifju Társaktól készitett érdemes'b munkák foglaltatnak. Sopronyban 1816. Eszt." Uo. B. I. 3. Röv: SMT I. ék.
9. „A' Sopronyi Nemes Magyar Társaság' Érdem Könyve Készítetett 1825-ben." Uo. B. I. 6/a. Röv: SMT II. ék.
10. „A' Soproni Nemes Magyar Társaság Érdem-Könyve. 1839." Uo. B. I. 6/b. Röv: SMT III. ék.
11. „A Sopronyi Nemes Magyar Társaságnak tartatott Öröm-Ünnepeire készített Munkák egybe irattak a' Társok által az 1823 esztendőtől fogva." Uo. A. 35. Röv: SMT I. öm.
12. „A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság' Öröm-Ünnepi Munkáji öszveirattak a' Tagok által 1827-dik Esztendőtől fogva." Uo. B. I. 7. Röv: SMT II. öm.
13. „Öröm-Ünnepi Munkák 1834-től fogva." Uo. B. I. 9/b. Röv: SMT III. öm.
14. „Örömünnepen elszavalt Munkák 1840-től." Uo. B. I. 9/a. Röv: SMT IV. öm.
15. „Indítvány a' soproni magyar társaság czélszerűbb létegesítésére." Pákh Albert javaslatát és az ügyben kiküldött választmány hozzászólását tartalmazó kézirat 1840 decemberéből. 9 lap. Uo. A/I./6., b./674., B/675. jelzésekkel ellátva.
16. A SMT levele Pápán 1845-ből. PKT ir. A: 21.
17. A SMT levele Pápán 1847-ből. PKT ir. A: 35.
18. Szünórák 1843/44. Kéziratos lap. Soproni Berzsenyi Gimnázium Kézirattár. A. 38. sz.
19. A dunántúli ev. egyházkerület válasza a Htt betiltó rendeletére. OL 845. 68. Közoktat. 1.

b) 1. A Soproni Magyar Társaság Próbamunkáinak 'Sengéi 1804. Zsebkönyv. Röv: Próbamunkák.
2. Virágfüzér 1837. Zsebkönyv.
3. „A sopronyi magyar társaság öröm ünnepjén mondott ifjú társak' munkáinak Tárgyai. 1805." OSzK I. Akad. 994. sz. Nyomtatott műsorok 1805., 1813., 1816., 1823. és 1830.
4. Nyomtatott műsor 1811-ből a SMT emlékei között. Fotomásolata a tulajdonomban.
5. Örömünnepi nyomtatott meghívók 1813-ból a német és a latin társaság évzáró ünnepségére. Bodoky Richárd tulajdonában.

c) 1. Hadi és más nevezetes Történetek 1789. 30—31.
2. Hadi és más nevezetes Történetek 1789. 593—94.
3. Hadi és más nevezetes Történetek 1790. 344., 375—76.
4. Hadi és más nevezetes Történetek, 1790. 705—708.
5. Mindenes Gyűjtemény 1790. 247.
6. Magyar Hírmondó 1792. máj. 18. I. 701—702.
7. Magyar Hírmondó 1793. márc. 1. I. 277—80.
8. Magyar Hírmondó 1796. 27—28.
9. Magyar Hírmondó 1803. jan. 18. 68.
10. Zeitschrift von und für Ungern ... 1804. IV. 261.
11. Hazai Tudósítások 1806. XI. 94—96.
12. Hazai Tudósítások 1807. máj. 12. 329—31.
13. Tudományos Gyűjtemény 1820. X. 116.
14. Tudományos Gyűjtemény 1823. IX. 118.
15. Tudományos Gyűjtemény 1823. X. 113.
16. Tudományos Gyűjtemény 1828. V. 117—22.
17. Sokféle 1833. máj. 31. 44. sz. 337—41.
18. Jelenkor 1836. dec. 31. 418.
19. Jelenkor 1841. jún. 2. 44. sz. 174.
20. Életképek 1846. máj. 30. I. 701.
21. Életképek 1847. febr. 27. I. 9. sz. borítólapon.
22. Életképek 1847. máj. 22. I. 21. sz. borítólapon.

d) 1. Hatvany: I. 427—53. Főleg Sass István: Petőfi katonáskodása Sopronban c. cikk részletei.
2. Kaz. Lev. II. 263., 297., 340—41., III. 8., 536.
3. Kis János Superintendens Emlékezései életéből maga által feljegyezve. 2. kiad. Bp. 1890. Röv: Kis.
4. Kis János: Soproni Estvék. 1839. Első füzet, előszó.
5. Müllner Mátyás: A soproni evang. főtanoda története. Sopron 1854.

e) 1. Balázs János: Sylvester János és kora. Bp. 1958. 66.
2. Benkő István: Székács József élete és irodalmi munkássága. Marosvásárhely 1901. Sopronról 9—18.
3. Benkő László: A soproni Nemes Magyar Társaság. A legrégibb magyar önképzőkör. Sopron 1940. A Soproni Szemle kiadványai 84. sz.
4. Bereczky Sándor: A soproni ev. liceumi magyar társaság első tíz évének története (1790—1800). Abafi-féle Figyelő 1885. XVIII. kötet. 240—49.
5. Bodolay Géza: Adatok a soproni Magyar Társaság szabadságharc előtti életéből. It. 1958. 2. sz. 243—63.
6. Csatkay Endre: Az első soproni magyar színielőadás szereplőinek levélváltásából. Sopron 1942. A Soproni Szemle kiadványai. Különlenyomat az 1942. febr. 15-i számból.
7. Csatkay Endre: Petőfi Sopronban. Sopron 1948.
8. Csatkay Endre: Zadjeli Slachta Etelka soproni naplója 1838—1842. Sopron 1943. 26. és 69—70.
9. Csatkay Endre: Vörösmarty soproni kapcsolatai. Soproni Szemle. 1955. 3—4. sz. 124—26.
10. Fabriczius Endre: Sopron és a napóleoni háborúk. Sopron 1939. A Soproni Szemle kiadványai 59.
11. Fodor Ottmár: Sopron első magyar színészei a soproni diákok. Sopron 1944.
12. Gantner Antal: A soproni színház és színészet története. Sopron 1941.

13. Házi Jenő—Augusztinovics Elemér: Sopron a régi magyar irodalomban. 72—75. Részlet Kis János Emlékezéseiből. MIR XXXVI.
14. Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. Bp. 1930. 36—42.
15. Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai. Bukarest 1955. 165., 167.
16. Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi magyar társaság története 1790—1890. Sopron 1890. Röv: Kovács.
17. Kugler Alajos: A soproni színészet története. Sopron 1909.
18. Németh Sámuel: A soproni diákforradalom 1848-ban. Sopron 1943. A Soproni Szemle kiadványai 152. sz.
19. Payr Sándor: Hajnóczy Sámuel és fia, József. Egy lelkész kinek tudós fia vérpadon halt meg. Kettős életrajz a francia forradalom idejéből. Sopron 1934.
20. Peéry Rezső: Soproni adalék 1794-ből az erdélyi magyar nyelvművelő mozgalomhoz. MNy 1957. 1—2. sz. 274—78.
21. Simai Ödön: Adalékok a nyelvművelő társaságok történetéhez. ItK 1918. 397—403.
22. Toldy Ferenc: Kis János. Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. Pest 1868. II. 194—96.
23. Tolnai Gábor: A soproni önképzőkör. Bp. 1946. Századok és tanulságok XIII. füzet.
24. Vargha Balázs: Berzsenyi. Bp. 1959. 290.

Szarvas

a), b) —
c) Jelenkor 1843. 70. sz. 373.
d) —
e) 1. Benka Gyula: A békési ág. hitv. ev. egyházmegye tulajdonát képező s az általa fenntartott szarvasi főgymnasium története 1802—1895. Gyoma 1895.
2. Nádor Jenő: A szarvasi ág. hitv. ev. Vajda Péter Gimnázium története. Bp. 1934. 37.

Szeged

a), b) —
c) 1. Pesti Hírlap 1841. ápr. 17. 31. sz. 254.
2. Pesti Hírlap 1841. máj. 1. 35. sz. 287—88.
3. Hírnök 1841. máj. 6. 36. sz.
4. Hírnök 1844. 42—43. sz.
5. Budapesti Híradó 1846. ápr. 23. 374. sz. 270.
d) —
e) 1. Diósi Géza: A Horváth Cyrill önképzőkör (Olvasó Társaság) története 1840—1940-ig. A kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi róm. kath. Dugonics András Gimnázium évkönyve az 1839/40. iskolai évről. Szeged 1940. 6—48. A szabadságharc előtti történet 7—10.
2. Reizner János: A régi Szeged. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged 1884. 116—17.
3. Szinnyei, IV. 1153—54. Horváth Cyrillről.

Székelykeresztúr

a), b), c), d)—
e) Sándor János: Péterfi Sándor pap és egyházi író élete. Ker. Magvető 1888. 361—75.

Szombathely

a), b) —
c) 1. Tudományos Gyűjtemény 1824. II. 127.
2. Tudományos Gyűjtemény 1826. IV. 111—20.
d), e) —

A társaságok által kiadott zsebkönyveket és kéziratos lapjaikat a forrásjegyzékben is, munkám szövegében is mindenütt csak rövid címükön említem, így hivatkozom rájuk a lapalji jegyzetekben is, minthogy teljes címük megtalálható a zsebkönyvekről, illetve kéziratos lapokról szóló fejezetekben. Tehát pl.: Remény I—III., Lant I—IV., Tavasz, illetve Héti Lap, Szünórák stb. A forrásjegyzékben közlöm még az évszámot, és „zsebkönyv", „kéziratos lap" megjelöléssel utalok az említett fejezetekre.

RÖVIDÍTÉSEK

Ebben a jegyzékben a használt rövidítéseknek lehető legrövidebb feloldását adom, így a kéziratok rövidítésénél a lelőhelyet és a jelzetet, nyomtatott forrásmunkáknál a kiadás helyét és évét nem közlöm: ezek a forrásjegyzékben a cím és az ott is megadott rövidítés alapján megtalálhatók. Rövidítésekként közlöm itt a társaságok zsebkönyveinek és kéziratos lapjainak rövid címét is, amelyekre gyakran hivatkozom munkám szövegében és jegyzeteiben, így az érdeklődő mindenkor könnyen visszakeresheti e jegyzék alapján, hogy például a Tavasz, Parthenon stb. zsebkönyv melyik társaság kiadványa.

A Barátság Lántza	= a kolozsvári unitárius társaság egyik kéziratos gyűjteménye.
Aglája I—IV.	= a kolozsvári ref. társaság zsebkönyve.
Arató I—II.	= Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848.
Baán	= Baán János: A magyar növendékpapság irodalmi egyleteinek rövid vázlata.
Balkányi	= Balkányi Kálmán: Ifj. Péczely József levelezése író barátaival.
Benkő	= Benkő Samu: A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben.
Beszédtár	= A kolozsvári unitárius társaságban feljegyzett alkalmi beszédek kéziratos gyűjteménye.
Bírálat-tár	= A kolozsvári unitárius társaságban írt bírálatok kéziratos gyűjteménye.
Brisits	= Brisits Frigyes: A XIX. század első fele című művében a III. fejezet: A széplelkű fiatal egyháziak.
Csarnok	= Vas Gereben lapja a győri jogakadémián.
DE I. jk.	= a debreceni Egyesület első jegyzőkönyve 1839—41.
DE II. jk.	= a debreceni Egyesület második jegyzőkönyve 1841—42.
DE ir. I—IV.	= a debreceni Egyesület kéziratai 1839—1843, tanévenként külön csoportosítva.
DH jk.	= a debreceni Olvasó Egyesület jegyzőkönyve a heti gyűlésekről 1842—1848.
Diósi	= Diósi Géza: A Horváth Cyrill önképzőkör története. (Szeged)
DOE jk.	= a debreceni Olvasó Egyesület jegyzőkönyve 1841—1848.
DOT jk.	= a debreceni Olvasó Társaság jegyzőkönyve 1834—1839.
DOT kj.	= a debreceni Olvasó Társaság könyvtárjegyzéke.
DV jk.	= a debreceni Olvasó Egyesület választmányi jegyzőkönyve 1842—1848.
EMT jk.	= a pesti Egyetemi Magyar Társaság jegyzőkönyve 1844-től és utódának, az Irodalmi Körnek a jegyzőkönyve is.
EMúz	= Erdélyi Múzeum.
ev.	= evangélikus.
ék.	= érdemkönyv.

é. n. = évszám nélkül.
Ferenczi = Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza.
Haan = Haan Lajos kéziratos naplója 1818—1883.
Hatvany I—V. = Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. I—V. kötet.
Heti Szemle = A pesti egyetemi társaság kéziratos lapja.
Héti lap = a kolozsvári unitárius társaság kéziratos lapja.
Homokay = Homokay Pál beszámolója a pozsonyi társaság múltjáról. Tudományos Gyűjtemény. 1829. V. 117—26.
Htt = Helytartótanács.
IF = Irodalomtörténeti Füzetek.
IL = Irodalmi lexikon. Szerk.: Benedek Marcell.
i. m. = idézett mű.
It = Irodalomtörténet.
ItK = Irodalomtörténeti Közlemények.
Jáczint = az eperjesi társaság zsebkönyve 1836-ból.
jk. = jegyzőkönyv.
Kaz. Lev. = Váczy János: Kazinczy levelezése.
Ker. Magvető = Keresztény Magvető. Unitárius folyóirat.
Kis = Kis János: Emlékezései életéből. (Sopron)
Kis koszorú = a selmeci társaság zsebkönyve 1832-ből.
kj. = könyvjegyzék.
Korány = a nagyenyedi társaság zsebkönyve 1847-ből.
Kornis I—II. = Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848.
Kovács = Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi magyar társaság története 1790—1890.
Kozma = Kozma Ferenc: A kolozsvári unitárius collégium ifjúsága olvasó és irodalmi körének múltja.
kvt. = könyvtár.
l. = lásd.
Lant I—IV. = a debreceni Lant című zsebkönyv 1832—1835.
lvt. = levéltár.
Mikola = Mikola János: A collegiumi magyar társaság története 1827—1860. (Eperjes)
MIR = Magyar Irodalmi Ritkaságok.
MSzL I—IV. = Magyar színművészeti lexikon. Szerk.: Schöpflin Aladár.
MTA = Magyar Tudományos Akadémia.
NyDT jk. = a nyitrai kispapok Dugonics Társaságának jegyzőkönyve.
OL = Országos Levéltár.
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár.
ÖM = Összes művei.
öm = örömünnepi munkák (Sopronban).
Öröm-Ünnep = a pozsonyi ev. társaság zsebkönyve 1824-ből.
Parthenon I—II. = a sárospataki társaság zsebkönyvei (1834 és 1837).
PKT I. ék. = a pápai Képzőtársaság első érdemkönyve 1841—1844.
PKT II. ék. = a pápai Képzőtársaság második érdemkönyve 1844-től.

PKT ir. = a pápai Képzőtársaság iratai: A: 1—39. levelek. B: 1—19 bírálatok. C: 1—213 beadott munkák (csak kis része 1848 előttről).

PKT jk. = a pápai Képzőtársaság jegyzőkönyve 1841—1848.

PMO jk. = a pesti ev. líceum Magyar Oskolájának jegyzőkönyve.

PMT jk. = az egyetemi Pesti Magyar Társaság jegyzőkönyve 1843.

PMT kiad. = „A' Pesti Magyar Társaság ki adásainak első Darabja" 1792-ből.

Poétai Gyűjtemény I—II. = a sárospataki diákok zsebkönyve 1813-ból.

Próba = a nagyenyedi társaság zsebkönyve 1792-ből.

Próbamunkák = a soproni társaság zsebkönyve 1804-ből.

ref. = református.

Remény I—III. = a kolozsvári unitárius társaság zsebkönyve 1839—41.

RNK Tud. Ak. = a Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája.

Séda = Séda Ernő: A központi növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájának története.

SIE jk. = a sárospataki Ifju Egyesület (később Szépműegylet) jegyzőkönyve 1832—1845.

SIE kj. = a sárospataki Szépműegylet könyvkiváltási jegyzőkönyve, benne két könyvjegyzék is: SIE I. kj. és II. kj.

SMT I—III. ék. = a soproni Magyar Társaság három érdemkönyve.

SMT I—V. jk. = a soproni Magyar Társaság öt jegyzőkönyve 1790—1848.

SMT kj. = a soproni társaság könyvtárának katalógusa.

SMT tk. = a soproni társaság törvénykönyve.

SMT I—IV. öm. = a soproni társaság örömünnepein elhangzott munkák gyűjteménye, négy kötet.

sz. = szám.

Szabó = Szabó Miklós: Kispapok és a magyar irodalom.

Szász = Szász Károly: Napló 1843—1850. (Kézirat)

Szekfü = Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez.

székf. ért. = székfoglaló értekezés.

SzF I—II. = Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.

Sziklay = Sziklay László: A magyar szlavisztika gyermekkorából. (Eperjes)

Szinnyei, I—XIV., illetve a tagnévsorban Sz: I—XIV. vagy Sz. (I—XIV) = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I—XIV.

Szünórák = a SMT kéziratos lapja 1844-ből.

Tavasz = a PKT zsebkönyve 1845-ből.

Tavaszi virágok = pozsonyi zsebkönyv 1805-ből.

Tolnai = Tolnai Vilmos: A pozsonyi ev. líceum ifjúsági önképzőkörének története.

Török = Török István: A kolozsvári ev. ref. collegium tör-

		ténete.
Trócsányi	=	Trócsányi Zsolt: A nagyenyedi kollégium történetéhez.
ÚML I—V.	=	Új magyar lexikon. Szerk.: Berei Andor.
uo.	=	ugyanott.
Vahot	=	Vahot Imre: Emlékiratai eperjesi diákéveiről.
Virágfüzér	=	a soproni társaság zsebkönyve 1837-ből.
Virágkosár I—III.	=	a nagyenyedi társaság zsebkönyvei 1835—37-ből.
Vita	=	Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén.
Votisky	=	Votisky Károly: A késmárki líceumi önképzőkör története.
VÖE jk.	=	a váci kispapok Önképző Egyletének jegyzőkönyve.
Waldapfel	=	Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830.

NÉVMUTATÓ*

(A kurzív szám bibliográfiai adatokra utal.)

Abafi (Aigner) Lajos *215*
Abonyi Lajos l. Márton Ferenc
Ábrahám István 466, 706
Ábrahámfy János 325, 563, 629, 630, 640, 641, 758
Ács Károly 98, 290, 291, 294, 451, 553, 573, 618, 621, 694, 742
Ádám 87
Ádám Gerzson *283, 747, 773*
Adorján Boldizsár 246, 451, 536, 720, 739
Agónás Sámuel 674, 706
Ágoston József 509, 673, 674, 706, 707
Aizoposz 415
Ajkay Pál 88, 130, 137, 388, 474, 502, 503, 668, 698, 699, 705, 706
Ajkay Sámuel 680, 706
Ajkay Sándor 706
Ajtay Gyula 664
Alaxay József 428
Albert János 748
Alman András 724
Álmos herceg 487, 488
Altsohler András 163, 651, 680, 719, 762
Amadé László 396
Ambró János 706
Ambrus Mór *772*
Andrássy 425
Antal Árpád *44, 193, 627, 771*
Antal János 652
Ányos Pál 117, 399, 442, 505
Apaffy Mihály 484
Aranka György 105, 132, 399
Arany János 36, 39, 92, 93, 111, 214, 221, 248, 413, 451, *765*, 767, 776
Aranyosrákosi Székely Sándor 193, 196, 653, 764
Arató Endre *29, 30, 32, 33, 171, 732, 750, 765, 768, 783*
Árkosi Dénes 193, 748
Árkosy Mózes 350, 748
Árkosi Veres György 748
Armpruszter Gyula l. Puzdor
Árpád-ház 488
Árpád fejedelem 336, 485, 533, 534, 558, 559, 602
Artner Edgár *770*
Artner János 706
Artner Lini 683

* A társaságok tagjai című fejezetből csak a dőlt betűvel szedett neveket vettem fel a névmutatóba: ezek vagy másutt is előfordulnak munkámban, vagy legalább életrajzi adatokat tudunk róluk. A többi név itt a névmutatóban nem szerepel még egyszer. Különösen a nagyszámú soproni tag nevénél, de másutt is előfordul ugyanannak a névnek többféle írása: másképpen írták alkalmanként a jegyzőkönyvbe, másképpen évenkénti tagnévsorukba. Helykímélés céljából itt csak egy alakváltozatot vettem fel, szoros betűrendbe, a többit nem szedtem külön névsorba, hanem zárójelben közlöm a felvett változat után. Pl. Weörös (Wörös, Veörös) Sámuel, Haynal (Hajnal) József stb. Egy-egy szövegbeli név keresésénél tehát a lehetséges változatok egyikénél kell az előfordulási lapszámokat keresni, pl. fent Wörös csak Weörösnél, Hajnal csak Haynal-nál található meg. Természetesen vannak nevek, ahol a kétszeri szedés elkerülhetetlen volt. Pl. Fejér Pál l. Vasvári, Petrich Soma l. Orlay Petrich stb. Közismert neveknek idézetben előforduló helytelen alakváltozatait nem közlöm zárójelben sem, pl. Petőfi nevét gyakran írják y-nal, Kossuth nevét egy s-sel stb.

Asbóth András 668, 699, 705, 706
Asbóth János 668
Aszalay 16, 131
Asztalos György 277, 730, *767*
Asztalos István 492, 730
Asztalos Pál 346, 739
Atádi (Golub) Vilmos 323, 351, 696, 757, 769
Attila (Etele) hun király 506, 558, 559, 639
Augusztinovics Elemér *781*
Aulich Gábor 342

Baán János *158, 227, 312, 314, 315, 316, 318, 770, 783*
Bachár István 701, 724
Badáczy Pál 105, 706
Bajusz József 612, 613, 693, 739
Bajza József 80, 101, 174, 214, 252, 256, 303, 391, 398, 401, 404, 408—411, 416, 420, 436, 440, 446, 447, 627, 682
Bakay János 669, 706
Baksay Dániel 77, 531, 533, 535, 651, 730
Baksay Sándor 282, 283, 747, 766, 769
Balassa János 341, 706
Balassa Pál 211, 719
Balassi Bálint 127, 396
Balázs Dávid 466, 707
Balázs János 113, *133, 780*
Balázs Sándor 349, 754
Balázsi Sándor 320, 395, 760
Balika kapitány 570
Balkányi Kálmán *214—217, 767, 783*
Baló Benjámin 349, 755
Balogh Árpád Ányos *770*
Balogh Gábor 291, 742
Balogh Imre 707
Balogh István 272, 739
Balogh János 302, 349, 755
Balogh Péter (ócsai) 674
Baloghy László 32, 82
Balzac, Honoré de 416
Bánffy Albert 188, 189, 754
Bánffy Béla 349, 754
Bangó Péter 264, 277, 345, 451, 560, 730
Bánk bán 113, 400, 402
Bánó József 343, 722
Bányai Dániel 189, 754
Barabás Miklós 64, 252
Barakonyi Kristóf 730
Bárány Boldizsár 154, 675, 707
Bárány Gusztáv 615, 694, 742
Baranyay Ferenc (1802) 152, 475, 509, 673—675, 707
Baranyay Ferenc (1833) 660, 707
Baranyay László 530, 536, 707
Baráth Ferenc 347, 742, 743
Baráth János 515, 707
Baráth József 285, 287, 296, 693, 743
Baráth Miklós 739
Bárczay Ferenc 683, 722
Barcsa János *217, 767*
Barcsai Ákos fejedelem 484
Barkassy Ádám 699
Barkassy Imre 218, 414
Barla Mihály 499, 508, 672, 707
Barna Ignác 325, 327, 351, 452, 629, 758
Báróczi Sándor 15
Baróti Szabó Dávid 15, 19, 117, 118, 312, 397, 416, 417, 423, 442, 660
Barthelemy, Jean Jacques 415
Bartholomeides János 388, 707
Bartholomeides László 491, 707
Bartók Béla 112
Bátory Dániel 503, 757
Batsányi János 15, 19, 22, 118, 119, 442, 505, 770
Batta Pál 371, 738, 739
Batteux, Charles 88
Batthyány Kázmér gróf 351
Batthyány Lajos gróf 32, 252, 345, 346
Batthyány Miklós gróf 510
Bay Ferenc 352, 739
Bay György 727
Bedő Dániel 748
Bedő Ferenc 579, 644, 748
Bedő Lajos 748
Békásy János 329, 336, 579, 630, 641, 759
Békevölgyi (álnév) 662
Békey (Drescher) István 335, 337, 351, 642, 758
Bél Mátyás 132
II. Béla király 488
IV. Béla király 488, 533, 565, 678
Belák János 637, 707
Belicz Jónás 129, 138, 139, 153, 505
Belnay György 650
Bélteki Lajos 264, 265, 268
Bem József 342, 345, 350
Benczédi Pál *305, 772*

Benczur József 163, 164, 169, 173, 174, 651, 681, 719, 722, 763
Benedek Károly 707
Benedek Marcell *765, 784*
Benedicti Sámuel 680, 719
Benedicty János 52, 245
Benka Gyula *250, 781*
Benkő Ferenc 16, 131
Benkő István *173, 768, 780*
Benkő László *780*
Benkő Samu *44, 45, 47, 87, 185, 187, 201, 307, 394, 771, 772, 783*
Benőfy (Brujmann) Soma 350, 760
Benyovszky Móric 171, 252, 720
Beőthy László 292, 293, 347, 576, 697, 743
Beőthy Mihály 228
Béranger, Pierre-Jean de 586
Bérczy Károly 452
Berde Áron 197, 231, 633, 664, 748
Berde Mária *772*
Berecz Károly *769*
Bereczky Sándor *780*
Beregszászi Pál 652
Berei Andor *765, 786*
Berghofer 428, 429
Bergman Fridrik 34, 475, 707
Berke János 470, 707
Berki István 730
Bernthaler György 150, 151, 179, 675, 719, 720, 762
Berta György 420
Bertel Sámuel 707
Bertók Sándor 707
Berzsenyi Dániel 24, 35, 75, 77, 78, 99, 102, 103, 109, 146, 156, 157, 177, 178, 256, 312, 341, 397, 436, 438—444, 456, 463, 498, 513, 514, 517, 519, 521, 522, 524, 529, 530, 538, 539, 559, 560, 618, 661, 682, 689, 690, 696, 697, 707, 712, *769*, 781
Berzsenyi Fakas 165, 341, 517, 520, 521, 526, 527, 661, 707
Berzsenyi László 517, 522, 524, 526, 679, 707
Berzsenyi Lénárd 524, 679, 707
Berzsenyi Miklós 517, 518, 519, 523, 707
Berzsenyi Zsigmond 146, 509, 707
Bessenyei György 15, 16, 121, 396
Bessenyei György ifj. 121, 506, 648, 757, 775
Bethlen Elek gróf 132, 142, 673
Bethlen Farkas 40, 110, 185, 186, 349, 754
Bethlen Gábor 189, 489, 569, 695
Bethlen Györgyné 305
Bezerédi Sándor 411
Bezerédj Miklós 30
Bideskuti Antal 40, 189, 754
Bilkei Pap Ferenc 156, 157, 761
Bilnitza Pál 150, 151, 178, 180, 675, 720, 762
Biró Miklós 664
Bisztray Gyula *541, 768*
Bittnitz Lajos 49, 50, 164, 165, 177, 418, 652, 680, 726, 763
Blair, Hugo 417, 615
Blásy Lajos 720
Bloch (Ballagi) Károly 345, 730
Bloch (Ballagi) Mór 250, 251, 417, 423
Bloksay István 327, 329, 336, 351, 759
Blumauer, Alois 415, 650
Bocskay István 484, 489
Bocsor István 236, 297, 347, 348
Bódi Ferenc *283, 766*
Bodoky Richárd *155, 779*
Bodola Lajos 302—304, 755
Bodolay Géza *132, 780*
Bodroghy Lajos 637, 707
Bodroghy Papp János 390
Bogdán Lajos (DOT) 729, 731
Bogdán Lajos (Enyed) 302, 755
Boleman Adolf 342, 720
Bonaparte Napóleon 522, 523
Bonfini, Antonio 488
Bongya Sándor 669, 708
Borbély János 470, 708
Borbély Lajos 79, 481, 488, 549, 566, 708
Boros István (DOT) 267, 277, 280, 485, 731
Boros István (SMT) 670, 708
Boross Károly 223, 224, 761
Boross Mihály 347, 743
Bors János 494, 708
Borzsák István *126, 778*
Bottlik J. 293, 743
Botzko Károly 678, 720
Bozóky 650
Bölöni Farkas Sándor 43, 44, 82, 194—196, 202, 305, 376, 426, 465, 764
Börne, Ludwig 617
Böszörményi Elek 67, 262, 464, 465, 472, 488, 550, 577, 591, 731

Brassai Sámuel 196—198, 231, 431, 764, *771*
Breczenheim Ferdinánd 271, 657
Breznyik János *170, 233*—235, 250, 342, *391*, 724, 763, *778*
Bräuer József 727
Brisits Frigyes *24, 50, 222, 226, 227, 309, 312, 314—317, 760, 770, 783*
Bruck András 678, 720
Brunczwickné 252
Brutus, Marcus Junius 700
Buda, hun fejedelem 506
Budai Ésaiás 46, 126, 419, 778
Budai Nagy Antal 113
Budayék 683
Bugáth Pál 424
Bujanovics Erneszt 55
Bulcsu vezér 681
Bulcsu Károly *246, 772*
Bulyovszky Gyula 52, 73, 248, 249, 261, 277, 278, 340, 344, 398, 466, 473, 494, 634, 726, 727, 731, 758
Buocz Dienes 701, 724
Byron, George Gordon 416, 452, 540

Campe, J. Heinrich 72, 119
Cancriny Károly 509, 708
Capistrán János 483
Charner 424
Chateaubriant, Alphonse de 495
Cicero, Marcus Tullius 415
Cooper, James Fenimore 415, 436
Coriari Tóbiás 474, 708
Corneille, Pierre 482
Czakó Zsigmond 53, 79, 252, 404, 435, 755
Czapfalvy Károly 252, 731
Czigány Károly 708
Czimer Mihály 678, 720
Czinke Ferenc 139, 142, 144, 148, 399, 417, 505, 511, 648, 649
Cziráky Antal gróf 16, 25, 120, 121, 323, 324, 352, 504, 757
Czuczor Gergely 25, 94, 101, 157, 174, 252, 319, 350, 391, 410, 419, 447, 453, 618, 621, 689, 692, 694—696, 761
Czupra Endre 686, 708
Csacskó Imre 619, 620
Csajághy Sándor 223, 308, 495, 761
Csaplár Benedek 311, 312, 696, 697, 761
Csapli István 636, 708
Csaplovics János 31
Császár Ferenc 73, 80, 252, 253, 312, 410, 415, 426, 436, 450, 453, 690, 691
Csatkay Endre *135, 168, 235, 236, 684, 699, 709, 780*
Csáthy Lajos 664
Csegezi László 643, 644, 749
Csehy József 21, 134—136, 149, 758, 775
Csejei (álnév) 579, 755
Csemeghy Károly 328, 329, 351, 630, 759
Csengery Antal 52, 81, 203, 252, 253, 261, 263, 345, 369, 465, 472, 473, 491, 492, 730, 731
Csengery István 189, 754
Csengető István 93, 708
Csengey Endre 626, 722
Csepely Sándor 708
Cseresnyés Sándor 299, 743
Csernelházy Csernel Dávid 509
Cserő (álnév) 642, 758
Cserty Ferenc 478, 492, 495, 499, 508, 509, 671—673, 708
Csery Péter 400
Csider Károly 346, 739
Csikós Sándor 276, 479, 731
Csipvári (álnév) 588, 589
Csizmadia Sándor 618, 743
Csokányi 126
Csokonai Vitéz Mihály 17, 20, 21, 47, 74, 75, 87, 122, 123, 126, 156, 214, 215, 217, 398, 400, 401, 415, 441, 442, 501, 511, 515, 521, 531, 542, 650, 678, 731, 766, 767, 778
Csoma Imre 612, 739
Csongvay Károly 196, 748, 749
Csötönyi Márton 162, 720, 762
Csulak Dániel 231
Csutak János 160, 161, 678, 720, 762

Dálnoky József 557, 755
Danielis Ferenc 29, 761
Damjanich János 347
Dapsy Ráfael 650
Dayka Gábor 15, 20, 119, 399, 436, 442, 761, 770
Deák Ferenc 32, 64, 79, 87, 88, 124, 130, 256, 351, 549
Deáki Filep Sámuel 415
Deáky Zsigmond 158, 760
Debreczeni Márton 653

Decsy Sámuel 429, 430, 476
Dedinszky József 720
Degré Alajos 252, 341, 408
Delaborde, Leon 300
Delhányi Zsigmond *777*
Demeter József 219, 392, 731
Demeter Sámuel 304, 755
Démoszthenész (Demosthenes) 306, 572
Dessewffy Aurél 31, 425, 426
Dessewffy Emil 426
Dessewffy József 425
Dickens, Charles 416
Dienes András 12, *170, 171, 173, 234, 767, 769, 777, 779*
Dienes Gábor 34, 708
Dienes Lajos 341, 552, 560, 636, 708
Diesterweg, Adolf 53, 229, 232
Diósi Géza *50, 318—321, 395, 760, 781, 783*
Dobay János 345, 731
Dobó Miklós 319, 760
Dobozy Mihály 643
Dobrossy István 346, 534, 658, 739
Dobsa Lajos 268, 340, 345, 730, 731
Doktorits Pál 396
Doktorits Pál ifj. 699
Domanovszky Endre 233, 250, 251, 260, 285, 289, 290, 291, 565, 621, 725, 743
Domanovszky Sándor *126, 778*
Domby Márton 17, 87, *123*, 401, *767*
Domby Márton (PMO) 249, 727
Dósa Elek 202
Dózsa György 52, 83, 84, 565, 569, 597
Döbrentei Gábor 21, 77, 109, 139, 143—145, 147—149, 152, 158, 174, 178, 182, 214, 224, 236, 252, 253, 357, 391, 396, 397, 416, 429, 431, 442, 463, 466, 507, 508, 510—512, 524, 649, 673, 674, 690, 708
Döbrentey Imre 475, 509, 512, 674, 708
Döme Károly 118, 420, 761
Dömjén (Demjén) Ferenc 290—292, 295—298, 372, 414, 451, 456, 582, 614, 617, 665, 693, 694, 742, 743, 746, 763
Druglányi Dániel 708
Dudok Pál 607, 608, 658, 738, 739
Dugonics András 310—312, 321, 396, 419, 422, 442, 696, 697, 781
Dugovics Titusz 681
Duka Tivadar 343, 722
Dukavics Károly 388, 545, 708
Dumas, Alexandre 482
Durazzói Károly 488

Eberhard, Johann August 88
Eckhart Ferenc *324, 325, 327, 775*
Édes Gergely 399, 442
Edvi Illés (Illyés) Ádám 166, 167, 679, 680, 711
Edvi Illés Aladár 711
Edvi Illés (Illés) József 524, 711
Edvi Illés (Illés) László 341, 420, 711
Edvi Illés (Illyés) Pál 423, 430, 431, 651, 652, 711
Eggenberger József 664
Egressy Gábor 252
Egri János 678, 720
Elefánty Ferenc 325—327, 352, 452, 629, 640, 759
Előd 589, 755
Ember József 731
Ember Károly 731
Emődy Dániel 261, 340, 345, 731
II. Endre király 565
Eördegh Károly 302, 756
Eördögh Dániel 722
Eördögh István 238, 240, 722
Előry András 499, 672, 708
Előry Szabó Antal 287, 622, 624, 625, 743
Előry Szabó Sándor 182, 285, 296, 298, 471, 531, 573, 600, 614, 708, 742, 743, 763
Eötvös alispán 674
Eötvös József 32, 65, 79, 82, 142, 143, 252, 256, 309, 326, 340, 344, 394, 406, 422, 425, 435, 449, 569, 686, 689, 694, 695
Eötvös Károly 111
Ercsey 739
Erdey Sándor 280, 281, 732
Erdélyi János 83, 101, 109, 111, 208, 210, 213, 231, 252, 259, 271, 275, 346, 411, 436, 438, 440, 448, 449, 535, 658, 689, 739, *778*
Erdélyi József prof. 266
Erdélyi József (Pozsony) 178, 179
Erdélyi Sándor 261, 264, 479, 491, 732
Erdődy János 599, 600, 749
Erdős Márton 471, 498, 684, 709
Erhard Sámuel 676, 709
Erkel Ferenc 252
Erőss Lajos *767*
Erzsébet királyné 36

Eschenburg, Johann Joachim 88
Eszterházyné hg. 130, 698
Eszterházy Károly 289, 694
Eszterházy Pál 24

Fábián Gábor 416, 422
Fabó András 48, 178—180, 593, 720, 725
Fabriczy (Fabriczius, Fabritzi, Fabritzius) András 58, 109, 145, 499, 668, 684, 709
Fabriczius Endre 109, 235, 236, 709
Fabriczius Endre *780*
Fábry István 151
Fábry Pál 709
Fadgyas János 513, 514, 709
Falk Miksa 36, 109, 249, 251, 252, 344, 366, 405, 416, 434, 454, 458, 689, 690, 727
Faludi Ferenc 82, 117, 127, 230, 396, 442, 660
Faragó József *664, 665, 772*
Farkas 132
Farkas Ferenc 651, 739
Farkas Gyula *173, 765, 768*
Farkas Horátz 677, 678, 720
Farkas Imre *158*
Farkas János 543, 732
Farkasdy Károly 743
Fazekas Mihály 401
Fáy András 73, 79, 82, 101, 214, 251, 252, 253, 405, 423, 425, 436, 445, 587, 682
Fáy Béla 85, 727
Fáy Endre 659, 660, 722
Fáy Ferenc 47
Fejér György 15, 24, 117—119, 157, 158, 253, 691, 761, *770*
Fejér János 508, 509, 709
Fejér Márton 195, 350, 748, 749, 771
Fejér Pál l. Vasvári
Fejér Zsigmond 146, 509, 512, 672, 673, 709
Fekete János 290, 347, 588, 743
Fekete Mihály 302, 349, 756
Fekete Soma 701, 722
Fenyéri Gyula 445
Fényes Elek 252, 420
I. Ferenc 489
Ferenczi Zoltán *233, 245, 278, 288, 695, 767, 774, 777, 778, 784*
Ferenczy István 75, 560, 693
Ferentzy Sámuel 679, 709
Fest Imre 722
Festetich György 110, 141, 148, 152, 153, 156, 509, 510, 516
Festetich Ignác 510
Festetich Josepha grófnő 516, 679, 707
Festetich József gróf 671
Festetich Julianna 136
Fichtner Ferenc 709
Fichtner Keresztély 474, 499, 509, 672, 709
Finály Fülöp 73, 249, 727
Finta Károly 285, 301, 302, 433, 564, 584, 661, 664, 693, 743, 756
Fittler Dezső 695, 757
Flaskai István 228
Fleischhacker Károly 709
Fodor József 484, 669, 670, 709
Fodor Károly 604, 709
Fodor Ottmár *168, 699, 780*
Fodor Pál 274, 739
Fogarassy Gáspár 722
Fogarassy (Fogarasi) János 418, 653, 749
Fogarassy Pál 722
Földváry József 186, 754
Földváry Mihály 347, 742, 743
Földváry Sándor 743
Frank György 117
Frankenburg Adolf 253, 408, 434
III. Frigyes császár 569
Frimont Mária János báró 530
Funták Sándor 327, 328, 336, 640, 759
Futó Dániel 231
Fülep Sándor 749
Füzi Sámuel 195, 749

Gaál Ernő 341, 344, 690, 727, 759
Gaál József 84, 104, 105, 243, 245, 252, 402, 407, 448, 613, 693, 694, 701
Gaál Miklós 305, 750
Gaál (Gál) Péter 287, 742, 743
Gábriel József 316
Gajzágó Salamon 329, 336, 352, 759
Gál Kelemen *195, 772*
Galambos (Taubner) János 524, 718
Gálfi Dénes 661
Gálfi (Gálffy) János 643, 750
Gálfi (Gálffy) Mihály 44, 196, 350, 748, 750
Gálfi (Gálffy) Sándor 192, 193, 194, 549, 627, 654, 663, 748, 750
Galgóczi Gábor 477

Galle András 541, 709
Gálos Magda *118, 770*
Galvácsy 214
Gantner Antal *780*
Garay János 64, 84, 245, 252, 404, 407, 410, 434, 436, 438, 439, 440, 441, 448, 450, 453, 462, 463, 488, 535, 565, 618, 635, 686, 689, 695, 698
Garibaldi, Giuseppe 340
Gáspár Dániel 697, 709
Gáspár János (Népfi) 53, 108, 190—192, 200, 230—232, 300—302, 393, 417, 547, 548, 564, 633, 661, 662, 664, 756, 772, 773
Gáti István 652
Gáyer (Gayer) Ferenc 35, 709
Gedő János 689
Gedő László 633, 748, 750
Geduly Behosló 677, 720
Geduly Lajos 528, 725
Geduly Tivadar 218, 720
Gejza László 399, 400
Gellert, Christian F. 494
Gerencsér János 320, 395
Gerő Elek 421
Gessner, Salamon 197
Glatz 252
Gobóczy (Gobótzy) Károly 345, 732
Goethe, Johann W. 16, 393, 414—416, 436, 482, 539, 650
Goldsmith, Oliver 414
Gondol Dániel 346, 739
Gorove István 32, 228, 425, 426
Gorove László 403
Gosztonyi Imre 538, 725
Gödör György 146
Gödör József 709
Gödör Lajos 160, 719, 720, 762
Gömbös János 146, 508, 709
Gömbös Pál 146
Gömöry Frigyes 343, 722
Gömöry János *173, 243, 768*
Göndöcz (Göndötz) József 102, 140, 467, 671, 709
Görgey Artúr 343
Görgey Kornél 343, 722
Görög Demeter 117
Greguss Ágost 231, 244, 250, 251, 261, 343, 722
Greguss Gyula 343, 722
Greguss Lajos 688, 720
Greguss Mihály 45, 46, 172—174, 180, 181, 236, 762, 769
Grimm testvérek 53, 82, 230
Gros János 151
Grosser János 81, 310—312, 286, 398, 764
Grünwald Pál 423
Guoth (Gueth) Sándor 618, 744
Gusztáv Adolf 676
Gutenberg, Johannes 480, 481
Guzmics Izidor 157, 224, 415, 761
Gvadányi József 22, 396, 419, 442, 511
Gvarini, Battista 540

Gyalókay Sámuel 143, 710
Gyárfás Ferenc 750
Gyárfás István 267, 345, 732
Gyarmathy János 225, 226
Gyarmathy János (SMT) 669, 710
Gyarmathy Miklós 350, 754
Gyarmathy Sámuel 302, 756
Gyarmathy Zsigmond 754
Gyergyai (Gyergyay) Ferenc 43, 196, 764
Gyeorgyevits Demeter 699
Gyöngyösi István 127, 396, 505—507
Gyöngyösi János 15
Györe János *282, 283, 769*
Györffy Endre 63, 297—299, 347, 485—488, 491, 574, 575, 618, 624, 625, 744
György Lajos *399, 400, 415, 765*
Győry András 697, 710
Győry Dániel 246, 599, 720, 739
Győry (Győri) Mihály 150, 675, 719, 720
Győry Sándor 231, 236, 710
Gyulai Pál 101, 307, 350, 643, 754, *771, 772*
Gyurcsek Endre 59
Gyurinka Antal 631, 762

Haan Lajos 33, 68, 87, 100, 173, *175*, 176, 231, 238, 243, *341*, 343, 344, 626, 632, 633, 683, *722*—724, *765, 767, 784*
Habsburg 25, 26, 301, 505, 570
Hagyárosy László 516, 710
Hajdu Lajos 345, 732
Hajnóczy Dániel 22
Hajnóczy József 22, 709, 781
Hajnóczy Sámuel 22, 781
Hajós János 199, 350, *663*, 750, *771*

Halasy Mihály 137, 144, 145, 149, 428, 457, 478, 494, 511, 605, 705, 710
Halász Bálint 137, 509, 512, 710
Halász József 246
Halász Karácson 334, 744
Halász Márton 302, 756
Halász Sámuel 710
Halka Samu 286, 292, 413, 744
Halmágyi Sándor 750
Hamar Dániel 292, 297, 298, 340, 347, 550, 576, 577, 592, 625, 744
Hangolányi Kund 628, 629
Hanzely Ferenc 690, 710, 727
Hanzély Lajos 466
Hanzély László 405, 690, 710, 727
Haraszty Ágoston 426
Harsányi István *126, 778*
Hatos István 513, 710
Hatvany Gábor 345, 732
Hatvany Imre 345, 732
Hatvany Lajos *96—98, 233, 245, 277, 278, 323, 634, 695, 767, 768, 769, 770, 772, 774, 777, 778, 780, 784*
Haubner Mátyás 341, 676, 710
Hazucha Ferenc 202, 408, 757
Haynal (Hajnal) József 679, 710
Haynau, Julius Jakob 342
Házi Jenő *781*
Heckenast Gusztáv *63, 248, 249, 253, 776*
Heckenast Gusztáv *202*, 252, 253, 434, 664, *773*
Hegedüs János 756
Hegedüs Lajos 302, 304, 756
Hegedüs Sámuel 189
Hegel, Georg W. F. 53, 230
Heinráth Gottlieb 23
Heinsius, Theodor Friedrich Otto 417
Helle János 732
Helmeczy Mihály 101, 157, 176, 214, 252, 398, 445
Heltai Gáspár 419
Henszlman Imre 36, 172, 343, 723
Hentschy Sámuel 677, 720
Hentzel József 676, 710
Herder, Johann Gottfried 494, 608, 616
Herenkovics István 679, 710
Herepey Károly 188, 191
Hering János 500, 710
Herman Egyed *24, 770*
Hervey 72
Hetyésy László 72, 182, 183, 235, 238, 258, 478, 512, 605, 674, 684, 710, 762
Hidasy Kornél 761
Hochmeister Márton 648
Hofbauer László *200, 302, 663, 664, 665, 772, 781*
Hoffmann 25
Hoffmann Károly 73, 251, 344, 727
Holitzer Vilmos 473, 727
Hollósy János 413, 744
Holtzhammer István 534, 710
Homérosz 415, 539, 604
Homokay Pál 25, 33, 34, 151, 160, 161, 163, 169—171, 173, 178, 233, 246, 364, 365, 417, 651, 654, 680, 701, 720, 723, *724*, 725, 739, 763, *772*, 776, *777*, *784*
Homonnay Imre 415
Horárik János 252
Horatius, Flaccus, Quintus 415, 539, 650
Horváth Cyrill 49, 50, 318—321, 395, 402, 452, 764, 781, 783
Horváth Dániel 524, 710
Horváth Elek 51, 285, 347, 565, 618, 710, 742, 744
Horváth Elek (PMO) 251, 727
Horváth Endre l. Pázmándi Horváth
Horváth Ferenc 151
Horváth György 677, 678, 720
Horváth Gyula 686, 710
Horváth Ignác 617, 742, 744
Horváth István 79, 148, 224, 225, 431, 479
Horváth István (1795) 670, 671, 710
Horváth István (1801) 143, 673, 674, 710
Horváth István (1822) 680, 710
Horváth János 11, *82, 177, 230, 707, 766, 769, 772*
Horváth János (1791) 130, 137, 503, 669, 699, 710
Horváth János (1801) 143, 710
Horváth János (1811) 710
Horváth János 298, 299, 618, 697, 744
Horváth János 120, 503, 505, 648, 757, 761
Horváth József (1800) 469, 475, 672, 710
Horváth József (1824) 494, 524, 710

Horváth József (1843) 567, 710
Horváth József Elek 177, 726, 769
Horváth Károly 86, 559, 568, 581, 586, 697, 744
Horváth Károly 695, 757
Horváth Károly 578, 637, 711
Horváth László 618, 744
Horváth Mihály 419, 488, *765*
Horváth Ödön *245, 768*
Horváth Pál 140, 670, 671, 711
Horváth Péter 604, 669, 670, 711
Horváth Sámuel 342, 725
Horváth Sámuel 137, 711
Horváth Sámuel 510
Horváth Samu 302, 756
Horváth Sándor (1807) 152, 711
Horváth Sándor (1838) 711
Hory Farkas 754
Hőke Károly 479, 732
Hörk József *722, 768*
Hrabovszky Dávid 82, 162—166, 169, 180, 250, 252, 364, 426, 450, 466, 490, 494, 516, 521, 522, 679, 681, 682, 711, 720, 762
Hrabovszky György 146
Hrabovszky István 705, 711
Hrabovszky Pál 711
Hubert Pál 492, 510, 604, 670—672, 711
Hugo Károly 402
Hugo, Victor 414, 416, 436, 482
Humlaky Mihály (álnév) 627
Hunfalvy János (Hunsdorfer) 36, 106, 109, 231, 238, 242, 246, 261, 344, 723, 763
Hunfalvy Pál (Hunsdorfer) 35, 36, 109, 171, 245, 246, 250, 251, 344, 726, 763, 769
Hunyadi János 481, 483, 519, 536, 537, 562, 593, 680
Hunyadi Károly 756
Hunyadi László 483, 536, 537, 698, 699
Hunyadi Mátyás l. Mátyás király
Huszár Károly 188
Hutter Antal 312
Hübner, Johann 157

Iffland, August Wilhelm 415
Igaz Sámuel 412, 423, 524, 678
Ihász Gábor György 222, 223, 351, 761
Ihász Imre 683
Ihász Lajos 362, 711
Ihász Rudolf 475, 491, 711
Ihászy Imre (Ihász) 21, 109, 133—136, 149, 167, 668, 684, 699, 705, 711
Illés Ágoston 637, 711
Illés (Edvi) Gedeon 711
Illyés Mihály 670, 711
Imre király 524, 565, 695
Imre Sándor 345, 732
Incze János 572, 756
Iram 580, 755
Irányi (Halbschuh) Dániel 36, 52, 69, 109, 238—241, 261, 340, 343, 723
Irinyi János 345, 732
Irinyi József 52, 82, 203, 231, 261, 262, 340, 345, 388, 427, 465, 571, 732
I. István király 485—487, 535, 565, 624, 625
Itzés Mihály 669, 711
Ivánka Móricz 73, 727

Jakab Elek 195, 196, 197, 200, 305, 350, 451, 548, 549, 633, 664, 750, *771*
Jakab István 402
Jakab József 750
Jakab László 679, 711
Jakabfalvy Gyula 346, 613, 693, 739
Jakubovics János 255, 720
Jámbor Pál 312, 315, 351, 411, 452, 760
Jancsik Eduárd 697, 761
Jancsó Ádám 302—304, 349, 756
Jancsó Elemér *132, 781*
Jancsovics Pál 233, 342, 725, 763
Janka József 738, 739
Jankovits Miklós 505, 506, 648, 757, 775
Jánosi Ferenc *91, 778*
Jánossa Dávid 697, 711
Jánosy Ferenc 349, 756
Janus Pannonius 133
Jászay Pál 420
Jellasics, Josef 346
Jeszenák János báró 151, 675
Jeszenák Rafael 772
Jezernitzky László 529, 540, 733
Jókay Károly 179, 720
Jókay Lajos 285, 742, 744
Jókai (Jókay) Mór 52, 63, 94, 96, 98, 100, 108, 111, 179, 229, 230, 282, 283, 286, 287, 297, 340, 347, 408, 456, 557, 558, 598, 615, 617—619,

622, 624, 634, 694, 695, 720, 744, *774*
Jónás (álnév) 289
Jonson, Ben 482
Joó Imre *283, 747, 773*
Jósika Miklós 79, 220, 252, 256, 391, 394, 402, 405, 415, 416, 425, 426, 435, 598
II. József 15—17, 26, 28, 30, 119, 489, 496, 643, 660
József nádor 126, 504, 509, 650, 778
József nádor felesége (Hermine) 513
Julius Caesar 490
Juranits László 118, 761, 770
Juvenalis, Decimus Junius 415

Kabós Ferenc 40, 43, 68, 186, 187, 189, 209, 375, 754
Kadlecsik Richárd *768*
Kaján Ábel l. Pákh Albert
Kajdochy István 602, 738, 739
Káldi György 225
Káldy Pál 102, 129
Kalchbrenner József 711
Kalicza Károly 733
Káli Nagy Elek 193, 350, 748, 750
Kállay Ferenc 409
Kálmán király 485, 487, 488, 565, 625
Kalmár György 88
Kalmár Alajos 630, 759
Kalmár Lajos 174, 723
Kálniczky János 271, 272, 740
Kálóczy János 695, 757
Kalós Mózes 205, 763
Kanya Pál 249, 252
Kanyaró Pál 195, 748, 750
Kant, Immánuel 511
Kapás Sámuel 313
Kaply István 512, 674, 711
Kappel 252
Karácson János 323, 351, 695, 696, 757
Kardosfalvy Kardos Aloiz 139
Kardos János 711
Kardos Samu *301, 773*
Karika Antal 744
Karika János 345, 733
Károli Gáspár 423
I. Károly király 535
gr. Károlyi 252
Károlyi Ferenc 757
Károlyi István 712
Károlyi István 180, 209, 211, 212, 218, 346, 532, 593, 658, 720, 738, 740, 762, 763
Karpf Auguszt 619, 620
Karsay János 679, 711
Karsay Sándor (1807) 711
Karsay Sándor (1830) 78, 92, 711
Kartsay Zsigmond 678, 720
Kaszay Imre 654, 725
Katona József 400, 402, 482
Kazinczy Ferenc 15, 16, 19, 21, 22, 24, 72, 73, 74, 95, 101, 105, 117, 118, 120, 125, 128, 131, 133, 134, 136, 148, 153, 156, 159, 199, 214, 398, 399, 400, 442, 444, 505, 508, 514, 539, 611, 627, 651, 652, 655, 687, 699, 712, *773, 775, 778, 780, 784*
Kazinczy Gábor 34, 94, 210, 213, 218, 346, 435, 451, 596, 602, 611, 658, 740
Keblovszky György 405, 584, 712
Keblovszky József 679, 712
Kéky Lajos *272, 283, 747, 766, 769, 778*
Kelemen János 474, 670, 712
Kelemen János 40, 87, 184, 186, 653, 754
Kelemen Lajos 43, 764
Kelemen Lajos *305, 771, 772*
Kelemen László 135
Kelemen Sándor (1800) 146, 507, 509, 511, 512, 649, 674, 712
Kelemen Sándor (1836) 594, 712
Kéler Albert 683, 723
Kéler Antal 677, 678, 720
Kemény Domokos báró 666
Kemény János fejed. 127, 484
Kemény János 237, 720
Kemény József 420
Kemény Mihály *778*
Kemény Simon báró 185, 186, 754
Kemény Zsigmond báró 352, 406, 408, 756
Kende Ferenc 73, 602, *727*
Kendeffy Ádám 186
Kenessey Albert 348, 588, 733, 744
Kengyel prof. 174
Keőszeghy Antal 680, 726
Kerekes Ur 510, 604
Kerekes Ferenc (Franz Kerekes) 424
Kerekes József 554, 733
Kerényi (Christman) Frigyes 36, 52, 109, 231, 238, 245, 261, 272, 343, 413, 436, 451, 689, 723, 768, 769

Keresztesy György 467
Keresztury Dezső 11, *282, 418, 768, 769, 774*
Kerkapoly Károly 52, 89, 98, 287, 290, 291, 294, 348, 433, 473, 496, 615, 617, 619, 694, 744
Kerlési Ákác (álnév) 642, 758
Kertbeny Károly 231
Késmárki Elek 751
Kettner 162
Keul József 569, 756
Kézai Simon 488
Kézy Mózes 652
Kicska Dániel 233, 250, 725, 763
Kinizsi Pál 519
Király József 236, 238, 258, 712, 762
Király Károly 733
Kirchner János 534, 712
Kis Áron 651, 740
Kis Áron (SIE) 346, 529, 740
Kis Ernő *347, 774*
Kis Ferenc 231
Kis János (1790) 16, 17, *19*, 20, 34, 47, 76, 84, 99, 102, 109, 126, 127, 128, 131, 133, 136, 137, 138, 144, 148, 153, 154, 164, 165, 178, 181, 182, 192, 236, 258, 260, 341, 357, 397—400, 408, 413, 415, 417, 419, 421—423, 426, 427, 430, 431, 443, 450, 453, 481, 509, 511, 521, 649, 653, 654, 660, 683, 684, 687, 691, 705, 712, 715, *780*, 781, *784*
Kis (Kiss) János (1791) 88, 129, 130, 133, 467, 503, 668, 699, 705, 712
Kis János (1803) 674, 712
Kis (Véssey) János (1826) 524, 712
Kisfaludy Károly 77, 93, 157, 158, 176, 245, 246, 310, 319, 401, 412, 435, 438, 439, 440, 441, 443—445, 453, 482, 528, 531, 533, 538, 539, 546, 559, 593, 594, 601, 643, 680, 682, 689, 693, 696, 697, 701
Kisfaludy Sándor (Himfy költője) 35, 75, 101, 104, 146, 292, 401, 410, 436, 443, 515, 546, 561, 656, 678, 697
Kiskéry Lajos *256*
Kiss Bálint 109, 204—206, 219, 267, 392, 729, 733
Kiss Ferenc 602, 738, 740
Kiss Dénes 744
Kiss (Kis) Gábor 287, 290, 292, 293, 296, 553, 694, 697, 742, 744
Kiss (Kis) János (1822) 494, 500, 679, 712
Kiss János (1840) 694, 697, 742, 745
Kiss József 12, *187, 189—191, 196, 302, 305, 393, 633, 770, 771, 773*
Kiss József (SMT) 146, 424
Kiss József (Pápa) 348, 554, 693, 745
Kiss József (SIE) 740
Kiss József (1811) 712
Kiss József (1829) 496
Kiss (Kis) Károly 327, 329, 331, 452, 569, 589, 629, 630, 641, 759
Kiss Lajos (1812) 712
Kiss Lajos (DOT) 345, 733
Kiss Lajos (Pápa) 693, 742, 745
Kiss Mihály (1792) (Kis) 133, 137, 668, 699, 712
Kiss (Kis) Mihály (1800) 141, 474, 672, 699, 712
Kiss Mózes (Kis) 580, 751
Kiss Sámuel 712
Kiss Sándor 11
Kiss Sándor (SMT) 341, 544, 712
Kiss Sándor (DOT) 262, 345, 730, 733
Kiss Sándor (1843) 733
Kithka János 701, 725
Kleé Károly 319, 760
Kléh István *775*
Klein, Ephraim 88
Kleinrath Károly (SMT) 146, 712
Kleinrath (PMO) 249, 727
Kleist, Ewald Christian 467
Kliegel József 287
Klivényi Jakab 158
Klopstock, Friedrich Gottlieb 539
Kluge Samu 685, 712
Knarr Sámuel 679, 712
Kobbet Vilmos 423
Kocsy Dávid 474, 594, 712
Kócsi Károly 350, 754
Kocsis Sándor 733
Kodály Zoltán 112
Kodolányi János 112
Koháry István 505
Kohlmann (Szénfi) Gusztáv 723
Kollár János 31, 252
Koller Gábor 720
Kolmár Lajos 264, 556, 733
Kolmár József 287, 348, 588, 614—616, 693, 742, 745, *774*
Kolmár prof. 652
Kolozsvári Ferenc 186, 375, 754

Komáromy Károly 278, 587, 588, 733
Komjáthy Aladár *113*
Komjáthy Pál 650
Koncz József *772*
Kondor János 676, 712
Konkoly Márton 618, 745
Kontor János 153, 424
Kónyi János 127, 128, 399, 422
Kopácsy József 315
Korányi Frigyes (Kornfeld) 340, 351, 759
Kornis Gyula *25—27, 31, 32, 36, 108, 171, 651, 765, 784*
Koronczy Imre *778*
Kortsek Frigyes 678, 720
Kortsek Márton 631, 762
Kós Károly 113
Kosaczky Károly 712
Kossuth Lajos 32, 45, 51, 64, 69, 73, 80—82, 252, 256, 264, 286, 310, 324, 339—346, 348, 350, 425, 433, 449, 473, 550, 587
Koszorus Lajos 478, 492, 733
Koszta György 178, 342, 677, 678, 720, 762
Koszta József 720
Kosztolányi Péter 681, 720
Kotasz István 348, 745
Kotzebue, August Friedrich von 415
Kovách Ágoston 723
Kovács Ágoston 345
Kovács Antal 348, 745
Kovács Dániel 276, 733
Kovács Gábor *282, 741, 772*
Kovács Imre 348, 745
Kovács Imre 134, 758
Kovács István 420
Kovács János 733
Kovács József 277, 278, 500, 588, 591, 733, *767*
Kovács (Kováts) Pál 94, 178, 322, 323, 342, 402, 407, 482, 618, 619, 621, 622, 681, 695, 720, 757, *774*
Kovács Sámuel 174, 175, 659, 660, 723, 763
Kovács Sándor *23, 136, 154, 165, 167, 168, 236, 358, 364, 427, 699, 762, 781, 784*
Kováts János (K) és (M) 738, 740
Kovácsi Antal 751
Kovacsóczy Mihály 218, 445, 652, 659, *768*
Kozma Ferenc *43, 44, 192—196, 198, 199, 305, 393, 412, 431, 633, 747, 751, 772, 784*
Kozma (Pulay) Imre 286, 348, 693, 742, 745
Kozma László 748, 751
Kozma Sándor 98, 290, 291, 348, 587, 588, 618, 694, 694, 745, *774*
Kölcsey Ferenc 35, 41, 42, 69, 77, 78, 90, 92, 99, 210, 212, 218, *219*, 263, 269, 303, 310, 312, 408, 409, 436, 438—440, 444, 453, 481, 482, 528, 530, 531, 533, 537, 539, 546, 558, 560, 571, 572, 618, 656, 657, 658, 689, 696, 697, 712
Kölesy-Melczer 157
Köpe János (1793) 455, 713
Köpe János (1825) 713
Köpe Sándor 679, 720
Körmendy Sándor 348, 745
Körmöczi 423
Körner, Theodor 450
Körösi Csoma Sándor 406, 449
Kőváry Józsa 196, 350, 633, 663, 750, 751
Kőváry László 196, 197, 199, 350, 421, 627, 633, 751
Kövesdi 88
Kralovánszky István 170, 171, 763
Kramarcsik Károly 31, 33, 231, 723
Kranz Ferenc 296, 745
Kriza János 40, 82, 83, 101, 108, 192, 193, 195, 196, 199, 230, 380, 408, 451, 548, 580 627, 662, 663, 665, 748, 751, 766, *771, 772*
Kresznerics Ferenc 761
Krompecher Bertalan *775*
Kubovits Ferenc 699, 713
Kugler Alajos *781*
Kuik József Ignác 420
Kulcsár István (Kultsár) 76, 80, 149, 399, 761
Kulcsár Katalin 259, 660
Kun Ábrahám 777
Kun Dániel 94, 740
Kun Miklós 738, 740
Kuna Tamás 678, 720
Kunoss Endre 80, 410, 418, 422, 436, 447, 463
Kupa vezér 535
Kutasi Ferenc 85, 745
Kutasy György 713
Kuthy Lajos 79, 252, 345, 403, 407,

435, 449, 451, 463, 543, 595, 656, 662, 664, 734
Kutsán Károly 509, 713
Küküllei János 488
Külley Ede 559, 713
Kürthy Pál 701, 725

Ladányi Gedeon 734
Lágler György 713
II. Lajos király 484
XVI. Lajos francia király 491
I. Lajos (Nagy) király 488, 566, 567, 660
Lajos Nepomuk János 312, 761
Lakner Sándor 312
Lakos János 16, 20, 21, 128—131, 133, 134, 136, 137, 144, 153, 236, 355, 358, 398, 467, 474, 503, 593, 649, 668, 671, 698, 699, 705, 713
Lakos József 135, 153, 458, 501, 503, 510, 511, 604, 649, 669, 670, 671, 713
Laky Dávid 467, 508, 512, 604, 673, 674, 713
Laky István 670, 671, 713
Lampérth Géza *100, 347, 349, 774*
Lampérth György 143, 713
Landerer Lajos 73
Landerer Mihály 400
Lang Adolf 728
Lantay Sándor 290, 694, 745
Lassu István 421
Lauka Gusztáv 408, 452
G. László Imre 350, 754
László Jónás 679, 713
I. László király 565
Latabár János 508, 713
Lázár Vilmos 352
Lehel vezér 535, 681, 694
Lendvay Márton 64, 252
Lendvay Mártonné (Hivatal Anikó) 305, 306
Lengyel István 187
Lessing, Gotthold Ephraim 415, 482
Lessko Mihály 701, 725
Leyritz Károly 73, 728
Lichtenstein Ferenc 344, 728
Limberger (Linberger) István 637, 713
Linné, Karl von 514
I. Lipót 489
II. Lipót 121, 455, 489, 503, 504
Lipthay Gyula 759
Liszkay József 298
Lisznyai Kálmán 239, 246, 252, 343, 413, 450, 720, 723
Liszt Ferenc 64, 79, 231, 549
Litassy Lajos 51
Lónyay Menyhért 252
Lovassy László 243, 345
Lovász (Lovászi) Imre 401, 418
Lőrincz Endre 306, 307, 350, 754
Lőrincz Sándor 695, 757
Lőthe 589, 755
Lövészy György 352, 759
Lugossy József 98, 219, 411, 729, 734
Lukács Móric 252, 422, 452
Lukács Pál 244, 763
Lukács Sándor 341
Lukácsy Sándor *699*
Lumnitzer Sándor 341, 714

Machiavelli, Nicolo 189
Mackensie (angol) 424
Madarassy Pál 137, 469, 714
Máday Károly 343, 723
Magassy Dániel 109, 533, 714
Magassy Dávid 22, 109, 674, 714
Magassy György 109, 570, 714
Magda Pál 249, 250, 423
Magyar Mihály 530, 734
Magvassy Károly 721
Majer József 158
Majláth Antal gróf 53
Majláth János 445
Majnai István 751
Major Pál (1794) 137, 714
Major Pál 182, 236, 341, 450, 458, 475, 660, 714
Majoros András 26, 41, 67, 101, 111, 207—209, 218, 269, 270, 272, 371, 473, 651, 657, 658, 691, 763, 778
Makáry György 417, 445
Makkay Dániel 740
Makó P. 424
Malatidesz Dániel 162, 163, 166, 402, 714, 762
Malatidesz Dávid 162, 674, 714
Malatinszky István 678, 721
Malocsay Antal 311
Malom Lujza 664
Mályusz Elemér 11
Mangold Henrik 251, 728
Manózaji (álnév) 642, 758
Marczy János 678, 721
Mária Terézia királyné 489
Máriássy Béla *245, 722, 723, 768*

Marjalaky Károly 734
Markusovszky Sámuel 777
Martialis, Marcus Valerius 609
Martinovics Ignác 20, 51, 118, 133, 134
Márton Ferenc (Abonyi Lajos) 73, 84, 252, 282, 283, 344, 397, 434, 454, 690, 727, 728, 744, 769
Márton István 423, 652
Marton János 508, 714
Márton József 146, 161, 400, 418
Máté István 629, 751
Matisz Pál 182, 450, 530, 532, 536, 538, 544, 714
Matkovits Pál 166, 517
Matolay Etele 329, 332, 336, 352, 630, 641, 759
Mátray Gábor 252
Matthisson, Friedrich von 541
Mátyás király 83, 91, 481, 483, 484, 488, 489, 536, 537, 565, 567, 569, 660, 678, 680
Mecsey Mihály 269, 738, 740
Medgyasszay Vince 112
Medgyes Lajos 91, 92, 664, 771
Mednyánszky Alajos 406
Méhes Sámuel 42, 43, 186—189, 376, 653, 764
Melczer Lajos 721
Melczer Titus 73, 728
Melibery 87
Mentovich Ferenc 53, 230, 302, 304, 349, 661, 664, 756
Mérey Sándor 21, 134, 135, 136, 758
Mesterházy Imre 714
Mesterházy István 341, 714
Mesterházy József 714
Mesterházy Nagy László 626, 723
Mészáros Ignác 396
Mészáros Johanka bárónő (gr. Teleki Lászlóné) 650, 656
Mészáros József 133, 503, 714
Mészáros József 738, 740
Mészáros Károly 629, 759
Mészáros Lajos 50, 319, 320, 760
Mészáros Pétur 327—329, 640, 641, 759
Mesznill 139
Mészöly László 277, 458, 734, 766
Metternich, Klemens Lothar von 44, 47
Mezichradszky János 676, 714
Micskey János 268, 734
Mihálik István 654
Mihalkovics József 134—136, 758, 775
Mikola János *172—177, 239—240, 244, 246, 365, 391, 457, 722, 768, 772, 784*
Mikolay István 125
Miksits Imre 351, 757
Milton, John 416
Miskolczy Pál 272, 275, 740
Mistéth János 689
Mód Mihály 680, 714
Molière, Jean Baptiste 18, 415, 482, 593, 645
Molitorisz Adolf 250, 678, 721
Molitorisz Károly 169, 234, 701, 714, 725, 763
Molnár Albert 87
Molnár Gábor 163, 170, 178, 681, 721, 762
Molnár György 90, 345, 388, 465, 734
Molnár Pál 695, 757
Molnár Zsigmond 586, 756
Molnos Dávid 43, 44, 194, 377, 764
Montesquieu, Charles de Sécondat 119, 421
Moore, Thomas 540
Móricz Antal 343, 723
Motsári Erzsébet (Vay Józsefné) 650
Mozgay Sámuel 714
Munyay Antal Lajos 633
Mügge, Theodor 416
Müllner Mátyás 259, 341, 484, 684, 714, 780
Musnai Károly 751
Myron (Müron) 609—611

G. N. 'Zigmond 504, 757
Nádasdy Ferenc 313, 394
Nádaskay András 433, 650, 656, 657
Nádor Jenő *250, 781*
Nagy Áron 231
Nagy Benedek 758
Nagy Elek 182, 471, 478, 532, 593, 714
Nagy Ferenc 125, 721
Nagy Ferenc 320
Nagy György 144, 145, 357, 605
Nagy Ignác 79, 252, 402, 403, 407, 435, 664
Nagy Imre 220, 278, 413, 451, 651, 734
Nagy Imre 235, 342, 714
Nagy István 671

Nagy János 138, 144, 145, 357, 511, 668
Nagy János 222, 223, 419, 761
Nagy János 752
Nagy József 676, 714
Nagy József (1813) 156, 650, 651, 740
Nagy József (1832) 738, 740
Nagy Kálmán 466, 714
Nagy Károly 678, 721
Nagy Lajos 745
Nagy Lázár 752
Nagy Miklós 189, 754
Nagy Sándor *269, 270, 272, 634, 767, 778*
Nagy Sándor 644, 752
Nagy Sándor 614, 697, 742, 745
Nagy Sándor József 348
Nánásy György 251, 728
Nemes Lajos 738, 740
Nemessányi Károly 172—174, 723, 763
Németh János (1834) 471, 715
Németh János (1841) 637, 715
Németh János 49, 165, 680
Németh József 679, 715
Németh Lajos 676, 715
Németh László 37, 126—129, 132, 136—138, 399, 417, 421, 427, 648, 683, 705, 715
Németh Mihály 424
Németh Sámuel *259, 781*
Németh Sándor 54, 236, 253, 255, 257, 688, 762
Némethy Pál 655
Nendtvich Sándor 561, 562, 683, 715
Neskó Gyula 728
Neumann Károly 687, 721
Neumiller József 118
Ney Ferenc 252, 452, 612
Newton, Isaac 608, 609
Nogáll János 308, 761
Noszlopy Antal 342, 715
Noszlopy József 509, 674, 715
Novelly József 323

Nyakas Imre 332, 452, 630, 759
Nyáry (Nyári) Albert 64, 332, 336—340, 351, 759, *775*
Nyáry Lőrinc 533
Nyáry Pál 252
Nyiry István 101, 111, 208, 212, 213, 269, 371, 763

Obernyik Károly 252, 403, 734, 767
Ódor István 48, 165, 166, 182, 359, 362, 401, 605, 715, 762
Ódor László 12
Oláh Antal 93, 280, 472, 734
Olmásy (álnév) 642, 758
Ónody Péter 530, 532, 537, 538, 734
Opitz, Martin 650
Orbán József 273, 346, 490, 692, 693, 740
Orbán Péter 554, 735
Orbán Péter 700, 755
Orbok Sámuel 752
Orczy Lőrinc 396, 505
Orlay Petrich Soma 52, 84, 89, 96—98, 285, 290, 291, 573, 597, 598, 599, 617, 619, 622, 694, 695, 742, 745, 774
Ormós László 209, 210, 213, 218, 219, 272, 451, 535, 593, 596, 598, 611, 612, 657, 658, 738, 740
Ormós Zsigmond 200, 664, 665
Orosz József 420
Oroszhegyi (Szabó József) Józsa 52, 326, 327, 329, 332, 333, 340, 351, 452, 462, 563, 567, 579, 629, 630, 641, 759
Orosz Pál 94, 209, 738, 740
Ostffy Lajos 469, 672, 715
Osszián 416
Osváth Lajos 741
Otrokocsi Nagy Gábor *204, 217, 767*
Otrokocsi Soma *270*
Ovenus 609
Ovidius (Publius Ovidius Naso) 119, 415, 512, 539

Pájer Antal 226, 315, 351, 452, 760
Pákh (Packh) Albert (Kaján Ábel) 36, 52, 70, 104, 105, 235—238, 243, 257, 261, 276, 277, 362—365, 371, 377, 450, 458, 475, 561, 566, 624, 634, 635, 636, 685, 686, 715, *768*, 779
Pákh (Packh) Károly 243, 342, 686, 715
Pákh Lajos 471, 715
Pálffy Albert 408
Pálffy Fidél 46
Pálffy (Pálfy) József 181, 417, 533, 715, 762
Pálffy Zsigmond 530, 537, 715
Pálkövi (Palkovics) Antal 98, 271, 273, 275, 346, 473, 490, 612, 692, 763
Pálló Endre 58

Palló Sándor 458, 471, 685, 715
Pálóczi Horváth Ádám 15, 396, 419
Palóczy László 449, 650
Palotsay József 139
Pállya István 505
Pánczél Dániel 424
Pándi Pál *97, 237, 765*
Pápay Sámuel 149
Pápay Zsigmond 570, 590, 644, 752
Papp „plenipotentziárius" 145
Papp Dienes 291, 293, 296, 348, 694, 745
Papp Endre 219, 346, 451, 532, 535, 735, 741
Papp Ferenc *307, 771*
Papp Gábor 348, 745
Papp Ignác 417
Papp János 281, 735, 763
Papp József 27, 28, 151, 160—162, 168, 208, 651, 652, 679, 719, 721, 762
Papp Károly 735
Papp László 412, 728
Papp Móricz 735
Papp Zoltán *229, 231, 232, 765*
Papp Zsigmond 745
Papszt Zsigmond 450, 715
Parragh Gábor 292, 348, 694, 745
Pásztor Dániel 98, 268, 269, 271, 440, 692, 741
Pataki Pál 346, 741
Pataki (Pataky) Sándor 184, 185, 754
Pataky János 723
Patzek József 721
Paukovits Márton 757
Payr Sándor *22, 781*
Pázmándi Horváth Endre 158, 227, 410, 445, 524, 696
Pázmándy Dienes 125, 721
Pázmány Péter 225, 423
Pazonyi Elek 651
Péczhy Imre 46, *277, 767, 772*
Péczeli József 15, 17, 19, 21, 117, 118, 125, 127, 128, 133, 213, 398, 419, 423, 505
Péczely József 17, 48, 49, 106, 204, 213—217, 219—221, 262, 411, 419, 488, 651, 652, 655, 664, 691, 763, *767*, 783
Peéry Rezső *132, 133, 781*
Pejachevich Károly 130, 154
Pekár István 678, 721
Pellargus János 471, 715
Péntek Ferenc 40, 185, 754
Pénzes József 267, 281, 735
Perczel Mór 340, 346, 347
Perényi 586
Peregriny Elek 408
Perlaky Dávid 513, 712, 715
Perlaky Gábor 684, 715
Perlaky István 520, 679, 715
Perlaky Sándor 78, 529, 533, 715
Pésmafi (álnév) 580
Pestalozzi, Johann Heinrich 422, 763
Petényi József 679, 721
I. Péter király 565
Péterfi Albert 301, 302
Péterfi József 589, 590, 756
Péterfi Károly 349, 422
Péterfi László 349, 756
Péterfi Sándor 196, 197, 394, 752, 782
Péteri Takáts József 118, 761, 770
Pethe Károly 662
Peti József 111
Petőfi (Petrovics) Sándor 31, 33, 50—52, 64, 73, 82, 84—86, 95—98, 100, 104, 108, 111, 170, 173, 183, 230, 233—238, 244—247, 251, 272, 275, 277, 278, 282—290, 295, 296, 306, 310, 314, 323, 339, 340, 347, 394, 396, 405, 407, 410, 412, 413, 416, 436, 438—441, 444, 446, 448, 451—454, 456, 546, 553, 571, 573, 575, 576, 582, 583, 585, 613—615, 617, 618, 634, 665, 686, 694, 696, 698, 709, 716, 721, 725, 735, 739, 742, 744—746, 765—768, 770, 772, 774, 777, 778, 780, 784
Petrenka Márton 626, 723
Petrich Soma l. Orlay Petrich
Petrichevich Horváth Lázár 252, 253, 407, 434, 452, 453
Petrovits István 29, 761
Petrovics Vazul 326, 328, 759
Petrózai Trattner János (Tamás) 651
Petz (Pecz) Gyula 251, 482, 683, 715
Petz Lipót 675, 715
Petz (Pecz) Vilmos 491, 715
Phaedrus 415
Pheidiasz 572, 609
Pindarosz 415, 539, 572
Placskó István 701, 725
Platthy Elek 510
Plevnitzky Sámuel 679, 715
Plutarkhosz 415
Podmaniczky Ármin 726, 728

Podmaninczky Frigyes 73, 110, 160, 246, 248, 344, 431, 726, 728
Podmanitzky József 516, 679
Podmaniczky Lajos 678, 721
Podmaniczy Sándor 678
Pogány Lajos 756
Polgár Mihály 735
Pongrácz Alajos 677, 721
Pongrácz Ferenc 494, 715
Pongrácz József 11
Pongrácz Károly 678, 721
Pólya Józsa 491, 745
Ponori Thewrewk József 180, 422, 762
Pope, Alexander 539, 540, 608, 609
Popovics György 728
Poszvék Gusztáv 715
Potyondi Ferenc 455, 715
Prasser József 133, 503, 715
Prépost Ferenc 524, 715
Preyszler Sándor 642, 759
Prónai Pál 424
Prónay Albert 252
Prónay Gábor 124
Prónay Gábor 170, 179, 180, 721
Prónay László 679, 721
Prónay Sándor 169
Propertius, Sextus Aurelius 415
Prőhle Jenő 11, *168*
Pruzsinszky József 707, 713
Pulszky Ferenc 65, 172, 343, 664, 723, *768*
Pusztay Márton 716
Pusztay Sándor (1815) 716
Pusztay Sándor (1832) 716
Pusztay Sándor (Pozsony) 178
Puzdor Gyula (Armpruszter) 98, 293, 296—298, 575, 576, 592, 623, 697, 698, 745
Pyrker László 212, 226

Racine, Jean 482
Rácz Lajos *156, 778*
Radákovics Bódog József l. Vas Gereben
Ráday Gedeon (költő) 442, 678
Ráday Gedeon 10, 160, 161, 252, 342, 391, 505, 652, 678, 679, 719, 721
Ráday László 677—679, 719, 721
Ráday Pál 73, 84, 85, 252, 366, 406, 728
Radó Dániel 716
Radvánszky Antal 110, 163, 164, 342, 651, 681, 721
Raits Péter 20, 23, 47, 48, 76, 88, 129—131, 136, 145, 147, 148, 154, 162, 165, 166, 355, 397, 416, 418, 510—512, 516, 605, 648, 671, 679, 711, 713, 716, 762
Raits Sámuel 399, 716
Rajcsányi (Rajtsányi) János 474, 716
Rájnis József 397, 416
II. Rákóczi Ferenc 111, 484, 489, 570, 626
I. Rákóczi György 484, 489
Rakovszky Dániel 530
Raksányi Károly 746
Raffaello Santi (Raphael) 640
Rátz János 143, 716
Réder Péter 260, 561, 716
Reguly Antal 231
Reisch Eduard 675, 716
Reizner János *321, 395, 781*
Remete József 555, 592, 634—636, 640, 716
Rétsey János 530, 655
Révai Miklós 15, 16, 72, 117, 146, 161, 183, 394, 396, 397, 416, 417, 442, 511, 512, 660, 696
Révay Kálmán 171, 721
Révész Bálint 64, 219, 267, 268, 276, 279, 392, 476, 735
Révész Imre 281, 345, 485, 491, 735
Rezek Manó 473, 728
Rhédey Ádám 39
Ribiánszky Adolf 311, 696, 761
Richter Gusztáv 345, 728
Rimay János 127, 396
Riskó Ignác 238, 344, 450, 662, 682, 723, 724
Ritter István 637, 716
Ritter Sándor 494, 716
Roboz István 292, 297, 348, 576, 746, *774*
Rónay Jácint 423
Roncsik Sándor 473, 735
Rosztomili József 280, 467, 479, 735
Róth 302—304, 631, 756
Rousseau, Jean Jacques 539
Rózsavölgyi Márk 682
Rök István 701, 723
Rudnay Sándor 223
I. Rudolf császár 639
Rugócz Kovács József 281, 741, 764
Rugócz János 738, 741
Rumy Károly 29, 76, 155, 161, 162,

164, 398, 419, 430, 514, 676, 678, 680, 681, 762
Ruttkay Emil 344, 723

Ságí Károly 757
Sala Mihály 44
Salamon Dániel 756
Salamon József 302, 304, 756
Salamon magyar király 601
Salamon (Bölcs) király 572, 699
Salkovich Károly 348, 694, 746
Samarjay Károly 413, 418, 452, 698
Sámuel Alajos 423
Sand, George 416
Sándor János *197, 394, 782*
Sándor József 230, 231, 752
Sándor (Nagy) makedon császár 490
Sárkány József 342, 721
Sárközi 261
Sárközy Miklós 746, *774*
Sárközy Titus 617, 742, 746
Sárosy Gyula 33, 42, 100, 103, 108, 174—177, 240, 344, 351, 365, 418, 438, 450, 532, 538, 541, 545, 546, 584, 626, 633, 659, 660, 701, 724, 763, 768
Sárvári (Sárváry) Pál 148, 215, 422, 648, 767
Sasku Károly 421, 422
Sass István 235, 236, 342, 363, 685, 716, *780*
Sass Károly 716
Schaffer Antal 319, 760
Schatten István 676, 716
Schatten Károly 34, 182, 716
Schevrlay Mátyás 169, 178—180, 364, 701, 762
Schedius Lajos 138, 146, 148, 252, 649
Schehovits János 29, 761
Scherer Lajos *772*
Schiller, Friedrich 218, 393, 414, 415, 436, 443, 445, 449, 482, 539, 541, 617, 692
Schlauch Lőrinc 50, 320, 760
Schleining Károly 388, 716
Schlick, Franz Heinrich 344
Schmidt István 759
Schneider András 701, 725
Schneller Vilmos 683, 716
Scholtz Frigyes *769*
Schönwitzky Bertalan *18, 765*
Schöpflin Aladár *765, 784*
Schrayer (Kiáltossy) 135
Schulek Gáspár 163
Schwaiger András 648
Schwarz Ede 345, 728
Schwarzenberg Mária Karolina 657
Scitovszky János 317
Scott, Walter 416
Scribe, Eugéne 482
Sebe Sándor 199, 627, 633, 663, 752
Sebestyén Ádám 716
Sebő Gábor 325, 327, 329, 331—333, 335, 336, 452, 629, 630, 641, 642, 759, 775
Sebők Károly 692, 741
Séda Ernő *110, 158, 222—228, 308—310, 315, 316, 394, 457, 495, 631, 760, 770, 785*
Seneca, Lucius Annaeus 662
Seregély György 746
Seybold professzor 162
Shakespeare, William 415, 480, 482, 600
Sikos István 140, 492, 505, 510, 511, 604, 716
Simai Kristóf 700
Simai Ödön *121, 775, 781*
Simon Endre 342, 721
Simon Sándor 614, 735
Simonics tábornok 349
Singer Péter 617, 746
Simonyi Pál 757
Sipos Sándor 729, 735
Skerletz József 164, 165
Skultéty Mihály 700, 716
Skoda Pál 542, 701, 725
Slachta Etelka 561, 683, 684, *780*
Smidekk gróf 428
Soltész Dániel 545, 741
Sombori Miklós 189, 754
Somogyi József 262, 264, 277, 492, 591, 634, 735, 767
Somogyi Károly 222, 223, 423, 761
Somossy István 691, 741
Soós Gábor 736
Sóvári Ödön 245
Spalding, Joachim 119
Spira György *341, 351, 732, 739, 765*
Stancsics Ignác 118
Stainlein Ottó 110, 259, 467, 493, 685, 686, 716
Stanislaides Dávid 130, 151, 668
Steinacker (német) 492
Stettner Ignác 94, 618, 622, 625, 626
Stettner Tamás 686, 716, 746

Stöckel Lénárd (Stoeckel) 243
Stretsko György 124—126, 762, 777
Sue, Eugene 416
Suhayda János 388, 716
Suhayda Lajos 234, 235, 763
Sulyánszky Antal 224, 315, 452, 761
Sükei Károly 340, 349, 662, 756, 758
Sükösd Samu 190, 230, 301, 349, 633, 756
Sylvester János 133, 780

Szabadi Béla 11
Szabadi Sándor *282, 634, 747, 769*
Szabó Anna *44, 772*
Szabó Elek 637, 716
Szabó György 190
Szabó Imre 351, 761
Szabó János (1793) 137, 716
Szabó János (1813) 676, 716
Szabó József 165, 182, 412, 684, 716, 741, 762
Szabó József 264, 482, 736
Szabó József l. Oroszhegyi
Szabó Károly 98, 262—264, 267, 276, 345, 465, 484, 588, 726, 730, 736
Szabó Lajos 264, 572, 613, 736
Szabó Márton 736
Szabó Mihály 66, 89, 263, 264, 465, 472, 496, 550, 551, 591, 736
Szabó Miklós *24, 107, 117—120, 156—159, 165, 760, 770, 785*
Szabó Péter 152, 716
Szabó Sándor 567, 716
Szacsvay Sándor 399
Szakál Lajos 83, 175, 344, 411, 660, 724
Szakmáry Gyula 688, 721
Szakonyi József 137, 717
Szakonyi Mátyás 670, 717
Szalay Gábor *289*
Szalay István 276, 479, 736
Szalay József 680, 717
Szalay László 73, 252, 422, 425, 433
Szalay Sándor 496, 717
Szalay Zsigmond 675, 717
Szalkai Máté l. Gaál József
Szalóky Adolf 311, 761
Szánthó (Szántó) József 534, 717
Szapphó 511, 539
Szanka József 346, 736
Szarka János 717
Szarka Lajos 362, 496, 717
Szárosz József 717
Szarvadi Frigyes 404, 408
Szász Károly id. 41, 48, 53, 151, 188, 190, 231, 301, 302, 349, 755, 756, 764
Szász Károly 66—*68*, 302—304, 349, 586, 631, 755, *773, 785*
Szathmáry Károly 736
Szathmáry Károly 91, *108*, 350, 755, *773*
Szathmáry Papp Károly 755
Szauder József 12, 310, *386, 410, 440, 643, 697, 770*
Száva Farkas 753
Szeberényi Andor 296, 342, 721, 746
Szeberényi Gusztáv 725
Szeberényi Lajos 52, 100, 233, 236, 261, 284, 285, 289, 292—296, 342, 364, 434, 479, 576, 583, 634, 665, 697, 721, 725, 743, 746, 763, 774, *778*
Széchényi Ferenc gróf 21, 110, 131, 138, 140, 141, 146, 148, 153, 164, 355, 424, 505, 509, 648, 650
Széchényi Franciska 510
Széchenyi István gróf 32, 35, 36, 39, 40, 41, 69, 80—82, 101, 130, 142, 167, 182, 185, 186, 195, 202, 214, 218, 225, 252, 301, 352, 424, 425, 449, 464, 470, 471, 475, 476, 530, 532, 656
Széchenyi Lajos gróf 130, 139, 142
Széchenyi Zsófia 152, 510
Szécsi Mária 93
Szeder Lajos 327, 760
Szederits György 513, 717
Székács József 34, 83, 109, 168, 169, 173—175, 181, 230, 236, 240, 241, 248, 251, 252, 342, 362, 411, 412, 423, 434, 450, 463, 528, 534, 699, 717, 724, 763, 768, 780
Székács Pál 342, 559, 717
Székely 304, 756
Székely Ur 428
Székely József 277, 346, 479, 572, 587, 591, 736, *767*
Székely Sándor 420, 423
Szekér Joachim 419
Szekér János 680, 717
Szekfü Gyula *25, 27, 30, 765, 785*
Széki Béla 298, 618, 622
Szekrényesy Endre 420
Szelestey László 452
Szemere Bertalan 41, 47, 82, 95, 97,

108, 207, 208, 210, 212, 214, 218, 226, 252, 256, 271, 342, 346, 349, 371, 392, 414, 426, 436, 451, 606, 607, 608, 656, 658, 741
Szemere Miklós 452
Szemere Pál 193, 252, 434, 445, 650, 652, 693
Szemerey János 152, 717
Szemerey Sándor 430, 468, 717
Szeniczey Pál 717
Szendrei Veres Dávid 132
Szenvey József 445
Szente József 590, 756
Szentiváni László 192, 753, 748
Szentiváni Mihály 40, 43, 44, 83, 192—194, 199, 200, 230, 305, 408, 451, 548, 579, 580, 599, 627, 662—665, 748, 771, 772
Szentiványi Béla *229, 231, 232, 765, 766*
Szentiványi László 717
Szentjóbi Szabó László 442
Szentkirályi Móric 422
Szentmiklósi Alajos 445
Szentpétery Imre *46, 324, 327, 775*
Szepesy gr. 394
Szeremley Gábor 53, 210, 229, 230, 270, 271, 422, 692, 738, 739, 741, 742, 763
Szeremley József 651, 741
Szigethy István 753
Szigethy (Szigeti) Sándor 633, 753
Szigligeti Ede 79, 202, 203, 252, 403, 404, 435, 449, 482, 757, 773
Szij Sámuel 535, 717
Sziklay László *33, 34, 769, 785*
Szikszay Dániel 530, 736
Szilágyi Ferenc 420
Szilágyi István 81, 215, 220, 221, 262—264, 451, 473, 479, 492, 552, 587, 736, *766, 767*
Szilágyi József 348, 349, 575, 746
Szilágyi Márton 608
Szilágyi Mihály 483
Szilágyi Sámuel 652, 655
Szilágyi Sándor 737
Szilágyi Sándor 89, 107, 294, 296, 558, 570, 576, 591, 617, 742, 746
Szilágyi Zsigmond 83, 488, 737
Szilassy János 423
Szilvágyi József 344, 724
Szilvásy Márton 342, 717
Szinnyei Ferenc (SzF) *119, 593, 596—600, 765, 770, 785*
Szinnyei Gerzson *47, 207, 778*
Szinnyei József *46, 125, 158, 166, 172, 177, 180, 181, 202, 203, 243, 285, 318, 319, 321, 323, 341, 349, 450, 634, 699, 705—765, 769, 773, 777, 781, 785*
Szirmay Ádám 251
Szísz Antal József 648, 673—675
Szluha György 16, 121, 757, 758
Szirmai (Szirmay) István 73, 728
Szofoklész 415
Szoják Rezső *238, 722, 769*
Szokratesz 415
Szólár Balázs 499, 509, 717
Szolga Miklós 196, 350, 451, 633, 753
II. Szolimán 484
Szontágh Gusztáv 252
Sz. Ödön 662
Szőcs Márton 306, 643
Szőke István 262, 730, 737
Szőke János 346, 737
Szőnyi Pál 65, 346, 729, 737
Sztehló András 343, 724, 725
Sztehló János 603, 685, 717
Sztojácsko Sándor 325, 327, 760
Sztrokay Antal 146, 252, 401, 508, 509
Sztrokay Béla 251, 401, 728
Sztrokay Ignác 165, 401, 684, 717, 762
Sztrokay Luise 690
Szücs Dániel 89, 287, 292, 451, 590, 625, 746
Szücs István 52, 53, 217, 267, 268, 280, 281, 544, 737, 763, *767*
Szüts Pál 146
Szücs (Szüts) Pál 143, 717
Szvorényi József 760

Tacitus, Publius Cornelius 415
Takács János 190, 230, 349, 756
Takács Lajos 472, 477, 737
Takács Mihály 251, 728
Takácsi nevelő 600
Takáts János 514, 717
Takáts Sándor *118, 770*
Táncsics Mihály 417, 418, 422
Tarczy Lajos 48, 52, 53, 62, 67, 87, 94, 97, 99, 100, 106, 111, 229, 230, 231, 236, 284, 285, 286, 288, 292, 293, 296, 297, 298, 423, 439, 622, 664, 665, 667, 693, 694, 763, 774

Tárkányi Béla 226, 227, 314, 452, 662, 760, 770
Tarr Mihály 717
Tasso, Torquato 539
Tatay András 424, 737
Tatay Imre 137, 705, 717
Tatay István 258, 342, 411, 533, 534, 683, 717, 762
Tatay Pál 75, 238, 257, 285, 287, 411, 463, 560, 693, 718, 742, 746
Tatay Samu 473, 615, 694, 746
Taubner János l. Galambos János
Taubner Károly 34, 36, 48, 90, 169, 229, 230, 236, 247—249, 400, 405, 424, 426, 463, 490, 494, 498, 688, 718, 763
Tavassy (Teichengräber) Lajos 36, 251, 253, 345, 366, 422, 433, 453, 600, 688, 689, 690, 691, 763
Teleki Domokos gróf 350
Teleki Ferenc gróf 53, 445
Teleki László gróf 650, 656
Teleki László gróf 256, 340, 402, 449
Teleki József gróf 252, 529, 652
Teleki Sándor gróf 231
Tell Vilmos 539
Temlin Antal 533, 718
Teokritosz 415
Terhes Lajos 741
Terray Károly 231, 242, 721
Terray Mihály 678, 721
Tessedik Ferenc 82, 160, 426, 445, 719, 721
Tessedik Sámuel 25, 140, 422, 721
Thaisz András 252, 416, 431
Thallóczy Lajos *327, 336, 758, 775*
Thaly Kálmán 111
Thán Sándor 630, 760
Thulmon Pál 673, 718
Thuróczy János 542, 726
Tibolt assessor 145
Tiborcz Ildikó 12
Tilts János 393
Timár Károly 753
Tipula Péter 325
Tiszáék 252
Tóbiás Dániel 612, 716
Toldy (Schedel) Ferenc 17, 55, 74, 127, 174, 214—217, 220, 224, 227, 252, 253, 260, 331—333, 391, 401, 410, 414, 416, 417, 479, 599, 663, 664, *764, 767, 770, 781*
Tolnai Gábor *19, 49, 126, 778, 781*
Tolnai Vilmos *18, 124—126, 150, 151, 160—164, 169, 178—180, 236, 253, 255, 364, 777, 785*
Tomásek Pál 245, 246, 763
Tomka János 236, 721, 762
Tomka Kálmán 452
Tomka Mihály 678, 721
Tompa János 302—304, 756
Tompa Lajos 756
Tompa Mihály 91, 109, 111, 244, 245, 261, 269, 270, 272, 275, 290, 346, 412, 413, 436, 451, 453, 692, 741, 768, 778
Tompa prof. 652
Torkos Károly 718
Torkos Sámuel 137, 138, 144, 718
Torma l. Vas Gereben
Tormássy János 399
Tornyos István 681, 721
Torotzkai Pál gróf 504, 645, 650, 755
Tóth Balázs 348, 349, 729, 746
Tóth Dénes 218, 741
Tóth Dénes 84, 263, 264, 267, 268, 388, 490—492, 494, 737
Tóth Elek 737
Tóth Endre 346, 737
Tóth Ferenc 655
Tóth Ferenc 231
Tóth Ferenc 592, 737
Tóth Ferenc 692, 741
Tóth Ferenc 699, 705, 718
Tóth István 642
Tóth István 693, 694, 742, 746
Tóth János 614, 742, 746
Tóth János (1825) 362, 700, 718
Tóth János (1837) 65, 66, 105, 718
Tóth József 258, 551, 567, 569, 578, 635, 636, 718
Tóth József 349, 575, 746
Tóth Lajos 228
Tóth Lajos 554, 737
Tóth Lajos 655
Tóth Lőrinc 402, 411, 426, 436, 449
Tóth Mihály 737
Töltényi Szaniszló 445
Török István *24, 39, 40, 43, 68, 69, 108, 124, 184—189, 307, 375, 376, 771, 785*
Török József 346, 737
Török Pál 252, 540, 737
Törös László *392, 767*
Trattner Mátyás 252, 647
Tremmel Krisztián 718

Trencsényi Waldapfel Imre 12, 18, *126, 778*
Trsztyénszky Ferenc 726
Trócsányi Zsolt *43, 152, 190, 191, 301, 302, 773, 786*
Tsafordi Tóth Lajos 397
Tsaplovits Dániel 137, 669, 718
Tseptsányi (Csepcsányi) Gábor 134, 506, 758
Tsétsi János 87, 132
Tunyogi Korda 651
Turcsányi Gábor 514, 718
Turcsányi János 619, 718
Turcsányi József 247, 726, 729
Turcsányi Lajos 516, 718
Tury Sámuel 261, 451, 556, 583, 591, 693, 737
Turóczi János 488
Tüdős János 737
Tüllmann Ignác 323, 695, 757, *769*
Türr István 343

Udvardy 423
Ugrik János 681, 721
Ugrik József 93, 388, 718
Ugron István 753
Ugrótzy Mihály 430
Uher Mihály 73, 729
Ujházy László 42, 243
Ujszászy Kálmán 11
II. Ulászló 488
Ullmann Károly 251, 729
Ullman Sándor 729
Ulreich Mihály 718
Unger Mihály 34, 718
Uray Endre 554, 738
Urházy György 738

Ürményi József 757, 758
Ürményi László 172, 252, 724
Ürményi Miksa 758
Ürmösy Sándor 753

V. Andor 585
Vachott Sándor 175, 176, 252, 344, 411, 438, 450, 659, 697, 724
Váczy János *272, 693, 773, 778, 784*
Vadasdy István 755
Vágó József 281, 282, 764
Vahot Imre 33, 42, 73, 100, 101, 103, 104, 173—176, 243, 252, 253, 344, 433, 434, 438, 449, 482, 632, 659, 701, *722*, 724, *768, 786*
Vahot Gyula *768*
Vajay Károly 346, 738
Vajda Albert 152, 718
Vajda János 341, 452
Vajda László 753
Vajda Péter 104, 245, 249, 250, 251, 297, 406, 411, 418, 422, 424, 450, 463, 481, 682, 698, 701, 763
Vajda Sámuel 153
Váli Béla *322, 323, 757, 769*
Vályi András 16, 120, 122, 134, 207, 764
Vályi Lajos 634, 746
Vandrák András 53, 68, 172, 174, 175, 177, 238—244, 344, 365, 422, 651, 701, 721, *722*, 724, 763, *768*
Vánkos József 675, 721
Váradi Ferenc 738
Váradi (Várady) Károly 682, 724
Váradi Sámuel 146
Varga Antal 738
Varga János 145, 605
Varga Lajos 291, 746
Vargha Balázs *72, 102, 126, 501, 767, 781*
Varjas Imre 576, 746
Varju József 718
Vas Gereben (Torma, Radákovics József) 52, 54, 64, 103—105, 258, 322, 323, 351, 408, 642, 643, 685, 686, 695, 696, 769, *783*
Vas József 311
Vásárhelyi Géza 329, 332, 760
Vasvári (Fejér) Pál 52, 79, 108, 327, 329, 332, 335, 336, 339, 351, 452, 477, 479, 642, 760, 775
Vázsonyi Károly 678, 722
Vay József 650
Vay Károly 346, 742
Vay Miklós 55, 656
Vazul 565
Vecsey Sándor 296, 573, 587, 634, 747
Velledits Lajos *122, 775*
Verbay István 555, 718
Veres (Veress) József 350, 599, 633, 663, 753
Veres (Veress) László 219, 392, 543, 738
Vergilius, Publius Vergilius Maro 415, 539
Verseg József 424
Verseghy Ferenc 117, 417, 442
Versényi György *233, 778*

Véssey (Wéssey) Ferenc 129, 133, 137, 388, 469, 503, 668, 699, 718
Véssey (Wéssey) János 466, 672, 718
Véssey Lajos 515, 718
Vetsey József 266
Vida Lajos 747
Vidacs János 341
Vidos Imre 675
Vidt Károly 285, 291, 718, 742, 747
Vigand 664
Vikár János 296, 747
Villax István 696, 757
Vilt József 158
Vincze Ferenc 593, 653
Virág Benedek 117, 128, 146, 159, 197, 394, 397, 419, 422, 429, 442, 511, 513, 514, 539, 699
Virágháti Farkas 191, 300, 661, 756
Viszkidenszky János 678, 722
Vita Zsigmond *189—192, 301, 302, 548, 662, 773, 786*
Vitéz Mihály 738
Vitkovics Mihály 445, 652
Vizi István 661, 662, 666
Voigt János 729
Voltaire 15, 18, 118, 415, 482, 539, 700
Votisky Károly *36, 170, 171, 245, 246, 726, 769, 786*
Vödl János 508, 718
Vörösmarty Mihály 39, 51, 64, 73, 77—79, 85, 96, 101, 105, 108, 111, 158, 167, 168, 174, 244, 251, 252, 256, 303, 312, 314, 391, 402, 404, 409, 410, 436, 438, 439, 440, 443, 444, 445, 448, 452, 453, 459, 482, 524, 533, 535, 546, 549, 551, 560, 569, 571, 582, 601, 612, 618, 643, 653, 655, 682, 685, 686, 689, 694—697, 699, 701, 780

Wajda Endre 188, 189, 755
Waldapfel József *16, 21, 120—122, 126, 156, 157, 757, 758, 765, 775, 786*
Waltersdorfer János 144, 145, 511, 605, 668
Warga János 208, 209, 229, 283, 346, 371, 422, 540, 593, 602, 608, 609, 611, 738, 742
Wéber Simon Péter 125
Weisz Miksa 251, 729
Welkovits Sámuel 508, 673, 719
Weöreös (Veöreös) Miklós 637, 719
Weöreös (Veörös, Wörös) Pál 137, 469, 719
Weörös (Veörös) István 137, 719
Weörös Mihály 424
Weörös (Veörös, Wörös) Sámuel 469, 475, 508, 673, 719
Weiszmandl Tóbiás 34, 719
Werfer Károly 213, 659, 660
Wesselényi Miklós 32, 40, 44, 45, 64, 69, 82, 188, 190, 194, 195, 202, 256, 301, 350, 425, 449, 550, 587, 773
Wesselényi Miklós (id.) 689
Wieland, Christoph Martin 416
Wiener József 251, 729
Wietoris András 676, 719
Wietoris János 20, 76, 130, 133, 139, 143, 144, 357, 429, 469, 511, 668, 762
Wilfinger 428
Windischgätz, Alfred 343
Winkler József 308, 761
Wohlgemuth Fülöp 119
Wukanich Viktor 719

Xenophón 572

Young, Edward 416, 539

Zách Felician 93
Zách Klára 93, 568
Zaklatósdi 1. Illés Auguszt
Zákány József 266, 738
Zalár József 226, 314, 351, 760, *770*
Zalay Imre 328, 640, 760
Zápolya János 484, 598, 660
Zay Károly 30, 31, 54, 58—61, 139, 236, 256, 765
**Zay (álnév) 539, 543, 729
Zelenay Gedeon 677, 678, 722
Zelenka Dániel 726
Zeyk Borbála 666
Zeyk Domokos 186, 755
Zeyk János 661, 662
Ziczy Ferdinánd gr. 152, 510
Zichy Károly gr. 136, 152, 510
Zigán János 128, 129, 137, 138, 146, 507, 604, 648, 649, 699, 705, 719
Zilahy Károly *778*
Zinka Marcellin 312
Zolnai Béla *770*
Zolnay Ferenc 312, 762
Zrínyi Ilona 693

Zrínyi Miklós (szigetvári) 481, 523, 525, 535, 603, 660, 679, 700
Zrínyi Miklós (költő) 154, 396, 435, 505, 558, 562, 593, 680, 699
Zrínyi Péter 45, 181
Zundell Károly 105, 719
Zsarnay Imre 171, 763
Zsarnay Lajos 268, 742, 763
Zsigmond Ferenc *220, 392, 767*
Zsigmondy Sámuel 161, 651, 719, 721, 722
Zsivora György 342, 719
Zsoldos Ignác 422

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó igazgatója

*

A szerkesztésért felelős
Balázsovits Erzsébet

*

Műszaki szerkesztő
Dr. Bródy Lászlóné

*

A kézirat beérkezett: 1962. IX. 28.
Példányszám: 1000
Terjedelem: 50,75 (A/5) ív

*

62-3979 — Szegedi Nyomda Vállalat
Felelős vezető
Vincze György

AZ AKADÉMIAI KIADÓ GONDOZÁSÁBAN

JELENIK MEG AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkeszti
KLANICZAY TIBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tudományos Akadémia nagy múltra visszatekintő, 1891-ben megindult folyóirata, mely magyar irodalomtörténeti tanulmányokat, irodalmunk múltjára vonatkozó ismeretlen szövegeket és adatokat, valamint kritikákat közöl. A felszabadulás után a folyóirat hagyományos feladataihoz újak járultak: irodalmunk főirányainak, egyes korszakainak, egyes jelentős íróinak megvilágítása a marxista—leninista módszer segítségével; a XX. századi irodalom, s ezen belül a szocialista irodalom problémáinak vizsgálata; valamennyi irodalomtörténeti, vagy irodalomtörténeti vonatkozású könyv gyors és hiánytalan kritikai ismertetése részletesebb bírálat, vagy rövid recenziók formájában; az Irodalomtörténeti Intézetben és az Irodalomtörténeti Társaságban rendezett viták s az ott folyó munkálatok ismertetése, valamint az ezzel kapcsolatos hírek közlése. Emellett a folyóirat továbbra is közöl kisebb közleményeket egyes részletkérdések tisztázásáról, újonnan feltárt adatokat, valamint íróink újonnan felfedezett írásait, eddig kiadatlan levelezését stb. A tanulmányokhoz orosz, német, francia vagy angol nyelvű összefoglalók járulnak.

Megjelenik évenként hat füzetben. Egy évfolyam előfizetési ára 42,– Ft. Füzetenkénti eladási ára 8,–Ft. Előfizethető az Akadémiai Kiadónál (Budapest, V., Alkotmány utca 21.). Egyéni előfizetők a 05 915 111 46. számú csekkbefizetési lap felhasználásával, közületek ugyanezen csekklappal vagy az MNB 46. számú egyszámlára való átutalással rendelhetik meg a kiadványt.

90,– Ft